

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA
SIMONYI ZSIGMOND

NEGYVENEDIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1911.
A MAGYAR NYELVŐR KIADÓHIVATALA.

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET
Növedék naplója
19 ~~49~~ Sz. 2064

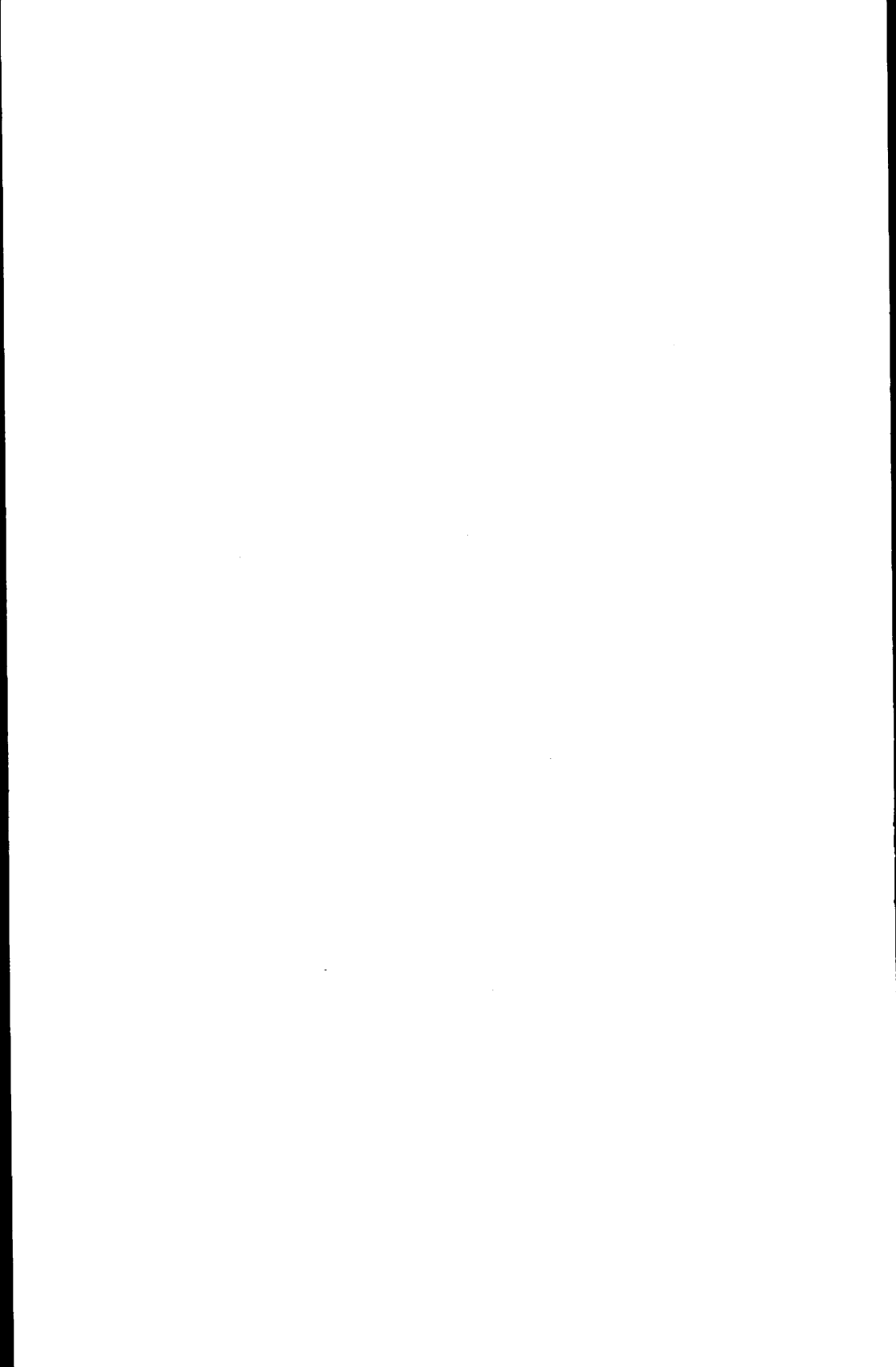
F4236/75

1980
Lott.

Lott. rev.
1965

A Magyar Nyelvőr 1911. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Alexics György	Heinrich Gusztáv	Prohászka János
Alföldi Mihály	Heves Kornél	Pröhle Vilmos
Antibarbarus	Historikus	Rákosi Jenő
Ányos Lajos	Horger Antal	Réthei Prikkel Marián
5 Az Ujság	40 Horváth E. János	75 Romanista
Balassa József	Ispánovits Sándor	'Rubinyi Mózes
Bartók Jenő	Izsó Lajos	Sass Lajos
Beke Ödön	Kara Ferenc	Schön József
Bérczi Fülöp	Kardos Albert	Sebestyén Imre
10 Bögérfi János	45 Kemény Lajos	80 Simai Ödön
Borbély István	Kertész Manó	Simonyi Zsigmond
Borsszem Jankó	Keszthelyi Miklós	Szabó István
Bothár Dániel	Kiss Ernő	Szabó Sándor
Budapesti Hirlap	Komoróczy Miklós	Szász Béla
15 Bugyik János	50 Kovács Asztrik	85 Székely István
Csapodi István	Kovács Márton	Székely János
Csefkó Gyula	Kovács Zoltán	Szilágyi Ádám
Csokán Pál	Kräuter Ferenc	Szily Kálmán
Csúri Bálint	Kropf Lajos	Szlávik Ferenc
20 Dankovits Béla	55 Lányi Béla	90 Szűcs István
Dénes Szilárd	Marcsek Tibor	Török János
Dobóczy Pál	Mariánovics Milán	Turóczi József
Domokos István	Marót Károly	Vámbéry Ármin
Egri Anna	Morvay Győző	Varga Ignác
25 Erdélyi Lajos	60 Muresán Szabin	95 Vargha Damján
Filológus	Nagy József	Váró Gedeon
Fokos Dávid	T. Nagy József	Versényi György
Galambos Dezső	Nászai Erzsébet	Vértesy Dezső
Galgóczy János	Orbán András	Vikár Béla
30 Germanista	65 Öreg Tanító	100 Vízota Gyula
Goldziher Ignác	Pál Antal	R. Vozáry Gyula
Gósy Géza	Parászka Gábor	Weiner Imre
Gulyás József	Philofennus	Wolf Vilmos
Hamvai Erzsébet	Pillich Ferenc	Zolnai Gyula.
35 Hefty Gyula Andor	70 Pintér Jenő	

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szívetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part az.

AZ UDVARIASSÁG NYELVÉRŐL.¹

Az udvariasság nagyon jelentéktelen tárgynak látszhatik a társadalmi tudományok nagyfontosságú főadataihoz képest, noha mindenki el fogja ismerni, hogy rendkívül érdekes a művelődéstörténet és a nyelvtudomány szempontjából. De hisz ezek is társadalmi tudományok, a társadalmi fejlődésnek különféle oldalait és termékeit akarják megvilágítani, megmagyarázni. S az udvariasság kétségkívül a társadalmi élet fejleménye, a társadalmi erkölcsnek egy része, s mint ilyent egy hírneves jogtudós is, Jhering, beható, tudományos tárgyalásra méltatta.² Szerinte *jog* az, amire az állam, *erkölcs*, amire a társadalom kötelez.

S ha az e körbe tartozó nyelvi jelenségekhez fordulunk, először is igen érdekesnek találjuk magát az *erkölcs* szót. Más nyelvekben az erkölcs fogalmát rendszeren olyan szóval fejezik ki, mely voltaképen csak szokást jelent. Így pl. a német *Sitte*, a görög *ethos*, a latin *mos*, *mores* eredetileg általában szokást s csak később jelentették a társadalom szentesítette, kötelező szokást. A mi szavunk ugyanezt jelenti, de ehhez a jelentéshez egészen más úton jutott. Különösen hangzik, de úgy van, hogy a mi *erkölcs*ünknek végső forrása valószínűleg egy mongol szó (*erkil-ühköl*), melynek elemei egészen világosak s mely szó szerint tisztelet-adást jelent.³ Ebből azt következtetjük, hogy az

¹ Főolvasásnak volt szánva a Társadalomtudományi Társaság Szabad Iskolájában, de közbejött akadály miatt elmaradt.

² *Der Zweck im Recht* című munkája II. kötetében (ismertette P. Thewrewk Emil a M. Nyelvőr 26. évfolyamában). A fölosztásban s a fogalmak meghatározásában én is Jhering munkáját követtem.

³ Nem tudok lemondani erről a Nyr. 26:529 föllálitottam szófejtésről Munkácsi B. ellentései után sem (Keleti Szemle 2:186). Szerintem se a hangtani, se a jelentésbeli távolság nem áthidalható. Az *erkölcsös* jelentésére nézve vö. a teljesen ezt az észjárást mutató latin *morosus*-t!

erkölcs szó nyelvünkben valaha tisztességtudást jelentett, s csak utóbb a tulajdonképi erkölcsöt. Igaz, hogy aztán fölvette azt a közönyös jelentést is, amely a német s a görög kifejezésnek első jelentése: t. i. hogy az embernek erkölcsen általában a szokásait értették s így aztán nemcsak a jó erkölcséről, hanem a *gonosz, hitvány, feslett erkölcséről* is szólhattak (mindezek a NySz-ban). Sőt akinek különösen föltűnő, szemet szűrő erkölcsai voltak, azt rossz értelemben nevezték egyszerűen *erkölcsösnek*, t. i. ellenkezőnek, akaratosnak, csökönyösnek. Egy kuruckori írásban azt olvassuk: »Itt erkölcsös az nép, . . jó szívvel semmit nem akar adni« (NySz). A csökönyös lovat is sok vidéken *erkölcsös lónak* mondják és szidják, hogy *olyan kutya erkölcs van benne!*

Hogy azonban visszatérjünk a jó erkölcshez, ez a társas érintkezésnek két körében nyilatkozik: egyik az *illendőség* vagy *illem*, ez inkább objektív, bárkinek a jelenlétében is kötelező, a másik az *udvariasság*, ez mindig személyekhez való szubjektív viszony és formái is az illető személyek szerint váltakoznak, azt lehetne mondani, hogy ez a szubjektív illendőség. Mindakettőnek többé-kevésbé kötelező, elfogadott, szokás szentesítette szabályai vannak. Van aztán a társas érintkezés formáinak egy harmadik, finomabb köre, a *tapintat*, ennek nincsenek szabályai, ezt nem a szokás irányítja, hanem teljesen az egyéni lélek és ízlés dolga.

Az illendőség és az udvariasság részint cselekedetekben, részint szavakban nyilatkozik. Illetlenül cselekszik pl., aki az utálatos dolgot nem leplezi, aki társaságban ásít stb.; udvariatlan az, aki ismerőssel találkozva nem emel kalapot. Ezeknek a szokásoknak, erkölcsöknek értelme és történeti fejlődése társadalomtudományi szempontból rendkívül érdekes, de én természetesen nem ezekről a formákról, hanem csak a nyelvbeli kifejezés formáiról szólok.

Az illendőség nyelvéről is sokat lehetne mondani. Ami undok, azt nemcsak tenni nem illik, hanem beszélni se szabad róla, legalább nem nyersen, leplezetlenül. A piszkos dolog, ha csak szóval történik is, kellemetlen és botránkoztató. Az ízlés fokozatai szerint a nyelvnek három változatát különböztetjük meg: a póriást, a köznyelvet és a költői nyelvet. A legalacsonyabb, az illetlen beszédmódot nevezzük póriasnak. Pedig a pór nyelve is lehet illedelmes, tisztességtudó, s a magyar nép-

nél ezt sokszor tapasztalták.¹ A beszédbeli illemnek leggyakoribb segítője az úgyn. eufemizmus, a szépítő, vagy enyhítő beszéd. Pl. egy tiszteletreméltó úrról nem illik azt mondani, hogy *szamárr*, hanem legföllebb *egy kissé korlátolt*; ha leplezetlen vaskos tréfákat beszél, úgy kell jellemezni, hogy *szabadszájú* stb. A szépítgetésnek egyik ismert eszköze az idegen szók használata: aki *lopkodja* a szellemi tulajdont, az csak *plagizál* vagy *kompilál* és így tovább; a latin orvosi kifejezések is így burkolják sokszor azt, ami undok, vagy ha csak kellemetlen is. A nép nyelvében se ritka az eufemizmus, különösen a káromkodások szeszélyes elferdítésében: *terengettét* e h. *a teremtését*, *azt a jé-gen kopogóját* (a Jézus emlegetése helyett) stb. Vas megyében néhol a szidást így fejezik ki: *majd megimádlak!*

Legnagyobb azonban a szónak a szerepe az udvariasság terén. Az *udvariasság* fogalma, mint maga a szó mutatja, a fejedelmi udvarokban termett, onnan terjedt le a többi társadalmi rétegbe. A mi *udvarias* szavunk a német *höflich* utánzása, ez pedig a megfelelő francia és olasz szavaké (*courtois*, *cortese*,² de a mai francia többnyire *poli*-nak mondja, vagyis finomnak, pallérozottnak). Az udvariassággal összefügg az *udvarlás* is. Eredetileg a királynak udvaroltak vagy »a királyt udvarlották« azaz udvarában szolgálták (»fejedelemnek illik udvarolni«, olvassuk a Régi M. Költőknél, és »Krisztusnak udvarlnak« a Bornemisza-féle énekes könyvben; így a nyugati nyelvekben is: *faire la cour*, *den Hof machen* stb.). Később udvaroltak a mai értelemben is, de a 18. s 19. században rendszeren csak *kurizáltak*, s e helyett az idegen ízű szó helyett a nyelvújítók csak tapogatódzva keresték a magyaros kifejezést, míg végre fölélesztették a régi jó *udvarlást*.³

Mind tárgyi, mind nyelvi szempontból érdekesek az *udvariasnak* különféle fokozatai és szinonimái: *finom*, *figyelmes*, *előzékeny*, *elnéző*, *kíméletes*, *lekötelező*, *kedves*, *nyájas*, *gavalléros*, *lovagias* stb. Mindezeknek a kifejezéseknek világos az eredetük, csak a *gavallér*-ről jegyzem meg, hogy eredetije, a német *Kavalier*, illetőleg az olasz *cavaliere* (francia *chevalier*)

¹ Vö. Tisztességtudás a népnél, Nyr. 27 : 19.

² L. *udvari* és *udvarias* NySz. s az utóbbiról NyK. 24 : 133.

³ De azért Ballagi szótárában még ma is ezt olvassuk: »einer Dame den Hof machen: *Deinónél kéjelkedni v. levelet csapni, taposni a földet körülötte.*«

tulajdonkép lovagot jelent, tehát a *gavalléros* voltaképen ugyanaz, ami a lovagias. Aki tehát nem lovag, arra tulajdonkép nem kötelező a gavallérossáig menő udvariasság.

Azokat az eseteket, amelyekben az udvariasság nyelvvel kell élnünk, három nagy csoportra oszthatni. Az első szabály a más személynek megbecsülését, tehát az udvarias megszólítást és címezést követeli, a második szabály a beszélő szerénységének a kifejezése, a harmadik végre a más személy iránt való jóindulat kifejezése.

A más személynek megbecsülése első sorban a megszólításnak ismeretes udvarias formáit követeli. A megszólításnak természetes formája a tegezés, a nyelvtani úgyn. második személy, az *énnel* szemben a *te*. A régi népek nem is ismertek más szokást, de már a római császárok — mivel a közönséges halandóknál több embernek tartották magukat — szokásba hozták az úgynevezett 'fölség többesét' (*pluralis maiestatis*), magukról többes számban szóltak: *én* helyett *mi*, s így később viszont őket is többes számmal kezdték szólítani: *te* helyett *ti*, *tu* helyett *vos*. Ez az udvari *vos* aztán elterjedt a főúri házakba s onnan — körülbelül a kilencedik század folyamán — az alsóbb osztályokba, úgy hogy idővel általánosan használt 'udvarias' kifejezéssé lett a bizalmas egyszámú tegezéssel szemben. Ez különösen a román népeknél lett állandó használat, de onnan más nyugati népekhez is elterjedt, még a németekhez is, az angolok pedig és a hollandiak ma már úgyszólván csak a jó istent szólítják egyes számmal.¹

Van aztán a tegezésnek egy másik helyettesítője, hogy t. i. a második személy helyett a harmadikat használjuk, pl. nem mondjuk *gyere*, hanem *jöjjön!* A németben azelőtt közönséges volt *du* helyett az *er* használata: *komme er!* S talán a németből jött át a nyugat-magyarországi népnyelvbe is az ilyen beszédmód: *ő* is ott volt? (a. m. ön is..). Istennek ajánlom *üket!* (t. i. magukat). De ugyanígy jött szokásba minálunk a tegezés helyett a magázás, a 3. személyű *maga*: *maga* is ott volt? stb. Az *ön*, mint ismeretes, csak a 19. században keletkezett s terjedt el a művelt magyar beszédben, s vele egy-

¹ Valamivel gyakoribb az egyszámú tegeződés a franciáknál, még inkább a németeknél, de leggyakoribb minálunk, s mitőlünk vette át a közös hadsereg tisztikara.

idejűleg a *kegyed* is. Ermezt Szemere Pál alkotta és Döbrentei Gábor terjesztette el, vele szemben Széchenyi István hozta forgalomba a német *Sie*-nek megfelelő rövid *ön*-t (ez azelőtt csak az *ön-maga*, *ön-magok*, *ön kezével*-féle birtokos kifejezésekben fordult elő). Ma az *ön*, *kegyed* és *maga* egymás mellett él, de az *ön* aránylag legritkább, a *maga* legközönségesebb. A három közt elég érezhető jelentésbeli különbség is van, s ezt a különbséget legtalálóbban egy hölgy határozta meg, ilyenformán: »Az *ön* megszólítást egészen idegenekkel szemben használják. A *kegyedet* már valamivel bizalmasabbnak. A *maga* pedig egy fokkal magasabb színvonalon áll a *te* megszólításnál.«¹ Mostanában leginkább nőket szólítanak *kegyed* szóval, az előbb dívott *nagysád* helyett. Hogy *maga* fejezi ki az udvariasságnak legkisebb mértékét, annak megvan a természetes oka. Ez a *maga* t. i. az élőbeszédben, a népnyelvben fejlődött, ellenben a *kegyed* és az *ön* először csak írásban, nyomtatásban jelent meg, ma is csak a műveltebbek élnek vele, a nép, ha jobban meg akarja becsülni az embert, azt mondja *kegyelmed*, az *úr*, a *nagyságos úr* stb.

Egyébiránt a közönséges magázás vagyis a *maga*-féle megszólítás is alig régibb a 17. századnál. Hamarjában nem is tudok régibb példát egy 1668-i levélnél, de ez tanulságos példa, azért néhány mondatot idézek belőle. Botka Kata írja rokonának, Szvetenay Izsáknak:² »Az *Kd* [*kegyelmed*] levelét nékem megadák... azt írja *Kd*, hogy én az atyafiaknak pénzzel tartozom... *Édes uram*, *Kd* engem ne fenyegetsen, mert én bizony olyan embertől, mint *maga*, meg nem ijedek, ország törvényével penig megkeresem, hogy jószágot *adtatok el* és semmit nem *adtatok* kezembe...« Nevezetes dolog, így változik a tegezés az udvariasabb formákkal egészen rendszeren a 16—17. századból, s még a 18. század elejéről fönntmaradt levelekben is, sőt Baranya megye déli részén, az úgyn. Ormán-ságban és a moldvai csángóknál egészen korunkig fönntartotta a népnyelv ezt a különös kevert beszédmodot: *Gyere tisztartó uram! Gyere, jöjjön kend! Mit busúlsz kegyemed? Gyere bé nállunk, gyedák úr!*

¹ Vö. Zolnai Gy. *Ön, maga, kegyed*, Nyr. 2b : 163. Lukács L. *Kegyed és ön*, uo. 25 : 306. Vízota Gy. *Az ön történetéhez*, MNy. 1 : 78. Kertész M. *A magázás*, uo. 4 : 400. Simonyi: *A magyar nyelv* 1. kiad. 1 : 8—10.

² Leveles Tár 2. k. Magyar hölgyek levelei 321. l.

Egy 1530-i levélben azt írja Telekdi Fruzsina a férjének: »Szerelmes uram!... *Te kegyelmed tudjon* minket is mind *fiaiddal és leányidval*... egészségben lennünk... Kévánnám megszabadulásod az *te atyádfiával* ... Továbbá *te kegyelmed* azmit nekem *írt*, .. tudja azt *kegyelmed*, hogy benne el akarok járni.« — Eleinte tehát azt mondták *te kegyelmed*, s ezt a *kegyelmedet* később is, a *te* nélkül, minden mondatban ismételték s csak az ilyen mondatokban alkalmazták a harmadik személyű ígét, közben pedig más mondatokban tegezték az illetőt, és csak utóbb lett általános a harmadik személy használata. Most már mosolygunk ezeken a régi leveleken s a baranyai paraszton, pedig ugyanolyan kétkulacsosságot látunk a mai művelt fővárosi beszédben is, mikor pl. a képviselő így beszél képviselőtársához, a miniszterhez: Kérlek alásan, kegyelmes uram, vagy: kegyelmes uram, hogy vélekedel erről a szakaszról? Ez összefügg a kartársak tegeződésének patriárkális szokásával, mely a modern életben bizony néha kellemetlenséggel jár.

Az a *kegyelmed* különben is többféle szempontból érdekes, — először is, mert értékben és hangzásban lefokozódva lassanként *kelmed*, *kend*, sőt *kêd* és *kê* lett belőle, s a mai *kegyed* is összefügg vele, — másodsor mert hozzá hasonló alakúak a magasabb fokú címezések: *nagyságod*, *méltóságod*, *fenséged*, *felséged*, vagy melléknévi alakban: *nagyságos*, *méltóságos*, *fenséges*, *felséges uram* vagy *urunk*. Ide tartozik a *tekintetes úr*, mely szintén lefokozódott *tens úrrá* és *tésurrá*. Különben a *nagyságod* értéke is le van szállítva a rövidített *nagysád*-ban, mert nem a nagyságos uraságokat szólítjuk így, hanem mint egy szótárunk mondja, »a túlozni szerető udvariság megtiszteli vele a középnemesi és polgári rendüeket, különösen az ilyen nőket is.« *Méltóságod* helyett is előfordul néha a *méltsád*, továbbá ezek a furcsa alakok: *nagysám* és *méltsám*.¹ A *nagysád* és *kegyed* a *-d* személyragban maig megőrizte az eredeti, természetes tegezés emlékét, s csak cselédeink finomítják teljesen harmadik személyűvé, mikor azt mondják: *nagysága*.

¹ Vö. Arany Jánosnál: Utazónk.. itt ül »mélt'sám« ebédjén (Shak. János király 1. fv.). — Vö. Komáromy L. Nagysám, nagysád, nagysága, Nyr. 1 : 452. — Az összevont *nagysád* már a 18. században előfordul Bessenyeinél és Gvadányinál, l. Nyr. 27 : 517.

Általánosabb értelemben a címezéssel rokon minden megtisztelő, sőt kedveskedő megszólítás. Szüleiket a gyermekek nem nevükön szólítják, hanem apának, anyának stb., s viszont őket a szülők fiamnak, lányomnak, vagy pedig mindenféle becéző nevet adnak nekik. A jó barátok is, ha szívesebben szólnak, a tulajdonnév helyett azt mondják: *barátom, öcsém, pajtás, testvér*, régente *feleim, atyámfiai* s a *hé* indulatszóból képezve: *hékám, hékás*.¹ A magyar megszólításokat különösen bizalmasná és meleggé teszi a rendszeren velük járó személyrag: *apám, anyám, fiam, komám* stb. Különös az *apjuk! anyjuk!* tulajdonkép a. m. a gyerekeknek az *apjuk, anyjuk* (aztán *apjukom, anyjukom*).

Akik távolabb állnak tőlünk, azoknak már nem kedveskedő, hanem megtisztelő szólítás dukál. Mivel legtöbbször az öregebbekhez szól az ember tisztelettel, a legrégebb megtisztelő címek a korra vonatkoznak: így szerepel a kínaiaknál a *szian-szeng* 'elsősülött', a román népeknél a *senior* 'öreg' (olasz *signore*, fr. *seigneur* stb.), s így minálunk is a *bátyám, néném*, vagy *bácsi, néni*.² Hasonlók az *apó, atyuska, anyuska*-féle megszólítások, melyek már Homerosnál előfordulnak, s tudjuk, az oroszok még a cárijkát is atyuskának nevezik. Már más viszonyból, a jobbágyéletből fejlődtek az olyan kifejezések, minők az *úr, úrasszony* v. *úrnő, úrfi, kisasszony*. Az *asszony* szó régebb nyelvünkben s részben még ma is megtisztelő cím, a. m. *úrnő*, valamint a német *Frau* is eredetileg úrnőt jelentett, mint a francia *madame* is (mea domina), és *Fräulein* azelőtt a fejedelmi kisasszonyok megszólítása volt. Az urat *uralták*, az úrnőt *asszonyolták* a régiek, azért mondták: asszonyunk Mária. Tinódi Sebestyén azt írja: »Igen hamar Máriát koronázák, ugyan jegyben ötét szépen asszonylák.« Később Geleji Katona István azt mondja: »Az ő fiaikot, leányikot tiszteljük, azaz uralják és asszonyolják.« — Apor Péter azt írta 1736 ban

¹ Hol voltál, *hé*? Látod-e, *hé*, azt az embert? Az ilyenekben a *hé* megszólító értékű volt, s azért képeztek belőle *hékám*-ot a *Palikám, pajtikám-félék* mintájára, aztán *hékás*-t a *pajtás* analógiájára.

² A magyarban kettős megszólításaink is vannak: *bátyám uram, uram öcsém, néném asszony* stb. Érdekes, milyen finom különbség van a *bátyám uram* és *uram bátyám, öcsém uram* és *uram öcsém* közt: az a változat, amelyben az *uram* van előre téve és hangsúlyozva, megtisztelőbb értékű, mint a másik, sőt Kozma Andor azt mondja róluk: »Urambátyám: az úr. Bátyámuram: az paraszt« (Nyr. 35 : 36).

Metamorphosis Transylvaniae című emlékiratában, melyben az erdélyi erkölcsök változásairól szól (356—7):

»Régen az tizenkét tanács úr, gróf és nagyságos urakon kívül többnek *úr* nem vala neve, úgy azoknak gyermekin kívül *urfi, kisasszony*; sem annyi az *asszony* nem vala ezeknek az feleségeken kívül, az mely urakat oda fel leírék, hanem ha annál nagyobb fő ember volt is, csak úgy mondották: *uram, kegyelmed, asszonyom, kegyelmed*, mint vagyon *asszonyom?* gyermekeknek pedig *kis uram, kisasszonyom*, vagy *Zsófi asszony, Margit asszony*. Tanács úr uram is érte meg az *tekintetes, nemzetes* titulussal... De most nézd meg, ha egy alábbvaló fő embernek is úgy nem írod: az tekintetes úrnak, vagy az legalábbvaló bárónak: az *méltóságos* báró úrnak, megharagusznak érette; holott régen az egy fejedelmen kívül Erdélyben méltóságos titulusa senkinek nem volt. Régen az tanács urakon és nagyságos urakon kívül azért haragusznak vala meg, ha úrnak mondják vala: ma nézd meg, egy elévaló városi ember is ha úrnak nem mondod, felhúzza az orrát.«

(Vége következik.)

SIMONYI ZSIGMOND.

EGY ISMERETLEN MAGYAR HANGTÖRVÉNY.

VIII.

(Folytatás.)

A *malina*-típus képviselőiből az V. fej. elején azt a tanulságot vontuk volt le, hogy: sok magyar szó belsejének nyílt szótagjából kiesett egy felső vagy középső nyelvállású rövid magánhangzó, ha csupa rövid magánhangzós, és közvetlenül megelőző rövid magánhangzós nyílt szótag után állott. Az *ostrom*- és *lajstrom*-típus képviselői azonban megtanítottak arra, hogy sem a megelőző szótagnak nem kell okvetetlenül nyíltnek lennie, sem pedig annak a szótagnak, amelyből a magánhangzó kiesett. S ez a tapasztalat most már gyanakodóvá tehet bennünket a föllállított szabály egyéb föltételeivel szemben is. Mielőtt tehát az eddigi eredményben véglegesen megnyugodnánk, meg kell felelnünk még arra a kérdésre is, hogy vajjon nem eshettek-e ki e rövid magánhangzók talán még más föltételek között is.

Vizsgáljuk meg előbb a kérdésnek azt a részét, hogy valóban csakis rövid magánhangzós nyílt szótag után tűntek-e el a *malina*-típushoz tartozó szavak rövid magánhangzói?

Hogy *pólya* szavunk alaki fejlődésének magyarázatában semmi sem kényszerít annak föltevésére, hogy itt az *á* már csak hosszú magánhangzó után esett ki, azt már láttuk jelen

értekezésünk VI. részében. Ennél biztosabb eseteket kellene tehát idéznünk. S ilyenek után keresgélve valószínűleg először is a Gyf. Gl. *habrosagben* szava fog eszünkbe jutni, mely a mai *háború* szóhoz viszonyítva, csakugyan nyílt szótagos hosszú magánhangzó után veszítette volna el rövid magánhangzóját.

Hogy miért ejtünk a Gyf. Gl. *habrosagben* alakja ellenére ma mégis *o*-t a *háború* szóban, azt véleményem szerint nagyon helyesen magyarázta Simonyi Nyr. 27:531, mikor a *háborgani*, *háborgás*, *háborgat*, *háborgodik* féle alakok analógiai hatásának tulajdonította az *o* megmaradását. Minthogy t. i. ezek közt és a megrövidült **hábró*, **hábrú* közt nagyon élénk volt az etimológiai kapcsolat érzete, az előbbieik hatása alatt az utóbbiban ismét helyre állhatott az eredetibb *o*. Ebben tehát teljesen megegyezünk. Nem szól azonban Simonyi arról a másik kérdésről, mely minket e helyen első sorban érdekel, hogy vajjon a *b* előtt mindig hosszú *á* hangzott-e? Az én véleményem szerint ez abban az esetben, ha a Gyf. Gl. *habrosagben* alakja csakugyan azt bizonyítja, hogy *hábró* abban az időben általánosan elterjedt hangtörvényszerű ejtés volt (mert nagyon könnyen lehetséges az is, hogy itt csak egy szórványos hangtani jelenség került a barát tolla alá) — éppen nem bizonyos. Mert akkor bizony lehetséges az is, hogy a mai *háború* eredetibb (t. i. Gyf. Gl., K. T. és HB. kora előtti) alakja **háboró* volt s hogy ez az *á* csak akkor nyúlt meg, mikor az *o* kiesése után zárt szótagba jutott. S akkor aztán egy ideig egymás mellett volt egyfelől **hábró*, **hábrojt*, **hábrodik* stb., másfelől pedig **hábor(gat, stb.)*. Az egy tövű, de különböző hangzású alakok kölcsönös kiegyenlítődése következtében utóbb egyfelől behatolt az *á* a nyílt szótagba is (> *háborgat*, stb.), másfelől pedig helyre állott ismét az egyszer már kiveszett *o* (> *háború*). Éppen olyan eset lehetne az én véleményem szerint a **háboró* > *hábró* fejlődés, mint **máliná* > *málna* és **álomo* > *álmo* (v. *álmu*, a tövégi magánhangzó minősége most mellékes) > *álm* > *álm*.

A **máliná* > *málna* és **álomo* > *álmo*-fejlődés felvételével természetesen azt is jeleztem már, hogy ezekben az *á*-t magyar fejleménynek tartom. Azaz nem hiszem sem azt, hogy szláv jövevényszavaink hosszú *á* hangjában valamely óbolgár nyelvj. sajátság tükröződnék (vö. NyK. 39:30–36) sem pedig azt, hogy *álm* és *alszik* (< *aloszik*, *aluszik* < *alovszik!*) a finnugor fok-

váltakozás nyomai volnának a magyarban.¹ Hogy miért hiszem azt és miért nem ezt, azt lehetetlen e dolgozat keretében csak úgy rövidesen megokolni, meg fogom azonban tenni nemso-kára egy másik értekezésemben. De minthogy mostani vizsgál-atunk tárgyával úgylis kapcsolatban van, elő akarom hozni mégis legalább *sárga* szavunk példáját.

A sárga fogalmának kifejezésére nyelvünknek három szava is van: *sár*, *sárig* (*sárog*) és *sárga*. Hogy az első mi, azt nem tudom. Hogy a második mi, azt mindenki tudja: a tör. *šarig* átvétele (vö. Gomb. Tör. jöv.). Hogy pedig a har-madik mi, azt a **máliná* > *málna*-típus útmutatása szerint a következő módon magyaráznom. Az eddig felsorolt számos példa analógiája alapján feltehetjük, hogy *sárga* valamikor **sá-rigá* volt. (Hogy a szó végén *á* vagy *a* volt-e, az itt most mellékes). Ennek **sárig* része világos, de mi lehet a végső *á* vagy *a*? Aligha egyéb, mint a 3. sz. birt. személyrag. De ha az, akkor minek a **sárig*-a lehetett az a **sárig*, amelyet any-nyiszor emlegettek, hogy végre a legtöbb nyelvjárásban már ragtalan tőszónak érezték? Nyilván nem egyéb, mint a tojás-nak a **sárig*-a. Hiszen a tojásnak a fehérjéből is *fehérje* lett, és a 3. sz. birt. személyragnak a tőszóval való összeforradá-sára más biztos példáink is vannak. (Vö. TMNy. 225—26). Ha tehát ma a tojás *sárgájá*-ról beszélünk, akkor ebben éppen olyan ragisméllés van, mint mikor pl. a csirke *zuzájá*-ról beszélünk.

Ezt a példát különösen azért idéztem, mert abban lehe-tetlen kételkedni, hogy a tör. *šarig*-ban rövid *á* hangzott s így nem lehet kétséges az sem, hogy ebből az *á*-ból csak a ma-gyar nyelvtörténet folyamán lett *á*. (Mert hogy a *háború* és *álm* félékben előbb csakugyan rövid *á* volt-e, vagy hogy *á* vagy *á* hangzott-e abban a szláv nyelvjárásban, melyből régi szláv jövevényszavaink nagy része való, abban talán kételkedni is lehetne). A kérdés tehát csak az, hogy vajjon ez az *á* > *á*-fejlődés korábbi-e vagy későbbi-e az *i* kiesésénél. De ezt a kérdést is el lehetne dönteni. Mert ha szembeállítjuk az olyan jövevényszavakat, amilyenek pl. tör. *agár* és *árpa*, vagy szl. *kalinca* és *kálna* (ilyenfélétet még sokat lehet majd idézni), akkor kiderül, hogy egykori *á*-nak bizonyos meghatározható

¹ Lehetséges azonban, hogy a mai *álm* és *alszik* együttvéve kép-viselik az egyik fokot, a mai *olt* pedig a másikat.

föltételek közt ma zárt szótagban *á*, nyílt szótagban pedig *a* felel meg. Ennek bizonyítására e helyen még csak a szláv *mrena*-ból való *m. márna* szót hozom föl, mert ennek csakis ez lehetett a fejlődéstörténete: **mrěna* > **mārěna* > *márna* ~ akk. *márnát*. A *sárig* (*sárog*) alakban tehát e szerint szintén *a* hangot várnánk. S ha ma mégis *á* hangzik benne, akkor ez csak azon alakjainak analógiai hatása lehet, melyekben az *á* az *i* (vagy *o*) kiesése miatt zárt szótagba jutván, hangtörvény-szerűen megnyúlt. (Vö. *sárgul*, *sárgít*. Közbevetőleg megjegyzem még e helyen, hogy az én véleményem szerint az *árok*-féle alakok hosszú *á*-ja is csak az *árkot*-féle alakok hatásának tulajdonítandó).

A hosszú *á* után való rövidülésnek példái lehetnének még: *hát hiszen* > *há iszen* > *hászen* és a homályos származású *gánica* ~ *gánca* (vö. MNy. 1 : 258 és 6 : 18). Az előbbit azonban úgy is magyarázhatnók, hogy a *hiszen* eredetileg más kapcsolatban rövidült meg (pl. *de hiszen* > *dejszen*) s csak ennek példájára kapcsolódott a már megrövidült *szen* a *há* szócskához is. A *gánica* mellett pedig van *gánca*, *ganca* is, tehát feltehetnők bizonyos valószínűséggel, hogy az első szótagban itt is eredetileg *á* állott. — Egy szóval: egyetlen egy föltétlenül biztos példánk sincsen arra, hogy a magánhangzó megelőző hosszú *á* hangú nyílt szótag után is eltűnt volna.

Nem sokkal biztosabb a rövid magánhangzó kieshetése a hosszú *é* után sem.

Látszólag ilyen volna a *tézsola* > *tézsla* fejlődés. Asbóth e szó alaktani fejlődését így magyarázza: szl. *težalo* > *těnzola* > *tězsola* > *tézsola* > *tézsla* (Nyr. 31 : 380 és Jag. Festschr. 238) s a hosszú *é* keletkezését az orrhang eltűnése következményének tartja. Ez az utóbbi magyarázat lehetséges ugyan, de éppen nem bizonyos. A *mészáros* szó első tagjában pl., melynek *é*-jét Asbóth szintén így magyarázza, az *n* kiesése után is eleinte csak rövid *é* hangzolt, amint ezt a Csík megyében ma is élő *mészárság* 'mészáros mesterség' és *mészárkodik* 'mészáros mesterséget folytat' szavak kétségtelenül bizonyítják. A szótagzáró *n* szó belsejében máskor is nyomtalanul eltűnt (t. i. anélkül, hogy a megelőző magánhangzó pótló nyújtást szenvedne, vö. pl. *mégyek*, *méhet*, *ikább*, *Domokos*, *Jeromos*, *soha*, stb.), könnyen lehetséges tehát, hogy *tézsla* is egy megelőző **tězsolá*-nak rövidülése.

De ha talán mégis már csak *tézsola*-ból rövidült volna a *tézsla*, ahogy a népnyelvi *écsanyám*, *écsapám* valóban csakis megelőző *édés anyám*, *édés apám*-ból magyarázható, és *előte*, *előtő*: 'kemencének sárból tapasztott ajtaja' is tagadhatatlanul *előtévé*, *előtévő*-ből rövidült (Nyr. 15 : 32), s ha a MTsz.-beli *éffju* is közvetlenül *éffju*-ból rövidült volna, s nem mutatná esetleg csak az *ifjju*-ból való *ifju* hatását, s ha talán Erdély is csak akkor vesztette volna el *ü*-jét, mikor *erdé elü* már *Erdéliü*-vé olvadt volt össze: az ellenkező adatoknak ehhez képest óriási számával szemben akkor is legfeljebb csak néhány szórványos esetről lehelne szó, amelyek együttvéve sem adnak rá elegendő okot, hogy a többiek nagy számából levont ellenkező tanulságot elejtsük. Megmaradhatunk tehát amellet, hogy szóbelsei nyílt szótag felső és középső nyelvállású rövid magánhangzói szabály szerint csak közvetlenül megelőző rövid magánhangzós nyílt szótag után estek ki.

De vajjon a kiesendő magánhangzó előtt egyáltalán nem állhat-e hosszú magánhangzós szótag?

Én ugyan nem tudok vizsgálódásunk mostani körébe vonható olyan példát, mely az ellenkezőt bizonyítaná, de azt hiszem, hogy ez csak véletlenség, hogy ilyen nincsen. Egyáltalán nem volna érthető, hogy pl. egy 5—6 szótagos szónak (az egyéb szükséges föltételek meglévé) miért ne eshetnék ki pl. 4. vagy 5. szótagbeli magánhangzója, ha jóval előtte, az 1. vagy 2. szótagban hosszú magánhangzó hangzott. Sőt a kötőhangzó elvesztésének és a hangzóvesztő igetöveknek tárgyalásánál csakugyan fogunk is találkozni nem egy ilyen esettel. Az eddigi adatokból levonható azon szabályt tehát, hogy az elesendő magánhangzó előtt a szóban egyáltalán csakis rövid magánhangzó állhat, mint pusztá véletlenül alapulót, el fogjuk ejteni.

Jó lesz azonban most, mielőtt tovább haladnánk, egy percre megállapodnunk és összefoglalnunk az eddigi eredményeket, hogy a kutatásunk tárgyát tevő hangtörvény kibontakozását kellő figyelemmel kísérhessük.

Azt tapasztalhattuk tehát eddig, hogy:

1. sok magyar szó (esetleg szólam) belsejének nyílt szótagjából kiesett egy felső vagy középső nyelvállású rövid magánhangzó, ha közvetlenül előtte rövid magánhangzós nyílt szótag állott;

2. ha ugyanegy szóban két magánhangzó felelt meg e hangtani feltételeknek, akkor azonosságuk esetén a második esett ki, különbözőségük esetén pedig az, amely a másodikkhoz viszonyítva palatálisabb képzésű volt;

3. ha ilyen szóban az egyik magánhangzó kiesése után még mindig adva voltak (vagy valamely hangváltozás következtében újra előállottak) az első pontban körülírt feltételek, akkor a második magánhangzó is kiesett;

4. a többi föltételnek egyébként megfelelve sokszor zárt szótagból vagy zárt szótag után is kiesetek e magánhangzók, ha réshang okozta volt e szótag zártságát.

IX.

De sokáig most sem lehet pihentetni tollunkat, mert még messze vagyunk a céltól.

Annyi példáját láttuk eddig a felső és középső nyelvállású magánhangzók bizonyos hangtani föltételek mellett való eltűnésének, hogy ezt már nem tulajdoníthatjuk valami jelentőség nélkül való véletlennek. A magánhangzók e gyakori eltűnésében okvetetlenül valami mélyebb okot kell sejtünk, amely aligha lehet egyéb, mint hangtörvény. A hangtörvények azonban — föltéve természetesen, hogy teljes pontossággal vannak megállapítva és szabályba foglalva — kivétel nélküliek. De akármelyik betűjébe, vagy akármelyik csoportjára pillantunk is a magyar nyelv szóképzetének, mindenütt számos olyan szóra akadunk, amelyek minden tekintetben megfelelnek ugyan az eddig megállapított hangtani föltételeknek — s mégsem rövidülnek meg. Ennek persze okvetetlenül kell ismét valami okának lenni. S minthogy a nyelvben semmiesetre sem lehet a hiba, csakis idáig megállapított szabályaink körül lehet valami hiba. Nyilván nem teljesek, nyilván vannak a magánhangzó kiesésének az eddigieken kívül még olyan további föltételei is, melyeknek eddig még nem sikerült nyomukra akadnunk. Tovább kell tehát folytatnunk nyomozásunkat.

Azon tapasztalatunk, hogy a magánhangzó zárt szótagból vagy ilyen után is kieshetett, ha réshang okozta volt e szótag zártságát: eszünkbe juttatja, hogy a magánhangzó kiesével támadó mássalhangzó csoportokban egyáltalán föltűnően gyakoriak voltak a réshangok. Vizsgáljuk meg tehát e mássalhangzó-torlódásoknak eddig előfordult összes változatait s

nézzük meg, nem szolgálhatnának-e talán ebben az irányban valami további becses tanulsággal.

Az összes változatok, gyakorlati célból betűsorba szedve és egy-egy (lehetőleg biztos) példával megvilágítva a következők:

bc (> *pc*): *Rábca*, *bl*: *zabla*, *bn*: *gabna*, *br*: *cibre*.

dc (> *c*): *bërce*, *dj* (> *gy*): *gárgyán*, *dr*: *Bodri*, *ds* (> *cs*): *écsanyám*, *dsz* (> *tsz* > *sz*): *László*, *dv* (> *d*): *lidérc*.

ff: *ifju*.

gj: *mëgjed*, *gl* (> *gly*): *máglya*.

çcs (> *hcs?* > *cs*): *ács*, *çt* (> *ht* > *t*): *bátor*.

gyl: *kagyló*, *gyv*: *Zagyva*.

hj: *hjába*, *hny* (> *nyh*): *dunya*, *hsz*: *(h)szën*, *ht* (> *t*): *Tétény*.

jb: *kajbál*, *jd*: *vajda*, *jg*: *hajgál*, *jl* (> *ly*): *pólya*, *jny* (> *nyny*): *nannyám*, *js*: *lajstrom*, *jt*: *pajta*, *jv*: *vajvoda*.

kj: *kjó*, *kl* (> *kly*): *fáklya*, *km*: *lakma*, *kn*: *teknő*, *kny*: *beréknye*, *kr*: *prókátor*, *ks* (> *hcs* > *csk*): *Raksi*, *szöcske*, *kt*: *Takta*, *kv*: *küül*.

lb: *kolbász*, *lc*: *pálca*, *lcs*: *kulcsár*, *lf*: *Havasalföld*, *lg*: *szolga*, *lj*: *csalán*, *lj*: *beljebb*, *ll*: *alsó*, *lm*: *szalma*, *ln*: *málna*, *lt*: *Zoltán (?)*, *lv*: *szilva*.

mg (> *ng*): *ing* fn., *mj*: *szomjas*, *ml*: *zsëmle*, *mr*: *kamra*, *ms*: *emse*, *mt* (> *nt*): *cinterëm*, *mzs*: *kámzsa*.

nc: *medñce*, *ncs*: *jancsár*, *nd*: *esztendő*, *nj* (> *ny*) *nyán*, *nk*: *Domonkos*, *nm* (> *n*): *Jeromos*, *nn*: *szalonna*, *ns*: *aggyon sten jó n.*, *nt*: *Szent-Rontás*. — *nyv*: *ponyva*.

pc: *kapca*, *py* (> *pj*): *gyapju*, *pj*: *kopja*, *pl*: *Taplóca*, *pt*: *kapta*.

rb: *Borbás*, *rc*: *jérce*, *rd*: *szërda*, *rg*: *forgács*, *ry* (> *rj*): *borju*, *rgy*: *ergye*, *rh*: *észterha*, *rj*: *pozdorja*, *rk*: *gyerkőc*, *rl*: *vitorla*, *rn*: *párna*, *rp*: *korpa*, *rsz*: *ország*, *rt*: *ortás*, *rv*: *morva*.

sk: *keskény*, *sn* (> *sny*): *prasnja*, *st*: *rosta*, *sv*: *Jolsva*.

szv (> *szsz*): *össze*.

tc (> *c*): *apáca*, *ty* (> *t*): *ártány*, *tj* (> *ty*): *beslye*, *tl* (> *tr* > *t*): *Tatrag*, *tm*: *Mutmér*, *tr*: *létra*, *ts* (> *cs*): *tölcser*, *tv*: *Zsitva*.

vc: *lóca*, *vg*: *Nógrád*, *vj*: *lëjjobb*, *vl*: *matóla*, *vn*: *róna*, *vny*: *sönyó*, *vr*: *köris*.

zm: *dézma*, *zn*: *pözna*, *zt* (> *szt*): *asztán*.

zsl: *kázsla*, *zsr*: *pazsrák*.

Ez az összeállítás igazolta is sejtelmünket, meg nem is. Igazolta annyiban, hogy csakugyan szinte mindegyik kapcsolatban a mássalhangzóknak legalább is egyike réshang, ide számítva természetesen a *c* és *cs* kettőshangzókat is. De csak szinte mindegyikben van réshang, mert a *Takta*, *kapta* és *káptalan* szavakban híre sincs ilyennek és magánhangzójuk mégis elveszett, s úgy látszik *csapda* és *labda* is ilyen rövidülés útján kapták mai alakjukat (vö. Wichmann, MNy. 4: 462), bár itt sincsen réshang a találkozó mássalhangzók között.

A réshangokban tehát eszerint hiába kerestük a magánhangzó kilökésének okát. De talán több hasznunk lesz a fennebbi összeállításból, ha negatív szempontból vizsgáljuk tanulságait. Tegyük tehát még ilyen irányban is egy kísérletet.

Mindjárt az első föltűnő jelenség az volna, hogy *c*-vel és *cs*-vel kezdődő kapcsolat nincsen. De a **kucikó* > *kuckó* fejlődés, ha nem is biztos, valószínűtlennek se mondható éppen. S ha etimológiáját nem tudom is megjelölni, meglehetősen biztosra merem venni azt is, hogy a szl. *Tulesava* és a m. *Tolcsva* helynevek ugyanegy szónak változatai. Sőt egy félrepillantás a hangzó-vesztő névszók csoportjára (ebben az értekezésünkben t. i. a bevezetésben már kifejtett fontos okból egyelőre csak a *malina*-típus tanulságainak kifürkészésére akarunk szorítkozni) meg éppen meggyőzhet róla, hogy igenis van *pocok* ~ *pockot*, *mocsok* ~ *mocskot*-féle megfelelés nem is igen kevés esetben. De ha *c* és *cs* után is elveszhet az eddig kikapasztalt hangtani helyzetben az esendő magánhangzó, miért van mégis a köznyelvben *pucová*, *csicséri-borsó*, *csücsörít*, *kocsonya*, *pocsolya*, *vacsora* és a népnyelvben pl. *cicëre*, *kecële*, *kocogány*, *pacíha*, *hacuka*, *recefice*, *kaesiba*, *kacsula*, *vicsori*, stb.? — Kénytelenek vagyunk egyelőre megelégedni egy *non liquet*-tel, de meg fogjuk magunknak jegyezni ezt a magyarázatért kiáltó ellenmondást.

Feltűnő másodszer az a körülmény is, hogy *b*-vel kezdődő kapcsolat csak a *Rábca*, *gabna*, *cibre*, *hábróság*, *kabla* és *zabla* szavakban van. Vagyis inkább csak volt néhány (eléggé csekély számú) nyelvtörténeti adat tanúsága szerint. De ez a rövidülés csak az egy *Rábca* esetében tudott érvényesülni és általánossá válni, mert ma köznyelvben és nyelvjárásokban egyaránt csakis *gabona*, *háború*, *kabala* (*kabola*) használatos. A *cibëre* és *cibre* alakok (ha ugyan valóban az előbbi az eredetibb, vö. NyK. 29:334 és 23:120) nyelvjárási megoszlása a MTsz.-ből nem világlik ki, de *zabla* csak kis területen dívik, s könnyen meglehet, hogy még ezen kis területen sem igazán közkeletű, hanem csak néha-néha hallható allegro-forma.¹ Pedig bőven lett volna alkalom ilyen rövidülések keletkezésére, mert van (csak köznyelvi és többé-kevésbé ismeretes nyelvjárási

¹ *Tábla* szavunk egyáltalán nem tartozik ide, mert nem a lat. *tabula*-ból lett, hanem közvetlenül mása egy lat. vagy szl. *tabla* alaknak. (Vö. Mel. Szljövész.).

vagy nyelvtörténeti adatokat idézve): *abora, babilon, babica, babona, babuta, bobojó, esiribiri, csobolyó, göbölye, jubiler, kabinét, laboda, rabota, tubica, zenebona*, stb., melyekből eddigi szabályunk szerint a *b* után álló magánhangzónak ki kellett volna esnie.

Ezek után most már kétszeres érdeklődésre tarthat számot a másik két zöngés explosívával, a *d*-vel és *g*-vel kezdődők csoportja.

Biztos példa az előbbire *bërce, Algyógy, Felgyógy, gár-gyán, rászgya, rözsgye, Bodri, condra, puzdra, écsanyám, écsapám, László, lidére* és *Radvány*. Tehát nem éppen kevés. De mit érünk e szép számmal, mikor talán még nagyobb számmal idézhetnénk olyanokat, melyekben a magánhangzó megmaradt? Pl. *bödölő, budoga, cédéle, fidibusz, gödölye, hadonász, paradicsom, radina*, stb.

A *g* után való kiesésre biztos példaként csak a *megjándékoz, megjed* és *mágla* idézhetők, mert a m. *boglár*-ral nemcsak magánhangzós, hanem *buggler, buckler*-féle német adatok is állanak szemben, *tégla* és *régla* (Mel. Szljövsv.) pedig úgy mint *tábla*, már a vulg. latinból jöttek át ilyen alakban. Megmaradt azonban ezekkel szemben a magánhangzó pl. a következőkben: *degényeg, dögönyöz, galagonya, Regéde* (MNY. 5 : 369), *régemént, Régina, rigolya* (< lat. *regula*, vö. ezzel szemben *régla* < vulg. lat. *regla*), *rögöcsös, sligovica, szigorú, zsugori*, stb. Hogy különben nyelvünk a szó belsei *g*-vel kezdődő mássalhangzó torlódást, legalább bizonyos esetekben, nem kedveli, annak bizonyítására fölhozhatjuk a *jegénye* szót (Asbóth ismeretes megállapítása szerint < **jegnyét* < szl. *jag-njed*), melyben az *ë* nyilván nem lehet egyéb, mint a *gny* kapcsolat feloldására való segédhangzó.

Az eredmény tehát megint — semmi. Legfeljebb annyit jegyezhetünk meg mégis magunknak, mint figyelemre talán méltó jelenséget, hogy amikor zöngés explosíva után kiesett, csakis *bc, bn, bl, br, dc, dh, dj, dr, ds, dsz, dv, gj* és *gl* közül esett ki a magánhangzó.

Hogy viselkednek már most a kérdéses magánhangzók zöngétlen explosíva után? Azt hiszem, hogy elég lesz, ha csak az előforduló kapcsolatokat idézem újra szemünk elé, mert a nagy homály már ezek láttára is kezd egy kissé oszladozni.

A zöngétlen explosíván kezdődő mássalhangzó-torlódások

a hangzó kilökésének bizonyítható eseteiben a következők: *kj, kl, km, kn, kny, kr, ks, kt, kv, pc, py, pj, pl, pt, tc, ty, tj, tl, tm, tr, ts, tv*. Csak egyszerűen végigtekintve is a kapcsolatoknak e során, azonnal el kell ismernünk, hogy általában — ha szabad így mondanom — fölötte kényelmes ejtésűek.

De miben állhat itt az ejtés kényelmessége? — Aligha másban, mint az összetorlódó mássalhangzóknak egymáshoz való valamilyen viszonyában. Ezen a nyomon tovább indulva nem lehetne-e talán valami reálisabb eredményig is eljutnunk?

E szempontból vizsgálva az imént még kielégítő eredmény nélkül vizsgált kapcsolatokat, a következő megfigyeléseket tehetjük:

Vannak közöttük először is olyanok, amelyekben a kiesett magánhangzó után következő mássalhangzó ejtését a nyelv hegyének teljesen ugyanazon helyzetével folytathatjuk, amelyben a magánhangzó előtt álló mássalhangzó képzését bevégeztük. Vagyis a nyelv hegye (részben persze azért, hogy már az elsőnek ejtése folyamán elfoglalhatja a másodiknak képzéséhez szükséges helyzetét) a két mássalhangzó ejtése folyamán nem mozdul se előre, se hátra. Ilyenek: *dr, gj, py (> pj), pj, tl, tr, kj, km, kv*. Vannak közöttük olyanok, melyekben a nyelv hegye az első mássalhangzó képzése után előre vagy lefelé, tehát nyugalmi helyzete felé mozdul. Ilyenek: *dc (> c), dj (> gy), dsz (> tsz > sz), dv, tc (> c), ty, tj (> ty), tm, tv*. Vannak harmadszor olyanok, melyekben a nyelv hegye az elsőnek képzése után az alsó fogsor belső széléhez támaszkodó helyzetéből egy kevésbé fölemelkedik: *bc, bl, bn, gl, pc, pl, pt, kl, kn, kny, ks, kt*. És végül olyanok, melyeknél a nyelv hegye visszafelé húzódik, vagy kissé fölemelkedik és visszafelé hajlik: *ds, ts, br, kr*.

Ha már most a zöngés és zöngétlen explosíván kezdődő csoportokból levont ezen tanulság szemmeltartásával vizsgáljuk végig a fennebb összeállított többi mássalhangzó-torlódásokat is, akkor azt fogjuk tapasztalni, hogy mindegyik beléillik e négy osztály valamelyikébe. Nevezetesen az elsőbe: *ff, gyv, hj, hny, hsz, jb, jg, jv, les, ll, lu, lt, mg, mj, ncs, nm, nt, vg, vj, vny, vm*; — a másodikba: *ck, csk, lb, lc, lf, lg, ly, lj, lm, lv, nc, nd, nk, nm, nyv, rb, rc, rd, rg, ry, rgy, rh, rj, rk, rl, rm, rp, rsz, rt, rv, sk, sn, st, sv, szv, zsl, zsr*; — a harmadikba: *γcs, γt, gyl, ht, jd, jl, jt, ml, ms, mt, mzs, ve, vl, vn, zn, zt*;

— a negyedikbe: *js, mr, ns*. (Némely esetben természetesen olyan csekélyek a különbségek, hogy egyik másik változatnak melyik csoportba való tartozása tekintetében eltérők is lehetnek a nézetek).

Az előbb tárgyalt explosívakon kezdődőkkel együtt tehát 30 változat tartozik az első csoportba, 46 a másodikba, 29 a harmadikba és csak 7 a negyedikbe. Az utolsó csoport szégyensége bizonyára mindenkinek fel fog tűnni. Lássuk tehát csak még egyszer, hogy melyek is azok a példák, melyekben a magánhangzó akkor is kiesett, ha a nyelv hegyének az első mássalhangzó kiejtése után vissza kellett húzódnia?

E példák a következők: *écsanyám, écsapám, tölcsér, lajstrom, kukrica, prókátor, cibre, habrosagben* (Gyf. Gl.), *kamra, cirme, szemrékfa* és *'sten jónapot*. Az első kettőről mindjárt azt kell megjegyeznünk, hogy nem köznyelvi érvényességűek, hanem csakis nyelvjárásiag járatosak itt-ott. S ahol járatosak is, még ott is csak kizárólag e két kapcsolatban rövidül meg az *édés* szó, de már pl. *édésék, édésëm, édésít, бүдösít* nem rövidülnek meg se ott, se másutt. *Édésanyám, édésapám* tehát bizonyára nem hangtörvényszerűen rövidültek meg, hanem csak azért, amiért *adjon isten jó napot*-ból is *aggyonsten j. n.*, majd még kurtábban *sten j. n.* lett, azaz: egyszerűen elkoptak a gyakori használat következtében. (Vö. az *isten uccse, dicstessék, alászolgája*-féle formálissá vált szólásokat is). Ha meg a *lajstrom* szót vizsgáljuk meg kissé kritikusabb szemmel, akkor meg éppen az sül ki róla, hogy talán nem is tartozik ide. Nem azért, mert az *aj* helyén tulajdonképpen *aj̃* kettőshangzót ejtünk, hanem azért, mert a *j* betű köntösében szereplő *̃* talán nem is régebbi *j*-nek, hanem régebbi *i*-nek hangtörténeti utóda. Mert az bizonyos, hogy a lat. *regístrum*ból valamilyen úton-módon valamikor *lajstrom* fejlődött (vö. erre nézve Mel. Szljövsv. I. 2: 42), de hátha ebből nem úgy jutottunk el a mai *lajstrom* ejtéshez, hogy az *i* kiesése után az egy szótagba kerülő *aj* természetszerűleg *aj*-vá vált, hanem talán inkább úgy, hogy a *j* kiesése után egyesültek a szomszédos *a* és *i* hangok az *aj̃* kettőshangzóvá. Én a legutóbbi tanulságok alapján most nemcsak valószínűbbnek, hanem szinte bizonyosnak tartom a fejlődésnek e második (*lajstrom* > **laistrom* > *lajstrom*, írva *lajstrom*) útját. A *tölcsér* (< *töltsér*) szót persze már nem végezhetjük ki ilyen radikális úton. De itt talán arra gondolhat-

nánk, hogy a *t* (a megelőző *l* miatt) postalveolaris, vagy éppen kakuminalis képzésű volt s így az *s* szomszédságába került. Ami végül a *háború* és *habrosagben*, *cibëre* és *cibre*, *kamara* ~ *kamora* és *kamra*, *szëmërék* és *szemrékfa*, a némileg kérdéses *cëmëre* és *cirme*, valamint *kukorica* és *kukrica* eseteit illeti, elég ezekkel szemben rámutatni az *abora*, *csiribiri*, *dü-börög*, *homorú*, *numërál*, *nyomorult*, *sëmërég*, *szomorú* szavak példájára, sőt arra, hogy *kamara* ~ *kamora* és *cëmëre* legalább is éppen olyan járatosak, mint rövidjeik, hogy *kukrica* egyetlen egyszer van közölve (ennél, amint a VI. fejezetben láttuk, már *i* helyett az *o*-nak kiesése is szabályellenes volna), hogy *habrosagben* hapax legomenon, s hogy az Oklsz. is a *szëmërék* címszó alatt az egyetlen egy 1407-i *Zemrecfa* adat mellett hat adatot idézhet a teljesebb alakra. Ilyen körülmények között tehát azt kell hinnünk, hogy ezek sem hangtörvényszerű rövidülések.

Egy ilyenfajta rövidülés, *procurator* > **prokrátor* (> *prókátor*), azonban mégis kétségtelenül általánossá vált. De könnyen meglehet, hogy eleinte ez is csak szórványos jelenség volt, mikor azonban az egymásután következő *pr*—*kr* szótagkezdés miatt disszimiláció történt benne, akkor e **prokátor* > *prókátor* alak rövidsége miatt annyira előnyben volt a *prokurátor* alak fölött, hogy gyorsan terjedett és csakhamar teljesen kiszorította az eredetibb alakot.

Itt említtem meg végül a *Margerita*-ból lett *Margita* helynevet. Első pillanatra azt gondolhatná az ember, hogy a fejlődés menete ez volt: *Margerita* > *Margrita* > *Margita*. Tekintve azonban egyrészt azt, hogy a magánhangzónak *g* és *r* közül való kiesése az előbbieket szerint nem valószínű, másrészt pedig azt, hogy van *Margitta* is (és *Margittay* családnev), inkább az hihetjük, hogy az *r* és *t* közötti *i* tűnt el, s e **Margërta* alakból lett aztán, valószínűleg ismét disszimiláció következtében *Margitta* és *Margita*.

Mind e tapasztalatok alapján tehát azt hiszem kimondhatjuk, hogy a magánhangzó (a már előbb megismert föltételek máskülönben fennforogván) nem esett ki akkor, ha két olyan mássalhangzó között állott, melyek eisejének képzése után a nyelv hegyének visszafelé kellett volna mozdulnia, hogy a másodiknak képzése helyére jusson.

(Folytatjuk.)

HORGER ANTAL.

MAGYAR NYELVÉSZET A PESTI NAPLÓBAN.

Egy század és három évtized mult el azóta, hogy megindult a magyar hirlapirodalom, Ráth Mátyás Magyar Hirmondójával. Ennek az egész időszaknak majdnem felét átélte a Pesti Napló: 1910-ben fejezte be fönállásának hatvanadik évét. Az 1909-ben kiadott ünnepi szám mellékletén megírta Zuboly a Pesti Naplónak — hogy úgy mondjam — irodalomtörténetét, de mostohán bánt a nyelvtudományt érdeklő dolgokkal, pedig ezekről sokkal többet elmondhatott volna. Már 1850-ben a lapnak első számában, a program föltárásában többek közt azt írja Császár Ferenc, hogy szolgálni akar lapjuk a hazának és a nemzetnek avval is, hogy »nemzeti nyelvünk megakadt működését s ezáltal szellemi életünk emelkedését« újból fölfogja és előmozdítja. Egyik célja tehát a lapnak már megindítása óta nemzeti nyelvünk művelése. Már maga ez a körülmény is megmagyarázza, hogy miért nyitott teret a nyelvtudományi cikkeknek, vitatkozásoknak s miért szentelt időt az Akadémia nyelvtudományi üléseiről való tudósításoknak. Egyébként is nem hivatásos újságírók írták, hanem a politikusok mellett tudósok és tanárok, s ez is érthetővé teszi, hogy a hírszolgálat gyöngé voltával szemben a lapnak nagy része a politikai cikkek mellett tudományos és irodalmi cikkekből került ki. De meg a lap első két évtizede épen abba a korszakba esik, amikor a nemzeti érzés nem nyilatkozhat meg szabadon az elnyomó hatalommal szemben. Természetszerűen a történelem, irodalom és nyelvtudomány felé fordul tehát a lap, mert a nemzeti szellem és nemzeti érzés ébrentartására mi lehet alkalmasabb ezeknél? Így jutnak aztán bele a lapba a tárcaformában megjelenő értekezések nemcsak az irodalmi és művészeti élet köréből, hanem a tudomány világából is. Ezen cikkek között méltó helyet foglalnak el a nyelvtudományiak is. Különösen az ötvenes-hatvanas években — melyekről szólni akarunk — nem zárkozik el a lap azoktól a törekvésektől, melyek azon kor nyelvtudományát áthatják, foglalkoztatják; megnyitja kapuit mindazon viták előtt, amelyek korabeli nyelvtudósainkat foglalkoztatják.

Igazán föltűnő, hogy mennyi és milyen változatos tartalmú nyelvészeti cikk látott napvilágot a régi Pesti Napló hasábjain. Kitétszik a szóban levő évfolyamok lapozgatása közben, hogy a lap nemcsak bő tudósításokat közölt az Akadémia nyelvtudományi üléseiről, ismertette az ott felolvasott értekezéseket, hanem mindennemű nyelvészeti kérdést tárt karokkal fogadott. Foglalkozott idevágó munkák ismertetésével, a régi nyelvvel, a népnyelvvél, finnugor összehasonlító nyelvészettel, a helyesírásnak minden korban sokat emlegetett kérdésével, a műszavak magyarosításával, általános nyelvészeti kérdésekkel, — egy szóval a nyelvtudománynak minden ága képviselve volt tárcarovatában.

Egyébiránt, hogy nyelvünk művelését mennyire szívén viselte a lap és hogy ennek az ügyét milyen komolyan fogta föl, talán legszembeütőbben mutatják az illetén kérelmeket, fölhívásokat tartalmazó cikkek, melyeket olvasóihoz intézett mingyárt fönállásának első évétől kezdve: Kérelem a hazafiakhoz, régi magyar kézírások és könyvek beküldése ügyében (1850: 89.); Gyűjtsük a népdalokat! (1850: 139.); Gyűjtsük a hazai népszokásokat

(1851 : 425.); Buzgó óhajtás nemzeti hagyományaink, különösen a tájszógyűjtés ügyében (1858 : 263, 265, 266, 269).

Már említettük, hogy bő tudósításokat közölt Akadémiánk üléseiről. A fontosabb nyelvészeti fölolvasásokról majd terjedelmes ismertetésekben, majd bő mutatóványokban számolt be olvasóinak. Ezeket ma is nem minden eredmény nélkül olvashatjuk. Így, hogy csak a nevezetesebbekre hívjuk föl a figyelmet, a következő évfolyamok következő számaiban lelhetünk illetén tudósításokat: 1850 : 90, 92; 104 (Jerney János két tőle 1049–54 közé helyezett hártját mutat be), 148 (Güztzlaff Károly értekezése a kínai nyelvről és írásról), 198 (Mátray Gábor kódex-ismertetése), 247; 1851 : 321 (Toldy felhívása Döbrentei Gábor levelei érdekében), 333; 1852 : 609; 615 (Hunfalvy Pál: Adalékok a magyar nyelvtudományhoz), 637 (Czuczor: Magyar szók elemzése), 652, 662 (Hunfalvy: A cigány nyelvnek grammatikai rendszeréről); 1853 : 891, 895, 901, 937 (Az Akadémia hivatása és munkálkodásának történeti előadása); 1855 : 150 (Kivonat azon értekezésből, melyet Czuczor a magyar akadémia üléseiben az *R* szóhangról olvasott); 1857 : 18, 19, 20 (Lugossy értekezése), 69 (Hunfalvy: A mordvin nyelvnek igéi), 112 (Hunfalvy: A mordvin nyelvről s némely nyelv-hasonlítás észrevételről; Magyar Nyelvészet II. évf. V. füzete), 228 (Hunfalvy: A lapp nyelv ismertetése), 245, 246, 247 (Mutatóvány Hunfalvynak a lapp nyelvről szóló akadémiai értekezéséből s a Magyar Nyelvészet III. évf. I. füzetéből), 253 (Hunfalvy: A lapp nyelv ismertetése s Sajnovics igazolása), 276 (Hunfalvy: A borzicipai felírásról); 1858 : 9 (Ballagi: A hangsúlyról), 66, 91 (Fogarasi: A magyar igeidőkről); 1859 : 26, 27, 32 (Lukács Móric: A román nyelvek alakulásairól; Cs. A.), 50 (Machik: A birtokragok alkatrészeiről és csodálatos szerkezetükről), 52, 127 (Czuczor: A mássalhangzókról; Cs. A.), 153, 154, 155 (Fábián: A nyelv mivolta; rokonság és nyelvkülömbőség; — Imre Sándor: A magyar szógyök mivolta és némely változásai; Cs. A.), 158 (Mátyás Flórián síkra száll a nyelvtudomány ellen); 1860 : III. 11 (Fogarasi: A hangsúlyról) 1862 : I. 16 (Budenz székfoglalójának kivonata: A török-magyar nyelv-hasonlítás és a hasonlító magyar-altaji hangtan), II. 1 (A nyelvtudományi bizottság működési körének szabályozása), III. 13 Fogarasi: Szabatoság a magyar igeidőkben), III. 14 (Hunfalvy: A régi magyar írók mire nézve lehetnek mintáink), IV. 9 (Fogarasi: Az igeidőkről; folytatás), VII. 16. 18 (ugyanaz), X. 15 (Mátyás Flórián: A nagy szótár kritikai méltánylata), XI. 12 (Szilády Áron: Nyelvészetünk célja és eszközei); 1863 : II. 5; X. 8 (Hunfalvy: A magyarok és vogulok viszonya egymáshoz), XII. 13 (Hunfalvy ismerteti Bunsen egyik munkáját); 1864 : V. 28 (Fogarasi: A székely népkölt. gyűjt. nyelvészeti tekintetben); 1866 : VII. 27 (Hunfalvy: Régi magyar szókról).

Ugyanílyen módon közöl nyelvészeti munkákról szóló ismertetéseket is. Az első ilyen ismertett könyv mingyárt a lap megindításának évében megjelent *Reguly-Album* (Pesti Napló, 1850 : 60.). Ilyen ismertetések még: A chemia iskolája (a tudományos műszavak népszerűsítéséről; 1850 : 100.). Jerney János keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845 (1851 : 449.), Hunfalvy Pál: A Magyar Nyelvészet II. és III. füzete (1857 : 10) *Über die Fremdwörter im Magyarischen*: Johann Zahourek 1856 (1857 : 48, 49, 50.), Brassai: A Magyar Nyelvészet III. évf.

I—IV. füzet (1858 : 90, 95), A »Nyelvtudományi Közlemények« (1862 : VIII. 3, 4), Réső Ensel Sándor: Mutatványok a Helynevek magyarázója II. füzetéből (1862 : XI. 18.), Imre Sándor: A magyar nyelv teljes szótára (1866 : IX. 1, 2.), Kun Pál: Reguly Antal hagyományai (1866 : X. 17, 18, 19.).

A helyesírásnak örökké szőnyegen forgó kérdését is magáévá teszi a lap 1855-ben, amikor is Irjunk egyenlően! címen hosszú cikksorozatot indít meg Lonkay Antal tollából (I. 1855 : 18; II. [c-cz-ről] 1855 : 20; III. [további eltérésekről: azonn, ezenn, melly, olly] 1855 : 23, 24; [mikép írjuk az idegen tulajdonveket?] 1855 : 28, 30; IV. [Kell-e és hol kell e helyett ő betűt használni?] 1855 : 31; V. 1855 : 33). — Ugyancsak a helyesírás kérdése a tárgya Hunfalvy Pál egy későbbi cikkének: A magyar helyesírás és a magyar Akadémiai Szemle a Magyar Sajtó 80. számában (1857 : 84, 85). Ilyen még későbbről Vadnay Lajos cikke: Iktat-e vagy ígtat (1867. XI. 17.)

A magyar nyelv különféle műszavairól is több ízben szó esik a tárcarovatban; így: A magyar tudományos nyelvről (1850 : 70, 75), Gondolatok a magyar nyelvészet köréből (res: vány, realis: ványi, 1854 : 134), A real szó magyarítása, Ember Pál (uo. 152), A res-ről (valony, uo. 163), Hunfalvy: Néhány észrevétel műszavaink ügyében (1855 : 10), H + G: Matematikai műszavainkról (1855 : 120), Jánosi Ferenc: A vegytan műnyelve és a puristák (1858 : 101, 102, 106), Szabó József: A nyelvtisztaság kérdése természettudományi irodalmunkban (1858 : 107, 108; Szabó József föllépése igen fontos és eredményes volt, ő indította meg a visszahatást Bugát nyelvújítása ellen), Modori: Néhány szó a hivatalos műszavakról (1867:VII. 30).

A mind jobban lendületnek induló összehasonlító nyelvészet és őstörténet is számottevő értekezésekkel van képviselve a lap első két évtizedének számaiban, ha nem is vesszük ide az akadémiai üléseken elhangzott fölolvadások ismertetéseit. Ilyenek: Jerney János keleti utazása (1851 : 507), Árkádiak a magyarok hazája (1852 : 779, 797), A finn nemzetiség (1852 : 808), Ázsiáiak vagyunk-e ? (1853 : 911), Riedl Szende: Adalék a magyar összehasonlító nyelvészethez (a magyar és suome nyelv 1854 : 281, törzsek a magyar s a rokon nyelvekben, 1854 : 282), *Συμπεριετης*: Tájékozás a magyar összehasonlító nyelvészet ügyében (a finn rokonságot nem ismeri el, 1855 : 15), A magyar összehasonlító nyelvészet ügyében (Hunfalvy Pál felelete *Συμπεριετης*-nek, 1855 : 18), Riedl Szende: Tájékozás a magyar összehasonlító nyelvészet ügyében (1855 : 28), *Συμπεριετης*: Válasz a magyar összehasonlító nyelvészet egyeztetése tárgyában (1855 : 56); Adalék a magyar összehasonlító nyelvészethez (a gyökök s ragok egymás közti viszonya, különösen a magyar s rokon nyelvekben, 1855 : 110), Hunfalvy: Felvilágosítások a magyar egybehasonlító nyelvészet ügyében (1856 : 109, 170, 171, 172), Dr. Pólya József: A magyar számnevek alkalmából, mongol népfaj vagyunk-e ? (1859 : 95, 96), Torkos Sándor: Magyar s finn nyelvsajátságok (1863 : VIII. 8.), Torkos Sándor: Magyar s finn szóhasznalatok (1864 : VIII. 18.).

A helynevek eredetének kérdése is, mely mindig izgatta a nyelvtudomány művelőit, szóba kerül a P. Naplóban, már 1853-ban s azután is többször; így: Nem mind pogány, ami pogánynak hangzik, Paur Ivántól (a magyar helynevek eredete, 1853:942), Toldy: Felszólítás a magyar hely-

irati nevek ügyében (1853 : 947), Révész Imre: Nyelvészeti elmefuttatás Szoboszló, Sukon, Szent Job magyar helynevek értelmezése felett (1853 : 970), Részó Ensel Sándor: Helynevek magyarázója (1861 : XII. 11.) Ide sorolhatjuk még: A magyar nemzetségi nevekről, Rosty Zsigmondtól (1857 : 171, 172, 173).

De ne részletezzük tovább, mit és mennyit ölelt föl a nyelvészet köréből a Pesti Napló első két évtizede, beszéljenek helyettünk a bibliográfia teljessége kedvéért felsorolt alábbi adatok: Borongások a magyar nyelv felett (1850 : 184, 185, 232), Nagy Iván: Egy régi okirat (1851 : 279), A + B: A magyar nyelv használata Nógrádban (1851 : 391), A magyar nyelvtanítás ügye (1851 : 441), Emlékezzünk régiekről (1851 : 447), Némi felvilágosítás (és: Végszó) a nagy szótár ügyében (1852 : 629, 647, 658), A magyar nyelv belső története (1852 : 823), Télfy Iván: A görög betűk kiejtése (1852 : 645, 646), Brassai Sámuel: Tapogatódzások a magyar nyelv körül (1852 : 802, 803, 1853 : 861, 862, 866, 876, 877, 878, 885), Dr. Engel József és a magyar nyelv (Engel a nyelvészarmaztatás körül egészen új eszméket állított föl, 1853 : 899), Magyar írásmód 202 év előtt (gr. Pálffy Pál nádor két levele: gr. Batthányi Ádámmal és Vasmege rendihez az 1647-iki országgyűlésen visszaadatni rendelt ev. templomok tárgyában, 1853 : 1085), Halka S: Nyelvünk körül (1854 : 166), Gondolatok a nyelvészet köréből (való különféle jelentéseiről 1854 : 170; habeo — nekem van, 1854 : 186), Csengery Antal: A magyar nyelvészet ügyében (a Magyar Nyelvészet ajánlása, 1855 : 1.) Z. K.: Régi oklevél (1657-ből, 1855 : 18), Extravillanus: A nyelv körül átaljában (1855 : 34), Ugyanaz: A nyelv körül különösen (szószármaztatás 1855:87, műszavak 1855:89, 90), Greguss Ágost: Hangsúly és hangnyomat (a hangsúly a szó első tagjára esik 1856 : 204), Ugyanaz: Hangnyomat és szórend (1856 : 212; Gregussnak e cikkei megindítói annak a nevezetes hangsúlypörnek, melyre Arany János egyik levelében Tompát is figyelmeztette; e pör ismertetését I. Suhajda Lajostól a Magyar Nyelvőr 27. kötetében A Pesti Napló hangsúlypöre címen), Két halálra keresettnek szózata, Bennünket és Benneteket (1856 : 398), Alázatos esedezése az alúlrít Bennetuc szónak (1856 : 402), V. L.: Igénytelen szózat (*se nem, se ne* tulajdonságai 1856 : 500), A magyar nyelv eredetisége s önkifejtése, írta Vári Szabó Sámuel (1857:86), Lugossy és Hunfalvy, közbeszólás Brassaitól (1857 : 122, 129, 131, 151, 170, 192, 193, 194, 195, 199, 201), Áld, Átok, Imád, Ünnepe, Néhány észrevétel Hunfalvy P. szövegeztezésire, Nemkidemít (1857 : 179), Egy tűzér tisztől: Nyelvészeti körút a hadászat mezején (1860 : I. 24, 26, 31), Hunfalvy Pál: Magyar nyelvészet (1861 : XII. 25), Torkos Sándor: Nyelvtudomány és őstörténelem (1863 : IV. 23, 24, 25), Ugyanaz: Nevetlen ujj (1863 : VIII. 26), Ugyanaz: A magyar gyermek- vagy dajkanyelv (1863 : X. 21, 22), Vadnay Lajos: Egy kis nyelvészeti figyelmeztetés (1864 : II. 20), Csalomjai: Megjegyzések Vadnay Lajos úr »nyelvészeti figyelmeztetése« folytatán (1864 : IV. 9), Nyakas: Nyelvészeti nézetek, válasz Vadnay és Csalomjainak (1864 : V. 10, 12), Csalomjai: Észrevételek, Nyakas urnak (1864 : VI. 15), Joannovics György: Nyelvészet (1864 : V. 29), Torkos Sándor: Az egyetemes vagy világnyelvről (1864 : VI. 18, 19), Csalomjai: A magyar nyelvben használt idegen szavakról (1864 : VII. 9), Joannovics György: Nyelvészet (1864 :

VII. 13), Vadnay Lajos: Nyelvészeti elmélkedés (1864 : VII. 22), Ugyanaz: Nyelvészet (1864 : VII. 29, VIII. 26), Ugyanaz: Egy kis nyelvészeti figyelemztetés (1864: VIII. 30, 31), Csalomjai: Nyelvészet (1864: IX. 21), Ugyanaz Rövid észrevétel arra, . . . (1864 : X. 9), Joannovics György: Nyelvészet (1864 : XII. 17; avval, avvá-e, vagy azzal, azzá stb. 1865 : I. 17), Néhány igénytelen szó nyelvészeti cynismusunkról (1865 : VI. 2, 3), Kovács Miklós: Válasz a nyelvi cynismusra tett észrevételekre (1865 : VII. 19), Költész-irodalmunk jelen állapota nyelvészeti tekintetben (1865 : VII. 30, VIII. 2, 3), Joannovics: Nyelvészet (a mutató szócskáról, 1865 : VIII. 11, 12), Vadnay Lajos: Nyelvészeti megjegyzések (1866: IV. 10), Békéssy László: Néhány szó az ly-ről, némely igétől származott -ás, -és végű főnevekről és a benünket szóról (1866 : X. 7), Fogarasi: Válaszul a »Néhány szóra« (1866 : X. 11), Hadad: Igénytelen észrevételek a »Néhány szóra« (ugyanott), Kun Pál: Miért mond a nyelv valamit úgy, és nem másképp (1866 : X. 13), Iba-fai: Nyelvészeti mondanivalók (1866 : X. 27), Vadnay Lajos: Kedvezőtlen stb. (1867 : 81 sz.) stb.

Az első tizenöt-húsz évfolyamban tehát, mint összeállításunkból kitetszik, nagyon sok nyelvészeti értekezést lehet a kutató, de a későbbiekben is — kevesebb számban ugyan — találhat itt-ott a nyelvtudomány körébe vágó nevezetesebb dolgozatokat. (Elég e részben Simonyi Zsigmondnak a kilencvenes-években megjelent cikkeire fölhívunk a figyelmet).¹

Mindenesetre azt mondhatjuk, hogy az ötvenes-hatvanas évek magyar nyelvtudományának történetével foglalkozók nem lehetnek el a Pesti Napló megfelelő évfolyamainak lapozgatása nélkül.

PROHÁSZKA JÁNOS.

A TÁJSZÓK ÉS RÉGIESSÉGEK A KÖLTŐI NYELVBEN.

A költészet az emberi lélek ünnepies megnyilatkozása. Gondolat és érzés, valamint kifejezőjük a nyelv, föltülemelkedik benne a mindennapin. A prózának is megvan ugyan a maga művészete, de a nyelv a művészség legnagyobb magaslatát mégis a költészetben éri el. Alig is vagyunk valamivel szemben érzékenyebbek, mint a költői nyelvvel szemben. A »józan okos mérték« sehol sem szükséges annyira, mint a nyelv költői használatában. Kettőre gondolok főképpen: a nyelvnek tősgyökeres népies zamatára s a tárgyszerűen alkalmazott ódonságra. Izléssel, okos mértékkel mindkét stílussajátság emeli a költői nyelv hatását; kellő ízlés híján, mértéken túl csapva bántó lesz mind a kettő s ártalmára válik a költőiség.

¹ A mai Pesti Napló úgy látszik nem nagyon barátságos érzelmekkel viséltetik az egész magyar nyelvtudomány iránt. Ezt lehetne következtetni az 1910. III. 13-án megjelent *Vegyes felvágott* c. cikkéből, mely nemcsak gyűlöletre, hanem ízléstelenségre és tudatlanságra is vall (íme egy szép mondata: »Szarvas Gábor rég megpukkadt már a dühtől szegény.«) Persze nem tudjuk, a szerkesztőség rovására írjuk-e vagy csak a cikkíróra. —

nek. Amazt illetőleg a tájszók hajhászása, emerre nézve az erőltetett és érthetetlen régieskedés válhatik nagy hibává; mindkettőben pedig Aranyak művészi tartózkodó ízlése lehet mintaképünk. Arany népies költői elbeszéléseiben a tősgyökeres népi nyelvet a legnagyobb művészettel nemessíti meg, ősi tárgyú énekeiben a régi magyarság ódon hangját szólaltatja meg lantján; de sem ezekben, sem amazokban nincs egyetlen kirívó hely, nincs egyetlen sor, ahol akár a népiességet, akár az ódon nyelvet mérték fölött erőltetné. A maga helyén, magát könnyen megértető környezetben mind a népi kifejezés, mind az ódon szó és szólás csak fokozhatja a költői nyelv erejét, lhatását. Szükségtelenül halmozva, érthetetlenül alkalmazva s így külön magyarázatra szorúlva népi szó és régiesség is hibává fajúli, a költői hatásnak ártalmára van.

Arany után alig van írónk és tudósunk, aki a népnyelv gazdag kincsét, jellemző szavait, tősgyökeres szólásait annyira ismerné, mint éppen az ő jeles magyarázója, Lehr Albert. Lelke annyira telve van a legeredetibb népi kifejezések virágával, hogy akarva-akaratlan hullatja el őket elmés, majd gúnyos, majd humoros, fölötte eredeti és egyénies stílusában. Ám szellemének minden szikráját csak az értheti meg, aki a nép nyelvkincsében hozzá fogható mód otthonosnak érzi magát, avagy nem sajnálja a fáradságot, hogy ritkább népies szavainak és szólásainak utána járjon. Ilyen sokszor a prózája is, de ilyen főképpen a Kisfaludy-Társaságtól kiadott szép Goethe-fordítása, a *Hermán és Dorottyá*.

Prózáját illetőleg is e fordítása előszavára hivatkozom, két kifejezését hozván szóba. Egyik: »Kérdem, nem jobban Anakreont érezzük-e Cskonainak eredeti Anakreoni dalaiban, mint Édes Gergely *sunda* kádenciáiban» (VIII. l.). Nyelvész létemre — megvallom — a Tájszótárt kellett elővennem, hogy Édes Gergely kádenciáinak e jellemzését megérthessem. A *sunda* szó a Tájszótár szerint meglehetősen sok vidéken járatos ugyan, bizony még születte földem vidékén, Szatmár megyében is: én azonban Lehr előszavában talákoztam vele először, s az olvasóknak valószínűleg igen nagy része szintén a Tájszótárra fog szorúlni, hogy jelentését határozottan megérthesse. A másik hely a következő: „Hexametereimmel sem vagyok egészen megelegetve. Erőltetés nélkül, természetesen folynak, az igaz; sehol semmi *sütés*» stb. (uo. XIV. l.) Szégyelve kell megvallanom, hogy ennek a sütésnek sehogys tudtam az értelmét kisútni. Szótárakban sem találok reá vonatkozólag semmi tájékoztatást. Lehr egészen a népnyelven gondolkodik, s olykor — mint ebben az esetben is — észre sem veszi, hogy olyan kifejezés került tollára, amelyet az olvasók legnagyobb része meg sem fog érteni.

Magában a fordításban már természetesen maga is szükségét érzi az ismeretlenebb népi szók és fordulatok megvilágításának, s e célt szolgálják a kötet végéhez csatolt tanulságos jegyzetei. Ámde mennyivel közvetlenebb volna a fordítás költői hatása, ha minden ily tősgyökeres szavát és szólását — mint Arany *zokszavát* a Toldiban — külön jegyzet és magyarázat nélkül maga a hely, ahol előfordúlnak, tenné érthetővé. Találunk is ilyen szerencsésen alkalmazott, ritka szép népies kifejezést a fordításban, amelyet a jegyzetek fölkeresése nélkül is megérthetünk, a II. ének 161. sorában:

Ám a mi jobb, az jobb. *Nincsen mindenkire ásva,*
Hogy legelől kelljen neki kezdeni élete sorját.

Megértjük a jegyzet nélkül is, amely azt mondja: »Népies szólás, körülbelül annyi, mint: »praedestinálva«. P. »Mintha rá volna ásva, hogy szerezse azt a leányt« (Nép.) Nincs benne a Tájosztárban.»

Így a főntebbi két sor után következő mondatban is: »Mint mi tevének s mások, nem kell *virgódnia* folyton« az olvasó külön magyarázat nélkül is kéri a somogyias virgódásnak vesződé, küzködés-féle értelmét (I. MTsz.). Vagy a III. é. 42. sorában: »Más [ifjú] otthon *resved* s a kemence mögött tünelődik.« És több más helyen is magából a mondatból válik a népies kitejézés érthetővé. Az ily szerencsésen alkalmazott, homályt nem okozó népies szók és szólások, kellő mértékkel alkalmazva, színt és zamatot adnak a költői nyelvnek.

Ám sajnos, a fordításbeli népies szók és szólások nagyobb része nincs ilyen szerencsésen alkalmazva, s az efféle helyek fölvilágosító jegyzet nélkül valóban érthetetlenek maradnának. Az öntudatlanul népies stílusból folyó mulasztással, hogy Lehr olykor-olykor a maga kimagyarázásának szükségét sem érzi, a Hermán és Dorottya fordításban nem egyszer találkoznak.

Így az I. é. 111—112. soraiban kifejezett gondolatot bizonyára igen-igen kevesen értik meg az olvasók közül:

Rendre tapasztaltuk, milyen keserű a futás, és
Érzete a sietőn *ment* életnek milyen édes.

Csak tovább olvasva, a II. é. 129—130. soraihoz adott magyarázat után világosodik meg az olvasó ennek a helynek az értelme felől is. Az utóbbi sorok mondata így szól:

Megnézni sarkala a vágy,
Hol laktunk, a helyet, s *megmentek-e* vajjon a tyúkok.

A jegyzetből a nyelvtörténetben járatlan olvasó is megtudja, hogy a *menik, megmenik* régi szók a népnyelvben ma is élnek s megmenekülést jelentenek.

De homálya és erőltetettsége miatt valamennyi hely közül ez a sor íri ki legerősebben: »Édes anyám, te soká *ketetél* a *sivány kafaczkok* közt« (II. é. 13. s., a. m. soká keresgélél a kopott, viseltes ringy-rongy között). A homályt a tájszók halmozása okozza, a költői hatás ártalmára.

Főlős dolog volna megrónunk e helyet, hisz a fordító maga is megjegyzi hozzá: »Szükségtelenül halmazott népi szók!« S előszavában (XIV. l.) is maga veti szemére önmagának fordításának azt a gyöngéjét, hogy a nép nyelve iránti nagy szeretete miatt népieskedő lett néha-néha.

A mértéken túlcsapó népiességnek ellenképe az ódonág túlzása, a mesterkelt régieskedés, amely, izléstől nem korlátozva, amannál nagyobb hibává is fajúlhat. Erre Zempléni Árpád jeles Turáni dalainak (Bp. 1910.) egyikében *A szent-galleni* [így, e h. szentgalleni] *kalandban* találunk valóssággal elrettentő példát.

Lehr és Zempléni közt — az előbbi javára — két nagy különbség van. Egyik, hogy míg amaz a népi szokat és szólásokat, a maga bevallása

szerint, nem hívja, nem keresi, maguk tolakodnak tollára (bár utóbb mégis csak kicserélhetné irodalmiakkal): addig Zempléni az idézendő helyen tudatosan, sőt tudálékosan alkalmazza, sőt erőlteti a régieskedő beszédet. Másik, hogy míg Lehr a népnyelv valódi szavaitól, élő szóalakjaitól és szólásaitól nem bír szabadulni: addig Zempléni, kellő nyelvtörténeti ismeretek híján, képtelen, őseink nyelvében meg nem volt szóalakokat kohol egyik személye ajakára.

Az említett költemény XIII. szakaszában ugyanis Rovoz, a vén kobzos, a táltos-pap, egy temetés szertartását végezve, ilyen szokatlan, mesterkéltnyelven beszél:

— »Te vagy *gerög* császár, te *kedeg* vagy német! —

— Magyarazza Rovoz segítő népének, —

Te *mög végyöd* [!] kardját, *döfjöd* [!] szügyén lovat!« —

S bús keserves hangon így énekelt tovább:

— »Gözü hős, *éberödj* [!]! paripádat vágják.

Gyujtsa *gerög*, *némöt küs csóvákvel* máglyád'.

Vén Gözü, ugordj le! *suhonganak* [!] lángok, --

Vén gözü, *végöd* már, *sütögöt* [!] zsarátnok.

— »Hős Gözü *sühöt* [!] *lén*n, bátor Gözü *mögbúj*t,

Gerögrül szó ha költ, *máskort* dűhvel ő fűjt.

Szemébelé ha állt *ü* nékije német,

Hánykódék *hevé bent* [!] hímekép tevének.

— »Agg-is-ten, hó-szakáll, *szömlélted* *ü* estét,

Bulcsássad elejdvé [!] *hommá-v-égő* [!] testét.

Nem *mönyön mogábent*' [!] , *dúzs volott* [!] ez *létik*,

Kit *sokot had bent* [!] ölt, *szulgáji késérik*.

— »*Genczöl-úr*, *Mundzuk-úr urszágabelé* tér,

Vígadni *telepszön áldumás* tűzénél.

Mönnny-urszág mezejit pej lován ha futja,

Messzéig szikrádzik *hérös* hadak utja . . .«

Költő uram, ez sok a régiességből!

Az olvasó, még ha nyelvész is, örül, mikor Rovoz végre befejezi furcsa mondókáját.

S miért ez a mondva csinált régiesség? Íme Aranynál a sokkal ősbibb-régibb korban a kobzosok lantja így szólal meg:

Száll a madár, ágrul ágra,

Száll az ének, szájrul szájra;

Fű kizöldül ó sirhanton,

Bajnok ébred hős lanton.

Az őseredet regéjét éneklő gyönyörű dalban nincs egyetlen kifejezés, amely mesterkéltnyelven, erőltetett régiességével a költői ihlet hatását veszélyeztetné. Hogy Rovoz a kérdéses helyen a temetési szertartás rendjén szándékosan beszél más, régibb nyelven, mint a költemény többi helyein:

az nézetem szerint nem szolgálhat a költői mest'erkéltés és izlést bántó túlzás mentségül.

De nézzük magukat a *régies*, azazhogy *régieskedő* kifejezéseket.

Mert ez aláhúzott két szóval mindjárt jellemeztem is őket: Zempléni régiességei két csoportra oszlanak. Egy részük valóságos régi ejtémód, amelyeket itt vagy ott, ebben vagy abban a régi korban csakugyan fölmutat a nyelvtörténet, illetőleg amelyeket, ha ki nem mutathatók is, más, meglevő régi adatok vagy mai nyelvjárási ejtémódok alapján lehetséges régi formáknak tekinthetünk. Más részük azonban mondvá csinált, a költő agyában teremtett formákból áll, amelyek a régi nyelvben soha meg nem lehetek, tehát nyelvtörténeti képtelenségek, nem igazi, hanem amolyan műrégiségek.

1) Kimutatható régi alakok: *dúzs* dús, *késérik* kisérik, *küs* kis, *némöt* német, *ü* ö; *lélik* lélek; *áldumás*, *bulcsássad*, *szulgáji* (bár ezeknek *i*-jéről és *u*-járól még vitatkozhatni); továbbá a *máskort* máskor és *szemébelé* szemébe ragos alakok.

2) Részint a régiség, részint a tájszólások adatai alapján lehetséges, vagy legalább is nem képtelen régi alakok volnának: *Gencöl* Göncöl (vö. OklSz.), *gerög* görög, *hérös* híres, *messzég* (így nem beszéltek ugyan a régiek, de ma van *messzég* a népnyelvben), *mögbújt* megbújt, *mög* meg (hogy csak újabb keltű kötőszó, hagyján!), *mönyön* megyen, *mönnnyország* mennyország, *sokot* sokat, *szömlél* szemlél, *urszágabelé* országába (*u*-járól ugyanazt mondvá, amit az előbbi pontbeli *áldumás*-féléről); továbbá a *csóvákvel* csóvákkel, *lénn* lön és *telepszön* telepszik ragos alakok (ez utóbbit a Bécsi és MünchK. *aloszon*, *fekszèn*-féle alakjai után alkotta a költő). Azonban mind a két pontbeli ajakos ejtésű alakokra nézve (*küs*, *szömlél* stb.) megjegyezhetjük, hogy inkább tájnyelvi ejtémódok azok, mintsem föltétlen régiességek, úgyhogy csak szokatlanná teszik inkább Rovoz beszédét, mintsem hogy igazi régies szint adnának neki.

Ami alakot a legszabadelvűbb módon összeállított két előbbi pontban föl nem soroltam, azt egy vagy más okból nemcsak régiséghamisításnak, hanem valósággal nyelvhamisításnak vagyok kénytelen mondani, s első sorban ezek közt találjuk azokat a mesterségesen régieskedő kifejezéseket, amelyek legjobban bánthatják az olvasó költői érzékét.

Legkisebb hiba köztük, hogy *kedeg*-et mond a költő *kedég* helyett, mert e szót így s nem amúgy ejtették őseink.

Nagyobb hibák a következő képtelen alföldieskedések: *döfföd* döfjed, *végyöd* végyed, amelyek azért lehetetlenek, mert a fölszóító alak kötőhangzója, nyílt *a*, *e* ívében, ajakos ejtésűvé, tudunkkal, sohasem változik és régen sem változott (a hasonló *végöd* véged alak talán valahol mégis előfordúlhat); még erőltetettebb formák: *sühöt* süket és *sütögöt* sütöget, s mindezek azokat a tájékozatlanokat juttatják eszünkbe, akik, az igazi népi ejtést és a nyelvjárási hangtvörvényeket nem ismerve, ilyenképpen utánozzák az alföldi beszédet: *ömbör*, *Köcskömét*, e. h. *embör*, *Kecskemét*, pedig Peitőfiből is tudhainák, hogy »Hírös város az aaföldön *Kecskemét*, Ott születtem, annak öszöm könyerét, A búzáját magyar *embör* vetötte» stb.

Helytelen régi alak az *éberödj* is, nem *ö*-je, hanem második szótagbeli *e*-je (*é*-je) miatt, mert a régiségben csak *ébredést* ismertek, s az *ébe*-

rödést legföljebb ma alkothatná meg valaki, ha nem fölébredésről hanem éberré, figyelmessé válásról akarna beszélni.

Igazolhatatlan a *suhong* (suhog) ige formája is, de legerőltetettebb alakok a következők: *volott* e. h. volt (ebben a NySz. is ludas lehet, mert ott a HB.-ből ezt a sajtóhibás alakot találjuk *volod*, e. h. *uolov*); *elejdvé*, merő képtelenség, e. h. eléd; *hommá-v-égő*, minthogy két szóból álló kifejezés, régen legföljebb *hommá égő* lehetett volna; s végül a következő sohasem létezett *-ben* ragos formák: *hadbent* hadban, *hevé bent* hevében *magábent* magában, amelyek régieskedőbbek akárnak lenni a Halotti Beszédnél is; költőnk nyilván Simonyi Magyar határozóinak (I. 349) egy adatára támaszkodott, amely szerint az EhrK. 4. (helyesen 14.) lapján ez volna olvasható: *esztendő bent*; ez azonban a kódexekben egyszerűen kijavított tollhiba, mert Volf kiadásában a szögletes rekeszbe tett betűk (s így az *estendewben*[f] írásmód *t*-je is) olvasható törlést jelentenek.

Elismerem a költők nagy szabadságát a nyelvben, még a régiesség alkalmazásában is, de kétségbe vonom, hogy a Szentgalleni kaland főntebbi régieskedéseivel bárkire is költői hatást tegyen; mert mind a tájszók, mind a régiességek költői használatáról horatiusi szavakkal azt kell mondanunk:

Est modus in rebus, sunt certi denique fines,
Quos ultra citraque nequit consistere — pulchrum.

ZOLNAI GYULA.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR IS MERETLENJEIRŐL.

Ezekről tartott előadást Szily Kálmán a Nyelvtud. Társaság 1910. XI. 15-i ülésén. »Valamely szótár ismeretlenjeinek azokat a szókat nevezi, amelyek megvannak ugyan a szótárban, de nem a maguk helyén s ennél fogva meg nem találhatóak benne. A Nyelvtörténeti Szótár több mint kétezer ismeretlenje közül bemutat néhány ritkábbat. A tulajdonnevek közül: *moszkva* (ma *muszka*); *svécz* (Rákóczi György elvonása a Svéczia névből ma: *svéd*); *Bácskaság*, *Erdélyiség*, *Nyirbátorság*. Tájszók közül: *bestelenít*, *bestelenkedik*, *birákok*, *kutyándi ember*, *t:rgyel*, *gyuvatlankodás*, *dézmási*, *szeresi*. Kihalt alakok és szók közül: *hoztat* (ma: hozat), *irtatik* (ma: iratik), *ellenelte*, *fejént* (fejenként), *istenségint* (istenségként), *társaeint* (társaként), *hiedem*, *veszedem*, *riadam* (hiedelem stb. helyett), *hiventés*, *hiventezés*, *külfültő* (ugymint: kivülfüttő), *lehültet*, *kitipárol*, *távul* (mint ige), *tyató*, *virlengő* stb.«¹

»Szögezzük le« (mint újságíróink szokták mondani) ezt a közleményt, mert jellemző az egész eljárásra nézve, melyet az urak a NySz.-ral szemben követnek. Hiszen örvendetes dolog, hogy annyira átkutatják és ellenőrzik minden egyes idézetünket, azért pedig valósággal köszönetet érdemel a MNy. szerkesztője, hogy most a szótárnak értelemzavaró sajtóhibáit is összeállította és mindnyájunk könnyebbségére közzétette. Az is örvendetes, hogy szótárunk ily tüzetes tanulmányozás után, íme, sokkal többet nyújt, mint amennyit első tekintetre mutatott. De viszont kétségtelen, hogy azok a fölkutatott »ismeretlenek« vagy — mint Ballagi A. nevezte — »hontalanok« jobbára nem olyan értékesek, amilyenek az ő túlzott jóakaratauk tekinti.

¹ A Budapesti Hírlap tudósítása 1910. XI. 16.

1. Jó részük közönséges ragos alak vagy olyan képzős alak, melynek szótárban külön helyet nem kell kapnia, erre való joga legalább is kétes. Ilyenek pl. az idézett fősorolásból: *hozat, irtatik, lehültet, fejént, istenséginé, társaént, hiedem, veszedem, riadam. Hoztat és irtatik* csak mellékalakjai a *hozat* és *irtatik*-féle igéknek (I. Szilasi, NyK. 24 : 197), én legfőlebb ilyenekül említettem a Szótárban (pl. *irtat* mint az *irat* alakváltozata), s csak akkor tárgyaltam külön cikkben, ha erre valami különös okom volt (pl. *ménet* és *méntet*, mert egyáltalán ritka műveltetők, s itt is utaltam az elsőről a másodikra). Szarvas cikkeiben is együtt vannak az ilyen párok (s ő mindakettőt együtt vette föl címszóul, pl. *Szünet, szüntet; Szóltat, szóllat*). Az *irtatik*, amit Sz. K. szintén külön cikknek kíván, még szembe-tűnőbb eset. Hiszen ez egyszerűen szenvedője az *ír* igének. Hát talán a szenvedő igéket külön szók gyanánt vegyük föl a szótárakba? Hisz akkor ezer meg ezer ilyen haszontalan cikk keletkezne: *taníttatik, meríttetik, szerreztetik, megszegényíttetik, pirongattatik*, vagy régibb formákkal: *megszegényíttetik, igazúttatik, dicsőíttetik*, továbbá *fogtatik, győztetik, húztatik, nyel-tetik* (az utóbbi négy is előfordul a régi irodalomban, idézve NyK. 24:197—199) stb. stb. — A *fejént, istenséginé, társaént* közönséges ragos alakok s époly kevéssé külön szók, mint pl. a nyelvemlékeinkben szintén előforduló *istenént, ez világent, egy napént, törvényént, bőjtént, kedvént, szemlátomásént, vagy igazságomént, tisztaságaént, szivedént, kedvemént, maga erejént* stb. stb. (Mindezeket l. ott, ahol keresni kell, az *-ént* rag történetében, MHat. 1:397. Szarvas a *szűzént* alakot s a *szívént való-t* fölvette külön cikknek, de már a *vérént való-t* csak a *vér* szólásai közt idézi.) A *társáént*-féle személyragos alakok úgy festenek a szótári címszók közt, mint pl. az ilyenek: *társáért, társáig, társától, társának*. Mondhatom, szép szótár lenne belőle! — A *hiedem, veszedem*-félék se külön szók, csak a *hiedelem, veszedelem*, ill. *hiedelm, veszedelm* rövidebb hangalakjai, épúgy mint *nyugodamba* VirgK. e h. *nyugodalmba, nyugomnak* uo. e h. *nyugolmnak* stb. (rendesen csak bizonyos hangtani helyzetben, l. TMNy. 483, 485). Szarvas a *síram*-ot is csak a *síralom* mellékalakjakép idézi.

2. Ami a *moszkva, svéc*, továbbá a *Bácskaság, Erdélység, Nyírbátor-ság* szókat illeti, tudnivaló (meg is mondtuk a NySz. előszavában), hogy a tulajdonneveket nem vettük föl a szótárba, főleg azért, mert nagyon is fogyatékos volt az anyagunk s ezt utólag se lehetett olyan hamarosan egészíteni, hogy függetlenül közölhetjük volna. Nem is függetlének, hanem önálló kutatásnak és külön szótárnak a tárgya ez. Ami a NySz. efféle anyagából kezem ügyébe esett, azt máiglan megőriztem s összeállítva közzé is fogom tenni. Közé is tettem már régen az *Erdélység*-re s következő társaira vonatkozó adatokat: *Somogyság, Zalaság, Szerémség, Bakonyság, Liptóság, Szepesség, Szilágyság, Bosznaság, Barcaság, Rómaság*, l. Nyr. 27 : 517. Ezek tehát már eddig se voltak »ismeretlenek«.

3. Némelyik az »ismeretlenek« közül már a NySz.-ban se ismeretlen, hanem megvan a maga helyén. A *bestelenít* és *bestelenkedik* csak a *becstelenít* és *becstelenkedik* szók mellékalakjai, tehát ezeknél kell keresni (a másodikról érdekes fejtegetést közölt Tóth Béla Nyr. 22 : 468 s ott említi a Csúziból való idézet homályosságát, ezt most Réthei Prikkel M. sem osztotta el Csúziról szóló monografiájában, l. Nyr. 38 : 218). — A *hivöntözés*

szóalakra csak egyetlen egy idézettel rendelkeztem (*hywóntózeesre* ÉrdyK), joggal sejtettem tehát, hogy ez csak tollhiba e h. *hywótyózeesre*. Így tehát a *hűtözés* címszó alatt idéztem, mert a *hűt* igének régi teljes alakja *hivejt* volt s a DöbrK-ben is azt olvassuk: *hyvóiteziem* = 'hűtözsem.'

De valamennyi közt legérdekesebb a *virleugő* dolga. Szily K. alkalmasint a NySz *csalárd* cikkében olvasta ezt: »*Vr virleugót* es csalard embört meg vtal (DöbrK 19)«, s aztán a NySz *V*-kezdetű cikkeiben kereste a magyarázatát és nem találta. De ha magát a *csalárd* cikket tovább olvasta volna, mingyárt ott látta volna a KulcsK párhuzamos helyét: »*Weer zyww* embert ees chalarodth wr meg vtal.« Vagy ha megnézte volna a helynek latinját az 5. zsolfárban s ott ezt találta volna: »*vir sanguinum*«, azonnal megértette volna, hogy itt vérről van szó, hogy a *virleugő* hibás írás e h. *vérlengő*, s hogy ez a kifejezés megvan a NySz »*véreugl, vérleng*« cikkében még pedig két idézet ugyancsak a DöbrK-ből (hozzájárulhat még egy: DöbrK. 50). *Vérlengő* = *véreugló* (KesztK. és KulcsK; a NySz-beli idézetekhez hozzájárulhat még: KesztK 146, KulcsK 133 és 349) ~ *véreugzó!*

SIMONYI ZSIGMOND.

ISMERTETÉSEK.

I.

Az íge. Irta: Csúri Bálint. Bpest, 1910. 76 l. (Nyelvészeti Füzetek 63.)

»A külvilágot a tárgytól megindított érzékeink érzéki adatokká képezik. Az értelmi tevékenység ez érzéki képeknek jelentést ad« (60). A beszéd — illetőleg a nyelv — a jelentéssel ellátott érzéki képeknek közvetítése. (Általánosságban ez Csúri dolgozatának lélektani alapja.) »A beszélőnek nem lehet, nincs is, nem is képzelhető egyéb célja annál, hogy lelke tartalmának a legmegfelelőbb kifejezést teremtsen meg. S mi a legmegfelelőbb kifejezése valamely dolognak, ha nem a saját neve?« (59). (Ez azon speciális tétel, melyből Csúri összes okoskodásait levezeti.) Wundt azt állítja, hogy a nyelvben minden valódiilag szemlélve és közvetlenül érezve van. Csúri magáévá teszi e tételt s azt fűzi hozzá: »A metafora pedig a nyelvben, a beszédben fordul elő.« (59.) Ez más szóval annyit is jelent, mint: a metaforában a dolog a maga tulajdon nevével van jelölve és nem máséval (u. o.). Ha a szerzőnek igaza van, úgy a metafora nem hasonlóságon alapuló átvitel, mint eddigelé hittük. »Mit érthetünk átvitelen, a dolognak nem a maga nevével való jelölésén? Természetesen valami lehetetlen.« (59.)

Mi hát a metafora? Csúri a következőképpen magyarázza: Az emberi beszéd mondatokkal kezdődik (46). A mondatnak (s következőleg a benne kifejezett lelki tartalomnak is) legsajátosabb része az íge (47), melynek »leglényegesebb tényezője az állapot fogalma«. (46). (Csúri okoskodása szerint tehát az *íge* — totum pro parte — és *állapot* szók kölcsönösen fölcserélhetők; maga következetesen él e szabadsággal.) Az *íge* a *hialakult* fogalom (= mondat!) leglényegesebb tényezője. Az aktív, »intenzív értelmi működés neve: metafora«. (68). A metafora kétféle lehet: vagy az érzéki kép állapota (»a tárgynak eredeti megértékelése«, 69); vagy pedig az ér-

telmi jelentés állapota (»a tárgynak másodlagos megértékelése«, u. o.) Azt első, ezt második metaforának nevezi. E kétféle lelki tevékenység a mondatban való kifejeződés által egyesülten jelenik meg, tehát a nyelvben csak másodlagos metaforák vagyis igék vannak.

Íme ez Csűri Bálint dolgozatának lényege. A kidolgozás azonban nem ennek részletes magyarázata. A szerző fontosabbnak találta ehelyett a tárgynak történeti előzményeit ismertetni. 1—45. lap az ígéről, 48—59. l. a metaforáról való vélemények elsorolása; a lényeg mindössze 20 lapra zsugorodik. S ha legalább megközelítőleg teljes volna e történeti áttekintés; vagy pedig rendszeres lenne! »Én arra a meggyőződésre jutottam, hogy a probléma megoldása másképp, mint a mondat alapján, nem lehetséges« — mondja Csűri (46) s a 71—72. lapon azt fejtegeti, hogy a magyar nyelv igéjét csak a magyar mondatból lehet megmagyarázni. És mégis »Régibb és újabb felfogások az ígéről« című fejezetben elfelejti megemlíteni azon magyar nyelvbúvárokat, kiknek előmunkálatai minden leendő magyar mondatannak s így a mondatnani dolgozatoknak is szükséges segítségei kell hogy legyenek. Értem (a költőkön és írókon kívül) Hunfalvy Pálnak, Szarvas Gábornak s kít először kellett volna említenem, Brassai Sámuelnek tanulmányait. Aztán meg miért hallgatta el Zolnai, Erdélyi, Kalmár, stb. értékes munkáit, mikor Chryssipposról, Apollonius Dyskolosról, Diomedesről, stb. megemlékezett. Ép ily érthetetlen eljárás az is, mely a metaforáról való magyarázatok elsorolásánál a magyar vélemények közül csupán Kulcsár Endrét s a Simonyiét tartja említésre méltónak.

De térjünk a lényegre. Ami a főntebbi vázlatból első olvasásra előtűnik, a szerzőnek feltűnő naivsága. Valóban komolyan tudja hinni, hogy valamely dolognak legmegfelelőbb kifejezése saját neve? Petőfi írta: »*Hazám dicső, nagy ősei, Ti földet-rázó viharok*«. Kérdem: igazán viharok voltak ez ősök? Csűri azt véli, hogy »a költő lelkében levő jelentőkép és érzés teljesen az idézett kifejezésnek felel meg«. (67). Noha e példán is meg tudnám bizonyítani a tévedést, könnyebbség kedvéért Arany Toldijából idézek: »*Felült Lackó a béresek nyakára*«. Úgy-e ez annyit jelent, mint: a béresek lusták, prózában így is mondják. Mégis miért írta Arany így? Nem gondolom, hogy irtakor bakfittyet ülő emberek képe lett volna lelkében. Viszont azt sem hiszem, hogy Arany nem tudta megteremteni »a lelke tartalmának legmegfelelőbb kifejezést.« *Megnehezült az idők viharos járása fölötted, óh haza*.« Ki látott időt járni? Vörösmarty bizonyosan nem. Ha e sor nem képesbeszéd, akkor értelmetlenség. Végül, ha valaki valakinek azt mondja: »*szamár!*« — hiszi-e Csűri, hogy az a valaki nem hasonlatot mondott, hanem egy, a természetrajzból ismeretes állatot nevezett meg?

Csűrinek két esetben lehetne igaza. Először: ha minden ember egyformán »ki tudná fejteni lelke tartalmát«; másodsor: ha nem volna költészet. Az első eset a definiálás nehézségei miatt igen sokszor lehetetlen. Meg aztán nem mindig a tárgynak legmegfelelőbb elnevezés egyszersmind a legtalálhatóbb is. *Étel* és *ennivaló* ugyanezt jelenti, mégis az *ennivaló* elnevezés találóbb. Ép így a *megőszültem* szó találóbb e fogalom legpontosabb meghatározásánál.

Az utóbbi példa átvezet a költészethez: oly világba, hol Csűri elmélete teljesen megsemmisül: a szemléletesség világába. A (költői) szemlé-

letességnek két eszköze van: a jellegzetes vonások kiválogatása (pl. Petőfi: Pató Pál) és az összehasonlítás (pl. Arany: Toldi—Előhang). E kettő közül is az összehasonlítás a plasztikusabb. A költészetet a tárgy (tartalom) és a hangulat eszményiessége különbözteti meg a prózától. Eszményies pedig mindaz, ami egyéniségünk és környezetünk legjellegzetesebb vonásait a valóságnál tökéletesebb alakban, gyönyörködtető (hangulatkeltő) módon ábrázolja. Meghatározásom alapja szintén az összehasonlítás. Ismert fogalom, a valóság, van szembeállítva ismeretlennel, a képzelettel; e kettő viszonya: egymásból-fejlődéses. A költő képzeletének épen az a mértéke, vajjon mennyire alapszik a valóságon? A valóságtól elszakadt fantázia ép oly költőietlen, mint a valóságba elmerült.

Csúri elméletének a metaforáról való része tehát hibás. Oka talán az, hogy a szerző nem tulajdonított elég nagy fontosságot a lélektani alapvetésnek. Erre utal az is, hogy a hosszadalmas nézet-elsorolásokat bírálókat nélkül, vagyis összefüggéstelenül adja.

A filozófiaiánál sokkal több szerencsével van megírva a dolgozatnak szűkebb értelemben vett grammatikai része. Az ige mint metafora c. fejezet egyformán tartalmas és értékes; s arra enged következtetni, hogy a szerző kellő előkészülettel kifogástalan munkát is tud írni. A névszó és ige közötti különbség megállapítása egészen helyes, nemkülönben az igeneknek tőle ajánlott felosztása is.

Mindent összefoglalva: Csúri Bálint dolgozatából azt, amelyik valóban csak az ígére vonatkozik, értékesnek s tárgymegértéssel írott résznek tartom. Metafora-elméletét azonban hibáztatom.

BORBÉLV ISTVÁN.

II.

Panaszok a nyelvrontás miatt. Felterjeszti *Szegedy-Maszáék Hugó*. Levonatok (?) »Az Ujság« című hirlapból, toldalékokkal. Kézirat gyanánt. Budapest. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t. nyomása. 1910. 54 l.

Szerzőnk azon szeszélyes, nyelvtudóskodó öreg urak közül valónak látszik, akiken Herczeg Ferenc oly sikerrel mulat egypár humoros rajzában. Ez a kis füzet egy sereg megrovó nyelvészeti cikket tartalmaz, melyeket szerzőjük Az Ujság olvasói számára egyszer-másszor megírogatott. E lap hasábjain többször találkozunk a szerzőnek nyelvészeti fejtegetéseivel. Megható az a mély, olykor epés kitörésekben nyilvánuló fájdalom, mely elfogja annak láttára, hogyan kegyetlenkednek az új magyar írók a nyelven, mily lelketlenül üldözik és mily méltatlanul mellőzik pl. a *sem* kötőszót s helyette vagy kell vagy nem a tiltó értelmű *se-t* használják; hogyan dobálják újságírók, tudósok előre-hátra a *csak* szócskát, pedig tudniok kellene, hogy a »szórend« a *csak*-ot »mindig a főszó elé helyezi, a melyre a mondat sulya nehezuik«; hogy a *gyanánt* névutó valódi jelentését nem ismerik íróink, mert esszivusi jelentésben használják (s erre csupán egy adatot idéz Brassaitól), pedig a jelentése: helyett; hogy a jó magyar *szapora* helyett az idegenből fordított *kiadó*st használja a napisajtó, sőt a tudományos művekbe is becsempészkedett ez a németes észjáráson alapuló kifejezés; hogy a magyar *kell* helyébe belopózkodik a *muszáj*, s legalább

hagynák meg eredeti alakjában: *muss sein* (18. l.); hogy a 'száll' igét helytelenül használják *emelkedik* értelmében, mert ellenkezőleg: lefelé irányuló cselekvést jelent; hogy mily kívánatos volna a tájnyelvben élő *hanaha* elterjedése, mely egy szóban fejezi ki a latin *nisi*-t stb.

Ha nem számolnék a Szegedy-Maszák dilettáns voltával, nyomtatékosan hangsúlyoznám e helyen, hogy a *nyelvésznek sine ira et studio kell vizsgálnia tárgyát: a nyelvet*; hogy a *nyelvésznek nem szabad az adatokkal bírokra kelnie, hanem meg kell értenie az adatokat*. Nyugalmazott falusi iskolamestereknek van olyanforma nyelvészeti felfogásuk, mint Szegedy-Maszáknak. Ő nyilván azt hiszi, hogy előbb volt grammatika, azután lett nyelv. A *sem* és *se* különbségének megállapítását a magyar nyelvtan tanításával igazolja. A nyelvben szerinte az a helyes, ami régi. Minden új fejlődés helytelen és megrovásra méltó. Még a nyelvtanok közt is a régibeknek adja az elsőséget. A tagadó értelmű *se* használatát a restségnek tulajdonítja. A *sem* végső betűjének: az *m*-nek kiejtése az ajaknak némi megerőltetésébe kerül és könnyebb kiejteni a *se*-t, ellenben fáradtságosabb a *sem*-et (4., 42. l.). Az ő bizonyító vagy cáfoló érveinek tárháza a *Besztercei, Murmelius és Schlägl szójegyzék* (melyeket ő *codexeknek* keresztel), továbbá a *Páriz-Pápai-féle Dictionarium*, no meg a Czuczor-Fogarasi nagy szótára. Pl. a szerencsétlen *muszáj* idegen eredete mellett azt is felhossa, hogy »a régi *codexek: a besztercei, Murmelius és a Schlägl nem tudnak a muszájról*« (18. l.) A *kiadás* idegenszerű voltát is azzal bizonyítja, hogy se a *Páriz-Pápai*, se a Czuczor-Fogarasi szótára nem tud róla (15--16. l.). A nyelvi tényekre nézve semmit *sem* ér a népnyelv vagy a nagy írók tanúsága, ha Szegedy-Maszák ellen bizonyítanak (22., 24., 38. l.). Viszont másutt mégis a Székelyföldre küldi íróinkat és tudósainkat magyar szóra. A nyelvtani műszavak dolgában is ingadozás található Szegedy-Maszáknál. Pl. ő egyaránt íg meghatározónak nevezi a *csak, gyanánt* és a *fel-* szavakat (5, 9, 21.)

De most lássuk közelebbről, miket ró meg hibák gyanánt.

Sem helyett *se*. Hogy a *sem* helyett *se* használatának hibáztatásában és magyarázásában mennyire téved Szegedy-Maszák, azt már egyszer kimutattam e folyóirat lapjain (37 : 258—62.) Adatokkal bizonyítottam, hogy a *se* és *sem* összecserélésére már a kódexekben is találunk példát. Kimutattam azt is, hogy ez összecserélésre egy mondat határán belül több azonos viszonyrész kapcsolata adott alkalmat. Rámutattam továbbá arra is, hogy Mikes már rendszeresen *se*-t használ a *sem* helyett az ilyen helyeken. Pl. »A házamban *se* szék, *se* asztal nem alkalmatlankodik« (19. l.) A legújabb irodalmi nyelvben pedig se széri, *se* száma az ilyen eseteknek. Tehát ez nem hiba, hanem olyan jelenség, melyet a nyelvésznek meg kell állapítani és meg kell magyarázni.

Csak. Ép ily hibába esett Szegedy-Maszák a *csak* szórendjének hibáztatásában. Szerinte ennek a mondatnak: *A díjat a szérum kétévi kipróbálása után adják csak ki hibás szórendű*. Helyesen így volna: *A díjat csak a szérum kétévi kipróbálása után adják ki*. Pedig az ilyen szétválasztás nem ritka eset. Nagyobb nyomtatékok látok az olyan mondaton, ahol a *csak* így az állítmány után van téve. Gyakran hall az ember ilyet: *Ennyien* voltak ott *csak*. Aranynál is találunk ehhez hasonló eseteket, pl: Satora nyitjánál *most áll meg épen* (BH); *A testvérbátyátok fekszik itten épen* (Toldi). E

két mondat közül is: »*Semmit sem* mondott neki« és »*Nem* mondott az neki *semmit*,« az utóbbi nagyobb nyomatékkal van mondva. (Lehr a Toldiban szó nélkül hagyja a fent idézett mondat szórendi különösségét.))

Szegedy-Maszák ezzel egy kalap alá fogja a *csak*-nak következő használatát: »Akkor volt neked csak jó dolgod!« (34. l.)¹ Pedig ez megint másféle használata a *csak*-nak. Az előbbi példákban ugyanis a *csakon* nyomaték van, itt pedig nincs. Tehát a mondatot így hangsúlyoznám: *Akkor* volt neked csak jó *dolgod!* A szatmármegyei beszédben nem egyszer hallottam a következő mondatokat a megjelölt hangsúlyozással: *Akkor* lesz ű csak *zsákba!* *Akkor* emlegeti ű csak a három *Istent!* E mondatokban a *csak* jelentése: 'igazán, valóban.' Az irodalmi nyelvből mindössze egy véletlenül szemem elé került példát jegyeztem fel annak idején: »Most fogják csak megismerni Supilót a magyarok!« (Képes Néplap, 1907).

Gyanánt. Erről Simonyi megállapítása is az, hogy a helyettesítés, de »a csalással vagy csalódással járó helyettesítés névutója.«² A rokonértelmű viszonzások, pl. az ul-ül helyett való használatát Simonyi sem tanácsolja.³

Száll. Szegedy-Maszák körme szakadtáig védi azt az állítását, hogy nem tud magyarul, aki azt mondja: *felszáll*, mert a *száll* lefelé haladást jelent. Hogy ebben téved, azt annak idején bebizonyítottam.⁴ Azonban Szegedy-Maszáknak igaza lehet a saját és a székelyek nyelvhasználatát illetőleg. Székelyföldi ismerőseim előtt szóba hozván Szegedy-Maszák fenti állítását, azt mondták, hogy neki van igaza, mert ők is ilyen jelentésű szónak ismerik a *száll*-t. A NySz. érdekes felvilágosítást ad erre vonatkozólag. A legrégibb nyelvemlékekben valóban lefelé haladást jelent a *száll*. Sokat kutattam utána azóta is, de a régi nyelvben nem találtam példát arra, hogy a *száll* fölfelé haladást jelentene. Tehát ez a jelentésváltozás az újabb nyelvhasználatban keletkezett. A mai irodalmi nyelvben azonban ez a tágabb jelentése van elterjedve a lefelé irányulás képzeete nélkül.

Musz sein. Ily című panaszában Maszák nem oda üt, ahová néz. Azt mondja, hogy a *muszáj*-t nem kellene használni, de ha már használjuk, akkor ne változtassunk az eredeti alakján. Bár öntudatlan, de igen jó kigunyolása ez az Apáthy-féle kísérletnek, csakhogy a Szegedy-Maszák követelése radikálisabb, mint Apáthy csak a klasszikus eredetű műszavakat akarja visszaválttatni.⁵ Ámde azok nem latin és görög szók többé, a *muszáj* se német, hanem magyar. Hogy a tudósok azt is tudják, mily úton-módon kerültek a magyar nyelvbe, az az ő dolguk. Az a magyar ember, aki a magyaron kívül más szót nem hallott, oly szemmel nézi ezeket is, mint az Ázsiából hozottakat.

De nem folytatjuk tovább megjegyzéseinket. Talán a Szegedy-Maszák stílusának némely oly furcsaságát is felemlíthetnők, melyek szokatlanok a tősgyökeres magyar beszédben, de nem nyújtjuk ezzel is tovább az ismeretést ennek a kis füzetnek, mely némely adatával érdekel ugyan bennün-

¹ Ezt a mondatot Maszák az én válaszbomból idézi.

² Magyar Határozók, 2 : 216. — ³ U. o. 2 : 218. — ⁴ Nyr. 36 : 372.

⁵ V. ö. erről Zolnai és Simonyi fejtegetését. Nyr. 37 : 133, 178. Továbbá a Szily-ét MNy. 6 : 145.

ket, de módszertelen magyarázataival és nem csekély számú tévedéseivel a dilettantizmus értéktelen termékének bizonyul.

CSÖRI BALINT.

III.

Pálóci Horváth Ádám és a nyelvújítás. Irta: Kubáss Margit.

Ez a 22 lapra terjedő füzet arról akar számot adni, minő szerepe volt Kazinczy ezen jóbarátjának a XVIII. századvégi nyelvújításban. Eszközei azonban, amelyekkel meg akar győzni arról, hogy írónk munkáinak sokasága folytán temérdek adatot szolgáltat a NyÚSz. két kötetéhez, egyáltalában nem elégségesek erre. Nagy fogyatkozása pl. hogy Kazinczy Ferenc Levelezését, amelyhez pedig ma már elég könnyen hozzá lehet férni, teljesen figyelmen kívül hagyja, nem vizsgálta át a korabeli folyóiratokat, pedig bennük Horváth igen sokszor szerepel verssel, prózával is. Végül igen kevésbé használta a NyÚSz. II. kötetét, mely sok szónál útbaigazíthatta volna. Ép ezért nem tekinthetjük e füzetet másnak, mint P. Horváth Ádám műveiből, sajnos, hiányosan kisedett nyelvújítási vagy azoknak tartott adatok betűrendes jegyzékének. Ezekből is látjuk azonban elég világosan, hogy P. Horvátnak szerepe volt a ma is élő, az ő korában keletkezett új szókalkotásában. Azt se mondhatjuk róla, hogy nagy terjesztője lett volna azoknak. Ő inkább, hogy úgy mondjam, népnyelvi alapon állt; ez látszik szavain, stílusán, mely utóbbit Kazinczy írásainak hatása tett irodalmibbá. Csinált ugyan új szókat, de főleg összetétel s jelentésváltoztatás útján. A legtöbb felsorolt adat azonban nem is tekinthető egyéni nyelvalkotásnak.

Az egyes adatokra íme megjegyzéscím:

Ághegy. Bármilyen »szabályos összetétel« legyen is, alig hiszem, hogy akad nyelvész, aki e szóban valami újat vagy újszerűt lát. Nyilván igen régi népies kifejezés.

Arcra borúl igen régi kifejezés, az *arcra esik* mellett gyakori a XVII.-XVIII. századi írónál. Erről a NyÚSz. II. be is számol. Egyáltalában nem új kifejezés, amint hogy az *arc* szó is igen régi az *arca*, *orca* mellett, hisz már MA.-nél alapa = *arcsapás* (1621).

Béjelent hasonlóképen azon szók közé tartozik, melyek se nem újak, se fölelevenítésre nem szorultak. V. ö. MNy. 6 : 33.

Békaszin: ezt sem tarthatjuk »alkotás«-nak, a népnyelvből való, vö. *tejszin*, *tengerszin* stb.

Cifarend nem egy szó, hanem cifra rend, így meg csak nem új!?

Csillagvizsgáló alatt meg lehetett volna említeni, hogy régen *csillagnéző* is járta.

Divat alatti kifejezés: *divatjában van* régi, több adat a NySz.-ban.

Előfizetés sokkal előbből a NyÚSz. II.-ben.

Előmozdítani hasonlóképen nem Horváth alkotása, vö. NySz. II.

Elnyomattatás. Nem tudom, mi okból került az alkotások lajstromába, hisz alapigéje régi. Egy ás-és képzős főnév alkotásához egyáltalában nem kell újítás.

Föltetszik. A NyÚSz. »nem említi,« nagyon helyesen, mert bőven szolgál rá adattal a NySz.

Hegymellék nem összetétele: Horváthnál, a szövegben *hegy melléke*.

Hegymellék névelőszóval nem igen régi.

Játék-számoly: így nevezi a sakkészt már a M. Játékszín is 1792-ben.

Jegyzés: képpen. Igazán nem tudhatni, mi ebben az — új; a *jegyzés* is régi, a *képpen* rag is régi.

Javitani Csuzynál már verbessern jelentésben. I. NyF. 59:47. I.

Jelenlét: a NySz. a megmondhatója, mily közönséges volt a régi nyelvünkben.

Kegyszűz Révaitól való Faludi *Kegyasszony*-ának analogiájára (I. Faludi F. Költeményes Maradványi 1786: Ajánlás.)

Kínevez. Ebben az idézett jelentésben sokszor előfordul a régi íróknál, I. NyÚSz. II.

Koporsószeg. Ez csak nem új? Ha az, akkor az asztalláb, borjúfej stbi is ez. Dehogy »lebeghetett« előtte a koporsókó! A népi nyelvben hallotta.

Közellét. A jelenlét-tel közönséges a régi nyelvben NyF. 59:48.

Levelez már a XVIII. század végén általános, vö. NyÚSz. II.

Négyszeg P. P.-nál már Quadratus alatt.

Rémítő. Csak nem fogjuk újításnak venni a melléknévi igeneveket?

Hisz az alapige ismeretes a régi nyelvben.

Részrehajlatlan már Földinél olvasható 1789-ben, I. MNy. 5:124.

Szállítvány: itt is figyelmen kívül maradt a NyÚSz. II.

Szél vagy gutaütés: szónál a NySz.-t kellett volna megnézni.

Tengerszoros: dehogy »nem említi« a NyÚSz. II. csakhogy későbberről.

Tömjénezn I. NySz.-ban *témjénezn* alatt.

Hiányosságai mellett is sokkal többet érne e kis dolgozat, ha a Horváth műveiből vett adatokat vagy csoportosította volna népiyelvi, jelentésváltoztatással megképzéssel alkotott új szókra, vagy legalább az egyes adatoknál ezt a származásukat megjelelné. Azt hiszem, ma már olyan segéd-eszközök vannak, hogy nem kell megállnunk az egyszerű összeállításoknál. Bár, mint már említettem, Horváth művei nincsenek is kiaknázva — pl. nem említi a Ny. é.-ből az *időhaladék* (4), *üredék* (6), *felistenség* (37), *tengely-vég-pont* (39), *kereszt-eszillag* (47), *majmolgat* (47), *vonúl* (59), *tartalék-pont* (65), *résutság* (64), *tekerület* (81), *mindenség* (84), *sugárzat* (84), *tolyadék* (88) stb. szókat, mégis a további kutatásainkban ezt az adatgyűjtésményt se mellőzhetjük

SIMAI ÖDÖN.

NYELVMŰVELÉS.

Idégen szók. Dec. 12-én a munkapárt értekezletén a többi közt »a folyékony és gáznemű bitumenekről« szóló törvényjavaslatot tárgyalták, s érdemes nekünk is tudomást venni a tárgyalásnak néhány érdekes mozzanatáról. Először is Illosvay Lajos a *gáznemű bitumenek* helyett az *égethető földgáz* kifejezést ajánlotta, s indítványa helyesléssel találkozott. Azután pedig — a lapok tudósítása szerint — »Kenedi Géza előadó a törvényjavaslatban előforduló *kőolaj* és *földgáz* kifejezések helyett a magyarosabb

földiolaj és *földgáz* kifejezéseket ajánlja. Ilosvay Lajosnak az előadó indítványát pártoló felszólalása után Lukács László pénzügyminiszter megjegyzi, hogy a nyelvészeti kiigazításnak ugyan mindenkor barátja, de tekintettel kell lenni az ilyen törvényalkotásnál arra, hogy mik az eddigi *terminusz* *technikusok*, amelyek már más törvényekben is előfordulnak. Mivel pedig a petróleumról szóló pénzügyi törvényeink az *ásványolaj* kifejezést használják s valamennyi törvényünk ezt a kifejezést fogadja el, ezért azt ajánlja, hogy ha az értekezlet változtat a megnevezésen, ne új kifejezést iktasson be, hanem azt, amelyik törvényeinkben már polgárjogot nyert és magyaros is. Az értekezlet a pénzügyminiszter javaslatához hozzájárult s a módosításnak a Házban való előterjesztésével az előadót bírta meg. Öröndetes ebben, hogy a törvények nyelvi tisztaságának olyan két tekintélyes szószólója akadt s hogy fölszólalásuk annyi megértéssel és helyesléssel találkozott. A törvénynek már a méltósága is megköveteli, hogy lehetőleg tiszta legyen minden idegenszerű vagy egészen idegen kifejezéstől.

Azok a *bitumen*-féle idegen szók úgyis elárasztják mai irodalmunkat. Hogy mennyire elharapózik a fölösleges idegen szók divata, legjobban az a körülmény mutatja, hogy még az olyan magyaros, természetes és világos beszédű szónok is, amilyen Tisza István, akárhányszor alkalmazza őket olyan helyen, ahol könnyen elkerülhetné. Így pl. 1910. július 13-án tartott nagy beszédében: »Ezek az *expanzív* [*terjeszkedő*] törekvések együtt járnának oly *centrifugális* [*szélhúzó*] erő túlsúlyra vergődésével, mely többkevesebb idő után éreztetné a maga *diruptív* [*röbbantó*] hatását» stb. — *Műszó*, *mesterszó*, *műkifejezés* helyett minden lépten-nyomon fölbukkan a semmivel sem jobb *terminus technicus* (pl. MNy. 1910. 297, 298). — »Az új darab minden irodalmi *nívója* mellett is végig érdekfeszítő.. A nyelve *par excellence* Maeterlinck-nyelv» (P.H. 1909. XII. 28, 8). A *nívó*-t hírlapjaink annyira fölkapták a *szírvonal* helyett, hogy már két új-magyar melléknévet is alkottak belőle: *nívós* és *nívótlan!* — Mikszáth »más *race*, más *milieu*, más kor neveltje«, mint Jókai (BSzemle 142: 221; más *faj*, más *környezet*). »Mikszáth *genuin* magyar költészet» (uo., *tösgyökeres*). »Ez már a *geniének egy kriteriuma* (uo. 222.; a *lángész ismertetőjele*). Két *cabinet-darab* (226). Egy egyszerűbb lelki életnek *residuuma* (240). A nemzeti élet *reservoirjában* felgyülemlett.. hangulat (241). — A magyar nyelv-tanítás *forszírozása* (Világ 1910. XII. 8). Miért nem *erőletése*, *erőszakolása*? Csak ha a szem megszokta a félhomályt, veheti ki a tárgyak *silhouettéjét* (uo.). Miért nem a *körvonalait*? — »A kátészerű röpirat.. a kérdés *kontroverz* főpontjait megvilágítja» (Tanár. Közl. 44: 305). Semmivel se mond többet, mint a magyar *vitás* v. *vitatott*. — Saját akarátát a királyra *oktrojálta* (P.N., *kötötte*, *tukmálta*, *erőszakolta*). A dalok megragadnak Heinés *tónusukkal* (Kozma A.).

Furcsán festenek magyar szövegben az ilyen német flastromok: »Kicsinyes féltékenykedéssel és prókatori *rechthabereijal* lejárhatja, nevetségessé teszi a függetlenségi pártot» (MHirlap 1897. XI. 3; *igazándiskodás*, *okvetetlenkedés*). »Csak most, a legújabb időben lett divatossá a *prinzipienreüterei*» (Bartha Miklós, Magyarország 1897. V. 9; *okvetetlenkedés*, *elméletüzés*). »Az orvos valóságos *Prügelknabe*. Azt mindenért ütik» (Mikszáth: Különös házasság 1901. 1: 56; *bűnbak*).

Soha annyi idegen szót és alakot egy rakáson nem láttam, mint Benczur Gyula Stiltánában. Csak néhány példát mutatóba: »A *hermek* elnevezés alatt ismert tákok [!] . . . egyszersemind átmenetek a stelától a caryatidákhoz és *atlantokhoz*» (288). »A *stabil tám* és az oszlop» (289). »A *tryposok* [mindig így! hely. *tripus*] később művészi kivitelben részesültek» (így! 273). Továbbá: *ornament, kapitál, plüsch* stb. stb.

Az idegen szókkal tarkított stílusnak díszpéldányát olvastam egy kir. tanfelügyelő fogalmazványában, melyről a Nemzeti Iskolában esett szó (1910. XI. 12). Csak egy pár sort idézek: »Kiváló súlyt helyezek a tanfőtség jellemzilárdságára, karakterisztikumára, . . . kiktől hivatásuknál fogva a legintellektuálisabb értelemmel szemben is feltétlen tiszteletet parancsoló intelligenciát várok . . .«

ANTIBARBARUS.

Úton útfélen. Budapesten csak úgy hemzsegnek a groteszk, magyar-talan és főkéletlen föliratok. Groteszk alatt értjük a nagyzási hóhortban szenvedő boltfölriratokat. A mézárós jónak látja azt írni a boltja elé, hogy *húscsarnok*, holott az *iparcsarnok, vásárcsarnok* összetételekből sejtethné, hogy ez a szó nagyméretű helyiséget jelent. Talán a húsrágóság vonja maga után az előkelően hangzó csarnok elnevezést? Lehet. Nálunk a borbély akármilyen kis lyukban szörteleníti az emberiséget, azt írja ki cégérül, hogy *fordrász-terem*. Ösmerünk cipő-csarnokot is, ismerünk *orthopädcipészt*, de nem ismerünk susztert, aki azt merné becsületesen kiírni az üzlete elé, hogy *csizmadia-műhely*. A szabók, még pedig mind a férfi, mind a női szabók kitalálták a *szabászati műtermet*, itt-ott látható az angol szabóság fölirat. A masainód nem *divatüzletben*, hanem *divat-szalónban* végzi munkáját. Pékműhely sincs, ellenben van *sütőde*. Holott ennél, a cipész mintájára még a *cipész* is jobb volna -- a cipőről elnevezve. Szinte csodáljuk, hogy a hentes nem nevezi el magát *vegyes felvagdalmoknak*. Mindezek fölött uralkodik a jól ismert *gallétkirály, nyakkendőkirály és kalapkirály*. Az is feltűnő, hogy most már minden harmadik bolt *áru-csarnoknak* nevezi magát. Talán még az a kis pápaszemkereskedés is, pardon, *látszerész*, aki valami kis kapu alatt huzódik meg a holnijával. Láttunk egy hetedik kerületi utcában egy kis boltot, amelyen ez a fölírás büszkélkedik: *Pongyola-telep*. Mindez nem nagy baj. Az élénk kereskedelmi élet új szavakat hoz a nyelvbe s a versenyre való tekintettel mindenki olyan kifejezéseken töri a fejét, aminőket más még nem használ. Ez érthető. A dolog forr s idővel majd megtisztul. Rosszabbak ennél a magyartalan föliratok. Egy belvárosi pékműhely évekig ezt hirdette: *Itt sütnivaló elfogattik*. Végre ügyelmeztették rá, hogy ha elfogyott a sütnivalója, azt nem így kell jelenteni. Akkor ezt írta ki, ami jobb: *Sütést vállalunk minden időben*. Egészen rendes szokás a helyiségváltozást így jelenteni: *Ezen üzlet december hatodikától fogva a tizenhetedik szám alatt létezik*. Egyetlenegyszer láttam, hogy egy boltos dűhbe jött s mérgében mindjárt egészen helyesen fejezte ki magát, még pedig így: *Stájerolás miatt november elsején üzletem a 7-ik számú házba hurcolkodik*. Budapesten, aki udvariasan akar közönségéhez fordulni, ezt írja ki: *Kéretlik az ajtót betenni*. Mintha a fogát húznák az embernek, mikor ilyesmit olvas!

Pláne mikor van a magyarban egy kitűnő szó, a *tessék*. Mennyivel szebben hangzik ez: *Tessék az ajtót betenni, vagy ne tessék lúrmázni*. Sohse hallottam még Pesten se, hogy a háziasszony azt mondaná vendégének: kéretek helyet foglalni. No de ideje, hogy megmondjuk: mi célból irtuk meg mindezt. A városi villamos-vasut új kocsijain új fölíratot léptetett életbe. Úgy látszik, a főfő-igazgatója nem automobilon szokott nyargalászni, hanem a saját villamosán jár. E közben bizonyára föltűnt neki, hogy a törzsökös magyar kalauz, amikor a kocsija zsufolásig tele van, soha sem azt kiáltja oda a föltörekvőknek, hogy *megett*, hanem azt, hogy *nincs hely!* Gondolkodóba esett és rájött, hogy ha a megett nem is rossz, de a *nincs hely* bizonyosan magyarosabb. Így súgja a kalauzok helyes és ép magyar nyelvérzéke. És ez tökéletesen igaz. A *megett* helyes kifejezés és sanyaru pesti viszonyaink közt megelégedhetünk vele. De a *nincs hely* zamatosabb s azért örömmel üdvözljük. Szívünk egészen *megett* hálával az igazgató úr iránt, csak azért nem áradozunk hosszabb dicséretektől, mert — *nincs hely*.

(1910. XII. 4.)

BUDAPESTI HIRLAP.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A méhészet az indogermán és a finnugor népeknél.¹ Gauthiot francia nyelvész egy érdekes tanulmányban kimutatja, hogy a méhet az indogermán és finnugor népek hajdan különös tiszteletben részesítették és bizonyos körülmények között tabu volt, azaz a nevét sem volt szabad kimondani, hanem a tulajdonképeni neve helyett körülírással jelölték meg. A cseremiszeznél most is megtalálható ennek a vallásos tiszteletnek a nyoma, s a cseremisze méhészt szentségtörésnek tartanak eladni vagy nevükön nevezni apró dolgosaikat. De más finnugor nyelvekben is találni arra bizonyítékot, hogy a méhet körülírással *zümmögőnek, ragyogónak, madárkának* nevezték.

Az indogermán nyelvek ugyancsak ezt tanúsítják és Gauthiot ennek a tabunak tulajdonítja azt a sajátóságos jelenséget, hogy a méh ős indogermán neve egyes nyelvekben eltűnt s helyette ilyen körülíró kifejezés maradt meg (p. gör. *mélissa* = mellifera.)

A cseremiszeokrői való néprajzi ismereteket felhasználja Gauthiot annak a kimutatására, hogyan maradtak meg az őskori méhészet emlékei az indogermán és a finnugor nyelvekben. Hajdan a mézet a vadméhek szolgáltatták, s aki az erdön egy fatörzsben méhrajt fedezett fel, az belevéste a fa kérgébe a kézjegyét és ezzel a tulajdonába vette a méhcsaládot; aztán hogy hozzáférhessen a méhekhez, az odu szűk nyílását baltájával megnagyobbította és két deszkából készült kis ajtóval befődte s csak akkora nyílást hagyott, amelyiken a méhek ki-bejárhattak. Aki tavasszal a fa odvát megnyitotta, az ősszel újból felmászott a fára és kiszedte az oduból a mézet. A fejlődés későbbi fokán már mesterséges köpüket erősítették

¹ Robert Gauthiot: Des noms de l'abeille et de la ruche en indo-européen et en finno-ougrien. Paris 1910.

a fők eszékéhez. A cseremiszenből ma is így van, s hogy az indogermán népköltésben így volt, azt G. a méhészeire vonatkozó szavak etimológiájával bizonyítja.

A cseremiszen kívül egyéb finnugor nyelvben is megvan ennek az ősi méhészkedésnek a nyoma, kétségtelenül a legérdekesebb módon a votjákban és az észiben: a votják *tubjny* ige jelentése: mászni és a méh-kast kiüríteni. Az észiben pedig a méhkas neve *lunu-pu* 'méh-fa'.

K. M.

Réja. Csokonai (Lipce 1843. 1 : 39) a Tavaszbán, miután a tenglic, csíz, rigó madárról szól, áttér a fülemilére s erről egyéb dicséző szó után így zengedez tovább:

A kis dallos ott ringatja	A' hegedős kar így zeng.
Magát a zöld ágakon.	Most lejtőre nyög nótáján,
Ott cziczoráz víg <i>réjával</i> ,	'S gyengén kanyarog ezer
Ott csattog, süvölt, kereng,	Érzékeny hangok trilláján;
Hangzik a' völgy a' pusztával:	Majd ismét keményen ver.

Minden olvasó megérti, hogy a *réja* itt a fülemile dalát, énekét jelenti. Cs. a *magyarázó jegyzésekben*, melyeket abc rendben adott a Kleist fordított műve után, ezt mondja: »*Réja* = nóta, dal, dana, Felföld, innen: *rējázni*.« Erre rögtön eszembe jutott Arany Ünneprontók c. balladájának 3. versszakasza:

De mi *réja* riad? de mi ördögi zaj,
Rekegő szitok és otromba kacaj
Hogy reszket az egyház tornya? . . .
Szembe' Isten hajlokával,
Nem törődve a szent mával,
Foly tegnapi dőre tivornya.

(Hátrah. írat. 1 : 8.) Ime mily szépen tudja Csokonai s Arany a táj-szót beilleszteni költeményébe. Úgy, hogy azonnal megértjük és magyarázatot nélkül sem akadunk fel a nem ösmeri szó miatt. A *réja* szót egyetlenegy szótárunkban sem találtam meg. Arany azonban használja A magyar nemzeti versidomról c. értekezésében is; ott a ráütő sort mondja *rējá*-nak azaz -- mondja -- egyes szó, indulatszó, kurjantás (mint Csillagom, Igazán, Hajaha). Másutt *gyermekrēját* említ (Próz. dolg. I. kiad. 1 : 15. l.) A MTsz., csak továbbképzését ismeri: *rējál*, *rējál* igében Szatmár és Bereg megyéből, és *rējázik*, *rējázik* alakban a Nagykúnságból és Karcagról, továbbá a *rējázás névszó* Biharból.¹

ID. R. VOZÁRV GYULA.

Az Ágnes név változatai. Az *Annos* nevet az OklSz. a Székely Oklevéltárnak egy 1561-i okleveléből idézi, s az OklSz. szerkesztője az *Anna* névvel azonosítja, tehát az *Anna* becéző alakjának tartja, s hivatkozik e névnek *Annis* változatára (PPB. szótárának névjegyzékében; Krizá-

¹ Vö. Jenő Sándor: A réják népköltésünkben, Nyr. 29 : 10 és 592. —
▲ szerk.

nál is van *Anis*, *Aniska*, Vadr. 387). Nem tudom, az idézett forrás *Annos*-a csakugyan Anna volt-e, de kétekelkedem benne, először is azért, mert *-os* végű becéző neveink nem igen voltak, másodszer pedig, mert más forrásokból tudjuk, hogy régebb nyelvünkben *Annos* (és *Annis* is) az *Ágnes* név változata. Zolnai maga megemlítette ezt, mikor az 1489-i Batthyányi-misekönyv magyar naptárát ismertette (MKönyvszemle 1895), mert abban is ez van Ágnes napjára jan. 21-ére: *Zenth Annos Azzon napia*. Ugyanott említette Zolnai, hogy a MünchK. naptára is *Annos*-nak írja az Ágnest (még pedig kétszer is), s hogy ez az *Annos* ejtés az eredeti alakból illeszkedéssel és *tégnap-fénnap*-féle mássalhangzóváltozással keletkezhetett. De van még több bizonyító adatunk is (Melich is csak Zolnaiét idézi, ahol az Ágnes nevet tárgyalja: Szláv Jöv. 2 : 153.) Mátyás F. említi már szótárában a következőket: »Zenth *Agnes* azzonyrol [Nyelvemléktár: *azzonyrwl*]. Ha ez zent *Annos* azzony napya kilenczhagyó [a NyET-ban csak: hagyol] vasárnap esyk. Lányi K. 94. *Zyz zent Agnus* azzon [olv. *Ágnus*] ÉrdyK. 356 b. *Domina Annis* filia Rubini de genere Cuplin 1267. CodDipl. 4 : 3 : 428, [ugyanazt 1268-ból is idézi Czinár Index-e.] *Nobilis matrona Onnus* [olv. *Annos*] nomine . . . 1270. uo. 5 : 1 : 84. *Angalit* szűz, jan. 21. 1592-i Cisióban.« — Az *Annos* alak előfordul egy 1551-i levélben is: »*Annos* asszony sok esztendeig szolgálta te ngodat« (LevT. 2 : 16). — A különös *Angalit* alak, melyet MF. a Cisióból idéz, alkalmasint külön eredetű s csak utólag azonosították az Ágnes névvel; előfordul Lisznyai Kovács Pál Krónikájában is 1692. 3. l. — Az *Angalit* névvel alkalmasint azonos eredetileg a MargL-ban előforduló *Aglent* is, de meg van különböztetve az Ágnestől (l. Nyelvemléktár 8 : XXXVII.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Közel. Vikár Béla (Nyr. 39 : 178) egy érdekesen megírt, elmemozdító cikkben foglalkozott e szó eredetével és számos hasonló példával igyekszik bebizonyítani, hogy a *közül* szó *kezüil* alakra megy vissza, tehát voltaképpen nem egyéb mint a *kéz* szó származéka. Csapodi István és Beke Ödön hozzászólása (39 : 275—6) úgy gondolom teljesen megdöntötte Vikár véleményét, amely logikailag ugyan elfogadható lenne, azonban hangtanilag nincs eléggé megokolva. Ezért tehát a szó magyarázatában mégis csak vissza kell térnünk Budenz korábbi egyeztetéséhez (NyK. 6 : 392), amely szerint a *közel* a cseremisiz *küðölne* »mellé« névutó alapszavával van rokonságban. Beke Ödön elfogadja Budenz (MUGSz.) és Simonyi véleményét, akik a *közel*-t a *köz* szó származékának tartják, azonban bevallja, hogy a jelentés-fejlődést ma már nehezen tudja elképzelni (39 : 276). Pedig hasonló jelentésváltozásra az obi-ugor nyelvekben is van eset. A fejlődés menetére fényt derítenek a köv. osztják és vogul példák: *моуам кут хозан хазас* földem ugyancsak messze van (tkp. földem köze messzire v. hosszúra maradt) osztjÉ. NyK. 38 : 314; *моуал кут хозу* messzire van az (tk. földje köze hosszú) u. o. Vogulban *мѣтѣлахтѣн на, акw' ус-хал јалу,квѣ!* Sze-gődjél el egy városköznyi járásra! (tkp. városköz járni) Munkácsi Vogul Népk. Gyűjt. 4 : 331. *акw' ус-хал јалнѣн-мѣ'ѣс ат сѣт сајл мѣ'ѣм*, egy városköznyi járásodért ötszáz rubelt adok u. o. 332. Ezekből a példák-ból kitűnik, hogy a 'köz' szó a távolság, illetőleg a közelség fogalmát vette

fel a szerint, amilyen jelentésű szóval kapcsolatban fordult elő. (Osztj. É. *χοη kut* nagy köz, nagy távolság, *γὰν kut*, rövid, kis köz, kis távolság.) Megjegyzendő, hogy az osztj. É. *kut* pontos megfelelője a magyar *köz*-nek, míg a vog. É. *çal* (vagy inkább *khal*) csak értelemi rokonságban áll vele. A fentebb adott magyarázatot kétségtelenné teszi az a körülmény, hogy a köz jelentésű vogul *çal* helyh. *-t* raggal ellátva *közel* értelemben is előfordul: *sät tårēm çalät çät tårēm çalät Numi-Sorñi üšém lawsém vitä çarä, çarä Äs-paxén.t jelpi, mü-lämtem eläl ta ünilem*: hét ég közeliében, hat ég közeliében Numi-Szornyi atyám rendelte víze-tágas tágas Obom partján szent föld-darabomat most tovább ülöm (2 : 10).

KARA FERENC.

Harap. Minthogy a *harapégés*-ben szereplő *harap* a székelységben avart is jelent, Simai Ö. MNy. 6 : 420 odahajlik véleményével, hogy ez volt a szónak eredeti jelentése, és ezt magyarázza bele Zrínyi mondatába is: Mint az lángos harap, ha nádban ütközött . . .; holott a költő ezt alig érthette úgy, hogy lángoló avar ütközik a nádba. Végül azonban azt mondja: »Hogy melyik értelme volt az eredetibb, azt adatok híján eldönteni alig lehetséges; különben is erre, véleményém szerint, a *harap* szónak hazája, származása vethetne csak biztos világot.« Nézetem szerint világot vetettem rá avval a szóegyeztetéssel, melyet félévvel ezelőtt közöltem (Nyr. 39 : 250)¹ s mely szerint a *harap* főnév eredetileg 'lárma, robaj', a *harapégés* tehát lármás, ropogó tűz. Minthogy a szó csakugyan avarégést, harasztégést jelent, az első elemét utólag könnyen ráérthették az avarra, harasztra. Lám, megesszük a *gulyást*, pedig *gulyás* tkp. az, aki a gulyát őrzi, s az ő étele volt eredetileg a *gulyáshús*, de ebben az összetételben idővel maga a *gulyás* vette föl az étel jelentését. Ez egészen természetes, könnyen érthető jelentésfejlődés. [Vö. még az összetételekből való elvonásokat, NyF. 11 : 4—6.]

MARIÁNOVIC MILÁN.

Két-hús. Ez a kifejezés Ballagi Teljes Szótarában tűnt föl nekem először. Ball. ezt jegyzi meg hozzá, «számn. a. m. negyven.» Meg van nála csillagozva, tehát tájszó. Ő valószínűleg a régi magyar Tájszótárból vette, mert vö. MTsz: »*Két-hús*z *fonól* (Baranya m. Tsz.)« Ez a szerkezet a régi nyelvben úgy látszik jobban el volt terjedve; vö. *Keth negyven* (nyolcvan) (Lev. T. I : 225); *Keth negyven nyolcz zeker volih* (165); *Két hatvan* (Zrínyi I : 66) *Ket huszan* valanak meg holt vitéz testek (I : 65) [NySz. a *két* címszó alatt.] Keeth negywen eztendew [uo. a *negyven* címszó a. a Kesztk. 89. zsolttárból; így van a KulcsK. megfelelő helyén is.] »Ide Potolibá az rwha ala walonak weget ewt forintert azt is két negywenewel (adtuk)« (1539-i levélből MNy 6 : 449, nem világos). Kívánatos volna, ha néprnyelvi gyűjtőink kutatnának ez érdekes szerkezet után.

RUBINYI MÓZES.

¹ Az ott idézett szlovén alakokhoz vö. még: orosz *чрупатъ, чрупнутъ* 'elreped',² tót *chrupka* 'porcogó', *chrupkaví* 'porcogós' stb.

EGYVELEG.

Régi tréfaszótár. A marosvásárhelyi Teleki-levéltár egyik osztályának „*Curiosa, elegy-bölcsey írások*” felíratot viselő kolligátuma, -- mely XVII. századbeli és kuruckori részint ismert, részint ismeretlen költeményeket tartalmaz, -- őriz egy »Novum dictionarium« című tréfaszótárt. Szótár-irodalmunk ez eddig ismeretlen, különleges emléke aligha újabb a XVII. század elejénél, kivált írásánál fogva, s nyelve és tartalma is e feltevést látszanak támogatni. Nyelvi szempontból meglehetősen jelentéktelen, ha-csak a korabeli szótár-csináló tevékenység kigúnyolását nem látjuk benne. Mindenesetre ügyes torzítása a szótár-irodalomnak, de nem annyira nyelv-tudományi karrikatura, mint inkább csipős, drasztikus szatirája kora társadalmának, a papi erkölcsöknek, hivatali huncutságoknak s a polgári társadalomnak, legkivált a női erényeknek. Szatirájának ez az iránya, de nyelve is élénken emlékeztet *Mánkóczy István* viselt dolgainak hasonszellemű előadására. Legtöbb kitétele szatirikus, de néhány helyén a humor is megszólal, még pedig elég jóízűen és jellegzetesen. Összeállítójának szemköre sokkal tágabb, hogysen deák-csinálmánynak gondolhatnók, szatirája is erősebb, mintsem azok közé az iskolai tudományos tréfák közé sorolhatnók, amilyenek minden időben bőven termettek. Aki ezt a dictionariumot összeállította, szatirájával nem állott messze a »feddő« Apáti Ferenctől sem. Vérbeli szatirát írt tudományos szótárformában, amint hogy mások tudományt írtak költői alakban. Egyszersmind bemutatthatjuk magyar őseit éleclapjaink mai »enciklopédia«, »szóficamodások« stb. rovatainak is.

*Norum Dictionarium.*¹

Toga = Szalonna	Multiloquium = Koresma ház
Concupiscentia = Eleségh	Cape Rape = Szegény legény
Virtus = Velős koncz	Benevolentia = Kövér Feleségh
Conscientia = Vakaró kés	Excellentia = Magos leány
Gaudium = Tele pincetok	Simulatio = Csinált Bor
Laetitia = Finem bor	Adulterium = Feltáttó Száj
Stultitia = Pálinka	Mendacium = Doktor, Orvos
Tristitia = Üres korsó	Sine labore = Pap Szolgája
Benefactor = Pohárnok	Esurium = Mester Szolgája
Tranquillitas = Köpenyeg	Mercator = Itélő mester
Satisfactio = Jól tartás	Quid tulisti = Vice Ispány
Compendium = Vetrecze pecsenye	Da huc = Praefectus
Devotio = Józan tánc	Solutio = Notarius
Parabola = Öreg leány	Donatio = Szolgabíró
Scandalum = Bokros ló	Feras Domum = Commissarius
Reverentia = Részezség	Quaerela = Öreg adgyu, Vén Asszony
Patientia = Vén feleségh	Impensio = Sugár Taraczok
Tentatio = Szép Asszony	Certificatoria = Pattyantus [így]
Nasturtium = Tubák tartó	Allegatio = Ellenkezés

¹ Néhány trágár kifejezést mellőztünk. — *A szerk.*

Condescensio = Fontolás	Apellatio = Bizakodás
Revocatio = Házugság	Relatio = Reményességli
Surge mane = Porkoláb	Deliberatio = Seregbontás
Surge = Szalma derekaly ¹	Malum necessarium = Prokator
Rara avis = Szűz leány	Crepusculum = Hamis bíró
Providentia = Jó gazdaasszony	Potentia = Papi rend
Necessitas = Üres erszény	Vicesimato = Császár lopója
Aggravatio = Pusztá konyha	Contra = Segítője
Persuasio = Ola táncz	Portio = Fohászkodás
Pecunia = Emberség	Forspann = Nehéz nyavallya
Vestis formosa = Tisztesség	Taxa = Nyilazás
Charitas = Csinos leány	Ingratitudo = Pénz vesztegetése
Felicitas = Jó házasság	Iudeus = Vámos
Avaritia = Pénz Annya	Lurco = Udvari Szolga
Raritas = Jámbor Asszony	Helluo = Szakács
Venus = Büdös kő	Virgo = Szivdobogás
Amor = Álom lopója	Consolacio in Taenebris = Szép leány
Industria = Szemetes ház	Vetula = Kerítő
Tacitorium = Józán táncz	Tenebrae = Fekete le
Nunquam bene = Erőltetés	Vidua = Próba kő
Meretrix = Árnyék szék	Cupiditas = Tánczos leány
Alteratio = Eöreg f . . .	Excepcio = Szegény bor
Merda = Tubák	Farcimen = Kollyika
Caliga = Farsang	Injuria = Kicsiny pohár bor

SZÁSZ BÉLA.

Az X az algebrában. Nem sokan tudják, hogy az algebrában az ismeretlent miért jelölik x-szel. Kleiber matematikus most ezt megmagyarázza egy szaklapban. 1600-ig, mikor az algebrában még a szorzási jelet sem használták, az ismeretlent *cosa*-nak hívták, ami a mai olasz nyelvben az *izé*-nek felel meg. Cosa helyett később *radix*-ot mondtak s rövidítve egy stilizált *r*-t használtak, mely lassanként nagyon hasonlítani kezdett az x-hez. Cataldi matematikus († 1621) a *cosa* helyett áthuzott l-et használt, mely szintén hasonlít az x-hez. Csak Descartes mondta ki híres geometriájában, hogy az algebrában ezentúl az ábécé utolsó betűit, az x, y, z-t kell használni.

(1909. XII. 8.)

AZ UJSÁG.

Az egyenletekben használt x-nek hitelesen a következő eredete van. Az arabok (kik a görög matematika tradícióját közvetítették a nyugattal) az egyenletekben az ismeretlent az *š* hangnak megfelelő betűvel jelölték; e betű a *šej* szó rövidítése, mely azt jelenti, hogy 'dolog' (= *cosa*, *Dings da*) = valami, izé. Mikor Spanyolországban az arab formulát »okcidentizálták« az arab betű átírására természetesen ennek spanyol megfelelőjét alkalmaz-

¹ Vö. *surdé*, *surgyé* MTsz.

ták; ez pedig az x , mert ók ezzel jelölik az δ hangot. Így lett az európai matematikában $x =$ ismeretlen. Tudtommal e magyarázatot de Lagarde közölte valamely értekezésében; bizony vén fejem elfelejtette, hogy melyikben. E magyarázat mindenesetre természetesebb és valószínűbb, mint az Az Ujságban közölt bonyolódott fejtegetés. Hogy az ismeretlent *cosa*-nak nevezték, csak amellett bizonyít, hogy ez az elnevezés is az arab *šej'*-re megyen vissza.

GOLDZIHNER IGNÁC.

Hogyan csapják be a németet. I. A német ember, már t. i. aki nyelvünket tanulja, megveszi az egyetlen nagy kétnyelvű szótárt, a Ballagiét, s azt hiszi, hogy ott csakugyan és igazán azokat a kifejezéseket találja, amelyekkel a magyar ember él beszédben és írásban és nyomtatásban. Ebben a hiszemben aztán valóságos magyar szavak gyanánt fogadja és tanulja például az itt következőket, amelyek számtalan hasonló társukkal együtt ott ékeskednek Ballagi Mór nagy szótárában:

román der Roman — *oronna* die Ironie — *salavár* Asyl — *rog* die Schuld! — *ejternő* Fallschirm, *kúszpózna* Kletterstange, *tekermérleg* Drehwage, *mosérc* Wascherz, *forrhév* Siedehitze, *fűszak* Schmelzperiode, *buktíltó* der Überfallsschütze, — *nyugtábor* Rastlager, *nyugszék* Ruhessel, *ragyív* der Ehrenbogen! — *kukrejt* Schlupfwinkel, *benőzs* Binnenhandel, *tőzssegéd* Handlungskommis, *pamukgyap* Watta, *zsirdag* Fettgeschwulst, *fülbeg* Eule, *picibeg* Zwergohreule, *tógy* Sumpfsalamander (*tő-gyik!*), *cihab* Ebbe und Flut! *likagyán* Schwertlilie — *lank* laff, lass, *tápla* Nahrung, *tana* Beratung — *tanos* bewandert, *odorias* grotesk — *fekezés* Defilement, *nyervény* Treffer, *változvány* Varietät, *vádlat* Anklage — *kerülke* der Umbruch, — *lőke* Vertiefung! *lukacsos öntecs* der Weichfloss, *cukorpikkecs* Zuckergast, *mirfolyacs* dreifaches Fluorarsen, *imáncsi* bigott, *szárd* kahl, *rakoda* Landungsplatz, *kendepír* Karmin! *taladék* das Gestell, *likasirdék* Corydalin, *benzedék* Benzin, *korpadék* Furfurin, *tülkedék* Chitin, *belindék* Hyosciamin — *benzely* Benzoyl, *benzey* Benzid, *ragyag* Augit — *rejtle* Apatit, *menyle* Cölestin, *szüregle* Grauwacke, *mirkénle* Auripigment, *mirrézle* arseniksaures Kupfer, *mozgolya* Schlachtgeschlappe, *kukály* der Spornkukuk — *küllöny* Scestern, *lógony* Pendel, *boltony* Kasematte, *rohany* Sturm, *szüveny* Herzmuschel, *búzany* Drescher — *övänc* der Planet Saturnus!! *villonc* Leuchtkäfer, *enyvenc* Viscaria, *puhar* Weichkraut, *vetenér* Wintersaateule, *rovár* Notär! — *hüvelyktyű* Daumling, *komótyu* die Melilote — *monyorú* eiförmig, *sípörle* Zwerghase, *usza* Fahrzeug, *tátoga* Klufft, *tátonga* grosse Klufft! — *lényezni* existieren, *menekszeni*, *nyugszani*, *törek-szeni*, *veszekszeni*, *dicsekszeni*, *betegszeni*, *öregszeni*, *sérszeni*, *kevereszni* stb. stb.

II. Kíváncsi voltam, hogyan fordítják íróinkat németre, hogyan mutatják be íróinkat a németeknek. Elolvastam egy pár Jókai-regény fordítását és szomorú tapasztalatokra tettem szert. A legnagyobb részük gyári munka, stílusuk lapos, színtelen, a fordítók nagy része a szöveget se érti eléggé és hihetetlen félreértéseket követ el. Ime egynehány példa: A kitarító *hetes* vihar [a bőra] járhatlanná teszi a Dunát a Vaskapu között: »der anhaltende *siebenfache* Sturm« (Arany ember 1. fej.). Ez a legpraktikusabb módja az adóbehajtásnak. Mint mikor a birkát *esztrengára* fogják

s egyenkint megfejk: Das ist die praktischeste Methode der Steuereintreibung. Gerade so, wie wenn man die Schafe in die *Drehbank* spannt und sie nacheinander melkt (Rab Ráby 1. k.; tehát *esztergába*, eszterga padba fogják s talán kiesztergályozzák belőlük a tejet; az *esztrenga* 'fejőhely'). Szóit nyittat, mihelyt *kienged* az idő: Er geht an seine Feldarbeit, sobald es die Witterung erlaubt (uo. 2. k.). A teknőnczel fel kell hagyni, az nagyon drága; talán a másik *fogás étel* olcsóbb: Die Schildkröte muss man fahren lassen, die ist zu kostspielig; vielleicht ist der andere *Fang* leichter zu erlangen (Fekete gyém. 1. fej.) *Nem esett meg a szíved? Entsanke dir nicht der Mut?* (Erd. aranyk. 1. k.) A körülülőknek *mind járt utána a szája*, amint *számlálták* a sorba rakott sárga csikókat. Den umstehenden *allen lief das Wasser im Munde zusammen*, als sie die nebeneinander aufgehäuften Goldfische *sahen* (Rab Ráby 1. k., aranyok számlálásáról van szó).

Ime így csapják be a németet.

GERMANISTA.

IZENETEK.

Negyvenedik évfolyamunk küszöbén a Szarvas Gábor kitűzte nagy és szent célért való lelkesedéssel, bizalommal és szeretettel üdvözlőjük a Magyar Nyelvőr barátait és híveit.

V. S. A különbség és külömbiség között jelentésbeli különbséget megállapítani szörszálhasogatás. Ha az első csak valaminek különváltát jelentené, minek volna a *b*? Ez a főnév a *különb* melléknévből származik, ez pedig régebben a 'más' szóval volt rokonértelmű.

Kedves olvasó! Ha nem olvastad, olvasd el, ha olvastad, olvasd el még egyszer az én cikkemet (Nyr. 39 : 319 és 432) s a Lehr Albertét (MNy. 6 : 382); aztán ítéld és felelj: énrám bizonyult-e a rosszhiszemőség vagy órá? én ravaszkodom-e vagy ő? én vagyok-e a nagy csaló vagy ő? — S. Zs.

M. Gy. A Csokonai Dorottyája előszavában említett *Akastyán hegy* nevű mágneshegy eredetét megmagyarázta Katona L. Ethn. 10 : 177. E szerint *Akastyán* = a borostyánkőnek egyik régi német neve, *Agstein* (ez pedig ered. *Agatstein*).

Kételkedő. *Irka* kifogástalan szó.

V. Gy. Arany J. *csihéséről* és Csokonai *csijéséről* bőven szóltunk Nyr. 34 : 524, 35 : 93.

J. Ly. »*Bűjünkban* ittunk« eh. *bűnkban* — csak némely vidéken mondják, pl. tudomásunk szerint: *bujomba* néhol Dunán túl, *bűjval* a palócoknál (TMNy. 225), »*bűj nékü* ballag«, »*mikó láttá á bűjt*« (Nógrád m. Nyr. 6 : 176). Ennek az a magyarázata, hogy a leggyakrabban előforduló 3. szem. *bű-ja* alakot a nép nyelvérzéke sok helyt így elemzi: *bűj-a*. Ugyanígy mondják néhol a *teteje* mintájára *tetejezni* e h. *tetőzni*, »úgy szaladtam, mintha *tetejembe* volna a sas« (MTsz). Azért mondják a székelyek néhol: *alájam*, *melléjem*, *hozzájad* e h. *alám* stb., s már Faludi írja egy

helyt: *alájuk*. Ezek mind csak itt-ott élő nyelvtárási alakok, de vannak effélék a köznyelvben is. Legismertebb példa a *száj*. Régen így mondták: *szaj, szájból, száim, száid, száink*, és sok vidéken ma is mondják, de ezek helyett a köznyelv s az irodalom ma a *szája* alak analogiájára azt mondja: *száj, szájból, szájam, szájad, szájnak*.

S. I. Wundt jelentéstani elméletéről és alkalmazásáról fölvilágosítást ad a NyF. 7., 35. és 36. füzete, Gombocz Z., Szolár F. és Szeremley-Császár L. értekezései.

R. G. Az az adat, amely szerint a *kocsi* már 1267-ben előfordulna, kétes hitelességű oklevélből volt idézve; maga a közlő, Nagy Gyula, igazította helyre Nyr. 27 : 571.

St. A. A *moralis* szót Cicero alkotta, az *altruizmus* ellenben újkori szó, a pozitivistá Comte alkotása (azért volt a szó alakjára hatással a francia *autrui*.)

Előfizetés. Bernáth Lajos halasi gimn. tanár előfizetést hirdet költeményeinek II. kötetére, ára 2 korona. (Az I. k. ismertetését l. a Nyr-ben 1910.)

Beküldött kéziratok. Rubinyi M. Révai magyar példáiból. — Z. Gy. Rovás. — Cserna A. Irodalmi adatok. — Prohászka J. Ismertetés. — Boreczky E. Helyreigazítás. — Alexics Gy. Kese. — Vozáry Gy. Szólások stb.

Új könyvek és füzetek. Némäti K. Nagymagyarország ismeretlen okmánya (Bpest, a szerző kiadása). — M. T. Akadémia Könyvkiadó Vállalata: Földes B. A szocializmus (két kötet). Berzeviczy A. A tájképfestés a 17. században. Hornyánszky Gy. A görög felvilágosodás tudománya. — Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye (két 4-r. kötet, számos képpel, az Orsz. Monográfia társaság kiadása. — Mészáros Gy. A Boszporus partjain. (Utazások Könyvtára, szerk. Halász Gy. Bpest 1911.) — Hegedűs Á. A francia irodalom története (Isk. segédkönyvek, szerk. Réger B. 8—9. Szentgotthárd, Welisch B. 1 K 20) f. — Bonkáló S. A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana (Gyöngyös 1910. Herzog E. Á. nyomdája.)

Mikszáth K. munkái. Közrebocs. az író negyvenéves jubileumára alakult orsz. bizottság. (Tizenhat kötet. Bpest 1910. Révai testvérek kiadása.) W. Bang: Altaische Streiflichter (Louvain 1910).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéva.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

BOSZORKÁNYSÁG.

(Adalékok nyelvünk műveltségtörténeti emlékeihez.)

A nyelvtörténeti kutatásnak nincsen egyetlen ága sem, amelyik olyan meggyőző erővel bizonyítaná a nyelv fejlődésének a társadalmi és műveltségi viszonyoktól való függését, mint a szavak jelentésváltozásának a vizsgálata. Wundtnak igaza van, mikor a jelentésfejlődés magyarázatában az asszociáció nagy szerepét hangsúlyozza, de maga is bevallja, hogy pusztán az asszociációval nem lehet mindent megmagyarázni. Nemcsak a Wundt megállapította törvények, de semmiféle, még ezután felfedezendő törvények sem fogják a jelentésváltozás ezer és ezer esetét megfejtetni; sok esetben csupán a jelentésváltozás tényét lehet megállapítani, de magát a változás folyamatát pusztán a nyelvtörténeti adatok segítségével nem lehet szemlélhetővé tenni. Olyan esetei ezek a jelentésváltozásnak, amelyeknek a magyarázatára nem lehet a priori szabályokat felállítani; csak a múlt idők életének, gondolkodásának, társadalmi viszonyainak mentől bővebb ismerete adhatja kezünkbe a megfejtés kulcsát.

Gondoljunk csak arra, hogy a nyelv élete tulajdonképen folytonos kölcsönzés: nem éppen az idegentől, hanem valósággal önmagától való kölcsönzés. A magyar földműves, csapó, tímár, katona nagyjában ugyanazt a magyar nyelvet örökölte apától, mégis a foglalkozásnak, az érdeklődés irányának eltérő volta következtében sok kifejezés jelentése ezeknek a különböző foglalkozású embereknek az ajkán bizonyos finom, vagy könnyebben észrevehető eltérést mutat; a sűrű használat aztán bizonyos foglalkozási körön belül állandósítja ezeket az eltéréseket. Csakhogy az embereknek semmiféle osztálya sincsen a társadalom többi tagjaitól elzárva: a folytonos érintkezés következtében a bizonyos foglalkozási ágon belül új jelentés-

hez jutott szavak más társadalmi rétegek nyelvébe jutnak s végre visszakerülnek oda, ahonnan kiindultak: a köznyelv vagyónává lesznek.

Hasonló a sorsa azoknak a szavaknak és kifejezéseknek, amelyek nem valamely társadalmi osztály nyelvében jutnak új jelentéshez, hanem bizonyos korban az egy nyelvet beszélők összességének a műveltségi állapotaira vonatkoznak; ezeknek a műveltségi állapotoknak a megváltoztával a rájuk vonatkozó kifejezőképességük jó része nem pusztul el, hanem az új viszonyokhoz alkalmazkodva él tovább.¹

Ha tehát a szavak és szólások jó részének jelentésfejlődését meg akarjuk érteni, a bizonyos foglalkozási körökre, társadalmi osztályokra, egy-egy korszak nagyfontosságú műveltségi áramlataira vonatkozó nyelvemlékeket külön-külön kell vizsgálat alá vennünk, s így számos, egyébként érthetetlennek látszó jelentésváltozásról állapíthatjuk meg, hogy tulajdonképpen a köznyelvnek valamelyik osztály nyelvéből való kölcsönzése, vagy egy rég letűnt korszak műveltségi állapotának emlékei.

Sajnos, hogy a mi nyelvünk történetére nézve az ilyen kutatás nagyon bajos, mert a magyar műveltség-történeti emlékek csak csekély számban vannak kiadva nyomtatásban, bár a levéltárakban garmadával hevernek. Azért különös örömmel köszönhetjük azt a vaskos kötetet, melyben Komáromy Andor a Magyar Tudományos Akadémia bőkezűségéből a boszorkányság magyarországi emlékeinek egy részét tárja elénk.² Rendkívül fontos művelődéstörténeti jelenségnek az okmányai ezek, mert hiszen a boszorkányokban való hit évszázadokon át tartotta békóiban a magyar nép lelkét, sőt még most sem szabadította fel egészen. Már az Árpádházi királyok korából való történeti emlékeink tanuskodnak arról, hogy egyes személyeket boszorkánysággal vádoltak, a törvény elé is állították őket, de úgy látszik sokkal kisebb mértékű volt az üldözésük, mint a nyugati országokban; arra nincs is emlékünk egészen a 16. század elejéig, hogy halállal büntették volna őket. Hogy azonban az újkor hajnalán, abban a korban, amely az emberi hala-

¹ Vö. Meillet: Comment les mots changent de sens. Année sociologique IX.

² Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. A M. Tudományos Akadémia megbízásából szerkesztette Komáromy Andor. — Budapest, 1910. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Ára 15 K.

dásnak olyan nagyszerű lendületet adott, megszállja a nyugatnak még a vezérlő szellemeit is a boszorkányokban való hit örülete, hozzánk is eljut ez a »kulturális áramlat«, nálunk is fellobog-
nak a máglyák és a 18. század végéig száz meg száz ártatlan ember életét oltják ki.

Az Akadémia kiadásában megjelent gyűjteményben az első boszorkányper 1565-ből való, az utolsó 1766-ból. E kötet anyagának alapján vizsgálva a boszorkányság nyelvi emlékeit, nem kapunk minden felmerülő kérdésre kielégítő feleletet, azért itt-ott fel kell használnunk a külföldi perek tanuságtételét is; bátran tehetjük, mert hiszen a boszorkányokról való fölfogás, különösen az ördögtől nyert ártó hatalmukban való hit, bizonyos jelentéktelen helyi színezetet leszámítva, Európaszerte egyforma volt. Ez az egyformaság érthető, ha meggondoljuk, hogy a boszorkányok létezését a középkorban és az újkor elején az egyház hirdette, mindenféle gonoszságaikról az egyház világosította fel a népet és üldözésük, büntetésük is századokon keresztül az inkvizíció kezében volt.¹

Az itt következőkben a boszorkányság nyelvi emlékeit ismertetve azt hiszem, sikerül néhány közkeletű szólásnak az eredetét is megmagyaráznom.

Lássuk először is a boszorkányok elnevezéseit. Hítták őket *bűbájosoknak*, *embervesztőknek*, *varázslóknak*, *ördöngösöknek*: Szemökre hányták, hogy *bűbájosok*, *embervesztők* (Kömáromy: 101). Hogy ő *embervesztő*, *varázsló* és *ördöngös* volt, ide educáltassék ad comburendum (uo. 104.) Mivel a boszorkányok a közfelfogás szerint az ördöggel szerződtek és így az igaz hittől elpártoltak, ilyenformán is nevezik őket: Engemet ilyen szókkal diffamált: *hamis hitűnek*, *kanca hitűnek*, *lűdércesnek* (uo. 124). Nevezik őket egyszerűen *tudományosoknak*, *tudálékosoknak* is.

Ez Lakatosné maga felől vallotta és bizonyossá tette magát, hogy *tudományos* volna (uo. 61.) T. J. egyszer és másszor is *tudományos* boszorkány személynek mondotta (uo. 130.) Nem hallottam felőlle, hogy afféle *tudományos* volna (uo. 79.) Mind azon asszonyra, mind Horváth Jánosra *tudálékos* létekre az egész helységbelieknek teljességgel az volt a mondások . . . hogy ők mind ketten valóságos boszorkányok (uo. 671). Kik is hogy *tudálékosok* legyenek . . . tanú közhirül hallotta (uo.) A *tudálékos* ebben a jelentésben most is él Dunántúl.

¹ A magyarországi perek már mind világi hatóság előtt folynak.

A jelentésváltozásnak azzal az esetével van itt dolgunk, mikor a jelzett szó a jelző értelmét is felszívja; eredetileg így mondták: Úgy tartja a tanú, hogy ezen Horváth János mind Németh Kata a bába *boszorkányi tudálékosok* legyenek (uo. 673). *Boszorkányos tudálékosok* mindketten (uo).

A boszorkányos rontásnak, kártevésnek sokféle módja közül a magyarországi boszorkányperekben különösen a *kötésnek* jut nagy szerep. Úgy gondolták, hogy az ördöggel cimboráló gonosz személy toliból, rongyból, cérnából, lószórból, asszonyi hajszálból csomót köt, s annak, akinek ártani akar, a párnájába varrja, a küszöbe alá rejt, vagy a gerendája alá dugja, máskor a telkén elássza, vagy néha meg is eteti vele. A megrontott ember aztán csak úgy gyógyul meg, ha az a boszorkány, aki *megkötötte, meg is oldja*. Azért állandó jelzője a boszorkánynak, különösen a debreceni emlékekben az *oldó-kötő*:

Az incta [incatta = vádlott nő] ördögi mesterséggel élt *oldó-kötő*, varázsló személy volna (uo. 127). Bőségesen hozzák a tanuk vallási, hogy az incta *oldó-kötő* varázsló (uo. 131). Az incták mindhármán *oldó-kötő*, embereket megvesztő, ördöggel cimboráló boszorkányok (uo. 133). *Ódó, kötő*, varázsló, ámító babonás boszorkány személy (uo. 255).

Latinul is csak Magyarországon nevezik őket *ligantes*-eknek.¹ Ezért a boszorkányos rontásban levőre legtöbbször azt mondták, hogy *valaki megkötötte*:

Az vejem pedig úgy jára, hogy hát *megkötötték* szegényt és elég nyavalyát valla vele és egy Magyar-utcai Magyar Péter gyógyítá meg (uo. 53). Azután azt is hallottam, hogy izent volna Csizmazia Mihály neki: hogy *megkötötte*, gyógyítsa meg (uo. 76). Én reám gyanakszik, hogy én *kötöttem meg*, de én tiszta személy vagyok (uo. 158).

A kötéssel való bűbájoskodásnak az emlékét őrzi néhány közszájon forgó szólásunk; olyan szólásokról is meg lehet állapítani a kapcsolatot ezzel a babonával, amelyek közönséges metaforánál alig látszanak egyébnek:

a) *Meg van kötve a kezem*: annyit tesz, hogy bizonyos dologban nem tehetek semmit, tétlenségre vagyok kárhozzátva; a boszorkányi kötésből való eredetét bizonyítja egy kolozsvári perben tett vallomás: Erdély Gáspár azt valija: Hogy ő neki ezt mondotta Ágoston: Te Erdély Gáspár olyan boszorkány az anyád [anyósod], hogy neked *kezedet megkötötte, hogy*

¹ Soldan-Heppe: Geschichte der Hexenprozesse 2 : 134.

leányát meg ne verhesd soha míg élsz (uo. 19). Azt is megmondja, hogyan kötötte meg a veje kezét: az haját elnyírte és a leányának is ő hajába kötött benne, hogy meg ne verhesd (uo).

b) *Majd megkötöm a nyelvedet!* mondják Zalában fenyegetésképpen a rágalmazónak, emberszólónak: majd elhallgattatlak. A székelységben meg ez járja: *megkötődött a nyelvem*: nem mozdul szólásra (Tsz.) Mindkét kifejezésnek az a hit a magyarázata, hogy a boszorkányok az ördögös kötéssel némaságot hozhatnak az emberre: A szegedi boszorkányperek jegyzőkönyveiben olvassuk az egyik vádlottról: *Ha az ördögök le nem kötötték volna a nyelvét, . . . kimondta volna* (Reizner: Szeged Tört. 4 : 395). Egy pestmegyei pörben Koldus Tóth llona tortura alatt bemondja néhány boszorkány társát. »Többre nem vallhat, ha megölik is; mert a többi társai *megkötötték a nyelvét*« (Komáromy: 411).

c) A székelységben azt is mondják: *megkötődött a ló*: megbűvölte valaki, úgy hogy nem bír mozdulni (Tsz). Jelentés-tanilag érdekes, hogy a ló megkötődését a nép még valami boszorkányságnak tulajdonítja, de magának a rontás módjának, a kötésnek a fogalma már elhomályosodott. — Innen magyarázódik ez a közkeletű szólásunk is: *megkötöi magát*: makacskodik, nem enged.

d) *Rákötöi magát valakire*: az olyan lányról mondják, aki erőnek erejével el akarja magát vétetni valakivel. Magyarázatul tudni kell, hogy a boszorkányok ellen Európaszerte a leg-sűrűbben felhangzó vád a szerelmi rontás vádja. Bájítallal, nálunk különösen boszorkányos kötéssel megzavarják a házastársak békéjét, elidegenítik őket egymástól és a férfit arra kényszerítik, hogy utánuk járjon. Egy biharmegyei perben a vádlott Kádárné ellen azt vallja Molnár Mihály, hogy őt K.-né megrontotta, és pedig azért, mert »haragudott a fatensre Kádárné, mert a bátyját hitta onnét [K.-néből]; mivel rá kötötte magát a bátyjára fatensnek« (uo. 447). Egy debreceni perben pedig azt vallja egy tanu:

„Az öcsémtől Kardos Istvántul hallottam, mondotta, hogy [Kis Istvánné] *ő reá kötné magát*, éjszaka sem alhatik miatta (uo. 194). Hallottam anyámtól, beszélté volna az incta, hogy Bán Pila nevű asszony *ifju leányre kötötte volna magát*, a ki midőn el nem akarta venni, a g.-madzagát megégette, s csak el kellett venni (uo).

e) Hogy a kötésnek milyen nagy szerepe volt a boszorkányos mesterkedésben, bizonyítja az a nyelvörténeti jelenség is, hogy már korán alkot pregnáns szerkezeteket:

Azt is hallottam Turzóné szájából: Könnyű *leányt elkötui*, hogy férjhez ne mehessen, csak hajából egy fürtöt vegyen ki, tekerje a tyuk lábára, nyomja a földbe (uo. 245). Hallottam azt is mondotta, hogy a Domján János leánya férjhez nem mehetett volna, mivel *elkötötték a szerencsését*: de addig járt Domjánné utánam buzát, egyetmást adván, a kötést elvágtam (uo. 156). Azért jöttem komámasszony, mert reá gyanakszom, ő *kötött el uramtól* (uo. 245). — A szegedi boszorkányok ellen többször felhangzik az a vád, hogy az esőt, harmatot, termést eladták a törökországi boszorkányoknak, természetesen *kötés* útján: *Az esőt elkölvén* törökországi boszorkányoknak eladni nem félemltet (Reizner: Szeged Tört. 4 : 416).¹

Aki azt hitte, hogy betegségét kötés okozta, ráizent a boszorkányság hírében álló személyre, hogy *eressze meg neki a kötést*:

Kisfaludi lakosok az incta rabra izentek, hogy Német Lászlónak *eressze meg* téteményit és így szabadult azon gonosz szerelemtül (uo. 467). Te vén boszorkány, arra a napra, amelyet mondek, ha *meg nem eresztesz*, el nem kerülöd az égetést . . . azon meghagyásra a *nyavalya vagyis a kötés megeresztett* (uo. 678). Mihelen megverte, azonnal a gyermeknek szája helyreállott, attul tartván, hogy még többször is megkinozzák, ha *meg nem ereszt* (uo. 618). Keményen meg is parancsolta, hogy azon *megkötöttet* ember nyavalyájának *megeresszen*.

Másutt a kötés felbontását *oldásnak* nevezik:

Ha akarná, *megoldhatná* és orvosolhatná azon *kötést* Bicskey Ferencné asszonyomnak (uo. 404). Nem volna az az orvos a világon, aki *megoldhassa* és meggyógyíthassa (uo. 403). Egy boszorkányság hírében álló asszony, mikor beteghez hívják, hogy gyógyítsa meg, nem megy el, hanem azt izeni, »hogy [amely] ebek megkötötték, *meg is ódgyák*« (uo. 209.)

Amint a boszorkányos kötés magyarázza a *megkötődött a nyelvem* kifejezést, azonképen az oldásnak tulajdonított gyógyító, enyhítő hatás magyarázza ezt a kapcsolatot: *megoldódik v. megoldik a nyelve*: beszélni kezd, belejön a beszédbe (vö. Toldi IV. É.)

A kötés felbontásának harmadik kifejezése: *tágit rajta*:

Szemtül-szembe kiáltotta ez fatens Ágotát boszorkánynak . . . és úgy eztán *tágitott rajta*, úgy kezdett feljárni (uo. 457). Elek Borbála hosszú

¹ Évezredes hit, — különösen Dél-Franciaországban volt elterjedve — hogy a boszorkányok felidézte vihar és jégeső elveri a termést, melyet a levegőn át érkező hajókon egy Magonia nevű országba szállítanak; a hajó matrózai a vihart keltő boszorkányoknak jutalmat adnak (Hansen: Zaubervahn 74).

ideig súlyos beteg, aztán a boszorkánysággal vádolt »Kállainéra reá üzent, már husvétől fogva, már *tágított rajta*« (uo. 343). Orosz János semmit sem aludt, sem ött. O. J. reá is üzent Kállainéra, de arra semmit sem hajtott, *nem tágított rajta* (uo. 348).

A köznyelvben ma már csak tagadóan használatos kifejezésnek (*nem tágít: nem enged*) itt van a magyarázata. Érdekes, hogy a mai nyelvhasználat szerint már nincsen ennek a kifejezésnek határozós kiegészítője (rajta), azonkívül a bajtól, betegségtől való megszabadulás képzele is elhomályosult, de nem is nagyon régi nyelvtörténeti adatok, meg egyes székely népnyelvi példák tisztán mutatják a mai jelentéshez való átmene- tet: *Tágít a nyavalya*: aegritudo abscondit (PPBI). *Tágít rajta*: szünetet, pihenést, enyhülést ad neki, könnyít rajta. *Nem akar rajtunk ék kicsit tágítani az üdő* (Tsz).

Vörösmarty gyakran használja a *tágít vlkin* kifejezést 'enyhít' értelemben:

A bölcsön tudomány, erő

Nem tágít a hadak hírkereső fián (K. K. eml).

Vasgyúrónak hitták; nem is történt nevezetes baj, melyen, ha jelen volt, *ne tágított volna* (Holdvilágos éj) (Vö. Gombocz Z.: MNy. 6 : 431). A Komáromy gyűjteményében levő néhány dunántúli boszorkányperben ez a kifejezés nem fordul elő; rendszeren azt mondják: *megeeszt neki*.

A megrontott emberről azt is mondták, hogy a *boszorkány megette*:

Kilenc esztendeje immár, hogy a fatenst *megették, vesztették* és minden hónapban háromszor ujítják meg rajta a kötést (uo. 266). Én az inctához menvén mondtam, gyógyítsa meg [a lányomat], mert *ő ette meg* (uo.) Azonban hallottam azt is a maga szájából — egy tehenüktől véres tejet fejevén — ezt a tehenet a szomszédod *ette meg* (uo. 165). Asszonyomat a másik bába . . . *ette meg* és én meg nem gyógyíthatom (K. 166). Ilona, tégedet bizony Fekete Istvánné *ett meg*, és én bizony addig meg nem gyógyíthatlak . . . (K. 167). Egy vak leánya is volt Lippainénak, az orvos azt mondtotta, hogy maga *ette meg* Lippainé (uo. 220). [Egy] szegény bagaméri legény ezen fatensnek panaszkodott, hogy ütöt Izsákné *ötte meg*, és sokakat kért betegségében, hogy fogják meg Izsáknét és égensék meg (K. 233). Ángyoni, bár *úgy ettek volna meg* Kis Mihály Ersókot, hogy holt volna meg (K. 321). Nyilván hallotta a fatens Tóth Györgynétül, hogy mondtotta: mind a Bogdány Mihály leányát, mind a Katona Lászlóné leányát *ő ötte meg*; a K.-né leányát *úgy ötte meg, hogy meggyógyúljon*, de a Bogdányét *úgy ötte, hogy az meg nem gyógyul* (K. 390).

Hogyan kapta a *megeszik* azt a jelentést: 'babonával megront'? Magyarázatát abban az évezredes néphitben találjuk

meg, hogy a sátánnal szövetségben levő boszorkányok megölik és megeszik az embereket; már Rothár longobárd király 643-ban kiadott ediktumában felvilágosítja népét ennek a hiedelemnek oktalán voltáról: *Christianis mentibus nullatenus credendum est nec possibile, ut mulier hominem vivum intrinsicus possit comedere.*¹ — A nagy boszorkányüldözések idején a 15–18. században már nem hitték azt, hogy a boszorkányok a felnőtteket és gyerekeket valósággal megeszik, hanem azt tartották, hogy az ördöggel való orgjiák alkalmával, a *szabatokon* színleg embereket, gyerekeket öltek, s színleg meg is ették őket; akit így *megettek*, az elbetegesedett, nemsokára meg is halt.²

A boszorkányos rontásnak vagy gyógyításnak egyik szokásos módja a ráolvasás:

Hallottam maga szájából az inctának, hogy ő Tar Pál tanítványa volt és attul tanulta mind az *olvasást*, mind a kötözést (K. 167). Láttam, hogy *másra olvasott* (K. 151). Reá tevő kezét és *reá olvasa* (54.) Maga is Tóth Mihályné annak előtte *olvasott a fatens lednyára* és meggyógyult (K. 319).

Ezzel az igével is korán keletkeztek pregnáns szerkezetek:

A mely csuprod nálam volt, azt háromszor *tele olvastam tejjel* (165). A Kerékgyártó Jánosné tejét a menyé elvitte volt és mindenkor én reám kácsogott, de én *haza olvastam* nekie (uo).

A *sóval* való rontásban még ma is hisz a Zala-menti nép; hogyan történt ez, pontosan megtudjuk egy kolozsvári boszorkányperből:

Másfél esztendeig laktam Herselnével, nem volt semmi nyavalyája esztendeig, hanem, történék valami betegsége, hivatá oda Szabó Katót és ez felfeszíté a küszöbnek kövét és alája *sót*, hamut hintvén, a küszöböt esméig helyére fordítá, Herselnét pedig háromszor által hágatá rajta. Ezután az asszony még betegebb lett s végre megbolondult (uo. 33).

A kötésbe is szoktak néha *sót* rejteni; egy asszony vallja, hogy nagyon megbetegedett »és mikor házamat seperném az kemence alatt találék *egy darab sót* és három madzaggal vala által kötözve rajta, *igen szép fehér só vala*,« Nem tudja, ki tette oda, de a szóban forgó asszonyt gyanúsítja vele (uo. 30).

A *sóval* való rontás babonája magyarázza meg ezt a **nagykúnsági** szólást: *sóban van: beteg* (Tsz).

(Vége következik.)

KERTÉSZ MANÓ.

¹ Hansen: Zaubervahn 59.

² Soldan-Heppe: Geschichte der Hexenprozesse 1 : 302.

EGY ISMERETLEN MAGYAR HANGTÖRVÉNY.

X.

(Folytatás.)

Legközelebbi teendőnk lesz most ezen kriterium megbízhatóságának kipróbálása. Teljesen megbízhatónak ugyanis csak akkor fogjuk tekinthetni, ha a magánhangzó az ismert föltételek között (egy kis nyelvjárási ingadozástól eltekintve) sohasem esett ki, ha a nyelv hegyének az első mássalhangzó után visszafelé kellene mozdulnia, de mindig kiesett, ha ezzel nem volt kénytelen.

Vegyük tehát külön külön szemügyre a szavaknak e két, meglehetősen élesen elválasztható csoportját.

Érezhetően visszafelé húzódik a nyelv hegye (szükség esetén mutató ujjunknak a nyelv és a szájjpadlás közé illesztése által is meggyőződhetünk róla) a legtöbb mássalhangzótól az *r*-ig. Azt kell tehát hinnünk, hogy ezért nem rövidültek meg egyebek közt pl. *abora*, *dübbörög*, *bicéreg*, *macérál*, *nyiforog*, *szigorú*, *zsugori*, *bögyörő*, *mogyoró*, *vigyorog*, *majoránna*, *homorú*, *numérál*, *nyomorult*, *sémérég*, *szomorú*, *gyönyörű*, *hunyorít*, *könyörög*, *kunyorál*, *csöpérég*, *kuporog*, *papiros*, *pipère*, *szapora*, *vipéra*, *koszorú*, *köszörű*, *hutyorodik*, *Ozora stb.* Mert íme már *ágy-odra*, *Bodri*, *condra*, *fodroz*, *puzdra*, *észtri*, *kántaram*, *létra*, *lutrányos*, *majsztram*, *mestram*, *ontra*, *ostrom*, *poltra* igenis meggyőződtek; nyilván csak azért, mert a *t* és *d* képzésénél a nyelv hegye már igen közel van az *r* képzése helyéhez.

Visszafelé húzódik továbbá a nyelv hegye az *ly*, *n*-től az *s*, *zs* képzése helyéig, tehát azért nem rövidültek meg pl. *folyosó*, *Kenése*, *Kanizsa*. Így a *d*-től a *cs*-ig, azért van *Mado-csány*, *paradicsom*.

Mindezek tehát ilyen viszonyú mássalhangzók között csakugyan megőrizték a magánhangzól *s* így megerősítik a szabályt. Van azonban néhány »kivétel« is, t. i. *écsanyám*, *écsapám*, *tölcsér*, stb., melyekről az előbbi fejezet végén szoltunk. Ezen a néhány kivételen azonban nem fogunk túlságosan fönnakadni, ha arra az ismert mondásra gondolunk, hogy a nyelv nem kész mű, hanem működés, meg arra, hogy az emberi elme működése nem olyan, mint a gépé. Ha a gépnél valamely keréknek csak egyellen egy fog a nem talál a maga helyére: a gép eltörik, vagy legalább is megszűnik működni. Hogy ha

ellenben *malina* és sok-sok társa elvesztette egy magánhangzóját, mert ez a magánhangzó 1. felső vagy középső nyelvállású, 2. rövid volt, 3. nyílt szótagban állott, 4. előtte is nyílt szótag állott, 5. ennek magánhangzója rövid volt, 6. kiesése után két olyan mássalhangzó kerülhetett egymás mellé, melyek közül . . . stb., akkor bizony mindamellett megtörténhetik, hogy valamely szó, amelyben e hat föltétel közül csak öt van meg, egyik-másik ember beszédében mégis megrövidül s néha bizony többé-kevésbé el is terjed ilyen alakjában. Így értem én a *kamra*, *écsanyám*-féle »szabályellenes« rövidüléseket. Mert igaz ugyan, hogy a nyelvtudományi gyakorlatban föltétlenül abból az elvből kell kiindulnunk, hogy a hangtörvények kivétel nélküliek, de még eddig senki sem tudta ezt kétségtelenül bebizonyítani. Olyan posztulátum ez, mely nélkül nem tudunk eredményesen dolgozni, de amely mindeddig mégis — csak posztulátum.

Még arra az érdekes jelenségre is akarok ezzel kapcsolatban rámutatni, hogy a ném. *äserin*-ből is *erszény*, *nyörszörög*-ből *nyörszög*, a *cëmëre*-ből *cirme*, a *székésé-lélékből pedig *szöcske* lett.

A ném. *äserin* eleinte kétségkívül **észëren*, *észërény*-nek hangzott a magyarban (vö. MTsz. *eszrény*, *eszrín* és az *ë*-re nézve, szék. *ërszény*, *ërszény*.) Ha a metathézis még a magánhangzó kiveszése előtt történt meg, akkor rendben van a dolog, mert **ërészény*-nek eddigi megállapításaink szerint csakugyan *ërszény*-nyé kellett fejlődnie. (A közny. *erszény* az én véleményem szerint újabb mint a szék. *ërszény*.) Ha azonban a magánhangzó még a metathézis megtörténte előtt esett volna ki, amire a nyelvjárási *eszrény* alak látszik mutatni, akkor ez az **észërény* > **észrény* rövidülés nem volt egészen szabályszerű, s akkor a köznyelvi *szr* > *rsz* helycsere éppen azért ment végbe, hogy a nyelv hegye a képzések egymásutánjában nyugalmi helyzeté felé haladhasson. Vö. *nyöszörög* és *nyörszög*! A *cëmëre* > *cirme* fejlődés is éppen ilyen szempontból válik érthetővé, de fonétikai szempontból még sokkal érdekesebb a **székésé* > **szökse* > *szökse* > *szöcske* félék története. E fejlődés okát ugyanis a következőkben látom.

Ha a *k* hangot egymagára ejtjük, akkor a nyelv hegye a képzés folyamán nyugalmi helyzetében van, odatámaszkodik az alsó fogsorhoz; ha ellenben *s* hangot akarunk utána ejteni,

akkor erre már előre készülve, a *k* ejtése alatt egykevéssé hátrahúzott és fölemelt helyzetben van, hogy rögtön elfoglalhassa az *s* képzéséhez szükséges alakját. Ha már most a *k* képzésének végeztével az *s* képzésének helye felé haladva nem húzzuk vissza eléggé a nyelv elejét, (ami mindenesetre gyakoribb eset, mint az ellenkezője), akkor a *k* és az *s* között még egy rövid *t* is keletkezik, a nyelv hegye tehát most már három hang képzésének tartama alatt van távol nyugalmi helyzetétől. Ha azonban *kcs* helyett *csk* egymásutánjában ejtjük e hangokat, ami könnyen és gyakran megtörténhetett, mert az akusztikai benyomás ezáltal nem igen változott (ez tudvalevőleg a mássalhangzók helycseréjének egyik leglényegesebb föltétele), akkor a nyelv hegye már előbb, rögtön az *s* után térhet vissza nyugalmi helyzetébe, mert hiszen a *k* képzését egymaga is elvégzi a nyelv hátulsó része. Ezek a példák tehát csak megerősítik a nyelvnek a nyugalmi helyzet felé való törekvésének hangtani fontosságát.

Azt találtuk e szerint, hogy nyelvjárásilag ugyan akad itt ott kivételes rövidülés is, de a köznyelv szókincese határozottan azt vallja, hogy a rövidülés csakugyan nem történt meg, ha a két mássalhangzó elseje után a nyelv hegyének visszafelé kellene húzódnia.

Lássuk már most a kérdésnek második felét. Azt, hogy egyéb szükséges föltételek meglévén (esetleges nyelvjárási ingadozásokat itt is megengedve) mindig kiesett-e a magánhangzó, ha a nyelv hegyének az első mássalhangzó ejtése után nem kellett visszahúzódnia? Vizsgáljuk tehát rendre az ilyen kapcsolatoknak három fajtáját.

Olyanok, amelyekben a nyelv hegyének az első mássalhangzó után egy kevéssé föl kellett emelkednie, voltak: *bc*, *bl*, *bn*, *gl*, *pc*, *pl*, *sib*. (Vö. az előbbi fejezetet). Csakhogy *Rábca* mellett csakis *babica*, *tubica* van; *zabla* mellett pedig van *zabola* is, meg csakis *babilon* (<*pavillon*), *jubilér*, (<*juvelier*); *gabna* mellett van *gabona* is, és a tökéletes hasonlóság dacára csakis *babona* és *zenebona*, *kabinét*; *bátor* (<*bahatur*) m. *hahotál*; *pólya* (<*povijalo*) m. *majolika*, *viola* (*vijola*, vö. *viloja*); *eréklye* m. *makula*, *pakulár*, *csokoládé*; *zsémle* m. *imola*, *mamëluk*; *cinterëm* m. *csemëte*, *remëte*, *permëtefü*; *kapca* m. *kapucinus*, *kupica*, *kapocán*; *Taploca* m. *kupola*, *kupolag*; *kapta* m. *kapitány*, *deputáció*; *lóca* m. *sligovica*, *csevice*.

Mivel azt tapasztaltuk volt, hogy a magánhangzó nem vész el akkor, mikor a nyelv hegyének visszafelé kellene húzódnia, azért talán arra lehetne gondolni, hogy ez a csoport, amelyben a nyelv hegyének nem kell ugyan visszahúzódnia, hanem mégis nyugalmi helyzetéből kissé fölemelkednie, talán az előbbtől a másik két csoporthoz való átmenetként tekinthető, s hogy talán éppen ezen átmeneti természete miatt hol kilökte a magánhangzót, hol meg megőrizte. Erre azonban csakis akkor gondolhatnánk, ha abban a két másik esetben, mikor a nyelv hegye helyén maradhatott, vagy nyugalmi helyzete felé haladhatott, a magánhangzó már igazán szigorú következetességgel mindenkor kiesett volna. De mit látunk ebben a két pontban? Először is azt, hogy *lakmároz* mellett van mind e mai napig *lakoma*; *kulcsár* mellett *Kalocsa*; *Szentkatolna* m. *halina*, *Ilona*; *Zoltán* m. *palota*, *Kalota*, *Kiliti*; *szalonna* m. *kanonok*; *apáca* m. *Katica*; *létra* m. *citera*, *csutora*, *retirál*; *pazsrák* m. *bizsérég*, *uzsora*. Tökéletesen ugyanaz a kedvező viszony van még pl. *kaloda*, *katolikus*, *titulár*, *katona*, *trétina*, *pénitencia*, *hadonász*, *fifikus*, *trafikál*, s más ilyen típusú szavak két mássalhangzója között, s e szavak szintén nem rövidültek meg. Ugyanezt az ellenmondást kell tapasztalnunk a másik esetben is, mikor a nyelv előre vagy nyugalmi helyzete felé haladhatott. Van *kuckó*, de csak *hacuka*; *kolbász*, de csak *kaliba*, *galiba*, *felibung*; *pálca*, de csak *bélice*, *mangalica*, *policáj*; *Havaselföld*, de *élőfánt*, *téléfon*; *szolga*, de *galagonya*, *taliga*, *filégória*; *szalma*, de *élemózsia*, *kulimász*, *milimáré*; *Veronka*, de *unoka*; *ponyva*, de *bunyevác*; *mérce*, de *kukorica*, *borica*; *szērda*, de *szērēda* és *paradicsom*, *sárga*, de *dērogál*; *szarka*, de *karika*; *parlag*, de *parola* és *pirula*; *borna*, de *borona* és *korona*; *korpa*, de *paripa*; *asztán*, de *vizitál*. Ugyanílyen viszonyok között nem rövidültek meg pl.: *cicomáz*; *kocsonya*, *pecsénye*; *mocsolya*, *poesolya*; *csicsēri borsó*, *csücsörít*, *vacsora*; *fidibusz*; *gödölye*; *tulipán*; *karicsál*; *tarifa*; *cērēmónia*, *karima*; *pirinyó*, *poronyó*; *mosolyog*; *masina*; *nyoszolya*; *paszománt*; *kaszinó*; *iszonyú*; *katékizmus*, *patika*; *datolya*, *skatulya*; *Batonya*, *cseténye*, *leténye*; *rēzēda*; *bazilika*; *bazsilikom*, *mazsola*; *uzsona*. És lesz ezeken kívül is bizonyára még egynéhány ilyen szó, amely nekem véletlenül nem jutott eszembe.

Mi lehet már most az oka annak, hogy tökéletesen azonos

hangtani föltételek mellett egyszer kiesik a magánhangzó, egyszer meg nem?

Van egy nyom, mely e kérdés megfejtésében talán útmutatóul szolgálhat. A nyelvész olvasót aligha kell még külön figyelmeztetnem arra a jelenségre, hogy azon szavak, melyeken a rövidülés végbement, legnagyobbbrészt bizonyosan nagyon régi jövevényszavak, míg ellenben azok, melyek a rövidülést elkerülték, legnagyobbbrészt első pillanatra is új, vagy legalább aránylag újabb jövevényeknek bizonyulnak. A hangtörvényekről azonban tudjuk, hogy érvényességük bizonyos korhatárhoz van kötve, mert hatékonyságukat előbb gyöngíti, végül teljesen meg is szünteti egyrészt a belső analogia hatalma, másrészt a csak félig-meddig meghonosodott idegen (vagy más nyelvjárásbeli) szók beáramlása. Amely idegen szón tehát meglátszik a hangtörvény hatása, az nyilván teljesen meg volt már honosodva akkor, mikor a hangtörvény keletkezett vagy még java érvényében volt; amelyen pedig nem látszik meg, az meg nyilván csak azután honosodott meg, miután a hangtörvény hatása már meggyengült, vagy talán egészen meg is szűnt. Az a fontos kérdés merül tehát most fel, hogy milyen korban volt érvényben ez a rövidülést előidéző hangtörvény?

Ha arra gondolunk, hogy Árpád-kori okleveleinkben, Anonymusban és a HB.-ben még *bahatur*, *Tucota*, *Zuluga*, *Zagava*, *uruzag*, *isemucut*, *tilutoa*-féle alakok olvashatók, de ugyancsak a HB.-ben már *angelcut*, *vogmuc*, *zumtuchel*, a Gyf. Gl.-ban *habrosagben*, a KT.-ben *chudaltus*, akkor nem fogunk nagyon tévedni, ha azt mondjuk, hogy a hangtörvény 1200 körül kezdett érvényesülni. Előre is el lehetünk rá készülve, hogy esztendőnyi pontossággal az érvényesség megszűnésének korát sem tudjuk meghatározni, de legalább hozzávetőleg talán mégis megjelölhetjük az időtájt, ha meghallgatjuk különböző korokból való jövevényszavaink tanuvallomását. Vessünk e céliből egy futólagos pillantást jövevényszavaink más-más eredetű csoportjaira.

Régi török jövevényszavaink (amennyiben természetesen megvoltak bennük a szükséges hangtani föltételek) mind meg-
rövidültek. Kivételnek csak a *kalakán*, *kalokány*, *karakán* és *köpönyeg* látszanak, lehetséges azonban, hogy az előbbiben csak újból fejlődött egy olyan járulék magánhangzó, amilyent pl. a *kalomár*, *pologár*, *korcsoma* szavakban s más esetekben

is megfigyelhetünk. (A *köpönyeg* kérdésére alább még visszatérünk). Joggal réginek ítélhető szláv jövevényszavaink túlnyomó nagy részén szintén meglátszik a hangtörvény hatása, de már a jóval fiatalabb tót jövevényszavak közül (vö. Nyr. 33 : 558 és 34 : 24) csak *prasnya*, *pazsrák* és *rázsgya* tartozik ide. Német és latin jövevényszavaink nagy számából megrövidült egynéhány, szintén joggal réginek tartható szó, de a kétségtelenül újabb korbeli jóval nagyobb részen már nyoma sem látszik a hangtörvény hatásának. Oláh jövevényeink között csak *durga* és *hurba* rövidült meg, az újabb törökök között csak *burnót*, *dolmány* és *jancsár* (de már nem következetesen, mert a két utóbbinak megvan, vagy megvolt teljesebb alakjuk is), kétségtelenül olasz jövevényszavaink közül azonban már egy sem rövidült meg.

Összevetve mind e jelenségeket, azt hiszem, hogy a hangtörvény érvénye a XV. század folyamán szűnhetett meg.

E szerint tehát fel kell tennünk, hogy a *malina*-típushoz tartozó azon szavak, amelyek megrövidültek, már a XV. században is megvoltak szókincsünkben, amelyek pedig nem rövidültek meg, azok a XV. sz. után keletkeztek, honosodtak meg, vagy nyerték valamilyen hangváltozás következtében mai alakjukat. A fentebb felsorolt »kivételek« igen nagy része ezzel már megszűnt kivételnek lenni.

Magánhangzójukat el nem vesztő *malina*-típusú szavaink között azonban van még nem egy, melyről szókészletünk történetére vonatkozó, ma még meglehetősen hézagosszerű ismereteink mellett is meglehetősen biztossággal föltehetjük, hogy nyelvünknek igen régi, legalább is a XV. sz. vége előtt bevándorlott polgára. Ilyen régi jövevényeknek tartom pl. a következőket: *Batonya*, *galagonya*, *Kalocsa*, *kaloda*, *Kalota*, *kanonok*, *katolikus*, *katona*, *koponya*, *korona*, *köpönyeg*, *mocsolya*, *nyoszolya*, *paradicsom*, *pecsénye*, *szērēda*, *taliga*, *unoka*, *uzsona*, *uzsora*, *vacsora*. Miért nem rövidültek meg ezek, holott úgy látszik megfelelénének minden eddig megállapított föltételnek?

Részben még ezeknél is sejthetjük a hangzövettség elmaradásának többé-kevésbé valószínű okát. *Kanonok*, *katolikus*, *paradicsom* talán az egyházi nyelv hatása következtében őrizték meg *o*, *i* és *a* hangjukat, másoknál azonban talán hangtani ok akadályozta meg a kiesést. *Batonya*, *galagonya*, *koponya*, *köpönyeg*, *pecsénye*, *mocsolya*, *nyoszolya*, *mosolyog* esetében

legalább igen valószínűnek tartom, hogy a rákövetkező *ny* és *ly* miatt nem tűnt el a magánhangzó. (E szerint a *galagonya* esetében inkább az *l* és *g* közt az *o* (> *a*) megmaradása szorulna magyarázatra. Vö. *galganya* Oklsz. Talán arra lehetne gondolni, hogy ikerszó-félének érezték s akkor a ritmus ereje őrizte volna meg a második szótagot). Éppen úgy *csücsörít*, *vacsora*, *vícsorít*, *bizsereg*, *uzsora* esetében is ú. l. a *cs* és *r*, *zs* és *r* közötti helyzet miatt nem esett ki a magánhangzó. A kiesés összes példái között nincsen is egyetlen egy se, melyben kénytelenek volnánk föltenni azt, hogy a magánhangzó *ly*, *ny* előtt tűnt volna el. (Vö., hogy szl. *brekinja*-ból nem az Oklsz.-beli *bereknye*, hanem a *berkenye* vált általánossá, bár *ë* és *i* közül, mint a VII. fejb. látjuk, az *i*-nek kellett volna kiesnie). Hogy pedig a tót *pažerak*-ból egy közlőnek megfigyelése szerint a palóc nyelvjárásban állítólag *pazsrák* lett, ez az országszerte ismert és évszázadok óta közkeletű *uzsora* és *bizsereg* szavakkal szemben megint nem sokat nyom a latban.

Arról a néhány szóról, amely még hátra van, egyszerűen bevallom, hogy nem tudom megjelölni az okot, amely miatt ezek a hangtörvény hatását elkerülték. De ha nem tudom én, talán majd tudni fogja más, és ha nem tudjuk megmagyarázni ma, talán meg tudjuk holnap vagy holnapután.

Ezek után már nincs egyéb hátra, mint összefoglalni vizsgáldásaink eredményét a következő pontokba:

1. Szóbelsei nyílt szótagnak felső vagy középső nyelvállású rövid magánhangzója a XIII—XV. sz. közötti időben kiesett, ha közvetlenül előtte rövid magánhangzós szótag állott, s ha kiesésével két olyan mássalhangzó kerülhetett egymás mellé, melyek elsejének képzése után a nyelv hegye vagy helyén maradhatott, vagy nyugalmi helyzete felé nyomúlhatott.

2. Nem esett ki az ilyen magánhangzó *ny*, *ly* előtti és *cs*—*r*, *zs*—*r* közötti helyzetben.

3. Ha ugyanegy szóban két magánhangzó felelt meg az 1. pontban körülírt föltételeknek, akkor azonosságuk esetén a második esett ki, különbözésük esetén pedig az, amely a másikhoz viszonyítva palatálisabb képzésű volt.

4. Ha ilyen szóban az egyik magánhangzó kiesése után még mindig fennállottak (esetleg valamely hangváltozás követ-

keztében újra előállottak) az 1. pontban körülírt föltételek, akkor a második magánhangzó is kiesett.

5. A többi föltételeknek egyébként megfelelő szavakból sokszor olyankor is kiesett a magánhangzó, mikor az egymás mellé kerülő mássalhangzók elsejének képzése után a nyelv hegyének csak kissé föl kellett emelkednie, hogy a másodiknak képzése helyére jusson, vagy pedig zárt szótagból vagy zárt szótag után is kiesett a magánhangzó, ha réshang okozta volt e szótag zártságát.

Lehetséges, sőt nagyon is valószínű, hogy a további kutatás az itt megállapított föltételek körül még fog találni némi pótolni vagy igazítani valót, de én, és most, ilyenek látom a szabályosságot.

Hogy milyen fontos e hangtörvény a magyar alaktanra nézve, azt majd egy következő tanulmányomban leszek bátor részletesen kimutatni.

(Vége.)

HORGER ANTAL.

HALÁSZ IGNÁC RENDSZERES NYELVTANÁNAK ÁTDOLGOZOTT KIADÁSÁRÓL.

Halász Ignácnak 1897-ben megjelent Rendszeres nyelvtanát a kiadó cég, Lampel R. könyvkereskedése (Wodianer F. és Fiai) részvénytársaság 1908-ban »a legújabb tanterv és utasítások alapján« átdolgoztatta és sajtó alá rendeztette Morvai Győzővel, aki a Halász-féle iskolai Magyar nyelvtan I. és II. részét is átdolgozta volt. E két előbbi résznek miniszterileg engedélyezett átdolgozása ezúttal nem érdekel, a Rendszeres nyelvtannak *engedélyezetlenül immár negyedik éve forgalomban levő kiadása* ellen azonban szavam egész erejével föl kell szólalnom.

Az átdolgozó neve a magyar nyelvtudományi irodalom terén teljesen ismeretlen ugyan, ámde nálunk a poliikához és a magyar nyelvtudományhoz mindenki ért, s a magyar nyelvtani irodalom nagy virágzása közepett iskolai magyar nyelvtan írójától szakképzettséget követelni kegyetlenség volna. Sajnosan kell mégis kijelentem, hogy az átdolgozót az I. és II. osztályi anyagnak engedélyezhető módon sikerült átdolgozása sem tette képessé arra, hogy a Rendszeres nyelvtant elfogadható módon alakítsa át az új tanterv és utasításai szelleméhez, mert Halász derék Rendszeres nyelvtanának szóbanforgó átdolgozása szégyenletes tájékozatlanság s még szégyenletesebb fölületesség és gondatlanság jegyében született.

Az átdolgozó mindenekelőtt egyáltalában semmi figyelembe sem vette az 1897-iki első kiadásról a Philologiai Közönyben (XXII. k. 70—75. l.) megjelent bírálatomat. Már pedig iskolai könyvtől joggal megkívánhatjuk, hogy új kiadásában az előbbinek minden hibájától megtisztítva jelenjék meg. A kijavítatlan hibák fölsorolására nem pazarlok időt, hanem

csak említett bírálatomra utalom a szakembert. Két ilyen érintetlenül hagyott hibát azonban a gyárilag készült átdolgozás jellemzésére mégis kénytelen vagyok megjegyezni. Egyik az igemódnak az a meghatározása, mely szerint ez azt fejezné ki, hogy »milyen módon történik a cselekvés« (84. §.), mert hisz köztudomású dolog, hogy az igemód csak a *beszélő állításának* a módját jelenti. Halász azonban a következő (nála 167.) §.-ban mindjárt jóvá is teszi hibáját, mikor folytatólag »az állításnak három módját« különbözteti meg. E szerint kellett volna tehát a főttebbi meghatározást is »átdolgozni«. A másik hibának javítatlanul hagyása ennél is megrovásra méltóbb fölületesség. Halász 242. §.-ában ugyanis teljesen érthetetlen a következő hely: »Ilyenkor *azt* ige mellette alanyi ragozásban van.« Így! És *Így* van ez betűszerint az átdolgozásban is. Aki ilyen hibát sem vesz észre s ilyet is javítatlan hagy, mit mondjunk annak tankönyvírói lelkiismeretességéről?

Térjünk át fölszólalásom tulajdonképeni tárgyára: azokra a súlyos és megbotránkozható hibákra, amelyeket az átdolgozó a maga betoldotta részekben, vagy a Halász szabályainak hebehurgya átalakításában követett el.

16. §.: »A magyar a szót tulajdonképen *származás szerint írja*. Ez a legtöbbször azonos a kiejtéssel. Minthogy azonban néha a kiejtés és a származás között mégis van különbség, azért a szók leírásánál *nem elég a kiejtésre ügyelnünk, hanem származásukat is tekintetbe kell vennünk*.« A logikátlan szószaporításnak jeles példája.

18. §. 1.: »Egybeírjuk az igekötőt az igével, hogyha az az utóbbit közvetlenül megelőzi. Igekötő gyanánt vesszük néha a határozót is. Az *ilyen határozószókra* példák: agyonüt, arculcsap, *átjön . . . összecsap . . . visszatér*, az igekötőkre pedig: kibocsát, lefokoz, megbotlik.« Az átdolgozó tehát az igekötőkkel sincs tisztában, mikor az *át-, össze- és vissza-* szavakat kikapcsolja közülük és egyszerű határozószóknak minősíti.

Ugyanazon szakasz 2. pontja szerint a *nehogy* is határozószó, és nem kötőszó, aminek minden jóraló kisdíák is tudja; 4. pontja szerint pedig: »A mellékneveket akkor írjuk össze, ha színiárnyalatot fejeznek ki, vagy *ha a közhasználat összefrja*.« Bölcs, gyermek fejének való szabály. Pedig igen szépen meg van ez a dolog állapítva az iskolai helyesírás 15. §.-ában is.

19. szabálya így szól: »Összeírjuk a két vagy több szóból álló város [olv. város-] és *utca neveket*: Budapest . . . Királyutca, Mátyástér.« Hisz ez teljesen ellenkezik az iskolai helyesírás megfelelő pontjával (16. §. f.), amit egy iskolakönyvírónak tudnia illenék.

Fölötte gondatlan az idegen szók írásáról szóló fejezet is. Itt a 33. §. szerint az idegen városok neveit úgy kell írunk, amint az illető nép írja; de nem jegyzi meg az átdolgozó, hogy nekünk olyan idegen városneveink is vannak, mint *Bécs, Boroszló, Velence, Szentpétervár* stb. Csak ott, ahol kevésbé van helyén, a 38. §.-ban, a *meghonosított szavak* között említ később egyetlen ilyen helynevet, *Párizs-t*. A *génie* szót pedig a 36. §. a tulajdonnevek (*Voltaire, Goethe* stb.) között sorolja föl!

A 67. §. 6. b) pontja szintén egyike a leghanyagabbul megfogalmazott szabályoknak: »Van néhány többtagú [*v* tövű szó] is, azonban ezek kétféleképen használatosak: darú; darú-k v. darva-k . . . Ezek közül *néha*

csakis az egyiket használhatjuk [?!]. Pl. . . . *Darú* emelőgép, *darvak* madarak.* Eszerint a *darú* csak emelőgépet jelentene.

A 86. §. 2. pontja az *st*, *szt* végű igék között tárgyalja az *üt* igét is, amely se *st*-vel, se *szt*-vel nem végződik. Ugyane szakasz végén egy hazug nyelvtörvény van fölállítva, az t. i. hogy a fölszólító módnak teljesebb *mondjad*, *írjad* alakjait »már nem is szokás mondani«.

A 104. §. 3. pontja avatatlan és értelmetlen elrontása a Halász világos szabályának. Így szól: [A változó tövű igék feloszlanak harmadszor] »Olyan igékre, melyeknek töve [így] a jelen idő *egy*e [!] alakjaiban *sz* van, de az [értsd: ez] váltakozik a *d*-vel . . . *Ragozás közben* a *d* alakot [így, értsd: a *dés* alakot] használjuk [:] dicsekedtem, dicsekedj« stb. Eszerint az *sz* a *többes* alakban (*dicsekszünk*, *dicsekeshznek*) már nincs meg!

A 110. §.-ban a *személytelen* igék közé van sorolva a *bánt* ige is. Ez a szakasz oly nevezetes, hogy kénytelen vagyok egy részét szószerint közölni: »Ezek közül [t. i. az impersonáliák közül, amelyeket ő különben egyszemélyű igéknek nevez, aztán magyarosan szólva: ezek között] vannak olyanok, amelyek személyekre is vonatkoznak [mert megjegyzendő, hogy az előbbi pontban a *villámlík*, *havazik-félék* vannak felsorolva]. Ilyenkor azonban a személy nem alanyként, hanem tárgy-, vagy részes határozóként szerepel. Pl. engem *illet*, téged *bánt*, nekem *fúj*« stb. Itt a *személy* szónak két nyelvtani jelentése van a diák szerencsétlenségére összezavarva: az *alany személye* és a *személy*-fogalom a dologi, tárgyi fogalommal szemben. Hogy a *bánt* nem egyszemélyű ige, azt nem kell bizonyítanom.

A 116. §.-ba két új pontot szúrt be az átdolgozó, tájékoztatlansága kiáltó jeléül. Egyik: »7. -*ly*, *ly*, igékből főneveket képez. Ir: *irály*.« Itt két dolgot nem tud: hogy az *irály*-ban sem nem -*ly*, sem nem -*ly*, hanem -*ály* a képző, és hogy az -*ály* -*ély*-re az *irály*, mint csinált szó, nem alkalmas példa; helyesen az *asz-ály*, *vesz-ély* régi szavakat kellett volna idéznie, amelyeket szegény Halász hiába idézett volt a maga átdolgozatlan első kiadásában. A másik új pont: »8. *m* igékből főnevet alkot. *Illem*, *kellem*, *jellem*, *verem*.« Ahány példa, annyi baklövés, de legalább komikai haladás is van bennük, mert legjelesebb az utolsó. Az *illem*, *kellem* és *jellem* csinált szavak, a nyelvújítás alkotásai, ezekre tehát, még ha alkalmasak volnának, sem szabad iskolai nyelvtanban hivatkozni. Aztán a *jellem* ugyan micsoda igéből volna képezve, a *jelleni*-ből?! És a *verem*! Isa és nőm egy ember értheti ez vermöt. Hát a *verem* a *ver* igéből származik? Ez époly nevezetes tudományos fölfedezés, mintha azt állította volna, hogy a *halom* a *halni* igének a származéka, mert hiszen a sírhalom a halottak fölé borúl. Ekkora tudománnyal hogyan lehet hozzányúlni Halász derék Rendszeres nyelvtanához, azéhoz a Halászéhoz, aki éppen a szóképzés kutatása terén aratta pályája egyik sikerét!

Ugyancsak a szóképzéstan átdolgozásában, a 117-ik §. jegyzetében van egy másik csodabogár is, az, hogy a *Füged* helynév olyan -*d* képzős származék, mint *Vár-ad*, *Diszód-d*. Ha olyan volna, akkor csak a *füge* szónak lehetne származéka. Ez pedig növényföldrajzi és növénytörténeti szempontból legalább is valószínűtlen, szóképzés szempontjából meg valószínűsítő képzelenség, mert a *füge* szónak a -*d* képzővel *Füged*-nek kellene hangzania. (Vö. *Endre*; *Endréd*, *alma*; *Almá-d* stb.)

A 138. szakasz szerint a *naponként*, *éjenként*, *nyaranként* alakok jelentése: »minden nap egyszer«, »minden éjjel egyszer« stb. Hát ha így szólunk: *naponként ötször?!*

Alaposan határozza meg az átdolgozó az -s képző jelentését is a 157. §-ban, ekképpen: »Minden főnévből képezhetünk -s képzővel olyan melléknevet, mely azt jelenti, hogy az *alapszóban kifejezett fogalom meg van*« [olv. megvan]. Ebből az következnek, hogy *vizes* a. m. a víz megvan stb. Ugyane szakaszban tovább ezt olvassuk: »Ha valamely színből *van valamije* [kinek? minnek?], akkor is használhatjuk [t. i. az -s képzőt]: *Sárgás, zöldes, kékes*.« *Sárgás* e szerint nem a. m. kissé sárga, hanem olyan, aminek a sárga színből »van valamije.«

Az -s képző főntebbi meghatározásának párja a fosztó képzőé a következő, 158. §-ban: »A fosztó képző-vel alkotott melléknév azt jelenti, hogy az *alapszóban kifejezett fogalom nincs meg*.« *Szívtelen* e szerint azt tenné, hogy a szív nincs meg. Ilyen gyatra módon iskolai nyelvtanban sem illik szabályokat fogalmazni.

A hebehurgya átdolgozásnak mulatságos példája a következő: »299. Jelző *háromféle* van: 1. Melléknévi jelző. 2. Számnévi vagy mennyiségjelző. 3. Birtokos vagy főnévi jelző. 4. Értelmező jelző.« (Halásznál t. i. csak háromféle jelzőről volt szó, a 4-iket az átdolgozó tette hozzá.) Még mulatságosabb, ha ezzel a 4-féle jelzőt megállapító szakasszal a 375-iket egybevetjük, amely szerint a jelző mondat »annyiféle lehet, ahányféle a jelző, t. i. *melléknévi és birtokos jelző* mondat.« A hármat jelentő négy tehát csak kettő!

Legbotrányosabban a szórendről szóló fejezet van »átdolgozva«. Az itt található betoldások az újabb nyelvészeti kutatásokban való teljes járatlanságnak bizonyítékai. Csak a legsúlyosabb botlásokat akarom itt föl sorolni. A 324. §. szerint e mondatban: *Holnap sokan jönnek*, a *holnap* szó van kiemelve! A gycinek is észreveszi, hogy e mondatban csak a *sokan* lehet a kiemelt szó, mert a *holnap*-ot így emelnők ki: »*Holnap* jönnek sokan« vagy »Sokan *holnap* jönnek.« A 326. §-ban azt olvassuk: »Legnehezebb dolog a határozók helyét megmondani. Ilyenkor csakis a jó nyelvérzék *nyílhat*.« Így! Ember legyen, aki az átdolgozónak ezt a gondolatát kitalálja. — A 327. és 328. szakaszokban ellenmondást találunk. A 327. §. ugyanis azt mondja: »A nyomatékos szórend egyik szabálya, hogy (fordított szórendnek is nevezik) az *állítmány megelőzi az alanyt*. Másik szabálya, hogy a kiemelt szó a mondat élére jön és rögtön utána az állítmány, amely vele egy szólamot alkot.« (Mellékesen megjegyezve a zárjeles észrevétel nincs a maga helyén.) E pontnak első szabálya ellentmond a másodiknak, amelynek példái a 328. §-ban vannak felsorolva. Mert ha a kiemelt szó a mondat élére jön, s ha a másik §. szerint az alany is kiemelhető, akkor világos, hogy az állítmány nem előzheti meg az alanyt: *Jég* esik. *Péter* jó (nem Pál) stb.

A 329. §. is ékes példája a fölületes, sebtében való munkának: »Az igekötő, mely tulajdonképen az igével egybeolvadt határozó, helyét tekintve sok nehézséget okoz. Csak azért szólunk róla külön, mert az igéjével egybe is szoktuk írni.« Ez az üres beszéd, melynek második mondatát az első után éppen nem várnók, egy egész külön §-t tesz.

A 380. §. szerint ez a mondat: *amiről eddig soha se hallottak* okhatározó mondat! A dolognak az a magyarázata, hogy Halásznál ez a mondat *mert*-tel kezdődött, s akkor természetesen okhatározó volt, az átdolgozó ellenben *amiről*-lé dolgozta át a kötőszót, de meghagyta a mondatfajnak előbbi nevét.

A 381. §.-on addig toldozott-foldozott az átdolgozó, míg egy alapos ellenmondással ezt is tönkretette. Előbb ugyanis azt állítja, hogy a körmondat előrése »legalább két, a főmondathoz tartozó mellékmondatból« áll. Majd azt mondja, hogy »Az elő- és utórész külön külön [olv. külön-külön] magában véve lehet egyszerű vagy összetett mondat.« Ez a szellemi rövidlátás, amely a betoldozott részeket Halász eredeti helyes szabályaival összehangzásba hozni nem bírja, végighúzódik az egész könyvön.

Ami a könyv gondatlan, sőt magyartalan stílusát illeti, arra csak három példát idézek. A 269. §. egyik példája ez: *Árpád Almostól* [olv. Álmostól] *való*. Az ilyen kifejezésmódot egészen más gondolat jelzésére használjuk, s nem arra, amit M. vele ki akar fejezni, hogy t. i. Árpád Álmosnak a fia volt. — A 41. §. szerint »Az ige olyan szó, mellyel azt fejezzük ki, hogy valamely személy vagy tárgy mit csinál vagy *mi van vele* [értsd budapesti németiséggel: was ist mit ihm?], vagy azt, hogy mi történik.« — A 8. §. szerint »A családneveket, [a vessző sajtóhiba] *nemcsak mint tulajdonneveket* írjuk nagy kezdőbetűvel, hanem [mint közneveket is talán?] arra is vigyázunk, hogy úgy írjuk, amint azokat a család írja«.

Am elég, bár még sok-sok effélet idézhetnék! Csupán azt jegyzem meg végül, hogy — a gondatlanságnak nem utolsó bizonyítékaképp — a könyv csak úgy hemzseg a sajtóhibáktól is.

Az imént felsorolt hibák csak felét teszik azoknak a botlásoknak, fölületességeknek, tájékozatlanságoknak és gondatlanságoknak, amelyekkel az átdolgozó Halásznak derék Rendszeres nyelvtanát tönkretette, iskolai használatra engedélyezhetetlenné silányította. Mind ezeket, mind a hibáknak itt újra föl nem sorolt másik felét is részletesen kimutattam három évvel ezelőtt a minisztérium megbízásából készült hivatalos bírálatomban, amelynek meg is volt az eredménye, mert a *Halász-Morvai-féle Rendszeres magyar nyelvtant iskolai használatra nem engedélyezték*. S mégis mi történt? A kiadó Lampel-cég már a hivatalos megbírálás évében, 1908-ban forgalomba hozta a könyvet, borítéklapján a következő fölírással:

Engedélyezve
középiskoláknak 2567—1897. e., polg. iskoláknak 971—1898. e. sz. a.

Mit tesz ez magyar nyelven? Azt teszi, hogy az 1908-ban megjelent mű *engedélyezve van 1897-iki és 1898-iki engedélyezési számok alatt!* Nem szemfényvesztés-e ez? Meg is volt a fölírásnak a kívánt eredménye, mert íme például a kolozsvári unitárius főgimnázium kézikönyvül jelölte ki az engedélyezetlen nyelvtant és használja is jóhiszemű tévedésből. Így vettem észre magam is az épületes esetet, amelyre a közoktatási kormány a s a tankerületi főigazgató uraknak a figyelmét ezennel föllívom.

(Kolozsvár.)

ZOLNAI GYULA.

NEMZETGAZDASÁGTANI NYELVÜNK MAGYARSÁGA.

Nincs elhanyagoltabb területe nyelv-művelésünknek, mint a nemzetgazdaságtani nyelv. Egykor Névy László foglalkozott vele behatóbban, de sajnos, csak programot adhatott »kereskedelmi nyelvünk magyartalanságai« c. munkájában.¹ »Ha közgazdasági közleményeinket olvassuk — mondja a munkája elején — lépten-nyomon azt tapasztaljuk, hogy íróink alig-alig vetnek ügyet a jó magyarságra, nem ritkán megbotránkoztató felszínességgel és könnyelműséggel bánnak a nyelvvel s magyar szóokban idegen észjárás, idegen szellem tolmácsolói.« S miért van ez így? Hiszen az új perrendtartás szövegéből már a jogi nyelvnek szinte hagyományos stílus hibáit is sikerült kiküszöbölni, nem is szólva a természettudományokról, melyeknek a nyelvét sikerült magyarossá tenni a szakszerűség veszélyeztetése nélkül.

Igen ám, csak hogy ezeknek a tudományoknak már régen voltak olyan művelői, akiknek jó magyar nyelvérzékük volt amellett, hogy a magok szakjában kiváló tudósok voltak, míg a nemzetgazdaságtannak éppen a legkiválóbb művelői nem bírják teljesen a magyar nyelvet.

Sokat panaszkodnak különösen kereskedelmi iskolákban, hogy mennyire magyartalan a szaktárgyak magyar nyelve, mennyire rontja a tanulók nyelvérzékét. Ámde, hogy lehetne magyaros ezeknek a diszciplináknak a nyelve, mikor műszavaikat, műkifejezéseiket a leghajmeresztőbb magyartalansággal megírt tudományos munkákból kell venniök. Mert nem holmi jelentéktelen értekezésekről van itt szó, hanem éppen a legnevesebb íróknak, pl. Kautz Gyulának, vagy Földes Bélának munkáiról, melyeket kiadott a magyar nyelvnek a leghivatottabb óre és művelője, a Magyar Tudományos Akadémia.

Pedig, hogy ezekből a munkákból, amelyek csak annyiban magyarok, hogy éppen magyar szavakból vannak összeállítva, — nem sok haszna lesz a magyar tudománynak, hogy sohasem fognak, hogy úgy mondjam, vérré válni a magyar tudományosság szervezetében — az bizonyos.

Csak a legújabbat akarom itt szövé tenni. Nem rég jelent meg az Akadémia 1910. évi tagilletményeként Földes Bélának »A socialismus története« című két kötetes munkája. Ez a könyv az érthetlenségig terjedő magyartalanságban túltesz a szerző saját munkáin is, s hogy ez milyen nagy dolog, azt csak azok tudják, akiknek valaha a szerző tankönyveiből kellett vizsgára készülniök.

Ime néhány idézet az első kötetből:

»Ha a kynikus *nem kezdettől fogva ez iránt tisztában volt*, úgy a világ ellentállása *csakhamar arról meggyőzte*, hogy a létező társadalmi rend keretében eszményei meg nem valósíthatók.« (31. l.) »A két eszmekör *egymáshoz* viszonya felderítve nincs.« (47. l.) »Ezen társadalomban nincs *egy ember némi értékkel* [= egy valamire való ember], a ki nem tartotta

¹ Később Koltai Virgil tárgyalta Névy és Simonyi munkái alapján a kereskedelmi nyelv magyartalanságait a Schack Béla szerkesztette »Kereskedők Könyvében«.

volna kötelességének, hogy zsebében egy alkotmányt rejtсен. (56. l.) »de ezen hit nélkül, melynek egyedül megvan a hiváltság az eseményt a földre lehozni a századok üresek volnának.« (56. l.) »El tölünk az ilyen uraknak!« (107. l.) »Meg van engedve a Sinai hegyre felmenni, de akkor le kell jönni a törvénytáblákkal a kézben.« (166. l.)

A szerző úgy látszik érezte, hogy a munkát jó lett volna átnézni, mielőtt a nyomdába került (biz azt legjobb lett volna magyarra lefordíttatni), mert a második kötet végén jegyzetben ezt írja: »E munka revisiójának nagy részét rendkívüli elfoglaltság és választás idejében kellett végzem. Ennek folytán az első kötetbe több sajtó- és tollhiba csúszott be. Kérem az olvasót elnézéssel lenni.« Hát ezt tudomásul kell vennünk. Csak hogy az említett hibákat és sok más a legnagyobb jóakarattal sem lehet a szedőre ráfogni; ezekhez képest azok a hibák, melyeket a szerző három helyen is felsorol és »jelentékenyebb«-sajtóhibáknak nevez, igazán jelentéktelen semmiségek.

Tollhibának meg azért nem lehet tekinteni, mert van ám ezekben a hibákban következetesség.

A *-nak -nek* ragot derüre-borura kiteszi: »Nagy utazásokat tesz, hogy életének *experimentalis feladatának* megfeleljen.« (82. l.) Az alanyi és tárgyas ragozást bizonyos esetekben következetesen összecseréli: »Egyetlen nép sem *türné* el egy trustök által vezetett termelést.«

A szerzőnek a fenti nyilatkozata azonban kifejezetten csak az első kötetre vonatkozik, lássuk hát a második kötetet:

»A mi különösen a vallást illeti, az egy erdőkörnyezte időben az embereknek magukról és természetéről táplált hamis képzetiből keletkezett.« »A munkának kristályizációja.« (105. l.) »Mindenkinek joga van a fenntartásra. De a természet azt tevékenység által tette függővé.« (205. l.) »Nem minden munkaág minden időben gyakorolható,« »nem minden munkaág minden helyen folytatható.« (212. l.) »Az összes *társadalmi üdv-törekvések* amaz anyagi jövedelmi pont meghatározására irányítandók.« (227. l.) »A magamé csak akkor vagyok, ha sem érzékiség, de épp oly kevéssé más, Isten, hatóság, törvény engemet hatalmába kerítő, hanem én magam!«

»Lehetőleg a rendszernek alkotóit szólaltatom meg« mondja a szerző a bevezetésben. De ebben igazán nincs köszönet. Mert az idegen szerzők annyira a maguk nyelvén szólnak meg, hogy csak az érti őket, aki tud angolul, németül vagy franciául. Kazinczy »hány a harang«-ja jut eszünkbe, mikor ilyeneket olvasunk:

Marx *messze az egyetemesebb volt* (v. ö. *bei weitem der grösste*) Egyike volt a *legszellemdúsabb* embereknek (2 : 239). *Mit képzelsz te egy egoista alatt?* (2 : 293.) *Odateszi a fejszét a ... gyökérre (die Axt anlegen)* (2 : 473.) *És ez volt az eset a középkorban,* (2 : 136.)... *minthogy ez előbb az eset volt (wie das früher der Fall war)* (2 : 248.) *Az első az egyedüli a melyre a mai társadalom hivatva van (= a mai társadalom csak az elsőre van hivatva: c'est la première seule). Ez a test nem Önök, habár Önöktől.* (1 : 170.) Álljon itt végül a munka stílusának a jellemzésére a következő három mondat: »Proudhon *felfogását* jellemzi rendkívül nehéz kifejezési módja. *Felfogása* bármennyire legyen az különböző oldalról befolyásolva, egészen egyéni. Amellett kétségkívül időről-időre módosul *felfogása.*«

Nehogy azt higgye azonban valaki, hogy a felsoroltakon kívül más nincs is az elvégre két kötetes munkában! Olvasás közben csak az igazán szembeszökően magyartalan mondatokat jegyeztem meg és ilyen akadt az első kötetben 88, a másodikban 220. Ha komolyan veszi az ember a magyarosság követelményét, nem áll meg a munkának egy negyedrésze sem.¹

Vajjon nem lehetne-e ezek után módját ejteni annak, hogy legalább azokat a nemzetgazdaságtani munkákat nézze át valaki, melyek az Akadémia kiadásában, tehát bizonyos mértékben annak a neve alatt és annak az értékjelzésével kerülnek nyilvánosság elé?

(Budapest, 1911. január 15.)

KRÄUTER FERENC.

IDOLON THEATRI.

Várva-vártam az alkalmat annak elmondására, amit e cikkben az olvasó talál. Ezt az alkalmat meghozta Borbély István ismertetése *Az íge* c. füzetemről (Nyr. 40: 31—33), melyben különösen metafora-elmélettel foglalkozik. Tisztán látom a Borbély szavaiból, hogy semmikép sem boldogul azon a tőle nagyon is járatlan úton, melyre vállalkozott. Bebizonnyítom, hogy közel sem jár az én fejtegetéseim valódi értelméhez.

Tehát először mi is az a metafora? Mert a baj az, hogy Borbély e fejezet lényegét meg sem érti, nem hogy cáfolni tudná. Amit ő az én metafora-elméletem ismertetésében elmond, azt ő talán érti, de én — nem szégyellem megvallani — egy betűt sem értek belőle. E helyen azt az állítást tulajdonítja nekem, hogy: *az aktív, intenzív értelmi működés neve: metafora* s hogy ez kétféle lehet: *vagy az érzelmi kép állapota* (igen kérem Borbély urat, magyarázza meg ezt nekem!), vagy pedig: *az értelmi jelentés (!) állapota (!)*. Én nem ismerek a magam gondolatára ezekben az értelmetlenségekben. Az én metafora-elméletem lényege nem ez, hanem annak kimutatása, hogy *az a lelki működés, melyet a stilisztika metaforának nevez, ugyanaz, mint ami a beszédnek az alapja*. Az ember azon értelmi működése, hogy a külvilág tárgyainak bizonyos jelentést ad s e jelentést a megfelelőnek választott szóban hang útján is kifejezi. A metafora nem stilisztikai fogalom, hanem az egész nyelvet átható azon eljárás, mely szerint az ember a külvilág tárgyait értékeli s ez értéket megfelelő névvel illeti. Ez az én fejtegetésem lényege. Ez ki is van nyomtatva a 68—69. lapon felkiáltó betűkkel s Borbély mégsem vette észre, hanem idekölcsonöz nekem holmi nem értem miféléket. Ezt a tételt bizonyítom a 60—69. lapon. E bizonyítás ismétlését itt főöslegesen tartom. Ott megtalálja Borbély a lélektani alapvetést is, melynek sokkal nagyobb fontosságot tulajdonítok, mint ő gondolja.

Feltűnő naivságnak és komoly hitnek mondja Borbély azon meggyőződésemet, hogy minden dolognak legmegfelelőbb kifejezése a saját

¹ Vö. Legányi Gyula: Földes Béla Nemzetgazdaságtana, Nyr. 1896. 223—5. Ugyanigy ítéli meg F. B. stílusát a Magyar Figyelő febr. 1-i száma. — *A szerk.*

neve. Tehát az ő állítása az, hogy nem a saját nevük a dolgok legmegfelelőbb kifejezései. Tehát Petőfi nem a neki legmegfelelőbb névvel illetve e soraiban a lelkében azon pillanatban levő képet: *Hazám dicső nagy ősei, ti földetrázó viharok?* Én azt hiszem, hogy ez ép oly saját neve a Petőfi azon pillanatkori lelki képének, mint az *asztal* név az asztalról való képemnek. Arról is meg vagyok győződve, hogy ezt a nevet egészen azonos lelki működés teremtette meg, mint amellyel beszélék, s mint amelynek alapján az ember a légy lábát *láb*nak nevezte. Borbély azt hiszi, hogy én Petőfi e sorának olvasásakor heves légáramlatra gondolok, mely az ember fejéről lekapja a kalapot s a gyümölcsfákról az éretlen gyümölcsöt is lehullatja, pedig én Petőfinak azon pillanatkori lelki képét teremtem meg újra a lelkemben e vers olvasásakor, de ez nem sikerülne úgy, ha nem a saját nevén nevezte volna Petőfi. Sőt egész fejtegetésemben azt bizonyítgatom, hogy nem égszakadásra gondolunk itt, s nem az emberi testrészeire gondolunk, mikor Petőfinél a *folyam kebléről* olvasunk, s nem a természetrajzi fogalom áll szőröstül-bőröstül előttünk, mikor valaki *szamárnak* szid egy másik embert. De ő egészen arra gondol, azért fél helyeselni az én állításomat. Ő azt hiszi, hogy a *vihar* szó hozzá van ragadva ahhoz a fogalomhoz, melyet mint szótári adat jelent. S hogy a *láb* szóhoz hozzá van ragadva a körmökkel, ujjakkal stb. ellátott emberi testrész. Pedig akkor bajosan nevezhetnők a légy lábát *láb*nak, még sokkal kevésbé, mint az asztalét. Tehát én homlokegyenest ellenkezőt állítok, mint amit Borbély fejtegetéseimből kiolvas. S így Borbély tévesen mutat reá fejtegetéseim lényegére.

Most pedig én mutatok reá az ő elméletének vagy jobban mondva tévedésének az alapjára. Borbély soha sem gondolkozott azon, hogy mi a beszéd, hogy a beszéd folytonos teremtés, tehát nem kész valami, hanem lelki működés. Továbbá Borbély ennek az ötletes, de annál üresebb szójátnak az álláspontján áll: A beszéd hangos gondolkozás, a gondolkozás zajtalan beszéd. Pedig egészen más a nyelv és más a gondolkozás. A kettő nem egy. Végül pedig, — s ez a legfontosabb, — rabul ejtette az elméjét a Bacon félelmes *idolon theatri*-ja a hagyományos stilisztikai metaforaelmélet képében.

Ebben az első részben tehát kimutattam, hogy Borbély nem érti az én fejtegetésemet s így természetesen nem is cáfolja, mert nem cáfolhatja, csak egyszerűen tagad. Pedig a tagadás még nem lépés az igazság felé, hanem a cáfolás már derekas lépés.

Második megjegyzésem Borbély azon szavaira vonatkozik, melyeket a különböző igeelméletek ismertetése módjáról mond. Azt veti ellenem, hogy nálam ezeknek áttekintése megközelítőleg sem teljes és nem rendszeres. Én szerényen ezt a címet adtam e fejezetnek: *Régibb és újabb felfogások az igéről*. Időrendben ismertettem a legnevezetesebb s legérdekesebb elméleteket, mindenikre megtéve megjegyzéseimet, s a végén összeállítottam az igeelméletek főtipusait s az ősszert megbíráltam. Hogy mi ebben a rendszertelenség, nem tudom felfogni. Ami pedig a teljességet illeti, nagyon félek, hogy még az idézett nézetek közt is igen sokszor fordul elő teljesen ugyanazon elmélet más szavakkal kifejezve. Mi szükség volna untig-fáradtig idézgetni egyik-másik jelentéktelen grammatikusnak

Dionysius Thrax meghatározását visszhangozó tételeit, azt Borbély tudná jobban megmondani.

Ismét más felelettel felelek arra a kérdésre, hogy miért felejem el megemlíteni azon magyar nyelvbuvárokat, kiknek előmunkálatai minden leendő magyar mondattannak s így a mondattani dolgozatoknak is szükséges segítségei kell hogy legyenek. Egyszerűen azért, amiért a tragikumról író esztétikus is elfelejti megemlíteni a komikumról való elméleteket a tragikumról való elméletek ismertetése közben. Az *ige* nem mondattani dolgozat, valamint az *ige* sem mondatrész, hanem beszédrész. Az *ige* megfejtésében a *mondattani alapozást csak mint módszert alkalmaztam. A mondat segítségével fejtettem meg az igét.* Erre nézve Simonyitól és Zolnaitól tanultam igen jó tanácsot. Simonyi *A magyar nyelv*² 317. lapján azt mondja: Ige és névszó közt a különbség nemcsak jelentéstani, »hanem egyúttal mondattani különbség, aminthogy a jelentésstanban egyáltalán a mondatból mint nyelvbeli egységből kell kiindulnunk, mert nem szókban gondolkodunk, hanem mondatokban«. Zolnai pedig a *Mondattani búvárlatok* bevezető cikkében hívja fel hangos szóval a figyelmet a mondattani módszer fontosságára s *irányadó sarkaltnak* nevezi.

Végül, hogy már mindent megfejtsek, ami Borbély előtt megfoghatatlan, azt is megmondom, miért nem törekszem teljességre a metafora-elméletek elsorolásában s különösen a magyar vélemények felemlítésében, s hogy miért adom »a hosszadalmas nézetelsorolásokat bírálat nélkül, vagyis összefüggéstelenül«. Azért, mert Aristoteles óta egyetlen-egy eredeti metafora-elmélet sincs. Ami van, az mind Aristoteles elméletének variációja vagy legtöbbször ismétlése. Hogy mi szükség lett volna azokat a definíciókat mind felsorolni, melyekre a Nyr. 39. k. 344. lapján hivatkozik, azt ismét Borbély tudná megmondani. Ami pedig ezeknek »bírálat nélkül, vagyis összefüggéstelenül« való előadását illeti, azt megint az magyarázza meg, hogy ez elméletek mind egyformák lévén, hiba lenne azokat külön-külön bírálni. Az összest megbírálok az 59. s köv. lapokon. Ahol pedig az egyes változatokra nézve valami bíráló szót kellett mondani, azt meg is tettem.

Tehát Borbély az elmés Don Quijote módjára veszedelmes óriások ellen emelte fegyverét, s kisült, hogy azok hasznos szélmalomok.

Ezek után következik két semmitmondó ismertető szó az igeelméletéről és egy jóindulatú vállveregetés. Ne veresse Borbély az én vállamat, ez nem tartozik hozzá a vitatott kérdéshez. Még a gúnyt is szivesebben veszem attól, aki fejtegetéseimet megértve bizonyítékokkal mutat rá esetleges tévedéseimre, mint a vállveregetést attól, aki nem ért meg, mert az igazságot mindennél többre becsülöm.

(Kolozsvár, 1911. jan. 25.)

CSÚRI BÁLINT.

ADATOK IRODALMI NYELVÜNK SZÓTÁRÁHOZ.

I.

Az Akadémia Cimszó-jegyzéke sok szavunkról megfeledkezett. Maga a szerkesztő, Szily K. látható örömmel jegyzi meg a NyUSzban, ha egy-egy olyan szóra akad, mely még nincs beszótározva. Egy csomó ilyen szót közlök itt többnyire egy forrásból: Fáy András *Elszegényedések* c. művéből (1862). Ha egyéb helyről idézek, pontosan megjelölöm.

Bodorgat (Gilitze Ist. Makó-Városának viz által való pusztulásáról. Szeged, 1821). *Bodorgatott* hajjú kevély leányokat meztláb, sárosan láthatunk sokakat.

Bűnbetudás (Fáy): fel szoktuk őket oldani a *bűnbetudás* sulyától.

Bűntudatos (Fáy): a pazarló, ha tán nem éppen *bűntudatosan* . . . is, bünt követ el.

Cikkiró (Fáy).

Csankózni (Szász Károly és Béla: Thackeray, Esmond Henrik II. 94): Hogy mehetett Kensingtonba csankózni sárga atlasz víganómmal, abb'a fényes társaságba? [Sajtóhiba lesz *csankózni*, kódorogni helyett.]

Dívathagyott (Fáy): [a ruhák] divathagyottakká válnak.

Dolgozó-terem (Fáy): vannak némely szegénységi intézetekhez *dolgozó-terem* is ragasztva.

Elszállingál (Reizner I.: Makó város története, Makó, 1892.) Rövid idő alatt Makó *elszállingált* lakosai visszatértek.

Fillékedés (Fáy): hol sok ezer . . . emberélet megmentéséről . . . van szó, finanziaális *fillékedéssel* állni elő, nem szabadelvü . . . eljárás.

Filyít (Szekrényi L.: Sienkiewicz, Quo vadis? Bp. 1901.): Szeretem serlegeimet, vázáimat és sok dolgot, melyekre te nem is *filyitesz*.

Hanyatág (Benczédi G.: Berde M. életrajza, Bp. 1901.): a kólépcsőn elcsúszva *hanyatág* esett, fejét nagyon megütötte. (Székely szó).

Házvitel (Fáy): A józanul számító családapja, ha látja, hogy *házvitele* a divat köntöseit . . . meg nem bírja, durva posztójú köntöst ölt magára.

Huzavonáz (Kincs I. A kurucvilágból): Kuckländer pedig nem sokat *huzavonázott*, hanem . . . kollegáját egyszerűen elfogatta.

Kipáváz (Szász K. és B. Esmond Henrik I.): S *kipávázott* a szobából.

Küteg (Fáy): hogy az évet *küteghesse*, marháját vagy szőlejét kénytelen eladni.

Kopász, kopászat: Ujfalvi Sándor a Magyar Polgár egyik tárcájában [1901. IX. 28.]: a lelket, testet egyaránt edző lovas *kopászat* fejti meg igazában a szenvedélyes vadászat rejtélyét.

Költség-megtérítés (Fáy): Végre abban állapotott meg a törvényhozás, hogy . . . a szüléknek . . . adassék ki . . . a gyermek . . . *költség-megtérítés* mellett.

Lelkészet (B. H. 1902. I. 24.): A kincstár és a gör. katli. rutén *lelkészetek* közötti kegyuri viszonyt az 1778. kötött . . . egyezmény szabályozza.

Munka-tehetős, munkatehetőség, munkatehellen,-ség, (Fáy).

Nötlénkedés (Fáy): azon férfiunak, ki nőtlénkedésben 45-ik évét töltötte be, . . . örökösei vagyonától valami százalékot fizessenek a hon szegényeinek.

Paffantás (Kincs I.: Rajzok a kuruczvilágból): Az ilyen kérdés után hosszú hallgatás következik, hallgatás, melyet csak a rangos *paffantások* [pipából] mernek megtörni.

Parlagol (Fáy): [az állam] latifundiumai kezek hiányában *parlagolnak*.

Tanya-gazda (Fáy): szükséges, hogy a városok gyámolítván s némileg segélyezvén a *tanya-gazdákat*, . . . a rendre, tisztaságra, s étkek édelhetőségére felügyeltesse. -- Más a *tanyás-gazda*: de azért ez sincs a Cimszótárban.

Ügyít (Szekrényi: Sienkiewicz: Quo vadis?): De úgy látszott, nem *ügyítettek* szavaira, mintha nem hallották . . . volna.

Ezenkívül hiányzanak a Cimszó-jegyzékből ezek a közkeletű szók: *császársemlye*, *hintaszék*, *nőgyelet*, *takarékkönyvecske*, *zeneestély* (ez utolsó három szintén már Fáyánál).

KISS ERNŐ.

II.

Agyaskodás: Pontos egész agyaskodásig a nyelvválasztásban. (Occioni: Lat. irod. tört. ford. Dr. Kiss E. 217. l.)

Boldogoll: Tücsök, oh be boldogollak — mikor ott ülsz kis királyként — a fa csúcsán. (Thewrewk: Anakreon 230. l.)

Cibikelve: Öreg ember is, ha issza, — Cibikelve táncra buzdul. (Thewrewk: Anakreon 257. l.)

Csiklat: Most szárnyaival belülről — Mindegyre csiklat engem. (Thewrewk: Anakreon 196. l.)

Elkurgat: Az emberek is ki s be járnak most már szabadon. Senkit se lehet elkurgatni. (Az Ujság, 1905. XII. 24, 2. Mikszáth K.)

Hóka: A história egy hóka csikolga körül forog. (B. H. 1906. II. 2.)

Ihl: Gyere, fess bacchanti nőt is, — Ahogy ihli dupla sipját. (Thewrewk: Anakreon 193. l.)

Kaca: . . . hordják — A bogárszemű gerezdet: Bele töltik a kacába . . . (Thewrewk: Anakreon 257. l.)

Ködlök: Faragott is, festett is, de Ferenczi és Markó, a szobrász és képíró pályája az ismeretlenben ködlött előtte. (Beöthy: Kép. Irod. tört. 2 : 550. — Beöthy.)

Kötődös: Úgy okoskodott, hogy neki most okvetetlenül becsületre kell tanítania a rakoncátlan állatot, különben világeletében kötődös marad. (B. H. 1905. IV. 14, 2. — Szemere Gy.)

Közföld: Nyitrai Sándor pedig nagy közföldön híres csizmadia volt. (B. H. 1905. VII. 18, 2. — P. Ábrahám E.) — Olv. nagy köz földön. A szerk.

Kusnyán: Kusnyán zakatolt a tüdeje. (B. H. 1905. VII. 9, 2. Malonyay D.)

Lapító: falon a tisztára surolt lapító, s a laskasírtó. (B. H. 1905. VIII. 9, 1. — Malonyay D.)

Lastok, Ladstock: Úgy kell állnia a huszárnak, bakának a Rákoson, mintha lastokot nyelt volna. (B. H. 1905. VI. 15, 1.)

Leveles: De lásd, öregünk előtt mindannyiunk leveles. (Terentius vígj. ford. Kiss S. 478 l. Akad. kiad.)

Lulláz: csak déltájt került vissza (a kutya) fáradtan, csatakosan lullázó nyelvvél. (B. H. 1906. I. 23. 2. — P. Ábrahám E.)

Markaköpiség: Magno hiatu, oly fennhangú kezdethez, oly nagy markaköpiséghez. (Horat. Epist. magyarázta Elischer 165. l.)

Megéredés: Lázás idők azonban egyeseknél sem engednek elegendő nyugalmat költői eszméik megéredésére. (Beöthy-féle Kép. Irod. tört.² 2: 387. — Vadnay K.)

Meg-megajzik: A dacnak feszült húrja olykor meg-megajzik . . . (Beöthy: Széppr. 2. 346.)

Mutat: Különbön hogy mutat a tengeri? (B. H. 1905. VII. 28, 2. — P. Ábrahám E.)

Művészethijas: Az átdolgozott szövegkönyvben a magyarok kigúnyolására szánt apró dőreségek a bécsi publikum politikai gyöngeségének hozott művészethijas engedmények. (B. H. 1905. IV. 6, 11. Vö. *foghijas*.)

Nyaratszaka: A virággal beborult mezőkön vannak ez iskolák, ahol tavasszal és nyaratszaka a vitézpróbák megesnek. (B. H. 1905. III. 29, 2. — Takáts S.)

Palóka: közben bögnek (a tehének), amint a palókával föltisztelt borjúk hozzájuk dörgölődznek. (P. H. 1905. IX. 13, 1. — Homok.)

Pászol: Talán nem pászol a csizma? (B. H. 1905. VII. 18, 1. — P. Ábrahám E.)

Pitvarol: Hát csak pitvarolok Szabó Erzsike-nél. (BH. 1905. VII. 23.)

Porciós . . . jobbkezével egyenest siklódi Lázár Emrus képibe hajította a porcióst. (B. H. 1905. IX. 26, 3. — Malonyay D.)

Porcióz: A fogadóban még vagy három szekeres ember porciózott a Firtos vidékéről. (B. H. 1905. IX. 26, 3. — Malonyay D.)

Pulya: a pulyáinkat a tűzhely mellől, a becsületet a keblünk-től tépte a német. (Az Ujság, 1905. IV. 23, 67.)

Riposztiroz: Hunnan tudja? riposztirozott András bölcs flegniával. (B. H. 1905. IV. 14, 3. — Szemere Gy.)

Rogyó: Nem áll rogyóra (a csizma). (B. H. 1905. VIII. 18, 1. — P. Ábrahám E.)

Rögzít: Kis idő múlva a tiszai füzesnek rögzítette az öreg a szemét. (B. H. 1905. VII. 28, 3. — P. Ábrahám E.)

Sor: Sorom akadt, tekintetes uram. (B. H. 1905. VII. 28, 3. — P. Ábrahám E.)

Spiccöl: Hát pedig — folytatta András — arra a lúra én spiccölteni. (B. H. 1905. IV. 14, 3. — Szemere Gy.)

Surgyé: Egyszerre pukkedlit vág és surgyé el! (B. H. 1905. II. 8, 3. Hierman O. — Vö. lat. *surge!*)

Sutaság: Nem kerülheti ki, művészibb számítás és tudás hiányában a hosszadalmasságot . . . az állapotjelzős mellékmondatok halmozásának terhét és sutaságát. (Beöthy: Széppr. 2: 150.)

Szére-szóra: Igy megrójjá a pápákat, hogy minden szére-szóra »nyakokba csapkodták« eleinknek az exkommunikációt. (Beöthy: Kép. Irod. tört.² I: 809. — Badics F.)

Szöttes: szötte a foncsika szöttest. (B. H. 1905. IX. 26, 2. — Malonyay D.)

Szufla: Ebből bizony aligha ki nem marada a szufila! (B. H. 1905. IX. 26, 3. — Malonyay D.)

Szutyongatás: s a rémlátásba, melyet az udvari körök szutyongatásai rég támasztottak benne, évről-évre mindinkább beleélté magát. (Beóthy: Kép. Irod. tört.² II : 39. — Zichy A.)

Szuszink: Sarokban a gabonás szuszink. (B. H. 1905. VII. 9, 1. — Malonyay D.)

Tanyasi: A Szemők pedig szaladt egyik tanyasítól a másikhoz. (B. H. 1906. I. 32, 2. — P. Ábrahám E.)

Tempózik: Ne tempózzék itt — förmed rá a bíró — mert nyomban becsukatom. (B. H. 1905. VII. 27, 2. — Malonyay D.)

Tikfia: Erre mint a héja a tikiára, úgy csapott le a földön fetrengő Mehemetre, hogy fejét vegye. (B. H. 1905. III. 29, 4. — Takáts S.)

Toty-moty: ha a tálat egy totyi-motyí szolgálta eltöri. (Horat. Satir. ford. Dr. Boross G. 3. kiad. 112. 1.)

Tömpe: Lógos fülű volt a szegény — És tömpe volt a szája. (B. H. 1905. IV. 23, 50. — Talán a *törpe* és *tompa* szavak kombinálása.)

Tréniroz: Mama, aki kítűnően van trénirozva . . . csendesen elvonult. (B. H. 1905. VIII. 11, 3. — Szendéné Dárday O.)

Vágyalog: De van egy érzése, ahol nem vágyalog, nem érzeleg, nem borong . . . (Beóthy: A magy. költ. a 19. században, 1904/5. II. f. é. 168. 1. Könyomatós ívek. Világosan *andalog*, *érzeleg-félék* analógiájára.)

Viselős: De viselős (a csizma). Ehol ni, a lábamon. (B. H. 1905. VII. 18, 3. — P. Ábrahám E.)

Zehernyés: A zehernyés kis zsidó fölvetette fejét és bátran, szinte kihívóan hozzá lépett. (B. H. 1906. I. 24, 2. — Szemere Gy.)

Zuhi: És egyszer csak zuhi! a kaput bé s mü az udvarra bé. (B. H. 1905. VII. 27, 3. — Malonyay D.)

Zsib: A lovagregények bolondja: mindazt a chimerikus zsi bet, ami ezekben foglaltatik, valónak veszi. (Beóthy: Széppr. I : 191.)

GALAMBOS DEZSÓ.

III.

Ady Endre műveiből.

(Rövidítések: Új. = Új versek; Szer. = Szeretném, ha szeretnének II. kiad.; V. = Vér és arany I. kiadás; Sáp. = Sáppadt emberek és történetek; Tizm. = Tizmilliósz Kleopátra stb.; Ny. = Nyugat; P. = Petőfi nem alkuszik, megj. a Renaissance nyolc füzetében.)

Dalidó: . . . hallja B. a muzsikások lármás dalidóját. (Tizm. 34.)

Dancs: Gyűlölmöm dancs, keleti fajtám. (Új. 70.)

Dobdosódik: . . . gyémántdarabokkal dobdosódnak a bolondos urak (Tizm. 33.)

Döccenő fn.: Valami titkos . . . döccenőn felborulhattak . . . a lelek. (Tizm. 38.)

Elmezitlábosodik: Ezek az elmezitlábosodott emberek (Ny. 1908. XII:1.)

Elocsudik!? Gyulai P. is meg tudta látni, hogy P. elocsudott, ha egy uri lánnyal beszélt. (P. Ren. I. évf. 429.)

Elócskult: nagy urak karján előcskult színész. (P. Ren. I : 247)

Fölhorgad: Mindig elvágyik s nem menekülhet, Magyar vágyakkal melyek elülnek, S fölhorgadnak megint. (Szer. 19.)

Fintoros: B. illatos zsebkendőjét borította fintoros arcára. (Tizm. 37.)

Gonoszít: Ez bennünket . . . gyerekeket különösen gonoszított. (Ny. 1908. XII : 1.)

Göth: Sebeim arany pikkelyeknek, Göthömet szűz mámornak lássam (Szer. 108.)

Hajhózik: Hajhózott, tapsolt, ugrált . . . (Tizm. 16.)

Hajrás: Több voltunk, jaj, tán kevesebb, Mint a hajrás kis szerelmek (Szer. 23.)

Istenel: Ki akarta, ki istenelte bús lényemet . . . (Szer. 102.)

Izga: Kemény mell, vágy és izga vér (Szer. 64. o.)

Kallal: Izek kallultak, parfüm elszállt (Szer. 118.)

Kelő fn: Minden rendü aljas milyen emelt fővel ugatja a nyomom hajnali kelővel. (Szer. 55.)

Különköző: Ekkor történt, hogy a különköző P. így szólt. (P. Ren. I : 430.)

Lehorgad: Nézzük egymást a nappal (Most van lehorgadóban) (Szer. 120.)

Leskődik: . . . egy kis faluból leskődöm vissza a világba. (Szer. 91. o.)

Megaggosodik: . . . miért türje, hogy . . . gyermekszülések között megaggosodjék. (Sáp. 8.)

Megéjszakásít: Kiki mulat a . . . megéjszakásított szobában. (Sáp. 24.)

Megör: Tegnap Dantét örte meg agyunk. (V. 124.)

Megsürül: Az Azow partján megsürült . . . a meleg. (Szer. 13.)

Mosolyos: Mosolyos hideg ajkam köszöni a csókotat. (Új. 40.)

Viharzás: Én el szoktam pusztítani a verseimet fogyó életem növekvő lázában, mely viharzásokon és poklok tűzében. (Új. előszava.)

Záporozik: . . . s a szeme is hamar záporozott szegénynek. (Tizm. 21.)

Zűrös: Egek, be zűrös a világ, be bús az este, ami jön. (Szer. 38.)

SZABÓ ISTVÁN.

ÉDES GERGELY.¹

A 18. és 19. század egyik legérdekesebb írói alakja. Rendkívül sokat dolgozott; nyugtalan természetének megfelelően, folyton változtatta műkö-

¹ Lásd: Pallas Lexikon; id. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái II. k. 8. f. 1197—1199; Petrik Géza: Magyarország Bibliographiája 1712—1860. I. k. 3. r. 583 l. — Édes Gergelynek munkái: Természet könyve. Kassa 1793. Édes G. enyelgése. Pozsony 1793. — ifjúi enyelgése. Vác. 1803. — Ama néhai mélt. gróf id. Rádai Gedeon urnak hamvaihoz ajánló szava a szerzőnek. 1793. (Hely és ny. nélkül). A Theosi Anacreon versei. Vác 1803. — Iramati és danái. U. o. 1803. — Keservei és nyájas-kodásai. U. o. 1803. — Quinti H. Flacci opera. Pest 1819. Két kötet. — Kéziratban maradt: Vig lantos, Ovid Tristiuma, Levelei, Mondványai (gnómák), A hitvallás érzelmei, Magyar grammatika, Az ember utóbbi és fő vége, A halhatatlanság múzsája, A magyar Theokrit, Parlagi múzsa, Hevesdy, Epigrammák és ódák; levelezése.

dése helyét. Eleintén iskolamester (Szántón), rektor (Hetény), majd káplán (Veszprém), végül lelkész (N. Vázsony, Csór, Litér, Balaton-Henye, Pápa, Kup, Derecske). A próza- és versírásban egyaránt jeleskedett. Korának kiválóbb embereivel sűrű levelezésben állott. Kazinczy sokat tartott fölöle és gróf Ráday is pártfogásába vette. Önérzetes ember volt, szerencsésebb körülmények között nagyobb hasznára lehetett volna irodalmunknak. Jellemzésül ide iktatom — kéziratban maradt — két levelét. Mindakettőt idősb gróf Ráday Gedeonnak írta, az egyikben Sente Pál nyelvtani művéről mond bírálatot, a másikban a saját nyelvtanát magasztalja.¹

Az első levél így szól:

28-dikánn Ikerek' Havának 1792.

Méltóságos Nagy Jóakaró Uram! Ezen Hónapnak 22-dikénn botsáttottam Mgodhoz Pestre Elő-futó Leveletem; mellybenn megírtam Miket fogok Munkáimból küldeni, t. i. A KESERVEKET, A LANT-DANLOKot és EKLOGAIMat, GALGALA név alatt. Most pedig már imé, küldöm *Isák Altman* (nem Lajtman, a mint akkori Levelembé írtam) nevű Szántai kereskedő becsületes zsidótól ugyanazokat. Molnár Borbáláról is akkor eléggé világosann írtam. És egyéb Votumaimat, a' mellyek ha megállhatnak, örülni fogok gondolkodásaimnak. Most még emezt kérem Ngos Uramtól: Tudósítás vagyon a' mint jut eszembe a 31-dik Magyar Kurir' véginn egy Magyar Oskola nevü könyvről, mellyet Trattner Mátyás Uram bocsátott ki. Szenthe Pál Ur Mohátsi Predikátor írá, az árra köttellen 40 xr . . . Megvallom, hogy előre balul gyanítok hozzá, hogy tökélethez közelítene, mivelhogy idegen nyelvekhez alkalmaztatta t. i. Göröghöz, Zsidóhoz, Franszhoz, Némethez; holott még eddig azt jól tudom, hogy egyiknek sem atyafia, se nem sógora. A' Zsidóhoz ugyan vet valamit a' *Subfixumokat* tekintvén, de éppenn tsak történet az-is. Tsudálkozom rajta hogy annyira kapkodnak Magyar Grammatikusaink a' nádszállhoz. Se *radixa* se semmi *Analogiája* vele, nem együtt jár. Azért is azt merem előre tagadni hogy a Magyar nyelv természetének ki-tanulására lehetetlen volna más módot találni; mert azt a módot nem egyebütt, hanem a' Nyelvbenn magábann kellett említett Szerező Uramnak ki-tanulni. A' mint énis tselekedtem. Kivánnám tehát addig-is látni; míg én az Enyimet kezeim közül kibocsátanám. Én eme' betsületes Zsidóra rá biztam ugyan; de azzal mentegeti magát hogy ő annyira nem érkezne. Ha annakokáért Mgos Uramnak bátorzkodhatom kérésem által alkalmatlankodni; méltóztasson az által egyet küldeni a' ki ez írást és Paquetot kézhez adándja. Én pedig az én Grammatikámat János Fövételi Vásárra, reményilem el-fogom készíteni. Melly kéréseim felöl való reményemmel meg-bizottann ajánlván magamat. Vagyok Méltóságos Uramnak Szántón 1792. 28-a köteles szegény szolgálja Édes Gergely mk.

A levél 4. lapján külső címül ezt írta: »Az Urnak Méltóságos Gróf Idősbb Ráday Gedeon kegyelmes Uramnak ajánlom *Pesthenn*«.

¹ A kéziratokat a gróf Ráday Gedeon-féle könyvtár őrzi (Bpest, IV. Kálvin-tér 7. sz.).

Másik levele, melyben a saját nyelvtanát tökéletesebbnek véli az eddig megjelenteknél, terjedelménél és tartalmánál fogva az előbbinél is érdekesebb. Ez is Szántón kelt ugyanabban az évben, de június 23-án. Tartalma a következő:

Szántó 1792.

Méltóságos Gróf Kegyelmes Uram! Vettem Izsák Altman Zsidó által mind a Könyveket mind a Levelet azon szerént a' mint be voltak tsinálva; a' mellyek eránt való háládatosságomnak ki-öntésére ez a' papiros nem volna elegendő. Olvasom őket és gyönyörködöm bennük. A' Grammatika vagy Magyar Oskola éppenn számára semmit sem érő. A' Helikoni virágokban igen tetszik nekem a Ttes Darvas Pétzeli' Versegi, Virág Benedek Urak Versei. Különös szép pedig a Mechmet Basa Éneke és a, Docilis, úgy hogy Kazintzi Úr Anákreoni fordításai mellett (igazán ítélvén) tsak próbák, és Nevezetesen a' χαλεπον το μη φιλησαι éppenn nem ízlésemre van fordítva. Nekem ugyan Anakreonom nints, de Horátiusomban Libro I oda 19. alatt a' négy sor citáltatik; a' mellyekkel fordítását össze vetvén, gyanuságba estem egészenn, hogy jól volnának fordítva; úgy itélem hogy az említett négy sor szebben esne így:

χαλεπον το μη φιλησαι	Nagy munka nem szeretni
χαλεπον δε φιλησαι	De még nagyobb szeretni
χαλεπωτερον δε παντων	Nagyobb ezek felett is
αποτυχανων φιλησαι	Nem élni kedvesével

mert úgy itélem hogy eme 4-dik sort inkább tehette volna így: *Haszon-talan szeretni*. Sem mint: *Visszátlanul szeretni* és jobbann szívre tseppenne.

A* Geszner is igen szép; úgy hogy méltó volna követni, de mint-hogy én az Eclogáimba tsak-nem pontba meg-történt dolgot adtam elő, nem lehetett volna szerelmeimet egészenn Geszner Rámáira húzni. És meg-vallom hogy azokbann is inkább Elegia-író vagyok mint Eclogákat. Tehát az én úgy nevezett Galgaláimat-is méltóztasson Nagyságod úgy nézni mint tsupa szeretői indulatoknak ki-öntéseit. A' mellyeknek arányjok tsak az, a mi az Anákreon 46-dik szám alatt a' Helikoni virágok 90-dik Lapján elő hozott rövid Danláié, a' kívül hogy az én Eclogáim közé sok elegy dolgok be-jönnék.

A *Galatéa* alatt való személy volt az a' pont a' melly a' Leg-eljötől [így] fogva az utolsóig szívta belöllem az én Eclogáimat, ő volt az oka hogy az *oskolát I-ször* el-hagytam a' mellyet *Juliába* siratok és sokat kellett nekem ki-hagyni Eclogáimból tsak ezen okból hogy valami módonn valaki ezt az el-alatsnyodást bennem eszre ne vegye, a' mellyel egy szüszért annyi esetekenn által-mentem; úgy hogy azok olyan titkok a' mellyeket e' világonn tsak én-magam, az úgy nevezett Galatéa s vagy két barátom tudja. A többinek mindég találtam olly szövevényt mellyel tselekedetimet vagy inkább esetimet könnyen bé-burkozzgattam. És ezen Elogaimat itt Szántónn az aszszonyok s Leányok könyv-nélkül mint a' Miatyánkot tsak-nem úgy tudják és tanulják. Külömbenn még tsak nem-is álmodtam-volna felölök, hogy szándékoznám kibotsátani, vagy közleni mindenekkel. Valóba ezután, ha írnék Eclogát tsak apró Danlokba szedném, mint Geszner.

A' többi munkáimat (mellyeket most közelebb botsáték Méltóságod-

hoz t. i. az Eclogákkal együtt) hasonlóul meg-javítva és kiválogatva küldöttem-el. Tsudálom hogy Wéber Uram olly hidegenn szollott Verseimről. Hiszen mitsoda Versek maradtak volna nyakánn? Talán a' semmit sem érő Peleskei' Auctorától iratott holmi aprolékok? -- Én hízelkedni merek azzal magamnak hogy Verseimből magam el-tudnék esztendőt által 1000 exemplárt adni, ha ugyan az a' hízelkedés nem tsapodár a' mellyel nekem körül belől a' kik ismernek tapsolni láttatnak. De hiszen üljön otthon Wéber Ur! — Azért reménylem hogy Verseim nem maradnak nyomtatatlan. Szabó Dávid Ur a' S. Pataki Professor mái napig-is bíztat vele hogy ha Ortografiáját be-veszem, maga költségénn az én nagy hasznommal ki-nyomatja minden írásaimat. Az Ortografiáját pedig láthatni Miklós Professor Ur Oratziójibann. De nekem ő klmével még az új szavaí be-nem-vétele miatt-is nagy okom van vele ellenkezni. Ő Klme Magyar Grammatikát dolgozik szinte mint én, és még sem akar semmit közleni velem, szinte mint én is ő klmével. Molnár Borbála aszszony Verseit minél előbb ki-fogja maga költségénn nyomtattatni. A' Grammatikám már tsak-nem végire van hajtvá és reménylem, hogy János Fő-vételi vásárig ha egészégem és hivatalom engedi el-is végezem le-is fogom írni tisztánn a' Syntaxisig két nyelvenn úgymint Magyarul és Deákul, azontúl pedig t. i. a' Syntaxisig és a Poézist tsak Magyarul, rá megy mintegy 30 árkusnyi papirosra. De azt mondhatom hogy a' mi ki-mondhatatlan, törvényes, rendes és fundamentomos szép nyelvünket ki-is merítem. A' Magyar Oskola ehez képest tsak annyi, hogy ott mit látni nints, abból tanulni ugyan, tsak tanulni-is; nem hogy egy ilyen különös nyelvet meg-tanulni; éppenn alig lehet valanút. Gondolom hogy Szabó Dávid Uramé is tsak olyan fog lenni, mint a Magyar Oskola. Bár tsak minél előbb botsátának ki hogy így az cnyim a' mivel későbbi annyival tökéletesebb lenne. Ha pedig előbb jönne is ki Enyim, úgy sem igen félek én attól hogy ezt meg-előznék jóssággal és renddel, hanemha ezt simongatnák.

Ezek után, mind Eclogáim eránt hozandó ítéletét, mind a' több Munkáim' dolgát és állapotját Magammal együtt ajánlván s Apollói tanácsokkal tellyes Leveleit mindenkor két kézzel várván s szívvvel óhajtván Vagyok Méltóságos Klmes Uramk állandóul tisztelő szegény szolgálja

Édes Gergely
szántai Mester mk.

A levélborítékon: »Szántó 23-a Juny 1792. Az Urnak Méltóságos Gróf Idősb Ráday Gedeon Urnak nékem Kegyelmes Uramnak — per Tállya -- Pétselbenn».

E levél minden sorából kitűnik, hogy Édes Gergely önérzetes, de egyuttal naiv ember is volt. A mások munkáját szerette lekicsinyelni, a magáét pedig sokra tartotta. Kiadója nem bizott az olvasóközönség áldozatkészségében, míg ő lelkesedésében szentül meg volt győződve arról, hogy egymaga is ezer példányt adhat el verseiből. A fiatal költőknek ez a vérmes reménysége napjainkban is hányszor vallott kudarcot!

A maga nyelvтанát kiválóbbnak tartotta a Magyar Oskolánál. Cso-dálatos, míg ez napvilágot látott s a maga korában meglehetősen elterjedésre tett szert, addig az övé csak kéziratban maradt.

Munkáit érdemes volna nyelvi szempontból tanulmányozni. Azt hiszem, gazdag kalászat jutalmazná az Édes Gergely munkáit kutató nyelvészt s az ő tiszta, színmagyar nyelve meg is érdemelné, hogy vele foglalkozzanak.¹

BÖNGÉRFI JÁNOS.

ISMERTETÉSEK.

Nyelvészeti értekezések.

I.

Steuermann Mihály: A székely nyelvjárás szórendi sajátosságai. (Nyelvészeti Füzetek 64. sz. Ára 1 K.)

A szerző bőséges anyaggyűjtés után fogott munkájához. Kitészik ez adatainak, példáinak sokaságából. Fölhasználta a Nyr-ben közölt székely közléseket, Kriza Vadrózsáinak prózai szövegét, az Arany-Gyulai-féle Népköltési gyűjtemény 3. kötetét és Rubinyinak a csángók nyelvéről írt tanulmánya szövegét. Azonfölül némely régi erdélyi írók munkáira is tekintettel volt. Nagy anyagát aztán a magyar szórendi irodalomnak alapos ismeretével és az általános szórendi munkákban (Simonyi, Molecz) megállapított elméleteknek tüzetes tanulmányozásával dolgozta föl. Ez teszi munkáját elsősorban becstessé. De becses ez értekezés annál a körülménynél fogva is, hogy úgyszólván először gyűjti össze rendszeresen egy nagy nyelvjáróterületnek szórendi sajátosságait. Mert bizony eléggé kiterjedt nyelvjárási irodalmunkban ugyancsak keresgélhetünk olyan tanulmányt, amely a tárgyalt nyelvjárás szórendi sajátosságairól többet mondana néhány általános megjegyzésnél.

Magának a tárgyalásnak menete is világos, könnyen áttekinthető. Az egyszerű szerkezetekből indul ki s halad a bonyolultabb felé. Így oszlik az értekezés a következő két főrésze: I. A szólamok részeinek sorrendje, II. A szólamok rendje. Az első részben először a főszólamot vizsgálja az értekező, külön az állító, tagadó, fölszólító és kérdő mondatokban. Azután a mellékszólamok elemeinek sorrendjét ismerteti. A főszólamról szóló részben legjobban érdekel bennünket annak a székely és csángó nyelvjárásbeli sajátásnak a fejtegetése, amellyel föltűnő volta miatt már többen is foglalkoztak, t. i. a bővítménynek, igekötőnek és a nyomatékos határozmánynak szokatlan hátravetése. (11--15. l.) E jelenségben Munkácsi és Kicska az oláhság hatását látta, Simonyi, Molecz és Rubinyi pedig megőrzött régiségnek tartja. Steuermann a különböző nézetek mérlegelése és számos oláh példa fölhozása után véleményét körülbelül abban összegezi, hogy a nem igekötői bővítményre nézve nagyobb lehetett a szabadság a régi nyelvben, mint ma (de ez még bővebb tanulmányozásra szorul) s ennek a szabadságnak megmaradását a székelységben támogathatta az oláh nyelv hatása. Ellenben az igekötőnek s még inkább a nyomatékos határozmánynak hátravetését oláh hatásra kell visszavezetni. — A második részben vizs-

¹ A Nyr-ben már foglalkoztunk vele, I. Kasztner Géza: Édes Gergely magyarsága, Nyr. 1882. 323--327. — *A szerk.*

gálódásának kiindulópontjával a főszólamot teszi meg, kiemelve a magyar nyelvnek ama fontos sajátosságát, hogy az előkészítők majd semmi befolyással nincsenek az ígés szólamra. A példák hosszú sorának bizonyító ereje arra mutatna, hogy a székelység a főszólamot a mondat végére szereti kitolni, ha nem volna elég számmal az ellenkező jelenségre is példa. Így aztán a megállapítás csak arra szorítkozhatik, hogy a székelység szólamrendje sokkal szabadabb a logikáinál s részben az a törekvés nyilvánul, hogy a főszólamot ne kövesse sok más szólam.

Az egész munkát a nagy anyaggal való biztos bánni tudás és az egységes szempontokból való rendszeres tárgyalás jellemzi. Kár hogy a szerző, talán sietségből, nem vette észre és nem helyesbítette egy-két mondatának szerkezetét, amely bizony nyelvészeti értekezésben kissé furcsának tetszik. Így a 15. lapon: Az ígékötőnek, de még inkább a nyomatékos *határozmány* hátravetését ellenben *úgy* a keleti székelységben *mint* a csángóban oláh hatásra kell visszavezetnünk. (!) Egy-két mondatnak a szórendje is mintha nem épen illenék szórendi dolgozatba: Még inkább a folyamatosság kifejezésének esetére áll ez. (6.) Ilyen értelemben, azt hiszem, kielégítő tanulmányozása a kódexek nyelvének még nem történt. (14).

PROHÁSZKA JÁNOS.

II.

Kursinszky Kálmán: Latin jövevényszavak a magyar irodalmi nyelvben. (A gyulai r. k. főgimnázium 1910-i Értesítőjében.)

A dolgozat, noha a szerzőnek szorgalmát el kell ismerni, nem áll a kellő színvonalon (*nem nivós*, sőt *nivótlan*, mint mostani nagyreményű írónk szokták mondogatni). A szerző a magyarországi latinság Bartal-féle szótárát vette alapul s azt állítja, hogy »ellenőrzésül« fölháználta a Nyr., a NySz., a MTsz. stb. ide vágó cikkeit. De ez a fölháználás a legnagyobb mértékben fölszínes volt. A *fringiót* pl. még most is latin jövevényszónak mondja s a rojtot jelentő középl. *fringia*-ból származtatja, tehát nem ismeri a Nyr.-beli fontos cikket, melyben Edelspacher kimutatta, hogy e szó délszláv közvetítéssel a frank kardot jelentő török *frengi*-ből jött hozzánk. Nem ismeri a NySz.-nak számos fontos cikkét, pl. *árguál*, *balzsamom*, *barbáros*, *berétra*, *bombárda* stb. stb. Se a Tájyszótáréit, pl. *ángária*, *áperte* (azért mondja ezekről, hogy nem tekinthetni meghonosultaknak), *ápetitus*, *árguvál*, *bónaóra* stb. stb. (Meggjegyzem, hogy a szerző nem veszi, nem is veheti szigorúan a címbeli »irodalmi« megszorítást). -- Nagy mulasztás, hogy Melich J. munkájáról (Szláv jövsz.) csak akkor szerzett tudomást, mikor már késő volt. Azt se tudja, hogy tárgyáról már két külön értekezés is megjelent, Kovács Gyuláé (Latin elemek a m. nyelvben 1892), és Rell Lajosé (Latin szók a m. népnyelvben 1898), pedig ezekről sok beható bírálat jelent meg folyóiratainkban. Készületlensége miatt aztán itt-ott nagy hibákat követ el, pl. mikor a *konyha* szót is latin jövevényszónak mondja.

Értékes adatot csak egyet találtam az egész dolgozatban, Ducange szótárából idézi: *cornicare*, in aurem aliculus insusurrare . . . »Coeperunt interea rabido latratu omnes canonicí *cornicari* [így?] contra eum. Quid

agere vis, inquiunt« etc. Ez megerősíti s egyúttal módosítja a Nyr. 34: 101. l. adott magyarázatomat, mely szerint a mi igénk az olasz *cornacchiare* 'károgni, csacsogni' igével azonos. (Érdekes, hogy a NySz. csak *tornikál*, *tornyikol* alaktan idézi a mi szavunkat, l. a *tornyikál* cikket.)

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVMŰVELÉS.

A csak szórendjéhez. Szegedy-Maszák Hugónak Panaszok a nyelvrontás miatt c. füzetét ismertetve rámutattam arra, hogy téved a *csak* ilyen szórendjének hibáztatásában: A díjat a *szérum két évi kipróbálása után* adják *csak* ki. Bittenbinder Miklós dr. az Orsz. Köz. Tanáregyesületi Közlönyben (44: 419–421) ugyanezt a füzetet ismertetve helyesnek tartja a Maszák hibáztatását, ő is német hatásnak tulajdonítja e hibát s a füzetnek azon eredményei közé sorozza Maszák megrovását, »melyeket az iskolai stílisztika-tanításban többé-kevésbbé értékesíteni lehet«. Inkább kevésbbé, mint többé!

Bittenbinder megjegyzésére vonatkozólag először is a *csak* hibáztatott szórendjét illető állításomat akarom még egynéhány, Petőfiből merített adattal ismételten igazolni. Szeretném itt még azt is megjegyezni, hogy Petőfi nyelve még az Aranyénál is inkább nyelve a népnek, közelebb áll a magyar nép nyelvéhez, mint legkiválóbb epikus költőnké! — Adataim a Bolond Istókból valók s itt következnek:

A tatárjárásnak itt talán
Mostanában volt *csak* vége.
 Átkos, átkos a világon minden,
Egy van csak, mi áldást érdemel:
 Az a kicsiny sirtödör.
 Járok-kelek a világban,
 Ma itt vagyok, holnap ott,
 És akinek tetszik, *annak*
 Emelek *csak* kalapot.

S hogy hínak? Biz én már jóformán
 Elfeledtem igaz nevemet,
 Azt tudom *csak*, hogy most a világ
 Bolond Istóknak hí engemet.

Értem, értem, mit jelent e
 Szemrehányás szemeidben,
 Úgy-e azt, hogy az *utósó*
Szükségből vagyok *csak* itten?

Második megjegyzésem az, hogy ne csináljunk abból a bizonyos német hatásból nyelvtudományi frázist. Nagyon könnyen rájár a szánk erre a szóra, ha olyan nyelvi jelenség áll előttünk, mellyel még nem találkoztunk. Nagyon tüzetesen vizsgáljuk és fontolgassuk meg adatainkat, míg rájutunk erre a következtetésre. Én pl. ez esetben épúgy nem tudok elképzelni idegen hatást, mint amennyire lehetetlennek tartom azt, hogy az oláh *pană*, mely *tollat* és *virágot* egyaránt jelent, a magyar. *toll* szónak is hasonló kettős jelentést adhatna (Nyr. 37: 179).¹

Ezekből következik végül, hogy nagyon válogassuk meg, mit értékesítsünk a stílisztika tanításában. Mert az is baj aztán, ha a tiszta magyaros

¹ Vö. megengedő is szórendjének németességéről való hasonló vitát MKötőszók 1: 48–49. — *A szerk.*

nyelvértékű gyermeknek megingatjuk a bizalmát a maga nyelvértékében; ha hibának mondjuk s gúny tárgyává tesszük azt a sajátos nyelvi bélyeget, melyet ő apától s környezetétől nyert örökbe; ha türelmetlenséget, megvetést csepegtetünk belé saját szülőföldje nyelve iránt; ha az iskolában rövidlátásból és szeszélyeskedésből javítás helyett rontjuk a gyermek kifejező készletét. E tekintetben mindenkifölött óvatosak legyünk, mert úgy találunk jární, mint az a tanító, aki a múlt nyarak egyikén népnyelvi tanulmányútamon dicsekedve emlegette, mily nagy eredménnyel finomítja ő hol gúny, hol nyakleves segítségével az iskolás gyermekek parasztos nyelvét.

CSÜRI BÁLINT.

Magyartalanságok. Osztozom Vértesy Dezsőnek (Nyr. 39: 425) ilyen cím alatt tolmácsolt nézetében, hogy t. i. az akadémiai Könyvkiadó Vállalat hibát követett el, amidőn Mahler Ede műveit alaposabb szövegkritika nélkül vitte a magyar olvasó közönség elé. Koránlom ellenben a hála és dicsőség megszavazását Mahler részére, mivelhogy ő »az idegen föld fia, rövid pár év mulva is iparkodik már nyelvünkön szólni«. Nem oly egészen új katonája ő a magyar irodalomnak, mint ahogy Vértesy idézett szavai sejtetik. Az Akadémiai Értesítő 1899. évi 120. sz. füzetében már terjedelmes értekezésével találkozunk. És ha ennek magyarságát a hét évvel később, 1906-ban megjelent »Babylonia és Assyria« magyarságával összemérjük, iparkodásra mutató előhaladás helyett sajnálatos visszaesést állapíthatunk meg. E jelenség nyitja egyszerűen az, hogy Mahler, valamint tizenegy év előtt akadémiai értekezését, úgy későbbi »magyar« műveit is nem magyarul, hanem németül fogalmazta meg; a többi aztán attól függött, hogy esetenként mily fordítót sikerült kerítnie. Ami különösen »Babylonia és Assyria«-ját illeti, annál legalább két fordító közreműködését állapíthatni meg. Mert van e műnek elég számos oly része is, amely kifogástalan, sok helyt épen zamatos magyarságával a többi gyom közül szinte kivirít. S alighanem e részek fordítójának talán név szerint is előtérbe állítása vitte rá a kiadó vállalatot, hogy a nyelvi fölülvizsgálással ne sokat bibelődjék. Hogy Mahler németül fogalmazza magyar dolgozatait, ezen állításom támogatására szolgáljon a Babyloniájából taláalomra böngészett következő egy-pár adat:

37. lap. »... föliratokkal ellátott köves tárgyak.« Tehát »*steinerne Gegenstände*« kétségtelenül. E kifejezésnek azonban, assziriologusnál, még Mahler fogyatékos nyelvtudása mellett is, *köböl való*, vagy még egyszerűbben *kőtárgyak* lett volna a magyar egyértékese.

42. lap. »... szeretem az istenség félelmét, félttem az uralmát.« Hozzá a kész német szöveg megvan a Keilinschriftliche Bibliothek III. 2. kötetének 11. lapján s hangzik ekképen: »... liebe ich die Furcht ihrer Gottheit, fürchte ich ihre Herrschaft.« Még tüzetesebben meghatározza a mondat értelmét az eredeti babiloni szöveg s a helyes magyar fordítás: »... szeretem ő istenségük (*ilüti-šunu*) félve-tisztelését, tisztelve-félem ő uraságukat (*bélüti-šunu*)« — lévén itt szó két istenségről: Mardukról és Szaburól. Mahler, az assziriológus, tisztában volt e tényállásra nézve, kétségtelenül. A nem szakavatott fordítót ellenben az egyesszámba is vehető

német *ihrer, ihre* könnyen megteveszthette; a *főlemet* aztán *főletemmé* már a saját szakálára duzzasztotta ki.)

334. lap. »... a babyloni-elamita határon tanyázó *örmény* törzsek«. Tartozni vélek Mahler assziriológiai tudományának azzal a föltevessel, hogy Sargon korában a babiloni-elami határon örmény törzseket nem keres, hanem fogalmazványában »*aramäische Stämme*«, azaz *arámi* törzsek állt, ezt a jelzőt a Babilonban járatlan fordító *armenischnek* olvasta s *örményre* magyarosította.

337. lap. »... megtörték Urartusz hataimát. A német fogalmazványban kétségtelenül »... haben die Macht Urartu's gebrochen«. Vagyis a »műfordító« a német genitívus-ragot a főszó egyszerű tartozékának tekintette s új államnevet statuált a kettőből. Mert hogy *Urartusz*-államot maga Mahler sem ismer, tanuskodik arról egyebek közt könyvének tárgymutatója.

Ezeket a lapszusokat és társaikat -- melyek pedig a nyelvtani szépség-hibáknál mégis lényegesebbek, — már csakugyan nem küszöbölhette volna ki a kiadvállalat legszigorúbb revíziója sem. Nem itt a helye, hogy velük, ha akarnám is, tüzetesebben foglalkozzam. Mégis tűre tűzöm egyikőjüket, talán a legsikerültebbet. Ez, a könyv 228. lapját elfoglaló ékírásos tábla (íannatúm B. téglafőlírása), amely épen megfordított pozitúrában: fejfel le-, lábbal fölfelé állítva néz farkasszemtel az ámuló magyar olvasóval.

GALGÓCZY JÁNOS.

Németességek. A német szólásokat hirlapjaink számtalan esetben utánózzák szolgálilag, ahol okvetetlen más, magyaros kifejezést kellene alkalmazni. Ezúttal a következő példákat idézem: Mivel a vállalkozóknak ennyit kellett kiadniok, kénytelenek voltak ... *más úton találni meg számításukat* (B. H. 1910. IV. 10. 8; e h. *más úton nyereséget szerezni, nyerekedni* stb.; vö. »Ich finde meine Rechnung dabei: *megvan belőle a hasznom*«, Simonyi: Német és m. szólások). — »*Könnyebben kötheti meg* [helyesen: *könnyebben megkötheti*] a kereskedelmi szövetséget, ha előbb *tető alá hozta* a politikai szövetséget« (B. H.; e h. *biztosítja, dülőre viszi* stb. = *unter Dach bringen*). Ide illik a német *obdachlosnak* ez a meg-gondolatlan utánzása: *Elszakadva a családtól ... földtelenül bujdosnak* (Irod. Közl. 2: 187; magyarul: *hajléktalanul*). — »A Lepenica folyó *kilépett medréből*« (B. H. 1910. IV. 21; *trat aus seinem Bette*; magyar észjárás szerint a folyó nem lép, hanem árad, kiönt). — A hamburgi expresszvonat *beleszaladt* egy tehervonatba (B. H. 1909. XII. 24. 11). Magyarán: *neki-szaladt*. — A japán herceg ... több megjegyzésével *elárulta* a magyar viszonyokban való tájékozottságát (B. H. 1910. VI. 10. 9). Tehát áruló volt? Csakugyan *árulója* volt a tájékozottságának? Talán csak *jelét adta, bizony-ságát adta, bizonyította* stb. Persze németül: *verriet*. — Hogy alapos okuk volt a környékben megemlegetni a látogatást, az *lézenfekvő* (Hadtört. Közl. 1910. 129). Az *világos, természetes, bizonyos* stb. stb.? — Az emberek gonoszak, kifognak a gyöngén, ha megbotlott, a helyett, hogy *a hóna alá nyúlnának* (Szemere Gy. Ugor Ágnes IV.). Hogy megcsiklandozzák? Nem, hogy *túmogassák, gyámolítsák, főlemeljék* stb. stb.? — »Itt kellett megismerkednie gr. Dessewffy Józseffel, későbbi *kebelbarátjával*« (B. Sz.

1909. 140:342). Kebelbarátnak, *Busenfreund*nak, a német nevezi; de csak sokkal szebb a mi *testi-lelki barátunk* v. *meghítt barátunk* (régente azt mondták, *meghiszik* a jó barátot, »meghiszik egymást és bíznak egymáshoz« NySz).

ANTIBARBARUS.

Mesterségek Szótára. Frecskay János nagyfontosságú vállalatának megjelent ismét két újabb füzeté, 33. f. A szabómesterség. 34. f. A sütő-mesterség (pék-mesterség). Ezzel a két füzettel szerencsésen befejezte Frecskay évek hosszú során át nagy szorgalommal végzett munkáját, melyben 34 különböző mesterség műkifejezéseit gyűjtötte össze s magyarázta meg. Reméljük, most már nem soká fog kézni a kötetes kiadás sem, hogy az egész anyagot könnyebben és kényelmesebben lehessen használni. Kívánatos, hogy a szerző az összefoglaló kötetben tudományosan számot adjon a fölhasznált forrásokról.

MÁGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Turpis causa. Megjelent Ballagi Aladár híres könyvének a második füzeté: Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár (I. k. 2. fele, ára 8 K). A tartalma méltóképen sorakozik az első füzetéhez: használható helyreigazítások mellett a valótlanág, ferdítés, tudatlanság jelenségei (I. a munkának méltatását *A Nyelvtörténeti Szótár* c. füzetünkben, NyF 15. sz.), És az egészen — a hallatlan nagyképűsködés mellett — végig vonul olyan féktelen, szinte örvöngő gyűlölet, valósággal pogány gyűlölet, amelyet az ember el se képzelhet a szeretetnek századában. A megállható helyreigazítások kevés kivétellel az adatgyűjtés hibáira vonatkoznak, az adatgyűjtésről pedig az akkori intéző bizottság a felelős, énnékem — hiába akarja rám kenni — semmi részem se volt benne, én készen vettem át, csak hiányait iparkodtam kipótolni, s csak rengeteg idő- és munkapazarlásra kényszerített a számtalan gyanús adat, amelynek a forrásokban kellett végire járnunk. Amely adatokban nyelvi szempontból semmi gyanúsát nem találtunk, azokat természetesen nem ellenőriztük, de azokban a hibák nem is lényegesek. S csakugyan rendszerint ilyen jelentéktelen dolgokra vonatkoznak B. nagyképű helyreigazításai, helyesírási, lapszámbeli s más efféle hibákra, hogy pl. az eredeti forrásban *szoros* van-e vagy *zoros*, hogy az adat a 34. vagy 43. lapról való-e, hogy első vagy második kézből van-e véve. Világos, hogy ez mind alárendelt dolog, ha különben magában az idézetben nincs valami nyelvtörténeti képtelenség.

Eszem ágában sincs, hogy evvel a nagyképűségében nevetséges, hóbortos, éretlen, kötetnyi förmedvényvel újra tüzetesen foglalkozzak. Ezúttal csak egy újabb turpisságát akarom szóvá tenni. Az első füzetben a szerző felsorolta azokat a szókat, amelyek őszerinte már a kódexekben is előfordulnak, holott a NySz csak későbbi forrásokból idézi. Az ott felsorolt cikkek közt az egyik így hangzik: »*Ijedelem*: egyetlen forrásuk csak Kresznerics Ferenc Magyar Szótára 1831-ből, holott már PeerK 361, WeszpK 23.« Én erre kimutattam, milyen bakot lőtt a szerző (NyF 15: 44—46).

Mert abban a két kódexben nem ijedelem van, hanem: Szűz Mária »bynesegnek yedelme«, olvasd: bűnösöknek hiedelme, és Jézusról mondja Mária: »lathassam a vagi csak egíczer az en lölkemnek yedelmet«, olvasd láthassam avagy csak egyszer az én lölkemnek hiedelmét. *Hiedelem* a kódexekben a. m. hüvösítés, enyhület, könnyebbség, a latin *refrigerium* fordítása. Világos volt tehát mindenki előtt, hogy B. a nyelvemlékeket se olvasni, se megérteni nem tudja. S e lesujtó bizonyítékkal szemben most hogyan védekezik? Első pillanatra megdöbbenő, de másodikra már kacagató vakmerőséggel letagadja a csillagot az égről: azt állítja, hogy ő nem a 'terror' jelentésű ijedelmet gondolta, hanem éppen azt a 'refrigerium' jelentésűt! hogy ő evvel csak rá akart cáfolni a NySz-nak arra az »állítására, hogy — *ijedelem* csak Kresznerics faragmánya« (NB. ez se igaz, a NySz. ezt egy szóval sem »állítja«! ő pedig ezt csak megtévesztés végett nyomtatja vastag betűkkel); hogy ő nála *ijedelem* csak mint a *hiedelem* szónak hangalakja van idézve, a jelentésre való minden tekintet nélkül. Nemde mulatságos? Kresznerics szavát idézte s azt mondta, hogy az nem Kresznerics alkotása, hanem a kódexek szava, s most azt akarja az olvasóival elhiteni (nyilván csak hozzá nem értő olvasókra számít, *ignotos fallit*), hogy nem a Kresznerics szavát, hanem ennek a szónak csak a hangalakját gondolta, — mintha abban a nagy szójegyzékében hangalakokat, nem pedig saját jelentésű szavakat sorolt volna föl. S naivságában azt hiszi, ezzel a mesével meg tud valakit téveszteni! — Mellesleg megjegyezve: hogy ő az *yedelem* szóban *ijedelem* hangalakot lát, ez is azt mutatja, hogy analfabéta a nyelvemlékek olvasásában. *Hiedelem* az, így kell olvasni, *h*-val és *j* nélkül, az *yedelem* egyszerűen hibás írásmód s mint ilyen fölösleges a NySz-ban (l. Nyr. 38 : 138!), époly hibás, mint az ÉrdyK-beli *hyhedelem* vagy a KazK-beli *kyedelem*, melyeket Ballagi szintén készpénznek vesz (l. könyvének 750. lapját)!

Tetszik tudni mi ez? A tudatlanság orgiája.

SIMONYI ZSIGMOND.

Behemót. Ezt a tájszót Orosháza környékén közönségesebb beszédekben sokszor hallottam. Jelzőnek használják, de csakis férfira; így e: *énye de nagy behemót ember*, a túlságosan nagytestű emberekre értik. Ebben az alakjában nem találtam meg sem a Szinyei Tájszótárában, sem pedig a Nyelvtörténeti Szótárban. A Tájszótárban így van meg: *Béhema*: idomaltan. (Baranya m. Ormányság. Nyr. 1 : 424.) [vö. *böhönye*]. *Böhönye*: nagy kövér, hájfejű ember. (Kis-Kun-Halás. Nyr. 14 : 282.) [vö. *béhéma*.] Ezek alakjukra (hangzásukra) meg értelmükre is hasonlóan ugyan hozzá, de még sincs meg bennük ugyanaz az észjárás, mint ami a *behemót*-ban van. Minthogy a NySz.-ban meg épen nem találtam a szót, nem is tudtam magamnak megmagyarázni. Arra is gondoltam, hogy hátha a rokon »nagy *mahomet* ember«-ből lett. Most véletlenül egy régi könyvben mindent készen találok. Ez a könyv Miskolczi Gáspárnak Egy Jeles Vad-Kert című 1769-ben Lőcsén megjelent munkája, melyet fölvettek a Ny. Szótár forrásjegyzékébe is. Benne ezt találni: »IV. Rész. Az Élőfantrol. I. Az ő Nevezetiről. Mert ez a' Sidó szó Behema nagy bestiát téssen. Az Előfánt pedig e' meg-

említett helyen nem csak Behemának; hanem (in Plurali num.) Behemothnak, az-az: nagy bestiáknak neveztetik, minthogy erejére nézve sok bestiáknyt téssen.«... (24.) Ebből már könnyű megérteni a *behemót ember-t*.¹

KOVÁCS ZOLTÁN.

Rigolyás. Szótáraink közül ezt a szót először SzD. említi: »*rigólys* [így]: veszekedő.« Azóta is leginkább székelyföldi közlésekben kerül elő 'szeszélyes, bogaras, izgága, házsártos' jelentéssel (vö. MTsz). Ugyanott *rigolya* is mint melléknév ugyanazt jelenti, de ez könnyen lehet elvonás amabból, vö. *izgágás*: *izgága* stb. De előfordúl a *rigolya* mint főnév is megfelelő jelentéssel: 'szeszély, bogarasság, házsártosság'. Így gyakran Jókainál, pl. Mennyi rigolyát... el kell viselnie azoktól, akik a világ pompájában válogatnak (A gazdag szegények 195). Zsófia megszokta már Miklós úrnak a rigolyáit (Lőcsei fehér assz. 2: 161). — A *rigolyás*nak eredete megfejtését már Gyarmathi S. megkísérelte, őszerinte a latin *reguláris*-ből származik; csakhogy a latin szót sehol se lehet ilyen jelentéssel kimutatni, a magyar latinságban sem (I. Bartal). Érdekes ötlete volt Dankovszkinak, hogy t. i. *rigolyás* = olasz *rigoglioso*; ez az *orgoglioso* mellékalakja, de kevélyt, büszkét jelent s ez is távol áll a mi szavunk jelentésétől. Csak mulatság kedvéért idézem CzF szófejtését: »gyöke *ri*, melyből lett *riog*,² összevonva *rig*, innen *rigol*, *rigoló*, *rigola*, s lágyítva *rigolya*; egyezik vele a latin *rixa*,« és Ballagi szűkszavú magyarázatát: »*rig-olya*«. Szinyei József oláh jövevényszónak tartja (Nyr. 23: 488), mert az oláh *regulás* is nem csak 'regulárist'-t jelent, hanem »2) petulans, protervus, libidinosus, pervers; a magyarból átvett -s képzővel alakult származéka a [román] *regula* szónak, amelynek a jelentései között a Lex. Bud. harmadikul ezt említi: libido, protervia, petulantia.« — Az én nézetem szerint már maga az -s képző is inkább azt ajánlja, hogy a magyarban keressük a kifejezésnek eredetét. Azt hiszem, könnyű föltenni, hogy a *rigolyás* régebben *regolás* vagyis *regulás* volt, hiszen még Bercsényi levelezésében csakugyan így fordul elő: »Dániel csak *reguláskodik*« (NySz.), t. i. *izgágalkodik* v. *zsémbeskedik*. Vö. még: »Ritka kegyes, ritka *regulás* ember volt... Inasa voltam... Hogy megvert egy párszor!« (Gyulai: Glück-Szerencse úr 16. Olcsó ktár.) Azt is könnyű föltenni, hogy *reguláson* olyan embert értettek, aki mindig a regulára hivatkozik, tehát házsártoskodik és akaratoskodik. Ezt a jelentést a nép nyelve aztán tovább fejlesztette, úgyhogy végre az *izgága*

¹ Vannak más ilyen szentírási kifejezések is, amik újabb íróknál is gyakran előfordúlnak, de a mai nemzedék már alig érti, vagy ha érti, sejtelve sincs eredetükről. Az utóbbiak közé tartozik a *siserahad* Jókainál, Mikszáthnál, Eötvös Károlynál stb. (pl. »Száz furiangos agyvelő, egy egész *siserahad* gáncsolta,« Mikszáth, idézi Rubinyi). Tulajdonkép *Sisera hada*. *Sisera* v. *Sisara* kánaáni hadvezér volt, aki nagy haddal és kilencven »sarrós szekérral« heütött Izrael földére és »megnyomorította Izraelt húsz eszten-deig« (Birák könyve IV., Jord.-kódex). — *A szerle*.

² CzF. értelmezése szerint ugyanis »*rigga* [tudja Isten, hol vették ezt az alakot] v. *rigolya* (*ri-og-oly-a*) elavult szó, melynek *rigolyás* származéka még tájszokásilag él, s jelent rikoltó v. rivalgó lármával járó veszekedést, perlekedést.«

és rakoncátlan embernek a jelzője lett, tehát éppen azé, aki föllázad a regula ellen. Ez tehát egy példája annak az érdekes jelentésfejlődésnek, amely által egy-egy szó utóvégre eredeti értelmével homlokegyenest ellenkező jelentést vesz föl. — A 'szeszély' jelentésből magyarázható a székely *rigolyáz* igének 'tréfál' jelentése (ezt két forrás is bizonyítja, I. MTsz, Szinnyei tehát ok nélkül vonja kétségbe Nyr. 23 : 488). — Nem nehéz megmagyarázni a *rigolyás*nak 'ijedős' jelentését is ('ijedős barom, amelyet nehéz szoktatni'), tulajdonkép a baromnak bogarasságát, rakoncátlanságát fejezi ki.

(Kolozsvár, 1910.)

FILOLÓGUS.

Povëdál. Ez a szó a szláv nyelvekben egyszerűen annyit jelent, hogy beszél, a magyar népnyelv azonban bizonyos megvető értelemben használja ezt a kétségtelenül szláv eredetű jövevényszót: 'fecseg, sokat beszél, érthetetlenül, idegen nyelven beszél.' Ebből elvonás útján keletkezett a *povëda* 'bőbeszédű ember.' Hasonló jelentésváltozásra az idegen nyelvekben is akad elég példa:

Német *reden* > ófrancia *redoter* »töricht schwatzen«, a modern nyelvben *radoter* id. Viszont a francia *parler* ugyanilyen jelentést vett fel a németben: *parlieren* »sprechen, reden, schwatzen«. (Leutseelig ist er, aber es dünkt mich, dasz er mehrer und lieber *parlieren* wollen, als barieren. Abr. a S. Clara.) Érdekes jelentésváltozást tüntet fel a spanyol *hablar* 'beszélni', amely a latin *fabulare* 'mesélni' szóból fejlődött (v. ö. olasz *favolare, favolegiare* 'mesélgetni'), s amely a franciában (*hàbler*) »kérkedni, hetvenkedni« jelentésben vált általánossá.

KARA FERENC.

Vö. Simonyi, A magyar nyelv 2. kiad. 331: »Egyes idegen népalakkal való képzetfársulás okozza, hogy az idegen szókat gyakran használjuk tréfás, gúnyos értelemmel. A povëdál gét nem azért vettük át a tótoktól, hogy úgy, mint ők, mondást, beszélést fejezzünk ki vele, hanem egyenesen azért, hogy a magyar fülnek érthetetlen tót povëdálást jelöljük. Az érmelléki ember a borozgatókról azt mondja, hogy jól »*tringoltak*« (Nyr. 5 : 473); ugyanígy alkalmazza a francia a *tringuer* igét s az olasz a *trincare* alakot s mind a háromban a német *trinken* tréfás használatát látjuk. Hasonlóképp mondják Rozsnyón *trunkosnak* az iszákos embert (8 : 566). A finn *koni* s a francia *rosse*, melyek eredetileg (egyik az oroszban, a másik a németben) általában lovat jelentenek, a hítvány ló, gebe jelölésére szolgálnak.«

A SZERKESZTŐSÉG.

A tárgyrag kötőhangzója. A Nyr. decemberi füzetében Pröhle Vilmos példákkal igazolja, hogy a tárgyragban, meg a többes szám jelenben a nyílt a e kötőhang a régibb, a zárt o *ë*, vagy ennek elhagyása újabb fejlődés. Ennek ötletéből két érdekes példát közlök, mely a régibb alakra való visszafajzáról tanuskodik. Egyik az, hogy némely dnnántúli nyelvjárársban *tányért, tányérok* helyett azt mondják: *tányérat, tányérahak*. A másik példa arra vall, hogy úgyszólván a helyi szükséglet is tehet változtatást a

közszokáson. Ugyanis feleségem családjá körében nem *olajt* hozatnak, ahogy az *olajok* alak követelné, hanem *olajat*, mintha a többese *olajak* volna. Ennek úgy látszik, az az indító oka, hogy a családdal rokonságban volt az elhunyt Olay Lajos s megkülönböztetésül mondták egyrészt, hogy láttam az *Olay-t*, másrészt *olajat* hozattam. Különben ugyanilyen megkülönböztetés: *Aranyt* olvasom és *aranyat* kaptam.¹

CSAPODI ISTVÁN DR.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Vén ember, ifjú feleség.

— Népballada. —

Elmënt a tyuk vándorolni,
nem jött haza megkotyolni.
Föülít a tyuk a züllőre,
szároz turu lét belőle.

Elmënt, elmënt a vén embër
ő fiának lëjánkérni,
ő fiának lëánykérni,
ő magának hazavinni.

Elmënt, elmënt a menyecske
a zuccára jáccodozni,
a zuccára jáccodozni,
a zifjakkal mulatozni.

»Én nem azért vöttelek el,
hogy a zuccán jáccodozzál:
hanëm azér vöttelek el:
ringyöm-rongyom fótozgassad,
ringyöm-rongyom fótozgassad,
koszos hátom vakargassad!«

Elmënt, elmënt a vén ember
a zerdüre tüzet rakni,
a zerdüre tüzet rakni,
arra gombát rakogatni.

Utánamënt a menyecske,
beletaszította tüzbe:

»De sajnálom a zuramat,
de még jobban a ludamat;
mert a ludam szép bubos vót,
de a zuram vén huncfut vót«. ²

(Nagy-Rákos, Vas m.)

Mikor a menyasszonyt hiviszik a menyegzői házból:

Ezt a zisten nekünk atta,
sírathassa apja, annya, — Sallalala!

¹ De különben is mondanak *aranyt* és *olajat* (holott pl. csak *parajt*, *tarajt*, *karajt*, *ganajt*, *zsvajt* stb.) és *tányérat* az irodalomban is előfordul (vö. ezekre nézve TMNy. 275—6 és CzF). Igaz, hogy viszont a tulajdonnév tárgyesete sohase *Aranyat*, mint sok más tulajdonnév tárgyesetét is köthangzó nélkül mondjuk: *Verest*, *Eröst*, *Fehért*, *Kövért*, holott különben *vereset*, *fehéret* stb. (l. az ilyen esetekről TMNy 276). — *A szerk.*

² Minden második sor után:

Tulli tuli tullá allá tuli tum,
tulé alá tulle tulli tulá allá tuli tum tule alá . . .

S elmént a tyuk vándorolni,
talám haza sem jó tojni, — Sallalala!

Majd hazajő sülve-fölve,
s akkor felül a züllőre, — Sallalala!

Ne husuljon komámasszon,
csak a zisten rozstot adjon — Sallalala!

Csak a zisten rozstot adjon,
s annak egy csöpp levit adjon, — Sallalala!

(Csik-Gyimes.)

VIKÁR BÉLA.

Beszélgetés.

Nem úgy ment ezelőtt a házasság. Ezelőtt úgy ment még az én fijatal koromba, hogy nekem nem kellett senki gazdaember jánya! Pedig míg legin^u vaótam, komendáltak eleget. Vaót egy, akinek 16 frtos főggye is vaót! Na mondom én szegin legin vagyok, nekem nem kell akkinek vagyonna van; mikor nekein nincs, aótán majd mindig a szememre lökje. Elvettem egy özvegyasszon árva jányát, akitől azt a 60 frtot örököltem. De most nem úgy megyen. Ezelőtt szerelembül ment. Hijába . . . mikor én megszerettem az első felesígem, nem vaót több tizennégy évesnél, émmeg úgy tizennyaoé lehettem. De nem tutta vaóna aszt elvenni túllem senki. Most nem úgy megyen, hanem mennyi a vagyonna? Hát annak mennyi? Mennyi a kettőt ha összeteszik? Nem nízik, hogy én asz szeretem. De ezelőtt . . . hát olyan gazdaemberek is elvették a szegin jánt, a szegin ember gyereke is sokszor vaót szerencsis. Most miccsinálnak? Isz még a tesvír jányát is képes elvenni a tesvír. Itt van ni mingyán mondok egyet. Ábri Kálmán jányát elvette az Ábri Baódizsár fija. Egy testvír vaót az apjok mindakettőnek. Ennek vaót egy fija, amannak egy jánya, elvette, hogy a gazdaság had mennyik egyyüvé. Aótán szeretet hogy lehetne ojanbúl, ki nem szerelembül megy a házasságba? Aszongyák isten szerette a szent házasságot, isten szerzette, de nem tartja meg a föld nípe.

(Kisujszállás.)

BUGYIK JÁNOS.

Tréfás mese.

Émément én a halastót megvadásznyi, sűrű erdőt meghalásznyi. Amind méntem vóna, égy odvas fabödömbe igén csürübútek a sít galampfiak. Csakhamar főmáasztam a fára, de sēhotysē fért be a kezem a likon, magam még bele bujtam. Beraktam a sít galampfiakat a züngön ajjába, de akkor mēk sēhogysē tudtam kigyünnyi belüle. Mektuttam, hogy mostoha Istók bátyámnak a zíliskamrájába van égy szürbű-vászombú fonyott szekērce. Csakhamar észaladtam érte, kiváktam a fábú magamat. De akkor mēk sēhotysē tuttam légyünnyi a fárú. Mēktuttam, hogy mostoha Istók bátyámnak a zíliskamrájába van mēk korpa is. Csakhamar észalattam, hosztam éffé marikká, mēksodortam madzagnak. De mikor sodortam vóna, ém mesztelen egeret közibe sodortam. Mikor ereszkēttem vóna lē a fárú,

érakta a madzagot, ém beleestem a halastóba; anyni halat kiütöttem, hok kilenc vasas szekír sē vitte vóna é, de ém mesztelen cigán gyerék a zünge ajjába évitte.

(Győr m. Écs.)

SZABÓ SÁNDOR.

Babonák.

Szērédán nem jó prüsszenteni, me valami baj lessz.

A kést nem jó fokára állítani.

Nem házasulsz meg, ha éccēr riád hányom a szēmetét.

Péntékēn nem jó *sitni* (kenyeret sütni.) Magyarázata: Egyg öreg asszony ojan hejre mēnt, hól sütöttek; kért egyg lepénynt. Később vissza-jött érte, de az öreg asszony igen nagynak találta. Csak a felét kérte. Hát mikor *kettőtörök* (= kettőbe), vér van benne. Az öreg asszony Szűz Mária vólt. Ó azt mondta, hogy péntékēn vétek sitni.

(Hétfalusi csángók.)

SZÉKELY JÁNOS

Tájszók és szólások.

gádzsó: fickó.

kuszpisz!: semmi köze hozzá.

elō van: kéznél van.

durbancs: kis kővér.

pihēs: a pattogatott tengeri.

bal a félfülére.

igazlátó: döntő.

póréban volt a dohány akasztva.

megrőtta magát: lopott.

huzalom: vonzalom.

megjavítja a malacot: hizlal.

megparolál: megfelel,

kanecetes: savanyu.

Barca Maris: cábár lány.

Elkán (név): sintér.

Duli szamara.

vákáncsos: erdei földmivelő.

dikő: szék.

sajtolják a katonát: sanyargatják.

pirum-párum-paks: játék.

te *susu-isten*: alamuszi.

te *kukudi-isten*: alamuszi.

fütivalófa: fejfa.

egyesíti a vetést: irtja.

fial: tengerit ritkítja.

slambuc: szuszinka (étel).

mandvó: rosszul sült kenyér.

napon sült málé (excrementum.)

gesznye-gusznya: rossz.

nyiszora: hitvány.

léha (a rizs) üres.

hadaz: perel.

berendel: rendbehozza.

letette a vetést a jég: leverte

tett egy kis *fordulást* (csinált egy kis bajt).

siratja a tavalyi jókedvét a *nyúlángós* bor.

összeszörölődik.

küsztonöz: nógat.

élet-bérel várja: (koszt és fizetés).

herseg: serceg.

megjár ember: megfelelő.

pöszi: szőke.

elpereli: a légy, a gaz (meglepi).

civinális: vicinális.

csokonya: kocsonya.

buddogó csapat (settenkedő).

szolgabosszantó: légy.

sikari: sovány.

reccsent: csinál (gyorsan).

szerettemrevalóhoz megyek.

tojás *kanja*: a nagyja.

legjobb volna nem *vóni*.

égaljai fii: (senkié) ágról szakadt.

gyalogszék: kisszék.

békacserep: kagyló.
szuszik: zug.
 itt is van egy *basahalom*: domb.
 hasznos eső: csendes, hatásos.
oszotkó, tisztessífi, sárkelep: növények.
 a fa errefelé hallgat: dől.
badár menyecske, badár ló.
 jár a *kerezs*: korszó.
bevillantottam: benéz.
inasos rész: inas hús.
 juttatok két *dübbögőt*: tésztarész.
 mesének *választottam*: vélttem.
 járta a *fárét*.
megtalálhozik.
plötty, trottyol, rezel (excrementum).
belvilága: a szoba belseje.
csuhaj: tengericsőhaj.
megörökít: örök áron megvesz.
 zsenegés idő.
 a *gama* lopja a levelet.
tátong, mint a szám a bélesre (szólás).
neki simul az eső.
zohorál: dörmög.
anyahagyott csirke: már nagy.

(Debrecen).

szellentek a kenyérből: szel.
 azt mondta az az *Iszunk* (gúnynev).
mülömul hangzik a harang = múltó módon.
elszállottak már: elutaztak.
megegyenget: ver.
lábujhegyes lány: csinos.
szamuklál: pizsmog.
meglepi a gyermek (sok van).
becsap katonának (felcsap).
dumál bolondoz.
ügyelem: figyelem.
csorvasz rossz.
viális életerős.
pitaros csirke: ott van mindig a pitarban.
 állja a fogást, mint a tőke (nem mozdul).
módizik, mint a hasadt teknő.
putyukása.
légrációz (beszél).
 dolgozik, mint a rossz idő.
felcípőzni a tésztát.
kiáll a viharnak: kibírja (a ház).
 két *mértékkel*: két liternyi.
 mit *uraljuk* azt a kunynót?: kiméljük.

GULYÁS JÓZSEF.

(Csángó nyelvjárás. Pürkerec.)

ne kájcs: ne kiáltás. (különösen öreg asszonyoktól lehet hallani.)
 cénége: cinke.
 fénkő: kaszafető kő.
 sórikál: járkál.
 együtsé: sehol.
 virítették: verejtek.
 gyüpi: sövénykerítés.
 ódaltok ménén: úgy megy, hogy a fél oldala van abban az irányban melyben halad.
 nyalóság: édesség.
 félkalácsolta a lábát: egymásra tette, fonta a lábát.

mégmerett: megmerevedett, meghalt.
 pánk: pók.
 fokán: víztartó kártya, faedény.
 ügyübe való: dolgos.
 irazzik: csiklandós.
 esián: csalán.
 konica: gyalogszánkó, melyen fát hordanak.
 csapantólag: ferdén.
 miesnap: hétköznap.
 sporhelyt: nyílt tűzhely.
 sikótyu: a szövőszék csigái, melyeken a nyüstök mozognak.
 ruzsinszém: vörös szőlő, ribizli.

ORBÁN ANDRÁS.

(Székely tájszók.)

ákációs: akadémuskodó; pl. Ne ákációskoggyék!	konkorgat = nem tetszik valami és ennek az arcával kifejezést is ad.
cihër = bokros, sűrű erdőrés.	kuvad = leomlik pl. a mész a ház oldaláról.
com = comb.	mánus: mutató az órán.
észketé: az a kis eszköz, amivel a sárt az ekéről letisztítják.	mërökje = petrence.
fislat = aki nem találja a helyét.	salukáter = zsalu; az ablakvédő.
futucka = kis pálinkás üveg.	sërcëg = pattogzik.
göröncs = göröngy.	tongyó = rendetlen öltözetü.
kërnýász = vékony, sovány, beteges	

(Háromszék m. Barót.)

SASS LAJOS.

Tájszók.

Gelléri vacsora (hideg étel, Csallóköz).	Hajazik (hasonlít).
Komatámogató (firkósbot).	Belepintyöl a vízbe (belebugyborékol).
Ruskó (ki nem pattogott kukorica, Padé).	Buksa (péztárca, Miháld).
Maradhatós (elég jó).	Cyakorta (háti tarisznya).
Kántorfuttatás (választás).	Fujj bizonyt! (esküdjél meg).

ISPÁNOVITS SÁNDOR.

A Halász-féle nyelvtan ügyében a következő nyilatkozatot kaptuk:

Mélyen tisztelt szerkesztő úr! A Világ c. napilap f. é. febr. 9-iki számából értesültem, hogy Halász Ignác Rendszeres Magyar Nyelvtan c. könyvéről, melyet a Lampel cég nekem adott ki sajtó alá rendezés végett, Zolnai Gyula egyetemi tanár bírálatot fog b. lapjában írni, amelyből a nevezett hírlap szemelvényeket is közöl. Miután a nevezett könyv terjesztéséhez semmi közöm és azt semmiféleképpen elő nem mozdítottam, sem kiadónak, sem könyvkereskedőknek erre megbízást nem adtam, és mivel tulajdonképpen a könyvet nem is imprimáltam, hanem a könyvkiadó hibájából lett a könyvpiacra hozva, aki ezért felelősséggel tartozik, azonnal intézkedtem még ma, hogy a forgalomból kivélessék és vagy az én munkám jelenjen meg, azaz a Halász Ignác-féle Nyelvtannak tőlem eredő sajtó alá rendezése, vagy semmiféle könyv. Itt a kiadóhivatalnak oly súlyos mulasztása történt, melyhez sohasem adtam hozzájárulásomat. A megbírált könyv nem az én művem, mert csak azt tarthatom annak, amelyből revíziót látok, melyet imprimálok. Egyik sem történt. Mély tisztelettel

Budapest, 1911. febr. 9-én.

Dr. Morvay Győző.

IZENETEK.

Sz. J. *Beérni* *vkit* e h. elérni, utólélni a népnyelben aligha valami gyakran előforduló kifejezés és igaza lesz Komáromy Lajosnak (Nyr. 3 : 159) abban, hogy »*az einholen* szerint jött divatba«. De bizonyos, hogy már legjobb íróinknál is előfordul. Vö. Csak messze, messze ég alá, hol a lelket ne érje be a kényszerítés vas keze (Arany: Katalin 4.) De lába lassu, gyors a mén, beérni örült gondolat (uo. 11). Mind távolabb, mind távolabb feltűnik a futó lovag . . . Majd a látás sem éri be (uo.). Nem is érlek be tán . . . (Tompá: Levél egy elut. barátom után). Oly csillagok vagyunk, mik egymást kergetik, s nem fogjuk sohasem egymást beérni. (Tóth K. Minek is van a szív . . .) Jó, hogy beértelek még, édes úr (Ács Zs. Shak. Vel. kalm. 4 : 2; Radó A. ford.: utólértetek). A tribun nézte őket míg szemével beérheté (Jókai, nemz. kiad. 10 : 141). — A kifejezésnek meghonosulását előmozdíthatta a *be* igekötőnek olyan használata, minő pl. *bejárni*, *bejutni*, *beköborolni*, s *bélni* vmit v. valamely területet, mintegy 'befoglalni a szem körébe'.

A. B. *Aminthogy* és *mintahogy*, így, egy szóba írjuk az iskolai helyesírás szerint. Az akadémiai írásmód szerint három-három szó: *mint a hogy, a mint hogy*.

K. S. Átadjuk a jelzett folyóiratnak.

Cs. B. Köszönjük a fölvilágosítást, de nem szükséges közzétenni.

Beküldött kéziratok. Kiss E. A kifejezés tudománya. — Pröhle V. Folyónevek. — Csapodi I. Az élő szó meg a nyomtatott betű. — Csefkó Gy. Ismeretés. — Bothár D. Régi magyar orvosi kézirat. — Csúri Bálint Válasz. — Versényi Gy. Határnevek. — Török J. A Szemere név eredete. — Mariánovics M. Helyreigazítás. — Turóczy J. Vélemény a nyelvújításról. — Keszthelyi M. Irodalmivá lett tájszók. — Horváth J. Rovás. — Beke Ö. A -vá -vé rag. — Simai Ö. Helyreigazítások. — Kiss E. A kifejezés tudománya. — Csokán P. Állatnevek. — Marcsek T. és Szász B. Ismertetések.

Új könyvek és füzetek. Melich J. Heyden S. Gyermeki beszélgetései. (Különny. a M. Könyvszemléből). Marcsek T. Helyesírásunk a XVII. században (Bpest, Hornyánszky ny. 1910.) — Kelemen B. Jó magyarság (2. kiad. Athenaeum, 2 K.) — Márki S. Az újkor és legújabb kor története (A Műveltség Könyvtára, Athenaeum). — Komjáthy J. Éloa, nevéhez irt költeményciklusa (Benkő Gy. Grill-féle könyvker. —70 f.)

Sajtóhiba: a januári füz. 29. l. a 12. sorban kódexekben h. olv. kódexben.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szótartól kiadva.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc-József part 27.

BOSZORKÁNYSÁG.

(Adalékok nyelvünk műveltség-történeti emlékeihez.)

(Vége.)

A boszorkányok mesterkedésében különösen nagy szerepe van a csúszómászó állatoknak: kígyónak, teknősbékának, gyíknak, a zöld és a varangyos békának. Nyugaton az a hit volt elterjedve, hogy a teknősbéka láthatatlanná teszi a boszorkányt;¹ nálunk a teknősbéka szívét orvosságnak használták (K. 281. l.) Azonkívül abban a kenőcsben is, melyet a boszorkányok rontó szándékkal készítettek, rendesen volt valamilyen csúszómászó zsírja belefőzve. Egy zárda apácáinak p. megmerevedik a nyaka, mert egy asszony valami kotyvalékot etetett velük, amelybe *kígyót és teknősbékát főzött.*²

A magyar boszorkányperekben a kígyónak és békának más formában van nagy szerepe:

Egyebet nem látott fatens . . . hanem hogy a *kígyót megfőzte, megette* és mondotta maga Szilágyi Pálné: no koma ihol most *eszem kígyót* (K. 534.) Maga a fatens *megölte a kígyót* és oda vivén Szilágyi Pálnénak, *megfőzték* és valóban *meg is ették a Henczidai emberrel* (537).³

Kendert áztatni voltunk Szilágyi Jánosné asszonnyal és beszélte, hogy az urának fürdőt főztek és ott volt Major Gergely is és *egy nagy göröngyi békát* berugtak az katlanba és arra Major Gergely mondja: *bezzeg megcsináltál engem* Mari, mert mind el ége az egyik oldalom csontja (K. 336). Hegedüs Jánosné szolgálója tött volt az kürtöbe egy szöllő levélbe betakarva, melyet esmértének az *levelen való békának* lenni (26). *Az zöld békát* ha egy új fazékba teszik, új fedővel befedik, hangyaboly közzé ássák és az husa leemésztődik a csontjárul: valakit annak csontjával megérint valamely asszony vagy leány: csak szeretni kell azután az férfinak (139). Hallottam szájából mondotta [Kis Istvánné], hogy egy szováti beteg asszony volt

¹ Hansen: Quellen zum Hexenwahn 535., Soldan-Heppe id. m. 1 : 294. — ² Soldan-Heppe. id. m. 1 : 306.

³ Ugyanazon per ítéletében: ítem *serpentes coctos* in finem magicam vorare (uo. 537). Ut herbarum vires cognoscere possint, *serpentes* procurasse *comedisse* fassiones testium feruntur (uo. 539).

nálla; kérdettem, gyógyul-e; felelt: nem gyógyul, de csak foghatnék egy *békát* és az asszonynak húsz körmét köthetném utánna; meggyógyulna (195).

Hadd idézzek még egy idegen, 1437-ben Dél-Franciaországban (Briançonban), a boszorkányüldözésnek igazi fészékében lefolyt pörből egy vallomást:

Fuit confessus, quod ministerio diabolorum fiunt venena, per que homines extingi possunt per ipsos vel ministerio demonum et cito vel langore, prout vult qui ministrat et secundum magis et minus nomine dyaboli veneni ministrati, modo et forma in processu contentis, ex basilisco, *buffone, serpente, aranea vel scorpione*.¹

A kígyónak és békának a boszorkányságban való nagy szerepét azért világítottam ennyi példával, hogy kétségtelenné tegyem innen való származását ennek a szólásnak: *valakire kígyót békát rákiált*: minden rosszat ráfog; ez a szólás bizonyára eredetileg azt jelentette: *boszorkánysággal vádol valakit*. A szólásnak ilyen úton való keletkezését érdekesen bizonyítja még az a körülmény is, hogy a *vádolásnak* a magyarországi boszorkányperekben a szokásos kifejezése: *rákiált*.

Szabó Máténé vallja, hogy hallotta az Kádár Jánosné kiáltását, hogy gyanakodott az asszonnyra. Az lába igen fekete vala, halála óráján is *reá kiálta* (K. 50). Az első feleségemtől hallottam, hogy mindig *Huszt Jánosnéra kiállt*, hogy ő ette meg (340). Filemmel hallottam, hogy a szegény Fazekasné ezt *kiálta vala ez Vargáné* anyjára (51). Halálig az szegény anyám *reá kiálta* (49).

Ez a szólás már a 16. század közepéről kimutatható: Mind ream teor, es mind *kygiot bekat ream kyaltana* ha lehetne (Lev. Tár. 1 : 359).

A különféle boszorkányi rontás neve a Dunántul *tétemény*: *Azon tétemin van*: megbabonázták (Tsz). *Témembe lépett*, attu beteg (Zala vid.) Ez a szó is, amint a régi perek bizonyítják, a jelzőjének az értelmét szívta fel, így jutott a mai jelentéshez: *boszorkányi téteményre* való tanítás (Komáromy: 503). Ezen *istentelen téteményivel* még dicsekedett is (uo.) [A daganat], mint olyan *gonosz tétemény*, észre sem vétetvén, oly módon hamar elapadott (uo. 178). Ugyancsak Dunántul azt mondják arról, akit megbabonáztak: *megtették neki*: Az a leány *nekem megtette*: magába bolondított (Tsz.). Ez régi kifejezése a boszorkányságnak: [A betegnek] nézőhöz menvén atyafiai, a néző is azt jelentette, hogy a ki a gombostüt adta neki,

¹ Hansen: Quellen zum Zauberwahn 542.

az tött néki (K. 211.) Nagy Miklós Lakatos Erzsók miá nem lakhatik a feleségével; ő tett volna néki (uo. 214). Szatmár-megyében az eredeti jelentés elhomályosultával a mondat szerkezet is megváltozott: *no megtevél*: meggyaláztál (Tsz.)

A székeység *csinálmánynak* hívja a megbabonázást; azt mondják, mikor valamely ház népét sok baj éri: *csinálmány van az élettyiken* (telkükön Tsz.). *Nem tudok aludni, mintha csinálmány volna* (Kapnik vid. Tsz.) Jelentésbeli fejlődése ugyanaz, mint a téteményé: [Bács Mikulájné] Oltyán Dotyiczát Isten s hazánk törvénye ellen *ördögi csinálmánnyal* megvesztette (K. 300).

A *megették neki* kifejezésnek megfelel: *megcsinálni valakinek*: Egy asszony megbolondult, »Szabó Kató ezt *megcsinálta az asszonynak* és megvesztette vele« (K. 32.). Bicskey uramnál lakott egy öreg asszony és a *csinálta meg neki*, hogy gyermeke ne legyen (407.).

A boszorkányos rontásnak *tétemény*, *csinálmány*-féle elnevezése, hasonlóképen a *megetteni*, *megcsinálni* *valakinek* megvan a horvát-szerbben, a németben, olaszban, oláhban: horv.-szerb. *čini*: Hexereien, *opčiniti koga*: igézni, *činiti kome*: einem antun; német *jemandem etwas antun*; olasz *fattura*: tétemény, *csinálmány*; *fatturare*, *affatturare*: megetteni; oláh *făcătură*: *csinálmány*. — Asbóth Oszkár a székely *csinálmányról* szólva (Nyr. 29: 6.) arra a következtetésre jut, hogy az az oláh *făcătură*-nak fordítása. A föntebbiekből világos, hogy a *tétemény* is, a *csinálmány* is ilyen jelzős szerkezetből vált ki: *ördögi*, *boszorkányos tétemény* v. *csinálmány*, tehát nyelvünk önmaga teremtetten, minden idegen hatás nélkül.

Az által is nagy károkat tudtak okozni a boszorkányok, hogy a források, kutak vizét megzavarták. 1335-ben Carcassonne-ban azzal vádoltak két pásztort, hogy bűbáj segítségével megmérgezték a kutakat: *d'avoir empoisonné des fontaines avec le concours d'un sort magique*.¹ Egy metzi perben 1456-ban azt vallja az egyik szereplő, hogy a ködös esőt, mely a szőlőket elpusztította, boszorkányok idézték elő azáltal, hogy egy forrásba ördögi mesterséggel készült *csinálmányt* dobtak.² A mi

¹ Hansen: Quellen 449.

² Ceste bruyne avoit advenu par ce que lesdits sorciers et sorcieres gettont en une fontaine pres de Desme aulcune mystion faicte par l'art du dyable, de laquelle sortit et vint icelle bryne qui gaista les vignes (Hansen: Quellen 564).

boszorkánypereinkben is előfordul az a vád, hogy bűbajos szándékkal követ hánynak a kútba: Láttam azután esmét, hogy *egy kutba követ hányt*, de azt nem tudom, hogy bűbáj volt-e, vagy nem volt (K. 72). Hallottam mástól, hogy ez Bába Katus *12 kovács* [olv. *kovacs: kavics*] *követ vetett volna* az kútba (74). Érdekes efajta vádat őrzött meg Döbrentei a RMNy-ben:

En lattam, hofi margit és Anna keten tüzet raktanak az hostat uegin az uiz melet ot az honat Tehhaniban menek es ő magok keten az uizben alotanak margit és Anna es egi mast uizel öntöztek uiait mostanak az uizben maga sem margitnál sem Ananal uai nem volt (RMNy. 2b:15.)

Döbrentei ehhez a nyelvemlékhez írt jegyzetében azt mondja: »S hallám Gömör megyéje köz népének ma is azzal tartását, hogy: *asszonyok vizet zavarnak akármelly forrásnál*, s a leülledés után vaj kerekedik elé.« — Mindebből világos, hogy a boszorkányoknak a közhit szerint hatalmukban volt a víznek ördögi mesterséggel való megzavarása, s ezáltal maguknak hasznot, vagy másoknak kárt okozhattak. Akinek ilyen tehetsége nincsen, *az nem zavar vizet*, az ártatlan, békés ember; világos, hogy itt van a magyarázata ennek a szólásunknak: »*ő nem zavar vizet*: tétlen, békés v. kevés lelki tehetségű« (CzF.); szokottabb formája a szólásnak ez: *nem sok vizet zavar*.

Megvolt a boszorkányoknak az a tudományuk is, hogy a szőlőtőkét, bokrot, ágast csapra üthették; a híres szegedi boszorkányperekben többször hangoztatnak ilyen vádat:

A kecskeméti hegyen *egy szőlőtőkét megfirtak, csapot ütöttek belé* és 3000-en ittak belőle (Reizner: Szeged Tört. 4:347). Az felesége [a vádlottnak] pedig mindenféle csontot össze-szedett és az *tövishez kötötte s aztat meg is fejte* (387). Az *újast* [olv. ágast] *is megfejték*, megfirták (402).

Egy ugocsavármegyei per jegyzőkönyvében részletesen le van írva, hogyan történt az ilyen fejés. A boszorkánysággal vádolt Isákné unokájától, Szász Ilonától kérdik a pajtásai, hogy mit evett; azt feleli:

Én tejet öttem, mert nagyanyámnak elég teje vagyon, mert *ü elég tejet fej az ágasbul*; kire azt mondták az gyermekek: hogy hogy fejé meg nagyanyád az tejét, amaz arra azt feleli, hogy a nagyanyja az ágast egy szeggel felszegezi és az ollóval megpercenti, beléütvén az ollót, úgy feji az tejet (K. 231).

Érdekes, hogy ennek a babonának a nyelvi emléke ugyan-ezen a vidéken maradt meg; Szatmármegyében mondják, ma

bizonyára már tréfásan: *fejjük meg az ágast*: nincs tejünk (Tsz.) Ez a babonás hit a 17-ik században nagyon el volt terjedve, amint Diószegi K. Istvánnak 1649-ben Debrecenben megjelent *Kiosztott talentum* c. prédikáció-gyűjteménye (197. l.) tanúsítja. D. az ördöggel szövetségben levő emberekről szólva megemlékszik a bűvös-bájosokról, »a' kik a' bűjös beszédnek természetesen fellyül való erőt tulajdonítanak, és bűjöléssel a Sárkányokat likakból ki-hiják, *az ágast tojtattják, fejik*, a' tikoakat meg-bűjölük, hogy sokat tojanak, a teheneket, hogy vajassak legyenek.« (Vö. a NySz. *ágas* cikkét).

A boszorkányokat, mivel az ördögtől kapták a hatalmukat s mivel az ördöggel a szabbatokon paráználkodtak, magukat is *ördögöknek*, *mintegy az ördög leszármazottjainak tartották* és Magyarországon így is nevezték őket:

Az maga feleségét elvette volt, azután tudta meg, hogy *az is ördög* (Reizner 4:404). Hallotta az tanu, hogy mondotta egy bogyzislói legény: Hiszen ez a Nagy Istvánné *tiszta ördög* (218). Ugyanabban a perben: Megesküdt egy hajdu s mondotta: Nagy Istvánné *tiszta boszorkány* (219). Hallotta azt is ezen fatens Ráthoni Péter uramnak szájából, hogy az bírónak mondotta volt: menjen el kglid *az ördöghöz* bíró uram és mondja meg kglid nékie, álljon el immár rullunk, ne gyötörjön annyég bennünket; kire az bíró felel: kicsoda ur az az ördög! Arra Ráthoni Péter uram azt mondá: Izsákné és ura, *maga Izsákné boszorkány és az ura kan ördög*, ük járnak reánk (230).

Innen való ez a szidalomszó: Hallgass *ördög atta lélek*... mert te is kan ördög vagy (K. 240). Hallgass *ördög atta teremtetten*, mert a feleséged nyilvánvaló boszorkány, magad kan ördög vagy (239). Ez az eredetileg boszorkányokat illető szidalom így is hangzott: *ördög ágyában született*: Hallottam Tóth Jánosnak szájából, hogy szidta a feleségét: *ördög ágyában született*, meggyógyítsd a lábomat, mert bizony megöllek (K. 331). Hogy ez a szidalom eredetileg valóban a boszorkányokat illette, kétségtelenül bizonyítja az a vallomás, amelyikből ez az utolsó mondat való; a tanu ugyanis nem tud semmi bizonyosat a boszorkánysággal vádolt asszonyra mondani, csak azt hallotta, hogy az ura *ördög ágyában születettnek szidta*: és ebben a szidalomban már benne van a boszorkányság vádja.

Az *eb adta, kutya teremtetten* édes testvére az *ördög adtának* és az eredetük is közös. A magyar néphit szerint ugyanis a boszorkányok sokszor kutyává változnak és úgy gyötrik az

embereket: Egy asszonyt p. azzal vádolnak, hogy fehér kutyává változott (335). Azt is hallottam a Csizmazia Mihály feleségének az anyjától, hogy mondta, hogy látta, mikor a leánya urát megvesztegették éjjel *két fekete kutya képében*, megszólította őket, hogy miért vesztegetitek *ebek* immár olyan igen. (77). Ez az oka annak, hogy a boszorkányokat *ebeknek is mondják*: Vincze Ferencnét hívják, hogy gyógyítson meg egy beteget, azt feleli »nem ő kötötte meg: hogy az [mely] *ebek megkötötték, azon ebek meg is ódgyák* (209). Így keletkezett aztán ez a szidalom: *eb adta, kutya teremtette*, s ez: Megriasztá és mondá: *Menj el eb ágyába született boszorkány* (319). Bizonyára magyar hatásnak tulajdoníthatni, hogy az erdélyi szász perekben a boszorkányokat többek között *Hundsart*-nak (kutya fajzat) is nevezik.¹

Az *adtával, teremtettével* való káromkodásnak ilyen eredete magyarázza meg azt, hogy ezt a ma már igazán ártatlan szólást a régi törvények, városi és hadi rendtartások oly szigorúan tiltották és büntették.

Hogy az ördöggel való dorbézolás színhelyére könnyű szerrel eljuthassanak, az ördögtől kapott kenőccsel kenték meg a talpukat és a hónuk alját: Kémény alatt legelőször magát a Dénesné hóna alatt *valami zsírral megkenete*, azután a fiának is a hónalját és mindjárt kirepültek a kéményen által (K. 416). Egyszer mondja nekem Szőnyi Pistáné: hej mátká, van az én szép anyámnak olyan *kenőcse, hogyha megkenődném* belőle ott lennék mindjárt ahol akarok (333). — Ez a babona magyarázza ezt a szólást: *meg van kenve mindenféle hájjal*,² vagy egyes vidékeken így: *ki van kenve kutyazsírral*. Az ördögadta zsírnak az összetételét nem lehet meghatározni: mindenféle hajt; hogy a magyar szólás némely vidéken kutyazsírnak tartja, érthetővé teszi a kutyának a magyar boszorkányhitben való nagy szerepe. A szólást a köznyelvben rendszeren a ravasz, vagy zsugori emberre alkalmazzák, az eredeti jelentéshez közelebb van még a kiskunhalasi használata: *kutyazsírâ kenyekszik*: rossz ember. (Tsz.)

¹ F. Müller: Beiträge zur Geschichte des Hexenglaubens und der Hexenprozesse in Siebenbürgen 56. I.

² Párja megvan a németben is: *mit allen Salben geschmiert* — de azért nem kell a magyar szólást fordításnak tartani, mert több tiszta magyar vidékről közlik velem megbízható emberek.

A boszorkányok büntetése ugyanaz volt nálunk, mint a nyugati országokban: ha tagadtak, *vizi próbára* vetették őket s ha nem merültek le, megkínozták őket, hogy a társaikat bevallják, s azután máglyára jutottak. A vízzel-tűzzel való büntetésnek a nép ajkán löbbféle neve volt:

Vetessék vizi próbára az incta (K. 257). Az bevött *vizi próbán* által menvén . . . megégettessék (K. 293). Rátoni Istvánné . . . reá üzent Izsáknéra Varga Gáspártul, hogy gyógyítsa meg, mert ha nem, . . . megfogatja, az *vízre vitéti* s akkor meg is égetteti (241). Tóth Jánosné azt mondta gyermekeinek: Fiaim, ha engem az *vízre vetnek*, el lesztek nálam nélkül (332). [A vádlott] *primum et antea usztattassék meg*, annak utána *torturáztassék meg* . . . végezetre *égettessék meg* (283). [A vádlott] elsőben az hazának rendtartása szerint próbául *megusztattassék* (292). Tóth Mihályné mondotta: Nem bánja ha *megfürösztik* is, csak egy lyukas polturát szerezhessen, mindjárt leül az vízbe (317). Hogyha az anyját *megfürösztik* sem bánja (320).

Az égetést az ítéletek rendesen így mondják: *tűzre vetessék, megégettessék*. Bizonyára a büntetés végrehajtásának valami előttem ismeretlen módja magyarázza a következő kifejezéseket:

Ez ilyen dolgaiért, veszteséiért és bű-bájos voltaért *tűz legyen rajta* (K. 71). Nyilvánvaló boszorkány vagy, én leszek az ember, hogy *fejedre rakatom a tüzet* (K. 20). Őket Kászoni István szidalmazván, egyenesen *tűz alá való* boszorkánynak mondotta és szidta (K. 105).

Régebbi időben, mint amelyből a mi pereink valók, szokásos volt a meleg vizipróba is (vö. német *Kesselfang*);¹ ennek az emlékét őrzi a következő mondat:

Csak ki kell mondani, hogy tulajdon Tóth Mihályné ette meg az urát, Németh Andrással együtt, mikor a juhokat nyírték, s most is csak azt mondja, hogyha tulajdon atyafia is, *akár süttik, akár főzik*, de csak reá mondja (K. 317).

Viszont ez a mondat megmagyaráz egy általános használatban levő szólásunkat: *sülve-fölve együtt vannak*: vagyis akár süttik, akár főzik őket, bármi történjék is, mindig együtt vannak. — *Süve-föve* nálunk van; *süve-föve* zabál a komisz (Tsz).

(Breitenstein a. S. 1910. december).

KERTÉSZ MANÓ.

¹ Hansen: Zauberwahn 106.

MAGYAR ORVOSI KÉZIRAT 1683-BÓL.

(Régi magyar gyógynövények.)

A mult év augusztusában a soproni ág. h. evangélikus liceum könyvtárában egy könyv jutott kezemhez, mely figyelmemet nagy mértékben lekötötte, mivel a magyar nyelvű gyógyszerirodalom figyelemre méltó termékét láttam benne.

A magyar nyelvű gyógyszerirodalom ugyanis csak 1578-ban kezdődik és kezdete Melius (Horhi Juhász) Péter, a híres reformátor nevéhez fűződik, kinek Herbariuma 1578-ban jelent meg Kolozsvárott. Utána jókora időközökben jelennek meg ilyfajta művek, így Beythe András Fives Könüve 1595-ben, valamivel előtte Frankovith Gergely Hasznos és Fölötte szükséges könyv-e 1588-ban, azután 1669-ben Mizald Antal könyve Kerti dolgoknak leírása Nadányi János fordításában, melyek az orvostudományt teológiával és növénytannal kapcsolatban tárgyalják. Már magasabb fejlődést mutat Cseh (Boehm) Márton könyve: Lovak orvosságos könyvecskéje (Lőcse 1656) és az ugyancsak a 17. századba helyezhető Zey András-féle Olajoknak és másféle orvosságoknak deklarációja, mely valószínűleg Pozsonyban jelent meg.

Nagyjában ezek azok a művek, melyek megelőzték azon kézirat keletkezését, amely a véletlen szerencse folytán kezemhez jutott. S mivel nem sok az, ami időrendben megelőzte e kézirat keletkezését, már azért is a magyar nyelvű orvosi irodalom legfontosabb termékei közé kell sorolni.

A kézirat, mely egy tekintélyes nyolcadretű könyv benyomását teszi, most a liceumi könyvtár I. szekrényében 559. szám alatt foglal helyet és egykor jobb időket látott, mert igen erős kötés nyomait mutatja. Mindazonáltal mégsem teljes, mivel különböző helyeken több levél már elvesztett. Aránylag könnyen olvasható a jellemzően határozott vonalakkal írott kézirat, de nehézséget okoz az, hogy az *e*-t és *é*-t egyszerű ponttal helyettesíti, hogy nagyon szereti a betűket cifrázni, hogy az *m*-et és *n*-t a szó végén hajlított ékezettel jelöli és hogy ékezetet nem igen ismer. Rendesen csak az *ö*-t és az *ű*-t ékezi, de a hosszúságot ezeknél sem különbözteti meg.

A kézirat a szerző tanúsága szerint Erdélyben, Brassóban keletkezett és mégis a Dunántúlról került a liceumi könyvtárba különböző tulajdonosok kezén át, kik közül egynek a nevét, a szerzőén kívül, maga a kézirat tartotta fenn. Ez a Grassalkovics családnak egy állatorvosa, ki így írja be nevét a kéziratba: »Pesti Marhaorvos Székesháza Grassalkovits háznál.« A soproni liceum könyvtárába Takács Iván réthi lelkész ajándékából került. A kézirat szerzője művének keletkezéséről és saját magáról 12 szótagos rímes sorokban (verssoroknak nem nevezhetem) így nyilatkozik:

Miko gondolkodnam serenyen magamban
 Az ezer 6 százban 8-van 3-dikban
 Experientiam ne legien hijjaban.
 Istentül indítvan ne legien hijjaban
 Sok bujdosasbeli Conceptioimat
 Irtam le Brassoban szep Receptaimat
 Corpusbannis vettem Colosvart azokat

Melleyekert mulattam sokszor jo almomat
 Azért a ki túlem csalardul elveszti,
 Istennek nagí Atkat s nem Aldasat veszi.
 Avagi hitetlenül magaeva teszi.
 Allapottyat rövid Idejüve teszi.
 Genelogiamat ha akarod tudni,
 Örömmel jelentem en vagiok Gyöngyösi.
 Ezer 6 száz 56-ban lettem mai
 Nevem sem titkolom vagiok en Pettyeni.

E rimes sorokból azon életrajzi adat hámozható ki, hogy a kézirat szerzője 1656-ban született valószínűleg az erdélyi Gyöngyösön, és hogy neve Pettyeni. Azonban a kézirat két más helyén teljes nevét is közli olyanformán, hogy minden oldalra csak egy betűt, vagy egy számot ír, s így a következő két név betűzhető ki: Pettyeni Borbély Marton Alias Gyönggyösi Anno 1685 Mens. Janua. Die 30. és Pettyeni Borbély Márton Alias Gyöngyösi 1685. Egyszerre három vezetéknevet közöl és nevével mégsem vagyok tisztában. Véleményem szerint a Borbély név a szerzőnek csak foglalkozását jelöli és akkor Pettyeni Gyöngyösi volna a szerző igazi neve Igy van az a XVIII. századi Petényi Gyöngyösi Pálnál, ki talán rokona volt Pettyéninknek, s két latin nyelvű orvosi művel szerepel a magyarországi orvosi irodalom történetében. A Petényi névvel is csak látszólag van nehézség, mert Petényi Gyöngyösi Pál is »Gyöngyösi a Pettyen«-nek írta nevét s csak az utódok ajkán lett Petényivé. (Pettyén helység Szatmár megyében, Petény Pozsony és Nógrádmegyében).

A szerzőnek, Pettyéni Borbély Márton életének néhány adatát a kézirat szolgáltatja. Latinos műveltségű tanult borbély volt, ki iskolákat végzett és korának nevezetesebb orvosi műveit mind ismerte és olvasta. Valásos és költői lélek volt s ezt semmi sem bizonyítja annyira, mint az, hogy a költői zsolttárfordítással is megpróbálkozott. Nagyon ügyesen szedte versebe a 38-ik és az 56-ik zsolttár néhány sorát.

XXXVIII. Sol. IX. 9.

Minden mostani keresem,
 En Istenem
 Vagion szemeid előtt.
 Es minden fohaszkodasom
 S Ohajtasom
 Tüled el nem rejtetött.

LVI. Sol. IX. 6.

Fogadasom tartya aszt ennekem
 Hogi jo voltodert Neved Dícsirjem.
 Mert kegiel'messen meg mentédl elkem.
 Az Halal kötelebül.
 Es labaimat megtartod esestül.
 Hogy en elhessek teneked kedvesül.
 Az elők világossagan es szentül.
 Jarjak te előtted.

Életének első idejét szülőföldjén Gyöngyösön élte, ügylátszik ott járta első iskoláját. Azután az országnak azon városait barangolta be, melyekről tudta, hogy ott egy-egy nevesebb borbélymester lakik. Már szülőföldjén Gyöngyösön sokat tanult Borbély Mihály mestertől és Héder Mihálytól. Azután tanuló bujdosásának éveit bejárja Erdély nagyobb városait, Gyulafehérvárt, Brassót, Fogarast, Zilahot, Nagyenyedet, a Szilágy-ságot és különösen Brassóban tartózkodott hosszabb ideig, mert ott állapodott meg és írta le azt, amit hosszu vándorlásának ideje alatt tanult és

művét 1683 aug. 16-án fejezte be. Hosszabb ideig lakott már előbb Kolozsvárott is, hol orvosságainak nagy részét kipróbálta. Brassóban 1687-ig lakhatott, mert ekkor nem tudjuk, hogy mily okból, de elhagyja Erdélyt és a Dunántúion telepedik meg. 1687 április 5-én Pápára érkezett és április 16-án köszöntött be a céhben. Ugyanez alkalommal eskette meg feleségével Sellyei István püspök. Elmondja emlékezőseiben mesterré levésének történetét és május 10-én azután (saját szavai szerint) »Így állapotam az Czehben Isten kegielmessegebül es segicsegebül.« Itt Pápán nyugodtan élt, keresett annyit, amennyiből meg tudott élni és Czehbül való Proventusom cím alatt az 1688—1701. évekből való nagyobb keresményeit meg is említi. 1698-ban valami baj érhetette, mert ekkor azt írja: »Volt Istennek nagy Itéleti rajtam Anno D : 1698. Mai 30.« Életének utolsó adata 1701. augusztusából való, mikor is Pápán egy Szatler Mátyás nevű német borbély egy flastromra tanította. 1687-től 1701-ig tehát állandóan Pápán lakott, de ekkor eltűnik szemünk elől.

Műve a szerző tanúsága szerint 1683-ban keletkezett. Azonban ez a könyvnek nem minden részére áll. Ugyanis az egész könyv két részre oszlik. Az első nagyobb rész 405 oldalra terjed, a második rész 144 oldalra. A két rész önállóan keletkezett s csak a bekötés alkalmával került egybe. Mind az első, mind a második részben a bekötés után sok üres lap maradt s így történt, hogy a mű szerzője 1683. után is több ujonnan megismert orvosságot írt a kéziratnak még üres lapjaira, így a 357. laptól a 405-ig terjedő részre. Mivel sok üres lap maradt még ezután is, a kézirat későbbi tulajdonosai érezték magukat arra hivatottaknak, hogy olyan orvosságokat írjanak a kéziratnak még üres lapjaira, melyekről a szerző nem emlékszik meg. Így két orvosságot írt bele a Grassalkovicsok említett »Pesti marhaorvosa.« Ezek a receptek, melyek későbbi bejegyzések és 12 oldalra terjednek, teszik a műnek harmadik részét. Szintén későbbi feljegyzések a szerző emlékezőseinek azon részei, melyek már az 1683. év utáni időkre vonatkoznak.

A kéziratnak első nagyobb részében, az elején a Memorialék vannak. Ezek a szerző életének már említett töredékes adatait közlik 1701-ig. Azután az egész műnek jellegéje következik, egy négysoros vers, amely ismét a szerzőnek verselési készségéről tanuskodik:

Az jo vitezsegnek ellen[ség] probaja
Gallyas mestereknek szel vesz oskolaja.
Nyavalyaban fogog Orvos Tudomanya.
Az erős Flastromis sebünket gyógyítja.

Csak ezután következik a tulajdonképeni tárgya, melyet a tartalomjegyzék, még pedig a Papai Probak Laistroma és az Index Medicamentorum előz meg. De a tartalomjegyzék után sem tárgyalja rögtön a tartalomjegyzékben felsorolt orvosságokat, hanem egy külön értekezést ír 25 oldalon az antimónium gyógyító hatásáról.

Csak ezek után tér át a tartalomjegyzékben felsorolt betegségek elleni orvosságok tárgyalására. S most egymásután következnek az »Igen szep es probalt jeles orvosságok.« Rendszeresen beszél a sebekről általában és gyógyításuk módjáról, de azután rendszer nélkül, teljes összevissza-

ságban sorolja fel a többi orvosságot. És itt vonul el azután a kornak, a XVII. századnak egész orvosi tudománya; olvasása mosolyt fakaszt a mai olvasó ajkán, amíg bele nem éli magát az akkori ember lelkivilágába.

Körülbelül 200 betegség ellen mintegy 500 orvosságot sorol fel, s módszere mindig az, hogy felsorolja a növényeket, vagy szereket, melyekből az illető orvosságot készítik, azután rátér a keverés módjára és az orvosságnak alkalmazására. Jellemző erre az első részre az, hogy kizárólag orvosi dolgokkal foglalkozik. Éppen ez nem áll a második részre, melyet szintén külön tartalomjegyzék előz meg. Itt az orvosságok a 144 oldalnak csak csekély részét foglalják el, mert a nagyobb rész varázslásokkal, csi-ziókkal van tele, melyekre legjobban illik az az idegen kifejezés, amit maga Pettyéni is alkalmaz rájuk s ez a »secreta« szó (titkok). Nagy helyet foglalnak el azon szerek is, melyek a gazdaságban és a házban szükséges dolgok készítésére valók. Ez a rész különösen művelődéstörténeti szempontból fontos.

Forrásairól is nyilatkozik Pettyéni a kézirat elején: »Ezeket az egi nehany szep Orvossagokat jobb reszent inkabb mind szemeimmel experialtam azoktul a Becsületes, Tudos Mesterember Urainktul a kiknel tanulo Bujdosasomban laktam, kiknek Neveket is nagio bizonsagül subjcialtam, mellyeket Isten velem leven leis Irtam egy Summaban Brasso varossaban valo lakasomban s el is vegeztem. Anno Domini 1683. Augusti 16.«

S csakugyan művében az egyes orvosságok után megemlíti azon tudós mesterember nevét, akitől az illető orvosságot tanulta. Művének első részében örvendetes tényrel állunk szemben: forrásai itt legnagyobb részt magyarok. Magyar borbélyoktól tanulta orvosságainak jó részét, egy másik rész pedig saját kísérleteinek és tapasztalatainak eredménye, melyeket különösen Kolozsvárott folytatott. E műből tudjuk meg, hogy magyar orvosok híján, nagy számmal voltak magyar borbélyok, kiknek nevét sehol másutt meg nem találjuk, kik orvosságokat főztek és próbálták ki és korbukban nagy hírnévre tettek szert. Pettyénit vonzotta a hírük, elhatározta, hogy szolgálatukba szegődik s tanul tőlük amennyit lehet. Ilyen tudós borbély volt a már említett Héder Mihály és Borbély Mihály Gyöngyösön, ezekre azonban Pettyéni csak néha hivatkozik. Hatásuk elenyésző csekély Karasznai Borbély Mihályéhoz és Desi Péteréhez képest, kik közül Karasznai B. Mihály Zilah városában működött, Desi Péter pedig Kolozsvárott és ott igen nagy hírre tett szert, a kolozsvári kapitányt Vér Mihályt hagymázából ő gyógyította ki. Ilyen volt Belényesi Péter Nagenyeden, Borbély Tamás Fogarason, Köprizi Gyulafehérvárt, Sartoris Sámuel gyógyszerész Kolozsvárott és Egri Mátyás Tordán. Ilyen volt még Szakmári Mihály, Görgei Pál, Turóczkai Márton, de ezeknek a lakóhelyét nem említi meg. Azonban az első részben is nemcsak magyar forrásai voltak, s ezekben a nem-magyar forrásokban ismeretlen és híres nevek váltakoznak egymással: Samuel Licht, dokt. Constantí(nus), dokt. Alexius Pedemontanus, dokt. Brunfelsius, dokt. Oswaldus, dokt. Avicenna, Christoph Landring, dokt. Plinius, dokt. Martinus Rulandinus senior, dokt. Gabelkovenus, dokt. Dioscorides, Galenus, dokt. Antonius Mizaldus, dokt. Valerius és még egy német származásu magyarországi borbély, Szatler Mátyás Pápán. — A magyar és idegen források viszonya egészen más a II. részben. Itt magyar

embert forrásul csak egy esetben, az utolsó orvosságnál jelöl meg s ez »Papai Varbeli Pinter Miklos«; a többi orvosságot Albertus Magnus, a híres spanyol alkimista, azután Veccerus János Jakab és Alexius doktor műveiből merítette, még pedig úgy, hogy a szerző még a lapszámot is megjelöli, ahonnan az illető orvosságot vette.

Ez a kézirat azon kevés ránk maradt művek egyike, melyek a XVII. század és az ennél régibb idők orvosi műszavainak nagy részét számunkra megőrizték. A kézirat az orvosi műszavaknak ritka nagy számát tartotta fenn, ezek között a kézirat tárgyánál fogva a gyógyszerek nevei foglalják el a főhelyet s köztük is első sorban a növénynevek. Így támadt az a gondolatom, hogy ezen orvosi műszavak feltünőbb kifejezéseit egy kis gyűjteménnyé szerkeszsem össze, már azért is, mivel sok olyan kifejezést találtam benne, melyet a Nyelvtörténeti Szótár nem említ. A gyógyszerteranban nem vagyok szakember, s innen származik a gyűjteménynek legnagyobb hibája, hogy t. i. a gyógyszernevek mai megfelelői hiányoznak. Ezek megállapítása sokszor még a szakembernek is nagy munkát és fejlődést okoz, a nem célbeli farmakologusnak még sokkal nehezebb a helyzete, mert a megállapításuk őneki sokkal fáradtságosabb és a legtöbb esetben teljesen lehetetlen. A hazai tudomány történetére nézve kétségkívül érdekes és hasznos volna, ha az egész könyvecskét szakszerűen ki lehetne adni. Én közlöm a nyelvi adatokat, úgy, ahogy a kéziratban találtam, az eredeti helyesírást is megtartva. Az egyes nevek után a megfelelő régi latin tudományos műszót is közlöm, úgy, ahogy a kéziratban találtam.

Munkámat nagyon megkönnyítette Pettyéninek az a módszere, hogy minden orvosság tárgyalása előtt felsorolja latinul és magyarul azokat az orvosszereket (az ő elnevezése szerint »szerszámokat«), melyekből az illető orvosságot készítik, de sajnos sok növényt csak latinul sorol fel, ami azt mutatja, hogy nem ismerte a magyar megfelelőt, de azt is mutatja, hogy nem tett úgy, mint mások abban a korban, kik szolgálai módon fordították le a latin kifejezéseket; Pettyéni egyszerűen csak a latint közölte, ha a magyar megfelelőjét nem ismerte.

Agykeres Seb: az agyburok sérülése.

Akasztalas: a sebnek bavarása. »Az akasztalast avagi varrast ötödnapnal tova nem kell hadni.«

Angal Fű avagi Angelica Fű: Angelica.

Apium Fű: Apium.

Apro Bojtorjany: Eupatorium.

Apro Malýva: Malva pumila.

Arany Massa: Auripigmentum.

Arany víz: »Elajulas szedúles ellen igen jo vele az vakszemeit kenni.«

Arena v. Eselt nyavalya.

Arva csalan: Urtica minor.

Arva leany Haja: Capillum Veneris.

Asszu v. aszu: aszalt, pl. Aszu Nos-polya (mespilus).

Aszu kökörtzin güiker: Radix anemones arida.

Asszu korsag vagy Szaraz Belegseg: Phtisis.

Atraczel: Cynoglossum.

Az kinek minden Teste elesik hogy el asz hogy semmijével nem bír: epilepsia?

Baba kalacs vagy Diszno Tövis: Chameleon.

Barber: Laurea bacca.

Bab levelű Fű: Fabaria.

Bagoly borso: Fructus ciceronum.

Balsamina alma: Pomum momorticarum.

Baly Fű: Laurea bacca.

Barany Piritó Fű: Smilax.

- Barany Üröm:* Seriphium.
Baraszka enyije: Gumi Persicarum.
Baraszka levelű Fű: Persicaria.
Basalicum: Ocimum odoratum.
Basal rosa: Peonia.
Becsi kömény: Cuminum.
Beka Fű vagy Beka Terjek Fű: Ranunculus.
Belend Fű: Hyosciamus.
Belend mag succusa: Mucillago Sem. Hyosciami.
Belső és külső Sülyről való Por: Marsilea. »Ezetbenn is jo Italul be adni, ki veszti belüle az sült.«
Berhi vagi ligeti Bikfa: Nemoris fagus.
Biralma Bor: Jóságú bor, melyben 30 napig tartottak bizonyos mennyiségű bírsalmát.
Bírs alma, Biralma és Bisalma: Malum cotoneum.
Bodzafa gomba: Fungus sambuci.
Bogacs koro: Carduus fullonum.
Bolha Fű vagy Készerű Fű: Conisa.
Bolha fű vagy Vizi Bors: Persicaria.
Bolha magu Fű: Psillium.
Borostyanfa: Laurea.
Bors Fű: Satureia.
Borza Virag: Sambucus.
Bos Fű: Samphucum.
Büddös kő: Sulphur, (v. kénkő).
Bujdosó Mak vagi Veres Pipacs: Papaver erratica.
Csaba Ire vagi Csaba Fűve: Pimpinella.
Csekla parej: Beta.
Csengő Fű: Hypericum.
Csengő Olaj: Oleum hypericum.
Csengő virag viz: Aqua hiperici.
Cserfa görcs Hamva: Cinis querci.
Cet hal massa: Sperma cethi.
Czibák Flastrom: »Ennek a színinek ugyan tiszta feirnek kell lenni.«
Cinadonia: Chelidonium.
Csipke: Rubum.
Csipkefa gyümölcse: Fructus rubi.
Csombor, csombord vagi Polaj: Pulegium.
Csombor Vize: Aqua pulegii.
Dagadozott Orbanczrul való Tekerő Viz: »Bele marcs az ruhat s tekerd be vele, akar Dagadozott Orbancz, akar penig Szent Antal Tüze akar Folyosos Orbancz legien igen finum eszköz mindenre.«
Dagadozott puffatt lábrul való Lapis Medicamentosus seu Philosophorum: »Igen jo Szent Antal Tüzerül, Tüzes orbanczrul es Dagadozott Puffatt labrul.«
Diszno kömíny: Peucedanum.
Distellalini: destillálni: »Lassu tüzen distellalyad.«
Eb kapor: Cotula fetida.
Eb kapor sargaja virag: Flo. croci, cotula fetida.
Eb nyelvű Fű: Cynoglossum.
Eb szem vagi Szaraz Fű: Conysa.
Eb Tej koro: Esula.
Edes giüker: Liquiritia.
Egett Bor: Sublimatum és spiritus vini (Branntwein).
Egett borban ölt keneső vagi megölt keneső: Argentum sublimatum.
Egett Barasz mag pora: Pulvis persici nucleorum ustorum.
Egett ujj Spondea feir: Spondea candida recens busta.
Egerfark: Millefolium.
Ejjel tündöklő Bogaracska: Cicindella idest musca.
Elvetemcdett Seb vagi Regi Seb: Rosszindulatu seb.
Emesztetlen gyomorrul Flastrom: Annak való aki okadozik.
Eper és Eperj Fű: Fragaria.
Erdei Diptamus: Diptamus.
Erdei Mustar vagi Repcze: Eruca.
Erdei Tök: Colocynthis silvestris.
Erelő Flastrom: Gennyes seb fel-fakasztására való. »Elly vele igen finum erelő leszen mindennemű kelvenyre kilisre megerleli es kifakasztja.«
Nagy Erelő Flastrom: Diachillum Magnum.

- Erelő Flastrom Tüzes Dagadasrul:*
 »Igen finum Flastrom leszen affele
 Dagadasra, mert avagi elmulasztya
 avagi kifakasztya.«
- Evaporalodik:* elpárolog. »Lassu tü-
 zen főzzed míg evaporalodik.«
- Ezerfo Fű* vagi *Földi epe:* Centaurea.
- Farkas alma:* Aristolochia.
- Feir eb szar:* Album graeci.
- Feir görög* vagi *Görög Feir:* Cerussa.
- Feir gyűker* vagi *Salamon pecseti:*
 Poligonatum.
- Feir hatu Fű:* Farfara.
- Feir Hunyor:* Veratrum album.
- Feir Ir:* Emplastrum Triapharmacum.
 »Ez mindenfele Oh es Ujj Sebre
 igen jo Flastrom.«
- Feir lilium:* Lilia candida.
- Feir lilium olaj:* Oleum liliorum.
- Feir Malyva:* Althaea.
- Feir Nad Mez:* Sacharum album.
- Feir Raj viasz:* Cera nova candida.
- Feir Rosa:* Rosa candida.
- Feir Tekerő Viz:* »Ez igen jo Tekerő
 Viz leszen mindenfele Dagadasrul.«
- Feir Üröm:* Absinthia.
- Feir Veres Hagima:* Cepa capitata
 candida.
- Fekete csotrul Por:* »A Rak örveny
 poraval porozd minduntalan s szé-
 pen fel pattantja az Csontot.«
- Fekete Gyopar* v. *Szurok Fű:* Origa-
 num.
- Fekete Hunyor:* Elleborus niger.
- Fekete Coriander:* Nigella.
- Fekete Nadaly:* Symphitum.
- Fekete Nad Fű:* Consolida Folia.
- Fekete Peszerce:* Marrubium.
- Fekete Retek:* Raphanus fuscus.
- Fekete Üröm:* Artemisia.
- Fene sebrül valo Flastrom:* Rossz-
 indulatu sebre jó. »Igen jo Flast-
 rom leszen affele regi el veteme-
 dett Fene sebrül.«
- Fene:* üszkösödés (gangrena).
- Fenyüfa Moha:* Muscus Pini.
- Fenyü mag olaj:* »Vizelletet indít, jo
 az Veseknek fajdalmi ellen is.«
- Festő gyűker:* Rubia tinctoria.
- Fodor Menta:* Crispanum.
- Fog Vakaro Feiritő:* Dentifricium.
- Föld Bodza:* Ebulus.
- Földi Bodza mag:* Semen ebuli.
- Földi Borostyan:* Hederia terrestris.
- Földi Füst* v. *Föld Füst Fű:* Fumaria.
- Földi Tök:* Brionia.
- Folyoso* v. *Folyo:* Gyuladásos bór-
 betegség (Erisipelas).
- Franczurul valo Feir Ir:* syphilitis el-
 leni orvosság.
- Franczusnak valo Ital:* »Aszt Igia az
 Franczus Ember jo melegen min-
 den nap.«
- Fül Fű* v. *Hazizöld:* Semper vivum.
- Fül Feregürül valo Viz:* »Azt bocasad
 a Füliben s ki jön a Fereg vagi
 meg hol.«
- Gargarismus:* gargarizáló. »Ezzel
 mossad s gargarizallyad minden
 nap fecskendővel.«
- Gienta:* Succinus citrini.
- Glet sufa:* Orbáncz elleni orvosság.
- Golyobis* v. *golyobicska:* pilula.
- Görög Dinnye:* Melo.
- Görög szena:* Foenigraecum.
- Görög szena mag succusa:* Mucil-
 lago Foenigraeci.
- Grispany:* Erugo.
- Grisban* v. *Grispany:* Flos aeris,
 (Grünspan).
- Gyapjas Flastrom:* »Ennek szine vi-
 lagos szürke szín legyen.«
- Gyenta olaj:* »Csemer, Natha, Gutta-
 ütes, Főszedelges, Főfajas, Koor-
 sag ellen is igen jo italban be-
 adni.«
- Gyenta pora:* »Nathas embert igen
 jo vele füstelni.«
- Gyogyito Feir Flastrom:* »Kivalkepen
 Regi szín Sebre igen jo.«
- Gyöngi Virag:* Lilia convallaria.
- Gyömbér:* Zingiber.
- Hagimaz:* Phrenesis.
- Hajat feketítő Lug:* »Azzal mossad
 az fejed.«
- Haj nevelő Viz:* »Azzal kend az Hajat

- es Arczulatot igen szepen megneveli sargittya fenyeseiti s az Arczulatot pedig ekesiti.«
- Hamar gyógyító Ir:* hamar gyógyítja meg a sebeket.
- Hangia monya:* Ovum formicarum.
- Harmat gomba:* Fungus roris.
- Harom levelű:* Trifolia odorata.
- Hasabos Timso:* Alumen glaciale.
- Hegyes Bors:* Piper corniculatum.
- Hideg vett láb:* megfagyott láb.
- Hivesítő Flastrom:* »Az hevseget ki vonja seb helyet betölti hussal.«
- Homályos es Pokhalos szemről való Olaj:* »Ezt az olajat kell a szemben bocsatani cseppenkent s le veszi a Halyogot.«
- Homályos szem:* az a szem, melyen hályog van.
- Homok Söprő:* Herba scoparum.
- Horutrol és Fulladozsrul való Ital:* Sirupus liquiritiae.
- Hosszu nyaku Phiola:* edény, melyben orvosságot tartogatnak.
- Hunyor:* Elleborus.
- Jegénye avagi Palmafa neme:* Elate.
- Iglíce Tövis:* Flores genistae.
- Jo illatu vize az Ladanak:* Ladanum.
- Isop és Isop Fűve:* Hyssopus.
- Isten faja:* Abrotanum.
- Kakuk Fű:* Serpillum.
- Kapor olaj:* Oleum anthini.
- Katang koro:* Cichoria.
- Kendermag Sufa:* Crocatum canabis.
- Kendőző Viz:* »Ez igen finum kendőző viz leszen szep giengen tartya a szinit a ki el vele.«
- Keneső vagi Mercurius Vizi:* Mercurius vivus.
- Kepiro gienta:* Vernix alba.
- Kerti jo fele Mak:* Papaver hortensis.
- Kerti lohere v. Sarkerep:* Melilotus.
- Keserü Gyüker:* Gentiana.
- Keze Fejritő Ungventum:* »Igen jo linimentum leszen, mellyel kenyed az kezedet.«
- Kígyo Hagima:* Scylla.
- Kígyo harapta Fű:* Morsus diaboli.
- Kígyo Hagima Eczet:* Acetum scyllae.
- Kígyo nyelv:* Ophioglossum.
- Kisebih Tejes Fű:* Esula minor.
- Kököröcsin:* Anemone.
- Kolyikasnak való Purgatio:* hashajtó olyannak, aki agyonzabálta magát.
- Konkoly:* Zizania.
- Koppasztó Ungventum és Szőr koppasztó viz:* »Kend be vele ahol meg akarod koppasztani.«
- Kopotnyak:* Asarum.
- Köröntő Fű:* Saxifraga.
- Körös Fereg:* Cantharides.
- Körösfaj olaja:* »Igen jo olaj leszen Belpoklossag ellen elned vele, majnak avagi Lepnek Fakadekirul.«
- Koszrul való Ungventum:* Offiasis.
- »Elsőben immar az koszt a mit Offiasisnak hinak mosd meg sos vízzel s ugy kend azutan az Ungventummal.«
- Köver Porczin Fű:* Portulaca.
- Kulyimaz:* kenőcs.
- Laurus olaj:* »Göröcsfogas ellen, Ismet mikor embernek laba s keze el esőven vagion, azokat vele kenni igen jo.«
- Lednek v. Vadlencse:* Eryum.
- Len levelű Fű:* Linaria.
- Levendula:* Pseudo nardus.
- Leves apro Fakadekos embereknek való Ital:* kénkö és bor keverékéből előállított gyógyszer. »Mintegi Rüh vagi viszketeg volna rajta.«
- Levesticum:* Lybisticum.
- Lo soska:* Rumex.
- Lövő Viz Csapos sebnek való:* »S löj vele melegen mindenkor es szepen megtisztítja a sebet.«
- Macska Tövis:* Eringium. (Macska Tövis kit a szel hajtogat a mezőn.)
- Magas esesről való Ital:* Igen jo Potio affele magas helyről esett embernek a kinek megromol belől avagi lorul leesett volna.
- Majoranna:* Amaracus.

- Malyva Rosa*: Althaea.
Matra Fűve: Matricaria.
Megefa enyűje: Gumi merasi.
Megfordul (a bor): Zavaros lesz.
Meggy színű Flastrom: »Szepen el-
 keszítven csinald csapokban s elly-
 vele El vetemedett sebrül.«
Meg Vész (a lép és a máj): meg-
 rothad; (a bor): bűdös lesz.
Megviragzik (a bor): megpenészlik.
Meh Fű: Melissa.
Meny hal Majja: Jecus murenae.
Metelyes Juhoknak valo Ir: »A kigio
 harapta Fűvet törd meg, vízzel
 tölcs a torkában a Juhnak.«
Mezei avagi Lo Menta: Calamintha.
Mezei Katang koro: Cichoria cam-
 pestrís.
Mezei Vad Safrany: Cartarium sil-
 vestre.
Mille és Milli So: Sal communis.
Mogioro Hagima: Ceba ascalonica.
Molosa Szőlő Bora: Vinum ceretici.
Mondulafa enyűje: Gumi amigdala-
 rum.
Mondola olaj: Oleum amigdalarum.
Murok: Napus.
Nagy avagi Sarkas Fű: Symphitum.
Nad Gyűker: Arundo.
Nadragulya: Mandragora.
Nagi keserű lapu: Lappa major.
Nagiobik ezer jo Fű: Centaurea
 magna.
Nagiobik Fecske Fű: Chelidonia ma-
 jor.
Nagi sellő Fű: Teuerico [Teucrium?].
Nap utan jaro koro: Cichorium.
Nehez Ir: »Veres színű Flastrom
 mindenfele Turra igen jo.«
Nemes székfű: Chamomilla.
Noszpolya: Mespilus.
Nösten levendula: Pseudo nardus.
Nyers Bors Fű: Satureia recens.
Nyilallás: Pleuritis.
Nyul ajak: »Amint fel vagion ha-
 sadva Nyul ajak formara az em-
 bernek ajaka.«
Nyul arnyek: Asparagus.
- Oh Hajj*: Axungia porci.
Ökleő Flastrom: Stich Flastrom
 nevű téglaszinű kenőcs.
Ökör fark koro: Verbascum.
Ökörnyelvű: Borago.
Ökör lab siria: Medulla vituli.
Olt varrul valo Ir: »Keszicsd el sze-
 pen mintegi Iret s azzal kene-
 gesd mind untalan mig meg
 giogul.«
On Flastrom Tuross labrul: lábizza-
 dás elleni orvosság.
Orczat pirosito viz: l. kendőző.
Örmeny gyűker v. Örven gyűker:
 Erula campana.
Örveeny gyűkeres Bor: örvénygyö-
 kérrrel kevert és felforrt must. »Igen
 hasznos a gyomornak, Horutnak,
 nehezen lelegzesnek, Seresnek,
 meghaborodott reszeknek es puf-
 tattsagoknak.«
Ösztör Parej: Blitum album.
Ostormenyfa: Viburnum.
Palczka v. Palaczka: Poloska.
Palma Dio: Ossa daktylorum.
Papa Fű: Carduus Benedictus.
Papmonya: Helicacabus.
Papmonya Fűve: Poponeum.
Petreselyem Fű: Petroselinum.
Peszercze Fű: Marrubus.
Piskalocz: Antimonium crudum.
Pomagranat: Malum medicum.
Poponea mag: Helicacabus.
Poponeas Bor: Poponea mag porá-
 val főtt bor.
Por Hagima és Par Hagima: Porrum.
Psillion Fű: Psillium.
Purgalo Bor: fekete hunyorról 40
 napig kezelt bor.
Pusz pang: Bussum.
Ragado Flastrom: a seb összehu-
 zására szolgál.
Ragado fű: Aparine.
Rak örvenny: Vortex commari.
Regi Szin Seb: olyan seb, mely
 mindig felfakad.
Ronto fű: Senecio.
Rosa Pogacsa: Tracta Rosarum.

- Rosa lülep*: rózsából készített édes szirup.
- Rosmarint*: Rosmarinum.
- Sallya*: Salvia.
- Sarga Betegség*: Morbus regius.
- Sarga Flastrom avagi Ir*: »Evvél elly hogy szep sikeres legien s az leszen jo Sarga Ir mindenfele Sebre.«
- Sarga gyopár*: Chrysanthemum.
- Sarga Repa*: Pastinaca.
- Sarga Sufa*: orbánc elleni orvosság.
- Sarga Víz*: szemfájás elleni gyógyszer.
- Sarkany gyüker v. Kigio Trang*: Dra-cunculum.
- Sarkan Vere*: Sangvis draconis.
- Sarkerep v. Nagi lo here*: Melilotus.
- Sar Tök*: Colocynthis.
- Sas keselyü fü*: Aquilegium.
- Sebes Sallya*: Gallitricum.
- Seb fü*: Betonica.
- Semerrül valo Ungventum*: gomba okozta bőrbetegség orvossága. »Ez minden semeregre igen jo.«
- Semerges Var*: Offiasis.
- Semmi por*: Nihilum album.
- Seres*: Sérülés.
- Sepreleg v. Soukoly*: Amurea (való-szinüleg üledék.)
- Seresbeli Nyilallásrul valo Pogacsá*: »Vele kösd jo melegen a sereset az mint el türheti s megenyhíti a fájdalmat.«
- Seresbeli Hideglelésrul*: sebláz.
- Serke ellen valo Ungventum*: »Igen jo Ungventum leszen az Serke (tetü) ellen, mind egészen kend meg az Testit vele s ki veszti az Serket az Emberbül.«
- Soska fü*: Rumex oxalis.
- Sugorodott In*: megfeszült in.
- Sükeccségkül valo Víz*: »Aszt erezd az Füliben mindennap haromszor harom hetig.«
- Sulyom*: Tribulus.
- Szalamiak*: Sal ammoniacum.
- Szaporá fü*: Verbena.
- Szarka lab*: Consolida regalis.
- Szarvas nyelvü fü*: Scolopendrium.
- Szarvas gomba*: Fungus cervi.
- Székfü*: Caryophyllus.
- Székfü v. Mezei székfü*: Chamaeme-lum.
- A szem bugaja*: a szemgolyó.
- Szena kek*: Camedra.
- Szent Antal Tüze*: anyarozs okozta elhalásos üszkösödés (Ergotismus.)
- Szent Janos füve kenyere*: Polipo-dium.
- Szent Janos gyükere*: Polipodium.
- Szep Szőlő*: Solanum.
- Szerecsen Dio*: Nux moschata.
- Szerecsen Dio olaj*: »Gyomor fajas Has fajas es Veseknek fájdalmi ellen hasznal.«
- Sziv fogas*: Szivgörcs.
- Szölő egres*: Omphax.
- Szürke Por*: »Vizallitasra es Or-banczra jo.«
- Szürött Toboz*: Resina.
- Tajtek kő*: Pumicus.
- Taplos hus*: Rothadó hus.
- Tarbolya és Turbolya*: Trippolium.
- Tejes fü*: Tithymalus.
- Tekerő Víz*: Orvosság »Bőr alatt valo Hevsegrul es Tüzes Dagadasrul.«
- Tengeri Baraszok mag*: Gram. Arme-niacarum.
- Tengeri Hal*: Sepia.
- Tengeri szőlő*: Ribes.
- Tengeri üröm*: Absinthia marimi.
- Az Terjek*: »Melegítő és Izzadast indito orvosság Pestis ellen Dö-gös időben és ragado nyavalyak ellen igen szoktak vele elni.«
- Tetü fü v. Natha ki vono fü*: Sta-phis agria.
- Thimian fü*: Thimium.
- Timporalni*: keverni. »Ezeket tim-porallyad össze.«
- Tisztes fü Porá*: Pulvis sideris.
- Töresül valo flastrom*: »Igen jo Flastrom leszen Ujj Seben esett Töresre avagy vagasra csontot forrasztani.«
- Török bab*: Faseulum.

Török mag: Cataputia major.
Tüdő fü: Pulmonaria.
Tyuk hur: Alsine.
Tyukmony feire: Albumen.
Ükrönközes: ökredezés.
Uti fü: Plantago.
Uti Porcsin v. Uti Porcsin fü: Centinodius.
Vad kender: Canabis agrestis.
Vad Körtvely: Pirum silvestre.
Vad Mak: Papaver agrestis.
Vad Menta: Mentastrum.
Vad Szőlő v. szőlővel viragzó fü: Onanthea.
Vad uborka: Cucumer silvestris.
Vajas laboda: Atriplex.
Vad Körömrül való ragado flastrom:
 »24 oraig kell rajta tartani s annak utanna szep uj köröm nő alatta s meg giogiuul.«
Vall vetes: Azon művelet, mely egy u. n. »silyibes fa« segítségével a vállat megropogtatja.
Varadics füve: Tanacetum.
Var fü: Scabiosa.
Vas szara: Vas salakja.
Velencei szappan: Sapo venetum.
Venus köldöke: Umbilica Veneris.
Veres kaposzta: Brassica levis.

Veres Claris: Corallia rubra.
Veres nyers Czitrum: Rothadást megakasztó orvosság, különösen az agykéreg sérüléseinél használták.
Veres peccsenyes Szen: Gyuladásos szem.
Veres Rosa: Rosa rubra.
Weresrül való flastrom: »Annak való az kinek el kekül es szederjesül a Testi.«
Veres Tengeri szőlő: Passula.
Vcr Pesma: Moschus. »Azzal mosad az Arczulatodat es szep fenlőve teszi.«
Vesztegetődik: megbetegszik.
Viola lülep: Viola virágjából készített édes pálinka.
Viszketegrül való Ungventum: »Ezzel kell mosni a Leves Viszketetet s elveszti szepen.«
Vizi avagi Lo Menta: Calamintha.
Vizi Uti Füve: Plantago aquatilis.
Zanot: Cythisus.
Zöld Czitrum: »Ragd szelenczeben s eily vele ez igen szepen tartya az Sebet s hamar is gyogyittya.
Zöld Ir: Ungventum viride, mindenféle seb ellen jó.
Zöld köhény: Acacia agrestis.

BOTHÁR DÁNIEL

A -VÁ, -VÉ RAG TÖRTÉNETÉHEZ.

Szinnyei »Das ung. translativsuffix *-vé -vá*« című értekezésében¹ arra az eredményre jut, hogy ez a rag a lativusi *-e* (pl. *felé, mellé*) ragnál fejlődött. Vannak még ma is a népnyelvben ilyen alakok: *vízé, kéké; káré, vasé* stb. Az *-é* rag azután a mélyhangú szókön *-á-vá* illeszkedett; pl. *vasá, úrá*. Magánhangzós tövek szintén *-á, -é* ragot vettek föl: *semnié, feketé, sárgáé; annyiá*. Ezek azonban hiátustöltő *j* vagy *v* hanggal *sem-mijé* és *semmivé* stb. alakot vettek föl. Az utóbbi alakban a nyelvérték azután a *-vá, -vé*-t fogta föl ragnak, s a mássalhangzós végű szók végső hangja az *-á, -é* rag előtt megnyúlt, mintha hasonulás forogna fönn, miként a *-val, -vel* ragos határozókban. Vagyis, mivel a magánhangzós végű *-val, vel* ragos *fával, semmivel* alakoknak hasonulás folytán *vassal, vízzel* alakok felelnek a mássalhangzós végű szóknál, a *fává, semmivé* mintájára *vassá, vízzé* alakok támadtak.

¹ Journal de la Société Finno-Ougrienne 33. k.

A -*v* tövű névszókban (*lővá, kővé*) a *v* természetesen nem hiátustöltő elem volt, hanem eredetileg a szótőhöz tartozott (*lov-, köv-*), de később a nyelvérték ezt is így elemezte: *ló-vá, kő-vé*, amikor t. i. a szótő magánhangzója a ragtalan és a hosszú hangzós többől alakult határozók analogiájára megnyúlt (*ló, lóra, lóval, lónak*; *kő, kőre, kövel, kőnek* stb.)

Melich János azonban »Jegyzetek a Müncheneri és a Bécsi-kódexhez. I. A -*vá, -vé* ragról« című tanulmányában (NyK. 40: 234.) két fontos dolgot állapít meg. Először is azt, hogy a *v*, különösen a régi nyelvben, ritkán hiátustöltő hang, hanem sokkal gyakoribb a *f* hangnak ilyen szerepe. Ellenben a régi nyelvben sokkal több volt a -*v* tövű szó, mint manapság. Ilyenek voltak az -*ó, -ő* végű igenevek, az -*ú, ú-, -ó, -ő* képzős melléknevek, s még sok hasonló végű eredeti és jövevényszó. Ha ezek a szavak alanyesetben fordultak elő, akkor a szó utolsó tagja *u-s* kettőshangzó volt, de magánhangzún kezdődő ragok előtt megmaradt az eredeti *v*, mert szótagkezdő helyzetbe került. Pl. *biroua* 'biróvá', *halloua* 'hallóvá', *sidoua* 'zsidóvá'.

Mikor azonban az alanyeset már a mai magánhangzós szóvéget mutatja, a ragos alak pedig a régi -*v*-s tövet, a tőhöz tartozó -*v*-t a raghoz tartozónak fogják föl. Ezek analogiája folytán keletkeztek a -*vá, -vé* ragos határozók és pedig elsősorban az -*a, -e* végű töveknél, mivel a mai -*ó, -u*-ra -*ő, ü*-re végződő szavak egy része eredetileg -*av, -ev* végű volt; az -*i* végű szók csak később fordulnak elő -*vá, -vé* raggal, amikor már annyi szó -*vá, -vé* ragos alakja szolgál analogiával.

Melichnek második fontos megállapítása az, hogy a Bécsi és Müncheneri kódexben mássalhangzós végű névszókban a mássalhangzó mindig megnyúlik; pl. *eg'ebbe* 'egyébbé', *istenecke* 'istenekké', *ynneppe* 'ünneppé' stb. Ez a jelenség pedig azt bizonyítja, hogy a -*val, -vel* rag hatása így lehetetlen, mivel ebben az időben a magánhangzós tövek ragjával még nem érezték az egész -*vá, -vé*-t.

Ezt már Szeremley-Császár Lóránd is észrevette (MNy. III. 79.), és pedig oly esetekben, mikor a névszó mássalhangzója megnyúlik, a rag magánhangzója ellenben mégsem illeszkedett; pl. *gúzzsé, kárré, arannyé* stb. A ő véleménye szerint ezekben a végső mássalhangzó megnyúlását magashangú párjaik befolyása okozta. Színnyei szerint így történt az analogia: *fával: kárral* ~ *fává: kárré*, Szeremlei szerint pedig így: *vízé: vízzé* ~ *gúzzsé: gúzzsé*.

Melich második megállapítása után azonban ez sem állhat meg. A mássalhangzós végű szók mássalhangzóinak megnyúlása minden valószínűség szerint még a nyelvtörténet előtti korra megy vissza.

Ezt a meggyőződésemet abból merítem, hogy legrégebb nyelvemlékeinken kívül legközelebbi rokon nyelveinkben is megtaláljuk ezt a jelenséget.

Az északi osztjákban különösen gyakori dolog a mássalhangzó megnyúlása: pl. *talli* 'tállé' (Pápay NyK. 36: 393.) *moŷ pāŷalli* 'dombháttá' 37: 72. *palli* 'magassá' 184. *angalli* 'tuskóvá' 263. *nállli* 'nyíllá' 38: 318. *lallli* 'ellenségé' 36: 376. *ŷarri* 'véressé' (tkp. 'vérré')¹ 36: 354, *kiŷarri*

¹ Ebben az érdekes kifejezésben: *ŷállšamat ŷarri ŷššat* 'a nagyobb forgácsok véressé lettek' 36: 354. *ŷát ŷaral ŷarri ŷšš* 'a szoba padlója

'deressé' 393. *tal-moq urri* 'kopár dombháttá' 37 : 72. *sàt-kèmmi iis* 'százra (tkp. száz mennyiségre) szaporodott' 36 : 383. *iəmmà* 'jobbá' 393. *pàmmi* 'fűvé' 37 : 261. *χànni* 'királlyá' 79. *χìšši* 'hamuvá' 36 : 365. *lòn't* *χòràssì* 'lúdformává' 390. *iassi* 'kézzé' 396. *no;əmididi loyàtti iis* 'lótó-futó nagyságúvá lett.' 36 : 354. *χàtti* 'hazzá' 388. *lòn'tti* (mássalhangzó csoport után!) 'lúddá' 396. *kimatti* 'másodszor' 38 : 131. *χolmatti* 'harmadszorra' u. o. *soppi* 'darabbá' 36 : 392.

Rövid mássalhangzóval csak a következő példákat találtam: *χari* 'térre' 37 : 55. *là'rì* 'tóvá' 38 : 326. *χolìəη tol-kèmi iis* 'harminc esztendő lett' 37 : 165. *kèmə* 36 : 384. (hosszan, l. fönt) *toχləηi* 'tollássá' 393. *χanzàηi* 'ékessé' 37 : 72. *talàηi* 'egésszé' 78. *niηi* 'nővé' 258.

Magánhangzó után hiátustöltő *ə* áll: pl. *tuwə̀ə* 'tavasszá' 36 : 379. *tə̀lɛ̀i latsa* 'tele van szállva' 390. *si χorβə̀i* 'olyan formává' 397. *nə̀wə̀i* 'fehérré' 37 : 65. *tolβiə̀i* 'ólommá' 68. *keɟ mə̀hə̀i* 'kőszikla görbületévé' 72. *puɟiə̀i* 'feketévé' 76. *noyə̀i* 'hússá' 78. *kòzə̀i* 'gazdává' 38 : 327.

Diftongus végű szók rendszeren tövátváltozás nélkül veszik föl a ragot: pl. *nə̀ηχolì* 'emberré' 36 : 355. *χolì* id. 37 : 181. *χulì* id. 55. *iə̀i* 'bátyává' 36 : 389. *lə̀i* 'lóvá' 273.² — De meg is nyúlhat a diftongus második eleme pl. *ə̀iə̀i* 'kicsinnyé' 36 : 353. 390. *χulìi* 'emberré' 37 : 79.

A vogult illetőleg már Munkácsi följegyezte »A vog. nyelvjárások« című munkájában, hogy a közép- és alsó-lozvai nyelvjárásban a lativus ragja előtt megnyúlik a tövégi egyszerű mássalhangzó. Pl. KL. *lullà* 'rosszá', *kə̀ppə̀* 'halommá' (106.) AL. *tə̀llə̀* 'öllé' (157).³

Van azonban az északi nyelvjárásban is erre néhány példa. Ime: *χummiə̀* 'férjül' Munkácsi Vog. Népk. Gyűjt. I. 63. II. 116. IV. 173. (de: *χumɟ* is IV. 63.), *kə̀ssə̀* 'hiába' III. 504. (és *kə̀sə̀*; II. 116. < *kə̀s* 'kedv') *kittə̀* 'ketté' (*kít* I. 162. II. 156. 256.) *mossə̀* 'kórrá' (*mos*) I. 164. *tujjə̀* 'nyárrá' (*tuj*) I. 151. *illtə̀* 'hirtelen, rögtön' Vog. Nyjár. 26. *jilttə̀* id. II. 71. (*ill* 'gyors'), *və̀ssə̀* 'többé' I. 24. II. 45. (de: *və̀sə̀* IV. 55.)⁴

Ugyanez történik a translativusi raggal eredetileg egyenlő alakú kettős szám jelével is a közép- és alsó-lozvai nyelvjárásban, pl. KL. *šə̀p* 'ágas karó': *šə̀ppi*, *k'um* 'férfi': *k'ummi*, *šir* 'rud': *širri* Vog. Nyjár. 105. AL. *k'um* 'férfi': *k'ummi* 156.

Hogy miképp kell most már magyaráznunk ezt a hangtani jelenséget,

véressé lett.' 37 : 64. — A magyarban is: 'az arca csupa vér': *uə̀s'l sorlì azət uə̀r* 36 : 376. (Vö. a vogulban: AL. *kə̀r tə̀t-kət òrə̀ sòni* 'a vas a tűzben vörössé izzik.' Munkácsi: Vog. Nyelvjár. 157. A vogulban a 'vér' szó más esetekben is előfordul 'vörös' jelentéssel: pl. É. *vijjə̀ pujpə̀* 'vörös farú' Munkácsi: Vog. Népk. Gyűjt. I : 117. P. *wuɟə̀ pujp* id. III : 523 KL. *šur vartək* 'vörös szőnyeg.' IV : 107.)

¹ A déli-osztjakban Patkanov szövegei csakis ilyen alakokat mutatnak: *nə̀rə̀* 'nővé', *jima* 'jóvá', *jə̀ndə̀pə̀* 'túvé', *urda* 'hössé'. Patkanov-Fuchs: Laut- u. Formenlehre der süd-ostjakischen Dialekte. KSz. 7 : 133.

² Az előbbieknél analógiájára azonban ilyenek is keletkeztek: *nə̀ηχolìi* 'emberré' 36 : 396. *raɟiə̀* 'darabbá' 37 : 78.

³ De röviden is: KL. *pə̀sə̀ηə̀* 'tisztává', *jə̀niətə̀* 'nagyságúvá', *k'um-poqlə̀* 'félférfivé' (106). AL. *òrə̀* 'vörössé' (157.).

⁴ Vö. még: *luššə̀* 'siralommá' Vog. Nyj. 9., de ennek nemcsak *luš* hanem *lúš* tövé is van.

amelynek eredete az ugor korba nyúlik vissza, azt nehéz megmondani. Lehetséges, hogy ez is maradványa annak az ősi finnugor fokváltakozásnak, amelyet a magyarra nézve Wichmann mutatott ki. (»Zum Stufenwechsel im Ungarischen« Finnisch-ugrische Forschungen VI. 31—53. Ismeretése Nyr. 38 : 443.—450.)

A dolgot úgy kell fölfognunk, hogy az erős fokot a ragos alakok tartották fönn. A *vas-é, vas-á, víz-é* féle translativusok később keletkezettek a *semmi-é, sárgá-é, annyi-á* alakok mintájára.

Ha ez csakugyan bebizonyítható, akkor könnyű magyarázni a magánhangzós tövek *-vá, -vé* ragját. Mindenesetre közreműködtek a *-v* tövű névszók, de nem lehet figyelmen kívül hagyni a *-val, -vel* rag hatását sem.¹ Az analógiát azonban most így kell feltennünk: *vassal, vízzel: fával, semmivel* ~ *vassá, vízzé: fává, semmivé*.

BEKE ÖDÖN.

A LEGRÉGIBB BIBLIA IH-JÁRÓL.

Erről azt tanítottam, hogy a Bécsi és MünchK írói »a szóvégi *j* hangot az *i*-től való megkülönböztetés kedvéért« írták így, két betűvel, holott különben minden mássalhangzót egy-egy betűvel írtak. Melich J. most (NyK. 40 : 233—245.) azt fejtegeti, hogy »azok az írók, akik minden hangra egyszerű jegyben állapodnak meg, bizonyára találhattak volna egyszerű jegyet a szóvégi *j* jelölésére is, s nem kellett volna az *ih* kettős jegyhez folyamodniok«, írják is néha egyszerű *y* betűvel: *hay, olay, vy, zedery, vary, ióy, irgalmazy* stb. Végül erre az eredményre jut: »Bizonyos, hogy az *-ih, -yh,* jelölésnek hangzásbeli értéke van. A hangérték pedig aligha lehet más, mint vagy a [zöngétlen] *z'* hang, vagy pedig olyan *j*, melynek az eleje zöngés, vége pedig zöngétlen.«

Ezzel szemben nekem ez a meggyőződéseim: Lehetséges, hogy a 15. században a szóvégi *j* nem volt tiszta zöngés hang, de hogy ezt a régi biblia *ih*-jából következtessük ki, azt lehetetlennek tartom. Erre nézve Melichnek legerősebb bizonyítéka a következő: »Feltűnő, hogy ők ilyen *ih*-t csak olyan mássalhangzó után írnak, melynek a magyarban nincsen palatizált párja« (van pl. *zederih, hozih, veztegh, óladókih,* de nincs *ymagih, meih* stb.). Ennek a fölfödözésnek nyilván nagyon megörült s az egész mondatot így ritkítva nyomatta. Pedig ez semmit se bizonyít. Az *l, n, d* után azért nem ír a biblia *ih*-t, mert ezek után egyáltalán nem jelöl *j* hangot, hiszen mindent a kiejtés szerint ír s így az ilyen hangoknak megfelelő palatális párját jelöli: *l, n, g* (= *gy; tj* pedig egyáltalán nincs szó végén). Pl. *ymag* BécsiK 29, *kel fel* MünchK 17 stb. nem is lehet *ymadih* v. *ymagih* v. *kelih*, mert a hangzásuk nem *imádj* v. *kelj*, hanem *imágy* és *kelly*. — Aztán meg, mi közük egymáshoz azoknak a hangoknak, amelyeknek »a magyarban nincsen palatizált párjuk«? Mi köze lehet

¹ Vö. Sarlós Boldogasszony naptján ne süss, mert küvel válik a kenyered. Sopron m. Jóval hagyás e. h. 'jóváhagyás'. Gubernáth Inst. II : 385. Maga magát biroval tette. 1693. (TMNy. I. 672.) Arannyal vá, kánforral vá, sémivé lött. (MNyh. 126).

pl. a *k* vagy a *p* hangnak az *r* v. az *m* hanghoz? Hisz M. maga úgy fejezi ki, hogy »a magyarban« nincs olyan párjuk, más nyelvekben, tehát igazi, általános fonétikai szempontból, jóformán minden mássalhangzónak lehet palatális párja, pl. a *p*, *k*, *m*, *r* hangoknak a lengyelben, oroszban, mordvinban stb. Tehát az, hogy valamely mássalhangzónak nincsen palatális párja, semmiféle szomszéd hangnak változatait nem magyarázhatja meg.

Ha már most eszik M. hipotézisének fonétikai alapja, akkor csak az az egy körülmény támogatná, hogy a régi bibliafordítók, kik minden más hangot egyszerű betűvel jelöltek, találhattak volna a *j* hangnak is egyszerű jelét, miért írták volna *ih*-val? Sokszor csakugyan az egyszerű *y* betűvel jelölték ezt a hangot: *yay*, *hay*, *ióy*, *dičery* stb. De ők, úgy látszik, ezt a betűt nem nagyon kedvelték; sok más nyelvellekkel ellentétben az *i* hangot majdnem mindig *i* betűvel írták: *ki*, *mi*, *neki*, *zolgai*, *alkotni* stb. s aránylag ritkán olvasunk náluk ilyeneket: *kónveyt* BécsiK 61, *zolgay* 155. Így eshetett, hogy számos más esetben csakugyan, egy kis következtetéssel, a *ih* jelöléshez folyamodtak. Hogy miért ehhez, azt már jeleztem azzal, hogy éppen »az *i*-től való megkülönböztetés kedvéért« tették. S ennek igen fontos oka volt. Névszók közül úgylátszik csak az egy *szederj* van így írva két helyen a MünchK-ben: *zederih*, de a BécsiK-ben három helyen *zedery*, és mindig *hay*, *olay*, *tolvay*, *vy* stb. Ellenben az igealakokban igen közönséges az *ih*, *yh* jelölés (noha itt is előfordul, pl. egy és ugyanazon mondatban is, *irgalmazih* és *irgalmazy* Baruch 3: 2). Ezek a gondos kódexírók éppen az igealakokban érezték a megkülönböztetésnek szükségét. Azt írták pl. *kerih* (Márk 6: 22) = kérj, ellenben *keri* (Márk 7: 26) = kéri. S ilyen kétértelműsége és megkülönböztetésre sokszor volt alkalom, pl. *gőzödelmezih* MünchK, vö. győződelmezi, *nezyh* BécsiK, vö. nézi, *őrizhy* BécsiK, vö. őrizi stb. Az ilyen félreértések elkerülése végett aztán hozzászoktak, hogy mindig megkülönböztessék a *j* hang írását az *i*-étől, még olyankor is, mikor nem kellett kétértelműségtől tartani, így pl. *erezih* (Márk 5: 12) 'ereszj'¹, *irgalmazyh*, *iarih*, *irih* stb.

Azonban még azt kérdezheti valaki, miért éppen a *h* betűt használták e megkülönböztetésre, holott lehetett más ilyen önkényes eszközt, talán egyszerűbbet alkalmazni (mint pl. a Krisztina legenda írója, ki a *gy*, *ty*-féle hangokat rendszeren följebb írt kicsiny *i*-vel jelöli, hogy *i*-nek ne olvassák, *hogi*, *attia*, *menney*, *teueliges*). Hogy az *ih*-t választották, annak igen egyszerű oka volt. Evvel a betűcsoporttal nagyon szorosan asszociálódott a *j* hang képzele, mert Jézus nevét kódexeink korában többnyire így írták: *ihesus*, illetőleg rövidítve *ihus* (a görög ΙΗΣΟΥΣ utánzása). A legrégebbi biblia Jeruzsálem nevét is így írja: *ihrlm azaz iherusalem*. A latinban megfordítva *hi*-vel: *Hierosolyma*, de ezt is úgy olvasták: Jerosolyma, *Hieronimus*: Jeronymus, Jeromos, *hyacinthus*: jacintus, jácint, *Hiób*: Jób.

De maga a pusztá *h* betű is előkerül itt-ott a *j* hang jeleként: *hwkzel*, olv. jukszél BpGl. (l. Nyr. 39: 466), *hambor* = jámbor, ÉrdyK többször (NySz), sőt a GuaryK-ben 127: »ehhambor doctor« = ej-jámbor vagyis e jámbor doktor. — A *h*-hoz minálunk még azért is hozzáfűződhetett a 14—

¹ Pontatlanul idézi M. kétszer is: *erezi el* Máté 8: 21; ott nem szövégi *i*-t kell látnunk, mert egy szóba van írva: *ereziel* vö. *eregel* Ján. 7: 3, *mèèl*, azaz menj-el Ruth 1: 15 stb.

15. században a *j* hangérték, mert akkor lett a *rohtonc* ezzé: *rajtunk*, a *tonohtuan*: *tanojtvány*, *Mahtin*: *Majtény* stb., továbbá azért, mert a gyakran előforduló *-ít* képzőnek már akkor is váltakozhatott ez a kétféle írásmódja: *-eht* ~ *-eit*. S végre meg lehet említeni azt az itt-ott fölbukkanó írásmódot, mely szerint az *ny*, *ly* hangot *nh*, *lh* betűcsoporttal jelölik: *munhi* 'mennyei' HB, *azzonh* 'asszony' MargL 35, *tanolhad* 'tanóljad' GuaryK 64 (a portugálban is: *nh*, *lh*).

Még csak azt jegyzem meg, hogy a *j*-nek *yh* és *ih*-val való jelölését találjuk a VitkK-ben is, mely különben is a régi biblia írásmódját követi: *vyh* 'új' VitkK 1, *eyh* 'éj' 41 vég., *ioyh*, 'jőj' 75 vég., *ióhyel* 102, *ayhtatosagra* 4,13, *aihtatos* 37,82,92, *aihtatlan* 33 stb. (Vö. még *yh'ed* JordK 513.)

SIMONYI ZSIGMOND.

ISMERTETÉSEK.

*Helyesírásunk a XVII. században.*¹

Ha össze akarjuk foglalni a XVII. század nyelvtaníróinak elveit, a következő képet kapjuk:

Szenci Molnár Albert a legszigorúbb fonetikai írás híve. Nyelvtanában kijelenti, hogy amilyen az írás, olyan legyen a kiejtés is (»Qualis est scriptura, talis est pronuntiatio« C. G. 121.)², később meg azt mondja, hogy ahány jelzés, annyi jelentés (»Quot significationes, tot voces« C. G. 129.), vagyis ez azt jelenti, hogy az írás olyan legyen, mint a kiejtés, írásunkat egyedül a fonetikai elvre kell fektetnünk.

A mai helyesírásnak első szóvivője szemben Szenci Molnárral *Geleji Katona István*. Ő elveti azt az elvet, hogy úgy írjunk, amint a szót kiejtjük, hanem utal bennünket a szó tövére, ragokra, képzőkre. »Mert inkább mindenek a'nak irattatásában tsak a' pronuntiatíot, a' ki-mondatásnak sonussát, a'mint a' szók a'ban esnek, követik, s' azoknak pedig gyűkereiket, eredetiket és természetiket tsak nem-is vizsgálják, s' meg a'nyi modon ír.« (C. G. 294.) Ugyanerről ír az Öreg Graduál előszavában is: »Az írásban ez az nagy otrombaság, hogy semmit az szónak eredetire nagy sokak neni néznek, hanem tsak az mint az szó a' kimondattatásban esik, úgy írják ki... Tudom pedig, hogy némelyi szóknak irattatásokban az én Magyar Orthographiamban sem fog első tekintettel mindeneknek tetszeni, de ha magokban szálván az szóknak eredéseket fel kezdik nyomozni, helyben fogják hagyni.« A helyesírás minden fontosabb részéről ír és kifejti elveit: különböző betűknek mondja az *i*, *j*, *y*-t és *u*, *v*-t és ezért nem szabad őket összetéveszteni; majd sürgeti a középfokban a kettős *bb*-t, a múlt időben a *tt*-t, a *g* mellett a *h*-t feleslegesnek mondja, a sok *cz*, *cs* helyett írjunk *tz*, *ts*-t, a *-val* ragot ki kell írni, ép úgy a *-ja* *-je* ragot is, az összetett szavakat pedig kötőjellel válasszuk el egymástól. Főemeli

¹Irta Marcsek Tibor. Budapest, Hornyánszky ny. 1910. — Ismertetésül közöljük a 61 lapra terjedő értekezésnek a befejező részét a szerzőtől eredő csekély változtatással. — *A szerk.*

²*Toldy*: Corpus Grammaticorum Linguae Hung. Veterum. 1866.

szavát a régi magyar betűk mellett is (a hún-szkita írás): »Nem volna talán jobb mint az minnen saját régi ős betűinkkel élnénk, . . . melly bötűk még nálunk elég vagynak, de féltő, hogy el ne temetődjenek lassan lassan, melly bizony kár s-szégyen léssen minékünk, ha az mi eleinknek bötűik az mi gondviseletlenségünk miatt vesznek el« (Öreg Graduál.)

Komáromi Csipkés György nagyjában Geleji híve, de csak elvben. Azt írja az ő koráról, hogy oly nagy a tudatlanság a helyesírásban, hogy még a tudósok közt is alig találni olyat, aki helyesen írna. (»Tanta est in Hungarica orthographia seu recte scribendo ignorantia, ut vix aliquot etiam inter doctos invenias, qui recte scribant«. C. G. 339.) De azért ő maga is azok közé tartozik, kik nem írnak helyesen, mert hiányzik nála mindenekfölött a következetesség. Azonban jelentősége neki is van: ő sürgeti az ő, ű-nek pontokkal való jelölését, középfokban kettős bb-t követel és a cs-nek jogosultságát hirdeti minden más jelzéssel szemben; a g mellett a h-t feleslegesnek találja; ő használja először a zs betűt. Némileg elemezve akar ő is írni.

Pereszlényi Pál egészen századának fia, a fonetikai írás követője. Bár nagy változatosságot talál az egyes íróknál, mégsem igyekszik azt elsimítani, ő helyesnek tartja ezt is, azt is, nincs határozott nézete semmiről. A -ja, -je ragnál egész sorát mondja el az eseteknek, hogy mire változik át a j. *Kövesdi Pál* szintén a fonetikai írás híve és nála ugyancsak észre lehet venni a bizonytalanságokat és ingadozásokat a helyesírásban, amint Pereszlényinél is.

Misztótfalusi Kiss Miklós, Gelejinek méltó utódja, nem oly túlzó, mint Geleji, hanem helyet enged a jó hangzásnak is (pl. babbal). Ő maga különben panaszodik, hogy Pázmányt, Szenci Molnárt, Gelejit kevesen olvassák és egészen el is felejtik és ezért »füstbe megy e derék írók jó igyekezete.« De ő maga ugyanúgy járt, mint elődei, őt még egyenesen támadták is, így Szathmár-Némethi Sámuel, kolozsvári tanár is és azt mondta róla, hogy »az ő ortografiája csak olyan, hogy írják, de nem olvassák« (Dézsi: Magyar író és könyvnyomtató 123). De bármennyire ócsárolják is kortársai, kétségtelen hatással volt rájuk, de különösen az utókorra. Ő tisztázni igyekszik a j írásának kérdését az igéknél és a birtokos személyragokban, megkörvonalozza a kettős és egyszerű s használatát stb.

Tsétsi János munkája ugyan már a XVIII. században jelent meg, de eleivel, stílusával, modorával még egészen a XVII. századba tartozik. Minden tekintetben Geleji és Tótfalusi tanítványa és híve, ismeri nyelvtanaikat és átvesz a maga munkájába is sokat. Ő is ugyanazt mondja, amit két elődje, hogy a származékszavak töveik betűit megtartják, mert az írásnak nem kell egészen alkalmazkodnia a kiejtéshez. (»Derivata suorum Primitivorum Literas retinere debent. Hinc Pronuntiatiōni non est accommodanda scriptio.« C. G. 673).

A dolognak természetes folyamata az volna, hogy az írók követnék a nyelvtanosokat a helyesírásban. Ebben a korban azonban nehéz ezt keresztülvinni, hiszen a legtöbb író nem is következetes helyesírásában, s ennek oka abban rejlik, hogy a helyesírás iránti érzék még nincs meg az emberekben; akikben azonban megvan, ezek a korhoz viszonyítva eléggé következetesek, mint pl. Pázmány. Bár meg kell vallani, hogy sokszor nem

az illető író az oka annak, hogy oly nagy következetlenséget találunk nyomtatványaikban. A nyomdászoknak, akik abban az időben tudósok voltak, mint Tótfalusi is, megvolt gyakran a maguk helyesírása és sokszor eszerint szedték a műveket. Geleji Katona is panaszkodik az Öreg Graduál előszavában, hogy a nyomdászok saját helyesírásukkal szedik munkáját és sok hibát nem is akarnak kijavítani. Pázmány is említi a Tíz Bizonyosság előszavában, hogy a nyomatató *o* helyett *eo*, *ü* helyett *ü* vagy *eu*, *k* helyett *c* betűt stb. szedett. Mindamellett mégis az íróé a felelősség és mi bátran neki tulajdoníthatjuk a művében talált írásmódot.

A legkövetkezetesebb író irásában mindenesetre *Pázmány Péter*. Ha 1603-ban mutatja, félyünk alakokat is használ, ha az *i* helyett *y*-t vagy *j*-t ír is, ha a szó közepén *v* helyett *u*-t is használ, de következetes önnönmagához, ha a hosszú *ö*, *ü*-t nem jelöli még meg, ha a szó végén kettős *bb*, *tt* helyett egyszerűt használ, akkor az egész művén végig így ír. És mily hatalmas fejlődésen megy keresztül, pedig akkor még nem írja meg Geleji a maga elveit, még nem harcol Tótfalusi és Tsétsi a tisztán fonetikai írás ellen. Pázmánynak egész írói munkássága alatt megvan a maga helyesírása és ez élete végén nagyjában ugyanaz, mint amit ma is használunk. 1636-ban használja ezen ortográfiát, holott egyesek még a század végén is kétségben vannak az íránt, vajjon egy bizonyos szó hogyan írandó. Ha helyesírását jellemezni akarjuk, legtalálóbbr kifejezés az, ha őt a század legkövetkezetesebb írójának mondjuk. Mert ki lehet mondani, hogy nincsen senki e században Pázmányt, Gelejit és Tótfalusit kivéve, aki következetességgel írna, nyelvtaníró és író-költő egyaránt. Pázmány különben általában a fonetikai írás híve, mint századának minden írója.

Kiejtés szerint ír *Magyari* is, ki ha az időpontot tekintjük, melyben műve megjelent, aránylag még jobban ír, mint Pázmány első művében. Magyari különben az első, aki megkülönbözteti a hosszú *í*, *ő* és *ü*-t.

A katolikus írók: *Káldi*, *Veresmarti*, *Balásfi* mesterük, Pázmány után igazodnak, de nem követik mindenben le nem írott elveit.

Zrinyi Adriai Tengernek Syrenája határozottan a legkövetkezetlenebb írást mutatja. De hiszen lehet-e azon csodálkozunk? Ha eltekintünk attól, hogy a könyvet Bécsben nyomtatták, szedője nem is tudott magyarul, a korrektor nem is *Zrinyi* maga volt, hanem valószínűleg egy magyarral nem igen foglalkozó nyomtató, mondom, ha el is tekintünk ezektől és *Zrinyi* maga használta eme következetlenségeket, még úgy is megokolható ez. Mert e században nem tehetjük még fel, hogy a hadvezér-főúr, ki az irodalomnak lelkes barátja és híve, sőt maga is költő s kinek ideje meg van szabva, hiszen eposzának is csak egy telet szentelhetett, hogy ez még a helyesírás apró-cseprő kérdéseivel is bajlódjék.

Bár *Zrinyi* után határozott változást és haladást tapasztalunk, a helyesírás mégis csak lassan fejlődik az íróknál, mert ezek a nyelvtanírókat figyelembe sem veszik, nincs egységesítés sehol.

Mindamellett a század nagy lépéssel haladt előre. Hiszen a XVI. században helyesírásról jóformán szólni sem lehet, egyedül Dévainak az Orthographiája az, amely valamit mond e téren. Az első, aki egyáltalán alapvetet ad a helyesírásnak, az a XVII. század embere: Szenci Molnár Albert 1610-ben. Ő az első, aki csoportosítani és megalkotni igyekszik az

egy írásmódokat. Szenci elvén azonban nem épülhetett volna fel a mai helyesírás, más alpra kellett állítani. És ezt is a XVII. században teszi meg Geleji Katona István 1645-ben. Tehát a mai helyesírás alapját is ebben a században vetik meg.

Ha a századot jól megfigyeljük, önkénytelenül két részre kell osztanunk. Az első fele, mely Zrínyivel ér véget, még a XVI. század betűit és írásmódjait használja, és második fele, amikor már ezek a sallangok, mert hiszen nem más ez már a századnak első felében sem, egészen elmaradtak. E beosztás természetesen nem lehet egészen pontos, mert hiszen Pázmány utolsó művei és Geleji elvei kétségtelenül a második korszakba sorolandók.

Ha a század részletes eredményeit keressük, a következőkben csoportosíthatjuk:

A névelőnek jelzése mindenféle ékezettel (*à, â*) csak a századnak első korszakában fordul elő.

Az *i* helyett csak az első korszakban használnak *y*-t és *j*-t, ugyanígy *u* helyett *v*-t és megfordítva.

E században szorúl ki a használatból az *ó, ű* és többi társa és megszilárdul az *ö, ü* jelzés.

Megkezdődik a hosszú magánhangzók rendszeres használata, a hosszú *í, ő, ű*-t e században használja először Magyari.

A középfok kettős *bb*-jét a második korszak kezdi rendszeresen használni, az első korszakban a kettős hangokra általánosságban használatban lévő szabály érvényesül, melynek hódol minden író és melyet röviden következőképen foglalhatunk össze: »Szó végén a kettős mássalhangzó az akusztikai benyomásnak megfelelően egyszerű mássalhangzóval irandó, míg szó közepén marad a kettős jel.« Pl. Pázmánynál: *iob, jobban*; Apácai Csere: *töb, többi*. Ugyanez áll a kettős *dd* és *tt*-re is. Érdekes, hogy Veresmarti Mihály pozsonyi nyomdája a szóvégi kettős *bb* és *dd* helyett egészen új külön betűt, felső részén áthúzott *b d* betűt, alkalmazott.

A mult idő és melléknévi igenév kettős *tt*-je a második korszakban tisztázódik végérvényesen.

A *g* mellett a *h* már az első korszakban elmarad, ugyanígy a *c* is (*k* helyett) teljesen kiszorúl már az első korszakban.

A *cs* és *cz* is megszilárdul és elnyomja a többi alakokat.

A *cs* és *ts* közti különbséget a század még nem tudta megérezni, úgyszintén a *j* kiírásában a ragoknál sem tud végleg dönteni, ezeket a következő századnak hagyja megfejtendő problémául.

A *zs* jelölésére e században már keresnek megfelelő jegyet és a ma használatos *zs*-t először Komáromi Csipkés használja.

A *gy, ly, ny, ty* használata is korlátok között mozog és határai megvannak szabva.

Ennyi érdeme van a XVII. századnak, bár a lényegét illetőleg nem döntött, fonetikai írás marad, melybe belevegyül némi etimologizálás. Igaz ugyan, hogy az etimologizálás minden évtizeddel erősebb és erősebb lesz s így megmutatja az utat, amelyen a következő század megalkotja a ma helyesírást.

MARCSEK TIBOR.

Kelemen Béla: Jó Magyarság.

Tanácsadó a magyar helyesírás, nyelvtan és fogalmazás nehézségeiben.
Második kiad. Budapest, 1910. Athenaeum.

Kelemen Béla Jó Magyarság c. munkája nem régiben második, át-
dolgozott és stilisztikai tudnivalókkal bővített kiadásban jelent meg. Azt
hisszük, hogy ebben az alakjában inkább megfelel céljának, s a magyar
nyelv és helyesírás csinja-binja iránt érdeklődő közönségnek s kiváltképen
a tanulóifjúságnak nagy hasznára válik. Főlöszleges agyba-főbe dicséernünk
ezt a könyvet, hiszen elterjedtsége minden magasztalásnál ékebben szól
kiválóságáról. Bizonyára az érdemes szerző is jobb néven veszi, ha ahelyett
a mű néhány apróbb hibájára mutatunk rá; mert ez elsősorban azt bizo-
nyítja, hogy könyvét figyelemmel olvastuk, másodsorban meg arról tesz
tanuságot, hogy munkája tökéletesbülését óhajtjuk. Megjegyzéseink célja
tehát nem okvetetlenkedő aprólékoskodás, hanem a jó ügy szolgálata.

Nagyon helyes változtatás, hogy az elméleti fejtegetések megelőzik
a szótári részt. Annak azonban már kevésbé örülnék, hogy a szójegyzék
aránytalanul kisebb terjedelmű, mint az első kiadásban. Ennek egyik okát
az előszóban megmondja a szerző: számos cikket u. i. az elméleti részbe
olvasztott. Másik oka pedig nyilvánvalóan az, hogy kellett a hely a stilisz-
tikai útmutatások számára. Így aztán számos tanúlságos cikkecske kimaradt,
egyik-másik jóval rövidebb formát kapott, s van olyan is, mely megkurtult
csaknem az érthetlenségig.¹ Ide iktatok egy ekképen összevont cikket:
'*méltóztassék*'; ez nem személytelen ige, mint a *tessék* s míg ez nem
helyeselhető, ellenben a '*méltóztassanak (az urak) leülni*' teljesen kifogás-
talan s jobb, mint a *méltóztassék (az uraknak) leülni*.« 164. l. Ugyan ki
érti meg belőle, hogy szerzőnk a '*méltóztassanak*' javalása mellett a
'*tessenek*' használatát akarja kárhóztatni? (Vö. első kiad. 105. l.) Ebből
a szövegezésből az tűnik ki, mintha a '*tessék*' használatát rosszalaná. —
A 75. lapon az *alsó, felső, külső, belső* szók felsőfokára nézve a szerző a
szótárra utal. Innen azonban — mint annyi más — kimaradt a *külső* szó,
valószínűleg szintén a helymegtakarítás miatt.

De hadd következzenek megjegyzéseink a lapok rende szerint!

A *mindjárt*-ról azt tanítja Simonyi, hogy elemei elhomályosultak,
azért lehet a közönséges kiejtés szerint írni: *mingyárt*. (Az új isk. helyes-
írás szöve. és magy. 39. és 23. l.) A hivatalos helyesírás szójegyzékében
ezt olvashatjuk: *mindjárt* v. *mingyárt*. Így ajánlja Kelemen is munkájának
első kiadásában. A másodikban már a hagyományos írásmódot követi (l.
30. lap és a szójegyzékben), noha e szó fonétikus írása mindinkább terjed.

Nem szerencsés meghatározás a következő: »Ha az anyagnévvel
összetett főnév nem vált állandó kapcsolattá s kivált ha hosszabb, nem
kell egybeírni.« 3 l. l. Lucus a non lucendo! Összetett főnév, de azért
még sincs összetéve!

Kérdőjel fölőszleges a függő kérdés után, — ezt olvassuk a 39. la-

¹ Néhol még épen nem takarékoskodik a helyvel, és bőven folyik
a nyelvészkedés. Így pl. Simonyi elmés magyarázata az *isten-adta* gyermek,
szüette fa stb. alakokról bátran elmaradhatott volna, mert inkább csak a
nyelvészt érdekli, nem a laikus közönséget.

pon. Igaz! De az ú. n. függő választó kérdések után a szerző maga is kérdőjelet tesz (vö. 93. l.) Nem volna helyén való erről is megemlékezni az írásjelek használatáról szóló fejezetben?

A 47. l-on birtokképző az *-é*, a 71-en birtokrag.

Az *-ü, -ű*, képzőt (s általában a képzőt) nem összetesszük a főnévvel (48. l.), hanem hozzátesszük a főnévhez.

Igy aligha beszél a nép: Alig bátorzkodtalak megszólítani. Sietlek tudósítani. Megrongált hajóját kiigazítani szándékozta. 59. l. Ezek nem népnyelvi példák!

A magyartalan az igéket nem a főnévi igenévi alakjukban idézzük. Magyartalan tehát az ilyen fogalmazás: »Helytelen továbbá a főnévi igenév használata a *látni, látszani* igék mellett.« 63. l. Helyesen: a *lát, látszik* igék m.

E helyett: Az igének azt az alakját, melyben a melléknév szerepét játssza (69. l.), jobb: melyben mint melléknév szerepel, vagy: az igének melléknévi alakját.)

A földrajzi nevek ragozásához (70. l. c. pont): *Kolozsvárt, Pécsét* stb. helyett a köznyelv elég gyakran azt mondja: *Kolozsváron, Pécsen* (vö. a szójegyzékben *Székesfehérvár*).¹ *Györré* inkább népies vagy helyi használat, az irodalmi nyelvben legyen csak *Győrbe*.

A 88. lapon ezt az esetlen mondatot: »A barát minden ellenzése dacára elhagyja Rákosmezőt a népvezér«, így javítja Kelemen: A népvezér a barátnak minden ellenzése dacára stb. Talán mondanunk sem kell, hogy ez sem helyes, mert benne maradt a *dacára*. (Vö. 104. l.) U. e. lapon f. a 14. sorban a *muszáj* törlendő.

Amit a 109. lapon a körmondat arányos szerkezetéről mond, nem egészen szabatos. Az arányos szerkezet u. i. nemcsak azt jelenti, hogy a körmondat elő- és utórésze egyenlő terjedelmű, hanem azt is, hogy az előszak kétszer, háromszor, négyszer oly hosszú lehet, mint az utószak. Jó példa reá a Petőfiből idézett körmondat a 110. lapon.

Ne használjunk többszámú vonatkozó névmást a számjelzős, de egyszámú főnév mellett! Ezt tanítja szerzőnk a 104. lapon. Azonban a 109-en az ő tolla is elhibítja és így ír: Az előszak két egymásmellé rendelt mellékmondatból áll, amelyek egyenlő terjedelműek.

(A 120. l-on megemlíthette volna a *style coupé* magyar nevét is; Simonyinál *szaggatott stílus* (Helyes Magyarság első kiad. 13. l.), Weszelynél *tételes stílus* (Stílusztika 6. kiad. 179. l.).

A szójegyzékre ezek az észrevételeim:

A *belső* szónál fölösleges az *alsó*-ra hivatkozni, mert ez az előbbire nézve nem magyaráz semmit. Lehr szerint csak *lekéste* a vonatot rossz, *elkéste* jó (Vö. Hiv. Közl. 1906. 468.)² »Előállít szükséges kifejezés.« De

¹ Vö. Simonyi: M. Határozók 1: 54. — Nem árt megjegyezni az ilyesmit. Sokan szentírásnak veszik az ilyen könyvecske tanításait (»bátran nevezhető nyelvünk *Kis Kátéjának*« Uránia XII. 52. l.) s kárhoztatnak mindent, amiről nem tesz említést.

² Furcsa beszéd! Hisz mind a kettő hamis analógia, ill. két szerkezet keveredése útján jött létre, s az *elkéste* legfőlebb akkor volna jobb, ha sokkal szokottabb volna a másíkná, de ennek talán éppen az ellenkezője áll. — A szerk.

milyen értelemben? Ily röviden megfogalmazva semmit sem mond. »Előveszi a szemet, ink. megviseli.« Nem inkább, hanem helyesen! »*Felültem neki* ink. rászédett stb.« Inkább h. itt is ez kellene: helyesen. A *hány* szónál a *mennyi* használatára is elkelve egy példa. Igaz, hogy a szabály is beszél, de a jó példa sokkal többet mond. A *mennyinél* pedig felérne egy utaló megjegyzés a *hányra*. »Valakinek a *hóna alá nyúl*,« inkább: vkit megsegít stb. Dehogy is inkább! Ez szerfölött enyhe kifejezés! Még azt hihetné valaki, hogy okkal-móddal használható ez az otromba germanizmus. — Az *irodalmár*-ra nézve l. az első kiad. megfelelő helyét. *Egy követ fujnak* egészen helyes. Miért kelljen helyette inkább ezt használni: *egy gyékényen áruznak*? »*Görredőny*, helyesen: gördítő v. gördiülő redő(ny).« Azt hiszen, a boltajtóra alkalmazott '*görredőny*' lehetne röviden *boltredő*. »*Usztylahajó* ink. vontatóhajó.« Bátran megmaradhat! A vontatóhajó nekem s bizonyára velem együtt minden dunaháti embernek az a hajó, melyik vontat, vagyis a remorqueur. — A *zárjelre* nézve l. Nyr. 32: 169 és 37: 131.

CSEFKÓ GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Budapest magyarsága.¹ Ez a mi kedves fővárosunk, az én emlékezetem szerint, még nem régen is tisztán idegen város volt. A nálamnál valamivel fiatalabb ember emlékezete szerint egy Babilon volt. (Ha ma a szemébe nézünk, azt kell mondanunk, hogy ez a főváros magyar város. (Úgy van!) Ellenben mi, akik a haza, a nemzet szeretetében élünk és dolgozunk, tudjuk azt, hogy ennek a fővárosnak a magyarsága egyelőre igen kétes, igen inficiált magyarság. A kis, szűk látókörrel bíró emberek ezen jajgatnak, kétségbeesnek és azt gondolják, hogy itt a magyarságnak meghamisítása történt. Én az ellenkező nézeten vagyok. A magyar nyelv Európában nagyobb tisztaságban maradt meg az idegen nyelvek, idegen nemzetek sűrű és jelentékeny hatása alatt, mint akármely más nyelv Európában, ami nem azt jelenti, hogy az anyag maradt a régi, maradt az a primitív, kevészavú anyag, amely régen volt, sőt ellenkezően azt jelenti, hogy a szerkezete, az arktitekturája, a szintaxisa és gramatikája megmarad ősi, eredeti tisztaságában, egyszerűségében és hódító erejében, ellenben ez a hódító erő rávetette magát mindenre, ami jött, és ha jött Angliából posztó, abból magyar attila lett, ha jött Brünnből posztó, abból magyar nadrág lett, és minden idegen szóból, minden jövevény anyagból, amely idekerült akár török, akár tatár, német, rác, horvát vagy akárki hagyta is itt, abból a magyar nyelv tiszta szerkezete oly tösgyökeres eredeti magyar kifejezéseket, magyar szókat formált, hogy a nyelv anyaga meggazdagodott, formája pedig megmaradt eredeti tisztaságában. Ennek a formának a tisztasága uralkodik ma is rajtunk. És a nyelv géniusza, ha itt bevette magát ebbe a városba és itt uralkodni fog, itt ezt a csodálatos keveréket, amely együtt van, amely amerikai méreteken nőtt meg egy pár

¹Részlet Rákosi Jenő újévi beszédéből.

évtized óta, úgy hogy én még jóformán kisvárosnak láttam azt a telepet, amely a most megindulandó népszámlálás folytán egymillió városnak fog bizonyulni, itt a nyelvnek a formai tisztasága köztünk uralkodni fog és át fogja alakítani az emberek gondolkozását, az emberek érzületét, jellemét és a maga képerre teremti a nyelv mindazokat, akiket itt talál és akikre ráüti bélyegét, mert a nyelvnek van meg az a hatalma egyedül, hogy átalakítson népeket, hogy fönntartson népeket, hogy az alvó népet fölébressze, az elernyedé népet föltámassza és új életre keltse. Ha a magyar nyelvnek tisztán megmaradt szabályai szerint fogjuk kifejezni ötven évig gondolatunkat és érzéseinket, akkor ennek a tisztaságnak a győzelme itt egy klasszikus, egy tiszta és egy soha többé más szellem által meg nem hódítható tömeget fog teremteni, amelyben ennek a fővárosnak, ennek az országnak a nagysága fog kifejezésre jutni. Ez az én meggyőződésem.

RÁKOSI JENŐ.

Budapesti nyelv. E folyóirat gondos figyelme mindig szemmel tartotta és alkalom adtán megvitatta a színpadi magyarság időszerű kérdéseit. A Nyelvőrnek Makó Lajos és mások színpadi fordításairól mondott, annak idején nem minden hatás nélkül elhangzott véleménye készlet arra, hogy néhány megjegyzést fűzünk egyik legelőkelőbb budapesti színház műsordarabjának fordításához. Beulemans kisasszony házasságát jó nevű brüsseli szerzők írták, a párizsi Renaissance színpadáról került hozzánk s a budapesti színház Heltai Jenőre bízta a fordítás munkáját. Heltai még Molnár Ferencen is túl a legsajátosabb képviselője annak a kialakulóban levő nyelvi formának, mely nemsokára joggai követelheti a budapesti nyelvjárás nevet. A fordító megválasztása annál szerencsésebb volt, mert az egész vígjáték komikumuma — hogy így fejezzük ki magunkat — zsargonkomikum. Egy fiatal párizsi a dialektusban nevelkedő brüsseliek közé kerül, ahol szörnyen neveléses alaknak nézik finom francia beszédéért. Már most mit csináljon a magyar fordító? A magyar tájszólás irodalmi szalonképességét nem is a nyelvészeti, hanem inkább az irodalmi kritika tette lehetetlenné még a sallangosnak nevezett Lisznyai-iskola kivégzése idején, erről a Nyelvőr egyik régebbi számában bőven szóltunk. S ha volna is mersze magyar fordítónak irodalmi színvonalon álló darabba dialektust vinni, ezúttal úgyse volna igaza, mert a belga-francia a párizsi franciával nem is a szokásos értelemben vett dialektusi viszonyban áll, hiszen a brüsseli-francia is teljesen kiforrott, kulturális készségű nyelv, ami a nyelvjárásnál magasabb színvonalat jelöl. A nyelvjárásról általában el lehet mondani, hogy fonetikai készségével szemben a kifejező ereje és gazdasága igen szegényes, míg a zsargonról, ha így különböztetünk, tán ép az ellenkezője áll. Valószínű, hogy a jiddis-zsargonnak az európai nyelvekbe való beférkőzését némely esetekben rendkívül éles kifejező ereje, és különböztető képessége magyarázza. Heltai fordítása az egész nyelvi komikumból nem adott vissza többet, mint hogy Beulemans úrnak múltidejű igéit *vala* alakban szerepelteti, ami nem több a semminél. Ugyanígy járt Sebők Zsigmond Hauptmann Bundjának fordításával, melynek Berlin-környéki dialektusát irodalmi magyarsággal adta vissza. A magyar nyelvjárások irodalmi szereplése letűnt, s az a forma, ami pl. megfelelne a maga se nem

irodalmi nyelv, se nem nyelvjárás voltában a brüsseli franciának, a Spreemi németnek, — a budapesti nyelv most van kialakulóban. Ez a nyelv ép oly kevésbé lesz dialektus, mint ahogy a brüsseli francia nem az, és ép annyira fog különbözni a vidéki magyarságtól, amennyire különböző a fővárosi és vidéki életmód, környezet, társadalmi színeire. Ha nincs is messze ez a kialakulás, a fordítók és a fordíttatók színházak igazán nem várhatnak addig, s ha van némi merszük, akkor próbálkoznak a dialektussal, ha nincs, akkor úgy csinálnak, mint Heltai és Sebők, s ez elvégre tán a leghelyesebb is — ez idő szerint.

SZÁSZ BÉLA.

Vélemény a nyelvújításról. Az irodalom forradalmi rendszerint nagy nyelvi forradalmakkal és átalakulásokkal járnak. Az új, néha idegenből átvett gondolatok új kifejező formákat keresnek, a mondatszerkesztés egyszerűbbé vagy bonyolultabbá válik, régi szók új színt kapnak, fakó és üres jelzők megelevenednek. Minden új irodalmi irány, pl. a német Sturm és Drang, az Ifjú Németország, a romanticizmus, a naturalizmus új nyelvet fejlesztett, de a régi alapján. Nálunk a nyelvújítás korában ez az organikus kapcsolat a régi és új között csak részben van meg. Az új nyelv forrásai között a népnyelv és a régiség csakhamar háttérbe szorul. Érdekes, hogy nagy költőink, akik egyben legnagyobb művészei nyelvünknek, milyen álláspontot foglalnak el az újított nyelvvvel szemben. Egy bizonyos tekintetben konzervatív valamennyi. Szerepe egynek sem jut a nyelvújításban. Vörösmarty fölhasználja eredményeit, de túlzásait mérsékli a népnyelv s talán a régi költők hatása. Arany a legkonzervatívabb. A kisebb tehetségek, akik könnyen tévednek a formalizmusba, sokkal inkább hajlanak nyelvi túlzásokra. — Ady Endre, akinek nevében indult meg a legújabb harcias irodalom s akinek tehetségét túlzásai mellett sem lehet kétségbe vonni, két rövid cikkben fejti ki véleményét a megromlott magyar nyelvről. (Nyugat 1910. nov. 16. és december 1.) Álláspontja konzervatív. Kazinczyék eldobtak egy gyönyörű, pompás magyar nyelvet s csináltak helyébe egy álmagyar, szintelen, alkalmazkodó, csíger-szerű, más nyelvekből fordított nyelvet. A baj oka szerinte kettős volt: »Nyugatról jöttek hirtelen a fogalmak s az akkor intelligensnek mondható magyarság nem tudott magyarul.« A kiváltságos, úri magyarság, melyet a német, a francia s a nemzetiségi szomszédok megromtottak, igaz nyelvet nem csinálhatott. Ha demokratikus reformokkal fölsegítik a színre akkor a jól beszélő magyar parasztot, ma lenne tüneményes, szép, dúis magyar nyelv. Szókincsünk gazdag. Ott kellett volna folytatni, ahol Balassa, a kuruc költészet és Csokonai abban hagyta, mert ezen kívül minden költői nyelvészkedés csak csinos játékszámba megy.) »Most már késő, én tudom, hogy őt szót is milyen bajos, elfogadtatva, kulturás lelkű magyarok lelkévé, sajátjává tenni. Mint a legendák alvó daliái alusznak a legigazabb, legszebb magyar szavak.« A testőrök, Kazinczy és a későbbiek kultúrája idegen volt s ők maguk távol éltek az igazán magyarul beszélőktől. S mikorra a nyelvújítás, a társadalmi átalakulás gyorsan megtörtént, már készen volt egy műmagyar nyelv. — (Ma már nem lehet mindent előről kezdeni, nem lehet a szép eldobott nyelv darabkáit előkeresni a »patvar«-ból. A meglevő iro-

dalom rossz magyar szavaival eltorlaszolta a fogalmakat s ma már egyikünk sem tud jól magyarul s nemsokára az annyira kidicsért magyar paraszt fog tudni legkevésbé. »A valamikori magyar nyelv igazi szerzem volt (nem szerszám) világra termett, gazdag kedvű, virgonc ifju. Nagy kár ez, ez a nyelvi degenerálódás, mely magyarul elfajtázás, miként elfajtázik a juh-nyáj, ha nincs nemesült kosa.«¹

TURÓCZI JÓZSEF.

Alatta érteni. Ezt a szerkezetet másokkal együtt német eredetűnek tartottam, mert gyakrabban először Kazinczy éi vele s mert Faludinál régiebb forrásból nem ismertük. De megmondtam (MHatározók 2:20), hogy nyelvünkben természetesen is fejlődhetett, mert vannak már a régiségben hozzá egészen közel álló kifejezések, pl. Vakmerőség, melyet itt példa szün alatt fedd Krisztus (vagyis példa színe alatt). A részegeskedő katona »végbéli név alatt semmit nem tud [~ ért] egyebet, hanem . . . kóborlani, lopni« stb. Óvatosságom helyénvaló volt, mert csakugyan előkerültek sokkal régiebb, 16. századi adatok az *ért* igével is: »Továbbá atyánk, anyánk nevezete *alatt* fejedelmönket, előttök járókat, mesterinket . . . keil *ertenönk*« (Dévai Bíró M. Tíz parancsolat 44). »Tanöld meg azért innét, mit *erts* az hűtnek neve alatt« (Kulcsár Gy. Evang. Z8; ezt az utóbbi adatot hallgatóm, Geiger Jozefin fődözte föl). — Igaz, hogy még így is a latin *subintelligere* hatására lehetne gondolni.

SIMONVI ZSIGMOND.

A közveszélyes szótár. Örvendetes jelenség, hogy a sajtóban most megint gyakrabban találkozunk olyan közleményekkel, melyek a nyelvművelés iránti érdeklődésről tanuskodnak. Az új Magyar Figyelő negyedik füzetében közéletünknek legkimagaslóbb alakja, Tisza István gróf, kardoskodik egy bírálat keretében a tisztá magyarságért. Egy vidéki lapban pedig, a Szegedi Napló febr. 12-i számában a nyelvrontás ellen olyan élénk és jóízű fölszólalást olvasunk, hogy mint az idők jelét érdemesnek tartjuk arra, hogy itt is lenyomassuk olvasóink épülésére. A nevezett lapnak vezércikke *Öblöny* cím alatt ezeket mondja:

»A lapokból olvasható, hogy a külvárosokban már ismét rakoncátlankodások történnek: *lopják az öblönyöket*. Hogy mi a csodát, méltóztatik kérdezni. Nem más, hanem *az öblönyöket* lopják. *Sok öblönny* elloptak már s a városnak van vele baja. *Az öblöny*, bár előkelő neve után tévesen azt is lehetne hinni, nem valami értékes tárgy, nem is az értékük miatt lopják, hanem durva neveletlenségből, éjtszakai komisz virtusból s ha a rendőrség megcsípi *az öblönyök* tolvajait, azokkal érdemes lesz nagyon is érdekük szerint bánni el.

De mi az az *öblöny*? Ha az ellopott *öblönyök* némelyike a marstéri zsiptiacra kerül s ott az ócskavasastól megkérded, hogy mi volna az, azt mondja rá, hogy ez petróleumtartó. Dehogy — ellenkezel — ez egy *öblöny*.

¹Érdekes, Ady Endre véleménye mennyire találkozik Szarvas Gáboréval (Nyr. 11:1). Csakhogy Szarvas nem hitte, hogy »ma már nem lehet mindent előlről kezdeni,« szerinte lehet, csak akarni kell. L. a »pótolhatatlanokról« való vitáját Nyr. 18:49. — *A szerk.*

Nem, kérem — erősködik — ez egy utcai lámpába való petróleumtartó. Így mondja ezt a szegénypiac kereskedője, aki csak magyarul beszél, de nem egyúttal hivatalos magyarul, mert ennek az eszmei magaslátára nem tud fölemelkedni a szegény lélek.

Hivatalos neve a petróleumtartónak *öblöny*. Hogy miért az s hogy ki találta ki, hogy az legyen, az a babiloni torony magasságával egyenlően kikutathatatlan kérdés. Valaki, aki hivatalos személy volt s ennelfogva se nem mert, se nem akart közönségesen magyarul beszélni, ellenben méltóságteljes súlyt kívánt adni a becses hivatali írásában foglalt szavaknak, kitalálta, hogy a petróleumtartó *öblöny*, mert öble van neki. Így legalább nem minden paraszt érti meg. S ez is eredmény.

De ha az Akadémia pályadíjat tűzne is ki arra, hogy ki használta először a petróleumtartóra az *öblöny* szót, akkor sem derülne ki ez a nagy titok. Csak az a tény, hogy van s az a ténydolog, hogy a magyar hivatalos nyelv, a törvéycikkelyek nyelvétől kezdve le egészen az apró és legapróbb ügyiratig meg van tarkázva az *öblönnyel* és társaival.

Ha a nyelvünk, a mi szépséges magyar nyelvünk a közönség száján ferdül el, az nyelvromlás. Ha a nyelvünk, a mi szépséges magyar nyelvünk a hivatalos írka-firkák által romlik, az hivatalos nyelvrontás. Most ez a kettő összekeveredve pusztítja a nyelv tisztaságát. Vannak fogalmak, amikre új kifejezés, új szabatos meghatározás szükséges, ez kétségtelen. És meg lehet érteni, ha magyar tengerészeti szakkifejezések azelőtt nem lévén, kialakul az ilyen csodálatos és furcsa szó: *ormánykihűlsudárvitorlaszészervkötél*, meg *elősudárszárnyvitorlalejtő*. De hogy miért kell a közönséges szóbeszédben használatos szavaknak a nyakát kitekerni, mihelyt hivatalos beszédről van szó, az nem egészen érthető. De azért mindenütt ott van, a katonai *löklemezemelőtől* a törvényszéki orvos folytonossághiányán át a polgári törvénykezésig és közigazgatási szolgálati nyelvig.

Mindenki kapott már olyan hivatalos írást, amelyet háromszor is el kellett olvasnia, amíg megértette, hogy mi van benne. A paraszti ember pedig ha akár ötvenszer olvassa is, akkor sem érti meg, hogy mi van benne. Pedig az bizonyos, hogy ő tud magyarul, sőt olykor jobban tud magyarul, mint az a felzefogalmazványos, aki idezártan visszavárólag csatolja a felfektetett könyvekből kivonatolt számszerűséget.

Micsoda nyelvőrület ez?! És az az érdekes benne, hogy az az ember ha magánlevelet kell írnia, éppen úgy tud magyarul, mint más közönséges és nem hivatalos ember. De az akta, a hivatalos írás, az más és még máig sem tudta magát kifürdeni a latinból magyarra átváltozás félszűzségeiből. Csak valahogy a szent hivatalos papírt meg nem fertőzteni olyan szóval, amely tiszta magyarul van. Ezt vallja a törvényjavaslatot készítő szakembertől kezdve mindenki. A nyelv megromlik és elromlik a nyomán.

A napokban azt mondta Andrássy Gyula gróf az országgyűlés képviselőházában, hogy ő is vallja már, hogy ennek a nemzetnek joga van túlérzékenynek lenni. Hát bizonyosságunk van ahhoz sok mindentéle dolgunkban, politikáiban, társadalmiban egyaránt, de elsősorban legnagyobb közös kincsünkben, a magyar nyelvben. Annak a tisztaságát őrizni, védeni, fenntartani kellene. Ahelyett úgy bánnak vele, mintha a Csáky szalmája volna. — Arra azonban nem kell pályadíjat kifizetni, kitől és honnan ered az

az *öblöny*. Onnan, ahonnan ezer meg ezer társa, abból a szótárból, melyről már harminc évvel ezelőtt megírta Szarvas Gábor, hogy »többet ártott nyelvünk ügyének, mint a kontár szófaragók egész hada együttesen«, s amely szótár, mint látjuk, még ma is rontja nyelvünket, még ma is közveszélyes a nemzeti művelődés ügyére: a Ballagi-féle szótárból.

ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A Szemere név eredete. *Szemere* az ismert ősrégi családnév, mely már a Névtelen jegyzőnél megvan, de azonfölül nyolc helységnek a neve, s mint személyes tapasztalatból tudom, az első két szótagban zárt *é*-vel ejtik: *Szēmēre*; ezt bizonyítja (a régi oklevelekben gyakori *Scemera* írásmód is, melyben az *a* alkalmasint a nyílt véghang jele, l. pl. Csánki 3 : 513 stb. továbbá a *Szömöre* alak is, pl. Arany Jánosnál a Buda halálában). Van továbbá a szokott *-d* képzővel ilyen helységnév: *Szemeréd* (mindakettő a régi oklevelekben is). *Gyömörő* nevű helység is van Zalában és Győr megyében, az utóbbit így is ejtik: *Gyömöre*, van továbbá *Gyömör* Pest megyében és Zemplénben. A zalamegyei Gyömör a 15. századi oklevelekben mindig *Gyemerő*, *Gyemere* (Csánki 3 : 57, 150), a pestmegyei ugyanakkor *Gyemerő*, *Gyemre*, *Gyömerő* (uo. 1 : 28). — A Szemere név eredetének megmagyarázására eddig csak egy gyöngye kísérletet ismerek, CzF. szótára ugyanis ezt idézi: »A mongolban *szümerü* v. *szümer aghola* v. *szumber aghola* hegy neve, montagne fabuleuse, séjour des dieux; *aghola* a. m. hegy, halom.« Énbennem a *Szēmēre* és *Gyömöre* név nagy hangzásbeli hasonlósága azt az ötletet támasztotta, hogy azonos eredetűek lehetnek, ha mindakettő a törökségből való, mint számos más régi személy és helynevrünk. Az eredetileg *j*-elejű török szókat ugyanis nyelvünk kétféle hangalakokkal vette át aszerint, amint e szókezdetnek az illető török nyelvjárásokban *j*, *d'* *dž*-féle hang felelt meg, vagy pedig (csuvas-féle nyelvben) palatális *š* mássalhangzó. Az előbbiek a magyarban *gy*-vel, az utóbbiak *sz*-szel kezdődnek, pl. *gyapju*, *gyékény*, *gyarló* stb., ellenben *szél*, *szőlő*, *szűcs*. Megeshetett az is, hogy mindakét hangalak átjött, természetesen két külön török nyelvből, pl. *gyürü* és *szérü* (Budenz szerint NyK. 15 : 464). Így lehet eredetileg azonos ez a két név: *Szēmēre* = *Gyömörő*. Nézetem szerint a helynév is személynév volt; ez a név pedig eredetileg pusztitót, rontót jelentett s a következő török igéből származott: csuvas *šamar*-, *šömör*-, 'eltör, összeront, szétszór' (Paasonen és Gombocz csuvas szójegyzékeiben), kazáni tatár *jimer*-, 'leront, beomlaszt' (Bálint G.), altaji *jämür*-'niederwerfen, zerschmettern, zerstören' stb. Ebből már a törökségben alakulhatott a névszó (noha ezt nem tudom kimutatni), de alakulhatott a magyarban is, mert ime az ige is megvan nyelvünkben (mint sok más *r*-végű török ige): »*gyömör*, verbum: terit, frangit, conterit.« Kassai idézi Szókönyvében s a *gyömöz*, *gyömötöl*, *gyömöszöl* igékkel rokonítja. Adatát megerősíti ez a csallóközi és szatmármegyei két összetétel: *gyűr-gyömör*, *gyűr-gyömör*, 'gyömöszöl' (MTsz). S így a *Szemere* és *Gyömör* csakugyan zúzó,

rontót, pusztítót jelenthetett. — Még csak azt jegyzem meg, hogy a Váradi Regestromban *Szeuner* személynév is van (írva *Zemer*). Nagyon valószínű, hogy ez is azonos a szóban forgó nevekkel.

TÖRÖK JÁNOS.

Maros, Körös, Temes. Az Ókori Lexiconban Marisus címszó alatt a következőket olvasom: »Marisus, a Tisza (Tisia) mellékfolyója, ma Maros, melynek nevében ma is él a régi római elnevezés. Herodotus (4, 49, *Μάρις*) és Strabo (7 : 304) szerint azonban közvetlenül az Isterbe (Duna) torkollik. Abban, hogy Herodotus és Strabo a Marost a Duna mellékfolyójának tartják, talán nincs is tévedés; hiszen egyáltalában nem lehet kizártnak tartani, hogy volt idő, amikor a mai Tiszát tekintették a Maros mellékfolyónak, nem megfordítva. Hiszen a Duna is megtartja nevét, bár a Tisza torkolatától kezdve a Száva főirányát követi. Azonban nem ez a lényeges, hanem az, hogy az ókorból reánk maradt magyarországi folyónevek közül *Μάρις* (Marisus, Marisia) ma Maros, a *Crisia* Körös, a *Tibiscus* (*Τιβιδίς*) Temes; a Maros, Körös, Temes nevek pedig úgyszólván hangosan tiltakoznak az ellen, hogy bennük a Szamos, Kapos, Aranyos, Rákos féle folyónevektől eltérő képzésű szóalakokat lássunk. Az Aranyos és Rákos folyónevekben előforduló *-s* (*as, es, és, os, ös*) nomien possessoris képző, melynek tudvalevőleg *-is* alakja is van (*lapis = lapos*, l. Simonyi Nyr. 38 : 290), elismerten finn-ugor eredetű, mindenesetre a szó mai értelmében vett magyar (lásd: Szinnyei: Nyelvhasznítás³ 99—100, Finnisch-ugrische Schprachw. 98—99, Simonyi: TMNY. 569—571). És ugyanezt a képzőt találjuk a többi idézett folyónéven is; csak az a különbség, hogy az Aranyos, Körös és Rákos szók tőszava ma is élő szó nyelvünkben, míg a Maros, Szamos, Temes, Kapos nevek tőszavai *mar, szam, tem, kap*, ma már nem élő szavak. Ezeknek a tőszavaknak hangalakja egyáltalában nem zárja ki a finn-ugor származást, de ez azért mégis mellékes, mert itt a képző az igazán lényeges. Az ókorból idegen közvetítéssel ránk származott *Crisia*, *Marisus*, *Marisia*, *Μάρις*, *Τιβιδίς*, *Tibiscus* szóalakok világosan mutatják, hogy ezekben a nevekben az *-s* melléknévképző *-is* alakja e neveknek alkotórésze volt már az ókorban s csak ezután járult még hozzájuk a latinos vagy görögös végzet. A *Crisia* (*Körös*) nevet illetőleg szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az ókorból fennmaradt *Cr* (*kr*) kezdetű alakja egyáltalában nem zárja ki, hogy a Körösvidék akkori lakosainak a nyelvén a *k* és *r* között volt már valami magánhangzó, de mindenesetre olyan, mely a latin vagy görög fülre nézve idegen volt (talán éppen *ö*). Az ilyen hangokkal tudvalevőleg megeskik, hogy az idegenek füle néha fel sem fogja őket. Magam is tapasztaltam például, hogy mikor kezdőket arra figyelmeztettem, hogy a hatos számnév törökül nem *altí*, hanem *altí*, az illetők az *í*-nak erős hangsúlyozása ellenére egyenesen *alt*-nak ejtették e szót, s ugyanilyen figyelmeztetés után *kísa* 'rövid' helyett *ksa*-t mondtak. A Maros, Körös, Temes alakoknak eredeti magyarsága, mint látjuk, oly meglepően szembeötlő, hogy ezeknek a neveknek nem is magyar, hanem (feltéve, hogy egyéb körülmények szükségessé tennék) nem-magyar voltukat kellene bizonyítani. Ez az utóbbi eset akkor állana be, ha teljesen kizártnak kellene tartanunk, hogy a mai Magyarország síkvidékein, folyómellékein már hosszú évszáz-

zadokkal a honfoglalás előtt valami halász-vadász finn-ugor nép lakott. A honfoglalás ténye itt nem lehet ellenargumentum, legalább egyelőre egyáltalában nem, mert a honfoglaló magyarságra tudtommal eddig csak rámondották, de még eddig rá nem bizonyították, hogy mai nyelvünket ők hozták volna erre a földre.

PRÖHLE VILMOS.

Kézküre. (Nyr. 39 : 137, 228—229 és MNy. 7 : 29.) Legyen szabad nekem is hozzászólnom ehhez a »megmagyarázatlan régi szó«-hoz, annál is inkább, hogy egy érdekes adattal meg is szaporíthatom előfordulásának helyeit. Kalmár magyarázatát azért tartom kifogásolhatónak, mert *kézkül* = *kézhülső* féle összetétel nincs a régi nyelvben. És bár a régi *elől, belől, kívül, utól* mellett már a XVII. század első felében megvan az *előre, belőltre, kívültre, utóltra* továbbragozott alak is, Csúri magyarázatát mégse tartom kielégítőnek, mert Tinódi sorait nem érteti meg. Még kevésbé Medgyesinek következő mondatát: »Jatzik is ennek felette az Pater vélem. Én midőn így irnám: az Görögben ugymond így vagyon *ἔχουεν πρὸς θεόν* így motkolódik kézküre irásommal: talam *ἔχουεν* akart irni. Szegény öreg ember! medgyen az eleven ha a holt is mozog« (Szent Atyák öröme 272). A három kifejezés: *kézhültre ver, kézküre vesz* és *kézküre motkolódik*, amint a szövegekből megállapíthatni, valami verekedés, viaskodás, bajvívás, vitatkozás, verekedés-félt jelent. Háttha ebben az irányban kereskednénk valahol a lovagjátékok, újudvarok területén is?

SIMAI ÖDÖN.

Kese, kesely, vakisa. Az OklSzótár adatai szerint a *kese, keselj* a XIII. század óta (1211-ben) megvan a magyar nyelvben, a »*kesely* ló, *kesely* farku ökör, *kesely* busa ökör« szintén elég régen ismeretes, valamint a »szölke ökör, a farka hegyi *keselyes*«. A NySzótár csak két adatot említ (PPB. és Otr.: OrigHung.), ám a »Keselyü« cikk alatt Misk. VKert.-ből is van példa: »A sasnak lator szemei és gyászforma fekete *kesely* vagyon, a honnét a keselyü nevezetét vötte« (277. l.) A TSzótárban a *kesely, keselj, kесе* jelentése: 1) sárgásfehér, fakó (ló, ökör stb.); 2) fehérfoltos (májszínű és fehér, vörhenyeges világos fakó, vörhenyeges fehér-fekete ló, ökör stb.); 3) fehérkörmű, alul fehér lábú (ló, ökör). Az ott felsorolt adatok vallomása szerint országszerte ismerik a szót s nemcsak állatra, de emberre is mondják: »*kese* pofájú, *kese* szemű ember« (Csallóköz).

Az oláhban *oácheș* nigris superciliis, nigris oculis, badius, spadix, subfuscus (LexB.): brun, brunet, noiraud. On appelle *oácheși* les moutons dont les yeux sont entourés d'un cercle noir (Damé). Cihac (DictÉty.m.) a török *iağhyz*-ből 'chatain, brun' magyarázza (II. 600. l.); magam pedig Magyar elemek az oláh nyelvben c. munkámban azt véltem, hogy az oláhban magyar jövevényszó. Az alábbiakból ki fog tűnni, hogy mindakét magyarázat tarthatatlan s hogy az *oácheș, oácheșă* szó átment a kisoroszába, csehbe (itt csak mint tájszó ismeretes) és a magyarba, ahol általános keletű s régi története is van.

A *kese* szónak eredetije az oláh *oácheșă* (nn. alak), amelyet sok helyütt *â*-val *âkêșe,- âk'êșe*-nek ejtenek. Van azonkívül *uqêșe* ejtés is

s az *u* helyett bilabiális mássalhangzó: *βakęšę* és *βakįšę*. Az utóbbi formából való a székelyeknél járatos *vakisa*: 1) feketeséggel körülvelt szemű (fehér juh, kecske, bika, ökör, tehén); 2 nagy feketeszemű, v. szemöldökű (fehér bőriú ember); 3) feketefoltos, cirnos juh (MTSz.). Az ugyancsak a székelyeknél használatos *vakila*, *vakuta* 'se nem szőke, se nem barna' (Tsz) < ol. *βokitā*, *βokutā*. Megjegyzem, hogy az *ochitū* s *ocutā* szókat nem ismerem, szótárakban se találom, ámde kétségtelenül oláh képzések. Az utóbbi két szó, valamint a *vakisa* az ol. nőnemű alakból való, pl. *oate* (juh), *vacă* (tehén) *βakįšę*.

A csehben is *vakeša*: szeme körül fekete juh; a kisoroszbán *vakeša*: u. a., *vakyrstyj* 'um die augen schwarz' (von schafen, Mikl.: EtymW.) Mind a cseh, mind a kisorosz alakok az ol. *βakęšę* másai. Miklosich (id. m.) azt mondja: »wahrscheinlich rin. ursprungs.«; a Wanderungen der Rumunen c. könyvében pedig a cseh *vakeša* szót az ol. *vacă*: kuh származékának hirdeti (124. l.)

S. Puşcariu szófajti szótára (Etym. wörterbuch der rumänischen sprache, I. Heidelberg, 1905.) írja: »*oăcheş*, *oăcheşe* (ar. *oacľuş*; sajtóhiba »*oacľiş*« helyett): braun (im gesicht). Urspr. »schwarzäugig«; vgl. alb. *sü-zi*: schwarzäugig« (106. l.) Az albán nyelvben ugyanis *sí*, *sü* (gegben: *süni*): szem, *zi* meg: fekete. *Oăcheş* (*óchi* + *eş* képző, pl. *cheleş*, *trupeş*, *tueş* stb): fekete szemű, barna szemű ember > barna arcú, haju ember > (állatról) berbécis, juh, melynek szeme körül fekete gyűrű van.

Az *oăcheşă* alakon kívül járja még *oăcănă* (*oaię oăcănă*, A. Gorovei: *Cimiliturile romînilor*, Bucureşti, 1898. 398), az ar. (déli oláh)-ban, (*oae*) *oăcărnă*: fekete fejú s fehér testű juh; *oăcără*: rozsdapettyes fehér pófajú juh (A. Viciu: *Glosar de cuvinte dialectale*, Buc. 1906.); »mikor a gyümölcs érne kezd« mondják: (a se) *ot'e* (Szalonta környékén, Bihar m.), »mikor a gyümölcs (leginkább szilva) kezd egy kicsit érne«: *otiş*; *otęşime* pedig: barnaság (u. o.). Mint juhnevet mondják: *oacăşa*, *oacişa*, *oakeşa*, *oak'işa* (J. Popovici: Rumänische dialekte, Halle a. d. S. 1905. I. 57.); mint kecskebaknév: *uacăşu* (u. o. 58.) Megemlítem még, hogy Marga krassószörénymegyei községben a hegyek és erdőségek nevei közt előfordul az *Oacheşe* is (Pesty Fr.: Szörényi bánság tört. 2:304. Pesty *Okesche*-nek írja).

Az *oăcheşă* alak első szótagjában a nyelv az *o* (una) számnevet érezvén,¹ támadt egy *keşe* forma s ebből a hínemben *keş* (pl. *cal keş*, *k'eş*, *teş*. V. ö. Popovicinál: *uacăşu* kecskebaknév). Mint tehénnév *k'eşa* (Popovici könyvében, 55. l.); *Strigă Cheşa din copacľ*, *să s' adune boľ şii vacľ*: kiált keşe (tehénnév) a fák közül, hogy gyűljenek össze az ökrök s a tehének (Gr. Sima: *Din bătrîni*, Nagyszében, 1895. 2. kiadás, 18. l. Gorovei: id. m. 90. l.); *cheşae*: tehénnév (Haşdeu: Etym. magnum Romaniae, 596. l.). Ebből a *keşe* formából való a magy. *keşe* szó; a *keselyű* 'vultur' hatása alatt fejlődtek aztán a *kesely* (*keselyes*) s *kesej* alakok. Ugyancsak a *keselyű* szó hatása alatt támadtak, a 'vörhenyeges fehér-fekete (ló, ökör stb.), fakó' stb. jelentések.

Érdekes alakot őrzött meg a *vaklics* szó: fekete tarcsa marha (Okl. Szótár, XVI. sz.) és a *vaklic* forma: barna, barnapiros arcú ember, leány

¹ Vö. megléni oláh *kăleşa*, kecske- vagy juhnev (ebből *ocăleşa*).

(TSzótár) melynek eredetije az oláh *βακλις* (ma: *oachiş*, *βακίς*). Járatos a TSzótár adatai szerint Tiszafüred és vidékén s a Dunántúl. Valószínű, hogy a máramarosi oláhság nyelvéből került Tiszafüred környékére. Kétségtelen, hogy az ol. *oácheş*, *oáchiş*, (*βαχεş*, *βακίς*), így tanítják azt a hangszabályok, régebben *oáčleş*, *oáčliş* (*βακλεş*, *βακλις*)-nek hangzott s ennek mása a magy. *vaklics*, *vaklic* alak.

A *kese* tehát régi oláh jövevény, melyet a magyarság az oláh pásztoroktól vett át.

ALEXICS GYORGY.

Becéző nevek a NySz gyűjtéséből: ¹ *-cska*, *cske*, *-icska*, *-icskó*: Örzsécske 1706 LevT 2 : 419, Kláricska, Nándlicska Orczy: Nimf. C2b, Anicska 1562 LevT 2 : 59, 326, Évicska 1596 uo. 93, Krusychka Radv: Csal. 3 : 187b, Imricskó 1642 LevT 2 : 288, Gyuricskó uo. 362; Istócska RákF Lev. 5 : 21; — *ka ke*, *-óka*: Margotka LevT 2 : 96, Kriska (Krisztina) uo. 325 stb., Gyurka 1668? Századok 22 : 359, Borka (hibásan Botkának nyomtatva, uo. szójáték a *borka* 'borocska' szóval) PhilFl. 60, Miska VReg. 204, 212⁵stb., ÉrdyK 395b (Myske VReg. 69); Annóka Balassa költ. 160, Erzsóka, Örzsóka Thaly: VÉ 2 : 222; — *-csi* stb.: Jantsi Orczy KöltH 97, Jantsika uo., Jancsó (család neve) Rák F Lev. 1 : 203, Kemény Élet 278; — *ica*, *-ci*: Annicza LevT 2 : 284, Laci l. laci-konyha NySz, Marci MonOkm. 7 : 381. »Nomen Geci (imo Getzó quibusdam) pro Gregorio juveni usitatum. Nomen Hungaricum de adultis Gergely, Gergő, Görgő« Otr. OrigH. 2 : 251. Micza (Mária) LevT. 2 : 437. — *-us*, *-uska*, *-iskó*: Ferus LevT 2 : 444, 449, »Euphrosine: Furus, Frusina« PPB, Katus PPB, Katuska Thaly VÉ 1 : 431, Menyuska (Menyhért) Cserei ErdH 358. Imriskó LevT 2 : 411. — *-i*: Gyuri 1220. VReg. Fóri (Flóris) Thaly VÉ 1 : 367. »Gasi, respondens nomini Caspar vel Gaspár. Ita enim nostri Casparum, dum est adhuc junior, vocant Gasi« [olv. Gazsi] Otr. OrigH 2 : 251. Juli LevT 2 : 437, »Pap Jani« Fal. 22. — *-ik*: »Örzse, Örsik, Öirse, Orsik, Orsik: Elisabeth« Adámi Spr. — *-ó*: Iacou 1219, 1220 VReg. 129, 327, Misó LevT 2 : 27, Mikó (vezeték-név) MonOkm. 6 : 27, Zsigó RákGy Lev. 3.186, Kató PhilFl. 59. — *-ók*: Korpa Mihók MonTME 1 : 297, Hédervári Istók Radv. Csal. 3 : 249, Istók RákF. Lev. 1 : 63. »Nyerne benne mint Bertók a csikban: operam et oleum perderet,« Czegl. Japh. 196. — *-kó*, *-kő*: Oláh Balasko (Balázs) Verancsics: Landorf. 5. MF. »Absolon et Gyuri filii Ioachin. [Alább ugyanezeket így nevezi:] Absolon et Gyurko« 1220 tájban VReg. 45. Ferkó NádF Lev. 14, Ferkó MonOkm. 24 : 435, Thegzes Dorko asszony Radv. Csal. 3 : 102b, Jankó Thurzó Lev. 1 : 75, (vezetéknevül:) MonOkm. 6 : 112, Dorkó (Dorrottya) PhilFl. 60, Simkó Orczy: Nimf. B7. — Rövidítés által keletkezettek: Berta, férfinév 1221 VReg. 361. Perta 382 (Bertalan?), Katta (Katalin) Helt. Mes. 468, Kata Thaly Adal. 2 : 98. PhilFl. 55, Dora uo. 59. — Másféle, idegen eredetű alakok: Józsa: Zoltán Jos'a Helt. Canc. 114, Pri-bek Josa 1572 Felsőmagy. Minerva 1 : 480, Tamás deiac, es Josa deiac Com. Bal. árult. 14. Jósa, Bartha: Debr. 69. Ez a Józsa név tkp. a. m.

¹ Vö. Nyr. 40 : 30. A képzők sorrendje ugyanaz, amelyet a TMNyban követtem. A rövidítések a NySz-beliek.

József (vö. PPB, OklSz. Melich Szláv jöv. 2 : 178), de néha más nevekkal azonosítják, így Adámi Spr. szerint 'Justus', Lisznyai Kovács Pál Krónikájában (1692. 3.) 'Jodocus'? — Julitta MA. Scult. 238. Jankula Istvánfi: Volter 5, Jankula Heltai: Krón. 82b. — Nevezetes, hogy a legmagyarabb, legnépiesebb becéző képzésre, t. i. a B-, P- előtételre, a Bandi, Panna-féle alakra, a régiségben alig-alig találni példát. De ide vág Otrokocsi érdekes adata (OrigH 2 : 14): »Habemus nomen proprium femineí sexus, *Panna*, *Panda* et *Pando*, pro nomine Anna quasi diminutivum, uti Ersók pro Elisabetha, Benkő pro Benedicto, *Bader* pro Andrea.«

SIMONYI ZSIGMOND.

Halász Rendszeres nyelvtanának átdolgozott kiadásához. Ezen átdolgozott kiadású nyelvtan sajtó alá rendezőjétől múltkori cikkemmel kapcsolatban a Nyelvőr 95. lapján olyan nyilatkozatot kell nem kis meglepetésemre olvasnom, hogy kénytelen vagyok reá — nemcsak az igazságnak, hanem magának az átdolgozónak az érdekében is — néhány helyreigazító észrevételt tenni.

Ez a nyilatkozat — szándékosan-e, avagy csupán a bírálat hírlapi szellőztetésétől keltett nagy lelki zavar miatt? — oly módon van fogalmazva, mintha a tőlem hivatalosan is bírált és a visszautasító bírálat dacára már 1908-ban forgalomba hozott 2. kiadású Halász-féle Rendszeres Nyelvtant a címlapon meguevezett átdolgozó: »Morvay Győző« tulajdonképpen nem is imprimálta volna; bírálatomról hírt véve, intézkedett azonban, hogy vagy az ő munkája jelenjen meg, azaz a Halász-féle Nyelvtannak tőle eredő sajtó alá rendezése, vagy semmiféle könyv. Sőt tovább, nekimelegedve, egyenesen azt meri az átdolgozó állítani, hogy a megbírált könyv nem az ő műve, mert csak azt tarthatja annak, amelyből revíziót lát, amelyet imprimál stb.! Ezek mégis vakmerő állítások, amelyek a tényekkel homlokegyenest ellenkeznek. Igenis, azt a rossz könyvet, amelyet én 1908-ban hivatalos bírálatomban engedélyezhetetlennek bizonyítottam, amely ennélfogva iskolai használatra nem is engedélyeztetett, s amely ellen én most a Nyelvőrben mint engedélyezetlenül forgalomba hozott könyv ellen a tudomány és az iskola érdekében fölszóltam, ezt a könyvet a címlap világos kijelentése szerint »a legujabb tanterv és utasítások alapján sajtó alá rendezte Morvay Győző.« Ettől a könyvtől — mint a törvénytelen atya szokta természetes fiával tenni — M. Gy. egyszerűen megtagadja a szerzőséget. Ezt a könyvet imprimálnia kellett M. Gy.-nek, mert hiszen a »Pallas Részvénytársaság nyomdája Budapesten« (ahol a címlap másik oldalának tanúsága szerint a nyelvtant valósággal kinyomtatták) imprimálás nélkül könyvet nem nyomtat; imprimálatlan és kinyomtatlan, azaz pusztán kefelevonatú könyvet nem szoktak, nem is lehet hivatalos megbírálás végett a minisztériumhoz benyújtani. Mindazok a tudatianságok és lelkiismeretlenségek tehát, amelyeket szemelvényképpen fölszóllalásomban előhoztam, valamint a többiek is, amelyek az 1908-ban valósággal kinyomott és megjelent műben még előfordulnak, egytől-egyig M. Gy. nevét terhelik, ezeket M. Gy.-nek magától elhárítania nem lehet és nem is szabad.

Hogy azonban a dologra teljes világosságot derítsék s így az átdol-

gózót kínos zavarából magam segítem ki, a dolog legjobb esetben úgy történnhetett, ahogyan M. a Világ február 10-iki számában kissé nyugodtabban és érthetőbben előadta. Itt M. azt mondja: »a hivatalos bíráló [t. i. az én kéziratban benyújtott, de közzé nem tett 1908-iki hivatalos bírálatom] tudomásomra hozatott s utána azt [a bírálatra volna értendő, de a nyilatkozó lelki állapotánál fogva megbocsátható síflushibával a könyvre vonatkozik, tehát a könyvet] átjavítottam s a kiadónak be is nyújtottam. A terhemre rótt hibák ebben a korrekturában elő nem fordulnak. Hogy a munka az approbáció előtt imprimaturum [olvasd: -turám] nélkül forgalomba jött, annak felelőssége a kiadóhivatalt terheli« stb.

Ez más, ez érthető beszéd, de teljesen ellenkezik a Nyelvőrbeli farizeusi nyilatkozat tartalmával. Mért nem elégedett meg M. a ténynek ilyen előadásával, s hogy merete a Nyelvőrben egyenesen azt mondani, hogy a megbírált könyv nem az ő műve?!

Még csak két megjegyzést akarok tenni. Egyik, hogy én öt Nyelvőrbeli főszerkesztésben a tűzbe való II. kiadású nyelvtannak nem a forgalomba hozataláért, hanem csupán megbotránkozató hibáért tettem felelőssé. Ezekért pedig valóban ő a felelős. Mert ha az átdolgozás véletlenül egy pajtáskodó bírálónak, vagy a Lampel-cég egy érdekeltjének került volna hivatalos bírálat alá, aki e hibák előtt szemet lett volna képes húyni: akkor mindazokat a tudatlan és hebehurgya szabályokat, amelyek a könyvben található, ma jogerősen hirdetnék iskoláinkban, és M. Gy. bizonyára nem mondhatná, hogy az én főszerkesztésben alaposan megrótt könyv nem az ő műve. A másik, amit mondani akarok, a tankönyvírói lelkiismeret kérdése. Hogyan képes egy ismert nevű író egy hibától hemzseggő s ennél fogva visszautasított iskolakönyvének kijavított kézírata iránt éveken át annyira éppenséggel nem érdeklődni, hogy ebből revíziót ne kérjen és ne is lásson; és — mivel iskolai könyvekből új kiadást a réginek elfogyta előtt nem szoktak rendezni — hogyan ne vehessen tudomást egy főgimnáziumi igazgató arról, hogy tulajdon iskolája növendékei kezében az eredeti Halász-féle nyelvtan elfogyta után és elavulta miatt csupán — vagy legalább is nagyrésztben — az ő engedélyezetlen könyvének a példányai foroghatnak! Mert a Halász-féle Rendszeres nyelvtan a kolozsvári unit. főgimnáziumon kívül természetesen a budapesti III. ker. főgimnáziumban, vagyis az átdolgozó úr intézetében is használatban volt és van.

ZOLNAI GYULA.

EGYVELEG.

A magyar helynevekről. Alig van hét, hogy valamelyik újságban ne olvashatnánk, miképpen bánják külföldön a magyar helynevekkel. Hogy a németek ezeket elfogadják, földrajztudósaink és turistáink mozgalmat indítottak nálunk a magyaros *Bécs*, *Lipcse*, *Drezda*-féle neveknek elhagyására s a *Wien*, *Leipzig*, *Dresden* használatára. De jó magyar lovagiasságunkért meglehetősen furcsa a jutalom. Jól tudja immár mindenki, hogy a legnagyobb erőfeszítés kellene hozzá, hogy német szövetségeseink azt a szíveséget megtegyék, hogy amikor Kolozsvárról, Brassóróól, Nagyszombatról

írnak, ezeket a neveket használják s leszokjanak a *Klausenburgról, Kronstadttról, Hermanstadtról*. S hogy mily kevésbé gondolnak erre, itt van pl. bizonyítékul az a füzet is, amelynek címe: *Verzeichnis deutscher Ortsnamen in Österreich-Ungarn*; kiadta a Hannoverland nevű német nemzeti szövetség (*Deutschbundgemeinde Hannoverland*). Igazán nem ártana körül-szóra ide nyomtatni azt az előbeszédet, amellyel a szövetség ezt a kis füzetet minden öntudatos német érzelmű embernek figyelmébe ajánlja. Ez a füzet ugyanis eredeti forrásokból összeállítja a magyar (azonkívül a cseh) helységneveknek valaha használt német nevét. Elpanaszolja, micsoda nagy nemzeti veszedelem, hogy a csehek s magyarok mindenáron ki akarják ír-tani ezeket a német elnevezéseket s saját nyelvükbeli képzésekkel akarják őket pótolni. Ennek a nemzeti veszedelemnek a feltartóztatására állították össze s küldik ingyen mindenkinek ezt a füzetet s kéri első sorban a ke-reskedőket, szívleljék meg nemes szándékukat, s ha póstai küldeményt cí-meznek, hacsak lehet, a füzetben levő helyneveket használják. Mert hiszen »Ausztria-Magyarország« törvényei szerint az ilyen szállítmányokat feltétle-nül kézbesíteni kell. S ha egy kicsit lapozgatunk a füzetben, rögtön meg-győződhetünk, hogy mily gondossággal, igazán nagy buzgalommal szedték össze a füzetnek tartalmát. Ugye jámbor magyarom, hacsak Sopron, Po-zsony, Vas vagy Szepes megyében nem születtél, azt se tudod, hogy Márc-falva, Alsópulya, Misérd, Monyorókerék, Pokolfalu s Merény nevű falvak is vannak bérkoszorúzza hazánkban? Nos hát a Deutschbundnak túlságos jóakaratóból ezenkívül még azt is megtudhatod, hogy mindezeket a falva-kat, hivatalos források nyomán, hogy hívják németül: Márcfalva: Marz-Rohrbach, Alsópulya: Unter-Pullendorf, Misérd: Mischdorf, Monyorókerék: Eberau, Pokolfalva: Tornen; Merény: Wagendrüssel. — Nemrég tette szóvá Berczik Árpád a M. Ny-ben a *Zeitschrift des Allgemeinen deutschen Sprachvereins* című folyóiratnak idevágó közleményét. Ebben is össze van szedve sok magyar helységnek német elnevezése s ebben a cikkben is fel-szólítják a németeket, hogy valamiképp csak ne használják a hivatalos ma-gyar helységneveket. Egy jénai újság szintén közölt a nyár folyamán ha-sonló irányú cikket. (Jenaer Volksblatt 1910. VIII. 4-i sz.) Ezt a közle-ményt Tas József fővárosi tanító ismertette a Pesti Hírlapnak 1910. aug. 20-án megjelent számában. Itt is az volt a panasz, hogy a magyarok terv-szerűen elrabolják a községeknek német elnevezését. Pedig azt csak nem lehet eltérni — mondja a cikkíró —, hogy olyan városra, amelynek nagy-részben német a lakossága, ráerőszakolják a magyar nevet. Kíváncsi vol-nék rá, vajjon a romániai hivatalos körök is ugyanilyen nézetet vallanak-e? Hogy talán mégsem egészen, abból is lehet következtetni, hogy az ott lévő magyar ajkú Klézse, Forrófalva, Bogdánfalva községeknek most már *Cleja, Faraoani, Bogdanești* a hivatalos neve. Ennyi agyarkodás láttára, bi-zonyosan mindenki azt gondolja, hogy, ha már a külföldön így bánnak velünk, legalább mi magunk mint szemünkfényére, úgy vigyázunk hivata-los helységnevtárunkra. Nos hát erről is szeretnék egy-két szót szólani. A legutóbbi magyar képviselőválasztások dolga, ide nem tartozó okból, az osztrák Reichsratban is szóba került. Egyes képviselők, valamennyien szlávok, helyeket is említettek, hogy mi történt itt s hogy folyt a választás ott. Az már csak természetes, hogy tótok lakta helyekről lévén szó, a szláv szó-

nokok a községeket tót néven emlegették. S (óh magyar lelkiismeretesség!) mi történt azután? Semmi egyéb, csak az, hogy a magyar újságoknak erről szóló tudósításaiban másnap *Szenica* és *Skalic* helyneveket lehetett olvasni. És aki kétekeddik szavamban, vegye elő az Esti Újság 1910. jún. 9-i, továbbá a Budapesti Hírlap, Pesti Hírlap s Az Újság jún. 10-i számát s valamennyiben körülbelül ugyanazon szavakkal meg fogja találni ezeket a mondatokat: Szenicában . . . a tótok egyik vezére volt a jelölt. Skalicban rendkívül terrorizálták a tótokat.¹ Csodálatos, hogy azok közül, akik keresztülmentek ezeken a sorokon, senki sem gondolt arra, hátha nincs is szenicai és skalici választókerület?! Avagy talán ez csak izelítő és azután *Prešovához*, *Lusenyéhez*, *Zvolenához*, *Styriavnicához* és *Bisztricához* is lesz majd szerencsénk? Dehát nemcsak a külföldön, hanem idehaza is nehezen szorítják ki a hivatalos magyar helynevek a nemzetiségieket. Hisz csak a multkorában olvashattuk, hogy a belügyminisztériumban ott van már az egyik Küküllővármegyéből a kérvény, amely szerint jó egynehány községet német névvel szeretnének elnevezni. (P. H. 1910. X. 29. Esti levél.)

(Budapest 1910. dec.)

DÉNES SZILÁRD.

Itt említjük meg azt az érdekes panaszt, amelyet a német nyelvvelő társaság folyóirata közölt f. évi 1. számában ilyen címmel: *Madjarische Namen*. A cikkcske arról a ránk nézve örvendetes jelenségről ad hírt, hogy az osztrák minisztérium hivatalos póstaajegyzéke a legújabb kiadásban föltűnő változást mutat (»eine Umwandlung, die fast ungläublich ist«). A póstaállomások ugyanis ezelőtt kivétel nélkül német névükkel voltak fölvéve, most ellenben csak a »magyarosított« nevek szerepelnek, »die madjarisierten.« »Es gibt kein Hermanstadt, kein Pressburg mehr.« — A cikknek egyes adataiból azt sejtetni, hogy nem a bécsi minisztériumnak, hanem a prágai póstaigazgatóságnak a kiadványáról van szó. — *A szerk.*

A Savanya gyerekek. Szegedről írják: A köztudatban él, hogy a Savanya éppen olyan törzsökös szegedi vezetéknevű, akár a Paplógó, Kisguci, Szélpál, Koszó vagy Sáry, Kazy, Bába. Az alsóvárosi iskolában se találta különösnek senkisé, amikor a fiuk örvendezve kiáltották: »Itt vannak a Savanya gyerekek . . .« Csupa pufók arcu, sűrű vérű, izmos gyerekek a Savanyák egytől-egyet. Nagy a respektus irántuk, mert külön-külön is ereje van az öklüknek, hátha még hatan együtt vonulnak föl a sok százéves alsóvárosi kolostor-térre, ahol teljesen ők a helyzet urai az alsóvárosi gyermekek világában. Úgy viselkednek, mint akiknek a legtöbb jusuk van a szegedi humuszhoz, mert Szegednek volt már Savanya főbírája, Savanya gvardiánja, Savanya kocsmárosa, pékje, kovácsa. De a régi törzsökös család büszke ivadékaik ma váratlanul egy bántó érzés hatásának a suhintása érintette. A gvardián a hivatalába citálta a Savanya-gyerekeket és így szólt hozzájuk: »Gyerekek, itt van már az ideje, hogy megma-

¹Felesleges megemlítenem, hogy Szenica a nyitrai megyei *Szenic* és Skalic az ugyanott lévő *Szokolca*. Szenicát és Skalicot az Esti Újságban és Az Újságban találtam; a Bud. Hírlapban és a P. Hírlapban már Szenic van, de még mindig Skalic.

gyarosítsátok a neveteket s belügyminiszteri engedéllyel viseljétek a Savanya nevet, amelyet eddig is becsülettel viseltetek.« Utána jártam a dolognak. Hát nem a régi Savanyák ivadékaik ezek a gyerekek? kérdeztem a a gvárdiánt. »Nem bizony, mert a gyerekek édes apját *Chavanne*-nak hívták.« Chavanne? Akkor franciák az istenadták. »Telivér francia tiszt volt az apjuk. A rekonstrukció idején került Szegedre és Tisza Lajos jóvoltából előbb egy kis polgári állást töltött be, majd a lóvasuti társaságnál lovas volt, főlügyelt a társaság negyven lovára és a kocsisokra. Majd özvegy A.-nét vette feleségül, kitől hat fia származott. Hat fiú, aki francia vére ellenére szintiszta magyar lelket hordoz magában.« A hat Chavanne fiúból hat Savanya lesz, akik csak magyarul éreznek és magyarul beszélnek.

(1910. XI. 17.)

BUDAPESTI HIRLAP.

Régi magyar recipe. Bold. Szabó Ignác egri gimnáziumi tanár fődözte föl évekkel ezelőtt egy régi latin könyv tábláján az itt következő rövidke nyelvemléket. Nyelvi szempontból nincs ugyan semmi különös benne, de azért érdemes lesz megőrizni. A lapon legfölül ez van írva: »Emptus (t. i. hic liber) Tirnauiae 23. Aprilis 1577. d. 87.« vagyis Nagyszombatban vették 87 denáron. Azlán következők ez a recipe:

hydegh leles ellen

Tyzta wy fazekba földz megh az rosath, es melegen ugy mynt el twrhety tyzta ruhaba kel az derekara köthny. ezt haromzor kel myelny.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

I.

Betyár: fiatal legény-béres. Csakis a béreseknél van ez a megkülönböztetés, a kocsisoknál már nincs. Olyan rangfokozat-féle, mert a betyárból lesz idővel a béres; az uradalmakban annak is veszik, mert a bérük is jóval kisebb a béresekéénél.

Csozë: csavargó, megvetett alak. (Úgy néz ki, mint egy csozë).

Csuszó: az uradalmi tapasztó-kőművest csúfolják így.

Csúvár: így hívják a malomnak azt az alkalmazottját, aki kijár a tanyák közé összeszedni az örölni valót.

Irongálni: jégen csuszkalni.

Jaucsi: boglyanagyságú szemes gabona rakásnak *vontató* a neve. Hogy ezt a vontatót feltehessék az alacsony kerekű vontató-kocsira, rudat tolnak a vontató alá és ezt a rudat feltámasztják körülbelül egy méteres villa alakú ágafával. Csakis ezt az ágafát hívják jaucsinak, mást nem.

Kanyargatni: ha a gyerek csizmapatkójára emelkedve úgy síklik a jégen, hogy köralakú pályát ír le, akkor kanyargat.

Kucog: akadozott, erőltetett, nyöszörgő sírás. Mikor a kis gyereket megverik, bár már nem fáj neki, de még mindig sír, azután egy kis időre elhallgat, azután újra nekifog; inkább csak a hangjával sír már; végre megúnják és rákiáltanak: mit kucogsz még mindig!

Kucori: zsugori.

Kucorodott: összehúzódott. (A kuckóban kucorodik.)

Kusoronyó: kukoricaszárból összetákolt ól.

Kutrica: lécekből csinált ketrec, baromfi számára.

Lazsnagol: lopja a napot, nem csinál semmit.

Lazsukál: lassan csinálja a dolgát. De sokáig lazsukálsz azzal a mosogatással.

Vese: kenyértésztából süített, kétrét egymásba hajtott, közepén zsíros, tetején sós, tepsi nagyságú tészta.

Vöcsök: emésztőgödör-tisztító, rendszeren cigány.

(Szegvár).

KOVÁCS ZOLTÁN.

II.

Árdé: zöld paprika.

Csír: víz, melyben a »pulizskát«

(málé-t) megfőzték.

Ficsor: oláh legény.

Fapajbász: ceruza, irón.

Glába: hitvány ló, gebe.

Glász [néha gáz]: petroleum, kőolaj.

Kisdég: kicsi [kisdég ember].

Káposztacika: a savanyított káposz-

(Fogarás).

tának belső része, a káposztafej

belső levelei.

Macskaméz: a cseresznyefa mézgája.

Nyújtópad: ravatal.

Pomoránc: narancs.

Száríka: oláh téli kabát.

Trappog: keményen lépdel.

Trép: lépcső.

PARÁSZKA GÁBOR.

III.

Kutyuljak meg! Nyúl = nő; nyúlt = nyőtt = nőtt. Sentenciáskodni. (Ne sentenciáskodj itt!) Megtróbál = megpróbál. Látomány = amit lát az ember. Beszámolok a látományokról. Vökkör = kelő óra. Ne retyetelj = ne leletyülj! (ne beszélj annyit!) Élénkeny: élénk. Bertáfol = éjjelez. Vérnyog = nyaffog. Personiásan = urasan. Megmosdókszoni = mosdóksodom = mosdom. Fitorog = nyikorog. Ide süssön: ide nézzen. Kúcsön = kölcson. Ótött-kátott = kiabált. Limbus: pocséta, pocsolya. Megszelindikül: megszeliődül. Ilyenes fájás, olyanos dolog. Gebe, gebecs: vézna gebe. Az végett, ez helyett. Hangyálok = hangyák. Prántyás. Gyukli = rékli. Hömbe = gömbölyü, kövér. Nyeszledt = hitvány. Pisolgós = pislogós.

(Kaposvár vidéke).

SEBESTYÉN IMRE.

Határnevek.

Kolozsmegye. — Szucsák.

Szántók. Csepegő, Zágóberék, Nyíres, Cseretető, Hegyemegett, Agyagos, Sárosút, Nyúllak-kútja, Közmező, Fénkvölgy, Gállábja, Lejáró, Csákánkút, Bociszentegyház, Pad, Orát, Csúp, Hótnádos, Malomtere, Boc, Köveshágó, Sáfadomb, Háromsodomb, Óboc, Borzás, Széperdő, Somárvölgy, Kerekerdő, Ploptyis, Kigyósmáj, Pogánkút, Kertekmegett, Farkasláb, Lónai-ösvény, Eperjes, Halastó, Bátorhavas, Szenestönk, Ereszvény, Mocsár-csorgó, Ágozat, Doc, Kíságozat, Sárgapatak, Sárgaódal, Hosszuk, Közláb, Gyalai tekintő, Csóva, Körtvékút, Berkuc, Rózsadomb, Szilvástető.

Rétek. Orát, Mosórét, Réhejj, Sziget, Nagyrét, Csikostó, Kenderkút, Ibrok, Horgos, Vistai árok.

Kaszálók. Nádosi csorgó, A forrásoknál, Malomtere, Boc, Gyúrius, Hidegkút, Halmok, Halmokalja, Tóhejj, Veréberdő, Vistai patak, Kertek, Irtás, Szilvás, Szilvásódal, Hordóskút, Cseresnyéskút, Remete, Nagyrét.

Legelők. Dálnoki, Nyugvóhejj, Kertekdombja, Bátorlhas, Csóva.

Erdők. Nádoserdő, Kőszegő, Nyugvóhejj, Szárazpatak, Kertekdombja, Hidegkút, Bikárka, Szempáli, Hosszuvölgy, Kabósokdombja, Gödrök, Ördöglyuk, Muzsdaj, Szálás, Ploptyis, Középpór, Bagolysűrű, Tandi erdő (Kisbagolysűrű), Horgos, Középerdő, Kopaszdomb, Nagyerdő, Varóidomb, Kapulat, Hegyesdomb, Sötétút, Remete.

Szőlő. Süjvedések.

Források. Hidegkút, Pogánkúti berek, Omlások, Diósberek (4), Eperjes, Ágazat, Mocsárcsorgó, Körtékút, Cseresnyéskút, Hordóskút, Szilvási-kút, Remetekút, Zúgóberék, Ibroki kút, Kederkút, A forrásoknál (sok forrás), Nyúlakkútja, Oráti kút, A malomnál, Csákánkút, Halastó (4), Csepegőoldal.

Benn a faluban. Kotóskút, Bodonkút, Hosszucsurgó.

Patakok. Sárgapatak, Medvéstorki vagy bagolysűrűi patak, Nádas.

Utca. Felső-utca, Felszeg, Alszeg, Somáj, Borzás, Medvéstörök, Agyagos (cigánysor).

VERSÉNYI GYÖRGY

Állatnevek a hódmezővásárhelyi nyelvjárásból.

1. Kutyanévek.

A hmv-i embernek az állatvilágból van egy ősi, régi jó pajtása, mely hűséggel kíséri születésétől haláláig, koporsója után kimegy a temetőbe s sírhalmán állati lelkének mély keservéről embert megindító gyászos siratással, zokogó vonyítással tesz igaz tanubizonyságot. A kutya ez. Alig van tűzhely, mely körül hiányoznék. A tanyai és a pásztor ember meg se tudna élni nélküle. A pásztorságban épp oly fontos személy a puli, mint maga a számadó. A csendőrség elszaporítása, ebadó behozatala óta változott ugyan a soruk, tekintélyük tán csökkent, de azért a tanyai magyar személy- és vagyonbiztonságának őrének korántsem a jól szervezett csendőrségben, annál kevésbé a rendőrségben, hanem csakis a kutyaiban véli, látja, és tiszteli. A jó kutya neki, dologtalan téli napokon, őszi esőmegeeredéstől tavaszi útszáradtáig, mikor a tanyából sár-hó miatt mozdulni sem lehet, nemcsak védője, hanem nyulatótárs is. Itt a hódmezővásárhelyi tanyákon található kutyákra alkalmazott elnevezéseket sorolom el.

1. *Tulajdonfőnevek.* Koppó, Vizsla, Csipás, Csöpi, Csuli, Döbla, Kicsi, Pici, Piri, Szutyuli, Tapsi, Tazsla, Tüzes, Csalfa, Fidi, Fogas, Fidor, Furge, Furcsa, Fekete, Körmös, Kurázs, Lebő, Mocskos, Okos, Takaros, Talpas, Ügyes, Virganc, Csekkszi (Cselekszi), Korhely, Kényös, Veszi, Csóka, Hattyú, Héjja, Rigó, Bogár, Medve, Mackó, Tigris, Farkas, Pille, Csezár, Bojtár, Doktor, Böllér, Biró, Biztos, Finánc, Hordár, Harcos, Kadét, Gyilkos, Huszár, Herceg, Jegyző, Kasznár, Király, Kádár, Miniszter, Milord, Pandur, Pásztor, Szultán, Szolga, Tanár, Tüzér, Vitéz, Szakács, Piktör, Zsandár, Buksi, Dandi, Fattyú, Fickó, Ficsór, Gavallér, Kamasz, Legény,

Puszi, Böndő, Szakáll, Fölöstök, Kolbász, Morzsa, Dolfi, Ferkó, Hektor, Izidor, Kasztor, Makszi, Jancsi, Juci, Linda, Misi, Marci, Macélka, Néró, Szepi, Száli, Toni, Viktor(ia), Toffler, Aladár, Amilka, Májer, Keszler, Zsubrik, Gabi, Pista, Miller, Náci, Sári, Piros, Bársony, Lion, Posztó, Selyem, Cigány, Tatár, Burkus, Pogány, Labanc, Citrom, Dió, Lencse, Kávé, Mazsola, Bicikli, Dugó, Dupó, Fütüürütyű, Kuffer, Kaska, Gyufa, Pisztoly, Pikszis, Pundra, Szivar, Zacskó, Suszter, Szakmány, Fillér, Krajcár, Hatos, Korona, Ötforint, Dollár, Picula, Depó, Dutyi, Hodály, Szálloda, Kuckó, Ibolya, Fuksz, Viloja, Bugyi, Bundi, Divat, Mider, Gallér, Mungó, Daskuli, Daskó, Daskura, Dolesz, Doci, Döföd, Dutykó, Ebelusz, Filibusz, Figura, Futuru, Galanc, Hogyélsz, Jambó, Gyünnmán, Guli, Gyukher, Gondol, Hun, Hoszták, Kettőkilós, Kutyurus, Mitlacc, Magafúrja, Méreg, Nemaz, Nészki, Mizörög, Rukkojj, Alia, Bestyu, Cselebájsz, Csucsi, Csüki, Cseusz, Cselusz, Csucs, Csuki, Kujkuj, Kuló, Kulú, Kolyhos, Karmina, Lulu, Lupó, Labodár, Mamlesz, Mukszi, Nupi, Opuncs, Pisi, Piszpirisz, Pufi, Pomina, Pancsu, Pancs, Sénemaz, Molé, Mori, Nyusnyi, Uszu, Pizsu, Pucu, Plaja, Prézli, Pagát, Pozeráj, Tírász, Vigyli, Vengredó, Vetoksz.

2. *Mellékevek.* (Milyen a kutya?) Nagyfejű. Csonkatülő, csonka, füles, högyösfülű, kisfülű, kajlafülű, vágottfülű. Cifraszörmű, élösszörmű, nagyszörmű, Kajszaóru, köcsögóru, mocskosóru. Pirosnyelvű, vágottnyelvű. Görbelábú, hosszúlábú, keselylábú, kistalpú, loboncoslábú, talpaslábú, töröttlábú, nagytalpú, nagylábú, nyullábú, püposlábú, rosszlábú, szélestalpu, sánta. Farkaskörmű, hosszúkörmű. Högyösfarkú, kazalvégű, kuszafarkú, koloncosfarkú, kurtafarkú, lomposfarkú, nagyfarkú, nyulfarkú, sutafarkú, vágottfarkú. Rosszfajta. Futós, okos, sokeszű, szőlő, vastaghangú, vékonyhangú, vad. Csalós, furfangos, hamis, hallgatós, haragos, sarapós, lusta, morgós, szaglálos, tojáskofa, ugató, ugráló, vicsorgató. Lompos. Fogatlan. Agár, szőlindők, juhajtó, Bodor, bodorszörű, barnasárga, bársonyszörű, cirmos, darabfeketehátú, egérszörű, fekete, fakó, fehérfarkú, fehér, fehérszörű, fehér-tarka, feketepöttyös, hamvaszörű, hamvasfejű, hatyúszörű, kendőrszörű, mocskoszörű, nyúlszínű, pöttyös, pöttyöshátú, pörnyés, pörnyeszín, ragyogószörű, rézsdavörös, sárga, sargafejű, szürke, szivarszínű, tarka, vörös, vörösszörű, vöröstarka, vörösfeketeszörű, ződ, ződszörű, zsömlyeszín. Csajhos, kisszörű, loboncos, nagyszörű, sikár. Uri, tanyai, gazdátlan, kódorgó, zsebbevaló.

CSOKÁN PÁL.

Mesék.

1. *A kakas és a szegény úr.*

Hum vót, hun nem vót, vót éccēr av világon válahun étý kakas, osztán kimént éccēr ász szémetre kápáraznyi. Hát áhogy kápárgá, kápárgá, éccēr csak táná-j-étý krájcárt. Odászálád vele-j-áz gázdájáho, oszt ászonygyá neki: »Édész gázdám, tánátám étý krájcárt.« »Csak légyen az ettéd.« Mégin kimégy ak kákás ász szémetre, kápáraznyi, oszt mégin táná-j-étý krájcárt. Odászálád vele egybe-j-áz gázdájáho, oszt ásszongyá neki: »Édész gázdám, tánátám étý krájcárt.« »No csak légyen ez is az ettéd.« Mégin kimégy ak kákás ász szémetre kápáraznyi, hát árà mégy étý szegényes úr. Ászonygya ak kákásnak: »Hállod-é? ad nekem kócsón ászít ak két

krájcárt, máj hónap megadom.« Ak kákás rátért ász szégíny úr szavará, oszt odáttá neki ak két krájcárt. De biz az úr elfelejtette másnap meg-
 ánni ap pizt, feléje sē mēnt ak kákásnak. Csákhogy ak kákásnak is vót
 ám esze, nem háttá magát, káptá, fēlszát az úrnak ág gáttýará, oszt ász
 kijábátá: »Kukurikú ad még ág gárást!« Áz úrnak vót egy mindēnse,
 oszt ászonygyá neki: »Édes szógám, fom még ászt ak kákást, hágy ves-
 sem a kúdba.« Hát csákugyám bele-j-is vette-j-az kúdba; ak kákás még
 egyre-j-asz hájtogáttá-j-odálē: »Szít fél seggēm av vizez. Szít fél seggēm
 av vizez.« Fél is szíttá mind ēcs csēppig, ákkor osztán mégin fēlszát ág
 gátra: »Kukurikú, szégíny úr, ad még á gárást!« Áz úr még ászonygyá
 ács cseléggyinek: »Ereggy, édész szógám, fom még ászt ak kákást, hágy
 vessem át tüzes kemēncēbe.« Áhogy belevetyi-j-a tüzes kemēncēbe, elkezdí-j
 ak kákás: »Eres seggēm av vizez, hágy ócsá-j-el át tüzet.« Mikor osztáng
 át tüzet elótóttá, mégin csák fēlszát ak kerítésre: »Kukurikú, szégíny úr,
 ad még ág gárást!« Ászonygyá mégin az úr: »Édes szógám, fom még ászt
 ak kákást, hágy vessem ám mēkázsbá, ak kákás még elkezgyi: »Szít fél
 seggēm ad dárázst. Szít fél seggēm ad dárázst.« Mikor osz fēlszítá, mégēs
 csák fēlszát ág gátra: »Kukurikú, szégíny úr, ad mēm má-j-ág gárást!«
 Ászonygyá-j-az úr: Ereggy édész szógám, fom mēm má-j-ászt áf fene
 kákást, hágy vessem án nádrágom ülepibe.« Áhogy belevetyi-j- án nád-
 rágja ülepibe, elkezgyi-j-ák kákás: »Eres seggēm ad dárást, hágy csípja
 még áf fárát.«

Eggyig vót, mese vót, Kelemēnnek kedve vót.

(Heves m. Gyöngyóshalász.)

NAGY JÓZSEF.

Székely családnevek.

A XVIII. század folyamán Csíksomlyón előadott iskola-drámák
 közül nyolcnak színre hozóit is ismerjük. Az alábbi családneveket, amelyek
 egynek kivételével csikmegeyiek, onnan írtam ki.

Albert, András, Antalfi, Balla, Ballo, Balog, Bamba, Barabás, Barta,
 Basa, Bándi, Betze, Bencze, Bene, Benkes, Bernárd, Bíró, Blási, Botskor,
 Bogdán, Boros, Borsos, Bot, Burda, Csató, Csedő, Cziko, Darvas, Dávid,
 Egri, Elekes, Erdős, Fekete, Ferentzi, Fészki, Fodor, Gál, Gáspár, Gegő,
 Gergelyffi, Gidró, Győrfi, Horvát, Hosszu, Hunyadi, Intze, Josa, Juhász,
 Kajtár, Kajtsa, Kedves, Kelemen, Kemenes, Keresztes, Kézdi, Kováts (Há-
 romszék m. is) Kotsis (Háromszék m. is, így is írva: Kutsis), Lászlóffi,
 Lestyán, Literati, Mártonfi, Mátéfi, Mezei, Mihályfi, Miklósi, Nagy, Némethi,
 Pálfi, Petres, Péterfi, Potyó, Rátz (Háromszék m.), Részeg, Salamon, Salló,
 Sándor, Sánta, Simon, Sugár, Szabó, Szántó, Székel, Szép, Tamási, Tankó,
 Tima, Tompos, Tóth, Török, Zöld.

SZLÁVIK FERENC.

Tréfás vers.

Komám, komám, kedves komám,
 Kettőt fiadzott a kutyám.
 Egyik Pipa, másik Dohány,
 Szíjja el a kedves komám.

(Szeged.)

DOBÓCZKI PÁL.

IZENETEK.

Tanító. Azt kérdi, csakugyan olyan hibás-e az a mondat, amellyel első jegyzőkönyvét kezdte: »Elnök az őszinteséget és kartársi szeretetet kifejező simulékony hangon üdvözlí az év elején a tantestület tagjait és gördülékény szavakkal kíván ez évben kitartó buzgalmat és zavartalan életű egészséget.« — Abban igaza van, hogy a szavak magukban mind kifogástalanok, a *simulékony* és *gördülékény* [is jó szó, de a stílus, a stílus! Ez a két szó itt úgy hangzik, mint dícsérő vállveretetés az igazgatóval szemben; nem csoda, hogy zokon vette. Ebből az a tanulság: a jó stílus nem abban áll, hogy hangzatos, cifra szavakat alkalmazunk ott is, ahová nem valók. — Mesterkéltszólás az »őszinteséget... kifejező hang is« e h. őszinte hang. Idegenszerű a kezdet: *elnök* nem tulajdonnév, hogy elhagyhassuk mellőle a névelőt; helyesen: az elnök. Aztán mi az a »zavartalan életű egészség«; hát az egészség zavartalanul él? Végre a *tantestület* helyesebben és értelmesebben: *tanítótestület*.

R. S. *Vallási és erkölcsi helyett vallás-erkölcsi* nem éppen példátlan rövidítés; igaz, hogy csak egy ilyen példát ismerünk még s az elég gyatra: a fővárosban tervezett új vasúti vonalnak *műtan-rendőri bejárása*. Evvel azt akarják kifejezni, amit németül így mondanak: *technisch-polizeiliche Begehung*. Ámde *műtant* senki se mond ma Ballagi szótárán kívül, s az említett kifejezést így kell helyreigazítani: *műszaki rendőri bejárás*.

B. K. Már az 1840-i VI. cikk világosan megparancsolja, hogy »ezen-től minden vallásbeli különbség nélkül plébánosoknak, egyházi szónokok-nak, káplánoknak és segédeknek olyanok alkalmaztassanak, akik a magyar nyelvet tudják.« De mennyire vagyunk még most is e 70 éves törvénynek a végrehajtásától?

G. J. Bocsánat és köszönet. — A *benniünket* névmásnak egész külön története van, l. Nyr 30 : 340.

Beküldött kéziratok. Kara F. Szófejtések. — Kovács A. Olcsó remekírók. — Kovács M. A becczó nevek hangalakja. A mez névmás kérdése. — Zolnai Gy. A Bpesti Glossákhoz. — Heves K. Két állatorias stb. — R. Vozáry Gy. Tájézők. — Török J. Egy székelj-török szó. — Öreg T. Olvasás közben.

Új könyvek és füzetek. Borbély György és Borbély Sándor: Nyel-vünk védelme. Gyomlálás a m. nyelv kertjében (Vác, 1910. Első váci sajtó. 1 K). — Munkácsi B. Vogul népköltési gyűjtemény. II. k. 2. f. Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi (1910. M. T. Akadémia 10 K). — Lautner J. C. F. Meyer nyelvről és stílusáról. Nyelvesztétikai kísérlet. (Gyoma, Kner, 1910). — Philipp K. A direkt módszer. (Franklin 4 K). — Walter Gy. Overberg Bernárd. (Kilenc képpel. Stephaneum). — Kiss Ernő. Shakespeare és Vörösmarty. (Különnyomat). — Móricz Zs. 1) Hét krajcár. Elbeszélések. 2) Sárarany. Regény. 3) Sári bíró. 4) Tragédia. Négy elbeszélés. (A Nyugat kiadásai). — Klasszikus regénytár: Keller: Zöld Henrik (két kötet). Dickens: Kis Dorrit (három kötet). — Szentjóni Szabó L. Költe-ményei, kiadta Gálos R. (R. M. Könyvtár 26. M. T. Akadémia. 5 K). — Kisztei Péter: Üstökös csillag. Kassa 1683. [és] Harsányi I. Kisztei Péter élete és munkái (Sárospatak. 1'60 K).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy székelyek hívére.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 97.

BUDENZ JÓZSEF EMLÉKEZETE.¹

Március 19.

A göttingeni egyetem nem egy tekintetben nevezetes a magyar szellemi élet és összehasonlító nyelvészetünk fejlődésében. A 18. század végén ott nyeri az ösztönzést Gyarmathy Sámuel Schlözertől az Affinitas megírására; ott születik meg nemsokára az eszme Kőrösi Csoma Sándorunkban az őshaza fölkeresésére; ott tanult Bolyai Farkas s ott tanulnak ma is a matematikusok, és ott ismerkedik meg az altaji összehasonlító nyelvtudomány elemeivel Budenzünk, hogy aztán egy pár ott tanuló magyar ifjútól megismerje nyelvünk hangzását s egyik biztatására bejőjön hozzánk a mi dicsőségünkre s nyelvtudományunknak soha el nem muló büszkeségére.

Hosszas volna méltatni mindazt, amit e fáradhatatlan szellem művelt a magyar nyelvtudomány történetében. Én csupán két olyan szerény téren kívánok rámutatni Budenzre, amelyen még eddig kevésbbé méltányoltuk. A *nyelvjárások* és a *mondattan* körén belül kívánok egy pár kisebb jelentőségű, de szintén becses lépéséről megemlékezni.

Budenz alighogy bejön közénk s megtanulja nyelvünket, már székesfehérvári tanársága idején 1859. nyarán lerándul Hunfalvyval Erdélybe, a székelyekhez, és ez utazásának eredménye az »Adalék a székely beszéd ismertetéséhez« c. értekezése a Magyar Nyelvészet V. évfolyamában (1860, 348—363 l.) Ebben alig néhány heli ott tartózkodás után, mely idő alatt az egész székely földet bejárja,² kimutatta, hogy: úgy

¹ Ellunytt nagy tudósunk nevenapja alkalmából, egy ilyen alkalommal való megemlékezéséből.

² Én még ismertem Incze György kovásznai ref. pap özvegyét, aki Budenz és Hunfalvy ez utazására emlékezett. Alig néhány éve, hogy elhalt.

látszik a székely beszédről szólván, néha kétféle nem egészen helyes képzelet keletkezik. Egyik az, hogy a székely beszéd a közönséges magyar irodalmi nyelvtől valami nagyon eltérő és távol eső; másik meg az, hogy a székely beszéd csak egyféle és mindenütt megegyező... Holott az egész székely nyelvterületet két részre kell felosztanunk, melyek határozott vonallal válnak el egymástól: 1) Nyugati székelysége, Marosszék és Udvarhelyszékben, 2) Keleti székelysége Háromszékben, Csikban és Gyergyóban. Erre nézve egyelőre a köznyelvi és szócskát említette föl, mely biztos vezérül szolgálhat e felosztásban hogy t. i. ez a nyugoti székelységben is, a keletiben meg és (id. h. 349—50.)

Kriza is Budenznek e különbségtevését, »sibbolet«-jét fogadta el a Vadrózsák végén »Néhány szó a székely nyelvjárásokról« c. becses dolgozatában, bár némi módosítással, amit megengedett szerintem Budenz kifejezése is, hogy t. i. »Efrainnak, vagy a nyugoti székelységnek, hol az is uralkodik, Udvarhelyszékből csak egy rész, Kereszturfiszék marad s néhány helység a Nagy-Küküllő mellett« stb. Kriza a sibbolet használatát — mint látszik — helybenhagyja, úgy mint »nagytudomány nyelvészünk, Budenz József úr a Magyar Nyelvészet V. évfolyamában fölvette« (Vö. Vadrózsák 1865. 547 l.) És közvetve ezen a nyomon haladt később Steuer János és Balassa József is (Nyr. 22. k.; illet. A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése, 1891.) — ha némi eltérésekkel is, és e nyomokon járunk ma is, ha némelyek — ma már nem ok nélkül — kifogásolják is e felosztást (Vö. MNy. 4 : 199.)

Érdekes, hogy Budenz ebben az értekezésében igen becses és találó észrevételeket tesz a székely időalakok használatára nézve is éppen akkor, mikor a magyar igeidők kérdése napirenden volt Hunfalvy és Fogarasi vitája következtében; s ítéletem szerint ritka nyelvérzéssel különböztette meg Budenz amaz időalakok használatát. Érdekes az is, hogy, amire csak az utóbbi évtizedekben jöttünk rá, inkább történetiróink, Nagy Géza és Sebestyén Gyula észrevételei nyomán, de amit a nyelvészek is sejtettek már korábban s egyesek kifejezésre is juttattak (Horváth Ádám, Jutalomfeleletek I. és Vass József, A dunántuli nyelvjárás, 1860) — Budenz ezektől függetlenül hangsúlyozza már ez értekezésében a székely nyelvjárásoknak a történet szempontjából való értékesítését is, s rámutat

arra, hogy el kell ismernünk, hogy a székelység sem volt mindig úgyszólván egyöntetű egység; hanem vagy elkülönített, de rokonilag közel álló egységekből találkozott össze, mielőtt még mai lakóhelyén letelepedett; vagy legalább — úgy látszik, ez a másik föltevése — ottan hely és történeti viszonyok miatt egységes tömegéből szétváló különbséget fejlesztett ki. Tehát mintha azt is megengedné, hogy ott is lakhatott talán eredetileg a székelység, a magyarok letelepülése előtt is, s ezt a bevezetésben is érezteti, — amire Hunfalvy (P. P.), az élesszemű szerkesztő már akkor (1860.) megjegyzi ugyanott a lap alján jegyzetben: »Szeretném tudni azon történelmi bizonyosságot, mely szerint a magyarok ideérközlökkor ott találák a székelységet. Az sokféle nagyjelentőségű világosságot terjesztene« (M. Nyelvészet 5: 348, jegyz.) — Ime a székely kérdésnek egyik első érintése, ha még nem is egészen a mai alapon, de azt részben megközelítőleg.

Ugyancsak itt hangsúlyozza Budenz a székely beszéd részletes és kimerítő ismertetésének és minden oldalról való átnyomozásának szükségét is, talán a régibb székely írók nyelvhasználatának tekintetbevételével, tehát történeti alapon is! Itt hangsúlyozza, hogy az élő magyar nyelv valódi és beható ismeretének egyik fő tényezője a népnyelvnek és annak táj szerint való különbözőzésének tanulmányozása; s erre nézve nem hiszi, hogy nagyot mond, ha azt mondja, hogy a székely beszéd talán első helyen állhat s a székely földet, ha nem is minden, de sok tekintetben az élő magyar nyelv klasszikus földének lehet nevezni (5: 363). Ime ezzel egyszersmind a magyar nyelvjárások tanulmányozásának egyik legkorábbi hangsúlyozása, amire már Munkácsi is rámutatott Budenzről szóló akad. emlékbeszédében (Bp. Szemle 1896. 177.) Meg vagyok győződve, hogy a magyar nyelvjárások tanulmányozásának felélesztése is egyfelől Hunfalvy és Budenz érdeme. A dialektusok fontosságát hangsúlyozza Budenz Riedl Magyar nyelv-tanának bírálatában is (M. Nyt. 5: 406), és egyetemi kérdézősködései is a Magyar-Ugor Szótár javítgatásai alkalmával, mikor tanítványait is mintegy belevonta a munkába, csak fokozhatták a népnyelv iránt való érdeklődést az akkori ifjabb nemzedékben.

Ime ebben is újabb alapon állt Budenz és érdekes, hogy az az ember, aki a magyar nyelvet csak úgy tanulta meg, mi-

ként használja föl a nyelvjárások ismeretét mindjárt magyar nyelvészeti cikkeiben, »A magyar *meg* és rokonsága« s »A magyar nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszú e, azaz é- és ê-rül« és apróságokban (M. Nyt V. k.). Érdekes a Székely szók c. közleménye is M. Nyt 6: 170—175. és az a kis székely szójegyzéke is, melyet halála után Simonyi tett közzé a Nyelvőr egyik utóbbi évfolyamában (Nyr 26: 43 stb.) S később is hogy ismeri és hogy használta föl Krizát is a Magyar-Ugor Szótárban és az Ugor összehasonlító alaktanban; s más cikkeiben is a népnyelvet általában. Ezzel is az igazi nyelvtudós mintaképe, aki az élő nyelvet is kutatja ott a forrásnál; mint ahogyan elment Szarvas Gáborral és Berczik Árpáddal Göcsejbe is, hogy tapasztalatból ismerkedjék meg e nyelvjárással is (Vö. Halász, Budenz élete, Budenz-Album 10).

Ami a mondattant illeti, Budenznek egy pár olyan munkájára kívánom a figyelmet felhívni, amelyet eddig épen nem méltányoltunk eléggé.¹

Az egyik egy értekezése ugyancsak a Magyar Nyelvészetben (V.k.): A szanszkrit igeidők a magyarra viszonyítva. Ezzel Budenz is beleszól abba a vitába, amelyet 1858-ban Halder Konrádnak és azután Hunfalvynak egy értekezése teremtett utóbbi és Fogarasi közt a magyar igeidőkre vonatkozólag. Budenz ebben a cikkében mintegy előkészítőül² a görög és latin igeidőknek a magyar nyelv szempontjából való fejtegetésére a görög és latin igeidők eredeti jelentésének megállapítása végett szól a szanszkrit igeidőkről és kiemeli a magyar igeidők használatának mint a nyelvművelés kérdésének is a jelentőségét. Az igeidők kérdésre még egyszer visszatér Török olvasmányok az időkre való tekintettel c. közleményében MNyt. VI. k. (Vö. Munkácsyt is Bp. Sz. id. h. 176.) Ő természetesen a történeti alapot ismeri el s, mint a székely beszédről szóló értekezésében, való (pozitív) és nem bölcséleti alapon elemezi az igeidőket, mint Fogarasi, tehát ő Hunfalvy követője.

A másik munka, amelyről eddigelé úgyszólván külön nem emlékeztek meg, finn mondattana, mely a finn nyelvtan második kiadásában 1880-ban jelent meg s melyben, mint maga mondja,

¹ Sőt azt is mondták, hogy úgy látszik legkevésbé vonzotta Budenzet a nyelvtudomány összes ágai közül a mondattan, mert csak egyszer foglalkozott e körbe tartozó tárggyal (!). L. MNy. 4: 197 l.

² Vö. Hunfalvy megjegyzését MNyt. 6: 104.

Koskinen, Hurén és más finn és svéd szerzők nyelvtanának, illetőleg mondattanának jó hasznát vette, különösen a Koskinen és Jahnsson-féle finn mondattanoknak; de önállóan, az egyes nyelvi alakok szerepét, mondatbeli funkcióját, az alakok sorában, tehát szótani alapon s nem a mondatrészek alapján fejtegeti, s mint nyelvtanában is a »teljes fő« elmélettel eredeti, itt is világosan és ritka nyelvérzékkel tárgyalja a mondattani jelenségeket, — mindenütt érzékeltetve az eredeti és átvitt jelentést; itt-ott az analógiát is ügyesen alkalmazva. Úgy hogy pl. Setälä a saját finn mondattanában, a régibb kiadások előszavában egyenesen elismeri, hogy sokat köszönhet Budenz e művének. Persze ma sokan nem is ismerik e mondattant; valóban szükséges volna, hogy ez is megjelenjék a Finn-ugor kézikönyvekben. — Érdekes Budenz finn nyelvtanában az eset-alakok mondattani csoportosítása is mutatja, hogy ő e téren is mindig tanult és egész ember volt is. Ez minden irányban. Végül érdekes, hogy az Ugor nyelvek összehasonlító alaktanában is hogy indul mondattani alapon és nevezetes, hogy az ú. n. igeelmélettel szemben a névszó-állítmányt is elismeri, mint ujabban Wundt teszi. Látszik, hogy elfogulatlan nyelvész volt, aki érdekesen kötötte össze az alaktan a mondattannal, aminthogy ma nem is lehet másként.

ERDÉLYI LAJOS.

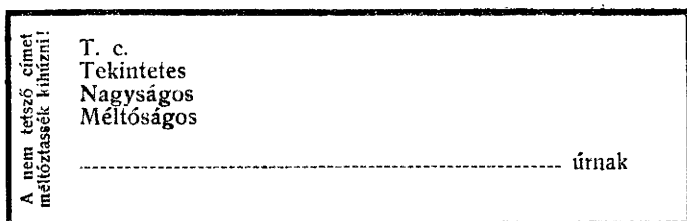
AZ UDVARIASSÁG NYELVÉRŐL.

(Vége.)

Mint láttuk,¹ elég régi már minálunk is a címkórságnak nevezett betegség, az emberi hiúságnak ez az igen érthető, de túlzásaiban fölötte nevetséges nyilvánulása. A címezésben való szigorú, szertartásos eljárás az úgyn. bizantinizmusnak egy része, azért bizantinizmus, mert a középkori bizanci udvarból indult el európai körútfára. A tulajdonképeni cím állami intézmény s leginkább monarchikus államokban dívik. A kormány nem alkalmazhat pl. annyi miniszteri tanácsost, ahányan megérdemelnék a tett szolgálatok fejében, azért sok másnak is megengedi, hogy miniszteri tanácsosnak vagy udvari tanácsosnak nevezze magát és élvezze azt a társadalmi előnyt, amely ezzel az állással jár. Ha nyugalomba megy valamely érdemes

¹ L. az első cikket a Nyr. f. é. 1. számában.

osztálytanácsos, megengedik neki, hogy ezentúl miniszteri tanácsosnak vallja magát, s az érdemes tanárnak, hogy már most igazgató legyen »in partibus infidelium«, iskola nélkül. Persze baj volna, ha az állam csak ilyen képzelt tisztségekkel tudna jutalmazni, de akik beérik vele, azok boldogok.¹ A demokrata azonban bosszankodik ezen a hiú cím- és ranghajhászáson s legjobban szeretné, ha le lehetne járítani valamennyi címet s ha pl. mivel a nagyságost már úgylis lejáratluk, most mindnyájan méltóságosnak szólítanánk egymást, mintahogy az egyszerű csizmadiák egy jó napot szereztek maguknak avval, hogy nagyságolták egymást. Egy német demokrata nem akarta örökké számon tartani, kinek milyen címezés jár, s ilyenforma levélborítékokat készíttetett:

Ugyanezt teszik most nálunk a kereskedők, egyesületek és hivatalok, nyomtatott körleveleik borítékára odanyomtatják egymás alá: *Méltóságos*

Nagyságos. És ilyenkor csak az a csufondáros megjegyzés hiányzik, hogy »a nem tetsző címet méltóztassék törülni.« — Néhány évvel ezelőtt valamelyik tudományos testület einöke egyik nyomtatott körlevelét ilyenformán kezdte:

Nagyméltóságú	} kolléga úr!
Méltóságos	
Nagyságos	

El lehet képzelni, milyen ez a »kollégialitás« vagy kartársi viszony (»ügyféliség«, mint nemrég szónokolta egy öreg úr). Ez különben is egy kissé gyöngye lábbon áll az olyan hivatalokban, melyekben a modern élet fejlődése folytán nemesek és nem-nemesek együtt működnek. Nemrég hallottam egy nemes ifjútól ezt a jeles mondást: »Én bizony nem vállalok hivatalt!

¹ Sok embernek még az állandó munkájáért is csak cím jár, nem is valami büszke cím, noha elég hangzatos. Csak a minap olvastuk a hivatalos Földművelési Értesítőben, hogy »a m. kir. földm. miniszter dr. Z. B., dr. T. L., dr. D. L... ideiglenes minőségű díjtalan miniszteri fogalmazógyakornokokat fizetéstelen segédfogalmazókká nevezte ki.«

Majd, hogy engem ott akárki *lekollégázzon?* « *Lekollégázzon!* Értsük meg jól ennek a szép új kifejezésnek a mély értelmét: 'hogy engem lealacsonyítson azáltal, hogy kollégájának nevez'.

A hivatalok és vállalatok a körlevelekben úgy szokták egyszerűsíteni a dolgot, hogy megszólításul ezt teszik oda: *Tisztelt Cím!* Ezt eleinte csak az első fogalmazásban alkalmazták s az egyes példányokban a megfelelő címmel helyettesítették; az egyikben pl. azt írták helyébe: *Tisztelt Gondnok úr!* a másikban: *Méltóságos Püspök úr!* — Joannovics György, mikor a M. Nyelvőrben (27 : 280) megmagyarázta s megróttá ezt a tisztelt cím-féle furcsaságot, elmondta, hogy őt egyszer valaki így szólította: *Tisztelt Ön!*

Legváltozatosabb a magánlevelekben előforduló címzés, természetesen a levélnek belsejében, mert a borítékon, mely a póstának szól, a hozzánk legközelebb állóknak is megadjuk a társadalmi állásukat megillető hideg címet. Csak régi levelek borítékán olvasunk gyakran olyan fölírást, mely a személyes viszonyt is kifejezi, pl. »Csányi Akácios uramnak, énekiem bizott szerelmes atyámfiaának.« Vagy: »Az tekintetes és ngos Révai Péter uramnak etc. nekem jóakaró és szerelmes atyámnak adassék.«

A levélnek belsejére nézve lehetetlen kimerítő szabályokat adni az udvariasság formáira nézve, a kifejezésnek megválasztása sokszor egészen a tapintat dolga, annyiféle fokozata van két-két személy bizalmas vagy bizalmatlan viszonyának. Sőt még ugyanannak a két személynek a viszonya is változhat és sokszor a pillanatnyi hangulat is befolyásolja a levélnek nemcsak tartalmát, hanem a megszokott formájú megszólítást és befejezést is. Egy német folyóirat közölt egy »regényt levelezőlapokban«, de egy másik folyóirat túltett rajta, mert ott ez jelent meg:

»*Regény* — *levéliekezdésekben*. X. színész nő leveleiből egy gyűjtő csinos regényt állított össze olyképpen, hogy a leveleknek fölíratait kronológiai sorrendben egymás mellé állította. A regény így szól: *Tisztelt uram! . . . Igen tisztelt uram! . . . Kedves Jenő ur! . . . Édes Jenőm! . . . Drága Jenőm! . . . Egyetlenem, mindenem! . . . Drága Jenőm! . . . Édes Jenőm! . . . Kedves Jenő ur! . . . Tisztelt uram! . . . X. Jenő urnak! . . .*«

~ Mellesleg megemlítem, hogy a levelezésben sokféle idegenszerűség van elterjedve. Ilyen különösen a *becses* használata a német *wert* utánzásakép; *becses családja* helyett magyarulosan

azt kell mondanunk: *tisztelt v. kedves családja; becses levele helyett szíves levele.*¹ — Legtöbb németesség dívott nálunk a 18. században és a 19. elején. Akkor németül és franciául így címezték a leveleket: »Herrn Herrn Professor Karl Rummy«, »à Monsieur Monsieur de Vida.«² S ezt magyarul is utánozták: »Méltóságos úr Haller István uram jól tudja.«³ »Azért az úrtól Henter uramtól is megizentem.« »Az úrnak Tekintetes, nemas, nemzetes és vitézlő Kisfaludi Kisfaludy Mihály úrnak.«⁴ — És legjobban elterjedt az idegen szórend a cím és tulajdonnév együttes használatában: óbester Molnár, generális Hadik, consiliarius Mérey, nagyprépost Nagy József, főherceg Sándor. Ezek közül a leggyakoribbak t. i. a *gróf Zichy, báró Eötvös, doktor Müller-félék* a hivatalok s a műveltek nyelvében annyira meggyökeresedtek, hogy némelyek nem is hisznek idegen eredetükben, sőt hibáztatják az olyan magyaros szórendet, minő a *Zichy gróf, Eötvös báró, Müller doktor!*

Az udvarias megszólítással és címezéssel együtt járnak azok a szólásformák, amelyekben szerénységünknek, alázatosságunknak, tiszteletünknek, hódolatunknak adunk kifejezést. Azt mondjuk: bátorkodom megjegyezni, vagy: bocsásson meg, de azt hiszem . . . stb. Leveleinket így írjuk alá: igaz hívéd, hálás tisztelője, kész szolgája, hódoló tisztelettel legalázatosabb szolgája. (Hadd említsem közbevetőleg ezt a ma nem ritkán olvasható furcsa aláírást: *kiváló tisztelője, legmélyebb tisztelője*, e helyett: *kiváló v. legmélyebb tisztelettel.*)

A régi szolgálalkúségnek egyik maradványa, hogy folyamodványokban s aztán más ügyiratokban elkerülik az első személy használatát és így kezdik: »Alulírott legalázatosabban folyamodik, méltóztassék megengedni . . .« Pedig nyilván természetesebb és egészen megfelelő az ilyen kezdet: *Kérem v. alázattal kérem, kegyeskedjék v. méltóztassék megengedni*.)

A gyakrabban használt szerénységi kifejezésekben néha nagyon elgyöngül, elhomályosodik az eredeti jelentés, pl. az ilyenekben: *tessék, alázatos szolgája, volt már szerencsém, mikor lesz szerencsém, kérem v. könyörgöm alásan.* »Egy hozzám közel álló nőnek azt mondta egyszer valaki: »Volt sze-

¹ Vö. Nyr. 28 : 130, 319.

² Igy Kaz. L. 10 : 157, 203 stb. — ³ Apor Lev. 31.

⁴ Vas Gereben: Nagy idők, nagy emberek (új kiad.) 171. — Ilyenforma címkettöltetés a népnelvben megtisztelő megszólításul használt *ké-ké, ké-hied, ké-ké* (Hont, Komárom, Tolna megyében stb., l. MTsz.)

rencsém hallani, hogy beteg volt.«¹ Csáky Albin gróf azt mondta egy országgyűlési beszédében (1889. VI. 24.); »A tanulmányi alap, miként tegnap volt szerencsém felemlíteni — ámbár ez nem mondható nagy szerencsének — financiálter nem jól áll.« A szónok tehát elmésen tréfára fordította a dolgot.

Az alázatosság kifejezésében, tudjuk, legmesszebb mennek a kínaiak. Ott beszéd közben is el szokták kerülni az *én* névmást, a beszélő rendesen ilyenféle kifejezéssel emlegeti magát: rabszolgád, az ostoba, a vén számár, a vén test. De talán sokkal több önérzetet mutat minálunk az *alázatos szolgája*? Akárhányszor olyan személyek szolgájául valljuk magunkat, akik iránt belsőkben éppenséggel nem vagyunk barátságos érzélemmel.

Az udvariasság nyelvének egy külön csoportját teszik azok az állandó formák, melyekkel egymás iránt való jóindulatunkat fejezzük ki. Legközönségesebbek azok, amelyekkel találkozás és búcsuzás alkalmával élünk. Köztük sok a vallásos kívánság: adjon Isten! fogadj' Isten! Isten áldjon meg! Isten hozzád! Isten veled!² Istennek ajánlom! stb. Más nyelvekben is: *Gott befohlen! Behüt' dich Gott! adieu! z bogom!* Azután az ilyenek: jó reggelt, jó napot, jó éjszakát kívánok, minden jókat, jó mulatást, szerencsés utazást! Vannak a népnek tréfás, sőt gonoszkodó búcsuformái is: Mind a vízíg szárazon! Szerencsés fölfordulást! Önző búcsuformának látszik ma az *ajánlom magamat*. De eredetileg az volt az értelme, hogy 'ajánlom magamat szolgálatjára', mert régi leveleink rendszerint ilyenformán kezdődtek: Köszönetemet és magam ajánlását te kegyelmednek mint uramnak és atyámfiának. Vagy: Az én örök szolgálatomnak ajánlása után jelenthetem te kegyelmednek stb. Új magyar köszönés a *van szerencsém* és szintén csak a 19. században — mint Szarvas Gábor mondja³ — »mikor egyszer amúgy igaz magyarosan neki lelkesedtünk a civilizációnak s elkezdtük lehánygni magunkról a szűrt, darócot, elkezdtük a 'foghajmaszagú s bagóízű' adj isten, fogadj isten helyett a magyar vitézséghez sokkal illősebb *alázatos szolgájával* üdvözölni egymást.« — Találkozás alkalmával a régiek így

¹ A Magyar Hirlapban egykor ilyen szerkesztői izenetet olvastam: »Gyógymód a kolera ellen. *Sajnos*, már nem aktuális« [azaz: *sajnos*, már megszűnt a kolera]. 1893. XII. 10.

² Vö. Nyr. 28: 127, 320, 317, 38: 411. — ³ Nyr. 10: 159.

köszöntötték egymást: *üdvöz légy!* Ma nemcsak jó napot kívánnak (a lapp ember jó időt kíván!), hanem egymásnak hogylétéről is tudakozódnak, sőt pl. az angoloknál ez a rendes köszönés: *how are you?* vagy: *how do you do?*

Vannak aztán más alkalmak is a jó kívánságok kifejezésére. Örömnépek, névnapok, lakomák alkalmával sok ilyen szólásmód dívik. Érdekes, hogy az *éljen*, noha régebben is előfordúl, csak 1848. óta szorította ki egészen a latin *vívát*-ot.¹ Étkezésnél egymásnak jó étvágyat kívánnak s azután: adja Isten egészségére! A lakománál fölköszöntjük egymást, iszunk egymás egészségére (azelőtt egymásnak egészségéért ittak), azt mondjuk: Isten éltesse! Különös és most már jóformán értelmetlen szólás ez: *szállok az úrnak!* A nyelvészek soká hiába bajlódtak a magyarázatával,² míg végre megtalálták a Kolumbusz-tojást: kiderült, hogy a mondásnak mai értelmetlen formája ebből a régiből rövidült: *szolgállok az úrnak!* Így köszöntötték egymást azelőtt a borozgatók, aminthogy a régi levelekben is — hol befejezésül, hol bevezetésül — közönséges kifejezések voltak az ilyenek: »Datum Komárom 7 die aprilis Sara Csuzi — Ngodnak szolgálni akar.« »Ngodnak jó szívvel szolgál, míg él, Széchy Mária.« »Szolgállok Kdnek és Istentől minden jókat kívánok Kdnek megadatni. Nem szégyelli Kd, hogy pénzt kér tőlem? . . .«³ (Mondták úgy is: »szolgálja az úrnak«, s ebből is az lett: szájjá az úrnak!)

És végül az említetteken kívül még más udvarias kifejezéseink is vannak. Ha pl. kérünk valakitől valamit, sőt ha akármi közönyös cselekedetre szólítunk föl valakit, nem mondjuk, hogy *adjon* vagy *teszem* hogy *nézzen ide*, hanem: *kérem*, *tessék adni* vagy *méltóztassék ide nézni*. Még szerényebben: *kérem alássan* (azaz alázatosan), sőt *könyörgöm alássan!*⁴ S a magyar nyelvben még a meghazudtolást is ki tudjuk fejezni udvariasan: nem kell sértően kijelenteni, hogy *nem igaz*, hanem mondhatjuk szépen, kiméletesen, hogy *nem úgy igaz*.

Szép dolog ez mind, — fogják mondani t. olvasóim —

¹ Nyr. 30:76. és uo. 194--196. — ² Nyr. 18:177, 224, 276, 464, 28:514, 29:134,180.

³ L. Mikó Pál tartalmas értekezését: Női levélstílus a 17. században, Székelyudvarhely 1896.

⁴ *Könyörgöm alássan* és *instálom alássan* csakis a *kérem alássan* hatása alatt keletkezhetett e h. *könyörgök* és *instálok*. L. Nyr. 21:498,571, 32:111,184.

legyünk is udvariasak, ameddig lehetünk. De mikor kenyértörésre kerül, mikor küzdenünk kell erkölcsi vagy anyagi érdekeinkért, sokszor úgylis vége lesz a szép szónak, ki kell mondanunk mindent nyíltan, nyersen, magyarul. -- És t. olvasóimnak igazuk lesz!

SIMONVI ZSIGMOND.

A TÉRSZINI FORMÁK NEVEI A MAGYAR NÉPNYELVBEN.

A térszini formák nevein azokat a szokat értjük, amelyek a talaj, a földkéreg kiemelkedéseinek és bemélyedéseinek alakját és részeit jelölik, tehát olyanokat, mint hegy, domb, völgy, árok stb. Ezek egy szócsoportot alkotnak, amely az irodalmi nyelvben meglehetősen kicsiny, a földrajzi tudományokban mesterséges alkotásokkal erősen bővült, ellenben igen nagy a nép nyelvében. Az egyes vidékek idevágó szókinccse ugyan szintén nem nagy, de valamennyié együttvéve igen alkalmasan bővítheti mind az irodalmi nyelvet, mind a földrajzi tudományok terminológiáját.

Ezen szócsoport anyaga az idők folyamán sok változáson ment át. Én összegyűjtöttem mindazt, amit a helynevekben és a nép nyelvében meglettem, ellenben teljesen figyelmen kívül hagytam azt, amit akár régibb, akár újabb korból az irodalmi nyelv alkotásának gondoltam. A helynevekből és népnyelvből azon neveket gyűjtöttem össze, amelyeknél szemmel láthatólag a hely domborzati viszonyának megjelölése volt irányadó, míg a vízrajzi és növényzeti viszonyok jelölésére szolgáló neveket elhagytam. A nevek jelentése vidékenkint árnyalatban különböző. Igyekeztem a legáltalánosabb jelentést megállapítani és a név előfordulását helynevekkel igazolni. Minden név életrealitásának legjobb bizonyítékát látom ugyanis abban, hogy helyhez ragadt, lokalizálódott, tehát nem egy ember alkalmoszerű képzése.

A nevek természete is ehhez képest nagyon különböző. Vannak olyanok, amelyek helynevekben még ma is előfordulnak, de értelmük teljesen elhomályosodott s ezért részben alakjuk is változott. Másokat ma már csak helynevekben mutathatni ki, de értelmük még világos, noha használatban már nincsenek (az irodalmi nyelv ezek közül néhányat felelevenített). Vannak aztán olyanok, amelyeket mind a mai, mind régi hely-

nevekből kimutathatni és ma is használatban vannak, olyanok, amelyek csak mai helynevekben vannak meg, s végül olyanok, amelyek mint legifjabb, részben talán csak alkalmi alkotások, helynevekben egyáltalában nem fordulnak elő.

Eredetükre részben magyarok, részben idegenek, különösen szlávok. Az utóbbiaknál sokszor igen nehéz megállapítani, vajjon az élő magyar nyelvben tényleg használták-e valamikor vagy sem. Igyekeztem csak azokat felvenni, amelyekre nézve ez valószínűnek látszott. Általában azt hiszem, hogy a tárgyalandó szók mindegyike valamikor élt vagy ma is él nyelvünkben önállóan s így bátran feleleveníthetjük.

Az anyagot tájszó- és helynévgyűjteményekből merítettem, míg a leíró földrajzi és turisztairodalmat Orbán műve, az Ethnographia és a Földrajzi Közlemények kivételével, a népies és népi szépirodalmat pedig teljesen figyelmen kívül hagytam. Az idéztem forrásokat igyekeztem a felvett anyagra nézve teljesen kimeríteni.

Minden egyéb megfigyelésemet dolgozatomnak végére hagyva még csak az egyes cikkek berendezéséről szólok. Minden cikk élén a címszó alakváltozatai, megállapítható alap- vagy legáltalánosabb jelentése és jelentés árnyalatai állanak. Utána a név előfordulása a régi nyelvben, néhány jellemző adattal. Ezeket rendszerint az Oklevélszótárból vettem, amely viszont régi határleírásokból közli őket. A helyneveket ugyanis az oklevelekbe rendszeren magyar nyelven írták be, egyúttal egy latin szóval is értelmezvén, jellemezvén a hely térszíni viszonyát. A régi helynevek után mai helynevek következnek, ezek után egy kis fejtegetés a névnek származásáról s végül szögletes zárójelben az ill. térszinforma részei.

A helyneveket nagyjában a Balassa-féle nyelvjárási térkép nyomán, de a nevek elterjedési viszonyait tekintetbe véve (amelyek sokszor inkább egyeznek meg a földrajzi és történelmi, mint a nyelvjárási határokkal) a következőképen csoportosítottam:

A) Keleti terület. I. Székely terület: Barcaság (Hétfalu és Brassó vidéke), Háromszék, Csík (és Gyergyó), Udvarhely (Keresztur, Erdővidék stb.), Marosszék (MTorda). -- II. Királyhágóntúli terület: Küküllőmente, Maros-Szamos köze (Hunyad, A.-Fehér, T.-Aranyos, Sz.-Doboka, Kolozs, B.-Naszód), Kalotaszeg (Kolozs Ny. része, Bihar K. része, Jánosfalva NyF. 29). III. Felsőtiszaí terület: Érmellék (Bihar ÉK része), Szilágy, Szatmár (Avasság is), Bereg, Zemplén (és Abauj).

B) Északi terület. Az északnyugati nyelvjárások közül: Hegyalja, Hernádvölgy, Borsod, Bükkalja, Sajóvölgy, Mátravidék, Karancsvidék, Ipolyvidék, Bars, Nyitra, Esztergom és Komárom (Dunabalszéli része), Csallóköz, Mátusföld.

C) Nyugati terület: I. Nyugati nyelvjáróterület: Rábavidék, Kemelesalja, Órvidék (F. és A.-Ór, Őrség), Göcsej, (Zala D. része). — II. Dunántúli nyelvjáróterület: Pilis (Pest Dunajobbparti része), Budapest, Esztergom és Komárom (Dunajobbparti része). [Ez a négy terület sokban egyezik az északival]. Fejér, Győr K része), Szigetköz (Nyf. 38), Marcalmellék és Pápa-vidék (Ny. f. 17), Bakonyvidék (Ny. f. 34), Veszprém (ÉK része), Balatonfelvidék (Ny. f. 40, Zala ÉK része), Balatonmellék (Jankó művében), Somogy (É fele), Tolna, Sárköz. — III. Drávavidéki terület: Felsődráva (Somogy DNy negyede), Alsódráva (Somogy DK negyede és Baranya), Szlavónia (Eszék környéke):

D) Középső terület. I. Dunatiszakai terület: Bács, Pest (déli $\frac{2}{3}$ -a), Kiskunság (a városok), Felsőpest (a m. északi $\frac{1}{3}$ -a és Hont D része) Heves (D része). — II. Tiszántúli terület: Szegedvidék (Csongrád, Csanád, Arad), Békés, Szolnok, Bihar, Hajdu, Szabolcs.

E) Déli terület. Bács D része, Torontál, Temes, Krassószörény. Ezen területről magyar helyneveket seholsem közöltek.

Forrásjegyzék.¹

A) A tájszó és helynév anyagra: Magyar Tájszótár (MTSz), a Magyar Nyelvőr (Nyr.), Magyar Nyelv (MNYelv), Ethnographia (Ethn.) és Földrajzi közlemények évfolyamai. A Nyelvészeti Füzetek (NyF) 1—60 száma.

Jankó János dr. Kalotaszeg magyar népe. 1892. (K.) Torda, Aranyos-zék, Toroczkó magyar (székely) népe. 1893. (T.) Adatok a bácsmegyei sokaczkok néprajzához. Ethnographia 1896. VII. (Ethn.) A balatonmelléki lakosság néprajza. 1902. (B. mell.)

Orbán Balázs: A Székelyföld leírása I—VI. kt. 1868/1873. (O.)

Pesty Frigyes: Magyarország helynevei 1878. (P.)

Dr. Petri Mór: Szilágy vm. monografiája III. IV. kt. 1902.

Vármegyei monografiák: Abauj, Bács, Bars, Bihar, Esztergom, Gömör, Hont, Komárom, Nyitra, Pest, Pozsony, Szabolcs, Szatmár, Vas.

A m. sz. korona országainak Helységnevtára 1907.

1: 75000-es katonai térképek: 13. XX. 14. XX. (Börzsönyi hegység), 13. XXI. 14. XXI. (Karancs hegység), 13. XXII. 14. XXII. (Mátra), 15. XIX. (Gerecse hegység), 15. XX. (Pilis hegység).

B) A szavak eredetére:

Magyar Nyelvőr, Nyelvtudományi Közlemények (NyK), Magyar Nyelv összes évfolyamai.

Budenz: Magyar-Ugor összehasonlító szótár (MUsz).

Szinnyei: Magyar nyelvhasznítás. 1905. (Nyhas).

¹ Rövidítések (a szövegben említettek kivül): d. = dűlő, do. = domb, e. = erdő, h. = hegy, hs. = helység, k. = kaszáló, kt. = katonai térkép, l. = legelő, m. = mocsár, o. = oldal, r. = rét, sz. = szántóföld, ta. = tanya, tf. = térszinforma, v. = völgy.

Miklosich: Etym. Wörterbuch d. slav. Sprachen (Et. Wb). Die slawischen Elemente im Magyarischen (Slav. El.)

Lumtzer és Melich: Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter. 1907.

Munkácsi: Árja és Kaukázusi elemek. 1901. (ÁKE).

Jungmann: Slownjk cesko-nemecky. 1835.

C) A régi nyelvre és az elméletre:

Nyelvtörténeti Szótár (NySz) és Oklevélszótár (Oklsz.)

Finály: A besztercei szószedet 1892.

Szamota: A schlägli szójegyzék. 1894. A tihanyi apátság 1055-iki alapító oklevele. 1895. A Murmélius-féle szójegyzék 1896.

E. Reclus: A föld. ford. Révész J. Bevezetés.

Révész S. A helynevekről. Nyelvőr VII. A völgyek neveiről. VIII.

Ág: »Rövidebb halom — v. dombsorok« (Jankó K. 19). »Kisebbrendű oldal sorok és vonulatok«. (Jankó T. 17). Ez a jelentése szótárainkban nincs meg. A *vízága* jelentés gyakori. Csak helynevekben.

Hszék: Fenyős ága (Nyr. 12: 335), Kétág, Lassóág (e., uo. 30: 446), Nagyág (mezeje, pataka, eleje, arra; e., uo. 30: 381); *M.-Szamos*: Szénáság, Háromág (Jankó T. 9, 17); *Kszeg*: Mesterága, Papága, Kászága (Jankó K. 19); *Szilágy*: Muntti aga (= hegyek ága? monogr. 3: 171), Középag, Varjaság, Erőság stb. (h., uo. 743); *Zilah*: Somóság (Nyr. 12: 383); *Szatmár*: Gánnás ág (uo. 37: 94); *Szolnok*: Nagyág halom (F. K. 37: 439); *Karancs*: Erős ág (h., kt. 13. XXII). [-eleje, -orra].

Ágozat: »Ha egy fővonulat jobban kifejlődik és elágazódik, ágozat a neve« (Jankó K. 19). — L. *ág*. Oklsz. 1510: Penes quandam terram Kewzepagazath vocatam. 1523: Quandam terram arabilem wilgo orthwan in loco Agozath vocata.

Hszék: Ágozat (e., Pesty); *M.-Szamos*: Ágozat, Kiságozat (sz., Nyr. 37: 380); *Kszeg*: Ágozat (Jankó K. 17, 19); *Szilágy*:? Ágozza (monogr. 3: 717); *Sajógy*: Ágozat (d. Nyr. 27: 479).

Áj, (ály, ágy). »Keskeny völgy, hegynyílás nevéül él Erdővidéken.« (Paal Gy. Nyr. 17: 266).

Szótárainkban először MF-nál: vallis, praecipitium. Oklsz.-ban 1509-ig 16 példa. 1055: Exinde ad aiu, posthaec ad eleuii humuc. 1224: Tangit quoddam praecipitium . . . Peteraya. 1299: In quadam vallicula alio modo Ay. 1344: . . . vallis Hoklusaya.

Csak helynevekben, kül. székely nyterületen. Másutt csak ritkán és elváltozott alakban: az érthetetlen *áj*-ból az értelmileg is megfelelő *ágy* lesz. (De *-ád* helynévképző is gyakran *-ágy*: Halmágy, Szilágy).

Hszék: Nagyáj (Nyr. 2: 526); *Csik*: Áj (feje, oldala stb.; uo. 9: 527); *Udv.*: Szilasáj (O. 1: 29, 130, 146, 161), Somáj (lankás terület), Somály (sz., Pesty 327), Kerekáj stb. (Nyr. 26: 431, 432); *Mszék*: Ájvölgye stb. (Nyr. 1: 381—383), Borzond ája, Botos áj, Botos ágyfő stb. (uo. 28: 382), Kenderágyajja, Csúpáj stb. (Jankó T. 9, 27); *Kszeg*: Mátésáj, Nagyáj stb. (Jankó K. 31), Somáj völgy (Nyr. 38: 380); *Szilágy*: Kis Ály, Nagy Ály (monogr. 3: 464); *Abauj*: Áji völgy, Áj (hs., monogr.): Idetartozhatnak: *Udv.*: Nagyály, Kisály (hegylanc, O. 1: 214); Érmellék: Méráj hegy, Sem-sénáj, Kenézáj (h. do. Nyr. 2: 187); Mátra: Sarkágy (uo. 38: 379); Veszpr.

Hárságy (uo. 26 : 47); Kom.: Erőságy, Hárságy (uo. 16 : 288); Rábavid: Hárságy (uo. 26 : 191); Balaton: Dióságy, Keserűágy (Jankó 55).

Azon vasmegyei *álly* szó, amelyet Kr. és utána MTsz. is közöl, nem tarthatók ide. Az *áj* összefügg azon *áj*, *aj* alakkal, amely rovást, rovátkot jelent (Szinyei Nyr. 8 : 98, Budenz A. 41, NyH. 151; Simonyi Nyr. 17:10). [-feje, -oldala, -tető].

Alföld. Oklsz. 3 példát idéz levélszövegekből 1596 és 1614-ből. NySz. nem ismeri. Helynevekben nem fordul elő, a népnyelvből nincs közölve.

Alföldség. Alföld (MTsz. Hevesből idézi, kérdés, hogy népi-e).

Alja. 1. Hegy v. hegyoldal alsó része. 2. Völgy feneké, nyílása. Rendszerint csak összetételekben. Oklsz-ban 60—70 példa, de kevés közte a hegynév. 1332: Sessio kwalia. 1339: ad unam uallem Telukalya. 1419: In prato Bukmalalya stb.

Az első jelentés helynevekben, kül. dűlőnevekben az egész ország területén gyakori. A második ritkább: *Heves*: Szurdokalji (Nyr. 2 : 238); *Szatmár*: Nagy árok alja (uo. 11 : 47). — Vö. MTsz.

Érdekes, összetétel a *hóaj* (= havasolja Nyr. 31 : 471) Ud. m.-ben Bethlenfalván, pl.: Paalokhóaja, Siménhóaja (k., Nyr. 2 : 381).

Árnyék. 1. Oly hely, melyet nem ér a nap, tehát rendszeren É oldalon. 2. Széltől védett hely.

Ellentéte a *verő*. (Heves: Répás árnyék, Répás verő d., Pesty 20; Eger városában: Árnyékszala és Verőszala). Oklsz. ad 2 : 1275 és 1346: Ad promontorium quod uocatur Arnykmal [Esztergom m.], ad 1 : 1578: Több darabontok egyengették az árnékerdőt.

Hszék: Várhegy árnyéka (e., Pesty 19); *Udv*: Gyertyámos árnyéka stb (e., Nyr. 25 : 380, 430, 527); *Hernádvgy*: Árnyék (e. uo. 8 : 96); *Borsod*: Jávörvölgy árnyék stb. (uo. 11 : 287/8, 335); *Máttra*: Nagyárnyék stb. (uo. 27 : 286, 38 : 379), Hollófarárnyék, Laposárnyék stb. (Pesty 20); *Nógrád*: Szarkaszó árnyék stb, (uo.)

Vö. MTSz. és Pesty 20, 446. Érdekes itt a német *Schatten*-nal való egybevetés, de egyéb nézeteivel nem értek egyet.

Árok: Hosszan elnyúló földmélyedés. Már a régi nyelvben nagyon tág értelmű volt s jelenthetett természetes és mesterséges mélyedést, a kapával húzott mesgyétől a völgyig, pl. Murm. 297. Vallis — aruk. Minden szótárunkban megvan. Oklsz. 1055: Exhinc usque ad angulum aruk. Inde aruk tue que uallis usque ad kangrez uiam extenditur. Inde ad arak fee. 1341: Parvam vallem aruk dictam, és még igen sok példa. A leggyakoribb a fossatum, fossa értelmező.

Az egész országban elterjedve. Csak azokat a példákat közlöm, amelyekben a szónak *völgy* jelentése van. [-alja, -fő, -hát, -köz, -szád, -szél, -tető, -tő.]

Udv. Vágás árka (szűk, zsákszerű völgy, O. 1 : 155), Dugászó árka (l. Nyr. 25 : 381), Homály árka (szakadás, uo. 207); *Mszék*: Szabad árka (mellék-völgyecske, O. 4 : 65); *M.-Szamos*: Bikárka (e., Nyr. 37 : 380); *Hétfalu*: Mély árok, Erősjások [vö. szl. *jarek*] (völgyek, O. 6 : 179); *Pilis*: Kőröspataki árok (v., kt. 14 : XX), Lukács árka (v., kt. 15. XX), Lipk árka stb. [-alja, -fő, -hát, -köz, -szád, -szél, -tető, -tő].

Holtárok: kiszáradt patakmeder, száraz vízmosás. Az egész országban el lehet terjedve, de nekem csak Hszék, Csík és Ud. megyékből vannak adataim.

Aszó. Völgy. Szótárainkban először MF-nál, vallis, planities. NySz. 6 adata közül 5 vallis, 1 planities. Oklsz. 1468-ig 50 példa, leginkább vallis értelmezővel. Planities, medium terrae értelmező ezzel könnyen megegyeztethető. 1055: Hinc ad fizeg azaa. Postea nogu azah feherea. 1095: Ad caput uallis que nulgo dicitur Qumlouozou 1229: In uilla Zarozozou. 1265: Per nalem qui dicitur Worreozoweigy. 1486: In monte Malazo vocate.

Ma csak helynevekben. Alakja itt-ott elváltozott, részben az értelem elhomályosulása, részben az *aszu* melléknévvel való összekapcsolás, részben az oláh *-easa* (ejtsd *-jásza* = *-os* képző) hatása folytán.

Udv.: Vidaszó (Nyr. 2 : 381), Héjjaszó, Heaszó oldal, Czibrédfalvi heászó (uo. 9 : 239), Dugászó árka, Bossászó pataka stb. (uo. 25 : 381), 26 : 432), Hosszúasszó, Kövesasszó stb. (v. uo. 34 : 51), Szikaszó (folyó, O. 1 : 66); *Csík*: Hosszaszó stb. (v. O. 2 : 18, 41, 86, 129), Egresaszó stb. (Nyr. 9 : 527); *Mszék*: Hévaszó stb. (Nyr. 1 : 383), Hosszuaszó völgye (sz. uo. 2 : 140), Aszó pataka (O. 4 : 29,83); *M-Szamos*: Szobászó p. (F. K. 37 : 202, 208, 211, ell. Andrenyásza uo. 210); *Szilágy*: Halmaszó, Hosszaszó, Berekszó stb. (monogr. 3 : 63, 66, 119, 142, 158, 220, 496, 531. 4 : 446); *Hegyalja*: Nyulászó (szö., Nyr. 3 : 527); *Borsod*: Aszóbércz, Aszóvölgy (uo. 11 : 288); *Mátra*: Kovasszó, Bajdászó, Hellászó, Körtászó stb. (uo. 25 : 95, 31 : 352, 37 : 379—380, ell. Rusnyássza, Hasássza stb. uo. 37 : 379—380); *Karancs*: Egriszó psz. (kt. 15 : XXI); *Nógrád*: Szarkaszó árnyék (Pesty 20); *Nyitra*: Hányiszói rétek (Nyr. 29 : 279); *Fejér*: Aszótelek, Aszó (e. uo. 10 : 96); *Győr*: Kerekaszó stb. (d., uo. 35 : 438); *Veszpr.*: Aszó, Hamarászó (d., uo.), *Balaton*: Diászó, Aszó stb. (Jankó 43, 48, 55, 59), Nagyszó (l., Nyr. 10 : 335); *Zala*: Aszúvölgyi dülő (Pesty 11); *Bakony*: Porkászó (Nyr. 26 : 47); *Kemenesalja*: Kondorászi p. (Nyf. 33 : 28); *Rába*: Aszó (Nyr. 30 : 446); *Sárköz*: Görögászó? (szö., uo. 5 : 143). Jelentésátvitel: *A-Dráva*: Díjászó (szöllős do., uo. 8 : 477); *Karancs*: Mihászó (alacsony h., F. K. 19 : 217), Hadászó (h., kt. 13 : XXI); *Mátra*: Nyilaszó stb. (h., uo); *Nyitra*: Aszók (dombok, Nyr. 29 : 279).

A szóvégi mássalhangzó kettőzése (Nyil-*asszó*) s a szóvégi *ó-a* összevonása *á-vá* (Dió-*aszó* > Diászó) másutt is előfordult.

Az aszónak *völgy* jelentését Mátyás Flórián mutatta ki. (NyK 4 : 191). Eredetével igen sokan foglalkoztak, így Szinnyi (Nyr. 8 : 102), Szamota (NyK 25 : 132), Munkácsi (Ethnogr. 4 : 182), Gombocz (Nyr 29 : 55, MNyelv 3 : 25)? (NyK. 35 : 113), de nem sikerült elfogadható megfejtést találni. Kriza szerint »aszó olyan völgy, amelyben esős időben és olvadáskor patak foly, különben kiasz és száraz« (Nyr. 1 : 384). Ezt a MTsz. átvette és Jankó Bmellék 55. »Aszó. BFüreden, víztelen völgy, meredek parttal« megerősíteni látszik, de én ezt csak népetimológiának tartom. [-feje, -hegye, -korha, -oldala, -tő, -völgye].

Bakhát. Hosszú homokdomb (MTsz. Kúnság.) Vö. hát.

Begy. A föld begye, kidomborodó része (Beregszász, Nyr. 27 : 95).

Bérc. Domb, kisebb hegy. PPB: Clivus, jugum montis, Bergspitze. NySz: Látjuk a hegyeknek csak a bércét éppen (Gyöngyösi: Charikleia). Általhágom bérczét a szomszéd halomnak (Gyöngyösi: Cupido).

Az Oklsz.-ban több száz példa, leginkább mons és monticulus értelmezővel, igen sokszor azonban értelmező nélkül, mintegy latin szóként hasz-

nálva: 1214: Ad montem qui uulgo dicitur bercy. 1227: Montem Nergesberch. 1234: per quendam clivum — Cuesberch. 1253: Usque ad summities montium que Berch uocantur. 1285: ad collem Berch. 1293: Ad unum montem sive unum Berch. 1299: Uadit per Berch cuiusdam montis. 1310: Ad unum uerticem montis wlgariter Berch dictum. 1329: Ad unum Berch Sumusmal dictum. 1329: Ad Berch Dobrahegese. 1343: Ad altiorem Berch peruenientes qui dicitur Ingoberekbercheorra stb. stb.

Ma a bérc mint közszó az irodalmi nyelven kívül csak a székelyföld néhány vidékén él, helynevekben pedig csak az északnyugati és székely nyelvterületen fordul elő, igen nagyszámu példákon. Alaki változást nem szenvedett, mert értelme nem homályosult el.

Moldva: Bérc (bokros magaslat, Nyr. 3 : 93. h., F. K. 16 : 11); *Hét-falu*: Szászbérc, Ördögbércze stb. (d. O. 6 : 66, 83, 86); *Hszék*: Várbercz (h., O. 3 : 204), Kövesbércz, Közbercz, Csikbérce stb (e., Nyr. 2 : 526, 4 : 480 30 : 446, 39 : 186); *Csik*: Kisbércz stb. (sz. Nyr. 11 : 527), Nyáros bírcze stb. (uo. 528); *Udv*: Klastrombérce, (O. 1 : 143, 152), Buda bérce, Nyírbérce, Nyulak bérce, Végbérc, Kurtabérc, Hegyesbérc stb. (e. Nyr. 3 : 142, 9 : 240, 25 : 528, 26 : 335, 431, 432); *Mszék*: Hajmegebérce (O. 4 : 21, 26), Bércz-hát, Szőlő bérce stb. (Nyr. 1 : 384, 2 : 382, 26 : 431, 28 : 384, 29 : 480); *Küküllő*: Gyuri bérce, Bércetető stb. (uo. 25 : 333, 34 : 223); *M.-Szamos*: Tollaspárbérce (h., uo., 32 : 238), Kurtabércz, Hegyesbércz stb. (Jankó T. 8—14); *Kszeg*: Bota fenyé bírcze stb. (e., Nyr. 12 : 432), Bércz, Bányabércz, Tóbérce stb. (Jankó K. 11—17); *Szilágy*: Középbércz, Rigóbércz stb. stb. (monogr. 3 : 63, 110, 345, 524, 675, 4 : 77, 296, 794, 829); *Zilah*: Récsbérce stb. (Nyr. 12 : 383); *Abauj*: Lázibércz (h. monogr.); *Sáros*: Bérczallja, (hs., Nyr. 3 : 239); *Sajógy*: Simonbérc, Döllőbérc stb. (e., uo. 27 : 480); *Borsod*: Aszóbércz, Kajlabércz, stb. stb. (uo. 11 : 288, 335); *Bükk*: Bükkbérce, Szedresbérce (e., uo. 9 : 287); *Mátra*: Tölgyes bérce stb. (uo. 2 : 238, 25 : 95, 26 : 286, 38 : 379); *Karancs*: Középbérczek (e., uo. 2 : 281), Vermes bérce stb. (h., F. K. 19 : 217); *Ipoly*: Hangyás bérce, Miklós bérce, Rakotytyásbérce stb. (h., monogr. 2 és kk.), Bérce stb. (d., Nyr. 1 : 231, 7 : 44, 31 : 117, 39 : 186), Budapest: Antal bérce, Csillebérce, Kelenbérce stb (uo. 28 : 526); Veszpr.; Hosszú bérce (uo. 1 : 94).

A bérc szláv jövevényszó. Jungmann szótára szerint: »*Brdo*, -a, dem. *brdce*, -e... a) = wrch, chluni, hora, mons, Berg, Hügel« stb. A bérce tehát a *brdce* = dombocska átvétele. Hogy a szabályszerű *bérc* helyett mért van *bérce*, oka ismeretlen. A dunántúli *börc* alak mutatja, hogy a hang valamikor rövid volt. Az Oklsz. adatai így is olvashatók.

Az Oklsz. adatainak feltűnő nagy számából azt következtetem, hogy a szó nem önállóan jött át nyelvünkbe, hanem helynevekkel; hisz ma is nagyszámú ezekben él. Jelentése a régi nyelvi példák legnagyobb részében és a helynevekben domb (vö. a bérce, domb és halom jelzőit) és ha a nép a szót használja, ezen értelemben teszi (l. Orbán). De már az Oklsz.-ban is előfordul, hogy a hegyek tetejét nevezik bérceknak (1299, 1310, 1327), valószínűleg oly esetekben, midőn a hegy tetején volt egy külön domb. Ezek a dombok sokszor sziklásak voltak és így fejlődhetett a szónak mai irodalmi használata. Hogy a bérce a népnyelvben szikla alakulatot jelentene, azt nem látom bebizonyítotttnak, noha Jankó több helyen állítja (K. 20, T. 16,

B. 57). Mellettem szól Nagy Gyula egy adata Nyr. 7 : 174: »Bércz: egyike a leggyakrabban található közneveknek, mely mindenféle hegyet, halmot, dombot jelent.«

{-alja, -hát, -oldala, -mege, -orr, -tető}.

Bereg. Hegy. Szótárainkban nincs meg. Közszó aligha volt, de helynevekben többször előfordul: Bereg megye, Beregszó ks. (Temes), Bereg tanya (Szabolcs, Nyitra, Torontál, Hsnt). Mátra: Bereg (Nyr. 31 : 352) s még néhány név a Nyr. düllő nevei között s az Oklsz. berek cikkében. Szláv kölcsönszó (Mikl. Et. Wb. és Slav. E. 54). (Vö. Oklsz. part 1509-i adatát: Magosparth alio nomine Wysoky bre[h].)

Bitykó. Nagyobb hg. apró kiálló csúcsai [a távolból nézve]. (Csiksz-domokos Nyr. 32 : 325. Ny. f. 9 : 27). Összefügg a büttüvel és a bütyökkel.

Borda, bërda. Hegy. Szótáraink közül csak Oklsz. borda: b) costa, rippe alatt. 1269: In monte Bordachege uocato. 1389: Prope villam Nyek in loco Bordapokla vocato. 1454: Reflectitur ad meridiem per vnum orom wlgariter brdo. Csak helynevekben.

Szlavonia: Csókaberda (d. Nyr. 4 : 45); A.-Ór: Főső borda, Ajsó borda (m., uo. 32 : 178); F.-Ór: Bërda, Füöső és alsó bërda (e. l. uo.); Somogy: Glándi bërda (d. uo. 37 : 378); Bükk: Bordahegy (sz., uo. 9 : 288); Borsod: Bordatető tanya (Hsnt); Abauj: Kelecsenyborda, Borda (hs., monogr. »van ily nevű hegy is« CzF. 736); MSzamos: Bordás (? Nyr. 37 : 95); Csík: Borda (e., uo. 9 : 527, 39 : 233), Borda (kopasz h., O. 2 : 21, 37, 40).

Szláv kölcsönszó. Jungmann: »Brdo, —a, dem. Brdce, —e, = a) wrch, chlum, hora, mont Berg, Hügel. Berdo: zwei Berge in Kroatien.« A szláv alakot mutatja Oklsz. orom. 1454. adata, de ma is megvan bács-megyei düllő nevekben: Brdo (ért. hegy, Ethn. 7 : 39), Szmilyevo brdo (uo.) és talán Berdovác (sz., Nyr. 5 : 432).

Börce: Domb. Szótáraink közül csak MTsz. közli többféle jelentéssel (domb, szikla stb, l. hozzá még, Nyr. 25 : 308, 35 : 436, Nyf. 34 : 76, Jankó B. 57). Élő közszó a Dunántúlon, a bérc ő-ző alakja.

Bakony: Kendervágó börc stb. (Nyr. 26 : 47); Balaton: Falubörce, Ördöglikabörce (Jankó B. 57); Zala: Börce (e. és sz., Pesty); Baranya: Szöbörce (? Nyr. 28 : 191).

Böcök: talaj kiemelkedése, domborulata (MTsz. Somogy). Vö. bucka. *Böcsök.* Ugyanaz? Kszeg: Végböcsök (Jankó B.) Vö. bucka.

Bucka: Kis homok v. fővenyrakás, dombocsk. MTsz. csak »ritkás nádas hely« értelmében közli, mert fenti értelmét az irod. ny. már bevette. Az egész Alföldön használatos, hogy helynévben miért ritka, azt a szó értelmé mondja meg. Pest: Buczkás (sz. Nyr. 1 : 384).

Buckó: Nagy kő v. földhőmpölyeg (MTsz. Hszék). Vö. bucka.

Bukhanó. Hirtelen ereszkedő, lejtő (MTsz. Bal. mell).

Butykó. Nagy kő v. földhőmpölyeg (MTsz. B. Hunyad). Mszék: Butyka (? Nyr. 1 : 383). Vö. bütyök.

Bütyök. Kis kiálló talajemelkedés. *Bereg:* Kovács bütyke (Nyr. 37 : 429). [Budenz (MUgsz 455, 466) finnugor, Gombocz (MNYelv 3 : 109) török szónak tartja].

Büttü, büte, böte, bota. »Büttü, hegybüttü névvel a székely olyan

hegyfokot szokott jelölni, amely nem hegyesen, hanem kerekdeden végződik.« (O. 1 : 60).

Csik : Büttü (? k. l. e., Nyr. 9 : 527); Udv. : Feketehegy böte (uo. 25 : 527); Mszék. : ? Bota (uo. 2 : 282); Kszeg : Bütedombja (Jankó 13). Vö. bütyök.

Csomp. Szirtcsomp : sziklaszál (Székelyf. Nyr. 5 : 424). »szép sziklacsompokban végződő Nagykőhavas« (? Orbán 6 : 35).

MSzamos : Csomboskő (? Jankó T. 11).

Csompasz ? Szilágy : Csompasz (hs., monogr. 3 : 240, dülö uo. 464.) »hal v. hegy ?« teszi utánna Petri.

Csompó. Orbán sziklaszál értelmében használja (1 : 80, 2 : 128, 3 : 86, 4 : 96, 5 : 160, 191, 6 : 186, stb), de másutt : »Útjavításra való sírdomb alakú kőrakás« (Csiksztdomokos Ny. f. 9 : 27).

Szilágy : Csompó rét (monogr. 3 : 675).

Csonyó. Sziklacsúcs, sziklaszál (Székelyf. Nyr. 5 : 376). Vö. csomó. *Csorba.* Régi omlások miatt nagy darabra beszakadt, tehát könnyökösen beszökő part (MTsz. Sajógy).

Torda : ? Csorbavölgye (Jankó 37). Szláv kölcsönszó.

Csúcs. Csúcsos hegy vagy annak legfelső része. C-nál acroterium, MA : tuber, pinnaculum. PPB : hegy homloka v. tsútsa : supercillum montis.

Mszék : Csúcs (sz., lankás oldalos hely), Csúcsrét (Nyr. 2 : 140), Hegyescsúcs (h., O. 4 : 61, talán 208, 211); MSzamos : Csúcs (Jankó T. 17) ? Csucsászka d. (Nyf. 29 : 33); Szabolcs : Paszabcsus (? hs. monogr.); Borsod : Velki Malinacsúcs (Nyr. 11 : 336); Karancs : Szilakacsúcs (kt. 13. XXI); Komárom : Csúcshegy (Nyr. 16 : 288); Bakony : Háromcsúcsos (uo. 28 : 528); Balaton : Csúcshegy (Nyf. 40 : 34, Jankó 60).

Ezen adatok a fenti értelem népi használatát még nem igazolják. Egy részüknél valószínű az irod. ny. hatása, másrészüknél esetleg a sz. vagy r., l. alakja adott okot az elnevezésre. Egyetlen adat sem tartozik biztosan a fenti értelem körébe. Népies használatára a régi ny.-ben nincs példa.

Csumó ? MSzamos : Kőcsumó (Jankó T9.), Kis csuma (? uo. 10). Vö. csomó.

Csúp. Kisebb kerek talajkiemelkedés. Szótárainkban : apex, vertex, fastigium S. l., csúcs (hegy v. párna csúcsa MTsz. Székelyf.), kis kerek domb (Székelyf. Nyr. 5 : 376), kis domb (O. 4 : 42). Oklsz. 1392 : Ad unam magnam aciem videlicet ad unum altum Chwp. 1496 : Ad quendam collem seu monticulum Chwp vocatum.

Csik : Kőcsúp (sziklacsúcs, O. 2 : 84); Mszék : Gyilkos csúp (h., uo. 4 : 202), Csupiláb (dombtető (uo. 42, 204); MSzamos : Hegycsúp (Nyr. 30 : 400, 37 : 380), Csúpj, Csúp, Csúpalja, Meggyes csúpj (Jankó 11, 12, 35), Nyerescsúp (Nyr. 7 : 311); Szilágy : Csúpos stb. (monogr. 4 : 255).

CsurdÉ. Kis területű kőfolyás (Mszék, F. K. 37 : 216).

Csuszkató. Meredek út, lejtő (Bakonyalja, Ny. f. 34 : 79).

Zala : Csuszkatói d. (Nyr. 28 : 48).

Csutkó. Cukorsüveg alakú kőszál (O. 1 : 67).

Kszeg : Csutkós hegy, Csutkós tető, Csutkók (»ha a tetőnek törzsökös felszine van« Jankó 15, 19).

Debrő, debre, debren. Gödör, mély vízmosás (MTsz. Bodroglóközből.)

Hszék: Debren pataka (O. 3 : 44), Dëbrën teteje (m. Nyr. 27 : 528); Szilágy: Debren (hs., monogr. 3 : 265); Szaboles: Debrő (ta., Hsnt.); Abauj: Debrőd (hs., Hsnt.); Heves: Al- és Feldebrő (hs. Hsnt).

Szláv jövevényszó (Mikl. Slav. E. 160). Kérdés, hogy a debren alak a debrőhöz tartozik-e. Idetartozik Debreczen neve (a szl. *debre* kicsinyített *debrce* alakjából, vö. Debrc, hs. Szerbiában). Vö. dobra és töbör.

Dél. Hegy v. domb déli lejtője.

Borsod: Kisdél, Nagydél, Zsérczi Nagydél (Nyr. 10 : 335).

[Török jövevényszó (NyK. 25 : 177), Nyr. 33 : 548, MNyelv 3 : 156].

Derék. Hosszan elnyúló széles talajkiemelkedés. Szótárainkban ez a jelentés nincs meg.

Moldva: ? Derékványa (h., Nyr. 3 : 93); Udv.: Derék (uo. 27 : 144); Mszék: Derék (szö., uo. 2 : 382); Hernádvgy: Torda derék (h., Abauj monogr.); Bmell.: Derékhegy (Jankó 60); Sárköz: Alsó-, felső meződerek stb. (sz., Nyr. 5 : 239, 527, 9 : 287); A.-Dráva: Alsó derékút (vö. MTsz. 2. jel. Nyr. 34 : 51); Csongrád: ? Derekegyháza (hs., Kr. 98); Szolnok: ? Karajánosderék (sz.), Komáromi derék stb. (r., Nyr. 1 : 230). Szláv jövevényszó (Mikl. E. Wb. és Slav. E. 142., Melich Szl. jöv. 1 : 94, 98.)

Dobogó. Emelkedett dombos hely a sík földön (MTsz, Szatmár), kis dombos hely lapos réten (Szatmár, Nyr. 28 : 431). Oklsz 1454: Ad molen-dinem desertum Dobogó vocatum. Helynevekben elég gyakori (pl. Hsnt. 9 adat).

? *Dobra.* Vizmosta gödör (MTsz. Komáromból). Oklsz. 1487: Usque ad pedem montis Dobrahegye vocati, és *hegyes* alatt 1329: Ad beer Dubrahegyese.

Zemplén: Dobraoldal (do., Nyr. 2 : 238); Mátra: Dobra orma (h., kt. 14. XXII.). Hsnt. 11 adat ide tart. ? Vö. debrő és töbör.

Domb. Kisebb kerek talajkiemelkedés. Szótárainkban először C-nál. NySz.: Monticulus vulgariter dumb dictus stb. Az Oklsz.-ban csak 22 adat 1307--1454-ig. 1307: Uadit ad montem dumb vulgariter. 1334: In medio prati que Halymdumb uocatur. 1358: Quendam montem higydumb stb. Ma mint közszó él országszerte, míg helynevekben a Dunatiszáközén ritka, másutt gyakori. Jelentésváltozásról nem beszélhetünk, árnyalatait részben már C. jelöli: mons, monticulus, tumulus, grumus. A helynevekben eltérő használatát látjuk a gömörzsepesi érchegységben, ahol a *Fecske-domb* 1063 m., a Jászói domb 1129 m., míg lejjebb a tornai fennsíkon a *Somhegy* 805 m., a Tornakő 252 m., a Kecsehegy s még vagy 8 hegy csak 200--300 m. (Abauj monogr.) (Vö. az alföldi »hőgy«-ekkel). A székely példák nagy részében a domb mesterséges vagy legalább annak tartott földdomborulatot jelöl, így pl. Orbánnál az 1. ktben 4 domb közül 3, a 4-ben 10 közül 7 stb. A szó alakja mindenütt domb, csupán Mohácsról közölnek *dömb* alakot (Nyr. 26 : 330).

Hogy a régi nyelvben oly későn és ritkán fordul elő, annak legvalószínűbb magyarázata az volna, hogy finnugor v. török szó lévén sokáig tartott míg lokalizálódott. Eredetére l. NyK. 25 : 275, MUSz. 256.

[alja, —eleje, --hát, —köze, —tető.]

Dombár. »Meneteles hegy- v. domboldal, vagyis midőn vmely völgyből csekély emelkedéssel jutnak a hegytetőre; azon tér, mely a völgy s

tető közt fekszik s igen lassan felebb és felebb emelkedik, dombárnak neveztetik. Göcseji szó. Plander Ferenc.« (Tsz).

Ezen adatot vették át CzF. és MTSz., úgy szintén a MNyszet 5: 160-ban közölt göcseji beszélgetés?

A domb alkalmi továbbképzésének tartom.

Dombó. Domb. Somogy: Dombós ergéje (Nyr. 10 : 335); Sárköz: Dombószeg (r., uo. 5 : 239); Dombó ág, Dombo szél (uo. 9 : 287). Pozsony, Máram., Kküküllő, Szatmár, Som. és Baranya m.-ben ily nevű hs-k (Hsnt).

Dombolag: Dombos hely (Somogy Nyr. 6 : 325). Kis domb, domboska (Zala, uo. 38 : 286).

Döngölet, döngület. Kerek halom, kis földdomborulat, halmos, dombos, hullámos rész (MTsz. Dunántúlról Göcsejből, Hetésből, Somogyból, Nyr. 37 : 286 Zalából). Döngöletes vidék: szelíden dombos vidék. (Zala NyF. 9 : 45).

Döngör. Ugyanaz (MTsz. Baranyából). Dombos rész (pl. legelőn, Baranya Nyr. 37 : 374).

Döng. Dombosabb rész (Göcs. Nyr. 35 : 42). Vö. döngölet, döngör.

Dörömb. Domboska, alacsony dombos hely. (MTsz. Dunántúlról, Baranyából, Szlavóniából).

Él. Hegynek keskeny, hosszan elnyúló teteje. Szótárainkban ezen jelentése nincs meg. Oklsz. 1348: In uno acie wlgariter El dictum. 1443: Vique quandam aciem montis wlgo Cheresel. Mint közszó sehonnán sincs közölve, helynevekben csak a Székelyföldön él.

Hétfalu: Andírbérczéle (O. 6 : 179, 186); Hszék: Várbérczéle, (uo. 3 : 96), Kövesél (e., Nyr. 30 : 446); Udv.: Siklód feletti bércz éle (O. 1 : 113); Mszék: Rövidél, Hosszuél (e., Nyr. 1 : 383, 2 : 428); MSzamos: Vargaél, Tógyésél, stb. (Jankó T. 17).

Eleje: Mint az alja, elve, mége, vége, szolgálhat tfnévül is, s jelöli részben vmely tf. kezdetét, részben egy tf. előtt fekvő területet. Ilyen használat az Oklsz.-ban 1233: Meta kueseleu. 1315: Possessiones. Thorkeley. stb. vagy helynevekben:

Udv.: Nagymáteleje (sz. Nyr. 25 : 380); Hernád: Szádelő (hs. Abauj monogr.) Érdekes alakja: -ellő (Erről még szólok).

Előhegy: Hegycsoport előrenyúló, alacsonyabb tagja. Oklsz. 1418: Infra montem wlgo Elewhegh dictum. 1489: In promontorio Elewhegh vocato stb. stb. Helynevekben a Dunántúlon s az É Ny. nyjárasok területén fordul elő, mindenütt Előhegy alakban. (Nyr. 2 : 238, 3 : 431, 8 : 96, 9 : 143, 11 : 432, 27 : 479. — 1 : 277, 5 : 143, 6 : 47, 35 : 437, NyF. 17 : 45, Jankó Bmell. 62 stb).

Hogy e szó címszói értelme népies-e, kérdéses. Előhegyen a nép vszinűleg csak a faluhoz közelebb eső (alacsonyabb s így szőlőtermelésre alkalmas) hegyet érti (vö. Elővölgy, Elómál, Elórét, Elő- és Középhalom stb. stb. Oklsz., Nyr. 9 : 95 s másutt). Külön címszóként Kr. sorozza be először, promontorium jelentéssel s az Oklsz. is így tesz, noha (1489: In promontorio Eleumal vocato) más szó is is előfordul e jelentéssel.

Elve. A vmin túl fekvő rész. E kifejezés ma már csak helynevekben. Ragozva: -elvéve, -eleve, (hova), -elvől (honnan). Oklsz. elv-, el-, eln- [pars ulterior]. 1282: Erdewel. 1284: Quasdam possessiones Gepelu... in C.

Ung. 1327: Possessionem eorum Keuruselen stb. — és elvő [ulterior; tulsó] 1520: ... in loco Kewhydelwew. In loco Agelwew. és elvöl, elvél [de trans] 1412: Medium Iuger in Homoroweluel. Unum in Elewelgelnel stb. A MTsz. Hszékből közül több példát.

Hszék: Völgyelve (sz. Nyr. 2 : 333), Árokelve (uo. 39 : 41, Hídelve (e., Pesty 132); Csik: Oltelve (O. 2 : 46); Udv.: Vízelve (uo. 1 : 228); Mszék: Vízél (Jankó T. 30); Bereg: Hídelve (Ethn. 10 : 101).

Ez lappang az Erdély (Erdő-elv) és Havasalföld (Havas-el-föld) szókból és bizonyára még néhány illeszkedett *al-* taggal ejtett szóban is.

Emelkedés. Domb, magasabb fekvésű hely (Adavid Bács. MNyelv 6 : 138): Helynevekben nem fordul elő. Irodalmi nyben ált. használat.

Ereszkedő. Lejtő. NySz: descensus ex monte SI. az varac ereszkedőire stb. Oklsz. 1560: Egy szél az Ördög ereszkedője alatt.

Pápvád: Ereszkedű (d., NyF. 17 : 49); Bmell: Ereszkedő, Öreg-ereszkedő (Jankó 62); Szabolcs: Ereszkedő (ta., Hsnt).

Eresztő. Lejtő. MTsz: Eresztős part: már nem lankás, de még nem is meredek. Kszeg: Laposeresztő (Jankó 18); Udv.? Őzeresztő (l. k. Nyr. 25 : 381); Kúnság: Eresztő (uo. 9 : 381).

Erge. Lapályos hely a mezőn (MTsz. Szatmárból). Oklsz. 1501: Particula terre Thwlsoerge vocate.

Szatmár: God ergéje, Csillagdomb ergéje, Dombó ergéje, Turbucz ergéje (Nyr. 10 : 432); Veszprém: Ergehát (uo. 39 : 190).

Erős. Meredek, meredek lejtő. Hszék: Vár erősse (h., O. 3 : 119) ? Erősd (Hsnt); Udv.: Erős (meredek sziklafal, O. 1 : 88), Isten erősse (h. lejtő, uo. 139); Kszeg: Erős alja (Jankó 17).

Észak, észek, iszek. Éjszakos hely, éjszaki rész v. oldal (MTsz. M.-szék, Udv., SzDoboka).

Udv.: Botos vőgy észke, Kosok észke (Nyr. 3 : 143), Észak pataka (O. 1 : 129); Mszék: Észak (a nép nyelvén Iszek, Nyr. 2 : 428, 526), Kerek-hegy észka (uo. 382, 28 : 384, O. 4 : 208); MSzamos: A. és F. Észak, Észak, Eszkan (Jankó T. 23); Kszeg: Észken, Iszeg dülő, Iszek, Észek-oldal (Jankó K. 28); Szilágy: Észak (monogr. 4 : 248, 296, 468); Zilah: Észak (Nyr. 12 : 382).

Far. Hirtelen és meredeken megszakadó hegyvég (MTsz. hegyfar alatt, Hosszumező). Hegynek oly kisebb része, amely a lapos fölött hirtelen kiemelkedik, (Borsod, MTsz. far alatt). Oklsz. 1512: Vinorum de promontorio Hegfar. 1523: De promontorio Hegfar vocato in Comitatu de Vgocha. A szó dunántúli és erdélyi helynevekben kétféle használatban fordul elő: 1) vinyai határrész hátsó részének neve, 2) a fenti jelentésben. Helyismeret v. magyarázat nélkül nehéz a jelentést szétválasztani. Adataim nagyobb része az 1. jel. körébe tartozhat.

Mszék: Cserefara stb (Nyr. 2 : 332, 382, 428), Ebesfar stb (uo. 28 : 382); MSzamos: Mozsárfar, Nyálófara stb (*far egy vonulat eltompuló vége, Jankó T. 17.) Kszeg: Kőrősfar, Sűrűfar (Jankó Kszeg 14, 19); Szilágy: Szikfaroldal, Csetefar, Farhegy, Málfar stb. (monogr. 3 : 142, 589, 4 : 77, 195, 296, 327, 794, 829, 848); Bereg: Farkashegy fara (Ethn. 10 : 101, 102); Veszprém: Lápfar (Nyr. 39 : 190); Bmell: Farmohos, Apácáfara (Jankó 62; Nyr. 10 : 479).

Fark. Hegynek farkalaku nyúlványa. NySz: ... Meeg az feyeo kosar ys az kawa beercz farkon volth stb. Oklsz. 1265: Cacumen montis Hegh-fark stb. MTsz.-ban ez a jelentés nincs meg.

Hszék: Két ökörfark, Macskás farka, (h., O. 3 : 28, 165), Hegyfarka (sz. Nyr. 2 : 333, 525); Udv.: Veczer farka (egy magaslat végfoka O. 1 : 220, 222), Kőfarka (sz., Nyr. 2 : 381), Nagymálfarka (»farka a hegy vége« uo. 25 : 380); Mszék: Hegyfark (uo. 2 : 428); Kszeg: Kőhegy farka (»a nyakon túl a hegy farkot képez« Jankó 19); Szilágy: Dombfark stb. (monogr. 3 : 713); Zemplén: Hegyfark (Nyr. 10 : 236) Karancs: Czuka fark (h., kt. 15. XXII). Jelentésére vö. előhegy, nyulamat és sarok.

? *Fart.* Meredek part, partos sziklaoldal (MTsz, Csík). Vö. Nyr. 31 : 38

Fej, fő. 1. Hegy. 2. Hegy v. szikla teteje. 3. Völgy eredete v. nyílása. (4. Forrás. 5. Vmínek kezdete). Szótárainkban az 1—3 jelentés nem fordul elő. Az adatok nagy része mind az Oklsz.-ban mind a helynevekben a 4. és 5. jelentés körébe tartozik, én csak csak az 1--3-hoz tartozók közül közlök néhányat. Oklsz. 1) 1211: Ad collem qui wlgo dicitur Apatfeereh. 1279: Peruenit ad Quandam monticulum qui dicitur Zaykfeu. 2) 1323: Et per idem Berch circuit caput Harypanfew vocatum. 3) 1055: Ac postea nogu azah feherea. Indequa ad aruk fee. 1095: ... ad caput uoraginis churchufeu. 1211: In uilla Ozoufeu.

1) Udv.: Burukfej (h., O. 1. 88); Borsod: Fényeskőfő, (h., ugyanott Fényeskővölgy, Nyr. 11 : 335); Mátra: Barátfő, Golotkafő, Gyimesfő stb. (h., kt. 13. XXII). — 2) Udv.: Senyefeje (teteje, Nyr., 25 : 527), Kőfeje (uo. 2 : 381), Sugó feje (h., O. 1 : 47); Kszeg: »vonulatok közelebbi végét a fő jelöli«, (Jankó 19); Bakony: Hegyfő (Nyr. 26 : 47). — 3) Csík: Áj feje (uo. 9 : 527); Udv.: Kerekáj feje (uo. 26 : 431); Mszék: Nagyaszó feje (uo. 1 : 383), Botos ágyfő (uo. 28 : 382); Mátra: Völgyfő (kt. 13. XXII.); Bmell.: Aszófő (hs. Jankó 20). Az első jelentés tkp. csak a 2-ből fejlődött, a 3. és 4. az 5. csoportba tartozik.

Felpart. Meredek út (Nyitra, Nyr. 33 : 463).

Föle, föle. Hegynek, hegyrésznek felső része. Oklsz. 1442: Silvam Kwrthahegfely. stb. Sajó: Hégyfelyi (sz., Nyr. 8 : 432); Kemenesalja: Hegyföl (NyF. 33 : 29). A Székelyföldön és a Sárközön a szónak ragos alakjai felett és felől használatosak, de ezek csak viszonylagos helyzetet jelölnek. Vö. fej.

Főtő. Hágó (MTsz. Udv). (Vö. lejtő-lőtő stb).

Gágy: Alantas rét, lapos hely (MTsz. Baranya). Sok helységnévben is, különféle vidékeken.

Garázd. Árok (MTsz. Pest). Szláv jövevényszónak látszik.

Gát. 1. Árok. 2. A völgyre haránt húzódó gerinc.

1. Oklsz. 1385: Meatus seu cursus aque wlgo Gaath dictus. 1461: Fossatum antiquum Ogath vocatum. NySz: Unum fossatum quod Moiosgata appellatur 1380. MTsz. gát 2. árok; árokpart (Somogyból).

2. Kszeg. »Egy-egy kisebb haránt irányú gerincecske olykor gátat képez« (Jankó 20): Gát (uo. 13. 14. 15). MSzamos: Gát, Kerekgát, Szikgát, (»a völgyekre harántosan húzódó sorok« (Jankó T. 17).

Mindkét különjelentés a közjelentésből fejlődött. Az első a szlávban is megvan. (Mikl. E. WB).

? *Geréb.* Part, töltés (MTSz. Csallóközből). MA. szótárában agger littoralis, SzD.-nál part, gát, akadály. »Ebben nagy gerebet vetett nekem?» Szláv kölcsönszó (Mikl. Slav. E. 197.)

? *Gerel.* Part, töltés (MTSz. Csallóközből).

Gerend. gerind. Hosszan elnyúló hátszerű emelkedés. Oklsz. gërënda: 1346: Super quadam acye montis wlgariter Gerend vocata.

Göcsej: Geréndmellék [(geréndés az olyan terület, mely a síkból nagyon kiemelkedik, ellentéte a lap Nyr. 39 : 188); Szilágy: Gerend (monogr. 3 : 250); MSzamos: Gerend (hs., O. 5 : 130, P. 186, Hsnt); Csík: Gerend-pataka (O. I. 225).

Szláv kölcsönszó. Összefügg azzal a *Greda* szóval, amely bácsmegyei dülőnevekben előfordul, s *hát* jelentése van: Ethn. 10 : 39 Greda, 40. Grgina Greda stb. 43. és 44. oldalon is.

Gerind. girind. Ugyanaz. MTSz. girind. 2. halomnak teteje és csúcsa. (Szatmár. Kassai szókönyvéből) 3. gerind: hullámos talajon a szántóföldnek van lapja és partja v. gerindje (Göcsej). 4. szántóföldnek széle és mesgyéje (Zemplén).

Hszék: ? Kiringye (d., Nyr. 39 : 234); Szilágy: Grind (monogr. 3 : 731), Gerind (uo. 376); Hegyalja: ? Göringyódal (Nyr. 12 : 191); Borsod: Szarvas-Kétgirind-lámpa (11 : 336); Karancs: Girindes (uo. 39 : 186). Ugyanazon szláv szóval függ össze. A szilágy megyei alakokra a szó oláh grindi alakja lehetett hatással.

Gerenda. Ugyanaz. Oklsz. 1327: Per *trabem* ipsius montis Saturus. 1385: Gerenda (hn). 1366: Venit ad terram que vocaretur Noggerunda. 1396: Per eundem eleuaturam terre Zaylagerenda et Tangerenda stb.

Szatmár: Gerenda, Sovány gerenda (Nyr. 26 : 286); MDráva: Lípa-gerenda (uo. 28 : 191); Csík: ? Gerendus (r. l. k. uo. 39 : 234); Zemplén: Gerenda (hs. Hsnt); Máramaros: Gerendás (hs. uo.); Somogy: Gerendai tanya (uo.); Békés: Gerendási holdak (uo).

Ugyanazon szláv szóval függ össze.

Gingó. Kopár hegytető, terméketlen magasság, hitvány földrész (MTSz. Moldvából).

Girinc. Hosszan elnyúló, hátszerű emelkedés.

Szegedvid: Czigánygirincz (f. Nyr. 2 : 477); Békés: Marczigirincz (háts, partos hely, uo. 10 : 144); Bihar: Girinc-zug (uo. 29 : 533). Szláv jövevényszó? (Mikl. Lex. 142). Vö. gerinc és gorc.

Gorc. Domb. MTSz. 1. hegygerinc (Szatmár). 2. földnek gerincformájú emelkedése, dombos része (Szatmár).

Moldva: Somosgorcz (h., Nyr. 3 : 93, F. K. 16 : 11). F. K. 37 : 306 : a vízből kiálló kisebb dombocskát a Bodroghközön helyenként gornak nevezik. [MNyelv 3 : 330 : sőhalmaz]. Szláv kölcsönszó? (Mikl. Lex. 147).

Goronc. MTSz. 1. kaszálónak emelkedettebb része (Szabolcs). 2. mocsaras helyen v. nádasban levő emelkedett földdarab, szigetecske (Szatmár). Helynevekben nem találtam. Talán a gorondnak *gorony* mellékalakjából szláv *c* kicsinyítő képzővel (mint bérc, gorc, lankác, lapác stb).

Gorond. gorand, garand. Hosszan elnyúló hátszerű emelkedés. Oklsz. 1330/1505: Transit per quandam vallem usque ad locum Gorong. 1417/1505: Quendam locum eminentem qui scilicet locus Hozywgorond vocaretur s

még 5 példa. Nyr. 10 : 193 : a föld köralakú emelkedése (Sztm.) 15 : 574 : halom (Ugocsa). MTSz. ugyanaz. MNyelv 2 : 281 : árteres téren kiemelkedő magános domb v. összefüggő dombláncolat, amely árvízkor szigetet, gorondot alkot (Szabolcs).

Sztmár : Zabember gorondja, Gorond erdő (Nyr. 3 : 382, 26 : 286), Garand, Garandpart stb., stb. (sz., uo. 3 : 287, 10 : 432, 11 : 47); Bereg : Nyárasgorond, stb. (Ethn. 10 : 102, 104); Ugocsa : Gábor gorondja (Nyr. 15 : 574); Zemplén : ? Ritkás gorony, Égett gorony (uo. 38 : 96).

Ugyanazon ószláv **gręda* szónak északi szláv, lengyel *grąd-grond* alakjával függ össze (l. Nyelvtudomány 3 : 11, Nyr. 31 : 36, 38 : 389).

Görönd. Ugyanaz. MTSz. halom, domb. Kizárólag a Sárközben fordul elő.

Sárköz : Bugyoka görönd, Somos görönd, Göröndor. Görönd stb. stb. (viz nem járta helyek. Nyr. 3 : 47, 5 : 173, 239, 6 : 47, 192, 383, 9 : 287). Ugyanazon szláv szóból átvéve.

A gërend, gërenda, gëring, görönd alakoknak az ószl. *gręda* szó délszláv, e-s alakjai, a gerind és girind alakok egy részének a szlávól átvett oláh szó, a garand, gorand, gorond alakoknak az északi szláv o-s alakok szolgáltak forrásul.

Gödör. Kisebb nagyobb talaj mélyedés. Már MA-nál. Csupán a »völgy« jelentésre idézek példákat. Nysz. Per quandam vallem wlgariter Hologusgudur dictam stb. stb. Oklsz. 1335 : Descendit ad uallem Kungudur. 1346 : Ad quandam uallem Kungudrufen. A Nysz. és Oklsz. 1251--1484-ig terjedő 15 adatában gödör mindenütt = völgygel. Helynevekben főleg az ÉNy ny. járások területén fordul elő.

Ipoly : Kőbükki gödör, Dancsó gödör (völgyek, kt. 14. XX.); Karancs : Czinegés gödör (szakadék, FK. 19 : 217); Mátra : Szakásgödör (v., kt. 14. XXI.); Bükk : Nagygödör (v., Nyr. 6 : 479); Mszék : Vápa gödre (sz. uo, 37 : 95); Moldva : Zódi gödre stb. (»gödör alatt Szász-kúton egyaránt értik a tágas horpályt, a vizmosta vágást vagy a mély debrőt, mint a zsákutcát, zakotát vagy a vízhagyta aszót, azaz a völgy és vápa minden nemét.« F. K. 16 : 8). vö. MTSz. gödör : völgy (Moldvai csángó).

(Folytatjuk.)

HEFTY GYULA ANDOR.

A VAN IGE ÖSSZETÉTELEI.

Az élőbeszédben s kivált a népnyelvben a *van* igének sokféle összetétele van. Az irodalmi nyelv e tekintetben is, mint sok másban, szegényebb a nép nyelvénél (persze a németben nincs az *ist*-nek összetétele; a latinban van: *abest, deest, superest, praest*). Iróink, azt mondhatjuk, csakis az egy *megvan*-t használják, s azt is, mintha a *van* igét nem volna szabad semmiféle más szóval összetenni, igen sokan két szónak írják: *meg van, meg volt, meg volna* stb. Nem lesz tehát fölösleges egyszer áttekinteni ez igének nyelvünkben előforduló összetételeit. (Megjegyzem, hogy mellőztem a lazább kapcsolatokat, aminők pl. ezek a NySz-beliek: *benn-van* v. *benne-van, előtte-vagyon, jelen-vagyon, távol-vagyon, tele-van, utána-vagyon, vissza-van*, vagy ez a MTSz-beli: *rá-van*.)

Kivan: 1. 'kinn van, kiáll, kilátszik, kilóg'. Rongyos az dolmányom, kivan az oldalom (NySz, vö. Erd. Népd. 1:198.) Ugyan ki leszünk félig a zsákból (Ball. Péld.) Tónainé rongyos háza, mind ki van a horogfája, mégse raknak nádat rája (Arany-Gy. Népk. Gy. 2:222). Kivan a szekere rúdja, Isten tudja, merre útja (uo. 3:143.) Még nem volt ki soha a faluból (Miksz. A jó pal.¹⁹) Vö. *kilakik* a pusztán (Nyr. 330.) e h. kinn lakik, továbbá *odaki, ideki* e h. ottkinn, ittkinn (l. MHat. 1:36). — 2. 'kinn van' gyermekjátékban, akit kiolvastak, MTsz; — 3. 'teljesen megvan, kitelik', mintegy 'ki van egészítve, kifutja' stb. Ha még a Békaegérharcot is övének ismerjük: a Szépnek három országa kivan (Arany Próz. 139.) Vékám négy mércés kivolt (Arany: Arist. 1:229.) Csak egy tucatja legyen ki, a szeretőd lesz mindenki (Dóczi: Faust¹ 170). Midőn a legénység ki volt, Sh. és két tisztje az élelmezés gondjaiba mélyedtek (Palásti-Verne: Angolok az ész. sarkon 17.) »Nincs ki a kártyája: nincs ki egészen: bolondos« (Nyr. 8:426.) Igy olvassuk Arany Jánosnál is: Nem hiszik, hogy kártyája kivolta (A falu bolondja). Nincs ki nála a négy kerék: hibás eszű (Nyr. 1:272 = „hiányzik nálla a negyedik kerék: bolondos, hülye“ 7:275). Nincs ki nálla mind a négy fertály: eszelős, félkótya (9:131.) — 4. Különféle átvitt jelentésben (az 1. jel. átvittelei: 'nagyra van, vigan van, ki van öltözve' stb.): Kivan mint az ablakfa: tulságosan ki van tüntetve, tulságosan kitünteti magát (Nyr. 8:378). Bezeg ugyan ki vagyok véle (Gyarm. Nyelvm. 2:225). Kivan: jól mulat, vigan van. Ej de kileszünk a lakodalmadkor! Kivótunk! (Nyr. 5:182.) „Zalában, Veszprémben *ki van* most a nép az új vasutjával.“ (Vay S. gr. P. Hírl. 1909. VII. 25. 33; az ígét az író huzta alá). Kivoltunk ezen a héten: volt nagy herceburca, nagy zaklatásban voltunk (Nép, Beregszász.) Hisz talán még rajtam is fog a pipere, . . . ugy kileszek, hogy még (Arany: Toldi est. 4:29.) Ej, de kileszünk a lakodalmadkor (MTsz: kivan). De most kivannak (Mikes). — Vö. Lehr: Toldi estéje 241. Nyr. 1:51.

Bevan és beunvan a. m. be van csipve, becsipett, MNy. 6:138, 238.

Túlvan a hatvanon, *túlvan* a vizsgálaton stb. — Midőn a portán *tüllett*, föltáruult előtte az üres világ (Kuthy L. Egy iskolai kaland, olcsó Ktár 1071:37.)

Levan: 1. 'lekerült a játék soráról'; „elejtetted a labdát, levagy“ stb. MTsz; 2. 'vége van'. Ne huzódozzál sokat, gyere velünk, aztán leván. Citera fűrész, leván az egész (**et cetera*; Nyr. 1:197; hasonló példák a MTsz-ban). Nem tetszenek egymásnak, azzal leván (Gárd. Az én falum 63.) — 3. 'rossz helyzetben van', mintegy 'le van sujtva, el van nyomva' Anyyra még nem vagyok le (Nyr. 9:209.)

Fölvan: 1. fönn van, magasan van. Budára hogy fel volt . . . Bóli István, költség 79 d(enár, NySz.) Nagy fel van a nap (Arany: Shak.¹ 14:54.) — 2. fönnhéjaz, nagyra tartja magát. Mivel vagy oly fel s urhatnál, te ki mindened dús' lényaló bohóca vagy? (Arany: Arist. 1:284.) — 3. 'fönn van, ébren van.' Már hajnalban felvan stb. MTsz. — 4. játékban 'soron van, rajta van a sor' MTsz (vö. leván 1.) — 5. 'megvan, hátravan, *superest*'. Látván, hogy csak maga volna fel már, nagyot sohajt s mondja . . . (Gyöngy, NySz.)

Fönn-van: 1. fönn áll, magasan áll. A nagy urak vigyázzanak, mert fenvannak, hamar tűnik szembe akármí vétkek (Fal., NySz.) — 2) ébren van. — 3) erejében, divatban van, díszlik stb. Fen-vannak és nevednek az eretekségek (NySz.). — 4) 'nagyra van'. Igen fen vagy véle, de meglátod, hadd mehessek fel csak, alább hagyod (Heltai, NySz.).

Elvan: 1) távol van. Jól elvan a malom a helységtől (MTsz. — 2) odavan. Te évekig el voltál hazádtól (Jók. Océánia 115). Mig Enoch el volt vészes tengeren vagy utazott a szárazon (Jánosi: Enoch Arden 10). Így Merényi: Dun. népm. 1 : 48). *El-lelt* a. m. elveszett, eltűnt. De hová lőnek el a jó fejedelmek, kik az úristennek mindenben engednek (RMK. 2:186). Így lettem én el testvérem által (Arany: Hamlet 132; Népk. gy. 10 : 284). — 3) valahogy megvan, eléli, boldogul (l. bővebben Nyr. 30:96, 294, NyK 3 : 85). Minden nap a szokott órában felöltözött, edédelte . . . Noha alig volt el, de mégis . . . (Mikes, Nyr. 30 : 294). — Elboldogul: elvan, eléli (MTsz.). Úgy fáj a lábam, alig van el (Nyr. 5:176). Ha jól tekintjük, nincs senki, hogy nélküle el ne lehetnénk: am Ende ist ihnen niemand unentbehrlich (Kaz. Barnh. 105). Bocsáss meg, ha akarsz: ha nem, talán bocsánatod nélkül is elleszek (Szász K. Shak.¹ 14:144). L. NySz: *el-lenni* és *el-lehet*. — 4) 'nagyra van'. Elvan a vagyonával. Elvan maga felől (MTsz.). — 5) 'megvan, készen van'. Az aratás má évan (Nép, Hont m.) — Innen 6) a. m. becsipett, vö. *elhészült* stb. u. a. ért. (MNY. 6 : 237—8).

Odavan: 1) távol van. Kirugaszkodtam . . . és virradtig oda voltam (Bercs. Lev., NySz.). — 2) el van veszve, vége van. Az én időm oda vagyon és elvételőtől éntőlem (Helt. Bibl. stb. stb. NySz.).

Megvan (vö. Budenz, NyK. 2:187): 1) eredetileg *megé-van*, tehát mintegy mögé lett vagyis hátramaradt, tehát első jelentése ez lehetett: még van, maradékal van.¹ Megvolt egy kincsöd, egy jutalmad, mikor már minden elveszett (Vajda J. Kis. költ. 83). Továbbá »= megkerült, megjött, meglett, a *meg* eredeti irányértékével« (Budenz, id. h.) — 2) a. m. teljesen (megvan, el van végezve, készítve, pl. megvan a csizma stb. Ihol van 12 pályadrama, választani kellene közül; . . . addig se koncert, se Svábhegy, amíg ez *meg nincs* (Jók. Humor. papírsz. 238). »Azon időre, amíg az általános választójog alapján kialakuló nemzeti képviselőlet *meg nincs*, átmeneti kormány alakítatik« (Renaissance 1910. 1:105). Ez és *meGLETT* (Népk. gy. 310). »Az egy perc alatt megvan«, németre ezt is beferezett cselekvés alakjával fordíthatni: *das ist im Nu geschehu*. Az egybeadás (additio) oly első számlálás, mellyel a számhoz adatik és meglesz az egész szám (ACsere: Enc. 4:28). L. *meg-lenni* NySz. Vö. *meg kell lennie*: történnie. — 3. az *elvan* 2. jelentésében: megvagyunk vhoggy stb. *Megleszek* én nélküle is; megvan valahogy: bringt sich durch (NyK. 2:186). — 4. a *van* igének nyomósítása, a hiánynak, nemlétnek nyomatékos tagadása: Gyalázatos, megvagy most! (Kisf.-társ. évl. új f. 2:440; = megfoglunk, itt vagy a kezünkben). Ismét más árnyalat: Némelyeknek megvolt 10—11 gyalog inasa is (Apor: Met. 362; több ilyen példa NySz.). Némely

¹ Vö. finn *jälellä on* (szó sz. után van, hátra van) 'megvan, fönnmaradt' (pl. »*Alusta ja lopusta on osa poissa; muttu jälellä on 63 lukua*« Aristoteleen kirjasta, Uusi Suometar 1891. tammikuun 28. 3.)

lakodalomban négy-öt fogás étek is megvolt (384). — 5) Végre szintén a *van* nyomósítása névszói állítmány mellett: Ez a gyerek *megvan* tízesztendő (vö. fönt: Vékám négy mércés *kivolt*.) Csak tán nincs meg a kend apja, hiszen maga is *megvan* mán kend százesztendő is (Szoboszló, Ethn. 2: 299. Közönséges használat, az egész Alföldön és Dunán túl). — Különb is érdekes ennek az igének mondatbeli viselkedése, pl., hogy rendszerint határozott alannal jár s néha föltűnően megkülönbözteti ez a szerkezet az egyszerű *van* igétől: *van hús*, ellenben *megvan a hús*, *van pénzem*, ellenben *megvan a pénzem* (nem lehet: *van a hús*, *van a pénzem*,¹ se pedig *megvan hús*, *megvan pénzem*). De azért vannak esetek, hogy határozatlan alannal is megfér, pl. a 4. pont utolsó mondataiban, vagy a NySz-ban (a sok határozott példa közt): Sokból nagy ember válna, ha még valami megvolna benne (Faludi). A Trajanus császár híres kőhídja is ott volt, most is még megvagyon egy darab belőle (Mikes).

Keletkeznek néha beszédünkben más ilyen *le van*, *meg van*-féle kifejezések, de nem mint összetételek, hanem mint rövidebb kifejezésmód ilyenek helyett: *le van aratva*, *meg van csinálva*, mert ilyenkor a megelőző mondatból az igefogalmat nem szükséges határozó igenév alakjában ismételni. Példák: Gyakorlásul a Dramaturgiát fordítom, már egy ív *le van* belőle (Bajza: Össz. m. 6: 43). Hej kocsmáros! elszeretik a menyecskét. *El van* az már réges-régen, a felől már alhatik ken' (Arany: Kondorosi csárda . . .) »Fektesd a hátára, ott a földön. — *Le van*.« (Arany: Arist. 2: 39). »Tedd fel a koszorút, isten neki. — *Fel van*« (uo. 3: 97). Nem kell engem megrikatni, már úgyis *meg vagyok* (Nép, Vas m.)² — Hisz ugyanezt az esetet látjuk, mikor az igét főnévi igenév alakjában kellene ismételni, de elhelyett röviden csak *meg fog*, *el kell* [válnom stb.] kifejezéssel élünk: Mikor fog megzendülni tudós keze közt a kellemes eszköz? Holnap *meg fog* (Baróti SzD. Kiadatlan költ. 99). Hát ha meg kellene válnom e neked kedves örömtől! De ki mondja, hogy *el kell*? (Und wenn ich sie verlieren sollte, diese Freude? Aber wer sagt es denn, dass ich sie verlieren soll? Kaz. Sara S. 134.) — Ez csak alfaja annak a rövid kifejezésmódnak, mely szerint az igekötő a beszélgetésben (feleletben és felelő kérdésben) és összetett mondatokban sokszor képviselője egy-egy összetett igének. Pl. Elvégezted? El. »Ha egy ideig meg nem estenek volna, de ugyan *meg* valaha« (Matkó: BCsák. 280). »Megtelelt az argumentára. Valljon *megé*? Lássuk« (uo. 76). Ami a közelebbit megkülönbözteti, *meg* az azon irányú távolabbiakat is (Brassai: MMdt. 3: 283). El akarsz válni? Természetes, hogy *el* (Vértesi Gy. Koszoru 1880. 233). Ne ögyél, mert ha öszöl is megbánod, ha nem is *meg* (Kíza: Vadr. 479). Ha te elmégy, én is *el* . . . Ha te meghalsz, én is *meg* (Erd. Népd. 2: 24).³

T. NAGY JÓZSEF.

¹ Hibás az Ugor Alaktan első mondata: »Minden egyes ugor nyelvnek *van a* maga . . . kifejlődött alakrendszere . . .« (De helyes: *ott van a* pénzem stb.) Viszont furcsa Brassainak ez a mondása: »Mondatsúly minden mondatban *megvan*« (Szórend és accentus 41).

² Vö. »Meg kell jól vizsgálni azt a ruhát. — Már *vizsgálva meg van*, de még jól ki kell porolni« (Nép, Dunaföldvár).

³ Az adatokat néhány idézettel megtoldotta — *a szerk.*

A NYELVÚJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

Az irodalmivá lett tájszók nagy szerepet vittek a nyelvújítás idejében, s tudjuk, Kazinczy, Horváth Ádám, Szemere Pál, Horváth Endre s mások milyen tudatosan és buzgón gazdagították népies szókkal az irodalmat. Sok szóról azonban nem állapították meg, honnan kerültek az irodalomba, pedig vannak segédeszközeink, amelyeket e célra fölhasználhatunk. Ilyen a régi Tájszótár és a 19. század első felében a Tudományos Gyűjteményben megjelent tájszógyűjtések. Ezekben tájszónak van jelezve igen sok olyan kifejezés, amely ma közdivatú az irodalomban, de akkor még nem lehetett, noha egyik másik már régibb írónknál is előfordúl. Pl. a *burnót* már Faludinál megvan (*bornót* alakban), aztán Barótinál (»Józsa Istvánhoz« 1774), de a Tájszótár még 1838-ban baranyai tájszóképen közli, tehát nyilván csak azután terjedt el. Szintúgy a *dörmög* ige, noha már Baróti SzD-nál is megvan. Így még sok más, s ezeknek egy részét úgy látszik már az ugyancsak 1838-ban megjelent akadémiai zsebszótár átvette a készülő Tájszótár kéziratából, és úgy terjedtek aztán tovább a szótárakba s az irodalomba. De még érdekesebbek az említett tájszógyűjtések, mert csoportosan találunk bennük olyan szokat, amelyekről ma nem hinné az ember, hogy valaha tájszók lettek volna.

A Tud. Gyűjt. 1820-i 2. füzetében van Jeremiás Sámuel Baranyai Szótár-pótolékja, mely ormánsági tájszókat közöl. Ott van a *burnót* (68. l.), *kamat* (69, dunántúlinak mondja Kisfaludy S. is 1806-ban és Pápay S. 1808-ban, NyUSz), *leáldozik* a nap (uo.)!

Az 1832-i 3. füzetben Plánder F. ír a göcseji nyelvjárásról és göcseji tájszóknak mondja ezeket: *esennyen* nézni: »elszomorodott megilletődéssel«, aminek szűkében van, »s azt mintegy alattomos fájdalommal kívánni« (73); *örv* (»az alatt az örv alatt«); *sajnos* (»fájdalmas«); *körítő*: cirkalom (76).

A TGy. 1839-i 12. füzetében van a »Balaton-melléki Tájszótár kivonata« Horváth Zsigmondtól. Az egész gyűjtés a Tsz-nak volt szánva s ott meg is jelent a megelőző évben, de a Tsz. kihagyta már az itt következő szóknak egy részét. A TGy-beli gazdag gyűjtésből itt ezek érdekelnek bennünket: *apály*, *bá[r]zsing*, *bódé*, *bodor*, *csacska*, *dohos*, *dudva*, *durcás*, *dáridó*, *felöltő*, *halánték*, *haramia*, *háztűznézés*, *házsártos*, *himpellér*, *hóbortos*, *ivadék*, *korong*, *mogorvai* (így) *robaj*, *moraj*, *zörej* (vö. NyUSz. *robaj*), *orom*, *poggyász*, *rokkant* (lóról), *tar*, *zagyva*; *imént*; igék: *bibelődik*, *bizonygol* (így), *cammog*, *dadog*, *fércei*, *füllent*, *hánt*, *elharácsol*, *hetvenkedik*, *kandikál*, *kullog*, *rimánkodik*, *zsugorgat*.

Az 1840-i 10. füzetben N. A. Kiss Sámuel közöl sopronmegyei tájszókat, köztük ezeket: *apály* (»nincs apálya a munkának«), *gyülevész*, *házsártos* (egybeveti már a fr. *hasardeux*-vel), *kacs*, *rözse*, *ledérkedik*.

A NyUSz-ból ezeknek nagyobb része kimaradt.

KESZTHELYI MIKLÓS.

II.

Szavaink történetéhez olyan esetekben, mikor e szók nyilván a német kifejezések fordításai és utánzásai, sokszor érdekes a német nyelv-történetet is segítségül híni (vö. Rubinyi M. tanulmányát a Mondolatról

NyF. 6. sz.) Erre vonatkozólag becses adatokat találunk két német folyóiratban: *Zeitschrift für deutsche Wortforschung* és *Z. für den deutschen Unterricht*.¹ Onnan jegyeztem ki a következő, minket is érdeklő német adatokat.

Szórakozás, szórakozni, szórakozott stb. minálunk a 19. sz. harmincas negyvenes éveiben kezdett csak elterjedni, de már Kazinczy gyakran írja így: *elszórni magát* (l. az erre von. idézeteket Simonyinál: A nyelvuj. és az idegensz. 43). A német *zerstreut* szóra a legrégebb ismert adat 1758-ból való. Lessing azt írja 1767, Hamb. Dram. 28: »*Zerstreut sein, ein Zerstreuter ist lediglich nach der Analogie des Französischen gemacht*« (fr. *se distraire, se divertir* stb.). Schiller 1779-ben írja: *Ich will mir eine fürchterliche Zerstreung machen* (Die Räuber). Z. f. d. d. U. 19: 749.²

A saeculum-nak *század* neve minálunk először Orczy Lőrincnél és Molnár Jánosnál fordul elő, Bessenyeinél és Sándor Istvánnál *esztendőszáz* s még jóval később *évszázad, évezred, évtized* (1835. Tzs.). A németben *Jahrhundert* 1663, *Jahrtausend* 1751, *Jahrzehend* 1777 óta van kimutatva (később *Jahrfünft* is, sőt *Jahrfünftel* is Schillernél ua. értelemben, de *Jahrfünf* is), de egyszerűen így is: *Hundert, Zehend*, Z. f. d. W. 5. k.

Népvándorlás, minálunk (a NyUSz szerint) csak 1803. óta. A német *Völkerwanderung* is csak 1780 óta van kimutatva, azelőtt azt mondták: *Wanderung der Völker* (1733) < *migratio gentium*. Z. f. d. d. U. 19: 747. (Franciával: *invasion des barbares, migration des peuples*).

Vívmány először 1851-ben (NyUSz). Érdekes, hogy a német *Errungenschaft* is csak 1840 táján jött divatba; előfordul ugyan már a 17. század közepén, de szokatlan volt, elfeledték, Z. f. d. W. 7: 258.

GERMANISTA

III.

Illei János nyelvújítása. Alszeghy Zsolt Illei János c. könyvében (1908. 120) azt írja: »Már Toldy említette Illeinek nyelvújítói érdemeit is; az Elmefuttatások kapcsán mi is felsorolhatjuk néhány szembetünőbb magyarítását, mint pl. *magasságodalmas*: monarka (2: 12), *Parandalmas* (2: 12, 30, 39), *szalavár*: asylum (2: 50), *zúzoros*: januárius (II. 41), *adóznokjai*: (2: 36), *mindnyájjos* [talán *mindnyájjos?*]: generális (2: 76), *szorgondosság* (2: 83), *okadalom* (2: 94) stb. És ide számíthatjuk még a *barándok* szót, mely a *barát* és a *zarándok* kontaminációjából jött létre.« — Ámde ezek aligha Illei csinálmányai, alkalmasint kivétel nélkül Barcafalvitól erednek. A Nyr. 1 k.-ében (45. és 94.) föl is vannak sorolva mint B. alkotásai: *szalavár, zúzoros, mindnyájjos* és *szorgondos*.

PÁL ANTAL.

¹ Vö. Zolnai Gyula figyelmeztetését Nyr. 38: 129. — *A szerk.*

² A szórakozottságot Kazinczy (L. 4: 579) így fejezi ki: »Az embe-
rek imádkozván *elbandzsáolodnak* (sich zerstreuen).« — A szétszórá-
s kép-
zetén alapszik Mikszáthnak az az érdekes kifejezése is, mellyel a szórakoz-
tatást fejezi ki: »Be-benézett a kastélyba és egy kicsit *szébeszélte* az
asszonykát . . . Fia próbálta szébeszél-
ni. De csak rövidesen felelt . . . Elé-
jöttek a pajtásai az elemi iskolából s ezek szébeszéltek egy kicsit« (l. Ru-
binyi Mikszáth-könyvében 115).

ISMERTETÉSEK.

Új nyelvemlékek.

I.

Hungarica Vitebergensia. Libri unici ex bibliotheca nationis Hungaricae universitatis Halensis cum Vitebergensi consociatae. Phototypice describendos curavit ediditque Dr. Béla Obál Prof. Theol. Academiae Eperiesiensis. Halis Saxonum 1909. (Budapesten l'j. Nagel Ottó bizománya. Ára 3 K.)

Ez a becses füzet a hallei magyar könyvtár unikumait teljesen hű fényképi másolatban adja:

I. (*Nicolaus Agrius*): *Gratiarum actio* cum adiuncta precatio . . . etc. Debrecenben 1597.

II. *A' Váradí* siralmas Tömlöztnek fenekén nyomorgó *Magyar Raboknak keserves rabságokat* egy keresztyén így sirattya e' versekben (1681).

III. *Felvinczi György*: *Igen szép Historia*, avagy Példa az Jerusalemből Jerichóban menő tolvajoktól megsebesített embernek állapottyáról. Lőtsén 1689.

IV. a) *Az Szikszai Templomon gyakorlott Istennek ületi* . . . mellyet Versekben szedett edgy a bujdosok között. Lőtsén 1694. b) *Maga siralmas sorsat kesergő Magyar Thalia*. Ad notam: Jaj melly siralmas ez világ. c) *Igaz megiratása egy Csudatermetnek* . . . az 1692 esztendőben . . . notaja: Szolit minket Christus Urunk.

Ezek a szövegek nyelv történeti szempontból is fölötte fontosak, sok érdekes szótári és nyelvtani adalékkal gyarapítják ismereteinket. Mutatványul megemlítünk néhány kifejezést s közben egy pár szövegekritikai megjegyzést teszünk.

Az I. 1597-i nyelvemlék még megkülönbözteti bizonyos esetekben az abl. -ól öl ragalaktól az -ül ül-t: -bolból és felől, ellenben -tul túl és kőzzül. A mai *bennünket* helyett még a tárgyrag nélküli eredetibb alakot használja: »Oruendeztes megh Uram Isten bennünk« (A 3 stb). A *noha* kötőszó etimológiájához érdekes adat: »No bator dühöskodgyek, no fenekögyek [az ördög], nincs raytunk hatalma, Vrunck Christus ütet meg birta«¹ (hasonló idézetek Simonyinál: MKötőszók 3: 147). — A ritkább kifejezések közül említhetném az *elpecsétel* igét (A 1 b) s a *tegzes* melléknevet (A 6 b), de ezeket ugyanilyen jelentéssel a NySz is sok forrásból idézi. Érdekes még ez: »Iol megh ősmertünk kegyelmes Atyank okat ostoridnak, hogy siros földet most epetted io Magyar Orszagnak, fene Tatarral es le vagatad nepet Orszagunknak« (A 5 b). Néhány más régi írónál is előkerül: *szőlőt épít, a mezőnek építése, földéptítő* 'földművelő', s ezek feltűnően hasonlítanak a német *Land bauen*-hez (I. NySz, OklSz, Sim. MNy¹ 266—7).

A II. sz. nyelvemlék 1681-ből való, mindössze hat lapra terjed s alig van valami említeni való benne. De itt is megvan még tárgyrag nél-

¹ Nincsenek kezemenél Szegedi zsolttárai (1569), de úgy látszik, azok a zsolttárok, melyek az itt ismertetett nyelvemlék befejezését teszik, szó szerint Szegedi zsolttáraiból vannak átvéve.

kül ez a névmás: Ne pusztíts el *bennünk* miképpen Gomorát (3). Uo. *tömlőtz közepette*, -nek rag nélkül (l. Sim. MHat.).

A III. sz. 1689. évi emlékből már sok megjegyezni való akad. Legérdekesebbnek ezt a kifejezést tartom: »Fejszjéj az egygyik hozzája hajtá [olv. hajítá], *homlok szegín* rajta nagy sebet hafítá [olv. hasítá]« (A 3 b). Ha a. m. homloka szegletén, sarkán, akkor az első főnévnek is személyragja volna: homloka szegin, mint feje tetején, szája szélén, lába szárán. Talán csak a. m. homlok tájban, homlok iránt, s akkor összevethetjük avval a különös *szegint* határozószóval, melyről Arany Jánosnak egy jegyzete szól (Hátr. Próz. 400): »A fentebbiekhez [azt, ott] hasonló emphaticus toldalék, csak hogy más árnyalatban. *Szegényt* (melléknév) már azért is alig tehet, mert némi dicsekvésre használtatik. Elméssz a lakziba? El *szegint*. A 'bizony' erősítő értelme van benne, némi legénykedéssel. Még talány nekem ez a *szegint*«. Szótárainkban nem találom, a MTsz.-ban sem.

Más figyelemre méltó kifejezések: Nem *átom* magam ily dologban (A 4 b). Vö. NySz. 2. árt, át. — A' *buk* szertelen emésztik (A 3). A *bü* többese nem ritka a régiségben. Szarvas G. félreértette s a *buk* főnév alatt idézte Faludinak ezt a mondatát: Ha ki sok bukznak nyomorékja nem akar lenni, ehhez tartson. — *Etérül, ittárol*, szorgalmatoskodgyal. Ha mit költesz ennek *etére itara* (B 6 b). — *Fentereg* 'fetreng, hentereg' (A 4), így NySz, MTsz. — Csak láb hegyen kezdte az útból ki-lépni, *garczon* barázdakon a sebest kerülni (A 4): 'garancson, göröngyön'? — Szemedben te nem látz nagy gerendát midőn én szememben *harogatz* kűs szálkát (háro-gatsz, háritgatsz, A 8 b). — Monda ott a papnak a megsebesedett, *Jaj* Uram mint járék! én nyavalyás *veszett* (A 4 b, vö. *jajveszékel, jaj-veszék*, l. Zolnai és Simonyi Nyr. 27 : 299).¹ — Ha szived bűnből *ki ne[m] kenetik* (B; vö. NySz). — Egy *kies* tornácban ágyat meg-csináitjak (B 6). — Végre *meg-eszműdvén* így fordította nyelvét (B 2 b). — Mert rajtad kívül már semmi *reménye* nincs (B 2, vö. NyUSz). — Jerichóban menni sokszor *tartakosztam* (B 5, a NySz idézeteiben *tartokoz-ik*, de a címszó hibásan: *tartókoz-ik*). — Balra a járt utrol *ki fog* (A 6, vö. NySz). — *Jószetek* (B 6) 'jőjjetek'.

Sok benne a sajtóhiba: »Nem ohajtya magát vagy ket felelettől« (A 4 b): olv. ohatya. »Siradoz a lába sáron seppedeken« (A 6): olv. sipadoz, 'süppedez', l. NySz *süpped*. »A szentes levita mind tegyiben szedé« (A 7): begyiben. »Ki az embert szómván...« (B 8): szánván stb.

A IV. sz. 1694-i közleményben megint kevesebb érdekességet találunk. *Csudatermet* 'csodaszülött, szörnyszülött' (A 7 b); vö. *cs.-termelü*: monstrum NySz. — *Buglya, jajság* (A 8). — Itt is sok a hiba, úgyhogy

¹ Simonyinak ott adott magyarázatával teljesen egyezik Kassai Jó-zsefé (M.Szókönyvében 1834): »*Jaj-veszékel* (hegyaljai szólás) azaz így kiabál: *Jaj! elveszék!* heu! vah! ad incitas redactus sum!« Szintúgy Szilárdyé RMNy. 2 : 485, mely Beriszló Péter énekének köv. sorához fűződik: *Jaj! hogy veszék, szégyent vallék én bátorságomban.* — A *jajveszék*-ből népetimológiával *jaj-veszél, jaj-veszély* is lett a régiéknél (NySz 3 : 1090), így még Kunits Sedéciásában 6. l. »mellyre jaj veszély! már tágos rést szakasztott a bosszuálló ég... A hajdumegyei népnyelvben (Hajdunánás, Hajduhadház) ez lett belőle: *veszők feje* de megjárta! Így is: *veszőkös feje*. Vö. még MTsz: A nagy csapás után azt se tudja *veszö*, mit csináljon (Bereg, Ugocsa),

néhol érthetetlen a szöveg. »Farjul ki tétettünk minden embereknek« (A 4): olv. tárgyul. »Többé fegyveredet« (A 3 b): töd bé. »Koronám földhöz veretett, *Rab háj*[?] rajta nevelkedet« (A 5 b). »Csekerülly meg« (A 7): keserülly? »El testem hadtak« (A 3 b): el sem h.

II.

Comoedia Erdély Siralmas állapotjáról. Az első magyar jezsuita dráma 1668-ból. Ismerteti *Gyárfás Tihamér*. Gyoma 1909. Kner I. könyvny.

Nemcsak irodalmi, hanem nyelvi szempontból is nagyon érdekes. »Előadása élénk, közvetlen, nyelvezete az a régi jó magyaros erdélyi szó-járás, itt-ott székelyes kiejtéssel tarkítva. Szereti a közmondásokat, talalós kifejezéseket, szatírája néhol túlerős, vagy éppen drasztikus«. Hogy erdélyi ember írta, az egészen kétségtelen; mingyárt az elején (10. l.) megszólítja szűkebb hazáját: »Édes Hazám, Erdély . . . Kéncses és tündéres régen vala neved«.

Sok figyelemreméltó régi kifejezés van ebben a Comoediában, részben eddig ismeretlenek, s a kiadó bőséges jegyzetekkel magyarázza a homályosabb helyeket. Hadd idézzünk ebből a nyelvemlékből is egy pár kifejezést.

Itelo Mesterek és *Tablafiai* (13). A NySz-ban is.

Jai allig szaladék *meg* akarnak vala *barmolni* engem is« (15.) A kiadó szerint »barmolni: baromszámba venni«.

Veritas így szól: »En veritás voltam ha halotad hírem, Justitia pedig volt *testem és vérem*« (18) = testvérem. Ez tehát érdekes adalék a *testver* szó történetéhez (l. Kertész M. értekezését Nyr. 38 : 385).

Mü erős [azaz mi-erős, mit érő] emez velencei materia? (29).

»Nem *misztikalottak* akkor Görög fattyak« (30). A kiadó szerint »misztikálni: zavart csinálni«.

Szólások: Bor, buza s bőség vagy on határimon, túrhető békesség lakik városimon (11). Vö. ezt az alliteráló fölköszöntőt: Adjon Isten három bét . . : bort, buzát, békességet . .). — Az török ismér jól tütöket . . azért nem bocsát szájakokra (21; a kiadó megjegyzi: »Ezért tart titeket a török pórázon. A madarat szárnyára, a háziállatot szájjára szokták bocsátani«. L. NySz. száj, Szólások). — Az te országod jo lako hely, es az idegen emberek hamar alapotra mennek (12). A kiadó: Állapotra menni: jó állapotba jutni, »élhető állapot«, mondja a székely.

Nyelvtani sajtáságok. A tárgyias ragozás székelyes használata főnévi igenév mellett: Oly helyt szeretem én lakni (24). — Érdekes főnévi jelző: A görög . . posta lo szekeren jár és úri titulust adnak neki (16; a jegyzet szerint a községi előfogatokat kell rajta érteni; vö. ezeket a mai székely kifejezéseket: négy-ló szekér, hat-ló hintó stb. Nyr. 4 : 489). — Nyisd fel szemed Broder, ne szakadgyon kettő az Herder (olv. heveder? 23; *kettő* itt a. m. ketté, így NySz. s egy helyt Aranyánál is, »*kettő*, így *elő* és *el*«).

Néhány homályos hely is van s a kiadó magyarázatai nem mindig kifogástalanok, néha megmagyarázatlanul hágy olyasmit, amit jó lett volna megmagyarázni. De köszönetet érdemel, mert a régi drámai kísérlet közzétételével jó szolgálatot tett az irodalomnak is, a nyelvtörténetnek is.

III.

Kisztei Péter: Üstökös csillag. Kassa, 1683. — *Harsányi István*: Kisztei Péter élete és munkái. Sárospatak, 1910. (Ára 1 K 60 f.)

Harsányi István sárospataki tanár most újra kiadta ezt a régi ritka munkát, mely a Halley-féle üstökösnek 1681-i megjelenésekor mondott prédikációt foglal magában. Az egész, sajnos, száraz és unalmas theologiai fejtegetés, a stílusnak minden lendülete s úgyszólván minden nyelvi érdekessége híján. Azért természetesen akad benne itt-ott egy-egy figyelemreméltó kifejezés. Pl. lelki szabadság 4, 11, lelki fegyveresség 14; 'előjel' helyett: megelőző jelenség 24, megelőző jel 25, előjáró jegy 26, megelőző jegy 21; hírtévő 17, megegyenlődés 18, szemmel látója a. m. szemtanuja 22; fogyatkozásos csuda és csudás fogyatkozás 29, szél-vészes idő 32 stb. Nyelvtani, mondattani és alaktani ismereteinket még kevésbé gyarapítja ez a kiadvány, e tekintetben alig találunk benne olyas régiséget, amit eddig nem ismertünk volna.

IV.

A máriabesnyői töredék. Jablonkai Gábor a jezsuiták nagyszombati rendházában néhány lapra terjedő magyar kéziratot földözött föl egy latin kódex táblájában; a kódex egy bejegyzés szerint a 18. században a máriabesnyői kapucinusoké volt. A kézirat — a betűk jelleméből ítélve — 1500 tájáról való (1480 és 1510 közötti időből).¹ Helyesírása az ínyhangok (*l, n, l*) s a *cs* hang jelölésében a Guary-kódexéhez s több más azonkori nyelvemlékéhez hasonlít. Nyelvtörténeti tekintetben kevés újat találunk benne. Nyelvjárási jelleme öző: *teromtotted, zentsegos, korozt, söt kos-rusege, rezkot*. Érdekes a vonatkozó névmási tárgy mellett a tárgyas ragozás használata: »tekenced meg atte zereto tanetvanidat kiket ug'an tartottad mint edes fiaidat«. Az egész, 58 rövid sorból álló szöveg, mely Jézus kinszenvedéséről való elmélkedést foglal magában, három folyóiratunkban is megjelent, a M.Könyvszemlében, az Akadémiai Értesítőben és a M.Nyelvben 1910.

SZILÁGYI ÁDÁM.

NYELVMŰVELÉS.

Sport-műszók. A magyar sport nyelve tele van idegen szókkal s az idegen kifejezéseknek szolgai fordításával. Igaz, hogy némelyik idegen szót nem lehet elkerülni. Ilyen lesz maga a *sport* is, noha ügyesen helyettesítik sokan a *testedzéssel* (Vajda János *birok*-ját ellenben senki se fogadta el). De milyen nevetséges pl., ha a tennisz-játékban angolul számlálnak! A *play* és *ready* helyett is könnyű volna jó magyar kifejezéseket találni, pl. *rajta* és *tessék*, vagy más effélet. Néhány év óta nagyon fölkapták a téli sportot, és természetesen csupa *bob, rólli, lenker* és *sí, ródlizás, sízés* és *síelés* járja. A *bob* vagy *bobsleigh* angol tulajdonnévből lett (mint a *halifax*,

¹ De a helyesírásból nem következik (mint Jablonkai különösen a *cs* jegyéből következteti), hogy nem írhatták volna 1510-nél később. A VitkK ugyanazt a helyesírást alkalmazza, pedig 1525-ben írták.

spencer, havelock, sandwich stb.) és rövidített *bob* alakjában nem is hangzik idegenszerűen. De a *ródl*i és a *sí* a magyar beszédből bizony kirí. Hiszen mink is szánkáztaunk már gyerekkorunkban, de nem is álmodtuk, hogy a szánkóból valamikor ródl*i* lesz. Ha pedig kivételkép egyszer félreértéstől lehetett tartani s a nagy szántól meg kellett különböztetni, azt mondtuk: *gyalogszánkó*, v. *kisszánkó*, *gyerekszánkó*. A *sí*-nek igen jó két neve keletkezett irodalmi nyelvünkben: *hótalp* és *lábszánkó*; de egyik se lett igen népszerű. Talán több szerencséje lesz a *sí*-hez véletlenül hasonlító népies *sikolyának*, mely a korcsolyával is rímel. Ez a csallóközi népnyelv szava s a Nyrbn már évekkel ezelőtt ajánlva volt. Tátraszéplakon, a sikolya- és szánkósport egyik főhelyén, januárban ilyenforma fölszólítás volt kiakasztva: »Tátraszéplakon kerüljük, amennyire lehet, az idegenszerű sport-kifejezéseket és mondjuk: *ródl*i helyett *szánkó*, *ródl*izás helyett *szánkózás*, *sí* helyett *sikolya*, *sízés* és *sielés* helyett *sikolyázás*, *lenker* helyett *terelő*. Ha magyarok vagyunk, legyünk magyarok! [Aláírva:] Magyar Nyelvőr.« A fölszólításnak volt is némi fogantaja. Ott helyben sokan használták a magyar kifejezéseket. S még laptudósításokba is belekerült az új *terelő* (olyan szánkó, amelyet kézzel lehet terelni), pl. Az Ujság s a Pesti Hirlap jan. 4-i számában: »Szánkó verseny Tátraszéplakon. I. Szánkó(ródl*i*)-verseny. II. Terelő szánkók (Lenker) versenye. III. Hölgyek szánkóversenye.« De emellett folyvást járja a lapokban: *ródl*i-verseny, »a *ródl*izás áldozata« stb. Minek ez?

ANTIBARBARUS.

Az élő szó meg a nyomtatott betű. Nem hiszem, hogy valaha is megvalósulhat a fonetikus írás híveinek álma, hogy úgy írnanék a magyarban, ahogyan beszélünk. Annál közelebből fenyeget bennünket — az iskolák révén — az a veszedelem, hogy úgy beszélünk magyarul, ahogy írunk. Ez jutott eszembe, mikor a kis leányom olvasni tanulását ellenőriztem. Ott volt pl. az ábcécés könyvben ez a szó: megeszem, olvasta pedig iskolai ejtéssel így: mägészäm, aztán rámnézett, látszott, hogy nem érti, majd megvillant a szeme s aztán szép értelmesen ismételte meg-észäm. Ilyenformán volt minden olyan szóval, melyet a családban zárt *é*-vel tanult, de a könyvben nyílt *e*-vel látott. Bizony, ha meg akarjuk óvni a helyes magyar kiejtést az iskola rontó hatásától, nem szabad tovább halogatni az *é* hangnak legalább az elemi iskolai könyvekben való megjelölését. A nyomtatott szónak másik önkényes változtatója a szedő, különösen a napi lapok szedője. Ő az oka, hogy az élő beszédnek *hí*, *szí*, *dűt* szavai kipusztulnak a nyomtatott nyelvből. Hiába írja az ember e szókat így, a szedő gondosan kijavítja emígy: *hiv*, *sziv* és *dönt*. A nyomtatásban ugyanis a hosszú *í*, *ü* hangokat nem igen szokták jelölni s azért a sutának tetsző *hí*, *szí*, *dűt* szavakon inkább változtatnak, hogy ne kelljen a hosszú hangot jelölni, holott a hosszú *ó*, *ö* hangokat mindig eléggé respektálják, senkinek sem jut eszébe, hogy *ló* vagy *hó* helyett *lov*, *hav* formát szedjen. A *rí* ige ezen a réven már szinte illetlen szóvá vált, a mindig és kísér alakok is egészen ismeretlenek lesznek a mindig, kísér mellett. Pedig az a megfigyelésem, hogy e szavakat még a dunántúli nyelvjárások is hosszú *é*-vel ejtik, arra vall, hogy mindég, kísér volt az eredeti

alakjuk. — A zárt *ě* meg a hosszú *i* pontos megjelölése fontosabb volna az írott nyelvben, mint Seemann Gábornak az a követelése, hogy minden irodalommal foglalkozó ember a miskolci nyelvjárást tartozik használni.

CSAPODI ISTVÁN DR.

Két állatóriás és egy mondatóriás. A bibliai *béhémót* (Nyr. 40:88) alkalmasint a templomi szószékről került a nép nyelvébe vagy a vallástani katelikizmusokból. Mert Károli Gáspár, kinek bibliája közkézen forog, *elefánt*-tal fordítja a föntebbi állatóriást Jób könyvének 40. fej.-ben. Mifelénk és Debrecen környékén az idomtalan, ormóttan embert *Leviátán*-nak csúfolják (héber név, amit Károli *cethal*-ra magyarosított). Ez a második állatóriás is Jób könyvéből (40. f. 25. v.) indult világgá. Az a mondatóriás pedig, amit Bárány Gerő dr. mutatott be az Urániában (1911. évf. 1. sz.), a magyartalanságok Szahara-sivatagján született. Ide vonszoltam, hadd bámulja meg a Nyelvőr népe is:

»Egy mélyen vallásos kedélynek isten-keresése, minden dolgoknak feláldozása, elsúlylyesztése a végtelen lénybe, akivel szemben az ember s annak minden hatalma és alkotása semmi; önmagába-merülés a végett, hogy belsejében a végtelen hatalom akaratát megértse, hogy aztán önmagát: minden érzését, gondolátát és akaratát állandóan feláldozza az isten akaratának s e közben az egyéniségnek, saját erejének érzése, karöltve az emberi erőbbe s az ember rendeltetésébe vetett hittel, amely hit nagy alkotásokra: kultura létesítésére, fenntartására és tökéletesítésére készíti és képesíti az embert, aki az elért eredményektől elkápráztatva, mintegy véglegesen berendezkedik erre a földi életre; aztán az emberi élet és lét értelmének és céljának az örökkévalóság szempontjából való megállapítása, minden emberi érzékeknek lemerése, az ember életének, történetének és kulturájának a legmagasztosabb eszmények álláspontjáról való kérelmetlen megbírálása; a fennálló gazdasági, társadalmi és állami rendnek egy igaz ember meggyőződéséből fakadó heves hangú megtámadása és megtagadása; olthatatlan elégedetlenségből származó javítási törekvés, erős és komoly vágyódás a tökéletesedésre és a boldogságra, őszinte, nagy emberszeretettől vezérelt fáradozás mások tökéletesítésére és boldogítására; a jónak végtelen szeretete és e szeretet oltárán a többi kulturájainknak, különösen pedig az élvezetnek s ezzel együtt a szépnak is feláldozása; e mellett, talán mindez ellenére istentől megáldott művésztehetséggel valódi remekművek alkotása; s aztán, amit talán legelőször kellett volna mondani: a felismert igazságnak prófétai hévvel s nem ritkán prófétai érdességgel hirdetése és a felismert helyes úton való előrehaladás, bármily járatlan, keskeny, meredek, göröngyös és vészterhes legyen is ez az út, s az embereknek erre a fáradságos útra való irányítása a végett, hogy megtalálják az ígért földjét: a boldogságot; emellett a fanatizmus mellett örök kételyek, gyakori kétségbeesés az élet s lét céltalanságán, amely kétségbeesés már-már örületbe s öngyilkosságba kerget; aztán ideig-meddig megnyugvás — és újabb kételyek, amelyek talán egészen halála órájáig emésztették ezt a különös nagy embert; a kételyek, megnyugvás és meggyőződések hatása alatt élete külsőségeinek megváltozása, különccé válása, amely külön élet már mintha gyermekek és neveléses vonásokat is mutatna: mindennek különös egységét jelenti *Tolsztoj*, neve egy igazán nagy, értelmileg s erkölcsileg egyaránt nagy embernek, amely név viselőjének életében már régen fogalommal alakult.«

Ilyent még nem pipált magyar ember! Az orosz szellemóriás is kismiska ehhez képest. Csak a behémót és leviátán mérkőzhetik ezzel a »hosszú lélekzetű« mondatóriással, melyről írva vagyon Jób könyvének föntidézett fejezetében: »Mereszti farkát, akár a cédrus, combjainak inai összefonódnak. Csontjai érc-csatornák, tagjai, akár a vasdorong... Egyik a másikat éri, s levegő nem jut közéjük; egyik a másikhoz tapad, összefogóznak s nem válnak szét.«

(Szolnok.)

HEVES KORNÉL.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A Budapesti Glosszákhöz. Amint múltkori ismertetésem végéhez (Nyr. 39 : 474) már megjegyeztem, a Sermones Dominicalesnek Szilády-féle kiadására a Magyar Nyelv novemberi füzetében Mészöly Gedeon is főbb helyreigazító észrevételét tesz. Ezekkel most külön akarok foglalkozni.

Az észrevételek egy része velejében megegyezik az enyéimmal, ezekre tehát nem kell visszatérnem. Néhány helyreigazítása vagy fején találja a szöveget, vagy igen valószínűnek tekinthető; ú. m.: hogy a *dicvetek* (glorificaverunt) alak helyes olvasása *dicse-v-étek*, hézagtöltő *v*-vel, bár a *dicsoét* olvasást sem tartom lehetetlennek, de semmiesetre sem *dicsevét*, ahogyan Szilády olvassa; hogy az *eleete* (Szilády olvasása szerint *eléte*) alak a latin szövegből következtetve, nem egyéb mint *előtte*, illetőleg eredeti ejtése szerint *elétte*; hogy a *sebhel* (stigmat) adat nem sebhelyet, hanem egyszerűen *-vel* ragos *sebbel*-t jelent; s hogy a (Sziládytól *s így ki?*-nek olvasott) *sygky* a *vígy* *ki* kifejezésnek hibásan másolt leírása. Jobb híján elég valószínű a régi *elesztébb* határozó-alakról adott magyarázata is, amely szerint ez *eléztébb*-nek olvasandó s a régi *eléz* (*előz*) igének föltételezhető **elézte* = 'előzve' igenevéből (vö. *vélte* = *vélve*, a. m. ritkán) származott volna, olyan középfoki képzéssel, mint *nyilvább* a régi *nyilva*-ból.

Többi észrevételeihez egy és más tekintetben szó fér.

A *heressegy* szót Szilády is, én is hírességnek értettük, s ehhez képest magam *hérességi*-nek olvastam (Nyr. 39 : 465). Mészöly most azt véli, hogy itt *erösségről* van szó. Az »*amoris insignia*« kifejezés ugyanis, amely mellett a magyar szó áll, szeretetnek jeleit, szeretetnek bizonyosságait jelenti, a bizonyosságot pedig régen az *erösség* szóval is kifejezték. Minthogy aztán a *h* (a glosszákbán ugyan nem, de más régi emlékekben) igen gyakran a szó elején is fölös betű, azért a *heressegy* alak Mészöly szerint a. m. *erösségi*, azaz erösségei. Ennek az okoskodásnak azonban egy kis gyöngéje van. Az *insigne* főnév csupán jelet, ismertető jegyet fejez ki tudtommal, de nem bizonyosságot, még kevésbé erösséget. Ilyen rokonértelmű szavakon folyton tovább lépkedve, könnyen igen messze, egészen más fogalomcsoport területére juthat az ember. Már a szeretet *jele* és a szeretet *bizonyossága* sem éppen rokon fogalmak, a *jel* és az *erösség* pedig éppenséggel messze állanak egymástól. Én abból indulnék ki, hogy az *insignis* melléknév Molnár Albertnél *híreset* is jelent (l. e szónál a NySz.-ban), jobban mondva, hogy a *híres*-et MA. *insignis*-szel is fordítja, amely latin melléknévnek valóban 'nevezetes, jeles, kitűnő' stb. a jelentése. Már most azt hiszem, hogy a glosszáíró az *insignis* melléknévnek eme *híres* jelentésére gondolva, vetette oda az *insignia* főnév mellé sebtében a *híresség* kifejezést, mert a szeretet erösségeire, argumentumaira alig gondolhatott.

A *horayokh* adata nézve Mészöly kifogásolja Sziládynek *hora* olvasását, amely a latin *hora* alakra van alapítva, kifogásolja pedig azért, mert »nemhogy nyelvünkben, nemhogy a XV. században, de még a latin nyelvben, Krisztus születése idejében sem volt már meg a *hora* szóban a *h* betűnek *h* hang értéke.« (Ezt a latin nyelvtörténeti tényt Melichnek egy cikkéből idézi Mészöly.) Itt azonban nem tettem számot egy körülménnyel, azzal t. i., hogy az *ora* (hora), *omo* (homo) ejtés, mint Melich az idézett

helyen (MNy. I : 68) mondja, a »népi beszéd« ejtésmódja volt a latinban. Hogy azonban a mi papjaink a XV. században a latin *hora*, *homo* stb. szókat ezzel a nyelvtörténetileg kimutatott népies ejtéssel *ora*, *omo*-nak olvasták és ejtették volna, azt én nem hiszem, mert Melich semmivel sem bizonyította be. Egyelőre tehát Sziládyval tartok, s a magyar *hóra* szóról azt vélem, hogy a latin *hora* írásmód hatása alatt olykor-olykor *hórá*-nak is ejtették. (A *h*-val írásnak sok példáját l. a NySz.-ban.)

Szilády szójegyzékének *őszak* cikke következtében Mészöly az *éj* szó régibb alakjával kissé hosszabban foglalkozik. Simonyival tart, aki szerint az *éj*-nek a régiségben *év* alakja is volt, s ehhez képest Mészöly a glosz-száknak *ewnek*, *ewi*, *eui*, *ewzac* (aquilo) adatait így olvassa: *évnek*, *évi*, *évszak*. Magam, Simonyi fejtegetései ellenére is, így olvastam őket bírálatomban: *őnek*, *ői*, *őszak* (Nyr. 39 : 469). A nélkül hogy Simonyi nézetét alaptalannak mondanám, ma sem tartom az *ő*-vel olvasást föltétlenül elvetendőnek. Mert nem áll az, amivel Simonyi (Nyr. 35 : 7) az EhrK.-beli *evnek* (noctis) alak *év*-nek-féle olvasását támogatni akarja, hogy t. i. az EhrK.-ben az *ev* betűcsoport sohase jelölne *ő* hangot, mert pl. nyilván *ő*-t jelöl a következő adatokban is: »ez ellen *teweunek*« (tevőnek) 79. l., *felevle* (felőle) 134. l., *meg lewlnev*d (meglőlnöd) 143. l. Épígy a WinkK.-ben előforduló *ewnek* írás is bátran olvasható *ő*-vel, hiszen Simonyi maga megjegyzi, hogy a 3. személybeli *ő* névmás e kódexben vegeesen *ew*-vel és *g*-vel van írva (Nyr. 35 : 8). Ellenben most már megingott a hitem a Nyr. 14 : 255. l. Ozoraiból idézett *őzak* alaknak *ő*-vel való olvasásában. Ozorainak ezt az adatát annak idején bizonyára a NySz. kézirati adataiból jegyeztem volt ki magamnak, a NySz. azonban ezt az idézetet teljesen mellőzte. Nem is hinném, hogy mulasztást követett volna el vele, mert az *őzak* írás Ozorainak *De Christo et ejus ecclesia* (Krakkó, 1535) című munkájában egyetlen egyszer az Ee lapon fordul elő: »az *őzaktól* fogua mind nap tamadatiglan«. E könyvben azonban igen gyakran találunk *ó* betűt *e* helyett merő sajtóhibából, így: *kótóles* köteles Gó, *előtnek* életnek Hijb, *zóreti* szereti N8b, *nókónk* nekónk, nekünk 07, *wduósségének* üdvösségének Sb, *kóuóssónk* kövessünk X7b. Maga az *éj* szó pedig másutt a következő alakokkal fordul elő a könyvben: *efeli koron* Hijb, *eiel* N, *iel nappal* Sijb.

Mészöly észrevételeiből még a rejtélyes *korács*-nak egy odavetett megvilágítását jegyzem meg, amely szerint ez eredetibb *korás*-ból származott volna (MNy. 405. l.). Hogy azonban ezt a *korás*-t a *kor*-ból milyen képzésnek tartja, arról nem nyilatkozik az észrevételek írója.

Nem folytatom el végül mosolyomat Mészölynek azon elismerő megjegyzésén, hogy Szilády szótárának — amint nagy udvariassággal mondja — a »szokott rendszerektől« való eltérése »semmit sem von le a közkézre került becses nyelvkincs értékéből.« Ez igaz. Nem lehet olyan rosszul szerkesztett szótár, amely a régi magyar nyelvkincs értékéből magából egy fikarcnyit is levonhatna.

ZOLNAI GYULA.

A **becéző nevek hangalakja** sok különösséget mutat. Ismeretes magyar sajátosság a *p* és *b* előhang, pl. István: Pista, Anna: Panna, Ilona: Pila, Őrзе: Pörzse, Pöre, András: Bandi, Ignác: Bigna. Ezek az alakok

alkalmasint Ista-Pista, Andi-Bandi-féle játszi ikerszókából váltak ki (vö. irulpirul, csíga-bíga stb.) — Nekem egy másik különösség ragadta meg a figyelmemet s úgy látom, nyelvészeink eddig nem foglalkoztak vele. Azt találtam ugyanis, hogy sok keresztnévnek első szótagbeli *á* és *é* hangja a becéző alakban, különösen az *i* képzősben, *a* *e* hanggá rövidül. János: Jani, Janó, Jankó, Károly: Kari, Pál: Pali, Mátyás: Matyi, Matyó, Sándor: Sanyi, Dániel: Dani, Gábor: Gabi, Bálint: Bali (Nyr. 7: 239), Kálmán: Kali (uo. 239), Lázár: Lazi (uo.), Gáspár: Gazsi, László: Laci, Lacó, Lackó, Márton: Marci, Mária: Mari, Péter: Peti, Sámuel: Samu, s a háziállatok nevei közül bárány: bari (ritkán marad meg az ilyen képzésben a hosszú hang, pl. Sára: Sári, Ágnes: Ági). Annyi a példa, hogy nyilván valami közös oka van a hangrövidítésnek. Olyan régi alig lehet, hogy a *kéz* ~ *kezet*, *ház* ~ *haza*-félékkel való összetartozásra gondolhatnánk. Lehet, hogy a magánhangzó rövidítése is csak annak az általános szokásnak a kifolyása, hogy a becéző használatban a nevek rövidebb alakot vesznek föl.

KOVÁCS MÁRTON.

Szófejtések. *Állni.* Ez az ige kétségkívül finnugor eredetű. Budenz kétféle elméletet is állított fel e szó eredetét illetőleg. Első magyarázata szerint (Szóegyezések, NyK. V. és VI. köt.) azon rokonnnyelvi alakok felelnek meg neki, amelyeket Szinnyi (Nyhs⁴ 141) is elfogad: *áll* ~ zürj. *sulalni*, *sultini* 'föáll' (vhoá áll), votj. *sijnj*, *sultini* 'föáll', cser. *šalyem*, *šolyem*. Második magyarázatában (MUSz. 730) az *áll* igét a következő vogul alakokkal hozza kapcsolatba: vogK. *jomlit* = treten, schreiten, *jom* = gehen, vogB. *joam* = gehen stb. »Alaki tekintetben — írja ugyanott Budenz — ajánlja ez összevetést először, hogy a kezdő *j* hatásából az *áll*-nak állandó *á*-ja jól megmagyarázódik; másodsor az, hogy az *áll* (e h. *áml* - v. *ánl*), igét azon alakúnak mutatjuk föl az *ül* (*üll* - e h. *ünl* = vog. *unl*) igével.« Szükségesnek láttam idézni Budenz szavait, mert következő magyarázatom éppen arra a hangállapotra van építve, amelyet Budenz az *áll* eredetibb alakjában joggal feltételez. Különb Budenznek ezen második magyarázata annyira magán viseli a valószínűtlenség bélyegét, hogy felesleges cáfolásába bocsátkozni. Mellőzve a jelentéstani nehézségeket, csak azt jegyzem meg, hogy a vogul *jom*-alak szókezdő *j*-je éppenséggel nem magyarázza meg a magyar *áll* állandó *á*-ját, mert *jo* > *á*-féle hangfejlődésre egyáltalában nincs példánk nyelvünk történetében, sőt a szó elején a *jo* megmaradt eredeti mivoltában, legalább is nem sokat változott: vogÉ. *jímés* ~ magyar *jó* (*java*). Első egyeztetését már komolyabban számba vehetjük, azonban ennek az egyeztetésnek is van egy nagy fogyatékosága, hogy úgy mondjam Achilles-sarka: t. i. nem magyarázza meg az *áll*-nak állandó *ll*-jét. Igaz, hogy analógiás hatásra is gondolhatnánk, sőt azt is fel lehetne tenni, hogy a második *l* gyakorító képző, szóval egy kis okoskodással meg lehetne magyarázni az *áll* állandó két *ll*-jét Budenznek első elmélete alapján is. Megjegyzendő azonban, hogy Setälä elveti Budenznek mind a két egyeztetését s egészen új elméletet állít fel. Szerinte a magyar *áll* eredetibb **ágyl* alakra megy vissza, ennek pedig pontos megfelelői a vogul *tuñši*, *tūñši*, *toñši* »állni«, az osztják, *töndem*, *tons* *tem*-féle alakok ugyanilyen jelentéssel, továbbá a finn *seisoa* < **seisoa*, a lapp *tsuoddžot*, a cseremis *šinžem* és a zürjén *sidžny* 'állni,

csendesen állni, leülni' stb. (FUF. 2 : 264). Annyi bizonyos, hogy Budenznek első egyeztetése sokkal valószínűbbnek látszik ennél a magyaráztatnál.

Az *áll* föltevésém szerint denominális képzés. A Reguly-Pápay-féle Osztyák Népköltési Gyűjtemény 1 : 16. oldalán ugyanis ezt olvassuk: *jenk ânpi ânâ; pol vuerlem* vizes lábú lábas cégét csinálók. Az *ânpi* és *ânâ;* egész világos képzések, az alapszavuk kétségkívül *ân* 'láb', amely úgy látszik, már kiveszett az osztjákság szókincséből és helyét a *kur* 'láb, láb-szár' foglalta el. Azonban az **ân*- 'láb' mint alapszó megvan az osztj. *ântâs*- 'föltápázkodik', *ântavam* 'támaszkodva' (uo. 159) féle alakokban. A magyar *áll*-ban is ilyen a mai magyarság nyelvéből kiveszett, de egykor megvolt **ân* 'láb' féle alapszó lappang: **ân-l* > *áll*. A hangtani fejlődés szakasztott olyan sajátástgot tüntet fel, mint az **ünl* > *üll, ül* (vog. *untli*). Az ilyenféle denominális képzések nagyon közönségesek a mai nyelvben is: *lâbal, talpal, sarkal, inal, nyelvel, kezel, térdel, vállal, nyakal, fülel* stb. Ilyen képzések tömegesen fordulnak elő a rokonyelvekben is: az osztjákban: *lâjil* 'áll' NyK. 37 : 55. *lâjilman* 'várjuk' 38 : 138; alapszavuk szintén kiveszett már az osztjákság szókincséből, de megtaláljuk a hozzá legközelebb álló testvérnyelvben, a vogulban: *la'jl* 'láb'. Az osztják *kâtllta* 'megfogni' (NyK. 36 : 352) alapszava szintén a kezét jelentő *kât*, a vogul *sipxi* 'megölel'-ben pedig a *sip* »nyak« alapszó rejlik, a votják *pidjask* 'típegni, járni kezdeni' (gyermekről mondvá) kétségkívül a *pid* 'láb' szóból van képezve, akárcsak a jenszei-osztják: *bûle,adi* 'schreiten', amelynek alapszava a J. O. *bul*, K. *pul* 'Fuss', K. *bula;* 'zu Fuss' (Castrén 62 és 269).

Ezek alapján jogosan feltehetjük, hogy a magyar *áll* ép olyan denominális képzés, mint az osztj. *ântâs*- 'föltápázkodik' és *lâjil* 'áll'. Az osztj. *ântâs*- talán ízről ízre való pontos megfelelője a magyar *áll*-nak: *áll* > **ân-l* ~ *ân-l-âs*-, az *-âs*- frequentatív képző. (Vö. z ~ l, fgr. **i* ~ **ð*, Szinyei Nyhs⁴). — [A népnyelvi *âncsorog*?]

Láng. A Tüzetes Magyar Nyelvtan szerint (119) a *láng* eredetibb **lámg* alakra megy vissza, tehát olyan hangfejlődést tüntet fel, mint az *imég* > *ing*. A fejlődés menete ilyen lehetett: **lámog* > **lámg* > *láng*. (Vö. a hirt. személyrag fejlődésével: -inok > -nk.) Budenz a következő finn alakokkal egyeztetette: finn *loimu* = starke flamme, *loimua* = flammen, *leimu* = flamme, *leima-leimaa* = flammen, lodern, flackern, blitzen, *leimahta* = aufflammen, blitzen (MUSz. 680). Ezt az egyeztetést bízvást elfogadhatjuk, bár a magánhangzók tekintetében nem egészen kielégítő. Azonban a *láng* < **lám-g* megfelelőit megtaláljuk az obi-ugor nyelvekben, az osztjákban: *lumâ;* 'lángos' (NyK. 38 : 113) és a vogulban is: *lomét* 'láng' (Munkácsi: Vog. Nyelvj. 373), *lomtél sorj* 'szikrám' (tkp. szikrával) szór' (Vog. Népk. Gyűjt. 4 : 373), *ta'ili;* *lumâ tapatilém* teljességben izzó zsarátnokba vetem (uo. 66.) — *xâut-jîw ta'ili;* *lumâ paltimé* olyan nintha szurokfenyőfával teli zsarátnokra volna vetve (uo. 75). Az osztják és a vogul alakokból kikövetkeztethető alapszó tehát *lum*-, amely kétségkívül azonos a magyar **lám-g* *lám*-jával s a -g elem nem egyéb, mint az a kicsinyítő képző, amely megvan a *balog, jog, kéreg* és még egy csomó más szóban. Megjegyzendő még, hogy a fentebb idézett *lomét* valószínűleg többesszámú alak s mint ilyen csapott át az egyszámba és lett általánossá.

Üver. Mészáros Gyula Magna Hungaria című könyvében egy érdekes magyar-török szóegyeztést nem vett észre, pedig az ő adatai vezetnek rá. Ő idézi (130) a baskir *ü:är* 'völgy' szót s összeveti ezekkel a típter-tatár kifejezésekkel: *ü:är* 'barlang', *ö:ör* 'folyóvíz ásta padmaly a part mentén.' Ezekkel nézetem szerint azonos egy székely tájszó, melyet a MTsz. adatai szerint idézek: *üver*: 1. fehér agyagos, márgás, fehér palás föld; 2. süppedékes bemélyedés v. gödör folyó mellett vagy kaszálón; 3. kiszáradt patakmeder. Nyilván a 2. jelentés az eredeti, s a török szóval való egyezés szembeütő. Fontos a hangviszony is, mert ez az eset azokhoz a finnugor szavainkhoz csatlakozik, amelyeknek *v* hangja *v*-vé lett a magyarban. Csak az szólna ez egyeztetés ellen s más nyomra vezetne, hogy a csuvasban is van *avär* 'folyó v. tó fenekén levő gödör', mert ez nem lehetne a baskir szóval azonos, a csuvasban t. i. a magánhangzóközi *v*-ből *n*, *m* lett, nem pedig *v*. De ez a szó mélyhangúsága miatt nem felelhet meg a magyar szónak.¹

TÖRÖK JÁNOS.

Harap, harapódzik. Sajnálom, hogy Marianovics M. fejtegetése (Nyr. 39 : 250) elkerülte a figyelmemet. Bizonyára másképp fejeztem volna be kis cikkemet (MNy. 6 : 420), melynek különben csak az volt a célja, hogy a fenti szónak 'avar, haraszt' jelentését régi nyelvünkben is kimutassa. Nyelvészársam származtatása azonban inkább csak valószínű, mint meggyőző. Ha Zrinyi mondatában tűznek vesszük is a harapot, mégis megfontolásra ad okot, hogy vele egyidőben, ugyancsak a XVII. században már avart, harasztot is jelent. Azt sem látom belőle megvilágítva, hogy ezek a jelentésváltozások csakis a magyar nyelvben történtek-e, vagy használják-e ezt a szót a szlávban is a tűz, égés szóval kapcsolatban? És talán az is nyom valamit a latban, hogy a MTsz. adatainak nagyobb részében is egyszerűen avart jelent a harap. Vajjon nem az oláh nyelvben kell-e ennek a szónak eredetét keresnünk?, hisz minden adatunk — az egy Zrinyiét kivéve — Erdélyből való. Hogy valami újat is mondjak, megemlítem, hogy az *elharapódzik*, *elharapódzik* származéknak igekötője is, hosszú magánhangzója is az *elharapódik* ige hatása alatt keletkezhetett. Ezen utóbbi, mint a *harap* igének származéka olvasható már Geleji Katonánál. Igazi értelmének megállapítására hosszabb idézet szükséges: »Mert ezek: *поті, öте*, aliquando, quando, valaha, vagy valamikor és mikor olly egymásra vitető és egymásnak megfelelő rokonságos szótskák, hogy ugyan öszve költsolodnak és a' több szokot is magokval öszve tsatolják, nem hogy azokat megszagatnák . . . elválasztanak. Egyébként rut hívzak esnék a' beszédben és az értelmé függös lenne, a' vagy el-harapódnék« (TTitk. 782). Értelmében világos lesz, hogy a mai: *elharapja a szót* kifejezésre gondolunk. Nem tartom G. Katona csinálmányának, mert épen több erdélyi írónk műveiből látom, hogy az *-ódik, ódik* mai reflexív képző sürűten felveszi a szenvedő *-tatik -letik* szerepét is. Magára az *elharapódzik* szóra

¹ Még egy kis helyreigazítás. Mészáros összeállít egy csomó olyan baskir szót is, amelynek megfelelője az oszmán-törökben van, de a szomszédos volgavidéki nyelvekben nem fordul elő. Ezek közt említi a b. *örük*, oszm. *erik* 'szilva' szót; ámde ez megvan a kaz. tatárban is: *örök*.

először 1784-ben a Magy. Hirm.-ban bukkantam rá Szacsvai Sándornál: »ezen veszedelmes zenebona elharapodzott vala« (770).¹

SIMAI ÖDON.

Mentül. Eredetileg a. m. mindtől s középfok mellett a mai *leg*-gel egyértékű, pl. Ifjuságában mentől jobb korában holt meg (Kulcs. Evang. 495) = legjobb korában. Ma kétféle szerkezetben használjuk: 1) egyszerű mondatban, pl. hozzál *mentül jobbat* 'lehetőleg jót'; 2) összetettben, pl. *mentül* több, *annál* jobb. M. Kötszők c. munkámban (3: 205) megjegyeztem: »Volt egy harmadik *mentül* is, mely a. m. mihelyt s megfelel a régi *ezentől*, *azontól* 'ezennel, azonnal' mutató szónak. De erre csak egyetlen egy adattal rendelkezem: kelyetek fel menthewl le ylendethek: surgite postquam sederitis, FestK. 85.« — Most egy hallgatóm, Geiger Jozefin, megtalálta ezt a használatot Kulcsár György 1574-ben nyomtatott könyvében, Postilla, azaz az evangélium magyarátja (Ee 1. lapon): »Mert az lélek *mentől* kimúlik az testből, ottan avagy az kárhozatra, avagy kedig az örök életre megyen.« — Azelőtt úgy képzeltem, hogy ez eredetileg *mitől* volt s az *ezentől*, *azontól* analógiájára lett belőle *mentől* (vö. *minyi* × *ennyi* > *mennyi*, *min* × *ezen* > *mezen* stb). De valószínűbb, hogy azonos a többi *mentől*-lel és jelentése ilyen középfokú kifejezésekből fejlődött ki: »*Mentül hamareb* hallá az Krisztusnak hívását, legottan felkelvén követé útet« (Telegdy: Ev. 3: 610). — 'Mihelyt' értelmű számos kötőszónk közt ilyenek is vannak: *mentüs*. (Hetés, Nyr. 2: 44), *möntüs*, *möntös* (Alföld, MTsz.) Ezek keletkezettek ugyan a *mihentest*, *mihentöst*-féle alakokból (I. MKszók 3: 54), de lehet, hogy ama régi különös *mentül*-nek is van része bennük.

SIMONYI ZSIGMOND.

EGYVELEG.

Hogyan nyelvészkedtek azelőtt. Hunfalvy Pál írja 1856-ban a dakota nyelvről szóló tanulmányában (különnyomat a M. Akad. Értesítőből) a következőket:

»Ballagi Móric 1855-ki december 2-ikán olvasott értéközésében azt állítja, hogy a mi nyelvünkben is őseredetileg megvolt a *hajlítás*. »Avagy nem hajlítás-e az, úgymond, ha *érni* valere-bül lett *úr*, pretium, *élni*-ből *állat*, *vágni*-ből *vég*, *marni*-ből *méreg* stb?« — Nem bizony az, még pedig nemcsak azért nem, hogy ezek talán nem is lettek egymásbul, hanem leginkább azért nem, hogy *hajlítás*, *ragozás* stb. alatt nem szoktuk a gyökök alakulását, hanem a kész törzsök viszonyításbeli változásait érteni. Ha például a *vágni*-ből *vóg*, *vúg*, *víg*, *vég* lenne a *vág*, *vágott*, *vágj* idomok kifejezésére, mint az indogermán fajban, vagy *váogat*, *váogatik*, *vághat* stb. jelölésére, mint a sémi fajban: akkor megvolna nyelvünkben is a hajlítás, de úgy az nincs meg abban. — Ugyan ott B. több szórokonítást követ el, melyet tudományunk mai állása már nem enged meg. *Kalmárt* nem szabad többé rokonítani *holmi*-val; *ó*, *óta*, *mióta* és *hajdan*, *hajnal* és a finn

¹Érdekesen használja Petőfi a *harap* igét: Azóta mellem folyton égő katlan, s a láng mindig tovább, tovább harap (Fresco-ritornell.) — *A szerk.*

ajka között sincs rokonság. — *Ó, avas* egyéb gyöki mint *óta*, melyet *olta*-nak kell írni s mely *volta*-nak ikertestvére; *hajdan* lett: *ha* + *időből*, mint *majdan* lett *ma* + *időből*: mounó, *ma* és *ha* névmás, s jelentik az, ez-t; tehát *ha* + *időn* teszen: azon (távolabbi) időn, *ma* + *időn* teszen: ezen időn. — A *hajnal* meg rokon a finn *koi*-val; *nal* képző, mint *hónal*-ban is, mely meg finnben *kainalo*. *Aika* = *ikü* s ez rokon a magyar *idő*-vel; vajjon *ó, avas* nem viszonylik-e *aika*-val, nem tudom még, de lehet. Kellő körülnézés kell hasonlítás-tevéésre.*

Schalaputra. Ezt a szót Jeszenák Ráfael (Nyr. 35 : 237) egy szepeségi német nyelvjárásban írt bohózatból idézi: »*Du törichter Schalaputra*«, s a magyar *szeleburdi* szóval azonosítja. Téved, mert a szó kétségkívül lengyel eredetű. A lengyei szótárakban azt olvassuk: *szalaputa*, *szalawila* (olv. *šal*-, gutturális *l*-lel) 'Wirrkopf', a jelentése tehát csakugyan 'hóbor-tos, szeleburdi'; vö. még ezeket a lengyel szókat: *szal* Raserei, *szaleć* rasen.

MARIÁNOVICS MILÁN.

Különös iskola. Az amerikai *Clevelandban*, mint az ottani *Szabadság* című lap írja, számos olyan elemi iskola van, melyben a tanulók husz-harminc féle nemzetet képviselnek. Így például a Rockwell Schoolban 15, a Browell Schoolban 30, a Mayflowerben pedig 20 nemzetiség zászlaját lobogtatják. A Browell Schoolban található amerikai, angol, skót, indián, német, magyar, litván, kanadai, olasz, tót, horvát, cseh, szlovén, osztrák, szerb, román, rutén, lengyel, szlavóniai, orosz, norvég, finn, irországi, francia, kínai, japán, dán, spanyol, kubai, szíriai szülők gyermekeit. A magyar gyermekek közül kiválik a kis *Strachovszky* Irén, aki — bár csak 11 éves — beszél magyarul, angolul, németül, csehül és tótul s mint ilyen tolmács szerepet tölt be az iskolában. A tanítók állítása szerint a legjobb és legszorgalmasabb tanulók a bevándorolt szülők gyermekei között találhatók.

(1910. IX. 29.)

BUDAPESTI HIRLAP.

A földrajz magyarjaihoz.

Tudományos új divatnak
Nyakunkon a járma:
Pari-i divatkalap meg
Wien-i virstli jár ma.
Praha-i sonkát mér a hentes,
Napoli-ba a szerelmes
Nászutas robog, lám!
Nincs hiba e dogmán.

Nosza én is utra kelek,
Utam célja *Landn*.
Leipzig-i nagy csata-emlék,
Zenglek im a lant'n.
Gazdagodva tudományban,
Járok-kelek *Kjöbnavn*-ban
S *Seine*-nek büvös partján,
Majd a *Rhein*-nek tartván...

Nagy tudósok, üdvözöllek!
Titeket a betű öl meg,
Deutschland visz kudarcha.
Menjetek a — *France*-ba!

BORSSZEM JANKÓ.

Nyilatkozat.

Mi alulírottak 1911. március 20-án Morvay Győző dr. budapesti III. ker. áll. főgimn. igazgató kérésére átvizsgálván a forgalomban lévő Halász—Morvay-féle Rendszeres Magyar Nyelvtant s egybevetvén ezt dr. Zolnai Gyulának a Magyar Nyelvőr 1911. február 5-iki számában megjelent bírálatával, megállapítottuk, hogy

1. a Halász—Morvay-féle Rendszeres Magyar Nyelvtan 1908-iki kiadásának kétféle lenyomata van forgalomban,

2. a Zolnai által kifogásolt hibák teljességükben csakis az egyik lenyomatban vannak meg.

3. A másik lenyomatra vonatkozólag pedig megállapítottuk, hogy a 16., 18., (1. pont), 67., (hatodik b pont), 104., (3. pont), 110., 116. (7. és 8. pont), 117., 138., 157., 158., 299., 324., (helyesen a 322.), 326., 327., 328., 329., 380., 381., és 21. (8. pont) §§-ban a kifogásolt hibák nincsenek meg. A 86. §. 2. pontjában a kifogásolt nyelvtörvény így szól: »A *j* módjegyet a többi igénél a legtöbbször elhagyjuk«.

4. A budapesti III. ker. áll. főgimnázium 1907/8-iki, 1908/9-iki és 1909/10-iki évvégi értesítőiben a használandó tankönyvek jegyzéke nem a Halász—Morvay-féle, hanem a Halász-féle Rendszeres Magyar Nyelvtant írja elő. E jegyzék a szülők és tanulók tájékoztatására a tanévek kezdetén az intézet hirdetőtábláján ki volt függesztve.

Budapestben, 1911. márc. 20-án.

Dr. Olgyai Bertalan
Sajó Sándor

Dr. Tompa Béla
Vass Árpád

főgimnáziumi tanárok.

E nyilatkozat¹ a Halász-féle Rendszeres nyelvtannak mind az átdolgozóját, mind a kiadóját az eddiginél is kedvezőtlenebb világításba helyezi. Negyedik pontjából ugyanis csupán annyi derül ki, hogy az iskola magát az I. kiadású, vagyis a már elfogyott s az új tantervhez képest elavúlt, eredeti Halász-féle Rendszeres nyelvtant tűzte ki tankönyvül. Hogy a valóságban milyen kiadások forogtak és forognak az óbudai urak tanítványai kezében, arról a nyilatkozat éppúgy hallgat, mint Morvai Győző úr a tulajdon munkájának múltkor kimutatott letagadásáról. Kiderül e nyilatkozatból az is, hogy a nagyérdemű Lampel-cég, a főnálló törvényes intézkedések egyszerű kijátszásával, nem is egy, hanem *kétféle engedélyezetlen kiadást hozott forgalomba*, mert a hivatalos bírálatom következtében úgy-ahogy kijavított második lenyomatot, vagyis immár harmadik kiadást a nyelvtan föltétlen elvetése következtében a kiadónak újból bírálat alá kellett volna terjesztenie, s az átdolgozónak erkölcsi kötelessége lett volna ezt az ügyet lelkiismeretesen ellenőrizni is.

ZOLNAI GYULA.

¹ Ezekkel a nyilatkozatokkal folyóiratunkban le kell zárunk a vitát.
— *A szerk.*

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Előnevek és gúnynevek.

A Nyelvőr 1901. 600. kk. lapjain Bálint Károlytól a magyar családneveknek szép gyűjteménye jelent meg, még pedig csoportosítva. Az alábbi kis gyűjtemény néhány előnevet, köztük számos gúnynevet foglal magában. Sokszor nem a legelőnyösebb oldaláról mutatják be a népet; de tagadhatatlan, hogy sokszor szinte csepeg az egészséges néphumortól egy-egy előnév vagy még inkább a gúnynév.

Gúnyneveket ma már mind ritkábban ad a nép, s amelyeket adott, azok is mennek már feledésbe, s ha ez a nemzedék még tudja, érti s használja is azokat, a jövő nemzedék már legfeljebb ha tudni fog róluk, használni azonban nem igen vagy egyáltalában nem fogja. Miért? Mert ma már nem olyan »atyafiságos« a nép, a házszám, utcanév mindenkit útba igazít, míg régebben bizony csak úgy lették meg például nálunk az egyik Csapó uramat, a házát, mikor kérdezték, melyik Csapó, hogy így magyarázták meg: Szeglet Csapó (aki a szegleten, utcasarkon lakik). Ily módon sok elnevezésnek a nyitjára találunk. Régebben, mikor egy-egy falu még csupa sógor meg atyafi volt, bizony nehezen lehetett eligazodni, vajjon melyik Feketék közül való az illető, akiről szó volt, s nem egyszer így válaszoltak és válaszolnak ma is, az igaz, mind ritkábban: a Kópor Feketék közül való Fekete a!

Mint kivesző félben levők, feljegyzésre érdemesek ez elnevezések. Egy csomót magyarázatostul összegyűjtöttem, közreadom. Minden elnevezés mellett, már amennyire utána tudtam járni, zárójelben ott található a nép magyarázata is; sokszor azonban maga az elnevezés megadja azt.

Csapók: Szeglet Csapók (sarkon laktak). Csipás (szemfájós) Cs. Furulyás Cs. Hentes Cs. Bornyúcsordás Cs. Kutyás Cs. Bujdosó Cs. Pusztai Cs. Bordakötő Cs. Cukrász Cs. Csorba Cs. Szuszka (orrukból beszélő) Cs. Tosza Cs. Drótos Cs. Szénégető Cs. Kákó Cs. Szálkás Cs. Kani Cs.

Feketék: Szücs F. Kópor F. (árúlták). Kannyúl F. (egyik elődjük gyáván futott). Szipa F. (az orrukat szítták folyton). Rivó F. (arcuk olyan, mintha rögtön sirnának). Merhúgyos F. (merő húgyos?) Pipi F. (arcuk, hajuk, bajuszuk veres). Vásárbíró F. Cikora F. Puskás F. Sómérő F. Gelányi F. Topa F. Szarka F. (szarka természetűek). Nagyorrú F.

Kruchiók: Csapó Kruchiók (a Csapók közé házassodtak). R-es K. (nagyon erősen ejtik az *r*-et ma is). Taplós K. Csürök K. (vetélkedő, verekedő nép). Nagy K. Kis Pannis K. (ősanyjuk után). Bohókás K. Tarka disznós K. (a néphit szerint azon vették nemességüket). Suki K. Dengi K. (származásuk után?) Sovány K. Butykos K.

Katók: Bárdos Katók, Papucsos K. Gircsi K. (véznák, soványak). Róka K. (ravaszok). Kovács K.

Nagyok: Árva Nagyok, Szösz N. (haja, bajusza miatt). Forti N. Révész N. Veréb N. (kis termetűek). Gecsei Tollas N. Vizi N. Tutor N. (árvagyám az elődjük). Hajós N. Daru N. Erős N. Félhang N. (idétlen sipító hangúak). Csacsi N. Csökmei N.

Szilágyiak: Vereshasú Szilágyiak (rövid inget hordott elődjük és a

nap felsütötte). Malmos Sz. Borzos Sz. Kupec Sz. Pici Sz. Mata Sz. (ily nevű kertben laktak). Hebri Sz. (gyors beszédűek). Kappan Sz. (gyermektelenek). Szénás Sz. (szénakupeczek). Kis Sz. Nagy Sz. Pergő v. kísértetfogó Sz. Lackó Sz. Bódor Sz. Gohér Sz. (kövér, nagy, barnabőrű emberek).

Kissek: Gödrös Kissek (a falu végén, gödrök közt laktak). Galambos K. Rázi K. Márton K. Földi K. Bálint K. Szeglet K. (sarkon laktak). Úr v. Börtöntörő K. Tamás K. Pici K. Gomolya K. Túri K.

Kovácsok: Bendás Kovácsok. Vas K. (a Vasak közé nősültek). Vattai K. Ádi K. Lusta K. Ónodi Kovácsok. Nagyabajúszu K. Toronyai K. Bódor K. Vermesháti K. (buzavermek mellett laktak, melyeket magas helyen, hátan ástak). Szabó K. Kis K. Hajós K. Rökkás K. Sottú K. (a szerszámról). Szalóki K. Míszmiz K. Nagy K. Sánta K. Gohér K. Debreceni K. Tamás K. Gulyás K.

Erdeiek: Buger Erdeiek. Füstös E. (barna). Sinór E. (akkurátos!) Detektív E. (mindent hamar megtudott, újabb keletű). Kolbász E. Fekete E.

Szabók: Harangozó Szabók. Korsós Sz. Rucaorrú Sz. Nagy Sz. Bakó Sz. Köblös Sz. Gál Sz. Gábor Sz. Vashekecses Sz. András Sz. Síket Sz. Hónalj Sz. Csósz Sz.

Izsók: Ragyás Izsók. Szúnyog I. (cérnatenorok). Bogár I. Dienes I. Kosorrú I. Csorba I. Molnár I. Szerető I.

Birók: Babos Birók (szeretik a babot). Bába B. Murmuly B. (makrancosak). Kis B. Sánta B. Malmos B. Genye B.

Hajdúk: Kovács Hajdúk. Kupec H. Hegyesorrú H. Zsiros H. Sziptyilló H. Rostás H.

Békés m. Gyoma.

IZSÓ LAJOS.

Beszélgetések.

Füzesabonyból.

Öreg parasztasszony a köszönetelő iskolás lányoknak: — De jó kisjányok vattok! Maj elvészlek a fíjammak.

Egyik parasztasszony a másiknak: — Mijjen szép menyasszon lett ebbő a Julcsábó! Láttya-e Julis néném, minek nem vette el Janyinak? (a fiának). — Hát... hadd maraggyon Lacinak, azis nagyon szeretted.

Mehházásítom má' Lacit is idestova, igaz hommé' csak tizénkilenc éves. Dehát jobb így, nem kódorog az utcán akkor, se kocsmára nem száll.

Harangozónyi (Harangozóéknál) van egy kanári, még egy stiglic. De még olyat ki hallott! Kihallatszik az éneklésük ki egész [az] uccára! Oszt annak egész istenadta nap se szakadása, se végi.

Arra veték, hogy lábvizet vöttem, oszt attó vót (t. i. megmeredt a lába). Jajj, de fű a szél! Valahol embert akasztanak! Letalább ú tтарыák!

— Azt hittem, csak pejhitézik, hát valósággal, ah hó esett! Most májusba!

— Mi az a pejhite?

→A nyárfa pejhitéjé. Ami száll a barkájáró, oszt ojjan lesz tölé a föld, mintha ah hó esett volna rá! Ojjan van a nádznak is, mikor vágjuk.

— Aszt is pejhitének hívják?

— Híják pákának is. Ússzál [úgy száll], mint a pehej.

— Aszt halldokolom, olcsón dógozik. Mësszántotta e kkoronáé a kertét.

»Nem tudja, ki fogna be holnap az állomáshoz?«

Hacsak Kaló Beni nem, erre most égyebeknek nincs lova. A Benijé csikós ló, de má befogdogassa. Tudom a naccsága nem hoz nagy hómikát, nem lesz nehéz.

»Ojjan csúf szé fú, még a belső kertékbé nem érzenyi, de odaki a határba nincs éccsépp jó üdö se. A földünkét kiborozdoztattam, akibe má kapányi szoktunk, mert olyan nagy hancsikok vótak benné, csúfosú nézett ki. Tennap is Etellel mikor a répát ültettük, csak ugy csivorogtunk, csavarogtunk. Etel kérdészte is mindé, átméntem é má a más főgyire? Reggel mikor félérzöttem, szóltam Beninek, ha kiborozdojja, hát énnap elménék neki ásnyi, de nem léhet odaki kiányi a szelet, má április lesz, oszt nem tucc ültetni, mérrothanna a földbe a krumpli még mindénféli, a kukorica is elrőkönnyödné.

»Öt forintot kaptam máma a Sándor napszámjábú, oszt csak imitt-amott van má belüle. Csak úgy söprögyik túllünk a péz. Sándor mindé kérdézi: má megint nincs pézed?« Pegyig ő csak a tetejét tuggya, amit a fődeké fizeték. Oszt még a tojásbú is mennyit kispórolok!«

NÁSZAI ERZSÉBET.

Találós mesék.

Feketé fínyes, förtelmes, gyere elüő, mos köllessz! Mi ez? — Vasfazík. Há' nyuóc kalács? Felelet: Ha kettüöt mégésznek belüllö, csak hat. Mi ez? Füöd fölött fa, fa fölött kú, kú fölött vas, vas fölött hus. — Hajtuókú (köszörükö).

Mi ez? Nekém ékkis fijam van, akki a zapyávuó eggyüdüös. — Ládofija (fiók).

(Rábaköz, Bösárkány).

Hogyaⁿ tunna 10 díznót, 10 nyulat, meg 20 békát áthajtani a Dunán éccerre? — Könnyen, mert csak *tíz* díznót kell hajtani. Minden díznóban van egy-egy *nyul* (húsdarab) és két-két *béka* a szívre növe.

Nem virágzik, mégis terem. — Gomba.

Há' kosárbo férne bele a hëgy? — Ha a kosár naobb vóna, eggyé sè lënné.

A kovács kutyája ugat rajta, mi az? — A bilincsekbe vert rab.

Mit tesz e magyarú: Orr-szëm-fül-száj-tér'[d]-com'[b]-lábszár? — Gyorsan mondva németesen hangzik.

(Kömlöd, Komárom m.)

GÓSY GÉZA.

IZENETEK.

Sz. L. *Enyv* helyett *enyő* Arany Jánosnál (Hamlet! 51) nem önkényesen alkotott szóalak, hanem éppen ez ennek a szónak régi szabályos alanyesete: *enyő* BodK és Calepinus, *enyü* Decsi stb. S még ma is élnek ezek az alakok: *enyő*, *enyü*, *enyü* a székelységben, *enyü* Nógrád m. Vö. *nedv*: *nedü*, *szarv*: *szaru* stb. (L. TMNy 33S és MTsz).

K. R. »Kivillant a felhők közül egy kis csillag egészen a fejem fölött, az ég büngjén« (Baksay: Jáhel). Ez a főnév a nyelvújításnak egyik csodálatos alkotása: a zenit, az égi tetőpont, »a csillagászoknál azon égi pont, mely a földön állónak fej[er]teteje fölött lebeg«, mintegy csüng-büng

(vö. CzF, Bugát: Természettud. Szóhalmoz). Baksayn kívül talán csak Somogyi Antal használta hírhedetti munkáiban (l. Nyr. 31 : 461).

S. I. Hogy miért írt Lehr A. 1882-ben (Toldi, bő magy. 14.) *diónyi* jegeket, *almányi* könnyeket, *gyűszűnyit*, *légyszárnynyit*-t, nem pedig *diótányit*, *almatányit*, *gyűszűtényit*, *légyszárnýtányit*? Emezekről nyilván nem is álmodott még az Úrnak 1882. esztendejében.

J. I. A *tennisz* szó először 14. századi angol és francia forrásokban fordul elő s ugyanakkor olasz fordításokban mint Párizsból hozott játékokt emlegetik. Legrégibb alakjai *tenes*, *teneys*, és nagyon valószínű az a legújabb magyarázat, mely szerint a játékra fölszólító francia *tenez* igealakból származik (Pio Rajno az olasz II Marzocco c. folyóiratban; Fremdenblatt 1910. VIII. 20. 11).

Bóloz. Kegyed azt kérdezi, melyik török nyelvjárásból való ez a magyar szó. Hát bizony ez tiszta magyar képzés. Itt Budapesten keletkezett, némely elemi iskolában a *kivonást* nevezik így. Az összeadásra pedig azt mondják: *megez*. Vö. *szoroz!*

A. K. Nem szorulunk rá, hogy ama gaz rágalmak ellen védekezzünk. Azok nem hallatszanak a mennyországba s nem fogják Szarvas Gábor ércalakját ledönteni.

M. F. *Hébe-hóba* szokottabb, mint *hébe-korba*. Megvan a NySz-ban 1 : 1462. Eredetileg a. m. hévben-hóban = télen-nyáron. Tárgyalta Zolnai Gy. Nyr. 21 : 99.

Beküldött kéziratok. Kropf L. és Csúri B. A csak szórendjéhez. — Szilágyi Á. Szómagyarázatok. — Kovács A. Bécs. — Germanista. Krisztus-adomák. — Kovács M. Személyragos határozók. — Hamvai E. Pírontság. — Vértesy D. Nyelvészeti viták stb. — Muresán Sz. A nyelvújítás történetéhez. — Kardos A. Ismertetés. — Csokán P. Állatnevek.

Új könyvek és füzetek. Az urál-altaji népek irodalma, írták Munkácsi B., Bán A., Pröhle V. stb. Egyetemes irodalomtörténet IV. — Gombocz Z. Képzettársulás és jelentésváltozás, különnyomat. — Melich J. Nyelvünk szláv jövevényei, különnyomat. — Gondán F. Rendszeres összefoglaló tételek a m. irodalomtörténethez. 2. kiad. Pécs 1911. 1 K 20. — Gábor I. Edda-dalok. 2. kiad. Markó L. rajzaival, Lampel. — Köveskúti J. Túl a Dunán. Elbeszélések. Benkő, 2 K. — Vikár Vera: Petőfi az angoloknál, különnyomat. — Zoltai L. A Hortobágy (Debrecen). — W. Bang. Beiträge zur Kritik des Codex Cumanicus (Bruxelles).

Komjáthy Jenő : A homályból. Költemények 1876—1894. Második kiadás. Komárom 1910.

Megjelent Szentgotthárdon Wellisch Béla kiadásában az Iskolai Segédkönyvek 12. száma: Réger Béla dr., Irodalmunk tartalmi ismertetése III. része, mely a kiegyezéstől napjainkig terjedő irodalmunkat ismerteti. A lírai költők közül Kiss J., Endrődi S., Bartók L., Ábrányi E., Reviczky Gy., Rudnyánszky Gy., Szabolcska M., Kozma A., Bárd M., — a regény- és drámaírók közül Csiky G., Baksay S., Rákosi J., Mikszáth K., Herczeg F., Ambrus Z., Rákosi V., Tóth B., Gárdonyi G., Bródy S., — a népszerűbb tudományos irodalomból Beöthy Zs., Péterfy J., Vámbéry Á. működése van benne összefoglalva. A füzetnek ára 60 fillér. Az érettségizők kiválóan használhatják modern irodalmunk megismerésére.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szótartó kivétel.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

MÉG EGYSZER A LATIN-GÖRÖG SZÓK MAGYAROS ALAKJÁRÓL.

A Természettudományi Közlöny március 15-iki számának vezércikkében megszólal az a természettudós, aki nyelvi kérdésekben éppoly illetékesnek tekinti magát, mint a népszerűséget és tekintélyt olcsón nyújtó politikában, s a honfiünnep alkalmát ezúttal egy tudományos folyóiratban használván föl, hazafias német-gyűlöletével akarja eldönteni azt a kérdést: minő alakban kell a latin-görög eredetű szavakat a magyarban használnunk? Furcsa című elmefuttatása, »Kompliment és komplement« közvetlenül egy tavalyi cikkre szolgál válaszul, amely *A magyar természettudományi műnyelvről* cím alatt a Természettud. Közlönyben és a Magyar Nyelvben, szerzőjének egykori és jelenlegi mezején, egyszerre jelent meg. E kétfelé szóló cikkből tudtam meg, hogy a latin eredetű szók *primitivus, discretus, decanus, mikroskopium* féle használatmódjának »bogara« (vö. TermtudKözlöny 292. l.) a kolozsvári egyetem állattani intézetéből röppent ki egy védtelen pillanatban. Furcsa züm mögése hamar megütötte a fületem, s nem is sejtván, milyen »nagy érdemű és nagy tekintélyű« (l. MNy. 6 : 145) elmének ferde ötlete eresztette szárnyra, komoly ellenvetéseim mellett a gúny hangját is meg kellett szólaltatnom, hiszen egy jeles francia társadalomtudományi folyóiratban, az *Année Sociologique*-ban — amelyet a társadalomtudomány körül is serényen buzgólkodó természettudósoknak alkalma lehet ismerni — nem hiába mondja Meillet (1904/5. évf. 1. l.), hogy a nyelv társadalmi tény, s hogy a társadalmi tények egyik jellemző vonása, a kényszerűség a nyelvet is jellemzi, e kényszerűség figyelembe nem vételét pedig legtöbbször a nevetség kíséri, amelynek kiteszi magát az, aki másként beszél, mint a többiek valamennyien.

Mert a szóban forgó s tölem először és azóta is csak Kolozsvárt hallott és olvasott nyelvszokás nem pusztán a természettudományi műnyelv kérdése. Hogy a Magyar Nyelv című közérdekű folyóiratnak természettudós szerkesztője ilyen cím alatt tárgyalja, ennek oka az, hogy a visszalatinosító nyelvszokást csakugyan leginkább a természettudományi latin-görög műszók használatában erőltenek megtévelyedett tudósaink. De ez jó alkalmúl szolgálhatott az említett szerkesztőnek egyúttal arra is, hogy a mi Nyelvőrbeli (36 : 476, 37 : 133, 175) cikkeink tudomásúl vételét egyszerűen elkerülhesse.

Mondom, ez a mosolyt keltő beszéddivat nem tisztán a természettudományi műnyelv kérdése. Hiszen a *modernus* felfogás, *discretus* magatartás, *administrativus* intézkedések, *primitivus* állapotok (e két utóbbi kifejezést csak nem rég hallottam egy *decanusi* fölterjesztésben), továbbá a *chloroformium*, *granito* (l. MNy. 6 : 146!), *opalus*-féle beszéd már egyenesen a művelt köznyelv húsába vág, mert a hasonlójajta latin eredetű mellékeveket, sajnos, elég sűrűen használják szóban és írásban, a *kloroform*, *gránit*, *opál*-féle főnevek pedig már valószínűleg meghonosodott magyar szóknak tekinthetők. A hazafias zászlóvivő természettudós a *microscopiumot*, *barometrumot*, *thermometrumot* és egyéb hasonló közhasználatú szavakat is ilyen latin alakjukra kívánja visszaerőltetni. Csak abban nem vagyok bizonyos, nem kell-e szerinte a posztót is *metrum* számra vásárolnunk, a távolságokat *kilometrumokkal* mérnünk, nem kell-e *asphaltumozni* utcáinkat, *asbestos*-harisnyába öltöztetni gázlángjainkat, *expressus*-vonatokon utaznunk *Napoliba*, *Zagrebbba* vagy egyebüvé. (Ez utóbbi tudákos pontoskodás, azaz — bocsánat — *punctum*oskodás méltó párja a *latinus* szavak neveltséges használatmódjának. De erről talán más alkalommal.) A hazafiasan kiadott jelszónak: »semmit németes alakkal!» oly nagy hatása volt a legjobb barátok körében, hogy egyik már *program*-beszédeket kezdett mondogatni, némelyek pedig egyideig nem is hieroglifákról, hanem egyenesen *hieroglifékről* beszéltek.

Nagyon is ideje volt tehát megszólalnia annak a csak imént »Kolozsvárra csöppent tudós nyelvésznek« és kimutatnia, mily képtelen és neveltséges az a beszédmód, melyet egy éppen Budapesten született, de már gyermekifjú korában »Kolozsvárra csöppent« s józan nyelvérzékét csakhamar elveszített természettudós eszelt volt ki. Ez a természettudós buda-

pesties élcelődésnek nevezi azt, hogy én a Nyelvőr 36 : 476. lapján elkezdtem az *ő nyelvén* beszélni. Ezzel semmi élcet nem célóztam; ha mégis gyógyító hatású hahotát fakasztott, egyedül e jeles természetbúvárnak kell érdeméül tudnunk.

De lássuk a Természettud. Közlöny említett számabeli hosszabb cikket, s vizsgáljuk: van-e valami magva a szépírói érből fakadt, felsőbbes hangú elmefuttatásnak.

A cikknek egyik tétele: »A magyar nyelvnek ősi hagyománya, hogy a latin szókat csonkítatlanul illeszti be a magyar beszédbe s ezt a csonkítatlan formát idomítja a magyar hangtörvények szerint« (290 l.). Ez a tétel magában véve helyes ugyan, de egyoldalú és nem általános érvényű. A természettudósok tévedése abban van, hogy a latin eredetű szónak mindig csak az eredetére gondolnak s nem veszik figyelembe azt a fontos körülményt, hogy a római műveltség szóelemei a mi nyelvünkbe nem csak egyenesen a latin nyelvből, hanem három más nyelvnek a közvetésével is kerültek. E három nyelv: az olasz, a szláv és a német. Aki reflex-mozgás helyett *reflexus*-mozgást tart helyesebbnek, csupán azért, mert a latin szónak előbb említett és általánosan dívó alakja a német nyelv révén került nyelvünkbe, annak nemcsak a németesen rövidült *balzsam* szót kell elvetnie s helyette *balzsamumot* mondania, amint őseink mondták, s nemcsak Berzsenyi sorait kell így szavalnia:

Nincs rózsás *labyrinthus*, *balzsamumos* illatok

Közt nem lengedez a *zephyrus*, —

hanem az angyalt és arkangyalt *angyalus* sá és *arkangyalus*-sá, az apostolt *apostolussá*, a gvárdiánt *gvárdiánussá*, a káplánt *káplánussá*, a prépostot *prépostussá*, a rozmarint *rozmarinussá*, a szerecsent *szerecsénussá* (lat. *saracenus!*), a tromfot *tromfussá* (lat. *triumphus*) kell átalakítania, ami kész nevetség volna, éppoly balgatagság, mint az, hogy a négyszáz év óta meghonosult *dékán* szót természettudósunk jó barátai és vakon követői *dékánus*nak mondogatják. Az imént felsorolt latin eredetű szavak egy része ugyanis olasz, más része szláv vagy német révén, vagyis olaszosan, szlávosan és németesen megcsonkúlva került nyelvünkbe, sőt nagyobb részük a három nyelv mind-egyikének alakjaiból megmagyarázható.¹ És mi okból kelljen az

¹ L. Kőrösi Sándor: A magyar nyelvbeli olasz elemek. (Fiumei főgimnázium 1891/92-iki értesítője.) — Lumtzer-Melich: Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter. — Melich: Szláv jövevényszavaink.

olasz és szláv révén átjött latin szavak csonka alakjában megnyugodnunk, ellenben hazafias idegességbe esnünk, mihelyt megtudjuk, hogy a kérdéses latin eredetű szó rövidebb alakját a németben nyerte? Mosolyra fakasztó dolog, hogyan akarja természettudósunk magát a szintén németesen rövidült *latin* szót megvédeni, mert hisz ezt maga is használja, s éppen az imént idézett tételében is, és nincs bátorsága hozzá, hogy *latinus*-sá torzítsa át. Azt mondja ugyanis róla, bizonyára a legújabb állattani kutatások alapján, hogy »a *latin*-ról az *us* nyilvánvalólag nem nálunk kopott le; ezt már a velencések hagyhatták el, a kiktől mi a *latin*-t megtanultuk« (297. l.). Nem úgy, uram! Annak a tudósnek, akivel a *mikroszkopiumozás* kitalálója és jeles mestere a Termtud. Közlönyben vitázik, vagyis a Nyelvújítási Szótár szerzőjének kifogásolhatatlan nyomozásai szerint abban a korban, amikor mi a velencésektől tanultunk, a *latin*-t még nem ismerték, akkor még csak a *deák* nyelv volt divatban. A *latin* szót mi csak a múlt század 30-as éveiben kaptuk föl, de — és ezt már az én csekélységem teszi hozzá — nem az olasz *latino* alakot utánoztuk és rövidítettük vele, nem is a német *latein*-t másoltuk benne (ennek mása a Révaitól kezdett s még Széchenyitől is kedvelt *latán* alak volt), hanem a már Berzsenyi korában is divatos, és költőnk főntebbi soraiban is előforduló *labirint*, *zefir*-féle németes rövidítések mintájára alkottuk meg. Fogja-e tehát még ezután is tollára venni a *latin* szót németgyűlölő természettudósunk? Merni fogja-e az oláhokat — e régi jó nevűktől idegenkedő hiúságukat legyezve — *románus*oknak, a román és germán összehasonlító nyelvészetet *románus* és *germánus* nyelvészetnek nevezni? A következetesség ezt kívánná, mert sem a *román*, sem a *germán* szóban nem a velencések koptatták el az *-us*-t, hanem mi magunk, vagyis a német szórövidítést utánzó XIX. századi irodalmi nyelvszokás. *Etruszkus*oknak fogja-e nevezni az etruszkokat? *Punikus* vagy *pönikus* háborúk néven fogja-e a pún háborúkat emlegetni? *Antikvus* művészetként fogja-e csodálni az antik művészetet? *Trónusörökös*nek fogja-e Ferenc Ferdinánd urát, *trónuskövetelő*knak a Bonapartékat és Don Carlosokat nevezni?! Mert ezek az *etruszk*, *pún*, *antik*, *trón* szavak megszámlálhatatlan, de irodalmi nyelvszokásunktól szentesített egyéb szavainkkal együtt hasonlóképpen németes módon, Berzsenyi *zefir*-jeként vannak rövidülve.

Nem szerencsés természettudósunknak az az elméskedése, hogy ha már a németet követjük, akkor *punktum* helyett is *punkt*-ot kellene mondanunk (292. l.). A *punktum* deákos beszéd; akinek tetszik, éppúgy mondhatja, mint ezeket: *aperte, plane, absolute, eo ipso* stb. *Punkt*-ot azonban egy magyar ember sem mond, már csak azért sem, mert ez a német szó réges-régen *pont*-tá magyarosodott. Az elmésséget azonban teljes joggal fordíthatjuk vissza, s azt mondhatjuk: akinek a németes *relativ* és *dékán* nem tetszenek, az a pontot, kettőspontot, pontosságot is nevezze hát *punktumnak, kettőspunktumnak, punktumosságnak*. Ellenben igaza van természettudósunknak, mikor a *posztum* szó ellen («Arany János posztum művei») kel ki, mert ez — ha ugyan valóban írta avagy mondotta valaki — sült németesség volna, még pedig azért, mert e melléknevet az általános irodalmi nyelvszokás — fölösleges *h*-jával együtt — teljesen latinus *posthumus* alakjában fogadta el, s nem fordúlt érte a német nyelvhez. Abban is igaza van, mikor a *normál* sóoldatot és az *immun* anyagot hibáztatja (298—299. l.), mert irodalmi nyelvszokásunk e szavakban az eredeti latin alakokhoz, a *normális* és *immunis*-hoz ragaszkodik.

Ám nincs már igaza természettudósunknak abban, hogy »a *papír* nem magyar, hanem német szó« (290. l.). A *papír* éppen olyan német jövevényszó, mint a *börze, bős, címer* és száz meg száz, amelyekből Lumtzer és Melich egész kötetre valót állítottak össze föntebb idézett munkájukban; a *papír* szakasztott párja a *balzsam*-nak, amelyet régebben közvetlenül latin alakja után *balzsamom*-nak híttak, ma pedig valószínűleg a kolozsvári állattani intézetben is németesen *balzsam*-nak neveznek. A *balzsam* alig fordul elő a régi nyelvben. A Nyelvtört. Szótár egyetlen adatát ismeri a CornK.-ből, ahol *balsamaval* bizvást tollhiba is lehet *balsamomaval* helyett. Egy azonban bizonyos, hogy a németes *balzsam* a XIX. században lesz általánossá éppen úgy, mint a latinus alakú *papiros* mellett fölbukkanó német jövevényszó, a *papír*, amely a NyÚSz. szerint 1828 óta divatos irodalmunkban. Ez ellen az idestova száz éves szó ellen tehát hasztalan indítunk szélmalom-harcot.

Azt mondja továbbat természettudósunk: »Eszünk ágában sincs mindenféle műszót latinosan írni, latinus formába erőszakolni. A legkülönbözőbb élő nyelvekben vannak egyes kifejezések, a melyek nemzetközileg elfogadott műszókká lettek.

Ezeket az illető nyelven használatos formában kell írunk magyarul is: ha az a nyelv a latin bötűrendszert használja, akkor annak a helyesírása szerint; ha más bötűrendszert használ, akkor hangzás szerint» (291. l.). S még hozzá teszi: »Ez a szabály... olyan egyszerű, mint a kétszer kettő«. Nos ez a szabály egy csöppet sem egyszerű, egy csöppet sem világos, sőt egy csöppet sem szabály. Mert honnan tudhassuk, melyek azok a »nemzetközileg elfogadott műszók«, melyek azok az »illető nyelvek«, és vajjon szabad-e azokat a »nemzetközileg elfogadott műszókat« akkor is az »illető nyelven használatos formában« írunk, ha ez az »illető nyelv« éppen a német nyelv?) Természettudósunk »egyszerű« szabálya így, semmi példával meg nem világítva, merő pythiai kijelentés, amelyet csak akkor követhetnénk, ha minden egyes esetben külön megkérdendők a jóshelyet, a kolozsvári állattani intézetet. Amit ez a jóshely megenged, azt a latin szót szabad a két magyar haza minden tudósának csonkult alakjában is mondani; amit meg nem enged (és jaj annak a műszónak, amely a németben talált megcsonkúlni), azt tudósaim, ne, merjétek ajkatokra venni!

Tovább haladva a Termtud. Közlöny március 15-iki elme-futtatásán, a 291. lapon azt látjuk, hogy a németesen rövidült szavak ellen való küzdelmében cikkírónk Szarvas Gábor szerepére vállalkozik, s azzal a reménnyel kecsegteti magát, hogy valamint a helyes magyarság örökérdemű bajnoka félszázadnál idősebb korcsszavak ellen is sikerrel tudott harcolni, úgy az ő *absolutus* elveinek, *hydrogenium*ának, *granitoj*ának is ki kell valamikor szorítnia a szerinte korcs *abszolút*, *hidrogén*, *gránit*-féle alakokat, hiszen — azt mondja — a hetvenes évek végéig csaknem mindenki a Bugát-féle kifejezéseket használta, csak azután léptek helyükbe a németesen csonkított latin szók. Szóval ezek a »németesen csonkított latin szók« szerinte még igen fiatalok, egy-két évtizedre tekinthetnek csak vissza s így visszalatinosításuk bízvást remélhető. Ám alighanem a használatmódnak korára nézve is téved a cikkíró. Hiszen éppen Szarvas Gábor, éppen a helyes magyarság legkiválóbb harcosa mondotta a 80-as évek elején már, hogy »a tudományos irodalombeli új műszók latin vagy görög voltak ellenére is abban az alakjukban használandók, a melyet világszerte elfogadtak; tehát *sztereotíp*, *horoszkóp*, *telefon*, *gazométer*, *aszfalt*, *asz-*

beszt, klór, hidrogén, polip, nem pedig: *sztereotiposz, horoszkopium, telefonosz, gazometron* stb. (l. Nyr. 12 : 37). A *sztereotip, horoszkóp* stb. féle latin-görög szók tehát már a 80 as évek elején meg voltak állapodva mai rövidült alakjukban, szóval ez az irodalmi használatmód immár legalább is félszázadra tekint vissza. Természettudósunk azonban magyarabb akar lenni Szarvas Gáborunknál is.

Majd a 293. lapon ezeket a hazafias szónoklatba való súlyos szavakat olvassuk: »Nos, a magyar tudományos műkifejezéseknek szolgálai átvétele a német irodalomból *rút* is, *veszedelmes* is bizonyos tekintetben, de különösen *megalázó*.« Mindenki észreveheti, hogy e sorokban nem a tudós, hanem a politikus beszélt. Még hatásosabban, még nagyobb szónoki hévvel, szinte a Nemzeti dal »Esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk« szavaival fejezi ki természettudósunk ugyane gondolatot a következő lapon, amikor tanítványairól azt mondja, hogy »már mind át vannak hatva ama kötelesség érzetétől, hogy végre *ledobjuk műnyelvünkről a némettől való függésnek rablánczait*« (294. l.). Nincs könnyebb, mint kimutatni, hogy elfogulatlan, higgadt ésszel tekintve a dolgot, a *relatív* és *mikroszkóp*-féle beszédben semmi *rút*, semmi *veszedelem*, semmi *megalázó* és semmi *rablánc* nincsen. Hogy az *abszolút*, avagy az *abszolútus* igazság hangzik-e szebben, arról a köz nyelvszokás már régen döntött. Hogy a *mikroszkóp*-féle szavaknak olyan alakkal való használata, aminővel több nyugateurópai nyelvben s köztük a németben is járatosak, valami *veszedelem*, sőt éppen valami *megalázó* volna, annyira mosolyt keltő nagymondás, hogy alig kellene szót vesztegetnünk reá. Hát honnan vegyük mi a műszókat, ha nem abból az irodalomból, amely a tudományos irodalmak között kétségtelenül a leggazdagabb, amelyből nemcsak mi, hanem a világ összes művelt népei sem áttallanak méríteni, s amelynek nyelvét, mikor a nemzetek tudományához fordult, még a kolozsvári állattani intézet igazgatója sem áttallotta volt használni! És kevésbbé szolgálai, kevésbbé *megalázó*-e, ha a műszavakat változatlanul, tehát éppen olyan szolgálilag, folyton eredeti latin alakjukban használjuk, olyan nevező alakjukban, amely hosszadalmasabb voltánál és a *relatív*-féle melléknévek esetében hímnemű *relatívus*-féle alakjánál fogva annyira alkalmatlan és sokszor, például a *konstruk-tívus geometria*-féle kifejezésekben, egyenesen visszatetsző!

Ugyan mi veszedelem háramlott és háramlik abból a magyar nyelvre és a magyaros beszédre, hogy *métert, kilométert, barométert, telefont, mikroszkópot* stb. mondunk, úgy ahogy a hozzánk amúgy is legközelebb álló nyugateurópai nyelven is mondják, s nem veszedelmesebb-e ezeket a könnyen kezelhető, könnyen továbbképezhető rövidebb és modernebb — bocsánat: *modernusabb* — szavakat visszalatinosítani? Nem egyszerűbb és jobban hangzó-e a *mikroszkópi* vizsgálat a *mikroszkópiumi* vizsgálatnál, a *mikroszkópozás* a *mikroszkópiumozásnál*, ha már *gőrcsövi* vizsgálat és *gőrcsövezés* nem kell a természettudós uraknak?) Aztán a görög-latin tudományos műszavak tetemes része barbár szóalkotás. Csak a gyökerük görög-latin, egészben véve mondva csinált latin szavak. A *hydrogenium*-nak például az előtagja, a *hydro-* megvan ugyan a görög nyelv néhány összetételes szavában (*ὑδροσκόμος, ὑδρομαντис* stb.), másik felét azonban csak úgy gyártották a görög *γενάω, γένος* stb. szavak gyökeréből. (Vö. pl. Pianigiani: *Vocabolario etimologico della lingua italiana*, 1907, *idrogeno* alatt.) Némely efféle görög-latin műszó-gyártmánynak talán meg se alkották a latin alakját, mint pl. a *telephon*-nak, amelynek előtagja a *τῆλε* 'távol' valóságos görög szó ugyan, de utótagja csak elvonás, kegyetlen szócsonkítás a görög *φωνη, φωνίον, φωνημα*-féle szavakból. Hogyan latinossítsuk tehát vissza az efféléket, mikor soha sem is volt igazi latin alakjuk! Természettudósunk tehát meg akarja nyelvünket szabadítani a képzelt német rabláncoktól, s ezt úgy véli elérhetőnek, hogy elárasztja nyelvünket egy sereg barbár-latin szóval, amelyeknek egy része talán nem is létezett, legnagyobb részüknek helyes alakját pedig úgy kell a szaktudós-nak előböngésznie, mert ha használatban voltak is valamikor, a tudományos irodalmak latin nyelvű korszakában, ma alig ismerjük őket. Szóval: le akarja venni rólunk a képzelt német igát, s helyette valóságos latin jármot vet a nyakunkba. Köszönjük, de nem kérünk belőle.

A 295—296. lapokon néhány görög-latin eredetű nemzetközi szónak német, francia, olasz, angol és latin alakját annak a kimutatására állítja egymás mellé természettudósunk, hogy a nálunk divatos csonka formák nem nemzetközi alakok s hogy — amint tételét isméli — »latinból alkotott tudományos műszónak, akármelyik nemzet alkotta és bármennyire sajátjává, például francziává vagy angollá tette is, *nemzetközi formája*

csakis a latin» (297. l.), vagy amint cikke végén még egyszer hangoztatja: »a latin, vagy latin-görög főből latinként alkotott szó csak latin, illetőleg görögös formájában lehet nemzetközi műszó« (300. l.). Itt nemcsak hogy a tételben nagy tévedés rejlik, s nemcsak hogy a bizonyítás nem teszi a tételt elfogadhatóvá, hanem egyenesen félreértette cikkírónk, amit cáfolni akar, a Magyar Nyelv szerkesztőjének azt az állítását, hogy mi a kérdésben levő latin-görög szókat »nemzetközileg megcsonkított« formájukban használjuk. Ez utóbbi állítás ugyanis megdönthetetlen, csakhogy meg kell a természettudósoknak mindennek előtt értenie. Már az annyira zokon vett »Kolozsvári nyelvjárás« című cikkemben is elég érthetően figyelmeztettem hazafias természettudósainkat arra, hogy az *aktív, passzív, mikroszkóp*-féle szavak közvetlenül a némeiből kerültek ugyan hozzánk, de voltaképpen nem német találmányok, a kurtítást eredetileg a francia nyelv hajtotta rajtuk végre a maga természetes fejlődése szerint, s a német nyelvnek ezen annyira gyűlölt alakjai a francia nyelv hatásából magyarózódnak (Nyr. 36 : 477). Ez a figyelmeztetésem azonban a kolozsvári természettudósok körében süket fülekre talált, ezt a fontos körülményt a visszalatinosítás eszméjének kitalálója hosszú, de meggyőző okok nélkül szűkölködő cikkében teljesen figyelmen kívül hagyja. Nem is csoda! Hiszen, ha figyelembe vesszük, hogy a *relatív* és *mikroszkóp*-féle szók — amint való-igaz is — nem sült-német szavak, hanem egyszersmind, sőt elsősorban franciák, akkor kiesik a nagy eszme alól a talaj, akkor nem mondhatjuk, hogy a németek rabigája van nyakunkon, szóval akkor az egész hazafias műszó-javító buzgalom üres és hiába való vállalkozássá törpül. Így is van. Csak egy-két szót kell az említett német-francia-olasz-angol egybevetésből alapos, nyelvkutatói szemmel megvizsgálnunk, s azonnal meg fogunk róla győződni, hogy a latin szók csonkítása a nevezett nyugat-európai nyelveknek mindegyikében megvan, hogy az egyes nyelvek szóalakjai között igen kevés az eltérés; ellenben valamennyien megegyeznek abban, hogy a görög-latin műszókat eredeti *-us, -um, -ium*-féle végződésükkel — ahogy természettudósaink ránk, magyarokra erőszakolni akarják — egyetlen nyugateurópai nyelv sem alkalmazza. Íme:

Német:	Francia:	Angol:	Olasz:	Latin:
<i>produktív</i>	<i>productif</i> <i>productive</i>	<i>productive</i>	<i>produttivo</i>	<i>productivus</i>
<i>absolut</i>	<i>absolu</i>	<i>absolute</i>	<i>assoluto</i>	<i>absolutus</i>
<i>sulphat</i>	<i>sulfate</i>	<i>sulphate</i>	<i>sofato</i>	<i>sulphas</i>
<i>mikroskop</i>	<i>microscope</i>	<i>microscope</i>	<i>microscopio</i>	<i>microscopium</i>
<i>oxygen</i>	<i>oxygène</i>	<i>oxygen</i>	<i>ossigeno</i>	<i>oxygenium</i>

Nem éppen az világlik-e ki ebből az egybevetésből, hogy az eredeti *productivus*, *absolutus*, *sulphas*, *microscopium*, *oxygenium* stb. latin alakokat egyetlen nemzet, még a latinnak tulajdon édes fia, az olasz se használja? Nem csonkítja-e meg e szavak mindegyikét valamennyi nyelv a maga módja szerint? S nem bámulatosan egyeznek-e például a francia, német és angol alakok egymással? Nem tűntette-é el teljesen mind a három nyelv a latin nevező alak szóvégét? (Hiszen az angol szóvégi *-e* szintén nem ejtődik.) S ez természetes is, mert mind a német, mind az angol alakok a franciára mennek vissza. Még az olasz alakok magva is ugyanaz, ami a három másik nyelv, mert a szóvégi hangsúlytalan *-o*, *-io* nem lényeges a szó egész testéhez viszonyítva. (A francia *absolu* kivételesen még nagyobb csonkúlást mutat, de ez a dolog velején nem változtat, éppúgy mint egy pár szórványos kivétel, amelyeknek okát külön kellene megmagyaráznunk.)

De tegyünk még egy pár összehasonlítást:

Német:	Francia:	Angol:	Olasz:	Latin:
<i>relativ</i>	<i>relatif</i> <i>relative</i>	<i>relative</i>	<i>relativo</i>	<i>relativus</i>
<i>positiv</i>	<i>positif</i> <i>positive</i>	<i>positive</i>	<i>positivo</i>	<i>positivus</i>
<i>absurd</i>	<i>absurde</i>	<i>absurd</i>	<i>assurdo</i>	<i>absurdus</i>
<i>modern</i>	<i>moderne</i>	<i>modern</i>	<i>moderno</i>	<i>modernus</i>
<i>antik</i>	<i>antique</i>	<i>antique</i>	<i>antico</i>	<i>antiquus</i>
<i>express</i>	<i>expres</i> <i>expresse</i>	<i>express</i>	<i>espresso</i>	<i>expressus</i>
<i>thermometer</i>	<i>thermomètre</i>	<i>thermometer</i>	<i>termometro</i>	<i>thermometrum</i>
<i>barometer</i>	<i>baromètre</i>	<i>barometer</i>	<i>barometro</i>	<i>barometrum</i>
<i>chloroform</i>	<i>chloroforme</i>	<i>chloroform</i>	<i>cloroformio</i>	<i>chloroformium</i>

Stb. stb. Ki győzné mind ezeket egybeállítani! Aki mindebből be nem látja, hogy a kérdéses szavak nemzetközi formája éppenséggel nem latinus, hogy valamennyien alapjában véve egyformán, a latin nevező alak *-us*, *-um*, *-ium* stb. szóvégeének elhagyásával vannak rövidülve, s hogy ennél fogva a mi irodal-

munkban és művelt köznyelvünkben használt *relatív, mikroszkóp*-féle szavak valóban nemzetköziesen csonkultak meg: az teljes lelki vakságban szenved, s ha a politikai láz ejtette ebbe a súlyos nyavalyába, akkor gyógyíthatatlan a betegsége. De hogyan is lehetne »a latin, vagy latin-görög tőből latinként alkotott szó csak latin, illetőleg görögös formájában« nemzetközi műszó, mikor ilyen eredeti latin-görög alakjukban e műszókat egyetlen nyugati nemzet sem használja, hiszen latin-görög formájukat voltaképpen csak latin vagy görög nyelven írt értekezésekben használhatnák.

Összefoglalva a mondottakat: a nyelvben a nyelvszokás az úr; megállapodott s a nyelvre nézve semmi veszedelmet nem rejtő irodalmi nyelvszokás ellen viszás és alaptalan ötletekkel hasztalan dolog küzdeni; az a kolozsvári természettudósoktól kezdett, de szerencsére igen szűk körben mozgó törekvés pedig, amely a latin-görög eredetű mellékneveket és műszókat nemzetköziesen rövidült formáik elvetésével, a megállapodott általános irodalmi és művelt beszédbeli szokás ellenére eredeti latin-görög alakjaikra iparkodik visszaerőltetni, bármily indíték-ból származott is, merőben balgatatag irány, sőt mosolyfakasztó szélmalom-harc, amelyet sem célszerűség, sem magyarosság szempontjából helyeselni nem lehet, mert vele sem műnyelvünket, sem művelt társalgásunkat magyarosabbá nem tesszük; olyan különködő irány, amely fölött immár az egész magyar irodalmi nyelvközösség s így a Magyar Nyelvőr is egyszerűen napirendre térhet.

ZOLNAI GYULA.

A MEZ NÉVMÁS KÉRDÉSE.

Igen érdekes kérdés ez, s az idevágó vélemények egybevetése igen tanulságos, egyért azért, mert itt bebizonyul a nyelvtörténeti ismereteknek döntő fontossága, másfelől pedig látjuk, milyen nehéz sokszor az ellentétes nézetek és lehetőségek közt eligazodni.

Előbb csak úgy emlegették a *mez* kérdő névmást, hogy nincs ugyan meg, de valamikor meg kellett lennie nyelvünkben. Szarvas Gábor mingyárt a M. Nyelvőrnek második füzetében (1 : 62. l.) a helyesírás kérdéseit tárgyalva azt fejtegette, hogy valamint az *ollyan annyi addig és illyen ennyi eddig* névmási alakok az *az ez* s még eredetibb **ad *ed* névmások származékai (**odlyan, *aznye* stb.), épúgy kell a *millyen melly mennyi meddig-et *med-lyen *mednye* stb. alakokból magyarázni. »A magyar kérdő s relatív *mi* névmásnak volt eszerint valamikor egy az *az ez* mutató névmásokkal egyezőleg továbbképzett alakja is: *mez, med (miz, mid)*, melynek

önálló használatát azonban a nyelv elejtette; létezéséről tanuskodnak rokonnyelvekbeli alakok: cseremisz *mada* mi (*ma* mellett), osztják *met* mi; mordvin *mežā*, *mez* mi. A *mennyi*, *meddig* *millyen*-en kívül követel ilyen, az *az*, *ez*-vel egyezőleg készült kérdőnévmást ez is: *mekkora* (vö. *akkora*).¹

Szarvasnak arra az állítására, hogy a *mez* névmásnak önálló használatát a nyelv elejtette, Arany János (Nyr. 1 : 245) ezt a helyreigazítást közölte: «Nem 'ejtette el' egészen. A nép mondja *mez-en*, *mez-iránt*. *Mez-iránt* fekszik a falu? Mezen érek hamarabb oda? (Bihar.)» — A Nyr. szerkesztősége akkor ezt a kérdést intézte olvasóihoz (1 : 198):

»Nagyszalonta vidékén él még a nép bizonyos szólásokban a kérdő névmás *mi* helyett egy *mez* alakkal, melynek eddig sem a régi, sem az újabb irodalomban semmi nyoma sem akadt, melynek hajdani létezését azonban egyéb névmásalakok analogiájából egész biztossággal lehetett következtetnünk. A szólások, melyekben ezen kérdő *mez* szó előfordul, Arany János úr szíves értesítése szerint ilyenek: *mez iránt* van a falu? *mezen* keil a tón keresztülmenni? Ily népnyelvi szólások alapján alkalmazta is egyszer Arany J. e *mez* szót a Nagyidai Cigányokban (III. ének vége felé): Nem is tud más ember könnyen hozzávetni szeme járásából, *mez iránt* fog ütni?² — Talán van még másutt is nyoma ezen igen érdekes kérdő *mez-nek*?«

Erre a kérdésre közölték a Nyr. 1. k.-ében Csallóközből és Ormánságból, később pedig más gyűjtők Nyitrából, Somogyból, Biharból a *mezēnu*, *mezōn*, *mezzēn*, *mezzōn* stb. alakokat, ahogy most a MTsz-ban össze vannak állítva. S nemcsak kérdő, hanem vonatkozó névmáskép is előfordul: Mönnyön, amezōn akar. Mēnnyēn vissza ezēn, amezēn jött.

Budenz a MUSz-ban (64. l.) szintén úgy magyarázza a *mez*-t, ahogy itt fōnn látuk: »Némely ugor nyelv már nem is él az egyszerű *mi*, *me* tōvel, hanem csak továbbképzett tōvel: mord. *me-zā*, vog. *mā-nā*, *mā-t* (c. h. *mā-dā*) = oszt. *met*, *meda*, *mada*. A magyarban ilyen, különös jelentés-különbség nélkül a *mi* mellett való képzett tō: *mez* (*me-ze*), nyilván olyan, mint az *o*, *e* (*to*, *te*) mutató alaptók mellett a közönséges használatú *az* *ez*; megjegyezzük, hogy a *mekkora*, *mennyi* összetett szókban is *mez*-t kell előszónak tartani (*mez-hora*, *mez-nyi*). S alkalmasint a *millyen*, *melly-nek* ket-

¹Később *me*, *mez* címmel Arany János még ezt a megjegyzést közölte a Nyr.-ben (8 : 322): »Régi írónknál előfordul e rövidítés: *metszesz* (mit *tesesz*), *metszen* (mit *teszen*). Semmi ok nincs, miért változott volna az *i* *e*-vé; épen úgy rövidülhetett volna *mítsesz* *mítszen*-re. De a névmásban *e* hangzott, s így *met* *tesesz* helyett lőn *metszesz*.« — Megjegyzem, hogy ennek az összevont alaknak a fölszólítója is megvan a régi nyelvben: *mēggyek*, *mēggyēn*, *mēggyünk* (l. a NySz *mētszēk* és *mēggyek* cikkeit) s a *mētszēk* *mētszēz* *mētsz* maiglan fōnmaradt több nyelvjárásunkban (MTsz a *mi* névmás szólásai közt), — továbbá hogy a puszta *me* is előfordul a népnyelvben, de csak egy indulatos kérdésben: »mit akarsz, *me*?« (Nyr. 3 : 183, Veszprém m.) és ebben a képzésben: *mēfēle* (22 : 356, Hunyad m.). Arany J. maga még ezt közölte mint szalontai kifejezést Nyr. 8 : 431 : *Me' tájt* esik a földetek? *Mihelyt* helyett is van itt-ott *mehelt*, l. MKötőszók 3 : 55, és *mēhejcségesen*, *mējēnt* stb. MTsz.

²Később Arany a Toldi Szerelmében is használta (6 : 19): Onnan a háromszáz, mikor s *mez*' iránt a haza . . kívánta, tábörba . . hadakozni robbana.

tős *ll*-jéhez is hozzájárult a *mez-* (*miz*)-nek *z*-je, ill. annak megelőzője *d*, melyet a vog. oszt. *mädä*-ben találunk.«

Simonyi Zsigmond a Magyar Kötőszóokban (1883. 3 : 5 stb.) a *mezen* és *meddig*-et kiegészíti a *merre* és *merről* alakokkal s azt mondja, hogy a kötőszóknak ez a csoportja »a *mi* névmás különös *mez* mellékalakjából való, mely különben csak egynéhány kifejezésben van meg.« De már ugyanott, nyelvtörténeti tapasztalatai alapján, a szóban levő szócsaládra nézve egy pár megszorítást tesz. Nevezetesen azt mondja: »*Mennyi* és *mekkora* a régi nyelvmélekben inkább így hangzanak: *mínyé, mínyi, mikora*, s így a *mez*-hez való viszonyuk kétes« (3 : 5, jegyz.). A *merre* szónak palóc *möre* alakjáról pedig így szól (uo. 23): »Ez a *möre* úgy látszik a *melyre* alakhoz csatlakozik, mely ugyanilyen értelemben előfordul a régieknél: Valamelyre megyen vala, városokat és mezőket pusztít vala: qua pergebat . . (Decsi) . . . Nem tudjuk, hova és melyre kell mennünk. (Prágai). Szintén így fordul elő *mely felé*, pl. Az tóból az vizet kivehetjük, valamely felé akarjuk (LevT.). Mely felé tekintsen (Arany).« S uo. a jegyzetben: »CzF. elemzése szerint merre = melyre«. Vö. még *merre* Eger vid. MTsz. *mère* Kálm. Koszor. 1 : 84.

Később Simonyi teljesen elpártol Budenz és Szarvas magyarozatától s az egész *mez* névmást az analógia termékének mondja (Kombináló szóalkotás 1889. 7): »*Mennyi* és *mekkora* annak köszönik mai alakjokat, hogy rendszeren az *annyi, ennyi, akkora, ekkora* társaságában alkalmazzuk őket. Míg ugyanis *annyi, ennyi az az, ez* névmások származékai, addig amazok a *mi* névmásból vannak képezve s régi nyelvméleinkben csakugyan így hangzanak: *mínyi, mikora* (ill. a képzőknek régibb alakjával *mínyé, mikorú*), csak később vették föl mai ejtésüket: *mennyi, mekkora*. Ugyanilyen okból változott a régi *melyre* ezzé: *merre* (mert *arra, erre*; Göcsejben *mörre, möre*, s ennek visszahatása alatt *örre, öre* e. h. *erre*). Sőt némely nyelvjárásokban ilyenek is keletkeztek: *mezen?* *mez iránt?* (a. m. *merre, mely úton, vö. azon, ezen, ez iránt*); továbbá *mettől fogva?* Szabolcsban, Esztergomban¹ a. m. *mitől fogva, honnan v. mikortól kezdve, vö. attól fogva, ettől fogva*).«

Már most melyik nézethez szegődjünk? Budenz--Szarvaséhoz vagy pedig Simonyiéhoz?

Az bizonyos, hogy az analógia hatásai rendkívül fontosak a nyelv életében, ezt éppen az imént idézett értekezés számos kétségtelen példával bizonyítja, s már Brassai kimondta: a nyelvtudomány az analógiák tudománya. S hogy a névmások terén is folyvást működik az analógia, mutatja többi közt a *milyen* névmás, mely (mint szintén Simonyi mutatta ki) csak a 18. században fejlődött a régi *mely*-ből, nyilván az *ilyen* hatása alatt².

¹MHat. 2 : 346 szerint *mettől meddig* »szakkéleti nyelvjárásokban«; uo. egy-két újabb irodalmi forrásból is van idézve. A MTsz. csak Simonyi adatait idézi. [Újabb értesüléseink szerint még más vidékeken is használják: Kalotaszegben, Nagykanizsán és Veszprém vm. Lovászpatonán. A szerk.] A *merre* és *mezen* alakról l. még MHat. 2 : 331.

²Vö. még az ilyen játszi analógia alkotta tréfás névmásokat: »Egy afféle ízé. — *Mízé, uram?* — *Semmitzé*« (Arany: Hamlet 108; vö. *ennyi*: *mennyi*: *semennyi, erre*: *merre*: *semerre* stb.). »Férjem kérdezéd? Izé . . tudod már . . — *Kizé?* *miféle?*« (Arany: Arist. A nők ünnepe 590. v.)

S az itt szóban forgó szócsaládnak is vannak az idézettekén kívül is más, hasonló fejleményei. Kettőt idézhetek ilyen: »*Mekkor tájt* vezett el? Azóta, hogy ti várost ültetek« (Arany: Arist. Madarak 1408. v.) = *mikor tájt*. »Vízet vitte pipikének, de bizon *mekkora* [olv. *mekkorra*] hozta a vizet, megfúlt a szögény pipike« (Ormánság, Nyr. 2 : 88) = *mikorra*.

Az minden kétség nélkül kiderül nyelvemlékeinkből, hogy pl. a *mennyi* a kódexekben még rendszerint csak egyszerű *n*, *ny* hanggal fordul elő: *miné*, *miní*, *méné*, *ményé*, *ményi* stb. (jóformán csak a Müncheni és az ÉrdyK-ben van kettős *ny*), de még későbbi íróknál, sőt mai nyelvjáráásokban is előfordulnak *minyi*, *menyé*-féle alakok (NySz, MTsz.) A mai *mekkora* a régi emlékekben mindig csak *mikorú*, *mikora* (l. NySz. TMNy 569) A *meddig* alak úgy latszik a 16. sz. elején keletkezett, a kódexekben csak *míg*-et találunk (l. NySz és Sim. MKszók 3 : 25), amaz az *eddig*, *addig* analogiájára támadt. — Magát a *mez* névmást egyetlen egy helyen találtam a régiségben, az is homályos: »Az mind tisztartó mondja ezer *mez felé* vetettek immár mindenestül« (1607, LevT. 2 : 121).

Igy hát mindent összevéve csakis azt a nézetet tarthatjuk valószínűnek, hogy *mez* névmás eredetileg nem volt a magyarban, hanem csak *mi*, mint a finnben és lappban. A mordvin *mezü*, oszt. *meda* stb. közvetlenül nem függhet össze a mi újabbkeltű *mez*-ünkkel.

KOVÁCS MÁRTON.

A TÉRSZINI FORMÁK NEVEI A MAGYAR NÉPNYELVBEN.

II.

(Folytatás.)

Göhej. Árkos, vízmosásos, nem igen termékeny vidék (MTsz. Zalából).

Görc. Kis domb. (MTsz. Somogyból). Vö. gorc.

Görü. Lapos föld. (MTsz. Dunántúlról).

Gubarc. Dombocska, halmocska (MTsz. Somogyból). Fekete foltok a hegytetőn hóolvadáskor (Somogy, Nyr. 36 : 143).

Gugyor. Teknőforma völgy v. árok. (MTsz. Balaton m.) Bmell: Gugyorvölgy (Jankó 64). Az irodalmi nyelv e szót a keskeny, sziklába vágódott völgy (klamm) számára foglalta le. Vö. *kotyor*.

Gyűr, gyór, gyüre, györe, kisebb talajkiemelkedés. MTsz. bucka, domb (Csallóköz) Nyr.: árvíz alkalmával a vízből foltokként alig kibukkanó gyepes, füves háta (Érsekujvár, 26 : 284). Oklsz. *gyűr* és *dir* alatt 6 példát közöl. 1300: Vineam suam in loco qui Humatdyru wlgariter appellatur. 1309: Quandam terram in fine cuiusdam montis Peturgyure dicit stb. stb. *Ség* alatt 1346: Montem Gewrseg uocatum.

»Ez a kis *izé-mizé*« (Nyr 9 : 471). — Most is ezt olvasom a Hét 1911. 18. számában a 288. lapon: »Tódor: Az izé utcában . . . Apa: Mizé utca?«

¹ *Ménhet*, *menhket* MünchK 79, *valaménhen* 83 (de *valameneiec* 135 b), *menyeezer*? FestK 403. A NySz az EhrK-ből is idéz *menyeben* alakot, de a NyET kiadásában az illető helyen egyszerű *n* van. Vö. Mészöly G. adatait NyK 40 : 322—3. — Megemlítem még, hogy Verseghy zárt *é*-vel írja ezeket: *ménnyi*, *meddig*, pl. Ung. Spr. 81, 269, 283.

Udv.: Győrmart (sz., Nyr. 28 : 336); Hernád: Gyűr, Gyürtető (sz., uo. 8 : 96); Mátra: Győr h. (kt. 14. XXII); Csallóköz: Csallagyűr (d., uo. 10 : 192); Rába: Csergyűr (uo. 30 : 446); Szigetköz: Hegyes Gyűr (szó., Nyf. 38 : 43); Győr: Gyűr(ö)k, Gyűrűdűd stb. (Nyr. 35 : 438); Marcal: Borsosgyőri d. (Nyf. 17 : 47); Pápa: Agyag gyűr (uo. 48); Bakony: Gyűr (d., Nyf. 34 : 174); Bielv.: Győrhégy (uo. 40 : 34); Bmell.: Középgyőr stb. (Jankó 43); Sárköz: Nagyszöggyűr, Cseplésgyűr stb. stb. (Nyr. 3 : 47, 7 : 336, 9 : 287, 5 : 239, 287); ADráva: ? Mária Gyűd (uo. 8 : 477); Szlavonia: Györe (uo. 4 : 45); Szabolcs: Gyüre (hs., monogr.). Idetartoznak még Győr, Diósgyőr stb. stb.

Gyűrke, györke. Ugyanaz. — Hszék: Györke orra (Nyr. 39 : 40); Csik: Gyűrke (k. l. e. uo. 9 : 527); Abauj: Györke (hs., monogr.); Mátra: Györke tető stb. (kt. 14. XXII); Bars: Gyűrke, Mikes gyűrke (Nyr. 31 : 117); Sárköz: Pusztá györkei kender föld stb. (sz. uo. 5 : 143). A MTsz. csak »kenyér duzzadt része« értelmet közli az egész Dunántúlról, továbbá Pozsony v. és Békésből.

Hágcsó. Meredek hegyoldal. — Bereg: Hágcsó (Nyr. 29 : 542).

Hágító. Hágó (Jankó Bmell. 83). — Bmell.: Fehérhágító (Jankó 65).

Hágó. 1. Hegy v. völgyoldal. 2. Hegyoldalban vezető meredek út.

3. Hegy. PPBl. az 1. és 2. jel-t ismeri. Oklsz. 1401: Ad unum montem Mesesrehagow vocatum. 1428: Montem Vasarhelhagoya. Mindhárom jelben főképp Erdélyben van elterjedve.

1. Hszék: Hegyrehágó, Havashágó stb. (Nyr. 2 : 525, 39 : 41, 234), Havashágó (H-alja O. 3 : 92); Csik: Akasztófára hágó (sz., Nyr. 9 : 527); Udv.: Lokhágó, Kárhágó (sz. Nyr. 2 : 381, 25 : 381), Baknya hágó, Gyepű hágója, ? Sikaszói hágó stb. (F. K. 16 : 390, 26 : 431, 432, 27 : 211); Mszék: Fehér hágó, Irma hágó, Felhágó (Nyr. 2 : 46, 428, 28 : 383); Küküllő Hágó stb. (uo. 25 : 333, 34 : 223); MSzamos: Köveshágó (sz., uo. 37 : 380), Száshágó stb. (Jankó T. 17); Szilágy: Hágó oldal stb. (monogr. 3 : 353, 675, 743, 4 : 468); Hernád, Kecsenhágó (e. Nyr. 8 : 96).

2. Csik: Jézus hágója (meredek ösvény O. 2 : 13). Vö. MTsz. hágó; Nyr. 34 : 258; Jankó Kszeg 20.

3. Moldva: Törökhágó (h., Nyr. 3 : 93, F. K. 16 : 11); Hszék: Torjahágója (havas, O. 3 : 91), s még sok példa Erdély területéről (O. 2 : 13, 110, 111, 1 : 209, 4 : 95, 180, P. 387-8, Nyr. 38 : 381, Szilágy monogr. 4 : 767. kt. 14 : XXII. stb).

Az első jel. az eredeti, ebből fejl. 2. és 3. Az irodalmi nyelv használja a nevet a hegygerinc mélyebb helyének jelölésére, de ez a jelentés a néprnyelvből eddig nincs közölve. — [-alja, -feje, -oldala, -teteje, -töve.]

Hágtató. Hágó (MTsz. Erdély).

Hajlás. Szélesebb sekély talajmélyedés.

Heves: Hajlás (r. Nyr. 1 : 188); Mátra: Nyirjes hajlás (v. uo. 27 : 379); Bmell.: Öreghajlás (mély völgy Jankó 65).

Hajlat. Ugyanaz. MTsz. értelmét nem ismeri, MNyelv 4 : 187 szerint mélyedés, völgy (Sajó, Gömör, Bihar). Nyr. 9 : 383: Tabaktelek (semlyékes hajlat), Csicsogós (többnyire vadvíz alatt levő hajlatok Pest). Nyr. 34 : 52: ? Hajlatom (domboldal, Rábavid).

Haladék. Gödör. (MTsz. Csik).

Halom. Az i. ny.-ben szelidebb talajkiemelkedés. A népnyelvben a) természetes, b) mesterséges v. annak tartott kisebb talajkiemelkedés. A Murmelius szj.-ben tumulus, C.-nál collis, MA: monticulus. Az Oklszban 1055—1603big kb. 120 adat. 1055. inde que ad aruk fee post ad luazá holma. 1193: Inde ad cenholm. 1211: . . . ad Homunholm. 1231: . . . ad montem Lycosholm. 1244: Sub monte Podholm. 1472: A quibusdani quatuor cumulis terreis wlgo Nyghalom appellatis. 1521: Vnam metam terream keweshalom aliter Hathar laponyag vocatam. Nyr. VII. 218: versus curtem Scenholm 1067. stb.

Bság: Feketehalom (h., O. 6: 79 1). Hétfalá: Halmok (»a térség lapályából néhány önálló dombocska emelkedik ki . . .« uo. 162); Hszék: Halom ponkja Nyr. 8: 383), Pókhalma (emlékhalom, O. 3: 100) Tatárhalom, kuruczhalom (sírhalom uo. 145, 172); Csík: Vészhalom (»nemzeti sír« uo. 2: 63), Tatárhalom (ua. uo. 115); Ud.: Háromhalom, Kóhalom, kúshalom stb. Nyr. 26: 335, 432), Engi halma, Leány halom, (sírhalomok O. 1: 142, 153); Mszék: Halom (Nyr. 2: 428), Halmok mege, -köze, (»itt közel egymáshoz nyolc almakerekességű domb van . . .« uo. 526); Mszamos: Csicsajhalom (Nyr. 32: 238), Halmokajja (uo. 37: 386), Halom-, Kis-, Nagy-, Fityhalom, halmok köze (Jankó T 16); Kszeg: Halom, Halomközt (Jankó 19); Szilgy: Halmaszó, Szikhalom, Halom, -köz (monogr. 3: 63, 387, 496, Nyr. 34: 439); Avasság: Lekenczei, Kőszegremetei halom (F. K. 28: 225); Hernád: Sashalom (Nyr. 8: 96); Mátra: Banahalom (h., kb. 14. XII.); Kemenesalja, Telihalom stb. (Nyf. 33: 30); Göcsej: Halomi d. Nyr. 3: 333); Halmos hs., Vas m. monogr.); Győr: Halomalla, Szihalom Nyr. 35: 438); Marcal: Hathalom p., Halom (Nyf. 17: 45); Pápa: Rézhalom stb. (uo. 47); Bmell: Halom (»a nép sok rejtett pénzt sejt benne« Jankó 63); Sárköz7: Kovácsalma (Nyr. 7: 336); Szegedvid.: Korondi-, Girizdős-, Sashalom stb. stb. (Nyr. 9: 95, 2: 95, 11: 192, 29: 542); Kunság: Tüzköves-, Kurucz-, Kóhalom stb. stb. (uo. 1: 428, 2: 47, 4: 382 9: 382); Pest: Szókehalom stb. stb. (uo. 1: 384); F.-Pest: Nagy-, Daruhalom stb. stb. (uo. 3: 45); Heves: Kún-, Kóshalom stb. stb. (uo. 2: 187); Tiszántúl: Kántor-, Kettőshalom stb. (uo. 2: 237, 10: 144); Érmellék: Borszalma stb. (uo. 2: 187); Szolnok: Kettős-, Egyes-, Aranyos-, Hármashalom stb. stb. (kunhalmok F. K. 35: 385); Bihar: Hármashalom stb. stb. (Nyr. 6: 239, 9: 526, 10: 144, 14: 432, 31: 118); Szabolcs: Inacs—, Kettőshalom stb. (2: 282).

A halom tehát előfordul helynevekben az egész ország területén, de a többi fontos ttnévhez (hegy domb stb.) viszonyítva csak szórványosan. Csupán a Nagy Alföldön túlnyomó a használata.

Azt hiszem, hogy a halom szó eredetileg mesterségesen készült földhányást jelentett s így sírhalmot is: ez a jelentése van meg a helynevek nagy részében s ma is hajlik még ezen jelentés felé. Ezt bizonyítják a mondák, a melyek a halmok nevezett földkiemelkedésekben elrejtett kincsekre vonatkoznak, bizonyítja az, hogy a nép mindenütt, még az Alföldön is ősi temetkezési helyeknek, emlékhalmoknak tartja őket, ezt bizonyítja a helyismeret is. Valahány halmot ismerek, mindnek földhányásra, sírdombra emlékeztető alkaja van. Ezen halmok nevei természetesen nagyobbbrészt nem mai keletűek, hanem azon időből származnak, amely-

ben a magyar helynevek lokalizálódtak, tehát a XI—XIII. sz.-ból. Az elnevezésnél bizonyára a hegy alakja volt irányadó. Ezért fordul elő a szó hegyvidéken oly ritkán, mert ott ritkán volt egy hegy alakja szembeötlően hasonló a földhányáshoz, míg ellenben az Alföld halmai már földtani szerkezetüknél fogva is hasonlóak a sírhalmokhoz v. földhányásokhoz (kúnhalmok stb.) Helynevekben az ország nagy részében a halom előtt hiányzik minden jelző vagy ha van is, igen egyszerű és gyakran ismétlődik (Kis-, Nagy-, Két-, Három stb.) A *halom* név tehát maga is eléggé jellemezte a hegyet. Ott ahol gyakori, az Alföldön, már élénkebbek a jelzők (mert a szó köznévvé válásának mértékét a jelzők adják).

Az Oklsz. idézeteiben az értelmezők: *mons, monticulus, promontorium*, tehát nem támogatják feltevéseimet. De a helynevek nagyon összevágtnak a maiakkal. Sokszor nincs jelzője a halomnak, sokszor a jelző utal a mesterséges eredetre (Szén-, Hamu-, Határos-), más esetben a sírdombhoz hasonló alakra (Pad-, Sátor-, Hegyes-), a csoportos előfordulásra (Két-, Három-, Négyes-) stb. stb. Tehát ez is mellettem szól.

Hogy különben az élő nyelvhasználat később is érezte a halom szó cimbeli értelmét, bizonyítja 1) azon körülmény, hogy a régi határleírásokban mindig páros *halmokat* emelnek határjelzőül, 2) a *halomba vág* és *holttest-halom* kifejezések (l. NySz); 3) a *halmoz* ige (a *dombol*-ra csak az Esztergom megvételében emlékszem); 4) az ilyen kifejezések, mint *emlékhalom* stb. (emlékdomb szokatlan); 5) talán a Schlägli szj. »*halom*: tumulus« fordítása. Általában úgy véltem észrevenni, hogy a nép nyeivérzése ma is érzi a halom szó ezen jelentésbeli árnyalatát s tekintetbe is veszi (pl. népdalokban, népmesékben stb.).

Ha ezen feltevésemet elfogadjuk, a szónak a finnugorból való származtatása ellen semmi kifogást nem emelhetni, mert hisz az egyetlen nehézség az volt, hogy a megfelelő fu. szók sírhalmot jelentenek. A németből való származtatásnak a helynevek tanúsága ellent mond, mert épp ott, ahol német telepések vannak, a halom szó igen ritka, s csak az Alföldön van elterjedve, ahol német hatásról szó alig lehet. Ellenben kétségtelenül volt hatása a megfelelő szláv szónak. A magyar származású névek ugyanis a régi határleírásokban aránylag ritkán fordulnak elő, mert soká tartott még lokalizálódtak (*domb*), ellenben a szláv származásúak tömegesen ugyan de későn fordulnak elő (már t. i. más alakjukban), mert csak későn honosodtak meg (bérc). A halomnál a magyar szó hasonló hangzású szláv helynevekre talált, innen a példák korai előfordulása és nagy száma.

Mint földrajzi műszó tehát a halom a dombtól a fenti értelemben különbözik.

Hasadály. Hasadék (MTsz. Kapnikbánya és Székelyföld.)

Hasadék. Földnek, kőnek kettéválása által képződött mélyedés. Oklsz. 1323: Primo in loco super fossatum feuldhasadék dictum. C.-nál ruina, fissura s. i. t. Helynevekben nem találtam.

Hát. 1. Hosszan elnyúló földkiemelkedés. 2. Földkiemelkedés felső része. Oklsz. 1109. Uadit ad orientem ad metam terream que wlgariter Erhat uocatur. 1278: Ascendit ad montem kechkehat uocatum. 1351: Unumberch seu haat stb. stb. kb. 40 példa 1601-ig, nagyjából a monst. értelmezővel vagy értelmező nélkül.

Noha a két jelentés nem válik el élesen egymástól, mégis természetesen megállapíthatjuk, hogy az első jelentés ott lesz elterjedve, ahol a hegyek alakja a névnek leginkább megfelel, tehát az Alföldön, míg a hegyes vidékeken a 2. jel. jut inkább érvényre, kül. a Székelyföldön, ahol a névadásban a hegy és völgy minden részét pontosan megjelölik.

Adataim közül csak néhányat sorolok fel a térszíni viszony bemutatására: Dombhát, Hegyhát, Kőhát, Barázdahát, Sárhát, Tóhát, Csík hátya, Árokhát, Székhát, Előhát, Málháttya, (a hegy azon részét jelöli, ahol átmege a lapályba Nyr. 34 : 51. Udv.), Padhát (a hegybércnek kilapályosodó része, uo. 1 : 384, Mszék), Bérchát, Hátföld, Hátsík stb.

Hátas, hátás. 1. Fönnsík (Pest). 2. Kaszállónak emelkedettebb része (Szabolcs MTsz).

Havas. Magas (és kopár?) hegy, amely a havat soká megtartja. Szótarban először MA-nál: alpes. Oklsz. 1200 k: Ultra siluam Houos. 1258: Uadit super magnum houos. 1285: Ad desertos et nudos montes Howos vocatos stb. Összesen kb. 30 pld. mons vagy alpes értelmezővel. MTsz. hóvas: hegység (Torda Nyr. 33 : 115).

Helynevekben csak a Székelyföldön és a vele határos területen található. A falutól távoleső, magas, rendszeren csak legelőül szolgáló hegyeket jelöli. Bság: Nagykőhavas, Lovak havasa stb. (O. 6 : 50, 179, 180); Hszék: Mihályhavasa stb. (Nyr. 39 : 234, O. 3 : 54); Csik: Havas, Havasvég, Tarhavas stb. (Nyr. 9 : 257, 30 : 495, 39 : 233, O. 2 : 47, 52, 73, 76 stb. stb.); Udv.: Tizenkétfaluhavasa stb. (Nyr. 2 : 381, O. 1 : 77); Mszék: Székhavasa (O. 4 : 21, 26, F. K. 37 : 201, 212); Mszamos: Bátorhavas, Havaskapu, Hideghavas stb. (Nyr. 32 : 238, 38 : 381, 37 : 380, Jankó T. 16); Avasság: Kőhavas (F. K. 28 : 225).

Az irod. ny.-be az erdélyi írók révén juthatott. — Vö. *hóaja* (l. *alja*).

Hegy. Nagyobb talajkiemelkedés legáltalánosabb neve. Már a régi nyelvben annyi példában fordul elő mint a többi hegynév együttvéve. (Oklasz.) Jelentése igen tág: a szegedi ember a 8—10 m.-es dombokat ép úgy »hőgy«-nek tiszteli, mint a székely 1200—1600 méteres tetőit (F. K. 15 : 576). A Tiszántulon s másutt is a *szőlő* hegyeket nevezik *hegynek*, míg a többinek *hát*, *halom*, *domb* a neve. (Nyr. 28 : 59, 29 : 572, Jankó Bal. 74., Nyf. 32 : 49). Mint a legközönségesebb tñnév, a faluhoz közeleső talajkiemelkedések nevéül szolgál, míg a távolabb esők a ritkább, egyénibb hegyneveket viselik. Valamennyi talajkiemelkedés jelölésére szolgáló szó közül a *hegy* mutatkozott a leghajlíthatóbbnak.

[-alja, -árnyéka, -észka, -farka, -fara, -háta, -lába, -magasa, -mege, -mál, -oldala, -orra, -nyaka, -teteje, -vége, -verőfénye.)

Hegyes. Ugyanaz. Árnyalati különbség nincs. Régi nyben is előfordul: Nagy syetetségghel menne az hegyessre Judeának varasaban (NySz.) Vadit recte ad Rotundum montem Hegus vocatum (Oklasz. 1248/1349). Helynevekben a Székelyföldön és az északnyugati területen fordul elő.

Hétfalu: Pál hegyese (O. 6 : 86); Csik: Csinód hegyese, Borhegyese, stb. (uo. 2 : 27, 37, 61, Nyr. 9 : 527); Hszék: Nagy hegyes (O. 3 : 77); Udv.: Kaka hegyese, H. teteje, -ajja (Nyr. 25 : 381, 527), Templom hegyesi stb. (O. 1 : 120, 150, 155); Mszék: Hangyahegyes stb. (Nyr. 2 : 382, O. 4 : 25, 29 stb.); Mszamos: Nagyhegyes, Kishegyes stb. (Jankó T. 9 : 16,

Nyr. 32 : 238); Kszeg: Tompahegyese stb. (uo. 12 : 432, Jankó K. 11, 12); Szilágy: Hegyes, Pándi hegyes (monogr. 3 : 743, 4 : 15, 255); Zilah: Hegyes (Nyr. 12 : 383); Mátra: Námész hegyese, Sáros ág hegyese stb. (Pesty 229, Nyr. 25 : 95, —kt. 13. XXII.); Karancs: Ótványkő hegyessi, Bikkfa hegyessi stb. (F. K. 19 : 217 kk).

Hegyfordulat. Hetés (Zala m.): Bükkhegyi-, Mátéhegyi-, Acélvölgyi-, Zoknyaki-, Csonkadombaljai-, Bakóaljai- stb. stb. hegyfordulat (Nyr. 14 : 48).

Hegykanaryék. Hegykanarodás (MTsz. Hszékből).

Hegylapulat. Hegylapály (MTsz. Hszékből).

Hegynyulamat. Hegy nyúlása (MTsz. Hszékből). Vö. nyulamat.

Homlok. Hegynek hirtelen, meredeken leszakadó vége. Oklsz. 1338: Transit per vnum montem dictum Homlokkw. 1362: Ad quendam locum vbi Kewes homlok nominatur. Helynevekben különösen a Székelyföldön.

Hszék: Cserehomlok (Nyr. 39 : 40); Csik: Cserehomlok (h., O. 2 : 22); Udv.: Paphomlok (h. fok, O. 1 : 217), Vész homloka stb. (Nyr. 25 : 527); MSzamos: Medve homlok (h., uo. 2 : 281); Hegyalja: Homlok (uo. 12 : 192); Ipolyvid. Nagy Homlok (h. oldal, kt. 14. XX); Kemenesalja: Rénke homlok (Nyf. 33 : 30). Mint tájszó közölve a Barkóságból (Nyr. 32 : 522): homlok = hirtelen meredek dombocska.

Homola. Rakás (Nyitra, Nyr. 33 : 464. tót *homola*: kúp uo. 564).

Homp. Csúcsosan fölhányt föld v. kavicsalom. (MTsz. Dunántúl és Székelyf.) Emberkéz alkotta szabályos halom (Székelyf. Nyr. 37 : 90, O. 1 : 123). Fölfeszegetett hant (Hszék, Nyr. 2 : 522). Vö. Komp.

Hompuk. Hant. (MTsz. Hetés Zala m.)

Honcsok, honcsog, hancsok, hancsík, kancsik. Kis földhányás, halom. (MTsz. idézi az egész ország területéről). Vö. höncsök.

Höncsök. Ásóval hányt kis halom határjelzésre (Bereg, Nyr. 26 : 382). Vö. honcsok.

Homola-höncsök. Mesterséges vagy annak tartott földhányások jelölésére szolgálnak, nem térszín formanevek.

Honcsok eredetére l. Nyr. 24 : 53, 258, 318, Szinnyi és Munkácsi.

Hoportyok. Kis halom, kis domb. Mszék: Hoportyok (dombos o., sz., Nyr. 2 : 331, 382, 428).

Horg—horoh. Mély út, árok, árkos terület. Ezen szó igen különböző alakokban tűnik fel mind a régi oklevelekben, mind a helynevekben és tájszógyűjteményekben. Régi szótáraink nem ismerik. Eddig nem sikerült a különböző szóalakokra különböző jelentésárnyalatokat megállapítani, noha ugyanazon a területen a szó különféle alakban is előfordul. A MTsz. értelmezése valamennyi alakra: mély hegyi út, két hegyoldal közötti szoros út, szakadásos hegyoldalba vágódott vízmosta meredek út. Az északnyugati nyelvjárások területén a szó ismeretlen.

1. *Horgas,* horgos. Székelyföld, Aiföld, Dunántul, Göcsej. NySz. és Oklsz. csak melléknévi alakokat közöl, amelyeknek *árkos,* *gödörös* jelentésük van. 1522: Vnum horgas juger. Quatuor jugera horgas vocata. 1785: Ez mellett az felső halavány [elhagyott folyómeder] végiben egy darab horgos földet adtak volt. MTsz. a horgas alakot főnévi használatban Győr és Szatmárból, a horgos alakot Göcsejből és Tolnából közli. Nyr. 27 : 47. horgas, horhó: hegyszoros, hegyszakadék (Tolna).

Helynevekben a szó valamennyi alakja között ez a leggyakoribb. Az *árkos* és *hajlott* jelentést itt teljesen szétválasztani nem lehet. a) Melléknévi használat: Mszék: Horgos láb (sz., Nyr. 37 : 95); Mszamos: Horgasmart (Jankó T. 10, 11); Szilágy: Horgasföld stb. (monogr. 3 : 189, 4 : 37, 64. Nyr. 29 : 533); Szatmár: Horgas oldal stb. (m. uo. 26 : 286); Zemplén: Horgas tó (uo. 2 : 282); Sárköz: Horgas örvény (sz), Horgas uton fölül és alul stb. (sz., uo. 5 : 287, 6 : 383); Zala: Horgasvölgy (Pesty 130); Göcsej: Horgas berki dűlő (Nyr. 39 : 188). — b) Főnévi használat: Hszék: Horgas (sz., Nyr. 37 : 381, 39 : 41, 234); Udv.: Hargas (uo. 9 : 239, Pesty 129); Mszék: Bothorgossa stb. (Nyr. 2 : 331, 28 : 382); MSzamos: Horgas, Horgos, Kis- és Nagy Horgas (Nyr. 37 : 380, 38 : 381, Jankó T. 9—11); Kszeg: Horgasalja stb. (Jankó K. 12—15); Szilágy: Horgas, Horgos stb. (monogr. 3 : 70, 589, 4 : 168, 367, 717); Bihar: Horgas (k., Nyr. 9 : 526); Szatmár: Kis és nagy horgas (e., sok ér van e kettőn, uo. 10 : 432); Göcsej: Horgosi d. (uo. 39 : 188); Győr: Kishorgasi (uo. 35 : 437); Pápauid.: Horgas (NyF. 17 : 46); Bimellék: Horgas (Jankó 66); Sárköz: Alsó-, felső horgos (sz., Nyr. 6 : 383); Alsódráva: Nagy horgós (uo. 28 : 191).

2. *Horh*, horoh? értelmezése: angustiae locorum; pass, engpass NySz. Ascendit per hurh 1347. Horhíw, locus 1268. Oklsz. 1055: Inde uero ad hurhu hinc usque ad aliam uiam. 1292: Uia cauernea que horh nominatur. 1408: Vallis Azohorha uocata stb., még vagy 20 adat horh és hurhu, churchu, hurh (olv. horh). MTsz. horh-ot Somogyból közli a közös értelemmel. Helynevekben: Veszprém: Horchi (hs., így! Hsnt.: Ipolyvid.: Horhi lapos, Horhi (hs., Hont monogr. 47).

3. *Horhúgy*. Csak a régi nyelvben NySz. értelmezése ua., mint fent. Ascendendo quoddam zurduk vel horhag; 1267 s még 3—4-szer, . . . monticulus Horhagh 1347 [!]. Oklsz. 1260: In ipso fossato quod Hurhag uocatur. 1344: Colliculum seu monticulum qui wigo dicitur Hurhag. A mai nyben nincs ezen alakra példa. A végében a -d helynévképző rejlik.

4. *Horhás*. Zala: Horhás (r., Pesty 140, Bárhely), Horhás (Jankó 3 : 66, Szigliget).

5. *Horhat*, horhát. Somogy: Horhat (Jankó B. 66, Kiliti); Zemplén: Horhát, (hs., Hsnt.).

6. *Horhó*. MTsz. a Balaton mellől, Somogyból, Tolnából és Baranyaiból idézi a közös értelemmel, l. még Nyr. 27 : 47: hegyszoros, hegyszakadék (Tolna); uo. 27 : 192, 5 : 379: mélyút (Somogy). Helynevekben: Zala: Horhó (hóluvatos táj [?!] Nyr. 10 : 478; vízmosásos hely, Pesty 140, Jankó B. 66); Baranya: Horhó alja (hs., Hsnt.).

7. *Horhod*. Csak a régi nyben. Nyr. 8 : 549: 1281: . . . hurhud potaka. . . descendit contra tercium siccum hurhud quod uulgo ogreyu dicitur. Több adatot nem találtam. Talán horh és d helynévképző.

8. *Horhos*, horhas. Oklsz. értelmezése BM után bachfahrt, wasserriss, schlucht, engpass, gebirgsjoch. 1275: Ad unam uiam Hurhuswt uocatam. 1335: Ad quendam uiam . . . horhas nominatam stb. MTsz. a Dunántúlról, Vas, Zala, Somogy megyékből és a Göcsejből idézi a horhos alakot. L. még: Nyr. 19 : 223. horhos: hegyek közt levő szoros út és vízmosás. Veszprém: Horhos (szö., NyF. 34 : 176).

?9. *Horh.* Oklsz. horh alatt idézi: Quandam magnam uallem que hwrk dicitur. 1339: Amittit quandam lacum Sulmus horka uocatum.

A felvidéki Horka helynevek nem tartoznak ide.

? 10. *Horó.* MTsz. idézi Somogyból. Bihar: Horó (k. és sz.), Horó halom (Nyr. 6 : 239); Szegedvid.: Horó ér (uo. 9 : 95). Ered. *Horoh?*

11. *Horog, horg.* Régibb szótáraink csak hamus, uncus, harpago jelentését ismerik. NySz. és Oklsz. ezen jelentés alatt említ idevágó adatokat. 1361: In quodam magno monte qui Hurugteto dicitur. Dicti montis Hurgteto dicti. 1363: Possessionis Kechehorga uocata. MTsz. horh alatt idézi Győr, Veszprém és Somogy m.-kből és a Balaton mellől. L. még Nyr. 35 : 436: horog: szűk, hegybe vájt út (Győr).

Csik: Uzáhorgya (így, k. l. e., Nyr. 9 : 527); Veszprém Pléhorgya (így, kopár, szűk sziklavölgy fehér meztelen kövekből, uo. 1 : 133); Győr: Horogvig, Likashorog stb. stb. (uo. 35 : 437), Horgok (mély vízmosások): Óreg horog stb. (uo. 36 : 332); Veszprém: Setéthorog (horog = mély völgy, uo. 1 : 94); Bal.-mellék: Barát-, Bihal- stb. horog, Horogvölgy (csucskásan, sarkosan menő görbe földek, Jankó 66).

Horpac. Horpadás. Hegy horpacca. MTsz. Hszék.

Horpály. Széles völgyes hely (MTsz. Fehér).

Horpasz. Hegyhorpasz: hegyhorpadék (MTsz. Hszék).

Horvás. Gödör. NySz. Csak melléknévi alakok: Pervenit meta ad finem [viae] Horuasuth uocatae. 1275. Locus Horuasegres 1371. Nyr. 18 : 14. Ha a szél kiszakítja a fát s a föld kifordul gyökereivel több ölnyi területen: az így támadt üreget aztán a dőlt fa, tört ág héjazza be s indás növény futja át, de oly gyöngén, hogy ki fölérjük kerül, menten bele hull a 2—3 ölnyi mélységbe, ez a horvás (Csík). Nyr. 9 : 525, 34 : 85: Honcsokok közti völgy (Csík, MTsz. ugyanaz).

Hörpenyeg. Lejtős terület (Bihar Jánosfalva. Ny. F. 29 : 31).

Kanyarék, l. Hegykanyarék.

Kapaszkodó. Hágó, meredek út (MTsz. Balaton és Tokaj). Meredek út, lejtő (Bakonyalja, Ny. F. 34 : 80).

Kapató. Emelkedő út (Győr, Nyr. 35 : 436). Kis lejtő (Bakonyalja, NyF. 34 : 80). Melléknévként kapatós=meredek (Sopron, Nyr. 30 : 443; Bal.- mell. MTsz. 2. jel).

Kaptató. Meredek hágó (MTsz. Székelyf.; NyF. 32 : 51, Torda, Nyr. 31 : 396, Küküllő).

Kapu. 1. »Ejeje, kezdete egy újabb tájrésznek.« (Jankó T. 18). Idetartozhatik Oklsz. 1319: Peruenit ad locum qui kopu dicitur. Helynevekben ide tartozhatnak: Hszék: Cserekapu (Nyr. 39 : 234); MSzamos: Havaskapu, Rétkapu, Határkapu stb. (Jankó T. 18; Hernádvgy.: Gátkapu (sz. és r. Nyr. 11 : 383); Sajóvgy.; Zöldkapu (e. uo. 27 : 480); Balaton: Mikolakapu stb. (Jankó 67); Kemenesalja: Kettőskapu? Ladakapu? stb. NyF. 33 : 30). 2. Azt a helyet, ahol az út sziklák közt víz el, kapunak nevezik. Idetartoznak az egész ország területén előforduló *Vaskapu*-k (Hunyad, Torda, Bihar, Sáros, Szepes, Borsod, Nógrád, Hont, Komárom, Esztergom, Fejér, Veszprém, Zala, Baranya m. l. Nyr. 7 : 44, 10 : 96, 11 : 336, 16 : 288; FK. 16 : 217. kt. 14. XX., 15. XIX., Komárom monogr., Jankó id. művei, Pesty id. m. stb.), *kőkapu*-k (Karancs Nyr. 39 : 186; Balaton Jankó 67, Torda

Jankó 18) és *Dömörkapu*-k (Baranya, Nyr. 4: 334; Pilis, kt. 15. XX; a vas-kapu törökre fordítva: *demir kapu*); Bérckapu (Udv. Nyr. 26: 432); Szélkapu (egy völgynyílás baloldali foka O. 3: 155).

Jankó szerint a Balaton mellékén a kapu *hágó* értelmében is használatos: Dóczi kapu (id. m. 67). Az 1. jel. körébe tartozik *Várkapu* (ahol a hegynyak keskeny sziklagerinccé vált. O. 1: 205). Az Oklsz. adatainak nagy része a szónak egy vízrajzi jelentése körébe tartozik.

Karaj, karáj. Halom, dombocska. MTsz. karáj alakban idézi Gömörből. Helynevekben ide tartozhatnak: Szatmár: Karajos (hegyrész, Nyr. 37:94); Zemplén: Karaly (r), Karajdomb (sz., uo. 38:95); Ipolyvid.: Karajok (do. uo. 1: 231); Bars: Páskaraj? (uo. 31: 117).

A bars megyei Páskaraj alighanem pást-karaj; pást széle. Vö. erdőkaraj = erdőszéle (Nyitra m., Nyr. 33: 462. 467: tót kraj széle vminek.)

Karé. A völgy felső részét képező, félkörben beléereszkedő hegyoldal. Ezen jelentés szótárakban nincs meg, csak talán Oklsz. karaj. 1517: In latere cuiusdam silue Ewrykaray vocate Helynevekben is biztosan csak a székelvföldi és vele érintkező területen mutatható ki.

Hszék: Bodvaj karéja (Nyr. 12: 335), Nagyvápa karéja (e., uo. 39: 233). Tókaraja (tető a sz. Annató m., O., 3: 72); *Udv.*: Karéalja (sz. Nyr. 2: 381), Bertalan karéja stb. (uo. 25: 381, 587), Karisfal? (O. 1: 151), »a déli hegykaraj nevezetesebb csúcsai« (uo. 29). »... a síkságot négy oldalról hegyvonalak határolják: keletről a betlenfalvi lázkaré, ... délen a Nagvoldal, nyugaton a Bükkhegy ... éjszaka a Bükktető.« (Küküllő, F. K. 16: 391), Tózsér karéja, Böjtövész karéja (sz., Nyr. 28: 336); *Mszék*: A völgyek főtípusa a ... hosszvölgy, amelynek fejténél, az u. n. hegy »karéj«-ban ered a völgy fő torrense (F. K. 27: 202), »A Mezőhavas, Ferenczilázaköve és Tatárkö karéjáról ... indulnak a vizek.« (uo. 208). *MSzamos* Karé (Jankó T. 10).

L. még Nyr. 26: 44. Budenz: Siculica: »Almásan: karéj (hegyé) = orom.« Ez, valamint Orbán *karaj* és a F. K. *karéj* alakja félreértésnek látszik. Csak a *karé* alak hiteles a címbebeli jelentésben.

Szláv jövevényszó. Vö. Miklosich. Sl. El.: 364., Nyr. 33: 467. [-alja].

Katlan. Kerek mély völgy. Csík: Katlanok (Nyr. 39: 233). Szláv jövevényszó (Mikl. Et. Wb. és Slav. El. 382).

Kavala. Balaton mell.: Kavala v. Kabola (a kupolya = dolina értelmében, Jankó 68).

? *Kémény*. Kszeg: Kőkémény (Jankó 11).

? *Kerület*. Martosodásnak v. hegyoldal emelkedésének körülállása vmely térhely fölött (MTsz. Székelyföld).

Komp. Határhalom (Bakonyalja Ny. F. 34: 80).

Kompis. Halmocska, Dombocska (MTsz. Gömör). Vö. homp.

? *Kóp*. Küküllő: Kóp (a legmagasabb erdőrész, Nyr. 25: 333); Kszeg: Kópa? (Jankó 11).

Kopéc. Rakás (Nyitra, Nyr. 33: 463. tót kopec: domb, halom uo. 565). Vö. kupac.

Kotyor. Gödör az úton (Szekszárd, Nyr. 29: 190; Bereg, uo. 30: 300; Aranyosszék uo. 31: 114, 34: 107). Balaton: Kotyor, Kotyoroldal (Kupás, árkos hely, Jankó 69). Vö. gulyor.

Kő. 1. Feltünőbb sziklaalakulat. 2. Hegy.

Szótárainkban mindenütt lapis, saxum, petra értelmében. NySz. Hegyes kw, lapis, petra 1037. Feherkeu, meta terrae 1299. Oklsz.-ban több száz adat túlnyomó része az 1. jelentés körébe tartozik. A 2. jel.-hez tartoznak: 1252: Uenit in montem qui Weruskv dicitur. 1258: In uertice montis Zirku nominati. 1282: Unum montem Solumku vocatum stb.

Helynevekben az 1. jel. az egész ország területén előfordul. A 2. jel. biztosan csak északon és keleten mutatható ki valamint Komárom, Esztergom és Pest dunántúli részén, amelyek sok tekintetben inkább tartoznak az északi, mint a nyugati területhez. Csak a 2. jel-t idézem:

Moldva: Súlyomkő (h., Nyr. 34 : 439); Bság: Királykő, Nagykőhavas (h., O. 6 : 79, 82, 335); Hszék: Órkő (do., Nyr. 4 : 480, 27 : 528, O. 3 : 45); Csík: Somkő, Hegyeskő, Tarkő, (h., O. 2 : 54, 55, 90); Ud.: Hagymáskő, Csudálók stb. (h., FK. 16 : 387, Nyr. 25 : 527, O. 1 : 142); Mszék: Asztalkő, Ferencilázakőve stb. (h., FK. 37 : 202, 208); MSzamos; Kiskő, Vágottkő stb. (Jankó T. 17); Szatmár: Viski kő (h., FK. 28 : 225) Súlyomkő, Tiszakő (h., Nyr. 2 : 251); Zemplén: Nagykő (do., uo. 238); Hernádvgy.: Hollókő, Szépkő, Tornakő (h., Abauj monogr.); Hegyalja: Súlyomkő (e. és h., Nyr. 5 : 191); Bükkalja: Borostyánkő (e. uo. 11 : 432); Mátra: Szárkő stb. (h., kt. 13. XXII, 14. XXII. Nyr. 37 : 378); Sajógy.: Kiskő stb. (e., uo., 27 : 480); Karancs: Kereszteskő, Pécskő stb. (h., FK. 19 : 217 kk. 13. XXII.); Ipolyvid.: Homlokkői d. (kt. 14. XX.); Nyitra: Korlátkő, Jókő, Keselőkő (h., monogr.); Komárom: Peskő, Feketekő stb. (h., kt. 15. XIX., Nyr. 16 : 288); Esztergein: Fehérkő, Hamvaskő, Öregkő (h. FK. 21 : 210, kt. 15. XX).

Az eredeti használat kettős lehetett: egyrészt feltünő sziklákat neveztek kőnek (1. jel.) másrészt köves helyeket pl. Órség: Kő (egy nagy domb csupa kövecsből); Pápauid.: Buótakű (mészövet tartalmazó domb, NyF. 17 : 49); ADráva: Lánykő orma? (Nyr. 28 : 190); Zala: Páلكőve (sz. köves hely, uo. 10 : 478). Ez a használat a Dunántúlon kívül a Kszegen is megvan. E kettős használatból fejlődött a szó hegynévi jelentése. Az első esetben a sziklaalakulat nevét átvitték a hegyre (ezt mutatják a jelzők: Hegyes-, Hosszu-, Csudáló- stb.), a másodikban a köves hegyet nevezték el kőnek, pl. »A kő felülete kövekkel behintett, közben-közben csekélyebb gyepesedéssel vagy éppen mészpadok előbukkanásával tarkázott.« (Jankó Kszeg 20). A kő = hegy használat a nép nyelvélből nincs kimutatva, noha állítólag a Székelyföldön él. [-alja, -eleje, -laposa.]

Kő összetételei. Igen sok tñév van kő-vel összetéve. Ezeket ha második tagjuk önállóan is szerepel, az illető szónál említem meg. Ezek: aszó, bérc, csompó, csumó, csúp, csutkó, domb, hát, havas, hegy, kapu, láb, lik, magos, mál, nyak, oldal, orr, szikla, szirt, tető, völgy.

Kőszál. Hegyes, felnyúló kőtömeg. Szótárainkban scopulus Ç., rupes MA. NySz.: Egy magas kew zalrol wettek le ees meghala (Pesti). stb. Oklsz. 1411: Venissent ad cacumen montis Jawornoktethew appellati vbi quidam lapis wgo kewzal. Helynevekben nem fordul elő. Az irodalmi ny.-ben pl. Orbán használja a sziklaszállal egyetemben (l. csompó). A népnyelvélből nincs közöive.

Egy második értelmét mutatja a NySz. adata: Vízet támaszta isten

nekic a kűszalból. Itt kűszál = összefüggő szikla. Ezt az értelmét: szálkőzet = össze nem töredezett szikla, úgylátszik szintén csak az irodalom ismeri.

Köz(e). Két tf. közötti rész. Oklsz. 1309: Particule terre Ketvelgykuz uocate stb. igen sok példa.

Helynevekben is előfordul az egész ország területén s részletes felsorolásnak célja nincs. Nehány pl.: Kűshegyköze, Két árok köze, Halmok köze, Apró domb köze, Baradlaközi, Völgy köz, Sárköz, Két víz köze stb.

? 1. *Kűp*. Sziklakűp = betoypadás, horpadás, (Nyr. 37 : 90 idézi Orbánból, de én az idézett helyen (2 : 65) nem találtam meg.

Hogy a népnyelvben ez a szó a *kupa* helyett előfordul-e, nem tudom.

2. *Kűp*. Rakás, kupac (MTsz, Balaton), kis rakás (Pápauid., NyF. 27 : 43). Helynevekben csak Veszprém: Kup (hs., Hsnt). Szláv kölcsönszó (Mikl. Wb. és Sl. El. 398., Nyr. 13 : 45).

Kupa. kisebb talajmélyedés. MTsz.: 3. a. kátyus gödör (Zala), 3. b. mély völgy (Göcsej). Nyr. 26 : 139: hajlott, mélyedékes talaj (Balaton).

Az abauji és csanádi Kupa hs-ek aligha tartoznak ide. Eredetére lásd Mikl. Et. Wb. és Slav. E. 395. Munkácsi NyK. 18 : 117, Nyr. 13 : 370, 31 : 34., ÁKE. 427, Wichmann MNyelv 4 : 458.

Kupac, kupoc, kupuc. Rakás (MTsz. az első alakot a Dunántúlról és Nógrádból, a másodikat Dunántúlról és Békésből idézi) L. még: kupac, kupuc: kis rakás (Pápauid.: NyF. 17 : 43), kupoc: kis rakás, halom (Bakony-álja NyF. 34 : 81, Komárom Nyr. 39 : 81.)

Ugyanazon szláv szó kicsinyítése, amelyből a *kup*-ot vettük (Mikl. Et. Wb. és Slav. El. 398).

(Folytatjuk.)

HEFTY GYULA ANDOR.

BAJZA NYELVUJÍTÁSA.

A Magyar Nyelv 1908. évi 5. és 6. számában Bajza Józsefről, mint nyelvújítóról hosszabb cikket közöl hasonnevű rokona, (ki az imént nyerte el az Akadémia díját Bajza életrajzával). Ugyanott a szerkesztő egy rövid megjegyzésben figyelmeztet az értekezés azon gyenge oldalára, hogy a végén közölt szójegyzék nem mindenben megbízható, mert a Badics-féle kiadás, amelyet pedig a szójegyzék igen gyakran idéz, a szöveget nem az eredeti fogalmazásban, hanem sokszor az 1851-i, vagy a Toldy-féle 1861-iki kiadás után közli. Ezen hiba szempontjából a szójegyzéket gondos vizsgálat alá vettem és Szily megjegyzésének igazolásaképpen meglepően sok oly szóra akadtam, amelyek az eredeti, első közlésű szövegben vagy teljesen hiányoznak, vagy más alakban találhatók. Bajza Józsefnek könnyenhivítségét nem akarom feszegetni, mikor magam is elkövettem e hibát. Ezt annál könnyebb volt elkövetnie, mivel egyrészt Császár Elemér Badics kiadásáról a legelismertebb szavak kíséretében adott hírt a tudományos világnak, az Egyetemes Philologiai Közönyben, másrészt Bajza rengeteg kisebb-nagyobb cikkeinek eredeti fogalmazásában utána nézni éppen nem kellemes munka. Hogy az első közlés s az 51., illetőleg 61-iki Toldy-kiadás mennyire nem fedi egymást, erre nézve elég,

ha azokra az eltérésekre utalok, amelyek a «Néhány vonás lord Chatam jelleméből» c. értekezésnek a Tudományos Gyűjtemény 1829. III. kötetbeli és az 51-iki kiadásbeli szövege között mutatkozik, vagy ha az 51-es kiadásban másodszer közölt Plutarchos-életrajzok újból való átdolgozására hivatkozom. Toldy kiadói eljárására nézve például szolgálhat a «Népek vándorlása» c. értekezésnek közlése módja. Pontosan közli ugyan a szöveget majdnem végig, itt azonban egy egész oldalnyit told be az eredeti fogalmazásba. Az alábbi helyreigazítások nagyobbrészt ezen kisebb cikkek szókincséből telnek ki. Adataim közül külön közlöm azokat, amelyek az eredeti fogalmazásban egyáltalán nem fordulnak elő, s külön azokat, amelyeknek helyén, az illető szóknak más alakja van alkalmazva.

I. Az eredeti fogalmazásban nincsenek, csak az 1851-i k.-ban: alkotmányos, anyagi, árúcikk, életpálya, elfogulatlan, ellenszenv, rokonszenv, erélyes, esemény, forradalom, fokozat, hajlam, intézmény, ipar, kedély, közmunka, külbenyomás, méltánylás, nyugdíj, önzés, önzetlen, önzetlenség, parancsnok, regényírás, regényirodalom,¹ rendszabály, szilárdság, tekintély, tüleró, ügyvédkedni, versenytárs.

Csak Toldynál, de nem az első közlésű helyen olvashatók: fellegkép, rémkép, vállalat.

II. A jelzett helyen az illető szóknak más alakjai találhatók: alsóház: helyesen: alsóparlament, cselekmény: cselekvény, diadalmenet: diadalom, dolgozat: dolgozás, ellenszegülni: »ellene szögezvén magát«, elnök: előülő, érdek: haszon, érvényesség: törvényes foganat, esetleges: történetes, eszmecsere: gondolat-csere, évdíj: esztendei fizetés, fogalom: az eredetiben: »Egyetlenegy a görögök és rómaiak közül, kinek tiszta és bizonyos megfogatai voltak az epigramma alkatjáról;« fogékony: forgony: »Ő már a természettől is igen forgony és akadéktalan nyelvvvel ajándékozottat meg;« gyarmatos: növény (»Despoták által elnyomott Statusokra nézve nincs egyéb szabadulás a végenyészetenél. Kiméllő gyözők csak növényt tenyésztenek táplálni a sinlódó testet, s nem tehetnek mást, minthogy a betegséget megörökítik.«) Érteimét megvilágítják az ugyanott meglévő ezen mondatok: »A Statusok egyévű növények, melyek rövid nyár alatt elvirúlnak s a nedvek bősége miatt sebes rothadásba mennek át.« »Mi sokszor virágzik s hervad az egyik növény, meddig a másik, csak egyetlenegyszer is megérhet.« Felső-Magyarországi Minerva. 1829. III. 577 és 578; honfittárs: nemzetbeli; honszeretet: hazaszeretet; irányadó: kormányzó-(elv); jelleg: jellem (»a hajdani samnítai erkölcsök, amelyek . . . görög-európai jellemet öltének magukra«); jellemvonás: karakter-vonás, kísérlet: próba, közkívánat: közkívánság, lényeges: léteges (essentialis), lélektan: »a psychologus és a historia barátja előtte;« méltányos: »mint amennyit ő méltánynak vehetne;« az idézett mondat alapján a méltány szó feltűnését Bajzánál nem 1831-re, hanem 1828-ra kell tennünk; mozzanat: mozzulat, önérzet: »méltósága érzetével«, népszerűség: popularitás, összeg: az eredeti fogalmazásban és a többi kiadásokban (Badicsnál is) a nevezett helyen 'péncsszveg' áll; szabály: rendszabás, szabályszerű: törvényszerű, szabatos:

¹Badics kiadásában is világosan jelezve van, hogy az észrevételt, amelyben ez az összetétel előfordul, a költő csak az 51-i kiadásban tette meg.

precizes, szakértő: »competens bírák ítélete szerint«, szavazat: »A felsőházban csak egyetlenegy szó hijánzott belőle;« szellemes: szellemi, szépirodalom: szépliteratura, színmű: dráma, szinpad: játékszín, szónoklat: beszéd, törvénycikk: törvénycikkely, udvaronc: udvari ember, utód: maradék, varázserő: »varázsingerletű...«; védasszony: Magyarország patronája.

Bizony elég sok és elég súlyos hiba egy nyelvújítás-történeti dolgozatban!

Nem ártott volna továbbá az »álvígság, hőslelkű, titkár, tömeg« szóknak előfordulása helyét pontosabban megjelölni. A jelzett helyeken nem találhatók. Sajtóhiba lesz a beszédbaj e. h. beszédbáj; minden kiadásban csak ez utóbbi alak olvasható.

A cikkíró a »dalünnep« szót is Bajzának tulajdonítja. E szót ugyanis Bajza a Honderű 12. és 13. számainak bírálatában mint Tóth Lőrinc egyik cikkének címét említi.

Ime, mennyi hibás adat csúszott be a szójegyzékbe, a Badics-féle kiadásnak egyes részleteiben tapasztalható megbízhatatlansága miatt. S ha most a felsorolt szók első használatát, az 51-es, illetőleg 61-es évekre tesszük (lehetséges, hogy előbb is élt velük Bajza, de ennek kimutatása nem feladat), akkor a legtöbbje (*alsóház, felleghép, közkívánat, külbenyomás, önzellenség, pénzösszeg, regényírás, regényirodalom, szüldráság, udvaronc, ügyvédkedni* kivételével) elesik a Bajza szerzőségétől. Korábbi használatukat lásd a NyUSz. II. részében.

A nyelvtörténeti igazság kedvéért nem hagyhatom említetlenül, hogy a szójegyzék néhány szavát megtalálhatjuk a Márton József lexikonában (1811) előbbi időből, ú. m.: *dagályos, ellenvetés, elmetehetség, elterjesztés, elvénülni, érzékenykedni, gyászruha, hajlékonyság, hírharang, iramszarvas, írószoba, komolyság, külföld, külföldi, levélhorodó, szívfájdalom.*

(Kolozsvár.)

MURESANU SZABIN.

ISMERTETÉSEK.

Az Egyetemes Irodalomtörténet új kötete.

Egyetemes Irodalomtörténet. Szerk. *Heinrich Gusztáv.* IV. kötet. Ural-altajiak és szlávok. 26 műmelléklettel és 126 szöveggéppel. A vallás- és közoktatási m. k. minister támogatásával. Budapest, Franklin-társulat 1911. 746. l.

A Heinrich-féle irodalomtörténetnek ez a kötete a vállalat többi köteteinél két szempontból fontosabb. Fontosabb először is azért, mert e kötet olyan népek és nyelvek irodalomtörténetét dolgozza fel tudományos forrásokból, de közérthető formában, *melyekről vagy semmit sem írtak eddig magyarul, vagy csak keveset s azt is a szakközönség részére.* De fontosabb e kötet a többinél a mi külön szempontunkból azért is, mert *ez érintkezik legtöbbet a magyar nyelvtudomány kérdéseivel.*

A kötet két részből áll. Az első az ural-altajiak irodalmáról szól (1—382), a másik (385—727) a szlávokról. Amazt *Munkácsi Bernát,* emezt *Ásbóth Oszkár* szerkesztette. Elképzelhető, mennyi gondot okozhatott már a szerkesztés munkája is. Hiszen e kötet anyagának legnagyobb részével

irodalmunk még alig foglalkozott. Két útjuk volt tehát a szerkesztőknek. Vagy a külföldi irodalom termékeinek kivonatos összeállítását iratják meg esetleg tudós, de a tárgyhoz keveset értő magyar munkásokkal, vagy minyárt az eredeti forrásokhoz fordulnak s külföldi jeles szakférfiak megbízható működése alapján szólalnak meg első ízben e kérdések magyarul. Hála a szerkesztő s a szerkesztők szerencsés készségének, az egyedül helyes utóbbi utat választották s így a magyar közönség az első magyar nyelven írt *mongol* és *mandzsu* irodalomtörténeti vázlatot az e téren első helyen álló Laufer Bertholdnak köszöni, ki az irodalomtörténet céljaira németül írta meg műveit s ezeknek pontos magyar fordítását kapjuk e műben. Ugyanígy készült a szláv rész is, melynek dolgozótársai a szerkesztő *Ásbóth Oszkár*on kívül, ki e közlemények elé rövid bevezetést írt: orosz irodalomtörténet: Brückner Sándor (389–458), kisorosz: Franko Iván (459–486), lengyel: Brückner Sándor, szorb Cerny Adolf (548–560), cseh: Novák Ernő (561–618), tót: Skultéty József (619–642), szlovén: Prijatelj Iván (643–652), szerb és horvát: Popovics Pál (653–707), bolgár: Atanasov Angyal (709–727).

A magyar munkatársak is derekasan kivették részüket e mű megalkotásánál. Pröhle Vilmos írta meg benne a török irodalom történetét s a keleti törökség irodalmának ismertetését (235–310); Bán Aladár pedig a finnek és észtek (69–224), a lappok (145–162), a volgai és permi népek (mordvinek, cseremiszek, votjákok, zürjének, 162–191), a vogulok és osztjაკok irodalmának és költészetének ismertetését (191–224), valamint a szamojédekéről szóló cikket (225–234). Ugy Pröhle mint Bán (ki a legnagyobb részt írta) jól oldotta meg feladatát. Mindkettő nemcsak kiváló szakember, hanem jeles tollú íróművész (Bán jónevű költő) is, kik irodalmi tájékoztatóikhoz bő szemelvényeket is függesztettek, jórészt saját fordításaikban.

Hozzánk természetesen tárgyánál fogva Munkácsinak bevezető közleménye van legközelebb: Az ural-altaji népek (1–68). Ez is amolyan első lépés, de már nemcsak irodalmunkban, hanem tudunkra az egész tudományos irodalomban első kísérletnek tekinthető. Szabatos, rövid előadásban vázolja itt a tudós szerző az ural-altaji népcsalád nyelvi és ember-tani rokonsági viszonyait s előadja *őstörténetét*, melynek földérintéséhez nálánál több adalékkal nálunk alig járult valaki. Az ural-altaji népcsalád jelleme főbb vonásainak (szabadságszeretet, függetlenség, bátorság, méltóságérzet, politikai érettség) vázolása után a *turán*, *szkytha*, *hunn*, *ugor*, *turk*, *tatár* népnevek eredetét, történetét, jelentését adja elő; jellemzi az ural-altaji nyelvek rokonságát általában s szójegyzékeket közöl külön az urali, külön az altaji s külön az egész nyelvcsalád egyes nyelveinek közös szókinéséből. Együttes rokonságuk legjellemzőbb sajátágai szerinte: 1) a hangrend, 2) a mássalhangrendi alkalmazkodása, 3) a szókezdő egyhangszerű mással. 4) a hangsúly következetessége, 5) a szótó hangalakjának eredeti állandósága, 6) a képzők és ragok rendkívüli bősége, 7) a birtokos személyragozás, 8) bizonyos mondattani egyezések. Kifejti e népek ember-tani rokonságát s kijelöli e rokonságban a *japánok* helyét. Majd a sumir kérdést tárgyalja részletesebben. Bevezetésének második részében e népcsalád ősműveltségét vázolja, itt közelebről megjelöli az

árja és kaukázusi hatást, mely főleg a baromtyenyésztésre vonatkozó műkifejezésekben nyilvánul meg, de sok az árja és kaukázusi eredetű egyéb nyelvi elem is. Következik e népek írásos emlékü történetének tárgyalása, a régi török fölíratok irodalmának, megfajtésük eredményeinek valóban mesteri előadása.

Csak néhány valóban jelentéktelen apróságra óhajtanám fölhíni a figyelmet. Kár, hogy azonegy vogul szöveg két helyen is van közölve. Ez nem volna még baj, hiszen az üldözött vadak érdekes imáját szívesen elolvassuk kétszer is. Csakhogy hiba, hogy a 42. lapon ez a Munkácsi fordításában van közölve, a 208. lapon pedig a Bán Aladáréban; azonegy etim. szójegyzékben Munkácsi a magyar *tehén* szót a szanszkrit *dhenú*-val (= fejs tehén) rokonítja 47. l., alább pedig ugyane *dhenú*-val a törökség *dana, tana, csuvas tina* (= ünő, ebből magyar *tinő*) szavait, minden egymásra vonatkozás nélkül (48. l.);¹ Ha a *melanchlainoi, agrippaioi, hyperboraiói* népneveket így, többes számi alakjukban idézzük, akkor p. a *szkytha* alakot is lehetett volna így említeni: *szküthai* (vö. Herodot: *Skythai*, igaz hogy *Skythēs* is előfordul.) De úgy vélem, amazokat is el lehetett volna kerülni (8. l.) Egyéb efféle apróságok: »*Névszerint* nevezi meg . . .« e helyett jobb volna: *névszerint jelöli* meg (7. l.); a *nyelviszonyokban* kevésbé avatott bizanzc írók« h. jobb: *a nyelvi viszonyokba* kevésbé avatott (9. l.); »a susai ékiratos nyelv *semmi szín alatt* az ural-altaji nyelvek sorába nem helyezhető« h. jobb *egyáltalán nem* helyezhető stb. (39. l.); H. Winkler könyvének címe! (53) stb.

Ez apró, jobbadán technikai hibák szót sem érdemelnek e valóságos kis remekmű élvezésénél. Gondolatoktól zsong a lelkünk, ha letesszük, s valóban igaza van Munkácsinak, midőn azt mondja, (56. l.) hogy közölt adatai »megannyi világító fáklyák amaz utak sűrű homályának elosztására, melyeken e finn-magyar népek ősi műveltségtörténetének kutatása megindulhat.«

RUBINVI MÓZES.

Nyelvünk védelme.

Borbély György és Borbély Sándor: Nyelvünk védelme. Gyomlálás a magyar nyelv kertjében. Vác, 1910. 244 lp. Ára 1 korona.

Ide s tova negyven éve tölti be a *Nyelvőr* a maga nemes hivatását: védi a magyar nyelv épségét, irtja a nyelv gyomjait; nehéz munkájában segítő társul szegődött mellé vagy hét évvel ezelőtt a *Magyar Nyelv*. Azt gondolhatná az ember, hogy más ótalmazókra, külön gyomlálókra talán nincs is szükség, kiváit ha azok nem is tartoznak a céhbeli, a szakmunkásokhoz. Korántsem így áll dolog.

A magyar nyelv, ha valaha, most van rászorulva minden ép nyelv-érzékű és csak némileg is hozzáértő embernek a védelmére. A régi veszedelmekhez ugyanis újabbak járulnak. Főkép két egymással ellentétes

¹ Noha általában tekintetbe vette a szerző az ÁKE bírálatait, mégis ismétél néhány olyan szóegyeztetést, amely nem állta meg a kritikát, így pl.: *isten ~ jazdün, gazda ~ kauk. gasda.*

természetü baj fenyegeti a nyelvet. Egyik oldalról a származásra, érzésre nézve legmagyarabb írók kezdik ki a nyelvet: a népnyelvnek, jobban mondva a tájszólásoknak annyi salakját, annyi iszapját szórják és árasztják a köznyelvre, oly sok girbe-gurba, gubancos fattyuhajtását akarják az irodalmi nyelvbe ültetni, hogy e törekvéssel szemben mindig ott kell állanunk a fölözö seprővel és árokvágó csákánnyal, meg a nyesegető görbe késsel.

Ez alulról feltörő bajnál nagyobb a veszély felülről, nyíltan szólva: a főváros részéről. Budapest, amint uralkodik az iparban és kereskedelemben, amint vezeti az országot politikai és társadalmi kérdésekben, parancsolni akar immár a nyelv terén is. *Parancsolni akar* a szó legigazibb értelmében. Eddig a fővárosi beszélt és írott nyelv érezte, hogy félig-meddig idegen az országban, hogy az eredetének a törvényességéhez valami kétség fér, hogy vére korszak vegyület; ennek tudatában illedelmesen meghúzta magát. De az utóbbi években mi történt? A fővárosi klubokból, zsúrokról és utcákról ez a nyelv fölhatolt a színpadra és ott a *parvenu* póffeszkedésével foglalt helyet, berontott az irodalomba és a Shakespeare Lear királyából ismert törvénytelen fiúnak a vakmerőségével nemcsak életjogot követel, hanem törvényt akar szabni. A *Nyugat* forradalmi észjárásának megfelelően ez a nyelv nemcsak azt kívánja, hogy ismerjék el élő, használható nyelvnek, hanem származásáról megletekezve és csupán fővárosi voltára hivatkozva, szeplőtelen tisztának s így irányadónak hirdeti magát. Ha tehát más betegségtől nem is kellene féltetni a magyar nyelvet, csak a tájnyelvi furcsaságok és a fővárosi idegenszerűségek ellen való védekezés is elég munkával jár s e védő munkában szívesen kell látnunk segítőtársaként az olyanokat is, mint a Borbély-testvérek, akikben talán több a buzgóság, mint a szakavatottság.

A szerzőtársak körülbelül száz cikkből állították össze könyvüket, amelyhez Berczik Árpád írt bevezetést és amely magában foglalja Bercziknek Budapesti magyarság c. szatirikus rajzát és Hajtmann Etelekának *Hogyan nő fel a magyar lány* c. tréfás összeállítását, amely egyébiránt a Nyrben (36 : 310) jelent meg először.

A szerzők — igen helyesen — nem annyira szavak, mint sokkal inkább szólások ellen harcolnak. Így kerülnek rovásra a következő idegenszerű kifejezések: *betartja a törvényt, tartsd a szádat, megboszúlja az ellenséget, beterjeszti az iratokat, pálinkát nyújt a gyermeknek, beigér, behozza a mulasztást, kiadó buza, a tartozás és követelés fölnegy, a követelés leiratik, kívülről tud, a lopás büntényt képez, kézenfekvő dolog, fekete a fehéren, nem ismeri ki magát, jól jön ki, húst, orvosságot vesz magához, reggelig volt táncolva, utolsó farsang, urálja a helyzetet, felül neki* stb. stb.

Mindezek évtizedek óta üldözött, százszor meg százszor megrótt kifejezések, de igazán gyom-természetűek, mert alighogy eltapostuk az egyik héten, a másikon már kidugják fejüket. A szerzők tehát igen jól tettek, mikor ezekre a folyton kiújuló betegségekre figyelmeztetgetik olvasóikat, mert tudnunk kell, hogy e cikkekcskék hírlapokban, főképp a zalaegerszegi Magyar Paizsban és a Váci Hírlapban láttak napvilágot. Kellő helyen, mert hiszen e hibákat, fattyuhajtásokat főképp a hírlapok termesztik és terjesztik; tehát az igazság is úgy hozza magával, hogy írtásukban is főképp az időszaki sajtó fáradozzék. Hírlapi rendeltetésükhöz híven a cikkek nép-

szerűen, élénken vannak írva, amivel velejár itt-ott egy kis felszínesség, a szabatoság némi hiánya; azonkívül a tárgytól is kelletnél gyakrabban elkalandoznak a szórakoztatásra is törekvő szerzők.

De ez hagyján. Nagyobb baj az, hogy buzgóságukban túlmennek a határon. Hibáztatnak olyan szokat és szólásokat, amelyeknek helyes volta rég el van döntve. Nem tetszik nekik a *túl*adunai, amelyet eredetinek s népinek bizonyítottak azok a viták, amelyek a Nyr. 20. és 21. évfolyamaiban folytak róla és társairól. Ok nélküli hadakoznak a *túlmagas*, *túlsok*, *túlerős* ellen, először mert ezeknek semmi közük a német *über*-hez, minthogy német megfelelőik *zu*-s és nem *über*-es összetételek, másodszor és főképp azért, mert a nép nyelvében is járatosak az ilyen *túl* előtagu melléknévek. Az is régen tisztázott kérdés, hogy a *Duna beállhat*, ha nagy a hideg. Az ilyen fősúlykeres magyarságot nem irtani kell, hanem terjeszteni.

Helytelen a szerzők eljárása akkor is, mikor túlságos hévvel támadnak tájnyelvi jelenségeket. A *fiu hasonlít az apjára*, az *elnök a betegsége végett lemondott az állásáról* magyarság, eredetiség szempontjából kifogástalan fordulatok, csak az irodalmi nyelvbe nincsenek befogadva. A *miatt* és *végett* fölcserélése tulajdonképp olyan általános pszichológiai jelenség, t. i. az ok és cél összetévesztése, amely éppen a naiv ember, a nép lelki világában található fel. Mikor tehát a tanyai ember azt írja a tanítónak, hogy a gyerek a nagy hűség végett nem mehetett iskolába, nem németül, hanem ősmagyarul, jobban mondvá naiv népiesen gondolkozott.

Gyöngéjük még a szerzőknek az idegen-szimatolás és a szűkkeblűség, amely különben sokszor következik az elfogult szeretetből. Egy-egy szokatlanabb fordulatban mingyárt idegen szagot éreznek; így keresik a *bizik hozzá*-ban a német *Vertrauen haben zu jemandem* vagy a latin *fidere alicui* hatását, pedig sem egyikkel, sem másikkal nincs kapcsolatban, mert a *bizik hozzá* eredeti magyar szerkezet, amely a Peer-kodextól kezdve Sz. Molnár Alberten keresztül Baróti Szabó Dávidig és a mai közbeszédig számtalanszor előfordúl, mint a *bízom benne* változata és árnyékzata.

Szűkkeblűség, jobban mondvá kötekedés, mikor hibáztatják az *ezen ház*, *azon föld* féléket és helyettük *ezt a házat*, *azt a földet* kívánják. Az *ezen*, *azon* jelzői használata az irodalmi nyelvben kifogástalan, akárcsak az *ilyen-é*, *olyan-é*. Beszédüinknek és kivált írásunknak nem egyedüli tanító-mestere a népnyelv. A népnyelv egyedül üdvözítő voltát hirdetni annyi volna, mint azt követelni, hogy Vörösmarty és Petőfi szívét csak a pórnép érzései dobogtassák.

Az *egyedül* használatát arra az esetre korlátozni, mikor csak egy emberről van szó, túlságos — hogy is mondjam — korlátozás. A nyelv élete folyamán sokkal különb jelentés-tágulások és értelem-szorítások mentek végbe. Ha *én* is lehetek *őszinte*, ha a *gazdag* is lehet *boldogtalan*, ha a *folyton mozgó gyerek is lábatlan* *hódik* stb., akkor nem szabad fennakadni azon, hogy *két-három* ember *egyedül* van. Túlszigoruaik a szerzők még a *fölmerült egy kérdés*, *jól találja magát*, a *királyváros Sopron* stb. elitelésében. Ilyen merevség útját állaná a stílus változatosságának, írásmenek és róli egyéniségek fejlődésének.

Több jogosultság, egyszersmind finomabb megfigyelés látszik abban a különbségben, amelyet a szerzők a *zengd* és *zengjed*, *húzd* és *huzzad*

között tesznek; a rövidebb alak szerintök határozottabb parancsot foglal magában, a hosszabb pedig nemcsak enyhébbet, hanem egyúttal tartós cselekvést fejez ki (megjelent a Nyr.-ben is 39 : 155).

Ez a megkülönböztetés is azt bizonyítja, hogy a szerzőknek éles szemük, jó füllük és ép nyelvük van, és ezek a jeles tulajdonságok, ha nem járul is hozzájuk szélesebb látókör és rendszeresebb nyelvészí gondolkodás, elég biztosítékot szolgáltatnak, hogy a magyar nyelv védelmében írt könyvük hasznos és élvezetes munka legyen és hogy ők tovább is gyomlálgassanak a magyar nyelv kertjében.

KARDOS ALBERT.

Palóc népdalok.

Gyűjtötte *Schoen Arnold*. Budapest, 1911. Uránia könyvnyomda. 204 l. S.

A jelen munka nem egy szempontból figyelemre méltó. Egyik az, hogy új gyűjtőt mutat be, még pedig mingyárt egész kötettel: Schoen Aladárét, aki szülőföldjének néphagyományait szedte össze s adja elének illatos bokrétában. A másik szempont, hogy ez a vidék éppen az érdekes palóc nyelvterületről való, ahonnan mind mostanig vajmi kevés adalékunk van, holott ez az északi magyarság nemcsak a nyelvi, hanem a népköltési kutatás számára is igen gazdag anyagot kínál. Végre — s ez talán még az előbbi kettőnél is számottevőbb mozzanat — a fiatal gyűjtő helyes ösztönnel a közlés módjában is új uton halad.

Népköltési táraink Erdélyi óta merőben irodalmi szempontok szerint nézik és csoportosítják a néphagyomány közzétett részeit. Még Erdélyinél korához képest meglepő értékelésben részesül a tisztán irodalom-széptani szempontokon kívül eső, a népköltést önmagában, etnologiai és lélektani alapon számbavevő, azóta mind nagyobb érvényre jutó álláspont. A Kisfaludy-Társaságnak újabb gyűjteménye azonban már visszaesést mutat Erdélyitől. És hiába volt egypár évtizednek igazán erős fajsúlyú munkája, hogy a népköltést a maga jogaiba helyezze, a K. T. nem tágitott az egyszer elkezdett csapástól, s ma is a régi módú közlés mellett maradt. Igaz, hogy ez nem csökkentti magának a közölt anyagnak becsét; de kárt okoz avval, amit mellőz. Óhatatlan, hogy tárgyuknál fogva szorosan összetartozó dolgok, e merőben külsőleges fölosztás mellett egymástól szét ne szóródjanak. Ez pedig rendkívül megnehezíti az áttekintést s az egyes fejezetekhez fűződő obligát jegyzetek minden rájuk fordított fáradság mellett nagyrészt kárba vesznek.

A jelen gyűjtemény szerkesztője — úgylátszik — abból a szempontból indult ki, hogy a nép dalai az emberi életkorok szerint legyenek csoportosítva. Kezdi a gyermekjáték-dalokkal (3—16 l.); azután köszöntők és jeivies (!) dalok következnek (17—22. l.), minthogy ezek is a gyermekkorral járnak; majd szerelmi dalok (23—66. l.) s ezekhez csatlakozva, de külön csoportban az érzéki szerelem (67—80. l.) és mintegy e csoport függetelékül a páros élet dalai (78—88. l.); utánuk pedig — a népelet viszonyainak megfelelően — katonai dalok (89—116. l.); ezután — mint az életkortól kevésbé függő faj: »genre dalok«, — ugyanaz, mint az eddigi gyűjtemények vegyes rovata (117—130. l.); továbbá románcok és balladák

(131—154. l.) és végre »szólás-mondások«, mint az érettebb kor bölcsességének hordozói.

Látnivaló, hogy ez a beosztás nálunk eredeti és nincs is értelem nélkül. Baja csupán az, hogy még mindig nem egészen magát a népköltés adta természetes osztályozás útját követi. Azonban érdeme, hogy ehhez közeledni mer.

A gyűjtő és szerkesztő nem nyelvész. Könyve ezt minden lapján elárulja. Ezek a dalok igen gyakran olyanok, mintha nem is a palóc földön, hanem valahol itt a fővárosban termettek volna. Csak a legföltünőbb palócosságokat jelöli meg a szerző; egyébként az irodalmi nyelv köntössébe vannak bújtatva, hogy úgy mondjuk: a köz magyar kiejtés alapjára vannak vetítve közlései. Nem akkora baj, hogy nagyon fölrohatnók, annál kevésbbé mert nagyrészüik úgysem odaváló termés, ahonnan a gyűjtő följegyezte őket: Ipoly-Balogból, a nyugati palócságnak egyik ősi fészkeből. Ezt maga is tudja. De azt már nem vette észre, hogy többször éppen budapesti portéka is keveredett az igazi néphagyomány közé vagy inkább mellé, még pedig a nélkül, hogy legkevésbbé is átnent volna a népköltés saját műhelyén; hisz ebben az esetben közlésük bőven meg is volna okolva. Ilyen csinált virágok pl. Lekaszálták már a rétet (61. l.), Nem bánom én (81) stb. Ellenben a Páros csillag az ég alján, Palmer Kálmán szép kis dalának két verszakra vont szövege a népi alakító művészet érdekes nyomai miatt méltán foglalja el helyét a kötetkében (45. l.), s van több ilyen is.

Gyűjtőnk nem éppen a legjobb helyre talált. Ipoly-Balog népköltése korántsem ad még csak megközelítő fogalmat sem a palóc néphagyomány gazdagságáról. Jó lenne a kissé távolabbi szomszédságot is szemre venni ugyanazzal a buzgósággal, melyről a fiatal gyűjtőnek ez az első kötete ékesen tanúskodik. Mindenesetre számon tartjuk abbeli ígérését, hogy még kiadatlan gyűjtése — amely épp a szokásokhoz fűződő népköltés érdekes köréből való — szintén meg fog jelenni. Addig is a néphagyomány minden köszönettel fogadhatja Schoen Aladár jelen munkáját, melynek kivált első, a játékdalokat tartalmazó része pompás változatokkal s egy két új, eddig ismeretlen költeménnyel szolgál. Ára 5 K.

VIKAR BÉLA.

NYELVMŰVELÉS.

A *csak* szórendjéhez (39:84). Csúri Bálintnak talán igaza van a jelen esetben, de rendjén van-e költeményekből idézni, midőn helyes szórendről van szó? A költő nem mindig odarakja a szokat, ahova azok leghelyesebben beillénének, hanem ahol a ritmus, a rím, a versláb megengedi. Nem az-e a szabály, hogy a *csak* szónak, ha csak lehetséges, mindenkor azt a szót kell közvetlenül megelőznie amelyre vonatkozik? Tehát a Petőfiből idézett példákban: Talán csak mostanában volt vége. Csak egy van. Csak annak emelek kalapot. Csak azt tudom. Csak az utósó szükségből vagyok itten.

Több tucat példát idézhetnék e szabály helyességére nézve a Nyelvőrnek ugyanazon füzetéből, amelyben Csúri főlsszólalása megjelent.

KROPF LAJOS.

Kropf Lajos a fenti sorokban a »poetica licentia« alapján kétes értékűeknek mondja a *csak* hibáztatott szórendjének helyességét bizonyító idézeteimet, mert költeményekből vannak idézve. *Poetica licentia*: hagyjuk ezt a minden szabad vizsgálódást akadályozó frázist, mely egyik maradványa a költészettani dogmatika frazeológiájának! Mindig ez a cinikus gorombaságú szólás jut róla az ember eszébe: *Cuncta licent stultis, pictoribus, atque poetis*. *Poetica licentia* nincs, csak rossz költők, meg kényelmes és félnék magyarázók vannak. Vizsgálódjunk nyitott szemmel és dobjuk a sutba a *poetica licentia* színes szemüvegét, mely durvítja nyelvérzékünket, mert közömbösekké tesz bennünket a ritmus és a rím kívánalmainak örve alatt olyan nyelvi jelenségek iránt, melyeket föltétlenül hibáknak kell bélyegezni, másrészt pedig akadályoz a szabad vizsgálódásban, mert költői szabadságot lát ott, ahol pedig valami érdekes nyelvi sajátossággal volna alkalmunk megismerkedni. Tehát: vagy van *poetica licentia*, s akkor a költői nyelv adatait s magát a költői nyelvet is ki kell zárunk a nyelvészeti vizsgálódás köréből. Vagy nincs, s akkor a költői nyelv összes adatai értékesek és használhatók mind általában a nyelvnek, mind különösen a költői nyelvnek kutatásában. Ha megtartjuk a *poetica licentia*-t, akkor a költői nyelv értéktelen és nem méltó tárgya a nyelvvizsgálatnak, mert tág teret nyit a mindig szubjektív értékű és gyakran ellentmondó magyarázatoknak, amilyennek vélem én ez esetben a Kropf Lajosét. Ha kidobjuk, értékesebbé tesszük a költői nyelvet, ismeretlen szépségeket és törvényeket fedezünk fel ott, ahol ma esetleg szabálytalanságot, *poetica licentia*-t látunk. Én bátran merítek nagy költőink nyelvéből bizonyító adatokat s bátran szerzem meg eddigi adataimat a következő kettővel:

E hiányzott csak Szűcs Györgynél

S lám hiányzott boldogsága. (Arany: A bajusz.)

Egy-egy látogató megy csak hazafelé. (Petőfi: A téli esték.)

De megszerzem én prózából merített adatokkal is. Az itt következők egy részét már régebben, más részüket most hamarjában jegyeztem ki. Más tekintetben is igen érdekes pl. a Rozsnyay Dávid egy leveléből kijegyzett adat: »Minémű nyomorúságban és busulásban legyünk Uram mind az időnek alkalmatlansága, mind az adónak reménytelen késedelme miatt ő látja *csak* az jó Isten.« (Teleki Mihályhoz. Jászvásár, 1672, XI. 9. IK. 20 : 342.) -- Jókai és Petőfi prózájából valók a következő adatok: »A város tele volt már a hírrel, hogy Júlia férjhez megy; az volt *csak* még a szerencse, hogy senki sem tudja kihez.« (Kedves atyafiak. Ö. M. Nemz. kiadás, 16 : 45.) »Hajh! az lesz még *csak* a szép! kapott rajta Örszik asszony.« (Kötél áztatva jó. U. o. 164. l.) »A jámbor asszony *most* bánta *csak* meg, hogy az illuminációról beszélt.« (U. o. 155.) »Nekem nincs hazám . . . *Apám, anyám* volt *csak*, azok is meghaltak és *most* én is oda megyek, a hol ők vannak.« (Petőfi: Elbeszélések, Magyar Könyvtár, 44 : 32.) »Ferkó felelt helyette nagy tüzzel, hogy: *Ez* igaz *csak*, egyéb sem!« (U. o. 26. l.) Végül nyelvészeinktől idézek két adatot, kik ex officio is gondosan és törzsökös magyarsággal írnak. »*Ugyanekkor* jelenik *csak* meg az *ömlök* szó is, mint az *önt* ige társa.« (Simonyi Zs. MNy. 2. kiad. 356.) »Az illető adat a

könyv nyomtatása folyamán, már ama betűk megjelenése után került *csak* nyilvánosságra. (Zolnai: Oklsz. Bevezetés, VII. 1.)

Tehát maga a nyelv bizonyítja, hogy az a bizonyos szórendi szabály nem egyetemes, csak részleges tétel, s arra is tanít, hogy ne a grammatikából tanuljunk nyelvet, hanem a nyelvből grammatikát.

CSÜRI BÁLINT.

Még néhány prózai példa: A hengér azt ölheti meg csak, akít a bíró kezébe ad (Mélius: Jóh, 1565. 31.) S nem is emlegette penig csak, hanem meg is tartotta (Apor: Met. 420.) Már most a padon, ahova van feltéve, a moly edálja csak (Beregszászi, Felsőmagy. Minerva 1625. lap.) »Mindig a földön. Ott alszik csak jól az ember« (Jókai: Eppur si muove.) — Úgy látszik, sokszor árnyalati különbség van a két szórend között.)

A SZERKESZTŐSÉG.

Körülrírt és összevont kifejezések. Kazinczyék tudatos nyelvészé-pítése kezdte, rossz fordítók muunkája folytatta azt a vizözönt, mely a tagozott vagy körülrírt kifejezések áradatát zúditotta a magyar irodalomra. Divalba jött, hogy egyszerű igéi állítmányokkal nem érték be, hanem szinte segédigékké nyomorították a *képez, gyakorol, intéz, nyujt, csinál, tart, eszkö-zöl* és *végez* stbit. Közkeletivé váltak az efféle idegenszerűségek: ez *képezi* élete célját (ez az élete célja); a levegő súlya nyomást *gyakorol* a föld-szinére (ránehezedik, vagy nyomja), a lovasrendőrök *rohamot intéztek* a sokaság ellen (megrohanták), segélyt *nyujt* a hajléktalanoknak (*segéli* vagy *segélyezi* őket), *kirándulást csinál* a hegyek közé (kirándul), arról *tartott nekik előadást* (arról beszélt), *javítást eszközöl* (kijavít), szerzetesek *végzik a gyermekek tanítását* (tanítják a gyermekeket).

Az ilyen tagozott kifejezések annál könnyebben elterjedhettek, mert a magyarban bőven akad eredeti tagozott kifejezés is, példáuli *jó kedvre derül, könnyekre fakad, lángra lobban, lobbot vet*. Az idegenből vett kifejezések is megeredtek a magyar földben, ha idegenszerűségük lecsiszolódott, például *súlyt fektet* rá helyett *súlyt vet* rá, kifogást *csinál* helyett kifogást *tesz*, beszédet *tart* helyett beszédet *mond*.

Ugy látszik, az idegenszerűségek kerülése keltette életre, tette diva-tossá azt az irányt, mely a tagozott kifejezések összevonásával iparkodik a stílust egyszerűsíteni. Ennek az iránynak annyival inkább inább meg a joga-sultsága, mert a magyar nyelvnek azon a természetén alapszik, hogy úgy-szólván minden szóból alkothatunk ígét valami alkalmas képzővel, például *segélyt nyujt* helyett helyesen mondhatjuk *segélyez*, hagyományt *tesz* helyett, *hagyományoz*, kifogást *tesz*, helyett: *kijogásol*. Ilyenféle eredetűek ezek is: *nyugtatványoz, utalványoz, letéteményez, adományoz, kártalanít elformáltlanít*, talán még a *szembesít* és *kézbesít* is megállhat. A tréfás stílusban még ilye-nek is megteremnek: *kiakolbólít, összekutyateremtéttézte, megagyabugyálta*.

Azonban itt is szükség van a helyes nyelvérzékre, hogy a szertelen-kedestől tartózkodjunk, izetlenséget el ne kövessünk. Egy komoly, állam-titkári beszédben megbotránkoztatott a báttaszéki vonal *elsőrangusításának kérdése*. Ugron Gábor jeles értekezést írt a hunok hadviseléséről, de széke-lyeket botránkoztató kifejezéssel írta, hogy a hadsereg után jövő tisztvise-

lők azonnal *közigazgatnak*. Izetlen dolog, mikor a kirándulókról azt írják, hogy előszedik a kenyeret, szalonnát és vígan *kosztolnak*, vagy amikor a szindarabban úgy szól az utasítás, hogy a szereplők *kezelnek*. Ez bizony, ha a nép nyelvéből vette is az író, izetlen kifejezés. Már inkább csak kezét fogjuk ezentul is. Égbekiáltó magyarság az ilyen: *cégjegyzetelni kívánta az üzletet*. Az is ilyen értelmetlen egyszerűsítés, mikor a helyett, hogy *könnyűnek a városok terhén*, azt írták, hogy *leterhelik* a városokat.

A szertelen összevonások ellenében meg kell védeni a tagozott kifejezéseket, kivált, ha eredetiek, de akkor is, ha idegen származásúak ugyan, de teljesen megmagyarosodtak. Hanem azért kár a *dühbe gurul-téle* izetlenségeket terjeszteni.

A kifejezések összevonására való törekvés teszi majdnem lehetetlenné a jelzős kifejezéseknek műszavakul való alkalmazását. Annak idején megkíséreltük a léghajót *szálló hajó*-nak meg *égi hajó*-nak nevezni, de nem terjedhetet el egyik sem, mert nem lehetne *szállóhajózni*. A régiek ugyan azt mondták: szekéren ment, gyalog jött, hajón utaztak Bajára, vasuton mentek Szegedre, holott manapság mindenki *lehajóz, elvasutat*, tehát *lég-hajózni* is akar.

(B. H. 1910. XII. 25.)

CSAPODI ISTVÁN.

Fölösleges idegen szók. »*Chronologiailag* összetartozó jelenségek« (Nyelvtudomány 3 : 157) : időrendben v. időben összetartozó, v. még egyszerűbben: egyidejű, egykorú jelenségek. — »*A casus rectusoknak* vagy a *casus obliquusoknak* . . . alakja érvényesül« (MNy 7 : 157). Magyarul: a ragtalan alaknak vagy a ragosaknak . . . — *Fotográfuslemez* (Term. Közl. 1911. 49): fényképlemez, fényképezőlemez. — »Vettél-e már komolyan ordót v. egyéb kitiütetést? . . . az oktalan hiusággal együttjáró *Minderwertigkeit* nyilván távol áll a lelkedtől« (A Hét 1911. 53. l.). Nagyszerű! — Herczeg F. . . *penetráns* szabatossággal mondta el véleményét . . . A Petőfi-társaság nem tarthat igényt rá, hogy irodalmunk vezetéséhez *direktatív* joga legyen . . . Ez a tetszés *approbációja* volt azoknak az eszméknek . . . A közönség *osztentatív* tapsokkal fejezte ki, hogy osztja ezeket az aggodalmakat (mindez együtt, egy vezércikkben, Világ I. 7). — »Ebben egyetérték — és ez alatt a *deviza* alatt indul meg az én kritikám — gróf Tisza I. igen t. képviselő úrral« (Polónyi 1911. IV. 7): *jelszó!* — »Monte Cristo barlangját utolérte az erősen *látogatott, mondhatnók: erősen frekventált* természeti emlékek rendes sorsa«. Igy! (Uj Idők 1911. 15. sz. 375. l.)

EGRI ANNA.

Rovás. Sokszor olyan nyelvi furcsaságokat olvashatni lapjainkban, hogy csak hosszas okoskodás és elemzés után tudjuk kisütni, vajjon mit is akar voltaképpen a tisztelt újságíró mondani. Ilyenkor úgy érezzük, hogy az egy Antibarbarusunk kevés, mert időről-időre hallatott figyelmeztető szava szinte elhal az újságírás óriási zajában. Mintha néha készakarva keresnék e nyelvi homályt! Mert másképp megmagyarázhatatlan, miért fejezik ki érthetetlenül, amit ugyanolyan fáradsággal kifejezhetnének magyarán s így érthetően is. Ime néhány példa: »Előadását azzal kezdte, hogy utalt a franciákra, arra a népre, amelyet követendő példának kellene odaállítani

minden népnek, amelynél százesztendővel ezelőtt már az általános emberi jogok diadalukat ülték» (Az Ujs. 1909. 2. 24.) »Még egész sora a rendtelenségeknek váltotta ki a jegyét drága pénzen vásárló publikum jogos boszankodását» (A Polgár 1910. 10. 25.) A rendtelenségeknek sora váltott jegyet, vagy a publikum? »Igy a kolozsvári direktor, dr. Janovits Jenő, elveszti egyik legnépszerűbb tagját, Berky Lilit, aki négy éven át volt a kolozsvári közönségnek kedvelt primadonnája» (PH. 1910. 11. 4.) Igazán szomorú hír, mikor szegény direktor elveszti egyik női tagját! — »Ez üdvös lenne a budapesti közbiztonsági viszonyokra, mert a fővárosból kitiltott *csavargók* valamenynyien Erzsébetfalvára vagy Kispestre huzódnak, amelyek onnan jönnek be Budapestre, ha itten valami csinyt akarnak elkövetni» (Az Ujs. 1909. 3. 2.) — Az újságíró azt hiszi, hogy magyarul írja: »Az asszony *tagadja, mintha ez igaz lenne*, s kerekén kijelentette, hogy egy krajcárt sem fog adni» (Az Ujs. 1909. 2. 6.) — Ötletnek is kitérő, mikor valakit megteszünk primadonnának bizonyos pénzösszeg *ellenében*: »A harmadik város Arad; itt Diósy Nusi primadonna évi 17000 korona ellenében» (Pesti Hirlap 1910. 11. 4.). — Nem tudom, miért olyan nehéz *tanuság* és *tanulság* közt különbséget tenni (vö. Nyr. 39: 322) s miért írnak ilyet: »Mindannyiszor élénk *tanulságát* adta a művészetek iránt való igaz érdeklődésének» (Az Ujs. 1910. 10. 9.) — Szokatlanok az ilyenfajta vonzatok: A molót kémlelte és gondola *után keresgélt* (Pakots P H. 1910. 10. 7.). Ott állt a piazzettán és gondola *után kémlelt* (uo.). A nemzeti szempontok pedig *egyenesen kötelességgé teszik az állam részére* (Budapest, 1910. 11. 4.) — De gyakran alapos tudományos készültséggel megírt bírálatokban is olvashatunk ilyen bántó szórendet: »Kár azonban, hogy sajtóhibák is elég bőven akadnak, melyek ezentúl *csak a* »több szem többet lát» közmondás nagyobb figyelembe vételével *elkerülhető*, mert a felelősséget értők pusztán a szerkesztőre háritani nem volna méltányos eljárás» (B. Szemle 102. 307).

PROHÁSZKA JÁNOS.

A Világ új napilap, csak egy éve, hogy megindult, de sokszor a régi lapokat nem múlja fölül ízlésben és magyarosságban. »Az osztrák jogászok *alaposan beleköptek a tudomány levesébe*» — ilyen cífrán indult egy cikk a VIII. 6-i számban. S a magyarosság ellen is számos vétség tartkítja az új lap stílusát. »Ha ez nem *leendett volna* elég, ott volt a titokzatos szózat a fényes égi ködből (uo. 1. l.): így ma már csak a Tarjagos Iliések szoktak beszélni. »A klerikálisok vakmerősége *nem ismer határt*» (uo. 4. l.) e h. *határtalan v. nincs határa* — szemenszedett németesség. »Hogy olcsó legyen a hús, és a husiparosok is *megtalálják a maguk számadását*» — hasonlóképen (VII. 16. 2.) Szlntén németes a határozatlan névelőnek illetén használata: »*Egy közigazgatás*, amelynek kereteiben ilyesmi történhetik, megérett a leggyökeresebb reformra» (VII. 11., 2). Helyesen: *az a közigazgatás v. az oly közigazgatás* . . — *Oszítja* ezeket az aggodalmakat (I. 7.): osztozik bennük. — S efféléket majd minden számban találunk. Igaz, hogy néha ennek ellentétével is találkozunk, különösen a tárcákban, de itt-ott a vonal fölött is, s ez félig-meddig kibékít bennünket. Magyaros, színes kifejezések pl.: »A pap és a professzor a kívárosi szilfák alatt . . *megbujtak* a kíváncsiak tekintete elől» (VII. 14., 9.) »Arra, *hog*y

uj vívmányokat, reformokat verekedjenek ki vele, nem volt alkalmas (az obstrukció, VIII. 6., 2).

»Ne értsünk félre« (B Szemle 140: 487). Vajjon szükséges ez az ósdi monoatszerkesztés? Talán mégis csak elevenebb kifejezésmód: tessék félreérteni v, ne értsenek félre! Alig fog valaki megcáfolni, ha ezt állítom, hogy a szenvedő igéknek első és második személye végkép elavult. Vége annak a szép kornak, mikor a »beszély« hőse így udvarolt: »Szeretettel általam!« s a hősnő felkiáltott: »Én szerettetem!« Brassai S. már 1863-ban kigúnyolta egy akadémiai előadásnak köv. mondatát: »Midőn április végnapjaiban az akadémiai előadások tömött sora miatt elejtettem . . .« — Oláh G. a hasonlatokat és metaphorákat jegyezte ki Petőfi műveiből. Ha ez eljárásnak utánczója akad: ki fogja jegyezni a költő jelzőit is« (uo. 488). Helyesen: a költőnek . . Ha itt nem kell a *-nek*, hát ugyan høl kell? Vagy hiába élt Brassai, ki annyiszor megróttá a *-nek* elhagyását hangsúlyos birtok előtt?

ANTIBARBARUS.

»A szóvégi rövid magánhangzókról. (Kivonat Melich János I. tag az 1910 január 24-iki ülésben bemutatott értekezésésöl.)« Igen erős nyelvérzéke lehet az Akad. Értesítő t. szerkesztőjének, ha a zárjeles kifejezésben (1910. évf. 181. l.) a tag szót ragtalanúl is birtokos jelzőnek képes érezni. Helyesen: *tagnak*.

»Végül Báróczi József dr. méltatja Bacher fáradozását a Magyar Zsidó Szemle, az egyedüli magyar folyó-irat, mely a héber tudománnyal foglalkozik, megteremtésében.« (EPhK. 34 : 587). Ha Marmorstein Artúr úr nem tud, vagy Skotschauban elfelejtett már magyarul, Császár Elemér és Láng Nándor szerkesztő uraknak kötelességük volna az ilyen magyartalanságokat, illetőleg stílushibákat egy-egy tollvonással kijavítani.

»A belső és külső alakítás, mely sok más költőnél hosszú fontolgtatás eredménye, ez az, a mely Petőfinél időben színte egybeesik« (a különben jeles stílusú Tolnai Vilmosnak bírálataban, EPLK. 14 : 584). A pongyola élőbeszédben nem egyszer hallható hiba, e h. *ez az, ami . . .* egybeesik.

ZOLNAI GYULA.

Az imént megrótt mondatok azt a nagyon bántó hibát mutatják, hogy a *-nek* rag hiányzik olyan birtokviszonyban, amelyet magyarosan okvetlen evvel a raggal kell szerkeszteni. Sekan, még jó írók is azt hiszik, hogy mindenkor egyre megy, akár *-nek* raggal jelöljük a birtokost, akár nem, azért követik el oly gyakran a szóban forgó hibát (vö. Helyes Magyarország 35). Ezúttal csak olyan példákat idézünk, melyek a Z. Gy. idézte példákkal egyneműek, a többi közt Váczy János és Gyomlay Gyula irataiból, akit Budapesten bizonyosan nem felejtettek úgy el magyarul, mint Marmorstein Skotcschauban: »Aranka György . . . a kegyeletet mélyen sértő verset írt, amelyben Pap József lelkét *egy rablóvezér* (kit az nap húztak nyársra, midőn e jeles férfiú meghalt) *hátán* küldi . . a másvilágra« (Váczy J. Beöthy-emlékkönyv 220). »A 12. versszakot még a Miklós név miatt tarthatják táu a költő (vagy a *közönség*, ez mindegy) átképzeléses *kérdésének* (Gyomlay Gy. uo. 470). »Keressük meg *ezen igék*: fesse, fakasszon, halasszuk -- tö-

vét» (Kellner és Fröhlichné: M. Nyelvtan 1908. 59). »A *bűnjelek* óvatosságai tekintetből eltávolításán kívül« . . . (Greguss: Shak. pályája 265).

»Czuczor-Fogarasi [a nyüst-öt] részint a nyúni, részint pedig a nyüszögni igével hozza össze, *a nélkül, hogy e kétféle feltevéssel a szó alahját* is megmagyarázná« (MNy. 1911. 1. f.) Itt is azt kellett volna írni, hogy a *szónak* alakját, mert az alakon van a hangsúly, s így *a szó* külön szólam, akkor pedig alanyeset és nem genitivus. De legkülönösebb az, hogy a MNy. szerkesztői nem vették észre az egész összetett mondatnak németes szerkezetét. Mostanában igen sokszor írják ezt a német *anélkül* *hogy*-ot a magyaros és természetes *de nem* helyett. Arany János azt mondja: Kérdi Csóri, mi baj, de senki se felel. A mai író így írná: Kérdi Csóri, mi baj, anélkül hogy valaki felelne. Arany így szól: Légy nyájas, ámbár, de ne köznapí. Ma így írják: Légy nyájas, anélkül hogy köznapí volnál. S ha a közmondás azt tartja, hogy »adnak tanácsot, de nem kalácsot,« ezt ma így fordítják németre: adnak tanácsot, anélkül hogy kalácsot adnának.

ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A **határozatlan névelő** használatai közül igen érdekes a kiemelő használat, mely — olyanformán, mint a németben — részint kitüntető, részint lekicsinylő értelemben fordul elő (l. erről bővebben Barbarics Nyr. 18 : 164.)

Egy igazi Amazon: eine rechte Amazone (Kaz. Munk. 8:203.) Tudja-e mit tesz az: egy Kárpáthynak nevezetni? (Jók.) Egy Szenkey s grófnő! (Obernyik: Főur és pőr 73.) Emlékverse annyi mély érzést lehell, hogy egy Bajza elismeréssel emlegeti (Szécsi K. A Pannóniai ének 18). Bámulta egy világ, amit cselekszel (Arany: Széch. eml.¹). — Néha, mint a németben, az *ilyen, olyan* névmás előtt is használjuk: *Egy olyan* úrfi, akiből kinéz az udvari vagy harcoló vagy oltalomeszköz (Fal. 230). *Egy ily* testvér barátságában (Kaz., id. Nyr. 12 : 366). *Egy ilyen* testvére annyi rosszat kenni! (Arany: Toldi 12 : 9.)

Ha melléknév mellett használjuk a kiemelő *egy*t, igen gyakran a melléknév és a főnév között foglal helyet: *okos egy gyerek ez, helyes egy menyecske, derék egy ember*. Ez nyomatékosabb kifejezésimód, mint ha névelő nélkül mondjuk: *okos gyerek, helyes menyecske* stb.² Több más

¹ Lehr (Toldi 355) azt mondja, hogy itt *egy* = egész, s az *egy* nyomatékos. Egyik sem áll, hanem »egy világ« = egy egész világ, s a nyomaték a világon van.

² Ez régen meg volt írva, mikor Váczy Jánosnak ellenkező nézetét olvastam (MNy. 7 : 113), mely szerint névelő nélkül »többet jelent« az ilyen kifejezés. Lehr szerint a névelő itt »főlösen, de nyomosan« áll! (Toldi 356). — Ez alkalommal megjegyzem, hogy Váczy J. tekintetbe vehette volna, amit már mások írtak a határozatlan névelőről, vö. pl. Arany J. Kis polemia (Hátr. pr.), Baráth F. Eötvös Károly és a névelők (Nyr. 39 : 273), Helyes Magyarország-om (86).

nyelv is megkülönbözteti, a német pl. azt mondja: »eine Pracht von einem Becher« (Schiller) 'pompás egy serleg', »ein Schurke von einem Bedienten« (Lessing), franciául is: *un coquin de valet* 'huncut egy inas', angolul: *a jewel of a man* 'remek egy ember' (Mätzner: Engl. Gram. 2b : 312). Magyarul fölkiáltásban így is mondjuk: *Ez aztán okos ember!*

Szép értékű egy ember (Fal.) Terhes egy gond ül szívükre (Fal., id. Budenz-Album 186). Microcosmus, kis egy világ az ember (Fal. 44.) Mérge egy nyavalyával (uo. 166). Egy hon nemtője lenni, *mi* szép egy gondolat! (Garay: Magyar hölgy). Gyönyörű egy állat (Arany: Nyalka huszár). Nyomorú egy élet (Arany: Koldus-ének). Gonosz egy ló a tett (Arany: BH. 1 : 14). Szép egy párnak mondottak bennünket (BSzemle 75 : 260). Az uraságék össze nem férő egy pár cselédnek tartották őket (uo. 261.) Bálvány egy fa van a szőlőmben (Lehr: TE. 199). Nagy állat egy ember: nagy természetű ember (Nyr. 9 : 175). — Az *egynek* elhomályosodásával néha többszámú kifejezésekben is: Ostoba egy gyerekek! Gyalázatos egy firmák ezek! (l. NyK. 19 : 46, Zolnai). Vö. még: Kis-Komárom, Nagy-Komárom, de szép egy lány ez a három (Népdal, Nyr. 19 : 85).

Hogy ez régi magyaros kifejezés,¹ bizonyítja egyfelől az, hogy kiemelés kedvéért más számneveket is a melléknév s a főnév közé teszünk, pl. *de szép két csikó ez!* — másfelől az a körülmény, hogy régente kiemelés nélkül is alkalmazták ezt a szórendet (pl. még Faludi is igen gyakran):

Egy nagy réz borhűtőm, fürödni való egy vasabríncsos kádám (Tört. Tár 1908. 352.) Ballait is az Ér mellé küldötte s még más egy tisztet (Thököly Lev. 43). Igen ártalmas könyv, Bronne nevű egy orvos írta (Fa. 123). Nemes egy anglus, aki azt írta könyvében, hogy nincs istenünk: gentiluomo inglese, che ha scritto contra l'esistenza di Dio (124). Lesben való egy kóborló török hajó reájok ütött (645), Lecchus, a régiekből való egy lengyel király, eltekéllé magában (692).

SIMONYI ZSIGMOND.

Hibás szövegycztetések. Hefty Gyulának különben igen becses értekezésében egy cikk ellen kifogást kell tennem. A *Dombó* név ugyanis csak látszólag tartozik a m. *domb* szó családjába. Tulajdonképp nem egyéb, mint az óbolgár *dqbova, dqbovo* 'tölgyes'. Ezekre az alakokra kell hivatkoznunk, nem mint Melich János, a hímnemű *dqbovü*-ra (Szláv. jöv. 1 : 37), mert hazánkban is sok ilyen szláv eredetű *Dubova* és *Dubovo* helynév van tót és szerb vidékeken. Legjobb bizonyíték a máramarosi *Dubova* helységnev, mezt az magyarul csakugyan maiglan *Dombó*, a régi szláv orrhang megőrzésével.

Említi H. a *gágy* szót, mely egyetlen adat szerint alantas rétet, lapos helyet jelent Baranyában, tehát a magyar-horvát érintkezés vidékén. Az illető közlés talán nem pontos, mert nem lehetetlen, hogy itt a ligetet, fiatal erdőt jelentő horvát-szlovén *gaj* szóval van dolgunk. Ez juttatja eszembe a sok vidéken előforduló Gáj, Gáj, Gaja, Gálya helységnevet, mely kétségekívül összefügg az említett szóval (északi megyékben Háj is, a

¹ Különös, hogy Imre S. szerint (Mondattan 39) »idegenes« ez a használat.

tót *g* : *h* hangváltozással). A részletes térképeken sokszor látni Gálya névelvel jelölt erdős hegyeket; es csak tudákos írásmód lesz e h. Gája.¹

Ez alkalommal megemlítem Melich J. egy tévedését (id. h. 2 : 17): azt írja, hogy a magyar »*pálya* lat. *palea*, engad. *pala*, ol. *paglia* stb.« Hangtanilag persze éppen oly szépen megfelelénének ezek egymásnak, mint az uo. tárgyalt *sólya* = *solea*, *gálya* = *galea* stb., de a jelentés? Az olasz szó szalmát, a latin pedig polyvát jelent, s így alig lehet valami közük a m. pályához. Azt lehetne gondolni, hogy a szerző nem pályát, hanem *polyvát* akart írni, de ezt nem gondolhatta, mert ez nem illett volna az ott tárgyalt hangjelenség körébe, aztán meg rég tudjuk, hogy a mi polyvánk a szláv *pléva* mássa. Mégse tudom másképp megmagyarázni a hibát, mint hogy a szerző figyelmetlenségéből összezavarta a *pálya* szót a polyvával. Ismeretes Kőrösi S. és Simonyi Zs. magyarázata, mely szerint a *pálya-futás* = ol. *correre il pallio*, tkp. 'a palliumért futni' vagyis a versenyfutás pályadíjáért (l. Simonyi: A M. Nyelv. 297—8).

MARIÁNOVICS MILÁN.

Adalék a finnugor középfok-képzőhöz. A *-bb* magyar középfok-képző, mint ismeretes, általában melléknemekhez szokott járulni. Ilyen alkalmazása rokon nyelveink közül kettőben maradt fenn: a finnben és lappban. A lapp nyelv azonban a képző alkalmazásának még azt az érdekes példáját is adja, hogy névmási tőhöz járul. Pl. *ta* 'ez' : *tabbēlin* és *tappēlin* 'itt, ezen az oldalon' (tkp. 'ezebbin'); *tuō* 'az' : *tuōbbēlin* és *tuōppēlin* 'ott, azon az oldalon' (tkp. 'azabbin'). Az *-l* valamivelhez tartozást jelölő képző, az *-n* a lokatívus ragja). E két példának pontos megfelelőjét már Budenz megtalálta a cseremiszenben (Ugor Alaktan 282): *tā* 'ez' : *tembal* 'innenső, külső oldal' Szilasi, CserSz. 245 (tkp. 'ezebbi'); ragozva: *tembalnā* 'innenső félen', *tembaln*, *tembaka* 'ide, erre az oldalra', *tembač* 'innenről' Budenz, CserSz. 53. *tu* 'az' : *tumbal* 'túlsó oldal' (tkp. 'azabbi') : *tumbalnā* 'túlsó félen, túl', *tumbalan*, *tumbak*, 'túlra, tova'; *tumbač* 'túlnan' uo. 57. Ez utóbbi megfelelője most a mordvín-ból is előkerült; *to*-, *tu*- 'az' : E. *tombale*, M. *tombalē* 'auf der andere seite, jenseits', E. *tombaldē*, M. *tombaldē* 'von der andern seite'; E. *tombalej*, M. *tombali* 'auf die andere seite, auf jene seite, über'. (Paasonen, Mordvinische Chrestomathie 1128. sz.) A mordvínban azonban más mutató névmási tövekből is alakultak középfokok. Már Budenz említi (U. A. 282.) a következőt: E. *ombo*, M. *ombā*, *omā* 'másik, második' (Paas. Chrest. 552. sz. Alapszavára nézve vö. magy. *az*, votj. *o-t-ju* 'ott'. (Vö. lapp *nubbē*, *nuppie*, *nump* 'secundus, alius, alter' alapszava a finn *muu* 'más'). Paasonen (Finnisch-ugrische Forschungen, 6 : 116.) még a következő példában mutatja ki a középfok képzőjét: *em'b'e* 'ha mikor'. (Alapszavára nézve vö. *e*- ezekben: *esā* 'ott', *esta* 'onnan', *ezā* 'oda' Chrest. 50. sz.) Megvan azonkívül még az E. *še* M. *šā* 'az' névmás középfoka is: M. *sem'b'e*, *sem'e* 'mind'. (Chrest. 860. sz.) A cseremiszenben a *ku*- kérdő névmás tövéhez is hozzájárulhat ez a képző: *kumbalke*? 'hova?' (tkp. 'melyebbire') Genetz, Ost-tscheremiss. Sprachstudien 15. l. Vö. finn

¹ A stájer németéségből közlik: »der *Gai*: Revier, Gau« (Roseggers Heimgarten 4 : 552). Ennek is lehet köze a szóbanforgó szóhoz. — A szerk.

kumpa- (nom. *kumpi*), lapp *koambaj*, *kobbū*, *guabbā* 'melyik a kettő közül' (és *jompa*, nom. *jompi* 'amelyik a kettő közül' < *jo-* 'aki, amely, ami'.) Lehetséges, hogy szintén a középfok képzője rejlik a köv. cseremis névutókban is: *umbal* 'túlvaló rész' *umbalnə* 'túl, -ntúl'; *umbake*, *umbak* 'túl, túlra' Budenz, CserSz. 14. (Paasonen szerint azonos a moráv. *ombo*, *omba*-val); *ümbal* 'felseje vminek' *ümbalnə* 'felett, rajta'; *ümbalan* 'rá'; *ümbač* 'felülről, róla' (Szilasi, CserSz. 269).¹

BEKE ÖDÖN.

Az *ős* szó összetételei. Kimutatták már, hogy az *ős* v. *ös* névszó lappang három elhomályosult összetételben, az *esperest*-ben (NyK. 26 : 486 Szinyei, vö. uo. 30 : 269 Schuchardt), *Esküllö*-ben (Nyr. 33 : 126, MNy. 1 : 458, 2 : 176, Karácsonyi J., Melich J. és Viski K.)² és az *Eskühüllö*-ben (MNy. 1 : 369 Horger). Ezekhez járul nézetem szerint még néhány helységnev. Így első sorban a veszprémmegyei *Öskü*. Valamint az előbbieken, úgy ebben is nagyot jelenthet az első tag, *Öskü* = nagy kő (a 15. században még *Eskő* alakban is, Csánki 3 : 245). -- Azután *Esdéber*, puszta Szürte mellett, Ung viii. kaposi járásában. Ennek második tagja nyilván az árkot, kis völgyet, hegyszakadékot jelentő *teber*, *töbör*, *debre* tájszó [= orosz *debrt*, óbolgár *dbrt*, szlovén *deber*].³ — Továbbá *Eskerenna* is talán 'nagy *Kerenna', vö. a *Kerény* helységnevet. [*Kerény* és **Kerenna* csakugyan lehetne egy megfelelő szláv melléknévnek hímnemű és nőnemű alakja, pl. a szlov. *ker* 'szikla' szóból képezve, tehát tkp. 'sziklás'. — *A szerk.*] Végre *Östelek*, puszta Arad viii-ben, mert van sok *Nagytelek*, *Nagy tanya* stb. a Helységnevtárban. S ugyanehhez a szócsaládhoz tartozhatnak mint az *ős*, *ös* származékai az *Ösi*, *Össi*, *Ösöd*-féle helynevek.

HISTORIKUS.

Olcsó remekírók. Azt mondják, olcsó húsnak híg a leve, és elég gyakran juthat eszünkbe ez a régi tapasztalat, ha az olcsó kiadások hibás-voltán bosszankodunk. Régebben több ízben szóvá tették a dolgot, így pl. a hatvanas években Arany János folyóiratában ismertettek egy hibáktól hemzseggő Petőfi-kiadást. A Nyr-ben (8 : 459) meg volt róva az Olcsó Könyvtár Dayka-kiadása, mert a meg nem értett szöveget önkényesen változtatta. Dayka pl. sokszor használja a kérdő *ha* szócskát: »*Ha* ütsz ismét, te boldog óra . . . ? *Ha* fordul végezésem jóra . . . ?« (= mikor ütsz ? mikor fordul ?) Az Olcsó Könyvtár az ilyen helyeket mind megváltoztatta ilyenformán: *Hah*, ütsz ismét te boldog óra ? *Hah*, fordul végezésem jóra ? stb. De magam is számtalanszor tapasztaltam, mennyit rontanak ezek a különben annyira szükséges és hasznos olcsó kiadások a jeles írók szövegén. Legbosszantóbb a verses munkák megrontása, mert ezekben a sok apró hiba mind megannyi ritmusbeli megsérteget és finomságot pusztít ki. Az olyan verses remekműben pl., minő a Buda Halála

¹ A magyarban is vannak fokozott névmások: *olyanabb*, *azabb*, *úgvabban*, *idébb*, *odább*. -- *A szerk.*

² A *küllö* tkp. harkályt jelent s az *Es-küllö* 'nagy harkály' eredetileg személynév lehetett.

³ Vö. *dobra* 'vízmozta gödör' MTsz. és *Töböréte*, pozsonym. helység.

minden egyes magánhangzónak az időmértéke fontos a költeménynek mesterséges choriambusos verselésében. És mit látunk az Olcsó Könyvtárban? Majdnem minden egyes lapon találkozunk elrontott versekkel. Igy pl. (O. K. 1221—1224. 1901-i kiadás): zúgott és napnyúgot helyett zúgott és napnyugot (80), mégyen h. megyen (82), kétféle helyett viszont kétfélé (101), készüle temérdek h. készüle temérdek (128), könnyét h. könyét (141) stb. De akárhányszor nagyobb változtatásokra, vers- és értelemrontókra bukkanunk: ne adja h. nem adja (16), zengő ének h. lengő ének (45), ajándékot h. ajándékokat (53), jóházva (56), futja h. futa (67), nem menne h. nem mene (68), szívből h. szivéből (106), kupa h. kapu (65), könyökét h. könyökén (76), mind h. mint (102), nagy h. vagy (118), holt h. hold (142), a tanács visszája h. a tanács visszálya (19) stb. Hosszadalmas volna mindezeket a verseket teljesen idézni, úgyis elképzelheti mindenki, ezek a »variansok« mennyire kivetköztethetik a verset formájából és értelméből.

De ugyanezt a gondatlanságot látjuk más ilyen füzetekben is. Pl. O. K. 1263—4. Arany J. Katalin, Keveháza, Sz. László füve, 1903. Ime: reszketni h. reszkedni (16 és 43), könnyű h. könyű (14), »melynek ha egyszer vége lett« h. melyek, ha egyszer vége lett (15), árnyiban h. árnyaiban (17), csapásinál h. csapásainál (23), prédára les h. prédára les (uo., a ríme: rés), gomolygnak h. gomolynak (29), utolsó roppan h. utolsó roppant (38), hahotává tördelőzik h. hahotává térdelőzik (42), hangos h. haragos (61), az új Istennek h. az új Istenek (63), kiáltozás h. kiáltozása (uo.) stb.

O. K. 1336—9. Shakspere János királya, ford. Arany J. 1904: földtelen h. földetlen (25), hiu h. hiú (53), nehogy e napon vajudjanak h. hogy e napon v. (56), parancsolni h. parancsolni (84), sok ész h. ok ész (95), tréfa lesz h. tréfa tesz (96), ismételem h. ismétlem (113), ösöm h. ösöm (114), egy pillantatig h. egy pillanatig (75) stb.

O. K. 1194—1197. Shakspere Velencei kalmárja, 1901: létre . . hozza h. okozza (99), s és és fölcserélve 26, 33 és 75, aranyzott h. aranyozott (80), behajtani h. lehajtani (126), érteke h. értéke (149), érteket h. értéket (161) stb.

A Magyar Könyvtár gondosabban készül, de azért abban is akadnak hasonló hibák. Igy pl. a 163. füzetben, mely Petőfi János vitézét s a Helység kalapácsát foglalja magában: eleblábolt h. eláblábolt (38), végpusztulást h. végpusztulást (40). — Vagy a 171. számban, mely Petőfinek táj- és életképeit közli: mért h. miért (48), szivem h. szívem (50), zajatlan h. zajtalan (59), elmondom h. elmondani (67), a hajnal és az alkony keblén h. a hajnal és az asszony keblén (uo.), dögönyözze h. kétszer is: dönyögözze (83), Burns költ. h. Borus költ. (100, j.), a mi még megmaradt h. a mi megmaradt (115) stb. — Igy a 310. sz., Petőfi vegyes költeményei: férfיאért h. férfiaiért (17), olyan ritkaság h. oly rikaság (38, és Phidias h. Phydias 70). — 210. sz. Petőfi élete és költészete: mért gondoskodnám h. miért gondoskodnám (61. ugyanígy 63. és 66).

Okvetetlen szükséges, hogy a költői művek kiadójának igen jó ritmusérzéke legyen, mert ha kiadóink így folytatják, akkor legremekebb irodalmi műveinket lassanként egészen el fogják ékteleníteni.

KOVÁCS ASZTRIK.

EGYVELEG.

Krisztus-adomák. A Nyr. 7. kötetében 34. l. van egy paraszt adoma (»palóc elbeszelés«), melyben a bekőceiek két embert küldenek »Egerbe a Krisztus-csinálaóhó, hogy munkaállyeék a kérészre [amelyet a földesúrtól kaptak ajándékba] egy Krisztust, de fáinat, mēt takarost.« Az elbeszelés azzal végződik, hogy a Krisztus-csináló kérđi, minőre csinálja a Krisztust, elevenre-e vagy megholtra, a bekőcei ember pedig azt feleli: »Thyú, Krisztus-csinálaó uram, bijon mág aszt ím nem keértük mēg otthon. Terēntő Krisztusom! Mit csinállyaóuk má no? De ē Krisztus csinálaó uram, meēg is aszondom eēn kiének a magam esziteő, hogy csak csinállyaszi kied elevenre; s ha nem szeretyik a beérák, majd ím agyonütyik otthon, s lész beleőle mēhhaóit.«

Ugyanez a történet megvan egy 16. századi német adomagyűjteményben: Die gartengesellschaft... durch Jacobum Freyen. 1575. (közölve a Kürschner-féle Deutsche Nationalliteratur 24. k.: Vierhundert Schwänke des 16. Jh., herausgegeben von F. Bobertag, 209. l.) Ott ez a címe: Von den bawren, die ein lebendigen Herrgott haben wollten, s így kezdődik: »Die bauren von Wintershausen hatten einen alten zerbrochnen Herrgott.« Ők is beküldenek a strassburgi képfaragóhoz, az is olyan mőkás ember (»ein rechter fatzman«), azt kérđi: »ob sie lieber einen lebendigen, oder toden Herrgot haben wolten«, s azt mondja, hogy a holt Krisztus drágább, mint az eleven. A parasztok erre azt felelik: »... so sollt er jnen ein lebendigen Herrgott machen, wann sie jn heim brechten, vnd er der gemein nit gefiel, oder wo er sich sonst krautig [widerspenstig] mit jnen halten wurde, so wolten sie in gleich wol selbs zu todt schlagen, es were one das eben die marter voch [a nagyhét], das er sich leiden müste, vnd man seltzam mit jhm vmbgienge.«

Ugyanabban a gyűjteményben megvan a párja annak a magyar Krisztus-mondának, melynek az a címe: Hová lett a bárány mája (Népk. gy. 1 : 397) = Von einem Schwaben, der das läberlin gefressen (id. h. 258.) Egyes részletek is meglepően egyeznek. — Megvan továbbá az az ismert cigányadoma, mely szerint a cigány útközben megeszi a reábízott libának a fele combját s aztán mentségül a féllábon álló libákra hivatkozik (csakhogy itt fácánról és darvakról van szó, 37).¹

Sok egyezést találni a találós mesékben is. Ezúttal csak egy-két példát említek. »Mért mondja az éjjeli őr: hallod-e háznak ura, az asszonyhoz meg nem szól? Mert az asszony őnefejü« (MNyset 2 : 319). = »Warum ruft der Nachtwächter: Meine Herren, lasst euch sagen, und nicht: Meine Damen, lasst euch sagen? Weil sich die Damen nichts sagen lassen.« — »Mi legnehezebb dolog a világon? Várni, nem jönni: lefeküdni, nem aludni« (Népk. gy. 2 : 354). Vö. »Aspettare e non venire, stare in letto e non dormire, amare e non riuscire — sono tre cose da morire« (olasz közmondás).

GERMANISTA.

¹ Nem tudom, összeállította-e már valaki a magyar adomagyűjtemények bibliográfiáját s foglalkoztak-e az idegen hatásokkal e téren (Tóth Béla hatkötetes Magyar Anekdotalincse bevezetésében nem foglalkozik ezekkel a kérdésekkel.) Az első nagyobb magyar gyűjtemény Kónyi János Magyar Demokritusa.

Az Arany János Társaság az 1911. évre a következő pályafételeket tűzte ki:

100 koronát valamely szabadon választandó költeményre.

Dobroszláv Péter dr. adományából 50 koronát egy magyar népdalra.

Arany János mint nyelvművész. Jutalma Temesvármegye közönségének adományából ötszáz korona.

A pályadíjakat csakis abszolút értékű műveknek adják ki. Bárki pályázhat. A jelíges levéllel ellátott, idegen kézzel vagy géppel írott pályaműveket a Társaság főtájkárához Temesvárra kell küldeni. Pályázati határidő a költeményre és népdalra 1911. évi december hó 31-e. Az Arany János mint nyelvművész című pályafételre 1912. évi október hó 31-e.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

ledobban: lerogy. Maj ledobbanok ebbe a nagy melegbe.

tekerő: hegedűtok alakú muzsika, sajtáságos zsina-zsina-zsina hangzatú egyhangú zenéjére még mindig táncolnak a parasztlakodalmakon. A szélesebb végéből nyúlik ki a tekerő-kar.

tolí: kereken tolható alacsony fa fekvőhely, melyet a rendes ágy alá szoktak betolni. Majd minden szegény háznál van, mert nem foglal a szobában még külön helyet.

csárog: károg.

tákol: ápol helyett használják. Annyit tákolja az öreget, hogy no!

caflat: ha valaki locs-pocs időben járkal s nehézkesen megy.

bajnyik: borzas, rossznézésű ember.

fityula: főkötő.

pongyurka: pongyolaszerű felsőruha a nőknél. A pongyolából.

szunyi: az ágyneműket az ágy tetejére erősített rárára szokták rakni, s így az ágydeszkák és a ráma között üresen marad a hely, s ebben az úgynevezett szunyiban szoktak aludni, ha az ágyat nem akarják megbontani, annál is inkább, mivelhogy az ágyterítő a szunyit el is függönyözi.

agacsi: akácvirág.

pár: megdolgozott, komlóval, vagy akácvirággal összegyúrt, megcrjesztett korpagombóc, élesztő helyett.

cingár pénz: a kupecnek adott díj.

rontás: megrontás, pld. útszéli elhajított rongygombolyag, vasdarab stb. melyről azt tartják, hogy aki azt felveszi, az ugyanabba a betegségbe esik, melyből az az illető gyógyult ki éppen az által, hogy ezeket a dolgokat elátkozva elhajálta.

KOVÁCS ZOLTÁN.

csengőzik: csengővel zajt csap farsang utolsó estéjén a sok puja.

csüördögöl, csüördönget: lármát üt a gyerekcsapat farsang végén, azaz visongat, élesen fütyöl, rossz pléhkályhadarabot verdes, ostoroz, kongózik.

hurkad; meghurkatt a lovam: megbéltelenedett, mikor messziről hajtották a vásárba; a fáradtság miatt elment az étvágya, a hasa beesett. Mondják tehénről, disznóról is. (Nyirgelsén is.)

kongó: a dísznö nyakán lógó kolomp, pergő. Innen:

kongózik. Farsang utolsó estéjén a fiuk lányos ház elé vonulnak s ott csengővel, kongóval, ostorral, kolomppal, rossz bádoggal fülsiketítő lármát csapnak, visongatnak, élesen fütyölnek, sivitnak, majd ezt kiabálják: Húshagyó, húshagyó! Jányokat itthon hagyó.

Vagy ezt kiáltja a legény: Kinek van eladó jánya, Hajcsa ki a szűz gujába. A lány visszafel: Rönköt emejj, szakaggy meg! Mér' nem hárasottál meg? Legényes ház előtt pedig így ordítanak: Árpa kenyér, zab legény! Mér maradtál vén legény? Erre mondják: *kongóznak*.

telőttyett a hó olvadás idején: vízzé, sárrá lett.

ostoroz: ostorral cserget, cserdítget, zajt csap.

patti: pattogatott tengeri.

rönkő: levágott vastag fadarabok az erdőn.

suh, suha: a tengericsövet takaró levélszerű boríték: a tengeri *suháját* lehántja a varjú s leeszi a tengerit a csőről; elfogyott a *sú*, nem lehet pemetét csinálni. (Mátsutt: csuha. Vö. Arany Tengeri hántás: Összebúnak a leányok csuhába.) [Vö. csuhu MTsz].

suvás hely: tüskés, bokros hely.

víjós ez a tehen: tülekedő, azért tört le a szarva. (Tán vívós.)

Itt gyakran hallható szó elején, szó végén a régi *o*, mely helyett ma *u*-t mondunk: a Bara Ferenc *onokája*, *indól* a szekkerrel a ló, *gyól*: *gyúl*, *gyójt*: *gyujt*.

(Fornos, Bereg m.)

ID. R. VOZÁRI GYULA.

Állatnevek a hódmezővásárhelyi nyelvjárásban.

II. Lónevek.¹

Hódmezővásárhely vidékén a régi jó időkben széletlen széles, kövér fűv puszták terültek. Azokon »töméntelen számú ménes lovak nőttek, legelésztek.«² *Szaladás* (1848—49.) után azonban a szabad puszták, *gyöpök*, rétek is lassanként *kiszaladtak a lábak alól*. Eldarabolódtak a földek, *föltörték* a legelőket, megfogyatkozott a fűtermés, leapadt a lovak száma. Annyi amennyi csak van még, de bizony az is télen nyáron hámban vagy jászlon. Sorsuk másképen fordult. Egy régi, az, ahogy a vásárhelyi magyar a lovat szereti, megbecsüli, kíméli, mert: »jó munkatárs, okos, csakhogy meg nem szólal,« de ismeri a pajkosságát, fortélyát is: »egy hitön van az asszonnyal!« A *jójárású* lóuak falatja felét is odaadja; ragyog a szeme, ha lovaról beszél; becézi. Ime néhány megszólítás.

1. Tüajdonfőnevek. Aranka, Antal, Alvina, Bandi, Bajmoci, Balázs, Béla, Dora, Dávid, Elza, Eszti, Ecsed, Fáni, Ferenc, Gyurka, Gellért, Gazsi, Hajnal, Hannó, Irma, Icik, Ilka, Julcsa, Juci, Jancsi, Kata, Laci, Linka, Líza, Lina, Luci, Lila, Maci, Mici, Muki, Marcsa, Marci, Milcsi, Mátyás, Magda, Miska, Náci, Pírhusz, Pista, Panni, Rozi, Rózsa, Sági, Sári, Tamás, Tóni, Trungel, Teréz, Vilma, Viktor.

¹ L. Nyr. 38 : 464. Gyórfy I. cikkét: Az alföldi ló, és a jelen közleménynek első részét (kutyanevek) 40 : 141.

² L. Szeremlei S. Hódmezővásárhely v. tört.

Bogár, Dongó, Darázs, Daru, Föcske, Fülemile, Güzü, Hattyú, Holló, Kakas, Kígyó, Madár, Mókus, Pille, Rígó, Szajkó, Szárca, Vidra.

Áldás, Bojtos, Betyár, Badár, Büszke, Bátor, Babám, Bibor, Bajnok, Bunkó, Csinos, Csárdás, Csöndes, Csuri, Csilla, Csalfa, Doboz, Deres, Durcás, Delnő, Deficit, Duncsi, Durbincs, Fekete, Fürge, Fejes, Futrinka, Fickó, Fakó, Fehér, Fidi, Gagó, Gama, Hajbó, Horgos, Högyös, Indulat, Kincső, Kesely, Kicsi, Kistüzes, Kajla, Kedves, Korhely, Lator, Lankadt, Muri, Makány, Pajkos, Pajtás, Pompás, Paripa, Piros, Purdé, Pejkó, Polgár, Ráró, Radó, Sátán, Sárga, Sárkány, Szödrös, Szürke, Szilaj, Vídám, Virganc, Vidor.

Burkús, Cigány, Muszka, Ürmény.

Bihar, Dilinka, Oranje.

Azért, Bukanel (?), Cigla, Damaszk, Egza, Gidra, Kuli, Mirza, Mudri, Murza, Molé, Murmusz, Morzsa, Nahát, Palesz, Pillancs, Pamu, Remény, Rupert (?), Rülke, Sugár, Sürgöny, Szigla, Szattyán, Szerencse, Szikra, Tündér, Tefic (?), Uram, Urambátyám, Virgilász, Zari.

Bugyi, Lajbi.

Csillag, Felhő, Hajnal, Szellő, Villám, Vihar.

Csészár, Dajka, Huszár, Kadét, Puskás, Szultán, Tüzér, Vitéz, Vezér. Furkó, Garabolyka.

Bimbó, Gomba, Hársfa, Liliom, Rózsa, Virág.

Biharnostár, Furi, Kisbér, Kisbéröccse, Nostár, Noniusz, Nagybér, Nelszon, Nerzon, Oráni, Orániel, Pirát, Vernel, Verniel.

2. Melléknevek. (Milyen a ló?) Almáspej, almásderes, aranszörű-sárga, bogárfekete, barnásszürke, cifraorrú, cifraaszörű, csillagos, deres, egérszörű, fekete, fakó, fehérpöttyös, feketéspej, feketéshóka, fehértarka, fehér, gesztenyepej, hóka, hófehér, hamvas, hollófekete, keselylábú, meggyepej, pej, pirospej, pöttyös, pejderes, sötétpej, sárga, szürke, sötétsárga, szög-sárga, sötétszürke, szattyánhasú, seregélyszörű, szíjhátúfakó, szattyánszörű, szürkéfeke, tarkaszörű, vasderes, világospej, világossárga, világosszürke, zsömlyefakó, zsömlyeszín. Kisfejú, nagyfejú, szárcsafejű, högyösfülű, kajlafülű. Nagyorrú.

Csókaszemű, hólyagosszemű, havivak, nagyszemű.

Gugás, hosszúnyakú, nagynyakú, rövidnyakú, vastagnyakú, vékonynyakú.

Kendősörényű, sörényes, kurtafarkú.

Hosszúderekű, hajlottderekű, rövidderekű, rosszderekű, nagyhátú, nyergeshátú, pupos, fölászotthasú, nagyhasú.

Félcsípejú; hámsíró, kehős.

Békás, bice, bunkóslábú, bütykös, csontoslábú, csámpás, franciás, gacsos, izmoslábú, ibarbanyos, keselylábú, kardos, kecskészlábú, kaptás, nagylábú, nyulas, pókoslábú, pókos, rövidlábú, rokkant, sánta, topa, vas-taglábú. Keménykőrmű, nagykőrmű.

Hamis, kisaszonymönésű, kényős, rugós.

Görbe, kövér, középszeű, nyomorék, nyúznivaló, ösztövérfajta, sovány, táragyos.

CSOKÁN PÁL.

Népdalok.

Savanyu Józsi.

Fejjér torony, a feketé müsszi van, Kádé Kálmán az asztalná vacsorál,
 A Savanyó Jóska má Röndökön van, A Savanyó az ajtóba kopog má.
 Hozzávészti tizenkilenc pajtását, Aggyon Isten Kádé Kálmán jó estét!
 Úcs kerüli Kádé Kálmán kastéját. Aggyon Isten az uraknak széréncsét!

Mári jányom széggy elő poharakat,
 Kinád még a tekintetés urakat!

Nëm kël néküink Kádé Kálmán jó
 [bora,

Százossait olvassa az asztalra!

Ja Savanyó ha bemegy a csárdábo, Ja Savanyó ha bemegy a csárdábo
 Lëteritti hamuszinü subáját, Vágod golót rakat a pisztolábo,
 Elővészti dupla pisztol-lëburvát, Vágod golót eréget el sorgyábo,
 Ugy öleli kocsmárosné szíp jányát. Ne fogdzsa ë Zalamegye sandárgyo.
 (Felsőör.)

VARGA IGNÁC.

IZENETEK.

Á. — 1) Az angolszászban sohase volt szérút jelentő *tenne* szó. 2) Ha lett volna, akkor is így hangzana (az angol-német hangmegfelelés törvényei szerint): *dene*. 3) De ha lett volna is *tenne*, akkor se képezhettek volna belőle *tennis* alakot. 4) Ennélfogva tessék megnyugodni a *tennis*znek a 192. lapon adott magyarázatában. 5) Hogy ezt a meghonosult szót ne írjuk magyarosan sz betűvel? miért ne? 6) Abban az egyben igaza van, hogy *lawn* szabad gyepes tért jelent. De hát ki vonta ezt kétségbe? — Hogy a *lengyel* népnév a *lengyel venger* elváltoztatása, az éppenséggel nem olyan »tisztá sor«, annál kevésbbé, mert van sokkal jobb, teljesen kielégítő magyarázata.

Sz. J. A *dezertor, verenda*-féle népnyelvi idegen szókat már összegyűjtöttük a Nyr. 30: 387, 540, 31: 176, 276, 441. l. stb. — A pesti »korzónyelv« szavait és szólásait csakugyan jó volna összegyűjteni. Vö. Sebestyén Károly érdekes cikkét a B. H. f. é. IV. 23-i számában: A magyar nyelv fattyuhajtásai.

Ótata. Közöljük.

G. L. Ha Arany J. azt írja, hogy »Duna vízen lefelé *úsz* a ladik« (Hátr. Versei 50), ez nem valami önkényes használat, csak szokatlan a mai nyelvérzéknek. Néhány ilyen egytagú ige, mint *úsz, csúsz, mász, asz, foly*, régente nem volt ikes, és itt-ott az iktelen használat maiglan fönmaradt, különösen a Székelyföldön. Erről bőven szól Simonyi: Az ikes ragozás története (Nyelvészeti Füzetek 28. sz.) 26. és 41. l.

I. L. Az 'utóler' értelmében használt *beér* igét a német *einholen* határsárból magyarázták. Erre azt mondja Lehr A. MNy. 7: 79: »Annak nem tudok említeni párját, hogy az igék más-más értelműek legyenek s csupán

az igekötő fogadtassa el az idegent* (így). Jól mondja kegyed ezzel szemben, hogy ilyen a *megszüntet* helyett használt *be-szüntet*, mely kétségtelven a német *ein-stellen*, noha *stellen* nem *szüntet* (vö. még *megtölt* h. *betölt*.) Ilyenformák lehetnek még: *küigazít*: ausbessern, *kirüg*: ausschlagen, *kivisz*: ausführen.

É. K. Szász Károly naplójában (M. Figyelő ápr. 1. 38.) »az őrnagy küldötte őt egy kis veszélyes áprilisbe ide, most már újra vissza *czamkóztatja* [így] Bajára« a. m. kószáltatja, kullogtatja, mert *cankózik* 'kószál, csatangol, kullog'. Ez a tájszó a többi közt éppen Nagyenyed vidékén is dívik, tehát Szász K. szülőföldjén. — »Nincs bennem annyi arrogancia s oly *puzduriság*, mint benne« (no. 40.) *Puzduri* székely szó, a. m. hirtelen haragú, pattogó, kötekedő (MTsz).

G. R. Szarvas Gábor munkái nincsenek összegyűjtve, de legnagyobb részük együtt van a Nyr első huszonnégy évfolyamában.

P. Á. Érdekes, hogy a *gyömör* ige (melyből a Gyömrő és Szemere nevek származhattak, Nyr. 40 : 130) Katona Bánk bánjában is előfordul: »Tiborc kucsmáját gyömöri.«

Beküldött kéziratok. Bárdos J. és Szlávik F. Nyelvmélekek. — Öreg T. Olvasás közben. — Romanista. A szóvégi *a* hang. — Ányos L. Tájszók. — Réthei Prikkel M. A magyarok istenéről való szólásmódok. — Alföldi M. Néz és lát stb. — Vikár B. Regös ének. — Simai Ö. Csúzy szavai. — Kemény L. Cikler. — Szabó J. Nyelvpathologia. — Philofennus: Agyrém. — Gesztesi Gy. Az új költői nyelvről. — Alföldi M. Néz és lát. — Kara F. Vonít. — Perényi A. Végrendelet. — Dénes Sz. Móricz Zs. stílusáról.

Új könyvek és füzetek. Magyarai István: Az országokban való sok romlásoknak okairól. Sárvár 1602. Kiadta Ferenczi Z. (Régi M. Könyvtár 27. M. T. Akadémia. 5 K.) — Pápay J. Északi-osztják nyelvtanulmányok. I. (Finnugor Füzetek 15. M. T. Akadémia. 3 K.) — Vikár B. Petőfi az északi népeknél (különnyomat). — Dongó O. A kiskunfélegyházi nyelvjárás (Szeged, Várnay L. ny. 1.20 K.). — Czöbel E. Heltai Gáspár Dialogusa a részegségről és tobzódásról (Lampel; ára 1.20 K.).

Révai Nagy Lexikona I. II. k. A—Arány — Beke.

Nádai P. Könyv a gyermekről. Munka, játék, művészet. Két k.

Új folyóirat: Aurora, irod. hetilap, szerk. Cserna Andor. Előiz. egész évre 14 K.

D. R. Fuchs: Laut- und Formenlehre der süd-ostjakischen Dialekte. (Ára 5 márka.) — E. Lewy: Zur finnisch-ugrischen Wort- und Satzverbindung (Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht. Ára 4-80 márka.) — H. Winkler: Die mongoloiden Völker Europas und die Basken (különnyomat).

Megjelent a Nyelvészeti Füzetek 65. száma: Egy ismeretlen magyar hangtörvény. Irtá *Horger Antal*. (Szómutatóval. — Ára 1 K.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szőkebet útrón.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

A TÖVÉGI ORRHANGOK TÖRTÉNETÉHEZ.

I. Szinnyei József NyK. 33 : 248 (és németül FuF. 5 : 67) a *vagyon* alak eredetéről s a népnyelvi *vagyon* alakváltozathoz való viszonyáról szólva azt írja:

»A *vagyon* alak eredetibb volta nem egészen bizonyos, mert szóvégi $n > m$ hangváltozásra is van példa, nevezetesen: szláv *mlin* $>$ *melin*- 1075, *moln*-, *malom*- NySz. $>$ *malom*; *million* $>$ *milliom*; *Gran*, *Gron*, *Goron* (Mon. Strig. . . , Anon., Kézai) $>$ *Garam*; velencei olasz *zitron* Nyr. 13:453. v. ném. *zitron* $>$ *citron* NySz, *citrony* MTsz. $>$ *citrom*; k-ném. *torn* . . . $>$ *torony*, *torom* NySz, MTsz. Eszerint a *vagyon* is *vagyon*-ból keletkezhetett. Valószínű, hogy az idézett *m*-es alakok (talán a *milliom*-ot kivéve) nem független hangváltozás útján állottak elő, hanem bizonyos, ragos alakokból (pl. **malon-ba*, *citron-ból*, *torony-ba*, kiejtve: *malomba*, *citromból*, *toromba*) váltak ki. Így talán a *vagyon* alakot is a *vagyon-ból*, *vagyon-ba* alakból kiváltképp tarthatjuk.«

A magyaráztatnak e módja ellen természetesen nem tehetek kifogást, mert hisz a *malom* szónak ezt a fejlődését, ha nem csalódom, én tanítottam először, mikor MNyelv-em I. kiadásában (2 : 48) ezt írtam: »Vannak esetek, hogy a hasonulás útján keletkezett hang átszarmazott a szónak olyan alakjába is, melyben különben semmi ok sem volt a hangváltozásra. A *malom* szó pl. a szlovén *mlin*-ből lett, nyelvünkben eleinte *moln*-nak hangzott *n*-nel, s ez az alak meg is van nyelvemlékeinkben. Minthogy azonban leggyakrabban ezeket az alakokat használták: **molmban*, **molmból*, **molmba*, az *m* hang átment a kevésbé használt formákba is; így lett a *moln*-ből **molm* és *malom*.«¹

¹ Vö. Nyr. 38 : 295. óbolg. *mlynŷ*-ből. Az okirati magashangú *melin* alak a szlovén *mlin*-ből. Különös: Melich J. még MNy. 6 : 118 azt írja, hogy a *malom* alaknak helyes magyarázata nincs. — Egy mostanában megjelent könyvben (Rudnay B. A Csermenyek 1909. 116) azt olvassuk: »A Dióssyakkal közös földet a »Divéken levő *molna* mellett, az *malom*nak jobban megépítése miatt« bocsátja a malomtulajdonos Ujfaluusiak kezére, kik csereként Jeskofalván adnak nekik földet. A *molna* és a *malom* közötti ezen éles megkülönböztetés mutatja, hogy a *molna* és *malom* nem egyet

Azonban ezt a magyarázatot nézetem szerint csak helyet, helyiséget jelentő főnevekre lehet alkalmazni, olyan szókra, melyek rendszerint, az eseteknek legalább 90 %-ában *-ben*-féle ragokkal fordulnak elő. Helyes tehát a föntebbiek közül a *Garam* s a *torom* magyarázata,¹ ámde a *citrom*-nak épenséggel nem annyira uralkodó alakja a ragos *citromból*, hogy ez okozta volna az *m*-et. A *citrom* kétségkívül csak latinositott alak, mintha volna latin *citrum* (talán volt is, a szótárakban *citream*, *citrium*). — A *million*-t helyettesítő *milliom* szintén nem egészen »független« hangváltozás áltai jött létre, hanem az *-iom*, *-ium* végű latin szók analógiájára alakult; Mikes pl. az 56. levélben háromszor is így írja: *millium*. Hasonló latinosítás *áfium* a török *affun*-ből (szerb *afijun*, újgg. *afñni* stb.), vö. *ópium* (és *pardon* h. »*pardum*: bocsánat« NyF. 35 : 108).

Hogy a helynevek végén az *m*-et legtöbbször csakugyan az én módszeremmel kell magyarázni, fényesen igazolja az a tény, hogy igen sok helységnévben történeti bizonyossággal kimutathatjuk az *n > m* hangfejlődést. Magyar lakta vidékeken az eredetileg szláv *-in* képzővel végződött helységnevek igen gyakran *-m* végűekké fejlődtek (a mélyhanguakban *-om*, föltehető közvetítő *-ím* fokon át, l. Nyr. 38 : 295; nem-magyar vidékeken megmaradt az *-in*: *Bazin*, *Kubin* stb.). — *Komárom* neve pl. a 15. századig mindig *Komáron*, »a megye megnevezésénél az oklevelek ez időszakban rendszerint e kitéltet használják: *in comitatu Komaroniensi*« (Csánki). A név természetesen nem az 'orr, fok' jelentésű mongol *komar*ból származik, (mint Fogarasi gondolta, l. Nyr. 4 : 207,) hanem a szlovén, horvát, tót *komar* 'szunyog' szóból, vö. a szintén ilyen eredetű *Komár*, *Komárnik*, *Komárnó*, *Komaróc*, *Komárváros* hazai helységneveket. — Hasonló esetek még a következők:

Bágyom (puszta Fehér m.) = *Bágyon* (Hont, Nógrád,

jelent, hanem amaz a vizen a hajtóerő nyerésére, emez pedig a parton az őrlésre épített rész.« Ez tévedés, az idézet hiányos, a *molna* bizonyosan ott is személyragos alak, mint minden egyéb helyen, ahol előfordul (l. NySz. *moln*). Az idézet csak azt mutatja, hogy mikor már megvolt az újabb *malom* alak, mégis járatos volt még személyraggal a régi *moln*-. — Megjegyzem, hogy maiglan él a *Mónus* mint családnév = régi *Molnus*, *Mónos*, l. Oklsz. *malmos*. — A régi *Monaház*, *Monóház* (vagy inkább *Monoház*? ném. Munichhof 'barátok udvara', vö. Csánki 3 : 619, MNy. 6 : 242) helynév utóbb alkalmasint **Mónaház* v. **Mónház* volt s ebben aztán a népetimológia helyettesítette a *món* szót *malom*-mal s letű belőle a mai *Malomháza* (Sopron vm.)

¹ Emezt én is így magyaráztam már Nyr. 30 : 337, j.

Torda-Aranyos). — A somogyi *Nagy- és Kis-Bajom* s a bihari *Nagybajom* az oklevelekben mindig *Bajon*; *Boyn* és *Bayn* (Csánky 1 : 648). A somogyi *Bajom* egy régiebb és egy újabb *Bajoni*, *Bajony* család birtoka volt (Csánki 2 : 660 és Hazánk s a Külföld 1868 : 811). — A komáromi *Karom* pusztja eredetileg *Karon* (uo. 2 : 235). — A vas megyei *Kolom* (németül ma *Kulm*) = *Colon* 1221. 1369. *Kolon* 1396. Nyitrában, Zalában maiglan vannak *Kolon* nevű helységek.¹ — *Szomajom* Somogy m. = *Zomoyrn* 1275. *Zomaym* 1364. *Zomayon* 1446. stb. — *Unyom* Vas m.: *Vnon* 1318. *Unyan* 1346. stb. — *Velem* Vas m. < *Welyen* 1374. (mindezek Csánki adatai; vö. még *Welen* 1086. 1162. Melich J. adatai Szláv jöv. 2 : 130, a szláv *Velen* személynévből, mely a *Velimir* név becéző alakja). — *Vétyem* *Wechyen* 1389. *Wethyen* 1426. Csánki.

(Nehezebben magyarázhatók: *bókom*, *bókum* MTsz. < *bókony*, *bálkony* < ném. *balken*; *iham* < *ihany*, Herman O. MHalászat; *Kain* h. *Kaim*, *Kaintul*: RMK. 5 : 7. A *kum* és *húny* nem azonos eredetű, s a *hum* és *kun* alakok a kettőnek keveredéséből keletkezettek, l. 39 : 437).

Viszont némely helynévben régi *-m* helyett *-ny* szóvéget találunk, ez visszakövetkeztető analógia útján keletkezhetett: **Tétém*ben: *Tétény* = *örvémben*: *örvény*, *edémbe*: *edény* stb. *Tétény*-t a *Töhötöm* személynévvvel azonosítja Karácsonyi J. *Achtum*, *Oitum*: *Ajtony*, *Ábrahám*: *Ábrány*, **örém* v. *örém*: *örény*, *örvény* stb. (l. Melich J. NyK. 34 : 133, 35 : 120 és NySz.) Vö. még *evangyélion* és *pádimenton* (Rábaköz, Strasser Sándor értesítése), *támplony*, *táplon* stb. (több vidéken, MTsz); *paradicsony* NyF. 48 : 12. — A *Bertalam* névből² *Bertalan* s a *capitulum*-ból *káptalan* hangalak kétségkívül a *-talan*-képzős szók mintájára fejlődött (az utóbbiról l. MNyelvem 2 96).³

A színes bőrszeletet jelentő s török eredetű *szírom* és

¹ Vö. a 11. században *Culun* víznév és *Clun* helység, l. Melich: Szláv jöv. 1b : 116. Ha ez utóbbi helyes olvasat, akkor alig lehet köze a cseh *Kolin* városnévhez; ezt most a német *Köln*-nel azonosítják = lat. *Colonia*, l. Jagić-Festschrift 46.

² A Melich idézte adatokhoz (Szláv jöv. 2 : 160) vö. »Szent *Bertalamot* megnyúzták« VirgK. 29.

³ Nehezebb megmagyarázni ezeket: *salétronny* (Nagykanizsa NyF. 48 : 12, az uo. járatos *citronny* ~ *citrom* analógiájára?) *falastorony* Szék. MTsz., *flastrony* Molière, Botcsinálta dr., ford. Hevesi S. 3 : 2, és *Ádán*, *Ábrahám* helyett *Ádány*, *Ábrahány* több vidéken, pl. Vácon NyF. 10 : 15, *Ádán* Nagykanizsa NyF. 48 : 13, *Ábrán* oklevelekben is, l. OklSz. (*Ábrány* helynév, l. fönt). — Vö. a 11. pontunkban tárgyalt *n* > *ny* változást.

szirony szóról nem tudjuk, melyik az eredetibb hangalak, mert a törökségben is vannak *m* és *n* végű alakok (l. Munkácsi, KSzemle 4 : 255). *Szám*, *gyom*, *üröm* csuvas és tatár nyelvjárásokból jöttek át *m* hanggal, de eredetileg *n* és *r* hangon végződtek, mint más török nyelvek mutatják (l. Munkácsi KSz. 10 : 348, Gombocz Török jöv. 40. §). Ezek az *m*-hangú alakok is alkalmasint mondaifonétikai okokból keletkeztek, mint viszont kétségt kívül a görögben s a finnben az *m*-et helyettesítő szóvégi *n* hang (és ném. *Boden*, *Busen* stb.).

A népnyelv itt-ott szó belsejében is ejt *n* és *ny* helyett *m*-et, de az oka nem világos; *külömös*, *bizomos*, *kijőzomodik* (l. MTsz). — A *hasonló* szó alkalmasint a rokonértelmű *egyenlő*-nek s tán még a régi *hason-(fél)* melléknévnek köszöni *n*-jét, mert eredetileg *hasomló* volt, s alapszava, a *hasonl-* és *hasonl-ik* ige, mely nyelvemlékeinkben még igen gyakran *hasoml-* és *hasomlik*, a *hasad* igének rokona és tkp. olyanféle mozzanatos ige, mint *sikamlík*, *csuszamlík*. — Szó elején a *mevet* ige *m*-je változott *n*-né: *nevet*. Itt egyszerűen hasonlalanulás történt, mert a második szótag eleje is ajakhang volt. Szakasztott ilyen példa, hogy a szláv *mespilo*-ból *naspolya* és *Mészpest* ('mész-kemence') *Nézipest* lett¹; itt is a második szótagot kezdő *p* okozhatta, hogy az első szótagkezdő elvesztette ajakhangú ejtését. Szintúgy lehetne magyarázni a medvének néhol járatos *nedve* alakját (MTsz), de ez talán csakis hamis analógia útján keletkezett, mint viszont *nedves* helyett a palóc nyelvjárások *medvest* ejtenek (vö. hogy a népetimológia szerint *medvét fog* a gabona, ha csépléskor a sok esőtől átnedvesedik). A *medves* maga a *medve* szónak, a *nedve* alak pedig a *nedves* melléknévnek hangzásbeli analógiájára keletkezhett. (*Nikolaus* h. *Miklós* szlovén hangalak, l. Melich: Szláv jöv.²

II. Amely névszók nem helynevek, azokban a szóvégi *n* sok esetben *ny*-re változott. Tulajdonképp nem szóvégi, hanem tövégi *n*-ről kell itt szólnunk, mert változatlan maradt az *n* minden ragos alak végén, pl. *földön*, *megyén*, *ménjén* stb.

¹ A Helységnévtárban *Nézipest*; de Nagy Gyulá szerint (Sztáray-Oklevéltár 1 : 97, 98, 2 : 411) rövid hanggal ejtik: *Neszpest*. Vö. még Csánki Magy. tört. földr. 1 : 356.

² E névvel függ össze a somogymegyei *Nikla* helység, melyet Miklának is mondanak. A szolnokdobokai Mikula *Nyikula* mellékalakja oláh hangalak, hasonlóképp a moldvai Milko folyónak *Nyikó* neve.

Nyelvünkben az *ny*-végű névszótók sokkal nagyobb számmal vannak, mint az *n*-végűek, s azért ezek már igen régen elkezdték amazoknak a hangzását fölvenni. Legrégibb példa lehet a *mony*; már régi nyelvemlékeinkben rendszeren így van (vö. OklSz. *monyas*), holott a rokon nyelvek mind csak *n*-es hangalakot mutatnak. Az *n* > *ny* változás különösen olyankor állt be könnyen, ha ezt más körülmények, más asszociációk is előmozdították. Így pl. ha *-mán mén* végű idegen szótát vettünk át, ezek a mi nagyszámú *-mány mény*-ünk analógiáját követték; vö. szl. *krman*? (Budenz NyK. 2 : 471) > *kormány*, ném. *sackmann* > *zsákmány*, ném. *armmann*, *arman* > *ármányos* (Kertész M. Nyr. 36 : 439), tör. *ermení* > *örmény* (MNy. 5 : 303), tör. *müsürman*, **büsürman* > *böszörmény*. *Oroszlány* is már a 16. században előfordul *oroszlán* helyett, talán a *leány* szó hatása folytán, hiszen később *oroszleány* is lett belőle (18. száz. Radványi verseskönyvek, kiadta Baross Gy. 74, vö.) MTsz. *Alacson* helyett *alacsony*, *karácson* h. *karácsony* csak a 17. század óta fordul elő. A *Pozsony*, *Mosony*, *Soprony* ejtés se lesz talán régibb (l. ezekről Nyr. 15 : 227, Szarvas G.) A török *buzdogán* már kódexeinkben *buzogány*, ellenben a *keresztény* és a *pogány* a 16. században még mindig *kereszttyén* és *pogán*, *pagán*; *kereszttyény*, *keresztény* és *pogány* a 17. század óta, hasonlóképp *zubbon* mellett *zubzony* (szerb *zubun*) s úgy látszik a *dohány* is (tör. *duzan*). Német szók közül *wicken* > *bükkön* helyett *bükköny* 1792. SzD., *putten* > *putton* h. *puttony(os)* 1803. SzD. MVir. *Szappan* helyett *szappany* már Faludinál, *szán* h. *szány* Gvadányinál.

A 19. század magyar népnyelve annyira ment ebben, hogy a legtöbb nyelvjárás már alig különböztette meg az *n*-végű névszótókat az *ny*-végűektől s azt mondta pl. *paplany*, *katlany*, *káptalany*, *haszony*, *vászony*, *kartony*, *sifony*, *rokony*, *ködmöny*, *tulipány*, *kalány*, *csalány*, *ispány*, *Istvány*, *Ivány*, *Kálmány*, *tehény*, *idegény*, *ollany*, *szerecseny*, *gerebeny*¹, sőt *kany*, *vény*, *ártatlany*, *mindény* (mindezek a példák a NyF-beli nyelvjárásstanulmányokból valók; némelyik csak egyik-másik nyelvjárásban dívik, de a nagyobb részük messze el van terjedve.)

Énnek a különös jelenségnek a következő körülményekben találom magyarázatát:

¹ *Gerebeny* és *gerebenyez* Jókainál is.

Az *ny* és az *n* képzésük helyére nézve egyformán alkalmazkodnak a rájuk következő mássalhangzóhoz. Pl. *b* előtt mind a kettőből *m* lesz: *edénybe* helyett a népies kiejtés ép úgy *edembe*, mint *katlanba* h. *katlamba*; *t* előtt mind a két esetben *n* van: *edént* ~ *katlant*; *j* előtt *ny*: *edénnye* ~ *katlannya*, *k* előtt egyformán *η*: *teherke*, *bödörke*, *lédárka*, *báránka*, és így tovább. — Ehhez járul az a körülmény, hogy igen sok nyelvjárás a szó végén egyformán gyöngíli mind a két hangot: *edéⁿ*, *asszoⁿ* ~ *katlaⁿ*, *szappaⁿ*. — Az eredmény az, hogy tulajdonképp csakis két két magánhangzó közt különböztetik meg ezt a két tövégi hangot: *edények*, *asszonyok* de *katlanok*, *szappanoz*. Végre aztán az ilyen esetekben is kiegyenlítik a kiejtésüket, mivel már minden más esetben egyformán ejtik, lesz tehát: *katlanok*, *tehenyek*, *szappanyoz*, *hónyom* stb. stb., némely nyelvjárásban pedig megfordítva is: »*cigánok*, *széginék*, *leginek*, *hán* esztendeje« (Felsőőr NyF. 9 : 8), *szégin* öcsém, *legin* embër (Pápa uo. 17 : 11, de uo. *legínyék*, *aranyos* stb.), sőt *csunább*, *bizonos* (Nyitra uo. 20 : 60), *ménétke*, *fenéget*, *vinége*, *dünnög* (Heves m. uo. 16 : 10, hamis analógia, mert *hónya* ~ *hóna* stb. uo.)

A szóvégre nézve nyelvjárás-leírásaink úgy látszik hiányos megfigyelésen alapuló szabályokat adnak. Némelyik azt mondja: »Az *ny* a szó végén tisztán artikulálódik« (NyF. 10 : 15). Mások azt mondják: »szó végén mindig *n*« (9 : 23) vagy »néhány szó végén: *aran*, *legén*, *hitfán*...« (9 : 38, vö. 32 : 19, 40 : 16). Sőt egy helyen (48 : 12) azt olvassuk: »Az *n*-et szó végén mindig jésítik: *mindény*, *rokkony*, *vény*...« S egy pár sorral alább: »A főntebbiekkel ellenkezőleg minden szóvégi *ny* helyett *n*-et ejtenek. Ez nagyon érdekes jelenség, melynek magyarázatára nem juthattam; talán fölcserélődés? *Asszon*, *cigán*, *kémén*, *lán*, *legén*. (De már *kémények*, *asszonyokat* stb.)«

A hiba az, hogy nem különböztetik meg az abszolút szóvéget vagyis a mondatvéget a mondatnak belsejében előforduló szóvégtől. Amaz megengedi a két hang megkülönböztetését, emez a legtöbbször nem. Mássalhangzón kezdődő szó előtt a két hang (mint a már említett ragos vagy képzős alakokban) egészen egyformán ejtődik, pl. *fösvén disznó* csakúgy mint *kan disznó*, és viszont *vény János* csakúgy mint *fösvény János*. Innen aztán átviszik a váltakozást a magánhangzók előtti esetekre s ilyenkor többnyire *n* helyett is *ny*-et

ejtenek: *a tehény is* stb., még pedig azért, mert az *ny* tövég gyakoribb, s azt aztán sokszor még az abszolút szövégre is átviszik. Ez utóbbi esetben se különböztetik meg egyáltalán a két hangot egymástól azok a nyelvjárások, amelyek mind a két orrhangot egyformán redukálják mondatvégén és mássalhangzók előtt: *láⁿ ~ láⁿt*, csakúgy mint *hatvaⁿ ~ hatvaⁿt*.

Igetők végén is előfordul az *n* és *ny* váltakozása. Különösen a *ken* és *fon* igéknek ilyen kiejtése van nagyon elterjedve: *keny, fony, kenyék, fonyok, kenyőcs, fonyott* stb., de más igéké se szokatlan, pl. *ményék, pihenyünk, köszönyöm, meggunyod, unyalmas* (NyF). Az igék a névszók kiejtésbeli analógiáját követhették, s ezt előmozdíthatták a gyakori *j*-hangú tárgyias és fölszólító igealakok: *kennyük, fonnyatok* stb. Ez a két ige már a 16. század vége óta előfordul *ny* hanggal (a NySz. adatai): *kenyhetik* 1588. Frankovich, *meg kenyés* Zvon., *kenyő* Kisviczay stb., *fonyaték, fonyott* MA. *fonyatos* és *fonymac* (emez a Ny. Sz. *fonál* cikkében) Comenius, *fonyván* Illyés Préd.

Néha más szók belsejére is átviszi a nép ezt a hangcserét, olyan esetekre, melyekben nem tövégi *n*-nel van dolgunk, pl. *kényeső* (erre a *kényes* mn. is hathatott), *uzsonya, teknyő, fenyé, — csinyál*. Hasonulás eredménye a palóc *-nyi* e h. *-ni*. — Nehéz megmagyarázni (kivált mélyhangú szóban), a szókezdetnek ilyen változást, pedig nagyon elterjedt hangalakok a következők: *nyől*, (nőni), *nyőstény, nyápic*.

Sajátságosan vagyunk a *von* igével. Ezt a mai előbeszéd nem igen használja, de számos származéka él, s ezeknek nagyobb részét *ny* hanggal ejtik a különféle nyelvjárások: *vonyó*, halászműszó stb., *vonyó-kés, vonyó-szék, vonyó-szég, kivonyó-vék* (lék), *vonyogó* v. *vonyigó*, fanyelű vaskampó stb., *vonyós* v. *vonyus* marha 'ígás marha', *vonyódott* buza 'nedves', *vonyat* 'gatyakorca' (mindezek a MTsz-ban); *vonyít* NyF. 29: 15. Tiszta *n*-nel, magánhangzó előtt, úgy látszik, csak a székelyek ejtik: *vonyít, vonogal, vonogat-* (MTsz; a többi nyelvjárás csak *t* és *sz* előtt ejti így: *vontató, vonszol, voncol*.) Ezekből az adatokból azt lehetne következtetni, hogy a *vony* alak ugyanúgy és ugyanakkor keletkezett, mint a *fony* és *keny* hangalakok. Ámde nem úgy van, mert a nyelvtörténeti adatok azt mutatják, hogy már a kódexek korában *vony*- volt a rendes kiejtés, nem pedig *von*-. Vö. *vizza voño* GuaryK. 131, »*megvoniandod magadat a halallul*« (a legujabban fölfödözött Máriabesnyői nyelv-

emlékben Akad. Ért. 1910. 19), *ki vóina, kivonyá*), *ki vonyatta-*
tom Érdy K. 246. (a következő adatok a NySz-ból:) *elvonyat-*
tattott WespK., *fel vonyva* Kules. Evang., *vonyatik, hátra*
vonyatnak, vonyás Pázm., *huzott-vonyott, kétfelé-vonyó, vonyás,*
vonyogat MA., *huzó-vonyó* Fal. és Kisviczay.

Érdekes, hogy Calepinus szótára is rendszeren *ny*-et ír, tehát ré-
gente a székelység is így ejthette; vö. *ki vonyom* eruo, *vizzáúonyok* dis-
cordo, *vonyattatott* extorius, *vonyás* distractio, *ki vonyas* evecctio, *vizzauonyás*
discordia, dissidium, dissidentia, *vizzauonyó* discors, discordabilis stb., *ki*
vonyogatom exerto stb. (ritkán így: *ki vonatot* extractus, *extractorius*).¹

Úgy látszik tehát, *vony-* volt az eredeti alak, s később
azért ejtették *n*-nel, mert nemcsak a *vont, vondoz, vonszol* ala-
kokban volt rá ok (a rá következő foghang), hanem régente
a folyó cselekvésben is rendszeren nem így mondták: *vonok,*
von, ill. *vonyok, vony,* hanem *sz-szel: vonszok, vonszon* stb.
(l. NySz. *vonsz*), úgyhogy ragozása a *lész* és *alszik* igékéhez
hasonlított, l. TMNy. 262. — A *vony-* *ny* hangja döntő lehet
a szónak eredetére nézve is. Kérdés, egyeztetetők-e vele azok
az *n*-hangú szók, amikkel Budenz és Munkácsi (Étn. 4 : 273)
egyezteti: vog. *vodnèp*, oszt. *venep* 'horog' stb. — vö. *húny* =
vog. *khân-*, oszt. *xoí*, megegyező orrhanggal.

SIMONYI ZSIGMOND.

A MAGYAROK ISTENÉRŐL VALÓ SZÓLÁSAINK.

A magyarok Istenéről közmondásgyűjteményeinkben ezeket a szó-
lásokat találjuk följegyezve:

1. *Él még a magyarok Istene* (Kreszn. 2 : 34., Kassai 3 : 316., Ballagi
1 : 241).

2. *Megemlegeted a magyarok Istenét* (Szirmay, Hung. in parab. 1. 14).
Változásai: *Megemlegeted még a magyarok Istenét* (Kreszn. 2 : 34). *Várj!*
megemlegeted még a magyarok Istenét (Kassai 3 : 316). *Megemlegettetem*
veled a magyarok Istenét (Dugonics 2 : 83). *Megemlegeti a magyarok Istenét*
(Kovács 205). *Megemlegette a magyarok Istenét* (= elbántak vele Dug. 1 : 26).

3. *Megtanítlak a magyarok Istenére* (Dug. 2 : 83). Változata: *Sokakat*
megtanított a magyarok Istenére (Dug. 1 : 99).

4. *Nem rövidült keze a magyarok Istenének* (Dei ivamen Szirm. 1 : 103).
Az első és negyedik szólást biztatásra, a másodikat és negyediket meg-
fenyegetésre szokták alkalmazni.

¹ Későbbi íróktól: »számadásra *vonyattandó*« (így, Csúzy: Tromb.
Somma 23); »a pásztorok kutyája föl-fölvonyít a holdvilágra« (Bárony I.,
B. H. 1909. VII. 25).

A Századok c. folyóiratnak 1906. évfolyamában (877--899.) részlete-
sen kimutattam, hogy a »magyarok Istene« elnevezés, melyet az iskolában
mint régi pogányságunk legnemzetibb képzetét és szólását (l. Beöthy Zs.,
A magy. irodalom kis tükre 18.) tanultunk, igazában eredetének minden
szálával a szentírás ószövegségi részében gyökerezdik; újabkori népszerűvé
lételét pedig Dugonics András Etelkájának köszöni.¹

Jelen cikkelyemben a magyarok Istenéhez fűződő közzólásaink ere-
detét akarom tisztázni. Tszem pedig ezt főkép azon okból, mert a tisztá-
zandó szólások igen jó példák nyelvünkben arra: mi módon alakulnak s
fejlődnek idők folyamán a közmondások. Vegyük tehát őket szemügyre
egymás után.

Az elsőről Petőfi: A magyarok Istene c. versében a következő szép
költői körülírást adja:

*Él az a magyarok Istene, hazánkat
Átöelve tartja atyai keze;
Midőn minket annyi ellenséges század
Ostromolt vak dühlvel: ő védelmeze.*

Czuczor Riadójának refrainjében meg a biztatás már fenyegetés-
szerűvé válik:

*Él még a magyarok Istene;
Jaj annak, ki feltámad ellene!
Ha Isten is segít, ki bír velünk?
Szabad népek valánk, s azok leszünk.*

Honnét, kitől származik ez a mondás? Az körülmény, hogy köz-
mondásgyűjtőink közül először Kresznerics és Kassai közlik, nem mutat
valami nagy régiségére. S valóban, ha a forrását nyomozzuk, nem jutunk
hátrább Dugonicsnál, a magyarok Istene elnevezés népszerűsítőjénél. Dugo-
nics Etelkája (1788.) él vele először: *Ne féllünk: él még a Magyarok
Istene!* és meglátványok: hogy ügyeiltöket minden bizonnal mög-nyhíti;
mög-gátolt szerencségeket elő-mozdítja (Etelkának a világsi egyház fel-
avatásán mondoi beszédéből, 1 : 95.) *Él még a Magyarok Istene!* Ugyan-
ezért (Te vak Sibilla) vigyázz magadra (Etelka szavai, 1 : 438.) Felszólító
alakkal: Egy szívvel s-egy lélökkel mondgyuk: *Éllyen a Magyarok Istene!*
Gyarapodjon annak Egy-háza (1 : 95). *Éllyen a Magyarok Istene!* és annak
nagy hatalma (I. 97). Stb.

Kérdés: Dugonics maga alkotta-e eme szólást, vagy csak alakította?

¹Beöthy Zsolt az irodalomtörténet elméletéről való ezidei második
félévi egyetemi előadásaiában (kéziratos kiadás 12. l.) értekezésemről meg-
emlékezve azt állítja, hogy a »magyarok istene« bibliai eredetéről való
»argumentálásom és bizonyításom azokkal az adatokkal szemben, amelyek
ennek a szólásnak régi főnlétét — különösen a XVI. századi emlékek és
hagyományok — bizonyítják, nem állhatja meg a helyét.« Én a legtelje-
sebb tisztelettel B. nagyérdemü személye és tudománya iránt, de a magam
igazáról is teljesen meggyőződve, kénytelen vagyok kijelenteni, hogy bizo-
nyításomat továbbra is ingathatatlanul állom; mert a történeti idézetek
nélkül való általános ellenvetést nem fogadhatom el tudományos cáfolat
gyanánt.

Etelkájának bevezetésében így bizonykodik: A magyar Közmondásokat, Példabeszédeket néhol (tömöttebben is) bele-szorítottam: hogy Nyelvünknek eme gyöngyei a tengerbe ne veszzenek Szél-vizeinkben. Ha ennek a bizonykodásnak föltétlen hitelt adhatnánk, akkor — hozzávéve, hogy Kresznerics és Kassai is közmondáskép közlik az *él még a magyarok Istenét* — csakugyan közmondásnak kellene elfogadnunk. Ámde számottevő ok kész-tet reá, hogy ebben az esetben ne adjunk hitelt Dugonicsnak.

Erdélyi János, Dugonics Példabeszédeinek ismertetésében (Magy. közm. 459.) ezt írja: Dugonics gyakran úgy csavarítá a közmondás nyakát, amint a cím kívánta. . . . *A mi nála közmondáskép adatik, nem mind az; nem is ritka szerű, hanem higondolt, ráfogott szólásmód*; tanúi az öreg úr föltétlenül buzgó magyarságának. *Nála körülbelül oly arányban közölvek a phrasisok, vagy phrasisá tett közmondások, hogy százból egyre-másra csak ötven a közmondás*; s e szerint sok vigyázatra van szüksége olvasónak, írónak, hogy meg ne higye mindazt, mi előtte van.

Aki közmondásgyűjteményeinket történeti rendben tanulmányozta, teljesen igazat fog velem adni Erdélyinek abban, hogy Dugonics közmondásainak — ha nem is fele, de nagy része kigondolt és ráfogott szólásmód. Ilyen az *él még a magyarok Istene* mondás is, amelyet külföldben nem is vett bele a gyűjteményébe. Ezt azonban nem maga gondolta ki, hanem egy régebbi közszólásból alakította.

Rendes eljárása Dugonicsnak, hogy a népi mondásokat saját ötlete szerint elváltoztatja. A népnél ma is hallható szokás-mondások a következők: *Istenre kérlek; Isten szent nevében kérlek; adja (adná) Isten; tudja Isten; úgy segíjen az Isten; hálat adok az Istennek; hiszem az Istent; fejem fölött az Isten; Isten szeme láttára*; stb. Ő mindezt hazafias céljának megfelelően a magyarok Istenével hozza kapcsolatba ilyképen: *A Magyarok Istenére kérlek* (1 : 430). *A Magyarok szent Istenére kérlek* (1 : 433). *Még egyre kérlek a Magyarok szent Istenének nevében* (2 : 34). *Adgya a Magyarok Istene*: hogy hibás Jövendőlkő legyek (1 : 448). *Anná a Magyarok Istene*: hogy (a miket mondtál) bé-tejjesödgyenek 2 : 379). *Tudgya a Magyarok Istene*: hogy méltatlanul szenvedünk (1 : 448). *Úgy segíjen a Magyarok Istene* (2 : 86). *Hálátat is adok a Magyarok Istenének* (2 : 233). *Hiszöm is a Magyarok Istenét*: hogy ő e tiszta szeretetünket jóvá hagygya (2 : 377). *Fejem fölött a Magyarok Istene*, a ki láttya igaz szívemet (2 : 142). Ő ijje-ket (*a Magyarok Istenének szeme láttára*) nem cselekedhetik (2 : 133).

Ugyanígy járt el Dugonics az *él még a magyarok Istene* szólásforma alakításánál is. Már jóval az ő kora előtt használt közmondásunk volt az *él még az Isten* (adhuc caelum volvitur, Kis—V., Ad. 3., Csúzy, EvHKenyér 300., Baróti, MVir. 253.), (más változattal: *él még a régi Isten* (Kreszn. 2 : 34., NSzótár). A fentiekhez hasonlóan ebből a közszólásból formálta Dugonics az *él még a magyarok Istenét*.

Ámde ez sem eredeti magyar szólásmód, hanem átvétel a bibliából.

Az ószövetség könyveiben az *Isten* névnek rendes jelzője az *élő*. *Élek én*, úgy mond az Úr (Izaiás, 49. r. 18. v.) E mellett igen sokszor olvassuk: *él az Isten; él az Úr; él az Úr Isten; él Izráel Ura Istene*. Ezen szólásoknak kétféle alkalmazásuk volt a zsidóknál: 1) rendszerint esküvésre használták: Saul azért megesküvök neki az Úrra, mondván: *él az*

Úr, nem történik rajtad semmi büntetés a dolog miatt (Királyok I. k. 28. r. 10. v.) Külömben *él Izrdél Ura Istene*, ki megtartóztata, hogy gonoszul ne bánám veled (Kir. I. k. 25. r. 34. v.) Ez oly bizonyos, mily igaz, hogy *él az Isten* (Kir. II. k. 20. r. 16. v.) Nevemben így esküsznek: *él az Úr* (Jeremiás, 12. r. 16. v.): — de 2) használták biztató mondas gyanánt is, miként a következő példák mutatják: *Él az Isten*, és áldott az én oltalmazóm; magasztaltassék Isten, az én erős szabadítóm (Kir. II. k. 22. r. 47. v.) *Él az Úr*, áldott legyen az én Istenem, és magasztaltassék fel üdvösségem Istene (17. zsoltár 47 v.) Tudom, hogy *él az én Megváltóm*, és az utolsó napon a földből feltámadok (Jób, 19. r. 25. v.). Stb.

Ezen utóbbi használattal teljesen egybevág a régi magyar *él még az Isten* közmondás értelme, valamint a Dugonics-féle *él még a magyarok Istene* szólás jelentése is. Tehát szentírási eredetük kétségtelen.

Az *él még a magyarok Istene* szólásmód fejlődésmenetét eszerint röviden így állapíthatjuk meg: *él még az Isten* (bibliai szólásforma) > *él még az Isten* (régii magyar közmondás) > *él még a magyarok Istene* (Dugonics szállóigéje) > *él még a magyarok Istene* (ujabb közmondás).

A magyarok Istenéhez füződő második és harmadik: *megemlegeted a magyarok Istenét s megtanítottak a magyarok Istenére* szólás alkalmazása összevágó, mert mindkettőt fenyegetésre használjuk. Ezek tudvalevőleg elliptikus mondások, melyeknek teljes értelme: 1) *megemlegeted a magyarok Istenének nevét* (erejét, hatalmát), 2) *megtanítottak a magyarok Istenének nevére* (nevének tisztelétére, félelmére). Egyébként pedig mind a *megemleget*, mind a *megtanít* igét többször szoktuk alkalmazni eme közszólásokban: *várj, megemlegeted még a kezemet, tenyeremet, karjaimat; várj, majd megtanítottak becsületedre, másresre stb.*

Lássuk immár e két szólásformának származását.

Szirmay a *megemlegeted a magyarok Istenét* szólásmódot antiquissimum apud Hungaros dictionum-nak (Flung.¹ 14.), azaz: ősrégi magyar közmondásnak állítja, (míg a másiktól meg sem emlíkezik).

Azonban az ősiség bizonyosságait kutatva oda jutunk, hogy a valóságban mindkét mondas először megint csak Dugonics Etekkájában (1788.) található fel. Se Decsi, se Kis-Viczay gazdag közmondásgyűjteménye nem ismeri őket. De Dugonics nemcsak ismeri, hanem alkalmazza is említésbeli művében: Óh! Ha majd a Nemcek után a Frankokra esünk. Mőgdőgönyözzük az Irós-vasas vitézeket, megborsoljuk az össze habart és fölerezett lity-loity kotyvasztásokat . . . *Megemlegetik ezek is a magyarok Istenét* (1: 132.) Veszem észre sógor, mért haragszol úgy-annyira a Magyarokra! *mert megtanították nemzetségeket a Magyarok Istenére* (1: 50). *Tanicsd-meg minden ellenségeidet, minden irigyeidet* (édes Hazám fia) a *Magyarok Istenére* (1: 94.) Ezt a kolompost [Zvatoplugot] körmeink közé nem kaparíthatuk. *Megtanítottuk vóna őtet is a Magyarok Istenére* (1: 289). Stb.

Az a valóság, hogy mind a *megemlegeted a magyarok Istenét*, mind pedig a *megtanítottak a magyarok Istenére* mondas legelőször Dugonics Etekkájában kerül elő, — a már előtünk levő világos példa után — gyanussá teszi ezeknek ősiségét, sőt közmondás-voltát is. Magától fölmerül beününk a gondolat, hogy ezek is Dugonictól formált szállóigék. Lehetetlen ugyanis, hogy, ha régi közmondások, már D. előtt föl ne jegyezték

volna őket, mikor gyűjtőink sokkal jelentéktelenebb szólásokat is megörökítették.

Számba kell vennünk továbbá, hogy Dugonics mind a két mondást közbeékelte történelmi szónoklataiban alkalmazza, amely szónoklatok valóságos prédikációk, telve szentírási kitételekkel. Tehát a bibliai hatás itt is igen valószínű eshetőséggel áll elénkbe.

S valóban, ha nem is teljes-tökéletes (alak- és jelentésbeli) másukat, de az eszméjüket több példával megtaláljuk a biblia ószövetségi részében. Sokszor emlegetik az ószövetségi könyvek, mily nagy, szent, félelmes, rettenetes Jehovának (Izrael Istenének) neve a nemzetek között: *Nagy az én nevem a nemzetek között*, úgymond a seregek ura Istene (Malakiás, 1. r. 11. v.) *Megismertetem az én szent nevemet* (Ezekiel, 39. r. 7. v.) Nagy király vagyok én, ezt mondja a seregek ura Istene, és félelmes az én nevem a nemzetek között (Malak., 1. r. 14. v.) *Szent és rettenetes az ő neve* (110. zolt. 9. v.) stb. Azután Jehova nevének emlegetését és félelmét is többször hangoztatják a szent iratok: *Meghallják mindenütt nagy nevedet*, erős kezedet és kinyújtott karodat (Kir. III. k. 8. r. 41. v.) A távol lévő tartományokban megemlékeznek majd rólam (Zakariás, 10. r. 9. v.) *Emlegetni fogják nevedet* nemzetségről nemzetségre minden időben (44. zolt. 18. v.) *Hogy megismerjék nevedet ellenségeid és rettegjenek* színed előtt a nemzetek (Izaiás, 64. r. 2. v.) *És félni fogják nevedet a nemzetek* (101. zolt. 16. v.) Stb. Sőt az Úr nevére, félelmére s utaira való tanításról is gyakran esik szó, az ószövetségben: *Senki sem tanítja többé felebarátját*, mondván: *Ismerd meg az Urat* (Jeremiás, 31. r. 34. v.) *Az Isten félelmére megtanítalak titeket* (33. zolt. 12. v.) *Megtanítottam a törvényszegőket utaidra* (50. zolt. 15. v.) Stb.

Nincsen kétségem benne, hogy Dugonics ezekből és hasonló szentírási helyekből alakította a *megemlegeled a magyarok Istenét* és *megtanítottak a magyarok Istenére* mondásait, melyeket igen alkalmasan beleilleszthetett Etelkájának amúgy is bibliai ízű költött szónoklataiba. Természetesen e mellett az se lehetetlen, hogy még a *megemlegeled a nevemet* és a *megtanítottak becsületeire* ismert közszólások is hatással voltak alakítására.

Ezek a mondások is tehát Dugonicsnak a bibliából vett és formált szállóigéi, melyeknek utóbb az Etelka nagy népszerűsége közmondás-jelleget szerzett.

Ami pedig végül a negyedik *nem rövidült keze a magyarok Istenének* Szirmay-féle szólást illeti, ez is igen jó példa rá, miként alakulnak s vándorolnak időről-időre a közszólások. Ezt a mondást sem az előtte levő, sem az utána következő, gyűjtőink nem ismerik. Már maga ez a körülmény is kétséssé teszi ős-közmondási hitelességét; még jobban megerősíti pedig ebbeli kétségünket származásának behatóbb vizsgálata.

A szólás értelmét Szirmay Dei iuvamen-re, azaz: Isten segítségére értelmezi, vagy miként körülírva mondja: Mikor nevelkedik, inség öregbedik, akkor segít az Isten. Ez a jelentés tehát majdnem azonos az *él még a magyarok Istene* mondásával.

Szirmayról tudva van, hogy följegyzett közmondásainak nagy részét Kis-Viczay Péter Adagiáiból vette. Elcve is föltehető tehát, hogy a szóbeli állítólagos közmondást is Kis-Viczayból vette, illetőleg alakította. S utána nézve, csakugyan megtaláljuk ott a forrást ebben a följegyzésben: Deserit

ille suos nunquam, qui cuncta gubernat. *Nem rövidült keze, Teremtőd ereje, jön majdan segítséggel* (114).

Összevetve a két szólást, biztosan megállapíthatjuk, hogy 1) -- amint a forma kétségtelenül elárulja -- Szirmaynak valóban Kis-Viczay volt a közvetlen forrása; és 2) Szirmay nem tett egyebet, mint tudatosan beleillesztette Kis-V. közmondásába a *magyarok Istenének* kifejezést, más szóval: ő a *nem rövidült keze a magyarok Istenének* szólásnak csak átalakítója.

Tovább vizsgálódva, arra jutunk, hogy Kis-Viczay se vette följegyzését közvetlenül a nép ajakáról, hanem szintén könyvforrásból. Valamint ugyanis Szirmaynak Kis-Viczay, úgy ennek Benitzki Péter volt a fő forrása. Egyébként Kis-V. mondásának már verses alakja is bizonyítja, hogy költőből kellett merítenie. S ez a költő nem volt más, mint Benitzki, akinek Az elhagyott állapotban maga vigasztalása c. verséből csípte ki Kis-Viczay a maga följegyzését. E versnek első szaka így szól:

Mit háborgatsz lelkem,
S mit támadsz ellenem,
Rontod szívem kétséggel?
*Nem rövidült keze,
Teremtőd ereje,
Jön majdan segítséggel.*

A három utolsó sor, mint látnivaló, betű szerint egyezik Kis-Viczay adatával.

Amde még Benitzkinél sem állapodhatunk meg, mert ő sem alkotó, hanem csak alakító. Benitzki tudniillik nem tett egyebet, mint egy régi magyar közmondást öltöztetett költői formába. Ez a közmondás a *nem rövidült meg az Isten (Úr) keze*, amely megvan már Baranyai Decsi János Adagiáiban (1598.): *Mi nem meg rövidült még az Isten keze: nondum incurram cervicem Jupiter habet* (239). De megtaláljuk másoknál is, így Zrínyinél: *Ime nem rövidült meg keze az úrnak, kegyelmes fülej be nem dugattattak* (I : 82.); Matkónál: *Nem rövidült meg az Isten keze, meg-bocsáttya a te bűneidet is* (BCsák. 373.). Stb.

Csak az a kérdés: eredeti magyar közmondás volt-e a *nem rövidült meg az Isten (Úr) keze*?

Éppen nem. Ez is onnét került ki, ahonnét a főntebb tárgyalt szólások, t. i. a bibliából. Az ősforrást az ó-testámentumnak eme helyeiben leljük meg: Akinek felelt az Úr: *vajjon erőtlene az Úrnak keze?* (Mózes IV. k. 11. r. 23. v.) *Vajjon megrövidült-e és csekély lett-e kezem arra, hogy megválthassalak?* (Izaiás, 50. r. 1. v.).

A végső forrás tehát itt is a biblia. A Szirmay-féle szólás kialakulásának és vándorlásának menete eszerint a következő volt: eredeti forrása az ó-szövetség; innét kelt őseinknél közsájr a *nem rövidült meg az Isten (Úr) keze* mondás, amelyet Benitzki utóbb költői formába öltöztetett; így vette át Kis-Viczay s ettől — magyar sujtással ellátva — Szirmay.

Ha most már fejtegetéseim eredményére tekintek, legrövidebbre fogva — úgy hiszem — teljes joggal-alappal kimondhatom, hogy *a magyarok Istenéről való szólásaink ugyanoda gyökereznek, ahová a magyarok Istene elnevezés: a bibliába.*

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

MÓRICZ ZSIGMOND STILUSA.

Akinek megvan a stilusérzéke, olvasás közben a lehető legkönnyebben meg tudja állapítani, hogy az olvasott mű írója ura-e a nyelvnek, tud-e jól írni. Legtöbbször azonban, ha erről megalkották véleményüket, egyéb nyelvi megfigyelést nem is igen igyekeznek tenni. Legfeljebb, mikor a könyvet letezik, s ha az olvasóftokról elmélkedni akarnak, a nyelvről is támad valami olyasféle gondolatuk, hogy a tartalommal szorosan összefonódott, nem rítt ki belőle semmi sem, mindenki úgy beszél, mint ahogy az elbeszélésből következik, mint ahogy természetes.

Aki azonban Móricz Zsigmondot olvassa, azt hiszem, nemcsak ily természetű nyelvi megfigyeléseket tesz. Hamarosan észreveszi, hogy ez a fiatal író mennyire mestere az elbeszélésnek s hogy kivált a felsőtiszai népet a lehető leghívebben szólaltatja meg. Ha minden olvasó pontosan nem tudja is érzéseit meghatározni, annyit feltétlenül észrevesz, hogy ennek a nyelvnek valami új zamata van, valami olyan sajátsága, amit más íróban még nem igen észlelt. Az elbeszélésnek is valami érdekes a bája. Elég, hogy az író mesélni kezdjen, mi már feszült figyelemmel hallgatjuk. Úgy vagyunk vele, mint a mesemondó kedves jó öregekkel, akikre már csak azért is ügyelünk, mert a könnyedén folyó, gördülékeny beszédmod egy-magában is gyönyörködtet bennünket.

Igyekezünk most megtalálni az okát, miért adnak ezek az írások efféle benyomást. Nézzük meg, melyek a Móricz Zsigmond stílusbeli sajátosságai?

Nem akarom ezzel együtt Móricznak írói arcképét is megrajzolni, írói munkásságának esztétikai méltatását adni. De ha valamikor írói jellemképét meg fogják festeni, bizonyára hangsúlyozzák majd megfigyelő képességének jelességét s egész az aprólékosságig menő teljes hűségét.

Ennek a jeles tulajdonságának fejlesztésére számtalan alkalma volt; a nép tanulmányozásával nem csak úgy véletlenül, vagy csak futtában foglalkozott. A Magyarország Vármegyéi és Városai című monográfia-gyűjteménynek egy ideig segédszerkesztője volt. Nevelő földjének környékét, a Felsőtiszta vidékét bejárogatta; összegyűjtötte néprajzi szokásait, gyűjtött meséket; s hogy útjában nemcsak külsőségeken akadt meg tekintete, élő bizonyítéka immár számottevő írói munkássága. Éles szeme sok ismeretlen tulajdonságát észrevette a népnek s eleven rajzaiban, elbeszéléseiben előttünk van a paraszt minden tulajdonságával, érdekes, sajátos eszejárásával. A végtelen nyugalma, ravasz, önző, csökönyösséggig szótartó, szerelmében hűséges, kevés szavú, csipős nyelvű népfíának sikerült rajzában sorra gyönyörködhetünk.

Megfigyelő képességének az is eleven bizonyítéka, ahogy ezeket az embereket megszólaltatja. Nem az a fő, hogy alakjainak beszéde apró mondatokba tagolódik. Hanem az itt a jellemző, hogy a nagyrészt rövid mondatokban s ezeken belül a szólamokban úgy helyezkednek el a szavak, hogy ezen elhelyezkedés segítségével az írott szövegből valami sajátos ritmus hallatszik ki, s ezzel függ azlán össze szorosan a kapcsolatos mondatoknak tagolódása.

Állításom igazolására egy-két példát említek. Szem- és fültanuja vol-

tam annak idején, amikor a Nyr. XL. kötetének 92. lapján megjelent kisujszállási beszélgetést közlője gyorsírással lejegyezte. Ebből akarnék két helyet kiragadni. »Na mondom, én szegín legín vagyok, nekem nem kell, akkinek vagyonnya van, mikor nekem nincs, aótán majd mindig a szememre lökje.« Még a fülemben cseng annak a már elhunyt s akkor talán 78 éves korban levő embernek igazán kiúsági kényelemmel, sajátos vontatottsággal hangzó beszéde. Úgy hogy állíthatom, ezt a mondatot ekképen is lehetett volna közölni: »Na mondom, én szegín legín vagyok. Nekem nem kell akkinek vagyonnya van. Mikor nekem nincs. Aótán majd mindig a szememre lökje.« Másfelől azonban nézzük ezt a mondatot: »Hijába . . . mikor én megszerettem az első feleségem, nem vaót több tizennygy évesnél, émmeg úgy tizennyaóc lehettem, de nem tulta vaóna aszt elvenni túllem senki.« A mondattani összefüggés világosan mutatja, hogy itt a második és harmadik mondat közbevetésszerűen van mondva és a negyedik (de nem tulta vaóna stb.) az elsőnek nemcsak logikusan, hanem egyszersmind mondattanilag is folytatása. A beszélgető közben itt is nagy szüneteket tartott, de hangsúlyozásának sajátos ritmusa érezte, hogy a negyedik mondat szorosabban kapcsolódik az elsőhöz, mint két különálló mondat.

Én tehát, amikor Móricz Zs.-nak apró mondatairól van szó, nem keresek Mikszáth-hatást, mert hiszen az írásjelek sok helyütt az ő írásában sem tudják egész pontosan feltüntetni a nép beszédének tagolódását. Ez a pár mondat pl. a legtermészetesebben tünteti fel a felsőtiszai embernek vontatott, nagy szüneteket tartó beszédét: Felneveljük őket. Fel. Ötöt-hatot. Megesznek. Oszt ha eccer kiszabadulnak az apjuk kezei alól, mán mintha sose látták vóna. (H. k. 75).¹ Ahova az író pontot tett, ott valóban huzamosabb szünet van. Mindamellelt így is lehetett volna írni: Felneveljük őket, fel, ötöt-hatot; megesznek . . .

Vagy nézzük ezt a mondatot: De az öreganyjuk előbb rájuk zörgött: -- Nem addig, míg fényes nem lesz a sok apró sáros csizma. Olyan, mint a tükör. Meg a Salamon orcája.

Tehát a beszédnek nem a rövid vagy hosszú mondatokba szedésében van itt a művészi, hanem abban, hogy a beszélgetéseket nem tudjuk anélkül olvasni, hogy ne hallanók a felsőtiszai tiszta magyar beszédnek sajátos ritmusát. Azt hiszem, hogy ha az elbeszéléseket felsőtiszai ember felolvassa, a más nyelvjárásbeliek is sok olyan sajátságra lesznek figyelmesek, ami talán fel se tűnt volna nekik s egyszersmind keresztül siklottak volna rajta. Vagy még többet mondok. Egyes részek darabosoknak, döcögősöknek is tűnnek fel, s megfelelő hangsúlyozással olvasva, bámuljuk az írónak a papirosról is hangosan szóló erős ritmus-érzését: Sustorgós, ropogós tafotába jár a mi Rozink, csak úgy csapja a szelet, a hun lép. Mer a neki dukál, mer a neki muszáj, mer az ű ura bent a miniszterijomba. (H. k. 74.) Természetes én nem tudom leírni, milyen itt a nép hangsúlyozása. Hisz itt minden szónak, vagy tán minden szótagnak megvan a maga erős súlya. Az első mondat olvastára látjuk, hogy az öregasszony élénk fejrázással kíséri nagy fontossággal előadott szavait, s érezzük, milyen erős

¹ A dolgozatban előforduló rövidítések a következők: H. k. Hét krajcár; G. p. Galamb papné; Sa. Sárany; Cs. Csitt-csatt; Tr. Tragédia.

okadatolásnak van szánva a legutolsó kijelentés, hogy az új ura bent van a miniszterijombamba.

Vagy olvassuk el a következőket: »Mán meg is nyugodtunk, belegyőződöttünk, írást akartunk csinálni, mikor rám jött az az én régi rossz köszvényem. Ezí nem lehet kikúrálni. Ez elvisz, mert e visz el.« (H. k. 18.) Milyen sokat mond ez az utolsó mondat is. Előbb elhangzik a kijelentés s aztán meg kell okolni, valami magyarázatot kell rá keresni. Közben tehát gondolkodik az elbeszélő öreg parasztember s aztán nagy megfontolás után, szomorú megadással, fájdalomérzéssel magával az állítással okadatul.

S aki a felsőtiszai nép beszédét ismeri, amiket itt említettem, a szövegbe nem belemagyarázza, hanem kiérzi belőle.

Általában mesterien beszélteti a parasztot minden lelkiállapotban. Híven adja vissza csipkedő, gúnyos, fulánkos beszédét. De leginkább ott van elemében, ahol ezek az agyafut, ravasz emberek szóharcokat vínak. Mondatokon keresztül halljuk a célzással telt allegorikus beszédet. Sziporkáznak, eregetik a nyilatkat, melyek közül az egyik biztosabban talál, mint a másik. Mikor pedig nincsenek csipkedő vagy marakodó kedvükben s a *férfiember szemtől-szembe nem rágja le a húst a csontjáról, akire kitette a célt* (H. k. 42.), nyelvük még akkor se színtelen. Mindnek megvan a maga derűs filozófiája, amely igen gyakran érdekes, néha mondhatnók bölcs mondásokban szokott megnyilatkozni. Az öreg ember, aki nehezen vonsozolja köszvényes lábát, azért panaszkodik, mert nem lány már az anyja. (H. k. 13.) A kurátor azzal utasítja vissza a kis leánya szépségéről mondott dicséretet, hogy a parasztgyerek mind egyforma, mindnek az orra alatt a szája. (V. Ujs. 57. évf. 1006. G. p.) A másik pedig ravaszul emígyen adja tudtára a vendéglátó tanítónak, hogy jó volna egy kis borocska: A kenetlen szekér is csikorog, de a locsolatlan gégen meg nem jön ki a bölcs ije. (H. k. 42.)

Másutt pedig észrevehetjük, hogy az író nem csak azt tünteti fel, miféle apró vonásokból alakul ki az egész ember. Azt is elének tárja, hogy a szereplő személyeknek a nyelve milyen hatások alatt fejlődik s mily különböző életkörülmények változtatnak rajta. A paraszt ember, a népfia ha harangozó s egyházi lesz, megtartja ugyan jó népies beszédje-módját, de sokat forgolódván a templom körül s a pap házában, bibliai hatások vegyülnek nyelvébe: Ihon é, ennyi meg ennyi pénz; aztat én felajálom az anyaszentegyháznak; hogy annak a kamatját nyugdíjnak fizessék a harangozónak; mer' a megérdemli annyi éktelen törekedéseért, sokféle túromszenvedemért, az Uristen ő szent felségének harangok által való dicséréseért. (H. k. 17.)

Amit a kor, a nem különbsége, a társadalmi s vagyoni helyzet időmít a nyelven, mindazt az író is híven visszatükrözteti. A vállalataiban szerencsés és egyre gyarapodó paraszt ember elbizakodottá s beszédében hányavetivé lesz. A ráérő gazda-parasztasszony nemcsak hogy sokat tempolmozik, hanem a bibliát is elég sűrűn forgatja. Nyelve azután archaizmusokat mutat. A szegényebb asszony, ha magánál különbbel beszél, eleinte félve ejt ki egy-egy szót. De ha bátorításul, valami kedvére való kérdést intéznek hozzá, mint az áradat, úgy ömlik belőle a beszéd.) A parasztlányt is alig szólaltatja meg, azonnal észrevesszük, hogy megfigyelő képességét

mennyire kicsiny dolgok is megragadlák. A Sárarany hőse ezt kérdezi egy lánytól: Hát te mindig az utcán vagy? Felelet: Ó! minek vónék? (Sa 157.) Az Ó indulatszót ilyen alkalmazásban, a Felsőtiszta vidékén, legtöbbször fiatal nőktől hallani, akik jó hosszan elnyújtva hangoztatják s valami ilyes félét akarnak vele kifejezni: Ugyan már hogy lehet ilyent beszélni?!

Amiket eddig elmondottunk, nagyrészt az elbeszéléseknek párbeszéd-részéről szóltak. Érdekes, hogy Móricz népies tárgyú elbeszéléseiben nemcsak az ilyen, hanem az elbeszélő rész is népi nyelven van írva. Sokszor úgy érezzük, mintha a jellemző szavakat is a jellemzettnek szájából hallanók. Máskor pedig úgy tetszik, mintha az író sehol sem volna jelen. Mintha előttünk csak a szereplő személyek volnának, akik valamennyien szemünk láttára cselekszenek. Az elbeszélő rész ugyanis mintegy alakjainak gondolatoként van előadva. S ha nem cselekszenek is, mintegy hangosan gondolkodnak. Ezzel aztán megértjük, megtudjuk, miért tesznek úgy, ahogy tesznek; mert hisz beleláttunk lelkükbe, s az író feltárta előttünk egész belséjüket. Másfelől pedig ez a magyarázata, hogy olykor az elbeszélő rész is népies írásmódú. (Ijjedelmét Cs. 43.; ijjedelmes H. k. 93.)

Mindamellett azonban nála is találunk elbeszélő és leíró részeket is. A leírások közül azok az érdekesek, amelyek az elbeszélések végén vannak. Majdnem minden elbeszélés ugyanis azt akarja kifejezésre juttatni, ne gondoljuk, hogy a falusi népnek, az egyszerű embernek nincs meg a maga sok baja. Hogy egyszerű életmódjuk kizár minden mozgalmasságot. Megtanuljuk rajzaiból, igenis a látszat csakugyan ez, de bizony, ha belenézünk a dologba, ugyanolyan lelki harcok dúlnak a paraszt emberben is s ugyanolyan szenvedélyek izgatják, mint a városi vagy mint az értelmi embert. Mintha csak azt mondaná az író, fátyol takarja a nép lelkét, én majd fellibbentem, nézzük, mi rejlik alatta. Aztán visszatarkja a leplet. S mintegy kérdi, nos ha ezt látjátok is, vajjon csakugyan továbbra is úgy gondolkodtok-e?

Ilyen pl. a Virrad című rajznak a befejezése: »És az ajtó fölötti kis ablakon beszűrődött a virradat rózsás színe. Rémes, gyilkos, viharos éjszaka után a szelíd, éltető, tisztabeccsületű virradat áldott világossága.« (Cs. 54.)

A népi szokások leírásában is megtalálja a megfelelő szokat és kifejezéseket. Aki ismeri az illető szokást, a plasztikus leírás olvastára lelkében újra látja s minden árnyalatával szembe elé van vetítve; akinek pedig ismeretlen, teljesen el tudja képzelni. »Gyufát vett elő a laljbjja zsebéből, meggyújtotta s míg a kénes gyújtó lassan sutorogva lángra kapta a vesszőt, a foga közé vette a pipacsutorát s teljes nyugalommal rágyújtott.« (Sa. 196.)

Másik írói tulajdonsága Móricznak, hogy nem annyira az érzelmet rajzolja, mint inkább a neki megfelelő élettani folyamatot. A szerelmes lánynak izgalma pl. így van leírva: A lány nem bír szólani, csak ránéz s puha lányarcán egymást váltja a piros meg a fehér. (Tr. 32.) Másutt a megdöbbenés ekkép: A legény erős vállá legörnyedt.

Minden pedig rendkívül emeli írásainak valóságosságát, amelyet még több eszközzel is elé tud segíteni. Így pl. a hasonlataival is, amelyek nagyrészt ugyanabban a tárgykörben mozognak s ugyanabból a környezetből valók, mint maguk az elbeszélések. A parasztasszony haragjának hirtelen kitörését pl. a kazal lángallobbanásához hasonlítja. (Sa. 49.) Az úri

módból kicseppent család, az uraságból olyat esett, hogy »szétmállott a sárban, mint a túlérétt körte.« (H. k. 134.) A pandúr lefordult a lóról, mint a zsák. (Cs. 43.) Kedvelt hasonlata is népies s ebből a tárgykörből való: Úgy állott az ura elé, mint a kotlós a farkas elé. (Tr. 49.)

Metaforái is rendszerint megszemélyesítők s ezek is segítenek a stílusnak elevenné-tevésében s ezek is nagyban emelik elképzeltető erejét. Pl.: Egy-kettőre *megelevenedett* a háló. (Cs. 3.) Másutt pedig az asszonyban *megfárad* a szó. (H. k. 74.) stb. Érzelmi dolgokat is igyekszik mintegy érzékelhetővé tenni. Egy rajzában a legényből *kicsordúl* az undorodás minden női személlyel szemben. (Cs. 58.) Az elébb jó húsban levő anyáról a szopós gyerekek *leszopták a húst*. (Sa. 5.)

Ha Móricz írásait nyelvi tekintetben figyeljük, újra sok érdekes megemlítésre méltót találunk. Itt is érezzük a nép nyelvének üdítő hatását. Az ilyen pregnáns kifejezést, mint *belegyőződök*, hajlandók volnánk a nép alkotásának tekinteni.¹ (Mán meg is nyugodtunk, belegyőzdöttünk, írást akartunk csinálni. H. k. 17.) Ugyancsak a népe az idő meghatározásának következő módja is: A parittyási fiúk kiugráltak az ágyból s *egybe* hozzáfogtak öltözni. (H. k. 33.) Népies hatásra vall az ok- és célhatározásnak összekeverése is amelyet többek közt ebben a példában is láthatunk: Minek haragudnánk? (Cs. 63.) Megtalálhatjuk a népiest a szórendben is, ami legtöbbször a ritmusnak éreztetésére szolgál. Nyelve ezenkívül régies hatásokból is táplálkozik. Nemcsak ilyen szép régies szokat használ, mint *feltetszik* (Feltetszett hímest husvét hajnala H. k. 33.), hanem régies mondattani sajátosságokat is alkalmaz. Olykor pl. elhagyja a névelőt, még pedig nemcsak verses mesében, hanem prózában is: Vonat megindul, láрма lecsillapul, kalauz a jegyet kilyukasztja. (H. k. 104.)

Nyelvében azonban az újszerűséget is megtaláljuk. Egyes szokat új jelentéssel ruház fel, másokat pedig nála olvashatunk először. Az a falu pl., amelytől a Karay család neve ered, a Karayak *névadó* birtoka. (Sa 18.) A Sáraranyban a tanítónak *véraláfutásos*, gyűrött szemaljáról olvashatunk. (Sa 162.) S ugyancsak a Sáraranyban a kártyázó parasztok *agyfájdítóan* vágják az asztalra a nekik szokatlan nagy summákat. (Sa 168.) Erősen népies, mindamellert egyénies szóhasználat a *felleskel* s a *megugyanoz* is. (Lángban égő arccal *leskelt fel* a gazdájára. Sa 193. Mindenki *megugyanozta* a puha fehér kezét. H. K. 80.) Sokat kifejező érdekes összetétel pl. a *faarc* s a *magaura*. (Az ember *faarccal* hallgatta. H. K. 112. Oly nyugodt volt már, olyan *magaura* s olyan fölényes. Sa 206.)

Az elmondottak már meggyőzhettek bennünket Móricz Zsigmondnak erős nyelvérzékéről. Megtehetjük tehát, hogy egyes vitás nyelvi kérdésekben is hozzá forduljunk. Nem mintha bírólul akarnánk tekinteni, hanem csupán azért, hogy nála is megfigyelhessük a vitatott szerkesztés-mód használatát. Szóvá tették pl., hogy a birtokképzővel ellátott szavak elé helytelenül teszünk névelőt. Móricznál azonban az ilyen használat, ép úgy mint a felsőtiszai nyelvjárásban is, teljesen általános. (Az apját elhívja az öreganyámhoz. Tr. 3. stb.) Sokan tagadják, hogy a *létere*, megengedően kívül okhatározói értelmű is lehet. A Csitt-csatt című füzetben pl. ezt

¹ Vö. MTsz! — *A szerk.*

olvashatjuk: Előbb ugyan elhallgattam, mer három esztendő s házas ember *létemre* sokat bévettem köszönettel. (Cs. 37; I. még Sa. 130.)

A fentiekben elősoroltuk Móricz Zsigmond stílusának annyi kiváló tulajdonságát, nyelvének többféle jelességét. Meg kell azonban említenünk, hogy nála is vannak olyan jelenségek, amelyeket igazi magyaros stílusában nem szívesen látunk. Előfordul olykor, hogy egy-egy mondás nem való annak a szájába, akinek az író tulajdonítja. Pl. parasztasszony így alig beszél: Fiú vagy, tartsd meg a férfi törvényt. (Tr. 22.) De talán parasztleány sem ekkép: Nagy szerencsét csinálhatok. (Sa 82.) Máskor pedig a legújabb lírában található sajátságok hatására bukkanunk. Mint pl. itt is: Megszakítá a csöndet, a két lélek hallhatatlan viharától zúgó csöndet. (Cs. 52.) Előfordulnak aztán ilyen idegenszerűségek: terminust *betart* (Sa 87.), kiadja magát valaminek (Sa 50.).

Arany János Visszatekintésének ez a helye Móriczra is ráillik: »Germanistáink mint nyelvzsépséget honosíták meg az effélet: Nyargal a huszár *forgóval* süvegén, karddal az oldalán stb., s nem vették észre, vagy nem akarták, hogy ezt a magyar ki tudja fejezni rövidebben s élénkebb hatással: nyargal a huszár, süvegén *forgó*, oldalán *kard*.« Nála is tenyészik ilyesmi: Főlegyenesedett s kezében a súlyos *szerszámmal* mosolyogva nézett a fiúra. (Cs. 28.)

Az ilyen idegen szavakkal telegyömösölt mondat pedig igazán nem méltó Móricz Zsigmondhoz: Neki multhatatlanul szüksége volt a *komplikált* helyzetekre, a *raffinált* gyönyörökre s mindenek fölött az érzések gazdag *differenciáltságára*. (Sa. 84.)

Szólhatnánk még egy pár szót a jellemzés kedvéért használt idegenszerűségekről is. Ámde mindaz, amit meg lehet róni, elenyészően csekély a dicsérnivalókhöz képest. A tősgyökeres magyarsággal megírt elbeszéléseket örömmel olvassuk, gyönyörködünk bennük már csak azért is, mert hiszen csak mostanában hangoztatták azt a véleményt, hogy a nyelv mai fejlődése vajmi keveset törődik a régi használat szentesítette sajátságokkal, az eredeti magyarosságokkal. A Móricz Zsigmond stílusa azonban határozottan ellene szól ennek az ötletnek s hogy a közönségben is megvan még a magyaros iránti érzék, az író műveinek gyors elterjedése is elevenen bizonyíthatja.¹

(Budapest.)

DÉNES SZILÁRD.

A TÉRSZINI FORMÁK NEVEI A MAGYAR NÉPNYELVBEN.

III.

(Folytatás.)

Láb. Vmely tfnak, pl. hegynek, völgynek alsó része. Ezen jelentés legtöbb szótárunkban nincs meg. MTsz. 1. alsó vég (Esztergom, Csongrád.) 3. kiálló hegyszög (Udv.) Oklsz. 3 pars infima; der untere Teil. 1295: In capite Teluklabreth dicti. 1422: Terre Berekallyafelde et Homoklab alio

¹Mialatt e cikk sajtó alatt volt, megjelent egy tartalmas füzet Elek Honától ilyen címmel: Móricz Zsigmond stílusa és nyelve (Rákosliget, Boros-nyomda). — *A szerk.*

nomine Zalogosradelew. 1512: Planiciem terre wigo Labfewldeth appellationam.

Helynevekben csak keleten és nyugaton fordul elő, rendszeren az ált. jelentésben.

Hétfalu: Háromkecskeláb? (h., O. 6 : 170); Hszék: Közép és Kurtaaláb, Harasztlábja, Völgyláb, Béli távára menő láb stb. (sz., Nyr. 2 : 333, 525, 8 : 383, 27 : 528, 37 : 381, 39 : 41, P. 45, 185, 186, 417); Csik: Rólláb, Zsögödi láb stb. (Nyr. 9 : 239, 39 : 234, P. 186); Udv.: Végláb, Hosszúláb, Lokláb (Nyr. 3 : 142, 9 : 239, 26 : 431, P. 417); Mszék: Horgosláb, Csupiláb, Iklandi láb stb. stb. (d., Nyr. 2 : 428, 28 : 382, 37 : 95, O. 4 : 204); Küküllő: Hidegláb, Kövesláb, (d., Nyr. 25 : 333); Mszamos: Gállábja, Feljáró láb, Első-, Másod-, Harmadláb stb. stb. (Nyr. 37 : 380, P. 186, 417, Jankó T. 27); Kszeg: Póstaláb stb. (Jankó 32); Szilágy: Kongóshegy lábja, Görbe láb stb. (monogr. 3 : 70, 189, 353, 713, 4 : 83, 296, 847); Szatmár: Toronyláb (h., Nyr. 2 : 281); Zemplén: Farkasláb (r., uo., 38 : 95); Csallóköz: Tökföldláb (d., uo. O. 192); Szigetköz: Maglaláb, Hosszúkláb stb. (NyF. 38 : 43); Göcsej: Szélláb, Ollóláb stb. (d., Nyr. 3 : 333, 14 : 144, P. 186).

A láb itt, úgy látszik, dülök megjelölésére szolgál, mint a dülő, mál, szer stb.

Lanka, lonka, lunka. Nedves rét. MTsz.: 1. Halk lejtő, gyengén hágós hely, meneteles hegyoldal, gyengén öblösödő v. nyergesedő fennsík (Erdély, Székelyf., Udv., Hszék, Csik). 2. lonka: hegyoldalnak lépcsőzetesen emelkedő része, amelynek alatta és felette meredekség van. 3. lonka, lunka: víz melletti hely (Moldva, Bukovina). 4. víz mellett fekvő gyümölcsös (Szatm.). 5. lanka: folyóvíznek lassu folyásu helye (Udv). Nyr. 8: 94. lonka: völgyecske (Csik).

Oklsz. 1505: In prato Lonka vocato (Lelesz), 1619: Prata fenilia duo quorum vnum Lanka vocaretur (Szatmár).

Órvidék: Szabad lanka, Dongók lankája (Nyr. 32 : 178); Szegedvid.: Lanka (e. uo. 2 : 447); Szilágy: Lonka (monogr. 4 : 195, 314, 714), Lunka völgy (uo. 818); Kszeg: Lonka (Jankó 14).

Szláv kölcsönszó. Mikl. Et. Wb. szerint *laka* = mocsár, öböl. A többi szl. nykben rét, völgy, az oláhban, ahova a szlávból jött, nedves rét, liget (liget = nedves, cserjés, fűzes). A magyarba a szó *rét* jelentéssel jött (Oklsz. pratum, prata fenilia; a m. rét szó ered. szintén nedves rétet jelent). Részben ebből, részben a külömb. szl. nyk hatása alatt fejl. a többi, részben igen eltérő jelentés; hogy hogyan, még feiderítetlen. A *völgy* jelent és fejlődésére a rutén és oláh szó lehetett hatással (Petri Szilágy monogr. szerint ott ol. lunca = völgy).

Az ország nagyobb részében és az ir. nyelvben a *lanka* alak él Székelyföldön, Erdély egyéb részeiben és a Szilágyságban a *lonka*, Bukovinában s tán itt ott Erdélyben is a *lunka* (ol. hatás). A *lonkát* Orbán a terrasse értelmében használja rendszeresen (pl. 1 : 30, 2 : 147, 3 : 67 6 : 34), tőle került át a MTsz.-ba (2. jel.), de hogy e használat népies-e, amint ő állítja, kétséges.

Lankac. Ugyanaz. Sárköz: Lankacz (r., Nyr. 5 : 239).

Lankás. Ugyanaz. MTsz. 2. kissé lejtős hely, meneteles hegyoldal

(Udv. Hszék). 3. róna, vizenyős térség (Csik). Oklsz. 1389: Quendam locum lonkas vocatum. (Máramaros, 2-szer.)

MDráva: Langas (lankás lehetett azaz gyümölcsfákkal beültetett terület, Nyr. 8 : 478).

A lanka melléknévi alakja főnévként.

Lap. Sík földterület. PPB.: planum. Nysz. Ez az hegy egy nagy mezőnek lapján fékszik. Oklsz. lóp alatti példából: 1397: ad locum Hegeslaph peruenissent. Ad unum angulum juxta metas Hangyás laph stb. Csak a Dunántúlon fordul elő.

Őrvidék: Cseresnyéslap (Nyr. 32 : 177); Győr: Káposztáslap (d. uo. 26 : 528); Kemenesalja; Sikkáló lap, Akasztó lap (d., NyF. 33 : 29); Pápa: Vöröslap, Csohuó lap (d. uo. 17 : 50); Bakony: Füzilap (Nyr. 26 : 47); Bmell.: Csingoralap, Gyertyámos lap stb. (lapály, sík értelemben Jankó 71).

Egyéb értelmezések: lapály. Dísznök laptya (Somogy) Lap helén (Zala. MTsz.); völgy, két domb között levő síkság (Zalavid. NyF. 9 : 47); síkföld (Pápauid. uo. 17 : 43); lapály (Bakonyalja, uo. 34 : 81); a gerénd ellentéte (Göcsej, Nyr. 39 : 188).

Vö. szl. lap = lóp, vizes talaj (Nyr. 39 : 188).

Lapác. Ugyanaz. MA.-nél planities. NySz. Adaa az feldeth Izrael nemzetynek mynd az hegyesen, lapacson es mezessen (Jord. C.) Oklsz. 1310: Ad uallem Lapaz dictam (Nagyvárad).

Mszamos: Lapác (Nyr. 26 : 431); Csik: Lapác (uo. 11 : 528); Szilágy: Lapácza? (monogr. 3 : 171). A szó ma csak erdélyi.

Lapály, lopály. Ugyanaz. PPB. lopály: planities depressior. Nysz. Plana sub montibus, vel inter montes sita, Hungarice »lapály« fere dixeris (Otrokocsi). A hegyek és halmoc lapallyá lésznek. (Tofeus). Oklsz.-ban nincs meg. MTsz. a *lapáj* alakot Hszékből, a hgátvetéssel képzett *palájt* Hétfaluból s ugyanitt egy *rapály* alakot (l. ott.) Hevesből idéz. Nyr. XXX. szerint a szó használatos Csongrád, Békés, Szilágy és Kolozs mgykben, másutt helyette *lapost* mondanak.

Békés: Átaleső lapály, Papörvín lapály stb. (Nyr. 10 : 144); Kszeg: Lapály (Jankó 14); Máramaros: Lapály, Lapályvölgy (hs. Hsnt.).

Lapány, lopány. Ugyanaz. Először SzD. szótárában. Nysz. Telle sok törökkel mind hegy-völgy mind lopány (Kónyi). MTsz. a Balaton mellől közli, Nyr. 34 : 109, Vasból, NyF. 34 : 81. a Bakonyaljáról.

Budapest: Lopány (Nyr. 28 : 526); Zala: Lapány (hs., Hsnt); Somogy: Lapány téglavető (Hsnt.)

Lapás. Ugyanaz. Oklsz. lópás: 1468: Terras avabiles Lapasweghath vocatas?

Nyitrauid.: Kis Lapás, Nagy Lapás, Lapásgyarmat (hs., monogr. és Hsnt); Ipolyuid.: Kis lapása, (d., Nyr. 7 : 44), Lapásd psz. (Hsnt).

Lapjas, lópás? Ugyanaz. Udv.: Lapjas (e., Nyr. 26 : 432), ? Lapjas bükk teteje (m., uo. 25 : 527); Hszék: Lápás (e., uo. 30 : 446).

Laponyag. Kisebb földkiemelkedés. Nysz. laponyag: vallis (Comenius). Völgyek, hegyközi laponyagok (uo.). Onnan az gyilkosra, a hegyes laponyagra . . . megy a határ. Oklsz. 1408: Piscinas Ethe, Kerektow, Laponya [így]. 1521: Vnam metam terream Keweshalomhatha aliter Fatharlaponyag nominatum. 1525: Posita est una meta in loco Kazmanhat La-

ponyagya. MTsz. laponyag = emelkedettebb hely, kisebb halom (Mezőtúr, Hszoboszló).

Békés: Határlaponyag, Vaklaponyag, stb. stb. (Nyr. 10:144, 11:489); Szolnok: Turoklaponyag, Köveslaponyag stb. (sz., d., r., Pesthy 402, Hsnt, Nyr. 1:230), Halaslaponyag (halom, FK. 37:439); Hajdu: Virpéter laponyag stb. stb. (halom, Nyr. 14:422, 38:379, Hsnt).

Míg a főnévi használat csak az említett 3 tiszántúli megye területén mutatható ki, egy mnévi *laponyagos* = lapos mélyen fekvő, lapályos alakot MTsz. közöl Csallóközből, egy *laponya* = lapályos alakot pedig Nyr. 33:465/6. Nyitrából (I. Oklsz. 1408).

Lapos, lapis. 1. Sik földterület. 2. Völgy. MA.-nál planum. Nysz. 2 pld. Oklsz. 1515: In Leythewlapossa sunt quatuor iugera. 1521: In planicie Sarpanhalmalapossa dicta. Venit ad planiciem Asonianlapossa dictam. 1525: Ad monticulum Czegehergeye lapossa gorongya vocatum. MTsz. közli a lapis alakot az egész Dunántúlról, Csongrád, Gömör, Zemplén és Szilágy m.-ből. Értelmezése: kis mélyedésű völgy (MTsz. Dunántúl), alacsonyabb hely a szíben v. utakon (Duna-Tiszaköze, Nyr. 27:413), kiszáradt tófenék. (Hajdu, NyF. 56:36), a síkságnak mélyebben fekvő része (Szolnok Nyr. 30:201), lapály (uo. 202), kisebb síkság (Heves uo.) lapály (Hont, uo. 201), völgy (Bakonyalja NyF. 34:87), Orbán 1:138 és Jankó T. 18 szerint a Székelyföldön fennsík, terrász érteimében használatos. Helynevekben az egész országban elterjedve.

Lapság. Lapály (MTsz. Zala, Bakonyalja NyF. 34:81, Sopron Nyr. 30:201), síkföld (Pápauid., Nyf. 17. 17:43).

Lapulát. I. hegylapulat.

Lápa, lápo. Talajmélyedés. MA.-nél lacuna. Eine Lache [Wassergraben Oklsz. 1261: Piscatura nomine Wyzesfew cum lapa. 1283: Possessio Laapa in Comitatu Symig. 1294: Inde tendit ad aquam Lapa dictam. 1337: Villa Lapa. 1596: Szántóföld kettő vagyon, Susmán lapájában... MTsz. közli Borsod, Gömör, Heves m.-ből s egy lápo alakot Abaujból (s a Tsz nyomán Szf.-ről, ez tévedés) alig mélyedő széles gödrösség a hegyen v. hegyoldalban, sekélyes völgy, völgyfenék, pl. A veögynek a lapájába, a közepin halatt a gyalogút (Mátravid.) Egyéb értelmezések: hajlás, mélyedés (Heves, Nyr. 26:333, Gömör 26:384), lapály (Nyitra, uo. 32:463/4).

Hegyalja: Lápa (d., Nyr. 4:186); Bükkalja: Nagylápa, Szöllőlápa, Szedreslápa, Barátlápa, Kereklápa stb. stb. (v., e., szö., l., sz. uo. 6:479, 9:287, 11:480, 26:286); Borsod: Melegvízlápa, Fehérkő lápa stb. stb. (uo. 11:288, 336, Pesty 110, 230, 284); Mátravid.: Setétlápa, Pásztólápa, Határlápa, Kaja lápa tető stb. stb. (Nyr. 11:480, 26:286, 31:352 kt. 13. XXII.); Sajógy: Matyilápa, Szedreslápa, Bartaóklápa stb. (Nyr. 19:330, 27:380); Karancs: Sötétlápa psz. (kt. 13. XXI); Ipolyvid.: Lápa (d., Nyr. 1:231); Nyitra: Loápa (m., uo. 29:352); Bars: Sárlápa (uo. 26:528).

Ez a szó ma kül. az északnyugati nyjárások területén él, legelterjedtebb Gömör, Heves és Borsod m.-kben. Oklsz. 1283-iki adata a Dunántúlról hozza, ugyszintén egy 1859-ből származó adat: Tekenőlápa (sz. Nyr. 10:338), de mai gyűjtésekből már csak 2 adatom van; Pápauid.: Négy lápo (d., NyF. 17:50) és Bmell.: Vakilápa (mert a víz benne sok vakutat

mosott ki). MA. és nyomában vmennyi szótár a vápával együtt tárgyalja. Lehet, hogy a lápa a lápból származott a vápa analogiájára, de nem biztos.

Láz. Irtás. Először SzD.-nál: ritka vagy gyér erdő. CzF: láz . . . Kriza szerint jelent nagy fennsíkot, Szatmárban Mátyás P. szerint lankát . . . Oklsz. 1259: Quidam locus apertus Nadosláz vocatus. 1290: Terras que Laz vocantur. 1321: Possessionem Galamblaza vocatam in Comitatu de Vngli stb. 1598-ig 25 pld., pratum terra arabilia, plantacio, ager extirpatus értelmezőkkel.

Udv.: Láz, Láztető (l., Nyr. 2 : 381, 25 : 381, Mirke láza (l., láz = magas térség, uo. 528), Czekend feletti láz stb. (O., 1 : 67, 86, 112, 122); Mszék: Lázd stb. (sz., Nyr. 2 : 46, 139, 28 : 383), Ferenci láza köve stb. (FK. 38 : 208, 212); Csik: Nagy lász (Nyr. 39 : 233); Szilágy: Láz, (irtás, monogr. 3 : 220, 4 : 468); Bereg: Kopasz láz, Espánláz stb. (Nyr. 37 : 429, Ethn. 10 : 102/3.); Zemplén: Teleláz, Lázacska, laposok, Nyr. 11 : 95, 38 : 95, Lázibércz, (h., Abauj monogr.); Bükk: Láz: (Nyr. 9 : 288); Mátra: Pálláza, Láz (d., uo. 25 : 95, 37 : 379); Karancs: Lázoldal (h., FK. 19 : 217); Nyitra: Lázak (sz., Nyr. 29 : 279, 31 : 117); Göcsej: Lázi d., (uo. 39 : 188); Órvidék: Kis és öreg láz (r., uo. 2 : 94); ADráva: Buzás láza, Cserláz, Kis lász stb. (uo. 34 : 51); Kunság: Tárász (pa. uo. 9 : 392).

MTsz. 2. láz. 1. fennsík, erdei tisztás, hegyi legelő v. kaszáló, (M.-sziget, Hajdu, Szföld, Udv., Hszék, SzDoboka). Nyr. 5 : 377: fennsíkon levő legelő (Udv.), 26 : 44: fennsík, plateau (Szföld), 31 : 585: erdei, havasi tisztás, erdei k., l., (Udv.).

Szl. jöv.-szó. Mikl. Et. Wb. szerint irtás, erdei rét, tuskók a jelentése. Uezen értelemben a m. népn.-ben is. A fennsík, plateau értelmet Orbán, Kriza, Lauko, Budenz közlik, de hogy ezen értelem megvan-e v. megvolt-e a népnelyben is, még kétséges. Sok lász-nak nev. hely fennsíkon van, de hogy a névadáskor a téralak volt-e az irányadó, s nem az irtás, kétséges.

Lázkaré, l. karé.

Lejtő. Emelkedő földterület. MA.-nél declivis, descensus, PPB. proclivium, hegynek alá-felé meredékessége. Nysz. Az olayfaknak heginek lejtőire közelyt (Sylv.). Olinet hegének lejtőie (Münch. c.) s még 2 adat. Oklsz. 1815. In Leythewlapposa sunt quatuor iugera. Infra Leythew duo.

Hszék: Lető, Lető háttya (Nyr. 39 : 40); Udv.: Lejtő feje (m., uo. 25 : 527); Mszék: Bózi lejtő (sz. uo. 37 : 95); Borsod: Nagy lejtő (uo. 11 : 288); Pápa: Lejtűő, Poroslejtűő, (d., NyF. 17 : 48).

Különböző hangalakjait l. MTsz. Simonyi Zs. a német Leite (kfn. *lite*, ófn. *lita*): Bergabhang szóból származtatja (Nyr. 26 : 39). Ezen felfogást az is támogatja, hogy a szó az Oklsz.-ban oly későn, s a helynevekben oly ritkán fordul elő. De lásd Budenz igen tetszetős egyeztetését MUgsz. 691.

Likat. Kis kerek völgy. Hszék: Likat (gyér csererdő, Nyr. 12 : 335); Udv.: Kicsi likat, Mègey likatja stb. (sz., likat k. k. v., uo. 25 : 381), Török likat (-feje, -pataka, uo. 528); Mszék: Likat, Kúsilikat, Gyélikat (uo. 1 : 426, 29 : 480).

Szótárakban nincs meg. A ligethez tartozik, amelynek ligat alakjára (l. Oklsz. liget 1206., helynevekben Csik, Udv.) a lík lehetett volna befo-

lyással. A kis kerek völgy értelem, helyi viszonyokból kiindulva, csak kis területen lehet érvényes; hisz másutt a szó erdőt v. pláne magaslatot jelent (O. 1 : 232).

Lok. Sík földterület. A régi ny.-ben nincs meg. Értelmezései: két hegy közötti keskeny tér, alantabb fekvésű hely, völgylapály (Csík, Udv., Hszék, MTsz.), lapályos hely, (Szf. Nyr. 5 : 476), alja vminek (uo. 7 : 332), hegyfok [?] (Csík, uo. 34 : 82). Hszék: Lók (sz. Nyr. 2 : 525), Ott loka (l. uo. 39 : 40); Csik: Lok (külömböző sík helyek közös neve; így van szentgyörgyi lok, menasági lok stb.; a még kisebb téres hely neve lankás, uo. 9 : 527), Lok (szép havasi völgyecske, O. 2 : 37); Gyemes felső és középlök (völgyben fekvő falvak uo. 77), Békény loka stb. (völgy, uo. 103, 110), Patak loka (Nyr. 39 : 233); Udv.: Vargyas loka stb. mély völgy, O. 1 : 77, 118, 162), Simén lokja, Lokhágó, Lokláb stb. stb. (sz., Nyr. 2 : 381, 9 : 239, 25 : 430, 527, 26 : 335, 432, 29 : 562); Mszék: Lak teteje (uo. 2 : 333); Bihar: Lokdülő (NyF. 29 : 33); 1. még Pesty 8 adatát.

Erdélyen kívül: előfordúlnak Kr.-nél Lók helységek Somogy, Sopron, és Biharban, Lókod psz. Nógrádban. A Hsnt-ban Lóka Hs. Bereg, Lóka psz. Somogy és Baranya, Lókod hs. Udv., Lókos psz. Nógrád, Lókos ta. ugyanott. Lokhegy (szó Bmell. Jankó 71), Lok (lapályos sz., Zala, Pesty 188).

Kérdés, hogy ez utóbbi adatok a címszóhoz tartoznak-e s hogy e szó honnan származik. Már Edelspacher (NyK. 12 : 105) és Szinyei (Nyr. 23 : 350) a hely, tér jelentésből kiindulva az oláh lok-kal (lat. locus) egyeztetették. Mellettük szól, hogy a szó a régi ny.-ben nem fordul elő. De nem tudom elképzelni az eredeti értelmet, amellyel e szót átvettük s hogy hogyan nyerte azt a »mélyen fekvő hely« jelentést, amelyből a völgy jelentés fejlődhetett. S aztán ezen származtatás mellett az Erdélyen kívüli lok-okat teljesen el kellene választani. A dunántúli előfordulás a latin locus közvetlen átvételére utalna, ha nem volna e magashangú *lök* alakja. Erre való tekintettel szláv alapszó vlszínű (mint *gorc* > *görc*, *gorond* > *görend* stb.) Munkácsi (ÁKE 447) egyeztetése valószínűtlen. Vö. *lök*.

Lokka. Mélyedés. (Szláv szó. F.-Ör. NyF. 9 : 11).

Lök. Hegytetőn levő tisztás térség (MTsz. Hszék és Udv.-ből). Kszeg: Lökös völgy (Jankó 44). Vö. lok.

Lyuk. Földmélyedés. Már Beszt. szj. 219, kauerna líuk, Schl. szj. 710. cauarna lík. 712. fonea lík. Oklsz. 1055: Inde ad harum ferteu postea ad ruooz lica. 1254: Inde transit ad Malnalucatie. 1397: Per bonum spacium eundo ad vnum angulum kyzlik nominatum s még igen sok példa.

Helynevekben előfordul az egész ország területén, a palóc és szomszédos területen lyuk, Szeged vidékén juk, Mátyusföldön luk, másutt mindenütt lík alakban. Legtöbbször fordul elő a Ravaszlyuk, Farkaslyuk, Macskalyuk elnevezés a kisebb, Ördöglyuk, Kőlyuk a nagyobb üregekre. Jelenthet azonkívül a lyuk katlanszerű mélyedést, sőt itt-ott völgyet is. Hajdu: Erőslyuk (mély völgy, Nyr. 37 : 378).

Magas. Nagyobb talajkiemelkedés. Már Schl. szj. polus: magas. Nysz. altitudo. Oklsz. 1093: Vgmogos, hn. 1095: In uilla tuel in mogos. 1171: Deinde protelatur ad montem qui uocatur Scelues mogos. 1238: Duorum uillarum Hegmogos et Kopulch s 1509-ig még 16 példa.

Udv.: Eszmód magasa (O. 1 : 220); Mszék: Csikmagos (FK. 37 : 208,

210); Szilágy: Daru magasa (monogr. 3 : 171); Heves: Nyúlmáli magos (Nyr. 2 : 238; Mátra: Lyukas magasa, Kürti magos h. (kt. 14. XXII.); Karancs: Zsilibes magosa (Nyr. 2 : 280) Medves magossa (kt. 13. XXII.); Győr: Hegyesmagos (Nyr. 36 : 332); Bfelv.: Ágos magos (NyF. 40 : 34); Bal. mell.: Kőmagas, Hegy magas (Jankó 72); Sárköz: Magos (r. Nyr. 5 : 239).

A magas mint hegynév kül. a honfoglalás után szerepelhetett, amikor a térszínnevek még nem lévén nagy számban a melléknevekhez fordultak. Az Oklsz. adatainak fele a XI—XIII. sz.-ból való, később mindinkább kivész e név, amint a térszín-szókincs megfelelő ujjáalkotásokkal és idegen szókkal gyarapszik. Ma igen kevés példa, de az egész ország (hegyes) területéről, bizonyítja a régebbi ált. használatot.

Származására vö. Budenz MUGsz. 599. és Munkácsi ÁKE. 453.

Mál, mály, máj. Délnek fekvő hegyoldal. Már Beszt. szj. 208. grócoriuus hegmal. Schl. szj. 700. territorium hegmal. Későbbi szótárakból e jelentés hiányzik. Nysz. Vineta quae Berenmal dicuntur 1243. Kumoloumal, collis 1264. Oklsz. 1229: Locum aptum ad vineas et arandum qui uocatur Kerek mal. s. i. t. 1275: Ad promontorium quod uocatur Armyk-mal. 1276: Scandit super quendam Mal. 1280: Ad latus montis qui dicitur Mezesmal s még több mint 120 pld., locus, mons, monticulus territorium értelmezőkkel.

Moldva: Nagymál, Küsmál (szö., Nyr. 3 : 93, FK. 16 : 11; Kopasz magaslatok, Nyr. 34 : 439); Hétfalu: Sármál (O. 6 : 84); Hszék: Szala mája (kopasz h., Nyr. 2 : 333); Csík: Bakmáj patak (O. 2 : 54); Udv.: Nagy Mál (meredek h. fok, O. 1 : 27) Bocsok Mál tető (h. uo. 88), Nagymál stb. sz. (Nyr. 25 : 380, 26 : 431); Mszék: Mája (hs., uo. 2 : 332), Szőlősmál, Unomál stb. (sz., 2 : 382, 428, 526, 28 : 526), Májszeg (szo. uo. 27. k.); M.-Szamos: Bornyumál, Kőmál stb. (MTsz., Jankó T. 27), Kígyósmáj (Nyr. 28 : 380); Kszeg: Megyes mál, Málhegy stb. (Jankó 31); Jánosfalva: Málysolak, Málkülő, (NyF. 29 : 33); Szilágy: Máloldal, Ejmál, Kígyósmál, Epresmál stb. (mongr. 3 : 63, 307, 675, 713, 4 : 133, 578, 829); Zilah: Hagymás-mál stb. (Nyr. 12 : 383, 28 : 184, 30 : 344); Hegyalja; Mézes mály, Fekete-
verőmáj, Csóka mál stb. (szö., uo. 3 : 431, 4 : 95, 566, 5 : 191, 6 : 285, 9 : 143); Hernádvölgy: Setét máj, (l. uo. 8 : 96); Sajóvgy: Meredek máj (szö., h. 5 : 480); Mátra: Felsőnyúlmáli Rézmál, Nagymál, Felsőmáj stb. (szö., h., 2 : 234, 30 : 344, kt. 13. XXII.); Heves: Lencse mál, Rózsamály, stb. (Nyr. 2 : 234, 30 : 525); Budapest: Előmál, Fenyőmál, Rézmál, Zöldmál stb. (uo. 28 : 526); Karancs: Szőlőmájhegy, Árnyék májoldal (FK. 19 : 117 kt. 13 XXI.); Ipoly: Magos máj stb. (e. sz., Nyr. 1 : 231, 5 : 383, 30 : 344, Hont monogr. 27); Nyitra: Mályhegy stb. Nyr. 29 : 279, 31 : 117); Bars: Mogyoró mál stb. (monogr. 53, 56); Győr: Sötét máódal (Nyr. 35 : 438); Bal. felv.: Vörösmá (NyF. 29 : 33); Bal. mell.: Csókamál, Melegmál stb. (Jankó 72); Tolna: Rózsamáj (Nyr. 6 : 47); MTsz. délnek fekvő meleg hegyoldal (Hszék). Azerdélyi részek és az északi terület szava, a nyugatin ritka (l. Nyr. 30 : 344, 535). Hogy valóban déli oldalt jelent, bizonyítják a jelzők és az, hogy legtöbbször szőlőhegyek nevében szerepel. Finnugor szó (MUGsz. 609, NyK. 25 : 259), egy a *mell* szóval. A hegynek arra van a melle, amerre a nap süt. [-alja, eleje, észka, farka, hegy, köze, mége, oldala, teteje].

AZ ÚJ NYELVEMLÉKTÁR TERVE.

A M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága régi írott emlékeinknek új kiadásáról akar gondoskodni s ennek tervét f. é. május 19-én tartott ülésében állapította meg.

Régi nyelvmemlékeink rendszeres kiadását először Révai Miklós indította meg *Antiquitates* című munkájában, de ennek csak a Halotti Beszéd-ről szóló első kötete látott napvilágot 1803-ban. Később a M. T. Akadémia megbízásából Döbrentei Gábor szerkesztette a Régi Magyar Nyelvmemlékek nagy gyűjteményét s 1838-tól 1846-ig négy kötetet adott ki: a Halotti Beszédet, a Bécsi, Müncheneri, Guary, Czech és Winkler-kódexet és vegyes tárgyú régi iratokat, a kódexek kiadása terjedelmes bevezetésekkel és szójegyzékekkel volt ellátva. Döbrentei halála után Toldy Ferencet bízták meg a szerkesztés folytatásával, ő ki is nyomatta az V. kötetben a Jordánszky-kódexet, de ez csak halála után, 1888-ban jelenhetett meg, Volf György bevezetésével. Közben 1857-ben kiadta Toldy a Nádor-kódexet (ezt a tudományegyetem megbízásából) s később mai helyesírással a Debreceni-kódexnek egy részét s több más nyelvmemléket. Mikor megindult a Magyar Nyelvőr, a nyelvújítás túlzásainak ellensúlyozására ismét a régi nyelv felé fordult a figyelem s így született meg a Nyelvtörténeti Szótárával együtt a *Nyelvmemléktár* terve. Szarvas Gábor, áthatva attól a tudattól, hogy a mai nyelv tudományos megértésére is elkerülhetetlen szükséges a régi nyelv beható ismerete, 1872-ben Budenz Józseffel és Volf Györggyel szövetkezett a régi kódexek kiadására. 1874-től 1890-ig tizennégy kötet jelent meg Volf György szerkesztésében (egy kötet kivételével, melyet Király Pál és Komáromy Lajos szerkesztett), a befejező 15. kötetet Volf György halála után Katona Lajos adta ki 1908-ban. A Nyelvmemléktár kevés kivétellel közzétette mind a régi kódexeket és rendkívül nagy hatással volt az újabb tudományos, nyelvészeti és irodalomtörténeti munkásságra. Mivel egyes kötetek már rég elfogytak, szükségét éreztük az új kiadásnak, s erre nézve a Nyelvtudományi Bizottság az itt következő tervezetet fogadta el:

A M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága az 1912. év folyamán megindítja az új Nyelvmemléktárt. Általánosságban a Volf György szerkesztette régi Nyelvmemléktárt fogja mintául venni, de némely tekintetben — a megváltozott tudományos igényekhez képest — el fog térni tőle.

1. Az új Nyelvmemléktárnak *tartalmát* a könyvnyomtatás koráig terjedő nyelvmemlékeink fogják tenni, nemcsak a kódexek, hanem az ezeket megelőző kisebb-nagyobb emlékek is.

2. A kiadásnak *főlszerelése*.

a) A magyar szöveget, ha fordítás, rendszerint az eredeti latin szöveg fogja kísélni, szemközt vagy alul elhelyezve.

b) Rövid szöveggörítikai jegyzetek.

c) A kötetek végén teljes, de takarékosan szerkesztett szójegyzék lesz, a hangalakok, nyelvtani alakok és jelentések fősorolásával.

d) A köteteknek elején rövidre szabott bevezetés lesz, mely első sorban a kéziratoknak történetét s a nyelvmemlékekre vonatkozó irodalomnak teljes bibliográfiáját adja.

e) Az egyes nyelvemlékekhez *hasonmások* is járulnak, még pedig lehetőleg minden kéz írásáról. Ezzel kapcsolatban a bizottság fölkéri az Akadémia elnökségét, sziveskedjék intézkedni, hogy Akadémiánk könyvtára a nagyobb hazai könyvtárakkal szövetkezve, megszerezze külföldön lévő kódexeinknek teljes fényképi másolatát.

3. Formai szempontok:

a) A szövegnek *írásamódja* teljesen hű lesz az eredetihez, kerülve minden *átírást*. A magyar kéziratok rövidítései föloldatlanul maradnak, de magyarázó jegyzékben össze kell őket állítani. A latin rövidítéseket föl kell oldani. Ha a magyar szövegnek latin eredetijét pontosan meg lehet állapítani, a latin szövegben is meg kell tartani az eredeti írásmódot.

b) A külső forma nagyobb lesz a régi Nyelvemléktárénál, kis negyedrért.

4. A nyelvemlékeknek *sorrendjére* és csoportosítására nézve első sorban a történeti egymásután lesz irányadó. Ezen belül amennyire lehetséges, tekintetbe jön a tartalmi rokonság s az eredetnek közössége. A gyűjteménynek első kötetei a következőket fogják tartalmazni¹:

I—II. Bevezető kötetek nyelvemlékeinknek forrásairól.

III. Apró nyelvemlékek 1400-ig (Tihanyi oklevél, Halotti B. stb.)

IV. A régi szójegyzékek és glosszák.

V. Az Ehrenfeld-kódex. — VI—VII. Bécsi és Müncheni kódex.

VIII. Apor-kódex s egyéb zsolttárfordítások.

SIMONYI ZSIGMOND,

a Nyelvtudományi Bizottság előadója.

ADATOK IRODALMI NYELVÜNK SZÓTÁRÁHOZ.

Szemere György: Ugor Ágnes.

(Regény a Budapesti Hirlapban.)²

Mi a manót keresett maga az *angliusok* között? XV.

Átnyalabolta vézna kis barátját s addig *nyekegtette*, míg jajgatni nem kezdett. VI.

Jó kedvük úgy kiszélesedett, hogy kénytelenek voltak *beljebbezni*.

Muki meghozatta a második palack pezsgőt. III.

A gróf pityókos volt ezuttal is, de *bomlottul* járt a kártyája. III.

Jaj, de rettenetes *csapperli* vagy te Zsuzsóka. XIV.

Rá *csikkantottak* a szemükkal, mintegy buzdítva őt a további gorombáskodásra. X. Válla közé csapott a barátjának — Hó — szisszent ez föl — ne verekedj! És *belecsikkantott* a vékonyába. Muki is felszisszent. V.

Rápislantott végre a szeme *csücskéből*. VI.

Degez bugyellárisa. XIII.

Egyszerű kék *delén* ruhát viselt. VI.

¹ A bevezető köteteket Vargha Damján írja, a III., IV. kötetet Szinnyei József, az V.-et Zolnai Gyula, a VI., VII.-et Mészöly Gedeon fogja sajtó alá készíteni.

² A római számok a fejezeteket jelentik.

- Bálvándon *dégált* két hétig. VI.
 Rájött, hogy nevetséges és bántó az *erkölcsbíráskodása*. VI.
 Sikerült a birtokát annyira *eladósítania* II.
 Életük első felét *eldáridózták* mindközönségesen. III.
 Azt mondják, igen szelid ember, hát *el fogod lumposítani*. II.
Elsajnálgatta magát minden ok nélkül. III.
 Még egy csókot csuppanván az arcára, *eltuszkolta* magától az apját. V.
 Mindössze tíz percig maradt a szobában, aztán *ellépett* minden szó nélkül. VI.
 Ujra benyitott a hazardjátékosok szobájába. De ismét csak *elszelett* onnan. VI.
Fatányérost fogsz kapni káposztaborral. V.
 Az ablakba hajló *futórőzsatőr*ről egy öklömnyi csokrot szerkesztett. III.
 Dél felé járván az idő, mindjárt fölrántotta a *ferencjózsefet* is. III.
 A játékosok mögött vagy husz *gibic* állott. VI.
 Bálvándynak még csak sejtienie sem szabad, hogy mit forral ellene, mert ha *gyanura kap*, veszve az ügye. V.
 Negédesen *hopkált*, mint a meddő rénszarvas. IX.
 Kikecmergett a *himbából*. III.
Kikoptalták — mint mondani szokás — a haladó kor gerjedelmeit. III.
 Egy csöndes eszü, de *habajkaszdju* demokrata. IV.
 . . . Egy szóval hangos *hujahóval* fogadták Mukit régi barátai VI.
Hopszassza! szaladt ki a csodálkozás a Muki ajkán, te vagy az, Ágnes. VI.
 Mély sóhaj szakadt föl az *incifinci* gavallér kebeléből. II.
 Bálvándy fajkosokat akart venni az Ugorék országhírű *juhászatából*. I.
 Most már, hogy a szavamat adtam, úgy sem *kapálhatok vissza*. IX.
 Hátha a vagyonomból akar *kiborítani!* II.
Kiperelem belőled a Miklós bácsi hagyományát. II.
 Vajjon *kiforrt*-e a hársfa héjja a régi sebet? II.
 Egy öreg férfi cseléd unottan *kecmergett* ki az ódon kastélyból. II,
 Kecskéssy rongyos ezer forintért nagyobb *kártyabetyárságra* képes.
 mint . . . III.
 Nos? Nos? *kiváncsiskodott* a hízelt sereg. VI.
 Eddig olyan volt, mint egy *kiszuperált* kötéláncos, most meg úgy néz ki, mint egy ranzsirozott bugris. IV.
 Ágnes úgy *kirítyantotta magát*, hogy alig lehetett ráismerni. VI.
 Idáig csak *lafatolt* Muki, nyeglén darálta a szót. V.
Lefetyeltek, locsogtak az öregek. III.
 Aztán *leosztatta* a kártyát. X.
 Kártyázott ismét, *lőversenyezett* és primadonna kultuszt űzött. III.
 Ivott, *lovacskázott*, kártyázott, föllépett képviselőnek. III.
 A bankadó *lepetyegtette* a kártyát . . . ismét nyert. VI.
Lyukat beszélt az oldalába. X.
 Egy eszelős lengyel tévedt Kolozsvárra. Borszékre igyekezett, de *megragasztották* Kolozsvárt, de már egy hete, hogy részeg. III.
 Te azzal ne törődj, *mérgeskedett* a hiúságában megsértett aggszűz. VI.

Nyerni fogok neked a Kaszinóban. Légy a *mutyistám*. IX.

Itt maradok még két napig és *megudvarolom* az angolokat VI.

Meglátjátok, ez az nem sokáig él: *megszolidult*. IV.

Mukit is meglepte az artista leány modvacsinált előkelő és hihetetlen naivságot *negélyező* modora. IX.

Egy mély sóhaj tört ki a *nyiszlett* kis báró kebeléből. V.

Szervusztok urak! Mit csinál a haza? Boldog-e a nép? *nyegléskedett* akár egy hatalmas fejedelem. VI.

Pfü! lélekzett ez föl megkönnyebbülten. VI.

Ne bolondozz, hisz nem bántottalak. — Nem-e? *pruttyant* rá az álnok Muki. — Hát nem gyanúsítottál meg kétszínűséggel. IX.

Államférfit csinált egy jobbfejta *patópálszerű* magyar nemesből. I.

Mert jobban *pászolt* volna nekik, ha . . . III.

Bálvándy minduntalan karatyolt neki valamit, különösen az akvizíciójáról *pötyögött*. V.

Ilyenformán nagy gavallér volt valamennyi fiatal Ugor és nagy *reparágó* valamennyi öreg. III.

A *sírhahnámság* is hozzátartozik a felvidéki urak természetrajzához. III.

Ágnes egész nap *sülve-főve* volt Mukival. III. VIII.

Szóra váltotta aggodalmait. XII.

A tősgyökeres magyar úr nem igen örült a szerencsének, mert szót se *vallott* angolul. V. — Én egy szót se vallok a nyelvén. VI.

Ruganyos, *tempós* lépésben indult a Kaszinó felé. VI.

Apró *ugrifüles* manók ugrándoztak körülötte. VI.

A *számiskával* sem érte be Ágnes, mert tartott a gyomrára. III.

VÁRÓ GEDEON.

NYELVMŰVELÉS.

Természettudományi mesterszótár és helyesírás. A Magyarhoni Földtani Társulat választmánya elhatározta (1909. nov. 15-én), hogy a természettudományi mesterszótár szerkesztésére bizottságot alakít, s felszólította az illetékes tudományos társulatokat, hogy küldjenek ki két-két tagot a bizottságba. A Földrajzi Társaság kiküldötte Cholnoky Jenőt és Kövesligethy Radót, a Természettudományi Társulat Túzson Jánost és Gorka Sándort, az Erdélyi Múzeumegyesület pedig Apáthy Istvánt és Szádeczky Gyulát. 1910. nov. 16-án azt határozta a választmány, hogy mielőtt a nagy bizottságot összehíná, előbb előkészítő bizottságot küld ki, hogy a geológiai helyesírás elveit megállapítsa. Ennek a bizottságnak a tagjai, Szontagh Tamás, Lóczy Lajos, Mauritz Béla, Pálffy Mór, Schafarzik Ferenc, Papp Károly, Treitz Péter, teljes számmal összegyűltek és Papp Károly társulati titkár előterjesztése alapján részletesen kidolgozott javaslatban állapodtak meg. Az előterjesztésnek s a megállapodásnak egyes érdekes pontjait itt közöljük:

»Ne ragaszkodjunk valami általános régi sablonhoz, hanem olyképp igyekezzünk magyarul írni, amiként manapság a legtöbb író és szakember ír. Hiába erőltetnénk például a M. T. Akadémia klasszikus írásmódját,

amikor az élet egész más irányt követ. Épen a természetvizsgáló az, aki nem ragaszkodhatik az elavult formákhoz, hanem a fejlődés, haladás zászlaját lobogtatja. Ezért a helyesírásban se maradjunk el korunk fejlődésétől, hanem írjunk olyképen, amiként legjelesebb íróink s hírlapjaink írnak s amiként a mai nemzedék iskoláinkban is tanulja a magyar helyesírást.«

Ezután ismerteti a javaslat az új helyesírás elveit és újításait Simonyi Zsigmond Iskolai Helyesírása, Középiskolai Műszótára és Helyes Magyar-sága alapján, s ez utóbbi munkából idézi azt a kijelentést is, mely a nemzetközi latin-görög szók használatának mostanában kiujult vitájára vonatkozik, hogy t. i. »hiú és céltalan törekvés ezeket visszacsavarni eredeti klasszikus alakjukra és azt mondani: *klórum*, *piütész*, *pozitívus*, *negatívus*. Mert épen ily jogon lehetne a méter *metrum*, az ádvent *adventus*, az angyal pedig *angelus*, a püspök *episkopus* és a pünkösd *pentekoste!*« — »Ebben — mondja az előadó — azt hiszem, hogy az újabb kolozsvári természettudományi iskola *diorites*, *porfirites*-féle szavaira is megvan a válasz. Apáthy István túlzott klasszikus írásmódja sehogy sem illik bele korunk egyszerűsítő irányzatába.«

Ezen az alapon állapította meg a bizottság az új mesterszótárban követendő helyesírást, s az idegen szókra nézve is Simonyi tanításához csatlakozott, mely szerint ezeket lehetőleg következetesen magyarosan kell írni. A földrajzi nevek dolgában is a M. Nyelvőr álláspontjára állott a bizottság: »A földrajzi tulajdonneveket az illető ország helyesírása szerint írjuk. Azonban egyes ismert külföldi városok nevét magyarosan is írhatjuk, mert pl. a Budapesti Közlöny is állandóan *Bécs*et és nem *Wient* használ...«

Örömmel üdvözljük mind a nagyfontosságú új mesterszótár tervét, mind pedig a helyesírás dolgában létrejött korszerű megállapodást.

Olvadás közben. Most már ő is felkelt s *be van bonyálva* vastag pongyolaköntösébe (BSzemle 143 : 408). — Farkas vonítása kíséri a *senkitlen* vándort (uo. 138 : 73). — *Mesélien* elbeszélések (uo. 142 : 231). — Erdélyinél a nép- és a lélektudomány még nem *ötvöződtek* szóösszetételbe (141 : 328). »*Nemzetieskedő* politika« (Világ 1910. XII. 8). Igen jó kifejezés az idegen *nacionalista* helyett. — Mindama sokféle *kajsa-bajsa* állítás, mely a lapokban van... (Eötvös K. 1910. XII. 8-i nyilatkozata). — *Arany-sipak* (Ábrányi E. BSzemle 142 : 105). — A rézkarika, melyet sötétbőrű *delnök* az orrukban szoktak viselni (Világ 1910. XII. 3. 9. 1.: a *hölgy*-nek ez az egyértékese ma már époly ritka, amilyen közönséges volt ötven évvel ezelőtt). — Miféle csudabogarak voltak azok, amelyeket a katonai lángelemek *szerves egésszé körítének* (uo. 8. 1.; ebből a Greguss-féle furcsaságból van átgűrva: *szerves egésszé kögítteni*). — »Goethe Torquato Tasso-jából« s hozzá jegyzetben: »Bemutatta volt a fordító a Kisfaludy-Társaságban« (BSzemle 138 : 239). Ugyan minek az a *henye volt?* — »Castor süvegjükkért nyúlnak« (uo. 286). Nem Kastor és Polluxról van szó, hanem magyarra lefordítva: fogják hódsüvegjüket. — »Hiába akarják a *banketti* szónokok... a legvirágosabb jelzőket becsempészni a közélet hitébe« (Népszava 1910. I. 27 : 3). Új, de egészen természetes képzésű szó. — »Puszulás a harcra, rohamra, *forbátra!*« (Vértessy J. BSzemle 142 : 277). Ez

viszont régi szó, mely nyelvemléinkben gyakran előfordul, s a. m. bosszu. — »*A nagy sírom-rívom* a szerencsétlen városból messze földre elhallatszott« (Takáts S. BSzemle 141 : 80). Érdekes az igealaknak főnévi használata, de miért nem az alanyi ragozás, miért nem *a nagy sírok-rívok*, holott ez nem is tárgyas ige? Erre a kérdésre rég megfelelt Símonyi Zs. Nyr. 7 : 438: »A jelentő mód alakjai közül főnévileg használva legtöbbször találjuk a jelen idő első személyét, még pedig csakis a tárgyas ragozásból.« — »Ily nagy és hosszú epikus feladat kidolgozásában azonban *elállt* Gyulai költői *lélegzete*« (Riedl F., BSz. 144 : 183). Érdekes változata ennek a népies szólásnak: kifogyott belőle a szusz. De azért a »hosszu lélegzetű« és »rövidebb lélegzetű költői mű«, amiket esztetikusaink oly gyakran emlegetnek, kétségkívül idegen szólások utánzása (*langatmig, de longue haleine*). — »Egy *csajfétos* vig bolond, *hortyos* legény« (A Hét 1911. 104). A MTsz-ban csak ilyen alak van: »*csajfítás*, gyalázó szó, Bihar m.« — »Nem kívánunk vele *tengelet* *akasztani*, amiért azt állítja . . .« (Köz. Tan. Közl. 44 : 189). Talpraesett népies metafora. — Az újságok minden áron ellentétet *szenzációznak* köztem és az igazságügyminiszter közt . . . Véleményeltérés van, de ez éppen nem ok a *szenzációzásra* (Plósz Sándor szájára adja a lapudósítót, Új Hírek 1910. XI. 25). — A látóhatár másik végén Krisztusfa-erdő, azután zombékos síkság, majd egy *csenderes* tarka, össze-vissza gabalyodó vonalai (Lovik K. írja M. Figyelő 1 : 452 és 454), tájszó, melyről eddig igen kevés említés történt, bokros helyet, bozótot jelent, l. Nyr. 37 : 137).

ÖREG TANITÓ.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Kócipor. Különös megvető kifejezés, elég példa van rá a NySz-ban, *kócipór* alakkal is. A népnyelvben *kócipor* mellett *kocipor*, *kocifer*, *kócifer* alakjai is vannak (MTsz). Aranynál a Nagyidai Cigányokban: Jás [jaj], ti kócipor had (4 : 61). Néhány régi író kettéválasztja: *kóczi-pór*, *kóczi pór*; így a NySz-ban idézettekén kívül Simai Kristóf: Úgy ám, az olyan paraszt kótz-póroknál, mint te vagy [már itt az ideje felkelni], de a főrendeknél, mint mi vagyunk, még idein korán van a (Váratlan vendégből idézi Alszeghy Zs. Illei János 84.) — Akik e szót magyarálták, jobbára a *pór* összetételéből eredettnek gondolták. Így már Sziriny (Hung. in parabolis 2 125): »Agrestis *Kóczí pór* a pago *Pór* Comitatus Szaladiensis«, tehát a Pórból mint helynévből, pedig nem Pór az a szalamegyei helység, hanem Pórszombat (van még néhány ilyen helynév: Pórládony, Pórmagasi stb., régebben Pórnép is, ezeknek részben ilyen mássaik vannak: Nemesládony, Nemesnép). Kresznerics szerint »kóczí pór: kóczos pór, paraszt«, és kóczí por »nam aliqui scribunt sine accentu, stuparius pulvis« vagyis kóciak a pora. Kassai Szókönyvében mindössze ennyi van: »Kótz-por: pulveris [így] stupae (tótul pozdorja).« — Figyelemreméltó magyarázatot találunk a kevés figyelemre méltatott Dankovszkynál: »kótzí, ad stragulum hirsutum spectans, zur *Kotze* gehörig; kótzí-pór, stragula hirsuta vendens rusticus, ein *Kotzenbauer*.« Végre CzF. szótára azt írja: »Ócsárló kifejezés, s a. m. alávaló, hitvány, söpredék, parasztos jellemű . . . leginkább Dunántúl isme-

retes . . . Az alávaló embert kóc embernek is szokták mondani . . . Talán innen lett egy kis csavarintással *kopciher*. Mind hangra, mind értelemre nézve egyezik vele a német *Kotzenbauer*. A vasvármegyei hiencek egyik faja csúfneven *Kotzenhienz*.« (*Kotzen* az osztrák-magyar németiségben a. m. pokróc.) — Ha csakugyan dívik a német nyelvben a *Kotzenbauer* (a szótárakban nem találok, még a Schmellerében és Castelliében sem), akkor ez is, mint a mi kócipórunk, népetimológia eredménye. Mert eredetileg így hangzott a szó: *kacipóri*. Van ugyanis egy régi német adomagyűjtémény 1558-ból, szerzője Michael Lindener, a címe: *Rastbüchlein und Katzipori*. Az ajánlásban azt írja a szerző: » . . . viler auszerlesen schnudelbutzen, welche man auf welsch *kazipori* nennet und auf griechisch raudi-maudi, leüsz-imm-peltz . . .« (Läus' im Pelz) stb.¹ Az író tehát maga mondja, hogy ez olasz szó. Többet azonban én se tudok róla, de valószínű, hogy összefügg a trágár olasz *cazzo* szóval.

SIMONYI ZSIGMOND.

Ciklér. Ilyen nevű alkalmazottja, hivatali szolgálja volt Kassa város hatóságának a 17. és 18. században, mint a következő okirati adatokból kitétnik, amelyek Kassa város levéltárából valók.

Én alább megírt recognoscalom praesentibus, hogy én tekintetes, nemzetes és vitézlő Korponay Ferencz uram ő kegyelme ezen nemes szabad királyi Kassa városa főbírájának parancsolatjából die 2-da mensis novembris méltóságos Senyey Imre uram ő nagysága certicatoriát itt való nagyságos úr házában levő gazdának tudni illik Szucska avagy alias Csucska nevűnek a végre exhibéáltam, hogy azon felülírt gazda említett méltóságos úrnak praescripta certifikatoriát küldje el. Actum Cassoviae 9-a Decembris 1734.

Sárosy János.

nemes város hites *ciklere*.

Alább megírt praesentibus recognoscálok, hogy én tekintetes, nemzetes és vitézlő ordinarius bíró uram Korponay Ferenc uram commissiója mellett nemzetes és vitézlő Hagen Dávid uram instantiájára Rabenseiffér Mihály uramat die 16-ta Junii pro 23-tia affuturi mensis Augusti et subsequentiibus ad id aptis et iuridicis diebus anni 1735 cum assignatione partium actionis ad comparendum et semet defendendum az tekintetes nemes magistratus eleiben citáltam és legitime certifikáltam is. Kassán die 16-ta Junii anno 1735.

Kertész Mihály nemes város *ciklere*.

»Négy darab firhang *cziklernek* deputatio mellett való fáradságáért adatott.« Kassa város levéltára 1735-ik évbeli 17271. számú okirata.

1680: »Öblítő *cziklereknek* fl. 2.« Kassai bortisztek számadása.

¹ Mellesleg mondva *Schnudelbutz* egészen a. m. a népies magyar *takonypóc* s úgy látszik ennek egyúttal az eredetije; »Schnuder: Nasenschleim, Butzen: Klumpen, Flocke . . .; Butz, Putz: kleiner Kerl« (Bobertag jegyzete, Vierhundert Schwänke des XVI. Jahrhunderts, 293).

A szónak értelmét és eredetét megmagyarázza az itt következő német idézet:

»Diese Stadt — t. i. Boroszló (Breslau) — hat acht Thore, welche von Soldaten und Burgern wohl besetzt bewacht werden . . . Diejenigen Beeidigten, so die Thor auf- und zuschliessen, heisst man *Cirkler*.« L. a magyar Simplicissimus 1854-ik évi kiadása 29. lapján.

(Kassa.)

KEMÉNY LAJOS.

A szó a német nyelvemlékekben közönséges. Lexer középfelnémet szótárában így van értelmezve: *zirkäre, zirkeler, zirkener*: der die runde macht, patrouille. Schmeller bajor szótárában: der die runde macht, wächter, circuator, circator. Tehát ugyanaz, ami a magyar történeti forrásokban gyakran emlegetett *cirkáló*, l. NySz. — *A szerk.*

Bécs. Komáromy András azokban a mindenképpen becses 16. századi levelekben, melyeket a Történelmi Tárbán közöl, Bécs nevét igen sokszor így írja: »Ez a levél költ *Becsébe*« (1910-i évf. 518.) »*Becséből* az napra meg nem érkezik« (uo.) »Ide *Becsébe* tegnap egy eleven elefántot hoztak« (520). Így *Becsébe*, *Becsébül* 521, 522 stb. A közlő a leveleket mind átírta mai helyesírással, de sok más esetben is elhibázta a dolgot s az imént idézettek is kétségkívül hibásan tette az eredeti kéziratban talált *Becsebe*, *Becseből*, vagy *Bechebe*, *Bechebwl* alakjai helyébe. Legalább így olvasta volna: *Bécsébe*, ennek még volna értelme, olyan kettős ragozás volna mint *Szegedébe* a régi *Szegedé* helyett (mint *Egré* stb. TMNy.)¹ De *Becsébe*, rövid *e*-vel semmikép se valószínű. Legvalószínűbb, hogy az ügyetlenül író Sárkány Antal hibásan írta vagy talán egészen egyéni ejtését fejezte ki ezekben az alakokban. Ugyanígy írja egypárszor *Czenkérül* *Czenkére* (527, 528), illetőleg *Czenkerwl* v. *Chenkerul* stb. e. h. *Czenkrüi*, *Czenkre*, továbbá *melyére* e h. *melyre* (531) és *fystetül* e h. *fisttül* (541), sőt *pénz* helyett *pénze* (523, 525).

Természetesen sok más hiba is van a levelek olvasásában, mint majdnem minden ilyen átírt szövegben. Pl. nem tudta a kiadó kitalálni, mi az a *barran irmes* (542, vö. bárány-üröm NySz), hogy *meg weset* a. m. megveszett (520), hogy *nekik* a. m. nekik, vagyis némelyek (533), hogy *el törettem* = eltörödtem, eltörödtem (539) stb. stb.

De azért hálásak vagyunk e becses nyelvemlékekért, sok érdekes kifejezést találunk bennük, pl. *farkallani* 'kószálni' (535, l. NySz), az *barday-nál* (535) = a *wardein*-nál stb. De sok érdekes nyelvtani alakot is, pl. *vém* e h. *vevém* 519, 529, *the* olv. *té* e h. *tevé* 521, *tők* 'mi tevők' 539; *et* 'eveti' 531, *it* 'ivott' 524; *hozzáik* 530 stb. *Bornamiza* e. h. *Bornemisza* 512. 524. — Vö. »Érdekes nyelvtani alakok« c. közleményemet Nyr. 37 : 41.

KOVÁCS ASZTRIK.

¹ Vö. még *Fejjérvára* Vas m. Nyr. 37 : 88; olyan *heté* nem szereték mennyi« Zala m. — *A szerk.*

Térszínnevek. 1. *Üver* (l. Nyr. 40 : 185). E szó Marosszéken előfordul dülőnevek közt, még pedig Fekete üver szántó és Kis üver szőlő Sz. Gerice községben (Nyr. 2 : 45), Üver szántó Vadadon, Üver szántó és Üvertető hegy Iszlón és Almás üver szőlő Kaalon (uo. 382.) Ezek közül Fekete üver már 1697-ben, Almás üver már 1624-ben előfordul feljegyzésekben (Nyr. 28 : 382). A szó értelme Kriza szerint, aki e dülőneveket közzölte, fejér agyagos, márgás, fehér palás föld, ez azonban alighanem tévedés. Mások Csíkből közölték e szót: »gödör a réten, hol a víz meg szokott állani és ritkán szárad ki« (Nyr. 32 : 407, továbbá 26 : 429 és MTsz. 2. és 3). Ezt azt értelmezést kell helyesnek elfogadnunk s ez felel meg legjobban a helyneveknek is, ahol az üver valami völgyfélét jelöl.

2. *Réz* (l. MNy. 7 : 166). A Rézmál düllő *réz* \times *mál*-ból való származtatása valószínű, de nehézsége, hogy a *réz* eddig mind a MTsz.-ban, mind pedig a helynevekben csak a Székelyföldről került elő. Csupán az Oklsz. közöl egyetlen adatot Somogyból. Össze kellene vetni azon nem székely helyneveket, amelyekben a *réz* szót sejtjük, oklevélbeli alakjukkal, s ha ezekben az értelmezés megmutatja, hogy valóban a *réz*szel és nem a *réz*szel van dolgunk, lehet majd e szót nem székely helynevek magyarázására felhasználni.

3. *Verő* (l. MNy. 7 : 166, jegyzet). E szó helynevekben annyit jelent, mint napnak kitétt, napsütötte. Verő ugyanis a napnak, napfénynek régi és a népnyelvből ma is kimutatott neve (MTsz.) Helynevekben ellentéte az *árnyék*.

4. *Ság, ség* (MNy. 7 : 168, 192.) Hogy a Szamota felfedezte *ség* (NyK. 25 : 141) és a helynevekben előforduló *ság* mindkettő dombot jelent s e jelentésben a térszínformák nevei közé iktatandó, azt kétségtelennek tartom. De azért e két szó körül még sok nehézség van. A *ség*et Szilasi a vog. *sāṅkw* 'halom, Hügel' szóval veti össze (NyK. 25 : 398), s ez elég tetszetősnek látszik, ellenben a *sággal* való összefüggése még magyarázatlan. A *ség* csak az oklevelekben fordul elő, még pedig önállóan is (Oklasz.), ma ellenben kétségtelenül nem mutatható ki, míg a *ság* már az oklevelekben is csak mint helynév fordul elő.

HEFTY GYULA ANDOR.

Aszó és bukkánó. Ezekre a szókra vonatkozólag, amelyekről Hefty Gy. (Nyr. 40 : 155—169.) a térszíni formák neveiről írva megemlékszik, néminemű *hézagot pótló* helyreigazítást kell tennem.

Aszó. Igaz, hogy völgyet jelent, ámde jellemző sajátossággal bíró olyan völgyet, amelynek legalább egyik oldala meredek, szekérral, kocsival úgyszólván járhatatlan; ellentétben az enyhe lejtésű, lankás oldalú völgygel, melynek neve *melécs*. (Barkóföld, Palócság, Székelység.) — A hegyaljai *Nyulászó* pedig, mely határozottan fősík természetű és nem *aszó*, nem is az *aszó*-ból ered, hanem mint jó *nyulászó* (agarászó) hely, ettől a sajátosságától nyerte nevét.

Bukkanó (bakkanó, zökkenő, zakkanó) nem hirtelen ereszkedő, nem lejtő, hanem kátyúszerű gödör, árok, amelyen a szekér, kocsi stb. elhaladván, *bukkan* (bakkan, zökken, zokkan). Pl. Olyat bakkantónk, hogy im elharaptuk a nyelvönk (Barkóföld, Palócság.) — Azon a bakkanós helyen

ugyan megringatta a jászágót (t. i. a bukkánón ide-oda táncoló szekérről, Tiszamente.)

(Gömör-Rozsnyó.)

KOMORÓCZY MIKLÓS.

Szóegyeztetések. 1. A magyar *tat* szót (*tat*, 'puppis; hinterteil des schiffes': *hajó tatja*: puppis NySz.; *taty toty* MTsz. az egy fatörzsből vajt csónak belsejében (a közepén és a faránál) erősítésül meghagyott keresztben fekvő rész, amely ülőhelyül is szolgál; párkányléc, melyre a pad ráfekszik (Komárom-m.); 'a csónak ülődeszkája' a csónak oldalán futó rövid erősítő párkány (Szatmár-m.); pártázata, széle valaminek (ágynak, széknak stb. Balaton-vid. stb. MTsz.) Munkácsi a vogul: ÉV. *taxt, toxt* (jap-t.), LV., KV., PV. *toxt* (*k'op-l.*) 'hajó keresztfája, tutfája' szóval egyezteteti (ÁKE. 591). Ezt a szót az osztyjákban is megtaláljuk: ÉO. *χὰβ-toγδτ* 'a csónak tutfája' (Pápay, NyK. 38:130; továbbképezve: *kar' toxtop toxtaη χὰβλεηkem* 'vas keresztpántú keresztpántos csónakocskám' (Pápay, Osztyják népkölt. gyűjt. 78; Beke, Északi-osztyj. szójegyzék 77; Schütz, NyK. 40:40). A déli-osztyjákban Patkanov szótárában a következő adatok találjuk: »*tōgot* ? tatfa, ladik keresztfája.« A hangviszonyra nézve vö. magy. *jut* ~ vog. *joxti* 'megérkezik, jut' (Szilasi, Vog. Szójegyz.), ÉO. *joxt-* 'érkezik, jut' (Beke 23), DO. *jōxtem, jūxtem* (Patkanov), *joγδτ*- Karjalainen 109) stb. A magyar népnyelvi *taty, toty* alakok a birtokos ragozás harmadik személyének analógiájából magyarázandók; »a csónak *tatja*« kifejezésből a *ty* áterjedt a ragtalan *taty* alakba. (Vö. *alj, melly, fej, száj*, az *alja, mellye, fe-je, szá-ja*, analógiájára.)

2. A *valaki, valami* névmásnak első részét Simonyi (NyK. 24:368) a TVog. *qlq-k'gn* 'valaki', *älä-ñoxor* 'valami' stb. KV. *ql-k'on-när*, 'valaki', *ql-när* 'valami' stb. (l. az egyes nyelvjárásokban megfelelő alakokat Munkácsi, VogNyelvj. 111, 159, 198, 199, 200, 237, 238, 244, 246, 269, 270, 283) és a cseremis *ala-kö* 'valaki', *ala-mo* 'valami' (Szilasi, Cseremis szótár, NyK. 28:439) alakokkal egyeztetette. Munkácsi (NyK. 25:56) még a votják *olo-kin* 'valaki', *olo-mar* 'valami' stb. alakokkal (Munkácsi, Votják szótár 71, 72) egészítette ki Simonyi egyeztetését. Hozzáveendő még a következő osztyják adatok: DO. *ata-γotan* 'valahol' (Patkanov, Irtysch-Ostjaken II:46), *ada* (*ad*) *meta* 'valami', *ada metta xoi* 'valamilyen ember' (Patkanov, Irtisi-osztyják szójegyzék 3)¹ és ÉO. *al-matti* 'valamely' (Beke, Északi osztyják szójegyzék).

FOKOS DAVID.

3. *Vonít.* Tudvalevő dolog, hogy a kutyának hosszan elhúzott vékony panaszos hangját *vonításnak* nevezik, s midőn azt mondom hogy a *kutya vonít*, tulajdonképpen azt mondom, hogy a hangját elhúzza, elvonítja. A *vonít* kétségkívül a *von* igének a származéka, s a régi nyelvben mindig ilyen jelentésben fordul elő: *vonít*, traho, *el-vonít*, subduco, *még-vonít*, commoveo, *vonítás*, línea, *vonító*, vectuarius stb. (NySz. 3:1246--7.) Vö. még *vállat vonít* = *vállat von*. [L. erről Nyr. 13:40, Szarvas G. --

¹ L. Patk.-Fuchs, KSz. 11:129.

A szerk.] — Érdekes, hogy hasonló jelentésváltozásra a vogulban is találunk példát s a Kereskedő ember meséjében (*Väta xum möjt*) ezt olvassuk: »*tawä tönü änsiläm, taw värnä äntäsü ti-jänit: eli xujeuw, tülmentenä xätpä joxti, taw xarti, suj väri, tülmentenä xätpä l'apän at råwi.*» Őt (t. i. a kutyát) azért tartom, a tőle teljesített segítség ekkora: éjjel lefekszünk, valamely lopni szándékozó jön, ő vonít, zajt csinál, a lopni szándékozó nem juthat közelbe» (*Munkácsi* Vog. Népk. Gyűjt. 4 : 342). A *xarti*, *khärte* stb. eredeti jelentése a vogulban is von, híz, vonszol stb. mint a *vonít*nak. (Vö. Szilasi Vog. Szójegyzék 19. és 26). Különös, hogy Trócsányi Zoltán a Vogul Népköltési Gyűjtemény 4. kötetéhez írt szójegyzékében nem is említi a *xarti* von, huz stb. igének ezt az érdekes jelentését. (NyK. 39 : 437.)

KARA FERENC.

Igy, úgy, hogy. Ez a három módhatározó szó névmási eredetű. Az első kettő kétségkívül az *ez* és *az* mutató névmással függ össze. Kezdőhangjuk ugyan két fokkal zártabb, de épp ilyen az *itt, ily, ujan, ullan* megfelelő hangja, melyekhez az átmenetet egyrészt a népnyelvi és régiségbeli *ett, ede, ejen, ellen, éllyen* (MTsz. NySz), másrészt az *ott, oda, onnan, oly* alkotja. Valószínűleg a középzártságú magánhangzós alakok voltak az eredetibbek,¹ ezekből történt azután a továbbfejlődés részint a még nyiltabb, részint a még zártabb hangalak irányában. — A *hogy* alapszava már csak a rokon nyelvekben használatos kérdő névmási szerepben, a magyarban csupán képzett vagy ragos alakjaiban maradt fenn; pl. *hány, hollyan, ha, hol, hová, honnan.*

E határozó-szóknak mássalhangzója azonban sokkal homályosabb. Egyáltalán nem világos, hogy a tőhöz tartozik-e, vagy pedig már rag. Setälä a *hogy*-ot a következő finnugor alakokkal egyeztetni: zürjén *kudž, kidž, kidži*, votják *kidži, kiji*, cseremis *katsè, kuze* 'hogyan' (Finnisch-ugrische Forschungen 2 : 229).

A névmásoknak alapszava kétségtelenül azonos, ragjuk azonban homályos marad így is, mivel ez a rag egyik finnugor nyelvben sem élő rag már.² Sőt nyoma sincs az említettekén kívül más fgr. nyelvben, s ami a legfontosabb, éppen legközelebb álló rokonaink nyelvében sem.

A vogulban ezek a névmási többől képzett módhatározók: É. *toχ*, KL. AL. P. *tok* 'ügy' K. *tok'*, *tok'o* FK. *tokβə* 'ügy, úgy', T. *tuχ* 'ügy' (vö. É. AL. *ta*, KL. *tä, ton*, K. *täta, tät*, P. *tä, tån*, T. *tu* 'az'); É. *tik*, T. *taχ*, FT. *täχ* 'ügy' (vö. É. T. *ti* 'ez' T. *k'unäχ* 'hogyan' (vö. T. *k'än* ki, kicsoda.)

A módhatározást kifejező rag itt nyilván *-χ*, mely csak egyszerű hangbeli változata a latívusi *-γ* ragnak. A vogulban t. i. (és más fgr. nyelvben is) nagyon gyakran latívusi rag áll módhatározókban.

¹ Vö. *oz, ozvc, ozchuz* HB. *oz, ozth* LevT. 1 : 104. 105. (NySz.; *oz, okkor* (Moldva); *osztán, osztég* 'azután' (rendkívül elterjedve) MTsz. (L. Gombocznál is: A magyar a hangok eredete. NyK. 39 : 236.)

² Vö. még: zürj.: *tadž*, votj. *taž, taži* 'ügy' < *ta* 'ez'. Wichmann: Wotjakische Chrestomathie. 945. sz. — votj. *ož, oži, ozi* 'ügy' (vö. *otjn* 'ott') Uo. 647. sz.

Ez a latívusi rag a magyarban is megvan *-á, -é* alakban (pl. *al-á, föl-é, mell-é* stb.), mely *j* hangon keresztül fejlődött a fgr. *-k ~ -γ*-ból.

Az én véleményem szerint ez a *-j* rag olvadt bele az *így, úgy* alakokba. A névmási *tő* u. i. *-id, (-od >) -ud*, s ehhez járult a latívus ragja, a *-j*. Ez azután a *tővégi -d* hanggal diftongussá olvadt egybe, s így maradhatott meg a rag eredetibb alakja.

Az *így, úgy* eszerint csak változata az *ide, oda* határozószóknak. Az alakbeli elkülönödés könnyen megérthető a jelentésbeli különbségnél fogva. A vogulban is másképp hangzanak a latívusi alakok; pl. É. *t̄γ*, KL. AL. *t̄i*, K. *t̄ay, t̄̄γ*, P. *t̄i*, T. *t̄i* 'ide', É. T. *t̄ū*, KL. AL. *t̄ū*, K. *t̄au, t̄ou*, P. *t̄au* 'oda'.

A *hogy -gy*-je ezek után természetesen csakis az *így* és *úgy* analógiájára keletkezhetett.

BEKE ÖDÖN.

A **szóvégi a hang föltünő** a *dupla, szimpla, kurta* szavakban. Ezekre vonatkozólag azt állítja Melich János MNy. 7 : 96: »Az az egy bizonyos, hogy a latin szavak csakis a nőnemű alakból fejthetők meg.« Nézetem szerint az az egy bizonyos, hogy itt a nőnemet semmiképp se lehetne megokolni. S éppen azért bizonyos az is, hogy ezek nem a latinból, hanem az olaszból jöttek át. Olasz jövevényszavaink végén nemcsak az *a*-nak, hanem az *o*-nak is *a* felel meg: *dupla* = ol. **duplo*, ma *doppio*, *szimpla* = ol. **simplo* (lat. *simplus*, fr. *simple*),¹ *kurta* = ol. *curto*. Szintúgy: *torva* = ol. *torvo* (vö. Nyr. 27 : 126!), *áspa* = ol. *aspo*, *bandita* = ol. *bandito*, *pálya* = ol. *palio*, *torzsa* = ol. *torso* (l. ezeket Nyr. 15 : 256), *datolya* = velencei *dátolo*, *flóta* = ol. *flauto* (uo. 409.) stb. A régiebb olasz átvételekben ez a rendes megfelelés, ritka az olyan példa, mint *istálló*: ol. *stallo*. Az újabbakban *ó* felel meg az olasz szóvégi *o*-nak: *kaszinó* stb.

ROMANISTA.

Olcsó remekírók című közleményünkre vonatkozólag a következő levelet kaptuk:

Bpest, 1911. máj. 30.

Egy kis panaszom van a Nyr. utolsó füzetének 233/234. lapjára. Ott megrójják az »olcsó remekírók« hanyag és hibás szövegeit. Igen helyesen! még erősebben is lehetett volna. De, sajnos, nincs megmondva, hogy ezek régi füzetek, Gyulai Pál korszakából. Aki tudja, pedig, sajnos, már nagyon is tudja az emberek (hisz annyi kéziratot kapok!), hogy ezt a vállalatot most én szerkesztem, könnyen azt hiheti, hogy az én gondatlanságom okozta e botrányosságokat, aminek én persze nem örülhetek.

Nem kérek semmi helyreigazítást, jegyzetet stb. Csak azt óhajtom, hogy jövőre tegyétek ki az illető füzetnél az *évet*, melyben az megjelent, hogy az olvasó rögtön láthassa, melyik szerkesztőről van szó. Hogy én az ilyen *filologiai* dologban igen óvatos vagyok, talán elég ismeretes.

HEINRICH GUSZTAV.

¹ E két melléknévnek az első magánhangzója talán latin hatás eredménye; vö. Simonyi: Ung. Spr. 68, Melich: MNy. 6 : 115.

EGYVELEG.

Nyelvészeti viták a görög kamarában. A Nyr. 38 : 213 s köv. lapjain Nyelvészeti mozgalmak a mai Görögországban címen ismertettem az akkoriban felmerült (s készülöben lévő) Thesaurus-terv nyomán felhangzó szenvedélyes nyelvészeti szóváltást. Érintettem a még mindig elintézetlen, s végeszakadatlan polemiákban feszegetett nyelvkérdést: a régieskedő irodalmi nyelv s a népies nyelv körül vívott harcokat. Az a határtalan érdeklődés, amely minden művelt görög lelkében él e nyelvészeti kérdések iránt, s amely elsőrangú nemzeti érdeknek tekinti a történeti hagyományokhoz hű, tisztított nyelv megvédelmzését, szinte páratlan alakban nyilvánult meg a közelmúlt napokban. Ha nem is vág a mi nemzeti nyelvünk körébe ez a kérdés, azt hiszem, a jelenségek értékelése, s a tanúlságok rövid összefoglalása nem lesz érdektelen a Nyelvőr olvasóközönsége előtt sem.

Az történt u. is Hellasban, hogy alkotmánybeli biztosítékkal bástyázták körül az irodalomban használatos, régiséghez szító *kathareúousa* használatát. A mostanában ülésező kettős kamara, mely az alkotmány revíziójára kétszeres számban választott képviselőkéből van összehíva, március közepe táján (ó naptárú febr. 25-én) nyelvészeti vitatkozások, sokszor tudományos értékű fejtegetések színterévé lett. Azzal az indítvánnyal állott elő Kalumvákiusz képviselő, hogy »ne lehessenek közhivatalok viselői olyanok, akik az állam hivatalos nyelve ellen támadnak.« Igy, kommentár nélkül, a legtermészetesebbnek látszik az, amit a javaslat kíván. Hiszen minden állam törvénnyel védi a maga hivatalos nyelvét, s biztosítja annak tekintélyét. Más azonban az eset Hellasban. Az egész ország egy nyelvet beszél, a görögön kívül más nyelvnek a használatáról szó sem lehet. »Nemzetiségi veszedelem« nem fenyegeti az állam egységét, s eszeágában sincs egyetlen hellénnek sem a hellén nyelv kizárólagos szerepét kétségbe vonni. S mégis ilyen biztosítékot kíván a nyelv védelmezése? Ez már, ami különösebben érdekelhet bennünket nyelvészeti szempontból is.

Nem a görög nyelv jogát akarja ez az indítvány biztosítani, hanem a *tiszta görögségnek* a védelmét célozza. Törvényes biztosítékkal kívánja megóvni az ellen, hogy az állam fizetett emberei belegázoljanak a *kathareúousa* tisztaságába, s hogy biztosítva legyen ennek a nyelvnek az állam minden lakója részéről a köteles tisztelet. Olyanféle ez, mintha nálunk törvényesen büntetnék a magyar nyelv szelleme, a tiszta magyarság ellen vétő államhivatalnokokat. (Be megürülnének a magyar hivatalok és bíróságok!) S ez az ideális lelkesedés számot tarthat a mi érdeklődésünkre s rokonszenvünkre is. Sőt szinte irigyelni való kultúr-érzéssel állunk itt szemben. Aminthogy nem mindennapi műveltségnek a fokmutatója az az általános hatás sem, amit ennek a vitának megindítása keltett.

Kissé közelebből kell a dolgot tekintenünk, hogy világosan álljon előttünk az egész helyzet. A *malliarismós*-szal kell megismerkednünk. Ez a *kathareúousa*-val, az antik göröghöz nagyon közel álló, régies színű, idegen elemekből megrostált, »nyelvtisztításon« keresztül ment irodalmi nyelvvel szemben a zagyva görögség gúnyneve. (*Malliarós*-nak hívják a torzonborz, hosszúhajú félbarbárokat; a műveletlenség jele és jelzője!) Ez a *malliarismós* nem becsüli a régi görög műveltség szentesítette nyelvvidomát, hanem a

legteljesebb újítást követeli a nyelvnek minden ízében. Felhasználván a hosszú idegen járom alatt sok ezernyi idegenszerűséggel megtömött nyelvet, a valóban elcsúfított görögséget akarja kizárólagos szerephöz juttatni. Szóval a mai görögség pallérozatlan nyelvét követeli irodalmi nyelvnek. Holott természetes, hogy ez a nyelv a maga teljes kimiveletlenségében, pallérozatlan logikájában s szinte komikus összetételében a népköltészet nyelvén kívül egyéb irodalmi szerepre ebben az alakjában nem alkalmas. Hiszen irodalmi használatban szinte nevetségessé válik, komoly műveknek, hivatalo fogalmazásoknak a nyelvüül hajmeresztően visszataszító, s színre alig is görög. Csak hozzáértő tudja kihámozni a görögnek megmaradt szavak eredetét is. Igen nagy részében pedig idegen.

Hogy milyen a különbség e két nyelv közt, ide iktatok egy pár sort a *katharevousa* s két verset a *malliarismós* nyelvén. A fentebb közöltem képviselődházi indítvány görög szövege így szól: *Οἱ θορυβοῦντες κατὰ τῆς ἐπισήμου γλώσσης τοῦ Κράτους δὲν εἶνε δεκτοὶ εἰς οἰανδήποτε δημοσίαν θέσιν.* « Ezt a régi görögöt jól értő ember kevés híján első látásra megértheti; annyira a régi nyelv alakok megőrzésével jön létre ez a tisztított görög nyelv, amelyet tehát nemzeti büszkeség, történeti érzék, s esztetikai érték is egyaránt ajánlanak a művelt görög előtt a tudomány, irodalom s a hivatalos élet nyelvüül. Alig is lehet más formában komoly irodalmi műveket szerkeszteni, hiszen a régiség óriási nyelvkincse, anyagában, majdnem fedezi a mai kultúra körét. S kacagtató, ha, mikor az egész művelt világ tudományos műszavait a régi görögségből meríti, a *μαλλιαρισμός*-nak nem jók e tiszta görög terminusok, hanem az *ἐγκύκλιος* helyet pl. *τριγυρίστρα*-t akar az irodalom nyelvébe csempészni. A népnyelv, még nem is a tulajdonképeni *μαλλιαρισμός* jellemzésére egy görög dalból idézek:

*Ζάχος ἐκαβαλίεψε νὰ πάη νὰ βγῆ τὸν ἄδη,
μὲ ἓνα σιδερικὸ ἄλογο, μὲ χρυσομένη σέλλα.*

Bár a hozzáértő ebből is kieri a végtelen konzerváló erőt, mely a görögségnek annyi rettenetes küzdelem között is biztosította a fennmaradását, megőrizvén annak nyelvét mégis csak görög nyelvnek: azt is látja a mélyebben szemlélő, hogy itt a görög nyelv alakok elkorcsosult formáival állunk szemben, s körülbelül ahhoz hasonlíthatnók a viszonyt, mintha valamelyik a köznyelvtől erősen elütő jellegű magyar tájnyelv (ha ugyan volna ilyen igazán nagyon különös dialektusunk) szerepelne pl. bírósági ítéletekben, vagy egyetemi előadásokon. Pedig az idézett sorok még nem is világítják meg teljesen a helyzetet, mert idegenszerűségeken a *μαλλιαρισμός* néha még tovább megy, s még jobban távolodik a történeti görögségtől.

Természetes a dolgot csak valamennyire értő előtt is, hogy ez a népies nyelv nem alkalmas arra, hogy hivatalos használatú, irodalmi nyelvvé tegyék. Elvégre az irodalom s a nép pallérozatlan nyelve mindenütt különböznek egymástól, s nevetségés hatást keltene pl. egy törvényszöveg, amely a tájnyelv sajátos szóhasználatát s hozzá fonétikus írását adná. Érthető hát, hogy a *μαλλιαρισμός* ilyen túlzó hívei ellen feltámadt a mélyebbre látó görög értelmiség tiltakozása. S mert mások egyre merészebben hangoztatták már elveiket, sőt iskolákba is bevitték e teljesen népies alakú nyelv hirdetését, a görögség nemzeti egysége érdekében is élénk vissz-

hangra talált a parlamentben felvetődött indítvány. Napokig tartó vita indította meg róla, amelyben szinte egyhangúan mind a kathareúousa megbecsülését hangoztatták, legföljebb a veszedelem túlzásától óvott egyik-másik beszéd. Arra hivatkozott némelyik szónok, hogy ilyes alkotmánypontról fölösleges, hiszen amúgy is a kathareúousa nyelvét hangoztatja, aki könyvet ír vagy aki országgyűlésen beszél, mert nem is használhat mást, lévén az a másik nyelv ilyen használatra teljesen alkalmatlan, sőt ilyen szerepében nevetségesen ható. S valóban megesett, hogy olyan parlamenti szónok is, aki a malliarizmus híve, a kathareúousa ellen mégis csak ezen a kárhoztatott nyelven dörgött. Szóval az egész vitából, mely gazdag volt becse, sokszor tudományos értékű fejtegetésekben és sok történeti visszapillantást tárt elénk a görög nyelv alakulása korából, s felette sok megértést mutatott fel, — eredményül az az általános kívánság alakult ki, hogy biztosítani kell a nyelv tisztaságát a meggondolatlan »nyelvrontók« ellen (bár hiszen azok sem »nyelvrontók« a mi értelmünkben) s fel kell venni az alkotmányba az erre vonatkozó pontokat. Így született meg a *nyelvtisztaságot védő alkotmánypont*, mely okos előrelátással nem említi a kathareúousa nevet, hiszen nem akarja útját állni a további alakulásoknak, hanem csak az állam hivatalos nyelvének a tiszteletét biztosítja. Ez azonban a mai napokban egyet jelent a kathareúousa-val, mely a mai görögség tekintetbe vételével iparkodik a *görög nyelv történeti folytonosságát* feltüntetni. S velejében arról van szó, hogy a görög nyelv irodalmi használatra, műveltségi szerepre alkalmas formáját és tisztaságát az alkotmány védi Hellasban. Szóval: csak tiszta és teljes hellén nyelven szabad írniok a hivataloknak és tanítaniok az iskoláknak.

Gúnyolódó okvetetlenkedéssel lehet ezt kicsinyelni (mint teszik is nálunk hányan!), komolyabb megértéssel azonban csak irigyelni lehet Hellástól — nekünk, magyaroknak, ahol lehet büntetlenül belegázolni a nyelv tisztaságába . . .

A görög nép körében ilyen irányú (nem analfabéta) vitákat s ilyen mindent háttérbe szorító (sőt utcai tüntetésekig fajuló) érdeklődést képes fakasztani az a harc, amely voltaképen nem is a görög nyelv megmételyezői ellen, hanem csak a míveletlenebb görög nyelvet sóvárgók ellen folyik, akik azon dialektusszerű (mert voltaképen a mi »tájnyelv« megjelölésünk a mai görög népnyelvre sem talál) mosdatlan alakjában vinnék be az irodalomba a népies alakokat, s ragaszkodnak a százados szolgaság folytán beköltözött tenger idegen szóhoz, melyektől a nyelvtisztítás azóta alaposan megnyesegette az irodalom nyelvét. Nálunk ha a nyelv szellemét (s nem csak egyes szavait) megülő förtelmek ellen támad valaki, nemhogy érdeklődés és megértés — legtöbbszörre kacaj a része.

A magyar hivatalokra és iskolákra is rátérne már ilyen alkotmány kényszerítette nyelvbecsülés . . .¹

VÉRTESY DEZSŐ.

¹ Sajnáljuk, hogy t. dolgozótársunk kissé egyoldalú maradt annyiban, hogy nem méltatta a görög népnyelvi mozgalmnak indító okait és eredményeit. — *A szerkesztőség.*

Összehasonlító nyelvészet vagyis két nyelvészeti fejtegetés összehasonlítása. Kérem az olvasót is, hasonlítsa össze pontról pontra, igen tanulságos!

Szily Kálmán írja
1911. MNy. 216.

Gyanánt. Budenz 1859-ben ... a magyar *gyanánt*-ot az 'oldal' jelentésű török *jan* szóval vetette egybe, úgyhogy a *gyanánt* szerinte annyit tenne mint 'oldalán vminek, azaz mellett' ... Hunfalvy nyomban megjegyezte, hogy »nem szükség a török *jan*-hoz folyamodnunk, hiszen a *gyanánt* értelme a *gyanítani* ige értelméből is kivehető«. ... E gondolatot bővebben kifejti CzF. szótára, a *gyanánt*-ról azt mondván, hogy »eredetileg a. m. mást gyanítva, gondolva, mely értelemben a székelyek ma is használják, sőt személyragozzák: *gyanántam* ölelte meg, mintha én volnék, akit gondolt, gyanított. Ugyan-így: *gyanántad*, *gyanánta*.«

Régi nyelviünkben újabb előke-riült számos [?] adat nemcsak fényesen igazolja Hunfalvy föltevését, hanem teljesen tisztázza is a *gyanánt* szó fokozatos kialakulását. Lássuk először is a legrégebb alakját:

Es miért az eo hasokat valasztotak magoknak Isten gyanayan az eo értelmek oly jgeen megtompul Corn. C. 164. (Ez idézet megvan a NySzban is, a 'megtompul' címszó alatt.) Ez iöuendöbe ez velagban zent gianayan tiszteltetem. (VirgC. 100).

... megvan mind a régi nyelvben, mind a mai tájnyelvben a *gyanába* is (»Adanak een ethkem gyanaba mergeth« KeszthC. 171).

Az itt előforduló *gyanaján*, jelentése szerint, nyilván nem egyéb, mint a mai *gyanánt*; a *gyanaja* pedig a

Simonyi Zsigmond írja
1892. MHat. 210--212.

A *gyanánt* névutót már sokfélelékép magyarázták. Révai egy török *gilein* szóval egyeztette (Gramm. III. része kéziratában), Budenz előbb a török *jan* 'oldal' szót látta benne, (»oldalán vminek, azaz mellett«. . .), de a törökségből Vámbéry idézett legteljesebb egyeztetéseket: csag. *janinda* 'helyett', *janlik* 'hasonló-ként', oszm. *janinda* 'helyette' ...¹ Budenz utóbb a cser. *gañe* szóval egyeztette.

Mások a *gyanú*, *gyanít*, *gyanakszik* szócsaládhoz kapcsolják; így először Kresznerics. Hunfalvy Pál azt mondja: »A *gyanítani* igének értelméből a *gyanánt* értelme is kivehető«. ... CzF. szótára azt mondja róla: »Eredetileg a. m. mást gyanítva, gondolva, mely értelemben a székelyek ma is használják, sőt személyragozzák: *gyanántam* ölelte meg, mintha én volnék, akit gondolt, gyanított«. ... Finály is a *gyanú* főnévből származtatja s a -*t* előtt az -*n* ragot látva benne, így magyarázza: »*Gyanánt* azt teszi: gyanuját bebizonyított ténynek tekintve, e *gyanuján* megnyugodni.«

Két érdekes és kevésbé ismert forma ... Az egyik így hangzott: *gyanaján* ... s két kódexben fordul elő: »ev hasokat valasztottak magoknak Isten gyanayan« CornC. 164. »en ez velagban zent gianayan tiszteltetem VirgC.100 (így van a kéziratban, a Nyelvméltárban hibásan *giaanyan*).

A másik szintén két kódexben, de

¹ Munkácsi a 'hely' jelentésű *vogul jol, jal* szóval egyezteteti (NyK. 25 : 270) s ilyen népnyelvi adatot idéz, de nem mondja meg, honnan vette: »Zalában *gyalánjába* = 'helyett'; nem iszom spirituszt pálinka *gyalánjába*.« -- A szerk.

régies *gyanó* (ma *gyanú*) főnév egyes számi 3. személyű ragos alakja, aminő az *ajtaja*, *hordaja*, *tinaja* stb.

A *gyanáján* személyragos alak öszszerántódása *gyaná*-ra könnyen végbemegetett a régi nyelvben. Csak néhány teljesen analóg példát akarok említeni. A személyragos *ajtáját*, *ajtájára*, *ajtájáról* helyett a codexek gyakran írják *ajtát*, *ajtára* és *ajtáról*... Ugyanígy rántódott össze a régi *önkjén* a mai *önkén(t)*-re.

azonfölül egy mai nyelvjárásban is előkerül s így hangzik: *gyanába*; az adatok: »aadanak een ethkem gyanaba mergeth«: *dederunt in escam meam fel KeszthK. és KulcsK. 68. zsolt. 22. v.* »Gyanánt Göcsejben *gyanába*« Nyr. 14 : 216.

A *gyanúból* való származtatást erősen támogatják a *gyanába* és *gyanáján* alakok. Az utóbbi nyilván a régi *gyanónak* olyan személyragos alakjából van, mint *tinóból tinaja*, *hordóból hordaja*; tehát *Isten gyanáján* a. m. *Isten gyanúján* tisztelték stb. *Gyanába* a **gyanajába*, illetőleg régibb **gyanaába* alakból lehet öszszevonva, mint kódexeinkben *ajtára*, *ajtáról*, *ajtát* e h. *ajtájáról*, *ajtájára*, *ajtáját*, illetőleg **ajtaára* stb.

Minden esetre dicséretes törekvés, ha Szily Kálmán az ilyen tanulmányos nyelvtörténeti fejtegetéseket »közérdekű« folyóiratában nagyobb olvasó közönséggel is közli, mint amekkora a szakszerű Magyar Határozóké. De talán nem ártana a forrást is megnevezni, amelyből — készen összeállítva — vette ezeket az érdekes nyelvtörténeti és nyelvészettörténeti adatokat és magyarázatokat. Vagy legalább ilyen címmel kellett volna kiadni közleményét: »Régi dolgok új kiadásban.«

KOVÁCS MÁRTON.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Adalékok a szigetközi nyelvjárás szókincséhez.

(Ásvány községben és vidékén (Győr m.) használatos szavak.)

1. Vezetéknevek: Andorka, Balacska, Banga, Bartalos, Beke, Bély, Bindics, Bogár, Bösi, Bukor, Cakó, Csallóközi, Csicsai, Csonka, Csütörtöki, Derzsi, Íllő (Élő), Fenes, Foltányi, Fütty, Gergelics, Gondár, Gyökér, Gyurics, Kacor, Kardos, Káró, Kósa, Kostyán, Ladocsi, Lencse, Légrádi, Liskay, Lőre, Lőrinczy, Makó, Medei, Mező, Patonyi, Peredi, Rajos, Rákász, Szemeti, Somodi, Somorgyai, Sörös, Tamás, Vecsey, Vitálsz.

2. Körösztnevek: Ádán, Ángyel: Angelica, Bence, Béni: Benjámín, Bertalan, Birgita: Brigitta, Cenci: Emerentia, Cipri: Ciprián, Dávid, Dénes, Elézi: Alajos, Erázi: Erasmus, Eti: Etel, Ferdi, Flóri: Flórián, Gergű: Gergely, Gezel: Gizella, Illés, Ipol: Hippolyta, Jáci: Jácint, Jónás, Juákim, Konrád, Lázár, Lujzi: Alajos, Marcella, Móni: Mónica, Olemka, Szultán: Zoltán, Tóbi.

3. Csúfnevek: Bicsak Jusztí, Bötyle, Fakó, Kasza, Lésza Jancsi, Rámtád Gábor, Szunyog. Zsidók elnevezései: Ábrohám, Kelej (Klein), Lina (igazi

neve: Glatler), Lujza (igazi neve: Epstein), Zsidó Dávid (Felber), Zsidó Miska (Felber), Zsinóros Terézia (Felberné).

4. *Utcah:* Alsó-utca, Cigány-utca, Dunasor, Egres-utca, Gurdony, Közép-utca, Kutyaszóító, Töttissor (Töltéssor).

5. *Tavak* (illetőleg pocsolyák): Budai-tó, Mészáros-tó, Pap-tó, Varas-tó.

6. *Dülők:* Bagamér, Bárduna, Csernyei köröszfta, Csordaillís, Disznó-dilló (delelő), Egrés, Égyfa, Embörölés, Epérgyes, Fazíkfódek, Gombócos, Kölesfódek, Mëggyes, Ótata, Porgolátok, Remisz (grófi birtok, bizonyára remise!), Szalaiház, Sziget, Varastó.

7. *Dunai szigetek:* Árva, Falusziget, Gatyasziget, Halrekesztő, Jézus-máriasziget, Kalapsziget, Lacisziget, Öntés, Öntésnagyerdő, Pókmacsкас, Sarkantyús, Szigetoldal, Ujsziget, Vögysziget.

8. Állatvilág.

Csigariga: soha egyszerűen csigát nem mondanak.

csücsörgő: pacsirtafajta (hangutánzó szó).

dunapáva: jégmadár (Alcedo ispida); az ásványi neve föltétlenül megfelelőbb.

geleszta: giliszta.

hângyál: hangya.

hernyú: olyan hernyó, amely nem szőrös.

leppentyű: lepke.

pókmacska: szőrös hernyó.

vargyú: varju.

zsiba: soha libát nem mondanak, az szerintük uras.

9. Növényvilág.

Békavirág: gólyalír.

csormány: zselnice (Padus Mahaleb.)

eleven sövény: ördögcérna.

fattyú: takarmánynak használt vetett kukorica (csalamádé.)

gánya: vadlabdarózsa (Viburnum Lantana).

gelegonya: galagonya.

kaponya: lopótök.

kutyasom: az ördögcérna termése.

leánysom: sóskabokor (Berberis Vulgaris) termése.

macskaméz: bármely gyümölcsfából kiszívargó mézga.

máriafogtarózsa: vadrózsa.

mitókvirág: délíke (bizonyára a német Mittag-ból lett).

napraforgó: sisakforgó (Aconitum).

palánta: mindig csak a káposzta-palántát jelenti.

pálmajegenye: topolya (Populus pyramidalis).

pippány: herefojtó aranka.

szalag: iszalag.

szúlák: felfutóka (Convolvulus sepium.)

tányérrózsa: napraforgó (Helianthus annuus).

zsibavirág: százszorszép (Bellis perennis).

10. *Ruházat:* jankii: könnyű (rendesen mosható) férfikabát; mándli: nehéz, ünnepi kabát (posztóból); majkó: női feiső ruha; pintti: női ing (pendely); purucka: mellény; tutyi: a fiatal menyecskék ünnepi fejdíszé, valóságos kalap, igen szép.

11. Ételek.

ábálé: az a lé, amelyben disznó-öléskor a hurkát főzték meg.

bukta: forrázott zsemlyéből készült turós vagy mákos eledel.

dödölle: köleskásából készült turós eledel.

édeslikas: kitünő magyar neve a holipninak.

istenbilleje: krumplisnúdli a másutt ismeretes neve v. angyalbögyörő.
köttis: szalados.
mártás: szósz.

porósa: kukoricalisztból sült lepény.
savanyó: savanyú tojás.
sűrű: főzelék, vastag étel (cuspájz).

12. Játékok.

Bóha (balha): a városokban a gyermekek »plincke« néven ismerik; két végén hegyesre faragott 12 cm. hosszú s 3 cm. vastag fadarab, ha bottal reá vágnak, magasra fölugrik.
kifutós: a »méta« néven ismert labdajáték.

süttülültű: a játékban résztvevők kiáltják e szót, midőn el akarják őket fogni, s e szó adja az egész játék nevét.
várososdi: igen elmés és változatos labdajáték, melyet még másutt nem láttam.

13. Különfélék.

Alangyár: bátortalan, alamuzsi.
bális: vándorkereskedő.
bizdergál: babról valamivel (másutt: birizgál).
bódis: molnár-műszó; azt a készüléket jelenti, amely a malom hajójából folytonosan meregeti a beszivárgott vizet.
celőke: hosszú léc.
csuszkorál: csuszkál.
digdác: gebe.
dudu: öreganya.
elemezne: hanyag, rendetlen öltözetű.
féfülü (félfülü): fejő rocska.
fölvág: iskolai műszó: mikor a gyermekeket hasra fektetik s pálcával ráhuzkodnak a kényes felére, akkor fölvágják.
fütyülik: dirib-darab, pl. fütyülik földek.
hirinta (hirintál): hinta (hintál); soha másként nem mondják, mert a hinta, az uras.
idsányám: édes anyám.
idsápám: édes apám.
imád valakit valamivel: valakinek megvételre kínál valamit.
isterázsa: strázsa, éjjeli őr.
kalattyú: hangutánzó szó, jelenti azt a zörgő szerszámot, amelyet nagy-

héten a kat. templomban csengetyű helyett használnak.
kálvárgyija: kálvária.
kereplő: kereplő.
kerít: a fiúk téli ügyeskedése a jégen, abból áll, hogy neki szaladnak, hirtelen a sarkukra (patkóra) állanak s úgy írnak le nagy ívet.
kíség (valószínűleg készség): az a kerék, amely a vízbe merül s a malmot hajtja.
lapicka: ütőfa (labdázásnál).
lésza: nádból összerótt falszerű alkotmány, melyet halászok és aranyászok szél és eső ellen maguk fölé támasztanak.
limbus: vizenyős, mocsaras hely.
lüttyő: mafla, málészájú.
májfa: májusfa.
nuruggya: lásd lüttyő.
nyiszlet: vézna.
pilisznyes: penészes.
roszog: kocog, poroszkál.
szapol: rövid lapátka, amivel a csónakból kihányják a vizet.
stég: gőzhajóállomás.
törömlőkös: lásd lüttyő.
valaska: kis fejsze.

Találós mesék.

Ha az asszony ma süti, akkor mikor-mos? (A kémény. — Mi kormos?)

Miért szüri el a juhász a tejet? (Mert meg nem moshatja).

Mikor állt Jézus Krisztus féllábon? (Mikor fölült a számárra.)

Van nekem egy kis tyukom, karó hegyire tojik. Mi az? (Hó.)

Amíg éltem, fekete volt ruhám, földbe volt palotám,

De már most a halálom után piros a ruhám;

Találd ki hát jó barátom, úgy leszel komám. — (Rák.)

(Hantháza.)

LÁNYI BÉLA.

Négy tipi topja,¹ két fényes gombja, elű viszi a villát, hátú viszi a seprűt. Mi az? — Ökör.

Úton mén nem habzik, földön mén nem porzik. Mi az? — Harangszó.

(Heves m. Pusztá-Kengyel.)

WOLF VILMOS.

Az erdőbe nígy szál vessző, sose ír aszt az eső. (Tehén tőgye.)

Porlepice, toll libeg ólon, lúd átusz a tólon. — Ugy értsd, ahogy van.

(Szatmár m.)

R. VOZÁRI GYULA.

Minden háznál totty. (Mosogató.)

Feketé förtelmes, gyere elé, mos köllessz. (Vasfazék.)

Mi örül az öregségnek? (Hangyá!).²

Föülök a csörgőre (a kocsira)

Elmének a zajgóra (a vásárra)

Ott vészék egy likassat (fazekat)

Belé tészem a pirossat (hust)

Oda gyün a szőrös (a macska)

Megütöm a letyéfityével (a főzőkanállal).

(Dergecs, Zala m.)

SZÜCS ISTVÁN.

Tájszók.

kibabrál vele: megjátsszik.

potyolja a húst.

se izú: ízetlen.

rips-raps: gyorsan.

felvergel: felkelt.

meghergel: megront.

kilöki pénz: sok p.

Puppéleven [denevér] jer elő, itt a

büdös szelelő [Géresen.]

(Szatmár.)

tüsténkedik: siet.

küszkifinálja: kicsinálja.

muszog: szöszmötöl.

motyorékol: beszélget.

pacéroz: sétál.

elberhel: elcsen.

vasány: oláh.

virnyikol: sir.

most csak van idő! (rossz idő.)

GULYÁS JÓZSEF.

¹ Tipi topja = láb; gomb = szem; villa = szarv; seprű = fark.

² T. i. azt tartják, hogy minden hangyának szárnya nő, ha megöregszik.

(Hétfalu, Pürekerec.)

kaptuj: ingzseb.	porozsnyak: a tyukfészket jelölő tojás.
gerves: nyomorék.	bágyikkorsó: bádoggorsó.
szuguj: búj bé abba a szugujkába: sarok.	cukház: börtön.
pajtajja: kocsiszín.	hőbörcsös: érdes.
barnaszég embër: barna ember.	félleszkétél: valami rosszra biztat.
dész-kás kert: deszkakerítés.	korona: koszorú.
fiszlet, fisztikol: nem találja helyét.	ipërkedik: ágaskodik.
kótoq: céltalanul bolyong.	tobák: dohány.
kokó: tojás.	kécég: ketyeg.
safrat: járkál.	
fajzik: hasonlít [vö. fajtáz MTsz.]	

ORBÁN ANDRÁS.

Regös ének.

Mégjöttek szegín szent István szolgálai hideg havas ország-bú [kinek kezé, kinek fülé fagyott el]¹, a Maguk bécsületes adományábú akargyuk meggyógyítani. Mongyuk-ë vagy nyomgyuk? [»Mongyátok!«]

Kel föl gazda, kel föl,
szállott isten házodra,
sokáve, seregéve,
szárnyas angyaláve,
teli poharáve,
vetéft asztaláve.

Riét ökör, riégi törvién, —
Haj, regü rejtém!

Amott kerekedik
egy kis kerek pázsi,
abba legelüődik
csuda fiu szarvas,
csuda fiu szarvasnak
ezër ágo-boga,
ezër mise gyërtya
gyojtatlan gyolladjiék,
ojtatlan alugyiék.

Riét ökör, riégi törvién, —
Haj, regü rejtém!

Aggyon az uristen
ennek e gazdának
kiét kis ökröt,
kiét kis biérest;
az eketartuónak
arany ekészarvat,
az' ökörhajtuónak

arany ostor nyelet.

Riét ökör, riégi törvién, —
Haj, regü rejtém!

Aggyon az uristen
ennek a gazdának
ëty huód füödön
szász kërészti rozso,
ëty huód füödön
szász kërészti buzát,
ëty huód füödön
szász kërészti árpát.

Riét ökör, riégi törvién, —
Haj, regü rejtém!

Aggyon az uristen
ennek a zasszonnak
ëty tyúk állat
szász cibefiat
ëgy lúd alatt
szász libafiat,
Annyi turót,
mind a riéten a turás.

Riét ökör, riégi törvién, —
Haj, regü rejtém!

Itt is tudunk ëgy szép legént,
kinek nevë Ferkó;

¹ Ezt a részt a közlő kifejedte. V. B.

amott tudunk egy szép livánt,
kinek nevë Naca:
isten még së mentsë,
belesöndörgesse,
mind ë róka farka ligba,
még annál is jobban.

Itt is tudunk ëty szép legént,
kinek nevë Jóska;
itt is tudunk ëty szép livánt,
kinek nevë Marcsa:
isten még së mentse,
belesöndörgesse,
mind a róka farka ligba,
még annál is jobban.

Ha bejeresztëték,
bécsuszunk ë fagyon;
ha küeresztëték,
kücsuszunk ë fagyon.
A széna között mi van?
Cserfa bocskorunk vagyon.
Ajtó mögött csattos erszén,
abban vagyon szásztiz garas:
felë szëgin regösökë,
felë ja gazdájé.

(Hóttó, Zala m., fonogramm után,
Nagy Mihály 70 éves ottani lakos
bemondása szerint.)

VIKÁR BÉLA.

János-köszöntő.

Mëgjöttem én jól esve
János köszöntésére:
János légy egészségben,
köszöntlek békességben.

Hogy mëgérted napodat,
szép fölvéradásodat:
áldjad a Jézusodat,
megváltó Krisztusodat.

Fölvitessél mënnyégbe,
ott ültessél szent székbe,
a szenték seregébe,
az örök dicsösségbe!

(U. o.)

VIKÁR BÉLA.

IZENETEK.

Á. A *lengyel* névnek a Kegyedénél jobb magyarázataról már egész kis irodalom van (Zolnai Nyr. 29 : 132, Thúry Erd. Múz. 16 : 341, Melich MNy. 5. és 6. k., Gombocz uo. 7. k.). Az eredmény röviden a következő. A szónak eredetibb hangalakja *lengyen*. Constantinus Porphyrogenitus említi, hogy a szláv népek közül egyet így neveznek: *lenzanin* = óorosz **leʒaninü* és **leʒdeninü*; ennek alapszava **leʒd-*, a későbbi oroszban *ljad*, melynek származéka a régi orosz *Ljadszkaja zemlja* 'lengyel föld'. Egy régi arab forrásban is előfordul egy »*laudzaaneh*« nevű szláv nép, mely kétségkívül azonos a Constantinuséval. -- A második kérdést igazán nem értjük. Hogy »miért ne honosulhatna *tenne*-vé a *tennis* vagy megfordítva?« De hát miért volna a *tennis tenne*? Hisz akkor a nárcisz *nárca* volna, a komisz *koma*, a debreceni civis *cive* s a bugris *bugra*!

E. Á. Csakugyan jellemző tájékozatlanság, hogy a »közérdekű havi folyóirat«-ban vén Szilády Áron olyan elkésve dühöng a Közoktatásügyi Tanács ellen, melynek »kalamajkájából kigubolyózkodott az iskolai helyesírás,« és vak dühében a Wien-ezés hóbotjáról is azt hiszi, hogy hi-

vatalosan szentesítve van, sőt kötelező. Azt mondja: »Lehet, hogy a tankönyv-approbálásra fő megkivántatóság az iskolai helyesírás, a caetera graeca is lehet.« Pedig tudhatnák egy másik közérdekű folyóiratból, hogy a Közoktatási Tanács éppen az új helyesírás szerzőjének véleményét tette magáévá, mikor tiltakozott a Wien-ezés ellen és meg is hiúsította ennek hivatalos elfogadását (Nyr. 33 : 6 és 349).

B. J. Ha Szily Kálmán az elnöki megnyitóban (MNy. 7 : 236) azt állította, hogy a Magyar Nyelvőr nem volt s »nem is akart« közérdekű lenni, ez olyan homlokegyenest ellenkezik a való tényekkel, hogy hallgatói közül bizonyára senki se hitte el neki, annyival kevésbé, mert Szily Kálmán — maga se hitte.

Gy. K. Hogy a képviselőház elnöke V. 29-én miért utasította rendre Rakovszky Istvánt azért a mondásért, hogy »fölháborító, amikor *üdomtalan* kezekkel nyúlnak a katolikusok legszentebb érzelmeihez«? Az *üdomtalan* nem illetlent jelent, ahogy sokan hiszik, hanem tulajdonkép a. m. oktan; ennélfogva sértő a kifejezés (l. Nyr 24 : 56, 180 stb.).

R. P. M. Érdekes, hogy a *dugába dől* szólásmód helyes magyarázata már P. Horváth Ádámnál megvan, mint most a MNy-ben közli Kovács Dezső (215), de az is érdekes, hogy a »közérdekű folyóirat« szerkesztősége nem ismeri s nem említi az érdekes szólás magyarázatával foglalkozó eddigi irodalmat (Nyr. 14 : 49—52, 26 : 65—67).

Cs. I. (MNy. 7 : 219.) *Ramatol* 'folyton tesz-vesz, vesződik' < osztrák *rama tu i (räumen tu' ich)??* — Vö. szlov. *romotati* 'zörömböl, csörömpöl'.

Sz. I. *Olt* és *ojt* egy és ugyanaz a szó, az utóbbi csak nyelvjárási kiejtés. Somogyban a gyertyát is *eloftják*, máshol meg a fát is, a gyereket is *beoftják* vagy *beoftják*.

Nagykálló. Hogyne volna hasznavehető! csakhogy nem mondhatjuk meg, mikor kerül sorra.

Beküldött kéziratok. Galambos D. Adatok irodalmi nyelvünk szótárához. — Leon M. Népmesék. — Pillich F. Szólások. — Kara F. Szóegyezés. — Kropf L. és Csokán P. Helyreigazítások. — Filológus: Alpe-sek, Alpok. — Horger A. Gazda. — Kovács M. Hadlaua.

Javítások. A márciusi számban a 200. l. 7. sorában *visszalatinosítani* h. olv. *visszalatínusítani*. — 230. l. Bámulta egy világ stb. Aranyak Bolond Istókjából való idézet.

Új könyvek és füzetek. Budapesti doktori értekezések: Fögel S. Adatok az idegenszerűségek történetéhez. Báróczi meg Kazinczy. — Graber Emma: Faludi stílusáról. — Hamvai Erzsébet: Herczeg F. stílusa és nyelve. — Holczman I.: Az összetett mondat és kötőszavai a népnyelvben. — Pollák Á. J.: Katona József stílusa és nyelve. — Tóth Gy.: Arany prózájának a szöfűzése. — Elek Iona: MórícZ Zsigmond stílusa és nyelve. — Kara F. Északi-osztják határozók.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szombatot kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc-József part 27.

A BIRTOKOS SZERKEZETEK.

Birtokos szerkezetnek nevezhetjük az olyan kifejezést, amely birtokviszonyt jelöl vagyis birtokosnak és birtoknak egymáshoz való viszonyát. Ha mind a birtokos, mind a birtok meg van nevezve, amaz birtokos jelzőnek nevezzük s a birtok neve a jelzett szó: *magyarok Istene*. De egy szóval is kifejezhetjük a birtokviszonyt: 1) Van úgy, hogy a birtokost nem fejezzük ki külön szóval, hanem csak a birtok nevéhez függesztett személyraggal: *Istenük, Istenem* (németül, latinul ilyenkor is két szóval mondják, birtokos névmással vagy személynévmás birtokos esetével: *ihr Gott, deus suus v. deus illorum*, de pl. finnül is csak: *jumalansa*). 2) Máskor meg a birtokot nem kell megnevezni s ilyenkor a mi nyelvünk egy külön képzést alkalmaz: *magyarok-é* (holott más nyelvekben a rendes birtokos eset szerepei: lat. *Hungarorum* stb.).

1. A birtokos szerkezetnek alakja.

Ha csak a legismertebb nyelveket nézzük is, a birtokviszony kifejezése nagyon különböző formákban történhet.

1. Legegyszerűbb alakja az, mikor a birtokosztól s a birtokszót minden rag vagy képző nélkül rakják egymás mellé, mint pl. ma is igen gyakran a vogulban, osztjákban, továbbá a héberben¹ stb. és természetesen a kínaiban.² Pl. vog. *vāta-xum mañ pē* a kereskedő fia, szó szerint 'part-ember kis fi.'

Kétségtelen, hogy valaha megvolt nyelvünkben a ragta-

¹ Ott azonban a birtok rendszeren az alanyesettől eltérő tőalakban jelenik meg (*status constructus*), de nem személyraggal, mert ezt csak akkor használja a héber, mikor a birtokos nincs megnevezve, tehát úgy, mint pl. a finn nyelv.

² Ilyen ragtalan szerkezetre még az indogermánságban is van példa, az ófranciában s az óangolban, ott azonban nem primitív kifejezésmód, hanem nyelvtörténeti fejlemény: *Sarai, femme Abram; la mort li Rei; — in the temple Salomon, in the priest hand* (Mätzner: Engl. Gramm. 2b : 302).

lan birtokos szerkezet, mely szerint pl. az anya háza egyszerűen *anya ház*, a halász fia *halász fi* volt. De mikor idővel elterjedt a határozottabb, raggal való kifejezőmód, a régi szerkezet csak egyes állandó kapcsolatban maradt fenn, ezek összetételekké váltak és mintái lettek a mai birtokos összetételnek: *atya fi* (az atyám fia) > *atyafi*, *lúd láb* (a lúd lába) > *lúdláb* stb. stb.

2. Az indogermán és finnugor nyelveknek nagy részében külön birtokos-eset, genetívus van: *deus Hungarorum*, finnül *unkarilaisten jumala*. A finnugor nyelvekben ennek ősi ragja *-n*, pl. a finnben: *jumala* 'deus': *jumalan* 'dei'.

Kétségtelen, hogy ez az *n*-es birtokos alak megvolt a finnugor alapnyelvben, mert hisz nemcsak a finnben van meg, hanem a hozzá közelebb álló nyelvekben is, a lappban, mordvinban, cseremiszbén is. Blomstedt azt állította, hogy e nyelvek genetívusa csak akkor fejlődött, mikor a többi rokon nyelvektől elváltak,¹ de már Castrén (Sam. Gramm. 110) s később Donner (Gegenseitige Verwandtschaft der fu. Sprachen 68) rámutatott, hogy ugyanez az alak megvan az uráli nyelveknek másik ágában, a szamojéd nyelvekben is:² a déli nyelvjárásokban *-n*, a tavgiban *-η* (a jurák és jensiszeji szamojédban elveszett a rag.) Castrén azt is észrevette, hogy a többi urálistaji nyelvekkel is közös e ragos alak: »a törökségben *-η*, de néhány nyelvjárásban *-n*, a mongolban rendszeren *-n* (nyelvjárásokban *-η* is), a tungúzban *-ηi*.« (A török genitívusról I. Munkácsi NyK. 17: 151, 155.)

Alig gondolhatunk tehát mást, mint hogy ez az *n*-es birtokos eset az egész nagy uralaltaji nyelvcsaládnak egyik közös nyelvtani alakja volt (s ebből az következik, hogy annak a »glottogónikus« kérdésnek, milyen eredetű ez az *-n*, sokkal nehezebb és bizonytalanabb az eldöntése, mintahogy sokan gondolnák).³ De egyes nyelvekben idővel elveszett, mintahogy

¹ Szinnyei is egyszerűen annyit mond: »gen.: nicht-ugrisch *-n*« (Fin-nisch-ugr. Sprachw. 69).

² S ebből Wiklund is az alaknak igen nagy régiségét következteti (Monde Oriental 1: 52, NyK 36: 455). Vö. Budenz: Sprachstud. 2: 9.

³ Ahlqvist, Weske, Winkler, Szilasi eredetileg helyhatározónak tartják s hivatkoznak pl. erre a finn szerkezetre: *minun on nälkä* (de ez a genetívusi értékből is kifejlődhetett), vö. Szilasi: Nyelvészeti Tanulmányok 46. — Budenz, Setälä, Wiklund, Szinnyei »possessiv« melléknévképzést látnak benne (vö. itt alább), I. Budenz: UA.; Setälä: ÄH. 382, Wiklund: Monde Oriental 1: 52, Szinnyei: Fu. Spw. 69. (Szinnyei erre a szerkezetre hivat-

a francia, az olasz, a spanyol elvesztette a latin genetívust, s a finnugor *-n* annyival könnyebben elveszhetett, mert a szóvégi orrhang nagyon ki van téve a mondatfonétika hatásainak.¹ S ahogy elveszett e rag egyes számójéd, sőt finn nyelvjárásokban (az észiben, lívben és vótban), épúgy elveszhetett a magyarban s legközelebbi rokonaiban. De még ezekben is maradtak, úgy látszik, egyes nyomai.

A magyarban rég így magyarázták ezt a Faludinál előforduló kifejezést *erőn erővel* ~ 'erőnek erejével.' Ebben nincsen semmi lehetetlenség; ellenkezőleg: bajos fölteni, hogy itt *erőn* rendes *n* ragos határozó, mert alig van rá példa, hogy ilyen két merőben különböző ragos határozó ilyen állandó kapcsolatot alkosson (rendesen csak egyenlő vagy ellentétes ragok fordulnak így elő, pl. *nyakra főre, házról házra*.)

Igy magyarázom az *-nként* ragot, illetőleg ennek régi s eredeti *-n-kéd* alakját. *Napon-kéd* = napnak idején, *zur Tageszeit*, finn *päivän aikana*; eredetileg így mondták: *minden naponkéd* vagyis 'minden napnak idején' (l. MHat. és TMNy). A *házankéd* és *hármankéd*-félék s az *-nként* alak csak utólag keletkeztek, mikor rég elhomályosult a *kéd*-nek időjelentése.²

S végre nagyon alapos Budenznek az a föltevése, hogy a *tennen ennen*-féle névmási alakok »vége még az eredeti ugor genitívus-ragot tünteti föl« (MUGSz. 194.) Szinnyei azt írja (NyK. 35 : 434): »A régi nyelvemlékek nem azt bizonyítják, hogy az *-n* genitívus-rag (hiszen akkor az *én* alakot is genitívusnak kellene tartanunk), hanem azt, hogy képző (vö. Budenz: UA. 288.« [ott ugyanis Budenz a f. *minä sinä hän*, mord. *mon ton son*, m. *én* stb. névmásokat elemezve az *n*-t képzőnek mondja]. Ámde szó sincs róla, hogy az *én n*-jét ragnak kellene tartanunk, s azt se bánom, ha az *ön* névmást is eredetileg alanyesetnek tartjuk (= finn *hän* s a fölszólító 3. szem. végén *-on én ön*, finn *-hon hön* stb. NyK. 33 : 252). Azért a fejlődést

kozik: *tämä metsä on valtton*, 'dieser Wald ist dem Staate gehörig'; de ez nem bizonyít semmit, mert könnyen megmagyarázódik a gen.értékéből, vö. *dieser Wald ist des Staates*, haec silva *reipublicae* est.) — Mind a két föltevés lehetséges, de mind a kettő nagyon bizonytalan.

¹ Ilyen hatások okozták a ragnak mordvin *-ñ* és *-ññ* hangalakját is.

² Wichmann MNy. 4 : 210 a *-kéd*-et **kěj-t*-ből magyarázza, mely azonos volt a **kény-t*-tel, az *n*-et pedig a *hármán-ként*-félék analógiájából származtatja. De nyelvemlékeink bizonyítják, hogy eredetileg csak *-kéd* volt a hangalakja e ragnak, nem pedig *-két* v. **kějt* v. **kěnyt* stb. — Régi gen. lehet még az *éjten-éjjel* stb., TMNy. 651, j. és Nyr. 33 : 476,

egészen jól elképzelhetjük ilyenformán. Személynévmásaink alanyesete valaha ilyenformán hangzott: *ên, tē, ő* és *ön, mí, tí, ó* [vö. az *ő* házok] és *ön*. Ezekből az *n*-es genetívus így volt: *enën, ten, önön, min, tin, önön*. Később az egytagú és kéttagú alakok kölcsönös analógiás kiegyenlítődése által egyfelől *tënën, minën, tinën*, másfelől *en* és *ön* alakú genetívusok keletkeztek. Tehát:

Eredeti alanyesetek: *ên tē ő* és **ön; mí tí ó* és **ön*.

Eredeti birtokos esetek: *enën tën *ön* és *önön; min tin *ön* és *önön*.

Analógiás új kéttaguakkal: *enën tënën önön, minën tinën önön*.

Analógiás új egytaguakkal: *en tën ön; min tin ön*.

Vége az *ön* mint alanyeset — ha ugyan volt valaha a magyarban a 19. század előtt ilyen alanyeset¹ — elavult s csak *ő* s utóbb a többesben *ők* maradt meg ilyen értékkel.

3. A birtokviszonynak harmadik formája az, amelyben a birtokszó személyragot vesz föl: ez a rendes szerkezet a magyarban s a török nyelvekben, gyakori a vogulban, osztjákban, cseremiszenben, meg nem nevezett személynévmási birtokos mellett pedig általános minden finnugor nyelvben.²

4. A birtokos olyan határozó alakját veszi föl, mely valami tekintetben közel áll a birtokviszony jelentéséhez: pl. valami ablatívusi határozót, amely a birtokviszonyt mint a származás vagy függés viszonyát fejezi ki, mint sok román és germán nyelvben, gyakran a votjákban és zürjénben is.³ Vagy pedig datívusi határozót, amely a birtokot mint a birtokosnak juttatott vagy tulajdonított részt, osztályrészt fejezi ki, így a német és francia népnyelvben,⁴ s leggyakrabban a szláv

¹ Én itt csak azért vettem föl, hogy megmutassam, hogy ez se akadályozza a genetívusi magyarázatot. Szinnyei, mikor az *ön*-t régi alanyesetnek tartja, főleg a kódexekben előkerülő *önnönébe, önnei*-féle ragos alakokra támaszkodik. De ezek is egészen jól fejlődhetnek az eredeti genetívusi értékből. Nekem se kerülték el figyelmemet s régen megmagyaráztam és analógiákkal is megvilágítottam őket a Budenz-Albumban (60—61).

² Előfordul a birt. személyrag más nyelvekben is, pl. a sémi nyelvcsaládban, a kopt nyelvben, a maláj nyelvekben: héb. *ābhi* atyám, kopt *t-a-sbō anok* szó sz. 'tanításom [az] én', maláj *ruma-hnja rādža* szó szerint ház-a király, király háza (l. Misteli: Char. 128).

³ Fr. *le fils de dieu*, ang. *the son of God*, ném. népn. *der Sohn vom Müller*; votj. *anailiš kädjzä* 'anya értéke', szó sz. anyától.

⁴ Ném. népn. *dem Müller sein Sohn* (birtokos névmással! = a molárnak a fia.)

nyelvekben s a magyarban. Végre néha nyugvást jelentő (lokativus, adesszívus-féle) határozó is szerepel s ilyenkor a birtok mint a birtokosnál, a birtokos keze ügyében levő van fölfogva, így néhány finnugor nyelvben.¹

5. Sokszor a birtokos nevéből képezett melléknév fejezi ki a birtokviszonyt és szolgál genitívus gyanánt, pl. a *királyi korona*, *corona regia* ~ a király koronája, *corona regis*; *erillis filius* mintegy 'uri fiu' ~ eri filius, az úr fia.²

Vannak egyes más esetek, melyekben a birtokviszonnyal váltakozik a melléknévi jelző, de úgy, hogy a birtokos válik főszóvá s a birtok helyett alkalmazzák a melléknevet, pl. *farsang utója* h. *utolsó farsang*, *május elseje* h. *első május*, *Európa többi része* v. *országa* h. *a többi Európa*, *a gimnázium első osztálya* h. *az első gimnáziumba jár a gyerek* stb. Ezek nagyon elterjedt kifejezések, de egytől egyig idegen eredetűek (vö. *der letzte Fasching*, *der erste Mai* s az ilyen latin szerkezeteket: *in medias res*, *in mediis castris*). — »Első március« (KisfK. A kérők 1. fv.) »Tizenötödik március 1848« (Petőfi egyik költeményének a címe).

6. Végre magyar sajtáság a birtok nevének elhallgatásával a birtokos nevéből alkotott *é*-képzős birtokszó: a *magyaroké*, *az emberé*, *az emberét*, *az emberétől* stb. Más nyelvek ilyenkor is a genitívust használják, pl. (az egyik hegynék a csúcsát látni innen), *a másikat* nem látni: *der des andern* ist nicht zu sehen, *alterius* non videtur stb. — Ugyanez az *é* elem van meg a mi birtokos névmásainkban, de ezekben még személyrag járul hozzá: *enyé-m*, *tié-d*, (*té-éd*), *övé(je)*, *mié-nk*, *tié-ték*, *övé-(jő)k* (= 'der meinige' stb.).

Evvel az *-é* képzővel eredetileg azonos az előbbi pontban említett melléknévi *-i*: *a királyé* = *a királyi* (pl. korona). A melléknevekben *i* vé rövidült, mert rendszeren egy-egy szócsoporthoz leggyöngébben hangsúlyozott szótagában volt, ellenben az önálló főnévi használatban megőrizte hosszú idő-

¹ Zürj.-votj. *-len lön*, pl. votj. *njllen motorez* 'a lány szépsége', szó sz. a lánynál.

² Az indogermán nyelvekben nagyon el van terjedve ez a birtokos melléknév, legközönségesebb a szlávoknál, de gyakori a görögben s a szanszkritban is. Pl. a mennyeknek országa az óbolgárban *césarištviye nebeszkoje* 'mennyei ország' (vö. *munhi uruzag* HB), a bivaly bőre szerbül *bivolska koža* 'bivalyi bőr', a szoba ajtaja *sobna vrata* 'szobai ajtó'; görögül Odysseus háza *Odyssēios domos* 'odyszeusi ház', Nestor hajója *naus Nestoreē* 'nestori hajó' stb. — Itt említhetjük az indogermán melléknévi birtokos névmást: *mein Vater*, *pater meus*, szemben az urálatlaji főnévvel: *az én atyám*, *minun isāni* (de az angolban is van: *the life of me* stb. Mätzner 2b : 220, s a franciában nyomatékosan kétféle birtokos együtt: *c'est mon opinion à moi*).

mértékét. Persze azért lehetséges, hogy eredetileg mind a kettő helyi jelentésű volt s hogy a *házi, erdei* féle melléknévek őrizték meg e képzésnek legeredeibb jelentését (vö. TMNy.).

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT ELHOMÁLYOSULT IGENÉV.

Fürge.

Már Budenz sejtette (MUSz. 533.), hogy a *fürge* szó afféle elhomályosodott melléknévi igenév, mint *csörge* 'töpörttyű' (MTsz.), *hülye* (< *hül* Gombocz MNy. 6 : 267), *lenge, penge, pörge, szüle* stb., alapszava pedig egy forgást jelentő ige. Ő maga nem is tartja másnak, mint a *forog* szó magashangú alakjából való képzésnek¹ (vö. *forga* 'folyóvíz kanyarodása' Vas m. MTsz.).

Szinnyei Magyar Nyelvhasznításában (4. kiad. 143. l.) a *forog* szónál nem említi a *fürgé-t*, s Budenz egyeztetéseiből csak a következőket fogadja el: vogul *poʒari, pöβʒàri, pöri*, 'gurul'; votják *porjànj* (*porjal-*) 'forog, kering'; mordvin *pur'ams* 'örvénylik' *pur'amo* 'örvény'. — Paasonen a m. *forog*-gal a következő mordvin igét rokonítja: E. *puvr'ams*, M. *puv(ə)r'ams* 'drehen, winden, umdrehen, verrenken' Mordw. Chrest. 773. sz.²

A *fürge* szót az én véleményem szerint is föltétlenül külön kell választani a *forog*-tól, mert egészen bizonyos, hogy volt valamikor egy *fürög*-féle ige is. Mind a régi, mind a népnyelvben megvan a nyoma ebben az ikerszóban: *füreg-forog* (Heltai 1566.) *firig-forog* (Balásfi 1616) NySz.; Szigetköz, (Győr m.) (MTsz.).³ *firèg-forog* 'forgolódik'. Az utóbbiakban az *i* eredetibb hangállapotot őrizett meg, ami különben látható a régi *firge* alakban is (NySz.). (Az *i* > *ü* hangváltozás nem ritka jelenség. (Vö. *fizfa* > *füzfa, fizet* > *füzet* stb.)

Csíkmegyében egy ilyen ige van használatban: *bé-fürgöl*, behorgol, bezár, (ajtót, ablakot reábillenő zárral); ennek melléknévi igeneve: *fürgölő* 'ablakra v. ajtóra reábillenő zár' (uo. MTsz.) Kétségtelen, hogy ez a *fürgöl* csakis a *fürög* -l képzős

¹ CzF. szerint is.

² Ez is megvan már Budenznél.

³ A *fürge* jelentésére nézve vö. *pörgén* 'gyorsan, szaporán' (< *pörög*) Göcsej, MTsz.

származéka lehet és pedig nem a gyakorító, hanem a műveltető *l* képzővel. Tehát azonos *emleni* 'szoptat' (< *emik*), az *sürgöl* (vö. *sürög*), *szorgol* (< *szorog*), *vásol* (< *vásik*); *aszal*, *torral*, *nevel* stb. igék képzésmódjával (TMNy. 437. MNyh. 4 : 66).¹

Ugyancsak a *fürög* ige származéka a *fërgetyű* szó, mely az ország különböző vidékeiről annyi változatban ismeretes: *firgető* (Dráva mell.), *fürgető* (Rábaköz, Répce mell., Pápa, Brassó m. Hétfalu, Bácsfalu), *fürgetűő* (Göcsej), *förgető* (Répce vid.); *fürgetű* (Vasm. Őrség, Balaton mell.), *fürgetű* (Vas m. Őrség, Zala m. Hetés, Göcsej); *fürgetyű* (Vas m. Őrség), *förgetyű* (Győr m.), *förgetyű* (Arad m.); *fërgetyű* (Palócság, Gömör m.) *fürgettyű* (Zemplén m.), *förgettyű* (Marcal mell.) *fergettyű* (Zemplén m.), Bodrogeköz), *fergettyű* (Győr m., Bodrogeköz, Székelyföld); *fürgentyű* (Erdővidék), Háromszék, Csik m.), *fërgentyű* (Szilágy m.) MTsz. — A régiségben: *fergethew*, *fergettű*, *fyrgete*, *fergettio* Oklsz. — Jelentései a következők: 1. 'forgatyú, pörgetyű'. (A diót kifurják, a lyukban fonállal egy pálcát forgatnak, amelynek végére egy krumplics van erősítve).²

2. 'Ablakra alkalmazott bádoggal füstajtó'.³ 3. 'A szekérnek első tengelyére alkalmazott forogható fa, amelynél fogva a szekér eleje ide s tova fordulhat.' 4. 'Ajtóra billenő fa-zár (az ajtó-sasra középenél fogva szegezett kis fa, amelynek akármelyik végét rá lehet az ajtóra fordítani'.⁴ 5. 'A szövőszék egyik része, amelyen a nyüst fel s alá jár.' MTsz. — A 3. jelentés az OkiSz.-ban is megvan, azonkívül régebben ezt is jelentette: 'fogaskerék a malomban'. 7. 'Instrumentum ferreum pro mola'. OkiSz.)

Égész határozottan megállapítható most már, hogy a *fërgetyű* és változatai pedig a **fëreg*, **fürög*, **fërög*, **förög t* műveltető képzős alakjából való igenév, mint annyi más *-tyű*, *tyű* képzős eszköznév (pl. *fogantyú*, *búgattyú*, *pörgetyű*, *sarkantyú*, *szivattyú* TMNy. 501., *kopoltyú* Mészöly, MNy. 7 : 145). Ennek a **fërget-*, **förget-* műveltetőnek a származéka a *fërgeteg*, *förgeteg* 'tempestas, intemperies, procella, hiems, Sturmwind', mert a nagy szél fölkaparja a havat, a port.⁵ Változatai (*fergeteg*,

¹ A gyakorító *-l* képző lesz azonban a *fürgölődik* 'gyorsan, nagy élénkséggel forgolódik' szóban. (CzF.)

² Vö. még: *fürgettyűzés* 'pörgettyűzés'. Hajdú-Hadház. (MTsz.)

³ A Bodrogeközben, ahol *forgantyú*-nak is mondják. (MTsz.)

⁴ Vö. főntebb: *fürgölő*, *befürgöl*.

⁵ A *fërgeteg*-et már Budenz is kapcsolatba hozza a *fürgé*-vel.

fergettek NySz.) arra az *-ék* deverbális névszóképzőre mutatnak, amely megvan a *maradék, hajlék, szakadék, hasadék, játék, kerék* (Nyr. 39 : 312.) szóban, s amely különösen műveltető képző után nagyon gyakori *-ag, -eg* alakban, pl. *fuvatag, csergeteg, görgeteg, ingatag, kergeteg, rengeteg, lengeteg* stb. (TMNy. 525. MNyh. 484.)¹

A *firög, *fërög, *förög, fűrög* azonban még nem tiszta szótó, hanem *-g* képzős gyakorisító alak, mint a *forog* (vö. *fordít, fordul* és főntebb a rokon nyelvek megfelelőit) és a *sürög* ige (vö. finn *hyöri-* 'sürög, sürgölődik, sürög-forog').

Mind a régi, mind a népnyelvben találunk több más szót is, mely a *firög, fűrög* stb.-vel egy töről való. Ezek az *-m* mozzanatos képző van, de nem magában, hanem megint tovább képezve műveltető és visszaható igéknek. A műveltető ige: *mëgfüremít* 'frissen megindít, megelevenít' (Háromszék, MTsz.) Képzésre ugyanolyan alak, mint a (*mëg*)*futamít* < *futam(ik)* < *fut.*) — A visszaható ige: *füremedik* (Háromszék m.), *mëgfüremedik, mëgfülemődik* (Székelyföld) 'frissen megindul, megelevenedik (betegség után)' (MTsz. Már Pázmánynál is: A diétával és koplalással füremednek minden részeink. NySz.). Ez meg a *futamodik, folyamodik* (< *folyamik* < *foly*), *félemedik* (< *félemik* < *fél*), *csuszamodik* (< *csuszamik* < *csúszik*) stb.-vel azonos alakulat. — A **fürem-* mozzanatos igének azonban van a főnévi *-at, et* képzővel való származéka is, de ebből azután melléknévi és visszaható képzővel szintén reflexzív ige jött létre: *füremetëskedik, füremëdëskedik* 'sürög-forog, sürgölődik, sürgölődésével alkalmatlankodik' (Bihar m. MTsz.) Ennek képzése módjára nézve vö. *futamát, folyamát, forramat* 'forrás', az út *válatmatja* 'az a hely, ahol az út elágazik', *nyilatmat* 'nyilat, hegynyilat' (TMNy. 383. MNy. h⁴ 64). — Nyilván ugyanebből a mozzanatos képzésből származik a *befüremöl* 'behorgol, bezár (ajtót, ablakot reábilléuő zárral)' Székelyföld, MTsz. (vö. fönt *bé-fürgöl* uo.), *összë-füremöl* 'összetákol' (pl. Ez is csak úgy van összëfüremölve). Háromszék m. MTsz.; *füremölődik* 'fészkelődik' (Háromszék m. MTsz.)²

¹ Vö. Geleji Katona etimológiáját: »*Fergeteg a fergéstől származik.*« Titkok titka 1120. (NySz.) Tehát Katona még ismerte a **fërög* igét.

² Vö. még: *förmeteg* 'företeg, zivatar, hózivatar' (Veszprém m., Somogy m., Csallóköz), *fernyeteg* (Fehér m., Hegyalja, Nyitra vid. MTsz.; *fernyeteg* (II. Rákóczi F.) NySz. id.

Budenz ebbe a szócsaládba sorozza a *fētrēng* és *fērtō* szót is. A *fētrēng* hangátvetéses alak, amint a *fērtōn* kívül a *fōrtōg* és *vertēng* forma is mutatja (NySz.). Eredeti jelentésük: 'volutare se coeno', 'sich im morast, im kot wälzen'. Nem lehetetlen tehát, hogy alapszavuk, a **fērt-*, **fōrt-* csakugyan *-t* képzős mozzanatos ige. A **fērt-*, **fōrt-*, illetve a *fērtō* származéka: *fērtelem*, *fōrtelem*, továbbá *fērtehetēs* (így, helyesen talán *fērtéhetēs*) 'foedus, scelestus', 'unrein, lasterhaft' (NémGl. Ny. Sz.), *fērtéhēt* 'pollutus', 'befleckt, geschändet' (pl. Aianlotoc en oltaromra fertehet ken'eret Bécsik. NySz.)

Mind e szók közös töve tehát egy **fir-*, **für-*; **fēr-*, **fōr-* ige, melynek alapjelentése 'forog' volt. A legtöbb rokon nyelvben meg is található pontos megfelelője: finn *pyöri-* 'forog', *pyörtä-* 'forgat, esztergályoz; megfordít, visszatérit', észt *põr-*, *põra-* 'drehen, wenden, kehren; sich wenden', *põrita-* 'drehen, wenden, umkehren' (cseremis z P. *põrtem* 'megfordít, kanyarít', *põrtam* 'fordul, körüljár' Genetz-Szilasi 174. K. *põrtäš* 'drehen, winden', *põrtäšä* 'drechsler', *põrək* 'verkehrte seite', *põrəktäš* 'umkehren (ein kleid), umwenden') votják G. *bergànĭ*, sich bewegen; MU. J. *bergànĭ* (*bergal-*) 'sich drehen, sich bewegen; G. zurück kehren', G. *berĭtskĭnĭ*, J. *berĭtkĭškĭnĭ* U. *berĭktĭškĭnĭ* 'sich umdrehen, zurückkehren, G. U. *bertĭnĭ*, M. J. MU. *bertĭnĭ* 'zurückkehren' Wrichmann, Wotj. Chrest. 54. sz. *bergan* 'forgás, forgó; sodrás, sodró', *vu-bergan* 'víz-sodrás, örvény, forgó' Munkácsi, VotjSz. 616. zürjén I. *bergōnĭ* (< **bergalnĭ*) 'sich drehen', *bertnĭ* 'sich wenden, umkehren uo. P. *bergāt-* drehen, werden, kehren', *bérgac-* 'einkehren (intr.)', *b'érgal-* 'sich drehen', *b'ert-* 'umkehren (intr.), sich umwenden' Genetz, Ost-permische sprachstud. SUS. Aik. XV. 1 : 30.]¹ vogul K. *päri* 'gurul' Munkácsi Szilasi 94. É. *pēri* 'rácsavar' Munk. Vog. Népkölt. Gyüjt. I. 18. KL. *pēriti* 'fordít', AL. 'forgat', T. *il-paruti* 'kifacsar' P. *pēramti* id. uo. KL. *pērem-tax* Munkácsi Szilasi 95. *tĭ* 'fordul'.²

Gömbölyű.

A *gömbölyű* szó kétségtelenül szintén elhomályosult mel-

¹ Vö. még: zürjl. *purga* 'procella nivea' Budenz MUSz. 534. (l. magy. *fergeteg!*)

² Valami egyeztetés megvan Budenznél a *forog* címszó alatt (MUSz.)

léknévi igenév.¹ Faludinál meg is van még eredetibb *gömbőlő* alakjában (l. NySz.) Hogy itt csakugyan igei képzéssel van dolgunk, bizonyítja a vele összefüggő *gömbölyeg* szó, melynek *gömbeleg*, *gömbelyeg*, *gömbelég*, *gömbellyég*, *gömbölyég*, *gömbölyég*, *gömbelíg*, *gömbölyec* (NySz.); *gömböleg* (Göcsej), *gömböjég* (Székelyföld), *gömbölyêg*, *gömbejêg* (Szatmár m.), mellékalakjai ugyanazt a képzőt mutatják, mint pl. *rothatag*, *viszketeg*, *rengeteg*, *ingatag* stb. (l. Halász, Nyr. 9: 56, 57, 257). (L. fönt a *fergeteg*.)

A két származékszó alapigéje ma már nem használatos, de megvan tovább képezve néhány műveltető és visszaható igében: *gömbölyít*; *gömbölyödik*; *gömbölyög* 'rotor, rollen' (pl. A rakott tarisznyák dombrul gömbölygöttek Gvad.: RP. 35. NySz. Úgy gömböjgött a könny az arcán: pergett Udvarhely m. MTsz.); *gömbölyget* 'glomeró' (pl. Lássuk, mint gömbölygeti a sárt. Matkó: BCsák. 200. Mint egy őszve tárt gyölcset gömbölygesse őszve. Tof.: Zsolt. 833. NySz.)

Ez igéknek a népnyelvben a következő változatai vannak: *gömbörít* 'gurít, hengerít' (Abauj m. MTsz.); *gömbörödik* 'gurul', *legömbörödik* 'legurul' (uo.); *gömbörög* 'gurul' (Hegyalja MTsz.); *gömbörget* 'gurít, hengerget' (Abauj m. Hegyalja MTsz.)

Ha ezeket az igéket összehasonlítjuk a *hömbölyög* szó mellékalakjaival: *hömbölög*, *hempërég*, *hömpölyödik*, *hömböldik*, *hempërédik*, azonnal föltűnik az igevégek azonossága, ami azt bizonyítja, hogy maguk az alapszókul álló igék sem tőszók, hanem még mindig képzett alakok. A rajtuk levő képző pedig nem más, mint a *csörömpöl*, *dörömböl*, *zörömböl*, *rombol*, *nyirbol*, *zurbol* igékben előforduló *-bol*, *-böl*, *-pol*, *-pöl* képző (l. Budenz: Ugor Alaktan 67. Szinnyei; Magy. Nyelv: h.⁴ 61.), mely a mozzanatos *-p* és gyakorító *-l* képző összetétele. Az *-r*-es alakok valószínűleg csak pusztia hangbeli változatai az *-l*-eseknek, de az sem lehetetlen, hogy a mozzanatos képzőhöz az *-r* gyakorító képző járult.²

A *gömbölyű*, *gömbölyeg* szók tehát (emez mind a régi

¹ Épp ily alakban jelentkezik ez a képző a *sanyarú*, *nyomorú* stb melléknévekben, melyeknek alapigéje szintén elveszett.

² Sőt azt hiszem, ide tartoznak még a következő szók is: *göngöröl* 'conglomeró', 'zusammenhäufen'; *göngörít* 'involoso', 'einwickeln'; *göngölítget* 'voluto', 'rollen, wälzen'; *göngörget*, *göngölyget* 'voluto', 'ballen, rollen'; *göngölyeg* (gwngelick Virgk.) 'spaehra, globus', 'ball' NySz. (Vö. *henteleg*, *hengérgyet*, *hengérit*, *hengéredik* ~ *hempërég* stb.)

mind a népnyelvben szintén jelentett 'gömbölyű'-t is; I. NySz. MTSz.) közvetlenül egy **gömböl-* igének származékai, ez meg egy **göm-* ige *bol*, *-böl* (*-bor*, *-bör*) képzős gyakorító alakja. A **gömbör-* igének is van a Virginia-kódexben igenévi alakja: *gömbörő* 'globus, sphaera; kugel' (pl. Az hoba *göngörgete* het *gömböröt*. NySz.)

A **göm-* ige azonban megvolt valaha az egyszerű *-l* gyakorító képzővel is. Bizonyítja ezt a *gömölyeg* 'göröngy' szó, (Dunántúl MTsz.) amely ugyanazt az *-ag*, *-eg* képzőt tünteti föl, mint a *gömbölyeg*. Ez különben szintén használatos 'göröngy' jelentésben (I. MTsz.)

A **göml-* igének kellett egy mélyhangú **gomol* megfelelőjének is lennie, amint a *gomolyít*, *gomojt* 'gömbölyít, göngyölít, gombolyít' (Székelyföld MTsz.), *gomolyítás* 'conglomeratio'; 'zusammenhäufung' (pl. Ha mind ez velag eg'be g'ált tyzes nag' g'omoloytas avagy nag' tyzes kerekdid allat es igaz közepötte volna eg' maroc laag' öpü auag' zöz, ime az w természeti ezerent való lag'sagabol nein vetne langot és tyzeth. NagyszK. NySz.); *gomolyog* 'háborog, émeleg (gyomor), (Háromszékm. MTsz.); *egybe-gomolyodik* 'conglomeror'; sich zusammenknäueln' (Apácai Csere, NySz.) igék mutatják. Az *-ék* (~ *eg*) képzővel a népnyelvben szintén alakul névszó a **gomol-* igéből: *gomolyék* 'göngyöleg' (Székelyföld MTsz.).

Amint aztán a magashangú *gömbölyeg* mellett volt *göm-ölyeg* alak, éppúgy van *agomolyék* mellett *gombolyag*, melynek a köznyelvi 'knäuel' jelentésén kívül a régi és a népnyelvben 'gömbölyű, gömbölyded' értelmű is előfordul (Székelyföld MTsz.) Vagyon egy kisdud gombolig arany láncocskám. Nysz. A *gombolyag* szó alakváltozatai szintén föltüntetik képzője eredetét: *gombolyak*, Oklsz.; *gombojég* (Szatmár m., Székelyföld, MTsz.), *gombojig* (Bodrogköz, MTsz.), *gombajig* (Szatmár, MTsz.), *gombolig*, *gombolyék* (NySz.) *gombalek* (Okl.sz.).

Ebből pedig nyilvánvaló, hogy a **gomol-* ige mellett volt **gombol-* ige is, mint a **gömböl-* a **göml-* mellett, s ez a **gombol-* ige szintén használatos műveltető és visszaható képzésekben: *gombolyít*, amely nemcsak annyit jelent, mint 'glomeror', 'aufwinden' (NySz.), hanem azt is jelentheti, hogy 'kerékít, gömbölyít (pl. négyszögletes fát kerekre farag' Székelyföld,² MTsz.); *gombolintó* (pl. Cin tekerintúe, aran gombalintóa [forgós gyermekjáték közben mondott mondóka] Vasm. MTsz.);

gombojgat 'a szájában forgat (falat enivalót a kis gyermek v. a fogatlan öreg' Székelyföld, MTsz.) *gombojodik* 'gömbölyödik' (Székelyföld MTsz.). Hogy a *gombolyag* és *gömbölyeg* szók azonosak, kétségtelenné teszi még az is, hogy a *gömbölyeg* is előfordul 'gombolyag' jelentésben (Székelyföld, MTsz.)

Mindebből pedig az következik, hogy a *gombolyít* és *gömbölyít*, *gombolyodik* és *gömbölyödik*, *gombolyag* és *gömbölyeg* ugyanannak a szónak kétféle — mély és magashangú — változata, melyekben a hangalakok elkülönödését jelentésbeli elkülönödés segítette elő, tehát éppúgy viszonylanak egymáshoz, mint a *gyűr* és *gyűr*, *kavar* és *kever* stb.

BEKE ÖDÖN.

A TÉRSZINI FORMÁK NEVEI A MAGYAR NÉPNYELVBEN.

IV.

(Folytatás.)

Mart. 1. Víz partja. 2. emelkedő hegyoldal, hágó, kapaszkodó. 3. kisebbfajta hegy. Schl. szj. 731. litus, C.-nál ripa, MA.-nél litus. NySz. 4 adatot közöl erdélyi írókból. Oklsz. 1231: Et uadit inferior qui dicitur Wyrusmort. 1293: Uadit per eundem fluuium Goron ad quendam locum Mogosmorth vocatum. 1433: Ascendit sursum in quendam monticulum fekethe Morth vocatum stb.

A szó csak a Székelyföldön használatos, a MTsz. csak innen közli. Helynevekben is leginkább itt fordul elő.

Hszék: Csunyas gödör martya, Kovácsné martya (sz. Nyr. 2 : 333, 8 : 383), Györmart, Nagymart (sz., 3. és 2. jel., uo. 28 : 336). Sárgimart teteje (e., 3. jel. uo. 37 : 381), Fehérmartok (uo. 39 : 41), Bolgármart (O. 3 : 52); Udv.: Sósmart stb. (sz., I., Nyr. 29 : 542, 25 : 381), — Veresmart (h., 3. jel. O. 1 : 160, 229); Mszék: Érmart stb. (Nyr. 28 : 382); MSzamos: Ördög martja (FK. 16 : 215), Magasmart, Horgasmart stb. (a padok pereme [pad = terrasse, a folyó partja] Jankó T. 15.); Kszeg: Marton stb. (Jankó 18); Szilágy: Csapó mart (monogr. 3 : 713); Zemplén: Vörös mort (e., Nyr. 38 : 96); Mátra: Vörösmarti d. (uo. 2 : 238); Bars: Magasmart (hs., uo. 39 : 277).

Mög(e), mög(e). Vmi mögött levő rész. Nysz. 3. mög, mög pars postica Kassai Szkv. 3 : 340. Vallis megemeg vocate 1263. Locus Zylnakuz juxta Tyzesmege 1338. Oklsz. 1281: In quinto loco silua Hygmuguy vocate. 1341: A parte silue Nyrmegeh stb.

Helynevekben kül. a keleti és északi, kevésbé a nyugati részen. Az Alföldön alig van. A példák fele Hegymög, Hegymége, aztán előfordul Nagymálmöge, Horkamegi d., Halmok mége, Árok mégi stb.

Mellék. Vmi mellett levő rész. Oklsz. 1331: Possessionibus Gykynus, Sarkinellyk. 1338: Ad quendam lacum Debrynya mellyk. 1356: Possessionis Drenomelleke vocate stb.

Helynevekben melléke, mejjéke, mellyéke, mejjík stb. alakban kül. a nyugati és keleti területen fordul elő, ritkán az északon. Itt persze inkább patak, árok stb. mellékéről van szó, mert a hegyvidéken minden rész külön nevet kap, nem emelkedik egy jelenség sem annyira túlsúlyra a többi felett, hogy a többi mint mellékest tekintsék. A síkabb földön a vízfolyás az elnevezőre sokkal jelentősebb, mint a síkság egyéb részei, tehát erről nevez el.

Melécs. Enyhe lejtésű, lankás oldalú völgy (Barkóság? Palócság? Székelység? Nyr. 40 : 276).

Mély. Mélyen fekvő hely. Balmell.: Felsőmély (Jankó 73); Zemplén: Kismély (Nyr. 10 : 236).

Meredek. Hirtelen lejtő hegy v. árokoldal. Nysz. declivitas. Hog' az meredekenn alavetnek űtet stb. MTsz. meredek hágó (Csík, UdV.)

Bars: Meredek alja (Nyr. 31 : 117); MSzamos: Meredek (Jankó T. 12.)

Ezen szó főnévi használata a népnyelvben igen gyakori.

Meredély. Hegynek, völgynek meredek oldala. Meredíj alakot MTsz. idéz Mezőtúrról, MNyelv 6 : 239 Szabolcs és Hajduból, ugyanott meredíj alak Kemenesaljáról.

Nyak. Két hegyet v. hegyet és a farkát összekötő keskeny hát. Szótárainkban ez a jelentés nincs meg. Oklsz. 1304: In loco Feneernak sex iugera. 1379: In vno loco Babolna naka nominato.

Hétfalu: Kecskenyak stb. (h., O. 6 : 63, 191); Hszék: Andornyak (e., Nyr. 4 : 480, 27 : 528, Pesty 7), Leshegy nyaka, Magyarós nyaka, Sóstó nyaka (Nyr. 12 : 335, 27 : 528, hegyfok O. 3 : 153); Csík: Csinód nyaka, Kőnyak stb. (k. l. e. h., Nyr. 9 : 527, 30 : 495); UdV. Nyak, Kerek domb nyaka, stb. stb. (uo. 2 : 381, 25 : 527, 26 : 336, O. 1 : 69, Pesty 241); Mszék: Nyakvágó? (kis magaslat, P. 233); MSzamos: Várnyak, Varganyak, (csak hegyes vidéken s csak összekötve egy hegy és egy gerinc közt. Jankó T. 17); Kszeg: Kecskenyak stb. (»a vonulatok megvékonyodó részét nyaknak nev.« Jankó 19); Szilágy: Kapus nyak (monogr. 4 : 207); Borsod: Osztranyak, Vízverőnyak stb. (Nyr. 11 : 288, 335); Mátra: Hosszúnyakfő (h., kt. 13. XXII.); Göcsej: Zoknyaki hegyfordulat (Nyr. 14 : 144, 39 : 188).

Nyakas. Fennsíkon emelkedő gerinc (MTsz. Pest).

Pest: Nyakas (h., kt. 14. XX).

Nyereg. Két hegy közt bemélyedő széles hát.

Szilágy: Kis és nagy nyereg (monogr. 3 : 743); Szatmár: Nagynyereg (h., Nyr. 2 : 281); Bal. mell.: Nyereghát, Nyereghegy (Jankó 73).

Nyerges. Két csúcsa közt széles bemélyedő háttal elállott, tehát nyeregalakú hegy. Oklsz. 1327: Separat terram Vynerges a terra Onerges [Nógrádm.]. 1642: Az Nyergesen 1 hold, 1 drb rét . . .

Helynevekben: Hszék (Nyr. 39 : 40), Csík (uo. és Pesty 388), MSzamos (Jankó T. 17), Szilágy (monogr.), Szatmár (Nyr. 26 : 96), Hegyalja (uo. 4 : 95, 566), Karancs (uo. 39 : 186), Balfelv. (NyF. 40 : 34) és MDráva (Nyr. 28 : 190) területén, mindig *Nyerges* alakban.

[bérce, -oldala, -orra].

Nyulamat. Hegynek kinyúló, alacsonyabb ága. MTsz. nyulat, nyulás. Hegy nyulamatja (Hszék). Vö. hegynyulamat.

Oldal. Hegynek, dombnak lejtője. Oklsz. 1424: Quatuor in Mezew-

magasoldala, 1460: Terras arabilcs Fashalomoldala stb. Nysz. is több példában. MTsz. közli Tolnából, Nyr. 34 : 258 Gyergyóból. Helynevekben az egész országban sűrűn fordul elő, oldal, ódal, a Dunántúl ny. és k. részén ódâ, ódó alakban.

Omlás. Olyan hely, ahol a föld egy része leszakadt és lecsúszott. Oklsz. 1349: In monte Omlas [Biharm.] stb. Nysz. egy kőomlás = ruina, steinhaufen értelmet közöl; nem bizonyos, hogy népi. MTsz. meredeken beomlott martos hely (Szf.).

Udv.: Omlás (Nyr. 3 : 142, 29 : 542, O. 1 : 161), Omlástető (h., Ny. oldala omladványos, O. 1 : 27); MSzék: Omlás (k., Nyr. 1 : 384, mélyen fekvő hegyoldal, gyakori vízömlés szakadást okoz. uo. 2 : 46, O. 4 : 208); MSzamos: Omlás (szakadásos hely, Jankó T. 20.); Szilágy: Omlás (monogr. 3 : 171); Hegyalja; Omlás (Nyr. 4 : 566); Komárom: Omlásvölgy (kt. 15. XIX.); Sárkőz: ? Dokomlás, ? Doromlás (e., Nyr. 6 : 47). stb.

Óralat. Meredek hegyvég? Zilah: Óralat (Nyr. 12 : 335). Vö. órozat és orr.

Ormó. Hegynek felső része, csúcsa, teteje. PPB. pinnaculum: ház avagy torony ormója. Oklsz. 1513: Deinde vero venit ad quoddam monticulum Ormozegh appellatum?

Hszék: Ormó (sz., Nyr. 2 : 333). Vö. orom.

Ornyák. Szűk hegynyílásban levő rét. (MTsz., Zala).

Orom, oram, aram. 1. Hegynek felső része, teteje, csúcsa. 2. Hegy. MA.-nál pinnaculum. Oklsz. 1384: Monticulo vulgariter Wrum dicto. 1454: Reflectitur ad meridiem per vnum orom vulgariter brdo. 1549: Ad apicem vnus montis vulgariter orom vocatum, s még 4 példa. Nysz. Komlouz orm stb. MTsz. 1. szántóföldnek domborúbb közepe (Bal. mellől).

Hszék: Orom allya (sz., Nyr. 2 : 333); Csik: Csonk-aram, ígett oram, Kis oram, Út arma, (uo. 11 : 528); Udv.: Oromtető (O. 1 : 172); Mszék: Oromok dombja (Nyr. 29 : 480); MSzamos: Őszgyepüsoram (uo. 26 : 431), Hegyrom (magas és meredek hely, Jankó T. 16); Szatmár: Zubaki-, Erős-stb. orom (h., Nyr. 2 : 281); Borsod: Tölgyesorom stb. (uo. 11 : 288, 335); Bükk: Pirosorom stb. stb. (uo. 1 : 230, 9 : 288, 11 : 432); Mátra: Dobra orma, Köves orom stb. (h., kt. 13. XXII, 14. XXII); Aramvögye stb. (Nyr. 37 : 379); Karancs: Oromluk (uo. 39 : 186); Esztergom: Középorom, Keskenyrom (kt. 14. XX.); Budapest: Árpádorom, Hunyadi orom (Nyr. 28 : 526); MDráva: Lánykő orma (Mecsek hs., uo. 28 : 191).

A dunántúli nevek ujak lehetnek. Az orom ered. bárminek a csúcsát jelentette, de ma már erősen elszigetelődött a hegycsúcs, csúcsos hegy jelentésben.

Orony. Hegynek felső része, csúcsa? Zemplén: Gecseg orony (r., l., Nyr. 10 : 236). Vö. orom?

Órozat. A hegy meredek oldala (Jankó. Bal. 74). Vö. óralat és orr.

Orr, or, ór, ar. Hegynek, dombnak erősen kiugró része. Oklsz. orr, ór. b) pars antica; vorderteil. 1261: Venit ad locum qui wlgo fyrrestelukarra vocatur. 1269: Transeundo viam ascendit in unum Orrh. 1297. Deinde per Or ipsius Berch directe descendendo. 1314: Sub or unius parui Berch Zakaduth vocato s még 10 példa. Bérczor alatt: 1338: In capite cuiusdam promontorii wlgo Berchor s még három példa. Hegyorr alatt [promonto-

rium]: 1364: In quodam monticulo Hegor uocato s még 2 példa. MTsz. 1. csúcs (Fertő) 2. vízbe orrszerűen benyúló partrész (Komárom).

Moldva: Orrhegy (Nyr. 34 : 439); Hszék: Nagyág arra (e. uo. 37 : 381), Györke orra (uo. 39 : 40); Csík: Heveder orra, Palágor (k. l. e., uo. 9 : 527), Udv.: Nyires or, Kőorr, Csík orra stb. (l. h. sz., uo., 9 : 40, 25 : 381, 430, 28 : 336); MSzamos: Középor (e., uo. 37 : 380), Nyerges orr, Szálás orr (egy hegyvonulat utolsó része), Bongorr (»orr, az oly emelkedő hegyvonulatokra, melyek hirtelen meredekséggel végződnek«, Jankó T. 16); Kszeg: Galomborr, Somosorr (»orr köves, gazos, szirtos, tompa dombot jelent« Jankó 21); Szilágy: Farkas orra (monogr. 3 : 686); Zemplén: Kutyaország ? (r. l., Nyr. 10 : 236); Bmell.: Kűszöborr (e. »csúcs értelmében« Jankó 74, Nyr. 10 : 478); Sárköz: Göröndor (r. uo. 5 : 239).

Pad. Lapos tetejű, meredek oldalú földkiemelkedés. Oklsz. 1244: Sub monte Podholm. 1351: Super vnum monticulum wlgariter dicendo pod (Erdély). Padföld alatt: 1513: Ad quasdam terras arabiles padfewld. MTsz. 4. lapos dombtető (A.-Fehér). Padmező: gyepes fönsík (Mármaros). Padtető: lapos dombtető (A.-Fehér).

Hszék: Alsó-, Felsőpad (sz., Nyr. 2 : 525, 30 : 446), Czipa padja (do., P. 79); Csík: Gergépad (l., Nyr. 39 : 40); Udv.: Orosz padja, Cseke padja, Pálpada stb. (sz. l. e., Nyr. 2 : 381, 25 : 527, 26 : 432, O. 1 : 20, 120); Mszék: Nanapaggya, Medgyespad stb. (sz., h., Nyr. 2 : 525, O. 4 : 202, 204, 208, 216, 219); MSzamos: Pad (sz., Nyr. 37 : 380), Felső-, Közép-, Szélső pad stb., stb. (Jankó 12, 14, 15, 18); Mátra: Picsán paggya, Szélespad stb., stb. (Nyr. 25 : 95, 26 : 286, 37 : 379, kt. 13 : XXII.).

Palaj, palé. Alacsony fekvésű széles völgyelések (MTsz.) Szatmár: Palaj (a mezőn, Nyr. 3 : 382), Szegpalaj stb. (r., uo. 26 : 286); Hegyalja: Palajka (szö., uo. 9 : 143); Sárköz: Bacs palé, Bugyoka palé stb. stb. (uo. 3 : 47), Józsa palé? (uo. 7 : 336).

Kétséges palaj és palé összetartása.

Part. 1. Víz partja. 2. emelkedő hegyoldal, hágó, kapaszkodó. 3. kisebbfajta hegy. 4. domborúlaton levő földbevágás. Schl. szj. 730. portus parth. Murm. szj. 384. ua. 330. littus part. C. ripa, litus, portus. A Nysz. adatai az 1. jel. körébe tartoznak. Oklsz. 1374: Montem wlgariter porth. 1413: In loco parthfelet walo Agyagus vocato. 1509: Magosparth alio uomine Wysokbre[h].

A part jelentésében azonos a marittal s annak területén, egy eset kivételével, nem fordul elő, másutt mindenütt uralkodik. A MTsz. csak a 3. és 4. jelentést emeli ki, de a 3. alá sorozott »partnak hajt« féle kifejezések a 2. jel. körébe tartoznak. A 4. jel. (MTsz. 2.) alighanem félreértésen alapszik; a MTsz. 2. adatán kívül sehol sem fordul elő s ez a 2. adat könnyen tartozhatik az 1. v. 2. jel. körébe. T. i. ez a földbevágódás féle jelentés sehogy sem illik a szó értelmi körébe. Egyébb értelmezések: valamely dombos terület lejtője is (Rábauid. Nyr. 20 : 416); partos föld = magas fekvésű föld (Zenta, uo. 38 : 141). A szó mindhárom jelentésében elterjedt a Dunatiszaközín és az Alföldön, a nyugati és északnyugati nyelvterületen. Csak az első jel., és az is ritkán, fordul elő a dunántúli nyelvterületen, ismeretlen a keletin. A köv. helynevekben csak a 2. v. 3. jel. adatai közölvék:

Borsod: Kútpart, Györgypart stb. (Nyr. 11 : 288, 335); Sajóvgy: Kővicsespárt (sz., uo. 5 : 480); Karancs: Határpartok, Dohányos part stb. (e., uo. 2 : 280, 39 : 186), Kincser part, Lipárka part (alacsony hegyek), Szállás partja (hegy alsó része, FK. 19 : 217); Ipoly: Cselőkepart (h., kt. 14. XX.); Sárköz: Hegypart (Nyr. 6 : 384); Szegedvid.: Barapart, Ketrezpart (do., uo. 11 : 192); Pest: Dohánypart, Bedepart do., uo. 1 : 385); F.-Pest: Kenyérváró part stb. (hátság, partos helyek, uo. 10 : 144); Szatmár: Magaspárt (a mezőn, uo. 3 : 382). Van egy csikmegyei adat is: Verespárt (Nyr. 39 : 40), de ez mindenesetre téves közlés Veresmart helyett.

A MUgSz. a partot zürj. votj. bord, cser. pürdüz féle alakokkal egyeztetí, amelyek szárnyat jelentenek, de ez aíg állhat meg. Kőrösi S. és Simonyi Zs. (Nyr. 31 : 38 és 39 : 277.) az olasz portoból származtatják, amelynek átváltozását előmozdította volna a »valószínűleg finnugor« mart, míg a 2. és 3. jel., tán szintén a mart analógiájára, az 1.-ből fejlődött, mint a szlovén breg-nél is látjuk. Noha ezen magyarázatot C. portus-a s az Oklsz.-ban a part későbbi és ritkább előfordulása is támogatja, mégsem teljesen meggyőző, különösen a szó mai nagy elterjedése s viszont a mart éles elhatároltsága és elégtelen származtatása miatt.

Pest, pestes. Kő, szikla, sziklahegy. Oklsz. 1148: Tributum fori Geycha et tributum portus pest et kerepes. 1266: Peruenit usque ad aquam Turuch sub rupe Munuhpest vocata. 1383: Sub quondam monte Kupest vocato (Veszprém). 1391: Ad montem Pestkw vocatum s két adatban pest = kemence. MTsz. a pest szót csak kemence jelentéssel közli (Nyitra, Szf., Hszék, Csík), Pestalja (Szf., Hszék, Csík), -fenék, -mege (Hszék).

Hszék: Kőpest (Nyr. 39 : 40), Pest (egy kopasz hegy hátsó foka, бүтүje, O. 3 : 154); MSzamos: Felpestes (hs. ezelőtt Nagypestös, FK. 16 : 215), Alsó és felső pestes, Pestes alja, mege (Jankó T. 12); Kszeg: Mészpestkút (Jankó 17); Hegyalja: Pesthegy (erdős hegy, Nyr. 4 : 191); Borsod: Mészpest (uo. 11 : 335); Mátra: Mészpest (kt. 14. XXI.); Komárom: Peskő, Markofen (h., 15. XIX., Nyr. 16 : 288).

Szláv kölcsönszó (Mikl. Et. 70b. és Slav. El. 580).

A Nyr. 10. kötetében Riedl és Asbóth vitatkoztak e szón. Riedl szerint mind a Pest, mind az Ofen szó ered. sziklát jelent, Asbóth szerint a pest szó csak kemence értelemmel jöhetett át hozzánk s az Ofen is valószínűleg ezt jelentette. Minthogy a helynevek között egyes adatok valószínűvé teszik, hogy az elnevezésnél a *szikla* értelme volt az irányadó, felvettem e szót a térszínformák nevei közé.

Picsóka. Árok, árokszerű gyalogút, (MTsz, Kecskemét). Vö. pucok.

Poján, pojána, pojány. Havasi rét, tisztás. MTsz. Két bérc közt elterülő hegynek. (Hétfalu).

Hszék: Polyán ürő, Polyán (Nyr. 26 : 136, 39 : 41, O. 3 : 114); Brassó: Pojána (O. 6 : 356); Mszamos: Pojányi hálás (Jankó T. 11); Kszeg: Pojan (Jankó 13); Szilágy: Pojána, Polyán oldal (monogr. 3 : 376, 4 : 141). A Hsnt. még 22 Pojána és 2 Polyán hsnevet közöl Erdély minden részéből.

A szó a közös szl. *pojana* alak (Mikl. Slav. El. 624) román nyelvi átvételének (poeana: ejtsd pojana) átvétele, tehát román kölcsönszó (Nyr. 23 : 485),

Pojen, pojeny. Ugyanaz. Kszeg: Polyen, Pojén (Jankó 13, 15). A Hsnt.-ban 6 Pojen és 4 Pojény hsnév az egész Erdély területéről.

Ugyanazon oláh szó többesszámú alakjának (pojen) átvétele.

Polán, polány. Ugyanaz. A Hsntban Polán hs. Szepes m., Polánka hs. Somogy m., Polány hs. uo., Polankaírtvány Trencsén m. Polányfalva Vas m.-ben.

Ugyazon szó tót polana alakjának átvétele.

Ponk. Dombnál kisebb földkiemelkedés. PPB. monticulus, colliculus. Oklsz. 1551: De promontorio Ponkhegye. 1567. ua. MTsz. halmocska, domdicska (Szf., Udv., Csík, Hszék). Egyébb értelmmezések: emelkedettebb hely, kis domb, néha ülőhely (Csík, Nyr. 32 : 52), domb (Hszék. uo. 36 : 328, 37 : 191), dombtető, hegycsúcs (Torda, NyF. 32 : 57), dombnál kisebb emelkedés (Udv., O. 1 : 111).

Hszék: Halom ponkja, Kerekponk, Kövesponk (e., Nyr. 8 : 383, 27 : 528, 30 : 446, 39 : 233); Udv.: Lencsésponk, Pusztaponk (sz., l., ponk = kisszerű domborulat, uo. 25 : 380), Ila ponkja stb. (uo. 25 : 527, 26 : 431, O. 1 : 152); Bereg: Ponk (Ethn. 10 : 101); Őrvidék: Ponka (sz., Nyr. 2 : 93).

Albert J. Nyr. 19 : 222. a ponkot hgátvétéssel a komból származtatja s ezt elfogadja Fest is (NyF. 42 : 9). De ennél valószínűbbnek tetszik CzF. származtatása a német Bankból, bár ezt Lumtzer és Melich nem említik.

Pucok. Hirtelen, magas és szűk oldala a hegynek (MTsz. Palócság). Vö. picsóka.

Rapály. 1. Folyó meneteles, lapályos partja. 2. vízapadáskor támadt szigetecske (MTsz. Heves). V. ö. lapály.

Rapát. Mély út. Őrvidék: Hangai rapát (mély és széles vízmosás, amelyen szekérral járnak; igen sok van. Nyr. 2 : 94); Zalavid.: Kis rapát, Nagy rapát (magas partok közt vezető utak. NyF. 9 : 49).

Renge. Szakadozott erdőnötte árok (MTsz. Szf.)

Rez. 1. Hegygerinc felemelkedett része, hegycsoport főcsúcsa (MTsz. Udv. Hszék). 2. magas fennsík (MTsz. Udv.). 3. erdőirtás (MTsz. Udv). Szótárainkban nincs meg. Oklsz. 2 adat: 1338: Quandam magnam viam Rezut dictam (Somogy). Idetartozásuk nem biztos, mindkét adat lehet *rez* is.

Csík: Rez, Rez alja (l. sz., Nyr. 39 : 40). Közreznyaka (Pesty 281), Köz-Rez (kb. 4000' magas tető, O. 2 : 119), Fekete Rez (Csíkot Gyergyótól elválasztó hegység, O. 1:115 stb.); Udv.: Reztető, — alja. — ? Rezen, - csorgója (Nyr. 9 : 236, 25 : 381, 527), Fancsali, Lükői Rez (uo. 26 : 44), Fekete Rez, Rezkapu (a Rez alatti rész), Kadicsfalvi Rez (h., O. 1 : 64, 113, 115), Szerepreze (k., Pesty 359); Mszék: Feketeréz (h., FK. 37 : 208).

A szó származása még felderítetlen, vlszínűleg oláhból. Uglátszik, hogy a 3. jel. az eredeti és ebből fejl. a 2., amely gyakoribb és az 1., amely ritkább. E kettő népi használata kétséges. Az Oklsz. dunántúli adata nem biztos, lehet a névben *rez* is; annál inkább, mert különben a rez csak Székelyföldön fordul elő s ezzel sokban megegyezik ugyan a nyugati nyelvterület, de nem Somogy.

Romlás. Földomlás. Bmell.: Romlás (Jankó 76, 83.)

Róna. Sík földterület. 2. kis árok. Oklsz. planus, planities SI. 1330: Quandam possessionem eorum Rona vocatam in comitatu de Zonok. MTsz.

(amely csak az irodalmítól eltérő jelentést veszi fel) 2. kerékvágás (Baranya), sekély árkocská (Borsod), ösvény út (Erdővid.) Nyr. 31 : 465, 466 szerint e szó ismeretes Vas és Tolnában, Csanád és Békés m.-ben. Szegeden = pusztaföld, Somogyban sivár föld.

Bihar: Káposztás róna (sz., Nyr. 11 : 48); Sajóvgy: Rónya, Róna (e., uo., 27 : 279, 280); Göcsej: Róna (síkerület, uo. 31 : 116).

Vszínű, hogy e névnel sem a térszíni jelentés az eredeti. A két jelentés nem vág ugyan össze, de már az eredeti szlávban is megvan (Mikl. Et. Wb. és Slav. El. 687., Melich Szláv. jöv. I. 161).

Ropó, rapó. Lejtő? Szótárainkban sehol sem fordul elő, csupán a helynevekben van rá adatunk.

Udv.: Ropó (d., 2-szer, Pesty 284), Ropó alja (O. 1 : 34); Mszék: Ropó (k. sz. Nyr. 1 : 384, 2 : 46, 139), Rapó (sz., uo. 382), Ropó völgye (O. 4 : 99), Nagy ropó, Kis ropó, Kobok ropó, Székelyek ropója, Veressék ropója (d., Nyr. 2 : 428, 27 : 95), ? Ropor árka (O. 4 : 86), Ropó (h., uo. 151), Rápó (d., Pesty 284); Küküllő: Ropó (d., Nyr. 37 : 95); Mszamos: Rapó (kopár oldal, Pesty 284), Ropó (d., uo.), Ropótető (Jankó T. 12); Kszeg: Ropó kút, Nagy és Kis ropó, Rapó árok, Ropó, ? Ropaj (Jankó 12—17); Szilágy: Ropó (Monogr. 4 : 296).

Ezen szó eredetére, sőt jelentésére is teljesen feltevésekre vagyok utalva. Kriza délibábos szófejtését (Nyr. 2 : 46) nem fogadhatván el másutt kerestem, de sem a szláv sósvizet jelentő *ropa*, sem a barlang jelentésű *rupa*, sem a latin rupából származtatott szikla és görgeteg jelentésű német Rufen, Ryben, Rupula stb. alakokkal (Gruber-féle Zsch. f. rom. Phil. 1910. XXXIV: évf. 2. füzet) való egybevetés nem adott csak némi biztosítékot is. Jobb híján megtartottam azt a szintén csak ötletszerű gondolatot, hogy a ropó a »táncot ropni« igéből jött, mint a lejtő a lejtől és így azt jelenti, hogy lejtő. De ezt sem lehet bizonyítani. L. bővebben Nyr. 40:327.

Ság. Hegy v. domb. Az Oklsz. nem tárgyalja külön cikkben, de más cikkekben van rá példa: ágár: 1193: Hec igitur sunt nomina prediorum Sag . . . berek: 1193: Inde ad Sag berk [hn.] s. i. t.

A Hsnt. össz. 36 Ság vagy sággal összetett helységnevet közöl az egész ország területéről. Egyéb helynevek: Udv.: Teleság (Nyr. 34 : 51); Hunyad: Ölyves Ság (FK. 16 : 215); Szilágy: Sarmaság (hs., sarma egy növénynév, monogr. 4 : 306); Szatmár: Avasság (hegység, FK. 18 : 225); Ipolyvid.: Sági határ (Nyr. 7 : 44), Sági völgy (uo. 39 : 186); Veszprém; Ság alja (sz., uo. 6 : 47), Sági horog (uo. 35 : 437) Vszínű, hogy Biróság (Bükk, ua. 9 : 288, Rába uo. 33 : 63) és Királyság (Csongrád, uo. 2 : 237) is idetartoznak; nem valószínű, hogy a -ság képző volna meg bennük, mert az elvont fogalmak nevei helynevekben igen ritkák (v. ö. Hazugság, halom, Csik, O. 2 : 74 és Húség, Pesty 141).

A szónak ezen jelentése és a séggel való összetartozása biztosnak látszik, de még nincs bebizonyítva.

Sánc, sáncs. Árok. C.-nál vallum, MA.-nél munimentum, PPBl. fossatum, NySz. Felette sok pogány a santzban ejtetik. (Kónyi). Az Oklsz.-ban nincs meg. A MTsz. árok jelentésében idézi Göcsejből, Szláviániából, Borsodból és Kolozsvárról. Nyr. 28 : 523: sáncs = árok (Torontál).

Csík: Pakó sánc (l., Nyr. 39 : 40); Karancs: Határsáncz (víz, uo. 1 : 134); Esztergom: Sánczok (d., monogr. 21).

Sark, sarok, sorok. Erősen kiugró, meredek előhegy. Szótárainkban ez a jelentés nincs meg. Oklsz. példáiból csak 1463: Unum in Thwysse-sark secundum in Zel parte occidentali.

Hszék: Esztenasarok (hegyhát, O. 3 : 76); Kicsi és nagy sorok (e., Nyr. 12 : 335); Csík: »A Nyires sorok nevű kúpalakú, sziklaszálakkal ékes hegysaroknál« O. 2 : 118), Balázs sarka (havasláncolat, uo. 132), Fejtősarok (előhegy, uo. 118), Szörhalma sarka (h., uo. 144.) Tihátár sarka (uo. 227).

Ez a szó előfordul az ország több vidékén dülők helyzetének megjelölésére. A fenti értelmezés népi használata nem biztos.

Ség. Domb. Ezt a szót Szamota fedezte fel újra a tihanyi ap. 1055-i alap. okl.-ben (NyK. 25 : 141) s megtalálta más okl.-kben is. Oklsz. 1055: Exhinc usque ad angulum aruk et postea usque ad seg. 1095: Tendit ad montem qui uulgo dicitur uoas seg, s még 17 példa. Ez az alak helynevekben sem maradt fent, hacsak néhány, ma *séd*-nek ejtett ségben nem rejlik (Hűség, Hidegség stb). Szilasi szerint finnugor szó (NyK. 25 : 398). Vö. ság.

Sijátság. Rónáság (MTsz. UdV.), lapály (MTorda, Nyr. 30 : 202).

Sík. Vízszintes földterület. MA planities. NySz. 3 pld., Oklsz és MTsz nem vette fel.

Udv.: Hátsík (Nyr. 9 : 240); Hegyalja: Harisád és sík (l., uo. 6 : 384); Bükk: Síkfő (e., uo. 9 : 287); Sárköz: Berekó síkja (l., uo. 5 : 288), Kálvária sík (uo. 7 : 336), Bikádsík (uo. 9 : 287); Kunság: Kubodisík, Karányisík (uo. 9 : 382, 36 : 381); Szeged: Pápai sík, Őrs síkja, Lelei sík (uo. 9 : 95). Ugy látszik, hogy e szó csak ujabban terjedt el helynevekben, kül. az Alföldön.

Síktenyérség. Sikság (Nyitra, Nyr. 33 : 462). Vö. sík.

Suhadás, suvadás. Olyan hely, ahol a föld egy része leszakadt s lecsuszott, lesuhadt. Szótárainkban nincs meg. MTsz. omlás, hegyomlás.

Hszék: Suvadás (Nyr. 39 : 234., martos hely, erdőrész Pesty 332), Suvadás patak (O. 3 : 84); Udv.: Suadás ajja (h., uo. 25 : 384); Mszék »A völgy itt kies, de meredeken leszelt s mély suadások és vápák (sötét árkok) által tarkázott hegyek (O. 5 : 31).

Suhadó. Ugyanaz? Baranya: Suhadó (völgy, Nyr. 4 : 335).

Suhar. Kopárság (MTsz. Szf.) Vö. suhadás.

Suhatag, suvatag. Suhadás, megsuhatt, lecsuszott hely (Kszeg. Nyr. 28 : 428).

Hszék: Suvatag (Nyr. 39 : 234); Kszeg: Suhatag (Jankó 16); Szilágy: Suhatag (monogr. 3 : 345).

Sutak. Szilágy: Sutak (kőszikla, monogr. 4 : 714). Vö. csutkó.

Suvadozás. Suhadás. Mszék: Suvadozás (Nyr. 29 : 480).

Súlyedés. Széles, sekély talajmélyedés. Kszeg: Súlyedés (Jankó 14); Borsod: Gáspársúlyédése (Nyr. 11 : 335).

Szád. Völgynek, barlangnak stb. bejárata. Oklsz. 1055: Duabus continetur uis quarum una uocatur ziget zadu altera magna. 1338: In quadam valle Dezmasweulgzada uocata. 1342: Venit ad unum locum Arukzad uocatum. 1347: In quadam valle ad Chabazurducazada uocatum. 1347. In capite vallis Halaguszad uocate. MTsz. közli az egész székelység területéről.

Udv.: Szirtos száda, Miklós verem száda (Nyr. 25 : 527), Sérszáda (e., Nyr. 26 : 432); Várkapu száda (O. 1 : 27, 182); Hernád: Szádelő, Szádvár (hs., Abauj monogr.). A Hsntban még 6 száddal összetett helység van. Orbán 1 : 207 jegyzet: Száda a székely tájbeszéd szerint bejáratot, nyilatot, valaminek kezdetét jelenti. Finnugor szó (Nyr. 8 : 96, NyK 25 : 178).

Szakadák. Olyan hely, ahol a föld egy része beszakadt. Oklsz. 1335: Cadit ad vnam vallem Zakadak.

Zala: Szakadák (hegyektől összeszorított meredek völgy, Pesty 333).

Szakadásoknál rendszeren horpadás vagy völgy képződik s ezért valamennyi idetartozó szó felvette a völgy jelentését is.

Szakadály. Ugyanaz. MTsz. hegyszakadály: hegyszakadék (Hszék.)

Mszék: Szakadály (mélyen fekvő hegyoldalak; esővíz, gyakran szakadást okoz Nyr. 2 : 45).

Szakadás. Ugyanaz. Oklsz. 1455: Item versus feldsakadás in vno valle. 1389: Vna rippa kewzakadas. Penesquam est vna rippa kewzakadas. MTsz. meredek omlás, omlásos hegyoldal (Sztzmár, Hszék.)

Mszék.: Szakadás (Nyr. 2 : 428); Mszamos: Szakadás (vízmosta hely Jankó T. 20); Szilágy: Szakadás utca (monogr. 3 : 189), Szakadás (uo. 589, 4 : 15, 314); Sztzmár: Veres szakadás stb. (h., Nyr. 2 : 281, 11 : 47); Hernád: Szakadás földek (sz., uo. 384); Bükk: Földszakadás (e., uo. 432); Pápa: Fűődszakadás (NyF. 17 : 51); Bal. mell.: Földszakadás (Jankó 78); Sárköz: Szakadásoknál (r.), Szakadás (Nyr. 6 : 383).

Szakadát. Ugyanaz. Oklsz. 1055: Hic extenditur usque ad zakadat. 1364: Ad quandam vallem Zakadathieu vocatam. 1379: Penes vnam uiam Zakadath vocatam s még több példa. MTsz. 2. szakadásos, omlásmartos hegy (Szf.) 3. hegynyak, hegynyereg (Szf.) Az utóbbi jelentés tévedésen alapulhat.

Hétfalu: Szakadát (h., O. 6 : 173); Udv.: Szakadát (sz., Nyr. 2 : 381); Mszék: Szakadát (sz., szakadásos, szakadó féle hely, uo. 2 : 45), Szakadát allya, (sz., teteje szakadásos, uo. 140), Szakadát alja, — bérce (h.), — vára (O. 4 : 74, 93, 95); Mszamos: Szakadát (erdei út völgyben, Nyr. 32 : 238).

Szakadék. Ugyanaz. Oklsz. csak a 'vízág' jelentéssel. MTsz. 1. hegyről lezuhant föld. 2. és 3. vízág.

Csík: Szakadék (Nyr. 39 : 40); Karancs: Szakadékajla (uo. 186).

Szakadozás. Ugyanaz. Udv.: (K., 2 : 381, 9 : 240) és Mszék: (uo. 29 : 480).

(Folytatjuk.)

HEFTY GYULA ANDOR.

CSÚZY ZSIGMOND SZAVAI.

Irta: Réthei Prikkel Marián, NyF. 59. sz. — 72 l.

I.

Mielőtt e szótörténeti tanulmány ismertetésébe, bírálatába kezdenék, mielőtt kibővíteném azon észrevételeimet, melyeket még az értekezésnek teljes megjelenése előtt tettem közzé, melyekért »jutott nekem keserű falat«, szükségesnek tartom, hogy e körbe vágó néhány általánosabb kérdésről is

szóljak. Arról akar meggyőzni bennünket ez a füzet, hogy Csúzy Zsigmond igazi nagy nyelvújító volt, aki »a szóújításnak valamennyi módját ismeri és alkalmazza«, akinek nyelve erős hatással volt Faludira, nemkülönben Baróti Szabó, Sándor István nyelvgazdagító működésére is. Mindezt »majdnem ötfélfé száz pontos idézettel« igyekszik kimutatni. E célhoz mérten szólni akarok arról, mit kell tulajdonképpen nyelvújítás alatt értenünk, hogy a népnyelvből, köznyelvből való szaporodás csak bővülés, gazdagodás, de nem újulás. Meg kell ugyanis kissé szorítanunk a nyelvújító fogalmának körét is, mert a mai tágult értelme kész minden a NySz-ból kimaradt legközönségesebb szót is az öntudatos szóalkotás rovására írni. Az egymásra hatás határait is jó lesz megállapítani, hogy a legköznapibb szavak, szólások hasonló előfordulásából átvételre, »tanító mester«-ségre ne következtessünk. S végül, amit Zolnai Gyula évekkel ezelőtt »A nyelvemlékek közlése módjáról« elmondott (Nyr. 35 : 62—79), azt nem lesz haszon nélkül való régi, nyomtatott irodalmunkból vett tömeges idézésekre vonatkozólag is eszünkbe juttatni, kibővíteni.

Nyelvújítás: új szók alkotása *öntudatosan, tömegesen, egy időben* s igen gyakran *bevallott céllal* és új — néha idegen — *szólások, kifejezések meg szófüzések teremtése*. Nyelvújító, aki *új fogalmak jelölésére*, vagy az *idegen, vagy rossznak tartott magyar szó helyett* képzőkkel, összetétel útján vagy jelentésváltoztatással *nagy számban* csinál új szókat, vagy *tömegesen* ültet át idegen szólásokat, szófüzéseket. Mert alig van magyar író a régi és mai irodalomban, akinek műveiben *szórványosan* ne találnánk új szókat, sőt idegen szólásokat is. A nyelvfejlődés örök törvénye hozza magával ezt: új szók keletkezését épügy mint szavak elavulását, kihalását. Hisz ilyen folyamatokat a népnyelvben is megfigyelhetünk, s kinek jutna eszébe *népnyelv-újításról, népnyelv-újítóról* beszélni. De nem nyelvújító pl. Bíró Márton sem, bár a zamatos nyelvű Micaeben olvashatjuk a *szaporékonyság, viszontagos, ébrékeny, ellennézés, mennyeiző, kicsillámlít* stb. új szókat, mert akaratlanul jutnak tollára, minden magyarázat nélkül síkklanak el mondataiban, maga se vesz róluk tudomást — s aránylag ritkán fordulnak elő. Vagy nyelvújítónak tarthatnók-e Kájonit, mivel a *sirhalom, érzék, figyelem* szót megalkotta, vagy azt a Chertvelyesi P. Jánost, aki a pentameter kedvéért a *birodalomból a biralom* szót összerántotta. (MNY. 3 : 420.) Mai ujságjaink nyelve sem termő talaja a nyelvújításnak, — irodalomtörténeti értelmében, tehát szorosabban véve e szót — bár benne gyakori az újan alkotott szó is, csupán nyelvünk természetes fejlődésének, *lassú, fokozatos gazdagodásának* egyik szerve, útja. Nem tarthatjuk újításnak irodalmi nyelvünknek a *köz- és tájnyelvből való gyarapodását sem*, hisz nem újan képzett szókkal történt a bővülés, bár tudatosan, tömegesen is. [Telek József azért, mivel nála olvassuk először az *élelem, élemény, virt, sorgyöngy, minő* stb. népnyelvi szókat predikációiban, még nem újító, csupán irodalmi nyelvünk szókincsének gyarapítója. Faludi, Baróti Szabó s más nagy nyelvújítóinknak irodalmi nyelvünk fejlesztése körüli érdemét csak felerészben magyarázhatni új szavaikból, a bővítésnek másik része, századok óta élő szókincs egy részének irodalmivá tételében áll, tehát nem újítás.] Amikor tehát valakinek nyelvújításáról szólnunk, csupán magaalkotta szavait, kifejezéseit, idegenszerűségeit vehetjük mértékül. És ezt kell annál is inkább tennünk, mert

a köznyelvnek, tájnyelvnek az irodalmiba való behatolása régtől fogva erős, tömeges is volt különösen az eredeti, nem fordított művekben. Sokkal kevesebb e tekintetben pl. a XVIII. századvégi újjítóknak érdeme, mint hisszük.) Gondoljunk csak arra, hogy a NySz. nem adja, nem is adhatja régi irodalmunknak teljes szókincsét, hogy vannak századok, melyeknek szókincsét igen hiányosan ismerjük. Bátran mondhatjuk pl., hogy épen a XVIII. század nyelve ismeretlen még, különösen épen az újítást megelőző néhány évtized szókincese. Innen van, hogy sokszor felújításokról, irodalmiba való bevezetésről hallunk egyes szók történetének tárgyalásában, holott alaposabb utánajárás meggyőzhet bennünket arról, hogy az illető szavunk sem felújításra, sem irodalmivá tételre nem szorult. Többször volt már alkalmam ezt adatokkal kimutatni, itt csak utalni akarok a *hasztalan, haldoklik, rabszolga, arc, remény, szülemény* stb. szavainkra. A tulajdonképeni nyelvújításnak sokkal kevesebb köze van véleményem szerint ezekhez a köznyelvi szókhöz, mint hisszük, ezeknek az irodalomba való jutása más irányú fejlődés vagy fejlesztés.

Szótörténettel foglalkozó nyelvészetünknek, — természetesen szókincsünknek — magyar elemeivel foglalkozó ágát értem — van egy hibája, mely e köznyelvi szókhöz kapcsolódik. Sokszor tapasztaljuk, hogy egyik írónknak későbbiekre való hatását ilyen köznyelvi szók alapján magyarázzák. Pedig, hogy az egymásrahatás nem ilyen szók átvételében gyökerezik, hanem a *stílus, jellemző kifejezések és egyéni szóalkotások* használatában, az kétséget nem szenvedhet. Valamint nem tarthatjuk új szóknak, egyéni alkotásoknak az *-ás -és* képzős deverbális, a *-ság -ség* képzős denominális főneveket, nemkülönben a birtokos főnévi összetételeket, melyeknek régi nyelvünkben is se szere se száma nincsen, hanem mintegy maguktól termett fejleményeknek, melyekre a népnek is, mai meg régi írónknak nyelve is mintegy rájár, épúgy nem lehetnek az ilyen közönséges, épen nem szokatlan, fel nem tűnő szavak az egymásra hatás kriteriumai. Hisz maga a NySz. is fölöslegesnek tartja az utóbbiaknak, mint maguktól érthetőnek, fölvételét. Aki a *fagyosság, harcsuság, rendellenység, mocskosság, tisztesség-kívánás, istentagadás, agyaskodás, ékesgetés, izlelés, vagy nyakszakasztás, sáncásás, döghús,* stb.-efféle szavak alapján igyekszik ezt kimutatni, az nem kisebb járatlanságot árul el a szótörténet és szóújítás terén, mint az, aki a *vérontó, epesztő, fejeznép, haldokol, istentagadó, cséphadaró, erőszakosan, ismerős* stb. köznyelvi szókra alapítja véleményét. Mintha ezeket a szavakat az egyik írónak a másiktól kellene tanulnia, átvennie! Miféle író volna az, akinek ennyi eredeti szóbősége se volna? Hisz még az egyéni alkotások sem bizonyítanak mindíg az egymásrahatás mellett, különösen azon írónk között, kiket évszázadok mesgyéje választ el egymástól, hisz egy-egy új szó sokszor igen gyorsan válik irodalmivá, hogy úgy mondjam, egyszerre bejut az irodalmi nyelv köztudatába. Az ilyenek használata is alig bizonyíthat a közvetlen hatás mellett. Pázmány *kártékony* szava pl. egyszerre közkeletű lett, félszázad múlva való használatában aligha láthatjuk már a Kalauz vagy Predikációk közvetlen hatását. Egymástól messze eső írónál inkább a képek, hasonlatok, jelzős kifejezések, metaforák szolgálhatnak kiinduló ponttúl a nyelvbéli átvételek igazolására.

Egészen bizonyos azonban, hogy a Faludinál előkerülő *otthonos,*

távvult, tollazat, sziveskedik, teremtmény stb. egyszerre felöltő új szók a Charikleia olvasásának eredményei és a sok szép jelzős kifejezésen kívül fő bizonyítékai Gyöngyösi közvetlen hatásának. Különösen érezhető az ilyen egymásra hatás az újra kiadott és a kiadó író között. Dugonics nyelvére Gyöngyösi, Révaiéra Faludi volt erős hatással. Csak egynéhány mondatot hozok föl Révaiból, aki olvasta valaha Faludit, rögtön ráismer a stílusára: »Hanem a' miért a' Magyaroknál leg inkább meg érdemi az örök ditsó emlékezetet, a' Haza' Nyelvnek *gyarapodására szaggató* igyekezete az.« (Faludi F. Költeményes Maradványai 11); »Az alatt, míg váraozom, . . . ihol . . . más többre is *hi szántam magamat*« (u. i. 15); »a' Pásztor Költésnek való tulajdonát *igaz léte képen* legszebb világban fogja itt látni« (u. i. 133); »ebben a' Költés nembenn maga elméje' szüleményével *felylyebbező hetykeséggel* emelkedik« (u. i. 134); »a' *levegő* frissül a' szomszéd tengernek *hűs vizétől*« (u. i. 158) stb.

Egyébiránt azt hiszem, evvel a hatáskereséssel csinján kell bánnunk, mert úgy járhatunk, mint az a kutató, aki nagy költők egyszerű hasonlatainak eredetijeit az óvilágban keresi, ahelyett hogy föltenne azokról is hasonló irányú alkotó erőt.

Arról akarok még szólni bevezetéképen, amit sokan »szót sem érdemlő csekélység«-nek tartanak, vagy nem »a komoly kritika munkájá«-nak. Zolnai Gyula egyik akadémiai felolvasásában (l. Nyr. 35 : 62 stb.) méltán kel ki azon lelkiismeretlenség, pontatlanság ellen, mellyel egynémely tudományos folyóiratunkban írott nyelvemlékeink vannak közölve. Számos példán mutatja ki, hogy ezek a közlések a nyelvészeti tekintetben igen érdekes és fontos eredeti emlékeknek nemcsak helyesírását változtatják meg, hanem igen gyakran szókinsét, szövegét is meghamisítják tele tömve ezeket a XVI.—XVIII. századbéli ódon nyelvű leveleket, számadásokat XIX. századbéli új szókkal. Különösen a Gazdaságtörténelmi Szemle efajta közléseinek hibáit mutatja ki; innen van, hogy az Oklsz. ezeket a közléseket csak a legnagyobb óvatossággal használhatta föl. De talán még evvel a nagy lelkiismeretességgel sem kerülhette el Zolnai, hogy egynéhány épolyan természetű megbízhatatlan idézet szótárába ne kerüljön, aminőkre épen e felolvasásában figyelmeztet. Pl. mikor az *elcsépl* alatt ezt az idézetet olvassuk 1636-ból: »Egyéb elcséplött *negyedévi* asztagból szemes gabona 41 cub«, és az *emberölés* alatt 1564-ből: »abbúl az *meqbékítésnek* helye ne légyen«, azt hiszem, épolyan szövegghamisítással van dolgunk, mint aminő a Zolnai említette *hészlet, helyettesít* szavakkal történt. Az eredetiben alkalmasint *negyed esztendei* és *meqbékítettés* áll.

Mindnyájunknak el kell ismerni, hogy joggal és méltán róttá meg Zolnai ezeknek a közléseknek pontatlanságát, bár ezen nyelvemlékek közlése nem is nyelvészeti, csupán tartalmi szempontból történt történeti vagy gazdasági folyóiratokban. Igazi tudományos értékük csakis a hű, betűszerinti idézeteknek lehet. Mennyivel jogosabban megkövetelhetjük tehát, hogy csupán nyelvi szempontból, nyelvészeti folyóiratokban, nem írott levelekből, számadásokból, melyeknek olvasása sokszor nehézkes, kétes is lehet, hanem nyomtatott könyveinkből való idézetek minden tekintetben hű tükrei legyenek az eredeti szövegnek, hisz belőlük hangtani, szótörténeti, mondatnani következteléseket akarunk elvonni. Nem arról van itt szó, hogy ez

vagy az az idézet nem található meg az említett helyen, bár ennek tömegesebb előfordulása »tömeges idézésnél« is öreg hiba s egyáltalában nem menthető azzal, hogy »az adatok az idézett munkában benne vannak.« Mert, — hogy a Néhány észrevétel-emben említett lapszám-tévedéseket csak úgy hamarjában egynéhánnyal megszerezsem, — meggyőződve arról, hogy a bírálatom alatt lévő munkában idézett: *egybekever* (HK. 499), *ékesgetés* (u. i. 322), *hívságoskodik* (u. i. 373), *pórparaszt* (u. i. 319), *békételenkedik* (u. i. 578), *egybekapcsol* (u. i. 358), *kicsúfol* (u. i. 212), *öntött-kép* (u. i. 50), *öszvezúzás* (u. i. 274), *szándékoskodik* (u. i. 424), *szárnyaztat* (u. i. 65), *törzsökös* (u. i. 537), *elhiteti magával* (M. 47.) és *búzös* (u. i. 627) szavakkal közlött mondatok nem találhatók meg az eredetiben a jelzett helyeken, vajjon nem ingatja-e meg ez a körülmény a többi adatra nézve is hite-lünkét, vajjon kinek van kedve s ideje ezen téves adatokat egy-egy 600—700 lapos könyvben megkeresni! De legyen, tartsuk ezeket a tévedéseket R. Prikkelként »be nem számítható gyarlóságok«-nak, melyek bizonyára mindegyikünkkel megestek, alig hiszem, hogy akadna »komolyan gondolkodó tanult ember«, aki ilyeneknek fogná föl azt is, midőn az értekező az eredeti: *kíváná* helyett *kívánná*-t idéz, s nem ügyel a magánhangzók hosszúságára, a kettős mássalhangzókra. Aki *fejét* helyett *feje*-t, *agy* helyett *fej*-et idéz, aki *sulyosb*, *foganatosb* helyébe *sulyosabb*-at, *foganatosabbat* szúr, aki az eredeti *mellet*-et *mellett*-re javítja, a *meg-áldoztatatnék*, *láttattanak* alakokat az újabb *áldoztainék*, *láttatnak* alakokkal cseréli fel, s mindjárt nyelvészeti folyóiratban, nyelvtörténeti értekezésben teszi, az azt hiszem nagyobb hibát követ el, mint aki a Gazdaságtörténelmi Szemle XVI—XVII. század-beli közleményeibe a *készlet*, *helyettesít* szókat becsempészte.

Ezek azok a szempontok, amelyeket jelen bírálatom megírásában szemem előtt tartok, mikor az előttem lévő adathalmazból, szótömegből az értekezés alapján meg akarom állapítani: vajjon »igazi, vérbeli nyelvújító« volt-e Csúzy Zsigmond, öntudatosan, tömegesen alkotott-e új szókat nagy újítóinknál megszokott módokon, valóban ismerte-e, alkalmazta-e a szóújításnak minden magyaros formáját, amint teljes határozottsággal R. Prikkel kimondja; hatott-e oly nagy mértékben, vagy hatott-e egyáltalán a magyar stílus egyik művésze: Faludira, köszönhet-e neki és mennyit Baróti Szabó és Sándor István és mások, szóval a XVIII. sz. végebeli nyelvújítás. Ezt természetesen nem tehettem anélkül, hogy Pázmánynak, Illés Istvánnak, Gyöngyösinek, akiknek nyelve az értekező szerint is nagyobb hatással volt Csúzyra, egy-egy művét épen szótörténeti célból át ne olvassam s az értekezés megállapításaival össze ne vesse. Páriz Pápaít se mellőzhettem, hisz a XVII. század szókincsének egy nagy része nála van szótározva.

Amikor én ennek szükségességére Néhány észrevétel-emben az értekezés íróját figyelmeztettem, akkor ő »fertálymunká«-nak nevezte ezt az ajánlottam eljárást. Legyen igaza, bár nem tartom nehéz munkának annak beigazolását, hogy Pázmány majdnem valamennyi nyelvbéli sajátságát, új szavait megtalálhatjuk egyetlen művében is, pl. a Prédikációkban, könnyű volna kimutatni azt is, hogy Gyöngyösi nyelvének minden újszerűsége, szótörténeti fontossága megtalálható a Charikleában, Csúzyhoz legközelebb eső nagy munkájában. Szinte azt mondhatnám, hogy az említett írók egy-egy nagyobb munkájából az illetők nyelvének majdnem teljes szótárát össze

lehetne állítani. De mint mondtam, legyen R. Prikkelnek igaza, ez a »fertálymunka« is meggyőzhette volna őt arról, amiről engem meggyőzött, hogy ezen írók nyelvének alaposabb ismerete nélkül Csúzyra vonatkozó igen sok megállapítása, határozott következtetése ingatag talajon áll s így értékét veszti. Azt hiszem, túl vagyunk már azon a koron, amikor nyelvtörténeti tévedéseinket a NySz. hiányosságával takarhattuk. Aki figyelmesen elolvasta a NySz. bevezetését, az meg fogja érteni, hogy miért nincsenek régi íróink teljesen kiaknázva, az el fogja ismerni, hogy azt adja, ami legjobbat ezelőtt hűsz esztendővel adhatott. De csupán reátámaszkodni nagyobb szabású szótörténeti tanulmányban, az semmiesetre sem nevezhető haladásnak, pedig e nélkül tudományunk nem tudomány vagy legalább is nem igazi tudomány. Hogy én a XVII. század nyelvújítóiról írt kis értekezésemben »egybevetéseimet szintén a NySz.-ra támaszkodva ejtettem meg«, amint Válaszában R. Prikkel állítja, az nincs egészen úgy, mert, hogy többet ne említsek pl. Molnár szótárát, sőt épen Pázmány Prédikációit is böngészgettem, de nem is léptem föl olyan igényekkel, mint a Csúzy Zsigmond szavai c. értekezés. Ezzel a »felületes eljárással«, ezzel a »fertálymunkával« fogom tehát vizsgálni Csúzynak sokszor hangoztatott eredetiségét, ezzel akarom kutatni, hogy ezen új »származtató-egybevető« módszerrel mennyit nyert nyelvtudományunk. Annál is inkább tehetem ezt, mivel R. Prikkel is meg van győződve megállapításainak viszonylagos értékéről. Más kérdés az, érdemes volt-e ezzel a tudattal, alaposabb utánajárás nélkül annyi kétes következtetést vonni.

Arról is kellene végül szólnom, amit az imént harmadik szempontúl említettem, t. i. mennyiben jelent haladást a dolgozat a megbízhatóságra, adatainak lelkiismeretes pontosságára nézve, s szolgálhat-e e tekintetben »például« fiatalabb nyelvésztársainak. Minthogy azonban ezen szempont messzebb esik a bírálóat főntebb jelzett lényegétől, azt tartom, hogy »utól-ütő észrevétel« helyett legjobb lesz, ha most kijavítom a Három Kenyérből vett idézeteknek leglényegesebb hibáit, mellőzve a nagyszámú rövid s hosszú magánhangzó, egyes, kettős mássalhangzó felcserélését. Ennek nyelvtörténeti fontosságát bizonyára R. Prikkel is el fogja ismerni:

Foly a nyála valamire (28. l.) alatt: Ó *mint* foly h. olv. O *mít* foly. Tehát nem quomodo, hanem cur, quid.

Him (29.) alatt: a megkeményedék szó után hiányzik: szivében, mely nélkül az idézet érthetetlen.

Hír-hordó (29.) A *hírt-hordó*, amint a szövegben van, nem összetétel.

Kürepít (31) alatt gyönyörűséget h. o. gyönyörűségeket.

Küürül (u. i.) alatt: szarándokságunknak h. o. szarándokságúknak.

Párosan (33.) h. olv. párossan; társossan után kimaradt a *külden*i szó, mely egészen más értelmet ad az idézetnek; foganatosabban h. o. foganatosban.

Szerelembe esik (34.) alatt: szerelembe h. o. szerelemben.

Elülük (42.) alatt: láttatnak h. o. láttattanak: »virágok láttattanak a' mi földünkön nem láttatnak; hanem láttattanak«, így figyelmeztet már az eredeti szöveg is.

I'cleségtelen (44.) alatt: kíváuná h. o. kíváná.

Felszúr (u. i.): *a feje* h. o. *fejét*; senki szó után kimaradt az *ezen* szó, mely nélkül az értelem nem teljes.

Figyelmetlenség (45.) alatt: *a világnak* h. o. *e' világnak*.

Ismerős (46.) alatt: *el-veszett* Jézusunkat h. o. *el-vesztett* Jézusunkat; ismerősi h. o. *ismétősi*.

Kagyló (47b.) alatt: *kopasz fejt* h. o. *kopasz agyát*.

Közellét (48) alatt: *sulyosabb* h. o. *sulyosb*.

Vámszedő (u. i.) alatt: *el-választatnak* h. o. *el-választattanak*.

Városbeli (u. i.) alatt: *ablakjaiban* h. o. *ablakjaikon*.

Pontos egybevetéssel rájöttem, hogy a Három Kenyérből vett mondatoknak nagy része többé-kevésbé pontatlanul van idézve. Főlöszleges, azt hiszem, a Csúzy egyéb műveiből vett idézeteket is felülvizsgálnom, bátran kimondhatjuk, hogy R. Prikkal értekezése ebben a tekintetben haladást nem jelent.

* * *

A Csúzy Zsigmond szavairól szóló fejtegetéseket Szinnyeiben található életrajzának kibővítése, stílusának, különösen népiességének jellemzése előzi meg R. Prikkal értekezésében. Műveiből állapítja meg, hogy Erdélyben is, Dunántúl is paposkodott e pálos szerzetes, kinek predikációs gyűjteményei arról is tanuskodnak, hogy mind a korabeli magyar irodalmat, mind a klasszikus ókor remekeit jól ismerte, felhasználta. A stílusának tősgyökeres, népies magyarsága, nyelvének egyszerűsége mellett is nagy változatossága, bőséges tájnyelvi szókincse, aminek elsajátításához aligha volt elég Csúzynak katonáskodása, arról is meggyőzhet, hogy nemcsak sokat forgott az egyszerű, paraszti nép között, amelynek prédikált, hanem hogy maga is ennek gyermeke volt, közte nevelkedhetett. Abból a néhány idézetből is kiténik, amellyel a szerző Csúzy stílusának különösen mesteri leírásait szemlélteti, festői jellemzéseit mutatja be, de bármely művének egyetlen lapja is meggyőzhet arról, hogy az egész régi irodalmunkban a XVII. századnak trágáran népies nyelvű vitaközösait sem véve ki, nem találunk íróit, kit méltóbban tarthatnánk a köz- és népi nyelv igazi kincses bányájának.

Pázmány nyelve, stílusa sokkal finomabb, nem ereszkedik annyira le az egyszerű nép nyelve és esze járásához, nem keresi annyira a népies szólásokat, nincs annyira tele a sokszor trágár közmondásokkal, nem olyan körülményesen leíró, népieskedő, mint Csúzyé. Faludi, Pázmánynak másik nagy tanítványa, még mesterénél is finomabb. Csúzy nyelve a népnek szól, Faludié magasabb köröknek. Mindkettő tovább fejlesztí Pázmány nyelvét: Csúzy a népies, köznyelvi, Faludi az ízlésesebb irodalmi irányban. Csúzynál örökös a feddődés, ostorozás s ennek megfelelően a keményebb, szigorúbb hang és kifejezések, Faludi az ízlésesebb, sokszor a síma, nem metsző gúny hangján mondja el erkölcsnemesítő oktatásait, elbeszéléseit. Faludi »udvaribb«, pallérozottabb, Csúzy inkább népszerűbb, közönséges nyelvű s közérthetőbb. Ez a különbség magyarázatja annak, hogy Csúzynak Faludira való hatását nem tartom oly nagygnak, mint R. Prikkal. Hisz *ami szókincsükben közös, az egyrészt Pázmányból származik, az egyik közös forrásból, másrészt magától a néptől, a másik mesterüktől. Mert Faludi*

is jól ismerte a népnyelvet; nem hiába mondja róla Révai: »el szokott volt a' köznép, és tseléd közé járogatni, tsak a' végett, hogy őket szabadabb beszédre felbátorítván, igazabban ki tanulhassa a' tulajdonabb Magyar szó ejtésekét.« (Faludi F. Költeményes Maradványi 2. l.) Innen van, hogy én Csúzy pátert nem tartom »vérbeli újtó«-nek, hogy jelentőségét nem azokban az »új szók«-ban látom, melyeknek egyik fele sokkal előbből kimutatható irodalmunkban, másik fele pedig nem nevezhető a szorosabb értelmében »új«-nak (-*ás és, -ság -ség* képzős főnevek), amelyek között, mondom, alig akad egy-kettő az öntudatosság, célzatosság, igazi újszerűség bélyegét magán viselő. A termékenységekben valóban Pázmánnyal vetekedő pálos szerzetesünknek érdemét én a köz- és népnyelv szókincsének, szószámjainak, közmondásainak az irodalomba való azon nagyobb szabású bevonásában, felhasználásában találom, amelyet »nem dicstelenül« kezdtek a XVII. század nagy vitakozói. Ezt bizonyítja a sok történeti, etimológiai, néprajzi érdekesség is, aminőkkel Csúzy prédikációs gyűjteményeiben is találkozunk hasonlóan az említett írók műveivel.

Budapest, 1911. március 31.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

VALAMENNYI.

I. Ez a névmás mai nyelvünkben legtöbbször ilyen jelentéssel szerepel: mind, mindnyája. Íme néhány irodalmi példa:

S valamennyen lóra ülvén, Flóra bátran lovagolt (KisfS. Döbrönte 5 : 1). Amily vígak valamennyin ma valátok (Pet. Búcsu Kunszentmiklóstól.) Ők valamennyien már rég porladoznak (Pet. A csárda romjai; e három idézet egyúttal mutatja az *-an*-ragos alaknak három változatát, közülük a *i* irodalmunk csak ezt az utolsót használja). Tüstént aluvó ör, valamennyi, támad (Arany: BH. 12 : 43). Nem titkolják, hogy legjobb valamennyiünket a föld színéről eltörülni, kiirtani (Szász K. Ebers: Egy polgárm. 2 : 113). Hisz igaz, hogy emberi sors megvédniünk, Suffenus tán egyben-másban valamennyiünk (Csengeri: Catullus 119; ez az *i*-vesztes alak a népnyelvben közönséges). Úgy nézett szét köztünk, mintha valamennyiönktől bocsánatot kérne (Sebők Zs. Tas vitéz népe, 1911.).

Névmásunknak ez a használata, mely annyira elüt társaiétól, (*valaki, valami, valahol*; csak *valahány* fordul még elő hasonló jelentéssel), alig lehet sokkal régibb százévesnél, a régibb irodalomban tudomra nem kerül elő. Régebben csak kétféle jelentésben használták: 1. 'némi, valami, aliquantum, einiges, etwas', 2. mint vonatkozó névmás: 'amennyi, quantum, soviel'. Mind a két használat ritkább mai irodalmunkban, de azért újabbkori írónál s a népnél is megtaláljuk. Ezt bizonyítják — a NySz. s a MTsz. adatai mellett — a következő idézetek:

1) Küldjön hat krajcárt és valamennyi dolhánt (Dayka, Abafi kiad. 90). Bár valamennyiben rám is hasonlít, így is sok, nagyon sok benne a te véred (Vör. Julius Caesar). Még folyt a viadal valamennyi korig (Arany: Elv. alk. 7 : 219). Ajándékot is ők valamennyit hoztak (Arany: BH. 7 : 34). Még nem lehet, tessék várakozni valamennyit (Tolnai L. Beszélei 2 : 32).

Az íróba belevegyül valamennyi a papból, a papba valamennyi az íróból (Mikszáth írta Baksayról). — A tánc mind addég tartott, még *valahány* legény és leány volt a két sorban (Dug. Péld. 2 : 141).

2) »Ily hideg, ily embertelen a bölc, mind *valamennyi* vagyon (Ungv. Tóth L. Vers 99.) Valamennyi csak volt ott [= amennyien csak voltak], mindegyikkel közölte a hírt (Vas G. Egy alispán). Nyugot ökre meglakol halállal, valamennyi kiköt kelet párducával (Vajda J. Béla királyfi 136, mind meglakol, ahány kiköt).

Kétségtelen, hogy épen ebből a vonatkozó névmási használatból fejlődött a 'mindannyi' jelentés,¹ még pedig úgy, hogy a gyakran előfordult *valamennyi van, valamennyi volt, valamennyi csak van* féle állandó fordulatból az ige elmaradt s a *valamennyi* először mint csonka mondat, mint pregnáns szó szerepelt: »elment a falu legénye katonának, valamennyi-, azaz valamennyi volt, amennyi csak volt. Néha ez a külön mondat volta még félig-meddig érezhető így is, pl. ebben az Aranyból idézett versben: Tüstént aluvó ór, *valamennyi*, támad. Vagy ebben: *Valahány*, tudom én, mind ilyen a férfi (Vajda J. Dal és beszély 46), azaz *valahány van, ahány férfi csak van, mind ilyen*.

Szakasztott így szerepel ez a vonatkozó névmás; *ahány*, illetőleg *mind ahány*.

Jár a lélek, mind ahány (Arany: Szentiv. álom). Jogar, könyv, gyógyszer, mindahány a sírba visz mind egyaránt (Rákosi J. Shak. 13 : 100). Sopánkodának nagy fennszóval, de titkon örült mind ahány (Kis J. Mese a varrógépről IV). Akkor akár egy iskolánál lehet mind ahány (oklevél nélküli tanár van, Tanár. Közl. 31 : 521). — És *ahány* ember, az *mind* kiabált, integetett . . . (Jókai: Az apja fia II. fej.). A kúrustetű apró gyümölcse, ha az ember ruhájához ér, *amennyi, mind* oda tapad (Nyr. 32. k. Növénynevek). — Vö. teljes mondat alakjában: »Szépen munkába állt megint valamennyi. Délelőtti tíz órára már vigan dolgozott *mind ahány* kőhányó, talicskázó és kőlerakodó *van* a szegedi Tiszaparton« (Pesti Hírlap 1890. VIII. 27. 6.)

Az ilyen szerkezetben aztán az a csonka, suta *valamennyi v. mindahány* a főmondat illető névszói kifejezésére támaszkodott és valósággal értelmezőjévé lett: »támad az ór, *valamennyi*« és esetbeli egyezéssel: »lelőtték az őrt, *valamennyit*«, »izentek az őrnek, *valamennyinek*« stb. S így végtére egészen úgy kezdett szerepelni jelzőül és *-an -en* ragos határozóul, mint pl. ez a számnévi névmás: mindannyi; pl. *valamennyi őrt* lelőtték, az *örök valamennyien* kereket oldottak stb., mint már az elül idézett példákban láttuk. Példák a *mindahány* hasonló használatára:

Amia szoros sikátorok, melyeknek *mind ahány* emelete valamivel kijebb hajol az utcára (Vikár, Suonio: A hold regéi 42). Magasabb a tölgyfa mindahány szillánál (Vértessy J. BSzemle 142 : 267). Győzelmem a célja mindahány tettének (uo. 271). — Józüeket kacagva, mind ahányan egyszerre kérdeznek is, felelnek is (Ágai). Humort akarnak mind ahányan (Világ 1910. X. 2. 11).

Érdekes, hogy más nyelvekben is találunk hasonló jelentésfejlődést.

¹ Így magyaráztam már Nyr 18 : 559.

Legjobban megegyezik a mi kifejezésünkkel, kivált a *mindahánnyal*, az olasz *tutti quanti*. De ilyen még a latin *quotannis, quotmensibus* 'évenként, hónaponként', eredetileg csak alanyesetben *quot anni, quot menses*, vagyis ahány esztendő, valahány hónap csak van. Vö. még: görög *hosémérai* 'naponként', szó sz. ahány nap, valahány nap, lengyel *co dzień* 'quotidie, co rok' *quotannis*, I. Mikl. Vergl. Gramm. 4 : 87, 2 : 376!

II. Ha megfigyeljük ez érdekes névmásnak használatát, különös mondattani jelenséggel találkozunk. Ha e névmás magában tárgya a mondatnak, okvetetlen tárgyas ígét alkalmazunk,¹ pl. *lelőtték valamennyit*, *megesszük valamennyit*. Aki egyik városukat ismeri, valamennyit ismeri. (Kelen F. Morus T. Utópia 48). — S ez nagyon természetes, hiszen mindig határozott személyre vagy dologra vonatkozik a névmás, akár ez a rokonértelmű mutató névmás: *mindannyi*, pl. *lelőtték mindannyit*, *mindannyit ismeri*, (holott az egyszerű *annyit* tárgyatlan igealakkkal jár: *lelöttek annyit*, *annyit ismer*). *Lelőtték valamennyit* a. m. *lelőtték mindnyájukat*, *valamennyit ismeri* a. m. valamennyi városuk csak van, azt mind ismeri, minden városukat ismeri, a városukat mind ismeri.

De már most, ha névmásunk nem magában tárgya a mondatnak, hanem csak főnévi mondat tárgyának a jelzője, akkor kétféle szerkezettel találkozunk: tárgyas igealakkkal, de tárgyatlannal is. A szokottabb és természetesebb szerkezet itt is a tárgyas alakú: *lelőtték valamennyi őrt*, *valamennyi várost ismeri*.

Ott a bajvívásokban valamennyi lovagot legyőzi (Beöthy: Szépprózai Elb. 1 : 149). Tapasztalatainak bőségében felülmúlja valamennyi élc lapot BSzemle 1874. 6 : 203). Tolnai . . . Petőfinél előforduló valamennyi új szót összeállította (MNY. 6 : 269).

De használják a másik szerkezetet is:

És a nemeslelkű nap túrt valamennyi leírást (Arany: 8-köt. kiad. 4 : 6). Császárrá lesz s meghódít magának valamennyi közeli és távoli földet (Beöthy: Széppr. Elb. 2 : 204). A király valamennyi delegátust magyar nyelven szólított meg (Pesti Hírlap 1893. VI. 20). [A könyv] e tekintetben, mondhatom, valamennyi olvasókönyvet fölülmúl (Lehr A. Hivatalos Közlöny 1909. 562). Törjetek szét, zúzzatok szét valamennyi gépet (Pósa L. Éljen a sajtószabadság. Ezt az alkalmi költeményt annak idején több napilap közölte, de a Pesti Naplóban így volt kijavítva: Törjétek szét, zúzzatok szét valamennyi gépet). Euzápia trükkjei nem magyaráznak meg valamennyi tüneményt, amelyek az ő szeánszain megtörténtek (PNapló 1910. III. 2, 8).

Bizonyos, hogy ez a használat csak egészen új korban, talán a 19. század közepe táján keletkezett s még most is ritkább, mint a tárgyas alakú.² Itt névmásunk már legmesszebb távozott az eredetétől, egészen

¹ Kivéve természetesen azt az esetet, ha az ige természeténél fogva nem vehet föl tárgyas alakot, pl. *valamennyit el kell küldeni*.

² Azelőtt nem is ismertem a tárgyatlan alakú szerkezetet, a *valamennyi* mondatnáról szólva nem is gondoltam rá Nyr. 18 : 559, sőt azt állítottam, hogy »mindig tárgyas igealakot teszünk melléje.« Igy van most s legtöbb vidéken, mint többszöri tudakozásból tudom.

egyértékű lett ezzel a szóval: *minden*, s ennek az analógiáját követte a mondat szerkesztésben. Vö. »túrt valamennyi leírást« = túrt minden leírást; »törjetez szét valamennyi gépet« = törjetez szét minden gépet.

1911. VII. 4.

SIMONYI ZSIGMOND.

ISMERTETÉSEK.

Viëtor-émlékkönyv.

(Festschrift Wilhelm Viëtor, zum 25. Dezember 1910. Marburg, Elwertsche Verlagsbuchhandlung.)

Viëtor neve nem ismeretlen a magyar nyelvészek körében. Fonétikája Sieversé mellett a legelterjedtebb idegen nyelvű kézikönyv, s gyakorlati iránya, az élő idegen nyelvek hangjainak világos elemzése nagyon alkalmassá teszi arra, hogy az első könyvek között foglaljon helyet, melyeket a fonetikával foglalkozónak ismernie kell. Az élő nyelvek tanárai pedig Viëtorban tisztelik a nyelvtanulás új módszeréért vívott küzdelmek egyik megindítóját s legkitartóbb harcosát. 1882-ben megjelent füzeté, »Der Sprachunterricht muss umkehren« (*Quousque tandem* volt a szerző álneve) az új elvekért, új módszerért küzdők harci riadója lett s az azóta eltelt három évtized heves, néha elkeseredett, de mindig tanulságos küzdelmei egészen megváltoztatták az élő nyelvek tanításának célját és módszerét. A folytonos, száraz grammatizálás és fordítás helyébe a nyelvnek eleven használata lépett, gazdagítva az illető idegen nép mai irodalmának és társadalmi életének ismeretével. Viëtornak s a melléje csatlakozott gárdának egy másik, szintén fontos célja az volt, hogy a német egyetemeken a modern nyelvek filológiáját egyenlő rangba emeljék a klasszikus filológiával. A tudomány és a tanárok érdeke egyaránt kívánta ezt s Viëtor és tanítványai a román és angol filológia terén kifejtett komoly tudományos munkásságukkal nagyon sokat használtak ennek az ügynek is.

Viëtor tanítványai és tisztelői mesterük 60-ik születésnapját emlékkönyv kiadásával ünnepelték meg, melynek gazdag tartalma hű képe az ünnepelt sokoldalú munkásságának. A Nyr. olvasóit az angol és francia irodalomtörténeti tanulmányok kevésbé érdeklik, ezért csak az általános nyelvészeti és fonétikai cikkek ismertetésére szorítkozom. Schröer A. (Prolegomena zu einer Enzyklopädie und Methodologie der englischen Philologie) egy készülő munkájának vázlatakép egy modern nyelv filológiájának rendszerét mutatja be s elhatárolja a filológiát a szomszédos tudományok területéről. »Die Philologie, auf ihr eigentümliches Arbeitsgebiet beschränkt, hat zwar wie die übrigen Kulturwissenschaften die Erforschung der kulturellen Entwicklung eines Volkes zum Inhalt und zur Aufgabe, aber nur soweit sich diese in den sprachlichen und literarischen Spuren oder Zeugnissen, die dasselbe hinterlassen hat, erkennen lässt.« Ily módon akar határt szabni a filológia felesleges terjeszkedésének; s ebben a körben állapítja meg az angol filologia diszciplínáit és segédtudományait, valamint a német tudományos törekvésekhez és nemzeti érzéshez való viszonyát.

A fonetikával foglalkozó cikkek közül különösen ki kell emelnünk Meyer E. A. dolgozatát (Untersuchungen über Lautbildung), melyben

ismerteti a magánhangzók képzése módjának megismerésére szolgáló legújabb kísérleteket és a vizsgálatoknak eredményeit. Nagyon érdekesek azok a kísérletek, melyeket egyesek a Röntgen-sugarak segítségével végeztek, hogy a szájüreg belső részeinek, különösen a nyelvnek és a szájpadlásnak helyzetét pontosan lerajzolják a fotografáló lemezre. Meyer maga megvallja, hogy ezek a kísérletek még nagyon csekély eredménnyel járnak, különösen azért, mert a Röntgen-sugarakkal oly hosszú ideig kell az illető részeket megvilágítani, hogy a beszélő szervek nem maradhatnak annyi ideig változatlan helyzetben. Másrészt meg az így készült felvétel finomságai a lemezen még láthatók ugyan, de sokszorosítva, a közölt rajzokon már ezek is eltűnnek. Tehát soká kell még várunk, míg a Röntgen-fotografálás a fonétikai kísérletek körében is használható lesz. Annál eredményesebb Meyer kísérletezésének egy másik módja, melyet ő »plastographische Methode«-nek nevez. Erre a célra egy finom, vékony fémlapból készült mesterséges szájpadlást használ, melyen egymástól kis távolságban vékony ólomszálacsák vannak. Ezt a szájpadlást a szájüregbe teszi s kiejt egy magánhangzót; ahol a nyelv a szájpadlást éri, ott elgörbülnek a szálacsák. Ha tehát kivesszük a mesterséges szájpadlást, világosan látható, hol és milyen területen érintette a nyelv. Ez a rövid leírás talán nem ad elég világos képet az eljárásról, melyet Meyer részletesen ismertet, s azután még részletesebben beszámol kísérleteinek eredményeiről, melyeket német, hollandi, angol, svéd, norvég, francia és olasz egyéneken végzett. Vizsgálatának tárgya az a kérdés volt, hogy mi a különbség a szűk és széles ejtésű magánhangzók között. S arra az eredményre jutott, hogy nem a nyelv hátának alakja okozza ezt a különbséget, mint főleg Sweet megfigyelése alapján általában valljuk. Ő ezzel szemben így állapítja meg megfigyelése eredményét: »In dem verschiedenen Grade der Stimmbandpressung und der dadurch bedingten Verschiedenheit des durchstreichenden Atemquantums, der »Luftfüllung« der hervorgebrachten Laute, erblicke ich den wesentlichen Unterschied zwischen den gespannten und den ungespannten Vokalen.«

A többi dolgozatok közül kiemelem még a következőket: Passy a régi francia kiejtést rekonstruálja és mutatja be néhány régi francia szöveg fonetikus átírásában. Bülbing a gége explozivájának szerepét mutatja be néhány német nyelvjárásban. Thumb A. a kísérleteknek a nyelvpszichológiai kérdések eldöntésében való fontosságáról szól.

BALASSA JÓZSEF.

Magyar és német magánhangzóilleszkedés.

A Pannonhalmi főapátsági főiskola Évkönyve az 1910—1911-iki tanévre, közlésezi *Dr. Zoltványi Irén* főiskolai igazgató. Pannonhalma 1911. (8r. 400 oldal.) Hazánk legrégebb iskolájának ez a legelső évkönyve igen értékes tartalommal jelent meg s érdekesen ismerteti a bencések közt folyó élénk tudományos munkásságot.

Az évkönyvet a következő cikkek nyitják meg: Főiskolánk a hazai tanárképzés szolgálatában Zoltványi Iréntől. A pannonhalmi főiskola története Sörös Pongráctól. A modernizmus Strommer Viktorintól. — A többi aztán mind egyes szakkörökből való tudományos értekezés, pl. Erdélyi László művelődéstörténeti dolgozata: [A] jobbagság szerepe a középkori m.

társadalomban; és Bódiss Jusztin választékos magyarságú fordítása: Nagy Szent Vazulnak buzdító szózata az ifjakhoz, miként olvashatják haszonnal a pogány görög irodalmat (bevezetéssel).

Magyar nyelvészeti értekezést nem találunk, de van két nyelvtudományi dolgozat, mely a Nyr. olvasóit is érdekelheti. Az egyik Kemenes Illésé: Szent Pál mint nyelvújító. Érdekes, hogy annak a szókincsnek, melylyel a kereszténység gyarapította a görög nyelvet, nagy és jelentős része már Szent Pál apostoltól származik. A szerző az idevágó irodalom igénybevételével gondosan latolgatja az okokat, amelyek amellet szólnak, hogy az illető kifejezések Szent Pál alkotásai.

A másik értekezés még közelebb érint bennünket. Ez a kötetnek egyik legterjedelmesebb, száz oldalnál többre terjedő dolgozata: *A germán i-umlaut* Bíró Ágosttól. A szerző már egy hazai német nyelvjárásról szóló munkájában megmutatta tudományos készültségét s a nyelvtudományi módszerben való jártasságát. A jelen értekezésben a germán nyelvek magánhangzóilleszkedésének legfontosabb csoportját tárgyalja, sorra veszi a kérdésnek egész történetét s aztán az ide tartozó egyes jelenségeket, valamennyi germán szót és szóalakot, melyben az *umlaut* előfordul; s végül mondhatni egészen új és igen értékes eredményre jut.

A kérdés ugyanis az volt, hogy miért okozott a germán nyelvekben az *i* hang olyan számos esetben illeszkedést s hogy miért volt ez az illeszkedés épen visszaható (az utolsó szótagokról az elsőkre ható). A német nyelvfilozófusok egészen Wundt-ig azt tanítják, hogy a germán visszaható hasonulásnak főleg lélektani oka van s ez egyúttal nagyobb szellemi tehetségre vall: a gondolat már az első szótagok kiejtésekor a rájuk következő szóelemekre van irányozva s azért hatnak ezek amazokra. Viszont az uráltkajai népeknél a ragok és képzők illeszkedését a gondolkodás lustasága s a kényelmesség okozza, mely a későbbi szótagokban már csak a megelőzők magánhangzóit ismétli.

Ezzel szemben a szerző meggyőzőleg bizonyítja, hogy az *umlaut*nak »első sorban fizikai, hangfiziológiai okai vannak«, s hogy valamint Balassa József az előreható illeszkedést a magyar ragoknak hangsúlytalanságával okolja meg, épúgy kell a visszaható *i-umlaut*ot a megelőző szótagok súlytalanságából magyarázni. Kimutatja ugyanis nagyon tüzetes tárgyalással, hogy az illető német szóalakokban a germán alapnyelv korában majdnem kivétel nélkül az *i* hangon volt a szóhangsúly s azért éreztette hatását a megelőző súlytalan szótagokkal. — Ez a szép eredmény összehangzik avval az ismeretes ténnyel, hogy az indogermán hajlításbeli hangváltozások (*ablaut*) általában nem valami titokszerű lelki okok, hanem az ősi hangsúlyviszonyok eredményei.

A magyar illeszkedésről szól ugyan a szerző, sőt egyik kiinduló pontjával Balassa magyarázatát veszi, de nem ismeri eléggé a magyar hangtani irodalmat. Abból pl. hogy a mi *i* *i* hangunk nem illeszkedik, azt következteti, hogy e hang más nyelvek *i*-jétől valószínűleg lényegesen különbözik (305—6). Nem tudja, hogy ez hangtörténeti változások s részben idegen hatások eredménye, pl. *tanít* < *tanojt*, *világ* < *világ* (hátsó *ɛ*-val). Nem ismeri Simonyi Zsigmondnak ide vonatkozó fejtegetéseit.

VÁRÓ GEDEON.

NYELVMŰVELÉS.

Alpesek, Alpok. Tíz-húsz év óta a régi, megszokott *Alpesek* helyett egyes tudósaink mindig gyakrabban *Alpok*-at,¹ sőt *alpesi* helyett is *alpit* kezdenek írni, pl. az új Révai-Lexikonban *alpi ibolya*, *alpi gazdaság* stb. Az újítást avval szokták megokolni, hogy *Alp* a tő. De hát szükséges, hogy mink a latin szót tőalakjában használjuk? Hisz akkor Charybdis helyett *Charybdi*, Ciceróból *Ciceron*, piramisból *piramid*,² Tiryns város nevéből *Tirynt* és Oidipusból *Oidipod* kerekedne, mert ez e neveknek a tőalakja. — Valamivel tetszetősebb egy másik ok: hogy t. i. *Alpes* már úgyis többes szám, tehát nem lehet még egyszer többesíteni: *Alpesek*. Dehogy nem lehet! Az *Alpes* alakot elődeink nem csonkították meg, de viszont a magyar nyelvérzék nem elégedhetett meg az *-es* többesképzővel, okvetetlen szükség volt a magyar többesjelre, azért lett belőle *Alpesek*. (Az *Alpes* maga a magyar nyelvérzékre nézve egyesszám, vö. »Mind ezért a nagy Alpesnek rázkodik a teteje« — Blumauer Aeneisének 1833-i magyar fordításában 3 : 34). Ugyanígy lett a latin *acta* és *regalia* (mind a kettő többes semleges) minálunk ezzé: *akták*, *regáliák*, pedig tudakosan így volna: *aktumok*, *regálék*. Ha ezek hibák, vannak még sokkal nagyobb hibák, amiket mégis régóta szentesített a nyelvszokás. Lám azt mondjuk *Egyiptom*, *paradicsom*, *cirkalom*, pedig ezek tárgyesetek a latinban, mert az alanyeset *Aegyptus*, *paradisus* és *circulus*! (L. a többesszámokról Simonyi Zs. fejtegetését Nyr. 13 : 121, a tárgyesetekről Szarvas Gáborét 6 : 387 és 459, 12 : 130.) — Ezeket a »hibákat« »kijavítani« éppen olyan hóbort volna, mint ha a magyar ember, ki ézer év óta *Bécs*et mondott, egyszerre csak elkezdene *Wienbe* járni!

FILOLÓGUS.

Idegen nevek kiejtése. A Budapesti Hírlap az idegen tulajdonneveket kiejtésük szerint írja magyarosan, pl. *München* helyett *Münkhen*, *Saloniki* h. *Szaloniki*, *San Sebastian* h. *Szan Szebasztján* stb. Ámde a B. H. írói a legtöbb esetben vagy nem tudják, hogy híják az idegen személyeket s városokat, vagy nem törődnek vele, s így aztán olvasóikat, kik a magyaros írás szerinti olvasáshoz szoknak, teljesen félrevezetik. Azért terjedt el nálunk ez a hibás elnevezés: *Abbázia*, holott annak a fürdőhelynek (magyar betűkkel írva) *Abbačia* a neve. Így pl. nem *Zürik* annak a svájci német városnak a neve, hanem kiejtve: *Cürik*. Ha valaki az olasz külügyminiszter nevét így olvassa a B. H.-ban: *Szán Giuliano*, akkor azt hiheti, hogy csakugyan *Szán Gi-u-li-a-no* a neve, pedig nem az, hanem *Szán Dzsuliano* (olaszul írva persze *San Giuliano*). A mi külügyminiszterünk nevét se így mondják *A-eh-rent-hal*, mint a B. H. olvasói hihetik, hanem: *E-rr-n-tál*, vagy

¹ Először úgylátszik Szabó József tanította ezt, a helyesírásról szóló füzetében: »Alpok, Andok — mert *Alp* a tő a franciában, németben.«

² Mint a Nyugatban 1911. VII. 1. 1. l.: »a Hármashatárhegy óriási piramidja« (mert a németben *Pyramide*, elvonva a *Pyramiden* többesből; ilyen német termékek a *korybantok* e h. *korybasok*, s egy irodalmi olvasókönyvünkben a *bacchantinák*: *die Bacchantinen*.)

magyarosan ejtve: *Erentál* (aminthogy itt egyáltalán nem az eredeti helyes idegen kiejtésben akarom föltüntetni e neveket, hanem ahogy magyar ajkon hangzanak, s a szokott magyar betűkkel leírva). Azt se értem, hogy írhatja a B. H.: *Ischl*, holott *Isl* az a fürdőhely; vagy: *Washington*, holott az E. Á. fővárosát *Vasingtn*-nak mondják. *Szalzburg* se helyes, mert hisz *Szalcpurk*-nak híják azt az osztrákok. Aki a híres elnök nevét a B. H.-ban olvassa először, azt hiszi, hogy *Lincoln* azaz *Linczoln* volt (példáimat jobbra az 1910. VIII. 30-i számból veszem). Annak az amerikai folyónak nem *Mis-souri*, hanem *Miszuri* a neve, s az ugyanott említett amerikai városnak is nem *Springfield* a neve (csak angolosan írva az), hanem *Szpringfild*, továbbá »*Jefferson City*« a kiejtés szerint magyarosan írva: *Dzseferzn Sziti*. És így tovább. Látjuk, hová vezet a B. H. eljárása: a tulajdonnevek írásában semmikép sem érdemli meg az utánzást.

Még egy dolgot nem értek. A B. H. annyit küzdött az egyszerűbb helyesírásért. Miért ragaszkodik hát ahhoz a régebbi írásmódhoz, amely szerint azt írják: *a ki, a mi, a hol, a míg, a mint*, holott még nyelvérzékünk is ezt az újabb és észszerűbb írásmódot követeli: *aki, ami, ahol, amíg, amint?*

ANTIBARBARUS.

Rovás. Kifolyólag: ez a mesterkéltnél jogász-szó, melyről csak nemrég volt szó a Nyr.-ben, folyvást lábatlankodik a legegyszerűbb mondatbeli viszonyok kifejezésében. Egyetlen egy lapon olvastam a három kifolyólag-ot (Világ 1911. VII. 12. 10.): S. F. közgyámnak még tavaly afférvé volt egy felekezeti ügyből kifolyólag K. E. hirlapíróval [magyarán és természetesen: egy f. ügy miatt]. S. a Szent István ünnep rendezéséből kifolyólag antiszemita nyilatkozatot tett... [a Sz. I. ü. rendezésekor]. Stb. — Ugyanazon a lapon a jogászos *amennyiben*, melyet szintén megrótt már a Nyr.: További veszélytől nem kell tartani, amennyiben ezen a helyen további beomlások nem várhatók. Nem hiába a jogász urakat uralja egész köz- és magánéletünk, az ő kedvükért nem sokára így fogunk beszélni: Nem mehetünk sétálni, amennyiben szakad az eső. Nem eszek húst, amennyiben drága. Adósságot kell csinálnom, amennyiben elfogyott a pénzem. — Ma van az a nap, amikor először találkozott a két *antipódus* (uo. VII. 13. 7). Époly hibás latinositás, mint a gyakran olvasható *inferiöris* és *szuperiöris*. — A sajtó már *megettette a magát* (uo. 8. 1.). Szemenszedett németesség e h. megettette a kötelességét, megettette amit tehetett. — Olvastam a... vezércikket s pirulva tettem le, hogy *elmélkedjem fölötte* (B. H. 1911. VII. 12. 7). Sokszor megrótt németesség e h. *rajta, róla*. — »Azt a hagyományt, amely eddig a görög csodaképekben... továbbá ilyen *koptikus* ábrázolások töredékeiben élt csak, az utolsó két évben az *aethiópikus* szövegek révén... *alaposan megerősítették és kibővítették*« (Népművelés 1911. 9. sz. 148). »Felhozzhatjuk a *jakobitikus* egyházban szokásos nílusi fürdőket« (uo. 151). Ezek is tudákos latinositások. Ha a németből fordítva a *koptisch* és *aethiopisch* mellékneveket így magyarítjuk, akkor majd *britisch* és *schwedisch* helyett is azt mondhatjuk: *britikus*, *svédikus* stb. S ha a *jakobita* egyház *jakobitikus* lesz, akkor a *siíta* és *szunnita* felekezet *siitikus* és *szunnitikus* lesz, s evvel a deákoskodással nem csekély bosszúságot okozunk klasszikus filológ-

gusainknak, de a magyar géniuszunk is. — *Kézenfekvő* a modern nyelvek ismeretének előnye az antik nyelvek ismerete felett (Világ 1911. 161., mell.) = *auf der Hand liegend*. — A könyv címlapja *horribilisan* ízléstelen (uo. 167. sz. 20; ez az írásmód pedig *iszonyú* ízléstelen). — »Szabó Ervin szerint *nem sokáig fog tartani és a munkaidő meg a munkabér problémája háttérbe fog nyomulni egyéb föladatak mögé*« (uo. 176. sz. VII. 27. 4.). Ujdonatúj németesség, *es wird nicht lange dauern und . . .* Helyesen: nem-sokára háttérbe fog szorulni.

»A szótár[nak] *ilyetén való* tökéletesítése, anyagának teljes összegyűjtése . . .« (MNy. 7 : 225). Ezt a furcsaságot eddig csak olyanok írták, akik sohase olvasnak régi könyvet s azt hiszik, mivel ez a régies névmás *n-en* végződik, hát okvetetlen határozó. De már most íme így írnak egy »közérdekű« nyelvtudományi folyóiratban is, pedig ez éppen olyan hiba, mintha azt írnák: a szótárnak *ilyen való* tökéletesítése. (Vö. Nyr. 26 : 374, Helyes Magyarság 84 és NySz.) — *Tojás fehérjeje* (írja többször is Dalmady Z. Term. Közl. 42 : 102). Ez éppen olyan fölösleges ragozás, mint *a lúd májja* a Balaton vidéken, holott a birtokviszony már úgy is ki van fejezve: *tojás-fehér-je, lúd-máj-a*. — Egy mondatképletet . . . melyet verselésünk . . . *nagy előszeretettel* használ (MNy. 5 : 372). Eddig ezt a kifejezést szemenszedett németességnek tartották, a *Vorliebe* szolgálai utánzásának (l. Simonyi : Helyes Magyarság, Kelemen : Jó Magyarság) s a »közérdekű folyóirat« alig tudná igazolni a használatát.

»M. I. esperes-plébános a község[nek] fanatizmusra hajló részét, különösen a nőket akarta annyira *felajzani*, hogy azután az iskoláért folytatott harcában győztes maradhasson« (Az Est 1911. I. 25). Furcsa, nagyon furcsa! Mit képzelhetett az író az alatt, hogy a plébános a nőket fel akarta ajzani? *Felajzani* azelőtt annyi volt mint 'felhúzni a nyilat, lövésre elkészíteni', azután 'felpeckelni' pl. valakinek a száját (NySz. és Tsz.) [CzF. és Ballagi szerint a ló zabolázását is jelenti]. Egyéb használata, pl. a költői nyelvben, mind az első jelentésen alapszik: *felajzani a lant húrjait* 'megfeszíteni' stb. De Az Est mondata valóságos csodabogár.

Utólag ugyanennek az igének még egy furcsa használatát olvasom, nem olyan csodabogár ugyan, de azért ezt se helyeselhetni, annyira erőszakos ugrás van a szó jelentésében: »Roppant szenzációkra felajzottan vettem kezembe az ujságot« (Világ 1911. VIII. 13. 20).

EGRI ANNA.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Gazda. (Nyr. 40 : 220). Munkácsi valószínűleg azért tartja fenn e szavunk kaukázusi eredetére vonatkozó nézetét, mert Asbóthnak a szláv *gospoda* és m. *gazda* közötti alakbeli eltérésről adott magyarázatát (NyK. 33 : 461) nem tartotta elfogadhatónak. Ezt magam sem tartom annak, de mivel Asbóth egyrészt igen kérdésesnek bizonyította a cachur *qasda*-t másrészt pedig rámutatott arra a szerintem fontos körülményre, hogy a szl. *gospoda*-nak eredetileg uraság, úr volt a jelentése (458. l.), azért talán meg kellene mégis kísérteni azt, hogy nem lehetne-e a *gospoda* és *gazda*

közötti mai alaki különbséget olyan módon magyarázni, amely nem ütközik hangtani nehézségekbe. Ha ez sikerülne, már igazán nem volna szükség a kaukázusi nyelvekből való magyarázathoz folyamodnunk.

Annak a hangtani egyenletnek, amelyet Asbóth (i. h.) a *gospoda* > *gazda* fejlődés magyarázatául felállított (*goszpoda* > *goszpo^oda* > *goz^bda* > *goz^bda* > *gazda* = *vojvoda* > *voj^ovoda* > *voj^vda* > *voj^vda* > *voj^vda* > *vajda*), az én véleményem szerint mindkét felében hiba van. A szl. *vojevoda*-ból u. i. a magyarban először *voj^vodá* lett (vö. Oklsz. 1209. és 1217/1229: *Woyauoda*.) A szóbelsei (nyílt szótag után álló) két nyílt szótagnak két kieshető magánhangzója (*á* és *o*) közül, mint palatálisabb képzésűnek, szabályszerűen az *á*-nak kellett előbb kiesnie; volna tehát: **voj^vodá*. Ebből aztán az *á* > *a* és a nyílt *o* > *a* hangváltozás kora után, a *v* kiesésével *vajada* lett (vö. Oklsz. 1366: *Woyadauta*, olv. *vajada* v. *vajada*?), ebből meg a második nyílt szótag magánhangzójának kiesésével végül a mai *vajda*. Ez (a Nyr. 39 : 385—93. l. megkísérelt bizonyításom szerint) egészen szabályszerű fejlődés volt, de nem lehet ilyenek tartanunk az Asbóthtól fölvetett *goszpoda* > *gazda* rövidülést. Mert vannak ugyan rá példák elég nagy számmal, hogy egy szóbelsei nyílt szótagnak rövid magánhangzója zárt szótag után is kiesett (vö. Nyr. 39 : 393—96), de ennek — amit csak most veszek észre, ami tehát ottani fejtegetéseim utólagos kiegészítéseül szolgálhat — nemcsak az a feltétele, hogy réshang okozza a megelőző szótag zártságát, hanem ezenkívül még az is, hogy az utánna következő szótag kezdő mássalhangzója is réshang legyen. A föltételezett *goszpoda* > *goz^bda* rövidülés (amelyből a mai *gazda* alakot meg lehetne magyarázni) tehát példátlan volna, s azért elfogadhatatlannak tartom. Próbálkozzunk meg tehát az alaki fejlődés magyarázatának más módjával.

A szl. *gospoda*-ból, minthogy első *o*-ja zárt, másodika pedig nyílt, hangtörvényszerűen **goszpada* alakot várnánk a magyarban. Föltéve már most, hogy *gazda* szavunk csakugyan a szl. *gospoda* mása, ami már csak az egyezőbb jelentés miatt is jóval valószínűbb, mint kaukázusi eredete, meg kellene magyaráznunk az első szótag *a*-ját, az *sz* helyén álló *z*-t és a *pa* szótag eltűnését. A *z*-t könnyen megérthetnők, ha megtudnók magyarázni, hogy hogyan került melléje a *d*. Hogy szóbelsei rövidülés útján nem, azt fennebb láttuk. De talán mássalhangzócsere útján, t. i. **goszpada* helyett való **gozdapa* ejtéssel. E hangcserét annál könnyebben föltételezhetnők, mert két fölötte hasonló szótag (*pa* és *da*) között történhetett meg. Nagyon fontosnak tartom már most a továbbiakra nézve Asbóthnak azt az észrevételét, hogy a szl. *gospoda* eredetibb jelentése uraság, úr volt (i. h. 459—60), mert így feltehetjük, hogy megszólításként vagy címzésként honosodott meg a magyarban. Ahogyan pedig a gyakran használt *János bátya*, *Anna néni* megszólítások több vidéken (vö. MTsz. és Nyr. 31 : 526) *János bá*, *Anna né-re* rövidültek, úgy rövidülhetett az egy szótaggal még hosszabb **János gozdapa*, **Mihály gozdapa*-féle megszólítás is könnyen ezzé: **János gozda*, **Mihály gozda*. És ahogy Asbóth és Simonyi a kódexekben előkerülő *kazda* alakban a *gazdag* szó azon korbeli *kazdag* ejtésének hatását látják, úgy teszem fel végül én is, hogy a közben hausherr,

besítzer jelentésűvé vált *gazda* ~ *kazda* *a*-ja (eredetibb **gozda* helyett) szintén a *kazdag* ~ *gazdag* hatásának tulajdonítandó.

Minthogy e szóra vonatkozó Árpád-kori adataink egyáltalán nincsenek, lehetetlen bebizonyítani, hogy a szó története csakugyan ilyen volt. Meg kell tehát elégednem annyival, hogy Munkácsinak kétes egyeztetésével és Asbóthnak hangtanilag kifogásolható alakmagyarázatával szemben rámutathattam egy olyan útra, amelyen a *gazda* szónak a szl. *goszpoda*-ból való (eddig legvalószínűbb) származtatása legalább lehetséges.

HOROER ANTAL.

A magyarok Istene. A Magyar Nyelvőr f. é. 253. lapján azt olvasom, hogy a *magyarok Istene* elnevezés eredetét a bibliában kell keresni. Ha ez tényleg úgy van, honnét ered a *törökök Istene* féle elnevezés, mely a VII. századbeli ó-török Orkhoni feliratokban, mint *türk tengrisi*, többször található: tán azt is a bibliában kell keresni?

VÁMBÉRY ÁRMIN.

R. Prikkel M. kimutatta, hogy ez a közmondásossá váló szólás: *Él még a magyarok Istene*, valamint a többi a magyarok Istenéről való közmondás is, Dugonics Etelkájából származik. Az is bizonyosnak látszik fejtegetéseiből, hogy maga a *magyarok Istene* kapcsolat is az ő szófűzése a biblia nyomán. Ezt erősíti az is, hogy régi irodalmunkban Jézus Krisztus, vagy a *magyarok*, *Magyarország patronája* sűrűbben szerepel, mint a jó, kegyes, könyörületes vagy bosszúálló Isten. A *magyarok Istene* szólás keletkezésére talán a B. Szűznek Magyarországhoz vindikált viszonya is hatott. Hogy alkalmasint csak a XVIII. század végén keletkezett, emellett szól az a körülmény is, hogy akadtak ebben a korban, akik meg is ütköztek rajta. Vida László pl. ezt írja Kazinczynak 1812 márc. 25-én:

Egy Játékdarabomba azt veté egy valaki szememre, mert írtam a több vitézek beszédi közben *Él még a' magyarok Istene*, mintha ugyan a' Lengyelnek, Német, Francz, Angoly s egyéb Nemzeteknek más Istenek volna: a' hol ez az ellenvetés tétetett, számos volt az asztali gyülekezet... Én azt feleltem, hogy a' magyarok régolta élnek e terminussal: *Él még a' Magyarok Istene, várj, megenlegeted a' Magyarok Istenét*; egyéb okát pedig nem láthatom, mint azt, hogy mivel a' Nemzet, kivéven egy, két csillámló pontyait lételének, többnyire a' szerencsétlenség örvényével küszködött, méltán kérhette azon Isteni kegyelmet, hogy egyszer valahára reá is szálljon áldás, mellyben a' több nemzetek vagy részesültek vagy e' jelen való időben részesülnek. (Lev. 9:364—5.). Kazinczy válaszában e szólás eredetére is világot akar vetni (u. i. 399.): *A' Magyarok' Istenének* lehet adni jó értelmet. *Dieu protecteur de la France*, e' szó van, ha jól jut eszembe, a' Napoleon tallérjain. Ez olyan kifejezés mint amaz. De ezt még nem profanálta annyit hijába pengő nyelv. — Nem lehetetlen, hogy elterjedéséhez Révai, Verseghy s mások közt folyt vita is hozzájárult a *magyarok Istenek-* és a *magyarok Istenéről*.

SIMAI ÖDÖN.

Gyanánt. A Nyr. legutóbbi számában (282. l.) Kovács Márton szememre veti, hogy a *gyanánt* szó magyarázatában (MNy. 7 : 216) ugyanazon adatokkal élek s ugyanazt a gondolatot követem, mint Simonyi Zsigmond 1892-ben (MHat. 210–212), azt azonban Kovács úr elfelejti megemlíteni, hogy én egészen más végeredményre jutok, mint amelyre Simonyi Zsigmond jutott.

Én ugyanis azt bizonyítom, s azt hiszem, be is bizonyítottam, hogy a *gyanánt* kialakulásának formulája ez:

névszó + személyrag + -n rag + -t rag.

Simonyi Zsigmond ellenben elvetette, sőt egyenest tagadta az illetén kialakulás lehetőségét, s nemcsak a MHat.-ban, hanem utóbb a Tüz. MNy.-ban is (685. l.) a *gyanánt*-ot az *-ént* rag mélyhangú változataival akarta megmagyarázni.

A Nyr. t. olvasói közül azok, kik a MNy.-ben megjelent kis cikket nem ismerik, méltán vethetnék föl a kérdést: hogyan juthat, egyező adatok s egyező gondolatmenet alapján, két ember mégis különböző eredményre. Ennek magyarázata az, hogy adataink csak részben egyezők, s hogy nekem más egyéb adat is rendelkezésemre állott (Érd. C. 375.: kőfal, kőfala, kőfalán, *kőfalánt*), amelyet Simonyi Zsigmond nem ismert. Kovács úr ezt is elfelejti megemlíteni.

Meg vagyok győződve, hogy Simonyi Zsigmond, ha az én adataimat mind ismeri, ő is ugyanarra az eredményre jut vala 1892-ben, mint én 1911-ben, s nem ragaszkodott volna az *-ént* rag mélyhangú változatához.

SZILY KÁLMÁN.

Régi dolgok új kiadásban. Sajnálom, hogy cikkecském félreértésre adhatott alkalmat. Isten mentsen, hogy tudományos eredmények eltulajdonításával vádoljak valakit, én csak azt akartam megmutatni, hogy azok a dolgok nem újak, mert ami ott új — hogy t. i. az ÉrdyK-ben *kőfalánt* van *kőfalán* helyett (ez csak sajtóhiba vagy tollhiba lehet, mert csakis határozószóknál lehet kimutatni ilyen *t-t*) vagy hogy *másánt*, *nagyánt* személyragos alakok (holott *másán*, *nagyán* ilyen értelemben sehose fordul elő) — azt a legcsekélyebb kritikai gondolkodás megdönti. Csak az elsőbbséget akartam megállapítani a *gyanánt* szó érdekes magyarázatainak s a kódexirodalomban előforduló fontos változatoknak összeállítására nézve (amelyek kétségtelenné tették a *gyanú*-ból való származást). Csak a prioritást akartam megvédeni, amelynek — mint Brassai mondja egy helyt — főntartása jog, elismerése kötelesség.

Ezúttal is egy érdekes fölfödözésre nézve akarom a Nyr. szerkesztőjének elsőbbségét megvédeni, s ezúttal előre tiltakozom ellene, hogy ebből a MNy. szerkesztőjének meggyanúsítását olvassa ki valaki. Csak arról van szó, hogy ismét nem új dolog, amit írt.

Simonyi Zs. a Nyr.-ben s az
Uj Időkben 1900.

Szily K. a MNyben 1911.

»A Vielliebchen magyar neve.
Minálunk is elég ismeretes német
szokás, hogy csemege-évéskor az iker

A „vielliebchen“ magyar neve
a XVII. században. Angyal Dávid
szíves volt figyelmemet fölhívni gróf
Eszterházy Miklósnak Komáromban

mandolát ketten (nő és férfi) megosztják egymással, s ezzel egyszer-mind fogadnak, hogy legközelebbi találkozáskor melyik köszönti a másikat előbb ezzel a mondással: *Guten Morgen*, Vielliebchen! A fogadást így híják: *Vielliebchen-t enni*, a következményét pedig így: *Vielliebchen-t nyerni* vagy *veszteni*. Sokszor emlegették már, vajjon nem lehetne-e ezt a játszi fogadást valamiképpen magyar szóval is kifejezni. Most véletlenül nyomára akadtam, hogy ez a szokás magyar úri körökben már majdnem háromszáz évvel ezelőtt is ismeretes volt s a német kifejezést akkor le is fordították szépen magyarra. Most jelennek meg a Történelmi Tárban (1900) azok az érdekes levelek, melyeket Esterházy Miklós gróf a híres nádor és író, 1624—1639 intézett második nejéhez, Nyári Krisztinához. Innen tudjuk meg, hogy akkor tájban magyar uraságaink a *Vielliebchen-t* *babícának* v. *babicsának*, az ilyen módon való fogadást pedig *babicálásnak* vagy *babicsálásnak* mondták, a fogadás megnyerője tehát bizonyára így üdvözölte ellenfelét: *Jó reggelt, babicám!*

Igy olvassuk az 1625. II. 19-i levélben: »Továbbá édes atyámfia, emlékezem reá, hogy *babicsáltunk* két nyereségem után harmadszor is ilyen okon, hogy kienc órával az után ha én onnét eljövök aki egyikünk a másikunkat előbb megszólíthatja, hát azé legyen a nyereség. De mivel arról szó nem volt ha az a szólítás írással legyen-e vagy szóval: im én szólítalak édes fiam, és tied a *babicsa* s enyim a nyereség. De talán ez a nyereség pört támasztana köztünk. Hanem azon legyünk, hogy otthon is megnyerjelek édes fiam, s mennél hamarabb penig.

»Tied a *babicsa*« talán úgy értendő: a te dolgod, kötelességed, neked kell beváltanod. Három nappal utóbb azt írja neki: A perecekért is valami pomagránátokat küldtem, möllyeket, hogy ti miérettünk s mi tiéretetek a pereceket egészségben költhessük, kívánom. Valami mandolát és rizkását is küldtem, úgy értvén, hogy ott szűken vagyon és valami kevés szirmot is a *babicsán* nyert keszkönyőnek varrására; noha bezzeg édes fiam azon csak meg nem hagyhatlak, mivel ha nem három is de kettő már a nyereség.«

1627. VI. 17-i levelében ismét így ír Eszterházy: »Tegnap Rohoncra nem is akara elbocsátani Battyájiné asszonyom, ahol elvesztém a *babicsát*, mintlhogy nekem látja Isten eszembe sem jutott« . . .

De még egy félszázaddal később is ráakadunk erre a *babicára* abban

1625 február 19-én nejéhez intézett levelére, melyet Merényi Lajos a Történelmi Tár 1900-diki évfolyamában közölt. Valóságos szerelmes levél ez, melyben a nemsokára nádorrá választott Esterházy Miklós, többek közt így enyeleg a fél évvel előbb nőül vett Nyári Krisztinával:

»Továbbá édes atyámfia, emlékezem reá . . . tied a *babicsa* és enyém a nyereség.«

Még később is említi Esterházy a *babicsa* szót: »küldtem valami kevés szirmot is a *babicsán* nyert keszkönyőnek varrására« (uo. 25). Utóbb pedig: »tegnap Rohoncra nem akara elbocsátani Battyáni asszonyom, a hol elvesztém a *babicsát*« (36).

Kár, hogy a Tört. Tár mai helyesírással közli a régi iratokat. Nem tudjuk, hogyan vannak írva az eredetiben. Nem *babiczának* olvasandó-e inkább? (NySz. és MTsz.)

a levélben, melyet Csáky Anna Franciska 1671. X. 28-án írt íjf. Csáky Istvánnak (Lev. T. II. Magyar hölgyek levelei 291.): »Dicsérettel írt felőle, hogy jól ismeri, együtt is laktak az fejedelem asszonyánál, őtet igen szerette; ugyan [csak ő] azt írta [:] talán adta szíve mostoha anyám leszen valaha, oly szeretettel volt hozzám, most is nálam az *babicája*«, — nyilván amit elnyert tőle. (Igy tehát érthetővé válik ez a hely; annyi különben is kiviláglik a megelőző mondatokból, hogy itt gyermeket nem jelenthet a *babica*, ahogy Szarvas G. magyarázta a NySz.-ban.)

Ezt a *babicát* tehát bátran most is divatba lehetne hozni a *Vielliechen* fordításakép.◀

KOVÁCS MÁRTON.

Néz és lát. E két szó és terjedelmes családjuk a szemmel való érzéklés gyakran előforduló fogalmait fejezve ki, nem csoda, ha a régiségben is (vö. NySz.), a mai népnyelvben is (l. MTsz.) s köznyelvünkben is (l. Póra: Rokonért. szók, 376) óriási rokonsággal rendelkeznek. E nagy nyelvi anyagból ezúttal csak arra az érdekes nyelvi jelenségre akarunk utalni, hogy e két kifejezés, bár jelentésük eléggé elhatárolható egymástól, látszólag minduntalan elcserélődik, vagyis egyik a másiknak jelentését veszi föl.

A *néz* szót a *lát*-tól, valamint egyéb a szemlélésre vonatkozó kifejezésektől az különbözteti meg, hogy eredetileg a határozatlan, a tárgyatlan 'szemmel való érzéklést' jelenti. Pl. Mélyen *néz* a kutba, s benne vizet *kémel*; Messze *nézne*, de ha *nem lát*; *Néz, néz* alá, de *nem tekint* (Ar.); Szól Lenka, s a túlpartra *néz, néz s látja* kedvesét (Kölcs.); A fák hegyét *nézte*, ha *nem látna*-e vagy egy madárfészket (Népk. Gy. 3 : 389). Vö. még Arany: Fene nép a cigány: megölné az apját, Mert *nem néz* az senkit, — igaz hogy *nem is lát*. (Nagyid. C. III. 37). stb. A vak *néz*, de *nem lát*. Viszont a *lát* a határozott, tárgyas érzéklés szava. Pl. Vagy sohasem *láltál* olyan *forgó-szelet*? s az előbbi példák.

E határozott megkülönböztetés mellett is elég gyakori e két szó látszólagos öszzecserélése, illetve egyiknek a másik helyén való látszólagos használata. Köznapi kitejezés: Ennél a lámpánál *nem jól látok*. Homályosan *látott* a szép napvilágnál (Ar.). Viszont Mikszáthnál ezt olvashatjuk: Ugy *nézem*, fáj a fejed. Azt is szoktuk mondani: *az öcsémnek néztelek*. Azért mondtuk, hogy »látszólagos«, mert pl. az első ilyen példánkban a nyelvhelyesség ellen véténénk, ha azt mondanók: Ennél a lámpánál *nem jól nézek*, vagy Arany is vétett volna, ha azt mondja vala: Homályosan *nézett*... stb. Nem is öszzecserélés ez, hanem talán bizonyos régi jelentés-állapotok megőrzése egyes szólásokban. Az írók az utalásoknál azt írják »v. ő.« vagy pedig »l.« (lásd). Valószínű, hogy az utóbbi a régibb. Az Erd. Magyar Nyelvműv. Társaság kiadványainak mostanában emlegetett első darabjában (51. l.) olvasom: »A' ki erről többet akar értekezödni, *lássza meg* a' Debreczeni Tudos Társok Grammaticáját.« Mindnyájan ismerjük ezt a kifejezést: *Nézze meg az ember*. Petőfi mondja a János Vitézben: Lopod a napot és istentelenkedel...! *Nézze meg az ember*... hogy tüstént vigyen el... (Ján. Vit. II.) Mikszáth is azt írja: *Nézze meg az ember*... az inczi-finczi fehércselédjét stb. (L. Rubinyi Mikszáth-Szótárát.) Ellenben Arany ezt írja

Petőfihez 1847. május 27-én: Az eszme az én agyamban fogamzott először, e beállott uj esztendőben, és *lássza az ember!* övé az eredetiség pálmája! stb

ALFÖLDI MIHÁLY.

A *sőt* kötőszó fejlődésének egy régebbi fokát találjuk a Döbrentei-kódexben, t. i. az *isőt*, és *sőt* alakot, amely nemcsak egy helyen fordul elő kódexünkben, mint Simonyi mondja,¹ s amelyet Toldy F. tollhibának tartva még ki is javított, hanem elég sokszor találkozunk vele, pl.: Az dragagba kotelek esenec en nekem. isőt bizonával en örököm nekem draga (15. 5–6). Föld megindula: es sőt bizonával meńnek őepegenek istennek zine előtt (61. 8–9). Mikoron neked ineklendek. en aiakim őrvendenek. es en lakkem es kit meg váltottal. Isőt en *hélvem* es te igazsagodat gondoll'a (64. 34–36). En nekem kedeg mindennel kyssebűl vag'on. Hog' ti itill'etek: avag' valamel' nep: isőt en sem itilem en magamot (129. 10–12). Sem eg' űg'et nem lelek az emberben ezekben kikben űtet vadoll'atok. Isőt sem herodes (240. 24–25).

DANKOVITS BÉLA.

Ropó. Lejtő? Szótárainkban sehol sem fordul elő, csupán a helynevekben van rá adatunk.

Udv.: Ropó (d., Firtosváraja, Pesty 284), Ropó (d., Medesér, uo.), Ropó alja (Galambfalva, O. 1 : 34); Mszék: Ropó (k., Mája, Nyr. 1 : 384), Ropó (sz., Nyomát, uo. 2 : 46), Ropó (sz. Gálfalva, uo. 139), Rapó (sz., Kaál uo. 382), Ropó völgye (Kaál, O. 4 : 99), Nagy ropó, Kis ropó, Korok ropó (K. család része), Székelyek ropója (Sz. család birtoka), Velecs ropója (egy nagy hegy keleti végén d., Szabéd, Nyr. 2 : 428), Ropó (régí temető helye, Bere, uo. 27 : 95), Ropó szőkeret (Koronka, uo.), ? Ropor árka (Ehed, O. 4 : 86), Ropó (a Nyáradi és Maros vízválasztó hegyláncolata, Nyárádtó, uo. 181), Rápó (d., Szent László, Pesty 284); Küküllő: Ropó (d., Gogánváraja, Nyr. 37 : 95); Mszamos: Rapó (kopár, verőfényes, terméketlen oldal, Magyar Déllő, Pesty 284), Ropó tető (Harasztos, Jankó 12), Ropó (d., Magyar Bükkös, Pesty 284); Kszeg: Ropó kút, (Damos, Jankó 12), Nagy és Kis ropó, Ropó árok (N. Kapus, uo. 14), Ropó (Füre, uo. 15), Ropó (N. Almás, uo. 16), ? Ropaj (Nyárszó, uo. 17); Szilágy: Ropó (Récsé, monogr. 4 : 296). Ez az összes adat pontosan idézve.

Magyarázat erre a szóra csak egy van Krizától. Nyr. 2 : 46, a maros-zéki helynevek után hozzáveti: »A szántók közt előforduló Ropó név van Medeséren és Szt-Miklóson is. Rendesen mindenütt a falu közelébe esik s kimenve hirtelen e hely űtközik szembe. Vagy ha távolabb is esik, de a hely kanyarodása által el van a szem elől veszve s csak megközelítve akad szembe. Gyaníthatólag mint mikor valamikor leesés közben csak akkor vétetik észre, mikor *ropp* hangot ad, az érintett határdarab is rögtön vagy véletlen feltűnésénél fogva e hangról vette nevét.« Azt hiszem, ide nem kell magyarázat, ez a szófejtés elég délibábos. Sajnos, magam sem szólhatok jobbal.

¹ »A m. kötőszók« Bp. 1881. I. kötet 98. és »A m. nyelv« Bp. 1905. 473.

Sokáig tartó teljes tájékozatlanság után nagyon megörültem, mikor a térképen egy galíciai *Ropa* folyó és helységnév s oláhországi *Ropce* helységnév ötlött a szemembe. De Mikl. az Et. Wb.-ban a köv.-t írja: »ropa p.: eiter. ropic. klr. ropa: salzwasser. wr. ropa: für r. pēna vychodjaščaja iz rta i nosa umeršago. r. ropa: eiter« A szláv *Ropa* tehát sósvizet jelent s noha ez a jelentés a Ropónál nincs kizárva, az adatok erre nézve semmi-féle támasztékot sem nyújtanak.

Később Simonyi tanár úr figyelmeztetett egy a Gruber-féle Zsch. f. rom. Phil. 1910. XXXIV. évfolyam 2. füzetében megjelent értekezésre: »Rupes (rupa) in Wörtern und Ortsnamen« v. Aug. Unterforcher. Ennek második részéből (198. l.) a köv. idézem: »Schuchardt Rom. Etym. I. 20. ff. stellt das noch dunkle Wort der Glossen *rupa* mit lat. *rīpes*, *rupīna* zusammen. Dies Wort ist erhalten in róva, róa, das bei den Dolomiten-Ladinern Steingerölle, Erdabrutschung bezeichnet. Rupa ist auch in die deutschen Mundarten übergangen.« Aztán példakul felhozza a többek közt: Die rüben: steingeröll, Lexer Wb. 220. Die *rībe*, *rīban* = Saute, steiler Bergabhang (Lienz und Oberpustertal). Die und der Rūf, *rīf*, im Etschtal: »steiler muhrbrüchiger Uferabhang an Wildbächen« Schöpf tir. Id. 568. *Rīfe* im Oberinntal dss. In der Schweiz rufene_n, rüfene_n, rübene_n, rufele_n, rufi, rubi u. a. Schweiz. Id. 6. 673. Ide sorozza pl. a köv. helyneveket: Rūf, Rūfen, Ryben, Rupula, Ruvelejoch, Rofanspitze, Rupella, Ruveis, Rofize, Rupina, Ruinazzo, Ropanzenkogel, Rienz stb. Sajnos, nem valószínű, hogy a m. Ropó a latin *rupa* származéka volna. A földrajzi elterjedés sem engedi meg ezt az összeállítást.

Nem volna kizárva a barlang jelentés sem. Mikl. Et. Wb.: rupa s. loch: zitna rupa. klr. rupa: grube für kartoffeln. nsl. rupa, [*jama v katero ponice kak potok: tacega mēsta obližje se zore ponikve*], plur. rupača. fels. Igy lehetséges volna a latin szó közvetett átvétele, de az egyeztetés hangtanilag nem felel meg és a m. adatokban támasztékot sem talál.

Végül az az ötletem támadt, hogy nem lehetne-e a ropót a *rop-ni* igéből származtatni, amely úgy látszik szintén székelyföldi származású. Amint a táncot lejteni kifejezés keletkezhetett a táncmozdulatnak a lejtőhöz való hasonlóságából, úgy függhet össze a táncot ropni kifejezés a ropóval. Ropó tehát = lejtő. (A német alakok közt is van több olyan, amely lejtőt jelent). Ezt a feltevést támogatnák az olyan helynevek, mint Ropó alja, -árka, -tető, -völgye stb. De viszont a táncot lejteni, táncot ropni kifejezések sincsenek kellően megmagyarázva, sőt Simonyi a *lejt* igét s a *lejtőt* is az osztr. *Leite* szóból származtatja (Nyr. 26 : 39). A származtatást ugyan a lejtőre is csak esetleg, a *lejt* igére pedig egyáltalán nem fogadom el, mert a két szó összetartozását kétségesnek tartom, de a dolog mégis mutatja a bizonytalanságot, amely itt uralkodik. Ha csak az adatokat nézem, a ropót dombnak, talán sírhalomnak tartanám.

Mindez persze csak hozzávetés, s a ropó értelme és eredete marad olyan homályos, amilyen volt. A véletlen rábukkanáson kívül a helyismeret volna hivatva ide némi világot deríteni, de Kriza botlása e téren is óvatosságra int. Kérem a tisztelt olvasók adatokkal felszerelt hozzászólását.

HEFTY GYULA ANDOR.

EGYVELEG.

A magyar helynevekről (40 : 137). Híres ember volt a maga idejében Aldana Bernát. Tinódi Sebestyén szerint I. Ferdinánd

Királ hadnagyi közt Nagy Kampó ott vala
Kinek Aldani Bernáld neve vala.

A 16. század derekán járt Erdélyben és ezért még a *Deutschbund gemeinde Hannoverland* tagjai vagy a *Zeitschrift des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins* szerkesztősége sem gyanúsíthatják avval Nagy Kampót, hogy magyarosított. Megírta »expeditio«-jának történetét, mely fölötté megrövidítve 1878-ban jelent meg Madridban. A kéziratot magát az Escorialban őrzik. A mi spanyolunk folyvást a latin és a magyar helyneveket használja. Így példának okáért *Transilvania*, *Agria*, *Alba Julia* és (una) »terra mas fuerte llamada Sasebex« (Szász-Sebes); továbbá una terra llamada *colosbar* (Kolozsvár). Ez idézetekből világos, hogy az író úgy írta le e helyek neveit amint azokat akkor a helyszínén hallotta.

KROPF LAJOS.

Német helyneveink ügye élénk, sőt éleshangú vita tárgya volt tavál a német könyvkereskedők folyóiratában (*Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*). Öröndetes, hogy ott a nagy-német tulzók ellen igen józan hangok is nyilatkoztak, így különösen Welter H. párizsi német könyvárusé (a 243. számban). Minthogy főleg *Kolozsvár* és *Klausenburg* nevérol vitatkoztak, W. idézte Márki Sándornak Kolozsvár nevérol szóló értekezését, mely az 1904-iki Földrajzi Közleményekben jelent meg. Eszerint 1213-tól 1600-ig terjedő ötvenegy oklevélben negyvenszer emlegetik a várost magyar nevével s csak nyolcszor németül, még pedig jóval később, 1348 s aztán 1405. stb. A legrégibb oklevelek így nevezik a várost: *Castrum Clus 1213*. *Clwsuar 1275*. *Culuswar 1280--1291*. *Kuluswar 1313*. — *A szerk.*

Magyar szók francia ajakon. Brunot Ferdinánd a francia nyelv történetét tárgyaló nagyszabású művének első kötetében a gall nyelv kihálásáról szólva a következő érdekes megjegyzést teszi: »*J'ai connu des vieillards qui avaient retenu jusqu' en 1885 des mots entendus de la bouche des cavaliers hongrois en 1815 et qui ignoraient totalement le magyar.*« (*Histoire de la langue française 1 : 32*). Kár, hogy Brunot nem jegyezte le ezen szavakat, amelyek különben a legnagyobb valószínűség szerint szitokszók, káromló szavak lehettek.

KARA FERENC.

Ballagi sóskiflije. Ismeretes Ballagi Aladárnak az a »halhatatlan baklövése«, mely Wallenstein horvát karabélyosairól szóló könyvében fordul elő, hogy t. i. a 17. században »105 századból álló összes lovasságnak mindössze 1438 sós kifli (Salz-khüffl) jutott . . . Zrínyi öt századának 30 jó s kiflit adtak«, máskor meg »Zrínyi öt százada 425 darab kenyérben sészesült, s csak 8-án kap még 35 darab sós kiflit«! Kimutatták már, hogy az a *Khüffel* nem *Kipfel*, hanem megannyi bödön só [*l. NyF. 15 : 106*]

és Nyr. 33:427]. Ez a mulatságos eset jutott eszembe, mikor Takáts Sándor értékes értekezését olvastam: A dunai hajózás a 16. és 17. században, a Gazdaságtörténeti Szemle 7. kötetében. Mert ott is előkerül az a német kifejezés, mely Ballagit olyan mulatságos tévedésre vezetete: »Lynk azt feleli a kamarának, hogy Győrben és Komáromban három év alatt 100 »Pfundt küfl« sót . . . azaz 2400 mázsát könnyen eladhat.« »Ilyen módon az osztrák só (sal Austriacus vulgo *Küeffl Salz* dictus) elterjedt nyugati Magyarországon, mielőtt még valahol sókamarát nyitottak volna« (291. l.). »1576-ban Ernő főherceg 20,000 *küfl* sót rendel Nyagyszombatból Komáromba« (293. l.).

HISTORIKUS.

A nyelv veszedelmei. Egy tréfás német nyelvész összeállította a német nyelvben lappangó számos veszedelmet. A tréfát könnyű utánozni akármelyik nyelvben, így a mienkben is. — A vakmerő állítás, az éles kritika már óvatosságra int. Még veszedelmesebb a sujtó bírálat, a megsemmisítő ítélet, a döntő bizonyíték. Baj az is, ha sértő megjegyzést kell eltérni vagy ha égető kérdést szeretnénk elkerülni. Még nagyobb baj az, ha gyötrő bizonytalanság tárgyai vagyunk vagy éppen oldalunkat fúrja a kíváncsiság. Egy vasvilla szemből ránk lövellt tekintet is könnyen ártalmunkra lehet. Szóval: nincs az romlás — a gyűjtő szónoklattól a maró gúnyig és gyilkos megvetésig — mely a nyelvben valamely elvont fogalommal ne szövethetett volna.

KESZTHELYI MIKLÓS.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók és szólások.

Bujtor: butor. Lebegő: levegő. Virágágyás, ágyás: virágágy. Csiklándja a gegémet (gégémet). Trottyos: hangszerész a rezes bandában. Trottyozni: fúvó hangszeren játszani. Gyerek: fiu (csak ilyen értelemben). Nagy tudálékja (tudományosság) van. Ojjan jó kibeszédje volt, hogy föl lett választva papnak. Ilyen ember nincs az egész tartományban (vidéken). Az anyja nagyon poszka (sovány) volt. Megposzkút. Megvétettem (elhibáztam). Nagyon vigan folyik (erősen folyik, pld. a csapról). Sütős (forró). Bucsuzás: »Az én Istenem áldja meg!« Köszöntés: »Jó reggelt aggyon Isten, jó egészséget kívánok az éccakai nyugalomra!« Mindíg csak tempózik. Furcsa tempója van (szokása). Oskátula (skatula). Zamankós (ziman-kós) idő. Beleizéltem (izéltem). Lebeszéltem neki a bajomat (elmondtam). Tán sose jövök létre (leszek egészséges). Az úr jobban tudhatja, mert én csakis nem tudom. Azt mondta hogy förödjek, pedig én nékem annál nagyobb halálom nincs. Mikor én még növendék voltam (14 év körüli gyermek). Ne neszezen (lármázzon). Kástélyos vagy másnapos: átéjtzakázott állapot. Majt csak idejít állja a baj (idővel jobb lesz). Nagyon jól fogott használni (hasznos volt). Leszavastam (elmondtam neki), hogy-mint van. Tutul (tülköl). Karistul (torokcsiklandozás). Gurgul (gurul). Ez az or-

vosság támlálja szegényt. Még az állam kapcája is megbénult a nyavajába. Azóta gyözködik (el van valahogy). Már sziveskedtem megadni az árát. Nem egészen 12 féderes ember (nem egész tökéletes). Nem szóltam semmilyen sem (semmit sem). Az óra sétálója (ingája). Csak annyit keresek, amivel a családomat fel tudom tartóztatni. Ujév után öiégtséget teszok (meg fogom fizetni). Sokat gyűlölködött velem útközben a nagyságos úr: gö-csörkös az út nagyon, és azt akarta, hogy a kocsi ne döccenjen. Bejövök, csak letakarom elsőbb a lovakat. Mozgott a fogam, mint az öreg harangnak a tögye. Mikor még hentergő gyerek volt. Egy ideig győztem kárbolla, de utóbb mégis csak doktorhoz kellett gyünni. A legnagyobb dologidőbe (pld. aratás idején). — Ismerkedés: »Hát kiféle maga? »Én Bor János vagyok.« »Az Isten éltesse.« »Köszönöm; hát maga kiféle?« stb. — Törjön el egy tizest (váltson fel 20 koronát). A kávé ki kellett buknom (hányynom). Bekenték vele a lábam, majd égbe keltem, olyan nagyon jó volt neki. A vízverés bántja (izzad). Tilarc úr (állatorvos úr). Azt a buger teremtesít! (közkedvelt káromkodás; bugrist, parasztot, néha tótot is akar jelenteni). Korela (kolera). Katalikus. — »Hozott-e üveget? Igenis nem.« — »Mióta beteg?« »Csak legjobban este óta.« — Vörös a szemebogara. Elmenek arra ki, azonban majd kész lesz (kimegyek, azalatt majd elkészül). 20 éve, akkor még az öreg úr volt itt, aki most elpusztult. Azért szeretem (óhajtóm) fölkerdezeni, hogy hogyan mint használjam. A fájás úgy bujdosik a lábamba. Ki sem ösmeri magát az ember lánya. Össze-vissza gyilkolt (szúrt) a bika szarvával. Folik a sebből az enyekesség. A skatulát elpusztítottam (széttörtem). Olyan zsémbölgős forma (beteges). Most már főnn bojog (fenn jár). Van úgy hogy hun (hol) jobban van, hun meg rosszabbú. Nem kell aggságoskodni az iránt (attól tartani). Jó italu bor. Egy drága kanál levest nem bírt el a gyomra. Bizodalommal vagyunk az iránt, hogy meggyógyul. Isten után ha maga tudna rajtam segíteni. Nagyon eszős (maró) portéka. *Egyszerrel* kifizetem (az egészet azonnal). Majd úgy fordul, a jövő héten meghozom az árát. Vót éccé (egyszer volt). Egy litér. Egy fél óra mulva ellódulok érte. Valahun oda van atyafi látogatóba. Majd valamire csak verrat (valami csak lesz a dologból). Annyi van benne, hogy sok is. Ez aztán ojan, hogy finom. Egy nagy, magas, derék ember. Ugy kaparta a hasát, hogy majd nem bírt magával. Gyehenna idő van (rossz idő). Kedves-anyám azt izente (édesanyám). — Gyerekmentő: praeservativum contra conceptionem. — Gelesztahuggyozás: a gyomorból fel a garat felé húzóód, hányóingerrel járó görcsös fájdalmak.

(Paks.)

PILLICH FERENC.

Gúnynevek.

Fűrú Szabó. Kancsi Szabó. Kincsem Szabó. Galuska Nagy János. Kupakos N. J. Vontszemű N. J. Hideg óru Nagy Sándor. Serpenyős N. S. Jeges Kovács. Perveszti Kovács. Puszli Nagy Isván. Kis Tamás. Juku Tót. Pirpir Tót. Gyepen hegyes Szilágyi. Pernyevágó Szilágyi. Jedán Varga Bolondos Imre. Nőtli zsidó. Antikrisztus.

(Debrecen).

ID. R. VOZÁRY GYULA.

Találós mesék.

Uton utfélen urfiak ugrádoznak? — Békák.

Nekem olyan tyukom van, amék a föld alá megy tojni? — Kolompér.

Mért megy a nyul az uton keresztül? Mert nem kerülhet a végére.

Elmöntem a veresdibe (mészárszék).

Vittem oda fehéresdit (pézt).

Hoztam onnan veresdit (hus).

Bele töttem a jukasdiba (fazék).

Rá töttem a puposdit (fedő).

Oda jött a szőrös dáma (macska).

Ugy megütöttem a kalán füttyökével (kanál).

Hogy mingyá a pittyom palosába ugrott (szeglet).

Fut, fut ficere, úgy tölti horpaszát. — Orsó.

Dé asszonnak dé a jánya,

Dé padon ül, dé himet var,

Dé bé aranyozza. — Méh a kasban.

Nézz rám, mássz rám, nekem könnyebb, neked jobb. — Szilvafa, rajta a gyümölcs, melyet az embernek le kell szedni.

Mikor van a tyuknak vasárnapja? — Mikor az eső esik.

Nekem van egy kocám, osztán annak van négy malaca. Mikor kihajtom őket a csürhébe, akárhogy szaladnak, mégse érik el egymást? — Szekérnek a kerekei.

(Szatmár m. Patóháza.)

BARTÓK JENŐ.

Népdalok.

1. El köll menni katonának,
Itt köll hanni a babámot.
Sej huj göndör a babám,
Szeret is az engem igazán.

2. Tisza Kálmán mégszökött,
Nem lesz drága a szivar,
Nem lesz drága a szivar,
Szíhat, ki mennyit akar.

Rácalmási hármás határ
Magam vagyok én itt babám
Sej huj stb.

3. Ara alá, ára alá megvertik a rézdotot,
Katonának, katonának nehíz parancsot adnok.
Miko mongya a kapitá(ny): zik-cene zajdér hopp masér,
Ezredés úr kírém, százados úr kírém méghalok a babámér.

4. Szutya Balázs, Totya pék összecsatlakoztak,
Mind aféle pukliás csutorát hordoztak,
Őrült Sítnitznek lelke ezen két gyávának
Ha drótot huzhassanak az óruk luktyábó.

(Ercsi, 1890.)

VISZOTA GYULA.

Verses levelek.

1. Tudósítottam én magamot,
 Az én kedves galambomot,
 Hogy bár levelemről juthassak eszibe
 Ne lőgyek én tőlle egészen elűzve.
 Ugy sem vólt magával mostanság szállásom,
 Messze földön vagyon nélkēm az lakásom.
 De én kis angyalom még asztot sem bánom,
 Csak a szēnt Uristen egēsségēt aggyon.
 Magának pediglen sok vīg mulatozást
 Hogy nehogy megbánnya tőllem a megválást.

2. Midőn pappirosom asztalomra tettem,
 Reszkető kezemben az pēnnámot vettem.
 Indujj meg hát pēnnám levelemēt irni,
 Kedves Sáríkámot szüvemből tisztelni.
 Irom levelemēt apró soraimmal,
 Az ég és meghajlott gondolkozásimban.
 Szüvem aszt kívánnya, szüved vigan éjjēn,
 Semmi szomorúság szüvedhöz ne térjen (= férjen.)
 Két szép fülemlē ablakodon zēngjēn,
 Jóságod, szépségēd az égig felérjen.
 Köszönöm szüvednek szüve jó szándékát
 Az irántam való sok jó fáraccságát,
 Éjjeli nappali nyughatatlanságát.
 Két szál égő gyērtya asztalodon égjēn,
 Annak az ő langja az égig felérjēn!
 Meg fogom mutatni jószívűségēmēt,
 Mighogy az Uristen fentarcsa éltēmēt.

(Hétfalu.)

SZÉKELY ISTVÁN.

Gúnyversek.

Ikarēlla, pikarēlla, vas gügyēlla	Nincs szēbb élet a miēnknál
Gázsēr fuzsrē mamafuzsarēlla	Az szēgin drótos leginnál
Uccu tūdō, repingettyú.	Mi porció nem fizētünk
Oláh cigány de nem csinál	Mikor teccik émēhetünk.
Csēr-csúr, fururēngyom pērnyengál.	

(Zentai szálláson feljegyezve egy topolyai ember szájából).

WEINER IMRE.

IZENETEK.

S. I. »Kelemen Béla Lehrre hivatkozva azt írja, hogy a határozatlan névelőnek a következő esetekben magyaros a használata: . . . 2. Ha annyit jelent: egyforma, ugyanaz, pl. Ruhájuknak egy a szabása, egy az ára. 3. Ha annyit jelent: csupa, merő, pl. *Egy* lenne nekik a hosszú öröklét (Jó Magyarság! 248, hasonlókép a 2. kiadásban is). — Csakugyan névelő itt az *egy*?» — Dehogy, szó sincs róla! Itt az *egy* számnév melléknévi, tulajdonságnévi jelentést vett föl.

L. J. Hogy a *fő* ige 1. személye *fövök*-e vagy *főlök*, abban azért ingadozik nyelvérzékünk, mert ez ígének 1. személyére egyáltalán ritkán van szükség. *Fövök*, *fövünk* a régi szabályos alak, épúgy mint a jól *fövő* bab, a *fövés*, és *növök*, *növünk* stb. Ellenben az újabb közbeszédben keletkeztek és terjedtek el az ilyen alakok: *főlök*, *föülök*, jól *főlő* bab, *főlés*, *nőlök*, *nöülök* — a 3. személyű *föl* és *nöl* alakok példájára.

H. G. Azzal szemben, amit a MNy. mond (4: 388: »szájong a régi-ségben tudtunkkal nem fordul elő») megállapíthatjuk, hogy nem Baróti Sz. D. az első, aki ezt az ígét említi, mert Asbóth O. kimutatta a NySz-nak egy 1616-i idézetéből, l. Nyr. 29: 195.

L. M. azt írja nekünk: »A malomnak *molna* neve, melyben a Nyr. szerkesztője (40: 241, j.) kételkedik, mégis előfordul, még pedig Tinódinál, RMK 3: 125, 167, 171: *mólnakat*, *mólnát*, *molnák*. E helyek közül a NySz. is idéz kettőt, de az ékezetet elhagyja: *mólnakat*, *mólnak*.« — Nagyon helyes, hogy a NySz. elhagyja az ékezetet, mert az ékezet Szilády kiadásában, a RMK-ben, egészen hibásan vau alkalmazva. Tinódi Chronicájának eredeti kiadásában ezek a helyek így vannak: Varasbeli *molnakat* es *hazakat*. Im az Varasi *mólnakat* *hazakat*. Hamar *kölyöket* *molnat* *raggatanac*. *Molnac* *barmostul* *mind* *el* *romlanac*.

Beküldött kéziratok. Kovács M. Jámbor. — Horváth E. J. Táj-szók. — Szabó J. Kisérelni, kísérteni stb. — Bérczi F. Állásos. — Alföldi M. Idegen szavakról. — Csefkó Gy. A szaggatott stílus. — Beke Ö., Kertész M. és Pröhle V. Szófejtések. — Simai Ö. Sütés.

Új könyvek és füzetek. Simonyi Zs. Emlékbeszéd Misteli Ferenc külső tagról. Arcképpel. (M. T. Akadémia. Ára 80 f.) — Zlinszky A. A szóképek. Stilisztikai tanulmány (kny. a budapesti VIII. ker. áll. gimn. értesítőjéből). — Sebők J. A birtokos jelző (kny. a lévai gimn. ért.). — Jegyzőkönyv a geológiai szakszótárt előkészítő bizottság . . . üléséről (különnyomat).

Böröcz M. Ferencesek a középkori magyar irodalomban (Pécs, Katolikus nyomda). -- Lukáts István (1796—1841) költeményei. Életrajzi vázlattal kiadta Gálos R. (Temesvár, Uhrmann H.). — Dobai J. Seneca jog és állambölcsélete. (Franklin ny.) — Leffler B. Magyar vonatkozású német népelemek 1556—1697 (Athenaeum).

Értesítők: A dtúli ref. egyházkerület pápai főiskolája. — A komáromi áll. polgári leányiskola. — A siketnémák áll. int. Budapest.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

A BIRTOKOS SZERKEZETEK.

2. A birtokos szerkezetnek értéke.

Ez a szerkezet számos esetben nem igazi birtokviszonyt fejez ki, de az eltérő esetek is közelebbi vagy távolabbi rokonai a birtokviszonynak. Semmi esetre se láthatunk a birtokviszonyban valami általános, határozatlan »adnominális« jelzői viszonyt, ettől rég elkülönült a birtokos szerkezet, mióta — akármiféle eredetű — genitívusi ragot vagy személyragot vett föl.

Tulajdonképi birtokviszonyt is kélfélét szoktak megkülönböztetni: »aktív és passzív«, cselekvő és szenvedő v. egyenes és fordított birtokviszonyt. Cselekvő vagy egyenes birtokviszony: *a gazda földje, az atyának gyermeke, az embernek felesége, cselédem*; szenvedő vagy megfordított viszonyt fejez ki: *a föld gazdája, a fiúnak atyja, az asszonynak ura, uram, asszonyom*. (Persze nem lehet minden birtokviszonyt megfordítani, nem lehet pl. *a kovács földje* mellett *a föld kovácsáról* vagy *a tanító könyve* mellett *a könyv tanítójáról* beszélni. A megfordítás leginkább személynevek közt lehetséges.) — A kettő mellett harmadikul meg lehetne különböztetni a kölcsönös birtokviszonyt, az egyenrangúság viszonyát: *Károly Anna testvére* és *Anna Károly testvére*; »ki nekem társam, annak én is társa vagyok; barátai, ellenségei egymásnak s'ib. Latiatuc, feleim, mic vogimuc (HB.) Azt mondjuk: *egymásnak játszótársai, tanuló társai, dolgozó társai* vagyunk, tehát a *társ* összetételeiben az előtag is cselekvő személyt jelent. De néha ezt a viszonyt átviszik a megfelelő elvont fogalomra, pl. »Ezeket az országlásnak társa Vénus . . . megenyhíti« (1613-í nagy-szombati kalend. D5). Így beszélünk újabban *munkánk társáról* (vö. *életem párja, sorsom részese*), sőt *munkatársunkról, bajtársunkról, iskolatársunkról* s'ib. *Pályatársa életemnek* (Arany: Oh ne nézz rám). Régibb nyelvünk ez utóbbi használatot nem ismerte (vö. NySz. és Helyes Magyarország 74).¹

¹ Más érdekes különbségek is lehetnek a birtokviszonyban, Pl. *leve-*

Azok az esetek, melyekben nem valóságos birtokviszonyról van szó, a következők:

Birtokviszony alakjában fogjuk föl és fejezzük ki azt is, ha valami az embernek rendelkezése alatt áll, tőle, akaratától függ: *valakinek joga, hivatala, kötelessége, tartozása, munkája, levele, továbbá mulatsága, öröme, bánata, sikere* stb. Az író *munkája* (és fordított viszonyban: *a munka írója*). És az írónak nemcsak *munkájáról, művéről, könyvéről, költeményéről, verseiről* beszélünk, hanem *tárgyáról, személyeiről, alakjairól* is, *Shakespeare nőalakjairól, Caesarjáról, Arany Toldijáról* stb. »Míg Vas Gereben *művének minden hősét* népiesen, olykor parasztosan beszélteti, addig *Eötvös[nek] földművelői is* neme-sebb szavakkal fejezik ki magukat.« (Bodnár Zs.) Továbbá az ilyenek: *a mi özvegyünk, a te koldusod* stb. *A mi emberünk* se rest, haza nyargal egyenest (Pet. Arany Lacihoz). (Ezek a nyugati nyelvekben gyakoribbak; joggal vetette össze Barbarics a dativus ethicussal PhilKözl. 14 : 393). — Ide számíthatjuk az ilyeneket, amikben a genitivus mintegy meg van személyesítve: »Tartja őket: a puha élet, a testi kívánság, egy szóval: *a fajtalanság nyomoréki*.« (Fal. 354). »*Sors bitangja*« (Vör. Csongor és T. 1. fv. »kit a sors hazállanná tett«, magyarázza Torkos; akit a sors hányt-vetett).

Birtoknak tekintjük azt is, ami valakihez vagy valamihez hozzátartozik, körébe esik stb., és lehetséges, hogy éppen a hozzátartozás volt a birtokviszonynak eredeti értéke. Ilyenek pl. valaminek *párja*, vkinek v. vminek *árnyéka, képe, rajza*, vkinek *esze, lelke, állapotja, szerencséje* stb., dolgoknak *rendje, sora, dísze* stb. Így különösen a személynek vagy dolognak tulajdonsága, a cselekvésnek helye és ideje.

Nem hagyja nyugodni véres multak képe (Arany). Milyen drága kövek ezer színe játszott (uo.) Terhes kalászkok habzó aranya (Arany). Miért reszket koronádnak gyémántja? (Arany.) A bánat fellege (Kaz. Marm. 137.) Az eljárás módja, a vegyítés aránya, nem pedig: az eljárási mód, a vegyítési arány, l. Nyr. 13 : 9.

Fráter Bernáld csudál vala ő nagy szépségéről (EhrK. 18). Tudod, mi a virág? a földnek jósága. Tudod, mi a jóság? a lélek virága (Petőfi). Hová levél te, lelkem ifjúsága? (Arany).

lem lehet nemcsak az, amelyet én írok, hanem az is, amelyet mástól kapok. »Alig méne el tegnapi levelem, midőn egy barátom által egy csomó levelem érkezék« (Kaz. Bácsm., febr. 19).

Nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács! (KisfK.). Fejének párnája a szín ágasa volt (Arany: Toldi). Az fő-gazda az asztalnak az *közepin* ült (Apor: Met. 383). Hol jársz *közéleben* ily veszedelemnek? (Arany). Megpihen *legszeleén* az égi határnak (Arany). — Herodesnek *születése napja* (Pesti G. Máté 14 : 6). Karácson, bódogasszony, pinkest *estin*... egyéb szenteknek *estin* (MargL. 15). *Szent István napja* stb. *Ádáz tusa napja* (Arany: Szondi két apródja). *A nyugalom enyhületes perce* (Arany). *A halál napja, órája; télvíz idején; az ifjuság tavasza* (Kaz. Marm. 170) stb. stb — Továbbá: *a fejem alja, a ház eleje, külseje, belseje* stb.

Viszont mint a hely vagy idő birtokát vagyis mint szorosán valamely helyhez, időhöz tartozó szót fejezzük ki, ha állandó vagy szoros kapcsolatban van valami az illető hellyel vagy idővel. A mezőkön termő liliom helyett mondhatjuk: *a mezők liliuma* (bibliai kifejezés), a tavasszal nyíló virágok helyett: *a tavasz virágai* stb., az égen levő csillagok helyett: *az ég csillagai*. (Itt ismét találkozik a birtokviszony az *-i* képző jelentésével, vö. *a mezei lilium, a tavaszi virágok, az égi csillagok*.)

Mezőnek vadai (Károlyi 50. zsolt. 11; vö. *a mezei vadak* uo. 8:8 és 17:44). *A mezőnek vadja* (Arany: Toldi 5:13). Vélne, hogy a *menny csillagi* (Arany: Keveháza). *A puszták szellője* (Arany). De a *hintó népe* nem hallotta a szót (Arany). Mit tőlem irigyel *fél ország asszonya* (Arany: Murány o. 4:21). — *Gyermekkorának játszótársai* (Arany). *Az éj csendjében. A napnak fáradaimai*.

Az összetartozás viszonyában a birtokszó számos esetben cselekvést fejez ki, s ilyenkor a birtokos ennek a cselekvésnek vagy alanya, vagy tárgya. Amaz a szubjektív vagy alanyi, emez az objektív vagy tárgyi birtokviszony.

A szubjektív vagy alanyi birtokost azért nevezzük így mert a cselekvő-alanyát nevezi meg annak a cselekvésnek, amelyet a birtokszó fejez ki: *a gyermek sírása, a föld forgása, a tenger zúgása, a lomb hullása, a madár éneke* stb. stb. *Dalukat az égnek morgása* kíséri. Hallom *indulóját* költöző madárnak. Midőn szórja méltó *dühének villámit*. A hír *szózatának* egy *múló viszhangja*. (Mindezek Aranytól).

A jelzett szó, mint az iménti példákban, többnyire elvont, cselekvést jelentő főnév, más esetekben azonban a cselekvésnek tárgyát kifejező konkrét szó, még pedig vagy eredményt jelentő: *a jegyzőnek, az írónak munkája, a szép asszony főzte*, vagy pedig személyt nevez meg, aki tárgya az illető cselekvésnek: *a fejedelem kegyeltje, az anya kedveltje, (az én) sze-*

retteim, az én szeretőm (régi szenvedő értelmű használat, vö. *szerető fiaim*: filii mei dilecti EhrK. stb.), *a mester tanítványa*. Ez utóbbi fajtához tartozik az az ősi finnugor és török igenévi szerkezet, amelynek legismertebb példái: *isten-adta* (azaz *isten adottja*), *eb-születte*, *eb-adta*, *szü-ette*. (Tüzetesen tárgyaltam ezt a szerkezetet a NyF. 47. számában: Igenévi szerkezetek).

Az objektív vagy tárgyi birtokos maga a tárgya, elszenvedője annak a cselekvésnek, amelyet a jelzett szó fejez ki: *a levél írása, az alkotmány elkobzása, a hazafiak üldözése, az Isten félelme v. tisztelete, a jobb jövő hite* stb.

Jár Úrnak félelmében (JordK. 739). Akadékoz minket *Istennek szolgálatjától* (Illyés Préd. 2. tartalomj. 3). »Tanét bizonyos rendeket az ő alattokvalójoknak gondjok viselésére« (Zvon. Post. 2 : 181) ~ *alattvalóik gondozására*.

Az idézett példákban tárgyas igékből képezett elvont főnevek szerepelnek, de használunk másféle elvont jelentésű főneveket is, és néha — nagyobb szabadsággal — kiterjesztik e használatot tárgyatlan igék származékaira is (de ez utóbbiféle példák nem nagyon mintaszerűek).

A szabadság *vágya*. »Az emberi szabadságot biztosító intézmények szenvedélyes *vágya*« (Beóthy: Széppr. 2 : 262). Megesküté *a maga hűségére* (= a maga iránti hűségre, Mikés: MulN. 198). Elsírtuk *a mull panaszt* (Arany). Férfié *az élet gondja* (Arany: Oh ne nézz rám). — Semmit hasznosbnak nem ismerek, mint az Istennek jótéteményeinek *megemlékeztit* (TihK. 15; de közönséges kifejezések: Kazinczy *emlékezete*, a szabadságharc *emlékei*). Mintegy mély álomból, az isteni dolgok *csudálkozásából* felocsúdván előtte látá szülöttét (Pázm. Préd. 103, e h. *csudálásából*). Tihanyi prókátor, kire ideig-óraig volt egy pernek *felvigyázása* bízva (Vitk. Munkái 3 : 73).¹

Itt is megesik, hogy a jelzett szó személyt fejez ki, illetőleg annak a cselekvésnek végrehajtóját, amelynek tárgya a jelző, pl. *vkinek segítője, pártfogója, üldözője, gyilkosa, írgye, a földrajz tanára* stb.

Bence, *fegyveremnek régi hordozója* (Arany: Toldi e.). Földi léted boldog *hizlalója* (Arany). — Minden lelkeseknek *uralkodója* (EhrK 147). A

¹ Nyilván a latin *usus* példájára írják régibb íróink: Az embert az Isten az okosságnak élésével megajándékozta (Illyés: Préd. 1 : 239). Az okosságnak élésétől megfosztatnak (Madarász: Evang. 453). — A tárgyatlan igék mellett használt gen. obj.-ról általában l. Deibrück: Vergl. Synt. 1 : 350.

szamaritánusok nagy *haragosí* voltak a zsidóknak (Mad. Evang., több példa is a NySz-ban).

A tárgyi birtokos viszonyt igen gyakran összetétellel fejezzük ki: *levéllírás, istenfélelem, birtokvágy, helycsere* stb., *levéllíró, kefekötő, apagyilkos* stb. (L. Nyr. 4 : 295, 341, 387, TMNy. 367).

Meg kell jegyeznünk, hogy ez a tárgyas birtokviszony néha kétértelmű, pl. az *anya szeretete* nemcsak az anya iránti szeretet lehet, hanem az anyai szeretet is (így az indg. nyelvekben: *amor matris, l'amour des femmes* stb.) A magyar nem is kedveli ezt a szerkezetet annyira, mint pl. a latin: *amor matris* magyarul inkább az *anya iránti szeretet, timor hostium: az ellenségtől való rettegés*.

Érdekes sajátága és előnye a mi nyelvünknek, hogy az alanyi és a tárgyi birtokviszonyt gyakran sokkal pontosabban megkülönböztethetjük egymástól, mint más nyelvek, mert a cselekvést jelentő névszavainkban különbséget teszünk a visszaható, a műveltető és az egyszerű cselekvő alak között. Így a németben *die Zerstreung der Gäste*, az angolban *the transformation of men* stb. kétértelmű, magyarul vagy *a vendégeknek szórakozása*, vagy *szórakoztatása*, *az embereknek átalakulása*, *megváltozása* vagy pedig *átalakítása*, *megváltoztatása*. — Nyelvünknek ezzel a jelességével visszaéltek azok, akik a szenvedő főneveket is megkülönböztették a cselekvőtől: *a világ teremtetése, az ember rendeltetése, hivatása* stb. Néhány ilyen kifejezés (mint pl. az imént idézettek közül a két utolsó) meg is maradt irodalmi nyelvünkben, a *születést* pedig a népnyelv is megkülönbözteti a *születéstől* (l. Helyes Magyarság 67).

*

A testet s a testrészeket az embernek birtokául fogjuk föl s fejezzük ki s ezekhez hasonlóan aztán a résznek az egészhez való viszonyát általában birtokviszonynak tekinti a nyelv:

Kincc ez nopun *testet* tumetiuc (HB). *Ő nyelvekkel* családságot szólnak: *lingua sua dolose blandiuntur* (KulcsárK 7.) *Vad lovatok lába* (Arany). *Szép barna szemének felvirrada héja* (Arany). *Udvaron fehérlik szőre egy tehénnek* (Arany: Családi kör).

A fa ága, a ház teteje, fala stb. *Az kamorának teteje, ... az kamora padlására* (Ponciánus 16). *Kifelé az évnék a szekere rúdja* (Arany).¹

Tél eleje, ősz vége, ünnep délutánján, husvét szombalján.

Vminek fele, negyedrésze stb. Ennek a sok bornak *harmada* sem kél el (Gyarm. Nym. 1 : 89).

A résznek az egészhez való viszonyát láthatjuk az úgynevezett részelő birtokviszonyban (genitivus partitivus), mert hiszen *a húsnak kilója* = a húsnak egy kilónyi része,

¹ Érdekes: *a torony órája*, birtokviszonyban, mert a toronynak kiegészítő része, birtokos összetétellel is: *toronyóra*, ellenben nem *fal órája*, se *falóra* (*Wanduhr*), hanem *fali óra*, mert itt a kapcsolat nem olyan szoros.

a tejnek java = a jó része, *a testvéreknek egyike* = egy része stb. Mégsem bizonyos, hogy ez a használat az előbbiből fejlődött, mert amilyen közönséges *az ember lába, a ház teteje* a finnugor nyelvekben, époly ritka a részelő genetívus,¹ és pl. a finn nyelv ezt a viszonyt a külön partitívus esettel fejez ki, mely eredetileg ablatívus (vö. a mi *-ből* és *közül*-féle partitívusainkat, l. MHat.). Könnyen lehet, hogy a mi nyelvünk ezt a szerkezetet a szláváságból vette, ott ugyanis sokkal kiterjedtebb használata van; pl. óbolg. és szlov. *krinica medu* 'amphora mellis', szerb-horvát *komad hljeba* szó sz. 'a kenyér darabja', *koja vas je ono govorila?* quae vestrum id locuta est? óbolg. *kotoraago vasü osülü vü studeneet vüpadetü...?* cuius vestrum asinus in puteum cadet...? Lukács ev. 14 : 5 = ugyanígy a MünchK-ben: *tü kiteknek* szamara a kútba esendik...? (Vö. még: *Tü kitek* toldhat állatjához egy sengnét? quis vestrum potest...? MünchK. Máté 6 : 27. — L. Vondrák: Vergl. Gramm 2 : 324).

A részelő birtokviszonyban a birtok lehet:

1) Főnév, még pedig elsősorban mérték neve² (vö. a melléknévi jelzők közt az ilyeneket: *egy akó bor, két rőf vászon, három pár cipő*):

[A bornak] másfél forinton adják *csebrit* (LevelesTár 1 : 24). A bornak *akója, hektoliterje, literje* stb. Feljebb *iccéjét* ne kezdhesse négy pénznél (t. i. a bornak, 1503. NySz.). Fekete tafota 380 réf, *réfit* hármával egy forinton (NySz.). A vászonnak *méterje*, a húsnak *fontja, kilója*, az árunak *darabja, párja, tucatja*.

De ide számíthatni az ilyen kifejezéseket is: *a húnok hada, vándor-madarak csapatai, fák csoportjai* stb. *Halaknak nagy sokaságát* (MünchK, Lukács ev. 5 : 6). Továbbá: *a pénznek szűkiben* vagyunk, *mindennek bőviben* voltak, *a pénz hűja*.

E csoportnál említhetjük az olyan fokozó kettőztetéseket (figura etymologica), minő pl. az *énekek éneke*, mintegy az énekek közül az igazi ének. Ezek részben a bibliából, részint

¹ Még leginkább névmásoknál fordul elő, pl. zürj. *kodnim og sotče, sinjmlen i šandžik vera*, szó sz. amelyikünk meg nem ég, azunknak is különb a hite (NyK. 15 : 412).

² Vö. ném. *ein Eimer des besten Weins* 'a legjobb bornak akója' (de *zwei Eimer Wein* két akó bor), ang. *a dozen of cravats* 'a nyakraváló tucatja' (és 'egy tucat nyakraváló'), így a szláv nyelvekben, a latinban stb. — A gen. part. Delbrücknél: Genitív des geteilten Ganzen.

más idegen kifejezések utánzásából kerültek irodalmunkba, leginkább költőink nyelvébe.¹ Példák:

Titkok titka (Geleji Katona egy munkájának címe). Fogok érettek a más világon, az Urak Ura előtt esedezni (TörtTár. 1908. 364). Butáknak a butája vagy (Vitk. Munk. 2 : 127). Rettenetes baj, minden kínok kínja (KisfK. Vig besz. 49). Feleségek felesége, lelkemadta kicsikéje (Petőfi). Szentek szente (Pet. Bucusi Kunszentmiklóstól). Bosszuért kiált fel az ezek egére (Arany: Toldi).

Sokkal ritkább ez esetben az egyesszámú birtokos:² *Halalnac halalaal holz* (HB; tkp. szintén a. m. halálokknak halálával vagyis a legborzasztóbb halállal). A király *erőnek erejével* rajt volt (Petőfi). *Ő lelkemnek lelke*, szememnek világa (Arany: Toldi). *Éjnek éjtszakáján*.

2) Lehet a birtokszó melléknév; ez magyaros, népies kifejezésmód, mely a melléknévet külön szólamba téve nyomatékosabban kiemeli. Kár, hogy az alapfokú melléknév e szerkezetének mai irodalmunkban olyan gyöngye a keletje, holott a népnyelv kedveli (viszont az irodalmi nyelv gyakran használja így a felső fokot, pedig az élőbeszéd nem él vele; mind a két esetben félreismerhetetlen a német nyelv hatása!)³.

a) *Az beszédnek az igyenesse jó s az mankónak az horgassa* (Pázm. Kal. 153). A férfiak azelőtt az *nagyja az embereknek* nusztoz süveget viselt pompára (Apor: Metam. 346). *Az embereknek az nagyja* (uo. 360). *Az embereknek az igen nagyja* (uo. 371, a. m. az előkelők, legelőkelőbbek). *Az jámbora az asszonyoknak* teljes életében nem ment abban a házban (uo. 400). *Akárminő víznek legjobb a csendesse* (Dug. Péld. 1 : 4). Beh gyönyörű karácson ez! *napnak, éjnek a szépe* (KisfS. Tátika 2 : 35). Nőgasd céllra *bajtársid tunyáját* (Arany: Tassóból 16). Nagy meredek szótól *az okossa döbben* (Arany: BH. 11 : 91). — Hadd hulljon a *férgesse!* *A java, legjava, rossza, apraja, örege* stb. Vö. még: Mind elvitték a *legények elejét* (Népdal). (Más példák Lehr: Toldi 161–2.)

b) Gyakori a felső fok: Az istenutálóknak az legelmésebbével és legélesb értelműjével... (MA. Tan. 47). A politikák legmagyarbika: a sültgalamb-várás-politika (Arany L. Délib h. 1 : 67). Elhulltanak legjobbaink a hosszú harc alatt (Szózat).

¹ Énekek éneke = *Canticus canticorum* (héb. *šir hašširim*); szentek szente: *sancta sanctorum*. Vö. *servus servorum Dei, miserorum miserrimus, vanitatum vanitas*, fr. *le brave des braves*, ném. *das Buch der Bücher, der schrecklichste der Schrecken*, óskand. *karl karla* hősök hőse; még a szanszkritban is: *sákhū sákhinām* barátok barátja, a legjobb barát (Delbrück 1 : 337). — L. még Nyr. 3 : 387, 8 : 120.

² Más nyelvekben is ritka; pl. ang. *the life of life* (Young, a. m. a legboldogabb élet); *my soul's soul* lelkem lelke (Bulwer); *te heart's heart* (a szívnek legmélve, Shelley).

³ Más indg. nyelvekben is inkább csak a felső fokot szerkesztik így, csak a görögben s latinban találunk gyakrabban alsó fokot: *dia theōn, delle xeinōn, in hoc lubrico aetatis*.

3) Számnév a birtok, még pedig vagy határozott fővagy sorszámnév, vagy határozatlan számnév és határozatlan névmás, (a mai irodalmi nyelv inkább a *köziül*-féle partitívus határozót használja, csak az 'ezeknek egyike'-félét használják gyakrabban, holott éppen ezt nem ismeri mai előbeszédünk, vö. az előbbi pontot!):

Huszonegy fél-imeg... *Ezeknek tizenhároma* kebeles (RMNy. 2b:35). Ketteit az ládáknak arannyal beboríttatá (KazK. 100). Gyöngynek a kettei jegyi személyünket (Balassa B.). Vagyon hat flintám, ennek is négye szép és mind jók (TörtT. 1908. 351). Hatunk között igazságosan feloszolván (uo. 348). Gunár a ketteje, szabad a mezeje (Népdal). L. még NySz. *négy, öt*, Lehr: Toldi 366. Igy: egyike, másika, harmadika, szenvedőknek czrei stb.

Ide tartozik a kelet (dátum) kifejezése módja: *január elseje, december 22-én* stb. — és: 1848. *márciusában* stb.

Határozatlan számnévek vagyis mennyiséget jelentő melléknévek mellett:¹ *Éjeknek soka* (Marg.L. 8.) És árada azért könnyednek is soka (Thaly: Adal. 1:128). Meggyőz a soka, a sok dolog (Gyarm. Nyelv. 2:199). Szenved, vér soka fojtogatja gyöngje mellét (Vitk. Munk. 1:61). Vétkes vágyaik sokával (Vör. Hedvig). Olcsó időnek hasztalan soka (Arany: Széch. eml.) A majorság mutatja barmaid sokát (Arany). Tüszöszzerű zöld öv szorult derekára, mit gyöngy soka tarkít (Szász K. Álmos 15). — Kit vádol annyi név és bűn tömérdeke (Sárossy: Arany trombita 2:37). — A bornak *kevese* mindenre hasznos, a soka ártalmas (Pázmány). Mert méznek *kevese*, de nem a *felesse* adhat ízt szájadban (Beniczky: Ritm. 185). — Igért prédájának adja is *elegét* (Gyöngy. Kemény J. 3:5:2. — *Mindnyáján, mindnyájatok, némelyike, valamelyiktek* stb. *Mindenikünknek* (TörtTár. 1908. 348, 1769-ből.) Némán háta mögött a *többije* állnak (Arany: BH. 7. én.; eredetileg maga a *többi* is személyragos alak, a. m. 'többjei' s a régiéknél többes számú állítmánnyal jár). — Kérdő névmás is: *melyikünk? melyiktek?*

Ít a helye, hogy az iménti 2. s 3. pont kapcsán megemlékezzünk az *egyik, harmadik, szebbik* féle *ik*-es alakok szerkezetéről. Régente azt mondták: *a testvéreknek egyik, a gyermekeknek harmadik v. szebbik*, s ez annyi volt, mint ha ma azt mondjuk, hogy a *testvéreknek egyike, a gyermekeknek harmadika* vagy *szebbike*, vagyis birtokviszony, még pedig részelő birtokviszony volt bennük kifejezve. Az az *-ik* t. i. a mai *-uk -ük* személyragnak eredetibb alakja, ahogy több nyelvjárásban mai napig fönnmaradt: *lovik, kezik* stb. Tehát mintegy

¹ Vö. lat. *plurimum aetatis*, görög *polloí Trōōn*, szerb *naš je malo, a mnogo mađžara* mi kevesen vagyunk, de sok magyar, szó sz. a magyar-nak soka.

a testvéreknek egyik v. szebbük.¹ Később az *ik*-ben elhomályosult a többes 3. személyre vonatkozás, úgyhogy aztán jelzőül is használták az ilyen alakokat: az egyik testvér, a szebbik gyermek, de azért a partitív értékük megmaradt: egyik a. m. több közül v. öközülök egy, a szebbik a. m. kettő közül a szebb. Legrégibb bibliánkban ha jelzőül áll a sorszámnév, még rendszerint iktelen: *másod capitulum, harmad capitulum* stb. S maig is fönnmaradt a *harmad-rész, negyed nap, ötöd ízben* stb.²

Feleségeket vőnek, kiknek egyik havattatik vala Orphának és másik Rutnak (BécsiK Rut 1 : 4). Engemet . . , ki egyenlő te szolgáló lányodnak egyikkel nem vagyok (uo. 2 : 13; Károlynál: Nem vagyok én olyan, mint egyik a te szolgálóleányid között). Úgy lőtt a napok egyikben (MünchK. 156; Kár.: azok a napok között egyen). Leestek úgyan, miként fejedelmeknek egyik (DöbrK. 154). Judás, tizenkettőnek egyik, előttök megyen vala (457). Két szép vitéz fia László és az Mátyás Vajdának maradának, kinek az kisebbik nagyokat szolgálá végre Magyarországnak (RMK. 4 : 40). Minden cserépedény, valamelybe ezeknek [az állatoknak] valamelyik esik, tisztátalan léssen (Kár.: Bibl. 1 : 97, Károlinál még rendszeren így). Kettőt állatnak elő, hogy az sors ez kettőnek az egyikre essék (MA. Tan. 1106).

Ennek a szerkezetnek a maradványa lehet ez a még ma is élő népies kifejezésmód: »Ezek akármelyik befér, e helyett: ezek közül akármelyik befér,« beválik (Szék., Nyr. 2 : 39). Vö. Ezek mindenik látni kívánják (LevT. 2 : 44). Bért ti mindig húztok valahol, ezek meg egy sem (Arany: Arist. 2 : 41).

Az imént (a 2. s 3. pont alatt) tárgyaltakból egy érdekes keverék szerkezet kerekedett: *java búza, fele úton < jó búza × búza java és fél úton × út felén* (a példákat más helyen, a személyragos melléknévi jelző tárgyalásában idézem).

Meghatározó birtokosnak (*genitívus definitívus*)³ nevezik egyes nyelvtanirók az olyant, minő: *Buda vára, Róma városa, a Duna vize*; mert meghatározzák, melyik város, melyik víz. Itt a birtokviszony részint abból magyarázódik, hogy a legtöbb helység alapítójától, birtokosától vagy védőszentjétől vette nevét (*Szentmárton városa* = Szent Mártonnak városa, *Zichysfalva* stb.; vö. »Chakwara generatio[nis] Chak« Kézai,

¹ Vö. Nesze, tedd el, itt van kilencvenkilenc [az aranyaknak]; de a századikát könnyű helyütt hagyom (Arany: Toldi 10 : 14).

² Érdekes, hogy már Gyarmathi Nyelvm. 1 : 87 megemlíti a melléknévi (*harmad nap mulva*) iktelen alakot s megjegyzi, hogy ezt magányosan nem lehet használni, mert akkor mindig ott van az *-ik*. (A két első napján inneplek, de az harmadikon dolgozom).

³ »Genitív der Umschreibung (definitívus)« Delbrück. Másoknál genitívus identitatis, appositívus, explicatívus.

NySz; *forcofolua* 1222. *folutoa* 1231. *Apat toa* 1240. Oklsz. stb. stb.), részint pedig a folyó van megszemélyesítve vagy pedig az egész és rész, tartó és tartalom stb. viszonya van birtokos alakban kifejezve (*a Duna vize* = a Dunának a vize, *Erdély országa* eredetileg a. m. az erdőn túli vidékek országa); a löbbit ezeknek az analógiája hozza létre. Hasonló szerkezetek sok más nyelvben is közönségesek.¹ Magyar példák:

Castrum Bersencheuara uocatum (1341. Oklsz.). Félen tartod az nagy orrod, kevély Pozsony vára (Thaly: Adal. 2: 243). Niniue varasat az isten megtarta (Born. Ének. NySz.). Jerusalem várassát siratta (Illyés: Préd., NySz.) Werusalmafolua 1315. Wluesfolua 1353. stb. (Oklsz.) Predicalvan Yvdeanok puztayaban (Jord.K. NySz.) Francia tartománya fele vewn vtat (EhrK. 129). Ilyen olcsón adák el szegény Erdély országát (Cserei: Hist. 182). Cadit in meridiem ad Lopuchustauara 1285. Balaton tava stb. Hátszeg völgye. Felméne Mózes a Moáb mezőségéről a Nebó hegyére (Kár. Bibl. Móz. V. 34: 1). A Bakony erdeje. Érnek vala éjtszakára Kur vizének a partjára (Arany: Rege).

Az ÉrdyK azt írja (551): Pathmos szigeten; sőt Ilosvai (Toldi 5): Duna szigetbe jutának. Igy Székely István krónikájában (16. száz.) szintén személyrag nélkül: az Eufrátes víz mellett 76b, a Renes víz m. 103, a Morva víz m. 183; juta Chous szigetbe 90, jövén Lesbon szigetbe (uo.) — Ma is *Pest városa* mellett *Pest város*, a *Balaton tava* mellett a *Duna folyó*. Kur-folyót ők általuszták (Arany: Rege). A Zagyva folyó, a Mátra hegység stb.

*

Jellemző urálatlaji sajátság a viszonzások (névutók s névragok) birtokos szerkesztése: *én reá-m*, *te-benned*, *ő-rajta*, *mi-mellénk*, *fölétek*, *ő bennük* (nem *ők bennük*, vö. az *ő házuk*). A *ház fölött*-féle személyragnélküli szerkezetet is birtokviszonynak vehetjük, a *ház-föl* birtokos összetétel ragozásának, vö. *tej-föl*: a *tej fölött*, mintegy 'a tejfölön' (l. bővebben MHatározók, bevez. 1: 11—14). A tanító *elejbe* = eleibe, elejébe; a mester *után* = utján; *cuzikun* HB. = közükön, közöttük stb.

A személyragon kívül a birtokos jelzőnek másik alaki kitevője is jellemzi a névutók *-nek* ragos szerkezetét, mely a régiségben sokkal gyakoribb, mint mai napság; ma inkább

¹ Finn *Helsingin kaupunki* Helsinki városa, *Päättilän kylä*, *Köyliön järvi* stb. Lat. *urbs Romae* (és *arbor palmae*) stb., olasz *la città di Venezia*, *l'isola di Veglia*, fr. *la ville de Paris*, ang. *the town of Halifax*, *the Kingdom of Hungary*, *the isle of Wight*, *the month of July* stb. A németben rendszeren csak *die Stadt Wien*, *die Insel Veglia*; néha *die Wiener Stadt*, ered. a. m. a bécsiek városa (*Wiener* többes gen.). A szlávásban is előfordul, vö. Vondrák: Vergl. Gramm. 2: 327.

csak a nép használja egyes állandó kapcsolatban (*ennekelötte, minekutána*) s a költői nyelv mint régiességet.

Krisztusnak föléle parancsolok: ex parte Christi praecipio (EhrK 148). A cellának kivüle. (VirgK 40). A nagy desperatióknak miatta (Arany). — NB. A várba mégyen az ifjú király, *hinek hozzája* mégyen a vén atya (Hall. HHist.) »Istennek előtte, ante Deum; *tenched utánnad*, post te» (MA. Corp. Gram. 262). *Nekem jöjjön velem* most mindjárt (Baksay: GyÖ. 2 : 132). — Több példa MHat. 1 : 12 s a 2. k.-ben sok helyt.

*

A birtokos viszonyok közül utolsónak hagytuk a minőségi birtokost (*genitivus qualitatis*), mert ennek magyarváltához kétség fér. A nép alig él vele, sőt a művelt élőbeszéd sem, úgyszólván csak a költői nyelvben találkozunk vele. Egykét ilyen kifejezés, meglehet, az eddig tárgyaltak észjárásbeli a'apján termelt: *a szerelem bolondja* («A szerelem bolondjai» Jókai regénye), *a ruha bolondja, a szerelem betege*. De a legtöbb ilyen kifejezés s ez az egész használat idegen eredetű, részint az egyházi, részint a költői fordítások révén férközött be irodalmunkba (gyakrabban először Kazinczy élt vele Ossziánjában, aztán Vörösmarty és Petőfi). Példák:

Siralom völgye (magyarán *siralmas völgy* volna). A *tett embere* (*ein Mann der Tat*). Azt fogadá Urunk, hogy igazságnak lelkét ad nekünk (Pázm. Kal. 521). Ki vagy te, *bánat embere?* (Vör. A hontalan; vö. *bánatos ember*). Holdnak éjjelén (Vör.) Csendnek völgye (Vör.) A vérnek mezején büszhődöz testek (Arany: Sz. László füve). Ha életében nem szerettem volna a szöke fiútok kedves gyermekét (Pet. »Ha életben« ...) [Az őszi táj képe] egy más világba vonja a merengés emberét (Pet. Ősz elején). Szerencsétlenségnek embere, ki vagy te? (Pet. János vitéz VI.). Hogy... igyam a keserűség poharát (Pet. Széphalom). A ködök országa im megelevenül (Arany: Hátr. ir. 1 : 123.) Ő bujdosik hazátlan, a dalnak férfja (Arany). Úgy vándorolt... örömtelen szerelmével a fájdalom hölgye az álmaiban látott sír felé (Jókai, nemz. kiad. 10 : 231). Mivé levél ó hír nagy nemzete? (Szelestei: Széché. eml.) — *A filozófia doktora = doctor philosophiae*.

Mennyiségi birtokos (*genitivus quantitatis*) egyáltalán nincs a magyarban, csak kivételesen utánozza egy-egy régi írónk a latin szerkezetet: Megprófétálá a hetven esztendőnek fogságát (Székely Istv. Krón. 42).¹

¹ Mink a mértékszót közönséges jelzővé tesszük: *quatuor jugerum ager*: négy hold föld, vagy pedig *-nyi, -ú,* és időneveknél *-i, -s* képzővel alkotunk belőle melléknévi jelzőt: *négy holdnyi szántóföld; corona aurea parvi ponderis*: csekély súlyú aranykorona; ang. *half a mile's riding*: fél mérföldnyi nyargalás; *one day's error*: egy napi csalódás; *ten years' war*: tíz éves háború (a németben is: *ein zehnjähriger Krieg*, továbbá: *ein Ritt von einer Meile, vier Joch Feld*). Vö. még magy. megfordítva: a vajnak fontja!

SZLÁV JÖVEVÉNYSZÓK.

Mínthogy a *mohóról* adott magyarázatom még a szigorú Asbólh Oszkárnak is tetszett (a többi egyeztetésemről még nem mondott ítéletet, csak mondattani egyeztetéseimen fejezte ki ámulatát, de egyelőre még azokat se cáfolta meg), bátorodom folytatni egybevetéseimet.

Dobroc, dabronc, döbröc, göcseji és baranyai tájszó, 'hamar múló, vörös, tüzes, viszketeges bőrküítés' (MTsz) = horv. *dobrac*, szlov. *dobr'ci* (többes) 'kanyaró'. — A régi Táj-szófár ezt a göcseji szólást közli: *Dobroc üssön ki!* («a göcsei asszony, midőn valakit meg akar ütni, így szól.») Ebből Ipolyi A. és Katona L. (a Pallas Lexikonban) azt következteti, hogy olyan értelmi árnyalatot sejtet, »aminő a *csuma, fene* stb. részben már az *ördög* szóval rokon jelentésű szavakban rejlik.« Ámde akkor így volna: *dobroc üssön meg!* A »*dobroc üssön ki*« csak olyan közönséges szólás, mint *kiüti a kórság*, a *nehézség* (NySz), *kiveri az izzadság* stb. («a szeplő homlokát kiverte» Arany: BI. 2 ének), tehát nincs benne semmi mitológiai vonatkozás.

Gabanica, kabanica: *vestis hirsuta, zottiger Mantel* Ny.-Sz. = szlov. *gabanica* 'kisebb fajta köpönyeg' (*gaban* köpönyeg), horv. *kabanica* 'köpönyeg'. Alkalmasint rokonuk a *köpe-nyeg* szó is.

Guga: kelés, különösen a nyakon (az úgyn. mumps), golyva, aztán pestises mirígydaganat, *guga-halál*: *pestis* (l. NySz. és MTsz). Már Dankovszky szláv eredetűnek mondta («sl. *guga*»), de Halász Ignác úgy vélte, hogy a szerb és horvát *guka* 'Auswuchs am Leibe, Beule' a magyarból van átvéve (NyK. 18 : 453). Ez azonban nem valószínű. A szlovénban is megvan a szó, még pedig *kuga* hangalakban és 'döghalál' jelentéssel («Seuche, Pest»). Pletersnik összeveti ezzel a pestist jelentő német tájszóval: *die Koge*, ez is valószínűleg valamely szláv nyelvből került a németbe. A tót *guga* már hangalakjánál fogva ott magyar jövevény lesz (mint Halász is vélte Nyr. 17 : 303). Hogy azonban a szó eredetileg a szláv nyelvek tulajdona, azt eldönti a szlávsnak legközelebbi rokona, a litván, mert ott a *guga* szintén megvan, még pedig egészen megfelelő jelentéssel: »Buckel, Sattelknopf, Hügel.« (Ezt más litván

és germán szókkal rokonítja Trautmann R. a Kuhn-féle Zeitschriftban 43 : 169, de a megfelelő szláv szót nem ismeri).

Hörpítés. »Dögös, hörpítés, nyálas hurut« (Melius, NySz). Astmaticus: *herpitesló* (Murm.), olv. *hërpítésló*, vö. *hörpítéskedik* Zvon. NySz. — Vö. szlov. *hripot* 'Heiserkeit, röchelndes Atmen, horv. *hripati* 'hörögni, lihegni, köhécseelni', *hripravac* 'szamárhurut' stb.

Isa. A HB. e különös szavának eredete eddig nincs megfejtve. Nem állta ki a bírálatot Révai nézete, ki a 'bizonyosan' jelentésű, de svéd eredetű észti *vissist*, lapp *vissast* szóval egyeztetette (l. Szinnyi, NyK. 15 : 263), de époly kevéssé Korda Imréné, ki *i-sza* elemekre bontja s az *i*-ben mutató elemet lát (l. Szarvas, Nyr. 16 : 217). De a jelentése is bizonytalan, mert mind a négy helyen, ahol előfordul, majdnem egyforma valószínűséggel 'bizony', 'íme' és 'mert' jelentést lehet belemagyarázni (ez utóbbiról l. Szarvas az id. h. és Szinek Izidor Nyr. 28 : 103), de egyik mellett sem szólnak kényszerítő okok. — Én új egyeztetést ajánlok, ezt sem tudom kétséget kizárva bebizonyítani, de nézetem szerinti helyesebb nyomra vezet. Az óbolgárban van egy *ješa*, *eša* indulatszó, mely óhajítást fejez ki, 'utinam, vajha' (l. Vondrák: Vergl. Gr. 2 : 302). Ez olyan feltűnően hasonlít a HB. *isa* szavához, hogy bizvást ezzel egynek vehetjük, ha fölteszük, hogy a régi szlávásban is volt 'bizony' jelentése s csak ebből fejlődött a 'vajha' jelentés. Ez olyan föltevés, melynek alig áll valami útjában. — (Megjegyzem, hogy a *ješa* eredete ismeretlen; kérdés, hogy az én föltevésem mellett megállhat-e Ijinszkij magyarázata Indg. Forsch. 28 : 203). — Vö. még Nyr. 36 : 429.

Káca, káci 'szüretelő kád' (Vác, Heves, Csongrád MTsz, a második alak Esztergomban is) = horv. *kaca* 'kád'.

Kanzsár 'petulcus', vagyis buja, fajtalan, Göcsej MNyszet 5 : 154. Vas József »zsár = os-ár« képzővel a *kan*-ból magyarázza. Az kétségtelen, hogy van valami köze a *kan*hoz, mert a magyarországi szlovénban *kanžar* a. m. kandisznó (Pletersnik). Evvel okvetetlen összefügg a székely *kanzsa*, *kamzsa* 'fiatal kandisznó'. Vö. még *kanos* 'herélt disznó' Dráva vid. (MTsz.)

Pala. A *palakő* eddigi tudomásunk szerint először Bethlen Miklós gr. önéletrajzában fordul elő († 1716). Azután SI. szókönyvében: »*pala* marga argillacea [?]; *pala kő* schistus,

Schiefer« = szlov. *pala* Schiefer, *pale* schieferige Erdschichten (Plet.); az utóbbi Pável Á. szerint dunántúli vend dülönévben is előfordul.

Süly. Ashóth O. Simonyinak a *sajnál* szóról való magyarázatát bírálva (Nyelvtudomány 3: 115) a többi közt »nagyobb föltünést« keltő föltevésnek tartja, hogy a szláv *ž* a magyarban *s*-sé változott volna. Pedig valószínűleg lehetne több ilyen példát találni. Eszembe jut pl. a *sajtár*, mely a szlovén *žehtar* átvétele. De ilyen a *süly* is. Jelentése 'marisca, ficus, fungus, scorbutus; Feigwarze, Skorbut' NySz, 'hámlassal járó bőrbetegség, bőrkosz, rossz fekély, orron lámadt nagyobb seb' stb. MTsz. Már a 16. században előfordul mélyhangú *suly* alakja s ez ma is országszerte el van terjedve (MTsz.) s kétségkívül ez az eredetibb, mert a magyar szó alig lehet más, mint a szlovén-horvát-szerb *žulj* szó mássa, mely a. m. 'Schwiele, bőrkéreg, fellört bőr', de tkp. földörzsölés, mert *žuliti*, *žuljiti*, *žuljati* a. m. erősen dörzsölni, fölhorzsolni. A magashangú alak talán az országszerte elterjedt *suly egyén* > (illeszkedés-sel) *süly egyén* káromkodásból vált ki. (A csagataj *süjel*, tatár *söjül* 'Warze, Hühnerauge' NyK. 18: 21 alig eshet nagyobb súllyal a latba, Gombocz se vette föl a török jövevényszavak jegyzékébe).

»*Zserja*: perje a tűz alkalmával« (Nyr 18:430), »*zsernyó*: a repülő pörnye« (6: 133 stb., az adatok mind Baranyából, a Dráva mellékéről valók, I. MTsz.) > szlov. *žarja* 'die Glut', de bizonyosan van *žerja* alak is, mint pl. *žarjav* és *žerjav* 'glühend' stb. Az egész szócsalád megvan a többi szláv-ságban is, vö. pl. horv. *žar*, *žara* parázs, *žarak* izzó, *žariti* tüzesíteni stb., s ehhez a családhoz tartozik a szintén szláv eredetű *zsarát*, *zsarátnok* (I. Mikl.).

MARIÁNOVICS MILÁN.

SZÓFEJTÉSEK.

Zsivány. Ezt a szót Gombocz Zoltán a Magyar Nyelv 1911. 1. füzetében a *silány* szó változatának mondja. Lehet, hogy hangtani lehetőségek nem ágaskodnak ez ellen a feltevés ellen, de a *zsivány* az ilyen lehetőségekkel nem törődik s előkelő származását sem hajlandó letagadni. A perzsa nyelvben *dživân*, *džävân*, *dživân* fiatalt, fiatal embert jelent, a vitézség, férfiaság, daliasság melléklizével, s az oszmántörökben is ilyen értelemben használatos, szóval jelentésében is, származásában is rokon a *betyár*-ral.

Hangtani tekintetben pedig egy úton jár perzsa társával a *džigür*-ből lett magyar *zsiger*-rel.

Ösztövér. Ez is perzsa jövevény. Perzsául *ustuvâr*, oszmántörökül *üstivâr* 'kemény, szilárd' jelentésű. Alapszava ugyanaz, mint az *ustuzân*, *ustuxwân*, azaz »csont« szőé; eredeti jelentése 'csontszerű, csontos.'

Csetepaté. Ennek az összetételnek *csete* része török soron került albán szó és kisebb portyázó csapatot jelent, miként Számi bej szótárában is olvasható. Második része, a *paté*, az olasz *battaglia*-ból lett *patália* vagy a francia *bataille*-al. Kinálkozik ugyan, de nem tartom idevalónak az oszmántörök *patirtj* szót, mely dobogást, robajt jelent s ilyen összetételekben is használatos: *ajuk-patirtj* lábdobogás, *tatar-patirtj* tatárjárás. Éppen így *čete-patirtj* is lehetséges volna 'gerillaharc, bandaharc' értelemben, de ezt eddig se nem olvastam, se nem hallottam.

Per sundam-bundam. Ez a nagyjából 'mir nichts, dir nichts' jelentésű szólás szépen beleilleszkedik a magyarországi latinságba, de azért oszmántörök eredetű. Törökül *šundan bundan bahs etmek* = erről arról (egyről másról) beszélni, s a modern török lapok »Egyről-másról«, »Innen-onnan« rovataikat *dereden tepeden* (= völgyről-hegyről), *šundan bundan* (= erről-arról, egyről-másról) féle kifejezésekkel címezik.¹

Szesz, szősz. »Azzal a szesszel (szősszel) ment el hazuról, hogy a komájához megy« és hasonló kifejezésekben a *szesz*, *szősz* szó látszatot, mutatást, ürügyöt jelent. Az oszmántörökben *süs* csinósítást, kendőzést és külszint jelent, *bir işe sihhat süsü vermek* 'valamely dolognak az igazság színét, látszatát adni.' A magyar *szősz* szó nyilván ezzel a *süs*-szel függ össze, de feltűnő az, hogy másik alakja nyílt *e* hangot mutat, holott az ember legfeljebb zárt *ë*-vel várná, bár a *nēmzeni* ~ *nemzet* féle hangmegfelelések az aggodalmat kissé feleslegessé teszik. Különbösen az sem lehetetlen, hogy éppen itt a török *ses* (= hang, hangadás) szó befolyása érvényesült s a török *süs* szín és *ses* hang szavak épűgy keveredtek a magyar koponyákban, mint (tapasztalatom szerint) a nyiregyházi tót szállómunkások ajakán *termesztelni* és *permetezni*, vagy sopronvidéki németeknél *influenza* és *phylloxera*.

PRÖHLE VILMOS.

Fene. A *fene* egyike azoknak a szavainknak, melyek eredeti jelentésben nem maradtak fönn, s a nyelvtudósok képes használatukból kénytelenek első jelentésükre visszakövetkeztetni. A *fene* szó rokon nyelvi megfelelői 'kutyá'-t jelentenek: votj. *punî* stb., zürj. I. *pon* (Wichmann, Wotj. Chrest. 767. sz.); cser. *pi*; mordv. E. *p'îie*, M. *p'îie* (Paasonen, Mordw. Chrest. 664. sz.) kutyá'; finn *peni* (és kicsinyítő képzővel: *penikka*) 'kölyök (kutyá, farkas, róka, medve kölyke)', észt *peni*; liv *piñ*; lapp *päna* (gen. *pätüna* ~ linn *penikka*) 'kutyá'. Színnyei ezek alapján a magyar *fene*-nek is 'kutyá' alapjelentést vesz föl (NyH. 4. kiad. 136). Buzend ellenben valami ragadozó vadállatot és pedig legnagyobb valószínűség szerint 'farkas'-t lát benne tekintettel ilyen használatára 1) *fenevad* (l. még a NySz.-

¹ Így magyaráztam én is MNy-em 1. kiad. 1 : 126 és 2. kiad. 88. — S. Zs.

ban: *fene oroszlán, fene sárkány, fene farkas, fene tigris, fene haragos kemény vad, fene ló, fene ökör, fene bika; fene tatár* stb.); 2) olyanféle betegség neve, melyet más nyelvekben is ragadozó, harapós állatról neveztek el (pl. ném. *wolf*, középkori lat. *lupus*, fr. *loup* 'rák[betegség]').

Budenz véleménye mellett szól a megfelelő finn szó is, amely már többféle ragadozó állat kölykét jelenti. Zolnai is ezt tartja valószínűbbnek az OklSz. a következő két adatában: 1236. protenditur ad uallem que *feneozov* (olv. *fene* v. *fenyé?* vö. *farkasaszó* hn. CzF.) nuncupatur (236. l.) és a Pótlások közt: »e szónak eredeti 'farkas, lupus, wolf' jelentésére nézve érdekes az a történeti tény, hogy az *Inárcsi Farkas* családi ősei 1262. 1271. 1275-iki oklevelekben, XVIII. századi kivonataik tanúsága szerint, *Fene* nevet viseltek (l. Benkó Imre: Az Inárcsi Farkas család története, Nagykőrös, 1903. 5. l.) A legrégebb fönnmaradt oklevél adata, mely egyúttal a *fene* szóra nézve is legelső tanúságul szolgál, a következő: 1332. Cum inter Paulum Filium Farkassy de Inarch, ab una Parte, item Micaelem Filium Demece, Nicolaum, Petrum et Georgium filios Lazari, ac etiam Comitum March, Filium *Fene*, et Mathee Filium ejusdem, Nobiles, de eadem Inarch, in Octavis B. Georgii Martyris, juxta continentiam priorum Literarum notarum Divisio fieri debuisset . . . Comes March, filius *Fene* stb. (Benkó id. m. 36).

Úgy látszik, a votjakok 'kutyá'-ja sem lehetett mindig nagyon ártatlan jószág, mert azzal éppúgy lehetett etetni szeretett felebarátainkat, akár csak a magyar *fenével*. Legalább erre vallanak a következő votják átkozódások: *punĭ med jĭrjoz* 'rágjon meg a kutya' (Munkácsi B., Votj. Népk. Hagy. 191. l. 10. sz.); *dĕrjostĭs penĕ med šioz!* 'egye meg a kutya a fejetekeť' (uo. dalok 143. sz.); *odik pol dĕrĕā piĭĭ med šioz* 'egye meg egyszer a kutya a fejét' (Munkácsi, Votj. nyelvmutatványok 15. l.); *dĕrjossā piĭĭ med šioz* 'fejait hadd egye meg a kutya' (uo. 39. l. dalok 94.)

Én tehát azt tartom valószínűnek, hogy a magyar *fene* és fgr. megfelelői valami kutyaféle ragadozó vadállatot jelentettek eredetileg.

Félesztelen. A Dunántúl használják, s ugyan azt jelenti ez a tagadó melléknév, mint a megfelelő állító: 'féleszű' MTsz. Valószínű ugyan, hogy a *félesztelen* a *féleszű* és az *esztelen* keveredése folytán jött létre, de azért nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy más rokon nyelvben is van példa ilyen alakokra. *Félszemű* a vogulban annyit jelent, hogy *sam-pül*, szó szerint 'szem-fél'. Ugyanazt jelenti azonban a *sampallal* szó, (Munkácsi, Vog. Népk. Gyűjt. IV. 70.) ami szóról szóra nem egyéb, mint 'szem-féltelen', vagyis 'félszemtelen'. S csakugyan egyre megy, akár azt mondjuk, hogy valakinek csak a félszeme van meg, akár azt, hogy a félszeme hiányzik. A déli lappban szintén megvan ez a kifejezés mind a két alakban. Wiklund Lulei lapp szótárában így találjuk: *čalleme pēllē* 'félszem; félszemű' (91. l.). Megvan továbbá Halász Ignác Ume-lappmarki nyelvmutatványaiában: *čalemie-pielien šetti* 'félszemű leit' (36. l.) A jemilandi lapp nyelvben azonban már így hangzik: *čālemie-pielet*, ami tulajdonképp megint azt teszi, hogy: 'szem-féltelen', azaz 'félszemtelen'.

Férjhez megy, ad. Ennek a szólásnak fgr. megfelelőit Fokos állította össze (Nyr. 39: 94.) A cseremiszen kívül a lappból is kért tőlem példát, de akkor nem szolgálhattam vele, noha Halász lapp szövegeit má,

meglehetősen ismertem. Újabbban azonban mégis megtaláltam Genetz Arvid Kólai (orosz) lapp szótárában: *kijji aintet* 'naíttaa', 'verheiraten'; *kijji man-nyit, k. vylket* 'mennä miehelle', 'verheiratet werden' (131. sz.)

Kéznyél, kézszar. A népnyelvben mindkettő azt jelenti: 'kar.' A *kéznyél* (*kezem, kezed, keze nyele; keznyelek* 'karok' Székelyföld) nagyobb területről van kimutatva a MTsz.-ban. Eszerint használatos Baranyában, a Tiszaháton, Maros-Torda megyében s a Székelyföldön. A *kezem szára* stb. alakok pedig Tolna megyéből, Kiskúnhalasról és Szegedről vannak följegyezve. Az már most az érdekes, hogy több fgr. nyelv is hasonló összetétellel ejezi ki a *kar*-t. A finnben *kar küsi-varsi*, tkp. 'kéznyél' vö. *sääri-varsi* 'láb-szár' Kalevala 38 : 136. A cseremiszbén: (Hegyvi) *kitšurje* és *kitšurōđ*, (keleti) *kit-šurjo* 'kar', tkp. 'kéznyél' (vö. *jal-šurjo* 'láb-szár'). A vogulban: KL. *koūt-pári* Munkácsi IV. 134. *koūt-pori* 103. 'kéz-szár'.

Közel. A Nyr. 39 : 275—6. lapon kimutattam, hogy a *közel* szó nem lehet más mint a *köz* szó ablatívusi alakja. Kara Ferenc (40 : 42) pedig érdekes vogul és osztják példákkal kimutatta, hogy két legközelebbi rokon nyelvünkben a *köz* szónak volt általában 'távolság' jelentése, s így 'nagy köz' azt jelentette 'távol', 'kis köz' pedig annyit, hogy: 'közel'. Egy kiskúnhalasi adat bizonyítja, hogy így volt ez a magyarban is: *nagy-köz-föld* 'messze föld', pl. *húsz esztendő nagy-köz-föld* (MTsz.) Ezekből azután érthető a *közel*¹ fejlődése. (Vö. még *időköz, kis időközben* 'a közelben, nemsokára', *nagy időközben* 'a távolban, sokára').² — A magyar *köz* szónak Szinnyei csakis az osztják *kot* 'köz', *kolá* 'közé'-vel való egyezését fogadja el (NyH⁴ 150). Hozzá lehet tenni még szerintem a cser. *kōdal* 'középső (rész)', a test dereka, lágyék', *kōvalne* 'közepén'; *kōdač* 'közepéből' szót, melyben az *-al* az ismeretes valamihez tartozást jelentő s a legtöbb cser. név után meglevő képző. Hogy 'köz' és 'közép' jelentésű szó azonos lehet, bizonyítja a finn *keski* (vö. *keskellä* 'között, közepén'; *keskelle* 'közé, középre'; *keskeltä* 'közül', 'középről'; *keskenä* 'között').

Nap-levő. Ennek az igenévi szerkezetnek ősi voltát Simonyi mutatta ki nemrég (NyF. 47 : 2), s idézte vogul megfelelőjét is (pl. *sārni āllno tini tajten* 'arany való drága ruhád-alja' = drága arany ruhád alja). A vogulon kívül más rokon nyelvben is megvan ez a szerkezet, amint a következő osztják és vótják példák mutatják: osztjÉ. Schütz idesorolta a köv. példákat is *tāmi xodj oldj uaj* 'hát ez micsoda állat?' (tkp. 'milyen levő á. '); *xodj oldj nē, xoj* 'miféle ember [ez]' (tkp. 'milyen levő'); de *Xodj* nem azt jelenti: 'milyen', hanem azt, 'hogyan', *pašəŋ xāβ pašəm xoza ī-oldj kardəŋ nāl xājdal andəm* 'oldalal ladikom oldalához egyetlen (tkp. egy levő) vasnyíl sem ütődik', *tal oldj xājden kanžemalen* 'téli fekvésre való (tkp. tél levő) házat keress magadnak' (Schütz, Az északi-osztják szóképzés. 55). —

¹ A *közel* hangalak a *közél* oly származékainak hatása alatt terjedt el, melyekben az *é* nyílt szóttagba került, s azért megrövidült; pl. *közelebb, közeleg, közeledik, közelít* stb. (Vö. *kerék* ~ [keréket, kereken, kerekít <] *kerek* Nyr. 39 : 66. 312).

² Kara nem értette meg cikkem első részét. Ott azt is kétségtelenné teszem, hogy a magyar *közel*-lel nem rokonítható a cser. *kūvalite* 'mellett' stb. alak.

votj. *peľez van murt med kęloz!* 'hallja, akinek füle van!' (tkp. 'füle levő ember') Munkácsi, Votj. Sz. 645.

A votjákban van ezenkívül egy evvel rokon szerkezet, melyben az igenév előtt nincs névszó; pl. *van kijām diš-pašā* 'minden (tkp. levő) [ittthon] hagyott ruhám, subám' Munkácsi, Votj. Népk. Hagy. 285.; *vijām pilān atajez van kalęküz ženā lukasa* 'a megölt fiúnak az apja az egész (tkp. levő) népséget gyűlésbe gyűjtvéen' uo. 88. — A létige ilyen használatra megtalálható a cseremiszbén is: *ulo kalakšo dene* 'minden (tkp. levő) népével' Genetz, SUS. Aik. 7 : 60. *mari ulā βiža dene maškam βū-gōc rualeš* 'az ember minden (tkp. levő) erejéből fejbe vágja a medvét' Porkka, SUS. Aik. 13 : 9. — S a magyarban is találunk ilyesmit: egész *liétűő* nyárbo (Göcsej MTsz.); *létő* itt nyilván a. m. levő.

Szö. Ismeretes, hogy színneveink közül a *szöke*, *szürke* és *tarka* már kicsinyítő képzővel ellátott alakok. A *szö*, *szür* és *tar* alapszavak már régebben előkerültek a régi nyelvből, még pedig a Schlāgli és Besztercei Szójegyzékben. A *szö* és *tar* szóra azóta részben régebbi oklevelekben is rábukkantak, a *szür* és *tar* szót pedig a népnyelvben is megtalálták a *szür-lúd* 'hamvas-szürke lúd' (Nógrád m. Fülek) és *tar-gyék* 'szalamandra' (Udvarhely m. Olasztelek) összetételekben (MTsz.). — A *szö* szónak is meg kell lennie a népnyelvben, mert már a régi Tájszótár följegyezte (hely nélkül), hasonlóképpen egy összetett szóban: *szö-rigó* 'sárgarigó, sármány'. Az új Magyar Tájszótárban is benn van, de téves etimológiával *ször-rigó*-nak írva.

Tyukmony, tikmonysültig. A *tyukmony*, *tikmony* szó a népnyelvben nemcsak 'tyúktojást' jelent, hanem elhomályosodott jelentéssel általában 'tojást' is. Igy mondják, hogy *lud-tikmony* (Dunántúl), *lúdtjukmony* (Mátyus földé, Nyitra vid.), *veréb-tyukmony*, *kacsa-tyukmony*, *fűcske-tyukmony*, *hangyatyukmony* (Nyitra vid.), *réce-tikmony* (Vasm. Őrség), *veréb-tikmony*, *gúgójatikmony* 'gúlyatozás', *pátká-tikmony* 'gúlyatozás' (Szlavónia) MTsz. — Éppígy van a votjákban. Nemcsak a *puz*, *pez* szó jelenti azt, hogy: 'tojás', hanem a *kuräg-puz*, *kuräk-pez* is, ami szó szerint 'tyúktojás.' Pl. *dędele-kuräk-pez* 'varjutozás'; *keňzali-kurak-pez* 'gyíktojás' Munk. Votj. Szótár 226.

A régi és a népnyelvben van egy érdekes szólás: *Egy tikmony-sültig meglészen* 'cítius quam asparagi coquantur' MA. *Ot mint egy tikmon sültig beszélvén* Czegl. Dag. Előb. 30. (NySz.). *Tikmonysült alatt* 'annyi idő alatt, amennyi alatt egy tojás megsül: rövid idő alatt' (Zala m. Kiskanizsa). Régen mentek erre? — Nem. *Ēgy tikmonysülttye van* 'annyi ideje, amennyi alatt egy tojás megsül' (Veszprém m. Almádi). *Ēgy tikmony süttig* 'rövid ideig' (Tolna m. Gyöngk). *Csak egy tikmonysültig* (Zala m.) MTsz.

Nyilvánaló, hogy itt az időmeghatározásnak egy rendkívül primitív, ősi módjával állunk szemben. Szakasztott párját találjuk két legközelebbi rokonyelvünkben: Vogul: *jāŋkiŋ xul, tūjtŋ xul pūt-sis sūptal-nelmtal tox ti ūnlŋ* 'míg egy jeges hal, míg egy havas hal megfőhet (tkp. fazékban lételej) alatt), [annyi ideig] szó nélkül' (tkp. szájj és nyelv nélkül) úgy ül.' Munkácsi, Vog. Népk. Gyűjt. 1 : 80. *jāŋkiŋ xul pūt-sis jālas, tūjtŋ xul pūt-sis jālas* 'míg egy jeges hal az üstben megfőhet, addig járt, míg egy havas hal az üstben megfőhet, addig járt' 2 : 109. *jānəŋ jāmtit xār lultnə saw nol akš' xoli-pūt sis naŋ xölttūn* 'a nagy Jam-torkolati hegynék rénbikahágó

sok ormát egy reggeli üst megfővésének [ideje alatt] haladod te végig (fogyasztod el) 4 : 37. — Osztják: É. *χuli χū put sis olmal* 'míg egy hal megfőhet, [addig] fektüd' Pápai J. Északi osztj. Népk. Gyűjt. 22. 158. *molam put-sis xonam ān-sis iwi'lam* 'míg egy föltett fazék megfőhet, míg egy hosszúkás fatátat telemernek, [annyi ideig] járok' Pápai, Északi-osztj. nyelvtanulmányok. 61. D. *mant veda namas tājejen sisiη put siset ot rāne, mərəη put mərət ot rāne!* 'wenn du mich zu nehmen im sinne hast, zögere nicht bis der siedende (?) kessel aufkocht (?), zögere nicht, bis der langwierige kessel fertig (?) wird. Patkanov: Die Irtisch-Ostjaken u. ihre volkspoesie. II. 40.

BEKE ÖDÖN.

Rúg. Ez az ige valószínűleg összefügg a következő osztják alakokkal: *ruηχ-* 'gázol' (Beke 62, Karjalainen 97); '(Ah)qvist 128) *ruηem*, 'gázolni (hóban, vízben, fűben)' (Patkanov 126); *ruηkta*, 'ide-oda csapongani, tévedezni, képzelősködni' *ruηkipsa*, 'csapongás, tévedés', *ruηkittata*, 'ide-oda csapongani', *ruηkman šusta*, *ruηkman manta*, *ruηkman ita* 'szerteszét kalandozni', (tk. rugdalózva, ide-oda csapongva lépdelni, menni) NyK 11 : 124. — Jelentéstani tekintetben kétségkívül kifogás alá eshetik ez a különben hangtanilag pompásan megfelelő egyeztetés. De v. ö. vogul *sāηχwī*, 'rúg, rugdos', *sāηχwāsī* id. *sāηχwāsēli* 'dobál' — *sāηgwi* KL. *šāηghē* T. *šōηghāsi* AL. 'rúg', *šūηkhāte* T. 'rugdalózik' *il-šāηghwāsēt* KL. 'elíramodtak, sie liefern schnell fort' (Szilasi 113) — Magyarban: oly erővel rohannak a pusztának fiai a harcra, s *tapsolnak* sorjain keresztül az ellenségnek (Bacsányi J. költ. Toldi kiad. 1865—143. old.)

KARA FERENC.

Buzafej, buzaszem. Ez a két szókép műveltségtörténeti emlék; emléke annak a történelmi ténynek, hogy a magyarság a földművelést idegenektől tanulta, erre vonatkozó szókészletét idegenektől szerezte, a földművelésnek azon fogalmait pedig, amelyekre idegen szót nem vett át, szóképpel volt kénytelen megjelölni. De ugyancsak idegenektől tanulták a földművelést a többi finnugor népek s a *buzafej*, *buzaszem* ósrégi metafora voltát épen az bizonyítja, hogy a rokonnelvekből is kimutatható. Hunfalvy említi a Vogul földész nép c. könyvében (87. 1.) hogy a vogulban a gabona feje *tēppāη* (étel-fej), ugyancsak így fejezi ki a finn *ohra-pää*: árpa fej. A votjában a *jir*, *d'jir*, *der* (fej) szó kalászt is jelent: *tjir d'jir*: tele kalász: *d'jir d'jirä tākčētä*: a rozs hányja a fejét (Munk. Votj. Sz.) *kurojiez vani*, *d'jiriz eböw*: szalmája van, de feje nincs (Wichm. I. 47). A mordvinban is *raz-brea* rozsfej: *brea*, *prea* fej (Budenz: Mordvin nyelvtan 20).

A *szem*-nek 'semen' jelentéséről eddig azt hittem, hogy a szlovén *sjeme* (semen) népetimológiás átvétele; pedig ősi jelentésfejlődésnek kell tartanunk, mert a vogulban és osztjában a magyar *szem* szónak nemcsak ezt a jelentését, hanem úgyszólván teljes jelentésgazdagságát megtaláljuk.

Vogul: *tēp-sām*: gabonaszem (Munk. VNGy. 4 : 163). *pākw-šām*: cirbolyamogyoró szem (uo. 210). *sei-sam*: homokszem, *χis-šām*: főnyerszem (uo. 1 : 12). *rakw sam*: esőcsepp, egy szem eső (uo. 60), *māη sampū sami*, *tujt*: apró szemű szemes hó uo. 3 : 312). — A magyar népnyelvben használatos a *szem* apróbb tárgyak mellett 'darab, szál' értelemben; vöttem

husz szöm horgot (Szeged vid. MTsz.); a vogulban ezt a jelentését is megtaláljuk: *täu šäm-poal uj taul-poalne xanšä xanši*: ő egy szál (szem) mádártollra írást ír (uo. 4 : 166).

Osztják: Patkanov lrt. Osztj. Szójegyzékének illető szakasza elegendő bizonyítékot szolgáltat: *sēm* szem, magszem; morzsa; csepp; bogyószem. *jert-sēm* eső-szem; *jink-sēm* esőcsepp; *keu-sēm* mag, fructkern; *jüm-keu-sēm* zelnice-mag; *tont-sēm* hóhehely, *üt-(vöt)-sēm* áfonyaszem; *vér-sēm* vércsepp.

Érdekes, hogy a votjának van ugyan külön 'semen' jelentésű szava; *tiš, tiš*: korn, saatkorn, — csakhogy crről Munkácsi kimutatta a tatár eredetet (NyK. 18 : 124).

Harmadfű, negyedfű csikó a 3—4 éves lónak ősi elnevezése; az itt következő mondat azt mutatja, hogyan hívták a lovat, hogyha még nem volt 3—4 éves, vagy ha ezt a kort már betöltötte: Egyik egy *pey* kaczola *negyed fűrül el ment*, az másik egy roh, vélem *harmadfű lészen ez fűvön*... Számba veszem az *negyed fűrül elment kacolat*. (Tört. Tár. Ujf. 5 : 275. 1555-ből).

KERTÉSZ MANÓ.

CSÚZY ZSIGMOND SZAVAI.

II.

Áttérhetünk immár azon fontos kérdés tárgyalására, mely körül R. Prikkal egész dolgozata forog t. i. Csúzy nyelvújítására; annak megállapítására, vajjon e vaskos köteteket összeírt szerzetesnek nyelvbővítő munkája valóban: »az igazi, vérbeli szóalkotók munkája«-e, öntudatos működés-e, vagy csak elődei nyelvének és főleg a népnyelvnek nagyobb fokú alkalmazása, bevitele az irodalmi, szorosabban véve egyházi nyelvünkbe. Itt kell eldöntenünk, vajjon ez a »származtató s egybevető módszer«, mellyel a bíráltnak dolgozat ezt bizonyítani igyekszik, igazán »új és eredeti«-e, mint ezt R. Prikkal Válaszában hangoztatta, s ha az, bevált-e a jelen értekezés céljának elérésében. Ennek a módszernek egybevető, azaz összehasonlító részéről, mellyel azt igyekszik kimutatni, kik voltak hatással Csúzy nyelvére és kikre hatott prédikációinak nép- és köznyelvbéli gazdagsága, azt hiszem nem igen mondhatjuk, hogy új. Hisz valamennyi írónál, kiket nyelvújítási szempontból vizsgálunk, azt szoktuk keresni, kiknek új szavai találhatók meg műveiben, s minő új szavakkal igazítja helyre eddigi tudásunkat, vagyis kik azok, akik tőle vettek, vagy vehettek át új szókat. Ebben a tekintetben R. Prikkelnél csupán a részletezés, hogy ne mondjam elnyújtás az eredeti a Csúzy után következő újítókkal szemben. Ámde a megelőző írók nyelvében való járatlansága ezirányú megállapításainak számát is leszállítja. Marad tehát e módszernek származtató része újnak — hisz, hogy többet ne említsek, Horger A.-nak Dugonics András nyelvújításáról szóló kis értekezése (Nyr. 31 : 155—160) ebben ez újnak hirdetett egybevetésnek jegyében indult és íródott. Hogy új szók alkotása jelentésváltoztatás vagy analógia és egyéni appercepció szerint történik, régen megállapították, bebizonyították, csupán arra nem ügyeltünk, mikor szóalakítás (cserélés, toldás) által

megy végbe az újítás. Ebben a tekintetben mondható csak újnak ez »új módszer«-nek származtató része is. Csakhogy ezek közül a tárgyalt szóalakítások közül — ezekkel kezdí a szerző bizonyításait — sok nem alakítás, még több nem Csúzyé. Volt alkalmam már kimutatni, hogy R. Prikkal egyszerű jelzős kifejezéseket önkényesen összetételeknek magyaráz (Nyr. 39 : 25 stb.) s össze nem tartozó szavakat összeolvas. Ez a hibás törekvése sokszor ismétlődik »eredeti« módszerének ezen utóbb említett részében. Azok között »az átvett összetett szavak« között, amelyeknek »majd az az első, majd a második részét cseréli fel többnyire szinonimájával«, említi pl. a *kergeteges-szél, oktató-hely, házi-ellenség, papi-ruházat, trombita kürtölés* összetételeket, melyek azonban az összeforrottságnak minden külső jele nélkül olvashatók az eredetiben. Alig hiszem, hogy akadna még valaki, aki e mondatokban: *Melly kergeteges szél* stb.; majd *egy oktató helyt, Aca-demiát . . . nem találsz, keserves . . . a' házi ellenségnek . . . hajandóságitól nyakaztatni, nem kell . . . a talált kintsnek trombita kürtölés (a papi ruházat nincs az idézett helyen) összetett főneveket látna. Ugyancsak helytelenül vannak összetételeknek véve: csodás-látás, agyban-üt, fene-vadság stb. szavak is. Azt hiszem, leghelyesebb lesz, ha nyomon követem R. Prikkal meg-állapításait, s így mondom el észrevételeimet.*

A szinonimákkal átalakított összetett szavak között:

A) csepegő-szemű: folyó-szemű kétséges, hisz van *szemfolyás* és *szemnek folyása* hypochysis PP.

kárvallás: koarc-vallás hasonlóképen egyszerű továbbfejlődése a *ku-darcot vall* kifejezésnek a *szégyenvallás, kinvallás, gyalázatvallás* (Gyöngyösi Char. 423.) mintájára.

menybe-kiáltó: égbe-kiáltó már Pázm. és Illy.

tanító-mester: oktató mester Illy. Sert. Sanct. 2 : 40, 1 : 229.

B) bal-ítélet: bal-vélekedés már Illy. u. i. 1 : 65.

szőlő-mű: szőlő-munka, ámde már tovább képezve is *szőlőmunkás*:

Pázmánynál Préd. 324.

trombita-harsogás: trombita-kürtölés nem összetétel, tulajdonképen úgy értendő: trombita, kürtölés.

A kész összetételeken véghezvitt változtatások közül:

Rövidítés: ellenkező-fél: ellenző-fél, már Illy.-nél sokszor *ellenző*.

fenevad-állat: vad-állat már PP.-ban.

közelvaló-lét: közel-lét már A. Csere és Gyöngy.-nél.

Toldás: csoda-látás: csodás-látás jelzős kifejezés, nem összetétel.

szemfülség: szemfülesség Illy. Sert. Sanct. 2 : 157.

Képző-, vagy ragváltoztatás:

agyon-üt: agyban-üt változtatásnál sokkal hihetőbb, hogy a *főbe üt, agyba-főbe tagol* mellett (I. NySz.) régebben is megvolt.

helybe-állít: helyre állít sokkal régibb, Pázm.-nál, A. Cserénél, Illy.-nél gyakran.

Legkevésbé fogadhatjuk el Csúzy nyelvújításának vérbelisége mellett R. Prikkal azon állítását, hogy az *egymás-szerető, elmefuttató, isten-tagadó* stb. melléknévi igeneveket írónk az *egymásszeretet, elmefuttatás, isten-tagadás*, stb. főnevekből csinálta képzőváltoztatással. Hisz az ilyen tárgyas összetételek a legközönségesebbek, mintegy maguktól teremnek

nyelvünkben, pl. Pázmánynál és másoknál se szere, se száma az ilyeneknek: *hálaadás* — *hálaadó*; *istentagadás* — *istentagadó*; *penitenciatartás* — *penitenciatartó*; *pártülés* — *pártütő*; *személyválogatás* — *személyválogató*; *házasságtörés* — *házasságtörő*; *tisztviselés* — *tisztviselő*; *törvényszegés* — *törvényszegő* stb., melyek éppenséggel nem egymásból, hanem egymás mellett keletkeztek a legegyszerűbb nyelvi folyamat eredményeiként. Hasonlóképpen alig hihető, hogy az *emberbecsülő*, *hadverő*, *igazságszerető*, *újhitfaragó* mellé külön csinálni kellett volna az *emberbecsülés*, *igazságszeretet* stb. főneveket. Különben is azt hiszem, hogy az *ás* -és, *ság* -ség képzőknek alkalmazása, senkit se tehet még vérbeli nyelvújítóvá, valamint a denominális -s melléknévképző használata sem. Megjegyzem továbbá, hogy az *istentagadó*, *igazságszeretet* Pázmánynál, az *elnefuttató* Medgyesinél is megtalálható, továbbá, hogy a *fene vadság* nem is összetétel, nem is a fenevad továbbképzése. A *fene* szó itt épolyan jelző, mint pl. Listinél a *fene dühösség*, *fene kegyetlenség* (MMars. 494, 497, Olcsó könyvt.) és a *fene gyewhlwetseg* az Ehr. C.-ben. A *kórbeteg*-ből származtatott *kórbetegség* helyett *kórbeteges* melléknév van a könyvben, tehát nem továbbképzésről, csak szinonimák tapadásáról lehet szó épúgy, mint u. e. mondatban a *frisségészséges* szónál. Az egyszerű szókön végzett változtatás közül se mind az övé, nem is változtatás:

Toldás: frisség: frissesség Gyöngy. Char. 318.

szorgalmaztat: szorgalmaztoztat Illy. Szent. É. 177.

A *béhálól* — *beháló*z, glosszál — glosszáz, *ollól* — *ollóz*-félékben nem látunk képzőváltoztatást; az *l*-*z* denominális képzők teljesen azonos funktióval bírtak, s a népnyelvben is felváltva, egymást felcserélve használatosak pl. *gyelül* és *gyelez* (jelen-jelez), *vasal*—*vasaz*; *mustrál* — *mustráz*; *kolompol* — *kolompoz*; *cifrál* — *cifráz*; *kótál* — *kótáz* stb; a *tévelyedhetetlen* — *tévelyeghetetlen* sem képzőváltoztatás, hisz akkor a *tévelyedik* — *tévelyeg* is csak az volna. Különben is *béháló*z már Rákóczi: Manifest. 3.

Továbbképzés: ismerő: ismerős Gyöngy. Char. 332.

Nyughatatlan: nyughatatlanít u. i. 151.

A *jelentésváltoztatás* az egyéni újításoknak legritkább módjai közé tartozik. A legtöbb szavunk, melynek régen más jelentése volt, nem egy ember önkényes akaratának, használatának köszönheti új értelmét. Pl. *marha*, *trágya*, *vagyonos*, *érték*, *érdekel* szavaink pl. szinte láthatatlanul, értelemben szűkülve, tágulva, nem egy újító által nyerték mai értelmüket. A legtöbb a köz és népnyelvben változik át. Azok a jelentésváltoztatások is, melyeket R. Prikkel Csúzynak tulajdonít, sokkal előbb mentek végbe s valószínűleg nem egy író akaratából:

féltő; teuer: eifersüchtig-hez vö. PP. feleségföltő: zelotypus.

gazdálkodik; beherbergen: landwirtschaft treiben már Pázmánynál: »Jam non poteris villicare, Hogy továb' innmár nem gazdálkodhatunk« (Pred. 856).

hátramaradás; das zurückbleiben: schade jelentése nem világos, nem valószínű e mondatokban: »mind a' magunk mind pedig fele-barátunk üdvösségét meg-szokta gátlani... ő-is magát szeretőn, üdvösségünk hátramaradásával akart hajlékokat építeni!«

hím; stickerei: Umschweife, Beschönigung már Medgy. Sz. Atyák Ör. 87: »ékes szóllásnak himével.«

javít; heilen: bessern már Pázm.-nál: »az Isten igéje javította . . . a' gonosz lelket« (Préd. 454) és »ez a' víz . . . az ízetlen rosz vizeket megjavította« (Préd. 702).

javúl; gesund werden: jobbá lesz Gyöngy. Ének Th. és Zr. házass. 79: »És így megjavúl még benne a kocsos vér.«

kacér; unkeusch: unkeuschheit vö. Nyr. 39 : 25.

kendő; handtuch: bleiweiss már Pázm. vö. Nyr. 39 : 277. l.

kiszolgál: verdienen: austeilen, vollbringen; a jelentésváltoztatás csak így kiszakítva magyarázható bele; a maga helyén régi kapcsolatban találjuk, ezzel az újnak mondott jelentéssel: »az igazságot . . . személyválogatás nélkül kiszolgálán.« Itt csupán arról lehet szó, hogy Csúzy ezen igének régiebb, műveltető képzőjét csipte el. Az *alkalmaztat*-tal együtt ez is azon régi igéink közé tartozik, melyeknek látszólag felesleges műveltető képzőjük idővel elmaradt.

kockáz; mit würfeln spielen: aufs spiel setzen sem jelentésváltoztatás, minthogy a kockáztat már Csúzy előtt is megvolt ezen utóbbi jelentésben: »betsületemet . . . nem kockázatom« mondja Haller H. Hist. III : 200.

kormány: gubernaculum: gubernium, regimen (pol. ért.) Jellemző példa arra, mily csekély körültkéntéssel olvasta az értekező a szöveget. R. Prikkel ebben a mondatban »A' Török kormányval mindenből ki-hűltek«, a mai török kormányt olvassa bele, pedig ez a mondat egy hajó-ról szóló képek folytatása. Ime az egész versszak:

Uj hit faragással, jó utat veszettek,
Rongyos vitorlával mind addig eveztek,
Míg az ellenségnek sok fiat nemzetek,
A' Török kormányval mindenből ki-hűltek.

tehát török lévén a kormány, a vezetés. Különben átvitt értelemben van már ez a szó Pázmánynál is (l. NySz.) *A kormányoz* igének átvitt jelentése is régiebb Csúzynál: »Igy kormányozzad tulajdon dolgodat« Gyöngy. Char. 199. »egész háza népét . . . keresztyéni tekkéletességre kormányozta« Illy. Sert. Sanct. II : 195.

különb; dissimilis és diversus: praestantior, vorzüglicher már Illy. Sert. Sanct. II : 177: »a Keresztyéni tudományak Tanító Mestere különb leczkét adott előnkbe.«

mázol; tünchen, beschmieren: male pingit, inquinat már Pázm.-nál: »Ha ír, papirossat mázol« (Préd. 368).

mesterség; kunst: meisterstück csak hibás értelmezés, mert e mondatban: »a' mindeneket . . . ékesítő Isten . . . nagy Mesterséggel . . . le-ábrázoló az embert« senki se gondolhat másra csakis művészetre, kunstra.

mulatoz; cunctor: sich unterhalten újra olyan jelentésváltozás, amelyet R. Prikkel magyarázott bele a szóba. Az idézett S. 628 l. ugyanis a következő mondatban fordúl elő a szó: »ezekkel kezdett vala társalkodni, társalkodva barátokozni, sőt egész nap, és egész éjjel mulatozni Saul; s' ezért is . . . lön rajta az Ur lelke.« Prikkel szerint itt a mulatozni a. m. vígadni, mulatni. Furcsa próféták lehettek azok, akik együtt mulattak Saulal, de még furcsább mulatság lehet az, amelyért az Ur lelke száll meg

valakit. Nem lehet itt másról szó csak arról, hogy S. mindig a próféták közt tartózkodott, időzött. A mulatozni ige ebben a jelentésben pedig változást nem szenvedett. A cunctatur jelentés mellett azonban már Csúzy előtt megvolt a sich unterhalten értelem, vö. NySz. *mulatozó* szavát; ilyen értelmet kell tulajdonítanunk e szónak Haller H. Hist.-jában a következő mondatban is: »Tsak lenne jó vége a' lakásnak... Múlatozván örömet a' vendégfogadóknak, hírével léssen a' városi gondviselőknek» (1 : 116–117). Azt hiszem, ez a mai 'sich unterhalten' jelentés a bor mellett mulatozó, vendégfogadóban mulatoz s hasonló kapcsolatokból szükkült. Itt említem meg különben, hogy a NySz.-nak a mulatoztat ígéről adott: unterhalten értelmezése is hibás, ez az ige csupán retardo, aufhalten-t jelentett, mint C-nál a még-mulatoztat. A NySz. idézetei nem teljeseek, azért lehet az adott jelentést belemagyarázni. Ime pl. a Hallerből vett idézet teljesen: »mencetelekben gyakran meg-állapodnak (t. i. az idegen görög követek), különbözőféle mesterséggel faragott alkotmányok akadván szemek eleibe, kik az idegen embereket nem kevés ideig mulatoztatták»; azaz tartóztatják, késleltetik, épígy áll a dolog a NySznak Illyés-ből vett mondatában is. Itt meg azt akarja a prédikátor mondani, hogy az istentelenek büntetését »jó szerencsékkel mulatoztatták» azaz késlelteti az Isten. Bizonyos, hogy nem elég a szöveget olvasni tudni, látni; gondolkodni is kell rajta.

vadon; öde: einsam már Illyésnél: »ki-méne a' Pusztaba, lakatlan vadon helyekre» (Préd. 12).

Ennyi cáfoló adat véleményem szerint elég annak bebizonyítására, hogy Csúzy a szóalkotásnak jelentésváltoztató módját nem alkalmazta.

Csúzy Zsigmondnak az alkotás legsajátságosabb módján — mint R. Prikkel mondja — vagyis a meglevő szavak analógiájára, valamint a maga apperceptiója szerint alkotott új szavainak bírálata előtt is kénytelen vagyok előrebocsátani, hogy több összetételét újra csupán jelzős kifejezésnek tartom, s a szerző összeolvasását önkényesnek találom. Így nem összetételek szerintem: *árnyék-élet*, *árnyék-dícsőség*, *festett-kép*, *fodorított-szó*, *házi-szolga*, *hideg-természetű*, *vert-kép*, *barom-indulat*, *célos-tárj*, *hideg-vén*, *hit-cselédje* stb. Az *árnyék* szó az *árnyékélet*, *árnyék dícsőség* kifejezésekben csak olyan jelző, minő pl. a *rejtekek*, *titok* főnevek ezekben: *rejtekek* ajtó, *rejtekek ház*, *rejtekek hely* (NySz) és *rejtekek barlang* (Haller HHist. 1 : 104) és *titok tanács*, *titok ház* (NySz), *titok tárház* (Listi M. Mars. 200 Olcs. könyvt) stb. Több főnévnek ilyen melléknévi használatához vö. még pl. a paraszt és gyász szavak használatát.

A bosszútöltés szóhoz is megjegyzendő, hogy a *bosszuját kitölti* régi kifejezés, holott a kedvét tölti sokkal későbből ismeretes.

festett-kép nincs az idézett helyen, de vö. vele *festett beszéd* PP-ban. *öntött-kép* már PP-nál simulacrum fusile jelentésben.

igaz-vallás: confessio veri már Pázmánynál (Pred. 849).

A világos analógiákra alkotott egyszerűbb szavai közül:

célos: nem Csúzyé, már Gyöngy. Char. 99.

diadalmaskodik: szintén már jóval előbb s igen sokszor másnál pl. Gyöngy. Char. Aj. 1. 22; Illyés: Sert. Sanct. 1 : stb.

hárfáz: hárfál alakban már Listinél M. Mars. 139 u. i. kobzol is.

sorsoz: sorsol alakban már Apácinál I. MNy. 5 : 89.

szándékos, már a XVII. századi újítkónál.

zsoltáros: vö. Illyésnél: zsolozsmás (Préd. 3 : 19).

lefarag, türtözködik: alig hiszem, hogy R. Prikkelen kívül még valaki ezt a két szót is egyéni alkotásnak tartsa.

Vannak Csúzynak összetételei — mondja R. Prikkel — s képzései »melyeknek biztos képmását nem találjuk, amelyek tehát minden találszíniúség szerint egyéni felfogásnak termékei«; ámde az álombeszélés teljesen azonos összetétel az álomhüvelyezéssel, mert nem mást jelent mint álomnak elbeszélése, valamint emez annyit, mint álomnak hüvelyezése (vö. nem álmodni hüvelyezek) s az álomhüvelyezés mintájára készült minden egyéni felfogás nélkül egyszerű birtokos összetétel gyanánt.

barom-índulat nem összetétel, csupán hibás olvasat, amint ezt kimutattam a Nyr. 39 : 31. lapján.

hideg-vén: nem összetétel, szó van ugyanis »utolsó meg-aggott vén-ség-re jutott Dávidnak meg-melegethetelenségé«-ről; egymás mellé került jelzők.

hideggel-vett: az idézett helyen: »hideggel vett mezételesség« — vö. Hallernél: »hidegvette ember« (H. Hist. 1 : 38) és hideggel meghal a NySz.-ban.

erőszakoztat: alkalmasint a szorgalmaztat mintájára.

nyughatatlanít: már Gyöngy. Char. 151. Ennél a szónál se igen érezhető »egyéni felfogás« az alkotásban, hisz Pázm.-nál van: alkalmatlanít, haszontalanítás, Illésnél: becstelenít stb.

Ezek után talán nem merész állítás, hogy Csúzy nem az a »vérbeli nyelvújító, aki tudatosan alkotta ujdonszerű s egészen új szavait.« Tréfás szóképzései is, mint füles-paripa, somfa-kenet, allamódisos stb. annyira magukon viselik a népies jelleget, hogy belőlük szerzőjük ötletessége, találékonyága egyszerű utánzássá kicsinyül. Ezek a tréfás képzések ugyanis élénkén emlékeztetnek a XVII. századi vitatkozók nyelvére és a: *husnem-észi, csúrcsavari, pervezsti, mondóka, futalpú barát, kalapista* stb. féle kitételekre. Ami alkotásainak magyarosságát illeti, abban teljesen igaza van R. Prikkelnek, hogy alig vét a nyelv szelleme ellen, mert el kell ismernünk, hogy a sok *ás -és, ság -ség* képzős főnév, a sok műveltető és gyakorító ige (ít, -tet, -kodik) között alig akad egyetlenegy is, mely természetes, egyszerű, minden újító kényszer munkától ment ne volna. Összetételei között azonban van néhány, mint az értekező mondja, amely német mintára készült. A *hiúz-szem*-ről sajnos nem győződhettem meg, mert se az idézett lapon, se körülötte nem akadtam rá, de azért megjegyzem, hogy Illyés: *struccz szeme* (Sert. Sanct. 2 : 112) hathatott inkább Csúzyra, a *szárnyas-egér* pedig nem az ő alkotása, MA. PP.-n kívül pl. Hallerben is megvan. Szóvegyítései közül a *tettetős* és *szemben-áll* szókat, mint már MNy. 5 : 89. kimutattam, nem írhatjuk az ő rovására, attól a dicsőségtől is meg kell fosztanunk, mintha a vad állat-ot a fenevad állatból, a temetőt a temető helyből, a kacér főnevesített melléknevet a kacerosból ő következtette volna ki (l. MNy. i. h. és Nyr. 39 : 29). A tősgyökér főnév pedig épen nem kétségtelen elvonás a tősgyökerez melléknevből, hanem a tős, töves gyökér tapadása is lehet. De legyen bár elvonás, ez az egyetlen példa épen nem okolhatja meg a szerző azon feltevését, hogy Csúzy a szóalkotásnak

likövetkeztető módjával is él, mert még e körbe vágó kurtításai se mondhatók ilyeneknek. Az ellenkező-fél > ellenző fél már azért is kétes, mert pl. Illyés is sokszor ellenző-t használ ellenkező helyett, az *út-fél* hasonlóképen gyanús elvonás, hisz az *útfélen*, *útfélre*, sőt *útfélről* alakok előbb is megvoltak, mint pl. a *kapufélen*, *kapufélre* formák (Haller HHist. 2 : 264).

Annak a kérdésnek a tárgyalását, minő viszonyban volt Csúzy nyelve az elődökével, mint már említettem, jóformán csak érinti R. Prikkel, mivel az elődök újításai még nincsenek számbavehetően kimutatva. Persze evvel az érvel el is ismeri, hogy megállapításai az utódokra tett hatásnál is csak ingatag alapuak és egyáltalában nem győzhet meg bennünket arról, hogy az elődök nyelvét részben át nem kellett volna tanulmányoznia. Azonban mégis megállapítja, hogy Pázmány volt legnagyobb hatással Csúzyra; meg kell azonban jegyeznünk, hogy a: *csinosság*, *gondallanság*, *karcúság*, *mértéktelenség*, *mocskosság*, *semmisség*, *rendetlenség* szavak se nem lehetnek az egymásrahatás bizonyítékai, lévén annyira köznapiak és közönségesek, hogy minden magyar emberrel szinte veleszülettek, se Pázmányéinak épen ezen utóbbi oknál fogva nem tarthatók. Azt sem tudom elhinni, hogy ilyen szavakat mint *befejezés*, *lécz*, *megvallás*, *szemérmes*, főleg pedig: *fegyverez*, *sáncásás*, *szembeszáll*, *vérontó*, *felakad* stb. egyik írónak a másiktól kellene átvennie. Biztosan merem állítani, hogy Zrínyi nyelve épenséggel nem hatott Csúzyra, aminthogy alig is van benne hatni való, hisz a XVII. század nyelvén szavakban, szólásokban alig-alig emelkedik túl. Igen túlszárnyalja azonban Pázmányén kívül az összes egyházi írók hatását Gyöngyösi és — bár nem oly mértékben mint emezé — Halleré is. S ezen állításomat nem a közönségesebbnél közönségesebb szavakra alapítom, hanem olyanokra, amelyek kétségtelenül magukon hordják az egyéni alkotás bélyegét vagy legalább is nem velejárói minden valamire való író szókincsének, mint pl. *célos*, *védelem*, *diadalmaskodik*, *katonaság*, *nyughatatlanít*, *múlatoz*, *temető*, *hockáztat*, *engedelmeskedik* stb.

Kétségtelenül aláírjuk azonban azt, amit az utódokra való hatás bevezetéseképen Faludiról elmond a szerző. Tény, hogy Faludi nyelvújító működéséről téves nézetek uralkodtak nyelvtudományunkban, ámde nemcsak azért, mivel Faludi nyelvi forrásainak kellő ismerete híján — mint R. Prikkel mondja — sokkal többet írtak a javára, mint a mennyi megillette volna, hanem azért is, mert magának Faludinak nyelve se részesült még alaposabb kutatásban. Meggyőződésből mondhatom, hogy azoknak a tévesen neki tulajdonított új szónak számát szinte egészen pótolhatjuk olyan újakkal, melyeket eddig másoknak tulajdonítottunk. A *hűs*, *mindenki*, *eltávolít*, *figyelembe vesz*, *elmebomlottság*, *póstahajó*, *ilyesmi*, *képes beszéd*, *fejporzás*, *kegyeskedik*, *pályajáték*, *örömlövés*, *példáskodik*, *millyen*, *acélkemény*, *akasztófahalál*, *otthonoskodik*, *csatolat*, *leszokat*, *szerencsés utat*, *ellenerő*, *álmójáték*, *számoz* stb. szavak s kifejezések tanuskodhatnak mellettem, úgy hogy az elődök nyelvének ismerete csak módosítaná, de nem csökkentené nyelvünk megújítása körül szerzett érdemeit. Elévülhetetlen érdeme marad pl., hogy Pázmánynak és körének egyházi nyelvét belevitte erkölcsi és szépirodalmunkba (TÉ.), miáltal ennek az utóbbi irodalmi ágának nyelvét valósággal megalapította. Azt sem lehet megtagadni továbbá, hogy az említett írók nyelvének, szókincsének alapján és mintájára maga is temérdek

ovábbképzést alkotott. Csak egy párat említek fel itt annak bizonyítására, hogy Faludinak tényleg olyan nagy része van a szócsinálásban, amint eddig is hittük felőle. Az alkalmasint Csúzynál talált *udvariás* mintájára csinálja pl. az *uriás*-t, *urfiás*-t,¹ *módiás*-t; az u. i. olvasott tekintetbe vesz után mondja már: *figyelembe vesz, gondba vesz*, a Pázmány használta *gyapot lágy* szók felbátorítja ilyenekre: *pihekönnyű, acélkemény, gyémántdrága, gerendanagy, hófehér* stb. Gyöngyösi otthonos-át továbbképzí: *otthonoskodik*-ká, a Charicleában olvasott *távulít* igét igekötővel toldja meg: *áltávulít* stb.

Nem lehet tagadnunk, hogy Csúzy hatással volt Faludira, de hogy ez olyan jelentékeny volna, aminőt R. Prikkel tulajdonít neki, hogy Pázmány mellett legnagyobb mértékben hatott volna rá, azt — ismervé kissé pl. Gyöngyösi nyelvét — egyáltalában nem állítanám. Tetemesen megcsappan ugyanis a 160 szó, mellyel R. Prikkel ezt bizonyítani igyekszik, ha néhány elődjének műveiben is körültekintünk. Azt bizonyára az értekező is elismeri, hogy amit Faludi Pázmánynál, Gyöngyösínél olvasott, azokra nincs szükség Csúzynak még csak közvetítését sem feltennünk.

A védelem szót pl. mit első bizonyágként hoz föl R. Prikkel, Faludi Gyöngyösínél többször is olvashatta. Nem is említve a Mur. Vénusban is előkerülő adatot (2 : 313, vö. MNy. 6 : 166) ime a Char.-ból is e szó: »Jöjjön... Theogenes védelmére« (96 l.) és »Ne siessen más-is egyéb védelméhez.« Megvan e szó már Illyésnél is: »Lelki, és testi gonosztól védelmünk« (Sert. Sanct. 2 : 309). Abban is téved szerzőnk, hogy a védelem a *védelem* továbbképzése, eddigelé a védelemre Gyöngyösínél régebb adatunk nincs, míg a védelmezre már a XVII. század elején rákadtunk. Szerintem olyanfajta elvonás történt itt mint aminő a *figyelmez* > *figyelem* esetében áll fönn. Ez az elvonás és az *oltalmaz* > *oltalom* analógiája s az a körülmény, hogy Gyöngyösi előtt még nem találtam, továbbá, hogy a költő valósággal szerette az -alom -elem képzésű főneveket (*rutalom, tágodalom, akadalom, tudalom* stb.), azt bizonyítja, hogy a *védelem* szavunkat is a *távulít*, *otthonos*, *célos*, *virágzat*, *győzelem* stb. szerzőjének rovasára kell elkönyvelnünk ezentúl.

Az eddig Faludinak tulajdonított átvitelek közül, melyeket R. Prikkel Csúzynak tulajdonított, a kormány szóról már kimutattam, hogy nem a mai politikai jelentésben van a Sipszóban, továbbá, hogy a *mulatozni* igét Csúzy nem használta mai mulatni jelentésben, legalább az idézett S. 628. l. nem, valamint azt is, hogy ez a szó már átvitt értelemben Csúzy előtt is előfordul. Az értekező ezen említett átvitelek között új adatot is idéz ennek a szónak mai jelentésére, idézete így hangzik az eredetiben: »minden tartózkodás-nélkül bément mind-azáltal hajójában, 's-ott-is műiatozott kedvére.« Ámde R. Prikkel kihagyta az idézetből a mind-az-által szót, így csonkán valóban azt hihetné az ember, hogy itt mulatságról van szó tényleg; de nézzünk körül csak a szövegben, keressük, ki ment be a

¹ Erről a szóról R. Prikkel ezt mondja a MNy. 4 : 344: »Simonyi szerint (TMNy) 375. Faludi az *uriás* melléknév mellett *urfiás*-t is használ; lehet, bár én nem vettem észre nála.« E szó Faludinál tényleg megvan: »nem tartják Urfiás erkölcsnek az alázatos le-borulást« (N. U. 17).

hajóba, s miért »mind-azon-áítal.« Arról van, kérem, szó, hogy a Mennyel Orvos ment be Péter hajójába, aki: »alázatosan kéri vala... menny-ki tőlem Uram, mert bűnös ember vagyok.« Ki hiszi el már most, hogy az Ur mulatott Péter hajójában? Csakis ez lehet a mondat értelme, hogy az Úr szívesen tartózkodott, időzött egy bűnös embernek, Péternek hajójában is. A Faludinak tulajdonított, de már Csúzy használta szólások közül se mind a termékeny pálos szerzetesünk tollából került ki először. Pl. a képét viseli szólás már Geleji Katonánál is olvasható, bár kissé hosszabb alakban: »Ez ilyen tudatlan és kegyetlen Papoknak ideájokat és eleven-képeket viselte... a' Cajafás fő »Pap«, s már rövidebb alakban Gyöngyösinél (Char. 187.), vö. még a személyét viseli szólást a NySz.-ban.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

A TÉRSZINI FORMÁK NEVEI A MAGYAR NÉPNYELVBEN.

V.

(Folytatás.)

Szál, l. kőszál, sziklaszál.

Szármán. Meredek kopasz hegyoldal, homlokhegy oldal (MTsz. Ud. és Hszék).

Mszamos: Szármány, — laposa, Szármán (Jankó T. 8, 11). V. ö. szarm (Oklsz.) ?

Szécs. Havasi tisztás. Medvét láttam a szécsen. (MTsz. Hszék, Hétfalu).

Hétfalu: Bacsó szécsa (h. és v.), Kalán szécsa (h. O. 6:179); Szilágy: Szécs (ht., monogr. 4:481). Hogy a Hsnt. közölte 3 Abauj-, 4 Gömör- és 3 Zemplén-megyei Szécs hs. idetartozik-e, nem bizonyos.

Szél. Vminek szélén fekvő hely, levő rész. Oklsz. 1245: Juxta magnam salicem . . . que wigo ketbarana scele dicitur. 1257: Hinc exit virgultum ad locum qui Nogsceel dicitur. 1410: In loco Cherzel stb.

Helynevekben az egész országban előfordul, leginkább erdő és rétnevekben, de nem egyenletesen, mert pl. a Kszegen gyakori, Torda vidékén pedig nincs (Jankó K. 32, T. 27). Tagosítás utáni helynevekben gyakoribb pl. Első völgy felső szélén (Sárköz, Nyr. 5:143). V. ö. MUgsz. 288.

Szikla. Nagyobb összefüggő kötömegek. Szótárainkban kőszikla: saxum, scopulus, rupes C., petra MA. Nysz. több példa.

Udv.: Káka sziklája (Nyr. 25:527), Kőszikla ajja (uo. 26:432); Kszeg: Kőszikla (Jankó 17); Szilágy: Kőszikla (monogr. 3:743); Abauj: Veresszikla (h., monogr.); ADunántúl: Szikla (Nyr. 4:335); Bmell. Kőszikla, Kősziklák alja, Kősziklás (Jankó 78).

Szláv jövevényszó (Mikl. Et. Wb. és Sl. El. 740). Minthogy az Oklsz.-ban egyáltalában nem s a mai helynevekben is ritkán fordul elő, úgy látszik, hogy újabb szláv szónak nem régi átvétele.

Szimő. Árvíz alkalmából a vízből foltokként alig kibukkanó (gyepes, füves) hátak (Komárom, Nyr. 26:284, MTsz. ua).

Komárom: Szimő (hs. monogr. 123). A XIII. században még szemej volt (l. uo).

Szirt, *cirt*. Hegyes felnyúló kőszál? Kr.-nél *scopulus, cautes*. Nysz. több példa a kódexekből, Oklsz. 1464: *lapideus mons wigo Kewzirth*.

Udv.: Csák szirtje, Borvíz szirtje (O. 1 : 81, 87); Csík: Simonszirtje (gulaalakú sziklák, uo. 2 : 129); Kszeg: Kőszirt (Jankó 12); Mátra: Kőczirt (h., kt. 14. XXI. V. ö. MTsz); Ipoly: Kőszirt (kt. 14: XX.). Az utóbbi két adat nem teljesen megbízható.

Török jövevényszó (MNYelv 3 : 357). Az összes török nyelvekben hátgerincet, hegygerincet jelent s a címbeleti jelentés aligha népi, hanem inkább irodalminak látszik, mint a *bércé* is.

Szoros. Hegyek közt átvezető út v. völgy. Szótárainkban csak ált. értelemben *viae angustiae, ангиортus* stb. Nysz.-ban csak az *ucca* értelemlre van példa, az Oklsz.-ban csak a melléknévi használata.

Barcaság: Tömösi és törösvári szoros (O. 6 : 59); Hszék: Tusnádi szoros (uo. 3 : 62), Bodzai és ojtózi szoros (uo. 117); Csík: Gyimesi szoros (uo. 2 : 72), Békás szorosa (uo. 132), Kistölgyesi szoros (uo. 40); Udv.: Décsfalvi szoros stb. (uo. 1 : 25, 203); Mszamos: Nagyszoros tető, Kis és Nagy Szoros (Jankó F. 9, FK, 16 : 215); Őrség: Szoros (Nyr. 32 : 178), Hegyszoros (hs. Vas monogr.).

Leginkább *ucca* értelemben használatos. Eredetére v. ö. MUGsz. 309).

Szugoly, *szugolya*, *zugoly*. Szeglet, sarok, zug (Szatm. Bereg, Szf., Brassó).

Szilágy: *Zugoly*, *Szugolya* (monogr. 4 : 248, 421); Szatmár: *Ujmalom szüglya*, *Szugoly* (Nyr. 26 : 286); Bereg: *Patakszugoly rétje* (m., Ethnogr. 10 : 103); Zemplén: *Ritkás szugoly* (r., Nyr. 38 : 95).

Az irodalomban itt ott használatos »hegy testébe mélyedő kerek völgyecske« értelmében. Vö. MUGsz. 315.

Szugolyék. Ugyanaz. MTsz. *szugolyék*, *szugojék* alakban közli Szf., Ar.-szék, Hétfalu területéről. Helynevekben nem fordul elő; Orbán 4 : 31 szintén használja sajátos jelentésben: »... mely egy jobbparti szugolyékba (kis völgykebel) húzódott be.« (Mszék leírása).

Szurdok, *szurdék*, *szurduk*, *szurgyik*. Két hegy közt húzódó szűk völgy v. mélyút. MA.-nél *angulus, latebra*. Nysz.-ban helynévi adat nincs. Oklsz. 1193: *Inde ad aliam aquam zorduc*. 1267: *Ascendendo quoddam zurduk vel horhag*. 1275: *Quandam uiam Zurduk uocatam*. 1297: *Vallem Zwrduc uocatam s még 15 adat*. MTsz. a *szurdék* alakot Tolnából, a *szurdok* a Dunántúlról, Dráva és Mátravidékről, a *szurdokot* Udv.-ről idézi. Értelmezései: 4. két magas hegyoldal közötti meredek szoros út, hegyszakadék. 5. két domb közti völgy (Bács). 6. mély völgy. A Nyr. a *szurgyik* alakot Tolnából (25 : 258) és Nyitrából (28 : 497) közli. Hszék: *Alvégszurdoka* (O. 3 : 69); Csík: *Szurgyik* (Nyr. 11 : 528), *Szurdok* (uo. 39 : 233); Udv.: *Merke szurduka* (l., *szurduk* a. m. torok, pl. *Rikato ka* uo. 25 : 381; térhely a *Merke* alján uo. 26 : 44); Mszék: *Varju szurdok*, *Szurdok észka* stb. (stb. uo. 1 : 426, FK. 37 : 210), *Szurdoktető* (O. 4 : 194); Mszamos: *Szurdik* (Jankó T. 18); Kszeg: *Padszurdok* (ha az összeszűkülés hosszabb s a víz erővel töri át magát a talajon, Jankó 22); Szilágy: *Szurdok* (monogr. 4 : 15); Abauj: *Szurdok* (hs., monogr.); Sajógy: *Szurdok* (e. Nyr. 27 : 480); Bükk: *Szurdokszőlők* (uo. 11 : 432); Mátra: *Szurdokallya* (uo. 37 : 379); Karancs: *Lóci szurdok* stb. (uo. 39 : 186); Ipoly: *Szurdokok* stb. (sz., uo. 5 : 383, 7 : 44); Bars: *Szurdok* (uo. 31 : 117); Kemenesalja: *Kató-*

szurdok (NyF. 33 : 29); Pápa: Szurdok (NyF. 17 : 49); Balfelv.: Szurdik (NyF. 40 : 34); Dunántúl: Benedekszurdik (Nyr. 6 : 192); Sárköz: Mély szurdoki út, Kis szurdok (uo. 5 : 143, 6 : 384); ADráva: Szurdok (uo. 34 : 52); Kunság: Szurdok (uo. 2 : 47); Heves: Kis-, Nagy- stb. szurdok (uo. 2 : 238). Vö. MUGsz. 310.

[-alja, -észka, -tető, -verőfényel].

Tekenő, tekenyő. Kerek sekély talajmélyedés. Szótárainkban ezen jelentéssel nem fordul elő. Oklsz.-ból idetartozik: 1230: In territorio de Tekeneu. 1264: Transeundo quendam uallem Tekeneud vocatam.

Mszamos: Tekenő (Jankó T. 21); Szilágy: Tekenőhát (monogr. 4 : 314); Sárköz: Tekenyő völgy (sz., Nyr. 5 : 287).

Török jövevényszó (MNYelv 3 : 361).

Tekenős, tekenyős. Ugyanaz. Csak helynevekben találtam.

Udv.: Tekenyős, (Nyr. 2 : 428), Tekenyősd (O. 1 : 130); Mszék: Te-kenyős (Nyr. 1 : 384, 2 : 428, 28 : 383, 29 : 480), Teknyős dűlő (hepeshupás hely, uo. 37 : 95); Mszamos: Tekenős (Jankó T. 21); Borsod: Tekenős-völgy (Nyr. 11 : 335); Ipoly: Tekenős (ilyen alakú d., kt. 14. XX.); Bars; Tekenyős (uo. 31 : 117); Somogy: Tekenyős lápa (sz., uo. 10 : 335); Bal-mell.: Tekenyős (hegyvölgyes sz., Jankó 79). Vö. tekenő.

Tér. Kisebb vízszintes földterület. NySz. csak egy példa a főnévi használatra, Oklsz. 1365: Per quendam locum Baranther [a. m. tér?] dictum.

Hszék: Tér (e., Nyr. 30 : 446); Csík: Alcsík tere (O. 2 : 43); Udv.: Vasnyás tere (I. Nyr. 2 : 381), Szilos tere, Dongóhegy tere (uo. 527); M-szék: Borsóstó tere, Békesd tere stb. (uo. 2 : 428, O. 4 : 180, 188, 209); M-szamos: Malomtere (Nyr. 37 : 380), Tér, Első tér stb. stb. (kisebb térségek, Jankó T. 14); Kszeg: Kis tér, Felső tér stb. (Jankó 18); Szilágy: Tér (monogr. 3 : 576, 619, 4 : 133, 578), Agyagostere (uo. 4 : 207), Zilah tere (uo. 296), Fenyőtér, Mice tere (a Mice patak környéke, Nyr. 12 : 383, 28 : 184); Bereg: Próbátér (Ethn. 10 : 102). Vö. MUGsz. 207—208, NyK. 25 : 172.

Térjény. Síkság, róna. MTsz. idézi NKőrösről, kérdőjellel. Kétséges, hogy létezik-e. Vö. tér.

Térség. Kisebb vízszintes földterület. NySz. idézi Mikesből. Nyr. 30 : 177. szerint = síkság (Moldvai csángó).

Szilágy: Alsó-, Felső térség (monogr. 3 : 119). V. ö. tér.

Tető, tetej, teté. 1. Hegynek lapos felső része. 2. Lapos felső rész-szel való hegy. Beszt. szj. 205. cacum[en] hegtetew. Schlägli szj. 279. ver-tex tetew. 697. cacumen tetw. Oklsz. 1256: Inde descendit ad unum Berch qui uulgo dicitur Humuroteteu. Deinde ascendit ad montem qui uocatur Kuzepteteu. 1276. Super monticulum Tetheu uulgariter nuncupatum, s még vagy 30 példa. MTsz. teté, tetej és tetéj alakot ismer. Helynevekben a 2 jelentést szétválasztani nehéz. Általában a szó »hegy« helyett különösen az északnyugati nyelvterületen használatos, kisebb mértékben a székely és dunántúli területen is. Az első jel. az általánosabb. A példák felsorolása az itt kivételesen magyar alapszavak miatt érdekes.

Hszék: Lak teteje (sz., Nyr. 2 : 333), Szeget teteje, Méjpaták teteje (sz., uo. 525), Kapustető (uo. 12 : 335), Döbrönteteje (uo. 528) Orofástető (uo. 39 : 234), Alvégszurdokatej (O. 3 : 69); Csík: Háromtetej stb. (do, O, 2 : 35, 51, 100), Sástető (sz., Nyr. 9 : 527); Udv.: Láztető (I., Nyr. 2 : 381),

Avastető, Reztető ajja (sz., uo. 25 : 381), Vész teteje, Csúzteteje (uo. 527), Asztalkőtetej (O. 1 : 80), Hegytető (fennsík, uo. 131); Mszék: Üvertető stb. (Nyr. 1 : 383, 2 : 382), Nyárestető (uo. 29 : 480), Havas teteje (O. 4 : 181); Küküllő: Foktető, Sasfészeketeje (e., Nyr. 25 : 333), Bértető, Hágószöllő-teteje (uo. 34 : 223); Mszamos: Hegyestető (uo. 38 : 381), Szürkekőtető, Ropótető, Padtető, Verőfénytető, Nagyszorostető (magasabb térség, Jankó T. 15); Kszeg: Csutkőtető, Farkatető (Jankó 19); Szilágy: Hágótető stb. (monogr. 3 : 70, 142, 4 : 15, 848); Szatmár: Sujortető (h., Nyr. 2 : 281); Bereg: Hőtető (Ethn. 10 : 103); Zemplén: Mélyúttető (Nyr. 10 : 236); Hernád: Gyürtető (sz., uo. 8 : 96); Hegyalja: Kopasztető (szö., uo. 12 : 191); Sajó: Baradlatető stb. (h., uo. 8 : 94, 27 : 480); Borsod: Galyatető, Kékmezőtető, Visszafolyótörése tető (uo. 11 : 288, 335); Bükk: Kőkőtető sz., uo. 9 : 288); Heves: Sárhegytető (uo. 2 : 278); Mátra: Ördögtáncápatető (uo. 25 : 95); Karancs: Csengervölgyi tető (kt. 13 : XXI.); Ipoly: Gólyástető (Nyr. 7 : 44); Kemenesalja: Hástető, Tető (NyF. 33 : 29); Pápa: Dombtető, Agyagtető (uo. 17 : 49); Bakony: Hegyettető (uo. 34 : 176); Balmell. Hegyes gyórtető (Jankó 43, 47); ADráva: Pöcetetető (Nyr. 28 : 190); Sárköz: Perihegy teteje (sz., uo. 5 : 143). — Vö. MUGsz. 212.

Tetős. Emelkedett sík hely. Oklsz. 1363: In loco Tetews. Vö. tető.

Torok. Völgynek rövidebb összeszűkülése. NySz. 3 [os; öffnung, mündung]. A magyar hajdu a havas torkokat mind feljárja vala. Oklsz. 1448: Ad quendam vallem Chekelakatorka vocatam s még 8—9 példa. MTsz. csak a vízrajzi jelentést ismeri.

Hszék: Torokárka (sz., Nyr. 37 : 381, 39 : 41); Udv.: Rikatorka (torok = szurduk, uo. 25 : 381, 2 : 381); Mszék: Bakocstorka stb. (uo. 1 : 383, 2 : 46, 28 : 381); Mszamos: Asztorok, Méhvölgy torka stb. (völgynek erős összeszűkülése, Jankó T. 19); Kszeg: Kéttorokköz, Nagytorok (ha a v. összeszűkül egy rövidke darabon, Jankó 21, Nyr. 12 : 432); Hernád: Torok (szö., uo. 8 : 96); Bükk: Farkastorok stb. (v., uo. 6 : 479, 9 : 288); Karancs: Torokalja (uo. 39 : 186); Budapest: Farkastorok (máskép Farkasgége, v., uo. 28 : 526).

A dunántúli és alföldi helynevekben csak a vízrajzi jelentés volt kimutatható. Vö. MUGsz. 244, NyK. 25 : 276.

Torony. Felnyúló kőszál. Szótárainkban ezen jelentés nincs meg. Oklsz. adatai mind épített tornyokra (castra, castellum, possessio) vonatkoznak. Helynevekben csak Orbánnál fordul elő pl. 1 : 91: Csudálókő v. Csalatornya (a h.-almási barlanggal szemben, I. Nyr. 25 : 528 is). 1 : 138. Elemér tornya (sziklaszál Rabsonné vára mellett). 3 : 196: Verestorony (egy ponk amelyben sok cserepet találtak). Balatonmell.: Pusztatorony (Jankó 80). E nevek népi használata nem egész biztos, de ha megvan is, nem térszinforma jelölésére, hanem mondákkal kapcsolatban keletkezett. Hogy tehát tfnévek vehető-e, kétséges.

Német jövevényyszó (Nyr. 24 : 400, 25 : 67).

Tő. 1. Hegynek, dombnak alsó része. 2. Völgy alsó nyílása. A NySz.-ban az 1. jel. van meg. Oklsz. 2. 1055: Inde aruk tue que uallis usque ad kangrez uiam extenditur. 1262: Uadit ad dolnapatak teu. 1295: Peruenit in quoddam Berch Watulozoutu uocate s még 40 példa, nagyjából víz-

rajzi értelmezővel. A helynevek nagyobb részében is a vízrajzi értelem van meg (folyó-, patak töve). A címbeli jelentéshez tartoznak:

Hszék: Fenyőstöve (sz., Nyr. 28 : 336); Csík: Hágó 16 stb. (k., uo. 9 : 527); Udv.: Fejtő (h., uo. 239); Ipoly: Szitnyató (hs., Hont monogr. 66); Balmell.: Kishegyestő (Jankó 80); ADunántúl: Lapos- és Nagyhegyestő (kúpalakú hegy alatt fekvő sz., Nyr. 10 : 478). — Vö. MUGsz. 227.

Töbör, teber. Gödör, katlanszerű mélyedés. MTsz. a töbör alakot Borsod, Gömör és Tornából, a teber-t Borsodból közli. Oklsz. 1211: Isti sunt exequiales . . . Teber [a. m. töbör?].

Borsod: Hosszú teber (Nyr. 11 : 335). Szláv átvétel ugyanazon szóból, mint a debrő. A beregmegyei Deber alja (Ethn. 10 : 103) odatartozik.

Üstök. Erdős hegynek meredeken leszakadó vége. Szótárainkban ez a jelentés nincs meg.

Udv.: Czüzbogár üstöke (csordajárás Nyr. 25 : 527) [Ide tartozik?] Pilis: Üstökhegy v. Keserüs üstöke (kt 15. XX), Jászhegy üstöke (P. 146). Az elnevezés alapja a hasonlóság: a hegy leszakadó végén a fák mint a ház üstöke merednek. Török jövevényszó? (NyK. 17 : 448, Nyr. 24 : 128).

Vákány. Sekélyes völgy, völgyfenék (MTsz 1. Szf.) V. ö. zákány.

Vápa. Sekély talajmélyedés. Már a Beszt. szj. ben 218. fovea vapa. 220. kabis es vapa (scrobis is vápa). NySz. Az völgyeket es uápákat be töltötte. Es lattya, hogy a haznac falán sárga vagy veres szabású vápátskác vadnac. Oklsz. 1263.: Juxta quoddam fossatum agyaguapa vocatum. 1348: Villa Wapafew vocata. 1410: Ju quadam valle Rehegewapaya vocata . . . 1420: Ad unum cauum ymolasuapa. s még 8--10 példa, MTsz. idézi Hunyad, SzDoboka, MTorda, Udv., Hszék és Csík m.-ből s a Tsz. nyomán Szatmárból: alig mélyedő széles gödrösség a hegyen v. hegyoldaldalban, sekélyes völgy, völgyfenék. Nógrádi adata tévedés. Egyéb értelmezések: két hegy közötti nyeregalakú bemélyedés (Csík, Nyr. 32 : 329), völgy (Gyergyó, uo. 34 : 82), hegyoldal (Gyergyó, uo. 258), nyeregalakú hegy (Szatmár, T. Gy. 33. X. 80, Nyr. 34 : 487), mocsaras hely (Ugocsa, Nyr. 34 : 432, FK. 35 ; 434).

Hszék: Várvápája stb. (vápa erdő közötti völgyületet, szakadásos [?] patakmedert jelent. O. 3 : 59, 70, 72), Nagyvápa-karéja (Nyr. 30 : 449, 39 : 233); Csík: Cserevápa, Várvápája (e., uo. 39 : 40, 233); Udv.: Keresztvápa stb. (uo. 2 : 381, 9 : 239), Boszorkány vápája stb. (vápa=lankás helyen krátérszerű mélyülés. uo. 25 : 380), Setét vápa (vápa=éjtszakos meredek szűk völgytorok vagy árokfej, uo. 528), Magyarós vápája stb. stb. (uo. 26 : 432, O. 1 : 138, P. 111, 432); Erdővid.: Vizesvápa stb. (k., Nyr. 28 : 336); Mszék: Tövises vápa stb. stb. (e., uo. 1 : 383, 2 : 382, 526, 28 : 383); Küküllő: Leshégy vápája stb. (d., uo. 25 : 333); MSzamos: Csipkés vápája stb. (uo. 17 : 382, P. 412, Jankó T. 21); Kszeg: Kis és nagy vápa stb. (k., Nyr. 12 : 432, Jankó 11, 12); Szilágy: Vápa (monogr. 4 : 108); Szatmár: Vápás tó (meredek partok közötti tó, P. 412); Ugocsa: A holt medreknek, amelyek végleg elszakadtak a folyótól, vápa a nevük (FK. 35 : 434); Zemplén: Vápa (sz., Nyr. 37 : 95)

A vápa csak a keleti területen él és élesen elhatárolódik a lápával szemben. Mig pl. a Hegyalján és Abaujban a lápa járatos, Zemplénben a vápa uralkodik.

MA. és utánna vlmennyi szótáríró a vápát a lábával egyben v. legalább utalással tárgyalja. Budenz mind a kettőt a lápból származtatja (MUgsz. 683). Mikl. a szláv vapa: stagnum-ból származtatja (Fremdw. 892, Etym Wb.), Halász szerint vápa úgy viszonylik a lábához, mint lép:vép, lék:vék (Nyr. 10 : 335).

Ha a vápa valóban megvan az ószlávban, akkor kétségtelen, hogy a magyar szó ennek átvétele. Nehézséget csak az okoz, hogy a m.-ban a »mocsár« jelentés e szónál erősen háttérbe szorult. Ugyálszik jobban megvan a lábánál, amely lehet a vápa mintájára alkotva a lápból. A két szó éles elhatároltsága és hasonlósága alak és jelentés dolgában közös eredetre mutat, de hogy ez a mondott-e, kétséges. Figyelembe veendő volna még a lép szó elterjedése a lápa és vápa hazájában; nekem csak az Alföld tiszántúli részeiből vannak rá adataim. L. még Pesty fejtegetését műve Pótlékában.

Vápácska. Lacunula, kleine Pfütze (NySz.).

Vég. 1. Hegyvonulatnak utolsó része. 2. Völgy nyílása. Csak összetételekben fordul elő, rendszeren mint 2., ritkán mint 1. tag. (Végláb = a faluhoz tartozó utolsó szántó. Végbérc = a faluhoz tartozó utolsó domb vagy egy vonulat utolsó része stb.). Nincs is sajátos főnévi értelme. Helynevekben az Oklsz. is sok példában idézi, mai példák: Árokvég, Cserevég, Havasvég, Hegyvég, Horogvég stb. Az egész országban előfordul (persze csak ahol magyar helynevek vannak). Vö. MUgsz. 568.

Verő. Hegynek, dombnak (déli), völgynek (északi) napnak kitett lejtője. Szótárainkban ezen jelentés nincs meg. Oklsz. csak mnévi használatban: 1303: In eodem latere Werewmal dicto. 1455: Terre Fashalom werewfele s még 3 példa.

Csak helynevekben, igen kis területen fordul elő: Bükkalja: Nagyverő (e., Nyr. 9 : 287); Mátravid.: Patak vereje (oly verőfényes hely, ahova a nap süt), Kövesverő (nap süt oda, nagy kő van ott), Hosszuverő (uo. 37 : 379), Szilasverő, Kazari völgy verő, Teke völgy verő, Nagy rét verő, Magas verő, Nagy verő fő, Hosszuverő lápos hegy (h., kt. 13. XXII), Kisverő alja (r. Nyr. 26 : 286).

Verő a napnak régi neve, amelyet nap, napfény, verőfény értelemben ugyanezen vidékről több helyről a MTsz. is közöl. Jelentésátvitel. A verőnek mint főnévnek ellentéte az árnyék (pl. Eger részei: Verő Szala, Árnyék-Szala stb. MTsz. — 1578: Az erdőnek neve Alsó-Harokally, melynek mind az árnyékát, mind a verőfelét neki adák... Oklsz. 2. verő stb.) — Vö. MUgsz. 574.

Verőfény. Ugyanaz. Schlägli szj. 55 radius verefen. Oklsz. 1319: Vilam verufyn: 1505: Possessionbüus Werewfenfalva Egerallya...

Helynevekben a keleti nyterületen fordul elő, míg a verő az északnyugatin. Hétfalu: Verőfény (h., uo.: Észak erdő, O. 6 : 84); Hszék: Erdős verőfénye (e., Nyr. 37 : 381, P. 416); Udv.: Verőfény (Nyr. 26 : 432, P. 416); Mszék: Szurdok verőfénye (sz. uo. 1 : 427), Verőfény (uo. 2 : 428); Kápolna verőfénye (uo.: — észka, O. 4 : 208); MSzamos: Verőfény, — tető, — medgyes (délnek néző hr. Jankó T. 23, P. 416), Apakút verőfénye, Karai verőfény (P. 416); Szilágy: Verőfény (e., monogr. 4 : 77, 468, 767, 794, 807), Verőfény oldal (uo. 95); Zilah: Verő-fin (szö., Nyr. 12 : 383, 28 : 184).

A verőfény ellentéte az észak (l. ezt). Ugyanezen viszonyt fejezik ki más vidéken a Hídegoldal, Melegoldal elnevezések is, pl. Hernádvgy: Hídegódal (a putnoki vgy. D oldala), Melegódal (ua. vgy. É oldala, Nyr. 3 : 19). Vö. verő.

Völgy. Hosszan elnyúló talajmélyedés, Beszt. szósz. 209 vallis velg, 210 valliclus kis velg. Schlägli szj. 701 vallis veelg 702 valliculus kis velg. Murm. szjben nincs meg, ott 297 Vallis aruk. 298 Conuallis — Aroknak igenes feneke. Oklszban több száz példa. 1211 : Inde tendit ad furizuelgi. 1247 : In ualle que uocatur Homorouvelg. 1251 : Per uallem que uulgariter Bikwelg dicitur.

A főnevek közül helynevekben a völgy a leggyakoribb, s ez természetes is, mert neki van az ember számára az összes főformák közül a legnagyobb fontossága. Völgy, vögy alakban az egész országban elterjedve. Eredetére eddig semmi kutatás nincs.

Völgyelég. Mélyedés (MTsz. Vas). Vűögyeleg : kis völgy, lapály (Veszprém, MNyelv. 4 : 285). Vö. völgý.

Völgyes. A völgy melléknévi alakja főnévi használatban, ugyanazon jelentéssel (v. ö. Hegyes).

Sajóvgy. : Pányi völgýes (v., Nyr. 7 : 94); Őrség : Völgýes (hs., Vas monogr.). Vö. völgý.

Zákány. Bemélyedés, gödör a kocsúton (MTsz. 1. Csongrád). A Hsnt. 3 ilyenü hs.-t közöl Csongrád, Bihar és Somogy m.-kből. Vö. vákány.

Závoz. Hegyoldalon ferdén levezető mélyút. Oklsz. bérc cikkben : 1311 : In quodam berch secus viam Zauuzut vocatam. Nyr. 33 : 222. meredek út (Rozsnyó, Sajóvgy). A Hsnt. Trencsén és Bars m.-ből közöl ilyenü hs.-t.

Hont : Závoz vadászház (kt. 14. XX.). Kopany závoz (h., monogr. 1.)

Szláv szó. Tót zavoz : mély út (Nyr. 33 : 222).

Zöhen. Kisebb gízgazos mély hely (Vas MTsz. és Nyr. 30 : 102)

Zug. Dombok közé beékelte talajmélyedés. Szótárainkban ezen jelentés nem fordul elő. A helyneveknél nem lehet megállapítani, hogy mikor van a szónak térszíni és mikor térrajzi jelentése. Nysz. zug, szug [angulus, winkel] Stagnum attingit terram pwzta wzwd alio nomine agagzug (szög?) 1384.

Zemplén : Sarnyuzug stb. (Nyr. 2 : 282, 11 : 95); Szabolcs : Szabó zug d., Csífi zug d. stb. (uo. 2 : 282); Szatmár : Kutzúig (r., uo. 1 : 230), Káposzta zug (uo. 11 : 47), Mészos zugja (Mészos egy h., uo. 26 : 286); Bihar : Farkas zug, Nyéki zug, Cserákja zug, Girinczug (uo. 2 : 178, 6 : 239, 9 : 525, 29 : 553); Hajdu : Vajó zug (uo. 14 : 422), Álomzúg, Farkaszúg stb. (uo. 37 : 378), Heves : Tetüzug (uo. 1 : 188); Békés : Túrtőzug (zsombékos hely ott ahol a Berettyó a Körösbe szakad (uo. 10. 144); Csongrád : Disznőzug (f., uo. 2 : 237); Arad : Örményzug (sz., P. 241).

Ezen nevek nagyobb részében a zug szónak térrajzi jelentése van, vagyis oly helyet jelent, ahol két térrajzi forma (patak, rét, erdő, út stb.) összeér. Gyakran jelent továbbá utcát is, ugyanezen területen. A főnévi jelentés a helyzet által adva a térrajziból fejlődött. — Vö. MUgsz. 315.

ADALÉKOK A SZIGETKÖZI NYELVJÁRÁS ISMERETÉHEZ.

A szigetközi nyelvjárásról Szabó Sándor dr.-nak van terjedelmesebb munkálata, mely mint a Nyelvészeti Füzetek 38. száma jelent meg.¹ E füzetet gondosan átolvastam s érdemes, derék műnek tartom, amely bizonyára sok tanulmányozásnak, szorgos munkásságnak gyümölcse s mint ilyen becsületére válik szerzőjének. Minden elismerés mellett sem hallgathatom azonban el, hogy e tanulmánynak van némi szépséghibája.

Dilettáns létemre is mindig bizonyos kedvteléssel figyeltem a népnek, nevezetesen szülőföldem népének nyelvét. Ez alapon merek a dologhoz hozzászólni és Szabó Sándor figyelmét egy-némely körülményre felhívni. Eszemben sincs a minden áron gáncsoskodni akarás, csak az őszinte érdeklődés, az ügy szeretete adja kezembe a tollat, hogy a szigetközi nyelvjárás íróját figyelmeztessem egyre-másra, amire nem gondolt.

Első sorban hibás Szabó Sándornak a kiinduló pontja: Szigetköz a Kis-magyar-alföldnek azon része, melyet a Nagyduna és az u. n. mosonyi Dunaág zár be, tehát magában foglalja Mosonmegyének is egy részét. Eszerint az a községeken kívül, amelyeket Szabó S. elsorol, Szigetköz magában foglalja még Arak, Bodak, Darnó, Dunakiliti, Dunaremete, Feketeerdő, Halászi, Lipót, Zseli községeket is, amelyek egytől-egyik tiszta magyar falvak.

Hibázott továbbá Szabó S. abban, hogy csupán hét szigetközi község nyelvét tanulmányozta. Épen csak azon helyeken fordult meg, amelyek az u. n. Alsó-Szigetközt alkotják. Pedig ha tovább megy és figyelmére méltatja Felső-Szigetköz nyelvét is, igen érdekes jelenségekre bukkan volna. Természetes, hogy a főbb jellemző sajátságok, amelyek Szigetköz nyelvére ráütik az egységesség bélyegét, mindenütt megtalálhatók: Dunakilitiben, Ásványon és Bácsán egyaránt, azonban vidékek szerint mégis igen szembeötlő sajátságok, eltérések vehetők észre, amelyek arra jogosítanak, hogy különbséget tegyünk alsó-, közép-, felső vagy legalább is alsó- és felsőszigetközi nyelvjárás között.

Bajcson és vidékén egész sereg olyan szó van, amelyet az ásványi és ásványvidéki ember nem használ, akárhányat közülük meg sem ért; és viszont. Vannak továbbá szavak, amelyeket Ásványon és vidékén teljesen olyan formában használnak, mint Alsó-Szigetközben, de egész más értelemben.

A magánhangzók s mássalhangzók minőségi s mennyiségi változásait tekintve elég érdekes eltéréseket találunk.

Az *á* hang rövidje, az *â* gyakran előfordul, holott Alsó-Szigetközben Szabó S. nem hallotta. Pl. *ábálé*, *ágácfa*, *hálál*, *hángyál*, *hásznál*, *kálipál*, *kálázli*, *kánál*, *kántár*, *kászál*, *pálánt*, *tárágács*, *kászli*.

A *-va -ve* képző mindig rövid, vagyis az ásványi ember úgy mondja, hogy *főrakva* (nem: főrakvâ), *íkhíve* (nem: íkhívê).

A *-val* rag *vô* alakban (*vâ* helyett) *â* után *sokkal többször* jelentkezik, mint Alsó-Szigetközben, pl. *órávô*, *Annávô* stb.

¹ Szabó Sándor dr.: A szigetközi nyelvjárás. Budapest, 1907.

A *le* igekötőt ásványvidéki ember *mindig* nyílt *e*-vel mondja, soha: *lë*, pl. *levetëtt* (nem pedig: *lëvetëtt*). A második személyű névmás sem *të*, hanem *mindig* nyílt *e*-vel *te*.

Amikor az alsó-szigetközi ember rövid *ö*-t mond, az ásványi és ásványvidéki *e*-t hangoztat, vagy épenséggel nyílt *e*-t, pl. *gërin*, *këtn* (kötény), *pëcsëf*, *szëg*, *szëgletëf*; *öleget*, *zsemle*. (Vö. Szabó S. i. m. 11. l.)

Az alsó-szigetközi (szóvégi) *ö* helyett Ásványon és vidékén *ü*-t mondanak: *ëszü*, *pintü*, *tëfü*, *tengü*, *viszü*. Ugyanigy az *ö* helyett *ú*-t: *ásítózü*, *bolondozü*, *csuklú*, *óvasü*.

A nyújtott hangzó használata sokkal gyakoribb, szinte túlságos, különösen az első szótagban *s* a szó végén, pl. *bün*, *hús*, *jászü*, *küt*, *mënkü*, *rászü*, *sír*, *szíva*, *tüz* stb. Az *-ü*, *-ü* melléknévképző sokszor hosszú, pl. *nagyfejú*. Ez is ellentétben van Szabó Sándor megfigyelésével.

Az *a* sokkal többször megmarad, mint az alsó szigetközi beszédben, pl. *magas*, *randa*, de *kakas* helyett *kukas*, *u*-val.

A *j* helyett mondanak ugyan *gy*-t (pl. bogyú, sargyú, vargyú), de nem oly gyakran, mint Alsó-Szigetközben: a birtokos személyragban (*-ja*) elég sokszor megmarad.

Az *rl*-ből nem *rr*, hanem *ll* lesz, pl. *salló*, *talló* (nem *sarró*, *tarró*).

A *-hoz*, *-hez* ragból *pótló nyújtás nélkül -ho*, *-hë* lesz, pl. *ahho*, *Samuho*, *embërhë*, *sëmmihë*.

Az *ige* jelen idejének 3. személyében a szóvégi *l* (majd) mindig megmarad, pl. *botúl*, *cepël*, *danúl*, *foglál*, *fordúl*, *gondúl*, *herül*, *titkúl* stb.

Végezetül hadd járuljak hozzá a szigetközi nyelvjárás szókincsének gyarapításához néhány jellegzetes ásványi szóval:

1. *Nevek*: a) Zezetéknevek: *Bedő*. *Gazsó*. *Gútai*. *Kócián*. *Kósa*. *Máté*. *Pusztai*. *Tóközi*. b) Csúfnevek: *Görbécske*. *Kamu* (*Samu*). *Kerbeniz* (*kancsal*). *Pógyes*. *Rütye*. *Tupi*.

2. *Dülök*: *Cimerfa*: Ásvány és Ráró községek közt valami határjelző oszlop volt ott, melyet címerfának neveztek. *Dëpó*: tűzifa-telep a grófi birtokon; a francia *dëpôt*. *Les*: valamikor itt várták a molnárok a messze földről érkező örletöket. *Körmendi lapos*. *Téglaház*.

3. *Növényvilág*: *Csörmöle*: a növénytani könyvek csormolya néven ismerik (Melampyrum). *Csücsörgő*: rezgőfű (Briza media); egy pacsirtafajtát szintén így neveznek, mint már közöltem (Nyr. 1911. jún.). *Epër*: szamóca; az epërfát (Morus) csak *szëdërfa* néven ismerik. *Erdei szëdër*: hamvas v. földi szeder (Rubus caesius). *Gatyavirág*: a mécsvirágnak (Lychmis) dupla virágú kerti fajtája. *Illëk-hallok*: libapimpó (Potentilla anserina); nevét onnét kapta, hogy szárnyas leveleit a gyermekek tépdetik azt kérdezgetve: »illëk-e, halok-e?« *Harangvirág*-nak nem az általánosan így ismert Campanulát nevezik, hanem az Aquilegia vulgaris-t. *Mávörízsa*: mályva (Malva silvestris). *Nyárf*a néven csak a fehér nyárfát (Populus alba) ismerik, a többi fajtának (pl. rezgő nyárf) *jegënye* a neve. *Nëbáncsrízsa*: nebántsvirág. *Ónejz*: ánizs. *Örlögszëm*: fészkes virágzatú kerti növény (Cynea). *Petrezsil*: petrezselyem. *Pókatakony*: kerti dísznövény (Polygonum orientale), nagyon hasonlít a pulyka orrán lévő piros fityegőhöz, amelynek szintén ez a neve. *Síkó*: zsurlófű (Equisetum arvense). *Szëlid zab*: szép kerti virág, a botanikai könyvek dákoska néven említik (Gladiolus communis). *Szen-*

györgyvirág: jácint. *Szörös gyöngye*: viola (Cheiranthus). *Vijola*: árvácska (Viola tricolor).

4. *Allatvilág*. *Bugabácsi*: hétpettyes böde v. katicabogárka. *Monyas*: ménló. *Sörke*: kis tetű.

5. *Ruházat*: *Álloruha*: az a kis ruhadarab, amelyet kisgyermekek állá alá kötnek, hogy evéskor el ne piszkítsák magukat. *Kétlin*: kötény. *Lajbi*: ócskább anyagból készült férfikabát. *Tölfagatya*: igen vastag, kemény vászonból készül. *Tuszli*: ütőérvédő. *Ubony*: az a szoknyaszerű ruhácska, melyet kis gyermekek viselnek.

6. *Ételneműek*: *Csipédétt* (másutt csipkédéttnek mondják): apróra szagztatott tészta a levesben. *Csörmölés kenyér*: olyan kenyér, amelynek lisztjébe a főntemlített csörmöle nevű növény megőrölt magvait keverik; ettől a kenyér kékesfekete lesz, az íze meg olyan, mintha tej volna benne. *Kecőce*: lekvárféle. *Ónejos kenyér*: mikor kőmény helyett ánizst sütenek a kenyérbe. *Pudlutyka*: rendszeren a répalevélből spenót módjára készült főzelék neve, de a spenótot is hívják így. *Szarvas* (másutt *szarvac*): kifli.

8. *Különlélek*: *Aluja v. áloész*: áloé. *Botúl*: a fűzfa fiatal hajtásait a törzs fölött minden 4–5 évben lenyesik s ezt a műveletet nevezik így. *Botlófa*: az imént említett módon lebotolt fűzfa. *Csatló*: azon cséplő szerző, amellyel a gabona szemét kiverik, mikor azt akarják, hogy a szalmája ép maradjon zsuppnak. *Csiport*: göröngy. *Csoffatt*: fonnyadt. *Écsik-kad*: eltűnik. *Ekelő*: jó vastag fából készült ék, ilyen: \wedge . Ebbe, midőn szántani mennek, az ekét beillesztik, hogy ne surlódjék a földön. *Embér*: mindig nős férfit jelent. *Embérkinzó*: az emberhajtotta kézi cséplőgép. *Géléta*: kréta. *Girindű* (és nem gērëndű, mint Alsószigetközben): a malomkíssig tengelye. Hogy mi a kíssig, azt lásd Szabó S. i. művében. *Gomb pőcse*: fémgombok tőgye. *Gőgyül* (nem pedig: gőgyél): dédelget. *Guga*: kinövés a nyak előrésszén, de más, mint a golyva, ennél állandóbb természetű. *Hébér*: mindig csak a borszívót (lopót) jelenti, emelőgép értelemben nem fordul elő (vö. Szabó i. m. 43. l.). *Hurimál*: hurcol. *Kanbaktér*: az a férfi, aki a templomban felügyel a suhancokra, hogy (főleg a leányokkal) ne rakoncátlankodjanak. A *kapocs* kétféle: *kankapocs* és *nősténykapocs*. *Kevert* vagy *kéccérés*: rozssal kevert buza. *Kék*: kellene, nem *kík*, mert ez Ásvány vidékén mindig a kék színt jelenti. *Kétasszonközi tojás*: olyan tojás, amelyet Nagyboldogasszony és Kisasszony ünnepe közé eső időben tojnak a tyúkok. Ez a tojás a legjobb, legtovább elmarad. *Kibánja magát valamiből*: valamely elhatározását megváltoztatja. *Körságos*: igen elterjedt szitokszó. *Köpőce*: kivájt fából készülő vízmerő készülék, amivel a sajtárt v. puttonyt a Dunából v. az u. n. pálántás kútból tele merik. (Vö. Szabó S. i. m. 42!). *Masinál*: gabonát csépel. *Páhu* (páholy): épületfa-telep. *Pattantyú*: hallólyag. *Pös*: a Duna holt vagy csendes vízű ágain rőzséből és földből összetákolt híd. *Rít*: sír (sír csak főnévileg, 'sepulcrum'). *Sámedli*: zsámoly. *Szömőcsing*: szemölcs. *Térbekül*: térdel. *Tiksötíttye*: azon betegség szerű jelenség, midőn valaki (nyári) alkonyatkor nem lát s ide-oda támo-lyog. *Tül* (tol): hajós műkifejezés, jelenti azt a műveletet, mikor a part mellett a csónakot úgy hajtják előre, hogy az evezőt a fenékbe nyomják (Alsószigetközben: támogat, Szabó S. i. m. 36). *Vágódzik*: ez is hajósműkifejezés. Jelenti az evezésnek azon módját, mikor a csónak elején a gúzsba

illesztett evezőt a vízbe mártogatva és rajta nagyokat húzva segítik előre a csónakot. *Verbunk*: tánc, melyet csak legények járnak körbeállva s egymás vállát átkarolva. A *virraszt* ige h. azt mondják: *vérászul*; ellenben *véraszt*, a virrasztásnak azon módját jelenti, mikor valaki a halott mellett marad imádkozva, énekelve és — pálinkázva. *Zárdo*: kölhányás, amely a Duna valamely ágát elzárja.

S ezzel befejezem mostani közleményemet. Utolsó szavam is azon kérelem Szabó Sándor dr.-hoz, tanulmányozza újra a szigetközi nyelvet s egészítse ki művét. Erősen hiszem, hogy nem végez meddő munkát.

(Budapest.)

ÁNYOS LAJOS.

I HESUS.

Melich János azt a körülményt, hogy a Bécsi és Münchener kódex a szóvégi *j* hangot számos esetben *ih*-val jelöli, valami sajtósági kiejtés bizonyítékának vette. Én ezzel szemben az *ih*-t pusztán helyesírási sajtóságnak véltem s nézetem támogatására többféle bizonyítékot soroltam föl. Ezeket most Melich J. cáfolja a NyK. legújabb füzetében. Egyéb vitás pontokat mellőzve,¹ ezúttal csak egy fontos és érdekes körülményre térek vissza. Azt állítottam, hogy a *Jézus* névnek középkori *ihesus* írásmódja is okozhatta, hogy az *ih* betűcsoporttal a *j* hang képzete társult. Ezt az okadatokat M. most így cáfolja (NyK. 40 : 384):

»Igen ám, de vajjon azt, amely *ihesus*-nak van írva, *ihesus*-nak vagy *jesus*-nak olvasták-e? Ezt azért is lehet kérdezni, mert hisz emlékeinkben ilyen alakok is vannak: az meennyey kyrálnak zent ffya ihus *xpus* (ÉrdyK 121), vronk Ihus isten fia *xpus* (Ném. Gl. 118), Has horas ... Tibi *xpe* recolo (WinkK 65) s ez alakokban a *xpus*, *xpe* rövidítéseket senki *p*-vel nem olvashatja. Ugyanígy van ez az *Ihesus*-szal is, amely emlékeinkben ritkán fordul elő (vö. WinkK 116, 161, 173 stb., Sermon. Dom.; rendes az *ihc* MünchK, BécsiK, *ihus*nak JordK 317, uo. 550 urwnk *ih*s stb.); ez a forma három szótagú, azaz *ihesus*, amire vö. Traube, Nomina sacra 150: »*Ihesus* ist eine jüngere Form ... veranlasst war sie, wie auch *Htesus*, durch das Bestreben, der Dreisibigkeit des Wortes gerecht zu werden.« Minthogy tehát az *Ihesus*-t nem *Jesus*-nak, hanem *Ihesus*-nak olvasták, a *j* hangnak nincs mihez asszociálnia.«

Ennek a cáfolatnak az első felét teljességgel nem értem s azt tartom, más olvasók se érthették, különösen azt a mondást, hogy ezt azért is lehet kérdezni, mert emlékeinkben ilyen alakok is vannak: *ihus*, *xpus*. Csak nem gondolja Melich, hogy ezt az *ihus*-t valóban *i-hus*-nak olvasták, s azért tehát *ihesus*-t épígy betű szerint *i-hé-zus*-nak olvasták? Hisz *ihus* egyszerűen rövidítés, mint a szintén előforduló *ih*s, s ezeket is okvetetlen *Jézus*nak olvasták. — Még érthetlenebb a *xpus*-ra való hivatkozás. Hiszen

¹ Melich J. maga megvallja, hogy az *e jámbor*-nak *ehhambor*-féle írását nem tudja másképp magyarázni, mint én. — Hogy »gúnyos« megjegyzésem (melyet válasza végén zokon vesz) mire vonatkozott, azt nem említi, pedig olvasói csak úgy ítélnének. Egyébiránt sajnálom, s ha gúnyosan hangzott, csak akaratlanul volt gúnyos az én tréfás megjegyzésem.

valamint ezt nem olvasták betű szerint, hanem *Krisztus*nak ejtették, époly kevéssé kellett betű szerint szótagolni az *i-he-sus*-t, hanem olvashatták *Jézus*-nak.

A háromtagú kiejtés dolgában Melich Traube tekintélyére hivatkozik. De a tekintélyre való egyszerű hivatkozás nem döntheti el a tudományos kérdést, s a tekintélyre nem kell esküdni.

Traube azt mondja, hogy az *Ihesus* alakra, melyet a 6. század óta kimutathatni, az vezette az írókat, hogy meg akarták őrizni e névnek háromtagú kiejtését, melyre a görög írás tanította őket: *Ἰησοῦς*. Ámde Traube, ki különben minden állítását olyan bámulatos pontossággal megokolja, ezt a nézetét úgyszólván semmivel se bizonyítja, mert a *Hiesus* írás, mely szerinte »talán«¹ régibb (149, 152), nem kényszerítő bizonyíték, könnyen lehet, hogy csak amannak módosítása. Ellenben fontos körülmény (erről Bódiss Jusztin volt szíves felvilágosítani), hogy bár a középkori hexaméterben előfordul a háromtagú ejtés, a népies verselésű egyházi énekekben kétféle a Jézus név.

A szentírás régi görög kéziratai a héber szokást utánozva az isten neveket rövidítve írták, a Jézus nevet pl. így IHC, e helyett IHCOYC (a C a Σ-nak más alakja, ahogy pl. az orosz s a szerb írásban maiglan látjuk), szintúgy XP és XPC e h. XPICTOC. A görög írásmódot utánozták a latinban s eleinte így írták: IH és XP, azután IC, IS, IHS, XPS stb (mindig fölül vízszintes vonással). Az IHS-be csak utólag magyarázták bele a Iesus Hominum Salvator szavakat (mint megfordítva a görög ΙΧΘΥΣ, mely — ha nem csalódom — eredetileg ennek a rövidítése volt: *Ἰησοῦς Χριστὸς Θεὸν Υἱὸς Σώτηρ*, utóbb arra a hitre adott alkalmat, hogy az *ἰχθύς* vagyis a hal valami titokszerű kapcsolatban van az Üdvözítővel, sőt a szóban forgó rövidítést a hal képével helyettesítették).

Az említett rövidítéseket sokszor pontatlanul alkalmazták s pl. a latin *-us* szöveg föltüntetésére IHVS XPVS-t írtak (»falsche Schreibungen« mondja Traube 160). Később pedig a kurzív írásban ilyen alakok jöttek divatba: *ih̄s*, *xps*, *ih̄us*, *ih̄c* stb., vagyis az *H* betűt — elfelejtvén, hogy görög *Ηττα* — a latin *H*-val azonosították és a kis *h*-val helyettesítették. Ez a fejlődés egészen kétségtelen és Traube is így tanítja.

Már most nem keletkezhett-e az *ih̄s* és *ih̄us* alakok hatása alatt igen könnyen az *ihesus* írásmód is, anélkül, hogy evvel háromtagú kiejtést akartak volna jelölni? Azt tartom, ennek a magyarázatnak semmi se áll az útjában. Az *ihesus*-beli *h* azonos az *ih̄s* és *ih̄us*-beli *h*-val s nem arra való volt, hogy az *i* magánhangzót elválassa az *e*-től.

De föltéve, hogy Traubénak igaza van s pl. a VI. században Olaszországban *I-he-sus*-t mondtak, még ebből semmikép se következne, hogy Magyarországon a XV. században bárki is háromtagúnak ejtette volna a Jézus nevet.

Mindezeket számba véve azt hiszem, Melich, valamint az ő tekintélye Traube is téved. Azt hiszem a háromtagú kiejtés helyességével nem is törődtek sokat s a nyugati népek Jézus-nevét mindenütt csak a kétféle ejtésből magyarázhatni (olasz *Gesù* s:b.) De még kevésbé hisztjük, hogy a magyar kódexírók valaha *i-hé-zus*-t mondtak volna, hanem mindig két-

tagú volt ez a magyar név: *Jézus*.¹ Elcsik tehát Melichnek az a tétele, hogy *Ihesus*-ban »a j hangnak nincs mihez asszociálnia.«

SIMONYI ZSIGMOND.

ISMERTETÉSEK.

Zlinszky Aladár: A szóképekről. Stilisztikai tanulmány.

Különlenyomat a pesti VIII. ker. áll főgimn. értesítőjéből. Budapest, 1911. Fritz Ármin könyvnyomdája. 31 l. (Könyvkereskedésekben is kapható. Ára 70 f.)

Azokat a tanárokat, kik Zlinszky Aladárnak ezt az értekezését elolvassák, két csoportra osztanám: lesznek, akiknek nagy kő esik le a szívükről, s lesznek, akik nyomtatásban olvashatják itt azt, amire sokszor gondoltak a stilisztikai órák vergődésein, néha talán meg is mondták a gyermekeknek, de szabatosan kifejezni nem merték. Az első csoport tagjait ezentul nem szorítják sarokba a kérdezősködő gyerekek, kiknek nem imponál se Cicero se Quintilianus, hiszen az ő lelkük működését még nem fagyasztotta meg elavult témáknak rovatrendszerre, még nem zavarta meg elvtelen újajknak sok ingadozása.

Mert Zlinszkynek ez a kis tanulmánya hivatva van megszüntetni azt a sok zűrzavart, mely a stilisztika tanítását eddig a legnehezebb feladatok közé sorozta. Legyen szabad e zavarra tanári munkámból vett példával utalnom. Én a stilisztika tanítását éveken keresztül úgy végeztem, hogy a Toldi olvasásánál, amugy mellékesen, de természetesen tervszerűen, nyelvelbeli jelenségeket figyelttem meg. Eleinte megfigyeltünk, naplónkba följegyeztünk mindent, ami felötlött. Magyarázatra szoruló kifejezéseket, szavakat, fordulatokat, hasonlatokat, képeket. Osztályozván, feldolgozván aztán óránként s nagyobb csoportokban ez anyagot, egy nagy csomó képes kifejezést gyűjtöttünk össze. Eddig a munka érdekes, tanulságos volt. Az egyes esetekben megjelöltük a köznyelvtől való eltérés fokát, módját, okát. Amíg megmaradtunk a „képes beszéd“, „festői kifejezés“ stb. általános megjelölés mellett, szóval a metafora fokán, jól ment minden. A baj akkor kezdődött, amikor egy szép napon mégis csak el kellett magamat szánnom arra, hogy a metonimiát, szinekdochét és társaikat bevezetem a gyermekek lelkébe. Hányszor cáfolgatta a nyelvész azt, amit másképp nem taníthatott a pedagógus: *olvassuk Aranyt*, ez metonímia, a szerző és műveinek fölcserélése, pedig nem az, hanem egyszerű rövidülés ebből: *olvassuk Arany műveit* stb. (l. Zlinszky 28—31). E kategóriáknak különben is kisebb terjedelmű a használata s a kevés példa, elvont magyarázattal sok-sok gondot okozott.

Most aztán Zlinszky bátran kimondta a nagy szót: „A metonimiát és szinekdochét... eltehetjük a stilisztika történeti emlékei közé“. De hogyan? Zlinszky következetesen jelentéstani alapra helyezi az egész stilisz-

¹ Eredetileg a magyar latinság régi kiejtési szabályai szerint **Jézsus*, de a zs a ráköv. s miatt disszimilálódott z-vé, mint *zsacskó*: *zacskó*, **csízs*: *csíz* stb. l. Nyr. 39 : 258.

tikát s a jelentésváltozásnak két nagy kategóriájába sorozza az összes stílus-jelenségeket. Az első csoportba ama jelenségeket sorolja, amelyekben egyszerű jelentésátvitelről van szó. Itt részletesen, bő példatárral — különösen a Toldit dolgozza fel s ez nemcsak anyagának, hanem diák olvasóközönségének szempontjából is ügyes és hasznos gondolat volt — azt a csoportosítást fejt ki, amely az emberi test és részeinek átvitelét mutatja be a külvilág tárgyaira s az emberi munkásság egyéb területeire. Ez munkájának legnagyobb része (5—22 l.). A kérdésnek nyelvészeti irodalmát jól ismeri, de nevezetes, hogy elkerülte figyelmét Kulcsár Endre igen becses gyűjteménye: *A magyar stílus*, Debrecen, két kötet 1896—97, (az anyaga igen hasznavehető, ha osztályozása elfogadhatatlan is); nem ismeri Dr. Kurt Bruchmann munkáját sem: *Psychologische Studien zur Sprachgeschichte*, Leipzig, 1888, (melyben a szóképek történetére és lélektanára vonatkozólag sok becses adat található), — s talán nem ártott volna az újabb egyéni nyelvi irodalom gyűjtött anyagának feldolgozása sem. A tőle gyűjtöttékkel vegyest sok közismert példát idéz, szem előtt tartva munkájának fő közönségét, a tanuló iljúságot, mely kevés ilyen tanulságos program-értekezést kapott még.

A jelentésváltozásoknak második nagy csoportjába tartoznak ama stílusjelenségek, melyeket a hagyományos stilisztika *metonímia*, *szinekdoche* stb. névvel jelölt meg. Zlinszky e jelenségeket a tapadás nevével jelöli meg s ő ezen a jelentésváltozásnak azt a gyakori fajtát érti, midőn a szavak jelentésének változása az egész mondatban, szólásban való szerepükkel magyarázható. Míg a metafora a reflexiónak egyéni terméke, művészi halású, addig az ebbe a csoportba tartozó nyelvi jelenségekben mintegy külső okból történik meg a szavak, kifejezések elváltozása (a jelzős kifejezésből elmarad a jelzett szó s a jelző az egész kifejezés jelentését veszi fel stb.). Zlinszkynek e megállapítása tehát nemcsak azért nevezetes, mert új igazságot visz be az iskolába, hanem azért is, mert így tanítván stílus-jelenségeket, a tanár kénytelen lesz néha elmerülni a kifejezéseknek történetébe s így hálás tér nyílik a nyelvtudomány eredményeinek gyakorlati alkalmazására. Minden magyar tanárnak figyelmére kell méltatni ezt az értekezést.

Budapest, 1911. VIII. 20.

RUBINYI MÓZES

NYELVMŰVELÉS.

A szaggatott stílus. A mi kedves Alföldünknek sokat dicsért utain gyakran szekeriztem jó időben, rossz időben, őszi hetes esőben, tikkasztó nyárderéki rekkenőségben egyaránt. De mondhatom, hogy mikor az utasmarasztó sár azzal a mélységes ragaszkodással kapaszkodott a kerekekbe, ami szinte nem is vehető rossz néven az *anyaföldtől*, korántsem volt annyira kellemetlen az út, mint amikor esőtlen nyáron a rázós parasztszekér zökögve-zokogva, egy gödörből ki, más gödörbe be úgy megdöcögtetett, hogy minden csontom külön sajgott belé. Valami sajátságos képzettársulás következtében mindig az efféle utazásom ötlük eszembe és szinte a kinjait

is végigszenvedem, valahányszor az ú. n. szaggatott stílusnak egy-egy esetben termékét olvasom. Legutóbb az Uj Idők egyik elbeszélése¹ kinzott meg ilyképen, s azt hiszem, meggyötört velem együtt minden épfülü olvasót. A kényes ízlésű szerkesztő bizonyára úgy segített magán, hogy mélyen elaltatta a numerus-érzékét, mikor azt a bizonyos elbeszélést közlésre elfogadta. Hogy másként aligha látott volna nyomdafestéket ez a kis remekmű, annak bebizonyítására ihol belőle egy félmarék szemelvény:

»Megnézte az óráját. Most félkilenc. Harminc perc mulva beérkezik a vonat. Vette a kalapját és kiment. Odakünn süttött a hold. Halvány ezüstje villogott a harmatos fűvön. És csend volt. A falu már aludt.

Óvatosan, halkán lépkedett. Mint aki valami rejtelmes dologra készül. Mint aki olyat tesz, amit titkolni kell. Nem került az útjába senki. Nagy nyugalom ült mindenfelé.

Kitért az országutra. Itt aztán fellélegzett. Könnyebbedni érezte a mellét. Mint aki túl van a veszedelmen. Néhány megriadt kuvasz csaholt még utána, aztán az is elmaradt. A szántóföldek mély csöndje fogta meg. Jött valamerről egy kis szél is. Megborzongtak tőle az útszéli nyárfák. A vékony levelek megcsörrentek.«

Itt félbe kell szakítanom az idézést, mert — hogy, hogyan nem? — egy hosszabb összetett mondat keveredett a szövegbe. Ámde csak úgy nagy véletlenségből. Bizonyára elfeledte megegyszerűsíteni, darabokra idomtalanítani a szórakozott szerző: no de sebj, továbbat akad még elegendő az előbbi fajtából. Szinte felburjázott tőle az a rövidke elbeszélés. Tessék:

»Ment az állomás felé. Tegnap is azt tette és azelőtt. Nap-nap után. Megvárta a vonatot, azután vis-zajött. Miért? Mit akait? Várt valakit? Hiába törte rajta fejét a falu. Rejtelmes maradt az *ügy*...² Innen már lát-szóddott a vasúti pálya. Mint valami óriási kígyó kanyargott át a mezőn. És mintha azok a színes lámpák a szemei volnának. Már egészen közel fehérlett az indóház is. A meszelt kis ház ablakai előtt folyondár sötétlett. Előtte kert. A kerítés ajtaja nyitva volt. Ezen ment át az ispán.«

És így tovább, sajnos, és így tovább! Úgy festenek ezek a sorok, mintha csak valamelyik ábécés könyv példamondatai szakadtak volna ide valami csodás módon az Uj Idők hasábjaira.

Nos ez már egy kicsit sok a jóból! Nem új megállapítás, hogy mai stílusunk szakított a latin és a régibb német fārasztó hosszadalmasságával, gyakori közbevetett mondataival. Mindinkább egyszerűbbé vált.³ Ez az egyszerűsítés, rövidsége törekvés, a gondolati tartalomnak kisebb adagolása azonban a természetes beszédhez való közeledés s a könnyebb közlés érdekében történt. Csak a hozzá nem értők stílusában vált ügyefogyott dadogássá. A magyar mondat terjedelmét nagyon helyesen szabja meg Gyergyai: nem szabad oly hosszúnak lennie, hogy egy szuszra ki ne lehessen mondani. Ifjú óriásaink mondataihoz azonban egy röpke szusszintás is

¹ Egy perc! Elbeszélés. Irta Erdődi Mihály. Uj Idők XIII. évf. 30. sz.

² Újban ez az *ügy*, kellelénél gyakrabban fordul elő, különösen az ügyetlen írónál, az egyszerű *dolog* helyett.

³ Vö. Simonyi: Helyes Magyarság. Görög Ignác: Az antik és modern nyelvek mondatszerkezetéről. Nyr. 30 : 225.

elegendő. Bőségesen elegendő! Helyel-közzel olyan rövid lélegzetűek ezek a mondatok, mintha egyenesen az emberiségnek asztmában szenvedő része számára készültek volna. Természetes, hogy ez az asztmás stílus nem szolgálja, mert nem is szolgálhatja azt a célt, mely a style coupé-t jogsúlttá, szükségessé teszi: a hathatóságot, az erőt, a szenvedélyt, mely ott liktet az okkal-móddal, a maguk helyén alkalmazott rövid mondatokban vagy az önállósított mondatrészekben.¹ Csakhogy az imént idézett fárasztó döcögés nem az erőnek, nem a fékeszakított indulatnak a kifejezése, hanem tisztán-pusztán csak a fogalmazásbeli gyöngesség. Van rá eset, hogy egynéhány tördelt szó többet fejez ki a legkörnyfontabb összetett mondatnál, megvan tehát a maga jogos helye a szaggatott stílusnak is, ámde igaz ok és helyes cél nélkül, amúgy hatra-vakra nem szabad élni vele. Főlöskéges hogy stílusunk egyremásra úgy rángatódzék, mint a villamozott békacomb. Mert akkor már nem is stílus. De nem ám. Hanem valami más. Megmondom. Persze szaggatott stílusban. Hogy modern legyek. Néha üres divat. Másszor kellemetlen modorosság. Legtöbbször ízléstelen affektáció. Úgy bizony. Még pedig a javából . . .!

CSEFKÓ GYULA.

Idegen szók. »Hát szabad-e olyan szabású elmének, mint Apponyi, ilyen sívár közönnyel bánni ezzel a fogalommal s egész *vibráló* erejével át nem érezni azt, hogy ez a kockázat bennünket ér« (Az Ujság 1911. VIII. 18.) Ez az idegen jelző itt nagyon homályos fogalmat fejez ki s a legtöbb olvasónak bizonyosan érthetetlen volt. — »Nem tudjuk a hatalmak békés *gruppírozása* által elejét venni minden veszélynek« (ugyanabban a vezércikkben, szintén főlöskéges, németes, kellemetlen idegen szó). — »Elvész a nép, mely tudomány nélkül való — nem költői szólás, ez *legezaktabb* kifejezése az igazságnak« (B. H. IX. 8.) Szükséges-e ez az idegen szó? többet fejez-e ki, jobban fejezi-e ki, mint ha azt mondaná, hogy ez a *legszabatosabb* v. *legpontosabb* kifejezése az igazságnak? — »A közvetlen akciónak az erőszak lényeges, megkülönböztető és *sui generis* vonása« (Világ 1911. VII. 27. 4.). De hisz *sui generis* magyarul épen annyi mint megkülönböztető, sajátyszerű. — »A *marinából* annyi [a mienk], hogy egynémely megrendeléseket Magyarországon tesznek (B. H. 1911. VII. 25. 2). Ezt itt olvasom először. A tengerészetből csak azért lesz *marina*, mert a német lapokban is *Marine*. — »Hogy Párizst összekössék a tengerrel és a világ *kup'tálisát* tengeri kikötővé tegyék« (Világ 1911. VIII. 8. 11). Eddig tőkepenzt jelentett a kapitális, most egyszerre fővárost jelentsen, azértlhogy franciául *capitale*?

ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Két-husz. Rubinyi Mózes szerint (40:43) kívánatos volna, ha néprnyelvi gyűjtőink kutatnának ez értékes szerkezet után. A franciáknál a *quatre-vingt* még mai napság is csak az egyedüli kifejezés a nyolcvanas

¹ Rubinyi M.: Önállósított mondatrészek. Nyr. 36 : 223.

szám (tehát négy-húsz) megjelölésére. Az angoloknál pedig akárhány portékát számlálnak még most is huszas számokban, mely alapegységnek *score* a neve. Így példának okáért: *a score of oysters, scores of people*. A bibliában: *three scores and ten* (három-húsz és tíz) áll a hetvenes szám megjelölésére.

KROPF LAJOS.

Az angol használathoz hasonló a német *Stiege: eine Stiege Eier* a. m. húsz tojás stb.

A huszas számrendszer igen sok nyelvben szerepel, ezt tüzetesen tárgyalja Pott ilyen című munkájában: *Die Sprachverschiedenheit an den Zahlwörtern nachgewiesen sowie die quinäre und vigesimale Zählmethode* 1868 (megvan a M. T. Akadémia könyvtárában). Az ainók nyelve pl. a páros tizeseket mind így fejezi ki: kétszer-húsz (40), háromszor húsz (60) stb. és ötször húsz = 100 (Pott 73. l.). A kaukazusi nyelveknek nagy része szintén így számít. A thus nyelv pl. 400 helyett azt mondja: húszszor húsz (uo. 77). A cserkesz és a georgiai a 80-at így mondja: négyszer húsz, s a kilencvenet így: négyszer húsz és tíz, tehát egészen mint a francia: *quatre-vingt-dix* (uo. 79, 87).

Kétségtelen, hogy ez a huszas számítás az embernek a húsz ujjából indult ki. Az arikara indiánok a huszat így mondják: *vítai*; ez pedig tkp. egy embert jelent, mert *vita* 'ember' (Pott 59.—60).

Érdekes, hogy Pott e könyvében a magyar *rovásírásról* is megemlékezik (53), s arról is, hogy a *rovás* szó átment a németbe: »Vergl. bei Klein, Provinzial-Wörterbuch. Österr. *rabisch* Kerbholz, z. B. *das ist ein starker R.* — Auch figurlich: *der hat schon viel auf dem R.* (Konto).»¹

A SZERKESZTŐSÉG.

Sütés. (Nyr. 40 : 25 és MNy. 7 : 238—9). E szó jelentésének könyvebb felderíthetése végett nem lesz haszon nélkül való, ha Kazinczy következő mondatait is figyelembe vesszük. A magyar szép stílusnak ezen »fennebb szárnyalású« mestere, mint nyelvújításáról szólván kimutattam, gyakran vesz tollára ismeretlenebb tájszavakat is. Ezek közé tartozhatik a *sütés* is, mellyel Berzsenyi verseiről szóló bírálatában él többször is: *ó tündérek mosolygó szép leánya*. Nem épen rossz körülírás, de szükségtelen compliment. Hát a' 4-ik sorban a' *sütés* miatt még egy compliment fordul elő (Lev. 6 : 161) — Az utolsó sor *nagy sütés* volt. Pótold ki (u. i. 163). — Egy illy erőt és nagyságot lehellő ódában nem maradhat *sütés*, mert az gyengeséget mutat. Pedig a' gyengeség meghazudtolja az erőt. S a' nagyságra lobbantó óda nevetséges lessz; *leromlott* és *leomlott* a penultima stróphiában (u. i.) — bölcs vezetők, atyák. *Sütés* (u. i. 164).

Hogy ezek a *sütések* Berzsenyinek melyik verséből valók, azt Kazinczy utalásából nem igen lehet megállapítani. Az ódákat ugyanis — mint Pápay Sámuelnek írja 1813-ban (Lev. 10 : 454) ő írta le nyomtatás alá még 1808-ban; azóta azonban a szerző sokat változtatott rajtuk »neveze-

¹ A 37. lapon Toldy F. *Geschichte der ung. Lit. im Mittelalter* c. mnnkájára is hivatkozik.

tesen a' darabok egészen más rendben állanak.« Az első idézet helyére azonban mégis Kazinczy mutat rá egész világosan, mikor ezt a *sütést* említi ugyancsak Berzsenyiné: Az a *lelkem bálványa* is közeljár a' *sütéshez*, legalább olyan, hogy azt gondoltatja maga felől, hogy a' Voss szavaival éljek, hogy kinosan pótlotta ki a' különben üresen maradható öt syllaba helyét (Lev. 7 : 432). Itt már K. is hivatkozik Az Özönhöz c. költeményre. Ez a *sütés* van említve az első idézetemben. A következő kettő alkalmasint A magyarokhoz c. ismert ódának eredeti fogalmazványaira vonatkozik. — Kazinczy verseiben is fordul elő egy *sütés*, amint maga megjegyzi Berzsenyinek írott levelében: Néked megsúgom, hogy a' Báróczyében a' *gallyával* szó csak *sütés* a' Nem kőművesek miatt. A' ki az, tudja, hogy ott mely fának a' nevét kell olvasnia (7 : 310). Itt a Báróczyra írt epigrammának hatodik sora értetődik. A szabadkőművesek fája pedig az *acalia* (8 : 64). Ezt a fát aztán a későbbi kiadók szépen be is ültették a galy helyére és lett:

S ákáczczal koszorús mitra fedezte fejét (Olcsó Könyvt. 351—2 : 113 l.

Ezen adatokból úgy látszik, hogy a *sütés* annyi, mint henye kitoldása, gyenge nyélbeütése valamely verssornak; nem fölösleges, hanem a gondolatot lanyhán, határozatlanul kifejező szó vagy szócsoport, vagyis a kimért verssorokban »muszájbúl« töltelékül használt kifejezés.

SIMAI ÖDÖN.

Agyrém. A nyelvújításnak ez az alkotása (mely a NyUsz. szerint a Tud. Társaság 1835-i Zsebszótárában fordul elő először) azon tudományos népetimológia-félékhez tartozik, amelyek egy-egy idegen szónak félreértésén s új gondolattársulás útján való átalakításán alapszanak. A német *Hirngespinst* szónak útótagja tulajdonkép fonadékot, szövevényt jelent (*spinnen* fonni), az egész tehát a. m. agy szövevénye, és Sándor István csakugyan így fordítja: *agykoholmány*. Aki az *agyrémet* alkotta, az a német szóba a rémet jelentő *Gespent*-et magyarázta bele; ezt tette Verseggy is, mikor *agybáb*-nak fordította (Rikóti 96). Ugyanilyen fölfogással fordították svédre is: *hjärn-spöke* (szó szerint *Hirn-spuk* volna, 'agy-kísértet'), s innen valaki finnül is így írta: *aivo-kummitus*, mint Setälä említi a népetimológiáról szóló népszerű füzetében: *Kieilellisiä viivutulia ihmisajatuksen tiellä*, 1897. 17. l.

PHILOFENNUS.

Közmondásaink történetéhez. Néhány olyan régi közmondást állítok itt össze, amelyeket közmondás-gyűjteményeink más formában ismernek.

Az ky kezeleb az zenhoz, az jonkab fytezyk. (Lev. Tár. 1 : 23. — 1543-ból).

Ha mit akar ő flsége velek végezni, *verje addig az vasat, míg meg nem hidegül* (Tört. Tár Ujf. 5 : 402. — 1558-ból).

Job vóna, énnekem ugy teszik, embernek szegény jámbornak lenni, hogy nem kazdag latornak (uo. 8 : 429. — 1561-ből.)

Legyen minden dologban jó szertartás, jó vigyázás, egyenesség, szeretet, és Isten ellen ne legyen semmi, mert *ha Isten velünk leszen, senki nem leszen ellenünk* (uo. 8 : 160. — 1562-ből).

Az beteg sokat kíván, de az doktor vélte aggya neki (uo. 8 : 542).

Szokták közpéldában mondani, *az kinek ura pörösse, Isten annak orvossa* (uo. 1 : 434. — 1607-ből).

Az nyavalya funttal jön azt szokták mondani *és lattal megyen el* (uo. 1 : 34. — 1626 től).

Ha valakinél szokott dolog az, hogy *szegény ember szándékját boldog Isten rendeli*, én nálam — úgy látom — gyakorta megesik (uo. 2 : 506. 1636-ból).

... Igen rosszul volt, de mivel *nem örömet vesz a pörje ki a kertből*, meg fog maradni (uo. 2 : 510. — 1637-ből).

Egy sűrűen használt közmondásunknak régi voltát tanúsítja a következő idézet: *Mi a segítséget mint a zsidók a Messiást* oly szívünk szerint vártuk és várjuk (uo. 1 : 444. — 1608-ból).

KERTÉSZ MANÓ.

Tájszókról. Csuhejj. A Nyr. 40 : 237. l. *súh, suha*: a tengericsövet takaró levélszerű boríték, stb. alatt ez olvasható: »Másutt: csuha. Vö. csuhu MTsz.« Ez a megjegyzés nyilván tévedés. A kukorica torzsavirágzatának takarója »másutt« nem mindenütt csuha. A hivatkozott tájszótárbeli (I: 364) csuhu pedig nem is a tárgyról szól. Ide vág a (MTsz. I : 363) *csuhaj*, de ez meg állításom igazolja. — A MTsz. 1 : 363. *csuhaj*-hoz meg kell jegyezni, hogy Hódmezővásárhelyen a *csuhéj* mellett épp oly gyakori: *csuhéj*.

CSOKÁN PÁL.

Pironság. A MTsz.-ban erre a szóra nézve csak egy adatunk van Szabolcs vm.-ből (Kis-Besenyőd Nyr. IX. 137).¹ A régi nyelvben azonban gyakori volt (Vö. NySz). Előfordul egy régi népdalban is:

„Jártam én a templomba is eleget
Ott se kaptam *pironságnál* egyebet,
Még a pap is kipapolt és azt mondta,
Hogy a varju is a bűnöm károgja“

HAMVAI ERZSÉBET.

Állásos. Arra haladó leány ruháját szemlélve mondja egy öreges napszámosnő: no ez a ruha egy csöppöt se *állásos*. Azt fejezte ki ekkép, hogy épenséggel nem jó szabású. A Magyar Tájszótár ezt a szólásmódot nem említi; Ballagi Teljes Szótára az *állás* címszónál 4.) alatt csak azt jegyzi fel: vmely öltöny idoma, szabása; *szép állása van az atillának*. Használatos-e másutt is az *állásos* kifejezés a fent közölt alakban és értelemben?

BÉRCZI FÜLÖP.

¹ A népnyelvben, úgy hisszük, ország szerte használják, csak a mai irodalomban ritka. — *A szerk.*

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

Görhe: kukoricalisztból zsemlyeformában süített cipócska;

kompré, kompér: krumpli;

gabona: rozs;

matring: a rozsnak kicsépelte, kévébe kötött, de a gazitól ki nem tisztított zsúpszalmája;

zsámiska: kukorica, vagy búzalisztból, néha krumpliból készült kása;

bobájja: tészta, mely buzalisztból készül, ujjnyi vastagra nyújtják, kenyérsütés után a kemencében megsütitik, majd ujjíznyi darabkára tördelik, megfőzik, törött mákkal és porcukorral jól behintik és jó étvággyal elköltik; karácsonyi étel;

szélfűjja: nem testhezálló, könnyű, nyári kartonreklí;

hova mégy? *papéknál*; — hol voltál? *papék*;

rőstölt: berántott étel;

surc: kötény;

ráncoska: blúz;

habart: tejesliszttel (rántás nélkül) főzött étel;

móniás: dalárdista;

mórió: lakodalomkor, disznótoron stb. maskarának felöltözött alak;

hol *lahol*: szolgálisz;

beléd rugok: megrúglak;

kákó: a gyümölcsfák hernyózásánál (gyümölcszedésnél) a fagallyak le-(be)-húzására használt alakú faszigony.

porong: porond;

szét-gór: szór;

fut a lyukas edény;

lógg: a bölcső, ha ringatják, de *lógg* az asztal, szék stb. is, ha lába nem áll szilárdan (mozog a helyében).

husnyánt: rézsút;

kupázkodik: torkoskodik;

(Önod.)

pergő: kis kolompocska a *disztó* nyakán;

szeretik a babot *disztótíróval*: orrával;

ellesi magát: elmegy;

ha valakit nagyon szeretnek, azt mondják: *egyem meg a nyakát* (kezeit, lábát, szívit stb.)

hörcsik: hörcsög;

kalincs: fakilincs.

eperfa-, *szőlő*-, stb. *lapu*: levél;

tułyu, *tallu*, *toju*: (madár-) toll;

lecske: levesbe metélt u. n. kocka-tészta;

tergenye: balyu;

továdbb: továbbá;

kecsély: a víz: sekély;

büszke: egres (piszke);

gyere *nálunk*: hozzánk; *minálunktól*: tőlünk;

rekciroz, *reckiroz*: reszkiroz;

az ajtót kolccsal *becsukja*, kilincsel csak *bezárja*;

dikó: szalmakötélből fonott ág;

szurdék: közönséges (hasított fából készült, de metszésekkel díszített) deszkaláda; régen ilyent kapott kiházásításkor a lány.

kolesz: a kétkerekű kocsi;

ortatlan: irtatlan föld;

csikar a túske, ág; (karcol); de csikar körmével a mérges gyerek, lány, asszony is;

árikom: házi fölszerelés;

restül hall: nehezen hall;

posatt: savanyú;

csenál: csalán.

a *Pistáék megverték*: Pista megvert;

Marcsu, *Erzsu*, *Rozu*, *Imru*, *Pistuka*: Mariska, Erzsí, Róza, Imre, Pista.

HORVÁTH E. JÁNOS.

IZENETEK.

R. S. A történeti kútfőinkben előforduló *Ilyvó* város Lembergnek magyaros neve volt. Lengyel neve *Lwow* a. m. Lew városa, t. i. a 13 században élt Lew Danilovicz halicsi hercegé; a névnek német Lemberg alakja tkp. Lewenberg, Löwenberg. Ilyvó a lengyel névnek magyaros kiejtése. (Pesty: Magyarország helynevei.)

S. I. *Szultán, kalifa* és *vezír*, mind a három arab szó. Az első a *salita* 'urrá tesz' igéből tulajdonkép uralmat, uraságot jelent s csak másod-sorban uralkodót (Vö. m. *uraság, asszonyság, fejedelem*, olasz *podestà* stb.) *Kalifa* tkp. hátrahagyottat jelent, aztán azt, akit a próféta, Mohamed maga helyett hagyott, s végre általában a próféta helytartóját. *Vezír* az arab *vazara* 'hord' igéből, tkp. 'teher-hordó, támogató', aki a fejedelem terheit hordja (vö. ném. *Würdenträger*, m. *tisztviselő; sarzi* is = fr. *charge* tkp. 'teher'.) A *vezír*-nek semmi köze a magyar *vezér*-hez, *nagyvezír* helyett *nagyvezér* irodalmi népetimológia.

K. L. Hogy Mikes azt írja *Franciában* e. h. Franciaországban (pl. a 80. levélben is többször), az nem rövidítés, hanem azelőtt minálunk is így hívták azt az országot, latinosan. Később, szószaporítással, azt mondták: *Franciaország*, s itt utóbb a *francia* előtagot melléknévnek nézték. Így keletkezett *Scythia*- azaz *Szittyá-ország*ból a *szittyá* melléknév s több más efféle (l. NyK. 25 : 252, Nyr. 26 : 514, 27 : 186, 30 : 142, NyF. 11 : 4, Melich : Szláv jöv. 2 : 42).

L. M. Se CzF.-nak, se Sziládynak (RMK. 3 : 439) nincs igaza abban, hogy a mozsártörőt jelentő *kölyü* szó eredetileg *lökő* volna. Ilyen hangátvetés nincs a magyarban. A *kölyü* török jövevényszó (l. Gombocz), az őrségi *lökü* vagy népetimológia útján lett amabból, vagy pedig külön képzés.

S. G. Igaz, hogy *tüzetes* tkp. a. m. célul kitűzött, szorgosan célzatos, de a szó rég felvette a 'beható, részletes, alapos' jelentést. Maga a *Tüzetes nyelvtan* elnevezése nem a nyelvtan szerzőjétől ered, hanem Brassai Sámueltól, ki egy helyen azt írta: „Tüzetes nyelv-, illetőleg mondatban az ily szólamokat lajstromozni kellene” (A m. bővített mondat 12. l.) — Hogy Brassai csakugyan olyannyira elítélte-e a TMNy.-t. mint a kolozsvári emlékszónok említette, azt nem tudjuk, de azt tudjuk, hogy Brassai véleménye se volt mindig szentírás.

Beküldött kéziratok. Kertész M. Magyarázatok. — Prohászka J. A nyelvújítás történetéhez. — Bocsári K. Gúnynevek. — Vikár B. Népdalok. — Vargha D. és Túróczy J. Ismeretések. — Borbély I. A m. biblia történetéhez.

Új könyvek és füzetek. Beke Ö. Cseremiszt nyelvtan (6 K, M. T. Akadémia). — Rubinyi M. Az erd. m. Nyelvművelő Társaság története (kny.). — Róheim G. Sárkányok és sárkányölő hősök (kny.). — Szabolcsi L. Nagy Ignác vígjátékai (bdoktori ért. Bpest, Jókai könyvny.).

Csűrös F. A depr. városi nyomda története 1561–1911 (Debrecen). Bernáth L. Huszonégy esztendő. II. k. Próza művek. (A szerző kiadása, Kiskunhalas. — 3 K; az I. kötettel együtt 5 K.)

Tanterv és tantervi utasítások az áll. el. isk. tanító- és tanítónőképzőintézetek számára (Tud.-egyetemi nyomda. Ára 2 K.).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

NYELVTUDOMÁNYI TÖREKVÉSEK A MEGÚJHODÁS KORÁBAN.¹ (1772—1831.)

1. Nyelvészeti mozgalmak.

A megújhodás korában a tudományoknak magyar nyelven való művelése sok akadályba ütközött. Ha tudósaink magyar nyelven adták ki vizsgálódásaik eredményét, munkájukból alig kelt el néhány példány. Még azok sem szerettek magyarul írni és olvasni, kiknek anyanyelve a magyar volt; nem pedig azért, mert egészen beleszoktak az európai nemzetközi tudományelvnek, a latinnak használatába. Az ékes és szabatos deák előadás mellett a magyar beszéd gyermekes dadogásnak tűnt fel. A helyesírás kúszáltsága, a nyelvhasználat ingadozása, a műkifejezések szegénysége kétségbeejtette legjobbainkat. Segíteni kellett a súlyedtségen. Ezért tanácskoztak olyan sokszor íróink a nyelv fejlesztésének kérdéseiről, ezért vitatkoztak anynyit levelezéseikben az egységes művelt irodalmi nyelv megteremtéséről. Elkerülhetetlennek látták a szókinccs egybeszedését, a nyelvtan elkészítését, a stílus reformálását.

A magyar nyelvnek várva várt teljes szótárához nem hiányoztak az előmunkálatok. Szók, szólások és közmondások gyűjtésével sokan foglalkoztak, s ezek közül több buzgó gyűjtő kézírata nyomtatásban is megjelent.²

¹ Részlet a szerző Tüzetes Magyar Irodalomtörténete III. kötetéből, mely a jövő évben kerül sajtó alá.

² A nevezetesebb szótárírók, szólás- és közmondásgyűjtők: Baróti Szabó Dávid, Sándor István, Szaicz Leó, Georch Illés, Noszko Alajos, Takács Ráfael, Kovács Pál, Márton József, Simai Kristóf, Maloveczky János, Leschka István, Dugonics András, Versegly Ferenc, Puky Károly, Kassai József, Dankovszky Gergely, Kresznerics Ferenc. Adattáraik értéke különböző, de némelyik ma is megbecsülhetetlen segédeszköze a magyar szókinccs bűvárlóinak. (Munkáik felsorolása Petrik és Szinnyeí köteteiben, továbbá Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. I—II. köt. 3. kiad. Pest, 1872. Egyik-másik gyűjtemény rövid méltatása a Magyar Nyelvőr és Magyar Nyelv évfolyamaiban.)

A kimerítő nyelvtan elkészítésére irányuló törekvéseknek is volt némi eredménye a *Debreceni Grammatikában*.¹ Elkészítése annak a pályázatételnek köszönhető, amely 1789. szeptember 25-én jelent meg a Hadi Történetek című bécsi magyar újság hasábjain. A jutalomkérdést a lap hazafias szerkesztői, Görög Demeter és Kerekes Sámuel, hirdették abból a célból, hogy egy jó magyar nyelvtanító-könyv kidolgozására serkentsék nyelvtudósainkat. Húsz aranyat tűztek ki jutalmul, felajánlották a munka ingyenes kinyomatását, s a kész kiadványból százötven tiszteletpéldányt ígértek a szerencsés szerzőnek. A pályázati hirdetés országszerte élénk örömet keltett, különösen mikor 1790-ben híre ment, hogy Nunkovics György pécsi nagyprépost és címzetes püspök harminc arannyal szaporította a jutalomdíjat. A kitűzött határidőre öt pályamunka érkezett Bécsbe, ahonnan a kéziratokat hazaküldték megbírálás végett. Mivel az akkori közfelfogás az erdélyi és a debreceni kálvinistákat tartotta a legromlatlanabb nyelvérzékűeknek, a bírálatot a kolozsvári és nagyenyedi református iskolák tanáraitra s néhány debreceni nyelvtudósra bízta. Debrecen nyelvtudósai ki is tettek magukért. Szorgalmas bírálásuk közben annyi jegyzetet készítettek, hogy egész grammatika kerekedett észrevételeikből. Az öt pályamunka java anyagából és a kölcsönös megbeszélések eredményeiből elkészült a hatodik kézirat, a debreceni nagy grammatika, mely 1795-ben jelent meg. Szerkesztői: Domokos Lajos debreceni főbíró, később Bihar-megye alispánja és országgyűlési követe; Benedek Mihály debreceni prédikátor, később a tiszántúli református egyházkerület szuperintendense; Szikszai György debreceni református lelkész; s talán még Hunyadi Ferenc debreceni prédikátor, a tiszántúli kálvinisták püspöke. A pályadíjat mindazonáltal felosztották az öt pályamunka szerzői között. Huszonhat aranyat nyert Földi János hajdúkerületi orvos, ki viszonylag még legjobban dolgozott; huszonnégy aranyat a következő négy pályázó: Gyarmathi Sámuel erdélyi orvos, Benkő László nagyenyedi református teologus, Veres Mihály debreceni író és

¹ Magyar grammatika, melyet készített Debrecenben egy magyar társaság. Bécs, 1795. A Magyar Hírmondó iróinak költségével. (A Hadi Történetek folytatása gyanánt megjelenő Magyar Hírmondó című bécsi újság írói, jobban mondva szerkesztői és kiadói: Görög Demeter és Kerekes Sámuel. A nyelvtan kinyomatásához szükséges költségek jelentős részét Széchényi Ferenc gróf fedezte.)

Kerestély Ignác gyulafehérvári pap, ki Kassai József segítségével készítette művét. A Debreceni Grammatika anyagának fő része Földi János kéziratából került ki, de az ő fejtegetéseit a nyelvtan szerkesztői összedolgozták többi forrásukkal. A tákolat rosszul sikerült. Sok benne a tévedés, sok a hézag. Semmikép sem közelítette meg azt a célt, melynek érdekében készült. Nem szolgálhatott tekintélyül, nem irányíthatta íróinkat, nem hozott rendet a nyelvi zavarba. Hogy bőven akadtak jó megfigyelései, világos fejtegetései, logikus magyarázatai: elvitázhatatlan tény; csakhogy egyes részletek túrhető kidolgozása nem nyujhatott kárpótlást a többi részek helytelen tanításaiért. Hangtanában, alaktanában, mondattanában sok furcsaság található. Még az elvont gyökerek vagy ősgyökök szerencsétlen elméletének is ez a grammatikai készítmény vetette meg igazi alapját. Szerzői szentül hitték, hogy az élő magyar nyelvből mindent ki lehet magyarázni. Ezért midőn egyes szók eredetének nyomozására került a sor, előkapták a szógyökereket és furfangos okoskodásokkal tárták fel az alapértelem módosulásának útját-módját. A *fa* ősgyökből épen olyan nyugodtsággal származtatták le a *fakad* igét és a *fal* főnevet, mint amilyen bátran állították, hogy az *akar* és *akad* igék az *ak* gyökérszóból származnak. Ábrándos szófejtő elveik nagy kárt okoztak, mert felendítették a délibábos nyelvészkedés divatát, sőt kiinduló pontul szolgáltak egy értéktelen tudományos rendszernek, a későbbi akadémiai nyelvfilozófiai iskolának megalapításához. A zavaros alkotásnak már ormóttan nyelve is visszariaszthatta volna a jobb ízlésű írókat. Egyelőre mégis a Debreceni Grammatikáé lett a győzelem, s valami harminc esztendőn keresztül ebből a könyvből merítette tudását Magyarország és Erdély valamennyi református iskolája. Révai Miklós nagy alkotását bőnek, mélynek és túlságosan tudományosnak találták, inkább igazodtak tehát a kis elméknek jobban megfelelő debreceni nyelvtanhoz. Az akkori református közmeggyőződés el sem hihette, hogy jobb nyelvkönyv akadhasson s felekezeti elfogultságában lealázónak tartotta volna, ha a protestánsoknak katolikus szerző tanításaiból kell megismerniök magyar anyanyelvük szabályait.¹

¹ A Debreceni Grammatika összeszerkesztésével Debrecen hittan-tudósai nagyra voltak, de egyes tanultabb fők nem késtek kimutatni tévedéseiket. Nemcsak Révai Miklós cáfolta tételeiket, hanem Verseyhy Ferenc is,

Sajnos, e korbéli nyelvtudósaink többnyire téves ösvényeken mozogtak. A nyelvhasználatással foglalkozók közül *Molnár János* a zsidó-magyar nyelvrokonságról értekezett, s buzgón állítgatta egymás mellé a zsidó, a magyar és az egyéb nemzetű szövegeket. A sémi rokonság felvétele a bibliai közös eredet hitén alapúlt, épen úgy mint a perzsa-magyar közös eredet tana a hazai középkori krónikák tudósításain. Perzsa-magyar nyelvi egybevetéseket *Kalmár György* adott legelőször. Míg Molnár János az előző kortól készen kapta a zsidó-magyar rokonítás eszméjét, Kalmár György úttörőül lépett fel a magyar nyelv szókincsében található iráni eredetű elemek vizsgálatával. Hazánkban ő vetette fel legelőbb az indoeurópai nyelvrokonság gondolatát. Néhány helyes megfigyelés mellett a kritikátlan perzsa magyar szóegyeztetések egész seregét állította egybe.¹ Munkáját negyedszázad múlva *Beregszászi Nagy Pál* folytatta, a magyar nyelv árja elemeinek egyik igen tevékeny tanulmányozója. A sémi és indoeurópai nyelvrokonság mellett foglalt állást, de azért minden más hozzáférhető nyelvvel is szívesen

pedig az utóbbinak felfogása közelebb állt a debreceniek elveihez. Leghevesebben Kazinczy Ferenc szólalt fel. Kazinczy boszankodott, hogy a debreceniek másoknak keserves fáradsággal készített kézírataiból dolgoztak, hogy könyvükben kikelték a nyelvújítók csinált szavai ellen, hogy a stílérzék legegységibb követelményeit lábbal tiporták, hogy ferde okoskodásaikkal sebeket ejtettek a nyelven: szívósan küzdött tehát a veszedelmes kiadvány tanításainak érvényesülése ellen. (Kaz. Lev. kötetekinek számos helye, a Névmutatók útbaigazítása szerint.) A »nyomorult« munkáról Toldy Ferenc sem tudott sok jót mondani, sőt felháborodva hangoztatta, milyen iszonyú rontást vitt véghez a nyelv alkotán, szépségein. Ez a munka, állítása szerint, alapja lett egy hatalmas felekezeti nyelviskolának, s egy emberöltőre úgy bemocskolta az összes irodalmat, hogy ennek egyes állandóbb becsű művei sem olvashatók ma már botránkozás nélkül. (A magyar nemzeti irodalom története. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872. 148. l.) Toldy Ferenc panaszeit némileg mérsékelni kell, bár alapjában igaza van. Mai nyelvtudományunk mindenestre fog a hírhedt könyvben jó részletekre is akadni, de az úgynevezett finom nyelvészeti megfigyelések nem kárpótolhatnak bennünket a veszteséget, melyet írói nyelvünk és nyelvészeti közfelfogásunk követése miatt szenvedett. (Különben a Debreceni Grammatikának nincs is mélyen járó, igazi tudományos feldolgozása. Első ízben Barbarics Róbert próbálkozott meg vázlatos ismertetésével: A Debreceni M. Grammatika (1795) ismertetése és bírálata. Székesfehérvári Ciszterci Főgimn. Ért. Székesfehérvár, 1883. — Újabban Mixich Lajos: Földi János költeményei. Budapest, 1910. 71. s. kk. II. Régi Magyar Könyvtár. Szerkeszti: Heinrich Gusztáv. 25. szám. — Szily Kálmán: Földi János Magyar Nyelvkönyve és Földi János grammatikájának történetéhez. M. Nyelv, 1909. — Földi János pályaművének kéziratát százévi lappangás után fölföldözte és kiadta Gulyás Károly, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár őre: Földi J. magyar grammatikája, Régi M. Könyvtár 28. sz.)

¹ Molnár János hasonlításai: Magyar könyvház. IX—XXII. köt.; Kalmár Györgyi: Prodrómus. Pozsony, 1770.; ezenkívül számos latin munka, amelyeknek különös állításai a külföldön élénk vitát keltetek.

állította párhuzamba anyanyelvét. Primitív módszere gyümölcs-telen maradt. Naiv szóegyeztetésekben lelte örömét, a hasonló hangzású szótagokra vadászott, s így haszon nélkül áldozta fel hatalmas munkaerejét.¹ Elég csodálatos, hogy épen csak a finnugor nyelvekkel való rokonítást kerülte, holott még a kínai nyelvet is bevonta vizsgálódásai sorába. A finnugor rokon-ságot Sajnovics János úttörő buvárlatai után² *Gyarmathi Sá-muel* vette védelmébe. Vizsgálódásai az osztyákon kívül a finn-ugorságnak valamennyi nyelvére kiterjedtek. Rengeteg tévedése mellett az igazán használható eredmények aránylag kevés helyet foglalnak el, de azért úttörő nagy érdemeitől az elismerés nem tagadható meg. Ő már nem elégedett meg egyes szók hasonlóságának hüvelykezésével, hanem a grammatikai szerkezetek egyezőségére is súlyt vetett. Ő az első, aki szélesebb körben alakítani összehasonlításokat tett; azért is joggal nevezte Gabelentz György német tudós a nyelvtani összehasonlítás atyjának. Nagy szorgalommal gyűjtött anyagát Révai Miklós a maga hasonlítóatásaiban gondosan felhasználta, de többi kortársai nem részesítették a megérdemelt figyelemben. Inkább szerették emlegetni magyar nyelvтанát, melynek első kidolgozásával résztvett a bécsi Hadi Történetek grammatikai pályá-zatán. Nyelvtana körülbelül a Debreceni Grammatika színvo-nalán mozog.³ Az említett nyelvtudósok kiadványai mellett több

¹ Beregszászi Nagy Pál (1750 kör. Nagymuzsaly — 1828. Beregszász-Végardó) sárospataki református tanár volt. Hadi lábon állott a nyelvújítók-kal és Kazinczy Ferencsel, de tudományosságát még ellenségei is meg-becsülték. Egész sor kisebb tanulmánya és önálló kötete jelent meg magyar, német és latin nyelven. Nevezetesebbek: *Parallelon inter linguam Persicam atque Hungaricam*. Erlangae, 1794. *Comparatio linguae Turcicae cum Hun-garica*. Erlangae, 1794. *Über die Aenlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen*. Leipzig, 1796. *Versuch einer magyarischen Sprach-lehre, mit einiger Hinsicht auf die türckische und andere morgenländische Sprachen*. Erlangen, 1797. — *Dissertatio philologica de vocabulorum deri-vatione ac formatione in lingua magyarica*. Ez utóbbi munkáját a Kazinczy ellen felingerült szatmári rendek ezer forinttal jutalmazták, hogy annál ered-ményesebben folytathassa a nyelvújítás elleni harcot. Kazinczyval vitába is bonyolódott, s mikor felszólalásának a Tudományos Gyűjtemény nem adott helyet, külön könyvben adta ki a Pennaháborút. *Sárospatak*, 1820. Utolsó kötete: *Dissertatio de natura, indole et qualitate linguae magyaricae*. Pest, 1828.

² *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*. Haf-niae, 1770.

³ *Gyarmathi Sámuel* (1751. Kolozsvár — 1830. Kolozsvár) pályája meglehetősen változatos. Sok időt töltött Ausztriában és Németországban; több ízben nevelősködött; volt újságíró, színházi alkalmazott, tanár, főorvos. Tanultságát a németek közt nagyon megbecsülték. Elsőrangú külföldi tudó-sok írtak róla elismerőleg. Összehasonlító nyelvtudományi főmunkája: *Affi-*

magyar, német és latin előadású nyelvtudományi munka jelent meg, s még több maradt kéziratban. A veszélybe jutott nemzeti nyelv megvédelmezésére hivatottak és hivatlanok egyaránt tollat ragadtak.¹

2. Révai Miklós.

A nyelvtudományi mozgalmak terén minden előde és kortársa közül magasan kiemelkedett Révai Miklós, a magyar nyelvtudósok legnagyobbika. Irodalmi pályájának már kezdetén is szívesen foglalkozott nyelvészeti kérdésekkel, utóbb pedig egyre jobban lekötötték figyelmét a magyar nyelvtudomány problémái. Megtanult latinul, görögül, héberül, németül, franciául, olaszul; belemerült a régi magyar kéziratok és nyomtatványok olvasásába; ismételten átkutatta a bécsi könyvgyűjteményeket; résztvett korának minden jelentősebb tudományos mozgalmában. Midőn a helytartótanács, évtizedekre menő áldásos tevékenykedése jutalmául, 1802-ben kinevezte a pesti egyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszékére, néhány év

nitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata. Göttingae, 1799. Magyar nyelvtana: Okoskodva tanító magyar nyelvmester, mely irattatott Gyarmathi Sámuel n. Hunyad vármegye orvosa által. Két kötet. Kolozsvár és Szeged, 1794. Hasonlító szótára: Vocabularium. Bécs, 1816.

¹ Meg lehet még említeni Böjthi Antal jézustársasági hitszónokot, a ki rendjének eltörlése után az erdélyi róm. kath. egyházmegyében lett áldozópap. Könyvében, melyet Révai Miklós tanulsággal forgatott, az erdélyrészi magyar beszéd tisztasága és az ikes igék ősi jussa mellett emelt szót. (A nemes magyar nyelv írásának és szólásának tudománya, mely a józan okosságnak, . . . s az erdélyi jobb élésben lévő magyarságnak törvényei szerint irattott 1790. Marosvásárhely, 1794.) Említhető Aranka György erdélyi táblai bíró, kinek nyelvészeti fejtegetéseiről többen dícsérőleg nyilatkoztak. (A Magyar Nyelvmívelő Társaság munkái. I kötet. Szeged, 1796.) — Az eddig felhozott összes nyelvészek életéről és kiadványairól I. Petrik és Szinyei köteteit; az utóbbiakban használható repertoriumok. A nyelvtudománytörténeti irodalom termékei közül kevés becses dolgozatot lehet ajánlani. Népszerű ismertetés több is akad (így Simonyi Zsigmond fejezete a Kép. Ir. I. kötet. 736. kk. II.), de kevés a szigorúan szakszerű tudományos munka. Csodálatos, hogy nyelvészeink nem vállalkoznak egy-egy régi nyelvtudós életének kikutatására, munkáinak ismertetésére, s a vonatkozó irodalom pontos egybeállítására. Hol késsik például Kalmár György vagy Gyarmathi Sámuel életírása; hol a többi nehezen nélkülözhető monografia? Milyen lehet ott a nagy egészre vonatkozó tudás, hol a részletek sincsenek kellőképpen felderítve? (Az eddig megjelent értekezések közül a következők emelhetők ki. Imre Sándor: Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Budapest, 1880. Háhn Adolf: Gyarmathi Nyelvmestere. Budapest-Album. Budapest, 1884. Munkácsi Bernát: Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. Magyar Nyelvőr, 1882. U. az: Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Nyelvtudományi Közl., 1898. Halász Ignác: A magyar szófajtés történeti fejlődése. Nyelvtudományi Közl., 1903. Braun Margit: Böjthi Antal nyelvtana. Budapest, 1910.)

alatt bámulatos munkásságot fejtett ki. Tanításai nagyszerűségének tudatában szállott sírba, rövid öt esztendei egyetemi tanári működés után. Nyelvtörténeti módszerével halhatatlan érdemeket szerzett. A fényes eredmények egész sorozatával bizonyította, minő nélkülözhetetlen segédeszköze minden nyelvtudományi kutatásnak a nyelvtörténet és a nyelvhasználat. Kimutatta, hogy az irodalmi nyelv vitás kérdéseit és a grammatika zavarosságát első sorban a nyelv régi emlékeinek segítségül hívásával lehet tisztázni.

Történeti érzékének első fejlődése tanuló-éveire vihető vissza. A tizennyolcadik század írói egyre nagyobb érdeklődéssel fordultak a régi magyar könyvekhez, az ódon kéziratokhoz. A régi magyarság dícsérete egyre sűrűbben hangzott, a piarista tanárok közül egyre többen iparkodtak nyomozni, a magyar nyelv történeti fejlődését. Ez a történelmi irány hatott Révaira. A keze ügyébe eső nyelvemlékekkel sorra megismerkedett, s a régiséget alapjává tette nyelvtani fejtegetéseinek. Legrégibb nyelvtudományi munkája 1783-ból való. A magyar helyesírás fejlődéséről értekezett benne, s ennek kapcsán magyarázatokat fűzött a Halotti Beszédhez. Későbbi tanításainak alapelvei már ebben a kéziratában felfedezhetők, pedig utóbb még rengeteget tanult, másolt, jegyezgetett.¹ Több kötetes vállalatban akarta közzétenni és magyarázni a régi magyar nyelvemlékeket, megfeszített erővel dolgozott tüzetes magyar nyelvtanán. Az *Antiquitates* első kötete, melyben a Halotti Beszédet fejtegette, 1803-ban került ki a sajtó alól;² az *Elaboratior grammatica hungarica* két kötete, melyben a magyar hangtanra és alaktanra vonatkozó bűvárlatait összegezte, 1806-ban.³

¹ Az 1783. évi kéziratot a M. N. Múzeum őrzi. Kiadta Melich János: Révai Miklós első magyarázata a Halotti Beszédéről. Magyar Nyelv, 1908.

² *Antiquitates literaturae hungaricae*. I. köt. Pest, 1803. A vállalat elakadt, mert nem akadt, aki a költségeket fedezte volna. Révai a második kötetbe a Bécsi-kódex szövegét, a harmadikba ennek magyarázatát szánta. Több másolatot készített a bécsi udvari könyvtárban őrzött eredeti példányról. Ebbeli szorgoskodásáért nevezte el Toldy Ferenc a Bécsi-kódexet Révai-kódexnek.

³ *Elaboratior grammatica hungarica* I–II. köt. Pest, 1806. A kéziratban maradt harmadik kötet, mely a szóképzésről és mondattanról szóló részeket foglalta magában, csak 1908-ban látott napvilágot. A kézíratra Rubinyi Mózes hívta fel a figyelmet s a M. Tud. Akadémia költségén Simonyi Zsigmond rendezte sajtó alá, a nagy nyelvtudós halálának száz éves fordulójára alkalmából: Ioan. Nicol. Révai: *Elaboratior grammatica hungarica*. Volumen tertium. Edidit Sigismundus Simonyi. Budapest, 1908.

Ezek a latin nyelvű kötetek kétségbevonhatatlanul igazolják, hogy Révai Miklós az akkori európai nyelvtudomány legkiválóbb munkásainak egyike, sőt több tekintetben valamennyi kortársát felülhaladja. Ő az első, aki a nyelvi jelenségek magyarázatában nagy lökételességgel alkalmazta a történeti módszert. Ezzel az újításával megelőzte a nagy német nyelvészt Grimm Jakabot, amint hogy Bopp Ferencet is megelőzte annak az elméletnek következetes keresztülvitelében, mely szerint a képzések és ragozások összetételek útján keletkeztek. Révai munkásságában az egyetemes nyelvtudomány fejlődésének egyik láncszemét kell látni. Ha történeti felfogása nem is egyezik teljesen a mai kor nyelvtörténeti felfogásával, módszere újabb fokozatot, igazi felfedezést jelent a további haladás megbecsülhetetlen előnyére. A nyelvhasználatban már nem ilyen erős. Mivel a finnugor nyelvek rokonsági viszonyairól ebben az időben még nagyon zavaros fogalmai voltak a kornak, Révai összehasonlításainak is igen sokszor hiányzott a tudományos alapja. Sűrűn hivatkozott a zsidó-magyar nyelvrokonságra, sőt egy időben még azt is állította, hogy a magyar nyelv természete egészen héberes. Finnugor nyelvhasználatát Sajnovics János és Gyarmathi Sámuel egybevetéseihez viszonyítva haladást mutat. A magyar népnyelv főképpen a régies alakok megőrzése miatt érdekelte. Ha a nép nyelvében fennmaradt régiesség egyezett nyelvemlékeinek vallomásaival, örömmel hivatkozott a tájszólások tanúságaira. De minden tájszólásnál, a nép ajkán élő magyar nyelv minden vallomásánál többre becsülte a régi magyarok beszédét.

Épen ezen a ponton ütközött össze éleseszű nyelvésztársával, Verseggy Ferencel. Elkecseregett küzdelmük öszszes kérdései egy főpont körül csoportosultak: mi a nyelvhelyesség kriteriuma? E kérdés eldöntése magában foglalta a kapcsolatos többi kérdés tisztába hozását is. Révai meggyőződése szerint a helyes magyarság kriteriuma a régiség azaz a nyelvtörténet; Verseggy szerint pedig a közszokás azaz az élő nyelv. Az egyes kérdések közül az *ikes ragozás és a j-hangú ragok* kérdése tűnt fel a legfontosabbnak. Révai, a régi nyelv alapján, erélyesen sürgette az ikes igék szabályos használatát; Verseggy, az élő nyelvre hivatkozva, állást foglalt az ikes igék külön ragozása ellen. Révai nagy apparátussal bizonyította, hogy e ragozás a Halotti Beszéd-től kezdve megvan a magyar irodalomban,

s az iktelen forma csak a tizennyolcadik század közepe óta kezdett terjedni egyes rossz nyelvérzékű egyének tudatlanságából; Verseghy ennek ellenében vitatta, hogy a magyar nép nagy része ma már csak a jelen idő egyes számú harmadik személyében alkalmazza az ikes ragozást, s ha a régi irodalomból ki is mutatható az ikes igék szabályos használata, viszont már igen régi írások közölnek iktelen ragozásukat is. Ugyancsak Verseghy külön helyesírási szabályokat állított fel a *j* használatára. A birtokos személyragozásban és az igehajlításban nem írta ki az *l*, *t*, *d*, *n* hangra következő *j*-t, hanem *lj*, *tj*, *dj*, *nj* helyett a kiejtés szerint *lly*-et, *tty*-et *dgy*-ét, *nyy*-et írt. Ez volt a jotta és ypszilon híres háborúja. Nyelvtudományi vezérgondolatuk homlokegyenest ellenkezett. Révai isteni adománynak tartotta a nyelvet; Verseghy mint Herder tanítványa természetes úton keletkezőnek, a szükség által teremtettnek. Révai szerint a nyelv idővel inkább romlott, semmint fejlődött, úgy hogy minél régibb nyelvtörténeti emléket veszünk elő, annál hibátlanabbnak, épebbnek találjuk a nyelvet; Verseghy szerint a nyelv folyton fejlődő, tökéletesbülő szervezet, mely minden korszakban változott, úgy hogy a régi nyelv a mainál semmivel sem megbízhatóbb, sőt annyiban még rosszabb, amennyiben az első egyházi írók nem tudtak jól magyarul, s ezért tótos és latinus fordulatokkal árasztották el nyelvünket; ezért is vitás kérdésekben nem a régi magyar beszéd a bíró, hanem a most élő magyarság nyelve. — Ma tudjuk, hogy külön-külön mindketten több hibás állítást kockáztattak, de egyúttal sok igazság van tanításukban. Munkásságukat egymáshoz kellett volna fűzni, nem pedig egymással szembe állítani. A kortársak különben nem nagyon értették a mélyen szántó tudományos küzdelem tulajdonképeni lényegét. A nagy elvek helyett inkább a helyesírás kérdéseivel foglalkoztak. Kazinczy Ferenc tekintélye Révai javára döntötte el a harcot. Hiába küzdött Verseghy. A jottisták és ikesen ragozók diadalra juttatták Révai főbb elveit.¹

(Vége köv.)

PINTÉR JENŐ.

¹ Révai Miklós és Verseghy Ferenc harcában Kazinczy Ferenc nyíltan az előbbinek pártjára állott, s nem habozott kijelenteni, hogy Verseghyt

a nemzet legszerencsétlenebb írói közé számlálja. Révaihoz, kinek csodálója volt, a legbensőbb tisztelet hangján írta leveleit; Révairól, kitől annyi okos grammatikai tanácsot nyert, a nagy férfiú halála után is csak magasztalással tudott nyilatkozni. (Kaz. Lev. kötetei, különösen a III. kk. kötetek.) Még jobban kiemelte Révai érdemeit Toldy Ferenc. Az ő tanítása szerint Révai nemcsak nálunk megalapítója a történeti nyelvtudománynak, hanem e téren megelőzője a külföldnek is, mely, nem ismerve a magyar tudománynak e nagy lépését, csak egy évtizeddel később alkotta azt meg a lángeszű magyar felfedező halála után. (Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. VII. köt. Budapest, 1873. 30. kk. II. A magyar nemzeti irodalom története. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872. 149. l.) Ezek után átment a köztudatba, hogy Révai az a versenytárs nélkül álló magyar nyelvész, aki fényes sikerű nyelvtörténeti módszerével megelőzte Grimm Jakabot, a német nyelv történetíróját, s aki mérhetetlen tudományosságával megállapította azon örök elveket, melyeken minden magyar nyelvtudomány nyugszik most, s fog nyugodni a jövőben. Bánóczy József alapos fejtegetései mindenben megerősítették Toldy Ferenc felfogását. Ő is úgy látta, hogy Révai Európa tudósainak új eszméket hirdetett és új utakat jelölt ki, s egyetlen európai nemzet sem dicsekedhetett ebben az időben két olyan igazán kiváló nyelvessel, mint amilyen a nagy Révai és az ő méltó ellenfele, Verseghy. Örök dicsősége Révai nevének, hogy a nyelvtudomány fontos módszerei közül a történetit felfedezte, az összehasonlító pedig először alkalmazta a magyar tudományban. (Révai Miklós élete és munkái. Budapest, 1879.) Utóbb egyesek megsokalták Révai magasztalását, s jónak látták, hogy ellentmondjanak a közvélekedésnek. Így Szilasi Móric a Simonyi-féle Tüzetes Magyar Nyelvtan bírálatában: Egy. Phil. Közl., 1896. 687. kk. II. Komolyabb érveket hozott fel Rubinyi Mózes annak bizonyítására, hogy Révait nem szabad irodalmunk köréből kiemelniünk, mert ő kívülről hozott eszméket tett nálunk termékkennyé, s a nyelvtörténeti módszer alkalmazásával nem előzte meg Grimm Jakabot, nincs is tehát elsőbbsége; mi több, még Adelong János Kristóf német nyelvész is hatott Révaira. (Grimm és Révai. Magyar Nyelvőr, 1903.) Rubinyi fejtegetéseinek egynémely részletét Velledits Lajos cáfolta (Révai és Adelong. Nyelvtudományi Közl., 1908.); azt pedig, hogy Révai nyelvészeti tanításaiban mi az eredetiség és mi az idegen hatás, Melich János tette beható vizsgálat tárgyává. Melich fejtegetései szerint Révai Miklós nem a külföld eszméiből táplálkozott, hanem azok sorában áll, kik nyelvi tényekre a történeti módszert legelőször legkiterjedtebben alkalmazták; ebben megelőzte a nagy német nyelvészeket, Grimm Jakabot és Bopp Ferencet. (Révai Miklós nyelvtudománya. Budapest, 1908.) — Ami Révainak Verseghyhez való viszonyát illeti, erről már szakavatottan és kimerítően írt Császár Elemér, ki a nagy vitára vonatkozó régebbi irodalmat is figyelembe vette, s az itt-ott felmerülő téves állításokat kiigazította. (Verseghy Ferenc élete és művei. Budapest, 1903.) Nyelvhasznításáról Szinnyi József (Révai magyar-ugor nyelvhasznítása. Nyelvtudományi Közl., 1879.) és Munkácsi Bernát. (Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. Magyar Nyelvőr, 1882.) Abécéjéről és egyéb elemi iskolai tankönyvről Kiss Áron (Révai Miklós tankönyvei. Haví Szemle, 1879.), Csaplár Benedek (Révai Miklós élete. Különnyomat a Figyelőből) és Finácsy Ernő (A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. II. kötet. Budapest, 1902. 284. kk. II.) Rajztanító pályájáról és megmaradt rajzairól Pálos Ede (Rajzoktatás, 1907. évf.) — Most van sajtó alatt Révainak magyar nyelven írt irodalomtörténete, a Magyar Deákság első kötete, melyet eddig kéziratban őrzött a Nemzeti Múzeum (Rubinyi M. adja ki a Régi Magyar Könyvtár 29. kötetében).

MADÁRNEVEK.

Suolahti Hugo helsingforsi egyetemi magántanár, ilyen című vaskos kötetet adott ki: *Die deutschen Vogelnamen. Eine wortgeschichtliche Untersuchung* (Strassburg, Verlag von Karl J. Trübner 1909. — Sr. 540 l. — Ára 16 márka).

Erre a remek etimológiai munkára figyelmeztetni kívánom a magyar nyelvészeket¹ mert nem csak mintaszerű módszerénél és gazdag tartalmánál fogva érdeimli meg figyelmünket, hanem a magyar szófejtésnek kínálkozó számos vonatkozással és fölvilágosításával is.

A finn germanista bámulatos szorgalommal és körültekintéssel, mondhatni lelkes buzgalommal összehordott érdekes tárgyának megvilágítására úgyszólván mindent, amit a német nyelvemlékekből és nyelvjárásokból, továbbá a germán, román és szláv nyelvekből föl lehetett használni. Így sikerült neki sok régi szófejtést helyreigazítani, sok újat fölállítani s emellett még a szóba jövő többi nyelvnek a kifejezéseit is igen sok esetben új világításban föltüntetni és talpraesett magyarázattal megfejteni. S ez a szerzőnek már második ilyenemű munkája, az elsőben az emlős állatok ófelnémet neveit tárgyalja.²

Új könyve bevezetésében számot ad forrásairól (köztük legfontosabbak a régi glosszák és a nyelvjárási szótárak)³ és a madárneveknek általános történetéről. Itt igen érdekes művelődéstörténeli fejtegetésekkel találkozunk. Némely nevek pl. régi tudós-hiedelmek és klasszikus mondák alapján terjedtek el s hatoltak a népnyelvbe is. A *kecskefejő* neve például (*capri-mulgus*, *Ziegenmelker*) azon a régi hiedelmen alapszik, hogy éjtszaka kiszopja a kecskék tejét. Érdekes a madárnevekben a *király* szerepe, mely a madarak királyválasztásáról szóló régi klasszikus meséből származik: *regulus*, *Zaunkönig*, *Mäusekönig*, *Schneekönig*, *Nesselkönig*, *Dornkönig*, *Wachtelkönig*, m. *királyka*, szlov. *kraljič*, *kraljič*, horv. *kraljič*, fr. *roitelet* stb. (Meglepő találkozás: ang. *king-fisher* — bajai *vizi király*, l.

¹ Mikor már e rég megírt cikkem szedés alatt volt, jelent meg Gombocz Z. cikke „Állathivogatók és állatnevek“ (MNy. 1911. okt.), melyben szintén Suolahti könyvére hivatkozik.

² (Suolahti-) Palander: *Die althochdeutschen Tiernamen I. Die Namen der Säugetiere*. Darmstadt 1899.

³ Egy idevágó értékes munkát nem használt föl a szerző, t. i. Winteler J. 1892-i aarai program-értekezését: *Naturlaute und Sprache*.

alább.) A középkori sólyomvadászat divatának sok nyoma maradt fenn a közös germán-román sólyomnevekben: fr. *gerfaut*, *épervier*, *Falke*, *Bussard* stb. A délkeleti német nyelvjáráások néhány szava az olasz madárkereskedőtől származik, pl. *Ortolan*, *Schofittl*: ol. *ci(o)vetta*, a *csuvik* neve. De sokkal nagyobb hatással volt a 13. századig kimutatható szláv madárkereskedés. Szláv jövevény pl. a *Zeisig*, *Stieglitz*, *Trappe*, azonfölül sok nyelvjárási madárnév. — A német nevek közül mintegy két tucat közös valamennyi germán nyelvvel, sok más legalább a nyugati germán nyelvekkel. Sokszor ki lehet mutatni, hogyan szorítják ki újabb rokonértelmű vagy idegen szók a régieket, némely vidéken a gyermeknyelvből eredő tájszók egészen kiszorították a kacsá, lúd és kakas köznyelvi nevét. Az ilyen változások adják annak a magyarázatát, hogy a németben csak igen kevés közös indogermán madárnév maradt fenn (*Ente*, *Gans* stb.).

Természetesen nagy szerepe van a madárnevekben a hangutánzásnak, s innen magyarázódik sok esetben pl. a magyar s német névnek hasonlósága. Nagy szerepe van továbbá a népetimológiának is.

Sorra veszem most azokat az eseteket, amelyekben a magyar s a német nevek megegyeznek, amelyekben tehát különösen érdekelnek bennünket Suolahti adatai és magyarázatai. Az egyezések persze igen különféle természetűek lehetnek. A magyar név lehet a németből egyszerűen átvéve vagy pedig szó szerint lefordítva (efféle átvételek úgy látszik leginkább erdélyi és nyugati nyelvjárásainkban vannak, s még nagyobb számmal a tudományos irodalom műszavai közt),¹ de alapúlhat az egyezés a hasonló hangutánzáson vagy pedig azon, hogy mind a két nyelv a madár természetének, élete módjának ugyanazt a jellemző vonását fejezte ki a nevében. Ezeket az eseteket nem lehet mindig megkülönböztetni a valóságos átvételektől. Összeállításomhoz fölhasználom a legjobb magyar forrásokat,² a sorszámokkal pedig a Nomenclator cikkeire utalok.

¹ Mellőzöm állattani irodalmunknak jelentéktelenebb műszavait; ezeknek nagy része a németből való szolgai fordítás.

² Nomenclator avium regni Hungariae. Magyarország madárfajainak elnevezései... Kiadta a Magyar Ornitológiai Központ. 1898. — Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségökre. A földm. m. kir. minister megbízásából írta Chernelházi Chernel István. 1899. — L. még Nyr. 27 : 509 és 28 : 566 (Tolnai V.), 27 : 537 (Herman O.) és 28 : 68. (Gombocz Z.)

2. Buvár: vö. *Seetaucher*.

5. A nagy vöcsök népies nevei közül: bujár, nagy bujár (vagyis buvár, Dunán túl): *Taucher*, stájer *Duckente*; — búbos vöcsök, kontyos v. bóbítás v.: *Haubentaucher*; — szakállas v., szakállas szárcsa (Erdély): *Kosebart* (vagyis 'kecskeszakáll', porosz).

6. Vörösnyakú vöcsök, vörös bujár: *Rothalstaucher*.

9. Kis vöcsök, kis bujár: *Zwergtaucher*; — öklömbujár: hasonló tréfás elnevezések *Pänzelein*, *Bümpelein*.

12. Hojsza, viharmadár, szélvészmadár: *Sturmschwalbè*.

18. Fakó sirály (Herman O.). Hering sirály: *Heringsmöwe*, dolmányos s.: *kleine Mantelmöwe* (az utóbbi kettőt íróink fordították).

20. Danka sirály. Kacagó s., nevető s.: *Lachmöwe*, *L. ridibundus* *L.*

26. Csér, csérta, cerkó hangutánzó? vö. *Schnirring*, *Spirle* stb. Dugonics azt írja (Péld. 1 : 259): „A halász madarakat cerkóknak hívják Szegeden azon cer szótól, mellyel élnek, midőn megijednek.» — De a *csérta* szónak jól megfelelnek a sirálynak török nyelvbeli *čarлак*-féle nevei (l. Gombocz Nyr. 28 : 69 és Török jöv.) — Halászkza, halászmadár, halászfecske: *Fischerlein* (a kis csér nyelvjárási neve).

30. Kormos szerkő, cigány csér: erre nézve érdekes S. következő helye (405): »*Kessler*. Dieser Name ist aus dem sporadischen Auftreten des Vogels zu erklären. Der Ausdruck ist eigentlich ein rotwelsches Wort, mit dem Vagabunden wie Zigeuner usw. bezeichnet werden« (üstfoltozó cigány).

36. A bukók neve néhol németül is *Taucher* (lat. *mergus* is ugyanezt fejezi ki). A nagy bukó v. nagy buvárréce svájci német neve *Tuchent*, azaz *Tauchente*. Köznémet neve *grosser Säger*: vö. m. fűrészorrú réce, a Velencei tónál. Ugyanott: göncögéger (Chernel) = ném. *Gänsesäger*!

38. A kis bukó magyarul néhol fehér buvárréce: régi ném. *wysse Tuchent*, — és apáca buvárréce: ném. nyj. *graue Nunn*, *Nünnelein* (ang. *white nun* stb).

40. A dunnaréce némely régibb írónknál dunnalúd (ném. is néha *Eidergans*) és ajder dunna = *Eiderdune*, de ez a német szó a tollát jelenti (innen fr. *édredon*).¹

44. Bukóréce = *Tauchente*. Kontyos b., búbos ruca stb.: vö. ném. nyj. *Kobelente* (»d. h. Schopfente«), *Straussentli*.

47. Cigányréce, a Fertő mellett *muérréce* = *Moorente*.

49. Jeges réce *Eisente*.

50. Réce, ruca = szlov. *reca*, *raca* stb. Ugyanilyen hangutánzó elnevezés ném. nyj-okban *Rätsch*, *Rätsche*, *Rätscher* stb., az igéje *rätschen* (vö. a bőjti r. dunántúli *racserli* nevét). Se Ch., se a Nom. nem említi a szlavóniai *pata*, *patka* nevet, l. Nyr. 37 : 430, 472, 38 : 31. — Tőkeréce, tőkés-r., törzsök-r. = *Stockente*.

51. Kendermagos réce, Földinél csergő r., nyj. kergő r., hápogó v. sáporó r.: vö. *Schnatterente*, *Schnarrente*.

¹ Nemrég gúnyolódott egy francia, hogy a németek a kis dunyhát francia szóval *plumeau*-nak nevezik; elfelejtette, hogy a franciák meg német szóval mondják *édredon*-nak.

52. Fütyülő r., sípoló r. *Pfeifente*.
56. Apró réce; csörgő r., sívó kacs, trifkó ruca, mind a hangjára vonatkoznak (a hímnek tavaszi kiáltása *krlik*): vö. *Anas crecca*, *Krickente* (litv. *krikle* stb.).
57. Kanalas réce, kanálorrú r. *Löffelente*.
58. Nyílfarkú-, nyársfarkú-réce, *Spiessente*, *Spitzschwanz*.
61. Tengeri lúd *Meergans*; örvös lúd *Ringelgans*.
Lúd finnugor szó, de gunár: szepesi ném. *góner* (tót *gunār*) és *ganzi*, *ganci*, *gunci*: kfn. *ganze*, erd. szász *gunz* stb.
63. Vetési lúd (irodalmi műszó) *Saatgans*; téli lúd nyj. vö. *Schneegans*.
64. Énekes hattyu (irod.) *Singschwan*.
68. Csigaforgató, kagyló-halász (irod.) *Haematopus ostrilegus*, *Austernfischer*.
69. Kőforgató (irod.) *Steinwälzer*.
78. Bibic és nyj. bébic, biboc, kibic, gébic, klébic (vö. Ch.) *Kibitz* és nyj. *Giebitz*, *Fifitz*, *Piefitz* stb. A magyar nevek úgy látszik mind a németből vannak átvéve, noha többé-kevésbé hangutánzó, oroszul is *čibiz*, *čibez* (l. S. 265); ész. ném. *Kiwit* s az észt nyelvben is *kīvit*, *kīvitaja*, *kīvitas*. A m. *liboc*, *libuc* mellékalak nyilván a *libával* való keveredés.
79. Az ugartyúknak alföldi homok-sneff nevéhez vö. ném. nyelvj. *Sandhuhn*.
80. Kardorrú gulipán, nyj. kardorrú és kaszaorrú sneff *Säbelschnäbler*.
- (81. Töcs, töcsmadár: ez a név szótárainkban sehol se fordul elő, Ch. szerint népies. Ch. szerint a nagy póling is néhol töcsmadár, töcs-töcs).
- 85--90. Partfutó (Herman O.). = *Strandläufer*.
91. Paizsos cankó. Hősbibic (Ch.), nyj. veszekedő madár, veszekedő sneff *Kampfläufer* (vö. *Philomachus pugnax* Linné, *Machetes pugnax* Cuvier stb.).
95. Vöröslábú cankó, piros lábú sneff *Rotschenkel*; fütyülő sneff ném. nyj. *Sandpfeifer*; az alföldi *tyütyöke* név hangutánzó: a mecklenburgi német nyj.-ban Tülüt (S. 286).
105. A sárszalonka (sártyúk, mocsári szalonka) nyj.-i *mórsneff* neve nyilván *Moorschnepfe* (S. ezt nem említi, de *Sumpfschnepfe*, *Pfuhschnepfe* stb. ugyanazt jelentik).
107. Erdei szalonka, erdei sneff *Waldschnepfe*.
110. A *daru* nevei mind az uráaltaji, mind az ind. nyelvekben hangutánzáson alapszanak (emezekről l. S. 292): vogul *tāri*, tavadai vog. *tāru*, (többese *tarkat*), osztják *tor*, *tōra*, *tāraχ* (vö. csángó *darukk?* Wichm.), zürj.-votj. *turi* (Budenz Szóegy. 254), török nyelvekben *turña* (így a csere-miszben is), finn *kurki*, lapp *kuorg*, mord. *karga* (l. Donner 159. sz.) — vö. lat. *grūs* (a daru *krúgat*, l. S. 292), görög *geranos*, ném. *Kranich* stb.

A HELYESÍRÁS TUDOMÁNYOS ELVEI.

Mint más országokban, Hollandiában is élénk mozgalom volt az utolsó évtizedekben a helyesírás terén. Ezt a reformmozgalmat igen tanulságosan ismerteti Dr. J. Boonen a Viëtor-féle folyóiratban (*Die Neueren Sprachen* 1911. jan.). Különösen a helyesírásnak mai tudományos alapelvei olyan világosan vannak az ismertetésben kifejtve, hogy a cikknek általános fejtegetéseit a mi olvasóink is szívesen fogják venni az itt következő magyar fordításban, melyet Prohászka János dolgozótársunk készített. — *A szerk.*

Az 1880-i irodalmi mozgalom Hollandiában egészen fölfrissítette a nyelvbéli kifejezés eszközeit és mélyebb bepillantást engedett a nyelvnek mivoltába. Ugyanebben az időben, amikor az 1880-iki áramlat az irodalmi levegőt tisztogatta az elavult formáktól, az 1890-iki pedagógiai mozgalom is harcra kelt az írott nyelvnek olyan használata ellen, amely a tanításban meggyökeresedett, és megkísérelte a Hermann Paul-féle új pszichológiai nyelv-fölfogást meghonosítani, mert a holt nyelvszabályoknak, írásbeli nehézségeknek, tudóskodó dilettantizmusnak egész lomtára nehézkedett súlyos teherként a tanításra. Ezzel egyuttal egy nagy népérdek is össze volt kötve.

Lassan itt is, ott is derengeni kezdett. Kollewijn dr.-nak és másoknak pedagógiai cikkei visszhangra találtak és nemsokára az írott nyelvet egyszerűsítő egyesület alapítását eredményezték. Néhány tapogatózó kísérlet után 1902-ben megalkották és közzétették az új helyesírás végérvényes szabályait. Ezt a helyesírást egyszerűsített vagy Kollewijn-féle helyesírásnak nevezik, míg a régit megalkotóiról De Vries és Te Winkel félének hívják.

A *Taal en Letteren* (nyelv és irodalom) c. folyóirat elsősorban nem csupán a nyelvi és irodalmi tanulmányok megtisztítását hirdette, hanem tudományos kötelességet is teljesített. Buzgón munkálkodott azon az új nyelv-művelésen, mely a nyelv megfigyelésén, nem pedig nyelvtörvények föllállításán alapszik. Az élő nyelvből kiindulva Kollewijn dr. és mások Hollandiában és dr. Lecoutere és társai Belgiumban új, pszichológiai nyelvtudományt hirdettek.

Hogy jobban megérthessük azt az egész mozgalmat, amely az utóbbi húsz esztendő alatt Hollandiában és Belgiumban megindult és lassan, de biztosan halad előre, tekintsük át s tartsuk szem előtt a következő fölvetket, amelyeket senki sem vonhat kétségbe.

1. A nyelvtudomány nem dogmatikus tudomány; nem az a rendeltetése, hogy megállapítsa, milyeneknek kell lenni a beszéd jeleinek, a nyelvhasználatának beszédben és írásban, hogy bizonyos föllállított szabályokhoz alkalmazkodjanak. Feladata csupán csakaz, hogy megállapítsa, mi van, hogyan vannak a dolgok. Ha ezt elfelejtí, ha szerepéből kilép, elveszti tudományos jellegét; ha pedig oly esztelen, hogy elméleti szabályokkal *a priori* megakarja állapítani, hogyan kell beszélni és írni — olyan szabályokkal, amelyek a nyelv természetére és céljára vonatkozó egyes megfigyelésekből vannak csak levezetve, — akkor e fáradsága teljesen hiábavaló, a nép úgyse hallgat rá; e szabályok a nyelv használatára semmi hatással se lesznek. A nyelvtudomány *a posteriori* tudomány; a nyelvtörvényeket a nyelvhasználat vizsgálatából kell megállapítania.

2. Valamennyi élő nyelv folyton-folyvást tartó fejlődésben van és különféle tényezők hatása alatt szakadatlanul módosul.

Az írásmód eredetileg természeténél fogva fonétikus, de ugyancsak természeténél fogva nem-fonétikussá, historiaivá és etimológiaivá lesz, mert a nyelv folyton változik s ezért szükségképen hézag támad a folyton változó beszélt nyelv és az írott nyelv között. Amíg az írásmódban a fonétikai és etimológiai szabályok egyensúlyban vannak, addig nem következik be válság. Időnkint mindig új fonétikus írásmód támad. De ha az írásmódra olyan szabályokat akarnak fölláttítani, melyek a nyelvet állandóan megkötik, akkor elkerülhetetlenül beáll a válság.

Mivel a nyelv változik, a beszélt nyelv és a megállapodott irodalmi közt hézag támad, ezért hogy holt nyelvvé ne váljon, a nyelvnek kellő időben engednie kell túlságos etimológiai jellegéből s a fonétikai elv megifjító befolyásának kell magát alávetnie. A nyelv változik, tehát kétségkívül változnia kell az írásmódnak is. Ez természeti törvény. S ha ennek az ideje elérkezett, hiába küzdünk az írásmód reformja ellen. A helyesírás reformját az írásmódnak fonétikai elvek szerint való egyszerűsítésére kell alapítani.

Mikor következik be ez a válság? Vajjon ennek a bekövetkezése csak az írott és beszélt nyelv közti különbségeknek bizonyos számától függ? Ezek a különbségek kétségtelenül siettetik a válságot. Megnehezítik a helyesírás megtanulását s arra a meggyőződésre juttatnak, hogy olyan fölösleges dolgok ezek, amelyek a tanításban is haszontalanok, sőt károsak. De még egyéb hasonló fontosságú tényezők is vannak.

1. Ha valamely nép önálló és érett ítéletre jut s keresi mindenek az okát és eredetét, akkor a válság meggyorsítja lépteit. Az emberek megismerik nyelvüket, megszeretik nyelvüknek a hangzását s azt akarják hogy az írás módjáról is méltóképen gondoskodjanak.

2. Hasonlóképen a tudomány haladása is sietteti a válságot. Ha a tudomány kutatásai alapján fennen hirdeti, hogy a nyelvváltozás nem nyelvromlás, hanem szabályszerű és szükséges nyelvfejlődés, akkor bizvást gondolhatja az írásmódnak vagy a helyesírásnak egyszerűsítésére.

Ez a pillanat elérkezett, mert az idők megváltoztak. Mai napság már nem a betűkből, hanem a hangokból indulunk ki. A nyelvtudomány a hangfiziológia által közeledik a természettudományokhoz. Ha megszerettük a hangot, az írás módjában is megakarjuk neki adni az őt megillető jogokat. Aztán meg belátjuk a dolognak a gyakorlati oldalát is. Általánossá válik az a vélemény, hogy írásunk sok hiábavaló és akadályozó koloncot cipel.

Egy emberöltő lefolyása alatt nem igen vehetni észre a változásokat; de ha például a száz évvel ezelőtt beszélt német nyelvre tekintünk vissza — már amennyire az akkor beszélt nyelvet az akkori irodalmi nyelvből megismerhetjük — már nagyobb különbségeket látunk; ha még régebbi időkre megyünk vissza s pl. a 16., 15. vagy még inkább, ha a 14. század német nyelvét vizsgáljuk, akkor a különbségek az időbeli távolságok arányában nőnek. Minden országban így történt ez, s a jövőben is úgy lesz, mint a múltban volt; a 21. századi német nyelvnek is egészen más lesz a képe, mint a mainak.

3. Minden élő nyelvben azt látjuk tehát, hogy a beszélt nyelv nem

egyez meg teljesen az írott nyelvvel. Az írott nyelv konzervatív természetű; nem követi a beszélt nyelvet, azaz az emberek tovább is úgy írnak, mint eddig írtak, anélkül hogy tekintetbe vennék a nyelvhasználat változásait, így történik aztán, hogy az írott és beszélt nyelv közt nagy hézag támad.

Ezek a különbségek persze elsősorban a kiejtésben és a szókincsben állanak elő, de támadhatnak a mondatszerkesztésben és az alakokban is. A nyelv és írás közti különbség pl. igen felőlő az angolban és a franciában.

4. Viszont az is téves nézet, hogy úgy kell beszélni, mint ahogy írunk, hogy az írott nyelv a jobbik, hogy ennek kell a nyelvhasználatot szabályoznia. Épen ellenkezően van a dolog. A beszélt nyelv a voltaképeni nyelv. Az írott csak ennek a képmása, még pedig elég tökéletlen képmása.)

Régebben azt hitték, — főképp a grammatikusok — hogy az írott nyelvből kiindulva kell a nyelvhasználat számára szabályokat megállapítani, a nyelvhasználatot kodifikálni. Azt hitték, hogy az ily módon megalkotott szabályokat majd a nyelvet használó közösség követni fogja. Főleg Franciaországban estek az emberek ebbe a tévedésbe. A francia Akadémia összeállította szótárát s ebbe csak olyan szókat vett föl, amelyek nézete szerint közhasználatban vannak. S mi lett az eredmény? Az írók mindig használtak egy csomó olyan szót, amely nem volt meg a hivatalos szótárban, viszont sok olyant meg nem használtak, amely benne volt. A francia akadémia kénytelen volt a használatot követni és szótárát mindig újra átvizsgálni és megváltoztatni.

5. Azt az egyet azonban sohse szabad elfelednünk, hogy a nyelvnek nagymestere a nyelvszokás. Ezt már Horatius is tudta. Mit értünk hát tulajdonképpen az irodalmi nyelvszokáson? Semmi egyebet, mint azt a módot, ahogyan valamely népnek művelt része beszél és írja nyelvét. Azonban a használatban tökéletes egység egyáltalán nem lehetséges, se a kiejtésben, se a szókincsben, mert voltaképp minden egyes embernek saját, külön, egyéni nyelve van. Mégis egy-egy nagyobb terület nyelvi jelenségei közt lehet akkora megegyezés, hogy beszélhetünk egységes nyelvről, pl. németről, franciáról, angolról stb.

A többé-kevésbé nagyobb egység sem függ se a nyelvtudománytól, se a nyelvművészek mintáitól, hanem az általános műveltségtől. Minél magasabb műveltségi fokra emelkedik valamely nép, minél jobban elterjed a haladás a különböző társadalmi osztályokban, annál erősebb lesz az egység. Tanulságos e tekintetben összehasonlítani Angol-, Német- és Franciaországot Oroszországgal és más országokkal.

6. Jó és rossz a nyelvre vonatkozólag nem jelenthet semmi egyebet, mint a közhasználattal való megegyezést vagy az attól való eltérést: mivel pedig minden élő nyelv, tehát egyáltalán minden nyelvszokás változik, a jó és rossz fogalmának is változnia kell. Ami valamikor jó volt, most rossz lehet és viszont.

Ha most eddigi fejtegetéseink figyelembe vételével a németalföldi nyelv állapotát vizsgáljuk, akkor a beszélt és írott nyelv közt nagy különbséget veszünk észre. Kolléwijn dr. és hivei épen azt tűzik ki célul, hogy ezt a különbséget csökkentésék, még pedig olyan eljárással, amely kiállja

a tudományos vizsgálatot, egyszersmind célja elérésére is kilátást nyújt, mivel az irodalmi nyelvet közelebb hozza a beszélt nyelvhez, más szóval mivel kiküszöböli az irodalmi nyelvből azt, ami a nyelvhasználatból már kivészett és fölveszi azt, ami már megvan.

Azonban egyszerűsítő munkájukban nem járnak el erőszakosan, nem törekednek mindenben következetességre, hisz ez úgyse lehetséges. Ha az ő javításait elfogadják, ezáltal a németalföldi nyelv fölvirágzik és útja nyílik a későbbi, új és szükséges javításoknak.

Ha az írásmód egyszerűsítései közül némelyeket jónak ismerünk el, mivel a használatot veszik figyelembe — és ezt kell figyelembe venniök, nem pedig az etimológiát (amire nem is szabad tekintettel lenni, mint azt De Vries és Te Winkel tévesen hiszik), — akkor azt is el kell ismernünk, hogy a szóalakokban is épen oly jogosak a változások.¹ Régebben pl. megvolt a francia nyelvben is az alanyeset és tárgyestet közt a különbség; az irodalmi nyelv azonban kiküszöbölte, mivel már a beszélt nyelvből is eltűnt. Állíthatja-e azért valaki, hogy a nyelv most kevésbé jó, vagy érthetetlen? Szükségszerűen bekövetkeznek a változások valamely nyelvben az eseteknek, igéknek, nemeknek stb. használatában. Az ilyen változások nem egy bizonyos időben, nem egyszerre következnek be, hanem lassankint, egymásután. Ezért megeshet, hogy egyes változások egyik vidéken már bekövetkeztek, a másikon még nem. Az ilyen idők átmeneti korszakok; ilyenben van most a hollandi nyelv a nem alakokra vonatkozólag. Azt a különbséget, amelyet az írott nyelv a hím, nő és semleges közt tesz, az élő nyelvben már alig vehetni észre, egyes vidékeken még eléggé föltetsző, más vidékeken meg már kevésbé világos. Főkép a hím és nő közti különbség van elenyészőfélben, míg a semleges fogalma még megvan. Természetes, hogy Kollewijn dr.-nak nem szabad azt mondania: minden hímnemű alakot nőneművé kell változtatni; ez magával a nyelvnek elvével ellenkezne. Átmeneti korszakban mindakét alak meglehet egymás mellett egyideig s lassankint az egyik (a nőnemű) elenyészik.

[Itt következnek azok a pontok, amikben az új egyszerűsített irodalmi nyelv eltér a De Vries és Te Winkel-féle szabályoktól.]²

Ezt az új helyesírást már sok tudós és író követi. Ujságokban, folyóiratokban és doktori értekezésekben, prózában és versben egyaránt és még a magánhasználatban is mindinkább kiszorítja a régi helyesírást; sőt egyes kiadók már iskolakönyveket is adtak ki az új helyesírással. Nagyon sokan hozzászórtak már az új helyesíráshoz és mentül előbb általánossá akarják tenni. Ezzel a jogos kívánsággal azonban 1908 végén és 1909 elején hirtelen szembeszállott a hollandiai kormány: a Kollewijn-féle helyesírást a maga hatáskörében tiltotta és kimondta, hogy a tanításban és a hivatalos nyelvben csupán csak a régit engedi meg. A legfőbb hatóságnak ezt a hátráltató közbelépését nemrég, 1909 márciusában a második kama-

¹ Vö. minálunk pl. az *írnók* alak s az ikes ragozás használatát. — *A szerk.*

² A többi közt érdekes, hogy ott is iparkodnak szabadulni az idegen szóknak idegenszerű írásmódjától: *ph* helyett mindig *f*-et, *rh* helyett pusztá *r*-et, *c* helyett *k*-t, *ae* helyett *e*-t írják. — *A szerk.*

rában interpelláció és vita tárgyává tették. Ezt a kétnapos vitát olyan fogalomzavar jellemezte, amelynél a nyelvtudósnak ugyancsak a fejét kell csóválnia vagy gúnyosan mosolyognia. Azok az emberek, akiket más téren való kiválóságukért nagyrabecsülünk, a nyelvi dolgokhoz való értésüknek olyan kirívó hiányát mutatták, hogy azt igazán csak azokra az időkre és körülményekre való tekintettel bocsáthatjuk meg nekik, melyekben nevelkedtek. A helyesírás kérdéseiről szóló országgyűlési viták azért oly érdekesek, mert keresetlenül megmutatták, hogy a nyelvről és helyesírásról még a művelt laikusoknak is milyen ferde fogalmaik vannak.

De nemcsak minálunk, Németországban és Franciaországban is, — különösen a nyelvészek részéről — igen erős a visszahatás. Franciaországban évszázadokon át nem a valóban használatos kifejezőmódok megfigyelését és megállapítását tartották a nyelvtan föladatának, hanem a nyelvhasználatnak törvényhozását. *La grammaire est l'art de parler et d'écrire correctement.* Ezt a jelszót hangoztatták még nem is régen a legelterjedtebb grammatikai tankönyvekben. Albert Dauzat *La langue française d'aujourd'hui* című könyvében panaszkodik, hogy míg azok a fölfedezések, kutatások, találmányok, amelyek egyrészt a történelem, földrajz, szociológia, másrészt az orvostudomány és természettudományok terén gazdagítják az emberiség közös szellemi tőkét, nagy közönség előtt ismeretessé válnak, addig a nyelvtudomány eredményei a szaktudósoknak kis körén túl nem terjedhetnek el. Könyvének épen az a célja, hogy a művelt laikusok érdeklődését fölbressze a nyelvtudomány iránt. Bizony Németalföldön is elkelne egy hasonló könyv, akkor se a második kamarában, se másutt nem küzdenének többé maradi és hátráltató nyelvtudományi nézetekért.

Egyébiránt remélhetjük, hogy Hollandiában is nemsokára hivatalos lesz az új helyesírás, mert állami bizottságot akarnak kiküldeni javaslatétel végett, hogy mi legyen a kormány magatartása a két küzdő helyesírással szemben. Ettől a bizottságtól csak jót várhatunk, mert a legtöbb tagja a Kollewijn-féle egyesület híve. *La vérité est en marche et personne ne l'arrêtera.*

CSÚZY ZSIGMÓND SZAVAI.

III.

A szavaknak s idézeteknek betűsoros jegyzékére, mellyel R. Prikkel Csúzynak Faludira tett hatását bizonyítja (160 szó és szólás), én is betűsorban adom megjegyzéseimet. Azokra a szavakra azonban, amelyekről már az értekező megmondja, hogy Csúzy előtt már éltek, megvoltak az irodalomban, nem terjedek ki. Azt is előre kell bocsátanom, hogy ennek a nagy számnak legalább is a két harmadrészét Faludi épügy vehette a köz és népnyelvből, mint maga Csúzy vette, mert rajtuk semmi bélyegét nem látom az egyéni alkotásnak, pl. *fehér nép, setét gyász, kobak, foly a nyála* valami után, *ismerős* stb. Az alábbi felsorolásból egyébként az is ki fog tűnni, kik és minő mértékben hatottak vagy hathattak Csúzyra. Figyelmem kívül hagytam még azon szavakat is, melyek Csúzy előtt már az értekező szerint is szótározva voltak, mint pl. az *agyaskodás*: hartnäckigkeít, mely egész családostúl megtalálható MA.-nél és PP.-nál is. Ezek a szavak

u. is tényleg megvoltak az irodalomban, hisz mint tudjuk a legtöbb szótáríró munkája közben a könyvekből szedi adatait, legtöbbször bevallottan. Helykímélés végett a szó előfordulásának csakis helyét közlöm, mondatot csak a fontosabb adatoknál adok.

Agyon — Az első ilyen kezdetű összetétel az *agyonver* és *agyonüt* volt. Mindkettő már átvitt értelemben Pázmánynál, Geleji Katonánál is: ennek a kettőnek a mintájára lett az *agyonűjt*: Örvendi Molnár F.: Lelki Tár-ház 1666: 1 (vö. NySz).

áhitatoskodik: Illyés I. Sert. Sanct. 1 : 97. Különben is az *áhitatoskodás* már a XVII. század végéről a NySz.-ban, tehát használatban volt az ige is.

bal hír. A *bal* = *malus* jelentés már a XVIII. század legelején általános volt. Ime Gyöngyösiből: *balgondolat*, *balfatum*, *balság*, *balsors*, *balserencse*, *balszerelem*, *bal szél* (Char). Illyésnél: *bal atyánkfia*, *bal történet*, *balvélekedés*, *balkeresztény* (Sert. Sanct.). Ezen utóbbihoz vö. Geleji Katonánál is: *balog vélekedések* (Titk. T. 1 : 324), a *balsorsra* nézve Zrinyinél a *bal jövendő*-t (Syr. 4 : 77).

bálványi: Illyés I. Sert. Sanct. 2 : 208. Alkalmasint a régibb s nála is gyakori *pogányi* mintájára. A *bálványi tisztelet* és *b. szolgálathoz* vö. egyébként az *isteni tisztelet* és *i. szolgálat* kifejezéseket.

bestelenít. Haller: Hárm. H. 1 : 72: »én az édes Atyám testét így megszárollyam és bestelenítem«; Illyés I. Sert. Sanct. 2 : 80: »a' gaz . . . néptől szenvedett böcstelenítésiben részessé tétetett.«

békes: Listi: MMars. 300 (O. K.): Vö. NySzban *békés* és *békesség* *békételesség*. A szótárak: MA., PP. azt bizonyítják, hogy a kódexek után nem veszett ki a használatból, s nem szorult fölelevenítésre.

diadalmaskodik: igen gyakori a XVII. század végén és XVIII. elején: Listi: MMars. 544, 545 is; Gyöngyösi: Char.: Aj. 1. 21: u. i. 54: Illyés I.: Sert. Sanct.: 1 : 8 stb. vö. győzedelmeskedik.

dönt: Zrinyi: Syr. 3 : 2: »annak el ki dönche erős bastyját«, u. i. 4 : 83: »Rá szagattyák döntik kire az sátorát«; 15: 70. Halva Batta Pétert maga előtt dönt el.« Eddig első adataink erre a formára.

égbekiáltó: Pázmány: Préd. 271: a' töb' égbe-kiáltó bünök között eggyik«; u. i. *égbe kiált* is: »Ábel vére égbe kiáltott gyilkosa ellen.« vö. NySz.

egybeforr már PP.-nál: *vulnus coalescit*: e. a' seb; u. i. *öszveforr* is.

elevenedik: Pázmány: Préd. 680; PP.-nál szótározva.

elhíteti magával: Haller: Hist. 2 : 84. Gyöngy. Char. 403.

erőszakosan: PP.: »Invadere violenter: Erőszakosan reá-rohanni.« Vajjon ezt a határozót is Csúzytól kellett vennie Faludinak? Hisz ha mondták, s egész bizonyos, hogy régen is mondták, szépen, mocskosan, szegényen, fősvényen, csak nem kellett külön ezt a formát egyénileg megalkotni? *fejér-nép*: Gyöngy. Char. 297.

félre — az ilyen igeekötös átvitt értelmű (?) igeeket úgy látszik a *félre*-tesz nyitja meg. Már Pázmánynál olvashatni (Préd. 489); *félrevet*: Haller HHist. 1 : 8. Gyöngy.: Char.: 85. Ugyanitt 120 *félrehány* is; *félre*hagy u. i. 140. Téved azonban R. Prikkel, mikor azt állítja, hogy ezen *félre* igeekötőt már Csúzy is olyan átvitelre használja, mint Faludi: Ennél a *félre* = hibásan, rosszul (félrebeszél, félreért stb.), amannál csupán a. m. el, ab

fösvénykedik már Csúzy előtt egy halotti beszédben: (Tóth J. Az Isten Népeinek lakása 1723: aj. l. 2.) Ez bizonyítja, hogy Csúzy korában más is használta.

gondatlanság PP. indiligentia alatt.

gyanú — mint jelző már jóval Csúzy előtt szerepelt e mai főnév, a *gyanú perrél el* kifejezésben: Listi: MMars. 352 (Olcsó Könyvt.) és 387.

haldokol: már Gyöngy.: Char. Aj. l. 41; Illyés I. Sert. Sanct. 2: 176.

halmoz: Gyöngy. Char. Aj. l. 10. *Fölhalmoz* is már Illyés I.-nál.

halványít: Gyöngy. Char. 176. Egyébiránt *meg* igekötővel már Pázmánynál is (Préd. 808).

helyre hoz. A régi *helyébe hozni* mellett elég gyakori már a XVII. században Pázmánynál pl.: Préd. 613. és 810, Gyöngy. Char. 110. *Helyrehozás* Illyés I. Sert. Sanct. 2 : 262.

hím: beschönigung már Medgyesinél I. főnebb.

hiresedik: e szónál R. Prikkel feledi megjegyezni, hogy PP.-nál is megtalálható, s hogy az *elhiresedik*, *kihiresedik* sokkal előbb használtott; csak nem hiszi, hogy Csúzynak ezekből kellett kikövetkeztetni az egyszerű igét, vagy hogy ezért a szóért Faludinak Csúzyhoz kellett fordulnia?!

hírhordó: az idézett helyen *hirt-hordó* lévén, nem tarthatjuk összetételnek. Különbön is a *hírhordozó* már PP.-nál is.

időhalasztás: Pázmánynál: Préd. 635; *időváltozás* Hallernél (HármH. 3 : 282).

ismeretlenség: Gyöngyösi (Char. 395).

jóra magyaráz: Pázmány: (Préd. 890); u. i. *gonoszra m.* is (Pr. 893).

kérdzősködés: az ige már Hallernél is: »kiről kérdzősködik a' vitéz Felesége«; a főnév csak nem valami »új szó«?

késedelmeskedik: a XVII. századi újtítokon kívül Listinél (179, 393).

kölcsonöz vikitől: Illyés: (Sert. Sanct. 2 : 105).

külömb: Pázmány: Préd. 849 és 901; Hallernél (HármH. 3 : 35); Gyöngyösinél: »te *külömb* ortzával születel« (Char. 186).

megirigyel: PP.-nál incendium szónál.

napkeleti gyöngy: Hallernél (HármH. 1 : 36).

mély alázatosság: Illyés I. Sert. Sanct. 1 : 267. Vö. *mély értelem* Pázmánynál.

ösörökség: *ösjóság* már Veresnél: avitum bonum (Ver. Verb. Index tit).

öszveforr: PP.-nál: coalitus, a. m. egybe-nőtt, öszve-forrott. Vö. még *egybeforr* főnebb.

öszveházasodik: *öszveházását* már Gyöngyösinél: (Char. 19); *öszveházásúl* PP. permisceo szónál.

példás: PP. exemplaris alatt; Illyés I. Sert. Sanct. 1. Előlj. b. 4. és 1 : 267, 2 : 175: Nála mindig »jó példás«. Vajjon a mai *példás*: kiváló, jeles nem a *jó példás*-ból szükkült-e? Vö. még alább *rendes* és *jó rendes*.

pofon csap: Pázmány: »*pofon tsapdosgatta*« (Préd. 113); u. i. »*pofon verne*« (Préd. 935).

rendes: ennek a szónak irodalmi használatára Csúzy előttről annyí adatom van, hogy egész lapokat tudnék velük megtölteni. Csak utalok egy-néhányra Pázmánynál: Préd. 258, 379: »jó-rendes ház«, Haller: Hárm. H. 3 : 71, 88; Listi MMars. 349, 352; PP.: ordinarius, ordinatio, ordinatus

szavaknál; Illyés I.: Sert. Sanct. 1 : 101 stb. Hasonlóképen sokszor a Charicleaban is. *Rendesség* is már Pázmánynál Préd. 267.

setét gyász: Pázmánynál: »setét gyászba öltöztették« (Préd. 689); vö. még Illyésnél: »Sz. Erzsébet, fekete gyászba öltözék« (Sert. Sanct. 2 : 190).

számadó szolgál: Pázmány: (Préd. 1074).

szellőztet: Pázmány: (Préd. 466 és 553). PP.-nál: ventilare, perflare.

szokott: ennek a szónak irodalmi használatára is igen sok adatom van Csúzyt megelőzőleg; ezekre is csak utalni fogok. Pázmánynál: »szokott és közönséges gond-viselés« Préd. 1059; u. i. 1257; Hallernél Hárm. H. 2 : 89; Gyöngyösi Char. aj. b. 4 és 28, 67; Illyésnél igen gyakori: »szokott figyelmetességgel«, Sert. Sant. 1 : 28, PP.-nál: solitus, suetus, usitatus jelentésben. Bizonyosan nem kritériuma az egymásrahatásnak.

úri személy: Pázmány: (Préd. 1127); Listinél is (MMars. 415. Olcs. Könyvt.) Gyöngyösi Char. 30. is, vö. *úri ember*.

utazó: nem Faludi, se nem Csúzy volt, aki először használta jelzőül, hanem Gyöngyösi: »megjőjjön Attyok utazó társával« (Char. 354). Régebben *úti társ*.

vagyonos: Illyés I.: »a' girák neve alatt érteni akarják... Vagyonos értéket, gazdagságot, Tisztes hivatalokat« (Sert. Sanct. 2 : 68); »a' vagyonos értéket is« (u. i. 71); »nem beszéllem külső vagyonos javait« (u. i. 3 : 23); »vagyonos értékek; ingó, vagy ingatlan kintsek gazdagságok, és jószágok« (u. i. 92); »az előtt vagyonos boldog állapotban lévén« (u. i. 97). Ezekből az adatokból az látszik, hogy a vagyonos: locuples, reich szavunk a *vagyonos értékű, vagyonos javakkal bíró* kifejezésekből sűrűsödött össze, ahol a vagyonos még csak annyit jelent, mint ens: meglévő, pozitívus, tényleges. Vö. *vagyonság, vagyon* a NySzban.

virágozás: Pázmánynál: »Isten a' száraz vessző virágozásával megismértette választását« (Préd. 1187). Itt is das blühen a jelentése.

viszontszeretet: mint a Nyr. 39 : 29. l. kimutattam, nincs a szövegben, csupán az értekező hibás olvasata.

visszakíván: Pázmánynál: (Préd. 144. és 599.) s még többször is. PP.-nál is reposco alatt.

Ezekkel az adatokkal, azt hiszem, eléggé bebizonyítottam, hogy Faludi szókincse sokkal kevesebbet köszönhet Csúzynak, mint R. Prikkel állítja. Azt azonban, hogy metaforás díszítő jelzőinek tömkelegéből Faludi bőven merített, tagadnunk nem lehet. Meg kell azonban gondolnunk ezen átvételeknél is, hogy sok csak látszólagos; hisz a spanyol, olasz és német eredeti munkákból is kerülhetett hozzá tömérdek költői kifejezés, ne feleddük továbbá Gyöngyösinek képekben gazdag nyelvét sem, végül a klasszikusokat, melyeket Faludi is csak úgy ismerhetett, mint Csúzy. Tény, hogy még Pázmányt sem kivéve, nem találunk prózaíróit egész régi irodalmunkban, kinél sűrűbben olvashatnánk kifejező, egész gondolatokat összesűrítő jelzőket.

(Vége következik).

SIMAI ÖDÖN.

MÉG EGYSZER A KUPA SZÓ.

Kovács Géza a MNy. 1909. 447. és k. lapján összefoglalólag tárgyalja e szót, melyet Wichmann György MNy. 4 : 458. l. így határozott meg: »a magyar kupa = *trinkschale*, humpen, kopf, *schädel* nyilván szláv (!) jövevényszó.« Mivel Kovács cikke szűkebb látókörű és félrevezetésre is alkalmas, vegyük sorra fontosabb tévedéseit:

1.) A *kupa* szónak 'fej' jelentése nem tájshólás, mint a Nyr. (2 : 40), MTsz. stb. és — úgy látszik — Kovács is véli, hanem közismert, sőt nemzetközi metafora.

2.) Semmiesetre se jelenti »az 'os occipitis' legmélyebb részét, hol a gerincvelő és a nyúltvelő találkozik«, amint szerzőnk egy helytelenül alkalmazott olasz analógia és főleg a *fejem kupája* féle kifejezés Horváth Zsigmondtól eredő magyarázata (rég. Tájszótár 1838) alapján véli. Végtelen félreértés ugyanis e kifejezésben a kupán »valaminek völgyecskejét« érteni, mikor az *agyam koponyája*, (*agykoponya*), *főkoponya* (NySz.) — kétségkívül egy kaptafára illő kifejezések — egyenesen a kfn. *hirnkopf* = *hirnschale* szóra mutatnak,¹ s mikor a MTsz. tanúsága szerint (1 : 1250 l.) van *szemem kupája* is (Csongrád vid. Arany-Gyulai Népk. Gy. 1 : 32; vö. *szemgolyó*.) A lejtőre különben már a CzF. tévedt, mikor a görög *kypellis* szóval felismert rokonság »a fej hátulsó részén levő gödör«-ben láttatta a szótárírókkal a szó jelentését, holott egyszerűen a fejnek kikuposodó,² hátsó részét, a tarkót jelzi, de azt is csak *mint a (kivülről nézett) öblösségnek legjellemzőbb helyét, az öblösségnek csúcspontját, fejét* (olaszul a *coppa del capo*-t), a közhasználatban pedig tréfásan az egész fejet.

3.) Összefüggésben az előbbi ponttal nem fogadhatjuk el azt a megállapítást sem, hogy a XIX. századig csupán a latin *cup(p)a* jelentésében ismert szó (l. NySz. 2. k. 470. l. vö. Miklosich Nyr. 11 : 272, Munkácsi NyK. 18. k. Nyr. 13 : 370 stb.) »nálunk csak az olasz nyelv hatása alatt válhatott a fej kupájává« (448). Első sorban ugyanis milyen olasz hatásra gondolhatunk a XIX. században, másodsorban pedig az olasz *coppa* nem is azt jelenti, amit szerzőnk a *kupa* metaforáján ért s amiért ő más utat nem lát, mint az olasz hatással való magyarázatot. Út van sokkal egyenesebb, közelállóbb, de ha nem volna, akkor is jobbat kellene keresni, mint a javasolt. Igaz ugyan, hogy a lt. *cupa* és *cuppa* > ol. *coppa*, de legfeljebb a 2. pont végén felhoztuk értelemben. Ezt megerősíti a *da coppa e da ciglio* = elül-hátul (tarkó felül és szemöldök felül) kitétel is, míg másik példája: »gli diè sulla coppa del capo, tale die ruppe l'elmo e l'osso del capo« — épen Kovács értelmezése alatt (a gerinc és nyúltvelő találkozásánál levő teknő) vágja a fát, mert ezen a helyen nehezen töri el a csapás a fejcsontot, de még nehezebben a sisakot. Az olasz *coppa* és *capo* (*caput*) ilyen összetétele (*coppa del capo*) a töveknek érezhető rokonsága alapján tulajdonképpen a figura etymologicát közelíti meg, a 'fej feje' pedig kétségtelenül a tarkó. Hogy azt, ami tarkótól (vö. 'fejtől') van, az olasz

¹ V. ö. még »*fejed gombáját*« Merényi: D. e. n. 2: 84.

² A csésze alak tehát a szemlélőnek megfordított (domború) alakban szolgál a metafora alapjául, nem, mint helytelenül vélték, homorúan.

szemlélet 'hátúl'-lá koptatta — a *capo* szó épen maradása mellett — melynek értelmét még a lentebb érintendő *testa* stb. is viseli — épen nem feltűnő pazarlása e dúsgazdag nyelvnek.

Amint végre 4.) az alantiakból kétségtelen lesz, a) sem a latinból származás, b) sem a 'fej' jelentésnek fiatalága (XIX. sz.) nem tekinthető bebizonyítottnak, ha az utóbbi talán nem is mutatható ki irodalmilag határozottan.

Kifogásaink oda mutatnak, hogy a legkülönfélébb — épúgy indogermán, mint nemindogermán — népeknél otthonos *gondolatasszociáció eredményeképpen a 'kupa' szó a (domború) öblösség fogalmának közösségén jelenti az (ívó) csészét és az emberi fejet, mint hasonló alakulatokat*. Hogy az ivócsésze neve, hasonló alakja folytán, a fej nevét is adja, erre először O. Schrader mutatott, kinek nyomán Scheffelowitz tárgyalta e kérdést »Die begriffe für 'schädel' im Indogermanischen« című, a »Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen« (herausgg. von. A. Bezzenberger u. W. Prellwitz) 28. kötetének 143—158. lapjain megjelent dolgozatában, mint a cím mutatja, az indg. nyelveket illetőleg. Ő e természetes, elsőrangú ok mellé a sajátosság magyarázatára még a kulturhistoria tanúságait is sorakoztatja, mely szerint a legrégebb időktől fogva aránylag igen sok nép és soká használt koponyát ivóedényül (153—155. l.)

Erre talán nincs szükségünk: »Il y a des plaisanteries, qui reviennent d'age en age — mondja Bréal — De ce nombre est la plaisanterie, qui consiste à comparer la tête à un vase à boire« (Pour mieux connaître Homère, Paris, Hachette 252. l. ad vv. *kymbachos*, *kymbos*, *kymbē*) és ez a nagyon közhely, nagyon régi asszociáció talán még ennyi idegen támogatásra se utal bennünket, mikor a fejem kupája és koponyája, főkoponya stb. közvetítő alakok oly határozottan mutatják nyelvünk határain belül a helyeset. Ez okból csak egy pár példát hozok fel a *kupa* értelmileg és különös módon alakilag is egyező tövére vonatkozólag.

A görögben a *kyp-*, *kyb-* és *kyph-* tőalakokból egyaránt képeztek edényt és fejet jelentő formákat, sőt gyakran egy forina jelenti mindkettőt. Csak utalok Vaniček összeállítására (Griech.—latein. etymol. Wörterbuch 1877. 163 és 429), a Scheffelowitztól is idézett J. Schmidt Urheimat 22, sőt utalnék Bréal szellemes hasonlítására is (i. m. 249 és egyebütt is), mely szerint a görög *kephalē*: *kymbē* (*kyb-* tőből) = *nephele* (*nebula*, *nubes*): *nymphē*, (*nupta*). Ez még messzebb teret nyitna a jelentésbeli kapcsolatnak.

A latin *cu(p)pa*-nak (vö. a gör. *kypē* vagy *kybba* ['poterion' Hesychius szerint] szavakkal) irodalmilag csak hordó és hasonló jelentése él a klaszszikus korban, csak újabban forog a 'cyathus' értelemben, de a már érintett ol. *coppa* származékában körülbelül tarkót jelent.

Tudvalevő dolog, hogy a német *kopf*-nak is eredeti jelentése 'Gefäss, Trinkgefäss von kuglichter Gestalt' s ilyenféle szavakban miut tassenkopf, schöpfcopf, pfeifenkopf (pipakupak) még eredeti értelmében van meg. A 'fej' értelme e szónak a kfn.-ben gyakran kimutatható *hirnkopf* = hirschale (agykupa, agykoponya) közvetítésével fejlődött s a Luthernél még gyakoribb *haupt* mellett a mai nyelvben uralomra jutott.¹ Egyébként a *haupt* is a l. *cupa*, *caput* rokona.

¹ Vö. Deutsches Wörterbuch von Herm. Paul, Halle, 1897. 857. l.

Csak röviden jelzem, hogy más, hasonló jelentésű töveket egészen hasonló sorsra juttatott ugyanez a humoros gondolatársulás. A latin *testa* 'cserépedény, fazék, korsó' szót már az ókori latinságban használja Ausonius és mások is 'koponya' jelentésben s ez a csúfnév az olasz *testa* és a francia *tête (teste)* szókban a legkomolyabb szóvá finomult, annyira, hogy például a francia, mikor ugyanezen tréfás hasonlítás vágyának újra eleget akar tenni, a komoly *tête* tréfás jelölésére a *firole* és *boule* szókat ('üvegcese' és 'golyó') használja. Csak még a magyar *tök(fej)*, *tökhfedő* (= kalap) tréfás és a *koponya* szó komoly használatára utalok, mely utóbbinak története, mint mingyárt fogjuk látni, a kupáénak szakasztott mássa, továbbá a török eredetű *kobak*-ra, mely tudvalevőleg szintén tököt jelent.

Sokkal nehezebb feladat a magyar *kupa* származásának megállapítása, ép azért, mert az indg. oly kész megoldást kínál. Csakhogy megvan ez a tő az indg. nyelvszaládtól távol álló nyelvekben is, hogy többet ne mondjunk a csag. *kop(k)a*, az oszm. *kupa* (Munkácsi Nyr. 13 : 370) szavakban, ivóedény jelentésében és megvan a *hupea* (domború, boltozatos) *kupu* (begy, golyva, boltozat, virágkehely stb.), *kuppi* finn szavakban (de az utóbbi svéd kölcsönszó, 'csésze, gümő, kinövés', Szinnyei J.: Finn-magyar szótár). Láthatni ebből, hogy e szó az öblös edény jelentésben nem az indg. (latin) specialitása, de azt se fogjuk az előzmények után hinni, hogy a 'fej' értelem kifejlődéséhez idegen átvételre volt szükségünk. Csak a *kupa* hangtani és értelmi rokonára a *koponya* v. *kaponya* szóra utalok,¹ melynek története szerencsére irodalmilag is meg van állapítva s mely a NySz. szerint »1) crater, wassereimer, 2) cranium, hirschale, hirschädel, haupt« már a régi nyelvben. Ugyanezen szónak *agy-koponya*, *fő-koponya* stb. féle közvetítő alakban való használatá világosan mutatja az önálló fejlődés útját, melynek egy mérföldkövével Kovács is találkozott a *fejem kupája* félreismert kifejezésében.²

A kérdés tehát, amely még tisztázásra vár, legfeljebb az lehet, hogy milyen idős a *kupa* 'fej' jelentése. Mint már negyedik kifogásomban jeleztem, hajlandó vagyok az élőbeszédben nagyon régi lappangását föltenni.³

(Cegléd.)

MARÓT KÁROLY.

¹ Teljesen fedi a *kobak* szó, l. Ny. Sz. II. 323. I. V. ö. M. Tsz. 1143. I.

² A jelentésfejlődés érdekessége miatt egész terjedelmében közöljük e cikket, noha ugyanerről a metaforáról s különösen a *koponya* történetéről már többször szó volt a Nyr.-ben, l. különösen Katona L. közlését 19 : 422 és a szerkesztőtét 36 : 231. — *A szerk.*

³ Épen mostanában tárgyalta ezt az egész szócsoportot Gutmann Rudolf pszkovi észt nyelvész is a Zeitschrift für vergl. Sprachf. 1911. 136—140. I. Minthogy a latin *cupa*-nak ingadozó hangalakja kétséssé teszi eredeti voltát (*cuppa*, *copa*), a német *Kopf* szóval pedig a germanisták voltaképpen máig sem tudták boldogulni, G. R. az előbbi a baszkok nyelvéből, az utóbbi a finn-ugor nyelvekből származtatja? Vö. baszk *kopa* 'kosár', *khopor* 'héj, kehely', *kobain* 'dézsa, vödör, méhkas' (a latin *cupa* is dézsát jelentett régebben), s a német *Kopf*-hoz: finn *koppa* 'homlok', mordv. *kopaška*, magy. *koponya*, *köpü*, *kupa* ! észt *kopp* 'csésze', oszt. *kupa*, *kuba* 'vajás dézsa'. (Ezeket sok mással együtt Donner összehasonlító szótárából idézi, de összetartozásuk s részben eredeti voltak több mint kétes. A baszk és finnugor szókat egyeredetűeknek tartja s a baszk nyelvet rokonítja a finnugor nyelvekkel, l. a Revue de Linguistique-ben közölt szövegzetéseit). — *A szerk.*

A MAGYAR CSALÁDOK OLVASMÁNYAI.

A Kereskedelmi Szakoktatás hasábjain Zilahi György a következő kérdést veti fel már másodszor: Mi az oka annak, hogy az ifjuság manapság nem fordít olyan gondot a tiszta, szabatos magyar beszédre, mint régebben? Hogy lehetne a bajon segíteni? — Azért szólok hozzá ehhez a kérdéshez a Nyelvőrben, mert nem a kereskedelmi iskolának egy különös bajával van dolgunk; megvan ez más középiskolákban is, megvan az iskolán kívül is.

A helyes nyelvérzék nem születik vele az emberrel, a környezet beszéde és az olvasmányok teremtik meg és fejlesztik. A szorosabb értelemben vett nép azonban nem olvas és mégis jó nyelvérzéke van, azt az okot tehát, amely a tanulók nyelvérzékét, esetleg a környezet beszédén keresztül, megrontja, mindig az olvasmányokban kell keresni. Nézzük tehát legelőbb is, mi a különbség pl. a Vörösmarty kora diákjainak és a mi korunk diákjainak az olvasmányai között. Kik olvastak jobb könyveket? Mivel a mi szempontunkból a jobb könyv a magyarabb könyv, előrebocsáthatom, hogy bizony a régi diákok kedvezőbb helyzetben voltak, mint a miéink. Bizonyos csodálkozással emlegetjük Arany Jánosról, hogy milyen nehezen tudott könyvhöz jutni, hogy gyerekkorában a mestergerendáról lekerült ponyvatermékeket bújta és mégis milyen nagy költő lett! Nos hát épen azért tudott olyan jól magyarul, mert azokat a ponyván árult könyveket olvasta. Tartalomra ezek nem voltak különbe azoknál a könyveknél, amelyeket manapság szoktunk evvel a szóval megbélyegezni: a parasztnép eszéhez, tudásához voltak mérve, de színmagyar volt azokban minden mondat. Ne feledjük, hogy a legkiválóbb íróinkat árulták ponyván; de magyarság szempontjából azokon a könyveken kivetni valót akkor se igen találhatunk, ha nem Gyöngyösi, hanem valami falusi kántor szerzeményei voltak benne. Azután meg a kezeügyében volt a legtöbb diáknak a Károlyi Bibliája. Ezeket olvasta Arany meg a vele egyivásúak. Hát a mi tanítványaink?

Abban a társadalmi osztályban, amelyből a mi középiskolai tanulóink 90 százaléka telik, már nem a mestergerendán heverő poros ponyvatermék a család olvasmánya. Falun a jobbmódú gazdák, szatócsok, jegyzők, tanítók lakásában, a városokban meg a gyári munkások családjainál is akad »könyvtár«, amely egy kis polcon vagy az asztalon szép mutatósan sorba rakogatva legfőbb díse a szerény berendezésnek. A kultúra nagyot haladt, a könyv nem olyan ritkaság már, mint Arany gyerekkorában, a legszegényebb családban is akad olvasnivalója a kis diáknak elég, nincs ráutalva holmi állatorvosi könyvekre. Lássuk mit olvas.

Többször láttam már tanítványaimnál zöld vászonkötéses, kellő távolságból igen díszeseknek látszó könyveket. Hazulról hozták: a Tolnai Világlapja ajándéka. Hát bizony Arany Jánoséknál ilyen cifra, előkelő könyv nem igen akadt. Ámde az előkelőség is másképp festett közelről: a díszes boríték a képzelhető legsilányabb papirost takarta. Ahogy kinyitom a könyvet, kihull belőle egy ujjnyi széles vászondarabka: ez a tulajdonképeni »vászonkötés« (az ajándékmárhának a foga, amit nem szabad nézni, mert

kihull). Tudni kell, hogy a Reclam-féle nagy német vállalat vászonra fűzeti a könyveit mielőtt a kemény borítékba kerülnének. Ez a kötés elpusztíthatatlan, pedig csak néhány fillérrel drágítja a könyvet; arról lehet megismerni, hogy a könyv íveit összetartó vászonsávnak a szegélye a könyv hátának a két végén kilátszik. A mi kiadónknak ez a kilátszó szegély a fontos: az ívek végére odacsirizeltet egy-egy kis vászondarabkát, még pedig olyan ügyesen, hogy jól értsen hozzá az, aki meg tudja első látásra különböztetni az igazi vászonkötéstől. Már kevésbé sajnáltam Aranyékat az esetben, de becsületes formájú könyveikért. Hát még mikor elkezdtem olvasni!

Címe: Holdvilágos éjszakán, írta Laurids Bruun. A Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és könyvkiadóvállalat kiadása. Hogy ki fordította, milyen nyelvből, azt a kiadó jónak látja elhallgatni; de hogy nem valami túlságosan szerény emberrel van dolgunk, aki a magyar irodalmat ismeretlenül akarja gazdagítani, az kiténik a regénynek első szavaiból. Így kezdődik: *Az előljáró, Knud Hjarmer, fel s alá járt a nagyvirágos zöld szönyegen . . .* (magyarul Knud Hjarmer előljáró, de hát ha a németben úgy van, mért írná a fordító másképp?) Ilyen magyarsággal van lefordítva az egész regény. Hadd álljon itt mutatóba néhány mondata:

4. old.: És Sindal kisasszony eltartva magától a *syringákat* (orgonafáról sohase hallott a magyar fordító?) rövid időre *élmélyedt pompájuk gyönyörködésében*.

6. old.: *Hogyan is mondja Sylt orvos? (= hogy is mondja?)*

7. old.: Mikor ön itt áll és *oldalra tekint*, . . . fejét úgy *szegi meg* mint egy telivér ló!

8. old.: *a syringák közé rejtette mondatának végét*.

9. old.: Ah! olyan érzésem van, mintha szívemben virág *nyílna*, de mely minden egyes szirmának *hervadásával* lelkemnek fájdalmat szerez.

12. *Hiszen ugyis csak itatra fordítaná!* (egy csavargóról van szó).

15. old.: . . . ajkain vágyakozó mosoly suhant át, mely szemeknek és egész arcának *megadás és titkos fájdalomteli kifejezést kölcsönzött*.

19. old.: . . . *az emberek köztisztelete* után vágyott.

27. old.: . . . egy olyan fiatal leánynak beszélt, ki *egészséges érzelmekkel és gondolatmenettel bírt*.

29. old.: *Mi történt, orvos?* — kérdezte Helwig asszony. — *Csak nincs veszély, orvos?* — kérdezte Helwig asszony. (60 old.)

31. old.: Ugy-e, *Hjarmer asszony, hiszen mi anélkül sem alhatunk?* (= Hisz úgy sem alhatunk! ugy-e Hjarmerné? de persze *ohnedies!*) Erre így felel »Hjarmer asszony«: Nem, és *a jó orvos* (= a mi derék orvos barátunk) *biztos abban, hogy* házunknál van még whisky és szódavíz.

32. old.: *Egész haszontalanul* (= hiába) kedveskedik!

43. old.: *Mi végett* vesztek össze?

49. old.: . . . a hagyatéki eljárás még kétségbeejtőbb és bonyolultabb lenne, *mint az alapjában most is*.

50. old.: . . . bocsásson meg, *ismét rögtön itt leszek!*

53. old.: Kedélye *annyira erősen* izgatott volt, *hogy azt hiába igyekezett elpaldástolni*.

66. Tehát ön *ismét visszatér*, orvos? — érdeklődött Sindal kisasszony. — *Igen azt teszem!* (Magyarul: Tehát visszajön orvos úr? — Vissza.)

U. o.: Az orvos *szőrös medvetalpával* megveregette Selma kisasszony arcát. (80. az orvos előrehajolt és *szőrös medvetalpa*it térdeire támasztotta.

69. old.: Milyen *boldog* is voltunk akkor!

71. old.: Hohó!... van-e itt valaki? *Semmi választ sem nyert.*

75. old.: *Hjalmer egészen fül volt.*

Tovább már nem is megyek, csak még néhány jellemző stílusbeli sajátosságát mutatom be. A tisztelt fordító választékosan akarja magát kifejezni; úgylátszik, azért irtózik annyira a *hogy* kötőszótól. Mennyivel szebb a *miszerint!* Ime: Felvetette a fejét, és *arra kényszerítette önmagát, miszerint saját szavainak hitelt adjon* (21. old.)... *azt hitte, miszerint már a Téglás-majorba megy* (38. old.) Szívesen megteszem, — *vagyis, ha ön határozottan óhajtja, — miszerint felhívom Hilsöe úr figyelmét* (76. old). Hangja annyira reszketett, *miszerint Helwig testét is remegés fogta el.*

Nyilván parasztosnak találja a *mikor* kötőszót is; így ír: *midőn az erkély baloldalán levő ablakhoz ért, ismét akadályokra bukkant* (30. old.) Mert elcsábította tőlem Hansen Krisztinát, *midőn udvarában szolgáltam* 112. old. Megengedem, hogy léteznek rendkívüli esetek, *midőn*... *midőn*... 49. old.

Hogy a *Frau Hjarmert* következetesen *Hjarmer asszonynak* fordítja, hogy az ő névmást derűre-borúra használja, amikor a magyarban nincs, csak a németben volna helye, azt még értem. De németül sem mondják: *sápadt szeme van* (36. old.) vagy: *összeszedte énjének minden erejét* (68. old.)

Ilyen a Tolnai Világlapjának a díszkötésű ajándéka közelről és belül. Nézzük a nagylelkű adakozót. Könnyen hozzá lehet férni: minden trafikban, minden forgalmasabb utcasarkon árulják. Megvettem a legújabb számát (okt. 29.). Ez már csak fűzve van. (De díszes bekötési táblát jó pénzért bárki vehet hozzá, hogy a könyves polcon mutasson a könyv.) Tolnai Világlapja, szépirodalmi (!) képes hetilap, ez a teljes címe. A külsejére ugyan nem nagyon hasonlít szépirodalmi laphoz, hanem inkább valami hirdető vállalat közleményeihez, amely, hogy a hirdetéseit elolvassák »szépirodalomban és könyvekben is csinál.« Mert az üzlet a fő itt, nem pedig a szépirodalom, vagy a magyar nyelv, — vagy amint egy helyen nem röstelli mondani: kulturmisszió!

A borítékon alig marad hely a szépirodalmi lap címének: háromnegyed részén reklámközleményekben hirdetnek: léghuzam-elzárót, káposztagyálut, »automatikus tömeges egér- vagy patkányfogót«, villanyos-csengőt, kályhát; a belső oldalán telt keblet, cipőt stb.

A tulajdonképeni Világlap 16 oldal. Ezután silányabb papiroson a hirdetések következnek 20 oldalon, közéjük néhány tárcacikk, folytatásos regény stb. van beékelve: ez a szépirodalmi rész (persze nem a tárcák teszik ilyen terjedelmessé).

Dehát ez elvégre nem volna baj. A jámbor olvasók fényes jövedelemhez juttatják a vállalatot; hátha megérdemli: lássuk csak mit nyújt érte. Első rovatának címe: »A hét eseményeiből.« A legelső helyen: A Tolnai Világlapja ajándéka (*timeo Danaos et dona ferentes*). Így üti a nagy dobót: ...Mint rendkívül nagy eseményt említjük meg, hogy a Tolnai Világlaplexikona... már nyomdában van! A szépirodalmi részben le is van rajzolva ez az ajándék. Úgy rajzban Jókai jubiláris kiadása se mutatósabb,

pedig azt mondja: »Ezen rajz csak némi fogalmat nyújt a bekötésre vonatkozólag.« A tulajdonképeni világlap, az első 16 oldal felerészben kép; ezekhez ír a szerkesztő magyarázó szöveget (a világlap szerint »aláírást«). A kínai forradalomnak egy jelenetét ábrázoló kép alatt ezt olvasom: Ritka érdekes képünk (a »ritka érdekes« a kép szónak állandó jelzője a világlapban) egy *rendes kínai kormánycsapatot* ábrázol, amelyet a forradalmárok ellen *indítottak el*. Megtudjuk ugyanezen az oldalon (2675), hogy *állandóan sújtja a népet az elemi csapás... a forradalom még nem hogy leverve volna, de sőt arányaiban növekszik... A forradalmárok fegyverek, ágyúk felett rendelkeznek.*

Egy kép alá, mely nyugodtan álldogálló és üldögélő embereket ábrázol, ezt írja: *képünk az utasak csoportulását mutatja be* (csoportosítani = csoportba gyűlni!) Alatta a tripoliszi eseményekről így számol be: »Véres nagy csatákról *nem szól a híradás... körülbelül már egy olasz hadtest vigyáz arra, hogy... az új olasz gyarmat valahogy hi ne csússzék a királyság keze alól.* A tripoliszi lakosság — *értve ez alatt a törököket és arabokat* — (mást is lehet ezen érteni?) hamarosan *mégbarátkozzék az új gazdával, mert... a megélhetés gondolai is úgy hozzák magukkal, hogy... amikor egy kulturállam hadikészültségével szemben abszolút semmit sem érhet el.*

Ilyen magyarsággal van megírva az első 16 oldal végig! Csak még néhány szemelvényt mutatok be: A reimsi versenyterén *állandóan próbálják ki a repülőgépeket. Képünkön szintén egy... repülőgép kipróbálását mutatjuk be.* (2681. l.) A festőművészet ez alapföltételei *árasztják el fényükkel az ember egész izlésvilágát...* (2682). »A technika csudái« c. rovatból: ... az eddigi eredmények *nem terjednek túl cz alkalmi eredmények sikercinek határain.* (?) A cikk tele van hibákkal, de a legszellemesebb benne ez a csattanós befejezés: ... *a mikor Verne írt, a technika fejlettsége nem volt olyan mint ma. Az alapfeltételek, ismeretek, eszközök is megvannak ahhoz, hogy a jövőendő kormányozható ideális léghajót megalkossuk. Mindezekhez csak egy kell még és ez pedig az, amitől minden függ: a siker.* (Más szóval minden megvan már ahhoz, hogy a léghajó sikerüljön, még csak az kell, hogy sikerüljön. Valóban mély gondolat!)

Ha az eddig mondottakhoz még hozzáteszem azt, hogy a *Tolnai Világlapja Magyarországon a legolvasottabb hetilap*, hogy a magyar családokban ezt a lapot és a kiadványait ezer meg ezer példányban találják meg a tanulóifjak, akkor azt hiszem, Zilahinak e sorok elején említett kérdésére így felelhetek meg: A nyelvérzék megromlásának a legfőbb oka az, hogy az országot elárasztják a legsilányabb magyarsággal megírt könyvekkel és folyóiratokkal. A közönség megveszi, mert olcsók és mutatósak; minél rosszabbak, annál olcsóbbak és annál mutatósabbak és annál jobban veszik. Lám, a nyelvhelyesség kérdésében is milyen fontosak a gazdasági okok, hiszen végeredményben a könyvkiadás terén megengedett szabad verseny silányítja el a nyelvet.

Hogy hogy lehet a bajon segíteni? Nagyon hasznos volna, ha a Tolnai Világlapja egy közepes gimnáziumi tanulóval átjávíttatná a szerkesztőjének a magyar fogalmazványait, (alapos a gyanúm, hogy a regényfordítást is ő követte el). Azután el kell látni a tanuló ifjuságot minél több »drága« könyvvel az ifjúsági könyvtárakban. Mődját kell ejteni annak, hogy

a tanulók könnyen hozzáférjenek a könyvekhez: legjobb volna az intézeti ifjúsági könyvtár mellett minden osztályban külön egy-egy kis könyvtárt létesíteni. Tapasztalatból tudom, hogy Jókai, Mikszáth, Gárdonyi műveihez az ifjúsági könyvtárakban nem tudnak hozzáférni a tanulók, mert elkapkodják, kevés van belőlük: be kell szerezni minél több példányt. Ez persze sok pénzbe kerülne, de ha az iskola takarékoskodik, nincs jogunk a tanulók családjától megkívánni, hogy ne »olcsó« könyvet vegyenek. Evvel még mást is el lehet ám érni. Ha sok könyvet vesz az iskola, a jó könyvek kiadóinak is módjában lesz versenyre kelni a Tolnai Világlapjával és társaival. Mindenek előtt pedig óvni kell az ifjúságot a rossz magyarsággal megírt könyvektől.

Ami kárt tesz a szóvá tett könyv és füzet a tanuló nyelvérzékében, azt négy kötetre való jó könyv nem tudja helyrehozni!

KRÄUTER FERENC.

ADATOK IRODALMI NYELVUNK SZÓTÁRÁHOZ.

I.¹

Agyal: Míg az odarohanó katonák a feltolakodókat agyalják, egy rozsdás-sisakú vitéz macskaként kúszik az oromra. (2 : 175.)

Álladó: A szerencsen egyenesre rugódva dőfi fel a lándsát, s beletöri a hegyét a sisak álladó gombjába. (2 : 172.)

Általdökret: ... és a lovagok általdökrettek a hidon, s bekocogtak az udvarra. (1 : 11).

Besűrűz: A part köröskörül fűzfa bokorral volt besűrűzve. (1 : 245).

Bokroz: ... s látnád a török hóhért, amint azon a rozsdás lámpávason neked bokrozza a kötelet! (1 : 380).

Burrog: A sátorok erdeje abban a pillanatban ropogva burrogva elevenedik meg. (2 : 80).

Csihi-puhi: Csihi-puhi, csapkodják őket. (2 : 118).

Cula: Messziről jöhetnek, mert mögöttük a nyereg culával van meg-rakva. (2 : 182).

Dercés: Felséges királynő, — szólalt meg latinul, s dercés reggeli hangon, — a hatalmas padisah üdvözlését hoztam trónod elé. (1 : 206).

Dinnyézik: Némelyik dinnyézik, némelyik uborkát, zöld paprikát fal a leves után. (2 : 117).

Döbög: Egy tisztáson meg szól a hegedű és döbög a dob: táncolnak a leányok. (1 : 321).

Duhog: döng és duhog a sok hordó és szüreti kád. (2 : 274).

Duhogtata: Ágyúzásba fogta a külső várat, és nappal duhogtatta, lövöldöztette, éjjel pedig hordatta a rőzsét meg a földet. (2 : 286).

Ejnyéz: Leült és megint ejnyézett. (2 : 8).

Elirtózik: S elirtózva nézett maga elé. (1 : 61).

¹ Adatgyűjtésem Gárdonyi Gézának »Az egri csillagok« c. regényéből való.

Eljajgat: ... de higgye meg kegyelmed, én az uramat a harctól eljajgatni nem fogom. (2 : 260).

Előválaszt: A török előválaszt hét kis inget meg egy kis szűrt és feldobja a szekérre. (1 : 10).

Ereszet: A monostor mellett ott találta a kis török fiút, amint az ereszet szárazán játszott. (2 : 145).

Fa-ré: A ruhája mintha korpával hintették volna be. A fa-rétől volt olyan. (1 : 129).

Felburran: Bokorról felburranó verébsereg. (1 : 322).

Felholdaz: És a szemöldökét felholdazva unalommal nézett maga elé (1 : 183).

Felhörkent: Csak nem a gyerek mellett van? — hörkent fel a pap. (1 : 187. — A »felhorkant« megfelelő magashangú alakja.)

Feliklat: A mi lovasaink a törököknek ebből a megzavarodásából vigan iklatnak fel, a várbeliek diadalkiáltása között robognak be a várkapun. (2 : 120).

Fellükken: Mikorra az öreg Sukán a falon álltában visszafordul, már fel is lükkent egy sisakos töröknek a feje. (2 : 311). *Külükken:* (2 : 300).

Főnyullázkodik: ... főnyullázkodik az utcasarkon a vadszőlőre, mintha egy levelet akarna szakítani (1 : 385.)

Fölpreckel: A vér fölpreckel a falra, sa gureba [?] oldalát forogva hull lefelé. (2 : 172). *Szépr.* (2 : 272).

Főpoharas: A bátyja Pető János udvari méltóság volt: a király főpoharosa. (2 : 64. Ez a *főpohárnok* magyaros képzésű helyettesítője akar lenni!)

Gurgula-szem: A szemei kiülő gurgula-szemek. (1 : 126).

Gyültöngyül: Ezalatt pedig gyültöngyült a török. (2 : 320).

Hazaálmodik: Az alvó rab hazaálmodja magát. (1 : 260).

Hederget: Mind ott dolgozott most az udvaron, s hogy a katonák bajuszukat pödörgetve kacsintgattak rájuk, hát mind úgy hedergette a szoknyáját, mintha valamennyi katona mind leánynézőbe jött volna Ceceyhez. (1 : 22).

Horgol: Taszigálták, kaparták, vágták, horgolták a tárgyakat. (2 : 276).

Horgoz: Hatalmas tekintetével még így messzről is magához horgozza az embert. (1 : 191).

Hupog: Véres utca nyílik rajtok, s jobbra-balra hupogva esnek, mint a zsákok. (2 : 119.) Vö. *huppan* 2 : 300, *huppanás* 2 : 280.

Hümment: Megint hümmentett egyet, aztán hátrahanyatlott a karoszékben . . . (2 : 187).

Istenfájás: ... szétrúgta a széket, tálat, borbélyt és borbélylegényt, s rettentő istenfájások között *felkopogott* ballagott a kaszárnyába. (2 : 45).

Iszamos: Már iszamosak az ostromlétrák a vértől. (2 : 173).

Kakaskikirikelés: Az istállók szögletében egy éretlen vékony kakaskikirikelés, nyomban egy vastag kukorikú. (2 : 166).

Kalácsoz: Köpönyegébe volt burkolózva, s a fején magasra kalácsozott turbán fehérlett. (1 : 380).

Kepickél: Dobó letartja egy pillanatra a lámpát, hát ott kepickél a sok fegyveres, turbános török a nagy fekete vízmedencében . . . (1 : 380).

Kereklik: Fölbámult a királyi udvarba, az udvaron kereklő nagy márvány-vízmedencére. (1 : 174).

Kiektet-baktat: Dühösen kiektetett-baktatott a szobából, és végig kopogott a tornácon. (1 : 16.)

Kikétszerkettőz: Amilyen okos számító ember ez a Dobó, bizony hamar kikétszerkettőzi, hogy egy magyar nem bírhat száz törökkel. (2 : 15).

Kölyüs: A kettőből csináljátok egy portörő kölyüs malmot. (2 : 255).

Körűlsokadoz: A cigánynép körűlsokadozta őket. (1 : 324).

Közbevetődés: És csak a kérlelő bégek közbevetődésén múlt, hogy a két pasa össze nem verekedett a hadsereg színe előtt. (2 : 353).

Kutyázom adtát: — Tyhú, — kutyázom adtát, — kiált Cecey. (1 : 46).

Langal: A tűz meleget langalt az arcára, de ő alig érezte. (1 : 146).

Lángokádék: Abban a pillanatban *eldurran* a hordó s lángokádékka veti szét az előcsapatot. (2 : 296).

Leagyal: Mig ezt a hármat leagyalták buzogánnyal, a többi ezeknek a hátán előnyomakodott. (2 : 277). L. *agyal*.

Lebbent: Egyet lebbentett a kantáron, és megindult kelet felé. (1 : 168).

Leravaszkodik: 30.000 aranyat küldött neki a feleségem, hogy ravaszkodja le ezt a láncot a lábamról. (1 : 256).

Leteveget: Időnkint szüneteltek, s letevegeték a tálát. (2 : 291).

Lettyen: A cigánynak egyszerre alázatossá lettyent a dereka. (1 : 59).

Levizsgálódik: Dobó levizsgálódott. (2 : 281).

Malmoz: Egy páncélos szpáhi halálmegvetéssel ugrott a falra s a két vasas kezével malmozva verte szét a csákyákat és kopjákat. (2 : 277).

Meghord: A faállványokat ilyen szerrel hordják meg. (2 : 301).

Megirtózás: Arcát a megirtózás kígyó-vonalai vonaglották át. (1 : 61).

Megjuhodik: A török megjuhodva kérdezte. (1 : 148).

Megsereglik: Mig itt életre-halálra folyik a küzdelem, alig tiz ölnyire innen a másik résnél megsereglik meg az ellenséges had. (2 : 332).

Megszökemlik: A lő megszökemlett a diák alatt s néhány lépést előre futott. (1 : 142.) *Szökemlés* (2 : 344).

Megtisztázódik: Aztán megtisztázódott előtte minden. (2 : 345.)

Megtömegesül: a felhő megtömegesült az égen, s egy óra nem telt belé, hullt az eső. (2 : 181).

Megüdül: — A maklári molnár vagyok, — felelte az szinte megüdülve a barátságos szótól. (2 : 100).

Melledző: S valóban egy fényes dikicset vett ki a köténye melledzőjéből. (2 : 103).

Melledzős: Debrői György felgyűrt ujjú ingben, Nagy László melledzős két [kék] kötényben. (2 : 214).

Melles: — Nyúlj a mellesem alá, — rebegte a török. (2 : 70).

Motyó: Elvégre is csak éjjeli szállás kell, meg hogy a motyót legyen hova tegyék. (2 : 102).

Nyomakodik: Jancsi erre újra megborzongott, és sápadtan nézte a kavargó ember-tömeget, amely a hidon át Stambulba nyomakodott. (1 : 333).

Előnyomakodik (2 : 277), *fel-ny.* (2 : 278).

Nyulakodik: A torony alján csákyák és kopják nyulakodtak elő. (2 : 276).

Odacsörömbékel: A pap letette a fakanalat és odacsörömbékelte Gáspár mellé. (1 : 30).

Odakutyorodik: A dervis oda kutyorodik a falra, s végig néz a mellette vacsorázó társaságon. (1 : 310). — Vö. ezzel: odakuporodik).

Otthonka: Könnyű otthonkába volt öltözködve. (2 : 259).

Összehorgol: Dobó közbe szólt, hogy a két ember össze ne horgoljon. (1 : 18).

Összevár: Ha senkit se látunk, összevárjuk a hátuljövőket. (2 : 249).

Picsog: Gergő csöndesen picsogva ül a nyeregben. (1 : 9).

Pillogtat: A szemét csodálkozóan pillogtatva jött a diákhöz. (1 : 137).

Pözsög: Kedves öregem, még kegyelmed is pözsög ellenem. (2 : 110).

Ragaszkodik: A kis Szelim a rendes török ruhájában volt, s rettentő nagy kalácsba ragaszkodva futott Éva mellett. (2 : 352).

Ráhomályzik: Leül a földre és vár hangtalanul, míg nem a szemére ráhomályzik a halál. (2 : 327).

Rápöccent: Dobó rápöccent a lovára, s almosolyodva szólott. (2 : 33).

Rogyadozik: Mikorra a török segítség előhada megérkezett, már akkor rogyadozott a német... (1 : 180).

Settegés: A várban semmiféle settegésnek sugdosódásnak helye nincsen. (2 : 224. A *sultogás* magashangú megfelelője).

Sokadoz: Sátorok és boncsokok, s közte a tarka hadi nép sokadozott mindenfelé a vár körül. (2 : 142). L. *körül*-s.

Sunyorgó: Egy sunyorgó szemű, arcban erősen csontos hadnagyra pillantott. (2 : 53. A *sunyi* × *hunyorgó* kombinációja).

Surján: aki surján legénykorában került a magyar földről a törökök közé... (1 : 181).

Terüldözik: A szoknyája harangként terüldözik a forgástól. (I : 126).

Turbánzik: Mikor a csoport följebb-följebb hágyva ott turbánzik már a romlás előtt, Dobó tüzet kiállt. (II : 265).

Túródzik: nagy földhányás túródzik a vár délnyugati faláig. (2 : 274).

Tutul: tutulnak a farkasok. (2 : 301).

Üstöllést: Tisztelendő atyánk, válasszon széjjel bennünket üstöllést... (1 : 318).

(Nagykálló.)

GALAMBOS DEZSŐ.

II.

balsó-jobbsó: (Két sárkány közül)... a jobbsó kékes, a balsó pedig rózsaszínű lángot lehel. (Balázs B.: Ren. 1910. V. 25).

beleéved: Füst volt ott és borbúz... amely szinte beleévedt a rozoga bútorokba (Móricz Zs.: Nyug. 1910. IV. 16).

elkerekül: ... az élet szögletei elkerekültek mellette. (Gyulai I.: Ren. 1910. V. 10).

elring: ... elringott előtte a gondolat: Mit csinál most a kántor? (Révész B.: Ren. 1910. VII. 10).

feltolakvás: ... az élet hevülésének vagy lohadásának lajtorjáján, gazdagságában vagy gyérülésében feltolakvásainak (Ignotus: Nyug. 1910. IV. 16).

fincsorgat: Mit finsorgatod az arcod? (Balázs B.: Ren. 1910. VII. 10).

gyügyög: ... a kócos leány gyügyögve nézegeti a porontyot (Révész B. Ren. 1910. V. 10).

halmosodik: a friss lapok már halmosodtak előttük. (Révész B. Ren. 1910. V. 10).

hánytorog: Dalörvény hánytorog ... a két rikkancs fölött (u. a., uo.).

hőséges: ... süt a meleg nap hőséges egyformasággal. (u. a., uo.).

humortalanság: A fékezhetlen röptü és derék Bazil csakugyan humortalanságban halna meg. (Bródy M.: Szinj. 1910. VI. 9).

kékdéd: Állott mereven és kékdéd szeme súlyos pillantása ... (Bíró L.: Ren. 1910. VI. 10).

kikeserít: A falu cigányai olyan Rákócit keserítettek ki rozzant szerzősámaikból ... (Szabó J.: Fejérm. Napló 1910. VII. 3).

kojtorog: (a föld közepébe nyúló mélység) ... feneke vörösen izzott és kojtorgott. (Balázs B.: Ren. 1910. II. 25).

kulisszamögi: Úgy nézte, mint hatalmas ambíciók ... arénáját, érdekes kulisszamögi küzdelmekkel. (Kern A.: Szinj. 1910. VI. 9).

lejtőzik: Lány csendülő férfihang ... lejtőzik sirdogálva. (Révész B. Ren. 1910. V. 10).

lumpos: ... lumpos férfiak duhajkodtak le a kocsirol (u. a., uo.).

megkuperodik: A nő megkuperodik a forró hangra, hogy szinte fele akkorának látszik. (Balázs B.: Szinj. 1910. VI. 9).

mezeng: ... és a második emeleten mezengett a varázsló férfihang (Révész B. Ren. 1910. V. 10).

mizeréznek: Vannak nimfák, kik mizeréznek vagy papi stólat varrnak. (Németh A.: Ren. 1910. V. 10).

nyüzsget: A nagy parasztközség nyüzsgette a gyülevész népet. (Révész B. Ren. 1910. VI. 25).

nyiszorog: (az apró bogárkakat) ... az emberek eltapossák; mondván: Nyiszorog a kavics. (Balázs B. Ren. 1910. V. 25).

orkános: az orkános indulat csak az ő szívüket ütögeti. (Révész B.: Ren. 1910. V. 10).

ődelgő: (láthatók még) ... a jégáblán ődelgő jeges medvék. (Czóbel M.: Új Idők. 1901. VII. 26).

pajtásos: Bizalommal, pajtásos szeretettel nézték egymást (Gyulai I. Ren. 1910. V. 10).

remegős: ... kilebben a hegedk remegős hangja. (Révész B.: Ren. 1910. V. 10).

restséges: Karosszékekben pihent restségesen minden délután. (Gyulai I.: Ren. 1910. V. 10).

suttyomos: megvárták, míg az esthajnal rájuk nem hozta suttyomos árnyait. (Révész B.: Ren. 1910. VII. 10).

szálezüst: Szálezüst háló borul le halkan. (Balázs B. Ren. 1910. V. 10).

testvérkedik: ... meleg hangulat volt és már testvérkedtek a zsidó gabonaügynökkel is (Révész B.: Ren. 1910. VI. 10).

tündelevény: olyan volt (Csipkés Komárominé) mintha tündelevény jelent volna meg. (Móricz Zs.: Nyug. 1908. XII. 1).

űztön-űzi: De engem űztön-űz a rém. (Babits M.: Nyug. 1908. XII. 1).

vinnyog: Nyakatok a bárd alá kerül, fejetek a kosárba, vinnyogtok és papot akartok. (Biró L. Új Idők. 1910. VI. 26).

visszazsilipel: (a szemek) már csak nehezen zsilipelik vissza a könyvek folyamát. (Mohácsi J.: Szinj. 1910. VI. 9).

zenebonás: a cimbalmok zenebonásan tovább zenéltek. (Révész B.: Ren. 1910. V. 10).

(Rövidítések: Ren. = Renaissance, Nyug. = Nyugat, Szinj. = Szinj. játék című irodalmi, társadalmi, művészeti, színházi folyóiratok).

(Székesfehérvár.)

SZABÓ ISTVÁN.

ISMERTETÉSEK.

I.

Középkori legendáink és a Legenda Aurea.

Irta Horváth Cyrill, Budapest, 1911. 1—78. Ára ?

Formában és terjedelemben nem épen feltűnő, de értékben annál becsebb Horváth Cyrillnek címben jelzett, legújabb műve. Érdemes szerzőnk mondja bevezető szavaiban, hogy ez »a veleje« *«egy nagyobb»* mű három fejezetének. Sajnálhatná a magyar irodalom, ha Horváth Cyrillnek főműve meg nem jelenhetnék. Módot kell találni rá.

Hosszú s mély tanulmány eredménye ez a kis 78 oldalra terjedő mű, mely három részre oszlik. Az elsőben (1—12) tömören fejtegeti s világos adatokkal igazolja H. C., hogy a Debreceni kódex legendáinak (1—228 l.) »fő-fő forrása« a Legenda Aurea; a másodikban (10—20) épolyan alaposan, hogy az Érdy kódex beszédeiben az elsőség Temesvári Pelbárté, legendáiban Jacobus a Voragine-é. A harmadik (20—78) rész (76 külön tanulmány-adattal) jegyzékbe foglalja azokat a legendás szövegeket, »melyek a Legenda Aureából kerültek kódexeinkbe«; de egyben rámutat »azokra a főbb szövegekre, amelyekhez az Aureának legalább a magyarba átlátnált részei közvetlen vagy közvetve kapcsolódnak.« — Szóval a jelen mű kódexirodalmunk legendáinak sok fáradsággal megszerkesztett forrástanulmányára. Az egyes adatok szilárdak, megalapozottak. Régebbi két nagyon tiszteletre méltó tudósunk irodalmi, — de szövegösszehasonlításán nem nyugvó, ámbár tetszetős, s a mai korig uralkodó — feltevésével szemben igazolja s megállapítja Horváth Cyrill főntebb kifejezett s részlet-tanulmányában kialakult véleményét.

A mű többet ad, mint amennyit a cím mond: kiterjeszkedik Pelbárt műveire is, és pedig nemcsak azokra a szövegekre, melyek az Aur. Leg. val érintkeznek, hanem — a mű felosztása szerint — az önállóakra is. Kiválóan becses s irodalmunkban új nyomokat jelöl a Pelbárt és Aurea forrásainak jelzése, melyekre t. i. kódexfordításaink eredetileg visszavihetők. Az újabb részletkutatások irányítására kétségtelenül nagy hatással lesznek ezek a kevés szóval megjelölt s több helyen értékelt adatok.

Az egész tanulmány értékét nem igen csökkentik a kisebb tévedések. Mint: a DebrK. 212 b⁴ -- 217 b⁶ Aur. jelzésének adatai a 10. és 32. lapon nem egyeznek; a DebrK. 178¹—181¹² »zent Agota azzoni elete« H.C. egye-

nesen Aurea fordításainak tulajdonítja, pedig nem egyezik pontosan Aur. 39 (Grüsse pag. 170—173) szövegével. Viszont »Zent dorotthya« prédikációjának legendája (Debr. 174b¹⁸ 177b²¹) elég szorosan egyezik Aur. CCX. (207: pag. 910—912) szövegével: a kihagyás és betoldás csak szókra terjed, jól-lehet fordításunk végéről hiányzik az Aur. Leg. hosszab kifejezése: Idus Februarias . . . saeculorum, Amen stb.

Az eddigi értékes régi irodalmi tanulmányok mellett a jelen dolgozat igaz tiszteletet szerez szerzőjének s méltán gratulálhatunk hozzá.

(Székesfehérvár.)

VARGHA DAMJÁN.

II.

Nyelvesztetikai értekezések.

1. *Lautner János*, C. F. Meyer nyelvről és stílusáról. Nyelvészeti kísérlet. Gyoma. 1910. 8-r. 56 l.

2. *Hamvai A. Erzsébet*, Herczeg Ferenc stílusa és nyelve. Huszt, 1911. 47 l.

3. *Pollák Á. József*, Katona József stílusa és nyelve. Budapest, 1911. 64 l.

A nyelvesztetika magyar irodalma egynéhány értekezéssel gyarapodott újra. Nem akarok ezúttal az új módszer értékéről vagy jogosultságáról vitatkozni, hiszen régebbi dolgozatok kapcsán e folyóiratban is szó volt minderről. Annnyit azonban meg kell állapítani, hogy az újabb kísérletek is csak részben mennek túl azon az ötletszerűségeken, amely a nyelvesztetika egész területén uralkodik. Pedig az bizonyos, hogy éppen a nyelvesztetikára vár sok kérdés megoldása vagy kifejtése, melyet a tulajdonképeni nyelvtudomány eddig vagy elhanyagolt vagy csak alig érintett. Ide tartozik a költői nyelv fejlődése, története és sok egyéb, amit eddig a stilsztika foglalt le magának. De mind ezt úgy nem értjük, hogy elegendő, ha a stilsztika néhány fejezetét egyes írók műveiből vett adatokkal világitjuk meg. Az is kétségtelen, hogy szigorúbb módszer s biztosabb lélektani és esztetikai ismeretek több világosságot derítenének az egyéni nyelvre s az irodalmi nyelvhez való viszonyára, amelyről oly sok szó esik a nyelvesztetikai dolgozatokban.

Lautner »kísérlete« nyitja meg a sort időrendben s talán értéke szerint is. Lautnernek különös fogékonysága van a költői szépségek iránt s előadása olykor szinte költőivé finomul; csak itt-ott tűnik fel homályos, azt mondhatnók, németes elvontsága, különösen a bevezetésben. Az értekezés bevezetésül áttekintést nyújt a kérdés irodalmáról s módszertani elveket fejteget. B. Croce esztetikája köré csoportosúl minden s a hozzá való viszony szerint helyezkedik el Vico, Herder, Humboldt, majd Vossler, a követők s a módszernek kritikussai. Ha teljességre törekednénk, ide kellene iktatnunk Jean Pault (Vorschule der Ästhetik, különösen a 78. fej.) Schlegel Á. Vilmost, Edgar A. Poe (The philosophy of composition. vö. Phil. Közl. 1910.), a magyar Fogarasi Jánost a maga nyelvmetafizikájával (vö. uo.), akik fejtegetéseikben igen közel jutottak a mai nyelvesztetikához. Croce esztetikája mellett meg lehetett volna említeni az olasz tudósnek egy 1908-ban tartott s könyvalakban is megjelent előadását. (A tiszta intuíció s a művészet lírai jelleme, mely mintegy kiegészíti elméletét. Ismertetések

magyarul is, 1911. Bud. Szemle 418. sz. 153. l.) — A dolgozatnak következő három fejezete (II—IV) kísérlet »a nyelvi kifejezésnek újjáratérésére ama szellemi állapot lehető legpontosabb előidézése révén, amely a kérdéses kifejezést létrehozta.« A tételnek ilyen fogalmazása túlságosan merész, s amint a következő fejtegetések mutatják, nem is valósítható meg. Hiszen a kifejtés lehetősége azt jelentené, hogy meg lehet állapítanunk a művészi — a mi esetünkben költői — alkotás lelki törvényeit, amiktől ez idő szerint még igen messze vagyunk. Lautner Meyer három költeményét teszi vizsgálódás tárgyává, s egyúttal megrajzolja egész költészetének s költői nyelvének életrajzi, művészettörténeti s lélektani hátterét. (15—29). Itt sok az aprólékoság, sok a tisztára stilisztikai elmélkedés. Inkább nyelvészeti és nyelvlélektan a IV. fejezet, mely a Meyernél olyan sűrűn előforduló egytagú mondatokat s gyakoriságuk okát vizsgálja. E jelenség okát a költő »konkrét látásában« találja. (30—54).

Hamvai Erzsébet szorgalmas dolgozatra jellemző az a bizonyos nyelvészeti ötletszerűség, már a bevezetésben is, mely az irodalom vázlatos ismertetését adja. Szoros kapcsolatban áll az ötletszerűséggel az általánosságban való jellemzés. Kijelenti pl., hogy »Herczeg most a legnagyobb regényírónk.« Megokolásul Mikszáthot idézi. Vagy: »Legtöbbször előkelő, jobban mondva elegáns a stílusa, épen mint a hősei, akiket rajzol.« Ez talán mégis csak túlságosan általános s nemcsak Herczeg stílusára jellemző. Mik ennek a stílusnak az elemei? A következőkben Herczeg metaforáit és hasonlatait állítja egybe Hamvai kevés módszerrel, de finom érzékkel és nagy szorgalommal, s bizonyos, hogy nem egy adalékkal járul hozzá a magyar költői nyelv egykor talán megírandó szótárához. Végig vezet a szerves világon s a kozmikus jelenségek világán, melyek Herczeg képzetének forrásai (12—44). Az analízis után következnek a szintézis: Herczeg stílusának jellemzése a tárgyalt példák alapján, mert a magyarázó és áthidaló megjegyzések csak általánosságban tájékoztatnak mindenről, s az »apró tükörszilánkok,« bármilyen finomak is, mégis csak szilánkok. Ide tartoznának az is, amit fent az egyéni nyelvről s az irodalmi nyelvhez való viszonyáról mondtam.

Pollák József mintegy a középutat választotta a nyelvészeti és a módszeresebb nyelvészet között, aminek minden tekintetben hasznát látja. Dolgozatának első, kisebbik fele igen széleskörű és gazdag irodalmi ismeretekről tanúskodik, noha az, amit a drámai stílusról s az ezzel kapcsolatos esztetikai, stilisztikai problémákról mond, egyáltalán nem új. Még ott sem, ahol a szándékosan keresett új megállapításokat hangsúlyozza. Fejtegetéseit két pont köré csoportosítja: 1) Katona a magyar drámai stílus megteremtője; 2) Katona a nyelvújítás híve, sőt nyelvújító. Az első kétségtelenül túlzás s az irodalomtörténeti tények is ellene vallanak. A Bánkban nem volt kiinduló pontja egy későbbi fejlődésnek, legalább is nem olyan értelemben, mint ahogy ezt Pollák gondolja. Katona csak nagy kezdeményező s a neki tulajdonított szerep a magyar drámai nyelv történetében talán inkább Vörösmartyt illeti meg. Azt sem tartjuk valószínűnek, hogy Katona Shakespeare-től nyelviileg semmit sem tanult, s kissé naiv az olyan megállapítás is, hogy az angol költő stílusának legjellemzőbb vonásai vagy különöségei a szójátékok hajhászása, a paradoxon s a burleszk fordulatok (14).

Katona stílusát három szempontból, az elevenség, világosság és eredetiség szempontjából tárgyalja Pollák. A jelzőkről szóló rész bővebb lehetett volna, már a szerző állításainak igazolása végett is. Hiszen a jelző, különösen az u. n. *épithète rare*, egyenesen próbaköve a költő nyelvi eredetiségének és egyéniségének, s a Goncourt testvérek (Journal 6, 829) s Daudet (Notes sur la vie) épen a jelzőben látják a költői kiválóság igazi kriteriumát. Minden újító vagy kezdeményező író, minden új költői irány a különös s egyéni jelzők kultuszával kezdődik. A Katonából idézett példák azonban sem nem újak, sem nem egyéni (20–21); a vad indulat, szép nyelv, üres szív, büszke lélek szinte megszokott kapcsolatok, annyira együvé tartozónak érezzük a jelzőt a jelzett szóval.

Sokkal értékesebb a dolgozatnak második fele, mely »kis alkotó részeire akarja bontani Katona nyelvét« és egyben a nyelvújításhoz való viszonyát igyekszik tisztázni. Három külön fejezetre tagolódik: 1. Jelentés-tani sajátságok Katona nyelvében; 2. alaktani sajátságok, függelékül a szóragozás; 3. mondattani sajátságok (32–64). E három fejezet, de az értekezésnek egyéb részei is, nagy mértékben hozzájárulnak Katona nyelvének s ezáltal költészetének a megismeréséhez.

TURÓCZI JÓZSEF.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Arany János nyelvéhez. Arany János szülőföldjéről, Biharmegyéből származó 18. századi nyelvelmékekben rábukkantam a költő néhány kifejezésének az eredetijére; a biharmegyei eredet érdemessé teszi ezeket az adatokat a költő soraival való egybevetésre.

1. Rossz vagyok parasztnak, rossz vagyok vitéznek,
Béresek között is *től cudar csihésnek*. (Toldi II. É.)

Lehr magyarázata szerint: béresek között is a legalábbvalónak tettél. Más jelentéssel fordul elő ez a kifejezés a Toldi Szerelmében (IX. É.):

Nincs nevem, azt mondom: nincs, mivel elvették,
Csihéssé, cudarrá, átok alá tették.

Szakasztott ez az értelme egy biharmegyei boszorkányperben. Szabó Mihálynét boszorkányság hírébe hozta Kádár István. »Szabó Mihályné uras-tul reá ment a fatensre és Szabó Mihály mondotta a fatensnek: ha *csihéssé* (*csihéssé*) *tetted a feleségemet, kitisztásad belőle*« (Komáromy: M. Orsz. B. P. Okl. 465): ha rossz hírét költötted . . . (*A csihés* eredetére nézve I. Nyr. 34 : 523, 35 : 93).

2. Gyilkosságba estem, lettem bujdosóvá,
Hej, ki tudja, *mikor leszek bele jóvá*. (Toldi IV. É.)

Konkrétebb értelme van ennek a kifejezésnek, mert testi állapotra vonatkozik a következő mondatban: Azután Berek István házába ment a fatens fekiünni, oda is reá ment [a boszorkány], úgy annyira elgyötörte, *alig tudá jóvá lenni belé* (uo. 493).

3. A föld háta *felomolván*

Sziksót izzad csupasz ormán. (Rege a csodaszarvasról).

Az *omlik* igének ez a sajátságos összetétele eddig nem került elő sem a régiségből, sem a népnyelvből, de megvan ugyanilyen jelentéssel ('felrepedez') a már idézett biharmegyei emléken: Egy boszorkányperben vallja az egyik tanú, hogy a felesége fürdőt készített; »mihelyt beleült a feleségem, mindjárt elsivalkodott és *felomlott minden teste* és csak jajgatott, hogy helyét is alig lelte« (uo. 367).

KERTÉSZ MANÓ.

Vékonypénzű. Ezt a vékonydongájút, soványat jelentő hajdumegyei és jászági tájszót Arany János nemcsak a Toldi 2. énekében, hanem több más helyen is használja. Érdekes, hogy Arany maga hogyan magyarázza ezt a különös kifejezést, habár talán csak tréfásan, Hátr. Próz. 554: »E minden nap megújuló testgyakorlat nem enged elpohosodni a serény férfiút, ki épen azért öreg koráig »vékony pénzű« marada, nem mintha pénz véknyan lett volna körüle (ámbár ez is valószínű), de mert köpcössége sokban hasonlított ama vékony ezüst pénzekhez, milyenek I. Ferdinánd korából gyakran találtak a földben.« Különben is érdekes megfigyelni, mennyi fordul elő Aranynek prózájában az ő költeményeinek a kifejezései közül. Pl. Ő ugyanis, mióta a jelen *öltő*beli ember emlékszik, borjúcsordás volt (az id. h.; vö. Keveháza). Már érzem a *gyepszél* üde levegőjét (uo. 563; vö. Toldi VI.). Egy olyan dal, mint az, melyet *legitten* idézek (567; vö. V. László).

DOMOKOS ISTVÁN.

Istentelen legye! Mi az értelme ilyen bosszankodó, káromkodó kifejezésekben a birtokos személyragnak, holott nincsen birtokos, akire vonatkozna? Kinek a legye? Ilyen fölösleges a személyrag mind a következő példákban:

Igy csala meg minket az asinus zsidója (Mikes 81. lev.). Nyavalyás kis kérelője! (O, über die Vorbitterin! Kaz. Barnhelmi Minna 129). Ki alhatik a veszett nagy városaiban? Wer kann in den verzweifelt grossen Städtén schlafen? (uo. 31). Kórság beléjek a csúf udvari dongóiba!... über das Hofgeschmeiss (Kaz. Emilia 69). Vesszen meg az ostoba madara (Vör. Holdvilágos éj). Istentelen legye! ingerkedik velem (Pet. Ebéd után; vö. Prohászka J. Petőfi költői ny. NyF. 58:26). Mennydörgős huszárja (Arany: Nyalka huszár). Pusztítsa el Isten a kegyetlen férgét (Arany: Toldi 5:7, vö. Leht e helyhez). Pusztulj a manóba, ügyetlen vén hájfejű embere (Arany: Arist. Felhők 763). Gonosz Junója, én küldém el őt... (Győry V. Shak. Minden jó... 3:4). Átkozott csizmája! (Erd. Népd. 1:363.) — Minden jelző nélkül igen ritkán: Ördög vigye a szalmáját (Kriza: Vadr. 41).

De az ilyen melléknévvel jelzett kifejezéseknél bizonyosan sokkal régiebb s ma is közönségesebb az a káromkodó s bosszankodó kifejezésmód, melyben a főnevet *-tt, -t* képzős személyragos igenév, ezt pedig főnév előzi meg: »Bár ült volna otthon az *istenadta muszkája*, talán eddig békesség lett volna« (Rettegi emlékiratai, 18. száz., Hazánk 1:287). Itt már az első főnévben, Isten-ben, megvan a birtokos, és erre vonatkozik mind a két

rákövetkező személyrag, mint más ilyen régi igenévi szerkezetekben: »ő megtartja az ő adta hitit«, »Ábrahám elhagyá lakta földét«, »adta javát meg nem becsültem« stb. (I. Igenévi szerkezetek, NyF. 47: 27—28). Néhány más példa:

Ebszülötte botja! Isten adta gyermekei! (Verseghy példái Anal. 2: 177 és Ung. Sprachl. 223). Ne úgy lőjj ilyen teremtette fattya, hanem így (Ny. Sz.: ilyen, Szól.). Eb tartotta zsvánnya (Dug. Péld. 2: 32). Elmaradhat az ebhozta sok hitvány csemegéje (Csok. Békaeg. 1. pip.) A kendé az a leány? Enyém az isten-adta boldogtalana (Bajza! 2: 127). Ó gyöngyöm-adta sas-hegyi bora (uo. 96). Ezt is hegye köszönettel az úr-adta holt szegénye (Arany: Bolond Istók 1: 1). *Eszemadta* városa (Arany: Arist. Madarak 779; ez már analógiás úton keletkezett).

Az első főnév sokszor el is marad: Adta finnyás közönsége! (Pet. Fütty). Ennye adta kölyke! (Nyr. 5: 421). Szedte-vedte hitvány embere! (Nép, Zala m.) Vö. *isten-nyila* helyett *nyila*: Hogy a nyila üsse meg a dolgod! (MTsz). Háborgós nyila! (Arany: Toldi est. 3: 30.)

Az igenév helyét néha szintén főnév foglalja el és ilyenkor is világos a birtokviszony: *Eb lelike pogánya* (Tompá: Pipás kántor; vö. Mi az eb lelke? Arany: TSz. 3: 22). Ebanya oláha (Arany: Elv. alk. 2. én.) — Ismét más eredetű, noha hasonló szerkezet:¹ *Eb a híre derék paripája!* (Vers. Anal. 2: 177). *Eb a híre gyönyörű fattya!* (Vers. Sprachl. 223.) *Eb a hite kölykei* (Arany: Szondi két apródja).

Kétségtelennek tartom, hogy az *istentelen legye* és az *ebanya pogánya* mind az *isten-adta legye* és *eb-adta pogánya* analógiájára keletkezett. Ez utóbbi szerkezet az eredeti, mert ebben világos a birtokviszony. S ez egyúttal szintén azt a magyarázatomat igazolja, mely szerint az *isten-adta* nem tárgyias igealak, hanem birtokviszonyban levő igenév (I. NyF. 47. sz.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Hadlaua. Melich J. azt írja (MNY 6: 68): »szláv *ponjava* > m. **ponyava*; ebből részint *ponyva* (vö. *pojata* > *pajta*), részint **ponyav* > *panyó* (vö. *zastava*: > *zásztó* > *zászló*). Szóvégi *-ava* a m.-ban sohase lett volna *ó-vá*, hanem csak *á-vá* (vö. *hadlaua* > *hallá* stb.)« Amit Melich ebben a pár sorban állít, abban sok az ellenmondás. A szláv *ponjava*-ból indul ki s azt mondja, hogy ebből részint *ponyva*, részint *panyó* lett a magyarban s hogy ez utóbbi olyan fejlődés, mint *zastava*: *zászló*, tehát a szóvégi eredeti *-ava* a magyarban *ó-vá* fejlődött. S ezután nyomban tagadja e fejlődést, mert azt mondja, szóvégi *-ava* sohase lett volna *ó-vá*, hanem csak *á-vá*, tehát előbbi állításával homlokegyenest ellenkezőt állít. Azonkívül nem veszi tekintetbe az épen említett *ponjava* ~ *ponyva* hangviszonyt, pedig épen ez a leggyakoribb, vö. *Ilava*: *Ilva*, *Morava*: *Morva*, *Orava*: *Árva*, *Zagyava*: *Zagyva* (I. Horger: Egy ismeretlen hangtörvény 14). Úgy látszik, csak a *zastava*-ban nem esett ki a szóközépi *á* s nem lett belőle *zásztva*, mert előtte zárt szótag volt (Horger ezt a szót nem tárgyalja). — De még nagyobb hiba, ami Melich idézett mondásának

¹ Szintúgy az ilyenek: *gyilkolom a fattya* eh. a fattyát, I. Lehr Nyr. 6: 114, Toldi estéje 199.

a végén van, az az állítás t. i., hogy a *hadlaua* > *hallá* alak bizonyítja a szóvégi *-ava-*nak *á-vá* változását. De lehetetlen, hogy a HB korában vagy bármely korban *-ava* hangzott volna ez igealak végén. A *v* előtti *a* nem lehetett rövid, mert hisz a mult idő képzője, ez pedig csak a tárgyatlan egyes 3. személyében rövidült el (**hallá* > *halla*, mert itt a szó végén állt, mint **fâ*: *fa*, *apá*: *apa* stb.), minden más esetben hosszú: *hallál*, *hallánk*, *hallátok*, *hallának*, *hallám*, *hallád*, **hallájok* (> *hallójok*, *hallók*). Ennélfogva a *hadlaua* alak nem bizonyíthatja, hogy szó végén *ava-*ból á lett. Lehet, hogy abban a »stb.«-ben, mellyel Melich végzi, jobb bizonyítékok rejlenek, de nem hiszem.

KOVÁCS MÁRTON.

Magyar-szláv mondszerkezetek. Középfok mellett a mai magyarság is gyakran használ tagadó kötőszót: *mintsem*, *hogysém*, *semmint*, *semhogy*, pl. *inkább*, *mintsem* stb. De kódexeink korában a tagadó szerkezet sokkal közönségesebb volt, mert az egyenetlenek összehasonlítását egészen rendesen *hogynemmel* fejezték ki, olyankor is, mikor ma *mintet* mondunk, pl. Én tudnék jobban felelnem, *hogynem* te (EhrK 16), ma: mint te. — Ilyen és hasonló tagadó szerkezetet Simonyi (MKszók 2: 102–104) sok rokon és nem-rokon nyelvből idézett, de nem említi a szláv nyelveket, pedig ezekben egészen általános a középfok mellett a tagadás: *neže*, pl. óbolg. *syn mlaždíi neže otčl* 'a fiú kisebb mint az apa' (l. Vondrák: Vergl. Gr. 2: 336, vö. IForsch. 28: 237). Ez a *neže* tkp. a. m. nem pedig, de mivel *ježe*, *iže* stb. a magyar *hogy* kötőszó különféle jelentéseiben szerepel, azt a régi magyar *hogy-nem*-et is kapcsolatba lehetne hozni vele. De lehet, hogy a régi szlávtság valami olyan kötőszót is használt a középfok mellett, minő a litván *ne-kaip*, szószerint 'nem-mint, nem-ahogy' (l. az imént idézett helyeken).

A *hol volt hol nem volt* féle mesekezdet, melyet 39:305 Vondrák után oroszból idéztem, megvan csekély eltéréssel abban a hucul (rutén) mesében is, melyet Bonkáló közölt a Nyelvtudományban 3:197: *buv de ne buv odyn čolovík* 'volt, hol nem volt egy ember'.

Egy régi szlávizmus. Igen feltűnő a középfoknak egy különös szerkezte néhány régi verses nyelvemlékben: *Mindeniknek gazdagb* vala (Pannóniai ének 23. v.). *Mindeniknek bölcsobb* vala (KatLeg. 2777. v.) Jeruzsálemben *mindennek szebb* vala (RMK. 2:251) Mindeneknek nevezetesb vala (uo. 256). [Amán] *mindennek király után feljebb* vala (uo. 281). — Lehet, hogy ez két szerkezet keresztetződése: *mindennél szebb* × *mindenek [leg]szebbik[e]*. A másodikból csak az *ik*-nek kellett elmaradni az elsőnek analógiájára. Azt is lehetne gondolni, hogy a latin gen. part.-nak ügyetlen utánzása. (Vö. RMK. 1:234; Szilády ott a két első példát idézve azt mondja, nehéz eldönteni, iráshiba-e ez vagy nem.) — De gondolhatunk még egy lehetőségre s talán ez lesz a legvalószínűbb: hogy t. i. itt régi szlávizmusra bukkantunk. A szlávtságban ugyanis egészen közönséges a középfoknak ilyen genitívussal való szerkesztése, pl. óbolg. *všěkogo zvěřě tějij* minden vadállatnál kellemetlenebb stb., l. Vondrák: Vergl. Gr. 2:335.

MARIÁNOVICS MILÁN.

Pongyola és panyóka. Egy fogalomkörbe tartozó szavak, sőt néha rokonértelműeknek vették. Kassai J. azt írja Szókönyvében: »Pongyola, pengyele és Csallóközben betű ált téve pelengye. A Hegyalján pongyolánn jár, azaz ponyókann [olv. ponyókánn] öltözik, tsak fél vállra veszi magára a mentét vagy dolmányt a hévség miatt . . .« Egy másik, 1839-i adat szerint is pongyolát jelent a ponyóka (l. MTsz.). — A pongyolának a népnyelvből még ilyen hangalakjai ismeretesek: *pongyula, pangyula, pelenge* (MTsz.), azonfölül *plëngyuha* (ezt a MTsz. külön szónak veszi.) Kassai és CzF a *pendely*-ből, CzF azonfölül a *bebongyolás*ból származtatja, de egyik magyarázat se valószínű. Dankovszky ebből magyarázza: horv. *pol-gola* 'fél-meztelen', de ez is kétes. — Az én magyarázatom is csak ötlet, de talán eltalálja a valót, szlávistáink lesznek a megmondhatóí. Arra gondolok ugyanis, hogy a mi pongyolánk talán nem egyéb, mint a tót *pondelní, pondělna* melléknév, amely a. m. 'hétfői', tehát a vasárnapi, ünneplő ruhával szemben a hétfői vagyis hétköznapló, pongyola öltözet. (A magashangú *pengyele* is ilyen vegyeshangú eredetből érthető.) A *plëngyuha* alak arra mutat, hogy az átvett szót idegen hangzással akarták ejteni, van erre több példa, vö. *frosponť* e h. *forspont*, ném. *vorspann*.¹ — Békés megyében, Gyulaváriban, a tüledállót (női ruhaderekat) *pongyolkának* hívják.

A panyókaról már többször írtak. Simonyi a NyK. 24:210. és 354. l. idéz 1814-ből egy mondatot, mely szerint Sardanapal *panóka* király volt, mert asszonyok társaságában, felpiperézve, gyapjút font (vö. MTsz.: »2. panyóka: női munkával, gazdasszonyi teendőkkel foglalkozó ember, Szatmár m.«), idézi továbbá Póсахáziból a »*fonóka* Mátyás«-t (mint a mai népnyelvben is több vidéken »fonóka, fonóka ember: anyámasszony katonája, elasszonyosodott, puha ember« MTsz.), s ezek alapján azt hiszi, hogy a *panyóka* a *Panna* név s a *fonóka* keveredéséből keletkezett. Ezzel szemben Réthey Prikkel M. NyK. 25:124 azt vitatja, hogy *panyóka* a *ponyva* szó kicsinyítője, aminthogy csakugyan ponyvát jelent több vidéken (MTsz., az orosz *ponjavka* bő ruhát is jelent), tehát a *panyókán* kifejezésnek »eredeti értelme ez: kiterjesztve, ponyva, lepedő módjára teríteni, venni magára.« — Talán mindkettejüknek igazuk van. Az asszonyos férfit jelentő *panóka*, *panyóka* csakugyan a *Panni* és *fonóka* eredménye lehet, (annyival inkább, mert maga a tulajdonnév is előfordul »*Panoka*« alakban LevT. 2:352, vö. Annóka, Balassa Költ. 160), utólag aztán a ponyva-féle *ponyóka* hatása alatt vehette föl ezt a jelentést: *panyókára* v. *panyókán* öltetni föl a ruhát.²

SZILÁGYI ÁDÁM.

¹ A tót eredet mellett szól az is, hogy a pongyola először csak Kazinczynál fordul elő, ki a felföldi népnyelvből vehette. [A tótból való magyarázat nem új, noha ilyen jól nem volt megokolva. Melich J. a Nyr. ben 32:343 cáfolta is ezt a magyarázatot. A kérdést még nem tarthatjuk eldöntöttnek. — *A szerk.*]

² Ribianszky József beszél a Nyr. 27:183, hogy a spanyolok a vállukra vetett színes posztódarabot nevezik *panyókának* s hogy tán a török korban nálunk járt spanyol katonák ajándékoztak meg evvel a szóval. Nincs benne lehetetlenség. (Sp. *pañó* kendő, *pañoleta* kendőcske stb., vö. lat. *pannus* posztó.) — *A szerk.*

A szigetközi adalékokhoz. Ányos L. a Nyelvőr legutóbbi számában adalékokat közöl Szigetköz nyelvjárásához s egyúttal néhány szóval megemlékezik a NyF. 38. sz.-ban megjelent dolgozatomról. Hibásnak jelzi kiinduló pontomat, hogy Szigetköznek csak a győrmegyei szigetközi járást vettem, pedig ahhoz hozzátartozik a Kis-Magyar-Alföldnek azon része, amelyet a Nagy-Duna és a Mosonyi-Kis-Duna zár be, tehát magában foglalja Mosonmegyének egy részét. Utána néztem a dolognak, csakugyan megesett dolgozatomban az a liba, hogy nem emeltem ki, hogy csak a győrmegyei Szigetközről akarok beszélni. Elhíheti nekem a t. bírálóm, hogy én is tudtam bölcsen, mit zár be a Mosonyi-Kis-Duna, de szinte magától értetődőnek tűnt fel előttem, hogy dolgozatom, amely Győr vármegye támogatásával jelent meg, a Szigetköznek csak a győrmegyei részével akar foglalkozni. No de mindegy, a való az, hogy pontatlan voltam.

A másik hibát azonban, hogy csak hét faluban jártam s a többit figyelmen kívül hagytam, sehogysem tudom magamra venni. Ennek a körülménynek ugyanis az volt a nagyon egyszerű oka, hogy az az összeg, amit az Akadémia kilenc évvel ezelőtt rendelkezésemre bocsátott a tanulmányozás céljára, olyan csekély volt, hogy abból még azt a hét falut se tudtam volna bejárni, ha történetesen nincsenek ott ismerőseim. Mivel pedig se többet, se kevesebbet nem akartam állítani, mint amit magam fülével hallottam, azért soroltam el minden félreértés elkerülésére névszerint is, hogy melyik községben jártam. Amit írtam, ezekről írtam, azokért helytálló. A Szigetköznek többi részéről csak következtettem, hogy körülbelül ugyanezt a nyelvjárást beszéli, mint Szigetköz alsórésze, s Ányos adataiból azt látom, hogy ebben nem igen tévedtem.

A melegen ajánlott újra való tanulmányozásnak pedig útját állja az, hogy azóta Szigetköztől talán a hetedik vármegyébe vetett a sors, s így nem igen jutok hozzá, hogy ilyen nagy távolságból néhány napnál hosszabb időre elvetődhessek Szigetközbe. Épen azért nagyon szívesen átengedem a további tanulmányozást azoknak, akik mint Ányos is, a helyszínén járnak vagy laknak s talán minden különösebb segítség nélkül is elvégezhetik a kiegészítés munkáját.

(Balassagyarmat.)

SZABÓ SÁNDOR.

EGYVELEG.

Bahr és a *svihák*. »Kariért csinál« a szegény, »tetves« *svihák* szó. Örülünk rajta, mert miért bosszankodnánk azon, hogy egy osztrák író rossz nyelvész, az nem nagy hiba, ha már épen nem is érdem. Tehát Bahr Hermann egy regényében (Drut,⁴ 1910) a *svihák* szót kegyeskedik portálni, valahogy ilyeténképen: »Schwiehack...! Ist es nicht charakteristisch, dass die gebildete Sprache dafür gar keine Worte hat! Dass man davon nur in den Ausdrücken des gemeinen Mannes reden kann? Als ob sich sogar die Sprache zu gut dafür wäre und sich gleichsam schämen würde! Schwiehack, ein Wort aus dem Ungarischen, so herabgekommen und verlumpt wie das was es bezeichnet.« Eltompultunk ahhoz, hogy efféléken szörnyűkődünk. Nem vesszük fel az epés jelzőket, hisz az egész csak az öreg, elsavanyo-

dott, meghülyült Klauer kesernyés nyálazása, akit az író stílszerűen beszél-
tet. Bahr — az más. Ő tudja, hogy a nyelvek közt nincsenek arisztokraták
és plebejusok, ő tudja, hogy az osztrák se hívhatja a trágját ibolyaparfüm-
nek (akármilyen »szégyenlős« is a német nyelv) stb.; csak azt nem akarja
tudni, hogy még Klauer ő excellenciájának sincs hatalma a *svihák*ból tős-
gyökeres magyar szót csinálni, legalább is addig, míg nem osztrák regény-
írók lesznek a szláv filológusok. És ez kár, mert a svihák nagyranövendő
és Bahr révén a világhírrel van eljegyezve.

Különben azonban, amint közhely, csakugyan »gemein«, »herabge-
kommen« és »verlumpt« egy szó, mert tótul (*všivák*) tetves-t jelent, amint
a kis Loosban akár német megerősítéssel is feltalálhatja bárki és Bahr is.
Nálunk egyébként nem is oly régi vendég, legalább Czuczorék 1870-ben
még nem jegyzi fel és csak 1874-ben teszi közkeletűvé ezt a felsőme-
gyékben, a tótok között lakó magyarság ajkán éldegélő »Kraftausdruck«-ot
Kákay Aranyos (Kecskeméthy Aurél) »A mi nagy férfaink, legujabb fény-
és árnyképek« c. könyvével. Ő adja először talán nem is helyes származ-
tatással (lengyelből), talán nem is pontos értelmezéssel, de a típus éles
meglátásával a szó jelentését és a *svihák* természetrajzát (l. Tóth Béla:
Szájruj-szájra).

A származás annyira kétségtelen, hogy nem kell reá szót veszteget-
nünk. Azóta általánosan elterjedt (vö. Simonyi Zs. Magyar Nyelv² 84. l.)
és bár mintha értelme a tájak vagy időhöz képest módosulást mutatna
(Nyr. 5:91 'szájhős' Karcag; uo. 34:27 'piperkőc'),¹ azt hiszem, hogy
egyfelől a fogalom sokkal jobb ismerősünk, semhogy az értelem tisztá-
zásra szorulna (Berczik Árpád vígjátékot írt a *svihákok*ról), másfelől a
Kecskeméthynél és a Nyr.-ben adott eltérő jelentések inkább csak a meg-
felelő magyar szó hiányát és a különírás kényelmetlenségét tanusítják. És
ép az utóbbi az, ami bennünket, Bahr várakozásával ellentétben, büszkévé
tesz. A szó nem a miénk, de azt az értelemárnyalatot, amelyért Bahr érde-
mesnek tartotta a kipellengézésre, a magyar használat adta meg neki és
a nyelv sohase szégyelheti, ha valami új, tagadhatatlan meglevőre olyan
jellemző kifejezést teremt, amely világhasználatra alkalmas. És, istenre,
hogy mi magyarokul szégyeljük, hogy ez a szó nekünk kell? No, egyelőre
ezt se tesszük, amíg a Klauer mögött bujkáló Bahr el nem hiteti velünk,
hogy Ausztriában csak a magyar szó kedvéért vannak *svihákok* és nem a
szó kellett az osztrák *svihákok* miatt.

(Cegléd).

MARÓT KÁROLY.

Idegen szavakról. Rudolf Kleinpaul, a szellemes, de sokszor a bi-
zarrságig s felületességig leszálló német nyelvész, újra kiadta *Deutsches
Fremdwörterbuch* c. munkáját (Sammlung Göschen, 2. kiadás 1911.) E munka
érdekel bennünket már azért is, mert idegen szavaink, szólásaink között

¹ Ez ott nem a magyar, hanem a tót szó jelentéseül van idézve,
még pedig Jancsovcics szótárából, de ugyanúgy megvan a *svihák* mint tót
szó 'divatbáb, fenegyerek' Loos szótárában. S hogy ez csakugyan azonos-e
a tetvest jelentő *všivák*-kal, az nagyon is kétes, bár meglehet, hogy a ha-
sonló hangzás némiteg befolyásolta a jelentését. — A szerk.

sok a német eredetű, vagy német közvetítéssel hozzánk került szó vagy kifejezés. De egyébként is érdekes e munka, mert egészen elűt a többi Fremdwörterbuchtól: sokkal kevesebb szót ad, de fölvesz számos úgyn. Lehnwortot is, és nem elégszik meg a szavaknak külső történetével, hanem a fogalmak fejlődésére is figyelemmel van. Csak néhány érdekes adatát óhajtjuk följújtani emlékünkből (új adat kevés van benne) s néhány felöltő hibáját megróni.

Igy különösen érdekesek a tulajdonnevekből lett idegen eredetű köznévek. A *kamelia* nevét Kamel József György 17. századbeli térítőtlől kapta. A *sovinizmus* nevét egy Chauvin nevű párizsi vígjátéki alaktól vette. Ismeretes, hogy a *lincselés* első hőse egy Lynch nevű ir ember volt, aki 1496-ban sajátkezűleg végezte ki bűnös fiát. A *guillotine* eredetileg egy párizsi orvostól vette a nevét. De azt már kevesebben tudják, hogy a *kannibál* szó mai formáját éppen úgy egy sajtó-, illetve íráshibának köszöni, mint a mi *fövegünk*. Az emberevőket ugyanis az indiánok *karib*-oknak nevezték, maga Kolumbus *Caribales*-nek írja latinosan naplójában. Az *r*-et *n*-nek olvasták, s így terjedt el a kannibal alak. A spanyolok ma is *Caribe*-t mondanak és írnak. A magyar *malter*-nek megfelelő német *Mörtel* olasz közvetítéssel jutott a németbe, a latinból (*mortarium*). *Marmota* német megfelelője a *murmeltier* a latin *murem montis*-ből lett, mely az ófn.-ben *murmentí*, a franciában *marmotte*, az olaszban *marmotta* lett. A *maródi*, ez a katonai kifejezés a francia *maraud*-ból lett („Lump, Halunke“), a 30 éves háboruban így hívták a megbetegedett s tovább „menetelni“ nem tudó katonákat. A *páni félelem*, mely költői nyelvünkben is régen meghonosodott, Plutarchosból származik, ki azt meséli, hogy a pharsalusai csata reggelén Pompejus katonáin páni félelem vett erőt (*panikón táragma*, fr. terreur panique, ebből lett a *pánik* is, melyet nálunk is használnak most a jó magyar *riadalom* helyett)

Viszont azonban megdöbbenő alaptalansággal beszél Kleinpaul arról az egypár szóról, mely a magyarból került a németbe. Míg sok ritka használatú szót tárgyal, nem említi a *Kutsche*-t, a *Tornister*-t, a *Bekesche*-t, ismeri a *huszár*-t, s a *kuruc*-ot, de fejtegetése csak a délibábos nyelvészkedésnek elrettentő példája. A *huszár*-t úgy magyarázza: »Zwanziger, weil von je zwanzig Häusern ein Berittener zu stellen war (unter Matthias Corvinus), magy. husz, zwanzig.« A *Kukuruz* c. cikkében ezt írja »Name des Türkischen Weizens in Österreich-Ungarn, den slawischen Ländern und der Türkei. Der Kukuruz ist die Brotfrucht der ungarischen Bauern oder der *Kurutzen*, die das Kreuz gegen die Türken nahmen (lat. *Crux*, magyar Kurucz, redupliziert)!« Ilyennek igazán nem volna szabad megjelenni a Göschen-féle vállalatban.

ALFÖLDI MIHÁLY

A magyar biblia történetéhez. Kénosi Tósérnek Uzoni Fosztótól folytatott Hist. Unit. Eccl. I. köt. 1.—2. lapján (a kolozsvári unitárius kollégium példánya) az alábbi sorok olvashatók: »Dignum est, ut expendantur testimonia in eum finem, ab editoribus novi vernaculi testamenti, Laubani typis Nicolai Schill anno 1754 in 8°. cum notis editi, in praeliminari ita audata: Hogy az evangélium, mint az egész ég alatt (Kolos. 1 : 13), így

Magyarországban is már Pál idejében elterjedett, azon történelmi és szentírási bizonyosságokból megtetszik, melyeket *T. Torkos József uram B. édesatyjától fordítottatott újtestamentum* eleibe tett írásában feltett. Lásd Rom. 10: 18, és kiváltképen 15: 19, hol az Illírium által Dráván túl a tengerig fekvő tartományok érttetnek. De még akkor magyarok nem bírták a mi földünket. Hogy mindazonáltal a régi hunnosok, avarok és szcíták, a mi eleink, még minelőtte a magyar Kanahán földre beszármaztanak, a Krisztusról való evangéliumot hallották, arról az említett előjáró beszédben feltett bizonyságok nem hagynak kételkedni, noha mely nyomósan ragaszkodtak hozzá és micsoda gyümölcsét hozták, azt bizonyosan nem tudhatni.*

(Kolozsvár.)

BORBÉLY ISTVÁN.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók és szólások.

Pincegödör: pincegádor. Pékédli: tégely. Kenyőcse: kenőcs. Téfől: tejfel. Fahaj: fahéj. Gyözködik valahogy: tengődik. Én borzasztó nagy természetű vagyok: epés, haragos. Ehés: éhes. Téglázni, megtéglázni: vasalni. Téglavas: a vasaló magja. Ebédezeni: ebédelni. Kehes; a kehe bántja: köhög. Fulladás bántja: nehéz a lélekezete (asztmatikus). Huggyozik bennem a geleszta; gelesztahugyozás: a gyomorból fel a garat felé húzódnó, hányingerral összekötött égető, görcsős fájdalmak. Birincskes: bibircsókos, buborcsékos, kiütéses. Slajos: hurutos; sláj, slajf (Schleim): nyálka. Kuka: hülye. Egy kisebbfajta kalázli: kisebbféle pohár. Holnapra lefogy a szüret: vége lesz. Rettenetesen megpusztult: beteg lett. Nem tudom, lesz-e érvénye: hatása. Adjon ebbe az üvegbe olyan félig formán. Buksza: pénztárca. Öreg-Székőj: Nagy Székely, község Tolna megyében. Idevalósi minden nemzetem.

(Simontornya.)¹

PILLICH FERENC.

Népdalok.

1. Tisza, Duna tenta volna,
Mindén léány irnya tudna,
Mégsém tudná azt leirnya:
Kit szereték a faluba.
 2. Ném anyától lőttél,
Rózsafán terméttél,
Piros pünkösd napján
Hajnalban születtél.
- Rózsa vagy, rózsá vagy,
Annál pirosabb vagy,
Arannál ezüstnél
Sokkal fényesebb vagy.
- Orcáid rózsái
Oj közel volnának:
Égő szívem mellé
Tüzném bokrétának.

¹ A f. é. 333. lapon közölt gyűjtés is Simontornyáról való nem pedig Paksról, mint tévedésből jelezve volt. — *A szerk.*

3. Dalmátország hegyes-völgyes határa,
Sok bus anya átkot mondott réája;
Fogamodjék is még rajta az átok —
Kedves babám, megöl érted a bánót!
4. A felsőri temető sarkában 5. Babám, ha meghalok, eltemettess,
Kinyilott a tulipán sorjában, A felsőri temetőbe vitess,
Csupa székfű, török majoránna — Nyolc kis léány vigyén el engémet,
Most maradtam örök árvaságra. Szeretöm kísérvén el engémet.
6. Mëgtudni, hogy kinek van szeretejé:
Annak vagon tarka üngö elejé,
Ki van rakva rozmaringból rózsára,
Szeretejé bucsuzni jár hozzája.
7. A felsőri ucca kövecses, — A felsőri ucca de köves!
Hozzád mënni, rózsám, köserves: Azon jární, rózsám, köserves;
Elvásott a csizmám patkaja, Elvállott a csizmám sarkától —
Nincsen kovács, ki mëgvasajja. Bizony mi is, rózsám, ëgymástól!
8. Ezërnyóccázótvënnégyi sorozás —
De sok szülö szomoruan így kiált:
Nincsen fiam, elvitték katonának,
Ferenc József fëlszëdettë magának.
9. Harangoznak a toromba, Harangoznak a toromba,
Mëdzs a kis lány a templomba Mëdzs a császár a templomba,
Fehér kötén szerviánba: Aran csákó a fejébe,
Jaj de illik a kis lánra. Madzsarország a kezébe.
10. Picin csizmám, jaj de nagyon tiszta!
Nëm szólok én a legénnek vissza;
Mëgveti már az én bús szivemet,
Elvëttë az én gyöngyéletëmet.
- Általmëntem a hidon kërëstül, Összel szokott a fëcske elmënni,
Elvesztöttem sarkancsum pöngëstül; De tavasszal vissza szokott jönni.
Majd föladjá az a piros rózsá, Keskëny az út, nëm tud visszajönni —
Ki ajkamat gyakran megcsókojjá. A szerelëm kezd tőlem távozni.
11. Hatalom az uristené,
Országunk a királyunké,
Bírodalom hercegeké,
Magam vagyok a rózsámé.
- (Felső-Ör, Vas m.)

VIKÁR BÉLA.

IZENETEK.

Sok olvasónknak köszöni a szerkesztő a rangemlésehez küldött szerencsekívánatokat, de az udvariasság nyelvéről közölt cikkeiben eléggé jelezte, mikép vélekedik a nálunk dühöngő cím- és rangkórságról.

Hom. és Vid. szerk. Álmodni vkivel, vkiről és vki felől — mind a három szerkezet helyes. A régi nyelv s népnelv leginkább az elsövel,

a mai irodalom legtöbbször a másodikkal él. Balassa Bálint pl. az elsőt, Petőfi az elsőt és másodikat, Szász K. a harmadikat használja. L. Simonyi: Magyar Határozók 1 : 145, 366, 2 : 139.

R. G. A kérdést sokkal alaposabban és eredményesebben tárgyalta Lehr A. a Nyr. 4. kötetében ilyen című cikkeiben: Határozó-e a határozó? Vö. még Simonyi: A M. Határozók 1. k., az *-an en* ragnál.

Sch. B. Erőt egészséget kívánunk a nyugalomhoz.

R. L. Az angol *jockey* szót az ostort jelentő cigány *čukui* mássának tartják. — A *dragonyos* = ném. *Dragoner*, fr. *dragon*, középkori latin *draconarii* 'akik a pápák körmeneteiben a *draco*, sárkány (= ördög) képét hordozták.' — *Káviár* közvetve az olasz *caviale* szótól származik, mely beszózott halikrát jelent. — Az a *dulcsásza*, mely Jókai Cigánybárójában fordul elő = oláh *dulceața* 'édesség, befőtt'.

G. R. Az *éjtszaka* szót azért írták *t* nélkül, mert nem tudták megmagyarázni a *t*-t, s a tudákosok mindig azt hitték, hogy amit ők nem értenek, annak nincs is létjogosultsága. — Az azonban alig szenvedhet kétséget, hogy *éjtszaka* 'az éj szaka'. Vö. Tompa versét (Költ. 1 : 137):

Isten! hű karjaid vezérlik
Az embert, a nap lementéig;
S felette áll az *éj fekete*
Szakán angyalid őrizete.

A *t*-re nézve vö. *nyaratszaka*, *hetetszaka* stb., I. Nyr. 33 : 475–6.

L. I. Köszönjük a szíves figyelmeztetéseket. Az bizonyos, hogy a házi fölszerelést jelentő *árikom* (40 : 383) = ném. *Einrichtung*.

K. E. Hát persze hogy ez is »régí dolog új kiadásban«, s nem enyhítő körülmény, hogy nem is igen régí. Amire t. i. most jöttek rá, hogy a m. *kornyikál* igét a latin *cornicare* ígére vihetni vissza (MNY. okt. sz. 371. l.) ugyanez a föllődözés épen a f. évi Nyr.-ben volt megemlítve, februári sz. 83. l.

K. G. A kút kerítésének, párkányának — különösen az országnak nyugati felében — *káva* v. *kávva* a neve.

Pécsi tanár. Hogy az *és* előtt mikor kell vessző, arra nézve most se mondhatunk mást, mint ami Az új helyesírás c. füzetünkben a 20. §. 1. és 2. pontjában s különösen a 2. ponthoz való magyarázatokban van (Nyelvészeti Füzetek 5. sz.).

Beküldött kéziratok. Kara F. Adatok az *ll* történetéhez stb. — Ifj. Udvardy J. Csúfnevek stb. — Szinkovich J. Borköszöntő. — Borbély I. Ismertetés. — Beke Ö. Szófejtések.

Új könyvek és füzetek. Budenz J. Finn nyelvtan (hang- és szótan), átdolg. Szinyei J. 7. jav. kiad. (Hornyánszky 3 K.). — Pintér J. Listius László (knyv.). — Baranyay J. A csallóközi aranymosás. (Kny. Komárom, a szerző kiadása. Ára 1 K.). — Lambrecht K. A magyar szélmalom (Hornyánszky).

Simonyi. Zs. Emlékbeszéd Szarvas Gáborról (M. T. Akadémia. Ára 60 f.). — Emlékbeszéd Misteli F. külső tagról. (80 f.).

Révai-Lexikon III. k. Béke—Brutto.

Klasszikus regénytár 56–60. k.: Dosztojevszkij: A félkegyelműek. Maupassant: A mi szívünk. Péter és János. Erős mint a halál. Daudet: A halhatatlan. Jacobsen: Lyhne Niels. Grubbe Mária.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéva.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc-jászok part 27.

NEGYVEN ESZTENDŐ A MAGYAR NYELVMŰVELÉS SZOLGÁLATÁBAN.

Ritka évforduló: egy tudományos és népszerű folyóirat teljes négy évtizedének befejezése. A gondviselésnek különös kegye, az íróknak és olvasóknak lelkes és kitartó érdeklődése tesz lehetővé ilyen örvendetes eredményt. A nemzet műveltjeinek kegyelete ércbe öntötte Szarvas Gábor képét, a szoborba belevéselte a Magyar Nyelvőr nevét s ezzel elismerte nagy nemzeti jelentőségét s a benne végzett munkának sikerét és értékét.

Ha nézzük, mire vállalkozott s mit ígért a Magyar Nyelvőr most negyven éve, 1872 január havában: azt látjuk, hogy híven teljesítette elvállalt tudományos és hazafias kötelességét és emberi lehetőség szerint mindent megtett, hogy megközeleltesse lelkesen kitűzött célját. Teendőinket a legelső füzet kezdő cikke így állapította meg:

»1. A történeti nyelv körében. Az elhanyagolt nyelvkinccseknek felkutatása s belőlök a célszerűeknek szükség-kívánta ajánlása s terjesztése. Az ingadozó nyelvtani alakok megállapítására szükséges adatoknak egybeszedése.«

Ezek a »teendők« a negyven év folyamán tettekké váltak: hangyaszorgalommal összehordtuk és magyaráztuk az elhanyagolt régi nyelvkinccseket, sok régi nyelvemlék és író nyelvét és stílusát rendszeresen földolgoztuk. S hogy a nyelv-művelés céljaira is gyümölcsöztettük őket, bizonyítja számtalan kisebb-nagyobb dolgozat, mely összeveti a régibb nyelvet az újjal s mérlegeli a köztük mutatkozó észjárás- és ízlésbeli különbségeket; bizonyítja az *évad* szó sok társával, az ikes ragozás egész történeti fejlődésének felderítése stb. stb.

»2. A népnyelv körében. Ismeretlen tájszók s tájszólások gyűjtése s azok terjedésének és hatásának kimutatása. — A még

nem ismert népdalok, közmondások, köszöntők, gyermekjátékok, népnyelvi sajátságok mellett főleg a népmeséknek alakilag hű közlése. — A tájhelyneveknek, névszerint a hegyek, dombok völgyek, folyók, tavak, vízerek, források, erdőségek, barlangok, dűlők neveinek egybeszedése.«

Népünk szókincse hallatlan arányokban tárult föl a Nyelvőr s a hozzá csatlakozott Nyelvészeti Füzetek gyűjtéseiben, az új Magyar Tájszótár már a Nyelvőrből meríthette anyagának java részét. A helyrajzi nevekből rengeteg nagy mennyiséget közöltünk, úgyhogy legújabbán már rendszeres földolgozásuk is megindulhatott (l. a térszíni formák neveit a jelen évfolyamban). Negyven kötetünkben a népköltés és mesemondás számos gyöngye napfényre került. Azonkívül adatközléssel s rendszeres tanulmányokban ismertettük tájszólásainknak nyelvtani sajátságait, sőt történetüket s a rájuk vonatkozó irodalmat is.

»3. Az újabb irodalmi nyelv körében. A nyelv törvényeinek figyelembe nem vételével alkotott szók bírálata. Az új képzésű szók története. Az idegenszerűségek. A bármi tekintetben figyelemkeltő irodalmi termékek, különösen pedig a tudományos és szakművek, hivatalos iratok s tankönyvek nyelvének megbírálása s ugyanezen célból a nép számára készült művek szemmel-tartása.«

Ezt a széles keretet betöltöttük gazdag tartalommal. A magyartalan kifejezések ellen állandóan és sikeresen küzdöttünk. A teljesen megromlott iskolai nyelvet visszavezettük a magyar nyelvszellem ősforrásához, a *bögönc* és *nyakorján*, a *kovand* és *kékleny*, *kötszó* és *félmult*-féle száz meg száz hibás kifejezést — mint a közreműködésünkkel megalkotott Középiskolai Műszótár mutatja — helyes alkotású, magyaros műszóval helyettesítettük. Emellett elfogulatlanul vizsgáltuk a nyelvújítás indítóokait, törekvéseit s egész fejlődését; a jelenlegi szerkesztő már negyven évvel ezelőtt, a legelső számban, megkezdte az erre vonatkozó történeti anyag összehordását. Különben is szünet nélkül tanulmányoztuk irodalmi nyelvünk történetét és jelenlegi fejlődését, bíráltuk az irodalmi jelenségeket, nyesegettük a fattyuhajtásokat és rámutattunk a követendő mintákra.

»4. Az egész nyelvélet körében. A nyelvsajátságok összeállítása. A rokonértelmű szók egybegyűjtése s jelentmények árnyalatainak meghatározása. Anyaggyűjtés s megvitatás által a mondattani kérdéseknek megállapítása. A szó- és mondat-

rend törvényeinek részletekbe ható megvitatása. A jelentékenyebb írók szókincsének kimutatása.«

Mindezeket az ígéretek híven beváltottuk. Ami jelesen a mondattani kutatásokat illeti, ezeknek föllendülését teljesen a Magyar Nyelvőr ösztönzésének köszönhetjük. Maga a folyóirat is számos tüzetes mondattani értekezést közölt: a szórendről, a szóegyeztetésről, az igeidőről és módokról, az ige-névi szerkezetekről stb.

»5. Ezek mellett figyelemmel kísérjük a haladó nyelvtudománynak nyelvünkre vonatkozó kutatásait s a megállapított eredményt időről időre köztudomásra hozzuk.«

Ehhez képest állandóan ismertettük és népszerűsítettük a nyelvtudomány eredményeit, különösen az összehasonlító s az általános nyelvészet vívmányait.

»Nem kevésbé fontos teendőknek tekintjük végül a már egybegyűjtött s rendelkezésünkre álló adatok alapján, ahol ez lehetséges leendő, az egyes helyesírási és helyesejtési s prozódiai szabályokat leszármaztatni s megállapítani.«

Mindezekkel a tárgyakkal gyakran és eredményesen foglalkoztunk s csak azt kell kiemelnünk, hogy évtizedeken át folytatott vitáink eredménye az új iskolai helyesírás.

— Hosszu pályánkon nemcsak csendes munkában, hanem zajos küzdelmekben is volt részünk. A nyelvújítást bírálva szembe kerültünk a nyelvújítás túlzó híveivel, s a sok tekintetben elavult helyesírást bírálva szemben álltunk a maradiakkal, a vaskalaposokkal, akik az újítástól az Akadémia tekintélyét féltették. A következők megmutatta, hogy nem mink, hanem ők csorbították az Akadémia tekintélyét. Minket küzdelmeinkben mindig a tudomány s a magyarság érdeke vezérelt és mindig új bizalmat meríthettünk dolgozótársaink lelkes támogatásából és művelt olvasóink lankadatlan jóakaró érdeklődéséből. Most is — a negyedik évtizedet befejezve, ötödik évtizedünk küszöbén — az isteni szózat biztatására hallgattunk: »Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!«

A MAGYAR NYELVŐR SZERKESZTŐSÉGE.

NYELVTUDOMÁNYI TÖREKVÉSEK A MEGÚJHODÁS KORÁBAN. (1772—1831.)

3. Versegly Ferenc.

Versegly Ferenc, kinek Révai Miklóssal folytatott küzdelme mindenkor emléke mindenkor emlékezetes eseménye marad a magyar nyelvtudomány történetének, tizenöt esztendővel élte túl nagyeszű ellenfelét. A magyar nyelv törvényeit már fogsága előtt buzgón búvárolta. 1793-ban megjelent *Pro-ludium* című könyve meglehetősen hűséggel tükrözi nyelvészeti felfogásának későbbi vezérelveit. Három fejezetében a helyesírás, nyelvhasználat és nyelvjárások kérdéseit tárgyalta latin nyelven.¹ Már börtönben ült, midőn munkája ellen, az ikes igék ragozásának elvetése miatt, Révai Miklós haragosan kikelt a Magyar Hirmondó 1795-ös évfolyamában. Az ellentétes nézeteket csak tíz esztendő múlva lehetett tisztázni.

Midőn Versegly hazatért börtönéből, ahol buzgón folytatta régi tanulmányait, elég erősnek érezte magát a kihívás elfogadására. 1805-ben kiadta *Ungarische Sprachlehre* és *A tiszta magyarság* című műveit; az utóbbit feleletül Révai Miklós eddigi megjegyzéseire. Erős érzékkel vitatta, hogy a nyelv régi szabályai nem irányadók, mivel a nyelv folyton fejlődik; hogy a vitás nyelvi kérdésekben az élő beszéd a legigazságsabb és legfőbb bíró; hogy nevetséges volna magyarul úgy beszélni és írni, mint a régiek beszéltek és írtak. Nem helyes különbséget tenni iktelen és ikes igék között, amint nem tesz különbséget a magyar nép sem. A helyesírás pontos másolata legyen a beszédnek, tehát az etimologikus írás feltétlenül elvetendő. E szerint az »úszok, ugrok«-féle alakok, s a »mennyen, baráttya«-féle írás a helyes.² A gúnyolódó hangú cáfolat

¹ *Proludium in institutiones linguae Hungaricae, ad systema Aedilungianum, genium item linguarum orientalium ac dialectum tibiscanum et transilvanum exactas.* Pest, 1793. Ez volt első nyelvtudományi munkája. Az utána következő csak tizenkét év múlva jelent meg.

² *Neuverfasste Ungarische Sprachlehre, worin die verschiedenen Mund- und Schreibarten der ungr. Sprache kurz angezeigt, die Regeln aus dem morgenländischen Bau der Sprache selbst hergeleitet... werden.* Pest, 1805. A József nádornak ajánlott munka gyakorlati szellemben írt rendszeres magyar nyelvtan, amelyben az igeragozás ismertetése alkalmával küzdött az ikes ragozás ellen. — *A tiszta magyarság*, avagy a csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések. Követi ezeket a kadenciák lajstroma, melynek hasznát a filologusok és poéták egyaránt vehetik. Pest, 1805.

nagyon bosszantotta Révai Miklóst, s tanítványával, Horváth Istvánnal szövetkezve, felvette a harcot. Álnévü röpirataikban durván támadtak ellenfelükre.¹ Verseggy szelíd hangú nyilatkozattal felelt, s a maga részéről befejezte a tudományát kíméletlenül gyalázó, személyeskedő vitát. Egy évtized múlva megvolt az az elégtétele, hogy, József nádor közbenjárására, a Helytartó Tanács őt bízta meg az iskolai magyar nyelvtanok megírásával.² Alkalma nyílt tehát nyelvtudományi elveinek az egész magyar ifjúságot megnyerni. Sajátságos, hogy Kazinczyék vele szemben mégis diadalra juttatták Révai tanításait. Pedig Verseggy még a tanárok számára is adott ki vezérkönyvet 1821-ben.³ Mig a gimnáziumi tanulóknak szóló öt füzetét latin nyelven írta, ezt a könyvét magyarul. Ott pusztán az eredményeket tömörítette össze, itt rendszeres fejtegetéseket közölt. A *Magyar grammatika* Verseggy hosszú nyelvész-pályájának kiváló alkotása. Eddig összegyűjtött összes adatait, tanulmányainak egyre bővülő számos eredményét foglalta benne össze. S bár latin nyelvű *Analyticája*, amelyben a nyelvtan, stilisztika, retorika és poétika teljes enciklopédiáját adta, terjedelmesebb alkotás, értékre nézve egy más műve sem hasonlítható vele össze.⁴ Verseggy mint nyelvtudós pályája végén egész nagyságában kibontakozott. Akadnak tévedései, tagadhatatlanul. Mivel a nyelvemlékeket kevésre becsülte, mivel a nyelvtörténet tényeit nem vette figyelembe, működésében némileg egyoldalú. Hibái a nyelv multja iránt tanúsított csekély érdeklődéséből erednek. De önálló gondolkodását bizonyítja, hogy megjelölte a nyelvtudománynak valódi tárgyát, az élő nyelv rendszerbe

¹ Világosvári Miklósfői János: Versegi... magyarsága. 1805. — Fényfalvy Kardos Adorján: Versegi... mocskolódásai. 1806. — Boldogréti Vig László: Versegi... okoskodása. 1806. (A két első kiadvány Révai Miklós munkája, a harmadik Horvát Istváné.)

² Epitome institutionum grammaticarum linguae Hungaricae. Öt füzet. Buda, 1816. — Ezenkívül több kisebb latin és német nyelvű kiadvány. főleg iskolai használatra. (Exercitationes idiomaticis Hung. Buda, 1816. Ungarische Rechtschreibung. Buda, 1817. Ungarische Sprachlehre. Buda, 1817.)

³ Magyar grammatika avagy nyelvtudomány, melyben a hazai nyelvek sikeres okokra épített regulái napkeleti nyelvhez illő tanításrenddel mind és pontosan előterjesztetnek, a magyar nemzeti iskolák számára. Buda, 1821. Sr. 518. I.

⁴ Analyticae institutionum linguae Hungaricae Pars I.: Etymologia. Pars II.: Syntaxis. Pars II.: Usus aestheticus. Buda, 1816—1817. (Az első és második rész nyelvtani tanításait foglalja magában, a harmadik rész széptudományi rendszerét. Ez utóbbiban Sulzer gondolatait fejti ki újólag, sőt néhol szószerint fordítja mesterének id. művét.)

foglalását s megállapította a helyes szempontot, mely szerint a nyelvet mint élő, fejlődő, folyton változó szervezetet kell tekinteni. Először hangoztatta nálunk az analógia törvényét. Az élő szokásra hivatkozó pszikologus volt, aki nem keresett logikát a nyelvben; filozófus, aki a természet törvényei szerint haladó gondolkodást hirdetett. Ő az evolucionista nyelvészeti iskola megteremtője Magyarországon. Gyönyörködött a nép romlatlan nyelvének finomságaiban, megkezdte a nyelvjárások osztályozását, küzdött azok ellen, akik a dialektusokat romlott irodalmi nyelvnek nézték. Kitűnő nyelvérzéke a legnehezebb kérdések között is biztonsággal vezérelte. A magyar nyelv szellemébe mélyen belelátott. Az élő magyar nyelvnek legalaposabb ismerője volt. Hirdette, hogy nyelvünk természetes fejlődésébe nem szabad beleavatkozni; nem szabad új képzőket, ragokat, gyökérszókat készíteni. A bővítésre semmi szükség. Mivel elég merész volt lándzsát törni amellest, hogy a nyelv mester-séges úton nem gyarapítható, buknia kellett. Korántsem személyes ellenségeinek hada tette tönkre tekintélyét, hanem a kor szelleme. A nemzet újításokért lelkesedett. Hiába pártolták az ő elveit a hatóságok és az iskolák, a neológia lassankint mégis győzött. De ha az indulatos kortársak és az elfogult utódok nagy időn át kicsinylőleg nyilatkoztak is érdemeiről,¹ ma már tisztában kell lennünk nyelv tudományi törekvéseinek korszakos jelentőségével. Alakja Révai Miklós mellett nem törpül el. Neve fényét végzetes tévedések nem homályosítják.²

4. A nyelvújítás.

A Révai Miklós és Verseggy Ferenc vitái közben felvetett nyelv tudományi problémákon kívül a magyar *szókinccs gazda-*

¹ Például Toldy Ferenc még élete végén is nehezteléssel emlegette gyakorlatiatlan elveit és makacs empirizmusát, s örvendett annak, hogy tanításai pusztai szózatként hangzottak el. Pedig a régi emberek közül még ő méltányolta leginkább Verseggyt. (A magyar költészet kézikönyve. 2. kiad. II. köt. Budapest, 1876. 269. l.)

² Verseggy Ferenc nyelv tudományi pályájáról I. Császár Elemér Verseggy-életrajzát. (Verseggy Ferenc élete és művei. Budapest, 1903.) A nyelv tudományi vonatkozású tanulmányok közül számba jönnek Bánóczi József (Révai Miklós élete és munkái. Budapest, 1878.), Riedl Frigyes (Verseggy mint nyelv tudós. Magyar Nyelvőr, 1886.), Szily Kálmán (Verseggy mint neologus. Magyar Nyelvőr, 1885. Verseggy leveleiből. Magyar Nyelv, 1908.), Madarász Flóris (Verseggy és a nyelvújítás. Budapesti Szemle, 1908.) és Bőngérfi János munkái (Népiskolai magyar nyelv tanaink története. Budapest, 1908.)

gításának kérdése izgatta különösen a lelkeket. Elfogulatlanabb íróink valamennyien érezték a nemzeti nyelv szegénységét, s úgy gondolták, hogy a tűrhetetlen állapoton valamiképen segíteni kell. Ha idegen szöveg feküdt a fordító előtt, még a legügyesebb stiliszta is igen gyakran megakadt, mert a megfelelő szót vagy kifejezést képtelen volt jó magyarsággal visszaadni. Abban az időben, midőn a *jellem, lényeg, elv, alap, botrány, divat, minta, anyag, gyár, ipar, verseny, roham, viszony, szerv, szeszély, eszme, szellem, alak, modor, erény, tekintély, diadal, szélsőség, gúny, körülmény, részvény, taps, séta, tárgy, alany, állítmány, torna, rajz, érv, tárcsa, zene, vázlat, füzet, nyomtatvány, regény, emlékirat, tanulmány, irodalom, művészet, köztársaság, állam, növény, ék, derékszög, egyenlet, elnök, titkár, csillagász, színész, szobrász, balga, alattomos, könynyelmű, természetes, hatásos, semleges, népszerű*; — s ehhez hasonló szavak százával hiányoztak, nem lehet csodálkozni, ha az elkeseredett írók végre is mesterséges eszközökhöz folyamodtak a szókinccs felfrissítése végett. Úgy segítettek magukon, ahogy tudtak. Tájszókat szedtek össze, régi szókat elevenítettek fel, összetett szókat alkottak; a hosszú szók végét lemetsették, új képzőkkel készítették új szókat, régi ismert képzőket alkalmaztak ritkább szógyökökhez; gyakran önállósították a szók törzsét, sőt ismeretlen szóelemeket tettek önálló értelmű szavakká. Vajha többre becsülték volna a magyar parasztlak nyelvét és jobban ismerték volna a régi magyar irodalom emlékeit! De a hazafias tűz gyors munkára serkentette az újítokat, s nem érték rá, hogy hosszú kutatásokat rendezzenek egy-egy tájszó vagy egy-egy régi kifejezés után. Inkább a maguk nyelv-érzékére, nyelvtani tudására és szóalkotó találékonyságára támaszkodtak, akként okoskodva, hogy a nyelv úgy is kiforrja magából a bele nem illő új elemeket. Nyelvújító ténykedésük nem állott példa nélkül. Egyidejűleg Németországban is mutatkoztak nyelvújító törekvések, amelyeknek híre hamar eljutott Magyarországra. Csakhogy míg a német mozgalom heves harc után elég gyorsan elcsendesedett; míg a németesítő elvek barátai, a német puristák, elvesztették a csatát ortologus ellenfeleikkel szemben: magyar nyelvújítóink csodálatos szívóssággal küzdöttek, s végső eredményben fényes győzelmet arattak támadóikon.

A magyar nyelvújítás történetét szoros értelemben az

1786. évtől számíthatjuk. Ekkor lépett fel új szógyártmányaival a fiatal *Barczafalvi Szabó Dávid* az első magyar nyelvű hírlapnak, a pozsonyi Magyar Hirmondónak hasábjain. Szokatlan nyelvaragása erős megbotránkozást okozott olvasói körében, úgy hogy kísérleteit egyelőre abba kellett hagynia. De újtó kedve nem szállt alább. A következő évben kiadta Szigvárt című regényfordítását, amelynek szövegébe újonnan koholt szónak egész halmazát szőtte.¹ Nem mondhatni, hogy egészen töretlen úton haladt nyelvújító próbálkozásaival. Vele egy időben mások is készítettek új szavakat, sőt előzőiről is van tudomásunk. *Csúzy Zsigmond, Faludi Ferenc, Adámi Mihály, Kalmár György, Benyák Bernát, Kónyi János, Baróti Szabó Dávid* már ő előtte megpróbálkoztak a magyar szókincs mesterséges kibővítésével, de nyelvújító törekvésük annyira mérsékelt volt, hogy nem okozott közfelltűnést.² Barczafalvi Szabó Dávid fellépésének fontossága vak fanatizmusában, vakmerő szófaragásaiban és nagyarányú újításaiban rejlik. Működése minden körben figyelmet ébresztett. Néhányan lelkesen üdvözölték, sokan szidalmazták.³ Az ortologusuk tiltakoztak a magyar nyelv

¹ Barczafalvi Szabó Dávid (1762 kör. Bodrogkeresztúr — 1828. Sárospatak) jeles tehetségű növendéke volt a sárospataki református főiskolának. Mikor Révai Miklós lemondott a pozsonyi Magyar Hirmondó szerkesztéséről, ő lett az egyetlen magyar nyelvű újság szerkesztője. Azután külföldi akadémiákat látogatott. 1791-ben megválasztották tanárnak a sárospataki iskola mennyiségügyi és természettani tanszékére. Hírhedt regényfordítása, melyet Miller János Márton lelkész népszerű német eredetije után készített: Szigvárt klastromi története. Két darab. Pozsony, 1787.

² Simonyi Zsigmond: A nyelvújítás történetéhez. Budapest, 1888. — Lukács Lőrinc: Mely szókkal gazdagította Faludi az irodalmi nyelvet? (Magyar Nyelvőr, 1896.) — Szily Kálmán: Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. Budapest, 1897. — Tolnai Vilmos: Kalmár György nyelvújító törekvései. (Magyar Nyelvőr, 1900.) — Takáts Sándor: Egy elfeledett nyelvújító, Benyák Bernát. (Magyar Nyelvőr, 1901.) — Simonyi Zsigmond: A magyar nyelv. 2. kiad. Budapest, 1905. 175. kk. II. — Simai Ödön: Nyelvújítók a XVII. század közepén. (Magyar Nyelv, 1908.) — Réthei Prikkel Marián: Csúzy Zsigmond szavai. (Magyar Nyelvőr, 1908—1909. Ez a pálosrendi szerzetes nyitja meg a tizenharmadik század nyelvújítóinak sorát. Prédikációs kötetei az 1723—1725. években jelentek meg.) Vö. még ehhez Simai Ödön: Csúzy Zs. szavai uo. 1911.) — Heinrich János: Egy kevésbé ismert fejezet a német nyelvtörténetből. Keszthely, 1911.

³ Még Kazinczy Ferenc is elítélte »idéltenségeit«, de azért nem mindenben helyeselte a nyelvüket féltő ósdi magyarok lármáját. »Barczafalvi nekünk... ada néhány darab aranyat, néhány gyöngyszemet és gyémántot, s mely nyereség volt az! S mit adtak a lármázók? (Pályám emlékezete. Kiadta Abafi Lajos. Budapest, év nélkül. 103—104. l.) — Barczafalvi Szabó Dávid új szói között a legfurcsább képzésekkel találkozunk: királyodalom, császárodalom, serde, csoporda, örme, őrmész, emlep; zúzoros, enyheges, olvanos, nyilonos, zöldönös, termenes, halászonos, hévenes, gyümölcsönös, mustonos, gémbes, fagyláros; (az utolsó tizenkét szó a tizenkét hónap

megméltelyezése ellen, s egy névtelen gúnyolódó versük már 1787-ben megjelent a bécsi Magyar Musa ötvenötödik levelében.² Az 1795-ben megjelenő Debreceni Grammatika komoly hangon utasította vissza a neológusok fondorkodásait; ugyanekkor a bécsi Magyar Mercurius gúnyiratot adott ki a nyelvújítók megbélyegzésére.³ Barczafalvi Szabó Dávid elhallgatott, de annál kevésbé némultak el követői. *Dugonics András, Szacsvai Sándor, Márton József, Sándor István, Pethe Ferenc, Vandza Mihály és Folnesics János Lajos* egész tömeg új szót termeltek. Némelyik átment a közhasználatba, a legtöbb azonban nyom nélkül elenyészett.

Hogy a nyelvművelés ügyéért milyen őszintén lelkesedtek íróink, mutatja az a pályatétel, amelyet *Kulcsár István* a következő címmel hirdetett ki a Magyar Kurirban: *Mennyire ment már a magyar nyelvnek kimíveltetése? Micsoda eszköz-
lések s módok által kellene azt nagyobbra vinni? Mikép lehetne ezen eszközöket foganatosokká tenni?* A feltett kérdésre mindössze egy évi határidőt adtak. 1805 február 1-ig lehetett beküldeni a pályamunkákat. Kulcsár István a legjobb dolgozat jutalmául tizenkét aranyat tűzött ki; másodjutalmul hat aranyat. Adományát báró *Prónay László* csanádi főispán megnövesztette azzal, hogy a nyertesnek száz forintot, az utána következő legjobb mű szerzőjének ötven forintot ígért. A jeligés levélkével ellátott dolgozatokat a pesti Széchenyi országos könyvtár igazgatója, *Miller Jakab Ferdinánd* gyűjtötte össze; ugyanő őrizte az idejében letett összegeket. A jutalomtétel eredménye örvendetes meglepetést keltett: huszonkét darab

régi nevének magyarítása.) De ugyanő alkotta az uradalom, társadalom, felület, cím, tábornok, tünemény, előzmény, következmény, cselekvény, olvasmány, szerkezet, mondat, tudat, jelenet, szerep, közönség, arány, alap, lépcső, gyám, gyűjtemény, művész, meneszt szokat, melyeket ma már bajos volna nélkülözniük. Körülbelül félszáz szava gyökeresedett bele nyelvünkbe. (Vö. Lukács Lőrinc ide von. tanulmányát: Magyar Nyelvőr, 1882., továbbá Lázár Bélától: Siegwart. Ir. Közl., 1892.)

² Tolnai Vilmos: Barczafalvi Szabó Dávid szógyártásának első bírálata. (Magyar Nyelvőr, 1899.)

³ A megígért újj magyarság szerént írott levél. (Magyar Mercurius, 1795. évf. Toldalék. 41–46. l. Ujból közzétette Szily Kálmán: Gúnyirat a nyelvújítók ellen 1795-ből. Ir. Közl., 1901.) Néhány kicsinylő megjegyzést tett e gúnyiratra Kazinczy Ferenc. (Dayka-kiad. 1813. XXIV. lap.) Az »új magyarok« ellen intézett elménckedés szerzője Hunyadi Ferenc túlatiszai református püspök; beküldője pedig valószínűleg Szaklányi Zsigmond nagyváradi református prédikátor, kit Kazinczy Ferenc a szerzőséggel gyanúsított. (Széll Farkas: A „Magyar Mercurius“ gúnyirata a nyelvújítók ellen. Magyar Nyelv, 1908.)

»concurráló írás« érkezett be! A bíráló bizottság tagjai — *Kulcsár István, Prónay Sándor, Schedius Lajos, Virág Benedek, Révai Miklós, Versegly Ferenc, Báthory Gábor* — hosszasan tanakodtak, míg végre meg tudtak állapodni. A pályázók közül három pap került ki győztesnek. Az első díjat *Kis János* dömölki evangélikus lelkész nyerte, a másodikat *Pánczél Pál* kendi-lónai református prédikátor, a harmadikat *Pucz Antal* nagybajcsi katolikus plébános. Nagyon tetszett a bírálóknak, hogy a három egyházi férfiú műveiben mintegy kezét fog egymással a három különböző vallás a nemzeti nyelv pallérozása végett. A többi pályamunka nem volt értékes. Tartalmuk nagyobbára abban merült ki, hogy égre-földre magasztalták a magyar nyelvet. A nyertes pályázók sok üdvös eszmét vetettek fel, de a nyelvújítás dolgában nem nyilatkoztak úgy, amint ezt a neológia barátai elvárták volna.¹

Mindaddig nem is volt igazi sikere a nyelvújításra irányuló mozgalomnak, míg *Kazinczy Ferenc* a nyelvújítók élére nem állott. Ő a nyelv reformálásának eszméjét eleinte tartózkodással fogadta, s fogsága előtt közzétett műfordításaiban meglehetősen mérséklettel alkalmazta az új szókat. Inkább az új szófűzéseknek, a műfajok neméhez idomított választékos előadásnak volt barátja. Elítélőleg nyilatkozott *Barczafalvi Szabó Dávid* ízetlen készítményéről s ajánlotta, hogy az új szók csak félénken és ritkán hozassanak elő; akkor is legyenek jó magyar hangzásúak, világos jelentésűek és bizonyos gyökértől eredők.² Nyelvújító elveinek kialakulására mindenestre erősen hatott *Ráday Gedeon* felfogása. Az öreg mágnás elítélte *Barczafalvi Szabó Dávid* szörnyszülötteit, de nem látott vétket abban, hogy a magyar

¹ Az országos érdeklődéstől kísért pályázások történetének becses okmánytára található a *Kaz. Lev. III. köt.-ben.* — *Kis János: A magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimíveltethetése módjairól, eszközeiről.* Pest, 1806. (U. ekkor, u. ott, u. ilyen címmel, s u. csak *Kulcsár István* költségén *Pánczél Pál* másodjutalommal koszorúzott felelete. Csak jóval később *Pucz Antal* pályairata: *Értekezés a nemzeti nyelv tökéletesítése és terjesztése módjairól.* Esztergom, 1824.) — A pályázat eldöntése után jelent meg gróf *Teleki László* hasonló tárgyú könyve, melynek fejtegetéseit szintén elismeréssel fogadták, bár a jóakarátú, lelkes mágnás nem nagy jártasságot tanúsított a nyelvi dolgok szövevényében. (A magyar nyelv előmozdításáról buzgó esdeklései. Pest, 1806.) — Még kevesebbet ért *Perecsényi Nagy László* kísérlete. (Értekezés azon deákból magyarra fordított szavak iránt, melyek az... előfordult állapotoknak honnyi szőjejtéssel való nevezését tárgyazzák. Nagyvárad, 1806.)

² *Kazinczy Ferenc* bírálata a *Szigvárról, Barczafalvi Szabó Dávid* nagy feltűnést keltő fordításáról. (Magyar Muzeum, 1788.)

nyelv szókinccse okkal-móddal tovább fejlesztessék, sőt a gyarapítás eszközeit is megjelölte a következőkben: elfeledett régi szók és szólások felelevenítése, a magyar nyelv analogiájával megegyező új szók faragása, más nyelvekből kölcsönzött szók megmagyarosítása.¹ Eszerint, mint minden tágabb látókörű, elfogulatlan magyar ember, Ráday Gedeon is örült a gondolatnak, hogy új magyar szókat lehet teremteni. Kazinczy Ferenc hetedfél évig tartó fogsága idején (1795—1801.) szintén belátta, hogy a nyelvújítás további halasztása bűn lenne a nemzeti nyelv kiművelése ellen, s hogy különösen a szókinccs gyarapítása végett feltétlenül szükséges mesterséges úton bővíteni a nyelv szókészletét. A kifejezések sokoldalúvá tétele, a köznapi beszéd átfinomítása, a stílus teljes reformja szintén erősen foglalkoztatta. Midőn börtönéből kiszabadult, készen állott tervével: meg akarta újítani a nyelvet, mert csak így remélhette a szellemi haladás biztosítását. Imerőseihez küldözött levelei és nyomtatásban megjelent dolgozatai egy évtized alatt előkészítették a talajt az ortologia és neologia küzdelmének megvívására. Nem kímélte az ósdi írókat. Kikelt a nyelv megújításától rettegő ortologusok ellen, s fejtegetéseiben nemcsak a tudomány komoly érveit hozta fel, hanem a gúny és kicsinylés fegyvereivel is elszántan hadakozott. 1811-ben kibocsátott epigrammái, melyek keményen ostromozták ügye ellenségeit, országszerte élénk izgalmat okoztak.² Az ortologusok tábora megmozdult, s kitört a *nyelvújítási harc*, mely mérhetetlen elkeseredéssel folyt éveken keresztül íróink konzervatív és liberális csoportja között. Nem itt a helye a részletezésnek.³

¹ Ráday Gedeon levele Kazinczy Ferenchez: Pest, 1788. jan. 4. (Kaz. Lev. I. köt. 114. sz. 159 -160. l.)

² Tövisék és virágok. Széphalom, 1811. — Ugyanekkor egy másik kiadványa, melynek leckéztetései szintén elkeserítették a maradi írókat: Poetai epistola Vitkovics Mihály barátomhoz. Széphalom, 1811. (Az előbbi munkát Sárospatakon nyomták, az utóbbit Budán.)

³ Kazinczy Ferencnek Vitkovics Mihályhoz intézett költői levelére még ugyanazon évben következett: Hőgyész Máté válasza. 1811. E mellett több kéziratos gúnyirat. Ezek közül megjelent a hírhedt Mondolat. 1813., melyre ismét a Felelet a Mondolatra. 1815. című ellenirat következett. Még szindarabokat is írtak a neologusok ellen. (Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. 389. kk. II. Imre Sándor és Balassa József: A nyelvújítás története. Kép. Ir. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. 789. kk. II. Bitzó Sarolta: Nyelvprity. Magyar Nyelvőr, 1908.) A komolyabb irányú ortologus-kiadványok közül kiemelendők Beregszászi Nagy Pál, Sipos József, Vidovics Ágoston és Lovász Imre munkái; a neologus feleletek közül különösen Kazinczy Ferenc, Helmezy Mihály és Teleki József fejtegetései. Ha majd egyszer valaki vállalkozik a magyar

E hosszú irodalmi tusakodásnak csaknem valamennyi mozzanata szorosán egybeforrott Kazinczy Ferenc irodalmi pályájával; ezért egyebütt, a nagy nyelvújító írói munkásságának tárgyalásában ismertetjük nevezetesebb részleteit. A küzdelem a nyelvújítás védőinek javára dőlt el: Kazinczy és hívei diadalmaskodtak. A széphalmi vezér néhány személyes ellenségén kívül minden valamirevaló magyar író a nyelvújításhoz csatlakozott, s aki csak tehetett, részt vett a szóalkotás és szóterjesztés munkájában. Az ezernyolcszázhuszas évek elkövetkezésével elült a harci zaj, megszűnt az izgalom. Néha-néha még elhangzott egy-egy bosszús felszólalás, azután belenyugodott mindenki a változathatatlanba. Irodalmunk magáévá tette a megújíthatott nyelvet; a rengeteg új elemmel megtarkázott nyelv pedig lassankint kilökte magából a csunya hangzásu, érthetetlen és fölösleges szokat. Színesebb, hajlékonyabb, gazdagabb lett a magyar beszéd. S ha eleinte meg is volt terhelve idegenszerűségekkel, utóbb örvendetes tisztulásnak indult. A túlságos buzgalom és a heves újító láz mindenesetre sokat változtatott a magyar szókinccsen, sőt itt-ott bizony rontotta is a nyelvet, de azért a haszon hasonlíthatatlanul felülhaladta az újítással járó kárt, amelyet a legjobb akarat mellett sem lehetett teljesen elkerülni. A nyelvújítás korszakot alkotott a magyar nyelv történetében, s pártolói örök hálára kötelezték a magyar irodalom minden munkását.¹

(Vége.)

PINTÉR JENŐ.

nyelvtudományi irodalom történetének megírására, elég könyvet kell átbúvárolnia, hogy részleteiben is hű képet adhasson e kor meglehetősen gazdag nyelvészeti terméséről. »Lángba borult a magyar irodalmi világ.« Mondhatjuk Toldy Ferencel. (A magyar nemzeti irodalom története. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. 6. l.)

¹ A M. Tud. Akadémia, mely Kazinczy Ferenc halála évében, 1831-ben, kezdte meg munkálkodását, a nyelvújítás pártjára állott, s ezzel biztosította a mérsékelt neologizmus győzelmét. A nyelvújítás, bár szűkebb mederben, tovább folyt. Az akadémiai tagokat hivatalosan felhívták tudományköri műnyelvének kidolgozására, az alkalmatlan szavak kiszorítására, jó szók alkotására. Új szokat folyton alkottak minden tudománykörből. Napvilágot láttak az akadémiai hivatalos műszótárak. (Mathematikai műszótár. Buda, 1834. Philosophiai műszótár. Buda, 1834. Törvénytudományi műszótár. Buda, 1883.) Akadémiai dicséretet nyert Bugát Pál természet-tudományi műszótára, melyet sokszor idézett szócsonkításai nem a legjobb hírbe hoztak (Természettudományi szóhalmaz. Buda, 1843. Negyvenezer szó!) A szabadságharcig, sőt azontúl is, a kiegyezésig, minden író-ember újított vagy legalább előmozdította az új szók terjesztését. A kiegyezés után bekövetkezett a nagy visszahatás. (Thewrewk Emil: A helyes magyarság elvei. Pest, 1872. Imre Sándor: A magyar nyelvújítás óta divatba jött

A TÖRTÉNETI JELEN ELMÉLETÉHEZ.

A *Lehrproben und Lehrgänge* jelen évi októberi füzetében (37–44 l.) dr. W. Reicheltől értekezés jelent meg »*Über Praesens historicum.*« Nem egészen új, amit mond, mert már Brugmannál, Willmannsnál stb. olvashatni hasonló gondolatot. Mégis — tudtommal — ő az első, ki a történeti jelennek tisztán nyelvtani magyarázatát pontosan szabályba foglalta.

A régebbi magyarázat kizárólag stilisztikai volt s ez alakzatnak gyakorlati alkalmazásával foglalkozott. »Történeti mult helyett az elbeszélés élénkítésére történeti jelen« használatos, — írja Szarvas Gábor (A Magyar Igeidők, Pest. 1872. 290. 291.

idegen és hibás szólások bírálata. Budapest, 1873.) Az orthologus-ellenzék kitünő vezére, Szarvas Gábor szívós elszántsággal küzdött a nyelvújítás védelmezői ellen, s folyóiratában sikeresen irtogatta a korcsszavakat és idegenes kifejezéseket. (Magyar Nyelvőr havi folyóirat, 1872. óta és a M. Tud. Akadémia I. osztályának Nyelvtudományi Értekezései.) Ő és nyelv-tisztogató társai, minden elfogultságuk és egyoldalúságuk mellett is, megbecsülhetetlen szolgálatokat tettek a magyar nyelv ügyének. (V. ö. M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Értekezései: Toldy Ferenc, Fogarasi János, Ballagi Mór, Barna Ferdinánd, Joannovics György, Imre Sándor, Brassai Sámuel, Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond.) A nyelvújításról szóló dolgozatok címeinek jegyzéke, bezárólag 1904-ig, megtalálható Simonyi Zsigmond könyvében. (A magyar nyelv. 2. kiad. Budapest, 1905. 215. kk. II.) É jegyzék kiegészítéséül felemlítjük még a következő munkákat. A Magyar Nyelvőr kötetéből: Rubinyi Mózes (Csokonai és a magyar nyelvtudomány. 1905.), Bajza József (Kisfaludy Sándor és a nyelvújítás. 1906.), Búzás Győző (A németes összetételek története. 1906.), Zolnai Gyula (Benyák Bernát műszavai. 1906.), Horger Antal (Egy ismeretlen nyelvújító. 1907. Erdélyi János nevű neologusról.) Révész Károly (Verseygy Ferenc mint Nyelvőr. 1907.), Kardos Albert (A Debreceni Fűvészkönyv új szavai. 1908.), Widder Salamon (Csokonai mint nyelvújító. 1908.), Csúri Bálint (Teleki József gróf mint nyelvész. 1909.) és Muresanu Szabin (Berzsenyi mint nyelvújító. 1910.) dolgozatait. A Magyar Nyelv évfolyamaiból: Négyesy László (Helmecky mint nyelvújító. 1905.), Simai Ödön (Kassai József mint szótáríró. 1905. Márton István nyelvészete. 1906. Könyi János újításai. 1907. Kisfaludy Károly nyelvújítása. 1907. Adalék Helmecky Mihály nyelvújításához. 1909. A »Magyar Hirmondó« újításai Bartzafalvi előtt. 1911. Kazinczy Ferenc nyelvújításai. 1909–1910.) Váczy János (Horváth Endre és a nyelvújítás. 1905. A nyelvújító harc a fordulóponton. 1907.), Kardos Albert (A Debreceni Fűvészkönyv nyelve. 1907.), Kornis Gyula (Révai, Verseygy és a tisztí szótárak. 1905.) értekezését. A Katholikus Szemléből Takáts Sándorét (1890. Részletek a nyelvújítási harc történetéből). Az önállóan megjelentek közül: Simai Ödön (Dugonics mint nyelvújító. Budapest, 1904. Márton József mint szótáríró. Budapest, 1902.), Klemm Antal (Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból. Budapest, 1908.), Réthelyi Prikkel Marián (Sándor István nyelvtudománya. Budapest, 1909.), Váczy János (A nyelvújítás gyözelme. Budapest, 1909.), Gesztési Gyula (Csokonai és a nyelvújítás. Budapest, 1910.) és Kubáss Margit (Pálóczi Horváth Ádám és a nyelvújítás. Budapest, 1910.) munkáit. Végül ki kell emelni, hogy a nyelvújításnak ma már véglegesen meggyökerezett szavait Szily Kálmán gyűjtötte össze és látta el megfelelő magyarázatokkal. (A magyar nyelvújítás szótára. I. rész. Budapest, 1902. II. rész. Budapest, 1908.)

l.). Erdélyi Lajos ugyane gondolatot részletezi: »A történeti jelen a cselekvést nem a jelenbe helyezi, hanem megjeleníti az elbeszélés élénkítésére«¹ (NyK. XXXV. 343. l.) A példa, mit állításának igazolására említ, hibátlan: *Most az ősszel eszten-deje elménék Brassóba s vészék két tehenkét s neki kezdék szántani, de a' bizo~ nem mēnyēn. Hū forgós keringettét, gondolom, mi lesz mos(t) velem? (Hát bizo~ kapám magam, eladám a tehenkéket, hēzza tevék még ēggy ötvenest s vevék két ōkröt.*« (u. o. 343—344. l.)²

Reichel ez elméletet két okból kifogásolja. Először azért, mert nem igaz, mintha a praesens historicum csak élénk elbeszélésben volna használatos; másodsor azért, mert nem teszi a beszédet okvetlenül élénkké.

1. *A jelen nem csupán élénk beszédben fordul elő.* »Majd bemélyed az út az egymásra boruló fenyőóriások közé, miknek erős gyökerei keresztül nyúlongnak a dőcögős ösvényen s megy tova kiismerhetetlen tekergések között szűk sziklavágások szorosaiban, szekértörő lejtők veszedelmein át. Itt amott az erdők sűrűjéből kilátszik egy szentkép, melyre tavaly aratáskor koszorút akasztottak, száraz lett azóta és levéltelen. Másutt látszik egy domb összehányt kővekből, melynek közepébe idomtalanul faragott fenyődúc van fölállítva; arra van fölírva csodarossz írással: hogy ezen a helyen ölték meg ezt meg ezt a szegény drótos tótot kilenc garasáért és egy málépogácsáért. Minden azon menő vet reá egy követ s mond egy miatyánkot érte.« Stb. (Jókai: A régi jó táblabírák, Pest, 1870. 10—11. l.) E leírás távol áll az Erdélyi Lajos idézte eleven beszédétől. S nem azonos Szarvas általános jelenjével sem (pl. »A leggyengébb érintés, ismételve egy helyen, sebet okoz«).

2. *A jelen nem okvetlenül élénkíti az elbeszélést.* A Woche c. németnyelvű hetilap szeptember 2-ról így tudósít: »Der deutsche Katholikentag in Breslau wird geschlossen. Die neue

¹ Nem világos ugyan, milyen különbséget lát Erdélyi a jelenbe helyezés és a megjelenítés közt.

² E példa egyszersmind Gyomlay elméletét is igazolja, ki azt mondja: »A beszélő az igéket teljességgel éppen úgy és ugyanazon alakban használja, mint akkor használná, mikor az illető körülményeknek valósággal is köztük van; ha pl. tényleg már elmúlt (azaz *beszélés* pillanatát megelőző) eseményekről van szó, úgy beszél róluk, mint *beszélt volna akkor* mikor azok az események még szeme előtt fejlődők voltak. Nem »megjeleníti« őket, hanem közéjük képzelet magát.« (NyK. 37 : 85.) Erdélyi szerint ellenben »megjeleníti« a múltat.

preussische Regierung erlässt eine Amnestie für politische Verbecher. Das Luftschiff Zeppelin III trifft in Friedrichshafen ein.« A jelenidő itt valóban sem szemléletesebbé nem teszi a mondandókat, sem meg nem jelenít, sem a múltba nem helyez.¹

Miután ezekben kimutatta a régi stilisztikai meghatározás tarthatatlanságát, helyesebben elégtelenségét, a praesensnek, mint a jelennek időt nem jelölő alakját (die tempuslose Form der Gegenwart) ismerteti.² Végül e kérdésre felel: mi hát a praesens historicum szabálya? »A praesens elnevezéssel — ugymond — szakítanunk kell; helyette jobb ez: időt nem jelölő alak. A szabály pedig ez volna: a múlt megjelölése mindenütt elmaradhat (kann gespart werden), hol a múlt idő magától értetődik. Ilyenkor az időt nem jelölő alak használható. Valóságban a praesens historicum sokkal ritkábban fordul elő, mint a szabály gondoltatja; mert mihelyt valóban jelenidőre vonatkozó mondatok kerülnek a beszédbe, megszűnik a magától értetődőség, sőt általában az érthetőség. Igen természetes, hogy az igeidők és igemódok pontos megválogatása akadályozza a beszélőt, ezért — mintegy saját kényelmességére való tekintettel — használ idő nélkül való igealakot.«

Mint említettem, Reichel elmélete nem új. Már Brugmann megjegyezte, dass es sich um Vergangenheit handelt, ist allerdings meist schon in vorher Gesagtem irgendwie ausgedrückt (Kurze vergleichende Grammatik, 571.) Sőt ugyanő utalt már *praesens tabulare* névvel a praesens historicumnak arra az alkalmazására, melyet Reichel a Woche-ból irt ki.³

Helyes-e Reichel magyarázata, nem tudom. Annyi igaz, hogy tetszetős és a ténynek olyan amilyen, de legalább grammatikai magyarázata. Vegyük hozzá még, mit Gyomlay állít (Ny.K. 37: 104. l.) hogy a történeti jelenre Homerosnál egyetlen példa sincs; s amit Willmanns említ, hogy az angolszász Beowulfban vagy az Edda elbeszélésekben egyetlen egyszer

¹ Ami példát ezután idéz Reichel, szerintem nem a praesens historicum igazolására való: »Kaufe Zinshaus bis 15'000 M.« »Photographieren Sie?« »Parlez vous français?« — nem történeti jelenidők, hanem Szarvas »általános jelenje.«

² E rész ismertetését Gyomlay érdemes tanulmányára való utalással elhagyom (megj. NyK. 37. k.)

³ Ö. Behaghel is hasonlóra utal (Zeitformen): Die Verbreitung des Praesens hist. hängt damit zusammen, dass die Partikel *ge* als Mittel die perfektive Aktionsart zu bezeichnen, ausser Gebrauch kommt. (Willmanns Deutsche Grammatik. III. 1: 186. l.)

sem fordul elő ez alakzat; nem különben ismeretlen a Heliand költője és Wulfila előtt is (Deutsche Grammatik, III. 1:184), úgy érteni fogjuk Grimm megjegyzését: »die ruhige gemessene Darstellung von Hermann und Dorothea hat das historische Präsens nirgends zugelassen.« Az új idők kényelmes szabadossága ekként szembeállítva a régmúlt idők szabatosságával: alighanem szintén Reichel magyarázatát támogatja.

(Kolozsvár.)

BORBELY ISTVÁN

MADÁRNEVEK.

113. Haris, nyj. harsmadár, hors -- harsogó hangjáról ? (hasonló neve van több finnugor nyelvben s a csuvasban, l. Gombocz: Török jöv.) vö. ném. *Wiesenknaerrer*, nyj. *Schriek*, *Schrecke*.

114. Pettyes vizicsibe, nép. bubos nádityúk — *Tüpfelsumpfhühnchen*.

122. Kanalasgém *Löffelgans*, *Löffler*.

125. Bakcsó, nyj. kvakvarjú, vakvarjú,¹ kakcsó, kakata — egytül-egyig hangutánzó, a madárnak *kvák*-féle hangjáról (vö. S. 382. és Nyr. 27 : 539); innen német nyelvjárási neve *Quakreiher*, csehül és oroszul *kvakva* stb. Tehát ezért se lehet köze a seregélynek a sór-törökségben előforduló *karakái* nevéhez, vö. Gombocz NyK. 30 : 487 és Török jöv.

126. Bölömbika, nádibika, vizibika, dobosgém, párosodáskor hallatja tompa s mégis messzeható hangját; egészen hasonló nevek a német irodalmi Rohrdommel mellett nyj. *Rohrdrummel* (*Drommel* dob), *Rohrbrüller*, *Brellocks*, *Wasserochs*, angol nyj. *bumble*, *bottlebump*, olasz *trombone*, fr. *taureau d'étang* stb. (S. 383—388), lengyel *bublys*, *baublys* (vö. Kuhn-féle Zeitschrift 42 : 341). Szikszaei ökörbikája a latin *butaurus* utánzása lehet.

130. A szürke gém nyj. *fosógém*: vö. ném. nyj. *Scheissreger* stb. S. 379.

134. Szirti galamb, törzsök galamb, úgy l. mind a kettő csak a tudományos irodalomban = ném. *Felsentaube* és nyj. (stájer) *Blochtaube* (*Bloch* = *Block* törzsök, tuskó.) — 136. Örvös galamb, nyj. örvös: *Ringeltaube*.

143. Nyírfajd = *Birkhuhn*; kis kakas: nyj. *kleiner Auerhahn* S. 253.

144. A császármadár Erdélyben mogyorótyúk = *Haselhuhn*.

145. Vultur monachus: barátkeselyű, csuklyás k. = *Kuttengeier*.

152. *Circus aeruginosus*: nádi ölyv, nyj. nádi sas: *Rohrweihe*.

157. Darázsölyv: a ném. *Wespenbussard* fordítása.

159. A rétisasnak *bese* nevét csak mint régít, mint a JordK-ben előfordulót említi Ch. és a Nom. Avium, pedig él még a szlavóniai magyaroknál, l. Balassa J. 1894-ben földözte föl, l. Nyr. 23 : 358, 564.

161. Az egerész ölyv neve nem népies; vö. *Mäusebussard* és stájer stb. nyj. Mauser.

¹ A *vakvarju* névnek nem kell olyan mesterkélit magyarázat, mint Herman Ottóé Nyr. 27 : 539. Keletkezhetett mint *kvakvarju* közvetlenül a *kvakva* hangutánzásból asszociáció útján, vagy pedig lehet tudákos fordítása a *Nycticorax* névnek.

163. Gatyásölyv: vö. *Rauhfußbussard*.
164. Szirti sas, kőszáli sas (bérci sas, Arany), vö. *Steinadler*.
166. A békászó sas nevei közül: lármás sas, harsogó sas, sáporó sas, vö. *Schreiadler*, nyj. *Schelladler*, — és az erdélyi *récesas* ném. néhol *Entenadler*.
168. Vörös vércse: vö. nyj. *Rötelweih*, *-geier* stb.
172. A Schlägli szójegyzék *zongor*-a valószínűleg nem *zongor*, hanem *szongor*, török eredetét Munkácsi B. mutatta ki a Keleti Szemlében.
175. *Kaba* a Falco subbuteo neve néhány régi szótárunkban, továbbá Gyöngyösinél s a nógrádi, gömöri, abauji népnyelvben (a MTsz. adatai szerint 'kánya, ölyv, héja'). A név szláv eredetű, már Dank. és Mikl. idéz megfelelő madárneveket a cseh, lengyel, orosz, szerb nyelvből. Ch. pedig megemlíti, hogy »Boszniaiban a vándorsólyom *koba*.«
176. Buhu, a nagy fülesbagoly neve (»csak németes vidéken élő magyaroknál dívik« Nyr. 27 : 539) = osztr., stájer, sziléziai *Buhu*, *Puhu* (irodalmi *Uhu*; — lengy., rutén, orosz *пухач* stb.: vö. oszm. *puhu-kušu*, vagy csak véletlen találkozás volna ez s a török név tkp. *boyu-kušu* 'igézetmadár' ? l. Gombocz NyK. 40 : 352). — 177. Fülesbagoly, vö. *Ohreule*, erdei f.: *Waldohreule*. — A régi *málonfekvő* névről l. Pungur és Sági érdekes fejtegetéseit Nyr. 35 : 129. és 229. — A *szarvasbagoly* elnevezéshez vö. nyj. *Hörner-ül* stb. S. 316. — 184. 185. és 179. A kuvik (füles-k.) és csuik neve hangutánzó, a madárnak *kuwiff*, *kuwiff*-féle hangjáról (S. 323), vö. porosz *Kivitt*, hesseni *Klawitt*, elszászi *Quickli* stb., továbbá szlov. *čuk*, olasz *chiu*, *chiuino* (vagyis *kju-*), s az alpesi német nyelvjárásokban *Tschafitt*, *Schofittl* stb. S. 317—8. — 181. Erdei bagoly: vö. Waldkauz. — 186. A törpe kuviknak *kanaküc* neve csak újabb szótárainkban fordul elő (CzF. stb.) s kétségkívül népies, noha a MTsz-ban nincs meg. Már Leschka fölísmerte az utótagban a német *Kauz*-ot (így Dank. és CzF.), ill. kfn. és nyj. *kütz*. Az előtagja megfejtetlen, de az egész bizonyára valamely német tájszó átvétele (S.-nál nincs meg). — 187. Gyöngybagoly, Erd. gyöngyösbagoly: *Perleule* (gyöngyös tolláról); más neve (Vas m., l. Ch.) fátyolos bagó, ném. is *Schleierkauz*.
188. A kakuk neve sok más nyelvben is hangutánzó, l. S. 6. l.
189. Nyaktekercs, tekerincs: *Iynx torquilla*, *Wendehals*, *Drehhals*.
191. Fakopáncs, fakopogató, favágó: *Dendrocopus*; vö. a harkály német nyj. neveivel: *Baumhecker*, *Baumhackel*, *Baumpicker*, *Holz hacker*. Tarka harkály (Vas m.) = *Buntspecht*.
198. A jégmadár máskép: halászó jégmadár, Veszprémben halászmadár: vö. fr. *Martin pêcheur*, ang. *kingfisher*, s ez utóbbival érdekesen találkozik a bajai népi elevezés: *vízi király!*
199. A gyurgyalag Vas m.-ben méhmadár, vö. latin és német nevét: *Merops apiaster*, gemeiner *Bienenfresser* (S.-nál hiányzik).
200. A bankának *bubutka*, *bugybóka*, *budoga*, *dudu*, *dutha*-féle elnevezései — mint a latin *upupa* is — hangutánzók, mert a banka a párzás idején *hup-hup*, *upup*, *butbut*, *wudwud* hangot hallat. Vö. még óbolg. *vudodü*, lett *puppukis*, finn *pupputaja* stb. (vö. S. 11, de a finn nevet S. nem említi.)
201. A szalakótának népies kék csóka, kék mátyás, kék varnyú nevé-

hez vö. a német nevét: *Blaukrähe*. De van a népnyelvben ilyen neve is; zöld csóka, zöld kánya, s a németben: *Grünkrähe*. — Az Erdélyben gyűjtött magyar nevek közt (»Erd.« Nom. Av.) már eddig is találtunk több föltűnő egyezést, így itt is: *kalangyavarjú* = *Mandelkrähe*, *Garbenkrähe*. Egy német forrás szerint ez az elnevezés onnan való, »dass die Vögel zur Erntezeit sich auf den Garbenhaufen, welche man *Mandeln* nennt, aufzuhalten pflegen«, vagyis a kéverakásokon, kalangyákon. — Az is érdekes, hogy a németek ezt a madarat néhol így hívják: *der ungarische Häher*.

202. A kecskefejő dunántúli vidékeken *álomfilkó*, *álmos madár*: vö. ném. nyj. *Tagschläfer*. Maga a *kecskefejő* név sok nyelvben el van terjedve: *Ziegenmelker* stb., l. erről bőven S. 17. és Nyr. 27: 539. A dunántúli *bagolyföcske* találkozik a bajor *Nachtschwalbe* névvel.

203. A sarlósfecske nyelvjárási nevei: köfali fecske, köszáli f., hegyi f.: vö. ném. nyj. *Mauerschwalbe*, *Steinschwalbe* (irod. *Mauersegler*.) — 205. Parti fecske, marti f.: *Uferschwalbe*, *Clivicola riparia*. — 207. Füstí fecske: *Rauchschwalbe* (mert konyhákban fészkel). — Villásfecske: vö. stájer *Gabelschwalbe*. — A rozsdáshasú v. f. Sopronban *véres f.* s ném. nyj. *Blutschwalbe*.

208. A csonttollu madárnak *selyemfarkú* neve Földinél a *Seidenschwanz* fordítása.

213. Örgébics (Ch. szerint nép.): ném. nyj. *Wächter*, l. S. 153. l. —

214. A kis örg. egyik neve fejes g.: vö. ném. nyj. *Dickschädel*. — 216. A tövisszűrő g. ném. *Dorndreher* (ez régi német név); máskép csettegető g.: nyj. *Steinflötscher*. Nyj.-ban így is: *szarkabibőke*, s az örgébics *szarkakirály*, *szarkakergető*, nagy *szarkagébics* stb.: vö. osztrák *Alsterweigl* vagyis szarka-örmeister (-*weigl* = *Feld-weibel*, *Feld-weibel*). Ch. említi, hogy a nagy gébics énekes madarakat, sőt varjakat is vakmerően hajszol, de a szarkát nem említi ezek közt.

219. Vetési varju (íróknál), teleki v. (nép): *Saatkrähe*.

220. A csókának Somogy megyéből közölt *csakli* neve nyilván hangutánzó, vö. finn *hakki(nen)* és *naakka*, ang. *jack* stb. (l. S. 186. 188.) — S. említi (189), hogy a németek sok helyen emberi keresztnévet adnak a csókának, a többi közt Jánosnak is hívják, a hollónak Elzászban *Hansel* a neve; emlékszem, hogy néhány évtizeddel ezelőtt Veszprémben rendszeren Hanzinak hitták.

221. Csörgő szarka: vö. nyj. *Tratschkatel*, *Tschaderer* stb.

222. A szajkóval kétségkívül azonos a Schläglí szójegyzék szaja nevű madara, mint a Nom. 57. l. jegyzete is mondja. Szamota egybeveti vele az »ószl., lengy., or. *soja*«-t. Ennek kicsinyítője *sojka*, mellyel rég azonosították a m. szajkót, szlov. *šoja*, *šojka*, s az elsőt a stájer és karintiai német-ség is átvette *Tschoi*, *Tschoie* alakban, S. 201. — (Miklosich a szajkónak *szólka* alakját is említi, de ez csinált szó, »szólka, szólóka, l. szajkó« CzF.) — A német hősmondából a csúfos *Markolf* nevét alkalmazták a szajkóra s ezt utóbb más személynevekkel is helyettesítették: *Marwolt*, *Markwart* stb. (l. S. 202—4). Alig kételkedhetünk, hogy ezekkel történetileg összefügg a rájuk emlékeztető magyar *mátyás*.

224. A magtörő Háromszékben fenyő-szajkó és mogyorótörő szajkó: vö. *Tannehäher* és nyj. Nussbrecher, Nussenkracher stb.

226. A sárgarigó v. arany málinkó (*Oriolus*), németül is *Gelamsel* (azaz *Gelbamsel*, nyj.) és *Goldamsel*, *Goldmerle*. A *Pirol* és *Bruder Piro* hangutánzó (S. 171), s íme ez a miskolci *szolgabíró* magyarázata. Chernel is azt írja (574), hogy a hangjából néhol ezt magyarázza ki a nép: »Huncut a bíró, szolgabíró!«¹ A sár-málinkó, arany máringó, arany mál, arany mályú, arany málé, mindezek a *mál* szót foglalják magukban, tehát sárgamellút, arany mellút jelentenek. Tudnivaló, hogy az *Emberiza sármány* neve szintén *sár-mál* összetételből lett (I. MNyelvem¹ 2: 102, Szarvas G. Nyr. 4: 434, NySz). Különös alakok: *sármók*, *sármóka* és a székely *sármányú* (MTsz.), alkalmasint a szintén előforduló *sármánkó*, *sármánykó* elváltozása.

229. A verébnek fehérmegyei hangutánzó *píríp* nevéhez vö. stájer nyj. *Tschírp* (S. 130).

231. Meggyvágó, meggyagtörő, magnyító, cseresznyemadár: vö. *Kernbeisser*, nyj. *Kirschenknäpper*, *Kirschfinke* stb. Vasorrú m.: vö. stájer *Dickschnabel*.

233. Fenyőpinty, hegyi p., téli p.: vö. *Tannfink*, *Bergfink*, *Winterfink*, *Schneefink*. — A vasmegyei *nikovic* névhez megjegyzi a Nom.: tót *likavec*. A szomszédos német nyelvjárásokban is *Igawitz* és *Nickawitz*, S. szerint (114) az azonos jelentésű cseh *jikavec*-ből. *Likavec* a szlovén alak. Ch. magyar tájszóul *klukovic* alakot is említ. — 234. Erdei pinty, nyj. szemeti pinty: nyj. *Mistfink*, *Kotfink*.

237. Nyiri zezse, Sopronban nyíri csíz = *Birkenzeisig*. — 239. Kenderike, kenderice: vö. *Cannabina*, *Hänfling*, horv. *konopljica*, *konopljarka*, szlov. *konopljenka*, orosz *konoplanka* stb.

240. Csíz, csízik: cseh és tót *číž*, *čížik* (*číž* a lengyelben s oroszban is); a szlávoktól kapták a németek is: *Zeis*, *Zeislein*, *Zeisig* stb. (innen ment át a dánba és svédbe *sise* és *siska* hangalakban).

241. A tengelic, tiglinc, stiglinc, stiglic is szláv eredetű, a magyarba azonban a német *Stieglitz* közvetésével jött, vö. szlov. *štigljec*, *ščekljec*, tót és cseh *stehlik* orosz *ščeglenok* (a németből a svéd *steglitsa* s a dán *stillids*, s a magyarból az oláh *štiglic*, *steglic*, *tenglic*; ide tartozik a finn *tikli-varpunen* is).

242. Csicsörke (megvan-e a népnyelvben? Ch. nem említi) azaz 'csicsergő': vö. nyj. *Schwäderle*: *schwadern* 'csacsogni'. Gírlíc pinty, ném. is *Gírlitz* (a stájerék a pintyet híják így) < szlov. *grilec* (S).

246. Sűvöltő, Erdélyben sűvöltű, Komáromban sivítű (Pyrrhula): vö. régi nyj. *Hellschreier*. (Furcsa az 1841-ből való tатаi adat: *svélyű*, *svítű* MTsz; alig érthetjük másképp, mint hogy tót ajakon keletkezett.) Dunántúl *gimpli* = *Gimpel*.

250. Sordély, a fölvidéken *kölesmadár*: vö. sziléziai német nevét: *Gerstvogel*, *Gerstling*.

251—256: l. a 226. számot. A nyugati nyelvjárásokban előforduló arany-áruló s a MTsz.-ban sárgarigónak értelmezett arany-málingó, arany-máringó és alamár, olomári gyanusan emlékeztetnek a sármánynak német

¹ Jacobi az erdélyi szász nyelv magyar jövevényszavairól szóló munkájában említi, hogy a szászok néhol ilyen magyaros hangzású névvel nevezik a sárgarigót: *csuklóbíró*.

nyelvjárási *Ammering*, *Emmerling* (őfn. *amerling*, újfn. *Goldammer*) neveire. — Nádi sármány, nádi veréb: *Rohrhammer*, *Rohrsperling*, *Rohrspatz*.

257. Búbos pacsirta, kontyos p. stb.: *Haubenterche*, nyj. *Butschlerche* stb.

262--266. Pipis és pityer hangutánzó, mint *Pieper*, *Pieplerche*, olasz *pispolo*, tót *pipiška*. Sőt a nyugati vidékeinken dívó pityer név lehet magának a *Pieper*-nek átvétele (közvetlen vagy közvetve).

267. Barázdabillegető: nyj. *Schollenhoppler*, *Ackermännchen*. — A székelyföldi *lipinka* nevet idegen eredetűnek s a szintén székely *leánykamadarat* népetimológiai változatának tarthatná az ember, de érdekes, hogy néhol a németek is ilyenformán nevezik: *Klosterfräule*.

274. A csuszka madár népies kék küllő (Nom.), kék küllő (Ch.) nevéhez vö. nyj. *Blauspecht*.

277. Barátcinege, nyj. papfejú c.:vö. ang. *nun*: »Angli nonnam a similitudine cum velata monacha . . nominant« (idézi S. 157).

280. A kék cinege Vas megyében: molnár cinege. Ehhez Herman O. azt jegyzi meg: »Nem helyes, nyilván a szláv *mlinarka* után, mely azonban az *Aegithalus caudatus*-t illeti, mely a lisztes benyomást teszi« (Nom. 70.) Ezzel szemben alig lesz véletlen találkozás, hogy középnyelvet nyelvjáráásokban is a kék cinegét hívják lisztes cinegének: *Mehlmeise*.

281. Búbos, bóbás, kontyos cinege: *Haubenmeise*, nyj. *Schopfmeise* stb.

282. Őszapó (*Aegithalus caudatus*): nyj. dorongos ő., dorongfarkú cinke, rudas c.:vö. nyj. *Pfauenstiel* stb. S.

287. Vízirigó: *Wasseramsel*.

288. Ökörzem: a németben is előfordul (a rendes *Goldhähnchen* helyett) *Ochsenäugle* és S. azt írja, hogy ez a madárkának apró voltára célzó elnevezés az olasz *occhio bovino* utánzása (fr. nyj. is: *oeil de boeuf*). — A Ch. említette *csuk* alkalmasint félreértésből eredt, vö. szlov. *čuk* *Strix noctua* (csuvik).

294. Kis poszáta; sövénybujó (Ch.) *Zaungrasmücke*. — 296. Barátka, barátposzáta: Nom. is említi ezzel találkozó német nyj. nevét: *Klosterwenzel*, emellett *Mönch* is előfordul. Nyj. feketefolt nevéhez vö. *Schwarzkopf*.

308. Sisegő füzike: nyj. *Wisperlein* (vö. *Phylloscopus sibilator*) és *Weidenzeisig* (l. Herman O. Nyr. 27:538). — 309: Fitisz füzike. Erről a névről azt mondja Tolnai V. Nyr. 27:511, hogy furcsán hangzik. A *Phylloscopus trochilus*-t Bechstein latinul is így nevezi: *Silvia fitis*, *Phyllopneuste fitis*. A nevet a németből vették: *Fitis*, *Fitislaubvogel* stb., S. szerint a madárkának lágy, szelíd hangjairól.

312--317. Örvös rigó: *Turdus torquatus*, *Ringdrossel*. — Fekete r.: nyj. *Schwarzamsel*, *Schwarzdrossel*. — Fenyő-r., fenyves madár: *Wachholdervogel* nyj. *Krammetsvogel* (*Krammet* = *Kronewicken*, 'fenyőmag, boróka fenyő'). — Szőlő-r: *Turdus vinetorum*, Brehm; nyj. *Weingartfogel*, *Weindrossel*. — Kövi-r.,szikla-r. *Steinmerle*. Kék r. *Blaunerle*.

321. Hantmadár; földi szarka (Vas m.): nyj. *Wallester*.

CSÚZY ZSIGMOND SZAVAI.

IV.

(Vége.)

Csúzynak Baróti Szabóra, Sándorra való hatására térve át, itt is »meglepő eredmények«-ről beszél a szerző. Mi azonban újra csak azt hangoztathatjuk, hogy a legközönségesebb köznyelvi szók mint pl. *cirókál*, *cséphadaró*, *csörgés*, *durvaság*, *elfelejthetetlen*, *feneketlenség*, *fészekfentő*, *halványság*, *korhelység*, *kutyácska*, *öregegy*, *szénagyűjtés* stb. féle szók az átvételnek, egymásrahatásnak semmiféle eredményét sem bizonyíthatják. Ezeket a szókat csak nem kellett Csúzynak megalkotnia? Vagy talán értük az említett nyelvújítóknak hozzá kellett volna fordulniok? Ami Csúzyból valónak látszik is náluk, azt is nagyrészt Faludiból vették, koruk egyik legolvasottabb írójából. De meg a korukbéli irodalomból is szedtek igen sokat. Temérdek népies, erdélyi szó került például a Kisded Szótárba a Magyar Hirmondóból, sőt — horribile dictu — még a Szigvártból is. Kónyi, Gvadányi, Dugonics mindmegannyi forrásai e két szótárírónak. Volt alkalmam épen Sándor Istvánra nézve kimutatni, hogy sok eredetinek tartott nézete, nem kevés neki tulajdonított szó csupán kortársainál olvasott gondolatok utánzása és átvétele. (Nyr. 39:174). Itt is kimutattam R. Prikkel azon eljárását, hogy az egyes írókat kortársaiktól elszakítva, az irodalmi életből mintegy kiemelve vizsgálja. Szótáríróinknak nem kellett oly messze visszamenni egy-egy népies, vagy újnak tetsző szóért. Igen meg csappan itt is az a 270 szó, mellyel e hatást bizonyítja, ha nyomon követjük itt is fejtegetéseit.

Az *ollól* > *ollóz* formában nem találunk újítást, vö. a föntebb említett *behálól* > *behálóz* stb. alakokat.

A *bététel* szóalaknál megjegyzendő, hogy Csúzy nem a mai, NyUSz.-ban is említett jelentésével használja a szót, nála csupán annyit jelent, mint: belé tétel, belé tevés, nem einlage; a *kapubététel* pedig a régi *kaputétel* kibővítése.

Hogy az *újság* szó már itt zeitungot jelentene, nincs eléggé bebizonyítva. Véleményem szerint Csúzynál az *újság* szó csak *res nova*-t jelent, amit manapság *ujdonság*-nak mondanánk, azaz *új könyveket*. Ennek a szónak régen megvolt bizonyos eretnecség felé hajló jelentése is. Bizonyára azt érti a prédikátor is, mikor ezt írja: »Ujságot, 's-levelet olvasni, csácsogni, trágárkodni, . . . egész Kereszténység! 's szentelésnek alétyák« (H. K. 160) és «templomban valo zajgással, Levél, újság olvasással, vagy más illetlenséggel . . . meg-nem-böcsüllik.» (M. 268). A vitattam jelentést bizonyítja Gyöngyösi ezen mondata is: »Könnyebb völt volna ugyan nékem, magam elméje geniusát követve *írnom* valamely más *újságot*, hogyssem mint más vétkes munkáját . . . irogatnom« (Char. Aj. l. 3); továbbá PP. is: *devorare res novas*: Figyelmetesen hallgatni az ujságokat. Vö. mi ujság? stb.

A *javít*, *javít* igék corrigere, meliorari jelentése, mint a jelentés-változtatásoknál említettem, már Pázmánynál, Gyöngyösinél megtalálható.

Az *öregedni*: senescere már jóval Csúzy előtt forgalomban volt, Pázmánynál (Préd. 995.), Hallernél többször is (II:294, III:94) a meg-

öregedett alak, Illyésnél van *előregedett* is (Sert. Sanct. II:76), az előbbi Gyöngyösinél is (Char. 229).

Csúzy azon szavainak, melyek R. Prikkel szerint »Baróti SzD., Sándor I. és társaik nyelvújításával összefüggésben vannak«, felsorolása előtt is kiemelem, hogy az olyan *ás-* és *ság-* képzős főneveket, melyeknek alapszava járatos volt előbb is, nem tartom újaknak.

A *rege* szónak »régi mese« jelentése nem származik Csúzytól. A R. Prikkel idézte mondatokban ugyanis csupán: *szófia-beszédet, üres fecsegést* jelent ez a szó, ebben az értelemben Pázmánynál is (Préd. 1208) és NySz. *bátortalanság*: Pázmánynál (Préd. 595), Hallernél is (III:102); Gyöngyösinél (Char. 195).

béköszönt: Pázmánynál: béköszöntés (Préd. 67); Hallernél (II:73), *béköszön* Gyöngyösi (Char. Aj. I. 1.).

beléugrik: PP. insilio. Vajjon tartja-e még más valaki is ezt a szót újnak?

boszullás: Gyöngyösinél (Char. 15,237 stb); a vindicare jelentésű *megboszúl* is Csúzy előtt PP.-nál *ultrix* és *vindico*-nál.

célos: Gyöngyösi: »Mint van azok dolga (az a' tzelos jel,)< (Char 99).

csekélység: Illyésnél (Sert. Sanct. I:84) és PP. jejunitas alatt.

csorbít: Listinél (M. Mars. 578).

csörgés: csörgés-börgés már Gyöngyösinél I. NySz; különben is az alapszó igen sűrű a régi nyelvben.

dologtalan: PP.-nál *desidiosus*.

egybekapcsol: nincs ugyan az idézett helyen, de már Pázmánynál (Préd. 658, 781 stb).

elfogyaszt: alapigéje Illyésnél (Sert. Sanct. I:11, II:70 stb).

engedelmeskedik, nem Csúzynál először, tehát nem is lehet az övé: Gyöngyösinél (Ének Th. és Zr. I. házass. 337, 462 v.). Hallernél (III:279) *parere*, *oboedire* jelentésében; PP.-nál: *obsequor*, *obsequium*, *oboedio* szónál; Illyésnél is (Sert. Sanct. I:80, II:40) u. e. értelemben. Csak arról lehet szó, hogy szerzőnk indulgere, *cedere* jelentéssel is felruházta.

epesztő: Gyöngyösinél (Char. 34). »A NySz. nem ismeri« mondja R. Prikkel, pedig a *megepeszt* régebből is van idézve. Csak nem hiszi, hogy egy melléknévi igenév megalkotásához nyelvújító egyéniség kellett?

észrehoz: Medgyesinél (Sz. Atyák. Ör. 263), persze csak: *észére* hoz.

felgyógyúl: Pázmánynál (Préd. 777); Gyöngyösinél (Char. Aj. I. 12).

frissesség: Gyöngyösinél (Char. 155, 319), mai elevenség jelentésében.

gondatlan: alig hihető, hogy a régi *gondatlanul* mellett ez is meg ne lett volna, hisz *gondatlanság* is már PP.-ban *indiligentia* alatt.

gyanupör: a *gyanupörrel él* már Listinél, I. főntebb *gyanú*-alatt.

hajdani régisége mellett bizonyít még: *mostani*, *előbbeni* stb.

harapozás: Hallernél (III:125): *harapozó*, ha az alapigéje megvolt, aligha hiányzott ez a főnév is.

helyredállít: Pázmánynál (Préd. 837), u. i. e *helyrehoz* is gyakran.

időztetés, hibás olvasat, még hibásabb értelmezés. Ebbe a mondatba ugyanis: »osztassék két részre, valami pör-patvar-alatt vagyon idéztetés, az-az hallogatás-nélkül« az *időzni* szót olvassa és magyarázza bele az értekező, holott csak arról van szó, hogy idézés, azaz a felek hosszadalmas

hivogatása nélkül, -- hisz általa csak halogatódik a pör, -- intéztessék el a pör, egyszerre. Vö. NySz. idézés cikkét. Az *időzni* cunctatur ige azonban előbb is előkerül, Gyöngyösinél l. NyÚSz. II., Faludinál: *elidőzni* a. m. meghatározni, Kónyínál: elmulasztja az idejét.

ismerős: Gyöngyösinél (Char. 359, 332). Közönséges, köznyelvi szó, mit keresne hát a NyÚSz.-ban.

katonaság: Pázmánynál (Préd. 884), Gyöngyösinél (Char. Aj. I. 222).

kigyógyúl: PP.-nál, emergere alatt; *kigyógyít* már Hallernél (II:222).

kockázat: Hallernél (II:265 és III:200), l. főntebb *kockáz* alatt is.

konkolyhintő: Illyésnél (Sert. Sanct. I:261, 262); a *konkolyt hint* ismert kifejezés volt régebben is.

közellét: Pázmánynál (Préd. 862); Listinél (M. Mars. 276): vö. még MNy. 5:89.

középkor: ujra egy példája annak, hogy R. Prikkelnél közönséges jelzők szerepelnek összetétel előtagjaiúl. Az idézetben ugyanis azt olvassuk, hogy nagyobb része az embereknek csecsemő korában hal meg: »más része *ifjú és közép* korban«, itt a közép az ifjúval teljesen azonos szerepű jelző, mutatja az *és* kötőszócška. A közép szónak ilyen jelzői használatára elég bizonyítékot szolgáltat a NySz. is: közép test, közép út, közép ember, közép dolog, közép selleg, *közép élet* (Illyés: Sert. Sanct. I:105) stb. Különben Csúzynál csak a. m. *közép életkor*, az Akadémia zsebszótárában pedig mint az ó- és ujkor társa szerepel a: *középkor*.

szárnyasegér M. A.-nál is; Hallernél (H. Hist. I:41) is.

szárnyasztat: a *szárnyaz* ige Gyöngyösinél nemcsak volat, fliegt jelentésű, az Ének Th. I. és Zr. I. házass. ilyen jelentéssel használja: volare facit: »Végre Mercurius szárnyazván bokáját . . . Elrepül« (315. versz.).

szénagyűjtés: PP.-nál: Széna gyűjtésnek ideje: Tempus foeniseii.

tágítás: verzug, mora értelmét csak az értekező magyarázta bele: »tele torokkal kiált fülünkben, s-nem egyszer, hanem szüntelen, és tágított-nélkül« (M. 506), ebben a mondatban csupán annyit jelent a tágítás mint nachlassen, nachgeben azaz vlmivel való fölhagyás, engedés vlmiben. Ezt bizonyítja az idézet után álló latin mondat is: Clam, ne cesses stb. A NySz.-nak értelmezése is, melyre Réthei hivatkozik, hibás.

társas Gyöngyösinél (Char. 84): »a' Thiamusnak mindenben társosi«, a lakosi, pártosi szavaknak megfelelő rím.

tettetős PP.-nál: Egregie: Nemesen, Szépen, Tettetősen.

trágya, trágyáz 'laetamen; dünger' jelentéssel már Gyöngyösinél: »a' mezőknek szép termési, a' kiknek leg-sirosabb trágyája, az azok munkájára lévő elégséges vigyázás« (Char. Aj. I. 36). A *trágyázás*: düngen már Lippainál l. NySz., sőt előfordul már Pázmánynál is: »alkalmas földet kell választani, szorgalmasan kell azt forgatni, trágyázni« (Préd. 977).

vadállat MA., PP.; Hallernél már *vad ember* is (H. Hist. I:41) sőt MA.-nél is: satyrus.

városbeli PP. urbanus alatt.

visszafizetés, alapszava PP.-nál retribuio, rependo.

visszajár PP.-nál remeo alatt.

visszaszeret Pázmánynál is: visszaszeretés (Préd. 118).

Akit az eddig elmondottak nem győztek meg eléggé arról, hogy

Csúzy mint nyelvújító Baróti Szabóhoz, Sándor Istvánhoz egyáltalában nem mérhető, hogy mint »szócsináló« számba se jöhet, az bizonyára beismeri ezt, ha elolvassa ezen értekezés további részét, a melyben Réthei Prikkel grammatikai tekintetben osztályozza Csúzy szavait. Csak ismétlésekbe bocsátkoznék, ha itt is részletesen kimutatnám a tévedéseket. Csak annyit akarok még hangsúlyozni, hogy az ilyen összetételek, mint *kulcsos zár, fut-fárad, szégyen-gyalázat*, vagy a XVII. század íróinak nyelvében is gyakori ilyenfajta erősítő kifejezések, mint *nyújton-nyújt, segíten-segít*, vagy ezek a »birtokos összetételek« *fülök-hallása, orrok-szaglása, vagy nagy-cimerű, oroslán-erejű* félék stb. mint szorosan vett újítások figyelembe se jöhetnek, annál kevésbbé mutatnak használójuk nyelvújításának vérbeliségére, hisz a legtöbb itt felsorolt kifejezés csak bizonyos önkényes eljárással nevezhető összetételnek, sok kifejezés pedig nem is nála van először.

Hogy sok műveltető és gyakorító igét képzett, hogy nagyon kedvelte az *ás-és, ság-ség* főnévképzőket, a *-hodik, -oskodik* stb. gyakorító denominális igeképzőt, mind nem szolgálhatnak alapúl arra, hogy neki igazi nyelvújítóink között helyet adjunk. Hol van alkotásai között a vérbeli újítók jellemző képzésmódja, pl. a *-mány, -alék, -adék* stb. főnév-, az *-atag-ékeny* stb. melléknévképző? S hol van egy-két szaván (pl. *udvariás, versel*) kívül Baróti, Sándort jellemző újszó-alkotás, minő pl. az *anyag, véd, párhányzat, készítmény, értekezlet, emeltyű* stb? Van egypár furcsaság szóalkotásában, bizonyos, mint pl. az *igazítandés, megtestesülendés*, mely képzésmódot csupán Barczafalvi hóbortjai között találjuk meg, de kérдем, lehet-e ilyenekért Csúzyt eredeti fölfogásra valló, öntudatossággal alkotó újítónak tartanunk? Erre még a denominális *-s* és *-telen* melléknévképzőnek sűrű alkalmazása nem elég. Csúzy szóalkotása, grammatikájának hosszas megismertetése csak azokat ejtheti gondolkodóba, kik nyelvünk folytonos, természetes fejlődését nem ismerik, kik régi könyveket nem igen forgattak. Aki csak részben is ismeri pl. a XVII. század irodalmát, nyelvét, az Csúzynál kevés olyan dolgot, nyelv alakot talál, amellyel már előbb is ne találkozott volna.

Egypár régebbi, máshol nem olvasható szöveget is említ Réthei Csúzytól, melyeknek ma már csak továbbképzett formái vannak meg, pl. *haldok, lük*. »Homályos eredetű szava — mondja a szóalkotások tárgyalásának befejezéseken az értekező — a *tanulóerkécske* (tanuló erkécskét is sejdíttek ugyan, de üresen M. 409. *Valami táska, v. toltartó-félét jelent!*)« Ujra világos bizonyíték arra, hogy Csúzy életrehozója nem mindig olvasta figyelmesen azokat a könyveket, amelyekből túlzott értékű megállapításait levonta. Így, kizakítva a környező mondatok sorából, talán gondolhatni arra, mit a szerző belemagyaráz, de tudnivaló, hogy ilyen homályos értelmű szók megmagyarázására sokszor az egész lapot ismernünk kell, amelyen az illető szó előfordul; csak így juthatunk el a szónak valódi értelméhez. Próbáljuk meg az értelemkeresésnek ezt a módját, hátha többre megyünk. Csúzy az idézett helyen a tunya-röstökről beszél, végigjárja palotájokat, hogy haszontalan életüket rajzolja. Először besétál a pitvarba, majd vizsgálódva más kamarába s titkosb belső szobába megy, majd keresi az ebédlő házat, majd háló-kamarájukat tekinti meg. Tehát a szobákat járja sorra: „Tanuló erkécskét- is sajdéttok ugyan, de, üressen, s-se papirost, se pennát, se könyvet, se ténát, hanem üres serlegeket és kupákat, kártyát,

kockát és ostáblát: az ajtaján pedig, imez szókat olvasom.* Jókora tolltar-
tónak kellett annak lenni, melybe mindez belefért! Még nagyobb táskának,
amelyben iddóghattak, kockázhattak Csúzy röstjei! »Vallyon *vagyon-e még
itt* vagy egy *vizgálás-ra méltó hajlék?*« mondja tovább Csúzy. Ez a kérdé-
ses tanuló erkécske is tehát a megvizsgált hajlékok, szobák közé tartozik.
Értelme világos: *tanuló szobácska*. De mi hát az *erkécske*? Azt hiszem,
hogy ebben a szóban az *erkély* alapszót kell keresnünk, melynek az előbbi
sajtóhibás, kicsinyített alakja, s *erkélyké*-nek olvasandó. (Vö. Az Errata-k
között 205 mortis-montes, 468 sariazúan-sanyarúan, 473 külkő-külső stb.).
Nem valószínű, hogy az *erkélyecske* valamiféle összerántása volna, hacsak
az *erké* alak kicsinyítésére nem gondolunk. (Vö. népies *kirá'* < király,
kevé' < kevély, *szemé'* < személy stb. kiejtést). Ez a tanuló erkélyke v.
erkélyecske pedig a hálószobából kiugró alkóvszerű fődött helyiség lehetett
a régi udvarházakban, melyek ritkán voltak tanulásra szánt szoba nélkül.

Azokról az idegen szavakról szól végül Réthei, melyeket nagyrészt
Csúzy honosított meg nyelvünkben átvévén azokat a középkori latinság-
ból vagy a francia vagy a szláv nyelvből. Ha meggondoljuk, hogy a XVIII
század elejének is egész műveltsége latin volt, mint az előző századoké,
hogy az iskolának, törvénynek nyelve latin volt, Csúzy idegen szavainak
nagy számán nem is csodálkozhatunk. Tele van ezekkel az előző századok
íróinak, s továbbá Csúzy kortársainak nyelve is. Bizonyos, hogy a legtöbbet
nem ő használta először irodalmunkban. Ennek igazolására elég lesz,
azt hiszem, ha csak a *miniszter* szót említem. »A birodalmak legfőbb tiszt-
viselőjének, a *minisztereknek* nevét is ő alkalmazza elsőben a mai világi
(laikus) értelmével« mondja az értekező. Hát Illés ezen mondatához mit
szól: »még a' koros idejű Tanács Urak, és Udvari *fő-fő Miniszterek*-között
is, az Isteni tiszteletről... *discurrált*« (Sert. Sanct. II : 76)? Mint tudva van
főleg a református prédikátorok szerettek ilyen idegenből vett s magyarul
ragozott és képzőzött szókkal élni halotti beszédekben. Torkos Andrásnak
egyetlen A Cedrusfának siralmas esete című 1723-ból származó beszédekben
pl. olvashatjuk ezeket: *tyrannuskodás, disponál, statuál, accomodál, praeve-
niál, disputálódik, recognoscál, kapacitál, dirigál, copulál, termindál, beneven-
tál, erigál, resolvál, dominál, consulál, regnizál, recidiva, interveniál*. Talá-
lunk Gyöngyösinél is ilyen idegeneket, mint pl. a Char. Ajánló levelében:
officzer, soldát, general stb; még többet a kuruc-labanc világ irodalmában.
Az idegen szók tehát nem jellemző sajátságai Csúzy nyelvének, se pedig
nem lehetnek bizonyosságai »magyarosító erős nyelvérzékének«.

Csúzy érdemének betetőzéseképen közkeletre jutott szavait, kifejezé-
seit sorolja el R. Prikkel. Kerek hetedfélszázra teszi azon szóknak szá-
mát, melyekkel az irodalmi gyarapítás történt. Ennek a tetemes számnak
feléről beigazoltam — egynehány könyv alapján — hogy velük irodalmi
nyelvünket Csúzynak gyarapítania már nem kellett. Ha kutatásainkat szé-
lesebb körre is kiterjesztenénk, ha a XVII. századnak pl. vitatkozó irodal-
mát részletesebben átvizsgálnánk, kétségtelenül összezsugorodnék a hátra-
levő szám is annyira, hogy a tetemes számnak tizedrésze is alig maradna
meg túlbecsült érdemeinek bizonyosságául. Az én összeállításomból az is
kitűnt, hogy hatása Faludi, Baróti és Sándor István nyelvére korántsem
akkora mint Réthei hirdeti, s különösen az utóbbiakra nézve alig lehet

valami nagyobb jelentőséggel, mert ezek Pázmánytól — kire Szeicz Leo hívta fel figyelmünket — és Faluditól, kit Révai tett olvasottá, tanultak, gyűjtöttek.

Abból a felsorolásból pedig, mely Csúzy »sajátos egyéni szóújításait« tartalmazza, szintén számításon kívül esik immár a legtöbb szó, hisz előbbi előfordulásukat kimutattam. Legjobb tudásom szerint csak a következő szokat tarthatom Csúzy alkotásainak: *elfajultság, elhibáz, hazafiúi, javasol, lebilincsel, majomszeretet, napóra, rövidlátó, rövidlátás, tánciskola, természetlen, udvariás, udvariátlan, udvariátlanság, udvariáskodás, versel, zsoldárol, zsoldáros.*

Ime kerekszámban húsz szó Csúzy Zsigmond prédikációinak négy vaskos kötetéből, mely némileg magán viseli az öntudatos újítás bélyegét, »a magyar nyelv szüzi geniúsának ihletét.« Alig hiszem, hogy akad valaki nyelvészársaim közül, aki ezek alapján olyan merész következtetésre ragadtatná magát, hogy Csúzyt Faludival, Baróttival, Sándorral egysorba állítsa, vagy föléljük emelje. A magyar nyelvtudományak a nyelvújítással foglalkozó ágát tehát nem terheli nagy mulasztás amiatt, hogy Csúzy nyelvújításáról eddig csak kicsiny mértékben vett tudomást. Ennyi új szó majdnem minden prédikációs gyűjteményben, minden valamire való írónál van. Mint nyelvújító Csúzy sem emelkedik ki közülök, legalább annyira nem, hogy »vérbeli nyelvújítónak« tarthatnók. Réthei Prikkel füzetének éppen az a fő hibája, hogy azzal nem számolt, hogy elődeit, kartársait nem igen, ismerte sokszor erőszakos, önkényes beleolvasások, hibás olvasatok, téves következtetések alapján minden áron egy elfeledett nagyságot akar felfedezni azok számára, kik nyelvünk újabb fejlődésével foglalkoznak.

E hibás törekvése közben azonban a magyar népnyelvnek, a magyarosabbnál magyarosabb népies szóknak, szólásoknak olyan gazdag tárházára mutatott rá, mely értekezésének tévedéseseiért szinte bőségesen kárpótol. E vaskos kötetekben rejlő népies és köznyelvi kincsnek fölfedése nagy érdeme ennek a — bár túlzásokkal telt, de nagy lelkesedéssel, kedvvel megírt — értekezésnek. Anyelvtörténet nép- és köznyelvi ágával foglalkozók Csúzyt ezentúl nem mellőzhetik kutatásaik közben. Ezzel a felfogással szívesen aláírjuk Réthei értekezésének utolsó sorait is: *a magyar szótörténet ezentúl tisztelettel emlegesse páter Csúzy Zsigmond nevét.*

SIMAI ÖDÖN.

A TÉRSZINI FORMÁK NEVEI A MAGYAR NÉPNYELVBEN.

VI.

(Vége.)

A térszinformanevek eredetének ismeretével bizony gyöngén állunk: Nyelvészeink ezzel a csoporttal igen keveset foglalkoztak, ami természetes is, mert hisz nem is igen ismerték ezeket a neveket. Határozott véleményt csak az olyan nevekre mondottak eddig, amelyek főnévi jelentésükön kívül egy másik, közhasználatú jelentéssel is előfordúlnak. Így történhetett csak meg, hogy legfontosabb nevünkre, a hegyre, nincs kétségtelen származtatásunk és a völgy eredetéről CzF-n kívül senki egy betűt nem írt. Termé-

szetes tehát, hogy ha neveinket származás szerint csoportosítjuk, a legnagyobb csoportot az ismeretlen eredetű nevek képezik. Hisz igaz, soknak hangalakjáról sejtethetjük származását, de ez nem sokat ér, ide bizonyosság kellene, ha a szavak eredetéről oly következtetéseket akarnék levonni, amilyeneket munka közben néhány cikkben megkockáztattam.

Dolgozatom írása közben többször úgy tűnt fel nekem, mintha az egyes nevek előfordulása tekintetében bizonyos következetességet figyelhetnék meg. Azt véltem, megállapíthatni, hogy a nevek első előfordulásának ideje, előfordulásának gyakorisága és másrészt a nevek származása között bizonyos törvényszerű egyezés mutatkozik (pl. a bérc, domb, halom, hegy cikkekben.)

A nevek származtatása körül felmerült nehézségek azonban lehetlenné tették, hogy az ily irányú vizsgálódást az egész régi névanyagra kiterjesszem. Visszaretentett e kísérlettől az is, hogy az Oklsz. kiadója előszavában tudtul adja, hogy nem az egész gyűjtött anyagot közölte, hanem annak egy részét elhagyta. Már ilyen körülmények között a szavak gyakoriságára az Oklsz-t alapul venni nem lehet. Az egész elmélet, amelyet így felépítettem, összeomlott. Az egyetlen megfigyelés, amelyet a tñnevek származásának ismerete nyújt, már régen ismert tényt erősít meg, ha erre az egyáltalán rászorul, azt, hogy hazánkban a honfoglalás előtt szlávok laktak. Lehet, hogy a tñnevek vizsgálata még világosságot deríthet arra a kérdésre, hogy mely szláv nép lakott itt akkor, midőn őseink beköltöztek. Nekem ugyanis az a nézetem, amelyet pl. a bérc cikkben is kifejtettem, hogy néhány szláv tñnév, mint bérc, borda, bereg, derék, gorond?, pest, nem az élő nyelvből kerültek át, hosszabb-rövidebb vendégeskedésre, nyelvünkbe, hanem a hegyek neveiben, ezen nevekkal együtt. Ezek tehát bizonyos tekintetben ősbibek a többi szláv jövevényszónál. Miután az egész ország területén el vannak terjedve, nem tüntethetik fel szomszédos nyelvjárások hatását, hanem szükségképen az ősi szláv lakosság nyelvéből származnak.

Ha már most minden elméletet elhagyva magukat a tñneveket vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a legnagyobb részük finnugor. Hogy a finnugoron túl mely ősi nyelvközösségbe tartoznak még, azt hiszem minket egyelőre kevésbé érdekel. Ha a 270 címszót vizsgáljuk, a finnugor szók határozottan többségben vannak. De ha elhagyjuk az ugyanazon gyökérből képzett származékszókat és rokon alakokat és pusztán a szótöveket vagy alapszókat vizsgáljuk, a finnugor szók többsége elvész, sőt e csoport az ismeretlen eredetű szóké mögött a második helyre kerül. Sőt még a töveknek is csak egy kis része kétségtelen egyeztetés.

Szinnyei szigorúan módszeres egyeztetése szerint kétségtelenül finnugor tövek vannak a következő nevekben (és persze származékaikban is): ág, domb, alja, elő, fő, föl, hágó, hajlás, havas, homlok, kapaszkodó, kő, köz, lap, mál, mög, mély, szád, szél, csumó, huporcs, lápa: Budenznek a magyar-ugor összehasonlító szótárban közölt egyeztetései alapján a következő szókban látok finnugor töveket:áj, árnyék, begy, bukkano, buckó, bütyök, csuszkató, él, elve, emelkedés, ereszkedő, erős, far, fordulat, gödör, haladék, halom, hasadék, hát, hegy, kanyaré, kerület, kupa, láb, lyuk, mart, mellék, meredek, nyak, nyulamat, oldat, omlás, orr, (romlás), ság, (ség),

sark, síjáság, sík, suhadás, súlyedés, szakadék, szál, szoros, szugol, tér, tető, torok tő, vég, verő.

Az első csoport 22, a második 50 szóból áll.

Azt hiszem, e felsorolásban rögtön feltűnik, hogy itt tulajdonképeni tfnév igen kevés van. Az itt szereplő nevek 1. azok, amelyek testrészeket jelölnek s csak átvitték a hegyekre; 2. határozó szók, tehát olyanok, amelyeket bármely más tárgy helyzeténél is alkalmazunk; 3. igékből képzett szók, amelyekben tehát egy emberi cselekvés, és ennek a térszínformákhoz való viszonya adja az elnevezés alapját. Vannak itt aztán olyan szók, amelyeket első sorban más értelemben használunk. — Olyanok, amelyeket kizárólag, vagy legalább elsősorban mint térszíni formanevet használunk, az 1. csoportból: domb, havas, huporc és lápa, a 2. csoportból: áj?, bucka, gödör, halom, hegy? mart, ság? sík, tehát köznyelvi, 2 tájszó és 2 elavult szó.

Szláv jövevényszók teszik a finnugor után a legnagyobb csoportot. Ezeknél nemcsak az alapszókat, hanem a származékszókat is fel kell sorolnom, ha önálló értelemmel szerepelnek nyelvünkben. Ezek bereg, borda, (bérc), csorba, debrő (töbör), derék, garázd, gát, geréb, gorond (és rokonai), girinc, gorc, homola, karaj (karé), katlan, kúp, lanka, láz, lokka, pad, pest, pojána, rez, róna, szikla, vápa, závoz, összesen 30 szó. Ezek közül 9 szolgál más értelemre is, 3 elavult, a többi tájszó, míg a köznyelvben csak 7 szerepel mint tfnév.

Török jövevényszók a következők: árok, aszó, dél, kapu, nyereg, szirt, tekenő, üstök. Összesen 8 szó, amelyek közül 5 főleg más értelemmel bír, 1 elavult és csak 2 köznyelvi tfnév.

Német jövevényszók: lejtő? ponk, sánc és torony, tehát 1 tfnév és 3 más szó.

Olasz jövevényszók kémény és talán part. Olyan tfnév, amely az oláhból jött volna, nyelvünkben nincs. Csak a lok-ot származtatták innen, de ez idg. szó és minthogy hazánk nyugati vidékein is él, legfeljebb az erdélyi részekre tehető fel oláh közvetítés. Oláh hatás mutatkozik egy pár szláv jövevényszó erdélyi alakján (lunka, pojan, rez.)

Munkácsi az ÁKE-ben árja, ill. kaukázusi származásúnak tartja a köv. szokat: ág, bérc, derék, gödör, homlok, kupa, kupola, láb, lok, magas, oldal, part. Ezek közül az ág, gödör, homlok, kupa, láb, oldal a többi rokonnyelvekben is megvannak s hogy ide honnan kerültek, minket nem érdekel. A bérc és derék szlávágában kételkedni azt hiszem nincs okunk. A part olaszúsága csakugyan nem kétségtelen, úgy hogy Munkácsi egyeztetése szóba jöhet. A lok kétségtelenül idg. szó, de útja hozzánk még határozatlan. Lehet hongfoglalás előtti átvétel, de lehet, hogy honfoglalás után a latinból és talán részben az oláhból jött át. A magas közvetlen idg. származása még a legvalószínűbb valamennyi között, mert Budenz származtatása éppen nem az.

Marad végül a legnagyobb csoport, az ismeretlen származású szóké. Ezek: csomp, csúcs, csúp, csurdé, csutkó, dobogó, döng, döngör, dörömb, erge, észak, főtő, gagy, gerel, gíngó, göhej, görű, gubasz, gugyor, gyűr, hendeg, homp, honcsok, horog (és rokonai), horpasz, horvás, hörpenyeg, komp, kóp, likat, orom, ornyák, palé, pucok, rapát, renge, ropó, szármán,

szimő, szécs, szurdok, vákány, völgy összesen 55 alapszó, amelyhez még kb. 20 hasonló alakú, de eltérő értelmű ismeretlen eredetű tfnév csatlakozik. Ebben a csoportban vannak legnagyobb számmal a tulajdonképeni tfnevek. Az 55 közül csak 7 használatos más értelemben is, elsősorban más értelemezhez 4 tartozik, a többi mind tfnév. Igaz, hogy közülük csak 6 köznyelvi, a többi tájszó, de ennek a 6-nak a származását kellene tudni, ha a tfnevekre vonatkozólag elméletet akarnánk felállítani.

Összefoglalva az elmondottakat, 80 igazi tfnevünk van a népnyelvben és ezek közül 28 a köznyelvben is él.

Nagyobb hegytömegek jelölésére a magyar népnek nincs szava. Már említettem, hogy őt a hegyek csak annyiban érdeklik, amennyiben életszükségletének beszerzésével összefüggnek. Ha távolból látja őket, *hegyeknek*, *havasoknak* nevezi, de már csoportosulásuk formájával nem törődik. Hegylánc, hegyisor, hegycsoport stb. irodalmi alkotások. Csak egy név van, a *bitykó*, amely idetartozik. Hogy élő közszó volna e jelentésben, alig hiszem, inkább alkalmi alkotás. De mindegy. Idevágó szavak az *ág* és *ágozat* kisebb domb-sorok, helyesebben a hegyből elágazó részek jelölésére. A hegyből kinyúló ágak jelölésére szolgálnak még az *előhegy*, *fark*, *nyulamat* és *sarok*, aztán a *gát* oly hegyekre, amelyek a völgyben keresztbe fekszenek. A *karé* a völgy kezdetét körülvevő hegyoldalak összességét jelöli, hasonló jelentésű a *kerület*.

Nagyobb talajkiemelkedéseket jelölnek a *bereg*, *borda*, *fő*, *havas*, *hegy*, *hegyes*, *kő*, *magas*, *orom*, *ság*, *tető* és talán a *büti*. Az egyeseket szorosabban jellemző vonásokat közöltem az illető cikkeknel. A kisebb talajkiemelkedésekre a következő neveink vannak: *bérc*, *börc*, *csúp*, *dobogó*, *domb*, *dombás*, *dombó*, *dombolag*, *döngölet*, *döngör*, *döngy*, *dörc*, *dörömb*, *emelkedés*, *gorc*, *görc*, *gubarc*, *gyür*, *gyürke*, *halom*, *karaj*, *laponyag*, *mart*, *pad*, *part*, *ponk*, *ség*. A hosszan elnyúló, széles alacsonyabb földkiemelkedésekre: *bakhát*, *derék*, *gerend-gorond-görönd*, *goronc*, *hál*, *nyakas*, *szimő*. Az egész kicsi, többnyire mesterségesen hányt vagy ahhoz hasonló emelkedésekre: *begy*, *böcök*, *bucka*, *butykó*, *bota-büti*, *hendeg*, *homola*, *homp*, *hompuk*, *höncsök*, *höncsök*, *hoportyok*, *huporcs*, *komp*, *kompis*, *kopéc*, *kup*, *kupac*. A hegyek tetejére a következő nevek vannak: *csúcs*, *fő*, *gingő*, *kóp*, *orom*, *ormó*, *orony*, *tető*, *tetős*, ha az hosszan elnyúló hát, *él*. Igen változatosak a hegyoldalak, lejtők nevei. Ezeket részint a fekvésük szerint nevezték el: *árnyék*, *dél*, *észak*, *hidegoldal*, *mál*, *melegoldal*, *verő*, *verőfény*, részint nevük a megmászásukról ragadt rájuk: *csuszkató*, *ereszhető*, *eresztő*, *erős*, *hágcsó*, *hágító*, *hágó*, *hágtató*, *kapaszkodó*, *kapató*, *kaptató*, *meredek*, részint egyéb szótövekből képződött: *dombár*, *fart*, *főtő*, *hörpenyeg*, *lejtő*, *mart*, *oldal*, *part*, *felpart* [és *ropó?*]. A nagyon meredek oldalak neve *meredély*, *oralat*, *órozat*, *pucok* és *szármán*, míg a hegynek meredeken leszakadó, hirtelen megszűnő *vége*, *far*, *homlok*, *orr* és *üstök* nevet viselhet. A hegyet a másikkal a keskeny *nyak* vagy a széles *nyereg* és *nyerges* köti össze, az oldalában vagy tetején levő kisebb-nagyobb sík területek pedig a *gagy*, *görü*, *hátas*, *lapulat*, *láz*, *lök*, *padmező*, *padtető*, *rez* nevet viselhetik vagy valamely más nevet a síkterületek nevei közül. Ahol a hegy a sík földbe megy át, ott van az *alja*, *lába* vagy *töve*. A hegy irányának változását úgylátszik a *hegyfordulat* és *hegykanyarék* nevek jelzik. Ha a hegy-

oldalnak egy része levált és a völgybe csúszott, az *omlás*, *romlás*, *suhadás* (-ó, -ozás, -atag) és (-ák, -ás, -át, -ék, -ozás) keletkezik.

Néhány átvett szavunk van, amely eredetleg irtást, mezőt jelentett, de ma gyakran más értelemben használatos. Így a *lanka*, *lankac*, *lankás* ma sok helyen és az irodalmi nyelvben lejtősödő területet, a *láz*, *lonka* és *rez* hegylapályt, a *poján*, *polen*, *polán* havasi legelőt jelent. Az utóbbit jelenti a *szécs* is.

Térjünk át a völgyekre. Általánosabb értelműek az *aszó*, *lápa*, *vákány*, *vápa*, *vápácska*, *völgy*, *völgyes* és *völgyeleg*. Szűk völgyet jelentenek a *szoros* és *szurdok*, a még szűkebbre foglalták le újabban a *gugyort*, kis kerek völgy a *gödör*, *katlan*, *likat*, *lyuk*, és *mély*, a hegybe erősen bevágódik az *áj*, kevésbé a *szugoly* és *szugolyék*. Ha a völgy hirtelen összeszűkül, *torok* keletkezik. Magas hegyektől körülvelt sík területnek *lok* a neve. A völgy nyílásában, szádjában fekvő rét neve *ornyák*. A kisebb talajbemélyedéseknek, az árkoknak és vízmosásoknak is sok nevük van. Nagyobbak az *árok*, *debrő*, *göhej*, *hasadály*, *hasadék*, *horgas*, *horh*, *horhágý*, *horhas*, *horhat*, *hork*, *horó*, *horog*, *rengé*, kisebbek a *garázd*, *gát*, *picsóka*, *róna* és *sánc*. A *horhó*, *rapát* és *závoz* inkább mély utaknak nevezhetők, noha mindenik árokban vihet át. A kerek, kisebb talajmélyedéseket *bukkanó*, *dobra*, *gödör*, *haladék*, *horvás*, *kavala*, *kotyor*, *kupa*, *lyuk*, *töbör*, *zákány* és *zökken* névvel jelölik. Az árok és gödrök oldalait és felső széleit jelentik a *csorba*, *geréb*, *gereb*, *mart*, *part* és *rapály*.

A sík vidékeknek nem oly nagy a névkincsük, mint a hegyeké és a völgyeké. Itt egyhangúbb a talaj formája, hát nem is kell oly sok szó a jellemzésére. *Alföld*, *alföldség*, *erge*, *lap*, (-ác, -ály, -ány, -ás, -jas, -os, -ság, -ulat), *róna*, *sijátság*, *sík*, *síktényérség*, *suhar* és *tér* (-jény, -ség) azok a nevek, amelyek itt előfordulnak. A sík vidéken gyakran látható bemélyedt, behorpadt helyek elnevezésére szolgálnak a *hajlás*, *hajlat*, *horpac*, *horpály*, *horpasz*, *kúp*, *lokka*, *lopáj*, *palé*, *súlyedés*, *tekenő* és *tekenős*, valamint a völgynevek közt már említett *lok* is.

Ha a föld ősanýaga, a kőzet, lerázva földtakaróját napvilágra jön, a különböző térszíni formák neveit a *kő* és *szikla* szókkal kapcsolják egybe. Ha pedig az időjárás a követ és sziklát megrepesztí, hogy egyes részei úgy állnak ki a talajból, mint a kéz ujjai, az így támadt alakulatokat *bütü*, *csomp*, (-asz, -ó), *csonyó*, *csumó*, *csutkó*, *kőszál*, *sutak*, *szirt* és *torony* nevekkel jelöli a nép. Az egyes alakulatok közt *kémények* vannak s ezek alján *csurdé* van, amelyen a lerepedt kő legurul. Ha pedig közöttük út visz el, *kapu*-t képeznek. Régente az ilyen sziklás helyeket *pest*-nek is nevezték.

Ezek a magyar nép nyelvében a térszín formáinak nevei.

HEFTY GYULA ANDÓR.

DECSY OSMANOGRÁFIÁJA ÉS A NyÚSz.

Decsy Sámuelnek, a jeles magyar tudósnek és szerkesztőnek a maga korában nevezetes munkája, az Osmanografia, az az: a' török birodalom' természeti, erköltsi, egy-házi, polgári 's hadi állapottyának . . . summás le-írása (Bécs, I. II. r. 1788, III. r. 1789) vagy kétszázad magával szintén ott szerepel a NyÚSz. második részének forrásművei között. Sajnos azonban, hogy ez a tartalomra és nyelvre nézve egyaránt érdekes munka tüzetes feldolgozásban nem részesült s így a nyelvújítás szempontjából föltötte figyelemreméltó szókészlete kiaknázatlanul maradt. Mindössze öt szó az egész, amit a NyÚSz. ebből a három részből álló, idézhető adatokban gazdag vaskos munkából idéz, ezek: *biztos* (NyÚSz. 421), *bútor* (u. o. 425), *posztókereskedés* (u. o. 499), *köztársaság* (u. o. 514), *perc* (u. o. 549). És csodálatos, ez az igen csekély eredmény is úgy van szótározva, hogy mind-egyik adat több-kevesebb helyreigazításra szorul. A *biztos*-t az Osmanografia 3. részének 288. lapjáról idézi szótárunk ilyképen: »a' török táborba küldetett *biztosai* által.« Érdekes, hogy a jelzett lapon háromszor is megvan ez a szó, de az idézett mondatrészletnek ott semmi nyoma, hanem igenis megtalálhatjuk a 391-en. Különben a »*commissarius*« jelentésű *biztos* előfordul már a második rész 180., 310., 312., 313. lapján is, ennél fogva egy évvel előbből idézhető.¹ A 180. l-on olvasható adat kiváltképen alkalmas az idézésre: »azokat tsak ollybá tartják, mint valamely postákat, biztosokat (Commissariusokat).« A *bútor*-t a NyÚSz. az Osmanografia 1 : 73. l.-járót mutatja ki. Ott azonban nincs meg, hanem megvan pl. a 70.-en, a 154.-en s még sok más helyen. A *posztókereskedés* az 1 : 115. lapjáról van idézve, holott a 111-en található. A *perc*-et is hiába keressük ott, ahol a NyÚSz. a helyét megjelöli, t. i. a 2 : 259. lapján. De keresetlenül is szemünkbe ötlik a 252., 254., 295., 393. lapon. Csak éppen a 259-en nincs sehol! Az öt kiírt adat közül egyedül a *köztársaság* van meg azon a helyen, ahol a NyÚSz. megtalálhatónak mondja: a 3. rész 63., 101., 206. lapján. Csakhogy itt is van egy bökkenő. Az t. i., hogy ez a szó régi és új jelentésében egyaránt föllelhető az első valamint a második rész számos helyén s így, akár a *biztos*, már 1788-ból is kimutatható. Eleinte azt hittem, hogy a tudós szerző talán nem az első kiadását használta Decsy munkájának. Azonban csakhamar meggyőződtem, hogy az Osmanografiának második kiadása nincs. Különben is egy esetleges második kiadásról ebben az esetben már csak azért sem lehetne szó, mert a NyÚSz. második részének forrásjegyzéke maga is a 1788-9-i kiadásra utal. Mindezt korántsem szemrehányásképen, még kevésbé a rosszul palástolt kárörömtől derült ábrázattal sorolom föl, hanem inkább csak azért, hogy világosabban kitűnjék, ami a hozzáértők előtt már rég nem titok, mily akadémikus, szeges munka (Faludival szólva) a szótárkészítés s hogy hibák, tévedések, apróbb botlások a legnagyobb vigyázat, a legkörültekintőbb óvatosság mellett is nagyon könnyen eshetnek benne.²

¹ Simai még előbből idézi MNY. 7 : 258.

² Nem tartozik ugyan szorosán tárgyunkhoz, de talán nem vétünk igazmondásunkkal sem a felebaráti szeretet, sem a hibái és hiányai mellett is érdekes munkának kijáró köteles tisztelet ellen, ha a NyÚSz. második részének még egynéhány kisebb hibájára rámutatunk, amelyek lapozgatás közben

Az Osmanografiának egynehány, a nyelvújítás szempontjából érdekes szavával a NyÚSz.-on kívül még egyik-másik folyóiratban megjelent adatközlésben is találkozunk. De sem a NyÚSz., sem az adatközlők nem merítették a Decsy fakasztotta bőséges forrásból annyit, amennyit belőle könyvnyúzerrel meríthetni. Az alábbiakban felsorolunk hát mi egy egész kis szótárra valót, olyan szókat, melyek egyrészt a NyÚSz. adatait helyesbítik, rámutatnak a szónak régibb meglétére, avagy világot vetnek mai jelentésének kialakulására, másrészt a NyÚSz.-ból egyáltalán hiányzanak, noha nézetünk szerint méltán helyet foglalhatnának benne. Imhol következnek:

Balgondolat... a' község uralkodó Sultanaikról val óbalgondolattya 2 : 10. A NyÚSz. nem ismeri.

Befizet... hadi seregünket apró tsatarozások által vesztegették, és a' szegény Temesi Banátnak valósággal bé-is fizettek. 2 : 327. A NyÚSz. Mártonból (1803) ismeri.

Bekísér... a legfőbb Görög templomhoz mennek, a' melybe a' Patriárka 's több Görög Fő-Papok és Uraságok őket bekísírik. 1 : 25. A NySz.-ban *bekisért*.

Betegszoba... ennek udvarában vagynak a' pénz-verő ház, a' marstallok, vagy tsászári istállók, a' beteg szobák. 2 : 42. A NyÚSz.-ban nincs meg.

Borkereskedő... Samos szigeti muskatal borokat Frantzia, Anglus, Hollandus, Svecus 's más borkereskedők szokták fel-szedni. 1 : 100. A NyÚSz. Mártonból (1811) idézi. Ugyancsak Decsynél: *posztóhalmár* 1 : 172, *sajtkalmár* 1 : 173.

Dívatjában van. A' nyilak, vagy vesszők által való jövendőlés, mely babonáság Mahomet előtt az Arabsok között nagy divattyában volt. 1 : 243. A NyÚSz. szerint Kresznerics a népnyelvből idézi.

Domborít... farkat bufántokkal nem domborítják. 1 : 150. A NyÚSz. szerint először Baróti Szabó Dávidnál (1792).

Élősködik. Az ellenség földén élősködvén, azt, a' mennyire lehet, erőltetik. 2 : 328. Idejegyzem, mert sem a NySz.-ban, sem a NyÚSz.-ban nem találom nyomát.

Emberkereskedő... [rabszolgakereskedő] 1 : 257. A NyÚSz.-ban nincs meg. Decsynél különben előfordúl még a régi alakban is, így: *emberrel hereskedők*. 2 : 437.

Fal-almáriom... (fali-szekrény) 1 : 339. A NyÚSz.-ban nincs meg.

szemet szúrtak. Így pl. az *aligazgató* megvan az 1 : 4. l.-ján a Nyr. 30 : 289 l.-járól kimutatva, de ugyanez az adat megvan a 2 : 406. l.-ján is. Decsyből azonban egyszer sincs idézve, noha Simai már a Nyr. 32 : 436. l.-ján kimutatta. A *hítsorsos*-sal is két helyen találkozunk magában a második részben. Először a 478. l.-on a *hit*- alatt Márton József 1800 (Sztr.) jelzéssel, másodsor az 564-en a *sorsos* címszó alatt Márton forrásjelzéssel 1803-ból. Ugyancsak két helyen találjuk meg a *fölbuzdulni*-t is: a 425. l.-on PP.-ből, a 459.-en Geleji Katonából idézve. Seba, mégis csak jobb, mintsem egy helyütt sem volna! *Hibázni* hiányzik a Szómutatóból, ámbár megvan az adatok között mind a két kötetben, vö. 128., 477. l. A *gyakorlat* szóhoz a Szómutatóban ez a két szám van függesztve: 111, 467. A *gyászkhöntös*-t Mártonból idézi szótárunk, holott megvan már Medgyesinél is, vö. NySz. A *bűnbocsánat*-ot pedig, melyet a NyÚSz. Geleji Katona Istvánból idéz, megtalálhatjuk már Telegdinél, l. NyF. 18 : 29,

Fél-ember... pendel őrző fél emberektől neveltetnek 2 : 14. Ezt is odaírhatjuk a *fél*-összetételei közé, vö. NyÚSz. 453. Ma más értelemben.

Fegyvertár... az ágyu-öntő műhely szomszédságában fekvő fegyvertár 2 : 291. A NyÚSz. Mártonból (1799) ismeri. Decsynél *posztótár* is 1 : 111.

Folyó esztendő... a' mostan folyó esztendőbeni történetek 2 : 195. A NyÚSz. Mártonból (1803) idézi.

Folyó pénz. Második folyó ezüst pénz a' *Solota*. 2 : 106. ... a' Defterdár a' Myry Kassának öregbitésére a' folyó külső betsit (valorát) megkisebítette. 2 : 261. A NyÚSz.-ban az első adat Kazinczy Hamletjéből (1790) való.

Fölcserél... valamennyi keresztyén még eddig az Evangeliumot a' Kóránnal fel-tserélte 1 : 312; így 1 : 317. A NyÚSz. szerint először Mártonnál (1803) 'eintauschen' értelemben.

Földhalom... tsak némelly föld-halom alatt fekvő kőfalai emlékeztetik a' lakosokat és a tudós utazókat régi ditsőségekről. 1 : 62. Szótárba nem került.

Földház... vagy sátorokban, vagy föld-házakban laknak. 1 : 42 Szótárakban csak Kresznericsnél.

Földíró. A' föld-írók által közönségesen három felé osztatik. 1 : 51. A NyÚSz. Nyulas Erd. Orv.-ából idézi (1800).

Földkártya. A *földabrosz* (vö. NyÚSz. 99.) Decsynél *földi kártya* (2 : 341), de ugyanaz a lapon *földkártya* is.

Földleírás. Egyiptus, a' mint a' föld le-írásából tudjuk, feküszik Afrika nap-keleti részében. 1 : 51. A NyÚSz. szerint a geographia PP.-nál *föld megírása*, Mártonnál (1803) *földleírás*. E két kifejezés között mintegy közvetlenül állhatott a Decsy-féle *föld leírása*.

Földtermés... vetemény 's föld-termések hasznából élnek. 1 : 53. A NyÚSz. nem ismeri.

Gulyáshús... a' feltétetett hús is olly apróra van vagdalva, mint a' gulyás-hús szokott lenni. 2 : 85. A NyÚSz. csak Mártonból idézi (1807), de Simai megtalálta Kazinczy műveiben is, MNy. 7 : 22.

-gyulladás... agy-velő-, tüdő-, melly-hártya és máj gyulladások 1 : 89 ... szem hártya gyuladása 1 : 93. ... szemgyulladás 1 : 93.

-hártya... mellhártya 1 : 89., szemhártya 1 : 93.

Hártyacsatorna. ... ha egyszersmind meleg és száraz a' test erősebb részeit, a minémüek a' vér hártya tsatornáis, meg-merevíti. 1 : 89. Szótárakban nem találom.

Hazaáruló. ... a' Istent tagadó, vagy vallást tsúfoló, vagy hazája áruló. 1 : 312. Vö. NyÚSz. 476.

Házal. Férjeiktől szorosán tartatnak, közönséges helyekre ritkán mennek, nem házalhatnak. 1 : 338. Az asszonyok nem durtzásak, nem házallók. 1 : 362. Vö. NyÚSz. 126.

Hitsorsos. Decsynél még így: *hiti sorsosa*. 1 : 243, 267., vö. NyÚSz.

Homlok-írás. ... egy kő-kápolna, mellyre ez a' homlok-írás (Inscriptio) tétetett: Deus mihi. 3 : 630. A NyÚSz. a Phil.-ből idézi.

Imádságház. A' közönséges imádság házakat Moskek-nak nevezik. 1 : 288, 331, 2 : 40. A NyÚSz.-ban nincs meg a *-ház* összetételei között.

Járatlan. ... a' bombákat hányó katonák, mesterségekben járatlanok 2 : 212. Vö. NyÚSz. 489.

Járatos. Meletius-t, a' tudományoknak minden részében járatos Athénási Metropolitát? 1 : 359, vö. NyÚSz. 489.

Jártas. Herbelot... nap-keleti nyelvekben igen jártas Tudos volt. 1 : 192, 360. A NyÚSz. szerint először Szabó Dávidnál (1792).

Jót áll. ... minden tized tartozik ... az utazók bátorságáért jót állani 2 : 53., vö. NyÚSz. 156.

Katonaélet ... az Osmanoknak a' katona életről való nemes gondolatya. 2 : 19. Sem a NySz., sem a NyÚSz. nem ismeri.

Kereskedőváros. Alexandria 's más Levantai kereskedővárosokban. 1 : 107, 131. A NyÚSz.-ból hiányzik.

Kifacsar. ... hány féle szín alatt fatsarják-ki kezekből véres verejtékkal keresett vagonkájokat? 1 : 331, 352. stb. Ámbár Zolnai szerint »az újabb irodalmi szókincsnek természetes elemei« (Nyr. 38 : 127) nem valók NyÚSz.-ba, talán mégsem árt tudnunk, hogy ezt a szót már Decsy is használja. Vö. NyÚsz. 84.

Kiküszöböl. ... hogy azt egészben örökévé tehessék, és a' Fels. Austriai Házat annak törvényes birtokából ki-küszöböltessék. 2 : 368. A NyÚSz. szerint először Dugonics Etelkájából (1788). Látni való, hogy ugyanabban az évben megvan Decsynél is.

Kiülő szem. Az Asszonyok barnák, fekete, nagy kiülő szeműek. 1 : 123. A NySz. SzD: MVir.-ből idézi, a NyÚSz. nem említi.

Ködoszlop. ... kinek feje felibe, hogy a' nap' hévsége ártalmára ne lenne, az Isten egy ködoszlopot függesztett fel. 1 : 55. Szótárakban nem találom.

Köllekezés. ... a' Russus, Danus, Svéd ösztövér konyhához szokott, magát háza-népivel mulattya, a' köllekezést futtya. 1 : 133. A NyÚSz. szerint *köllekezni* »migrare« értelemben először Baróti Szabó Dávidnál, pénzre vonatkozó jelentésében Tzs.-ban (1835) és Fogarasinál (1836).

Könyvsajtó. Konstantinápolyban egy könyv-sajtót állított fel, melyben holmi aprólékos könyvetskék ki-is jöttek. 1 : 308. A NyÚSz. szerint először Baróti Szabó Dávidnál (1792).

Könyvtár. ... le Bret Stuttgardi Professor, és a' hertzei Könyvtár fő gondviselője. 1 : 175. A NyÚsz. szerint az első adat Révainál 1787-ben található, Simai néhány évvel előbből ugyancsak Révai javára írja (MNy. 7 : 258). Ime, 1788-ban használja Decsy is. Nála különben előfordul a *könyvtárház* (1 : 196) is, melyet szótárunk SzD.-ből idéz.

Középhang. Magas, vékony, közép és alsó hangok. 1 : 163.

Középtartomány. ... a' régi Görög Irók Mesopotániának, az az: középtartománynak nevezték. 1 : 41.

Középtenger. Ennek-felette az egész fekete tengert, az Archipelagust a' középtengernek (mare mediterraeum-nak) nap-keletre ... fekvő részeit. 1 : 17, 18, 88. A NyÚSz. 1796-ból idézi.

Köziga. ... a' sok külömb-külobm-féle hamis szín alatt ki-fatsart adó, köz iga ... 1 : 97.

Közincstár. ... mind a' bóldogtalan lakosokat szegényítik, mind a' köz Kints-Tárt ki-üresítik. 1 : 115. A NyÚSz. szerint a *kincstár* először Benyáknál 1780. táján; ime, Decsynél 1788-ban már megvan a *közincstár* is.

Közlakos. A' Serail példáját más Osmani urak, és közlakosok-is követik. 2:77.

Közteher. ... a' köz tereh-is nőttön-nő 1:28. A NyÚSz. mint Kisfaludy S. szavát említi 1832-ből.

Köztisztviselő. ... mind a' polgári, 's mind halálos dolgokban a' köztisztviselők hatalma alatt vagynak. 1:280. A NyÚSz.-ból hiányzik. Mártonnál csak így: *köztiszt* (NyÚSz. 512).

Közszükség. ... melyből fordítottat pénzből fizetődik az adó és a' köz szükség-is potoltatik. 1:29.

Láb. Sok lábú verseket irnak, és a' cadentiát szorossan megtartják, de szokott strófiák, vagy négy rendből álló verseik, nem 12, hanem 11 lábból állanak. 1:139. A NySz. a *láb*nak *versláb* jelentését nem ismeri, a NyÚSz. ismeri ugyan a *versláb*at, de csak 1835-ből idézi, a pusztá *láb*ról nem szól semmit.

Lábperec. ... a' fő asszonyok fül-függői, gyürüi, kar 's lábperetzei 1:124. A *karperec* először Kolláritsnál (l. NyÚSz. 495.), a *lábperec* úgylát-szik Decsynél.

Lebeszél. Mitsoda asztalt tartson a' mindennel bővölködő Sultán, rövideden le-beszéltem. 2:84, 314. A NyÚSz. ezt a jelentését nem ismeri.

Lemészárol. ... irgalmatlanul lemészárolják. 2:359, 364 stb. A Ny-ÚSz. szerint »még Ballaginál sincs meg.«

Levente. Az újabb irodalomban Dugonics honosította meg (l. NyÚSz. 521). Ismeri Decsy is, csakhogy nála »A' Leventik többnyire archipelagus sziget beli görög ifjak, kik minthogy gyermeksegektől fogva a' vízi buvárságban, hajókezésben, tengeri tolvajkodásban nevekettek, bátrak, semmi veszedelemtől nem iértődznak.« 2:228. A 2:246. l.-ján így ír: A' Leventek és a' hajós legények durva szürke posztóból készült rövid ruhákat hordanak.

Meghátráltat. ... a sűrűn repülő ágyú-golyóbisok, kartácsok és granátok közzülök leg-többet le-sóznak, 's őket leg-hamarább meg-hátráltatták. 2:355. *Hátráltatni* először Kónyinál (l. NyÚSz. 476.)

Nagykövet. Magának a' Profétának, mint Isten nagy követének, tükös tanátsossának. 1:250. A *nagykövet* a NyÚSz. szerint először a Tzs.-ban (1835) fordul elő. Decsy adata lehet egyszerű jelzős kifejezés is, anélkül, hogy »botschafter« jelentése volna. Mindenesetre föltűnő, hogy a 2:177—9 l.-ján, hol a török udvarnál tartózkodó követkről szól, a *nagykövet* szó nem fordul elő.

Népszerűség. Brussa kies vidékéről, erős várarúl, népességéről... nevezetes. 1:78. A NyÚSz. szerint »e szó a XIX. század előtről ismeretlen.« Pápay Sámuel Tiszt. Szót.-ából (1807) idézi. Simainak van adata előbbről is, vö. MNy. 6:357.

Népetlenség. E' nagy népetlenség okát nem kell keresni az élet módja nehézségében, vagy a' kenyér szükségében. 1:117. A NyÚSz. csak Széchenyi Stadiumából (1833) idézi.

Összeparosít. A' jegyeseket minden eleve való ki-hirdetés nélkül öszve párosítják. 1:348. A NyÚSz. Dugonics Etelkájából említi fel (1788). Láthatjuk, hogy megvan ugyanazon évben Decsynél is.

Pénzműhely. ... azok a' pénz-műhelyek, melyekben sok jó arany és ezüst pénzek verettetnek. 1:29.

Próbaidő. ... setét kamarába zárják, abból 40 napig ki-nem-bocsátják, ... mely próbaidőt ha el-töltheti, rendekbe fel-veszik. 1 : 286. NyÚsz. nem ismeri.

Selyemkereskedés. Brussa ... a' gazdag selyem kereskedésről ... nevezetes. 1 : 78.

Sírház ... a' ki reggel vagy dél-előtt fizeti-meg a' természet végső adaját, dél-után sír-házába dugatik. 1 : 350.

Sorhajó. Először Sándor Istvánnál 1808-ban (I. NyÚsz. 288.) Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy Decsynél *lineahajó*: »Linea hajóknak nevezetnek azok a' hajók, melyek a' tengeri ütközetekben rendre állíthatnak, és az ágyúzásokat ki-álhatták.« 2 : 230.

Svéd. ... a' Russus, Danus, Svéd ösztövé konyhához szokott 1 : 133 ... a' Frantziák, Anglusok, Hollandusok, Svedek és Velentzések, tökéletes vallásbeli szabadságban élnek. 1 : 332. A NyÚsz' Sándor István Sokféléjéből (1798) idézi.

Széntüz. ... réz edényekben élesztett szén-tüzek a' testet melegítő legjobb eszközök. 1 : 80.

Szökőkút. ... ennek közepén vagyon egy márvány kőből tsinált kupressus fával körül vett szökő-kút. 2 : 42, 48, 79. A NyÚsz. szerint először Baróti Sz. D. (1792).

Tehetséges. ... feleségeik-is meg-fognak tehetséges férjeikkel elégedni. 1 : 215. Vö. NyÚsz. 330.

Tönkre tesz. ... a' tsászári tárházakra rohantak, a' zárat le-verték, és a' benne találtatott eleséget tenkre tették. 2 : 54. A NyÚsz. csak Kresznericsből idézi. A Nyr. 31 : 153 lapján Tolnai Vilmos Gvadányiból (1790) említi. A mi adatnak régibb.

Tüzmester. ... egy ellenséghez által szökött Olasz tüz mester (Feuerwerker, Pyrotechnus). 3 : 343.

Végtartomány. ... 100,000 [katona] a' végtartományok', várak' védelmére. 2 : 237.

Vendégszoba. Vendég szobáik' falai festettek. 1 : 156. A NyÚsz.-ban nem találom. Mártonnál sincs meg 1811-ben.

Visszautasít. ... azoknak két harmad részit-is hazájokba vissza-utastítyák. 2 : 219. Ezt a szót 'visszaküld' értelemben a NyÚsz. 1792-ből említi.

Visszhang. Talán nem érdektelen, hogy az echo Decsynél *visszhangzás*: ... az asszonyi éneklések' echoja vagy vissza' hangzása. 1 : 152.

Viszonozás. A' Klissiai szerencsétlen történetnek viszonozására ... Konstancának meg-szállására vetette gondolatait. 3 : 549. V. ö. NyÚsz. 379, 613.

Vonakodik. ... az egész keresztény sereg meg-zavartatván, egy része a' szeker-várakkal meg-erősített tábort helyére vonakodott. 3 : 89. Érdekes átmeneti jelentés a *vonakodik* régi és mai értelme között. Vö. NyÚsz. 382, 614, MNy. 4 : 109.

Vontsövű-puska. Az Arnauták, Bosnyákok vont tsőű puskákat, jó széles kardokat hordnak. 2 : 249 ... karabélyok többnyire vont tsőűk 2 : 251. ... vont tsőű ... fegyver 2 : 380. A NyÚsz. csak 1829-ből idézi.

Zsinórmérték. ... a' despota tselekedeteinek zsinór-mértéke nem a' törvény, igazság. 2 : 21, 425. A NyÚsz. szerint átvitt értelemben először

Márton Istvánnál (1796), Baróti Sz. D.-nál még *csapó zsinor*. Simai (I. M. Ny. 4 : 16) a gyulafehérvárl Index vocabulorum-ból (1647) idézi, de nem mondja meg, hogy mit jelent.

Szójegyzésünknek végére értünk. Ime, kerekszámban 80 adatot tartalmaz. Ha csak negyedrésze bizonyul használhatónak, fáradságunk akkor sem volt hiábavaló, s akkor is elég gazdagnak mondhatjuk azt az anyagot, melyet Decsy munkájából a NyÚsz. számára kiböngészgettünk. S azt hiszszük, hogy a nyelvújítás szempontjából szóba jöhető valamennyi munka részletes feldolgozása után is marad belőle elég hasznavehető szöanyag.

CSEFKÓ GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Őket!... A német nyelv a birtokost, aszerint amint ez vagy személy- vagy dolognév, majd a személyi, majd *ta* mutató névmással jelöli. Úgy látszik, ez a használat lebegett szeme előtt azon íróinknak, akik újabb időben hasonló megkülönböztetést akarnak tenni a magyar személyi és mutató névmás alkalmazásában. A Nyelvőr legutóbbi füzetében (14 : 559) a Kérdések és feleletek rovatában ez olvasható: »Az és *ő* közt kell szerintem különbségnek lenni. Az *ő*, azt hiszem, kizárólag személyre vonatkozik. E szerint nem volna helyes a Nyelvőr 488. l. előforduló mondat: »Ezen föltevés mellett nem is lehetne *őket* (a ragokat) megmagyarázni«, e helyett: *azokat*.« Ha nem is tudatosán, de ugyane fölfogás értelmében alkalmazza azoknév jelölésére íróink egy része személyi névmás helyett a mutatót; az iskola teljesen meghódol e tetszetős szabály előtt...

A harmadik személyű névmás, mint mindegyikünk tudja, *ő*; ragozott alakjai pedig a következők: *őv-é, ő-t*; továbbá *ő-neki, ő-bele, ő-tőle, ő-róla* sat. Ez utóbbiak csonkúltan így is: *neki, bele, tőle, róla*. A *róla, benne* sat. tehát épügy személyes névmás, mint maga az *ő*, s a különbség

¹ A Világ f. é. nov. 24-i számában Tisza István stílusa c. a. »[egy] kis tanulmány« jelent meg, melynek nem egy kifogásához szó fér. A többi közt ezt idézi Tisza Istvánnak egy előadásából: »Bizalmas ismerőseinknek... tartjuk *őket*« (a problémákat). S ez ellen azt a kifogást teszi, hogy »a magyar ember csak a személyre mutat vissza; a tárgyat anélkül is érzi, hogy még egyszer ismételné.« — Mivel ez régi balvélemény s mivel engem is ért egykor ez az alaptalan szemrehányás, közlöm itt Szarvas Gábornak erre vonatkozó fejtegetését a Nyr. 15 : 9—12. lapjáról. A vitatott mondatot én írtam a névragozásról szóló cikkemben. Megjegyzem még, hogy egy régibb alkalommal meg Brassai Sámuel helyeselte az *őket* névmásnak ugyancsak az én dolgozatomban előforduló hasonló használatát (Nyr. 5 : 57); továbbá hogy az *őket* — igaz — el is maradhat ilyenkor, de elmaradhat akkor is, ha személyekre vonatkozik, pl. Kazinczynál: »Hány király volt épen ezáltal annál biztosabb? S a mostani kor s a jövődök nem épen azért magasztalják?« (Egmont). Zokogva elbeszéli, hogy meghaltak a fiúcskák. Három éjjel virasztotta, eltemette kinn a kertben (Gyulai: A gonosz mostoha). Már a szolgabírák sem mertek keresztülhajtani a birtokomon, attól félték, hogy lelövöm (Baksay: GyÖ. 2 : 165). — Viszont már Versegly megjegyezte, hogy a személynévmás dologra is vonatkozhat: »Die pers. Fürwörter werden auch von Tieren u. Sachen gebraucht. So sagt man... von Pflanzen: másszor jobban megöntözd *őköt*« (Ung. Sprachlehre 212.)

köztük csak az, ami egyrésről a *ház*, másrésről a *háZRól*, *házban* közt. Petőfinél a következő útbaigazító példákat találjuk: »Meggapta bajszát és egyet pödrött *rajta*. Ez a világ aligha csárdában nem ég; bemegyek az éjre; *benne* megpihenek. Izzadott a török véres veritéket, *tőle* a zöld mező vörös tengerré lett«... .

Vannak, s közéjük tartozik, ha jól sejtjük, az idéztük kérdés írója is, akik a személyi névmásnak *ő, ők, őt, őket* alakjait a többiektől (*bennem, veletek* sat.) külön választják s csak az előbbieket tartják olyanoknak, amelyek dolgok jelölésére, nem alkalmazhatók. Hogy még e megszorítással se fogadható el a szabály helyesnek, azt *ők* maguk is, akik szentesítettnei óhajtják, kénytelenek lesznek elismerni, ha egy pár alkalmas példát állítunk szemük elé, hogy rájuk építve dönthessék el nyelvérzékük szavával a kérdést:

Nézd a fejedelmi tölgyet. Féktelen haragjában ront ellene s vad erővel csap le rá a neki bőszült vihar; de *ő* rendületlenül áll... Gyerme kem ne kínozd az állatokat; *ők* is éreznek, *ők* is isten teremtményei... Nincs veszedelmesebb ellenség, ha szabadjára ereszted, mint a nyelv. Azért parancsolj *neki* s tartsd féken *őtet*.*

Három kérdésre várunk ez alkalommal feleletet: Dolognevek-e a *tölgy, állat, nyelv*? Helyén valónak mondja-e a nyelvérzék e példákban az *ő, ők, őtet* személyi névmást? Állhatna-e helyette, anélkül hogy visszatét szést keltene, a mutató: *az, azok, azt*?

Csatoljunk ezekhez igazolásul egy pár adatot a legrégebb nyelvből, amelynek tolmácsául a Keszthelyi és Döbrentei kódexeket választjuk: »Confringet Dominus cedros Libani et comminuet eas (Psalm. 28 : 6): Ur meg tery lybanus hegyenek *w* cedrus fayth ees semye tezy *wketh* (KeszthK.). Vr libannak cedrus fait meg tőri es *őköt* vg'an meg tőri, (DöbrK.) Circumdate Sion et complectimini eam (Psalm, 47 : 13): Vegyetek kernwl sionth ees megh elelyetek *wleth* (KeszthK.). Veg'etek kőrnől siont. őlel'etek meg *őtet* (DöbrK.). Visitasti terram et inebriasti eam (Psalm. 64 : 10): Meglatogataad feldeth ees meg syrosytad *wleth* (KeszthK.) Földet meglatad es *őtet* megrezegited (DöbrK.). Tu confregisti capita Draconis, dedisti eum escam populis Aethiopum (Psalm 73 : 14): Te meg terted sarkanyoknak feyeth ees atad *wleth* etekre zerechen nepeknek (KeszthK.) Te sarkannak feiet meg törted, *őtet* zerečen nepnek ethekke atad. (DöbrK.)* Sat.

Nem a dolog- vagy személynévre való vonatkozás tehát, hanem egészen más mozzanatok azok, amelyek a személyi és mutató névmás alkalmazását szabályozzák...

SZARVAS GÁBOR.

A *doktor cím hátrahelyezése* mindinkább terjed. Csapodi István dr., kinek e magyarosabb szórend elterjesztésében legtöbb érdeme van s ki már egyszer a Nyr-ben is számot adott törekvése sikeréről (35 : 477), nem rég a Gyógyászat című folyóiratban (1911. jún. 25-i szám) szállt síkra ez ügyben, s azóta ez a folyóirat is megtért, s mint több más orvosi folyóirat és szakkiadvány, most már a nevek mögé rakja a dr-t. Csapodi e föl-szólalásában idézi Révai hasonló szellemű fejtegetését Kazinczyhoz intézett egyik leveléből (1806. febr. 10.), melyet én is nem rég idéztem egyetemi előadásaimban s épen a Nyr-ben is akartam közölni. Révai a sok tekin-

tetben érdekes levélben a többi közt azt írja: »Kedves Kazintzim! kedves neked az új nyelvek szerént való nüánszolás [így írja: nem pedig: nuan-ceolás] ezekben a szebbé lett szólásokban: Gróf Szétsényi Ferentz, Gróf Rádai Gedeon, Doctor Veszprémi István, Doctor Földi János, Professor Révai Miklós. Én ezekben a nüánszolást oly éktelenségnek érzem, mint imezekben, ha nüánszolnók: Pápa XVIII. Kelemen, Tsászar II. Ferentz, Király II. Lajos, Király Mátyás, Érsek Battyányi, Püspök Miklósi« stb. stb. — Közöltem már Szeder Fábíán-nak a Tud. Gyűjteményben 1828-ban megjelent talpraesett cikkecskéjét, mely ugyanolyan nézeteket fejtegetett (l. Nyr. 35 : 478). Most pedig közlök egy hasonló régi nyilatkozatot, mely szintén igen érdekes és csak most került napfényre. Földi János 1790-ben készült Magyar Nyelvkönyvében, mely most jelenik meg a Régi Magyar Könyvtár c. gyűjteményben, a szóban forgó kérdéstről ím ezt olvassuk (l. a kiadás 242—243. 1.):¹

»A tulajdon nevek a köz vagy méltósági és hivatali neveknek is elejébe tételnek, mint: Mátyás király, II. Leopold tsászar, Esterházi herceg, *Károli gróf*, Pál apostol, Péter apostol, Máté evangyelista, Rác professor.«

»*Jegyzet*. Ezek mindazonáltal *Herczeg*, *Gróf* és néha *Király*, midőn a keresztnevek is a nemzeti vagy vezeték nevek után tételnek, legelől talál-nak helyet, mint: Herczeg Eszterházi Miklós, Gróf Pálffy Károly, Király Hunyady Mátyás, Király Zápolya János, az Apostol szent Pál. A Professor Rác Sámuel. Sőt egy darab időtől fogva az idegen nemzetek köve-tésekre az is nagyon szokásba vétetett, hogy minden keresztnevek nélkül is ezek tétessenek elől: Herczeg Esterházi, Gróf Teleki, Professor Szatmári sat. — Ugy e tisztelő neveket is: *Uram*, *Asszony* a főrendek megváltoztatják ezekben: Uram Atyám, Uram Bátyám, Uram Ötsém, Asszony Anyám sat.« (t. i. e magyarosabb szórend helyett: atyám uram, anyám asszony. Ezt az *urambátyám*-féle főrendi kifejezésmódot Révai is idegenszerűnek mondja fönt idézett levelében.

Hasonlókép nyilatkozik Földinek kortársa is, Gyarmathi Sámuel 1794-ben megjelent M. Nyelvmesterében (2 : 33): »*Gróf Peterdi, Báró Kuntzogi*. Ez németes, hogy elől a titulus, de mit tehetünk rólla, ha e hibát már megszokták?« — Érdekesen fogalmazták a szabályt a Magyar Nyelv Rendsze-rében (2. kiad. 1847. 352): »*A gróf, báró, herczeg, doctor* idegen termé-szetöknél fogva a sorozatban is idegen szabály után rakatnak el többnyire, s így mondatik: gróf Nádasdy, báró Perényi, herczeg Esterházy, doctor Szombathy, a magyarabb: Nádasdy gróf, Perényi báró, Esterházy herczeg, Szombathy doctor helyett.« Ilyenformán tanítják aztán Riedl Szende, Magyarische Gramm. 286. és M. Nyelvtan 1864. 285, Imre Sándor M. Mondattan 70,¹ és mások.

Ellenben egy nyelvtaníró, Kassai József, egészen meghódolt a korabeli idegen divatnak s ezt írta 1817-ben megjelent Magyar Nyelv-tanító könyvében (a 392. lapon) »Méltóság, hivatal, mesterség név elejébe tételik a vezetéknek, Tsászar Bonaparté, Király Zápolya, Fejedelem Rákótzí, Her-tzeg Esterházi, Gróf Andrási, Báró Meskó, Gyenerális Hirtelendi, Kapitány

¹ De Imre S. a szabályt így kezdi: »Hátul a név után állanak a) a rangnevek, péld. Battyányi nádor . . . Szécheyi gróf. Mátyás deák . . .«

Győri, Had-nagy Jékei, Püspök Zábrátszki, Kanonok Dobronyai, Plébános Hanák, Szólga bíró Jósa, Eskütt Kozák s t. eff., nem pedig Bonaparté Tsászsár s a t. — A keresztnevet elejébe teszjük a méltóságot, hivatalt, mesterséget jelentő névnek, a midőn el marad a vezeték név: p. o. Napoleon Tsászsár, Mátyás Király, József Nádor-Ispán...» stb.

SIMONYI ZSIGMOND.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Kicsoda, micsoda. Ennek a két névmásnak — különösen az elsőnek — nincsen szerencséje a mai irodalomban, alig használják. Előfordulnak néha ismétlődő kérdésben, de csak az egyes szám alanyesetében, pl. »Ki volt itt?« — A jegyző. — »Kicsoda?« Szintűgy: »Micsoda?« Emez azonkívül csakis fölkiáltásban, pl. »Micsoda természet!« Így hát mondhatjuk, nagyon szűk körre szorul a használatuk. A régiség s a népnyelve sokkal gyakrabban él vele, íme néhány példa (több példa a NySz.-ban):

Kicsodák azok? (Decsi: Sall. Jug. 27). Tudja is, kicsodák cselekedték (Thök.: Lev. 55). Kicsodák azokhoz lábbal fordult népek? (Com. J. 171. antipodes). Meglátja *kicsoda micsoda* (Dug. Péld. 1:99). Azt kell néznünk, hogy *micsoda felment* volt, és fejedelmek rendin volt; úgy meglátjuk, hogy mélységben esett (Mikes 13. lev., azaz milyen fel, mennyire felment, l. e mondatról Nyr. 36:323). Én vagyok az úrnak védő fiskálisa! — Hogyan? *micsodám* nekem az úr? (Jók. Rab. Ráby¹ 3:93). — Ezt a magyar hintót azért írárok le, hogy feledékenységbe ne menjen az magyar hintó *micsodás* volt (Apor: Met. 366). Hogy a csirke? Ki micsodás (így felel a dunántúli vásáros asszony). Hogy költ el a juh? Ki micsodáson (Kisújszállás, Nyr. 9:520). — A népnyelvben elváltozott hangalakok is vannak: »*kicsida, micsida, micsa*; micsa dolog van itt?« (Szolnok-Doboka m. Nyr. 9:427). Jó estét, édesem, micsa bűd érkezett? (Népk. 1:205. Vö. MTsz.) — Sok más példa a NySz.-ban.

Érdekes e két névmásnak az etimológiája is. A második elemük nyilván a *csoda* főnév, de ennek a jelentése teljesen elhomályosodott bennünk, s míg pl. ma a főnévnek *csuda* ejtése is egészen közönséges, mégse mond senki *kicsudát, micsudát*, s még a a csodától is eltávoztak hangzásban az említett *kicsida, micsa* féle hangalakok. De eredetileg *micsoda* = 'mi csoda' vagyis 'miféle csoda?' s mikor pl. azt mondták: *mi-csodát* kerestek ott? ez annyi volt, mint a mai »*mi a csodát* kerestek ott?« Mi a csodának? (Jók. Elátk. család 1:59). Vö. még: [Az Alföldről visszatérő] aratók elejtenek néha egy-két szót: *mi csoda* világ van odalent: pénzért veszik ott a követ (Mikszáth: A mi kis Morzsánk.)

Hogy a mi kifejezésünk önállóan fejlődött-e, nem tudom eldönteni. Úgy rémlik, az oroszban van hasonló kifejezés, de van a finnben is: *mitä kumma?* (vö. még: »*miksi ihmeeksi* till hvat under« Lönnrott szótára 1064 b.) A németben is van *was Wunder*, de itt a főnév megőrzi a jelentését. Ezt néha utánozták írónk; *Mi csuda*, ha akkor akadnak a halál hor-

gára, mikor ingyen sem gondolnák? (Fal. 48). *Mi csuda* azért, ha...: *che maraviglia* dunque che... (uo. 100 stb.) S mi csoda, ha ilyenkor aztán rossz szeszélyeik vannak? (Kemény: Erény és ill. 25.)¹

SIMONYI ZSIGMOND.

Egész és minden. Az egészet jelentő melléknév több nyelvben fölvette a 'mind, valamennyi' jelentését, így a román nyelvekben (vö. latin *totus*: olasz *tutti*, fr. *tout* stb.), az északi németben (*die ganzen Blumen sind erfroren*) stb. Ugyanevvel a jelentésfejlődéssel találkozunk a régiebb magyarságban, a NySz. öt ilyen példát idéz különféle forrásokból, a kódexek korától egész Orczy Lőrincig. Köztük van egy idézet Mikes Mulat-ságos napok c. munkájából. De Mikesnek Törökországi leveleiben is sokszor előfordul ez a használat: Kik szállásokat foglaljanak az egész bujdosó magyarok számára (34. levél). Az egész bujdosó magyarok itt vannak (36. l.). Az egész szállásaink a város szélén vannak (uo.). Csak a kis ujjukban több ész vagyon, mint másoknak egész csontjaiban (79. lev.). Oly hathatós beszédekkel szólla, hogy az egész hallgatók sírának (91. lev.). Olyan szándékkal imádkoznak, hogy az isten kegyelmét nyerjék az egész törökökre (189. lev.). — Viszont előfordul *minden* az 'egész' értelmében. Erre még több példát idéz a NySz., de nem említi Mikest, ki szintén ír ilyeneket: Minden tudóm (4. levél). — Érdekes volna tudni, hogy különösen az *egész*-nek szóban forgó használata él-e még a népnyelvben; a MTsz. nem tud róla.

PÁL ANTAL.

Uraim. Ez a szóalak 16. és 17. századi nyelvemlékeinkben igen sokszor fordul elő, még pedig, amint az alábbi idézetekből kitűnik, nagyon megszűkült jelentéssel; valóságos plurale tantum, amire alig lehetne még egy példát idézni nyelvünk történetéből:

Egy Szenyér várában kelt levélnek ez az aláírása: Mynd feyenket az *Zenyery vraym* (Lev. Tár 1 : 253—1557-ből); a jelentésbeli elszigetelődést világosan mutatja az a körülmény, hogy a levélírók önmagukat uraimnak nevezik. — Balka Istwan es mynd feyenketh az my kewesen vannak az *Zenyery vraym* (uo. 184. — 1556-ból). Im az *vraim* fire akarnak bochatany, mert ninchen penzek miuel abrakoth vegenek (uo. 316. — 1559-ből). Mentem wala k:hez az *gyalogh es lowagh vraym* penzeert (uo. 371. — 1560-ból). Kd írt, hogy Misinczky az *uraimnak* költő bort vegyen (uo. 2 : 26. — 1560-ból). Kérem Kdet szerelmes *uraim*, hogy az *uraimtól* kylgye el Kd az gyöngyöt (uo. 2 : 25. — 1556-ból). Az wthakon sok yambornak essek bantassok, kjketh tolwaylanak, az *wraym* kj menenek ewketh keresnj (uo. 1 : 204. — 1556-ból). Annak elotthe wzente wolth, hogy chwdalkozik raytha, mire nezwe ew kegelme anya kewlchegeth thezen, anya *wraymoth* tharth (uo. 1 : 16. — 1542-ből). Az sütésben penig ilyen rendet tartson, hogy minden egy köből buzalisztból mi számunkra 200 cipőt süttesen, *uraim cipóját* 240-t (Eszlerházi Mária utasítása ungvári udvarbírája és szám-

¹ Ez is német kifejezés utánzása: »Nem azon büszke gondolattal, mint ha *csuda mi* jót és nagyot mívelnék« (Kisf. S. Himfy, előszó).

tartója részére Gazd. Tört. Sz. 5 : 174. — 1668-ból). Ha mikor idegen emberek, s kiváltképpen valami főrendek jönnek az úrhoz, kiki vigyázzon arra, hogy azoknak böcsületet adjanak, és azonban *uraim közzül*, míg az urral való szemelétélek vagy választjok lehet, tartsák tisztességes beszéddel őket (Gróf Eszterházi Miklós nádor udvari rendtartása Gazd. Tört. Sz. 8 : 226. 1630 körül).

Ezekből az adatokból az tűnik ki, hogy az *uraim* szóval a 16. és 17. században a várbeli katonaság egy részét, bizonyára a tiszteket és a főbb tisztviselőket nevezték.

KERTÉSZ MANÓ.

Száz. Germanista helyes fejtegetéseihez (Nyr. 40 : 174) legyen szabad megjegyeznem, hogy a saeculumnak magyar nevei közt (mint a németben a *Hundert*) járatos volt valaha az egyszerű *száz* is. Vö.: »Az idején Régiségekre való figyelmetesség-is ebben a százban kezdődött«... (Erdélyi Nyelvművelő Társaság munkálatainak első darabja, 140. l. 1796). Így Szabó D. Kisded Szótárában is: »Század... v. Száz: száz esztendőből álló idő.

ALFÖLDI MIHÁLY

A csallóközi aranymosás. A csallóköziek évszázadokon át foglalkoztak az aranyrak a Duna főenyéből való kimosásával. Ma már szinte teljesen felhagytak ezzel a mesterséggel, s úgyszólván csak emléke él a csallóközi nép között. *Baranyai* József dr. Komárom vármegye könyvtárosa érdekes kis könyvben ismerteti ennek az ősfoglalkozásnak veszni tért emlékeit;¹ könyvéből közöljük az aranymosásnak néhány megmaradt nyelvi nyomát.

Az aranymosót a csallóközi nép *aranyász*-nak hívja; Néma és Csicsó községben ma is élnek ilyen nevű családok. Közmondások is szólnak az aranymosóról: *kenyerész, mint az aranyász*: kenyéren él, mint az aranyász. Pásztoremberre szokták mondani, akinek eledele leginkább kenyér.

Az aranymosás gyengén jövedelmező voltát mutatják ezek: *Harminc aranyász, harminc halász és harminc vadász, kilencven holdus.* — *Ahány aranyász, annyi rongyász.*

Fennmaradt az aranyról ez a mondás:

Sokat fárad a vadász,
Ritkán száraz a halász,
Mindig vizes az aranyász (v. rongyos az a.).

Él az aranymosás emléke *Aranyos* község nevében (Aureus Locus 1094-ben és 1124-ben) és néhány határnévben: *Aranyostelek* (az aranyosi határban); *Aranyászdűlő*, zátonyos képződmény a Dunában, Csicsó és Néma közt; *Mosótanya* (a somorjai határban); *Aranymosó zátony* (Néma község alatt; ma már nincs meg, elhordta a Duna árja).

A szerző elfogadja azoknak a véleményét, akik Csallóköz mesebeli *Aranykert* nevét a Duna főenyének gazdag aranytartalmával hozzák kapcsolatba.

K. M.

¹ A csallóközi aranymosás. Irta: Baranyai József dr. — Komárom, 1911, a szerző sajátja. Ára 1 K.

IZENETEK.

Gy. D. és S. F. Az újabb helyesírási szabályok nem helyeslik az egyszerű *l*-l el írott *felebbezést*, mert legkevesebben ejtik így. A nagy többség vagy *fellebb*-et vagy *fejjebb*-et mond (ill. *föllebb*, *főjjebb*), s így a *fellebbezés* okvetetlen helyesebb, mint az ezelőtt dívott *felebbezés*. — *Feljebb* mellett szintén szól egy körülmény: az, hogy ez az írásmód mintegy közleti a két legelterjedtebb kiejtést.

K. Gy. *Virít* és *virul* tulajdonkép egyet jelentenek, de használatukban mégis van némi különbség: 1) az, hogy az irodalom inkább a *virul* alakot, a nép inkább a *virít* igét használja; 2) hogy a nép evvel az igével rendszeren az élénk, rítkító színű virágzást jelöli, más esetben a *virágzik*, *nyílik*, *nyit* igéket használja.

K. E. Már most nyilvánvaló: a nagy Csaihatatlan lassan, de biztosan megőrül.

Beküldött kéziratok. Szinnyi J. Hehezetes hangok. — Asbóth O. Próstya. — Csefkó Gy. Szőke Duna stb. — Gombocz Z. Török jövevény-szavaink hangtanához. — Melich J. Vác. — Tolnai V. Nyomos. — Gábor I. Verses Margit-legenda. — Beke Ödön. Szófejtések. — Komáromy L. Helytelenségek. — Rubinyi M. Révai és a HB. — Réthei Prikkel M. Vatalé stb. — Sági I. Huszár. — Horger A. Az elvonásnak egy ismeretlen faja. — Dénes Sz. Ismertetés. — Bérczi F. Irányos. — Zlinszky A. Az ismétlés módjai. — Mészöly G. Csoport. — Kulcsár Gy. Két furcsa mese. — Fokos D. Zürjén-magyar szólásegyezések. — Szemkő A. Barika. — Wiklund K. B. Minta. — Paasonen H. Hagyma. — Wichmann Gy. Hölgy. — Kalmár E. és Turóczy J. Ismertetések. — Vikár B. A m. versidomról. — Vargha D. Ave rosa. — Simai Ö. Folnesics Alvinája. — Berczik Á. Tárca. — Csapodi I. Vegyeshangú szók. — Csokán P. Állatnevek. — Bódiss J. Két latin kifejezés fordítása.

Új könyvek és füzetek. Kazinczy F. Levelezése, közzéteszi dr. Váczy J. 21. (utolsó) kötet (M. T. Akadémia; 10 K.). — Seemann G. Hazafias kérelem (Szombathely).

Karácsonyi J. Százezer baj, milló jaj egy tévedés miatt (Nagyvárad, Sz. László-nyomda). — Kármán M. Közoktatásügyi tanulmányok II. (Franklin 4 K.).

FF. Communications edited for the Folklore Fellows by J. Bolte, K. Krohn, A. Orik, C. W. von Sydow. No. 1—4 (Helsinki 1911).

H. Winkler: Die Zugehörigkeit der finn. Sprachen zum uraltaischen Sprachstamm. II. (Breslau). — Über die Haupttypen des Sprachbaues. — Die mongoloiden Völker Europas. (Különnyomatok.)

TARTALOM-JEGYZEK.

	Lap
<i>Ányos Lajos:</i>	Adalékok a szigetközi nyelvjárás ismeretéhez ... 371
<i>Beke Ödön:</i>	A -vá vé rag történetéhez ... 114
	Két elhomályosult igenév ... 294
<i>Boonen J.:</i>	A helyesírás tudományos elvei ... 399
<i>Borbély István:</i>	A történeti jelen elméletéhez ... 445
<i>Bothár Dániel:</i>	Magyar orvosi kézirat 1683-ból ... 104
<i>Böngérfi János:</i>	Edes Gergely ... 78
<i>Csüri Bálint:</i>	Idolon theatri ... 71
<i>Dénes Szilárd:</i>	Móricz Zsigmond stílusa ... 254
<i>Erdélyi Lajos:</i>	Budenz József emlékezete ... 145
<i>Hefty Gyula Andor:</i>	A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben 155, 206, 259, 300, 364, 458
<i>Horger Antal:</i>	Egy ismeretlen magyar hangtörvény ... 8, 57
<i>Kertész Manó:</i>	Boszorkányság ... 49, 97
<i>Kräuter Ferenc:</i>	Nemzetgazdaságtani nyelvünk magyarsága ... 69
	A magyar családok olvasmányai ... 410
<i>Kovács Márton:</i>	A mez névmás kérdése ... 203
<i>Mariánovics Milán:</i>	Szláv jövevényszók ... 348
<i>Marót Károly:</i>	Mégegyszer a kupa szó ... 407
<i>Muresán Szabin:</i>	Bajza nyeivújításához ... 216
<i>T. Nagy József:</i>	A van ige összetételei ... 169
<i>Pintér Jenő:</i>	Nyelvtudományi törekvések a megújulás ko- rában ... 385, 437
<i>Prohászka János:</i>	Magyar nyelvészet a Pesti Naplóban ... 20
<i>Réthei Prikkel Marián:</i>	A magyarok Istenéről való szólásaink ... 248
<i>Simai Ödön:</i>	Csüzy Zsigmond szavai ... 308, 356, 403, 453
<i>Simonyi Zsigmond:</i>	Az udvariasság nyelvéről ... 1, 149
	A Nyelvtörténeti Szótár ismeretlenjeiről ... 29
	A legrégebb biblia ih-járól ... 117
	A tövégi orrhangok történetéhez ... 241
	Az új Nyelvemléktár terve ... 266
	A birtokos szerkezetek ... 289, 337
	Valamennyi ... 315
	Ihesus ... 374
	Madárnevek ... 395, 448
<i>Szerkesztőség:</i>	Negyven esztendő a magyar nyelv művelés szol- gálatában ... 433
<i>Zolnai Gyula:</i>	A tájszók és régtességek a költői nyelvben ... 24
	Halász Ignác nyelvtanának átdolgozott kiadásáról ... 64
	Mégegyszer a latin-görög szók magyaros alakjáról ... 193

Ismertetések.

Csüri Bálint: Az ige (Nyelvészeti Füz. 63.).	<i>Borbély István.</i> ... 31
Szegedi-Maszák Hugó: Panaszok a nyelvrontás miatt.	<i>Csüri Bálint.</i> ... 33
Kubáss Margit: Pálóczi Horváth Ádám és a nyelvújítás.	<i>Simai Ödön.</i> ... 36
Steuermann Mihály: A székely nyelvjárás szórendi sajátosságai (Nyelvészeti Füz. 64.).	<i>Prohászka János.</i> ... 82
Kursinszky Kálmán: Latin jövevényszavak a magyar irodalmi nyelvben.	<i>Simonyi Zsigmond.</i> ... 83
Marcsek Tibor: Helyesírásnak a XVII. században	... 119

	Lap
Kelemen Béla: Jó magyarság. <i>Csefhó Gyula.</i>	123
Új nyelvemlékek. <i>Szilágyi Adám.</i>	175
Az Egyetemes Irodalomtörténet új kötete (IV. kötet). <i>Rubinyi Mózes.</i>	218
Borbély György és Borbély Sándor: Nyelvünk védelme. <i>Kardos Albert.</i>	220
Schoen Arnold: Palóc népdalok. <i>Vikár Béla.</i>	223
Viétor- emlékkönyv. <i>Balassa József.</i>	318
Magyar és német magánhangzó- illezkedés. <i>Váró Gedeon.</i>	319
Zlinszky Aladár: A szóképekről. <i>Rubinyi Mózes.</i>	376
Horvát Cyrill: Középkori legendáink és a Legenda Aurea. <i>Vargha Damján.</i>	419
Nyelvesztetikai értekezések. <i>Turóczi József.</i>	420

Nyelvművelés.

	Lap		Lap
Idegen szók. <i>Antibarbarus.</i>	37	Két állatoriai és egy mondat-	
Úton útfélen. <i>Budapesti Hirlap.</i>	39	óriás. <i>Héves Kornél.</i>	180
A csak szórendjéhez. <i>Csüri Bá-</i>		Körülírt és összevont kifejezések.	
<i>lint, Kropf Lajos.</i>	84	<i>Csapodi István.</i>	226
Magyartalanságok. <i>Galgóczy J.</i> ...	85	Fölösleges idegen szók. <i>Egri</i>	
Németességek. <i>Antibarbarus.</i>	86	<i>Anna. Antibarbarus.</i>	227, 379
Mesterségek szótára.	87	Rovás. <i>Prohászka János, Anti-</i>	
Budapest magyarsága. <i>Rákosi</i>		<i>barus, Zolnai Gyula, Egri</i>	
<i>Jenő.</i>	125	<i>Anna.</i>	227, 322
Budapesti nyelv. <i>Szász Béla.</i>	126	Természettudományi mesterszótár	
Vélemény a nyelvújításról. <i>Tu-</i>		és helyesírás.	269
<i>róczy József.</i>	127	Olvasás közben. <i>Öreg Tanító.</i> ...	270
Alatta érteni. <i>Simonyi Zsigm.</i> ..	128	Alpesek, Alpok. <i>Filológus.</i>	321
A közveszélyes szótár. <i>Antibar-</i>		idegen nevek kiejtése. <i>Antibar-</i>	
<i>barus.</i>	128	<i>barus.</i>	321
Sport műszók. <i>Antibarbarus.</i>	128	A szaggatott stílus. <i>Csefhó Gy.</i>	377
Az élő meg a nyomtatott betű.		Öket. <i>Szarvas G.</i>	469
<i>Csapodi István.</i>	179	A doktor cím. <i>Simonyi Zs.</i>	470

Magyarázatok, helyreigazítások.

A méhészet az indogermán és a finnugor népeknél. <i>Kertész</i>		Halász Rendszeres nyelvtanának	
<i>Manó.</i>	40	átdolgozott kiadásáról. <i>Zolnai</i>	
Réja. <i>Id. R. Vozáry Gyula.</i>	41	<i>Gyula.</i>	135
Az Ágnes név változatai. <i>Simonyi</i>		A Budapesti Glosszákhöz. <i>Zolnai</i>	
<i>Zsigmond.</i>	41	<i>Gyula.</i>	181
Közel. <i>Kara Ferenc.</i>	42	A becéző nevek hangalakja. <i>Ko-</i>	
Harap. <i>Mariánovics Milán.</i>	43	<i>vács Márton.</i>	182
Két-hús. <i>Rubinyi Mózes, Kropf</i>		Szófejtések. <i>Kara Ferenc.</i> ..	183
<i>Lajos.</i>	43, 379	Üver. <i>Török János.</i>	185
Turpis causa. <i>Simonyi Zs.</i>	87	Harap, harapódzik. <i>Simai Ödön.</i>	185
Behemót. <i>Kovács Zoltán.</i>	88	Mentül. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	186
Rigolyás. <i>Filológus.</i>	89	A határozatlan névelő. <i>Simonyi.</i>	230
Povédál. <i>Kara Ferenc, A szerk.</i>	90	Hibás szóegyeztetések. <i>Marián-</i>	
A tárgyrag kötőhangzója. <i>Csa-</i>		<i>novics Milán.</i>	231
<i>podí István.</i>	90	Adalék a finnugor középfok-kép-	
A Szemere név eredete. <i>Török</i>		zökhöz. <i>Beke Ödön.</i>	232
<i>János.</i>	130	Az <i>ős</i> szó összetételei. <i>Historikus.</i>	233
Maros, Kö:ős, Temes. <i>Pröhle</i>		Olcsó Remekírók. <i>Kovács Asztrik,</i>	
<i>Vilmos.</i>	131	<i>Heinrich Gusztáv.</i>	233, 277
Kézküre. <i>Simai Ödön.</i>	132	Kőcipor. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	271
Kese, kesely, vakisa. <i>Alexics Gy.</i>	132	Ciklér. <i>Kemény Lajos.</i>	272
Becéző nevek. <i>Simonyi Zsigm.</i> 134		Bécs. <i>Kovács Asztrik.</i>	273
		Térszínnevek. <i>Hefty Gy. Andor.</i>	274

	Lap		Lap
Aszó és bukkánó. <i>Komoróczy M.</i>	274	Tájszókról. <i>Csokán Pál, Hamvai</i>	
Szóegyeztetések. <i>Fokos, Kara.</i>	275	<i>Erzsébet, Bérczi Fülöp.</i>	382
Így, úgy, hogy. <i>Beke Ödön.</i>	276	Arany János nyelvéhez. <i>Kertész</i>	
A szóvégi a hang. <i>Romanista.</i>	277	<i>Manó, Domokos István.</i>	422
Gazda. <i>Horger Antal.</i>	323	Istentelen legye. <i>Simonyi Zs.</i>	423
A magyarok istene. <i>Vámbery Á.,</i>		Hadlaura. <i>Kovács Márton.</i>	424
<i>Simai Ödön.</i>	325	Magyar-szláv mondatszerkezetek.	
Gyanánt. <i>Szily Kálmán.</i>	326	<i>Mariánovics Milán.</i>	425
Régi dolgok új kiadásban. <i>Ko-</i>		Pongyola és panyóka. <i>Szilágyi</i>	
<i>vács Márton.</i>	326	<i>Adám.</i>	426
Néz és lát. <i>Alföldi Mihály.</i>	328	A szigetközi adalékokhoz. <i>Szabó</i>	
A sőt kötőszó. <i>Dankovits Béla.</i>	329	<i>Sándor.</i>	427
Ropó. <i>Hefty Gyula Andor.</i>	329	Kicsoda, micsoda. <i>Simonyi Zs.</i>	472
Szófejtések. <i>Pröhle Vilmos, Kara</i>		Uraim. <i>Kertész Manó.</i>	473
<i>Ferenc, Beke Ödön, Kertész M.</i>	350	Egész és minden. <i>Pál Antal.</i>	473
Sütés. <i>Simai Ödön.</i>	380	Száz. <i>Alföldi Mihály.</i>	474
Agyrém. <i>Philofennus.</i>	381	A csallóközi aranymosás. <i>K. M.</i>	474
Közmondásaink történetéhez.			
<i>Kertész Manó.</i>	381		

Egyveleg. Vegyes.

Régi tréfaszótár. <i>Szász Béla.</i>	44	Különös iskola. <i>Budapesti Hirl.</i>	187
Az X az algebrában. <i>Az Ujság,</i>		A földrajz magyarjaihoz. <i>Bors-</i>	
<i>Goldziher Ignác.</i>	45	<i>szem Jankó.</i>	187
Hogyan csapják be a németet.		Krisztus-adomák. <i>Germanista.</i>	235
<i>Germanista.</i>	46	Az Arany János-társaság 1911.	
Adalékok irodalmi nyelvünk szó-		évi pályatételei.	236
tárához. <i>Galambos Dezső, Kiss</i>		Nyelvészeti viták a görög kama-	
<i>Ernö, Szabó István, Váró</i>		<i>rában. Vértesy Dezső.</i>	278
<i>Gedeon.</i>	74, 267, 414	Összehasonlító nyelvészet. <i>Ko-</i>	
Nyilatkozatok a Halász-féle nyelv-		<i>vács Márton.</i>	281
tan ügyében.	75, 188	A magyar helynevekről. <i>Kropf</i>	
A magyar helynevekről. <i>Dénes</i>		<i>Lajos.</i>	331
<i>Szilárd.</i>	136	Magyar szók francia ajakon. <i>Kara</i>	
A Savanya-gyerekek. <i>Budapesti</i>		<i>Ferenc.</i>	331
<i>Hirlap.</i>	138	Ballagi sóskiflije. <i>Historikus.</i>	331
Régi magyar recipe.	139	A nyelv veszedelmei. <i>Keszthelyi</i>	
A nyelvújítás történetéhez. <i>Kesz-</i>		<i>Miklós.</i>	332
<i>helyi Miklós, Germanista, Pál</i>		Bahr és a svihák. <i>Marót Károly.</i>	427
<i>Antal.</i>	173	Idegen szavakról. <i>Alföldi Mihály.</i>	428
Hogyan nyelvészkedtek azelőtt.	186	A magyar biblia történetéhez.	
Schalaputra. <i>Mariánovics Milán.</i>	187	<i>Borbély István.</i>	429

Népnyelvi hagyományok.

Állatnevek.	141, 237,	373	Népballada.	91
Babonák.	92,	190	Növénynevek.	283, 372
Beszélgetések.	92,	190	Regös ének.	286
Családnevek.	143		Szólások.	93, 332, 430
Előnevek.	189		Tájszók. 93, 95, 139, 236, 283, 285	
Gúnynevek.	189, 333, 282,	372	332, 372, 383, 430	
Gúnyversek.	335		Találós mesék.	191, 285, 334
Helynevek.	140, 283,	372	Tréfás mese.	92
Keresztnevek.	282		Tréfás vers.	143
Köszöntő-vers.	287		Verses levelek.	335
Mesék.	142		Vezetéknevek.	282, 372
Népdalok.	239, 331,	430		

SZÓMUTATÓ.

(E szómutatóba nincsenek fölvéve a köv. cikkek szavai: A térszíni formák nevei. Adalékok irodalmi nyelvünk szótárához.)

- adta, teremtette, 101
 Ágnes 41
 agyrém 381
 ahány 316
 Akastyán 47
 alájam 47
 alatta érteni 128
 állásos 382
 állni 183
 Alpések, Alpok 321
 apjuk, anyjuk 7
 aranyász 474
 aszó 274
 asszony 7
 asszonyol 7
- bb 232
 babica, babcica 327
 Bágyom 242
 Bajom 243
 balzsam 197
 Bécs 273
 beérni vkit 96, 239
 behemót 88
 berkenye 63
 Bertalan 243
 bestelenít, bestelenkedik 30
 bevan 170
 bibic 398
 bóloz 192
 bújunkban, bújomba 47
 bukkanó 274
 buzafej, buzaszem 355
 cigány csér 397
 ciklér 272
 citrom 242
 csak 34, 84, 224
 csapda 14
 csér, csérla 397
 csihés 47, 422
 csinálmány 99
 csuhéjj 382
 csuvik 396
- dabronc 348
 daru 398
 dobroc, 348
- doktor 470
 Dombó 231
 dupla 277
 dunnaréce 397
- é 293
 ebadta 101, 423
 écsanyám, écsapám 12
 éfju 12
 egész 473
 éjtszaka 432
 előte, előtó 12
 elvan 171
 enyv, enyő 191
 Erdély 12
 erkölcs 1
 Esdéber 233
 Eskerenna 233
 Esküllő, Eskükiüllő 233
 esperest 233
- félesztelen 352
 fene 351
 férjhez megy, ad 352
 fő (ige) 326
 fölvan 170
 fönn-van 171
 Francia 384
 fringia 83
 fúrge 294
- gabanica 348
 gágy 231
 ganci 398
 gánica, gánca 11
 gavallér 3
 gazda 323
 gömbölyű 297
 gróf 470
 göncögéger 397
 guga 348
 gulyás 43
 gunár 398
 gyanánt 35, 281, 326
 Gyómró 130
- habrosagben 9
 hadlaua 424
 halászmadar 397
 harap 43, 185
- harapódzik 185
 harmadfi 356
 hasonló 244
 hászén 11
 hékám, hékás 7
 heresseg 181
 hiedelem 88
 hiedem 30
 hivontözés 30
 hogy 276
 horayokh 181
 hörpítés 349
 hoztat 30
 hozzájad 47
- i 293
 így 276
 -ih 117
 Ihesus 374
 ijedelem 88
 Ilyvó 384
 irtatik 30
 isa 349
 istentelen legye 423
- jóvá lesz bele 422
- kabanica 348
 káca, káci 349
 kalifa 384
 kauszár 349
 karom 243
 kecskefejő 395
 ké, kéd 6
 kegyed 5
 kegyelmed, kelmed 6
 kend 6
 Kerény 233
 kese, kesely 132
 két-husz 43, 379
 kézküre 132
 kéznyél, kézsár 353
 kicsoda 272
 kígyót-békát rákiált 98
 királyka 395
 kivan 170
 kócipor 271
 Kolom 243
 Komárom 242
 koponya 409
- kölyü 384
 Körös 131
 kötés 52
 közel 42, 353
 kúp 216
 kupa 407
 kurizál 3
 kurta 277
 kutya teremtette 101
- labda 14
 lajstrom 18
 láng 184
 lát 328
 latin 196
 lengyel 287
 leván 170
 libuc 398
- maga 4j
 magyarok Istene 248, 325
 malom 241
 Margita 191
 Maros 131
 márna 11
 megeszik 55
 megköt 52
 megold 52
 megtették neki 98
 megvan 171
 melléjem 47
 méltsám, méltsád 6
 menik, megmenik 26
 mentül 186
 mészáros 11
 mez 203
 micsoda 272
 milliom 242
 mindahány 316
 minden 473
 mony 245
 muszáj 35
- nagysám, nagysád 6
 nap-levő 353
 nem tágit 55
 nem zavar vizet 100

- népvándorlás 174
nevet 244
néz 328
-nként 291
- ő 4
öblöny 128
odavan 171
ön 4, 292
ördög 101
ős 233
Ősi, Őssi, Ősöd
233
Őskü 233
Őstelek 233
őszak 182
ősztvér 351
- pala 349
pálya 232
panyóka 426
papír 197
per sundam-
bundam 351
pironság 382
pólya 8
pongyola 426
povédál 90
prókátor 19
- réja 41
rész 274
rigolyás 89
ropó 329
rüg 355
- ság, ség 274
sár, sárig, sárog,
sárga 10
schalaputra 187
sem, se 34
sóban van 56
sőt 329
süly 350
sundam-bundam
351
sütés 380
- svihák 427
száj 48
száll 35
szállók az úrnak!
154
század, száz 174
szem 355
Szemere 130
szesz 351
szimpla 277
szöcske 58
- szórakozás, szóra-
kozni, szórako-
zott 174
szó 354
szősz 351
szultán 384
- tat 275
Temes 131
tennisz 192, 239
tensúr, tésur 6
teremtette 101
terengettét 3
tetejezni 47
tétemény 98
tézsla 11
tikmonysültig
354
tölcs 398
tölcsér 18
Tolcsva 15
torony 241
túlvan 170
tüzetes 384
tyukmony 354
- udvarias, udva-
riasság 3
udvarlás 3
- úgy 276
uraim 473
urál 7
úsz 239
üver 185, 274
- vá vé 114
vagyon 241
vakisa 132
valaki, valami 275
valamennyi 315
van 169
vékonypénzű 423
Velem 243
verő 274
veszedelem 30
vezír 384
vielliebchen 326
virlengő 31
vívmány 174
vizet zavar 100
vizi király 395
von 247
vonít 275
- zavar (vize) 100
zserja, zsernyó
350
zshivány 350

1911. JANUÁR 15.

I. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

——
XL. ÉVFOLYAM.
——

BUDAPEST, 1911.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Az udvariasság nyelvéről I. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	1
Egy ismeretlen magyar hangtörvény. <i>Horger Antal.</i>	8
Magyar nyelvészet a Pesti Naplóban. <i>Prohászka János.</i>	20
A tájszavak és régiességek a költői nyelvben. <i>Zolnai Gyula.</i>	24
A Nyelvtörténeti Szótár ismeretlenjeiről. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	29
Ismertetések. <i>Borbély István, Csüri Bálint, Simai Ödön.</i>	31
Nyelvművelés.	37
Idegen szók. <i>Antibarbarus.</i>	
Úton útfélen. <i>Budapesti Hírlap.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások. ..	40
A méhészet az indogermán és a finnugor népeknél. <i>Kertész M.</i>	
Réja. <i>R. Vozáry Gyula.</i>	
Az Ágnes név váltazatai. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Közel. <i>Kara Ferenc.</i>	
Harap. <i>Mariánovics Milán.</i>	
Két-húsz. <i>Rubinyi Mózes.</i>	
Egyveleg.	44
Régi tréfaszótár. <i>Szász Béla.</i>	
Az X az algebrában. <i>Az Ujság, Goldziher Ignác.</i>	
Hogyan csapják be a németet. <i>Germanista.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Uj könyvek és füzetek.	47

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
40-ik évfolyamára: egész évre
(jan.--dec.) 12 K., — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

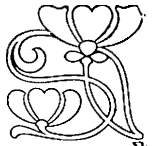
M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mék előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

GRÓF MONTE CRISTO

RENEZÁNSZA.

Regények is lehetnek álhalottak és Dumas, a regényírók dús fantáziájú királya, ha még élne, szemtanuja lehetne az ő Gróf Monte Cristo című regénye ujjaéledésének. Mostanában világszerte új és újabb kiadásokban jelenik meg ez a világhírű regény és hogy a magyar olvasóközönség is mennél szélesebb körben ösmerhesse meg a századnak ezt a legnagyobb és legérdekesztőbb regényét, az *Uj Idők* októberi évnegyedétől kezdve díjtalan mellékletül juttatja olvasóihoz. A lap minden egyes számához egy-egy ívet mellékel, hogy evvel is jelét adja, mennyire kedvben igyekszik jární előfizetőinek. Emellett továbbra is kitűnően szerkesztett, magas irodalmi színvonalu lappal szolgál közönségének az *Uj Idők*. Herczeg Ferenc, a felelős szerkesztő mellett a magyar írógárda jelesei az *Uj Időket* keresik fel műveik színéjával. Biró Lajos új regényt írt Nyári zivatar címmel és egy ötletes, humoros cikksorozat is indul meg az *Uj Időkben*, A jogász naplója, amely, úgy érezzük, népszerűség dolgában leg-alább is utól fogja érni az olvasóközönség előtt legkedvesebb Önkéntes naplóját. Az *Uj Idők* előfizető ára negyedévre 4 korona. Mutatványszámot kérésre ingyen küld a kiadóhivatal: Budapest, VI., Andrásy-ut 10. szám.

TÁTRA-SZÉPLAK (Weszterheim.)

Téli és nyári **magaslati gyógyító-hely**, téli sport- és turista-telep 1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus !
∴ egész éven át nyitva ∴

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, dietétás és térszín-kúrák.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— **Ára 2 korona.** —

ZOLTÁN BÉLA gyógyszer-tárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

1911. FEBRUÁR 15.

II. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND
A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

——
XL. ÉVFOLYAM.
——

BUDAPEST, 1911.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Boszorkányság. <i>Kertész Manó.</i>	49
Egy ismeretlen magyar hangtörvény. (Vége.) <i>Horger Antal.</i>	57
Halász Ignác nyelvtanának átdolgozásáról. <i>Zolnai Gyula.</i>	64
Nemzetgazdaságtani nyelvünk magyarsága. <i>Kräuter Ferenc.</i>	69
Idolon theatri. <i>Csüri Bálint.</i>	71
Adatok irodalmi nyelvünk szótárához. <i>Kiss Ernő, Galambos Dezső,</i> <i>Szabó István.</i>	74
Édes Gergely. <i>Böngérfi János.</i>	78
Ismertetések. <i>Prohászka János, Simonyi Zsigmond.</i>	82
Nyelvművelés.	84
A csak szórendjéhez. <i>Csüri B.</i>	
Magyartalanságok. <i>Galgóczy J.</i>	
Németességek. <i>Antibarbarus.</i>	
Mesterségek szótára.	
Magyarázatok, helyreigazítások. ..	87
Turpis causa. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Kese. <i>Alexics György.</i>	
Rigolyás. <i>Filológus.</i>	
Povedál. <i>Kara Ferenc.</i>	
Behemót. <i>Kovács Zoltán.</i>	
A tárgyrag kötőhangzója. <i>Csapodi István.</i>	
Népnyelvi hagyományok.	91
Népballada. <i>Vikár Béla.</i> Beszélgetés. <i>Bugyik J.</i> Tréfás mese.	
<i>Szabó S.</i> Babonák. <i>Székely J.</i>	
Tájszók és szólások. <i>Gulyás J.</i>	
Tájszók, <i>Orbán A., Sass L., Ispánovits S.</i>	
A Halász-félen nyelvtan ügyében.	
<i>Morvay Győző.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Új könyvek.	96

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
40-ik évfolyamára: egész évre
(jan.–dec.) 12 K., – tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mék előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■

GRÓF MONTE CRISTO

RENEZSÁNSZA.

Regények is lehetnek álhalottak és Dumas, a regényírók dús fantáziájú királya, ha még élne, szenttanuja lehetne az ő Gróf Monte Cristo című regénye ujjaéledésének. Mostanában világszerte új és újabb kiadásokban jelenik meg ez a világhírű regény és hogy a magyar olvasóközönség is mennél szélesebb körben ösmerhesse meg a századnak ezt a legnagyobb és legérdekesztőbb regényét, az *Uj Idők* októberi évnegyedétől kezdve díjtalan mellékletül juttatja olvasóihoz. A lap minden egyes számához egy-egy ívet mellékel, hogy evvel is jelét adja, mennyire kedvében igyekszik jární előfizetőinek. Emellett továbbra is kitünően szerkesztett, magas irodalmi színvonalu lappal szolgál közönségének az *Uj Idők*. Herczeg Ferenc, a felelős szerkesztő mellett a magyar írógárda jelesei az *Uj Időket* keresik fel műveik színjavával. Bíró Lajos új regényt írt Nyári zivatar címmel és egy ötletes, humoros cikksorozat is indul meg az *Uj Időkben*, A jogász naplója, amely, úgy érezzük, népszerűség dolgában legalább is utól fogja érni az olvasóközönség előtt legkedvesebb Önkéntes naplóját. Az *Uj Idők* előfizető ára negyedévre 4 korona. Mutatványszámot kérésre ingyen küld a kiadóhivatal:

————— Budapest, VI., Andrassy-ut 10. szám. —————

TÁTRA-SZÉPLAK (Weszterheim.)

Téli és nyári **gyógyító-hely**, téli sport- és turista-telep
 magaslati 1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus !
 ∴ egész éven át nyitva ∴

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diétás és térszín-kúrák.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

————— **Ára 2 korona.** —————

ZOLTÁN BÉLA gyógyszer-tárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

1911. MÁRCIUS 15.

III. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

—*—
-XL- ÉVFOLYAM.
—*—

BUDAPEST, 1911.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Boszorkányság. <i>Kertész Manó.</i>	97
Magyar orvosi kézirat 1683-ból. <i>Bothár Dániel.</i>	104
A -vá, vé rag történetéhez. <i>Beke Ödön.</i>	114
A legrégebb biblia ih-járól. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	117
Ismertetések. <i>Marcsek Tibor, Csefkó Gyula.</i>	119
Nyelvművelés.	125
Budapest magyarsága. <i>Rákosi J.</i>	
Budapesti nyelv. <i>Szász Béla.</i>	
Vélemény a nyelvújításról. <i>Turóczi József.</i>	
Alatta érteni. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
A közveszélyes szótár. <i>Antibarus.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások. ..	130
A Szemere név eredete. <i>Török János.</i>	
Maros, Körös, Temes. <i>Pröhle Vilmos.</i>	
Kézküre. <i>Simai Ödön.</i>	
Kesely. <i>Alexics György.</i>	
Becéző nevek. <i>Simonyi Zs.</i>	
Egyveleg	136
A magyar helynevekről. <i>Dénes Szilárd.</i>	
A Savanya-gyerekek. <i>Budapesti Hírlap.</i>	
Régi magyar recipe.	
Népnyelvi hagyományok.	139
Tájszók. <i>Kovács Zoltán, Parászka Gábor, Sebestyén Imre.</i>	
Határnevek. <i>Versényi György.</i>	
Állatnevek a hódmezővásárhelyi nyelvjárásból. <i>Csokán Pál.</i>	
Mese. <i>Nagy József.</i>	
Székely családnevek. <i>Szlávik F.</i>	
Tréfás vers. <i>Dobóczky Pál.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Uj könyvek.	144

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
40-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K., — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPITTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■

MAGYAR FIGYELŐ

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:

GRÓF TISZA ISTVÁN.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS:

HERCZEG FERENC.

A MAGYAR ÉRTELMISÉG FOLYÓIRATA. KÖZÖL
KIVÁLÓ MAGYAR IRÓKTÓL: POLITIKAI,
TÁRSADALMI, TUDOMÁNYOS, KÖZGAZDASÁGI,
SZÉPIRODALMI, MŰVÉSZETI TÁRGYU CIKKEKET.

EGYES FÜZET 1 KORONA.

ELŐFIZETÉSI DIJ: ÉVNEGYEDRE 6 KORONA.

MEGJELENJK MINDEN HÓNAP 1-ÉN ÉS 16-ÁN.

==== BUDAPEST, ====

SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA.

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: VI. KER. ANDRÁSSY-ÚT 10. SZ.

TÁTRA-SZÉPLAK (Wessterheim.)

Téli és nyári **gyógyító-hely,** téli sport- és turista-telep
magaslati 1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus !
∴ egész éven át nyitva ∴

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diétás és térszín-kúrák.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— **Ára 2 korona.** —

ZOLTÁN BÉLA gyógyszerésztárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

1911. ÁPRILIS 15.

IV. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

—•••—
XL. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1911.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Budenz József emlékezete. <i>Erdélyi Lajos.</i>	145
Az udvariasság nyelvéről. II. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	149
A térszíni formák nevei a magyar népryelvben. I. <i>Hefty Gyula Andor.</i>	155
<i>A van</i> ige összetételei. <i>T. Nagy József.</i>	169
A nyelvújítás történetéhez. <i>Keszthelyi Miklós, Germanista, Pál Antal.</i>	173
Ismertetések. <i>Szilágyi Ádám.</i>	175
Nyelvművelés.	178
Sport-műszók. <i>Antibarbarus.</i>	
Az élő meg a nyomtatott betű.	
<i>Csapódi István.</i>	
Két állatóriás és egy mondatóriás.	
<i>Heves Kornél.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások. ...	181
A Budapesti Glosszákhoz. <i>Zolnai Gyula.</i>	
A becéző nevek hangalakja. <i>Kovács Márton.</i>	
Szófejtések. <i>Kara Ferenc.</i>	
Üver. <i>Török J.</i>	
Harap, harapózik. <i>Simai Ödön.</i>	
Mentül. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Egyveleg	186
Hogyan nyelvészkedtek azelőtt.	
Schalaputra. <i>Mariánovits Milán.</i>	
Különös iskola. <i>Budapesti Hírl.</i>	
Nyilatkozat.	188
Népryelvi hagyományok.	189
Előnevek és gúnynevek. <i>Izsó L.</i>	
Beszélgetések. <i>Nászai Erzsébet.</i>	
Találós mesék. <i>Gösy Géza.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Uj könyvek.	191

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
40-ik évfolyamára: egész évre
(jan.–dec.) 12 K., — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

A TRIESTI ÁLTALÁNOS BIZTOSÍTÓ TÁRSULAT (ASSICURAZIONI GENERALI)

f. é. március hó 18-án tartott 79-ik közgyűlésén terjesztették be az 1910. évi mérlegeket.

Az előtűnk fekvő jelentésből látjuk, hogy az 1910. évi december 31-én érvényben volt **életbiztosítási tőkeösszegek** 1.106.056,556 kor. és 66 fillért tettek ki, és az év folyamán bevett díjak 48.345,893 kor. és 37 fillerre rúgtak. Az **életbiztosítási osztály díjtartaléka** 23.140,354 korona 72 fillérrel 327.285,232 korona 15 fillerre emelkedett. A **biztosítottak osztalékalapja** 6.348,761 korona 59 fillért tesz ki.

A **tűzbiztosítási ágban**, beleértve a **tükörüveg-biztosítást** a díjbevétel 17.126,548,785 korona biztosítási összeg után 29.243,814 kor. 26 fill. volt, miből 10.304,691 kor. 19 fill. viszontbiztosításra fordítottatott, úgy hogy a tiszta díjbevétel 18.939.123 kor. 07 fillerre rugott, és ez összegből 13.669,865 korona 05 fillér mint díjtartalék minden tehertől menten jövő évre vitetett át. A jövő években esedékessé váló díjkötelezvények összege 137.113,154 korona 31 fillér.

A **betörésbiztosítási ágban** a díjbevétel 1.331,117 kor. 55 fillerre rugott, miből levonván a viszontbiztosítást, a tiszta díjbevétel 713,530 korona 19 fillért tett ki.

A **szállítmánybiztosítási ágban** a díjbevétel kitett 4.562,716 korona 13 fillért, mely a viszontbiztosítások levonása után 2.124,936 kor. 18 fillerre rugott.

Károkért a társaság 1910-ben 40.729,844 kor. 11 fillért és alapítása óta **1.018,074,811 kor. 43 fillért** fizetett ki.

E kártérítési összegből **hazánkra 201.616,256 korona 21 fillér** esik.

A **nyereség tartalékok** közül, melyek összesen **26.304,585** kor. **84 fillerre** rúgnak, különösen kiemelendők: az alapszabály szerinti **nyereség-tartalék**, mely 6,300.000 koronát tesz ki, az **értékpapírok árfolyamingadozására** alakított tartalék, mely az idej átutalással együtt 17.977,207 kor. 12 fillér-re rúg, továbbá felemlítendő a 160,000 koronára rugó **kétes követelések tartaléka** és az ingatlan tartalék, mely az idej átutalással 1.867,378 kor. 72 fillért tesz ki.

Részvényenként 700 arany frank osztalék kerül kifizetésre.

A társaság összes tartalékjai és alapjai, melyek első rangú értékekben vannak elhelyezve, az idej átutalások folytán 366.829,741 kor. 68 fillérről **392.746,965** kor. 47 fillerre emelkedtek, melyek következőképen vannak elhelyezve:

1. Ingatlanok és jelzálog követelések	84.633,138 kor. 94 fillér
2. Életb. kötvényekre adott kölcsönök	32.702,122 » 48 »
3. Letéteményezett értékpapírokra adott kölcsönök	4.350,786 » 18 »
4. Értékpapírok	255.330,660 » 59 »
5. Követelések államoknál és tartományoknál	9.318,772 » 15 »
6. Tárca váltók	601,700 » 78 »
7. Készpénz és az intézet követelése, a hitelezők követeléseinek levonásával	5.809,784 » 35 »

Összesen **392.746,965** kor. 47 fill.
Ezen értékekből **80 millió korona magyar értékekre** esik.

Az Assicurazioni Generali a múlt évben a Minerva általános biztosító részvénytársaságot alapította meg Budapesten, mely társaság a kezességí és óvadék-, valamint az eltulajdonítás, lopás, hűtlen kezelés és sikkasztás elleni biztosítást, nemkülönben a versenylovak, telivérek és más értékesebb tenyészállatok biztosítását vezette be mint új ágazatokat hazánkban.

1911. MÁJUS 15.

V. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

— ❦ —
XL. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1911.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Még egyszer a latin-görög szók magyaros alakjáról. <i>Zolnai Gyula.</i> ...	193
A mez névmás kérdése. <i>Kovács Márton.</i>	203
A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. II. <i>Hefly Gyula Andor.</i>	206
Bajza nyelvújításához. <i>Muresán Szabin.</i>	216
Ismertetések. Egyetemes irodalomtörténet. <i>Rubinyi Mózes.</i> — Nyelvünk védelme. <i>Kardos Albert.</i> — Pálóc népdalok. <i>Vikár Béla.</i>	218
Nyelvművelés. —	224
A csak szórendjéhez. <i>Kropf L., Csüri Bálint.</i>	
Körülírt és összevont kifejezések. <i>Csapodi István.</i>	
Rovás. <i>Prohászka János. Anti-barbarus. Z. Gy.</i>	
Fölösleges idegen szók. <i>Egri A.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások. —	230
A határozatlan névelő. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Hibás szóegyeztetések. <i>Mariánovics Milán.</i>	
Adalék a finnugor középfokképzőhöz. <i>Beke Ödön.</i>	
Az ős szó összetételei. <i>Historikus.</i>	
Olcsó remekírók. <i>Kovács Asztrik.</i>	
Egyveleg —	235
Krisztus-adomák. <i>Germanista.</i>	
Az Arany János-társaság pályatételei.	
Népnyelvi hagyományok.	236
Tájszók. <i>Kovács Z. Vozári Gy.,</i>	
— Állatnevek. <i>Csókán Pál.</i> —	
Népdalok. <i>Varga I.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Új könyvek.	239

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
40-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K., — tanárok, tanítók, tanulók, lelkészek, önképzőkörök és falusi iskolák féláron kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

Steinhaus am Semmering **Familienheim Stuhleckerhof**

8 perc a Semmeringtől — 3 óra Béctől.

Szép helyen, az erdő közelében. ☞ Napos szép szobák.
☞ Otthonos kényelem. ☞ Kitűnő ellátás. ☞ Fürdő a
házban. ☞ Villamos világítás. ☞ Telefon. ☞ Vasuti,
postai és táviró állomás.

Polgári árak.

KANITZ TERÉZ.

MAGYAR FIGYELŐ

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
GRÓF TISZA ISTVÁN.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS:
HERCZEG FERENC

A MAGYAR ÉRTELMISÉG FOLYÓIRATA. KÖZÖL
KIVÁLÓ MAGYAR IRÓKTÓL: POLITIKAI,
TÁRSADALMI, TUDOMÁNYOS, KÖZGAZDASÁGI,
SZÉPIRODALMI, MŰVÉSZETI TÁRGYU CIKKEKET.

EGYES FÜZET 1 KORONA.

ELŐFIZETÉSI DIJ: ÉVNEGYEDRE 6 KORONA.

MEGJELENIK MINDEN HÓNAP 1-ÉN ÉS 16-ÁN.

== BUDAPEST, ==

SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA.

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: VI. KER. ANDRÁSSY-ÚT 10. SZ.

Gyorsvonat feltételes megállítása Szakál-Högyész állomáson.

A budapest-keleti p. u.-on fiumei vonalon február hó 15-től bezárólag október hó 31-ig forgalomban levő, Fiuméből este 7 óra 55 perckor induló és Budapest keleti p. u.-ra másnap délelőlt 9 óra 35 perckor érkező gyorsvonat folyó évi március hó 1-től kezdve Szakál-Högyész állomáson reggel 6 óra 43 perckor utasok fel- és leszállása céljából feltételesen megállítatik.

Budapest, 1911. február hó 27-én.

A M. Á. V. igazgatósága.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— Ára 2 korona. —

ZOLTÁN BÉLA gyógyszer-tárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

1911. JUNIUS 15.

VI. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

—❁—
XL. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1911.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

A tóvégi orrhangok történetéhez. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	241
A magyarok Istenéről való szólásaink. <i>Réthei Prikkel Marián.</i>	248
Móricz Zsigmond stílusa. <i>Dénes Szilárd.</i>	254
A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. II. <i>Hefty Gyula Andor.</i>	259
Az új Nyelvemléktár terve. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	266
Adatok irodalmi nyelvünk szótárához. <i>Váró Gedeon.</i>	267
Nyelvművelés.	269
Természettudományi mesterszótár és helyesírás.	
Olvasás közben. <i>Öreg tanító.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások. ..	271
Kócipór. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Ciklér. <i>Kemény Lajos.</i>	
Térszínnevek. <i>Hefty Gy. A.</i>	
Bécs. <i>Kovács Asztrik.</i>	
Aszó és bukkanó. <i>Komoróczy M.</i>	
Szöveggyezések. <i>Fokos Dávid, Kara Ferenc.</i>	
Így, úgy, hogy. <i>Beke Ödön.</i>	
A szóvégi <i>a</i> hang. <i>Romanista.</i>	
Olcsó remekírók. <i>Heinrich G.</i>	
Egyveleg	278
Nyelvészeti viták a görög kamarában. <i>Vértesy Dezső.</i>	
Összehasonlító nyelvészet. <i>Kovács Márton.</i>	
Népnyelvi hagyományok.	282
A szigetközi nyj. szókincséhez. <i>Ányos Pál.</i>	
Találós mesék. <i>Szűcs István.</i>	
Tájszók. <i>Gulyás József.</i>	
Regös ének. János-köszöntő. <i>Vikár Béla.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Új könyvek.	287

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
40-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K., — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSNET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPITTATOTT 1871.

M. kir. postatakaréképntári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

Steinhaus am Semmering **Familienheim Stuhleckerhof**

8 perc a Semmeringtól — 3 óra Béctől. —

Szép helyen, az erdő közelében. ☞ Napos szép szobák.
☞ Otthonos kényelem. ☞ Kitűnő ellátás. ☞ Fürdő a
házban. ☞ Villamos világítás. ☞ Telefon. ☞ Vasuti,
postai és táviró állomás.

Polgári árak.

KANITZ TERÉZ.

MAGYAR FIGYELŐ

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
GRÓF TISZA ISTVÁN.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS:
HERCZEG FERENC

A MAGYAR ÉRTELMISÉG FOLYÓIRATA. KÖZÖL
KIVÁLÓ MAGYAR IRÓKTÓL: POLITIKAI,
TÁRSADALMI, TUDOMÁNYOS, KÖZGAZDASÁGI,
SZÉPIRODALMI, MŰVÉSZETI TÁRGYU CIKKEKET.

EGYES FÜZET 1 KORONA.

ELŐFIZETÉSI DIJ: ÉVNEGYEDRE 6 KORONA.

MEGJELENIK MINDEN HÓNAP 1-ÉN ÉS 16-ÁN.

== BUDAPEST, ==

SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA.

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: VI. KER. ANDRÁSSY-ÚT 10. SZ.

A NYUGAT június hónap elseji száma gazdag és
érdekes tartalommal jelent meg. Irtak
bele: Szomorj Dezső: A touloni katona. (Novella.) Ignotus: Res-
tauráció. Ady Endre: Szomorú ódák valakihez. (Versek.) Halász
Imre: Egy letűnt nemzedék. (Tizenhatodik közlemény: Kossuth
Lajos V.) Lányi Sarolta: Versek. Móricz Zsigmond: Az Isten
háta mögött. (Regény XI.) Babits Mihály: Versek. Schöppflin Ala-
dár: A Bánk-bán berlini bukása. Karinthy Frigyes: Melankólia.
(Novella.) Turóczy József: Heinse és mások.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— Ára 2 korona. —

ZOLTÁN BÉLA gyógyszer-tárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

1911. SZEPTEMBER 15.

VII. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

—
XL. ÉVFOLYAM.
—

BUDAPEST, 1911.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

A birtokos szerkezetek. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	289
Két elhomályosult igenév. <i>Beke Ödön.</i>	294
A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. III. <i>Hefty Gyula Andor.</i>	300
Csúzy Zsigmond szavai. <i>Simai Ödön.</i>	308
Valamennyi. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	315
Ismertetések.	318
Viétor- emlékkönyv. <i>Balassa J.</i>	
Magyar és német magánhangzó- illeszkedés. <i>Váró Gedeon.</i>	
Nyelvművelés.	321
Alpések, Alpok. <i>Filológus.</i>	
Idegen nevek kiejtése. <i>Antibar- barus.</i>	
Rovás. <i>Egri Anna.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások. ...	323
Gazda. <i>Horger Antal.</i>	
A magyarok Istene. <i>Vámbéry Ármin, Simai Ödön.</i>	
Gyanánt. <i>Szily Kálmán.</i>	
Régi dolgok új kiadásban. <i>Ko- vács Márton.</i>	
Néz és lát. <i>Alföldi Mihály.</i>	
A söt kötőszó. <i>Dankovits Béla.</i>	
Ropó. <i>Hefty Gyula Andor.</i>	
Egyveleg	331
A magyar helynevekről. <i>Kropf Lajos.</i>	
Magyar szók francia ajakon. <i>Kara Ferenc.</i>	
Ballagi sóskiflije. <i>Historikus.</i>	
A nyelv veszedelmei. <i>Keszthelyi Miklós.</i>	
Népnyelvi hagyományok.	332
Tájszók és szólások. <i>Pillich F.</i>	
Gúnynevek. <i>Vozáry Gyula.</i>	
Találós mesék. <i>Bartók Jenő.</i>	
Népdalok. <i>Viszota Gyula.</i>	
Gúnyversek. <i>Weiner Imre.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Új könyvek.	336

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
40-ik évfolyamára: egész évre
(jan. -- dec.) 12 K., — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mék előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

Steinhaus am Semmering **Familienheim Stuhleckerhof**

— 8 perc a Semmeringtól — 3 óra Béctől. —

Szép helyen, az erdő közelében. ☞ Napos szép szobák.
☞ Otthonos kényelem. ☞ Kitűnő ellátás. ☞ Fürdő a
házban. ☞ Villamos világítás. ☞ Telefon. ☞ Vasuti,
postai és táviró állomás.

Polgári árak.

KANITZ TERÉZ.

MAGYAR FIGYELŐ

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
GRÓF TISZA ISTVÁN.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS:
HERCZEG FERENC

A MAGYAR ÉRTELMISÉG FOLYÓIRATA. KÖZÖL
KIVÁLÓ MAGYAR IRÓKTÓL: POLITIKAI,
TÁRSADALMI, TUDOMÁNYOS, KÖZGAZDASÁGI,
SZÉPIRODALMI, MŰVÉSZETI TÁRGYU CIKKEKET.

EGYES FÜZET 1 KORONA.

ELŐFIZETÉSI DIJ: ÉVNEGYEDRE 6 KORONA.

MEGJELENIK MINDEN HÓNAP 1-ÉN ÉS 16-ÁN.

— BUDAPEST, —

SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA.

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: VI. KER. ANDRÁSSY-ÚT 10. SZ.

A NYUGAT június hónap elseji száma gazdag és
érdekes tartalommal jelent meg. Irtak
bele: Szomorú Dezső: A touloni katona. (Novella.) Ignotus: Res-
tauráció. Ady Endre: Szomorú ódák valakihez. (Versek.) Halász
Imre: Egy letűnt nemzedék. (Tizenhatodik közlemény: Kossuth
Lajos V.) Lányi Sarolta: Versek. Móricz Zsigmond: Az Isten
háta mögött. (Regény XI.) Babits Mihály: Versek. Schöpflin Ala-
dár: A Bánk-bán berlini bukása. Karinthy Frigyes: Melankólia.
(Novella.) Turóczy József: Heinse és mások.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— Ára 2 korona. —

ZOLTÁN BÉLA gyógyszer-tárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

1911. OKTÓBER 15.

VIII. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

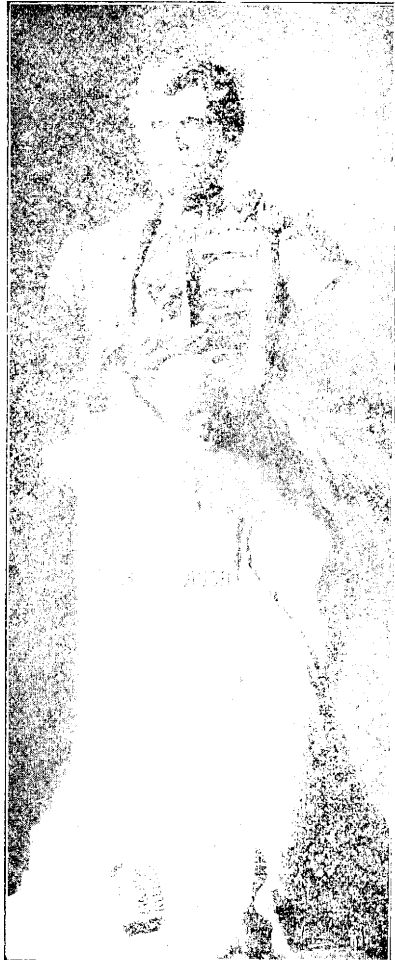

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND
A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

——
XL. ÉVFOLYAM.
——

BUDAPEST, 1911.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

A birtokos szerkezetek. II. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	337
Szláv jövevényszók <i>Mariánovics Milán.</i>	348
Szófejtések. <i>Pröhle Vilmos, Beke Ödön, Kara Ferenc, Kertész Manó.</i>	350
Csúzy Zsigmond szavai. II. <i>Sinai Ödön.</i>	356
A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. <i>Hefty Gy. Andor.</i>	364
Adalékok a szigetközi nyelvjárás ismertetéséhez. <i>Ányos Lajos.</i>	371
Ihesus. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	374
Ismertetések.	376
Zlinszky A. A szóképekről. <i>Rubinyi Mózes.</i>	
Nyelvművelés.	377
A szaggatott stílus. <i>Csefkó Gyula.</i>	
Idegen szók. <i>Antibarbarus.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások. ..	379
Két-húsz. <i>Kropf Lajos.</i>	
Sütés. <i>Simai Ödön.</i>	
Agyrém. <i>Philofennus.</i>	
Közmondásaink történetéhez.	
<i>Kertész Manó.</i>	
Tájszókról. <i>Csokán Pál, Hamvai Erzsébet, Bérzi Fülöp.</i>	
Népnyelvi hagyományok.	383
Tájszókról. <i>Horváth E. János</i> --	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Új könyvek.	384

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
40-ik évfolyamára: egész évre
(jan.–dec.) 12 K., — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSNET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPITTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRRÓL

BARTHA JÓZSEF, MELICH JÁNOS
és SZILASI MÓRIC közreműködésével
írta:

SIMONYI ZSIGMOND.

(Nyelvészeti Füzetek 15. száma. 124 lap. — Ára 1 K).

Tartalma: A NySz-ról. S. Zs. — Laikusok évada.
Melich J. Valótlanság, ferdítés, tudatlanság. S. Zs.
A NySz. ügye. *Bartha J.* és *Szilasi M.* — Rakva,
rakvák. S. Zs. — Ritus explorandae veritatis.
Melich J. — Hogy készülnek a nagy szótárak. S. Zs.
Kapható az Athenaeum és a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

MAGYAR FIGYELŐ

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
GRÓF TISZA ISTVÁN.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS:
HERCZEG FERENC

A MAGYAR ÉRTELMISÉG FOLYÓIRATA. KÖZÖL
KIVÁLÓ MAGYAR IRÓKTÓL: POLITIKAI,
TÁRSADALMI, TUDOMÁNYOS, KÖZGAZDASÁGI,
SZÉPIRODALMI, MŰVÉSZETI TÁRGYU CIKKEKET.

EGYES FÜZET 1 KORONA.

ELŐFIZETÉSI DIJ: ÉVNEGYEDRE 6 KORONA.
MEGJELENIK MINDEN HÓNAP 1-ÉN ÉS 16-ÁN.

== BUDAPEST; ==

SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA.

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: VI. KER. ANDRÁSSY-ÚT 10. SZ.

TÁTRA-SZÉPLAK (Weszterheim.)

Téli és nyári
magaslati gyógyító-hely, téli sport- és turista-telep
1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus !
∴ egész éven át nyitva ∴

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diétás és térszín-kúrák.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— Ára 2 korona. —

ZOLTÁN BÉLA gyógyszer-tárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

1911. NOVEMBER 15.

IX. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND
A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

——
XL. ÉVFOLYAM.
——

BUDAPEST, 1911.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM:

Nyelvtudományi törekvések a megújulás korában. I. <i>Pinter Jenő</i>	385
Madárnevek. I. <i>Simonyi Zsigmond</i>	395
A helyesírás tudományos elvei.....	399
Csúzy Zsigmond szavai. III. <i>Simai Ödön</i>	403
Mégegyszer a kupa szó. <i>Marót Károly</i>	407
A magyar családok olvasmányai. <i>Kräuter Ferenc</i>	410
Adatok irodalmi nyelvünk szótárához. <i>Galambos Dezső, Szabó István</i>	414
Ismertetések.....	419
Középkori legendáink és a Legenda Aurea (Horváth C. értekezése). <i>Vargha Damján</i>	
Nyelvestétikai értekezések. <i>Turóczi József</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások. ..	422
Arany J. nyelvéhez. <i>Kertész M., Domokos István</i>	
Istentelen legye! <i>Simonyi Zs. Hadlaur. Kovács Márton</i>	
Magyar-szláv mondatszerkezetek. <i>Mariánovics Milán</i>	
Pongyola és panyóka. <i>Szilágyi Ádám</i>	
A szigetközi adalékokhoz. <i>Szabó Sándor</i>	
Egyveleg. ..	427
Bahr és a svihák. <i>Marót Károly</i>	
Idegen szavakról. <i>Alföldi Mihály</i>	
A magyar biblia történetéhez. <i>Borbély István</i>	
Népnyelvi hagyományok.	430
Tájszók és szólások. <i>Pillich Ferenc</i>	
Népdalok. <i>Vikár Béla</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Uj könyvek.	431

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
41-ik évfolyamára: egész évre
(jan.–dec.) 12 K., – tanárok, tanítók, tanulók, lelkészek, önképzőkörök és falusi iskolák féláron kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kívánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

A

NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRRÓL

BARTHA JÓZSEF, MELICH JÁNOS
és SZILASI MÓRIC közreműködésével

írta:

SIMONYI ZSIGMOND.

(Nyelvészeti Füzetek 15. száma. 124 lap. — Ára 1 K).

Tartalma: A NySz-ról. S. Zs. — Laikusok évada.

Melich J. Valótlanság, ferdítés, tudatlanság. S. Zs.

A NySz. ügye. Bartha J. és Szilasi M. — Rakva,

rakvák. S. Zs. — Ritus explorandae veritatis.

Melich J. — Hogy készülnek a nagy szótárak. S. Zs.

Kapható az Athenaeum és a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

MAGYAR FIGYELŐ

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
GRÓF TISZA ISTVÁN.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS:
HERCZEG FERENC

A MAGYAR ÉRTELMISÉG FOLYÓIRATA. KÖZÖL
KIVÁLÓ MAGYAR IRÓKTÓL: POLITIKAI,
TÁRSADALMI, TUDOMÁNYOS, KÖZGAZDASÁGI,
SZÉPIRODALMI, MŰVÉSZETI TÁRGYU CIKKEKET.

EGYES FÜZET 1 KORONA.

ELŐFIZETÉSI DIJ: ÉVNEGYEDRE 6 KORONA.
MEGJELENIK MINDEN HÓNAP 1-ÉN ÉS 16-ÁN.

== BUDAPEST, ==

SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA.

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: VI. KER. ANDRÁSSY-ÚT 10. SZ.

TÁTRA-SZÉPLAK (Weszterheim.)

Téli és nyári **gyógyító-hely**, téli sport- és turista-telep
magaslati 1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus !
∴ egész éven át nyitva ∴

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diétás és térszín-kúrák.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— Ára 2 korona. —

ZOLTÁN BÉLA gyógyszer-tárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

1911. DECEMBER 15.

X. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

—
XL. ÉVFOLYAM.
—

BUDAPEST, 1911.

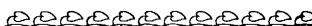
Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, IV., Ferenc József part 27. sz.

A legközelebbi füzet — kettős szám — január hó második felében

TARTALOM:

Negyven esztendő a magyar nyelv-művelés szolgálatában. <i>A szerkesztőség.</i>	433
Nyelvtudományi törekvések a megújulás korában. <i>Pinter Jenő.</i>	436
A történeti jelen elméletéhez. <i>Borbély István.</i>	445
Madárnevek. II. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	448
Csúzy Zsigmond szavai. (Vége.) <i>Simai Ödön.</i>	453
A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. (Vége.) <i>Hefty Gyula Andor.</i>	458
Decsy Osmanografiája és a NyUSz. <i>Csefkó Gyula.</i>	463
Nyelv-művelés.	469
Őket. <i>Szarvas Gábor.</i>	
A doktor cím hátrahelyezése. <i>Simonyi Zs.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások ..	472
Kicsoda, micsoda. <i>Simonyi Zs.</i>	
Uraim. <i>Kertész Manó.</i>	
Egész és minden. <i>Pál Antal.</i>	
Száz. <i>Alföldi Mihály.</i>	
A csallóközi aranymosás. <i>K. M.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok és könyvek	475
Tartalomjegyzék és szömutató	476

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
41-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K., — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPITTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRRÓL

BARTHA JÓZSEF, MELICH JÁNOS
és SZILASI MÓRIC közreműködésével
írta:

SIMONYI ZSIGMOND.

(Nyelvészeti Füzetek 15. száma 124 lap. — **Ára 1 K.**)

Tartalma: A NySz-ról. S. Zs. — Laikusok évada.

Melich J. Valótlanság, ferdítés, tudatlanság. S. Zs.

A NySz. ügye. *Bartha J.* és *Szilasi M.* — Rakva,

rakvák. S. Zs. — Ritus explorandae veritatis.

Melich J. — Hogy készülnek a nagy szótárak. S. Zs.

Kapható az Athenaeum és a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

MAGYAR FIGYELŐ

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
GRÓF TISZA ISTVÁN.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS:
HERCZEG FERENC.

A MAGYAR ÉRTELMISÉG FOLYÓIRATA. KÖZÖL
KIVÁLÓ MAGYAR IRÓKTÓL: POLITIKAI,
TÁRSADALMI, TUDOMÁNYOS, KÖZGAZDASÁGI,
SZÉPIRODALMI, MŰVÉSZETI TÁRGYU CIKKEKET.

EGYES FÜZET 1 KORONA.
ELŐFIZETÉSI DIJ: ÉVNEGYEDRE 6 KORONA.
MEGJELNIK MINDEN HÓNAP 1-ÉN ÉS 16-ÁN.

== BUDAPEST, ==

SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA.

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: VI. KER. ANDRÁSSY-ÚT 10. SZ.

TÁTRA-SZÉPLAK (Wessterheim.)

Téli és nyári **gyógyító-hely**, téli sport- és turista-telep
magaslati 1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus !
∴ egész éven át nyitva ∴

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diétás és térszín-kúrák.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— **Ára 2 korona.** —

ZOLTÁN BÉLA gyógyszer-tárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.